

journal of

e-ISSN 2757-7031

Erciyes Akademi

dergisi

Cilt/Issue 36

Sayı/Number 2

Haziran/June 2022

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/erciyesakademi>
erciyesakademi@erciyes.edu.tr

ERCIYES AKADEMİ

e-ISSN: 2757-7031

yıl / year: 2022

cilt / volume: 36

sayı / issue: 2

Uluslararası hakemli bilimsel dergi
An international peer-reviewed scientific journal

İletişim Adresi / Communication Address

Erciyes Üniversitesi

Nuri-Zekiye Has Enstitüler Binası

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Melikgazi / KAYSERİ

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/erciyesakademi>

erciyesakademi@erciyes.edu.tr

Dergi Sahibi / Owner

Prof. Dr. Mustafa ÇALIŞ (Erciyes Üniversitesi Rektörü)

Editör / Editor

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Halit AKIN (Erciyes Üniversitesi)

Editör Yardımcısı / Co-Editor

Arş. Gör. Mustafa YILMAZ (Erciyes Üniversitesi)

Editör Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Xavier RICHET (Sorbonne Üniversitesi)
Prof. Dr. Hüseyin BAĞCI (Orta Doğu Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Mahir NAKİP (Çankaya Üniversitesi)
Prof. Dr. Asım YAPICI (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet KAVAS (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Prof. Dr. Hüseyin ÖZCAN (Anadolu Üniversitesi)
Prof. Dr. Josef PABLONSKY (Prag Ekonomi Üniversitesi)
Prof. Dr. Zakir AVŞAR (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Prof. Dr. Ali Şükrü ÇORUK (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Maktagül ORAZBEK (Avrasya Milli Üniversitesi)
Prof. Dr. Zorona NIKITOVİĆ (İşletme ve Girişimcilik Üniversitesi)
Prof. Dr. Şaban NAZLIOĞLU (Pamukkale Üniversitesi)
Doç. Dr. Ergenekon SAVRUN (Ufuk Üniversitesi)

Alan Editörleri / Field Editors

Doç. Dr. İfakat Banu AKÇEŞME (Erciyes Üniversitesi)
Doç. Dr. Remzi AYDIN (Erciyes Üniversitesi)
Arş. Gör. Dr. Nilay AKGÜN AKAN (Erciyes Üniversitesi)
Arş. Gör. Dr. Galip ÖNER (Erciyes Üniversitesi)
Arş. Gör. Yakup ZİYAALP (Erciyes Üniversitesi)
Arş. Gör. Onur TOK (Erciyes Üniversitesi)
Arş. Gör. Cavidan YEMEZ (Erciyes Üniversitesi)
Arş. Gör. Ayşegül AKŞEHİRLİOĞLU (Erciyes Üniversitesi)
Arş. Gör. Deniz AY (Erciyes Üniversitesi)

Mizanpaj Editörleri / Layout Editors

Arş. Gör. Pembe ÜLKER (Erciyes Üniversitesi)
Arş. Gör. Erdal Kaan TOPRAKKALE (Erciyes Üniversitesi)

Yabancı Dil Editörleri / Language Editors

Fransızca-Doç. Dr. İlhan GÜLLÜ (Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi)
Almanca- Dr. Öğr. Üyesi Heiko SCHUSS (Abdullah Gül Üniversitesi)
Rusça- Öğr. Gör. Tamara TANASHEVA (Erciyes Üniversitesi)
İngilizce- Öğr. Gör. Göktaş YÜCEL (Erciyes Üniversitesi)

Danışma Kurulu /Advisory Board

Prof. Dr. Kurtuluş KARAMUSTAFA
Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Meltem Seba ÖZTURAN
Boğaziçi Üniversitesi
Prof. Dr. M. Xavier RICHEL
Sorbonne Üniversitesi -Fransa
Prof. Dr. Alper ASLAN
Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Josef JABLONSKY
Prag Ekonomi Üniversitesi -Çekya
Prof. Dr. Feyzan GÖHER VURAL
Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Doç. Dr. Recep ÖZKAN
Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Doç. Dr. Arzu MEMMODOVA
Bakü Devlet Üniversitesi -Azerbaycan
Dr. Öğr. Üyesi Heiko SCHUSS
Abdullah Gül Üniversitesi
Dr. Elvira BOLAT
Bournemouth Üniversitesi -İngiltere

Prof. Dr. Şükrü AKDOĞAN
Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Arslan TOPAKKAYA
Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Eyyup YARAŞ
Akdeniz Üniversitesi
Prof. Dr. Hava SELÇUK
Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Serdar PİRTİNİ
Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Efzeleddin ESGER
Milli İlimler Akademisi -Azerbaycan
Doç. Dr. Leman SÜLEYMANOVA
Milli İlimler Akademisi -Azerbaycan
Doç. Dr. Burak GÖKBULUT
Yakındoğu Üniversitesi -KKTC
Doç. Dr. Filiz SÖNMEZ
Erciyes Üniversitesi
Dr. Muhammed Ali NASIR
Leeds Business School- İngiltere

Prof. Dr. Celaleddin ÇELİK
Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Hakan AYDIN
Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Nurekenova GULNARA
Milli Kızlar Pedagoji Üniversitesi -Kazakistan
Prof. Dr. Timur VURAL
Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Prof. Dr. Maktagül ORAZBEK
Avrasya Milli Üniversitesi -Kazakistan
Doç. Dr. Zorona NIKITOVİĆ
İşletme ve Girişimcilik Fakültesi -Sırbistan
Doç. Dr. Vladimir RİSTANOVİĆ
İşletme ve Girişimcilik Fakültesi -Sırbistan
Dr. Öğr. Üyesi Cihat KÖKSAL
İstanbul Ticaret Üniversitesi
Dr. Ganna KHARLAMOVA
Kiev Üniversitesi -Ukrayna
Dr. Eduard Alexandru STOICA
Lucian Blaga Üniversitesi -Romanya
Dr. Öğr. Üyesi Tarık DOĞRU
Florida State Üniversitesi -ABD

EDİTÖR'DEN

Saygıdeğer okuyucularımız,

Erciyes Akademi Dergisi olarak 2022 yılının ikinci sayısı olan Haziran sayımızla sizlerle buluşmanın mutluluğunu yaşıyorum. Bu sayımızda, diğer sayılarımızda olduğu gibi sosyal bilimlerin farklı alanları ile ilgili hakem değerlendirme sürecinden geçmiş ve kabul almış çok kültürlülükten, uzaktan eğitime, satın alma davranışlarından psikolojik sözleşme ihmaline kadar birçok bilimsel makale yer almaktadır. İlgili alanlara katkı sunmasını dilediğimiz bu bilimsel makalelerin değerlendirilmesi sürecinde desteklerini bizden esirgemeyen hakemlerimizin yanı sıra Sayımızın hazırlanmasında emeği geçen bütün ilgililere ve siz değerli okuyucularımıza teşekkür ediyorum.

Yeni sayılarımızda buluşabilmek ümidiyle...

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Halit AKIN
Editör

Amaç ve Kapsam

Erciyes Akademi, sosyal bilimler alanında çalışma yapan bilim insanlarının bilgi, deneyim, değerlendirme, görüş ve önerilerini paylaştıkları bilimsel bir platform oluşturmayı ve bilimsel etik çerçevesinde sosyal bilimlerin her alanında literatüre özgün katkılar yapan makale, kitap kritiği, çeviri, derleme gibi bilimsel çalışmalarını yayımlayarak sosyal bilimlerde bilgi birikimine katkıda bulunmayı amaçlamaktadır.

Erciyes Akademi sosyal bilimlerin her alanında (eğitim bilimleri, ilahiyat, iletişim bilimleri, coğrafya, tarih, dilbilim, psikoloji, antropoloji, felsefe, filoloji, müzikoloji, güzel sanatlar, sosyoloji, arkeoloji, ekonomi, uluslararası ilişkiler, sosyal hizmet, siyaset bilimi, uluslararası çalışmalar, iş yönetimi, uygulamalı ekonometri, uygulamalı istatistik, hukuk, kamu yönetimi, işletme, maliye, Türk dili ve edebiyatı, Türkçe öğretimi) bilimsel çalışmalara Türkçe, İngilizce, Almanca, Rusça ve Fransızca dillerinde yer veren uluslararası hakemli bir dergidir.

Erciyes Akademi 1987 yılından beri düzenli olarak yayımlanan, uluslararası alan indekslerinde taranan, hakemli, açık erişimli, elektronik bir dergidir. Mart, Haziran, Eylül ve Aralık aylarında olmak üzere üç ayda bir yayınlanır. Dergide yayımlanan yazıların bilimsel ve hukuki sorumluluğu yazarlarına aittir.

Aim and Scope

Erciyes Akademi aims to comprise a scientific platform for academics who desire to share their knowledge, notions, findings and researches with colleagues while contributing to the accumulation of knowledge in Social Sciences by publishing scientific studies such as articles, book critics, translations and reviews that make original contributions to the literature within the framework of scientific ethics.

The journal welcomes articles from all the fields of social sciences (Economics, Sociology, Political Science, Business, History, Turkish Language and Literature, Turkish Language Teaching, Philosophy, Geography, Educational Sciences, Law, Art History, Archeology, Communication Sciences, Linguistics, Music, Fine Arts, Tourism, International Relations, Finance, International Trade and Finance, Public Administration, Labor Economics, Theology, and other related fields) in Turkish, English, German, Russian and French.

Erciyes Akademi, first published in 1987, is an open-access, biannual (June and December) published and peer-reviewed scientific journal. All responsibility of the studies published belongs to the author(s)

TARANDIĞIMIZ İNDEKSLER / INDEXED BY

Başlangıç tarihi / Since

1. <i>DOAJ (Directory of Open Access Journals)</i>	14.05.2020
2. <i>Ebsco (Humanities International Index)</i>	30.01.2018
3. <i>Sobiad</i>	01.01.2017
4. <i>DRJI (Directory of Research Journals Indexing)</i>	04.08.2016
5. <i>Index Copernicus</i>	30.05.2016
6. <i>Index Islamicus</i>	16.05.2015

DERGİNİN TARİHÇESİ

Derginin Önceki Adı	ISSN	eISSN	Yıl
Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi	1300-1582	2148-8657	1987 - 2020

Yazım Kuralları

1.Dergimizde Türkçe, İngilizce, Almanca, Fransızca ve Rusça dillerinden herhangi birinde yazılmış makaleler yayımlanır. Makalelerde hem Türkçe hem İngilizce başlık bulunmalıdır. Başlıklar sonrasında en az 150, en çok 250 kelimedenden oluşan Türkçe ve İngilizce özet; en az 3 en fazla 5 adet "anahtar kavramlar" (keywords) bulunmalıdır. **Makale başlıkları 20 kelimeyi, ve makalelerin tamamı ise tablo, şekil ve kaynakça dâhil olmak üzere toplam 30 sayfayı aşmamalıdır.**

2.Dergi'ye gönderilen **makalelerin içerisinde hiçbir yerde yazar(lar)ın kimlik bilgileri doğrudan veya dolaylı olarak geçmemelidir.** Çalışmanın tezden üretilmesi, proje destekli olması, kongrede sunulması gibi bilgiler -makale kabul edildiği takdirde- hakem süreci tamamlandıktan sonra editörlük tarafından eklenecektir. Makale başvurusu esnasında "Teşekkür" kısmında veya "Editöre Not" kısmında bu bilgilere yer verilebilir.

3.Değerlendirmek üzere gönderilen makaleler ön kontrol sürecinde yazım kurallarına uygunluk ve benzerlik kontrolünün ardından değerlendirilmek üzere 3 hakeme gönderilecektir. Makalelerin yayına kabul edilebilmeleri için en az 2 hakemin olumlu görüşü gereklidir.

4.İmla ve noktalama açısından, makalenin ya da konunun zorunlu olduğu durumlar dışında Türk Dil Kurumu imla kılavuzu esas alınmalıdır.

5. Kaynaklara yapılan atıflar, metnin içinde parantez içerisinde APA 7 referans sistemine göre yapılmalıdır. Metin içerisinde açıklanmak istenen kimi hususlarla ilgili açıklamalar sayfa altı dipnotu şeklinde belirtilebilir ve bu türden dipnotların sayısal olarak birbirini izlemesi gerekmektedir. Yazılarda sayfa numarası, üst bilgi ve alt bilgi gibi ayrıntılara yer verilmemelidir.

6. Makalelerdeki tablo, şekil ve denklemlere sıra numarası verilmeli, tablo ve şekillere ait kaynaklar tablonun hemen altına yazılmalıdır.

7.Yararlanılan kaynaklar sonucun devamında sola hizalanmış "**Kaynakça**" başlığı altında verilmelidir. Kaynakça biçim kurallarına ve metin içi atıf yöntemlerine dair örnekler en altta sıralanmıştır.

8.Gönderilen makaleler Microsoft WORD 2010 veya daha üst bir versiyonda yazılmalı ve aşağıdaki kurallara göre düzenlenmelidir:

Kenar Boşlukları	Üst ve Alt: 3 cm Sol ve Sağ: 2 cm
Yazıtipi	Palatino Linotype
Yazıtipi Boyutu	Özet: 10 Metin: 10,5
Satır Aralığı	1,08 cm
Paragraf Aralığı	Önce 0 sonra 8 nk
İlk satır girintisi	1 cm
Metin hizalaması	İki yana yaslı
Kaynakça	Asılı 1 cm girintili, tek satır aralığında, önce 3 sonra 3 nk

9. 2020 yılı itibariyle Dergimizde **APA (American Psychological Association) 7. Sürüm** referans sistemine geçilmiştir. Gönderilecek olan makalelerin APA 7. Sürüm temel kaynak gösterme kuralları dikkate alınarak düzenlenmiş olması gerekmektedir. APA haricinde referans sistemi kullanılan veya tam olarak APA sistemine göre düzenlenmemiş makaleler değerlendirme sürecine alınmadan yazara iade edilecektir.

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Araştırma Makaleleri / Research Articles

- 448-468 ALIŞVERİŞ MERKEZLERİNİN İŞLEVLERİNİ YİTİRMESİNDE SANAL ALIŞVERİŞ VE PANDEMİ SÜRECİNİN ETKİSİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME
AN EVALUATION ON VIRTUAL SHOPPING AND THE PANDEMIC PROCESS EFFECTS ON THE LOSS OF THE FUNCTIONS OF SHOPPING MALLS
Eda VELİBAŞOĞLU
- 469-486 HA JONG OH'UN ESERLERİNDE ÇOKKÜLTÜRLÜLÜK – DİL KONUSU ODAKLI BİR ÇALIŞMA
MULTICULTURALISM IN THE WORKS OF HA JONG OH – A STUDY FOCUSED ON LANGUAGE
Zöhre ÖZÇELİK & Hatice KÖROĞLU TÜRKÖZÜ
- 487-518 TARİHİ HALKEVLERİNİN YENİDEN İŞLEVLENDİRME KAPSAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ
EVALUATION OF PEOPLE'S HOUSES WITHIN THE SCOPE OF REFUNCTIONING
Şennur FIÇICIOĞLU & Hicran Hanım HALAÇ
- 519-538 COVID-19 PANDEMİ SÜRECİNDE UYGULANAN UZAKTAN EĞİTİME İLİŞKİN ORTAOKUL ÖĞRENCİLERİNİN GÖRÜŞLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ
EVALUATION OF SECONDARY STUDENTS' OPINIONS ON DISTANCE EDUCATION APPLIED DURING THE COVID-19 PANDEMIC
Pınar MERT & Hatice Zehra ÜNAL
- 539-558 SOSYAL İÇERİK ÜRETEEN İNTERNET SİTELERİNDE 'CLICKBAİT' YANSIMALARI
'CLICKBAIT' REFLECTIONS ON INTERNET SITES PRODUCING SOCIAL CONTENT
Sümeyye KAHRAMAN & Faruk TEMEL
- 559-573 METAVERSE VE ÜRETİM: METAVERSE'ÜN ÜRETİME ETKİLERİ
METAVERSE AND MANUFACTURING: THE IMPACT OF METAVERSE ON THE MANUFACTURE
İpek ÖZENİR

- 575-592 | TEMATİK ÇOCUK TELEVİZYON KANALLARINDA YER ALAN
OYUNCAK REKLAMLARININ EBEVEYNLERİN SATIN ALMA
DAVRANIŞINDAKİ ROLÜ
THE ROLE OF TOY ADVERTISEMENTS ON THEMATIC CHILDREN'S
TELEVISION CHANNELS IN THE PURCHASING BEHAVIOR OF PARENTS
Yasemin CINGI
- 593-608 | KANT – FREGE VE WITTGENSTEIN'DA ANLAM PROBLEMİ ÜZERİN
KANT – ON THE PROBLEM OF MEANING IN FREGE AND
WITTGENSTEIN
Damla ERAT
- 609-631 | POPÜLER ROMANLARDA DİN, MUTLULUK VE ANLAM ARAYIŞI:
STEFAN ZWEIG ÖRNEĞİ
RELIGION, HAPPINESS AND SEARCHING FOR MEANING IN POPULAR
NOVELS: THE EXAMPLE OF STEFAN ZWEIG
Duygu KARAKAŞ & Mustafa Derviş DERELİ
- 632-656 | NEXUS BETWEEN RENEWABLE ENERGY CONSUMPTION, FINANCIAL
DEVELOPMENT, AND ECONOMIC GROWTH: EVIDENCE FROM IEA
COUNTRIES
YENİLENEBİLİR ENERJİ TÜKETİMİ, FİNANSAL GELİŞMİŞLİK VE
EKONOMİK BÜYÜME ARASINDAKİ İLİŞKİ: IEA ÜLKELERİ ÜZERİNE
UYGULAMA
Mustafa KOÇ, Merve KIYMAZ KIVRAKLAR & Nilcan MERT
- 657-671 | SAĞLIK KURUMLARINDA PSİKOLOJİK SÖZLEŞME İHLALİ VE HASTA
GÜVENLİĞİ ARASINDAKİ İLİŞKİDE YÖNETİM DESTEĞİNİN ETKİSİ
THE EFFECT OF MANAGEMENT SUPPORT ON THE RELATIONSHIP
BETWEEN PSYCHOLOGICAL CONTRACT VIOLATION AND PATIENT
SAFETY IN HEALTHCARE ORGANIZATIONS
Hakan ERKUTLU & Hatice UÇAK
- 672-692 | MİMARİ, TEKSTİL, HEYKEL, PERFORMANS: HEIDI BUCHER VE
MEKÂNIN TENİ
ARCHITECTURE, TEXTILE, SCULPTURE, PERFORMANCE: HEIDI
BUCHER AND THE FLESH OF THE SPACE
Fulya ASYALI BÜYÜKERMEN
- 693-706 | SABAHATTİN ALİ'NİN KUYUCAKLI YUSUF ROMANINDA RENKLER
THE USE OF COLORS IN SABAHATTİN ALİ'S NOVEL OF KUYUCAKLI
YUSUF
Yusuf ÇOPUR

- 707-722 İŞLETMELERDE BİLGİ SİSTEMLERİNİN DENETİMİNDE SİBER GÜVENLİK RİSKLERİNİN ÖNEMİ
THE IMPORTANCE OF CYBER SECURITY RISKS IN AUDIT OF INFORMATION SYSTEMS IN BUSINESSES
Serkan AKIN & Ahmet TANÇ
- 723-738 ONLINE ALIŞVERİŞTE KİTLİK PAZARLAMASI İLE DÜRTÜSEL SATIN ALMA ARASINDAKİ İLİŞKİ VE ALIŞVERİŞTEN KEYİF ALMANIN ARACILIK ROLÜ
THE RELATIONSHIP BETWEEN SCARCITY MARKETING AND IMPULSIVE BUYING IN ONLINE SHOPPING AND THE INTERMEDIATE ROLE OF SHOPPING ENJOYMENT
Altuğ OCAK
- 739-758 BEFORE EPIPHANY: AN ASSESSMENT OF DONALD TRUMP'S CRISIS LEADERSHIP ON THE EVE OF THE COVID -19 PANDEMIC
EPIFANİDEN ÖNCE: COVID-19 PANDEMİ ARİFESİNDE DONALD TRUMP'IN KRİZ LİDERLİĞİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ
Oktay BALCI & Cengiz AĞ
- 759-780 DİJİTAL PAZARLAMA YAKLAŞIMI AÇISINDAN WEBCARE KALİTESİNİN OLUMLU AĞIZDAN AĞIZA PAZARLAMA NİYETİ ÜZERİNDEKİ ROLÜ VE BİR ARAŞTIRMA
THE ROLE OF WEBCARE QUALITY ON POSITIVE WOM MARKETING INTENTION IN DIGITAL MARKETING APPROACH AND A RESEARCH
Özlen ÖZNURLU & Gülşah KUŞAT
- 781-809 TANZİMAT SONRASI ANTALYA SANCAĞI'NDA KİLİSE İNŞALARI
THE CHURCH CONSTRUCTION IN THE SANJAK ANTALYA IN THE AFTERMATH OF REFORM (TANZİMAT) AGE
Esra TAY
- 810-827 EMOTIONAL LITERACY SKILLS AND EDUCATIONAL ACTIVITIES IN AFFECTIVE EDUCATION PROCESS
DUYUŞSAL EĞİTİM SÜRECİNDE DUYGUSAL OKURYAZARLIK BECERİLERİ VE EĞİTİM UYGULAMALARI
Vedat AKTEPE & Mevlüt GÜNDÜZ
- 828-846 ÜRGÜP HALKEVİ VE FAALİYETLERİ (1934-1951)
URGUP COMMUNITY CENTER AND IT'S ACTIVITIES (1934-1951)
Bülent AKKAYA
- 847-863 RİSK ALMA VE RİSKTEN KAÇINMA DAVRANIŞINA GENETİK YAKLAŞIM
GENETIC APPROACH TO RISK-TAKING AND RISK AVOID BEHAVIOR
Sezen GÜNGÖR

- 864-897 | LİBERAL İSLAM YAKLAŞIMI: ELEŞTİREL BİR DEĞERLENDİRME
THE APPROACH OF LIBERAL ISLAM: A CRITICAL ASSESSMENT
Mücahid GÜRBÜZ
- 898-919 | ENFLASYONİST DÖNEMLERDE BİR YATIRIM VE TASARRUF ARACI
OLARAK PARA: TÜRK LİRASI ÖZELİNDE BİR İNCELEME
MONEY AS AN INVESTMENT AND SAVINGS TOOL IN INFLATIONARY
PERIODS: AN ANALYSIS OF THE TURKISH LIRA
Mustafa Caner TİMUR
- 920-933 | ORTA YAŞ BİREYLERDE PSİKOLOJİK İYİ OLUŞ DÜZEYİ İLE YAŞLILIĞI
KABULLENME ZORLUĞU ARASINDAKİ İLİŞKİ
THE RELATIONSHIP BETWEEN PSYCHOLOGICAL WELL-BEING AND
THE DIFFICULTY OF ACCEPTING OLD AGE IN MIDDLE-AGED
INDIVIDUALS
Mustafa Remzi ATAY & Hatice KUMCAĞIZ
- 934-950 | JAN VERMEER'İN RESİMLERİNDE GÜNLÜK YAŞAMIN İZLERİ
TRACES OF DAILY LIFE IN JAN VERMEER'S PICTURES
Serdar DARTAR
- 951-963 | DESTİNASYON TANITIMINDA WEB SİTELERİNİN ÖNEMİ:
BELEDİYELERİN WEB SİTELERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA
THE IMPORTANCE OF WEB SITES IN DESTINATION PUBLICITY: A
RESEARCH ON THE WEB SITES OF MUNICIPALITIES
Neşe ACAR
- 964-981 | UNUTULMAZ TURİZM DENEYİMİNİN MÜŞTERİ MEMNUNİYETİNE VE
TEKRAR ZİYARET ETME NİYETİNE ETKİSİ
THE EFFECT OF AN MEMORABLE TOURISM EXPERIENCE ON
CUSTOMER SATISFACTION AND INTENTION TO REVISIT
Elif ÖKTEM & Serap AKDU

HAKEM LİSTESİ / LIST OF REVIEWERS

Yıl/Year: 2022 Cilt/Volume: 36 Sayı/Issue: 2

Erciyes Akademi Dergisi Editörlüğü, Dergimizin bu sayısına katkıda bulunan ve aşağıda isimleri yer alan hakemlere teşekkürü bir borç bilir.

We gratefully acknowledge the contribution of the following reviewers who reviewed papers for this issue of our Journal.

Abdullah ÖZÇİL	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
Abdullah Şevki DUYMAZ	Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
Ali ASLAN	İbn Haldun Üniversitesi
Ali KAYA	İstanbul Üniversitesi
Ayşe SOSAR	Sakarya Üniversitesi
Bilge VİLLİ	Balıkesir Üniversitesi
Çağrı ÖZTÜRK DEMİRBAŞ	Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi
Ersin DİKER	Gümüşhane Üniversitesi
Eun Kyung JEONG	İstanbul Üniversitesi
Fatih ÇELİK	Erciyes Üniversitesi
Fatih SÖĞÜT	Kırklareli Üniversitesi
Gizem ONARAL	Erciyes Üniversitesi
Gökçen ERGÜR	Dokuz Eylül Üniversitesi
Görkem KUTLUER	Giresun Üniversitesi
Gülçin KARACA	Anadolu Üniversitesi
Gülşen DİŞLİ	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Habib HAMURCU	Erciyes Üniversitesi
Hamiyet ÖZEN	Karadeniz Teknik Üniversitesi
Hande AYHAN GÖKCEK	İstanbul Gelişim Üniversitesi
Hüseyin ÇİL	Selçuk Üniversitesi
Işıl USTA KARA	Trakya Üniversitesi
İlknur ACAR ATA	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
İlknur BİLGİN	Hakkâri Üniversitesi
Kaya AĞIN	Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi
Kemal EYÜBOĞLU	Tarsus Üniversitesi
Kenan GÜLLÜ	Erciyes Üniversitesi

Kerem COŞKUN	Artvin Çoruh Üniversitesi
Levent DALYANCI	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Mahmut Ertan GÖKMEN	Ankara Üniversitesi
Mehmet Kasım ÖZGEN	Erciyes Üniversitesi
Mahmut Sami ÖZTÜRK	Süleyman Demirel Üniversitesi
Mehmet VURAL	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Mehmet Korkud AYDIN	Kırıkkale Üniversitesi
Merve KAHRIMAN	İstanbul Üniversitesi
Mesut ERŞAN	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Mevlûde Nur ERDEM	Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Murat AKIN	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Murat Çağlar BAYDOĞAN	Erciyes Üniversitesi
Murat KALELİOĞLU	Mardin Artuklu Üniversitesi
Murat TOKSARI	Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Mustafa GÜNERİGÖK	Sakarya Üniversitesi
Mustafa KOÇER	Erciyes Üniversitesi
Neşe ACAR	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Nida GÖKÇE NARİN	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Nuray KURTDEDE FİDAN	Afyon Kocatepe Üniversitesi
Nurdan DEĞİRMENCİ	Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
Olcay UÇAK	İstanbul Aydın Üniversitesi
Pınar ALTUNDAĞ	Ankara Üniversitesi
Reha KILIÇHAN	Erciyes Üniversitesi
Saadet AYTIS	Işık Üniversitesi
Sedat DOĞAN	Erciyes Üniversitesi
Serdar PİRTİNİ	Marmara Üniversitesi
Serpil KOCAMAN	Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi
Sevda KUŞKAYA	Erciyes Üniversitesi
Şamil YIŞREN	Akdeniz Üniversitesi
Şimal ÇELİKKOL	Beykent Üniversitesi
Şükran KARACA	Sivas Cumhuriyet Üniversitesi

Tuncay ÇANAKÇI

Kafkas Üniversitesi

Tülay YEL

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi

Umut Burcu TASA YURTSEVER

Yıldız Teknik Üniversitesi

Ümmühan MUTLU

Kocaeli Üniversitesi

Yarkin BİÇER

Kocaeli Üniversitesi

Yeşim AYDOĞAN

İnönü Üniversitesi

Yunus Emre BİROL

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi

Yusuf Bahadır KAVAS

Bilecik Üniversitesi

ALIŞVERİŞ MERKEZLERİNİN İŞLEVLERİNİ YİTİRMESİNDE SANAL ALIŞVERİŞ VE PANDEMİ SÜRECİNİN ETKİSİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME*

 Eda VELİBAŞOĞLU^a

 Gülçin PULAT GÖKMEN^b

Özet

Alışveriş yöntem ve alışkanlıkları dünyanın farklı yerlerinde yerleşimlere göre çeşitlilik göstermektedir. Ticari kullanımın yanı sıra sosyal ve kültürel faaliyetleriyle de kamusal alan niteliği kazanan alışveriş merkezleri kentlinin yaşamında önemli bir yere sahiptir. 1970-1990 yılları arasında tüm dünyada yaygınlaşan alışveriş merkezleri 2007-2008 yıllarındaki küresel kriz öncesinde sayısal olarak belirli bir doygunluğa ulaşmıştır. Bu dönemde tüm dünyada internet üzerinden alışveriş imkanlarının gelişmesi ve bireylerin bu yöntemle alışverişini tercih etmesi alışveriş merkezlerinin işlevini yitirmeye başlamasına neden olmuş ve gelişmiş ülkelerde bu yapılar “ölü alışveriş merkezi (dead mall)” olarak adlandırılmaya başlanmıştır. COVID-19 salgın süreci de bireylerin sanal alışverişini tercih etmesinde önemli bir etken olmuş, bu durum alışveriş merkezlerinin gerek tüketim gerekse kamusal amaçlı kullanımını sınırlamıştır. Bu makalede kentlerimizde bir süredir toplum için “yeni kamusal mekânlar” olarak adlandırılan AVM’lerin COVID-19 pandemisinin de artırdığı sanal alışveriş deneyiminden mekânsal olarak nasıl etkilendiği ve olası gelecek senaryolarının neler olduğu ortaya konmaya çalışılmaktadır. Bu kapsamda, bir alan çalışması gerçekleştirilerek toplam 403 kişi ile anket yapılmıştır. Anket sonuçları, bireylerin sanal alışverişini tercih ettiklerini, AVM’lerde pandemi öncesine göre daha az vakit geçirdiklerini, AVM’leri pandemi öncesi ticari amacın yanı sıra sosyalleşme ve kültürel faaliyetler içinde kullanırlarken, pandemi sonrası ağırlıklı olarak ticari amaçlı kullanımın öne çıktığını ve kamusal kullanımının azaldığını göstermektedir. Fiziksel alışveriş mekânlarının kullanılmasının devam edebilmesi için ziyaretçilerine yeni deneyimler yaşatması, genç kuşak için eğlence ile alışverişini birleştiren, kendilerine özel kişiselleştirilmiş teklifler ve hizmetler sunan yerlere dönüşmesinin gerektiği görülmektedir. **Anahtar Kelimeler:** Alışveriş merkezleri, Ölü alışveriş merkezleri, Mekânsal değişim, Sanal alışveriş, Covid 19.

* Bu makale, İ.T.Ü. Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Mimarlık Ana Bilim Dalı Mimari Tasarım Programı’nda devam etmekte olan doktora tez çalışmasından üretilmiştir.

^a Mimar, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, edavelibasoglu@gmail.com

Makale Geliş Tarihi: 15.12.2021, Makale Kabul Tarihi: 16.06.2022

^b Prof. Dr., İstanbul Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, ggokmen@itu.edu.tr

Makale Geliş Tarihi: 15.12.2021, Makale Kabul Tarihi: 16.06.2022

AN EVALUATION ON VIRTUAL SHOPPING AND THE PANDEMIC PROCESS EFFECTS ON THE LOSS OF THE FUNCTIONS OF SHOPPING MALLS

Abstract

Shopping style and habits differ in various parts of the world. Shopping malls, which have become public spaces with their social and cultural activities as well as their commercial use, have an important role in the life of the society. Shopping malls, which became widespread all over the world between 1970-1990, reached high levels before the global crisis of 2007-2008. In these years, the development of virtual shopping opportunities all over the world and the preference of publics to shop with this option caused shopping malls to lose their function, and these buildings began to be called "dead mall" in developed countries. The COVID-19 Pandemic, which has limited the use of shopping centers for both consumption and public purposes, has also been an important role for peoples to prefer virtual shopping. This article tries to reveal how the shopping malls, which have been called "new public spaces" for the society in our cities for a while, are affected spatially by the virtual shopping experience increased by the COVID-19 pandemic and what the possible future scenarios are. In this context, a field research and a survey of 403 peoples conducted. The survey result indicates that individuals prefer online shopping and spend less time in shopping malls than before the pandemic. They use shopping malls for commercial purposes and socialization, and cultural activities. After the pandemic period, mainly commercial use increased and public use decreased. In order for the use of physical shopping venues to continue, it is seen that shopping malls have to provide new experiences to its visitors and customers, to transform into places that combine entertainment and shopping for the especially younger generation, and offer personalized opportunities and services.

Keywords: Shopping malls, Dead malls, Spatial change, Online shopping, Covid 19.

Giriş

Toplumların temel ihtiyaçlarını karşılamalarında büyük önem taşıyan alışveriş kavramı insanın varoluşundan bu yana kent yaşamının merkezinde yer almaktadır. Kültürün tüketimle iç içe girdiği ve her şeyin satın alınabildiği bir tüketim toplumunda (Simmel, 2003) insanların kendilerini tüketimle ifade etmeleri ve tükettikleri nesnelere kendilerini bulmaları, sosyal yaşam kavramını da değiştirmektedir. Günümüz toplumlarının değişen yaşam biçimleri, insan ilişkileri ve öncelikleri, üretim-tüketim ilişkileri, alışveriş mekânlarında da değişimler oluşturmaktadır. Son yıllarda dünyada yaşanan teknolojik, sosyal, ekonomik, değişimler kişilerin tüketim alışkanlıklarını ve mekânlarını etkilemiş, tüketim sanal mekânlara doğru evrilmiş, G. Ritzer tarafından "tüketim katedralleri" (Ritzer, 2019) olarak adlandırılan "Alışveriş Merkezleri"nin (AVM) durumu tartışılmaya başlanmıştır. Kentlerde gündelik hayata etki eden teknolojik değişimler ile bireylerin zamanı etkin bir biçimde kullanma gereksinimi alışverişlerin internet üzerinden yapılmasını getirmiştir. Yeni bir arayüz oluşturan "sanal alışveriş mekânı" olarak nitelendirilen bilgisayar, cep telefonu ya da tablet gibi elektronik araçlardan ulaşılan internet ortamı, bireylere geleneksel alışveriş mekânlarından farklı bir alışveriş olanağı yaratmaktadır. İnternet üzerinden alışveriş bireyler ve şirketler odağında sanal ortamda yürütülmektedir. Online alışverişin, firmadan firmaya, firmadan tüketiciye, tüketiciden firmaya ve tüketiciden tüketiciye olmak üzere dört

farklı türü vardır (Doyle, 2003). Elektronik ticaret, internetten alışveriş yapma döneminin temel karakteristiklerinden biri olmuştur. Yapılan araştırmalarda internet üzerinden alışveriş, toplumlarda e-mail gönderimi ve Web’de gezinmenin hemen sonrasında üçüncü en popüler internet aktivitesi olduğu belirlenmiştir (Li & Zhang, 2002).

Zaman içinde sanal alışverişin dünyada özellikle gelişmiş ülkelerde yaygınlaşması son on yılda sayıları artan alışveriş merkezlerinin bireyler tarafından alışverişte kullanımının azalmasına neden olmaktadır. Kullanıcılar tarafından kullanımı azalan alışveriş merkezlerinde mağazalar kapanmakta, zaman içinde boşalan ve terkedilen bu yapıların alışveriş işlevlerini kaybettiği görülmektedir. Gelişmiş ülkelerde son on yılda işlevini kaybetmiş alışveriş merkezlerinin canlandırılması çalışmaları görülmektedir. Bu yapılarda uygulanan mekânsal, fonksiyonel ve fiziksel değişimler ile yapıların tekrardan kullanıma açılması çabaları sergilenmektedir. Bu konudaki çalışmaların yer aldığı bir literatür oluşmaya başlamıştır.

2020 yılı başında ortaya çıkan ve tüm dünyada iki yıldır yaşanan COVID-19 salgını ile birlikte alınan kısıtlama kararları bireylerin gündelik yaşamlarında ve alışkanlıklarında değişiklik yapmasını zorunlu kılmıştır. Bu süreçte bireylerin ihtiyaçlarının ve bu ihtiyaçlarını karşıladığı mekân tercihlerinin de değişmesine neden olmuştur. Ortaya çıkan bu değişimlerin geleceğe yönelik kalıcı etkilere sebep olması kaçınılmazdır. Kentlerimizde bir süredir toplum için “yeni kamusal mekânlar” olarak adlandırılan AVM’lerin COVID-19 pandemisi ile oluşan süreçten nasıl etkilendiğinin araştırılması, tüm kentlerde ciddi bir yapı stoğu ve kullanım değerine (işgücü vs) sahip olan bu yapıların gelecekte olası mekânsal ve işlevsel değişimlerinin araştırılması ve yeni öneriler geliştirilmesi konusunu önemli kılmaktadır.

Çalışma konusu ile ilgili literatür incelendiğinde ağırlıklı olarak tüketim mekânları, tüketim alışkanlıkları ve alışveriş merkezleri ile ilgili birçok çalışmanın yanı sıra, Covid-19 pandemi sürecinin bireylerin yaşam tarzı ve satın alma tercihlerine etkisi üzerine yapılmış çalışmaların olduğu da görülmüştür (Kaya, Erbaş 2021; Bayır, 2021; Danışmaz, 2020; Duygun, 2020; Kayabaşı, 2020). Pandemi sürecinde sanal alışverişin arttığı Çakıroğlu, Pirtini ve Çengel (2020), İnce ve Kadioğlu (2020)’nun yaptıkları çalışmalar sonucunda tespit edilmiştir. Özcü ve Atanur (2020) Covid-19’un kent yaşamına etkisini kamusal alanlar üzerinden değerlendirmiştir. Ancak yapılan incelemelerde Covid-19 pandemi dönemi öncesi ve sonrası tüketimin ana mekânlarından olan alışveriş merkezlerinin işlevini yitirmesi (dead malls) ve uğradıkları mekânsal ve işlevsel değişimleri inceleyen yeterli çalışmaya ulaşılamamıştır.

Bu çalışmanın amacı; dünyada ve ülkemizde sanal alışverişin kullanımının artması ile pandemi öncesi ve pandemi sürecinde alışveriş merkezlerinin kullanım alışkanlıklarına bağlı olarak mekânsal ve işlevsel olarak değişimlerinin tartışılmasıdır. Bu kapsamda, öncelikle literatür taraması gerçekleştirilerek kuramsal bir çerçeve oluşturulmuş, pandemi süreci ve sanal alışverişin etkilerinin karşılaştırılabilmesi amacıyla pandemi öncesi ve sürecinde alışveriş merkezlerinin geçirdiği dönüşümlere dair örneklere çalışma içerisinde yer verilmiştir. Örnek incelemelerinin yanı sıra yapılan anket çalışması ile de araştırma desteklenmiş, Türkiye’de farklı kentlerde yaşayan ve alışveriş deneyimini pandemi sürecinde de devam ettiren 403 kişi ile pandemi öncesi ve sürecinde alışveriş alışkanlıklarındaki değişimler, alışveriş merkezlerinin kullanım amaçlarının ne yönde ve nasıl değiştiği ile ilgili deneyimleri değerlendirilmiştir.

Çalışmanın araştırma sorusu; pandemi öncesinde ve pandemi sürecinde sanal alışverişin AVM kullanımını mekânsal olarak nasıl etkilediğidir. Bu konudaki en önemli problem; AVM'lerin kent içerisinde fiziksel ve fonksiyonel olarak çok büyük alanlara sahip olması ve işlevini yitirmesi durumunda bu alanların yeniden canlandırılması için işlevsel ve mekânsal değişimlerin hangi kriterler göz önünde bulundurularak tasarlanacağı ve zaman içinde bu AVM'lerin nasıl değerlendirileceğidir. Araştırma sorusu ve problemine yönelik olarak; pandemi sürecinde sanal alışveriş oranının artması ile AVM'lerin ziyaretçilerine fiziksel alışverişte deneyimin ön plana çıktığı ve fiziksel ile sanal alışverişin birleştirilerek kullanılacağı hibrit bir alışveriş yönteminin sunulması yönünde bir hipotez geliştirilmiştir. Ayrıca pandemi sürecinde AVM'lerin pandemi öncesi döneme göre kullanım sıklıklarının ve sürelerinin azalması hipotezinin ölçülmesi için anket çalışmalarından ve örnek incelemelerinden faydalanılmıştır. Örnekler geçirdikleri işlevsel ve mekânsal değişimler üzerinden incelenmiş, pandemi öncesi ve sonrası uğradıkları değişimlere de çalışmada yer verilmiştir.

A. ALIŞVERİŞ MERKEZLERİNİN GELİŞİMİ

Alışveriş yöntem ve alışkanlıkları dünyanın farklı yerlerinde yerleşimlere göre çeşitlilik göstermektedir. Bu etkinliği karşılayan mekânlardaki ortak amaç; mal ve hizmet alma işlevleri ile birlikte insanların bir araya gelme, iletişim kurma gibi sosyal ihtiyaçlarını da karşılayacak, olumlu niteliklere sahip çevreler yaratılması olmaktadır (Redstone,1973). Günümüzde kentlerde alışveriş kavramı, sosyalleşme/arkadaşlarla buluşma, çocuklarla vakit geçirme, eğlence, seyahat gibi boş zaman etkinlikleri ile birlikte gündelik hayatta yer almaktadır. 20.yy'ın ortalarından itibaren artan tüketim ve post-modern eğilimlerin yaygınlaşmasıyla beraber AVM'ler kent içerisinde yer almış ve yeniden düzenlenmeye başlanmıştır (Featherstone, 2005). Bu kapsamda inşa edilen AVM'ler, içlerinde bireylerin yeme-içme, giyim gibi temel ihtiyaçlarının yanı sıra eğlenme, boş vakit geçirme, arkadaşlarla buluşma vb. gibi tüm ihtiyaçlarını karşılayan, dış dünyaya tamamen kapalı, iklimsel konforu sağlanmış bir mekân sunan "satış makineleri" (Ritzer, 2019) olarak nitelendirilmişlerdir. AVM'lerde bireyin mekâna girdikten sonra alışveriş konusuna odaklanması için çalışılmış, alışveriş yapmasını sağlayacak şekilde düzenlemeler yapılmıştır (Vural, 2005). Oktay'a göre (2002) içerisinde eğlence mekânları olan alışveriş merkezleri, dikkat çekici vitrinleri, yeme-içme ve oyun alanlarıyla, kentlerde her yaş ve sınıftan birey için cazip bir mekân olmuş, toplumda bireylerin iyi vakit geçirdiği kamusal bir mekân oluşturma özelliği taşımışlardır (Oktay, 2002).

1970'li yıllardan itibaren sayıları çok hızlı bir şekilde artan AVM'ler yanlış yer seçimi kararları, yaşanan ekonomik krizler, teknolojinin gelişimi ile sanal alışverişin artması vb. birçok sebepten dolayı zaman içinde işlevini yitirmiş/ölü, sağlıksız veya sorunlu alışveriş merkezi kategorilerinde değerlendirilir hale gelmişlerdir, hatta bir bölümü işlevini yitirmiş/ölü AVM'ler olarak nitelendirilmişlerdir.

Çalışmada AVM'lerin ilk ortaya çıktığı dönemden günümüze kadar geçen süreçte geçirdikleri değişimler dört grupta ele alınmıştır; Birinci nesil olarak adlandırılan AVM'lerin tamamen ticari kullanıma yönelik tasarımlar olduğu, ziyaretçilerin ürün almasına yönelik onların dış faktörlerden etkilenmeden sadece alışverişe odaklanmalarını sağlamak üzerine çevre ile ilişkisinin tamamen

koparıldığı kapalı kutu biçimindeki yapılar olarak tasarlandıkları görülmektedir. Bu dönemdeki AVM ziyaretçileri için ekonomik kazanımın en önemli tercih nedeni olduğu izlenmektedir.

İkinci nesil AVM'lerde ticari kullanıma ek olarak ziyaretçileri için karma ve kültürel kullanımların ön plana çıkarıldığı görülmektedir. Kültürel ve karma fonksiyonların eklenmesi ile tasarımdaki öncelikler değişmiş, yine içe dönük, ancak kişilerin gün ışığını da algılayabildikleri zaman ve mekân kavramlarını tamamen kaybetmediği, odak noktaları bulabildikleri tasarımlar yapılmaya başlanmıştır. Bu yapılarda AVM ziyaretçileri için ekonomik kazanımın yanı sıra kültürel kazanımların da önemli olduğu görülmektedir. AVM'lere eklenen sinema ve tiyatro birimleri ile kültürel faaliyetlerin arttığı, AVM'lerdeki kültürel ve karma kullanımların artması ile ziyaretçilerin kamusal kullanım ihtiyaçlarının bir kısmını özel mülkiyette bulunan bu alanlarda karşılamaya başladıkları izlenmektedir. AVM'ler artık toplum için buluşma mekânları haline gelmiştir.

Üçüncü nesil olarak adlandırılan AVM'lerde sosyal kullanımın öne çıktığı, yapıların tasarımının buna göre şekillendiği görülmektedir. Sosyal kullanımda eğlence ön plana çıktığı için projelerin üzerinde eğlence alanlarının tasarımının etkin olduğu izlenmektedir. Bu aşamada AVM'lerin dış kamusal mekâna açılmaya başladığı, yapıların kısmen de olsa kentsel çevre ile ilişkiye girdiği göze çarpmaktadır. AVM yönetimleri ziyaretçileri için güncel konularda çalıştaylar ve yarışmalar düzenleyerek onların sosyalleşmesine katkı sağlamakta, ziyaretçilerinin de vakitlerinin büyük bir kısmını burada geçirmeleri için yeni etkinlikler oluşturmaktadırlar.

Dördüncü nesil AVM'lerde ticari, kültürel, sosyal kullanımlar ile açık alan kullanımının ve hızla gelişen teknoloji ile entegrasyonun ön plana çıktığı görülmektedir. Tasarımlarda özellikle ana cadde kavramının kullanılmaya başladığı, AVM ziyaretçileri için deneyimin en önemli tercih nedeni haline geldiği izlenmektedir. Bu dönemde insanların ihtiyaçları için alışverişlerini internet üzerinden yapmaya başlamaları öne çıkmaktadır. Kişiler satın alacakları ürünleri yalnızca deneyim için ya da kendilerine rahatlık sağlıyorsa (ulaşılabilirlik en önemli kriter) fiziksel bir mağazadan alma eğilimindedirler. Dolayısıyla AVM'lerin ve mağazaların ziyaretçileri çekmek için farklı deneyimler sunmaları, kolaylıkla ulaşılabilir olmaları gerektiği görülmektedir.

AVM'ler özellikle 1970-1990 yılları arasında tüm dünyada yaygınlaşmış, ancak 2007-2008 yıllarındaki küresel kriz öncesi AVM piyasası belirli bir doygunluğa ulaşmıştır. ABD'de 2006 yılından itibaren yeni alışveriş merkezi yapılmadığı, 2014 yılında yeniden AVM yapımı için çalışmalar başlamışsa da bunlar çok sınırlı sayıda kaldığı ifade edilmektedir (Schatzman, 2013). Pandemi süreci ile birlikte bütün dünyada AVM yatırımları oldukça azalmış, mevcuttaki AVM'lerin nasıl kullanılacağı ve dönüştürüleceği konusu yoğun bir biçimde tartışılır olmuştur. 2008 yılında yaşanan ve bütün dünyayı etkisine alan küresel krizden etkilenmeyen ve sermaye birikimi ile hızla sayısını arttıran alışveriş merkezlerinde, 2012 yılı içerisinde, toplam yaklaşık 325 bin m² alana sahip boş kalmış mağaza alanı tespit edilirken, 2013 yılında bu alanın 365 bin m²'ye yükseldiği görülmektedir (EVA Gayrimenkul Değerleme Danışmanlık, 2018). Bu şekilde boşalan ve işlevini yitirmeye başlayan alışveriş merkezlerine literatürde "ölü alışveriş merkezi (dead mall)" adı verilmektedir ve bu yapılar bir süredir araştırmacıların tartıştığı ve düşünce ürettiği bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Uluslararası Alışveriş Merkezleri Konseyi (ICSC) tarafından tanımlanan "işlevini yitirmiş/ölü alışveriş merkezi" kavramı, yüksek boşluk oranı veya

düşük tüketici trafik seviyesine sahip olan, kullanımını devam ederken süreç içinde kötüleşen bir yapı olarak belirtilmektedir (Uluslararası Alışveriş Merkezleri Konseyi,2019). İşlevini yitirmiş bir alışveriş merkezi %70 doluluk oranına sahip veya doluluk oranının sabit düşüş gösterdiği bir yapı olarak tanımlanmaktadır (Dead Malls, 2000). Bu tip AVM'ler genelde bir temel mağazaya (genellikle çapa olarak adlandırılan büyük bir mağaza) sahiptirler ve yapının bakım masraflarını dahi karşılayamaz durumdadırlar (Schatzman, 2013).

ICSC tarafından AVM'lerde yaşanan değişimler; mağazaların boşluk oranı ve ziyaretçi sayıları üzerinden tanımlanmakta, tüketim alışkanlıklarında yaşanan değişimler ve tüketici deneyimlerinin süreçteki etkisine vurgu yapılmaktadır. Perakende uzmanları, mağazalarda doluluk oranları %10-20 düzeyinde ise alışveriş merkezlerini "sorunlu", %20-40 arasındakileri "sağlıksız" ve %40 veya daha yüksek oranları "işlevini yitirmiş" olarak kabul etmektedirler (Schwartz, 2015; Millar, 2015).

AVM'lerin kullanımlarında yaşanan değişimlerle beraber işlevini yitiren bu merkezler için ABD'de ve Kanada'da özellikle ilk dönem yapılan kapalı alışveriş merkezlerinin açık alışveriş merkezlerine dönüştürülmesi ve bu yapılara eğlence mekânları ve kurumsal işlevler eklenmesi sıkça görülen dönüşüm biçimi olmuştur.

Alışveriş merkezlerinin dönüştürme ve yenileme projelerinde bir kısmı özellikle kapalı alışveriş merkezlerinden açık hava alışveriş merkezlerine dönüştürülürken, AVM'lerin inşa edilmesi öncesi dönemlerde kentlerde alışveriş yeri olarak kullanılan ana cadde tipolojisinin yeni oluşturulan açık hava alışveriş merkezlerinin içinde kullanılmasının, gelecekteki AVM tasarımları için yeni veriler oluşturduğu görülmektedir (Moore, 2013; Voien, 2017).

AVM'lere eklenen otel, müze, belediye, amfi tiyatro, ofis ve konut gibi fonksiyonların yanı sıra, açık alan, sokak manzaraları gibi yenilikçi kullanımları benimseyen projeler, özellikle banliyö bölgelerinde ve düşük yoğunluklu kentsel toplulukları için yeni şehir alternatifleri oluşturmaktadırlar. Bunların yanında eklenen eğlence ve kamusal kullanım içeren işlevler ile kişilerin sosyalleşmesinin ön plana çıktığı görülmektedir. Eklenen konut, ofis, sinema, eğitim birimleri, spor merkezleri ve kurslar gibi işlevler ile alışveriş merkezinin günün farklı zaman dilimlerinde kullanılması sağlanırken, bu ek işlevler ile farklı kullanıcı gruplarının yapıyı kullanmalarını sağlanmaya çalışılmaktadır (Moretti & Fischler, 2001).

Yapılan araştırmalar neticesinde 2026 yılına kadar ABD'deki AVM'lerin %25'inin faaliyetini sonlandıracağı tahmin edilmektedir. Bu tahmini daha kısa bir zamana indirecek en önemli boyut ise pandemi sürecinin sosyal hayata ve tüketime olan yansıması olacaktır (Uzkesici, 2021). Pandemi sürecinde değişen alışveriş alışkanlıklarının mekânsal yansımaları birçok AVM'nin işlevini yitirmesine ve dönüşüme uğramasına neden olacaktır.

B. DÜNYADA VE TÜRKİYE'DE İŞLEVİNİ YİTİREN ALIŞVERİŞ MERKEZLERİ (DEAD MALLS)

Alışveriş merkezleri açıldıkları andan itibaren süreç içerisinde yaşanan mekânsal ve ekonomik değişimler etkisiyle işlevlerini yitirmektedirler. Günümüzde özellikle pandemi sürecinin de etkisiyle işlevini yitiren AVM'lerin sayısı hızla artmaktadır. İşlevini yitiren AVM'lerin nasıl yeniden

canlandırılacağı veya değerlendirileceği konusu önemli bir sorun oluşturmaktadır. Bu nedenle işlevini yitiren alışveriş merkezlerinin geçirdikleri değişimlerin ve dönüşümlerin incelenerek ileride yapılacak tasarımlar için veri oluşturulması önemlidir. Bu amaçla dünyada ve Türkiye’de işlevini yitiren alışveriş merkezi örnekleri incelenmiştir. Bu örnekler incelenirken pandemi sürecinden önceki durumları ve pandemi süreci ile uğradıkları değişimlere özellikle yer verilmiştir. Uygulanan değişim ve dönüşüm çalışmalarının ileride yapılacak çalışmalar için referans oluşturması amaçlanmıştır.

İşlevini yitiren alışveriş merkezlerine ilk örnek ABD’de tasarımı John Graham Jr.tarafından yapılan ve ilk bölgesel alışveriş merkezi olan Kuzey Seattle’daki Northgate Alışveriş Merkezi’dir (Wilma, 2001) (Northgate Alışveriş Merkezi, 2020). 2018 yılında başlayan yeniden canlandırma projesi kapsamında AVM’yi Seattle şehir merkezine bağlamak ve erişilebilirliği artırmak için otopark alanında bir istasyon oluşturulmuştur. AVM arazisinin diğer kısımlarına LEED sertifikalı daireler, üst düzey ofisler, otel, tıbbi bir merkezin bulunduğu bir karma yapı yapılmıştır. AVM’ye hemen yakınında bulunan Thornton Deresi Su Arıtma Kanalı (Thornton Creek Water Quality Channel) ile rekreasyon ağırlıklı bir genişleme alanı eklenmiştir (Garfield, 2017; Rosenberg, 2018; Northgate Mall, 2020). Pandemi sürecinde özellikle eklenen hokey alanı, restoranlar ve sağlık birimi ile karma kullanımına devam etmektedir (Baker, 2021).

İşlevini yitiren alışveriş merkezlerine ikinci örnek Mississippi Jackson’da bulunan Jackson Mall’dur. AVM 1996 yılında yapılan yenileme projesi ile düşük gelirli kent sakinleri için hizmet veren bir sağlık kompleksine dönüştürülmüş ve günümüzde de sağlık merkezi olarak hizmet vermeye devam etmektedir (Jackson Mall, 2022). Yeni adıyla Jackson Medical Mall özel klinikler, yeme içme alanları ve sosyal etkinlikler için toplantı alanları içermektedir. Sağlık merkezi aynı bölgedeki ekonomik kalkınma girişimlerine de katkı sağlamış, ayrıca bölgenin tek Afrika kökenli Amerikan mülkiyetli bankasını kurmuşlardır (Semuels, 2015).

Üçüncü örnek Austin, Texas’taki ilk banliyö alışveriş merkezlerinden biri olan alışveriş merkezi Highland Mall’dur. 2009 yılında US News & World Report tarafından “Amerika’nın En Sorunlu Alışveriş Merkezleri” arasında yer almıştır. Yapı 1971 yılında 80 bin dönümlük bir alanın bir milyon iki yüz bin metrekarelik iç hacmini kullanırken, 2010 yılında yapıda neredeyse tüm mağazaların boş olduğu belirtilmiştir. Yatırımcı bir grubun binayı satın almasından sonra yapının, iddialı bir biçimde, “604 bilgisayar istasyonu, yaklaşık 19 bin metrekare eğitim alanı, kütüphanesi ve ofisleri ile galaksinin en büyük öğrenme merkezi” haline getirildiği ifade edilmektedir (Highland Mall, 2022). Tesisin günümüzde de eğitim amaçlı kullanımı devam etmektedir.

Dünyada işlevini yitiren alışveriş merkezleri ile ilgili çalışmaların 2008-2010 yıllarından itibaren yapılmaya başlandığı görülmektedir. Ancak Türkiye’de bu konuda yapılan çalışmaların halen oldukça sınırlı olduğu tespit edilmiştir. Bu konuda yapılan çalışmalarda, yapılan araştırmanın metodolojisine göre, kiralanabilir bağımsız birimlerde %50’den fazla boşluk oranı ya da yapının AVM fonksiyonu dışında kullanılmaya başlanması veya kapanması 'fonksiyonunu yitirme' olarak tanımlanmaktadır (EVA Gayrimenkul Değerleme Danışmanlık, 2019).

2012 yılı içerisinde 324 bin 643 m² işlevini yitirmiş kiralanabilir alan tespit edilirken, 2013 yılında bu alan 364 bin 772 m² olarak belirlenmiştir. Toplam kiralanabilir metrekare içerisinde işlevini yitiren alışveriş merkezlerinin alan oranı 2012'de %4 iken, 2013 yılında %4,2 olmuştur. 2013 yılında açıklanan çalışmada 2012 yılında işlevini yitiren alışveriş merkezlerinin %30'nun yani yaklaşık olarak 92 bin m²'lik bir alanın yenileme ve canlandırma çalışmaları ile yeniden kullanılmaya başlandığı belirtilmiştir (Perakende Org, 2016).

2015 yıl sonunda İstanbul'da işlevini yitiren yaklaşık 800 bin metrekare AVM alanı bulunmaktadır. Ankara'da bu rakam 150 bin metrekare olarak belirlenirken, diğer tüm şehirlerde 434 bin metrekare fonksiyonunu yitirmiş alışveriş merkezi alanı olduğu belirtilmektedir. Yapılan hesaplamalar bugüne kadar üretilen yaklaşık 12 milyon metrekare alışveriş merkezinin %10'unun işlevini yitirdiğini göstermektedir (EVA Gayrimenkul Değerleme Danışmanlık, 2019).

2016 yıl sonunda İstanbul'da işlevini yitiren yaklaşık 58 bin 226 metrekare AVM alanı bulunduğu ifade edilmektedir. Ankara'da bu rakam 86 bin 37 m² olarak belirlenirken, diğer tüm şehirlerde 143 bin 924 m² fonksiyonunu yitirmiş alan görülmektedir. Yapılan hesaplamalara göre bu durum bugüne kadar üretilen yaklaşık 13,5 milyon m² alışveriş merkezi alanın %12'sinin sistemden çıktığını göstermektedir. 2016 yılında alışveriş merkezi kayıpları metrekare büyüklüğüne göre analiz edildiğinde 5 bin-10 bin m² büyüklüğünde yaklaşık 5 bin, 10 bin-20 bin m² büyüklüğündeki yaklaşık 89 bin 796 m², 20 bin m² üstündeki alışveriş merkezlerinde ise takribi 193 bin 391 m² kayıp alan olduğu belirlenmiştir (EVA Gayrimenkul Değerleme Danışmanlık, 2020). 2019 yılında Türkiye'deki AVM'lerin toplam kiralanabilir alan 13 milyon 270 bin 681 m² iken, bu rakam 2020 yılında 13 milyon 591 bin 142 m² olarak gerçekleşmiştir. 2019 yılında İstanbul'da kiralanabilir AVM alanı ise 4 milyon 894 bin 29 m² olarak belirtilmiştir (Emlak Kulisi, 2020). Pandemi sürecinin devam ettiği 2021 yılına gelindiğinde ise toplam kiralanabilir alan 13 milyon 605 bin 744 m² olmuştur. 2021 yılında İstanbul'daki AVM'ler de 988 bin m² alanın işlevini yitirdiği belirtilmektedir (Ben, 2022). 2021 yılında İstanbul için işlevini yitiren alan miktarı pandemi sürecinin etkisini gözler önüne sermektedir.

Türkiye'de işlevini yitiren alışveriş merkezleri olarak Galleria, Profilo, Anse Alışveriş Merkezi, Minesera Alışveriş ve Yaşam Merkezi, Avalon Yaşam Merkezi örnek vaka incelenmektedir. Türkiye'nin ilk alışveriş merkezi olan Galleria Alışveriş Merkezi 1988 yılında açılmıştır. İlk açıldığı dönemde büyük bir çekim merkezi haline gelen AVM sadece İstanbul'dan değil Türkiye'nin birçok yerinden ziyaretçi akınına uğramıştır. Ancak süreç içerisinde yeni alışveriş merkezlerinin açılması, bulunduğu bölgede yaşanan değişimler ile güncelliğini kaybetmiştir. Galleria günümüze kadar birçok mekânsal ve fonksiyonel değişimler geçirmiştir. Açıldığı dönemde etkin olarak kullanılan buz pateni pisti iptal edilerek çocuklar için eğlence alanına dönüştürülmüştür. Bu alan daha öncesinde de ortak etkinlik alanı olarak değerlendirilmiştir. Alışveriş merkezinin giriş kapıları 1997-2000 yılları arasında proje müellifleri tarafından tekrar tasarlanmıştır. Bunun yanında aynı dönemde dış cephede dönemsel süslemeler ve ışıklandırmalar yapılmıştır (M. Eren, kişisel görüşme, 19 Ekim 2019). Ofis katı olarak kullanılan birinci katın belirli bir bölümü mağazalara dönüştürülmüştür. Bunun yanında ikinci katta sinemalar tasarlanmıştır. Genel kullanım açısından bazı mağaza alanlarının fonksiyonları değiştirilerek sosyal kullanım içerikli sergi alanları ve farklı kursların ve etkinliklerin (satranç yarışmaları vs. gibi)

düzenlendiği mekânlar oluşturulmuştur. Ayrıca alışveriş merkezinin giriş cephesinde bulunan yeşil alan kısmına yeme-içme mekânları eklenmiştir. 2018 yılında boş mağaza oranı %21 olan, perakende uzmanlarının oluşturduğu sınıflandırmaya göre, boş mağaza oranı %20'in üzerinde olduğu için bu alışveriş merkezi sağlıklı alışveriş merkezi kategorisinde değerlendirilirken, 2022 yılında pandeminin ve yaşanan ekonomik sıkıntıların da etkisiyle mağazaların çoğunluğu kapanmış, boş mağaza oranı yerinde yapılan çalışmayla %69.72 olarak tespit edilmiştir. AVM işlevini yitiren(ölü) AVM'ler kategorisinde bulunmaktadır.

İstanbul Mecidiyeköy'de 1998 yılında açılan Profilo Alışveriş Merkezi dört yüz kişilik tiyatrosu ile sanatsal ve kültürel etkinlikler açısından kuruluşundan beri diğerlerinden farklı bir kimliğe sahiptir. Ancak Profilo Alışveriş Merkezi zamanla mekânsal ve fonksiyonel değişimler geçirmiş, önce mağazaların büyüklükleri ve sayıları değişmiş sonra işlevsel değişimlerin öne çıktığı görülmüştür. 2012 yılında alışveriş merkezinin 2 bin 200 m2 bölümü evlilik hazırlıkları yapanlar için, Beyaz Cadde adıyla, gelinlik mağazalarına ayrılmıştır. Daha sonraki dönemde "ev dünyası" konseptiyle mobilya, ev tekstili ve ev araç gereçleri üzerine mağazalar açılmıştır. Ancak bu girişimler de alışveriş merkezinin sürdürülebilirliğini sağlayamamıştır. Günümüzde alışveriş merkezi içerisinde iki yabancı konsoloslüğün vize merkezlerinin bulunduğu görülmektedir. Vize merkezlerinin alışveriş merkezi içinde açılmış olması burada farklı iş gruplarının da yer bulmasını sağlamıştır. Özellikle yeni açılan vize merkezleri ile beraber yapıda acenteler yer almaya başlarken, farklı kullanıcı gruplarıyla alışveriş merkezinin alışveriş fonksiyonu dışında da kullanılması sağlanmıştır. Pandemi sürecinde getirilen AVM'lere getirilen kısıtlamalar ve uluslararası seyahat yasakları da vize başvurularının azalmasına neden olmuş, ölü kategorisinde yer alan AVM deki boş mağaza sayısı artmıştır. 2022 yılında yerinde yapılan çalışmalarda boş mağaza oranının %70,33 olduğu tespit edilmiştir.

Üçüncü örnek Ankara Eskişehir Yolu üzerinde Mesa Koru Kavşağı'nda konumlanan Anse Alışveriş Merkezi Ankaralılara mobilya ve dekorasyon alışverişlerinde kolaylık sağlamak ve ziyaretçilerin zamanı daha iyi kullanmaları için hizmet verme ilkesiyle açılmıştır. 70 bin metrekarelik alan üzerine kurulmuş olan AVM bünyesinde kendi sektörlerinde markalaşmayı başarmış kırk firma hizmet vermiştir (Ankara Anse AVM, 2018). Ancak süreç içerisinde yeterli müşteri kazanımı sağlayamayan merkezde bir takım mekânsal ve fonksiyonel değişiklikler yapılmış, alışveriş merkezinin üst katı düğün salonu olarak hizmet vermeye başlamıştır. 2019 yılında mimari tasarım olarak iki ayrı parçadan oluşan ve bir köprü ile birbirine bağlanan yapının bir parçası ve köprü kısmı özel bir eğitim kurumu binasına dönüştürülmüştür. Pandemi sürecinin ilk döneminde alışveriş merkezlerinin kullanımına getirilen kısıtlamalardan sonra eğitim amaçlı kullanılan kısımda bir değişiklik olmamış ancak 2022 yılında AVM olarak kullanılan bölümdeki bütün mağazalar kapanmış, sadece üst katın düğün salonu olarak kullanımı devam etmektedir. Düğün salonu olarak kullanılan kısmın bir bölümünde tadilat yapılarak üstü kapalı teras haline getirilmiştir.

Bir başka örnek olan Ankara Çayyolu'nda 2007 yılında hizmete açılan Minesera Alışveriş ve Yaşam Merkezi, ilk açıldığı dönemde mağazaların yanında kafeler, restoranlar, bar ve kulüplerin ağırlıklı olduğu bir merkez niteliğindedir (Minasera AVM, 2020). Daha sonrasında yaşanan ekonomik sıkıntılar neticesinde alışveriş merkezi bir değişim geçirerek çağdaş market ve kahvecilerin olduğu ve haftanın

belirli günleri 'Nişantaşı Pazarı' olarak hizmet veren bir yapıya dönüştürülmüştür. 2015 yılında ise yapı tamamen işlev değiştirerek özel bir hastane olarak kullanılmaya başlanmış, ancak 2020 yılında hastane de kapatılmıştır, günümüzde ise bina kullanılmamaktadır.

Benzer şekilde İstanbul Beykent'de Avalon Yaşam Merkezi 29 bin metrekarelik bir araziye yapılacak karma fonksiyonlu bir proje olarak 2007 yılında inşaatına başlanmıştır. Karma kullanımlı proje kapsamında otel, restoran, kafe, hastane, konferans salonu ve 30 bin m² kapalı alana sahip alışveriş merkezi tasarlanmış ve alışveriş merkezinde yüzde fazla mağazanın hizmet vermesi planlanmıştır (Sabah, 2006). 2015 yılına gelindiğinde yapı halen faaliyete geçmediği için proje üzerinde değişiklikler yapılmıştır. Projede yer alan hastane, otel ve eğitim kampüsü için kapasite artırımına gidilmiştir (Emlak Kulisi, 2015). Ancak pandemi sürecinde yaşanan sıkıntılar sonucunda 2020 yılının ikinci yarısında tasarımında yer alan otel, alışveriş kısımları iptal edilmiş, yapı Beykent Üniversitesi Hastanesi olarak kullanılmaya başlanmıştır.

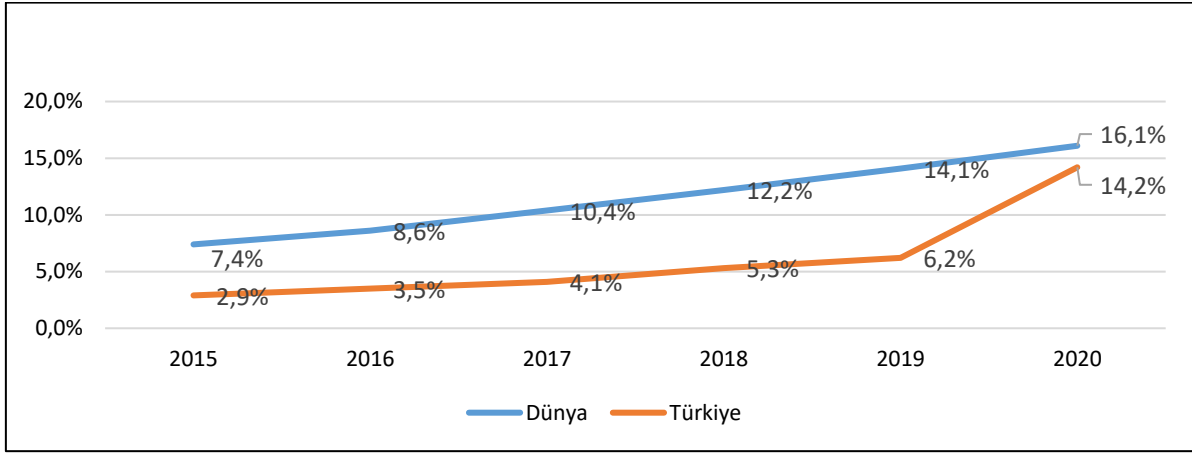
C. SANAL ALIŞVERİŞ VE PANDEMİ SÜRECİ

Günümüzde özellikle çalışan kesimin inşa edilmiş fiziksel mağazalardan alışveriş yapmak yerine internette alışverişini tercih ettiği, özellikle bu tercihin zamandan tasarruf sağlaması nedeniyle popüler bir tüketim yöntemi haline geldiği görülmektedir. E-ticaret veya sanal alışveriş saatlere bağlı değildir ve istenilen zamanda ve yerde alışveriş yapma imkânını/olanağını tüketicilere sunmaktadır. Yeni bir alışveriş ortamı olarak nitelendirilen sanal alışveriş, bir başka deyişle e-ticaret, tüketicilere geleneksel alışveriş alışkanlıklarından farklı, zengin ürün yelpazesıyla birlikte fiyat alternatiflerini de sunan bir ortam yaratmaktadır. Günümüzde sanal alışverişin/e-ticaretin geleneksel alışveriş için bir tehdit oluşturmaya başladığı görülmektedir. Özellikle gelişmiş ülkelerde çalışan ve alışveriş için fazla zaman ayıramayan kesimin yiyecek, giyim, kırtasiye, kitap vb. pek çok ihtiyacını bu yolla karşıladığı bildirilmektedir. Teknoloji geliştikçe e-ticaret yapan perakendeciler internet üzerinden yapılan satışları çeşitlendirmişlerdir, bu durumun çeşitli deneyimler ile müşterilere yeni heyecanlar ve alternatifler sundukları bir şekilde dönüşeceği, fiziksel AVM'ler ve marketlerle rekabetin hızlı bir şekilde artacağı anlaşılmaktadır.

Sanal alışveriş, tüketiciler tarafından kalabalık mağazalardan ve ödeme işlemlerinin sıkıntılarından kurtulma, farklı şirketler tarafından satılan ürünlerdeki fiyat farklarını görebilme yüz yüze yapılan alışverişlere göre fiyatların düşük olması, mekândan bağımsız alışveriş yapabilme, zamandan tasarruf etme, fiziksel olarak yorulmama vb. kolaylıklar nedeniyle tercih edilmektedir (Yılmaz vd., 2016, Kubalas, 2017). Kentte bir mağaza açmak, sabit giderler (kira, personel vb.) nedeniyle sanal mağaza açmaya göre daha maliyetli olmaktadır. Sanal alışverişte masrafların az olması satılan ürünlerin fiyatlarına yansdığı için düşük fiyatlardan ürün satabilme olanakları geleneksel satıcılara oranla daha yüksek olmaktadır. Ayrıca mekândan bağımsız olarak istenilen her saatte ve her yerden alışveriş yapabilme imkânı, kampanyalardan hızlı biçimde yararlanma ve ürün iade etmedeki kolaylıklar, aynı zamanda coğrafi sınırların kalkması ile yabancı sitelerden ürün temin edebilmek gibi diğer bazı avantajlar da sanal alışverişin cazibesini artırmaktadır (Magnusson ve Sjöberg, 2014, Djibo, 2020, Karaca ve Gümüş, 2020). Sanal alışverişin bu avantajlarından dolayı dünyada ve ülkemizde her geçen gün tüm alışveriş rakamları içinde payının arttığı gözlenmektedir (Bilgen ve Zoghi, 2017). Ayrıca bu etkenlere

bilgisayar, tablet ve cep telefonu üzerinden internete erişimi artan tüketici sayısının fazla olması da eklenebilir (Altuğ ve Özhan, 2012).

2011 yılı verilerine göre e-ticaretin perakende ticaretin içindeki payı Güney Kore’de %12, Brezilya’da %3, İsveç’te %4,8 iken, Türkiye’de %1,7’dir. 2015 yılında bu oran dünya geneli için ortalama %7,4 iken, 2019 yılında %14,1 olmuştur. 2019 yılında bu oran İngiltere’de %18,3; ABD’de %15,2; Almanya’da %11,7; Çin’de %28,2; Brezilya’da %7,6; Rusya’da %7,2 olarak gerçekleşirken Türkiye’de %6,2’dir. 2020 yılına gelindiğinde e-ticaretin perakende ticaret içindeki oranı dünya ülkeleri ortalamasında %16,1 iken Türkiye’de ilk altı aylık verilere göre %14,2’ye çıkmıştır (Şekil 1) (Statista, 2022, Uludağ İhracatçı Birlikleri Genel Sekreterliği Arge Şubesi, 2020).

Şekil 1. Dünyada ve Türkiye’de online ticaretin perakende ticaret içerisindeki oranı (Statista, 2022, Uludağ İhracatçı Birlikleri Genel Sekreterliği Arge Şubesi, 2020 verilerinden faydalanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur)

2019 yılında Çin’in Wuhan kentinde ortaya çıkan COVID 19 salgın hastalığının hızla tüm dünyada yayılması ve Dünya Sağlık Örgütü tarafından 11 Mart 2020 tarihinde pandemi olarak kabul edilmesiyle ülkelerde alınan tedbirlerin e-ticaret üzerindeki etkileri oldukça net bir şekilde görülmektedir. COVID 19’un özellikle ABD’deki etkilerine baktığımızda 2020 yılında fiziksel mağaza kapanışlarının yirmi beş bine ulaşacağı tahminiyle sanal alışverişe yapılan yatırımların artacağı öngörülmektedir. Ülkemizde de 2018 yılında başlayan ekonomik kriz, 2019 yılında sektörde yaşanan sıkıntılar ve 2020 yılında tüm dünyada yaşanan COVID-19 salgınının da etkisiyle 2020 yılında altı yeni AVM’nin açıldığı görülmektedir (Milliyet, 2021).

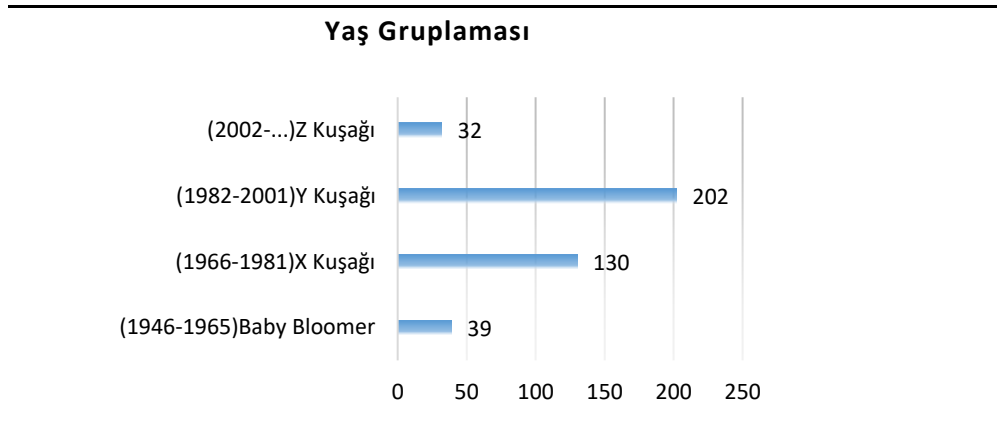
D. ALAN ÇALIŞMASI:

Günümüzde değişen alışveriş alışkanlıkları doğrultusunda giderek artan sanal alışveriş davranışının AVM kullanımını nasıl etkilediğini tespit etmek amacıyla bir alan çalışması gerçekleştirilmiştir. AVM’lerin pandemi öncesi ve pandemi sürecinde kullanım sıklıklarında ve kullanım amaçlarında yaşanan değişimlerin (ticari, sosyal, kültürel vb.) tespit edilmesi, bireylerin sanal alışverişe yönelme tercihlerinde yaşanan değişimleri saptayabilmek ve bu değişimlerin AVM’lere yansımalarını ölçmek üzere anket çalışması hazırlanmıştır. Nisan 2022 tarihinde Google üzerinde oluşturulan anket

formu kartopu yöntemi ile farklı sosyal, ekonomik ve kültürel düzeylere sahip Türkiye'nin farklı kentlerinde yaşayan ve alışveriş deneyimini pandemi sürecinde de devam ettiren kişilere gönderilmiş, toplam 403 kişiden geri dönüş alınmıştır. Anket 2 bölümden oluşturulmuş ve toplam 20 soru sorulmuştur. İlk bölümde yaş, cinsiyet, eğitim durumu ve çalışma durumunu içeren demografik bilgilere dair ifadeler yer verilmiştir. İkinci bölümde ise, AVM'lerin kullanımına ilişkin olarak bireylerin pandemi öncesi ve sonrası değişen alışveriş davranışlarını ve AVM'yi kullanma sıklıkları ve kullanım amaçlarındaki değişimleri belirlemeye yönelik çoktan seçmeli sorular sorulmuştur.

Ankete 244'ü kadın 159'u erkek toplam 403 kişi katılmıştır. Katılanların 204'ü bekar ve 199 'u evlidir. Ankete katılanların, %50.37'si lisans, %16.63'ü yüksek lisans, %4.47'si ise doktora mezunudur.

Anketlerde alışverişte yaş ve gelir seviyesinin sanal ve fiziki mağazalardan alışveriş için belirleyici etken olduğu gözlemlenmiştir. Bu nedenle ankete katılanların yaş aralıkları kuşaklar teorisine uygun olarak BabyBoomers Kuşağı (1946- 1964), X Kuşağı (1965-1979), Y Kuşağı (1980-1999) ve Z Kuşağı (2000-2021) olarak gruplanmıştır. Şekil 4' de görüldüğü gibi ankete katılan 202 kişi (%50,12) Y kuşağı, 130 kişi (%32,26) X kuşağı, 39 kişi (%9,68) BabyBoomer kuşağı,32 kişi (%7,94) Z Kuşağı'nda yer almaktadır (Şekil 2). Y Kuşağı'nın %50,12 ile ankete katılım oranlarının ve sanal ortamdaki alışveriş yapma oranlarının fazla olması dikkate değerdir. X Kuşağı'nın %32,26 ile oldukça yüksektir.

Şekil 2. Ankete katılanların yaş gruplaması

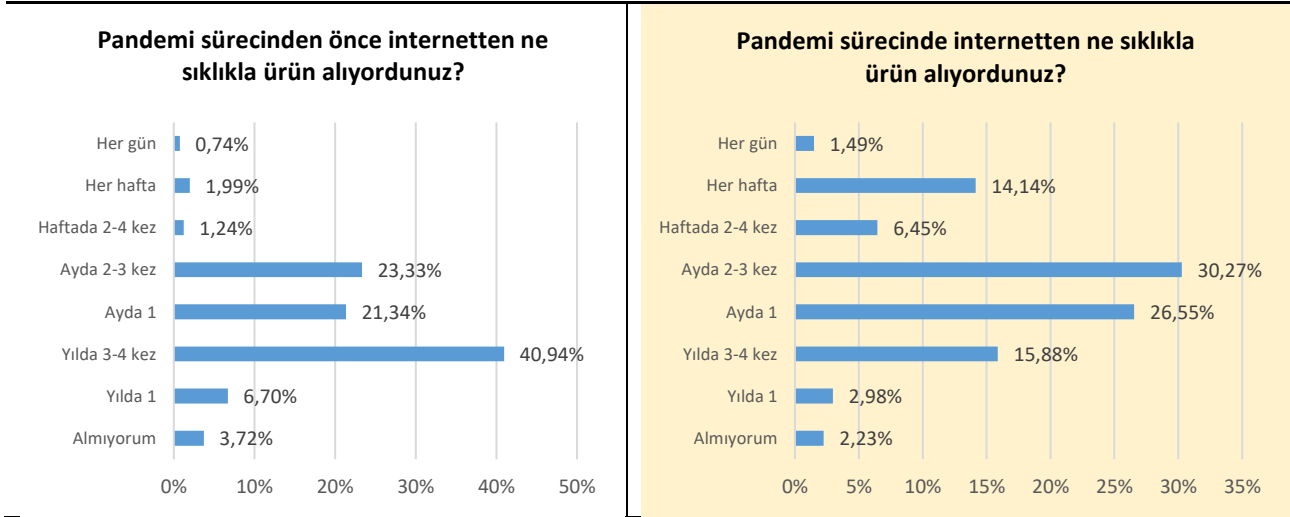
Katılımcıların %72.95'i aktif olarak bir işte çalıştıklarını, %12,41'isi öğrenci, %7,44'ü emekli olduklarını, %14,64'ü çalışmadıklarını belirtmiştir. Çalışanların %44,17'si özel sektörde, %21,34'ü ise kamuda görev yapmaktadır.

Pandemi süreci ile birlikte özellikle belirli yaş gruplarına getirilen sokağa çıkma kısıtlamaları, fiziksel ve sosyal mesafe kavramları bireyler için sosyal bir yalnızlığa/izolasyona dönüşmüştür (Altın, 2020). Ayrıca uygulanan kısıtlamalar özellikle gençlerin ve 65 yaş üstü kişilerin yaşamlarındaki sosyalleşme alanlarını ve sürelerini oldukça kısıtlamıştır. Pandemi döneminde okulların uzaktan eğitime geçmesi, fiziki ve sosyal mesafe kurallarına yapılan vurgular ve uygulanan sokağa çıkma kısıtlamaları ile birlikte evlerde yaşamaya başlayan bireylerin ve ailelerin internet kullanımında ve sanal alışveriş

yapma oranlarında ciddi bir artış olmuştur. Evlerden çalışmaya geçilmesi ve süre kısıtlamalarının da bulunması kişileri sanal alışverişe yönlendirmiştir (Danışmaz, 2020).

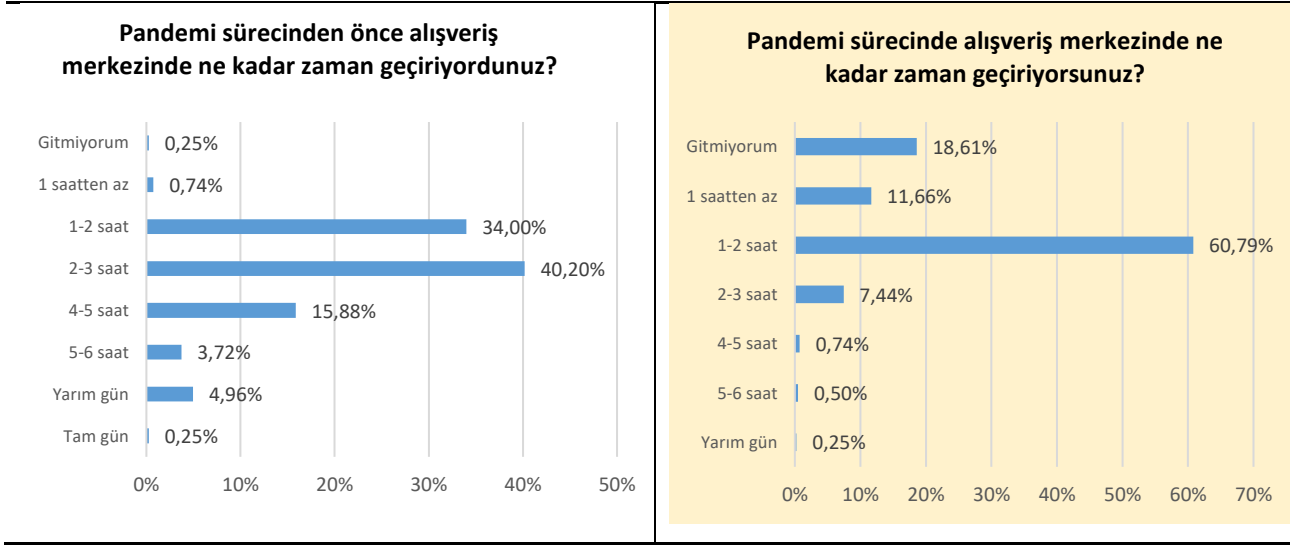
Çalışmada katılımcılar %89,83'ü pandemi öncesinde de internet üzerinden alışverişe katıldıklarını belirtmiştir (Şekil 3). Pandemi sonrası internetten alışveriş sıklığının değiştiği gözlemlenmektedir. Pandemi öncesinde %40,94'ü yılda 3-4 kez alışveriş yaptığını belirtirken pandemi sonrası alışveriş sıklığı artmış, katılımcılar %14,14 her hafta %30,27 ayda 2-3 kez %26,55 ayda 1 alışveriş yaptıklarını belirtmişlerdir.

Sanal alışverişte tüketicilerin öncelikle kalabalık mağazalardan ve ödeme işlemlerinin sıkıntılarından kurtulma, satılan ürünlerdeki fiyatların görece düşük olması, mekândan bağımsız alışveriş yapabilmek gibi kolaylıklar nedeniyle tercih ettikleri belirtilmektedir (Yılmaz vd, 2016). Ayrıca 7/24 alışveriş olanağı, kampanyalardan hızlı biçimde yararlanma ve iade etmede kolaylıkları gibi diğer avantajlar da bu alışveriş ortamının cazipliğini artırmaktadır (Karaca ve Gümüş, 2020).

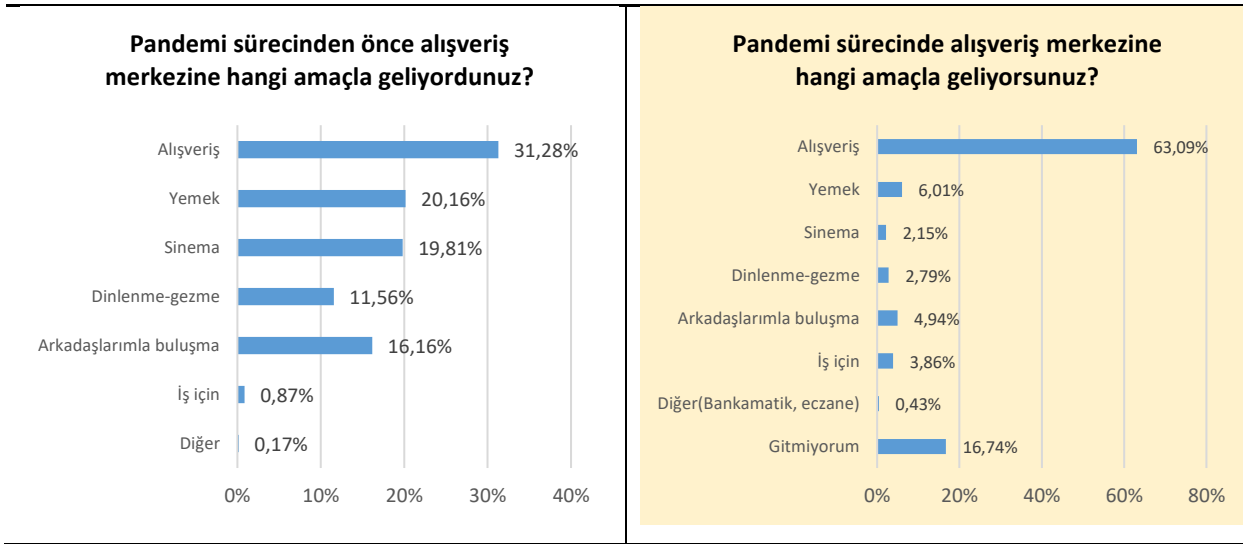
Şekil 3. Ankete katılanların pandemi öncesi ve pandemi sürecinde internetten alışveriş sıklığı

Ankete katılan toplam 403 kişiden elde edilen verilere göre katılımcıların fiziksel mekân olarak AVM'lerde geçirdikleri zaman azalmıştır (Şekil 4). Katılımcılar pandemi öncesi %40,20'si 2-3 saat zaman geçirdiğini belirtirken bu süre pandemi sürecinde %60,79 oranında 1-2 saate düşmüştür. %18,61 oranında katılımcı ise AVM'ye hiç gitmediğini belirtmiştir, bu oran pandemi öncesi çok düşüktür (%0,25).

Şekil 4. Ankete katılanların pandemi öncesi ve pandemi sürecinde AVM'de geçirdikleri zaman

Pandemi öncesi sinema, tiyatro vb. kültürel etkinliklerle, çocuk oyun alanları, bowling, spor alanları, dinlenme yeme-içme vb. gibi sundukları olanaklar ile kentte önemli bir kamusal alan yaratan AVM'ler pandemi sonrası getirilen kısıtlamalar nedeniyle sadece alışveriş alanına dönüşmüş sosyo-kültürel işlevlerini yitirmişlerdir. Katılımcıların pandemi öncesi %19,81'i sinema, %16,16'sı arkadaşları ile buluşup sosyalleşme, %11,56'sı dinlenme-gezme gibi amaçlar ile AVM 'ye giderken; pandemi sonrası %4,94'ü arkadaşları ile gezmeye, %2,79'u gezme-dinlenme için %2,15'i sinemaya gittiklerini belirtmişlerdir (Şekil 5). Katılımcıların %63'ü sadece alışveriş için AVM'de bulduklarını söylemişlerdir, pandemi öncesi ise bu oranın %31,28 olduğu görülmektedir.

Şekil 5. Anket katılanların pandemi öncesi ve pandemi sürecinde AVM'de bulunma nedenleri

Anket verilerinden, sanal alışverişin özellikle pandemi ile birlikte her yaş grubuna yönelik bir eylem haline geldiği görülmektedir. Pandemi sürecinin sonrası da bu deneyimin yerleşik hale gelmesi

kaçınılmaz görünmektedir. Pandemi sürecinde sanal alışveriş ürün grupları çeşitlenmiş, giyim, elektronik-teknoloji vb. ile birlikte temel ihtiyaç ürünleri de satışlarda önemli bir orana sahip olmuştur.

Pandemi öncesi “kamusal odak-sosyalleşme mekânı” olarak kullanılan AVM’ler bu özelliklerini salgın sürecinde kaybetmiş, sadece ticaret odaklı bir yapıya bürünmüşlerdir. Aynı zamanda kısıtlamalar nedeniyle AVM kullanım sıklığı ve süresinde azalma olmuştur. Pandemi öncesinde bütün katılımcılar AVM’ye giderken, pandemi sürecinde hiç gitmiyorum diyenlerin oranı %16,74’dür. Ayrıca pandemi öncesinde katılımcıların %65,01’i AVM’de 2 saat ile tam gün arasında vakit geçirirken, pandemi sürecinde bu oran %8,93’e düşmüştür. Yapılan anket çalışmasında da tespit edildiği gibi katılımcıların pandemi öncesinde sadece %31,2’si AVM’ye sadece alışveriş amaçlı gelirken pandemi sürecinde bu oran %63,09’a yükselmiştir. Pandemi öncesi “kamusal odak-sosyalleşme mekânı” olarak kullanılan AVM’ler bu özelliklerini salgın sürecinde kaybetmiş, sadece ticaret odaklı bir yapıya bürünmüşlerdir.

Pandemi döneminde getirilen kısıtlamalar ile AVM’ler tamamen kapatılmış, sonrasında ise belirli kurallar çerçevesinde ve sınırlı saatlerde kullanıma açılmıştır. Dolayısıyla AVM’ler de pandemi döneminde gelişen teknoloji ve iletişim kanallarından faydalanarak kendi Sanal Alışveriş Merkezleri’ni oluşturmaktadırlar (Altaş, 2020). AVM’ler müşterilerini kendi mekânlarına ve sanal AVM’lere çekebilmek için, ziyaretçilerine mobil kuponlar gönderebilmekte ve tekliflere en açık oldukları anda yani kendi merkezlerindeyken mobil uygulamalar ile ulaşarak onlara kişiselleştirilmiş teklifler sunabilmektedirler (Alkaya, 2007). Geleneksel pazarlamada tek yönlü iletişim varken, internet iki yönlü iletişim sağlayarak, tüketicilerin istek ve tercihlerine göre özelleştirilmiş ürün talep edebilmesine imkân vermektedir (Aktan, 2015). Bunun yanında perakende ticaretin sosyal projelerle karıştırılması ziyaretçiler için önemli hale gelmektedir (Endres, 2019).

Sonuç

Alışveriş merkezlerinin toplumun ticari, sosyal ve kültürel ihtiyaçlarını karşılarken kamusal mekân ihtiyaçlarını da kısmen karşıladığı düşünülürse, bu mekânlar bu süreçte tüketilen mekânlar haline dönüşmektedir. Toplum bu mekânları deneyimleyerek tüketmektedir. Yapılan anket çalışması kapsamında sanal alışverişin özellikle pandemi ile birlikte genç nüfusun ilgi alanından her yaş grubuna yönelik bir eylem haline geldiği görülmektedir. Pandemi sürecinden sonra da bu deneyimin yerleşik hale gelmesi kaçınılmaz görünmektedir. Pandemi sürecinde sanal alışveriş ürün grupları çeşitlenmiş, giyim, elektronik-teknoloji vb. ile birlikte temel ihtiyaç ürünleri de pandemi öncesine göre satışları 2 katına çıkarak önemli bir orana sahip olmuştur. Aynı zamanda getirilen kısıtlamalar ve salgının bulaşıcı özelliğinden dolayı bireylerin AVM’leri pandemi öncesine göre kullanım sıklıklarında ve süresinde ciddi bir azalma olduğu görülmüştür.

Alışkanlıkları değişen kullanıcıların standart ürünleri online alışveriş yaparak alırken, özel tasarım ürünleri almak ve denemek için alışveriş merkezlerine gelecekları ön görülmektedir. Alışveriş merkezlerinde kullanıcıların değişen mekânsal gereksinimleri doğrultusunda, kafe, restoran gibi yeme-içme mekânları, çocuk oyun alanları Vb. sosyal alanların tamamen dış ortamda kullanıma dönüşeceği, alışveriş merkezi konseptinde “cadde mağazacılığı” kavramının, yani dış ortamdan mağazalara giriş yapılmasının uygulamaları görülmeye başlanmıştır, bu uygulamaların artarak yaygınlaşacağı

düşünülmektedir. Alışveriş merkezlerindeki yeme-içme katlarındaki toplu fast-food alanlarında da ayrışmalar oluşmuş, tekil restoran, kafe vb. birimlerin, kişilerin daha özelleşmiş mekânları tercih ettikleri, merkezlerin de bu yönde uygulamalara geçtikleri görülmeye başlamıştır.

İlk yapıldıkları dönemlerde kapalı kutu biçiminde sadece içe dönük, çevresiyle ilişki kurmayan tekil bina tasarımına sahip olan alışveriş merkezlerinde, zaman içinde toplumun değişen istekleri ve beklentileri doğrultusunda yeni mekânsal kurgular ve işlevler ile kişilerin ilgisini çekecek yeni tüketim mekânları oluşturulmuştur. Özellikle içe dönük tasarıma sahip olan bu AVM'ler parçalanmakta, yarı açık ve açık mekânlar eklenmekte, geçmişten günümüze kadar devam eden alışveriş kültürünün günümüze yansması olan kent merkezindeki ana caddelerin benzer simulasyonları ile kişilerin özlem duyduğu ortamlar oluşturulmakta ve daha çok kişiyi kendine çekmeye çalışmaktadır. Pandemi süreci AVM tasarımlarındaki mekânsal değişimlerin evrilme sürecini hızlandırmıştır. Özellikle kullanıcıların açık mekânlı AVM'leri tercih etmesi birçok AVM'nin dönüşüme girmesine ve tasarımlarına öncelikli olarak açık ve yarı açık mekânların eklenmesi ile ilgili yeni stratejiler geliştirmelerine neden olmaktadır.

Gelecek dönemlerde AVM'lerin bireyleri kendilerine çekebilmeleri, yeniden sosyalleşme mekânları olarak kullanılabilmesi için ziyaretçilerine yeni ve farklı deneyimler yaşatması, genç kuşak için eğlence ile alışverişi birleştiren, kendilerine özel kişileştirilmiş teklifler ve hizmetler sunan yerler haline gelmeleri gerektiği görülmektedir. Ayrıca geleceğin potansiyel müşterilerine yönelik olarak, 7/24 saat hizmet veren, kendilerinin teslimatlarını istedikleri zaman alabilecekleri birimlerin AVM'lerde oluşturulması işlevini kaybetmeye başlayan AVM'lerin tekrar kullanılmasına olanak sağlayabilir diye düşünülmektedir. Geleceğin alışveriş merkezlerinin deneyim faktörünün ön plana çıktığı eğlence ve sosyalleşme odaklı yaşam merkezleri olacağı ve bireylerin kendilerini bu yaşam merkezleri üzerinden ifade edecekleri tahmin edilmektedir. Bu merkezlerdeki deneyim teknoloji odaklı olacağı gibi, aynı zamanda organik ürünlerin ön planda olduğu sağlık odaklı da olacaktır. Birçok ülkede genç nüfus azalmakta, aynı zamanda alım gücü yüksek nüfusun, yaş ortalamasının yükselmesi ile bu kişilerin ihtiyaçlarına göre tasarımlar yapılmasını gerekli kılmaktadır.

Sanal alışveriş alışkanlıkları küresel ölçekte hızla büyümeye devam ederken fiziksel alışveriş mağazalarının durumu ve dönüşümü sorgulanmaktadır. Gelecekteki AVM'lerde yüzyüze satışın yanında internet üzerinden satışın sürdürülebileceği hibrid satış türünün müşteriye sunulacak farklı olanaklarla zenginleştirileceği tahmin edilmektedir. Bazı markaların faaliyete geçirdiği yeni fiziksel mağazalarda, mağazaya özel ürünler müşterinin isteğine uyarlanabilmekte, söz konusu mağazalar müşterilere ürünlere yönelik çeşitli kişisel deneyimler sunabilmektedir. Bu uygulamalar, kısa ve orta vadede fiziksel mağazaların son bulmasından ziyade, sanal alışverişin gelişimiyle uyumlu ve tamamlayıcı olarak dönüşüm geçireceğini ve bu sayede marka bağlılığının artmasına katkı sağlayacağına işaret etmektedir. Aynı zamanda alışveriş merkezleri online alışveriş sitelerinin ya da "Tıkla ve Al" gibi uygulamaların sipariş edilen ürünler için bir toplama noktası olarak kullanılacağı öngörülmektedir.

Toplumun sosyal hayatta ve tüketim alışkanlıklarında yaşadığı değişimlere bağlı olarak mekânsal gereksinimleri de değişmektedir. Alışveriş merkezlerinin de bu mekânsal değişimlere yeni teknolojik gelişmeleri de kullanarak açık hale getirmeleri gerektiğini, yeni tasarımlarda ve yenileme çalışmalarında mekânlarda karma kullanımların ve esnek çözümlerin oluşturulması gerekliliği önerilmektedir. Ayrıca

kullanıcıları için ziyaretleri sırasında kişiye özel ve bütün kullanıcıları kapsayan yeni deneyimler sunabilen AVM programlarının yaygınlaştırılması önerilmektedir.

Etik Kurul İzni

Bu çalışma için etik kurul izni İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler İnsan Araştırmaları Etik Kurulu'nun 17/03/2022 tarih ve 231 numaralı kararı ile alınmıştır.

Kaynakça

- Aktan, E. (2015). Yeni Ekonomik Sistemde Elektronik Pazarlama, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* Sayı: 38, 122-142.
- Alkaya, A. (2007). *Mobil kanallar yoluyla pazarlama iletişim süreci ve üniversite öğrencilerinin mobil pazarlamaya ilişkin tutumlarına yönelik bir araştırma* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Altaş, H. (2020, 27 Aralık). Sanal AVM'ler geliyor, Sabah, <https://www.sabah.com.tr/ekonomi/2020/12/27/sanal-avmler-geliyor>
- Altın, Z., (2020). Covid-19 Pandemisinde Yaşlılar, *Tepecik Eğitim ve Araştırma Hastanesi Dergisi*, 30 Ek sayı), 49-57.
- Altuğ, N. & Özhan Ş. (2012). Trakya Bölgesi'ndeki üniversitelerde görev yapan öğretim elemanlarının online alışverişten algıladıkları risk ve fayda üzerine bir araştırma, *Öneri Dergisi*, 10(38), 1-10. <https://doi.org/10.14783/maruoneri.685686>.
- Ankara Anse AVM (2020, Mayıs 21). <https://www.etkinankara.com.tr/mekan/429/ankara-anse-avm.html>
- Baker, G. (2021,30 Temmuz). Seattle's NHL practice facility named Kraken Community Iceplex after partnership deal with Starbucks, The Seattle Times, <https://www.seattletimes.com/sports/kraken/nhl-practice-facility-will-be-called-kraken-community-iceplex-in-new-deal-between-starbucks-and-team/>
- Bayır, T. (2021). Koronavirüs (COVID-19) ile yeni dijital dünyada değişen tüketici tercihleri. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 17 (Pandemi Özel Sayısı), 1-1.
- Bilgen, İ., & Zoghi F.S. (2017). A Research on The Impact of Ewom Source Credibility and Personal Innovativeness On Online Shopping Intention in Turkish Customers, *Journal Of Management, Marketing and Logistics*, 4(2), 143-151. <https://doi.org/10.17261/pressacademia.2017.458>.
- Ben, D. (2022, Mayıs 03). Alışveriş Merkezlerinin Yeni Sınavı COVID-19. <http://cushbakisi.com/blog/alisveris-merkezlerinin-yeni-sinavi-covid-19/>
- Çakıroğlu, K. I., Pirtini, S. & Çengel, Ö. (2020). Covid-19 sürecinde ve post-pandemi döneminde yaşam tarzı açısından tüketici davranışlarının değişen eğilimi üzerine kavramsal bir çalışma. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Covid-19 Sosyal Bilimler Özel Sayısı (Özel Ek)*, 81-103.
- Danışmaz, A.T, (2019). Covid-19 salgınının tüketicilerin online alışveriş tercihine etkisi, *Social Sciences Research Journal*, 9(2), 83-90.
- Dead Malls (2000, Haziran 17). <http://www.deadmalls.com/dictionary.html>
- Djibo, A. (2020, 10 Şubat). Fiziki mağazalar ile online satışın karşılaştırılması. <https://worlddef.net/fiziki-magazalar-ile-online-satisin-karsilastirilmesi/>
- Doyle, P. (2003). Değer temelli pazarlama (Çev. G. Barış). Media Cat Yayınları.
- Duygun, A. (2020). COVID-19 pandemisi sırasında tüketicilerin yaşam tarzlarının değerlendirilmesi. *Econder Uluslararası Akademik Dergi*, 4(1), 232-247.

- Emlak Kulisi (2015, Ocak 19). Beykent Avalon Projesinde Kapasite Arttırıldı. <https://emlakkulisi.com/beykent-avalon-projesinde-kapasite-arttirildi/335537>
- Emlak Kulisi. (2020, Ocak 8). Türkiye'deki AVM'lerde kaç metrekaire kiralanabilir alan var?. <https://emlakkulisi.com/turkiyedeki-avmlerde-kac-metrekare-kiralanabilir-alan-var/625847>
- Endres, K. (2019). *Third Place in the Shopping Centre* (Master's thesis). École Polytechnique Fédérale de Lausanne.
- Eren, M. (2019). Kişisel görüşme, 19 Ekim 2019.
- EVA Gayrimenkul Değerleme Danışmanlık (2018, Aralık 24). AVM Araştırması. <http://www.evagyd.com/haberler/2016-2018-avm-arastirmasi-sonuclari-yayinlandi/274/>
- EVA Gayrimenkul Değerleme Danışmanlık. (2019). 2016-2018 AVM Araştırması Sonuçları Yayınlandı. <http://www.evagyd.com/haberler/2016-2018-avm-arastirmasi-sonuclari-yayinlandi/274/>
- EVA Gayrimenkul Değerleme Danışmanlık. (2020) 2017-2019 AVM Araştırması Sonuçları Açıklandı. <http://www.evagyd.com/haberler/eva-gayrimenkul-ve-akademetre-2017-2019-avm-arastirmasinin-sonuclarini-acikladi/460/>
- Featherstone, M. (2005). Postmodernizm ve tüketim kültürü (2. baskı) (Çev. M. Küçük). Ayrıntı Yayınları.
- Garfield, L. (2017, 25 Aralık). Here's What Could Happen to America's Hundreds of Dead Malls. <https://sprawlrepair.com/2017/12/25/heres-what-could-happen-to-americas-hundreds-of-dead-malls/>
- Highland Mall. (2022, Nisan 24) <https://www.austincc.edu/campuses/highland-campus>
- İnce, M. & Kadioğlu, C. T. (2020). Tüketicilerin Covid19 (Korona) virüsüyle artan stoklama isteğinin online satın alma davranışına etkisi. *OPUS-Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 16(29), 1875-1906.
- Jackson Mall. (2022, Nisan 24) <http://jacksonmedicalmall.org/>
- Karaca, Ş. & Gümüş, N. (2020). Tüketicilerin online yorum ve değerlendirme puanlarına yönelik tutumlarının online satın alma davranışlarına etkisi. *Sakarya İktisat Dergisi*, 9(1), 52-69. <https://doi.org/10.24889/ifede.459306>
- Kaya, B.E. & Erbaş, İ. (2021). Covid-19 pandemi döneminin tüketicinin tüketim alışkanlıkları ve tüketim mekanlarına bakış açısı üzerindeki etkisi. *İdealkent*, Sayı COVID-19 Sonrası Kentsel Kamusal Mekânların Dönüşümü, 277 - 300, 28.09.2021. <https://doi.org/10.31198/idealkent.879408>
- Kayabaşı, E. T. (2020). COVID-19'un piyasalara ve tüketici davranışlarına etkisi. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(5), 15-25.
- Kubalas, T. (2017, 5 Kasım). Online alışveriş gözünü AVM'lerin tahtına mı dikti?. <https://businessht.bloomberght.com/piyasalar/haber/1660389-online-alisveris-gozunu-avmlerin-tahtina-mi-dikti>
- Li, N & Zhang P. (2002). *Consumer online attitudes and behavior: An assessment of research* Eighth Americas Conference on Information Systems, 508-517.

- Magnusson, L. & Sjöberg, M. (2014). *An investigation about e-commerce integrated with shopping mall- How can a shopping mall integrate e-commerce?* (Master of science thesis). KTH Architecture and Built Environment, Master thesis number: 323.
- Millar, L. (2015, 28 Ocak). Dead malls: Half of America's shopping centres predicted to close by 2030. <https://www.abc.net.au/news/2015-01-28/the-decline-of-american-shopping-malls/6050956>
- Milliyet (2021). AVM'de Yatırıma Devam. <https://www.milliyet.com.tr/ekonomi/avmde-yatirimadevam-6574323>
- Minasera AVM (2020, Mayıs 21). <https://www.sonbaygroup.com/project/minasera-avm-ankara/>
- Moore, R. (2013, 26 Şubat). The death of the american mall and the rebirth of public space. <https://www.academia.edu/2650284/>
- Moretti, G.P. & Fischler, R. (2001). Shopping center development and the densification of new suburban cores. *Journal of Shopping Center Research Book*, 83–116.
- Northgate Alışveriş Merkezi (2020, Ağustos 14). <https://www.historylink.org/File/3186>
- Northgate Mall. (2020, Ağustos 14). <http://www.gaynorinc.com/thornton-creek-water-quality-channel-at-northgate-seattle-wa>
- Oktay, A. (2002). *Metropol ve İmgelem* (1. Baskı). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Özcü, A. E. & Atanur, G. (2020). Kovid-19 pandemisinin kent yaşamına etkisi: Kamusal alan üzerine değerlendirmeler. *Paradoks Ekonomi Sosyoloji ve Politika Dergisi*, 16(2), 237-250.
- Perakende Org (2016). İşlevini Yitiren AVM'ler. <https://www.perakende.org/fonksiyonunu-yitiren-avmler>
- Redstone, L.G. (1973). *New dimensions in shopping centers and stores*. McGraw Hill.
- Ritzer, G. (2019). *Büyüsü bozulmuş dünyayı büyülemek* (4. baskı) (Çev. F. Payzın). Ayrıntı Yayınları.
- Rosenberg, M. (2018, 9 Mart). From the archives: Look at Northgate Mall in the 1950s, when it was an outdoor shopping center. <https://www.seattletimes.com/business/real-estate/northgate-mall-readies-huge-overhaul-with-office-and-housing-elements-as-north-seattle-neighborhood-transforms>
- Sabah (2006, Aralık 21). Beylikdüzü, 60 milyon dolarlık Avalon'la büyüyecek. <http://arsiv.sabah.com.tr/2006/11/30/em/em1101-20061130-104.html>
- Schatzman, L.A. (2013). *Metabolizing obsolescence: Strategies for the dead malls* (Master's thesis). Landscape Architecture in the Graduate College of the University of Illinois at Urbana-Champaign.
- Schwartz, N.D. (2015, 3 Ocak). The economics (and nostalgia) of dead malls, The New York Times, <https://www.nytimes.com/2015/01/04/business/the-economics-and-nostalgia-of-dead-malls.html>
- Samuels, A. (2015, 9 Mart). A new life for dead malls. <https://www.theatlantic.com/business/archive/2015/03/a-new-life-for-dead-malls/387001/>
- Simmel, G. (2003). *Modern kültürde çatışma* (Çev. E. Bora, E. Gen & N. Kalaycı.). Babil Yayınları.
- Statista (2022, Mayıs 12). E-Ticaret, <https://www.statista.com/statistics/534123/e-commerce-share-of-retail-sales-worldwide/>

- Uludağ İhracatçı Birlikleri Genel Sekreterliği Arge Şubesi (2020, Mayıs 12), Covit 19'un Ticaret Üzerindeki Etkileri., <https://uib.org.tr/tr/kbfile/covid-19un-e-ticaret-uzerindeki-etkileri>
- Uluslararası Alışveriş Merkezleri Konseyi (2019, Ağustos 12). <https://www.icsc.com/>
- Uzkesici, D. (2020, Aralık 5). Türkiye tüketici davranışı raporu 2020. <https://pazarlamasyon.com/turkiye-tuketici-davranisi-raporu-2020>
- Voien, G. (2017, 31 Ağustos). What should be done with america's abandoned malls, *Architectural Digest*, <https://www.architecturaldigest.com/story/abandoned-malls>
- Vural, T. (2005). *Değişen üretim ve tüketim ilişkileri bağlamında alışveriş merkezlerinin anlamsal ve mekansal dönüşümüne eleştirel bir bakış* (Yayınlanmamış doktora tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Wilma, D. (2001, 8 Şubat). Northgate Shopping Mall in Seattle opens on april 21, 1950.
- Yılmaz. V., Arı, E. & Doğan, R. (2016). Online alışverişte müşteri şikâyet niyetleri ve davranışlarının yapısal eşitlik modeli ile incelenmesi. *Journal of Yasar University*, 11(42), 102-112. <https://doi.org/10.19168/jyu.60269>

HA JONG OH'UN ESERLERİNDE ÇOKKÜLTÜRLÜLÜK – DİL KONUSU ODAKLI BİR ÇALIŞMA*

 Zöhre ÖZÇELİK^a

 Hatice KÖROĞLU TÜRKÖZÜ^b

Özet

1975 yılında edebiyat dünyasına giren Ha Jong Oh, 2000'li yıllarda Kore Edebiyatında çokkültürlülüğü konu alan şiirleriyle dikkatleri üzerine çekmiştir. Eserleriyle Kore'nin çokkültürlü toplumuna bir pencere açan Ha Jong Oh, göçmenlere yönelik edebi tavrını “en azından edebiyat onlara eşit insanlar ve komşular gibi davranmalı” sözleriyle açıklamıştır. Şair Ha'nın şiirlerinde, yasadışı işçiler, göçmen işçiler, Kuzey Koreli göçmenler, Korelilerle evli yabancılar ve bu evliliklerden doğan çocuklar gibi Kore çokkültürlü toplumuna dahil olan herkesi görebiliriz. Ha Jong Oh'un şiirlerinde bu insanların yaşadıkları sorunları detaylı bir şekilde görmek mümkündür.

Dil konusu, çokkültürlülük bağlamında Ha Jong Oh'un sıklıkla ele aldığı temalardan biridir. Ha Jong Oh, şiirlerinde kaçak işçilerin Korece bilmemesi, istihdam sisteminde uygulanan dil politikası, Batı dilleri ve Kuzey Kore lehçesi dahil Asya dillerine karşı Korelilerin farklılaşan tutumları gibi dille ilgili çeşitli sorunlara değinmiştir. Ha Jong Oh, Korece bilmediği için hakları ihlal edilen yabancı işçilerin karşılaştığı fazla mesai, düşük maaş gibi sorunları, dil temasıyla gündeme getirmektedir. Yabancı işçilerin istihdam edilmesinde uygulanan dil politikasını da eleştiren şair, işçilerin Korece dil becerilerine göre istihdam edilmesini yanlış bulmaktadır. Şair Ha, uluslararası evliliklerde uygulanan dile dayalı vize uygulaması sonucu mağdur olan ailelerin hikayelerini de eserlerine taşımıştır. Ha, Korelilerin Batı dillerine dair olumlu, Asya dillerine ve Kuzey Kore lehçesine dair ötekileştiren olumsuz tutumlarını hikâyeleştirerek okuyucuya sunmaktadır.

Bu çalışmada şairin Ülkeler veya İmparatorluk (제국: 諸國 또는 帝國), Göçmenler (입국자들), Hududu Olmayan Çiftlik (국경 없는 농장), Asya Kökenli Koreliler (아시아계 한국인들) başlıklı eserlerinden seçilen ve dil konusunu ele alan şiirleri Türkçeye çevrilerek içerik analizi yapılmıştır. Çalışmada göçmen işçilerin, göçmen eşlerin ve Kuzey Koreli göçmenlerin karşılaştığı dil sorunları Ha Jong Oh'un şiirleri üzerinden incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Çokkültürlülük, Dil, Güney Kore, Ha Jong Oh, Kore Edebiyatı.

* Bu makale, birinci yazarın ikinci yazarın danışmanlığında hazırlanmış olduğu “Koreli Şair Ha Jong Oh (하중오)'un Şiirlerinde Çokkültürlülük” başlıklı Yüksek Lisans tezinden hazırlanarak üretilmiştir.

^a Doktora Öğr., Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doğu Dilleri ve Edebiyatları, Kore Dili ve Edebiyatı, ozcelik.zhr@gmail.com

^b Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Doğu Dilleri ve Edebiyatı, hkore@erciyes.edu.tr

Makale Geliş Tarihi: 19.01.2022, Makale Kabul Tarihi: 05.05.2022

MULTICULTURALISM IN THE WORKS OF HA JONG OH – A STUDY FOCUSED ON LANGUAGE

Abstract

Ha Jong Oh, who started his literary career in 1975, attracted attention with his poems on multiculturalism in Korean Literature in the 2000s. Ha Jong Oh, who opened a window to the multicultural society of Korea with his works, explained his literary attitude towards immigrants by saying, "At least literature should treat them as equal people and neighbors". In Ha Jong Oh's poems, we can see everyone involved in the Korean multicultural society, such as illegal workers, migrant workers, North Korean immigrants, foreigners married to Koreans, and children born from these marriages. It is possible to see the problems these people experience in detail in Ha Jong Oh's poems.

The language issue is one of the themes that Ha Jong Oh often dealt with in the context of multiculturalism. Ha Jong Oh rises the topic of various language-related problems in his poems such as illegal workers not speaking Korean, the language policy of employment system, and the differing attitudes of Koreans towards Western languages and Asian languages, including the North Korean dialect. Ha Jong Oh brings up the problems faced by foreign workers, whose rights are violated because they do not speak Korean, such as overtime and low wages, with language theme. Ha, who also criticizes the language policy applied in the employment of foreign workers, finds it wrong to employ workers according to their Korean language skills. Ha Jong Oh has carried the stories of families who were aggrieved as a result of the language-based visa application applied in international marriages to his works.

In this study, the poems selected about language issues from the Ha Jong Oh's poetry books titled Countries or Empire (제국: 諸國 또는 帝國), Immigrants (입국자들), Farm Without Borders (국경 없는 농장), Asian Koreans (아시아계 한국인들) have been translated into Turkish and content analysis has been done. In this study, examples of poems about language problems faced by migrant workers, migrant partners, and North Korean immigrants were examined by Ha Jong Oh's poems.

Keywords: Multiculturalism, Language Issues, South Korea, Ha Jong Oh, Korean Literature.

Giriş

Çokkültürlülük, farklı din, dil, kültür ve etnik kökene sahip toplumların bir arada bulunması durumuna vurgu yapan sosyokültürel bir kavramdır. Ayrıca çokkültürlü toplumlarda toplumsal düzeni sağlamak için uygulanan politikaların bu isimle anılmasıyla sosyo-politik bir kavrama dönüşmüştür. Doytcheva, Lacorne'den aktararak çokkültürlü teriminin "sıfat olarak ilk kez 1941 yılında İngilizce'de eski milliyetçiliklerin bir anlam ifade etmediği, bağımsız bireylerden oluşan kozmopolit bir toplumu nitelemek için kullanıldığını" söylemektedir. İsim olarak ise, "1970'li yılların başlarında Avusturya ve Kanada'da bu toplumların bir özelliği olan kültürel çeşitliliği teşvik eden devlet politikaları için kullanıldığını" ifade etmektedir (Doytcheva, 2013, s. 15).

20.yüzyılın sonlarına doğru ortaya çıkan çokkültürlülük kavramı, göçlerin artmasıyla birlikte dünyanın birçok yerinde tartışma konusu olmuştur. 2000'li yıllara gelindiğinde ise ekonomik başarılarıyla öne çıkan Güney Kore, artan işçi göçleri sebebiyle çokkültürlülükle karşı karşıya kalmıştır. 1988 Seul Olimpiyatları ve 1992 yılında Çin ile gerçekleştirilen diplomatik ilişkiler sonrası ülkeye çok

sayıda yabancı ve kaçak göçmen giriş yapmıştır (Hwang, 2015, s. 16). Sonraki yıllarda ise gittikçe artan işçi göçleri, göçmenlerle yapılan evlilikler ve bu evliliklerden doğan çocuklar, Kore'de çokkültürlülüğü daha da hissedilir hale getirmiş *da-mun-hoa* *다문화*, çokkültürlü kavramı konuşulmaya başlamıştır. Aşağıda Güney Kore'nin çokkültürlü toplumunu oluşturan yabancılar, Korelilerle evli göçmenler ve Kuzey Koreli göçmenlere dair istatistik bilgiler verilmiştir.

Tablo 1. 1998-2020 Yılları Arası Kore'de İkamet Eden Yabancılar

	1998	2000	2005	2010	2015	2019	2020
Kore'de İkamet Eden Yabancı	308,339	491,324	747,467	1,261,415	1,899,519	2,524,656	2,036,075
Uzun süreli	147,914	219,962	510,509	1,002,742	1,467,873	1,731,803	1,610,323
Kısa Süreli	160,425	271,362	236,958	258,673	431,646	792,853	425,752
Yasadışı ikamet eden	99,537	205,205	204,254	168,515	214,168	390,281	392,196

Kaynak: Kore Cumhuriyeti Adalet Bakanlığı (Ministry Of Justice), 2022.

Tablo 1'de 1998 yılından 2020 yılına kadar farklı tarihlerde Güney Kore'de ikamet eden yabancıların sayısı verilmiştir. 1998 yılında ülkede ikamet eden yabancı sayısı, yüz binleri gösterirken 2000'li yıllar sonrası bu sayının hızla arttığı ve 2010'lu yıllarda milyonlara ulaştığı görülmektedir. Tabloda verilen kısa süreli ikamet edenler, herhangi bir şekilde ikamet kaydı yaptırmayan yabancıları ifade etmekte, uzun vadeli ikamet edenler ise ikamet kaydını yaptırarak uzun süreli Kore'de yaşayan yabancı nüfusu ifade etmektedir. Yasadışı ikamet edenlerin sayısına baktığımızda ise 1998 yılında Kore'de yasadışı bir şekilde ikamet eden yabancıların sayısı, beş basamaklı seyrederken 2000 yılından sonra bu sayı, altı basamaklı olarak seyretmeye başlamış 2000 yılında sayı, 205,205'e ulaşmıştır. 2020 yılında Kore'de ikamet eden toplam yabancı sayısında düşüş görülürken yasadışı ikamet edenlerin sayısı 390,281'den 392,196'ya ulaşarak %0,49'luk artış göstermiştir.

Tablo 2. İstihdam Vizesiyle Kore'de İkamet Eden Kişi Sayısı (E-9 ve H-2)

	2008	2010	2012	2014	2016	2018	2020
Vasıfsız İşçi Çalışma Vizesi(E-9)	190,777	220,319	230,237	270,569	279,187	280,312	236,950
Ziyaret ve Çalışma Vizesi (H-2)	299,332	286,586	238,765	282,670	254,950	250,381	154,537
Toplam	490,109	506,905	469,002	553,239	534,137	530,693	391,487

Kaynak: Kore Cumhuriyeti Çalışma ve İstihdam Bakanlığı (Ministry of Employment and Labor), 2022.

Tablo 3. Yıllara Göre Kore'de Çalışan Yabancı İşçi Sayısı (E-9)

	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Toplam	162,858	178,200	204,162	212,319	221,914	221,578	222,374	223,058	181,073

Kaynak: Kore Cumhuriyeti Çalışma ve İstihdam Bakanlığı (Ministry of Employment and Labor), 2022.

Tablo 2'de belirtilen Vasıfsız İşçi Çalışma Vizesi(E-9), nitelsiz ya da çalışma geçmişi olmayan kişilerin uzmanlık gerektirmeyen alanlarda istihdam edilmesi için verilmektedir. Ziyaret ve Çalışma Vizesi (H-2), ziyaretçilerin kısa süreli (90 günlük) olarak çalışabilmesine olanak sağlayan bir vize programıdır. Tablo 2'de istihdam vizesi E-9 ve H-2 vizelerini alarak ülkeye giriş yapanların sayısı her

yıl yaklaşık %3,5 artış gösterdiği görülmektedir. 2020 yılında ise Covid-19 sebebiyle bu sayının gerilediği görülmektedir. Tablo 3'te ise 2012- 2020 yılları arasında E-9 vizesiyle istihdam edilen işçilerin sayısı verilmiştir. 2012 yılında E-9 vizesiyle ülkeye girenlerin %70'i istihdam edilmiş, istihdam edilenlerin sayısı yaklaşık %10 artış göstererek bu sayısı %80'i bulmuştur. 2020 yılında ise istihdam edilenlerin sayısı yeniden %70'lere gerilemiştir.

Tablo 4. 2006-2020 Korelilerle Evli Göçmenler

		2006	2009	2012	2015	2018	2020
Toplam		93,786	125,087	148,498	151,608	159,206	168,594
Cinsiyet	Erkek	10,958	15,876	20,958	23,272	26,815	30,716
	Kadın	82,828	109,211	127,540	128,336	132,391	137,878
Uyruk	Çin	56,286	65,992	63,035	58,788	58,706	60,072
	Vietnam	14,831	30,173	39,352	40,847	42,460	44,058
	Japonya	6,546	5,074	11,746	12,861	13,738	14,595
	Filipin	4,324	6,321	9,611	11,367	11,836	12,002
	Diğer	11,799	17,527	24,754	27,745	32,466	37,867

Kaynak: Ülke Göstergeleri (e-Nara Ci-pyo), 2022.

Tablo 4'te 2006 yılından itibaren farklı yıllara ait Korelilerle evli göçmenlerin uyruklarına ve sayılarına yer verilmiştir. 2006 yılında beş basamaklı seyreden sayı, 2007 yılından itibaren altı basamaklı olarak artış göstermiştir. 2006 yılında 93,786 olan evli göçmenlerin sayısı, üç yıl sonra 2009 yılında %33 artış göstererek 125,087'ye ulaşmıştır. Her yıl istikrarlı olarak artış gösteren Korelilerle evli göçmenlerin yaklaşık %20'lik dilimini erkekler oluştururken %80'ini ise kadınlar oluşturmaktadır. Uyruğa göre en yüksek sayıyı Çin'den gelenler oluştururken sıralama Vietnam, Japonya ve Filipin vd. olarak devam etmektedir.

Çin'in ilk sırada yer almasında Çin'in Jilin eyaletinde bulunan Yanbian Kore Özerk İli'nden gelen Çin uyruğuna kayıtlı Joseonlu (Cosonlu) olarak adlandırılan Kore kökenli insanların etkisi oldukça büyüktür. Kırsal kesimlerde yaşayan ve henüz evlenememiş olan ileri yaştaki Güney Koreli erkekler, uluslararası evlilik ajansları aracılığıyla bu bölgedeki Kore kökenli kadınlarla evlilik yapmaktadır. Yine aynı koşullardaki Güney Koreli erkekler, evlilik için Vietnam, Filipin Tayland gibi fakir ülkelerdeki kadınları tercih etmektedir.

2000'li yıllarda yabancılarla, özellikle Çin, Vietnam, Filipin, Tayland gibi Asya ülkelerinden gelen göçmen kadınlarla yapılan evliliklerin artmasıyla çokkültürlü aileler ve bu ailelerde dünyaya gelen çocuklar konuşulmaya başlanmıştır. Asyalı-Koreli ebeveynlerden dünyaya gelen çocuklar için Koreli (Korean) ve Asyalı (Asian) kelimelerinin birleşiminden oluşan Koşian (Kosian, 코시안) kavramı, türetilmiştir. Ayrıca kavram Asyalı-Koreli ebeveynlerden dünyaya gelen çocukların yanı sıra çokkültürlü aileler için de kullanılmıştır (Yi, 2015, s. 321).

Yabancı ülkelerden gelen göçmenler, Korelilerle evli göçmenler ve işçilerin yanı sıra Kuzey Kore'den iltica edenlerin sayısı da zamanla artış göstermeye başlamış, toplum içinde dikkat çeker hale gelmiştir. Aşağıdaki tabloda Güney Kore'ye iltica eden Kuzey Korelilere dair istatistik bilgileri verilmiştir.

Tablo 5. 1998-2020 Yılları Arası Güney Kore'ye Göç Eden Kuzey Koreli Göçmen Sayısı

	1998	2002	2006	2009	2012	2015	2018	2020
Erkek	831	510	515	662	404	251	168	72
Kadın	116	632	1,513	2,252	1,098	1,024	969	157
Toplam	947	1,142	2,028	2,914	1,502	1,275	1,137	229

Kaynak: Kore Cumhuriyeti Birleşme Bakanlığı (Ministry of Unification), 2022.

Güney Kore Birleşme Bakanlığı (통일부)'nın verilerine hazırlanmış olan Tablo 5, 1998-2020 yılları arasında farklı yıllarda Güney Kore'ye iltica eden Kuzey Korelilerin sayısını göstermektedir. 1998 yılında toplam 947 olan Kuzey Koreli göçmenlerin sayısı, 2000'li yıllar sonrası daha da artış göstermiş 2009 yılında 2,914 kişiyle en büyük yüksek sayıya ulaşmıştır. 2012 yılından sonra ise bu sayı 1,502 olarak gerilemiştir. Kuzey Koreli göçmenlerin sayısı 2012 yılı sonrası sürekli düşüş göstererek 2018 yılında 1,137 kişiye gerilemiş 2019 yılında 1,047 kişi kayıtlara geçmiştir. 1998 yılında iltica eden Kuzey Koreli erkeklerin sayısı, kadınların sayısının 7 katıyken 2002 yılından itibaren kadınların sayısı, toplamın %55'ini, 2006 yılında ise toplamın %74,6'sını oluşturarak erkeklerin sayısını geride bırakmıştır. 2020 yılında ise COVID-19 nedeniyle Kuzey Kore ile Çin arasındaki sınırın kapatılması ve kontrollerin sıklaştırılması sebebiyle Kuzey Koreli göçmenlerin sayısı toplam 229 kişiyle üç basamaklı olarak seyretmeye başlamıştır.

Güney Kore'de zamanla varlığını hissettiren çokkültürlülük, Kore Edebiyatında da yeni bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Çokkültürlülük konusunu ele alan ilk eser, Gim So Cin (김소진 1963-1997)'in 1995 yılında yayımlanan "Asya Gün Çiçeği (Dalgebi-gott, 달개비꽃)" adlı eseridir. Yazarın "Bisiklet Hırsız (Cacongo Doduk, 자전거 도둑)" adlı eserinde yayımlanan bu öyküde endüstriyel staj eğitim sistemi gölgesinde ihmal edilen göçmen işçilerin sorunları konu olarak ele alınmaktadır (Kang, 2010, s. 11). Fakat çokkültürlülük teması, 2000'li yıllara girildiğinde daha çok ilgi görmeye başlamış bu dönemde çokkültürlülüğü konu alan romanlar, şiirler ve öyküler kaleme alınmıştır.

Bu konu üzerine kaleme alınmış roman ve öykülerden birkaç isim vermek gerekirse "Bag Bom Şin(박범신)'in "Merhaba (Namaste-나마스테, 2005)", Çon Un Yong(천운영)'un "Güle Güle, Sirk (Cal Gara Sokosi, 잘 가라 서커스, 2005)", Gim Cunğ Mi(김중미)'nin "Büyük Kök (Godehan Bburi, 거대한 뿌리, 2006)", Hoanğ Sog Yong(황석영)'un "Terkedilen Prenses (Baridegi, 바리데기, 2007)" gibi uzun romanlarla birlikte aynı temaların küçük bölümler halinde derlendiği Gim Ce Yong(김재영)'un "Fil (Koggiri, 코끼리, 2005)", Gong Şionğ Og(공선옥)'un "Göçebe Aile (Yuranğ-gacok, 유랑가족, 2005)", Conğ İn(정인)'in "O Kadının Yaşadığı Yer (Gı Yocaga Sanın Got, 그 여자가 사는 곳, 2009)" ve Ganğ Yong Sug(강영숙)'un "Lina (리나, 2006)" (Koroğlu Türközü, 2017, s. 198-199) adlı eserini örnek gösterebiliriz. Eserlere genel anlamda baktığımızda, Koreli erkeklerle evlenen yabancı kadın göçmenlerin asimile oluşu ve Koreli kadınların eşleri olan yabancı erkeklerin işçi olarak ayrımcılığa maruz kalması, yabancı kadın-erkek arasındaki fark olarak karşımıza çıkar. Aynı zamanda cinsiyet farkı olmaksızın çekilen sıkıntılar

yani kültürel farklılıklar neticesinde ortaya çıkan dil, din, Korelilerin yabancılara bakış açısı vs. gibi konu ve problemler de karşımıza çıkmaktadır.

Co De Hyon (조대현)'un "Çatı Katındaki Gurama Amca (Cibunğ Vie Gurama Acoşsi, 지붕 위의 쿠라마 아저씨, 2003)", Kim İl Gvanğ (김일광)'ın "Yalnız olan Cimi (Vero-un Cimi, 외로운 지미, 2004)" ve İm Hi Og (임희옥)'un "Ye Sır İ'nin Annesinin Adı Gutien (Yesıri Omma İrimın Gutien, 예술이 엄마 이름은 구티엔, 2008)", "Geri Dönün! (Doragaseyo, 돌아가세요! 2012)", "Hindistan'dan Gelen Misafir (İndo-eso On Sonnim, 인도에서 온 손님, 2012)", "Renklerin Farkı (Seggar-ıy Ça-ıya, 색깔의 차이야!, 2012)", "Hepimizin Kalbi Aynı (Ma-ımın Da Gatayo, 마음은 다 같아요, 2012)", "Cong Şigi'nin Anlattığı Memleket Hikayesi (Cong-şigi-ga Dıllıyocun Go-hyanğ-iyagi, 정식이 가 들려주는 고향이야기, 2012) gibi resimli masallar da çocuklara yönelik çokkültürlülüğü konu alan eserlerdir (Kang, 2010, s. 17). Bu eserler, çokkültürlü toplumda büyüyen çocukların karşılaşabilecekleri farklılıklara karşı olumlu bir bilinç oluşturmak amacıyla hazırlanmıştır.

Şiir alanında ise çok fazla eser olmamakla birlikte Gim Su Yol (김수열)'un "Yonbyonlu (Yanbianlı) Kadın (Yon-byon Yoca, 연변 여자)" adlı şiir kitabında yabancı kadınların çektiği sıkıntılar ve azınlıklara duyulan sempati, acıma ve suçluluk duygusunu ele almıştır (Koroğlu Türközü, 2017, s. 202). Yabancıların Kore'ye evlilik için ya da işçi olarak gelmesi neticesinde toplumun çeşitli alanlarında değişimlerin olduğunu eserler vasıtasıyla görmek mümkündür.

Çalışmanın konusu olan şair Ha Jong Oh da bu sosyolojik değişimi şiirlerinde somutlaştırarak dönemin öne çıkan şairleri arasında yerini almıştır. Şair Ha, çokkültürlülüğün getirdiği kültürel çatışmaları, dilden kaynaklanan iletişim sorunlarını, göçmen işçilerin ve Korelilerle evlenen Asyalı kadınların sıkıntılarını, şiirlerinde işleyerek Güney Kore'deki bu sosyokültürel değişimin farklı yönlerini ele almıştır. Ha Jong Oh, "Karşındaki Cennet (Bandecok Çonguk, 반대쪽 천국, 2004)", "Asya Kökenli Koreliler (Aşia-ge Hanguk-indıl, 아시아계 한국인들, 2007)", "Hududu Olmayan Fabrika (Guk-gyonğ Obnın Gonğ-canğ, 국경 없는 공장, 2007)", "Göçmenler (İbgukcadıl, 입국자들, 2009)", "Ülkeler veya İmparatorluk (Ceguk: Ceguk Donın Ceguk, 제국: 諸國 또는 帝國, 2011)", "Dünyanın Saati (Sege-ıy Şigan, 세계의 시간, 2013)", "Hududu Olmayan Çiftlik (Gukgyonğ Obnın Nonğ-canğ, 국경 없는 농장, 2015)" ve "Jeju Yemen (Cecu Yemen, 제주 예멘, 2019)" gibi çokkültürlülüğü konu alan birçok şiir kitabı yayımlamıştır.

Bu çalışmada ise Ha Jong Oh'un şiirlerindeki çokkültürlülük olgusu ve çokkültürlülük bağlamında dil konusu, "Ülkeler veya İmparatorluk (제국: 諸國 또는 帝國)", "Göçmenler (입국자들)", "Hududu Olmayan Çiftlik (국경 없는 농장)" ve "Asya Kökenli Koreliler (아시아계 한국인들)" isimli şiir kitapları esas alınarak incelenmiştir. Ayrıca çalışmada, Ha Jong Oh'un hayatı ve edebi kişiliği, Ha Jong Oh'un şiirlerinde çokkültürlülük konuları da ele alınmıştır.

Ha Jong Oh'un eserlerindeki çokkültürlülük ve çokkültürlülük bağlamında dil konusunun ele alındığı bu çalışmanın Kore'deki demografik ve sosyokültürel değişimin anlaşılması noktasında katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Ayrıca 2000'li yıllar Kore edebiyatında yeni bir tema olan "çokkültürlülük" olgusunun Kore edebiyat dünyasınca nasıl karşılandığını görmek açısından da önem arz etmektedir. Çalışma, Ha Jong Oh'un şiirleriyle hikâyeleştirdiği Kore çokkültürlü toplumunda yaşanan dilden kaynaklı sorunları, ülke yönetimince uygulanan dil politikaları ve Korelilerin bu değişim karşısındaki tutumlarını görmemizi sağlayacaktır. Ha Jong Oh'un eserleri esas alınarak yapılan bu çalışmanın daha sonra bu konuda yapılacak çalışmalara katkı sağlayacağı ve örnek teşkil edeceği düşünülmektedir.

A. ŞAİR HA JONG OH (하종오)'UN HAYATI VE EDEBİ KİŞİLİĞİ

Ha Jong Oh, 1954'te Güney Kore'nin Gyeonggi-do eyaletinin Iy-song ilçesinde dünyaya gelmiştir. Şairin mahlası, soy ismi olan "Ha (하(河))" ve şiir anlamındaki "Şi (시(詩))" kelimelerinden oluşan Ha-Şi (하시(河詩))'dir. 1975 yılında Modern Edebiyat (Hyon-de Munhak, 현대문학) Dergisinde "Korkuluğun Rüyası (Hosu-abi-iy Gum, 허수아비의 꿈)" ve "Sa-mi-in-gog (사미인곡)" şiirlerinin yayımlanmasıyla edebiyat dünyasına giriş yapmıştır. 1980 yılından itibaren Karşı Şiir (Ban-şi, 반시) Edebiyat Dergisinin bir üyesi olarak faaliyet göstermiştir. 1983 yılında 2. Şin Dong Yob Edebiyat Ödülü sanatçı fonunu almaya hak kazanmıştır. 2006 yılında ise "Eski Elbise Hırsız (Honot Doduk, 헌옷 도둑)" şiiriyle ilk kez düzenlenen 1. Budizm Edebiyatı Eser Ödüllerinde (제1회 불교문예작품상) ödül almıştır. Şiirlerin yanı sıra yetişkinler için öyküler yazan Ha Jong Oh, çocuklara yönelik Budizm hakkında çocuk masalları ve çocuk şiirleri de kaleme almıştır.

Yazar, 2000'li yıllarda Kore toplumunda yankı bulmaya başlayan çokkültürlü kavramını şiirlerinde somutlaştırarak dikkatleri çekmeyi başarmıştır. Öyle ki şair, "çokkültürlülük şairi" olarak anılmaya başlamıştır (Park, 2017, s. 9). Şiirlerinde göçmen işçilerin yaşadığı sıkıntıları, Korelilerle evli göçmen kadınların yaşadığı iletişim problemlerini, kimi zaman ise bu evlilikler sebebiyle mağdur olan Koreli erkekleri, işçi göçmen kadınların yaşadığı tacizleri ve çokkültürlü toplumlarda karşılaşılabilecek birçok konuyu şiirlerinde işlemiştir. Böylelikle şair, çokkültürlülük deyince akla ilk gelen isimlerden biri olmuştur.

Ha Jong Oh'un ilk dönem eserleri olarak "Çeltikler Çeltiklerle, Darıcanlar Darıcanlarla (Byo-nun Byoggiri Pinun Piggiri, 벼는 벼끼리 피는 피끼리, 1981)", "Nisan'dan Mayıs'a (Savoleso Ovollo, 사월에서 오월로, 1984)", "Ruhtan Ruha (Nokşiya Nokşıroda, 냇이야 냇이로다, 1986)", "Çiçekler Bizlere Bakarak Açarlar (Gotdının Uriril Baso Pinda, 꽃들은 우리를 봐서 핀다, 1989)", "Duygular (Cong, 정, 1994)", "Temiz Bir Özlem (Geggıthan Gı-ri-um 깨끗한 그리움, 1994)", "Sevgiliye Dair Şiirler (Nim-şipyon, 님시편(詩篇), 1994)", "Kurtbağrı Çiti (Cüddong-namu Ultari, 쥐똥나무 울타리, 1995)", "Nesnenin Kaderi (Samul-e Un-myonğ, 사물의 운명, 1997)" ve "Sevgili (Nim, 님, 1999) adlı şiir kitapları bulunmaktadır.

Şairin başlıca şiir kitapları olarak ise “Bir Şeyleri Ararken (Mu-onga Çaca-ol Cogen, 무언가 찾아올 적엔, 2003)”, “Karşıdaki Cennet (Bande-ccok Çonguk, 반대쪽 천국, 2004)”, “Sevgiliye Şiirler (Nim Şicip, 님 시집, 2005)”, “Cehennem Gibi Garip (Ci-okçorom Natson, 지옥처럼 낯선, 2006)”, “Banliyö Kasabası/Kenti (Bedı-ta-un, 베드타운, 2008)”, “Sevgiliye Şiir Sanatı (Nim Şihak, 님 시학, 2012)”, “Yeni Kuzey Kore Araştırmaları (Şin-bukhan-hak, 신북한학, 2012)”, “Güney Kore-Kuzey Kore Yerli Raporu (Nambuk-cumin-bogoso, 남북주민보고서, 2013)”, “Akşamüstü (Ço-conyok, 초저녁, 2014)”, “Kahkaha ve Gözyaşının Sırası (Usıngoia Urıme Sunso, 웃음과 울음의 순서, 2017)”, “Şair So Cong Çun (So Cong Çun-iranın Şi-in, 서정춘이라는 시인, 2018)”, “Petrol, Babamın Gücü; Plastik, Benim Gücüm (Çocuk Şiirleri) (Hübalyunun Abba-ıy Him Pıllastıkın Na-ıy Him, 휘발유는 아빠의 힘 플라스틱은 나의 힘, 2018)”, “Jeju Yemen (Cecu Yemen, 제주 예멘, 2019)”, “Ölü Şairin Toplumunu (Cugin Şi-in-e Sahö, 죽은 시인의 사회, 2020)” ve “Küresel Pandemi (Se-gecok Deyuheng, 세계적 대유행, 2021) adlı şiir kitapları yayımlanmıştır.

Başlıca masal kitapları olarak “Gelecekte Gelecek Olan Maitreya (Budizm Çocuk Masalları) (Mire-e Onın Mirıkbul, 미래에 오는 미륵불, 2000)”, “Kim Shakyamuni Olarak Doğdu (Budizm Çocuk Masalları) (Nuga Agi Soggamonırl Teonasilgga, 누가 아기 석가모니로 태어났을까, 2000)”, “Gökyüzünün Issız Adası (Yetişkinler İçin Öykü) (Hanıl Mu-ındo, 하늘 무인도, 2002)”, “Çulluk (Yetişkinler İçin Öykü) (Do-yose, 도요새, 2002)”, “Öpücük Bir Kez Büyük, Bir Kez Küçük (Çocuklar İçin) (Bobborıl Cakge Han-bon Kıge Han-bon, 뽀뽀를 작게 한 번 크게 한 번, 2017)”, “Anneye mi Soralım Babaya mı Soralım (Çocuklar İçin) (Omma-hante Murobolgga Abba-hante Murobolgga, 엄마한테 물어볼까 아빠한테 물어볼까, 2018)” bulunmaktadır.

B. HA JONG OH (하종오)'UN ŞİİRLERİNDE ÇOKKÜLTÜRLÜLÜK

2000'li yıllar Kore'sinde gittikçe artan ve hissedilir hale gelen göçmen sorunu birçok alanda tartışma konusu olmuştur. Edebiyat alanında çokkültürlülük konusunu ele alarak, eserlerinde bu konuya sıklıkla değinen Şair Ha Jong Oh, edebi çevrelerde çokkültürlülük kavramıyla anılır hale gelmiştir. Ha Jong Oh'un bu konudaki eleştirel tutumu ve Koreli-yabancı ayırmaksızın Kore çokkültürlü toplumuna dahil olan herkesi eserlerinde yalın bir dille işlemesi dikkat çekmektedir. Şair, kimi şiirinde yolda karşılaştığı Koreli-yabancı çiftten bahsederken kimi şiirinde de kırsalda seralarda çalışan göçmen işçileri anlatmaktadır.

2019 yılında Hankook Ilbo (Hanguk İlbo, 한국일보) Gazetesi'nde yayımlanan bir köşe yazısında önceki yıl Kore'ye gelen Yemenli göçmenler hakkında Ha Jong Oh'un yazdığı bir şiire yer verilerek şairin Cecu Yemen adlı kitabı tanıtılmıştır. Ayrıca söz konusu köşe yazısında Ha Jong Oh'la yapılan telefon görüşmesine de yer verilmiştir. Şair, mülteciler ve göçmenler konusundaki edebi tutumunu “en azından edebiyat onlara eşit insanlar ve komşular gibi davranmalıdır” sözleriyle açıklamıştır (Han, 2019).

Göçmenlerin kimlik sorunlarını, Kore toplumunca nasıl karşılandıklarını, göçmenlere uygulanan politikaları, Asyalı kadınlarla gerçekleştirilen evlilikleri, çokkültürlü ailelerde yaşanan iletişim ve kimlik problemlerini, bu evliliklerde mağdur olan Asyalı göçmen kadınları -çocuklar ve kimi zaman Koreli kocaları-, Ha Jong Oh'un şiirlerinde görmemiz mümkündür. Ayrıca Kuzey Koreli ve yabancı ülke vatandaşı olan Kore kökenli göçmenlerin de kültürel ve dilsel farklılıklar sebebiyle kolayca kabul görmediğini görmekteyiz.

Ha Jong Oh, fabrika, sera, çiftlik ve yeraltı atölyelerinde çalışan göçmen işçilerin sorunlarına "Göçmenler" ve "Hududu Olmayan Çiftlik" adlı şiir kitaplarında dikkat çekmiştir. Bu eserlerde şair, fazla mesai, fiziksel şiddet, tehdit, kötü şartlarda barınma ve maaş alamama gibi göçmen işçilerin yaşadığı mağduriyetleri gündeme getirmiştir. Ayrıca şair, kırsal bölgelerde çalışan yabancı kadın işçilerin maruz kaldığı fiziksel şiddet ve istismarı da şiirlerine taşıyarak somutlaştırmıştır.

Yun, Ha Jong Oh'un eserlerinde Korelilerle evlenen göçmen kadınların, özellikle Asyalı göçmen kadınların durumunu "kadınların hayatta kalma mücadelesi (the feminization of survival)" olarak değerlendirmiştir (Yun, 2015, s. 451). Bu ifade, geçim sorumluluğunu kadınların üstlenmesi durumuna vurgu yapmaktadır. Korelilerle evlilik yapan Çin, Vietnam, Tayland, Filipin gibi Asyalı göçmen kadınların durumuna baktığımızda bu evliliklerin çeyiz parası, başlık parası gibi belirli bedeller karşılığında ya da Kore'de çalışıp öz ailelerine para göndermek için yapıldığını görmekteyiz.

Ayrıca Asyalı kadınlarla yapılan evliliklerin arabulucu şirketler vasıtasıyla yapılması, Asyalı kadınlara karşı Kore toplumunun tutumunu olumsuz bir şekilde etkilemiştir. Arabuluculuk şirketine para ödenmesi ve çeyiz olarak para verilmesi, Asyalı kadınlara karşı "parayla satın alınan kadın" gibi olumsuz bir anlayışın ortaya çıkmasına sebep olmuştur (Yi, 2015, s. 318-319). Ha Jong Oh'un "Kosian Köyü 18 (Koşian-ni 18, 코시안리 18)" adlı şiiri, arabulucu şirkete ödenen para sebebiyle Koreli yaşlı kocası ve kayınvalidesi tarafından satın alınan bir eşyaymış gibi davranılan Vietnamlı genç bir kadının durumunu betimlemektedir.

Ha Jong Oh'un göçmen kadınlarla yapılan evlilikleri konu alan şiirlerinde Kore'nin ataerkil yapısı ve geleneksel eş/kadın-anne figürünü görmemiz de mümkündür. Şair, ayrıca ataerkil bir toplum içerisinde eş ya da anne olarak yabancı göçmen kadınların kimliğini ve varlığını da sorgulamaktadır. Yun, yaşı ilerlemiş ve eğitim durumu düşük olan kırsal kesimdeki Koreli erkeklerin Asyalı göçmen kadınlarla evliliğinin hipogami (daha düşük sosyal sınıf veya statüden kişiyle evlenme) anlamı taşıdığını söylemektedir. Yani ataerkil bir yapıya sahip olan Kore ailesinde erkeğin kendinden daha düşük statüye sahip bir kadınla evlenmesi, aile içinde erkeğin yerini korumaktadır (Yun, 2015, s. 459). Bu anlamda Ha Jong Oh'un eserleri Çin, Vietnam, Tayland ve Filipin gibi ülkelerden gelen kadınlarla yapılan evlilikleri örneklendirirken ailedeki yabancı annenin rollerinin de ev işleri, çocuk bakımı, ailenin yaşlı büyüklerine (kayınvalide-kayınbaba) bakmak gibi sınırlandırıldığını göstermektedir. Ayrıca çocuk eğitiminde Koreli babanın kültürü ve dili daha baskındır. Bu durum ise yine annenin kültürünün ve dilinin yok sayılmasına yol açmaktadır.

Şair Ha, birçok şiirinde Asyalı göçmenlerin ten rengi, yüz şekli vb. gibi fiziksel farklılıkları sebebiyle ötekileştirildiklerini, fakir ülke vatandaşı oldukları için ulusal ayrımcılığa ve ırkçılığa maruz

kaldıklarını dile getirmektedir. Asyalı göçmenlere karşı Kore toplumunun olumsuz tutumu, çokkültürlü ailelerin çocuklarını da olumsuz şekilde etkilemiştir. “Asya Kökenli Koreliler” şiir kitabında şair, Kore’de dünyaya gelen ve Kore vatandaşı olan yabancı çocukların ve Kosianların yaşadığı sıkıntılara dikkat çekmiştir. Ha Jong Oh, şiirlerinde annesi Asyalı olduğu için utanan çocuklara ve çocuğu kendisine benzediği için çocuğunun da dışlanacağına farkında olan Asyalı göçmen annelere yer vererek bu durumun alt-sınıf sorununa dönüştüğünü göstermektedir.

2004 yılında yayımladığı “Karşıdaki Cennet” adlı eseriyle Kore’ye olan göç hareketini betimlemeye başlayan şair, farklı yıllarda yayımladığı “Asya Kökenli Koreliler”, “Hududu Olmayan Fabrika”, “Göçmenler”, “Ülkeler veya İmparatorluk”, “Dünyanın Saati”, “Hududu Olmayan Çiftlik”, “Güney Kore-Kuzey Kore Yerli Raporu”, “Güney-Kuzey Sembol Sözlüğü” ve “Jeju Yemen” gibi eserleriyle Kore çokkültürlü toplumunun birçok konusunu şiirlerine taşıyarak edebiyat severlere sunmuştur.

C. HA JONG OH'UN ŞİİRLERİNDE DİL KONUSU

Ha Jong Oh, Kore çokkültürlü toplumunu oluşturan her kesimi eserlerine taşımış ve ele aldığı her konuyu da çeşitli açılarla şiirlerinde işlemiştir. Çokkültürlülük bağlamında şairin geniş bir açıyla ve çeşitli yönleriyle ele aldığı bir diğer konu ise dil olmuştur. Şairin eserlerinde karşılaşılabileceğimiz başlıca dil konularını şu şekilde sıralayabiliriz: Kaçak göçmen işçilerin Korece bilmemesi, yabancı işçilerin Korece becerilerine göre istihdam edilmesi, yabancılarla yapılan evliliklerde yaşanan dil sorunları (iletişim, devletin dil politikaları) ve Korelilerin Batı ve Asya dillerine karşı farklılaşan tutumları.

Ha Jong Oh, Güney Kore’de kapitalist bir sistemde yasadışı veya yasal yollarla çalışan göçmen işçilerin sorunlarını ele alırken işveren ve işçi arasındaki çıkar çatışmasını da öne çıkarmaktadır. Göçmen işçiler, gelişmiş ülkelerin tarım ya da endüstri alanındaki iş gücü açığını tamamlarken düşük maaş, fazla mesai, maaş alamama ya da olumsuz şartlarda barınma gibi hak ihlallerine maruz kalabilmektedir. Bu sorunları dil temasıyla gündeme getiren şair, Korece bilmediği için işvereni tarafından hakları ihlal edilen işçilerin yaşadığı sorunları şiirleriyle örneklendirmiştir.

Ha Jong Oh, yabancı işçilerin istihdam edilmesinde ve uluslararası evlilik vizesinde uygulanan dil politikalarına eserlerinde sıklıkla yer vermiştir. Şair, yabancı işçilerin Korece dil becerilerine göre istihdam edilmesini ve istihdam izin sistemindeki çarpıklıkları şiirlerinde hikâyeleştirerek eleştirmektedir. Sade bir dille kaleme alınan eserlerde, işçilerin “dil becerilerine” göre değil “iş becerilerine” göre istihdam edilmeleri gerektiği ifade edilmektedir. Korece’yi ise “iletişim kurabilmek için” öğrenmeleri gerektiği vurgulanmaktadır.

Şair Ha, uluslararası evliliklerde uygulanan dil politikası sonucu mağdur olan ailelerin yaşadıklarını da hikâyeleştirerek şiirlerinde gündeme getirmektedir. Güney Kore hükümeti, 2014 yılında evlilik vizesi (F-6) kriterlerini değiştirerek Kore vatandaşıyla evlilik yapan göçmenlere Korece yeterlilik ya da Korece kursu tamamlama şartı getirmiştir. Düzenlemeye göre evlilik vizesine başvuracak kişi, Korece Yeterlilik Sınavından (TOPIK) başlangıç ya da üst seviyede başarı belgesi almış olmalı veya belirli bir eğitim kurumunda başlangıç seviyesinde Korece dil kursunu tamamlayarak bunları belgelendirmek zorundadır. Ha Jong Oh, evlilik vizesine getirilen bu düzenlemeyi “insan haklarını ihlal eden yasalar” olarak değerlendirmektedir (Ha, 2015, s. 107).

Şairin eserlerinde dil konusunda dikkat çeken bir diğer husus ise Korelilerin farklı dillere karşı verdiği tepkilerdir. Korelilerin Batı ve Asya dillerine karşı tutumu, ayrıca Kuzey Kore lehçesine dair tutum ve tepkileri de eserlerde sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Korelilerin Batı dillerine karşı tutumu olumluyken Asya dillerine karşı tutumları, ilgisiz ve yadırgayıcıdır. Asya dilleri ve Kuzey Kore lehçesine karşı Güney Kore insanın olumsuz tutumu, bu dilleri konuşan insanların kendilerini dışlanmış hissetmelerine sebep olmaktadır.

Bu bölümde şairin “Ülkeler veya İmparatorluk (제국: 諸國 또는 帝國)”, “Göçmenler (입국자들)”, “Hududu Olmayan Çiftlik (국경 없는 농장)”, “Asya Kökenli Koreliler (아시아계 한국인들)” başlıklı eserlerinden seçilen ve dil konusunu ele alan şiirler incelenecektir. Şiirler, Göçmen İşçilerin Karşılaştığı Dil Sorunlarına Dair Şiir Örnekleri, Göçmen Eşlerin Karşılaştığı Dil Sorunlarına Dair Şiir Örnekleri ve Korelilerin Diğer Dünya Dillerine Karşı Tutumları başlıkları altında sınıflandırılmıştır.

1. Göçmen İşçilerin Karşılaştığı Dil Sorunlarına Dair Şiir Örnekleri

1.1. Hududu Olmayan Çiftliğin Sözleşmesi

“Nepalli Suryatapa Hanım ve Taylandlı Petcongşuk Hanım,/Sadece Korece yazılmış olan sözleşmeyi okuyamadılar./Tavuk çiftliğinde işe girdikleri günden beri/Sadece çalıştılar./.../Nepalli Suryatapa Hanım ve Taylandlı Petcongşuk Hanım/Birazcık Korece öğrendiğinde/Çok meşgul oldukları için sözleşmeyi okuma fırsatı bulamadılar./Her gün sadece 8 saat çalışıp/Her ay 2 gün ücretli izinle dinlenecek olmalarının/Sözleşmede belirlenmiş bir madde olduğundan haberleri yoktu./.../Nepalli Suryatapa Hanım ve Taylandlı Petcongşuk Hanım,/Tavuk çiftliğinde çalıştıkları süre boyunca/Sözleşmeyi unuttular./Fazla çalıştıkları zaman da tatilde çalıştıkları zaman da/.../Sadece biraz dinlenmeyi dilediler/Daha çok maaş almalyım diye düşünemediler bile.” (Ha, 2015, s. 12-13)

Üç kıtadan oluşan şiir, Korece bilmedikleri için iş sözleşmesini okuyamadan imzalayan Nepalli ve Taylandlı iki kadını konu almaktadır. Kendi ülkelerinde çalışma sözleşmesi gibi bir belge imzalamamış olan kadınlar, çalışma şartlarını bilmeden sadece Korece yazılmış olan iş sözleşmesini imzalamaktadır. Sözleşmeye rağmen fazla mesai yapan kadınlar, daha çok maaş almak yerine sadece dinlenmeyi hayal etmektedir. Eser, çalışma şartlarına rağmen Korece bilmedikleri için hakları ihlal edilen ve patronları tarafından kullanılan işçileri konu almaktadır.

Şair Ha Jong Oh, bu konu ile alakalı olarak Hududu Olmayan Çiftlik eserinde verdiği notta çalışma standartları yasasına göre çalışma saatlerine, şu şekilde yer vermiştir:

“Çalışma Standartları Yasası'nın 63. Maddesine göre tarım, ormancılık, hayvancılık, ipekböcekçiliği ve balıkçılık gibi işletmelerde; bir günlük çalışma saatinin 8 saatten fazla olması ve bir haftalık çalışma saatinin 40 saatten fazla olması yasaktır.” (Ha, 2015, s. 103)

1.2. Korece Yeterlilik Sınavı

“Korece yeterlilik sınavını geçtikten sonra/Sonuç sırasına göre istihdam edilebilen alanlar/Kore'de sabittir./Korece'yi anadili olarak kullanmayan/ Yabancı işçilerin duyularını ve yeteneklerini/ Değerlendirmenin bir ölçüsü

olması şaşırtıcıdır. //Ben Korece şiirler yazsam da/Yabancı bir dilde çok zorlanırım. /Vietnamca, Birmanca ¹, Nepalce çalışıp/Dil yeterlilik sınavını geçsem bile/İşe alınabileceğimi sanmam/Her ne kadar çok Korece şiir yazsam da/Çalışabileceğim bir işin olmadığı yabancı bir ülke de/Yeteneksiz-vasıfsız biri mi oluyorum acaba?/Kore'de de yaşlı olduğum için bir iş verilmez./Korece yeterlilik sınavından düşük bir puan alırsam/Çiftçilik veya hayvancılık işinde çalışmam gerekir fakat/Çin lahanası, turp, marul, inek, domuz ve tavuklarla/Korece konuşmayacak olsam da sorun olmayacaktır.//Yabancı işçilerin doğuştan gelen duyu ve yeteneklerini/Korece yeterliliğini göz önünde bulundurarak kullanırsanız/Kore daha fazla zarar görmez mi?" (Ha, 2015, s. 104-105)

"Korece Yeterlilik Sınavı" başlıklı şiir, Korece yeterlilik seviyesine göre işçilerin istihdam edilmesini konu almaktadır. Şiirde şair, kendi durumu üzerinden Kore'de yabancı işçilerin dil yeterliliğine göre istihdam edilmesini eleştirmektedir.

Ha Jong Oh, Korece Yeterlilik Sınavı eserinden sonra verdiği notta, "İstihdam İzni Sisteminde, Korece Yeterlilik Sınavı sonuçlarına göre endüstri, inşaat, çiftçilik, hayvancılık, balıkçılık gibi alanlarda istihdam belirlenir ve iş-meslek arası geçişlerin yasak" olduğunu belirtmektedir (Ha, 2015, s. 105). İstihdam izin sistemine göre Korece Yeterlilik Sınavı (TOPIK)'nda 200 üzerinden 100 puan alan kişiler, endüstri alanında, 200 üzerinden 80 puan alanlar ise endüstri, inşaat, çiftçilik, hayvancılık ve balıkçılık alanlarında istihdam edilmektedir.

1.3. Balıkçı Köyündeki İşçi

"Nereye giderse gitsin sadece bir kara parçası olan Nepal'de/Mobilya fabrikası işletirken batan Çondra Bey,/Kore'de bir balıkçı köyünde işe girdi.//Korece sınavını geçemeyince/Puanı düşük olan balıkçılık vizesini alan Çondra Bey/Korece bilip bilmemesine göre/Farklı işler verilmesini anlayamıyordu.//...//Korece sınavına bir kez daha girebilirse/Şafakta tekneyle çıkıp/Günbatımında geri dönüklerinde/Çondra Bey fırsat buldukça daha çok ders çalışıp/Yüksek bir puanla fabrika vizesi alıp/Mümkün olursa sadece bir mobilya fabrikasında çalışmak istiyordu." (Ha, 2011, s. 120-121)

"Balıkçı Köyündeki İşçi" şiiri, Nepal'den Kore'ye çalışmak için gelen Çondra Beyi konu almaktadır. Çalışma izni belgesi almak için girdiği Korece yeterlilik sınavından iyi bir puan alamayan Nepalli adam, balıkçılık vizesini alabilmiştir. Fakat bir kara ülkesinden gelen Çondra Bey, ülkesinin şartları gereği balıkçılık konusunda bilgiye sahip değildir. Dil yeteneğine göre çalışma izni verilmesini anlamayan Nepalli Çondra Bey, fabrikada çalışma vizesi alabilmek için Korece çalışmaktadır.

Şiir, yabancı işçilere uygulanan İstihdam İzin Sisteminin şartlarını konu almaktadır. İstihdam izin sistemine göre istihdam edilecek işçinin belli düzeyde Korece biliyor olması gerekmektedir. Korece yeterlilik sınavında aldığı puan seviyesine göre işçinin istihdam edileceği iş belirlenmektedir. Şiirde ise istihdam edilecek işin, Korece yeterlilik sınavına göre belirlenmesi ve işçinin temel yeteneğinin göz ardı edilmesi eleştirilmektedir.

Şair bu şiirlerle bir insanın kendi ülkesinde iş kabiliyetinin iyi olmasına rağmen yabancı bir ülkede dil becerisinin yetersiz olması sebebiyle "yeteneksiz veya vasıfsız" olarak değerlendirilmesini

¹ Birmanca: Myanmar'ın resmi dili.

eleştirmektedir. Şair, dil yeteneğine göre işçilerin istihdam edilmesini Korece Yeterlilik Sınavı başlıklı şiirinde eleştirmiş, insanların “doğuştan gelen duyu ve yeteneklerine” göre değerlendirilmesi gerektiğini dile getirmiştir. Ayrıca şiirlerde bir işte çalışmak için değil, insanlarla iletişim kurabilmek için dil öğrenilmesi gerektiği vurgulanmıştır.

2. Göçmen Eşlerin Karşılaştığı Dil Sorunlarına Dair Şiir Örnekleri

2.1. Korece Öğrenmek İçin Zaman

“Armut ağacının yaprakları solduğunda Vietnam’a giderek/Düğün yapıp geri dönen orta yaşlardaki adam/Armut ağacında çiçeklerin açma zamanı gelse de/Kore’ye gelemeyen eşini/Çaresizce bekliyordu.//Adamın da kadının da isteği aynıydı /Birlikte yaşamaya karar vermişlerdi fakat/Neden Korece konuşması gerektiğini /Orta yaşlardaki adam anlayamıyordu./Sadece kendisinin Vietnamca’yı öğrenmesinin zor olduğu gibi/Eşinin de Korece öğrenmesinin zor olacağını/Anlayabiliyordu orta yaşlardaki adam.//.../Vietnam’a gidebilecek mi bilemiyordu fakat/Eşinin Korece öğreneceği zaman/O derece hızlı geçer düşüncesiyle kendisini sakinleştirmeye çalışıyordu.” (Ha, 2015, s. 106-107)

“Korece Öğrenmek İçin Zaman” adlı şiir, Kore vatandaşı bir adamla evli olmasına rağmen Kore’ye giriş vizesi alamayan Vietnamlı kadını ve onu bekleyen Koreli kocasını konu almaktadır. Evli göçmenler için uygulanan vizede göçmenlerin belirli düzeyde Korece bilmeleri veya başlangıç seviyesinde Korece kursu tamamlamış olmaları zorunlu tutulmuştur. Bu uygulamayı “insan hakları karşıtı” bir eylem olarak nitelendiren şair, eserin altında verdiği notta durumu şu şekilde özetlemektedir:

“Nisan 2014’ten itibaren, Kore vatandaşıyla evlilik yapan göçmenlere uygulanan vize kriterleri zorlaştırılarak sadece Korece yeterlilik sınavında belirlenen puandan fazlasını alan veya Korece eğitim kurumlarında belirlenen saat süresince ders alan kişilerin ülkeye girişine izin verilmektedir. Korece konuşmadığı için yabancı eşi eve götürmeyi yasaklayan, insan hakları karşıtı yasalar çıkarıp uygulayan bir ülke mi...?” (Ha, 2015, s. 107)

2.2. Evlilik

“Yemek masasında karşılıklı oturmuş akşam yemeği yerken/Kızım birdenbire sordul/“Evleneceğim dersem ne dersiniz?”/Kaşık elimde karşıma bakarken/Kızım yemek çubuklarıyla uğraşarak ardı sıra sordul/“Yabancı bir erkekle evlensem olur mu?”/Henüz genç olan kızıma/Tereddüt etmeden cevap verdim/“Kişiliği iyiye şayet, tebrik ederim”/.../Damat adayı olarak kimi seçersen seç/Aynı ülke dilini konuşsanız da farklı şeyler hisseden adamdansa/Farklı ülke dilleri konuşsanız da aynı şeyleri hisseden adam çok daha iyidir diye/Sözlerime eklerken/Kızım sessizce gülüp odasına gitti.” (Ha, 2007, s. 50-51)

“Evlilik” adlı şiir, evlilik hakkında Ha Jong Oh ve kızı arasında geçen diyalogu konu almaktadır. Sade ve günlük konuşma diliyle kaleme alınan şiirde kız, evliliğe dair babasının vereceği tepkiyi çeşitli sorular sorarak ölçmektedir. Kızın “Yabancı bir erkekle evlensem olur mu?” sorusuna babası, “Kişiliği iyiye şayet, tebrik ederim” sözleriyle cevap vererek damat adayının yerli veya yabancı olmasındansa şahsiyetinin daha önemli olduğunu belirtmektedir. İlerleyen mısralarda ise “Aynı ülke dilini konuşsanız da farklı şeyler hisseden adamdansa/Farklı ülke dilleri konuşsanız da aynı şeyleri hisseden adam çok daha iyidir” sözleriyle yine, adayın yerli veya yabancı olmasının önemli olmadığını, önemli olanın

insanların birbirini anlaması, düzgün ve doğru iletişimin kurulması olduğunu vurgulamaktadır. Önceki şiirlerde de bahsedildiği gibi Ha Jong Oh, bu şiirinde de dilin sosyal yaşam içinde bir iletişim aracı olarak kullanılması gerektiğini dile getirmektedir.

2.3. Kosian Köyü

“Vietnam’dan gelin gelen genç kadın/Korece bir ismi olsun istedi./Otlar da sınırı geçince o ülkenin diliyle söyleniyor/Ağaçlar da sınırı geçince o ülkenin diliyle söyleniyor /Böcekler de sınırı geçince o ülkenin diliyle söyleniyordu ama...//Koreli kocası anlamıyormuş gibi davrandı/Sadece Korece konuşmadığı için azarladı./Neden kocasının Vietnamca öğrenmeye çalışmadığını/Neden çocuklarına Korece öğretmesi gerektiğini/Neden Vietnamca öğretmemesi gerektiğini/Vietnamlı kadın hem anlıyor hem anlamıyor gibiydi.//Koreli bir adamla evlenip yaşayacaksa/Korece kullanmayı bilmesi gerektiği sözü ve/Vietnamlı kadınla evleniyorsa/Vietnamca kullanmayı bilmesi gerektiği sözü/İkisi için de söylenebilir diye düşünse de/Vietnamlı kadın hiç ses çıkarmadı.//..//” (Ha, 2007, s. 80-81)

“Asya Kökenli Koreliler” eserinin “Kosian Köyü” başlıklı bölümünde yer alan şiir, Vietnam’dan Kore’ye gelin gelen genç bir kadının dil konusunda yaşadığı çelişkilerle dolu aile hayatını konu almaktadır. Vietnamlı kadın, Korece bir isminin olmasını ister ama Koreli kocası umursamaz. *“Otlar, ağaçlar ve böcekler bile sınırı geçince o ülkenin dilinde bir isme sahiptir”* fakat Vietnamlı kadın sadece Korece konuşmadığı için kocası tarafından azarlanıp hor görülmektedir. Şiirde Vietnamlı kadının dil öğrenme ve çocuklarına dil öğretme konusundaki düşünceleri aktarılırken dil ediniminin tek taraflı ilerlemesine dikkat çekilmektedir. Koreli bir adamla evlendiği için Korece öğrenmek zorundadır fakat kocası Vietnamlı bir kadınla evlenmiş olsa da Vietnamca öğrenmeyi düşünmez bile. Öyle ki Koreli adam, Vietnamlı karısından çocuklara Vietnamca öğretmemesini istemektedir. Şair, bu şiirinde ataerkil yapıya sahip olan Kore ailelerinde dil ve kültür yönünden yok sayılan Güneydoğu Asyalı kadınları gündeme getirmektedir. Aile içerisinde Koreli babanın dili ve kültürü öğretilirken fakir bir ülkeden geldiği için annenin dili ve kültürü yok sayılmakta, kabul görmemektedir.

3. Korelilerin Diğer Dünya Dillerine Karşı Tutumları

3.1. Resmi Dil

Fabrikaya gidip gelirken tanıştığı Koreliler/Nereli olduğunu sorunca/Gregory Bey bozuk Korece’siyle/Amerikalı olduğu yalanını söylüyordu./Onun Amerikalı bir siyahi olduğuna inanan/Koreliler İngilizce öğretmesini isteyince/Hiçbir şey söylemeden gülüyordu.//Dürüstçe milliyetini söylese/Koreliler konuşmak istemeyecekti./Korelilerin Afrika’dan gelen siyahileri/Ormandan gelen bir canavar gibi görüp kaçtığını/Kölelerin torunları olarak görüp küçümsediğini/Fabrikada çalışırken fark etmişti.//İngilizcenin resmi dil olduğu Nijerya’da/İngilizce öğretmeni olan Gregory Bey/Her ne kadar iyi İngilizce konuşsa da/Hayatında değişen bir şey yoktu./Artık Kore’de para kazanıp dönebilirse/Yeniden okula gidip/Çocuklara öğretmeye devam edecekti fakat/Onunla konuşmamaya çalışan ve/Amerikalı bir siyahiden İngilizce öğrenmek isteyen/Korelileri gerçekten sevmemişti. (Ha, 2011, s. 104-105)

Şiir, Korelilerin gözündeki Amerika ve Afrika imajını yansıtmaktadır. Şiirde Afrikalı siyahilerin Kore’deki olumsuz imajı, “Ormandan gelen bir canavar” ve “Kölelerin torunları” sözleriyle ifade

edilirken Gregory Beyin bir siyahi olsa da Amerikalı sanılması onun olumlu karşılanmasını sağlamaktadır.

Şiire konu olan Gregory Bey, Korelilerin Afrikalılara karşı ön yargılı olduklarını bilmektedir. Bu sebeple gerçek kimliğini saklar ve Amerikalı olduğunu söyler. Böylelikle tanıştığı Koreliler tarafından ilgi görmektedir. Şair, bu şiirde Korelilerin farklı milletlerden olan insanlara dair tutumlarını yansıtırken etken olarak milliyeti ve dili işaret etmektedir. Eserde Korelilerce Gregory Beyin Afrikalı bir siyahi olmasındansa Amerikalı bir siyahi olması daha iyidir. Çünkü “Amerikalı bir siyahi olduğuna inanan Koreliler” ondan kendilerine İngilizce öğretmesini istemektedir.

3.2. Ağız

“Colla Bölgesi’nde yaşamaya başlayan/Kuzey Kore’den kaçıp gelen kadın/Kış mevsiminde atkısını sarıp/Yarım yamalak Güney Kore ağzıyla konuşmaya çalışırken/Karşıdaki kişi nerelisiniz diye sorarsa/Gyonğsan Bölgesi’nden geldim diye cevap veriyordu.//Gyonğsanğ Bölgesi’nde yaşamaya başlayan/Kuzey Kore’den kaçıp gelen kadın/Kış mevsiminde atkısını sarıp/Yarım yamalak Güney Kore ağzıyla konuşmaya çalışırken /Karşıdaki kişi nerelisiniz diye sorarsa/Colla Bölgesi’nden geldim diye cevap veriyordu.//Kuzey Kore ağzıyla konuşurken/Komşuları tarafından dışlanan kadın/Güney Kore ağzına alışana kadar/Kış mevsiminde atkısını sarıp/Bir şeyler konuşsa da/Kimse memleketin neresi diye sormuyordu.” (Ha, 2009, s. 18-19)

Şiir, Kuzey Kore’den kaçarak Güney Kore’ye gelen göçmenlerin yaşadığı ötekileştirme ve dil problemlerini konu almaktadır. Şiir, Güney Kore’deki Kuzeyli göçmen algısının olumsuz yönünü yansıtmaktadır. Aynı dili konuşmalarına rağmen ağız farklılığı sebebiyle dışlanan Kuzey Koreli göçmen kadın, dilindeki farklılığın anlaşılmasında için atkısıyla ağzını kapatıp konuşmaktadır. Ayrıca kendisine memleketi sorulduğunda Güney Kore’deki farklı bölgelerden geldiğini söyleyerek Kuzeyli göçmen kimliğini saklamaya çalışmaktadır.

Şair, eserlerinde ortak tarih, dil ve kültüre sahip olmalarına rağmen iki ülkenin ayrılmasıyla Korelilerin birbirine karşı yabancılaştıklarını dile getirmektedir. Kuzeyli göçmenler, dil ve kültür gibi küçük farklılıklar sebebiyle Güney Kore’de kendilerini yabancı gibi hissetmekte Güney Koreliler tarafından ise öteki-yabancı olarak görülmektedir.

Sonuç

Bu çalışmada Ha Jong Oh’un dil konusunu ele alan şiirleri incelenmiştir. Şair, 2000’li yıllardan itibaren Kore’deki çokkültürlülük durumunu konu alan eserler vermeye başlamıştır. Ha Jong Oh, yalın bir dille kaleme aldığı eserlerinde kaçak göçmen işçilerin, yabancı işçilerin, Kuzeyli göçmenlerin ve uluslararası çiftlerin yaşadığı sorunları hikâyeleştirerek dile getirmiştir.

Ha Jong Oh, çokkültürlülük konusunu ele alırken dilden kaynaklanan çeşitli sorunlara da ışık tutmuştur. Şairin dil konusunu ele alan şiirlerine baktığımızda Korece bilmediği için hakları ihlal edilen göçmen işçiler, Korece dil becerisi yetersiz olduğu için yeteneğinin olmadığı bir işte istihdam edilen yabancı işçiler ve Kore vatandaşı ile evlilik yaptığı halde Korece bilmediği için evlilik vizesi alamayıp mağdur olan çiftler, çeşitli hikâyeleştirmelerle karşımıza çıkmaktadır. Şairin şiirlerinde Güneydoğu Asya ve Afrika gibi üçüncü dünya ülkelerinin dillerine karşı Korelilerin olumsuz tutumlarına da yer

verilmiştir. Bu olumsuz tutumun temelinde, yoksul ülkelerin dilleri olduğu gerçeği yatmaktadır. Ayrıca Kuzey Kore ve Güney Kore'nin iki farklı ülke olması, ortak dil, tarih ve kültüre rağmen Kuzey Korelilerin "yabancı" olarak görülmesine sebep olmuştur. Fakir bir ülkenin vatandaşı olarak dillerindeki küçük farklılıklar, Kuzey Koreli göçmenlerin de ötekileştirilmesine sebep olmuştur.

1990'lı yıllarda kaçak göçmen işçilerin Kore'ye göç etmesiyle başlayan süreç, 2000'li yıllarda uluslararası evliliklerin artmasıyla farklı bir boyut kazanmıştır. Kore'ye göçün son yıllarda da devam ettiği görülmektedir. 2018 yılında 500'ün üzerinde Yemenli mültecinin Jeju Adasına yerleşmesi, Kore toplumunda büyük yankı uyandırmıştır. Koreliler, çeşitli protestolar düzenleyerek kültürel ve dini farklılıkları sebebiyle Yemenli mültecileri istemediklerini dile getirse de Kore hükümeti, Yemenli mültecilere geçici sığınma statüsü tanımıştır. Son olarak 2021 yılında Güney Kore hükümeti, Afganistan'da sivil ve askeri güçlerine yardım eden yaklaşık 400 Afganistanlı'nın Kore'ye tahliye işlemini gerçekleştirmiştir.

Güney Kore'de evlilik ve doğum oranı, düşüş gösterirken ülkedeki yabancı nüfusun istikrarlı bir şekilde artış göstermesi dikkat çekmektedir. İşçi göçleri ve uluslararası evliliklerle ivme kazanan çokkültürlülük durumu, sığınmacı ve mültecilerin de dahil olmasıyla daha ciddi bir hal almaya başlamıştır. Çokkültürlülük olgusunun henüz yeni olduğu Güney Kore'de, çokkültürlülük ve çokkültürlülüğe bağlı konuların ilerleyen yıllarda artan mülteci, sığınmacı göçleriyle daha çok yankı bulacağı düşünülmektedir.

Etik Kurul İzni

Bu makale etik kurul izni gerektiren bir çalışma grubunda yer almamaktadır.

Katkı Oranı Beyanı

Yazarlar makaleye eşit oranda katkı sağlamış olduklarını beyan eder.

Çıkar Çatışması Beyanı

Makale yazarları aralarında herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Destek ve Teşekkür Beyanı

Makaleyi önemli ölçüde geliştiren yorumları için Editör ve iki anonim hakeme teşekkür ederiz. Bu çalışma, Kore Cumhuriyeti Eğitim Bakanlığı aracılığıyla Kore Çalışmaları Üniversite Programı ve Kore Çalışmaları Akademisi'nin Kore Çalışmaları Teşvik Servisi tarafından desteklenmiştir. - This work was supported by the Core University Program for Korean Studies through the Ministry of Education of the Republic of Korea and Korean Studies Promotion Service of the Academy of Korean Studies (AKS-2019-OLU-2250002).

Kaynakça

- Doytcheva, M. (2013). Çokkültürlülük (Çev. T. Akıncılar Onmuş). İletişim Yayınları.
- Ha, J. O. (2007). *Asia-gye Hangug-indeul* [Asya kökenli Koreliler]. Samchang Publishing.
- Ha, J. O. (2009). *İbgug-ja-deul* [Göçmenler]. Sanzini Book Publishing.
- Ha, J. O. (2011). *Jegug Jegug Ttoneun Jegug* [Ülkeler veya imparatorluk]. Munhakdongne Publishing.
- Ha, J. O. (2015). *Gug-gyeong Eobs-neun Nong-jang* [Hududu olmayan çiftlik]. B-Book Publishing.
- Han, S. B. (2019, Mart 20). Ha Jong-Oh Shi-in 'Munhag-eun Nanmin Dong-deung-hage Dae-u-hae-ya-jyo [Şair Ha Jong-Oh: 'Edebiyat mültecilere eşit davranmalıdır']. *Hankook Ilbo*, <https://www.hankookilbo.com/News/Read/201903201511768222>
- Hwang, K. J. (2015). Han-gug Damun-hwa-sahoe-ui Teug-seong-gwa Sahoe-jeog Galdeung [The multicultural characteristics and social conflicts in Korea - based on analysis of online news articles]. *Research in Social Studies Education*, 22(3), 13-29.
- Kang, J.-G. (2010). Damun-hwa Shidaewa Hangug-munhag Yeongu [Multicultural age and Korean literature]. *Multicultural Contents Research*, (4), 7-27.
- Köroğlu Türközü, H. (2017). *Modern Kore edebiyatı tarihi*. Likya Yayınları.
- Kore Cumhuriyeti Adalet Bakanlığı (Ministry Of Justice) (2022). Kore'de ikamet eden yabancı istatistikleri. <https://www.moj.go.kr/moj/2412/subview.do>
- Kore Cumhuriyeti Birleşme Bakanlığı (Ministry of Unification) (2022). Güney Kore'ye göç eden Kuzey Koreli göçmen sayısı. <https://www.unikorea.go.kr/unikorea/business/NKDefectorsPolicy/status/lately/>
- Kore Cumhuriyeti Çalışma ve İstihdam Bakanlığı (Ministry of Employment and Labor) (2022). İstihdam vizesiyle Kore'de ikamet eden kişi sayısı (E-9 ve H-2), Kore'de çalışan yabancı işçi sayısı (E-9). https://eboard.moel.go.kr/indicator/detail?menu_idx=75#
- Özçelik, Z. (2019). *Koreli şair Ha Jong Oh'un şiirlerinde çokkültürlülük (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi)*. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Park, E. J. (2017). *Ha Jong-Oh Hugi-shi-ui Talshig-minseong Yeongu* [A study on decolonization in Ha Jong-Oh's later poems]. Master's Degree, Graduate School of Korea National University of Education Major in Korean Language Education.
- Ülke Göstergeleri (e-nara ci-pyo) (2022). Korelilerle evli göçmenler. http://www.index.go.kr/potal/st-ts/idxMain/selectPoSttsIdxSearch.do?idx_cd=2819
- Yi, M.-H. (2015). Ha Jong-oh Shi-e Natanan Damun-hwa Hyeon-sang-ui Yang-sang [Aspects of multicultural phenomenon in Ha Jong-O's poet - Focusing on cognitive attitude and considerate perspective]. *Journal of Literary Therapy*, (36), 313-342.

Yun, H. O. (2015). Gyeol-hon İ-Ju-yeo-seong Dae-sang Shi-e Natanan Damun-hwa Yang-sang [The multicultural aspects in poems for marriage migrant women- focused on Ha Jong Oh's poetry]. *Korean Language and Literature*, 70, 451-479.

TARİHİ HALKEVLERİNİN YENİDEN İŞLEVLENDİRME KAPSAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ

 Şennur FİCİCIOĞLU^a

 Hicran Hanım HALAÇ^b

Özet

Halkevleri, kuruldukları dönemde içerdiği 9 kol sayesinde şehirlerin kültür, sanat ve gelişim yuvası olmuştur. Halkı eğitmesi ve geliştirmesi beklenen bu oluşumların bünyesinde gerçekleştirdiği etkinlikler için yapıların bazı özelliklere sahip olması ve bu amaçla tasarlanması gerekmektedir. Bu sebeple halkevleri olarak tasarlanmış yapılar, yapıldıkları dönem itibarıyla Cumhuriyet Dönemi Türk Mimarisini temsil etmektedir. Tarihte önemli bir işleve sahip olmaları, belli bir döneme tanıklık etmeleri sebebiyle korunmaları gerekmektedir. Bu çalışma kapsamında korumanın bir parçası olan işlev değişikliği, halkevleri üzerinden incelenmiştir. Halkevlerine verilen yeni işlevlerin kente nasıl adapte olduğu ve çevre yapıların işlevleriyle kurduğu ilişkiler araştırılmıştır. Yapının işlev değişikliğine sağladığı uyum; yapıda var olan mekanların günümüz kullanım durumları ve hacim değişiklikleri tespit edilmeye çalışılmıştır. İlk dönem halkevleri 1932 yılında ilk olarak 14 ilde, daha sonra ek olarak 20 ilde toplam 34 halkevi olacak şekilde açılmıştır. 34 halkevinden 12'si günümüze kadar farklı işlevlerle kullanılmıştır ve makalenin kapsamını oluşturmaktadır. Çalışmanın yöntemi; arşiv belgeleri, haber kaynakları ve bilimsel araştırmalar taranarak halkevlerinin geçmiş ve günümüz durum bilgileri tablo halinde sunulacak şekilde belirlenmiştir. Yapının kurulduğu dönemde içerdiği mekânsal organizasyona ne kadar bağlı kalabildiği ve bunun hacimsel yansımaları, yapının özgün niteliğini etkilemektedir. Yeni işlev bu kriterlerle birlikte yapının bağlam özellikleri de dikkate alınarak verilmelidir. Halkevlerinin yeni işlevleri bu doğrultuda tartışılmış ve değerlendirilmiştir. Kentle kurduğu ilişkiler değişkenlik gösterse de yapıların özgün mekânsal kurgularının değiştiği tespit edilmiştir. Verilen yeni işlevlerin ihtiyaç duyduğu programları sağlamak için yapının özgün değerini değiştirmek hatalı bir yaklaşımdır. Korumak için yeniden işlevlendirme yaklaşımına ters düşen bu uygulamalar çalışma içerisinde detaylı incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Halkevi, Koruma, Restorasyon, Yeniden İşlevlendirme.

EVALUATION OF PEOPLE'S HOUSES WITHIN THE SCOPE OF REFUNCTIONING

Abstract

People's Houses became the centers of culture, art and development of the cities thanks to the 9 branches they included in the period they were founded. People's Houses, which are expected to educate and develop the public, should have some features for the activities to be carried out and should be designed for this purpose. Accordingly, the people's houses represent the Turkish Architecture of the Republican Period as of the period

^a Yük. Lis. Öğr., Eskişehir Teknik Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, sennurficicioglu@gmail.com

^b Prof. Dr., Eskişehir Teknik Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, Mimarlık Bölümü, hhhalac@eskisehir.edu.tr

Makale Geliş Tarihi: 10.02.2022, Makale Kabul Tarihi: 26.04.2022

they were built. Since they have an important function in history and witness a certain period, they need to be preserved. In this context, within the scope of this study, the functional change, which is a part of the protection, was examined through People's Houses. How the new functions adapted to the city and their relations with the surroundings were investigated. The adaptation of the building to the functional change; It has been tried to determine the present-day usage situations and bulk changes of the existing spaces in the building. The first period community centers were opened in 1932, first in 14 provinces, then in 20 additional provinces, with a total of 34 community centers. 12 of 34 community centers have been used with different functions until today and constitute the scope of the article. The method of the study; Archival documents, news sources and scientific researches were scanned and the past and present status information of the community centers were determined to be presented in a comparative table. The extent to which the building can adhere to the spatial organization it contains in the period of its establishment and its volumetric reflections affect the original quality of the building. The new function should be given considering these criteria and the context features of the building. The new functions of Community Centers were discussed and evaluated in this direction. Although its relations with the city vary, it has been determined that the original spatial setup of the building could not be preserved. It is a mistaken approach to subtract from the original value of the structure to provide the programs needed by the given new functions. These applications, which contradict the logic of re-functioning to protect, are examined in detail in the study.

Keywords: Conservation, Community Centre, Refunctioning, Restoration.

Giriş

Yapıların korunmaya değer olabilmesi için fiziksel mimari değerlerinin yanı sıra sembolik anlamlar taşınması gerekmektedir. Kent kimliğine ve toplum bilincine katkısı olan yapılar korunmaya değerdir (Pekol, 2010). Yeniden işlevlendirme de korumanın bir parçasıdır. Eski işlevini yitiren ya da modern hayata uyum sağlayamayan yapıların günümüze entegre olmasını ve geleceğe aktarılmasını sağlamaktadır (Kocabıyık, 2014). Cengiz Bektaş (2001), yeniden işlevlendirmenin öneminden; *“Bir yapı, uzman mimarlarla, en iyi ustalarla, en iyi işçilerle yeniden sağlıklı duruma getirilmiş ve artık çatısı akıyor, duvarları sağlam, sıvası, badanası, yağlıboyası, döşemesi, kaplaması, süslemesi kısacası her şeyi ile tamamlanmış, onarılmış olduğunu düşünebilirsiniz. Ancak unutulmaması gereken bir şey var ki o da yapıya insan sıcaklığını kazandırmaktır.”* şeklinde bahsetmiştir. Venedik Tüzüğünde (1964), korumanın temel yaklaşımının yapının sürdürülebilirliğinin sağlanması olduğundan bahsedilmektedir.

Yeni işlev seçimi yapıya tamamen aykırı olmamalıdır. Eski işlevden çok uzak olan yeni bir işlev tarihi yapıda mekânsal bir sürü değişiklik gerektirmekte ve yapının özgünlüğünü bozmaktadır. Doğru verilmiş yeni işlev yapının değerini korumasını sağlamaktadır (Turanlı & Satici, 2010). Bu çalışmada doğru işlev seçimiyle gerçek korumanın gerçekleştirilebileceğinin aktarılması amaçlanmıştır. Bu doğrultuda kapatıldıktan sonra her biri farklı işlev alan halkevleri ele alınmıştır.

Temelleri Türk Ocağına dayanan halkevleri 1932 yılında faaliyete başlamıştır. Halkevleri Atatürk'ün ilke ve inkılaplarına bağlı olarak halkı eğitmek, halka kültürel aktiviteler sağlamak, modernleşmek, köy ve kent arası uçurumu önlemek, halkı kaynaştırmak gibi amaçlarla ortaya çıkmıştır (Özdemir & Aktaş, 2011).

İlk dönem halkevleri 19 Şubat 1932 yılında 14 ilde açılmıştır. Bu iller alfabetik sırayla Afyon, Ankara, Aydın, Bolu, Bursa, Çanakkale, Denizli, Diyarbakır, Eminönü (İstanbul), Eskişehir, İzmir, Konya, Malatya ve Samsun'dur. (TBMM Açık Erişim Koleksiyonu, 1942, s. 3.) Yalnızca 14 ilde açılma sebebi bu merkezlerdeki halkevlerinin açılışa hazır olmalarıdır. Açılış tarihine yetişemeyip 24 Haziran 1932 tarihinde açılan 20 halkevi (Antalya, Bilecik, Edirne, Gaziantep, Giresun, Silifke, Kastamonu, Kayseri, Kırklareli, Kocaeli, Kütahya, Ordu, Rize, Sinop, Şebinkarahisar, Tekirdağ, Trabzon, Van, Yozgat ve Zonguldak) ile birlikte ilk dönem açılan toplam halkevi sayısı 34'e yükselmiştir. (Özdemir ve Aktaş, 2011). Halkevi binaları içerdiği 9 şubenin (Dil ve Edebiyat, Güzel Sanatlar, Temsil, Spor, Sosyal Yardım, Halk dershaneleri ve Kurslar, Kütüphane ve Yayın, Köycülük, Tarih ve Müze) aktivitelerine göre tasarlanmıştır. Halkevleri genellikle salonlar, kütüphane, yönetim, derslikler, bahçe ya da avlu içermektedir. Salonlarda balo, davet, sinema ve tiyatro gibi etkinlikler düzenlenmiştir. Halkevleri 11 Ağustos 1951 tarihinde mevcut yönetimin değişmesi sebebiyle 5830 sayılı yasa ile kapatılmıştır. Kapatıldıktan sonra halkevi binalarının bir kısmı Türk Ocaklarına devredilmiş kalanı hazineye bırakılmıştır. Hazineye bırakılan halkevleri genellikle kamu binaları olarak değerlendirilmiştir (Durukan, 2006; Özdemir & Aktaş, 2011).

İlk dönem halkevlerinden 22 tanesinin bilgisine ulaşılabilmiş ve bu yapıların 10 tanesi yıkılmışken 12 tanesi yeni işlevler olarak günümüze kadar kullanılmaya devam etmiştir. Çalışma kapsamında yeniden işlevlendirilen bu halkevleri numaralandırılarak çalışma boyunca yapı numaralarıyla bahsedilmiştir (Tablo 1). Yeniden işlevlendirilen 12 halkevi ve yeni işlevleri araştırılmıştır. Araştırma yöntemi olarak haber kaynakları, literatürdeki bilimsel çalışmalar ve arşiv belgeleri incelenmiştir.

Tablo 1. Günümüze Ulaşan ve Yeniden İşlevlendirilen Halkevleri Listesi

Halkevleri	Yapı Numarası
Afyon Halkevi	1
Ankara Halkevi	2
Bursa Halkevi	3
Eminönü Halkevi	4
Malatya Halkevi	5
Antalya Halkevi	6
Edirne Halkevi	7
Gaziantep Halkevi	8
Kayseri Halkevi	9
Kırklareli Halkevi	10
Kocaeli Halkevi	11
Zonguldak Halkevi	12

Yeniden işlevlendirme ve koruma ilişkisi irdelenmiş ve bu bağlamda yeni işlevlerin kentle kurduğu ilişki değerlendirilmiştir. Halkevlerinin ortak olarak içerdiği 6 mimari unsur ele alınarak yeniden işlevlendirilmiş halkevleri, eski işlevleriyle karşılaştırılmış ve yeni işlevlerin mekân kurgusuna ve yapı hacmine getirdiği değişiklikler tartışılmıştır.

1. YENİDEN İŞLEVLENDİRME VE KORUMA

Yapılar, yapıldıkları dönem özelliklerini taşırlar. O dönemin yaşam şartlarını, toplumun sosyo-ekonomik durumunu yansıtır. Zaman geçtikçe dönem şartları değişmekte ve yapılar bu değişimden etkilenmektedir (Gazi & Boduroğlu, 2006). Döneminden uzaklaşan ve işlevini yitiren yapılar atıl kalmaktadır. Günümüz ihtiyaçlarına karşılık vermeyen yapılar, kullanılmadıkları için yapısal bozulmalara açık hale gelmektedirler (Şimşek vd., 2020). Altınoluk (1998) işlev değişikliğinden; *"Yapıların fiziksel özelliklerinin işlevlerinden daha uzun ömürlü oldukları düşünülürse, işlevlerini sürdüren binalar için bile, her konudaki gelişmeler nedeniyle sorunlar olabilmektedir. O binaya ait işlevin tamamen değiştirilmesi ya da işlevin geliştirilmesi gerekebilir."* şeklinde bahsetmiştir. Bu bağlamda işlev değişikliği, döneminin ihtiyaçlarına cevap veremeyen, bu değişim ve gelişime ayak uyduramayan yapılar için çağdaş bir koruma yaklaşımıdır.

Yeniden işlevlendirme, günümüz ihtiyaçlarına karşılık vermeyen yapıları günümüze entegre etme yöntemlerinden biridir (Gazi ve Boduroğlu, 2015; Eroğlu & Yıldız, 2006). Yapıların çevre ve bağlam değerlendirmesinin yeniden yapılması ve buna bağlı olarak geçici ve kalıcı işlevler bulunması, bu yapıları korumak için önemlidir (Özel, 2006). Yapıların günümüze ayak uydurabilmesi için fiziksel korumanın tek başına yeterli gelmemesi, işlev değişikliğini doğurmuştur. Amsterdam Bildirgesine (1975) göre yapıların karakteristik özelliklerine zarar vermeden ve toplumsal kullanımda büyük bir değişikliğe neden olmadan, yapılar yeni yaşam koşullarına yeni işlevlerle adapte edilmelidir.

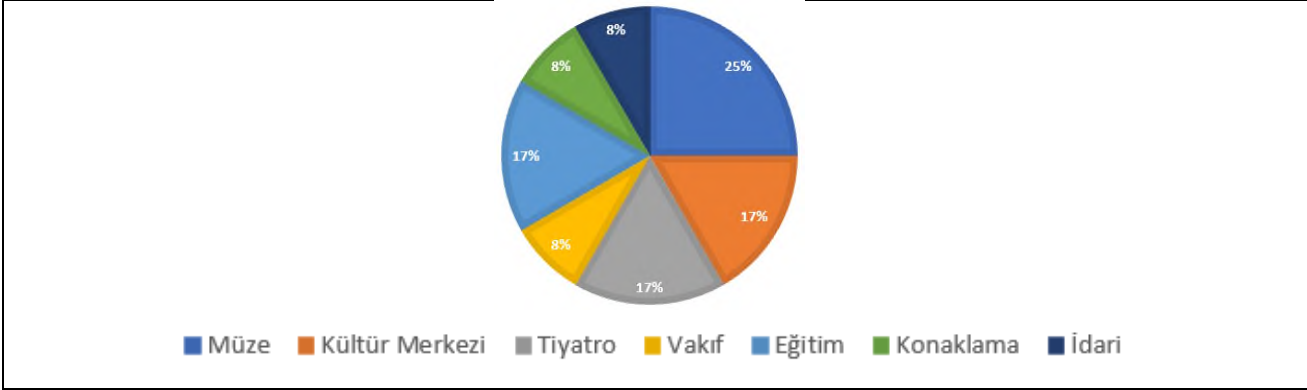
Douglas (2006), tarihi bir yapının günümüzde yeniden kullanılabilmesi ve modern yaşama uyarlanabilmesinin 5 adet kriteri olduğundan bahsetmiştir. Bu kriterler: dönüştürülebilirlik (program kullanımının yasal ve teknik açıdan değiştirilebilir olması), sökülebilirlik (parçalı veya bütüncül yapının hızlı ve verimli yıkılabilmesi), parçalanabilirlik (sökülebilirlik kapsamında ayrıştırılan malzemelerin yeniden kullanıma uygun olması), genişletilebilirlik (ek bir kata, cephede çıkmalara, planda büyümeye olanak tanınması), esnekliktir (planlamada değişikliklere açık olması).

Yapıların yeniden işlevle günümüze kazandırılmasının yararları vardır. Kuleli (1998), bu yararları 3 grupta ele almıştır. Sosyal açıdan; nitelikli yapıların korunmasıyla kent kimliği korunmaktadır. Kültürel açıdan; yapıların kendi değeri ve kent kimliğini etkileyen mimari, sanatsal değerleri korunmuş olmaktadır. Ekonomik açıdan; yapının yıkımı için masraf yapılmamakla birlikte enerji tasarrufu yapılmaktadır. Carta Del Restauro'nun (1931) 4. maddesinde; yeni işlevin yalnızca özgün işleve uzak olmayacak ve yapıda büyük hasarlara neden olmayacak şekilde yapılırsa kabul edilebilir olduğundan söz edilmiştir.

Bu bağlamda yapının karakteristik özelliklerine en az müdahaleyi sağlayan işlev belirlenmelidir. Yeni işlev belirlenirken yapının mekânsal özellikleri iyi değerlendirilmelidir. Var olan işlev ve program ilişkilerinin yapının hacmine etkileri araştırılmalı ve analiz edilmelidir. Yapının hacmi tek mekân kurgusu şeklinde tasarlanmışsa yeni işlevde çoklu mekân kurgusu tasarlamak yapının özgün niteliğini zedelemektedir. Aynı durum tam tersi için de söz konusudur (Kuleli, 1998).

2. HALKEVLERİNİN YENİ İŞLEVLERİ VE KENTLE KURDUĞU İLİŞKİ

1932 yılında açılması istenen halkevlerinin 14 tanesi planlanan tarihe yetişebilmiş geri kalan 20 tanesi ancak 4 ay sonra hazırda açılabilmiştir (Durukan, 2006). İlk dönem açılan halkevlerinin kapatıldıktan sonraki süreçleri ve günümüz durumları araştırılmıştır. Bilgilerine ulaşılabilen 22 yapıdan 10 tanesi yıkılmış, 12 tanesi ise günümüze kadar farklı işlevler olarak kullanılmaya devam etmiştir. Yeniden işlevlendirilerek kullanılmaya devam eden 12 yapıdan 4'ü kültür merkezi, 4'ü müze, 1'i idari yapı, 2'si tiyatro ve 1'i vakıf olarak hizmet vermektedir (Grafik 1).

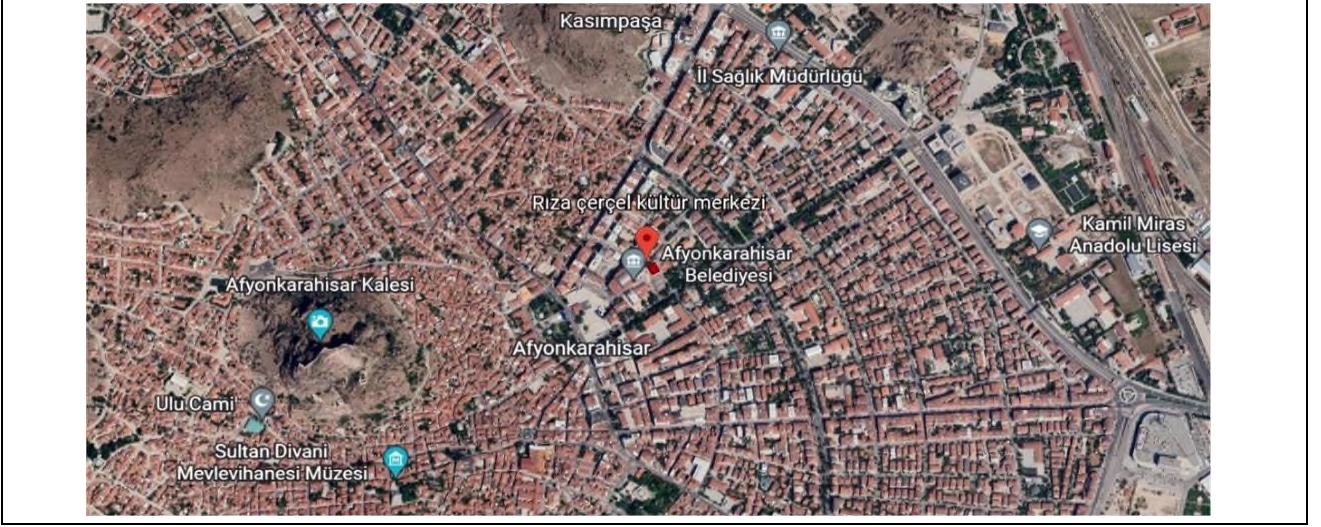

Grafik 1. Yeni İşlev Yüzdeleri

Venedik Tüzüğü'nde (1964); yapının korunurken çevresiyle birlikte değerlendirilmesi gerektiğinden bahsedilmiştir. Yapının yeni işlevinin belirlenmesinde kent içindeki konumu da önem taşımaktadır. Çevre yapıların işlevlerine uyum sağlayamaması, dokuya uygun olmaması yapının verimli kullanılmasını engellemektedir (Kuleli, 1998). Bu bağlamda yeni işlevlerle günümüze kadar korunabilen 12 halkevinin şehir içi konumları ve yeni işlevlerin çevresiyle kurduğu ilişkiler incelenerek kentle kurulan ilişki değerlendirilmiştir. Yapıların bilgileri toplanarak; yapının kurulduğu tarih, mimarı, kapatıldıktan sonra aldığı işlevleri, günümüz kullanımları ve mimari özellikleri tablolar halinde sunulmuştur. (Tablo 2, 3, 4).

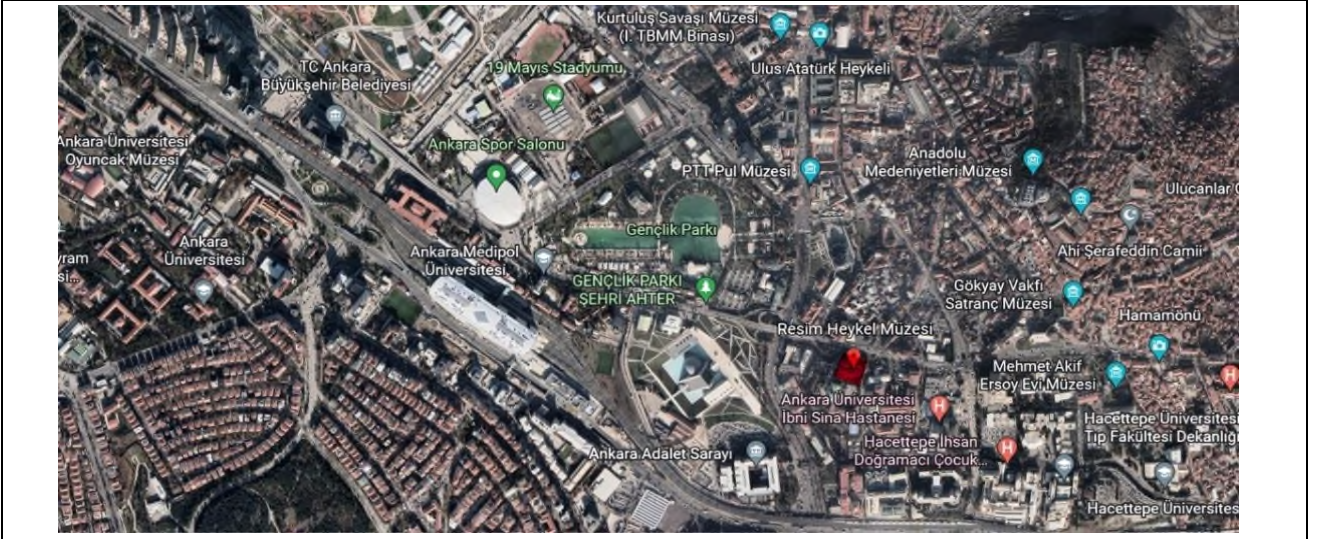
Selim Sayar tarafından tasarlanan Afyon Halkevi'nin öncelikle Afyon Kocatepe Üniversitesi Rektörlük binası olarak kullanıldığı bilinmektedir. Rektörlük binası yeni binaya taşındıktan sonra halkevi binası M. Rıza Çerçel Kültür Merkezi olarak hizmet vermektedir. Bahçesiyle birlikte kafeterya olarak da hizmet veren yapının misafirhane ve toplantı odası bölümleri de vardır (AKU, t.y.).

Yapının yakın çevresinde belediye, müdürlükler gibi kamusal yapıların olduğu görülmektedir. Aynı zamanda kültür merkezi işlevini destekleyen tarihi eserler ve müze gibi yapılara da yakın bulunmaktadır. Bu bağlamda yapının çevresindeki dokuya yeni işleviyle uyum sağladığı görülmektedir (Şekil 1).

Şekil 1. Afyon Rıza Çerçel Kültür Merkezi şehir içi konumu (Google, 2022).

Arif Hikmet Koyunoğlu'nun Türk Ocağı olarak tasarladığı ve daha sonra halkevine devredilen yapı, halkevleri kapatıldıktan sonra nikah salonu, devlet tiyatrosu gibi işlevlerle değerlendirilmiştir. Yapı son olarak günümüzdeki işlevini alarak Devlet Resim ve Heykel Müzesi olarak hizmet vermekte ve bahçe, temsil salonu, sergi salonları içermektedir (Mimarlarodasiansankara, t.y.). Şehir içindeki konuma bakıldığında yapının yakın çevresinde resmî kurumlar olduğu görülmektedir. Bununla birlikte hem batı hem de doğusunda müzeler bulunmaktadır. Doğusunda bulunan müzelerle daha yakın temasta olması sebebiyle verilen yeni işlevin o bölgeyi desteklediği görülmektedir (Şekil 2).

Şekil 2. Ankara Devlet Resim ve Heykel Müzesi şehir içi konumu (Google, 2022).

Münevver Belen'in yarışma projesi için hazırladığı Bursa Halkevi, kapatıldıktan sonra bir dönem hükümet konağı işlevini almıştır. Bu hükümet konağında sinema ve tiyatro faaliyetleri devam etmiştir (Akçalı, t.y.). Günümüzde ise Ahmet Vefik Paşa Tiyatrosu olarak hizmet veren yapı tiyatro salonları, fuaye, sergiler içermektedir (Alanbaskanligi.bursa, t.y.).

Şehir içi konumunda bakıldığında karşı parselinde müze, yakın çevresinde kültür merkezi, parklar ve önemli tarihi yapılar bulunmaktadır. Yeni işlevin kent içindeki diğer yapı işlevleriyle uyumlu olduğu görülmektedir.

Ahmet Sabri Oran'ın tasarladığı Eminönü Halkevi, İstanbul'da başka halkevleri de açılmasıyla birlikte İstanbul Halkevi olarak adlandırılmıştır. Uzun yıllar boyunca halk eğitim merkezi olarak hizmet veren yapı, Birlik Vakfı'na devredilmiştir ve günümüzde vakfın genel merkezi olarak kullanılmaktadır (Kocaağa, 2015). Yapının şehir içi konumuna bakıldığında çevresinde tarihi yapıların, müzelerin bulunduğu görülmektedir. Tarihi dokuda bulunan yapının yeni işlevinin çevresiyle uyum sağlayamadığı görülmektedir.

Tablo 2. Tablo 1'de isimleri verilen 1-4 numaralı yapıların detaylı bilgileri

Eski Fotoğraf	Yapı Numarası	Mimarı	Yeni İşlevleri	Günümüz Fotoğrafı
	1	Selim Sayar	Afyon Kocatepe Üniversitesi Rektörlük Binası M. Rıza Çerçel Kültür Merkezi (günümüz işlevi)	
	2	Arif Hikmet Koyunoğlu	Türk Ocağı (halkevi öncesi) Ankara Belediyesi Nikah Salonu Devlet Resim ve Heykel Müzesi (günümüz işlevi)	
	3	Münevver Belen	2 Numaralı Hükümet Konağı (Sinema ve Tiyatro) Ahmet Vefik Paşa Tiyatrosu (günümüz işlevi)	
	4	Ahmet Sabri Oran	Eminönü Halk Eğitim Merkezi Birlik Vakfı Genel Merkezi (günümüz işlevi)	

Kaynak: Saltresearch; Afyon Kocatepe Üniversitesi; Ankara Mimarlar Odası; Kültür ve Turizm Bakanlığı; Odoarchitecture; Seyda Akçalı; Kocaağa (2015); TBMM (1942).

Mimarı bilinmeyen Malatya Halkevi, kapatıldıktan sonra bir süre Gazi İlkokulu olarak hizmet vermiştir. Atatürk'ün Malatya ziyaretinde kaldığı oda müzeleştirilmiş ve okuduğu kitapları içeren bir kütüphane bölümü yapılarak günümüzde Atatürk Evi Müzesi olarak hizmet vermektedir (Kültürportalı, t.y.). Şehir içi konumuna bakıldığında yapının güneydoğusunda parklar ve anıtlar olduğu görülmektedir. Batısında eğitim yapıları (okullar ve kurslar), resmî kurumlar bulunmaktadır (Şekil 5). Bu bağlamda yapının işleviyle, bulunduğu bölge dokusuna entegre olamadığı görülmektedir.

Şekil 5. Malatya Atatürk Evi Müzesi şehir içi konumu (Google, 2022).

Açılış tarihine yetişmeyen ve 24 Haziran gününde açılan 20 halkevinden biri olan Antalya Halkevi, bir dönem büyükşehir belediye binası olarak hizmet vermiştir. Günümüzde ise Büyükşehir Kültür Salonu adıyla tiyatro faaliyetleri gerçekleştirilmektedir. Yapı içerisinde tiyatro salonları, fuaye, sergiler bulunmaktadır (Antalyahaber, 2020). Şehir içi konumuna bakıldığında yapının güneydoğusunda konut dokusu olduğu görülmektedir. Güneyinde parklar ve kültür merkezi bulunmaktadır. Yakın çevresinde cami, kilise gibi tarihi eserlerle birlikte müzeler de bulunmaktadır. Bu bağlamda yapının bulunduğu bölgeye yeni işleviyle uyum sağladığı görülmektedir.

Rıfat Osman'ın İttihat ve Terakki Kulübü binası olarak tasarladığı yapı daha sonra Edirne Halkevi olarak hizmet vermiş ve halkevleri kapatıldıktan sonra halk eğitim merkezi olarak kullanılmıştır. Günümüzde ise kültür merkezi olarak işlevini sürdürmektedir. Aynı zamanda halk eğitim merkezi olarak da bilinmektedir. Yapı içerisinde derslikler, sergi salonları bulunmaktadır (Kültürportalı, t.y.). Şehir içi konumuna bakıldığında yapının yakın çevresinde müzelerin, tarihi yapıların olduğu görülmektedir (Şekil 7). Bu bağlamda verilen yeni işlevin çevre dokuya uyum sağladığı görülmektedir.

Şekil 7. Edirne Kültür Merkezi şehir içi konumu (Google, 2022).

Gaziantep'te Kendirli Kilisesiyle birlikte sit alanı içerisinde yer alan Gaziantep Halkevi, kapatıldıktan sonra öğretimevi olarak kullanılmıştır. Yakın zamanda Türk Arkeoloji ve Kültürel Miras Vakfı'na devredilen yapı restore edilmektedir. Yapı bahçe içerisinde yer almakta ve içerisinde kafeterya, sergiler içermektedir (Mürekkep Haber-Youtube, 2021). Şehir içi konumuna bakıldığında çevresinde müzeler, tarihi eserler, parklar bulunduğu görülmektedir. Bu bağlamda yeni işlevin bölgeye uyum sağladığı okunmaktadır.

Yarışma Projesi olarak hazırlanan ve tasarımını Leman Tomsu ve Münevver Belen'in birlikte hazırladığı Kayseri Halkevi, kapatıldıktan sonra Kız Olgunlaşma Enstitüsü olarak kullanılmıştır. Günümüzde Kayseri Devlet Tiyatrosu olarak hizmet vermektedir (Kayseri Belediyesi, 2013, s. 82). Yapının batısında gençlik merkezi, tarihi medrese, müze, park; doğusunda ise konut dokusu bulunmaktadır. Batısında bulunan yapılardan yol ile ayrılmış olması konut dokusuyla daha ilişkili okunmasına sebep olmakta, bu da yakın çevreyle işlev ilişkisini zayıflatmaktadır.

Şekil 9. Kayseri Devlet Tiyatrosu şehir içi konumu (Google, 2022).

Tablo 3. Tablo 1’de isimleri verilen 5-9 numaralı yapıların detaylı bilgileri

Eski Fotoğraf	Yapı Numarası	Mimarı	Yeni İşlevleri	Günümüz Fotoğrafı
	5		Gazi İlkokulu Atatürk Evi – Müze (günümüz işlevi)	
	6		Belediye Binası Büyükşehir Belediyesi Kültür Salonu (günümüz işlevi)	
	7	Rıfat Osman	İttihat ve Terakki Kulübü Binası (halkevi öncesi) Halk Eğitim Merkezi Kültür Merkezi (günümüz işlevi)	
	8	Ahmet Sabri Oran	Gaziantep Öğretmen Okulu Gaziantep Öğretmenevi Türk Arkeoloji ve Kültürel Miras Vakfı'na devredilmiş (restorasyon aşamasında)	
	9	Leman Tomsu, Münevver Belen	Kız Olgunlaşma Enstitüsü Kayseri Devlet Tiyatrosu (günümüz işlevi)	

Kaynak: Kültür ve Turizm Bakanlığı; Gülcü (2016); Gecemodu; WowTurkey; Gaziantep Öğretmenevi.

Bakanlık tarafından tasarlanan Kırklareli Halkevi, günümüzde İl Milli Eğitim Müdürlüğü olarak hizmet vermektedir (Durukan, 2006). Park içerisinde yer alan yapıda toplantı salonları, idari odalar bulunmaktadır. Şehir içi konumuna bakıldığında yapının çevresinde eğitim yapıları; müze, kültür

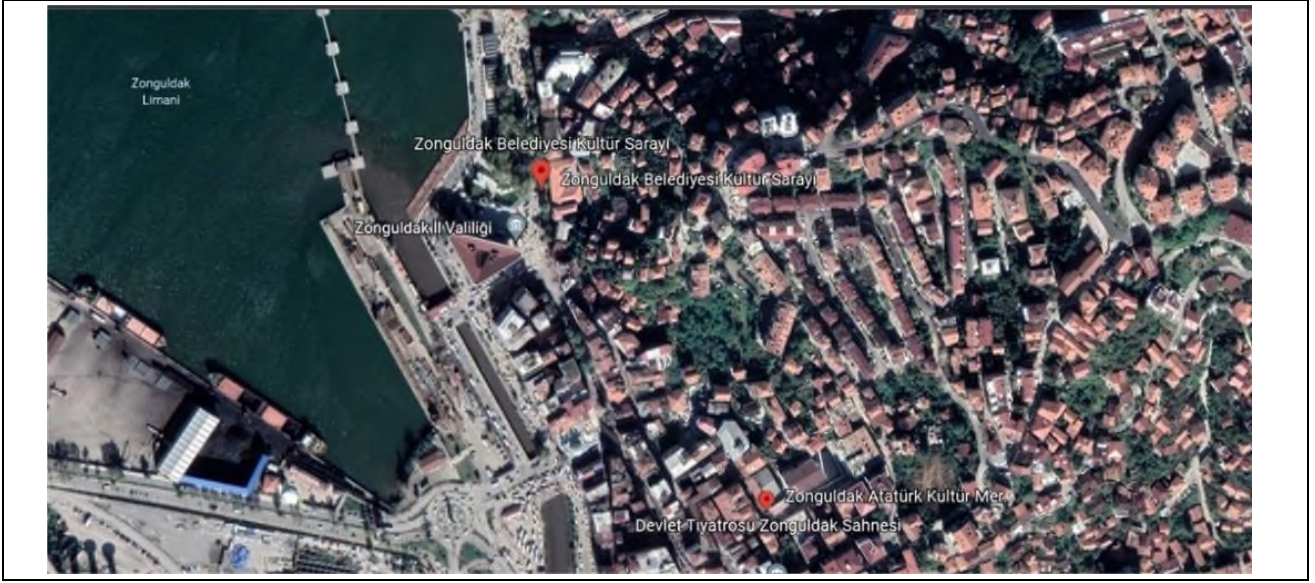
merkezi gibi sosyal yapılar bulunmaktadır. Ağırlıklı olarak eğitim yapıları içeren yakın çevresine Milli Eğitim Müdürlüğü işleviyle uyum sağlamaktadır.

Seyfi Arkan'ın tasarladığı, İzmit için kent belleğinde önemli yeri olan İzmit Halkevi kapatıldıktan sonra pek çok işlevle varlığını sürdürmeye devam etmiştir. Bunlardan bazıları: kütüphane, şehir lokantası, öğretmenler lokali, şehir tiyatrosudur. Uzun süre Halk eğitim merkezi ve akşam sanat okulu olarak hizmet veren yapı içerisinde kütüphane, derslikler, toplantı salonu bulunmaktadır. Yakın zamanda restore edilmeye başlamıştır (İzmithem, 2020). Şehir içi konumuna bakıldığında yapının çevresinde müzeler, dernek yapıları, tarihi yapılar olduğu görülmektedir. Yakın çevresinde cami, ticari yapılar ve konutlar bulunmaktadır (Şekil 10). İzmit için kent imgesi haline gelen yapının ilk işleviyle kullanılıyor olsa da çevresini bu anlamda dönüştüremediği ve bağlama uyumsuz kaldığı görülmektedir.

Şekil 10. İzmit Halkevi, günümüz şehir içi konumu (Google, 2022).

Mimar Abidin ve Zeki Salah'ın birlikte tasarladığı Zonguldak Halkevi, uzun süredir Zonguldak Belediye Kültür Merkezi olarak hizmet vermektedir. Yapı içerisinde tiyatro salonları, fuaye, sergiler bulunmaktadır. Yakın zamanda tescillenmiş ve restorasyon kararı çıkmıştır (Evrensel Haber, 2017). Şehir içi konumuna bakıldığında yapının yakın çevresinde ticari yapılar, eğitim yapıları (okul ve kurslar), idari yapılar olduğu görülmektedir (Şekil 12). Bu bağlamda kültür merkezi işlevinin yakın çevresiyle kurduğu ilişkinin zayıf olduğu görülmektedir.

Şekil 11. Zonguldak Belediye Kültür Merkezi, günümüz şehir içi konumu (Google, 2022).

Tablo 4. Tablo 1’de isimleri verilen 10-12 numaralı yapıların detaylı bilgileri

Eski Fotoğraf	Yapı Numarası	Mimarı	Yeni İşlevleri	Günümüz Fotoğrafları
	5	Nafia Vekaleti	İl Milli Eğitim Müdürlüğü (günümüz işlevi)	
	6	Seyfi Arkan	Kütüphane Öğretmenler Lokali Musiki Cemiyeti Halk Eğitim Merkezi ve Akşam Sanat Okulu (restore ediliyor)	
	7	Mimar Abidin, Zeki Selah	Zonguldak Belediye Kültür Merkezi (tescilenmiş, restore edilecek)	

Kaynak: İdefix; Google; İzmit Halk Eğitimi Merkezi; Arkitera; Evrensel Gazetesi; Tempo Gazetesi.

3. HALKEVLERİNDE İŞLEV DEĞİŞİKLİĞİNİN İNCELENMESİ

Yapılara yeni işlevleri verildikten sonra yapının özgün mekan kurgusu değişmekte ve yeni mekan ihtiyaçları doğmaktadır. Kuleli (1998), yapıya yeni işlev belirlerken yapının mekânsal kurgusu ve hacim boyutlarının iyi araştırılması gerektiğini belirtmektedir. Bu doğrultuda 'Yeni İşlev ve Mekan Kullanımı İlişkisi' başlığı altında; halkevlerinde genellikle ortak bulunan 6 mimari unsur belirlenerek bu unsurların yapıların günümüz işlevindeki kullanım durumu araştırılmıştır. 'Yeni İşlev ve Hacim İlişkisi' başlığı altında yapıların planları ve iç mekan fotoğrafları üzerinden halkevlerinin yeni işlevlerinin özgün hacmi nasıl etkilediği tartışılmıştır.

3.1. Halkevlerinde Yeni İşlev ve Mekân Kullanımı İlişkisi

Yeni inşa edilen halkevlerinde bulunması istenen unsurlar için yönetmelik hazırlanmıştır. Bu yönetmeliğe göre bu unsurlar: salon, okuma odası, kitap odası (gerekirse okuma odasıyla birleştirilebilir), gazino, kapalı jimnastik salonu, müzik odası, dersane (kurslar için), yönetim ve bürolar, misafirler için odalarıdır (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 1936).

Yönetmelikte bulunan ve halkevlerinin genellikle ortak içerdiği 6 mimari unsur belirlenmiştir. Bunlar bahçe/avlu, sinema/tiyatro salonu, kütüphane/okuma odası, toplantı salonu, misafirhane, spor/jimnastik salonudur. Günümüze ulaşan 12 halkevinin yeni işlevleri ve içerdikleri unsurlar tablo haline getirilmiştir (Tablo 5). Mimari özelliklerin yeni işlevle ilişkisinin tartışılması amaçlanmaktadır.

Mimari Özellikler	Müze	Kültür Merkezi	Vakıf Genel Müdürlüğü	Tiyatro Salonu	İl Millî Eğitim Müdürlüğü
Bahçe / Avlu	3 Ankara, Malatya, Gaziantep.	3 Afyonkarahisar, Edirne, Kocaeli.			1 Kırklareli
Sinema / Tiyatro Salonu	1 Ankara	2 Kocaeli, Zonguldak.		3 Bursa, Antalya, Kayseri.	1 Kırklareli
Kütüphane Okuma Odası	1 Malatya	2 Kocaeli, Zonguldak.		2 Bursa, Kayseri.	1 Kırklareli
Toplantı Salonu		2 Afyonkarahisar, Zonguldak.			1 Kırklareli
Misafirhane	1 Malatya	1 Afyonkarahisar		2 Bursa, Kayseri.	
Spor / Jimnastik Salonu			1 Eminönü		

Yeniden işlevlendirilen halkevlerinden 7 tanesi bahçe/avlu gibi açık alanlara sahiptir. Bu halkevlerinden günümüzde 3'ü müze, 3'ü kültür merkezi ve 1'i il millî eğitim müdürlüğü olarak

kullanılmaktadır. Sinema/tiyatro salonu içeren halkevleri 7 tanedir. Günümüzde bunlardan 3'ü tiyatro salonu, 2'si kültür merkezi, 1'i müze ve 1'i il milli eğitim müdürlüğü olarak hizmet vermektedir. Kütüphane içeren 6 halkevinden 2'si günümüzde kültür merkezi, 2'si tiyatro salonu, 1'i müze ve 1'i il milli eğitim müdürlüğü olarak kullanılmaktadır. Toplantı salonu içeren ve günümüze ulaşabilmiş 3 halkevinden 2'si kültür merkezi, 1'i il milli eğitim müdürlüğü olarak hizmet vermektedir. Misafirhane içeren halkevlerinden 4 tanesi günümüze ulaşabilmiştir ve bunlardan 2'si tiyatro salonu, 1'i müze ve 1'i kültür merkezi olarak işlevlendirilmiştir. Spor/jimnastik salonu içeren ve günümüze ulaşan tek halkevi günümüzde vakıf genel merkezi olarak kullanılmaktadır.

Belirlenen 6 mimari özelliğin her biri ayrı başlıklarda ele alınarak, halkevi ve yeni işlevindeki kullanım durumları detaylı incelenmiştir.

3.1.1. Bahçe/Avlu Kullanımı

Halkevleri kamuya hitap etmesi ve birçok kültürel şubeyi barındırması sebebiyle genellikle halkı girişte toplayabilecek bir meydan üzerine inşa edilmiştir. Yapıların aynı zamanda ana cadde üzerine konumlandığı görülmektedir. Halkevlerinde bahçe unsuru, balo ve düğün gibi büyük organizasyonlar için kullanılmıştır. Aynı zamanda açık hava gösterileri ve eğlenceler düzenlendiği de bilinmektedir. Dış mekanla güçlü ilişki kurabilecek kütüphane, fuaye gibi mahaller bahçeyi görecektir şekilde planlanmıştır (Durukan, 2006).

İlk dönem halkevlerinden günümüze kalan ve yeni işlev atanmış, bahçe ve avlu gibi açık alan içeren 7 halkevi bulunmaktadır. Bunlar 1, 2, 5, 6, 7, 8, 10, 11 (Afyon, Ankara, Malatya, Antalya, Edirne, Gaziantep, Kırklareli, Kocaeli) numaralı yapılardır. Günümüzde bu halkevlerinden 3'ü müze, 3'ü kültür merkezi ve 1'i İl Milli Eğitim Müdürlüğü olarak kullanılmaktadır. Sırasıyla yeni işlev-bahçe ilişkileri ve kullanım durumları incelenmiştir.

Müze işlevi olarak kullanılan yapılar 2, 5, 8 numaralı yapılardır. Müze ve bahçe ilişkisine baktığımızda; bahçeler, müzelerin bir parçasıdır. Kullanıcıyı müzeye yönlendiren, müzede vakit geçirmesini sağlayan, bekleme ve vakit geçirme alanlarını oluşturan bahçeleri müzeden bağımsız değerlendirmek gerekmektedir (Alpak, Tarakçı & Düzenli, 2017). Günümüzde müze işlevi alan halkevlerine baktığımızda bahçelerin yalnızca giriş ve yönlendirme amaçlı kullanıldığı görülmektedir. Bahçelerde sergi düzenlemek gibi aktiviteler yapılmamakta, bahçeler müzenin sosyal ve aktif bir ortamı olarak kullanılmamaktadır.

Şekil 12. Ankara Devlet Resim ve Heykel Müzesi bahçe fotoğrafı (Ankara Resim ve Heykel Müzesi, 2022).

Kültür merkezi olarak kullanılan yapılar 1, 7 ve 11 numaralı yapılardır. Müze işleviyle kullanılan yapılara göre bahçelerinin daha büyük olduğu görülmektedir. Afyon Rıza Çerçel Kültür Merkezi'nin bahçesi etkin kullanılmakta ve bahçede restorana hizmet veren oturma birimleri yer almaktadır. 7 numaralı yapının bahçesi etkinlikler için düzenlenmemiş yalnızca estetik olarak kullanılmıştır. 11 numaralı halkevi ise şu anda restorasyon aşamasında olup bahçenin kültür merkezine ne kadar dahil edileceği bilinmemektedir. Restorasyon öncesi durumda yapının kütüphanesi bahçeyle ilişki kurmaktadır. Halkevi işlevindeyken bahçenin konser bahçesi olarak adlandırıldığı bilinmektedir.

İl milli eğitim müdürlüğü olarak kullanılan yapı 10 numaralı (Kırklareli) yapıdır. Bahçe oldukça büyük ve parkla birleşmektedir. Yapıya giriş bahçeden de sağlanabilmektedir. Halkevi inşa edildiğinde temsil salonu gibi önemli mekanlar bahçeye bakan konumda yerleştirilmiştir. Günümüzde idari olarak kullanılan yapı bahçeyle ilişki kurmamaktadır.

3.1.2. Sinema/Tiyatro Salonu Kullanımı

Halkevlerinde bulunan şubelerden biri temsil şubesidir. Bu şube bünyesinde kukla, tiyatro oyunları oynanmış ve film gösterimleri gerçekleştirilmiştir. Temsil şubesinde oyunlara yatkınlığı olan insanlara destek olunmuş, yetenekli gençler yetiştirilmek istenmiştir (Taşçı, 2015). Temsil şubesi için mekân olarak genellikle tiyatro, sinema ve temsil salonları kullanılmıştır. Bunları içeren ve günümüzde ayakta kalan yapılar 2, 3, 6, 9, 10, 11, 12 (Ankara, Bursa, Antalya, Kayseri, Kırklareli, Kocaeli, Zonguldak) numaralı yapılardır. Bu yapılardan 1'i müze, 3'ü tiyatro salonu, 2'si kültür merkezi ve 1'i il milli eğitim müdürlüğü olarak kullanılmaktadır.

Müze işlevinde kullanılan 2 numaralı yapı Ankara Halkevinin temsil salonu yenilenmiş, sanat ve kültür etkinlikleri için kullanılmaya devam etmiştir.

Şekil 15. Ankara Devlet Resim ve Heykel Müzesi Türk Ocağı Salonu (Ankara Resim ve Heykel Müzesi, 2022).

Günümüzde tiyatro salonu olarak kullanılan yapılar 3, 6 ve 9 numaralı yapılardır. 3 numaralı yapı olan Bursa Halkevi, kapatıldıktan sonra hükümet konağı ve bir dönem sinema salonu olarak kullanıldıktan sonra 1957'den bu yana Ahmet Vefik Paşa Tiyatrosu adıyla tiyatro salonu olarak hizmet vermektedir.

Belediye binası olarak kullanıldıktan sonra yenilenen ve kültür salonu olarak adlandırılan 6 numaralı yapı Antalya Halkevi günümüzde Yıldız Kenter Kültür Salonu ismiyle tiyatro gösterimleri için kullanılmaktadır.

Kapatıldıktan sonra çeşitli onarımlar geçiren 9 numaralı yapı Kayseri Halkevi Binası, günümüzde Kayseri Devlet Tiyatrosu olarak hizmet vermektedir.

Şekil 17. Ahmet Vefik Paşa Tiyatrosu (Kültür Portalı, 2021).

Şekil 18. Yıldız Kenter Sahnesi (Antalya Haber, 2021).

Kültür merkezi olarak kullanılan yapılar 11 ve 12 numaralı yapılardır. Kocaeli halkevi kapatıldıktan sonra birçok yeni işlev edinmiş ve uzun süre halk eğitim merkezi olarak kullanılmıştır. Günümüzde restore edilmekte ve yeni işlevi henüz bilinmemektedir. Zonguldak Halkevi binası program olarak dört ana kısımdan oluşmakta ve bu ana kısımlardan birini sinema salonu oluşturmaktadır. Salonun 370 kişilik olduğu bilinmektedir (Durukan, 2006). Uzun süre kültür merkezi olarak hizmet verdikten sonra günümüzde restore edilmektedir.

İl milli eğitim müdürlüğü olarak kullanılan 10 numaralı yapı Kırklareli halkevinin gösteri salonu bahçeye bakan konumda zemin kata yerleştirilmiştir. Günümüzde bu salon halka hizmet vermemekte ve gösteri amaçlı kullanılmamaktadır.

3.1.3. Kütüphane/Okuma Odası Kullanımı

Cumhuriyet döneminde harf kabulüyle birlikte okuma yazma oranını artırmak için çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Okuma bilinci kazandırmak için kütüphaneler oluşturmak ve halkın bilgi birikimini artırmak bunlardan biridir. Halkevleri de bu sebeplerle kütüphane içermektedir (Gülcü, 2016). Kütüphane içeren ve günümüzde kullanılmaya devam eden yapılar 3, 5, 9, 10, 11 ve 12 (Bursa, Malatya, Kayseri, Kırklareli, Kocaeli, Zonguldak) numaralı yapılardır. Bu yapılardan 2'si kültür merkezi, 2'si tiyatro salonu, 1'i müze ve 1'i il milli eğitim müdürlüğü olarak kullanılmaktadır.

Kültür merkezi olarak kullanılan yapılar 11 ve 12 numaralı yapılardır. Kocaeli Halkevi, kapatıldıktan sonra bir dönem kütüphane olarak hizmet vermiştir. Daha sonra birçok işlev değiştirmiş ve son işlevi halk eğitim merkezi olmuştur (İzmit Halk Eğitimi Merkezi, 2020). Halkevi binası tasarlanırken kütüphane halkın daha kolay erişeceği zemin kata yerleştirilmiştir. Yapı günümüzde restore edilmektedir. 13 numaralı yapı Zonguldak Halkevi, günümüzde kültür merkezi olarak kullanılmaktadır. Kütüphane kullanımına ilişkin bilgiye ulaşılamamıştır. Yapı yakın tarihte tescillenmiş ve restorasyon çalışmalarına başlanmıştır.

Günümüzde tiyatro salonu olarak kullanılan yapılar 3 ve 9 numaralı yapılardır. Bursa Halkevi günümüzde Ahmet Vefik Paşa Tiyatrosu olarak hizmet vermektedir. Sergi salonları ve fuayesi bulunan yapıda günümüzde kütüphane olarak hizmet veren mekân bulunmamaktadır. 9 numaralı yapı Kayseri Halkevi, kapatıldıktan sonra Kız Olgunlaşma Enstitüsü olarak kullanılmış, günümüzde Kayseri Devlet Tiyatrosu olarak hizmet vermekte ve kütüphane işlevini sürdürmemektedir.

5 numaralı yapı olan Malatya Halkevi günümüzde Atatürk Evi-Müze olarak hizmet vermektedir. Halkevinde yer alan kütüphane işlevi günümüzde girişin solundaki odada, Atatürk'ün kitaplarının sergilendiği Atatürk Kitaplığı olarak hizmet vermektedir. (Şekil 9).

Şekil 20. Malatya Atatürk Evi kütüphanesi (Turkish Museums, 2022).

10 numaralı yapı olan Kırklareli Halkevinde açıldığı dönemde okuma odaları olduğu bilinmektedir. Günümüzde İl Milli Eğitim Müdürlüğü olarak hizmet veren yapıda kütüphane veya okuma odası olarak kullanılan mekân bulunmamaktadır.

3.1.4. Toplantı Odası Kullanımı

Halkevleri parti temelli oluştuğu için yapılar partiye ait bölümler içerebilmektedir. Parti üyelerinin de kullandığı toplantı salonları, yönetim büroları örnek verilebilir (Durukan, 2006). Toplantı odası içeren yapılardan günümüze ulaşan yapılar 1, 10 ve 12 (Afyon, Kırklareli, Zonguldak) numaralı yapılardır. Bu yapılardan 2'si kültür merkezi 1'i il milli eğitim müdürlüğü olarak hizmet vermektedir.

Kültür merkezi olarak kullanılan yapılar 1 ve 12 numaralı yapılardır. Rıza Çerçel Kültür Merkezi olarak hizmet veren Afyon Halkevi'nin toplantı salonu günümüzde de kullanılmaktadır (Tablo 10). 50 kişi kapasiteli toplantı salonu, Afyon Kocatepe Üniversitesi'nin yönetim toplantıları için kullanılmaktadır.

Şekil 21. Rıza Çerçel Kültür Merkezi toplantı salonu (Afyon Kocatepe Üniversitesi, 2021).

13 numaralı yapı olan Zonguldak Halkevi günümüzde Zonguldak Belediyesi Kültür Merkezi olarak hizmet vermektedir. Toplantı salonu idare ve dersliklerle birlikte üst katta yer almaktadır. Yapı günümüzde restore edilmekte, toplantı salonunun durumu ve yeni işlevi bilinmemektedir.

10 numaralı yapı olan Kırklareli Halkevi günümüzde İl Millî Eğitim Müdürlüğü olarak hizmet vermektedir. Yuvarlak formu halk toplantı salonu olarak kullanılmaktadır. Yapının günümüz işlevine uygun bir mekandır. 12 numaralı yapı olan Trabzon Halkevi, kapatıldıktan sonra kaymakamlık binası olarak kullanılmıştır ve son yıllarda İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü olarak hizmet vermektedir. Toplantı salonu günümüz işlevine uygun bir mekandır fakat günümüz durumunun bilgisine ulaşamamıştır.

3.1.5. Misafirhane Kullanımı

Halkevlerinde bulunan misafirhaneler, Atatürk geldiği zaman konaklaması için yapılmıştır. Bu mahaller Atatürk katı olarak da adlandırılmıştır (Durukan, 2006). Misafirhane içeren ve günümüze ulaşan halkevleri 1, 3, 5 ve 9 (Afyon, Bursa, Malatya, Kayseri) numaralı yapılardır. Bu yapılardan 2'si tiyatro, 1'i müze ve 1'i kültür merkezi olarak hizmet vermektedir.

Tiyatro olarak hizmet veren Bursa ve Kayseri Halkevleri, kapatıldıktan sonra verilen yeni işlevler ve yapılan onarımlarla misafirhane olan bölümlerini kaybetmişlerdir.

Müze olarak hizmet veren Malatya Halkevi, Atatürk'ün bizzat konakladığı bir misafirhanedir. Günümüzde bu oda misafirhane olarak kullanılmamakta ve Atatürk'ün eşyalarıyla birlikte sergilenmektedir.

Şekil 22: Malatya halkevinin yeni işlevinde misafirhane kullanımı (Turkish Museums, 2022).

Günümüzde kültür merkezi olarak hizmet veren Afyon Halkevi, misafirhane işlevi barındırmamaktadır.

3.1.6. Spor/Jimnastik Salonu Kullanımı

Halkevlerindeki 9 koldan biri olan spor şubeleri, ülkeye sporcu yetiştirmek için kurulmamıştır. Halka sporu sevdirmek ve alışkanlık kazandırmak temel amaçtır (Gülcü, 2016). Spor salonu içeren birçok halkevi günümüze ulaşmadan yıkılmıştır. Günümüze ulaşan ve yeniden işlevlendirilen halkevi 4 (Eminönü) numaralı yapıdır. Uzun süre halk eğitim merkezi olarak kullanılan Eminönü Halkevi günümüzde Birlik Vakfı Genel Merkezi olarak hizmet vermektedir. Yeni işleve uygun olmayan spor salonunun günümüz durumu ve kullanımı bilinmemekle birlikte spor salonunun yeni işleve uygun olmadığı aşikardır.

3.2. Halkevlerinde Yeni İşlev ve Hacim İlişkisi

Yapıya yeni işlev verilirken özgün duruma ek olarak yeni mekanlar gerekebilir. Bu da var olan yapı hacminde değişikliklere sebep olmaktadır. Odaların bölünmesi, yeni kat eklenmesi, duvarların kaldırılması bu değişikliklere örnektir (Kuleli, 1998). Bu bölümde yeniden işlevlendirilmesi incelenen 12 halkevinin hacim değişiklikleri ve bu değişikliklerin kalıcılığı; planlar ve günümüz fotoğrafları incelenerek değerlendirilecektir. Değişiklikler planlar üzerine işlenerek vurgulanmıştır. Planlarına ulaşamayan yapıların halkevi döneminde gerçekleşen faaliyetleri araştırılarak mekan kurguları yorumlanmaya çalışılmıştır.

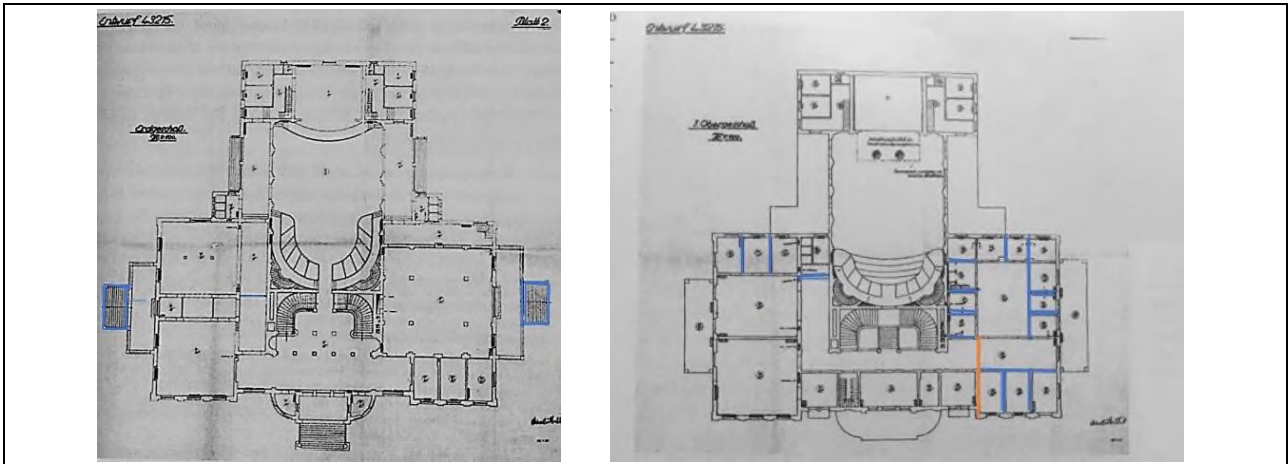
3.2.1. Afyon Halkevi – Afyon Rıza Çerçel Kültür Merkezi

Yapının halkevi dönemine ait plan çizimi bulunamadığı için mekanlar halkevinin faaliyetleriyle tespit edilmiştir.

Halkevinde kurslar açıldığı bilinmektedir. Bu sebeple halkevinin bu kurslara yönelik derslikler içermesi gerekmektedir. Aynı zamanda resim kolu için atölye eksikliğinden dolayı çalışmaların kısıtlı kaldığı bilinmektedir. Temsil salonu ve konferans salonu içermemektedir. Var olan salon kütüphane olarak kullanıldığı için bahçeye sahne kurularak gösteriler yapıldığı bilinmektedir (Demirdelen & Ortak, 2006). Günümüz işlevi kültür merkezi olan yapı, tiyatro salonuna sahiptir. Temsil salonu ve konferans salonu içermeyen yapıya ek olarak tiyatro salonu yapılması ve bu müdahalenin kalıcılığı, yapının özgün hacimsel karakterini değiştirmektedir. Aynı zamanda kütüphane ve derslik içermeyen Afyon Çerçel Kültür Merkezi, misafirhane ve toplantı salonları içermektedir. Bu bağlamda hacimsel değişiklikler yapıldığı anlaşılmaktadır.

3.2.2. Ankara Halkevi – Devlet Resim ve Heykel Müzesi

Türk Ocağı olarak inşa edilen yapı halkevi olarak kullanılmaya başlandığında giriş katı; tiyatro salonu, sahne arkası birimler, kütüphane, sergi ve toplantı salonları içermektedir. Üst kat; Türk salonu, İlim ve Sanat Heyeti salonu, sahne arkası birimler, Merkez Heyeti salonu ve misafirhaneler içermektedir (Yaşar, 2018). Günümüzde müze olarak kullanılan yapıda Türk Salonu restore edilmiş ve aktif olarak kullanılmaktadır. Bunun dışında misafirhane içermeyen yapı geniş açıklıklara sahip sergi salonları içermektedir.

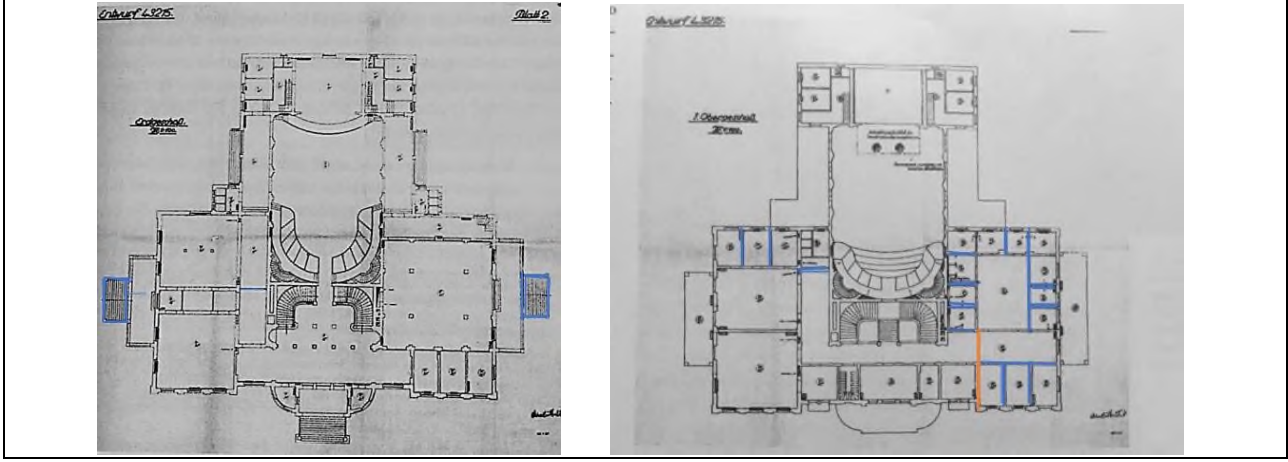

Şekil 23. Ankara Halkevi zemin kat (solda) ve birinci kat (sağda) planları üzerine işlenen değişiklikler (Çatladioğlu, 2019).

Koridorların bazıları sergi salonlarına dönüştürülmüş ve plan çizimlerinde de görüldüğü gibi bazı ek duvarlarla hacimler bölünmüştür (Çatladioğlu, 2019). Bu kalıcı müdahaleler yapının özgün planını zedelemektedir.

3.2.2. Bursa Halkevi – Ahmet Vefik Paşa Tiyatrosu

Bursa halkevi açılan yarışmada Münevver Belen'in tasarımının kazanması sonucu inşa edilmiştir. Kazanan projeye ait proje notunda orta katta toplantı salonu, bürolar; zemin katta kütüphane, derslikler, temsil salonu olduğu belirtilmektedir (Arkitekt, 1938).

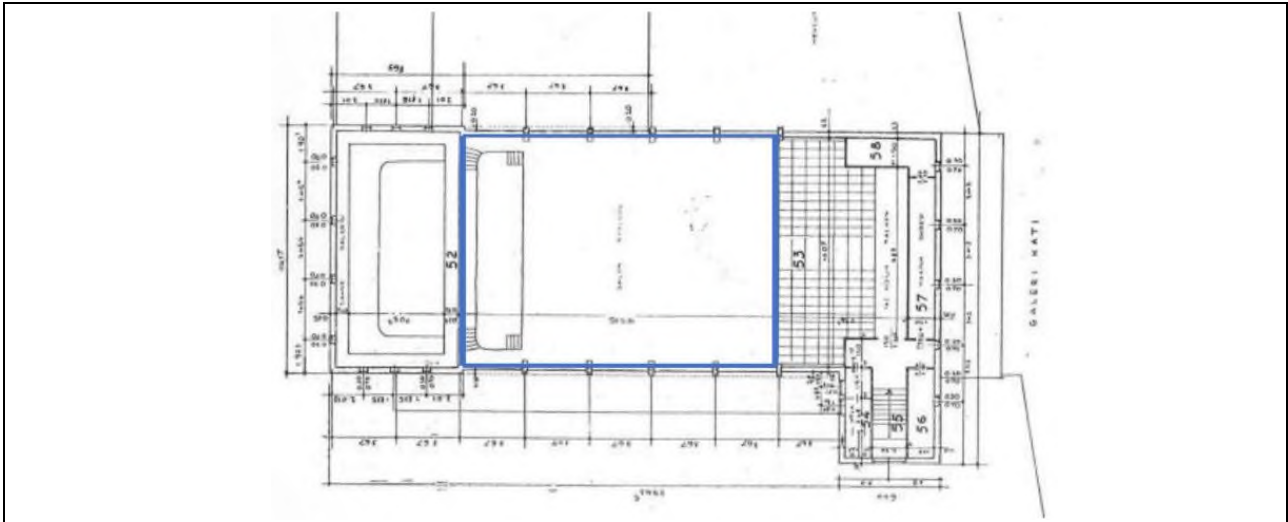

Şekil 24. Bursa Halkevi kat planları (Arkitekt, 1938).

Günümüzde tiyatro olarak kullanılan yapıda büyük salon, tiyatro salonu, kafeterya ve fuaye yer almaktadır (Bursa.com, 2022). Halkevi işlevinde yer alan kütüphane ve derslikler bulunmamaktadır. Bu bağlamda kalıcı hacimsel değişiklikler geçirmiş olan yapı özgün plan kurgusunu kaybetmiştir.

3.2.4. Eminönü Halkevi – Birlik Vakfı Genel Merkezi

Eminönü Halkevi, İstanbulu temsil eden ilk halkevidir ve daha sonra diğer ilçelerde de halkevleri açılmasıyla birlikte İstanbul Halkevi olarak anılmıştır (Kocaağa, 2015). Spor salonuna sahip olan nadir halkevlerinden biri olan yapıda temsil salonu ve spor salonunun akışkan bir kurgusu vardır (Arkitekt, 1936).

Şekil 25. Eminönü Halkevi zemin kat planı (Arkitekt, 1936).

Günümüzde vakıf genel merkezi olarak kullanılan yapıda işaretlenen spor salonu hacminin kalıcı müdahalelerle bölünerek yeni kullanıma adapte edildiği ve özgün plan kurgusunun kaybedildiği tahmin edilmektedir.

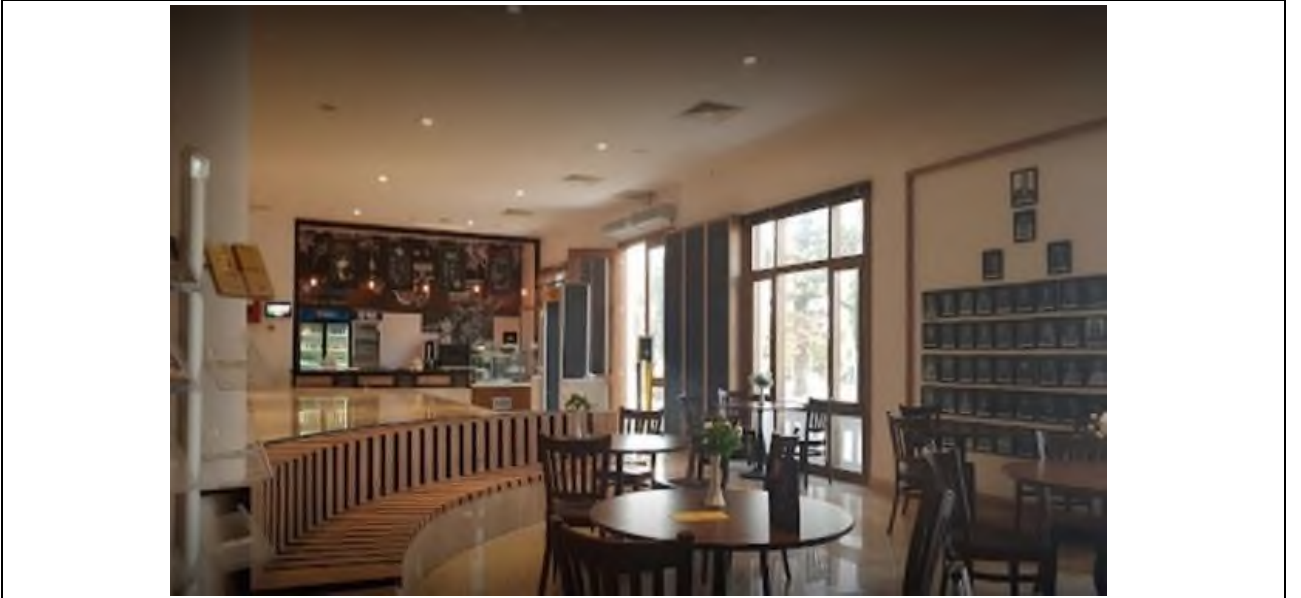
3.2.5. Malatya Halkevi – Atatürk Evi Müzesi

Türk ocağı olarak inşa edilen yapı daha sonra halkevi ve parti binası olarak kullanılmıştır. Halkevi döneminde temsil salonu içermemektedir. Yapının bahçesinin "Aile Bahçesi" olarak adlandırıldığı bilinmektedir (Gülbeyaz, 2016).

Atatürk'ün de ziyaretlerinde kaldığı bir misafirhane içeren yapı günümüzde Atatürk Evi Müzesi olarak kullanılmaktadır. Atatürk'ün kaldığı oda ve eşyaları sergilenmekte aynı zamanda kütüphanesi de bulunmaktadır (Turkish Museums, 2022). Yapının planlarına erişilememiştir. Halkevi döneminde kullanılan derslik hacimleri değiştirilerek sergi mekanlarına dönüştürüldüğü düşünülmektedir. Misafirhane ve kütüphane mekanları sergilenmektedir.

3.2.6. Antalya Halkevi – Büyükşehir Belediyesi Kültür Salonu

Antalya halkevi olarak inşa edilen yapının alt katında temsil salonu, üst katında bürolar, toplantı odaları bulunmaktadır. Bahçeye ise tenis kortu ekletilmiştir (Gülcü, 2016). Günümüzde kültür salonu olarak kullanılan yapıda tiyatro ve sergi salonları olduğu bilinmektedir. Bu bağlamda üst kat idari birimlerde hacimsel değişiklik yapılabileceği öngörülmüştür. Yapının ilk dönem planlarına erişilememiştir. Günümüz kullanımı ve önceki kullanımlara ait mekanlar göz önüne alındığında kalıcı müdahaleler olduğu anlaşılmaktadır.

Şekil 27. Antalya Büyükşehir Belediyesi Kültür Salonu bekleme salonu (Gece Modu, 2022).

3.2.7. Edirne Halkevi – Edirne Kültür Merkezi

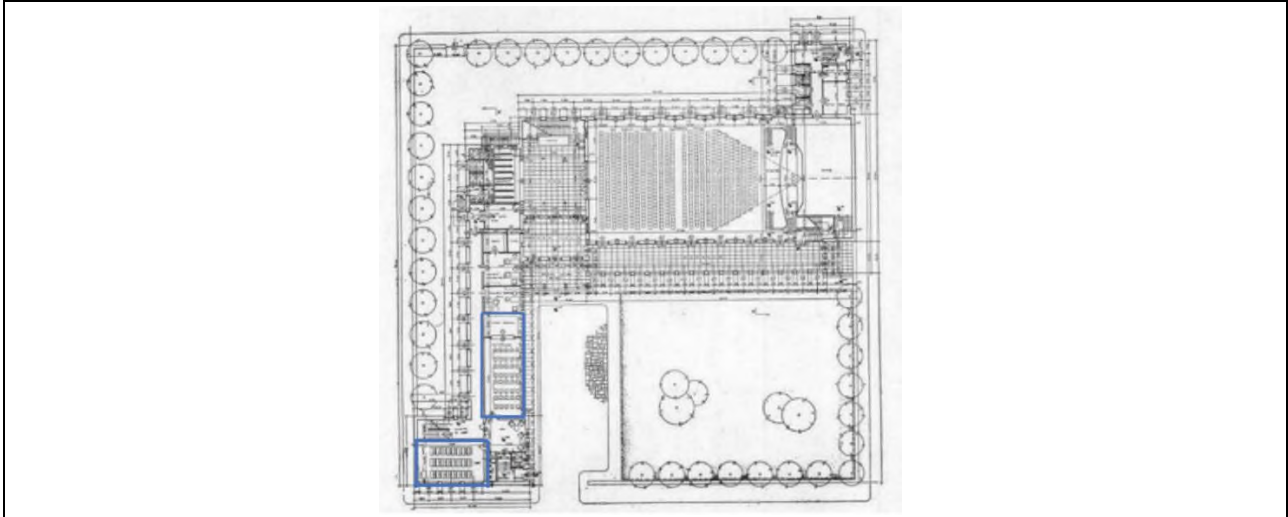
İttihat ve Terakki Kulübü binası olarak kullanılan yapı 1932 yılında halkevi olarak kullanılmaya başlamıştır. Yapının temsil salonu ve derslikler içerdiği bilinmektedir (Aydın, 2021). Günümüzde kültür merkezi olarak kullanılan yapının planlarına erişilememiştir. Dış cephede ekler olmadığı görülse de iç mekan hacim değişiklikleri tespit edilememiştir.

3.2.8. Gaziantep Halkevi

Tarihi Kendirli Kilisesi Sit alanı içerisinde bulunan yapıda büyük bir temsil salonu, derslikler ve matbaa odası bulunduğu bilinmektedir (Temiz, 2006). Yapı restore edilmekte ve gerçekleştirilecek hacim değişiklikleri bilinmemektedir. Fakat önceki dönemlerde öğretnenevi olarak da kullanılması iç mekânda hacimsel bölünmeleri mecbur kılmıştır. Bu kalıcı müdahaleler yapının özgün değerini zedelemiştir.

3.2.9. Kayseri Halkevi – Kayseri Devlet Tiyatrosu

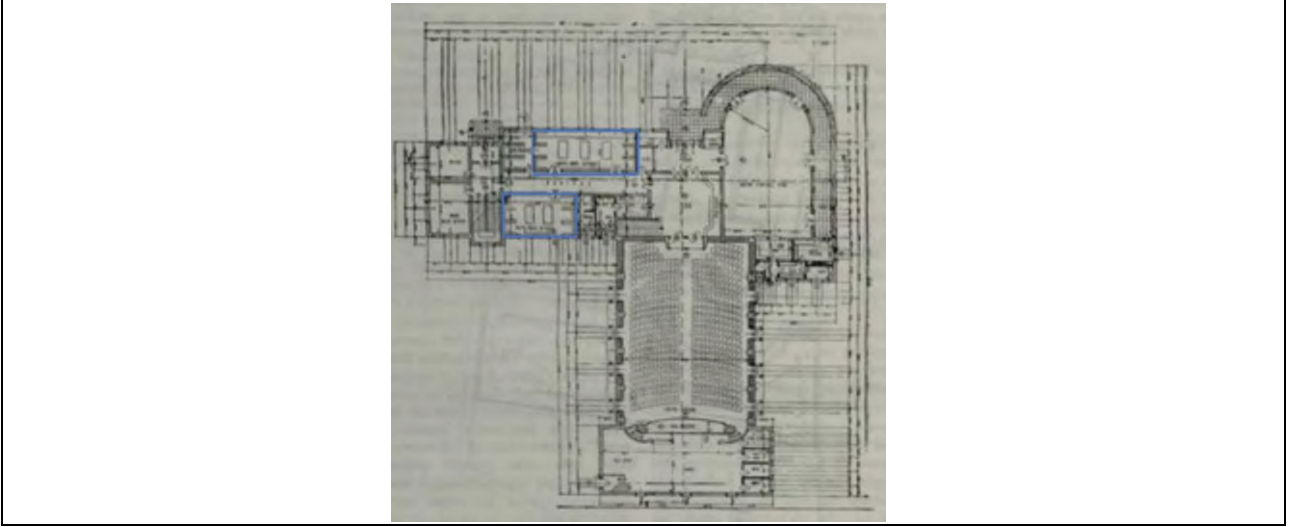
Yapının proje açıklamasında içerisinde temsil salonu, derslikler, kütüphane, idari odalar, misafir odası bulunduğu belirtilmiştir (Arkitekt, 1937). Günümüzde devlet tiyatrosu olarak kullanılan yapıda temsil salonu işlevine tiyatro salonu olarak devam ederken derslikler ve kütüphane hacimsel değişikliklere uğramıştır. Bu durum yapının özgünlüğüne zarar vermiştir.

Şekil 29. Kayseri Halkevi zemin kat planı (Arkitekt, 1937).

3.2.10. Kırklareli Halkevi – İl Milli Eğitim Müdürlüğü

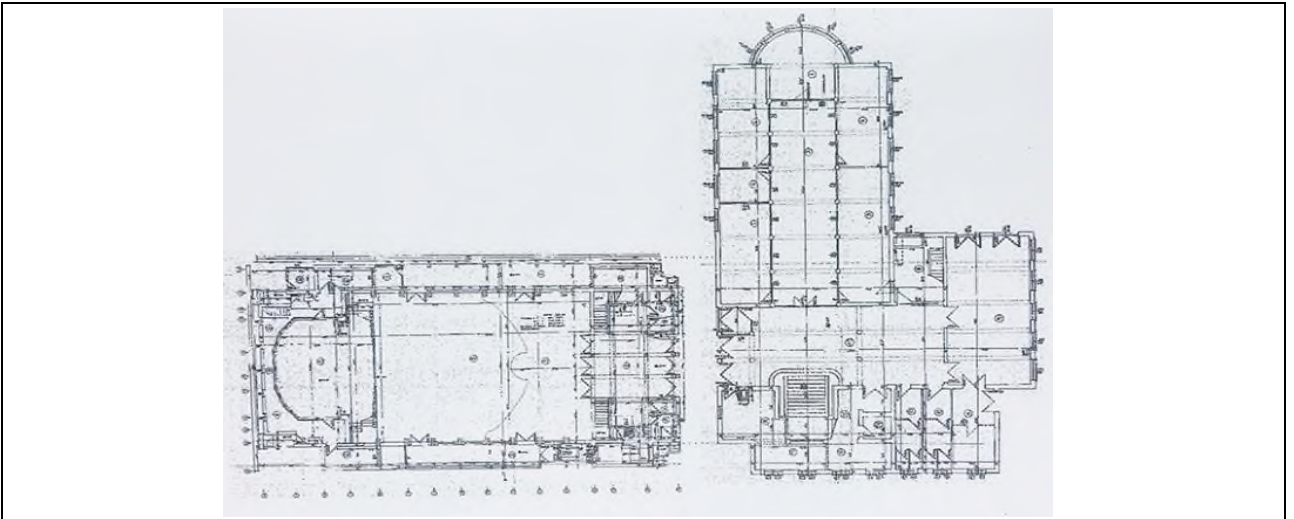
Yapı park içerisinde konumlanmıştır. Halkevi döneminde yapıda salon, okuma odaları, idari bürolar, toplantı salonu yer almaktadır. Salonda kullanılan çift duvar sinema gösterimleri için de uygun olacak şekilde tasarlanmıştır (Ülkü Dergisi, 1939). Günümüzde İl Milli Eğitim Müdürlüğü olarak kullanılan yapıda okuma odaları, derslikler ve temsil salonuna ihtiyaç duyulmadığı ortadadır. Yeni işlevde büro ve toplantı salonunun hacimsel olarak korunmuş olabileceği tahmin edilmektedir.

Şekil 30. Kırklareli Halkevi zemin kat planı (Ülkü Dergisi, 1939).

3.2.11. Kocaeli Halkevi – Kocaeli Halk Eğitim Merkezi ve Akşam Sanat Okulu

Halkevleri kapatıldıktan sonra birçok işlev alan daha sonra halk eğitim merkezi ve akşam sanat okulu olarak uzun yıllar kullanılan yapı tasarlandığı dönemde kütüphane, derslikler, temsil salonu içermektedir (Durukan, 2006). Öğretmenler lokali, musiki cemiyeti gibi farklı işlevler alan yapının restorasyon geçirmedığı ve yakın zamanda çalışmalarına başlandığı bilinmektedir. Günümüzde ilk işleviyle kullanılıyor olması hacimsel değişikliklere ihtiyaç duyulmadığını göstermektedir. Fakat önceki işlevlerde derslik gibi tekrarlı hacimlerin birleştirilme ihtimali bulunmaktadır. Yapı günümüzde restore edilmektedir.

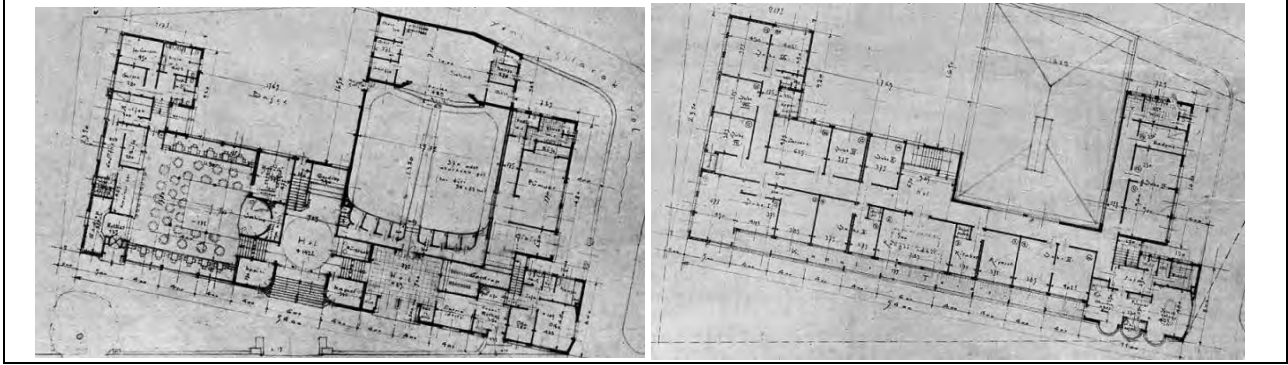

Şekil 31. Kocaeli Halkevi planları (İzmir Halk Eğitim Merkezi Arşivi).

3.2.12. Zonguldak Halkevi – Zonguldak Belediye Kültür Merkezi

Zonguldak halkevi proje açıklamasında yapının 4 bölüm olarak tasarlandığı ve bu bölümlerin halkevi, sinema salonu, müzik holü ve hususi ikametgâh olduğu belirtilmektedir. Halkevi kısmında

derslikler, idari bürolar; sinema salonunda sahne ve sahne arkası birimler yer almaktadır (Arkitekt, 1933). Günümüzde kültür merkezi olarak kullanılan yapının dış cephesinde ekler olmadığı görülmektedir. İç mekânda 4 bölüm olarak tasarlanan plan kurgusunun kültür merkezinin bütünlüğünü sağlayabilmek adına değiştirilebileceği tahmin edilmektedir.

Şekil 32. Zonguldak Halkevi zemin kat (solda) ve birinci kat (sağda) planları (Arkitekt, 1933).

Değerlendirme

Kapatıldıktan sonra yeni işlevler olarak günümüze kadar korunan 12 halkevi, aldıkları yeni işlevler doğrultusunda değerlendirilmiştir. Yeni işlevlerin belirlenmeden önce yapının şehir içindeki konumu, yakın çevredeki işlevler analiz edilmeli ve var olan dokuya uygun bir işlev belirlenmelidir. Aynı zamanda mevcut mekanların yeni işlevle kurduğu ilişki, yapının özgün mekânsal kurgusu açısından önemlidir. Mevcut mekanların yeni işleve adapte olamaması yeni mekân gereksinimleri doğurmaktadır. Bu durum yapının özgün hacminin bozulmasına, var olan hacimlerin bölünmesine veya birleşmesine sebep olmaktadır. Bu doğrultuda çalışmanın kapsamını oluşturan 12 halkevinin yeni işlevleri şehir içi konum, mekân ilişkisi ve hacim ilişkisi başlıkları altında değerlendirilmiştir (Tablo 7).

Tablo 6. Yeni işlevlerin değerlendirilme tablosu

Halkevi	Şehir İçi Konum	Mekân İlişkisi	Hacim İlişkisi
Afyon Halkevi	+	+	-
Ankara Halkevi	+	+	-
Bursa Halkevi	+	-	-
Eminönü Halkevi	-	-	-
Malatya Halkevi	-	+	-
Antalya Halkevi	+	+	-
Edirne Halkevi	+	-	-
Gaziantep Halkevi	+	+	-
Kayseri Halkevi	-	-	-
Kırklareli Halkevi	+	-	-
Kocaeli Halkevi	-	-	-
Zonguldak Halkevi	-	-	-

Afyon halkevinin (Rıza Çerçel Kültür Merkezi) yakın çevresinde yeni işlevi destekleyen müze, tarihi eser gibi yapılar yer almaktadır. Bu bağlamda yapının yeni işlevinin şehirle kurduğu ilişki olumludur. Yapı halkevi döneminde, belirlenen 6 mimari unsurdan bahçe ve toplantı salonu

içermektedir. Günümüz işlevinde de kafeteryanın bahçeye açıldığı, Afyon Kocatepe Üniversitesi yönetiminin toplantılarını bu yapının toplantı salonunda yaptığı bilinmektedir (AKU, t.y.).

Ankara halkevi (Devlet Resim ve Heykel Müzesi), şehir içinde park ve müzelere yakın konumdadır. Yeni işlevin bu bölgeyi desteklediği görülmektedir. Belirlenen 6 mimari unsurdan bahçe ve temsil salonunu içeren yapı, yeni işlevinde de bu unsurları aktif olarak kullanmaktadır. Fakat Şekil 23 ve 24'te görüldüğü gibi özgün hacminde değişikliklere uğramıştır. Bu durum özgün karakterine zarar vermiştir.

Bursa halkevinin (Ahmet Vefik Paşa Tiyatrosu) yakın çevresinde parklar, tarihi eserler ve müzeler yer almaktadır. Bu bağlamda yeni işleviyle bağlama uyum sağlamaktadır. Belirlenen 6 mimari unsurdan kütüphane ve misafirhane içeren yapı, yeni işlevinde bu mekanları kullanmamaktadır. Aynı zamanda dersliklerin de kaldırılması yapının hacminin değişmesine ve yeni işlevin yapının özgün karakterini zayıflatmasına sebep olmuştur.

Eminönü halkevinin (Birlik Vakfı Genel Merkezi) çevresinde tarihi yapılar, camiler, müzeler bulunmaktadır. Yeni işlevin bağlama adapte olamadığı görülmektedir. Belirlenen 6 mimari unsurdan spor salonunu içeren yapıda, günümüz işlevinde bu unsur kullanılmamaktadır. Bu da bu büyük hacmin dönüştürülmesine ve yapının özgünlüğünün kaybedilmesine sebebiyet vermiştir.

Malatya halkevi (Atatürk Evi Müzesi), şehir içinde idari yapılar ve eğitim yapılarının yakınında bulunmaktadır. Yeni işleviyle mevcut dokuya uyum sağlayamadığı görülmektedir. Belirlenen 6 mimari unsurdan misafirhane ve kütüphane içermektedir. Bu unsurlar yapının müzeye çevrilmesiyle sergi alanlarına dönüştürülerek korunmuştur. Fakat dersliklerin yeni işleve uyum sağlayamaması kalıcı müdahalelerle hacimsel değişikliklere sebep olmuş ve yapının özgün durumu korunamamıştır.

Antalya halkevinin (Büyükşehir Belediyesi Kültür Salonu) yakın çevresinde parklar, kültür merkezi, tarihi eserler bulunmaktadır. Yeni işlevin mevcut dokuya entegre olduğu görülmektedir. Belirlenen 6 unsurdan tiyatro salonunu içermekte ve yeni işlevde bu unsur aktif olarak kullanılmaktadır. Fakat yapının halkevi döneminde idari bir kata sahip olduğu bilinmektedir (Gülcü, 2016). Bu katın günümüzde var olmaması hacimsel değişikliklere uğradığını göstermektedir. Bu durum yapının özgünlüğünü zedelemektedir.

Edirne halkevi (Edirne Kültür Merkezi) çevresinde tarihi yapılar ve müzeler bulunmaktadır. Yeni işlev bağlama uyumludur. Yapı kültür merkezi isminin yanında halk eğitim merkezi olarak da bilinmektedir. Bu bağlamda mekanların benzer işlevlerde kullanılabilmesi gibi yapının eski dönem planlarına erişilemediği için hacimsel değişiklikler tespit edilememiştir.

Gaziantep halkevinin (Gaziantep Kültür Merkezi) yakın çevresinde konut dokusu bulunmaktadır. Bu da yeni işlevin çevreyle ilişkisini zayıflatmaktadır. Yapı, belirlenen 6 mimari unsurdan bahçeyi içermekte ve aktif olarak kullanılmaktadır. Bir dönem tekrarlı mekanlar içeren öğretnenevi olarak kullanılan yapıda hacimsel değişiklikler olması kaçınılmazdır. Bu durum yapının özgün karakterini zedelemektedir.

Kayseri halkevi (Kayseri Devlet Tiyatrosu) yakın çevresinde konut dokusunun bulunması, yapının bağlamla ilişkisini zayıflatmaktadır. Belirlenen 6 mimari unsurdan misafirhane ve okuma odası içeren yapı, yeni işlevinde bu mekanlara ihtiyaç duymamaktadır. Yeni işlevde kullanılmayan okuma odası ve derslikler yapıda hacimsel değişikliği zorunlu kılmakta ve buna bağlı olarak yapılan kalıcı müdahaleler yapının özgünlüğünü zedelemektedir.

Kırklareli halkevi (İl Milli Eğitim Müdürlüğü), şehir içinde eğitim yapılarının yakınında bulunmaktadır. Bu durumda yeni işlevin bağlama uyum sağladığı görülmektedir. Belirlenen 6 mimari unsurdan tiyatro salonu ve kütüphane içeren yapının yeni işlevi bu mekanları kullanmamaktadır. Bu durum hacimsel değişikliğe sebep olarak yapının özgün değerini zedelemektedir.

Kocaeli halkevinin (Kocaeli Akşam Sanat Okulu) yakın çevresinde ticari yapılar ve konutlar bulunmaktadır. Yapı özgün işlevine benzer bir işlev olsa da kentin zaman içinde dönüşmesiyle birlikte yapının bağlamla ilişkisi zayıflamıştır. Belirlenen 6 mimari unsurdan kütüphane, tiyatro salonu içeren yapıda bu mekanlar kullanılmaya devam etmektedir. Yapı yakın zamanda restore edilmektedir.

Zonguldak halkevinin (Zonguldak Belediye Kültür Merkezi), yakın çevresinde ticari yapılar, idari merkezler bulunmaktadır. Bu bağlamda yapının yeni işleviyle bağlamla kurduğu ilişkinin zayıf olduğu görülmektedir. Belirlenen 6 mimari unsurdan kütüphane içeren yapı, yeni işlevinde bu mekâna ihtiyaç duymamaktadır. Bu durum hacimsel değişikliklere sebep olmakta ve yapının özgün mekân kurgusunu zedelemektedir.

Sonuç

Halkevleri kuruldukları dönem itibariyle halka çeşitli hizmetler vermeyi amaçlamışlardır. Buna bağlı olarak yapıların içermesi gereken bazı fonksiyonlar bulunmaktadır. Halkevleri kapatıldıktan sonra bir kısmı yıkılmış, bir kısmı yeniden işlevlendirilmiştir. Bu yeniden işlevlendirme sürecinde bazı yapıların günümüze kadar birçok işlev aldığı görülmektedir. Bunun sebebi dönem ihtiyaçlarının değişimidir.

Yeniden işlevlendirme söz konusu olduğunda yapının konumu, içerdiği mekanlar ve hacim ilişkileri önem arz etmektedir. Halkevleri, halkı eğiten ve sosyal ihtiyaçlarına karşılık veren kurumlar olduğu için zengin fonksiyonlar barındırmaktadır. Bu fonksiyonlar, 'Halkevlerinde Yeni İşlev ve Mekân Kullanımı İlişkisi' başlığı altında aldıkları yeni işlevlerle birlikte incelenmiştir. Aynı zamanda mekân kullanımlarındaki değişimlerin yapı hacmine yansımaları incelenerek bu durumların yapının özgün değerini nasıl etkilediği tartışılmıştır.

Halkevleri; kütüphane, derslikler, yönetim gibi mahaller içermeleri sebebiyle eğitim yapısı olarak kullanılmaya elverişlidirler. Fakat Grafik 1'de görüldüğü gibi yeniden işlevlendirilen yapılardan günümüzde eğitim işleviyle kullanılan yoktur. Bir dönem halk eğitim merkezi olarak hizmet veren yapıların son dönemlerde restore edilip farklı işlevler aldığı görülmektedir. Yine halkevleri; temsil salonları, tiyatro ve sinema salonları, çok amaçlı salonlar, fuaye ve bekleme salonları içermeleri sebebiyle kültür ve sanat etkinlikleri için kullanılmaya müsaittirler. Bu bağlamda 2, 6, 9, 11 ve 12 numaralı yapılar gibi bu mahalleri içeren yapıların tiyatro salonu ve kültür merkezi olarak kullanılması doğaldır. Fakat

idari yapıların bu mahallere ihtiyacı yoktur. 10 numaralı yapı olan Kırklareli İl milli eğitim müdürlüğü yapısında günümüzde bu fonksiyonların kullanılmadığı aşikardır. Buna benzer olarak, spor salonu içeren 4 numaralı yapı Eminönü Halkevinin günümüzde vakıf binası genel merkezi olarak kullanılması örnek verilebilir.

Yeni işlevlerin hacimle kurdukları ilişki incelenirken ulaşılan planlarda değişiklikler işlenmiş, ulaşılamayan durumlarda faaliyet-mekân ilişkisi kurularak değerlendirme yapılmıştır. Tüm yapılarda yeni işlevin mekân ihtiyaçlarına bağlı olarak değişiklikler yapılmış ve bu kalıcı müdahaleler yapıların özgün mekân kurgularını değiştirmiştir.

Yapıların işlevlerinin değiştirilerek günümüzde kullanılmaya devam etmesi son derece olumludur. Korunmaya değer, tarihi önem arz eden, tarihte bir döneme tanıklık eden ve kent kimliğini besleyen bu yapıların sürdürülebilirliğinin sağlanması önemlidir. Bu durum yeniden işlevlendirmeyle sağlanabilmekte ve yapılar korunabilmektedir. Fakat bu yapılar yalnızca cephe özellikleri ve mimari dilleri ile değerlendirilmemeli, iç mekanlarıyla bir bütün olarak ele alınmalıdır. Günümüz ihtiyaçları, yapının âtil kalmaması adına kentle kurduğu ilişki, yapının var olan fonksiyonları ve hacimle kurduğu ilişkiler analiz edilmeli ve buna göre uygun işlev belirlenmelidir.

Etik Kurul İzni

Bu çalışma etik kurul izni gerektiren bir çalışma grubunda yer almamaktadır.

Katkı Oranı Beyanı

Yazarlar makaleye eşit oranda katkı sağlamış olduklarını beyan eder.

Çıkar Çatışması Beyanı

Makale yazarları aralarında herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Destek ve Teşekkür Beyanı

Makaleyi önemli ölçüde geliştiren yorumları için anonim hakemlere teşekkür ederiz.

Kaynakça

- Abidin, M., & Selâh, Z. (1933). Zonguldak halkevi ilk projesi. *Arkitekt*, 1933(3), 85-88.
- Afyon Kültür Merkezi Web Sitesi (2021, 29 Aralık). <https://aku.edu.tr/hakkimizda/universitemizgenel-bilgiler/kultur-merkezlerimiz/>
- Ahmet Vefik Paşa Bursa Devlet Tiyatrosu (2022, 21 Nisan). <https://www.bursa.com.tr/tr/mezan/ahmet-vefik-pasa-bursa-devlet-tiyatrosu-638>
- Ahmet Vefik Paşa Tiyatrosu (Halkevi Binası) (2021, 21 Kasım). <http://alanbaskanligi.bursa.bel.tr/ahmet-vefik-pasa-tiyatrosu-halkevi-binası/>
- Akçalı, Ş. (2021, 29 Aralık). Modernleşme ve Cumhuriyetin Kamusal Mekanları <http://www.seydaakcali.com/modernlesme-ve-cumhuriyetin-kamusal-mekanlari-bursa-ataturk-caddesi-ve-bursa-halkevi-ornekleri/>
- Altınoluk, Ü. (1998). *Binaların yeniden kullanımı*. Yapı Endüstri Merkezi Yayınlar.
- Amsterdam Bildirgesi (1975) http://www.icomos.org.tr/Dosyalar/ICOMOSTR_tr0458320001536681780.pdf
- Ankara Halkevi Binası (2021, 29 Aralık). <http://www.mimarlarodasiankara.org/index.php?Did=35>
- Atatürk Evi Müzesi-Malatya (2021, 21 Kasım). <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/malatya/gezi-lecekyer/ataturk-evi-muzesi642630>
- Aydın, M. K. (2021). Edirne Halkevi'nin kuruluşu ve faaliyetleri. *Eğitim ve Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 116-149.
- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivleri (1936, 10 Kasım). 490.100/3.14.6
- Bektaş, C. (2001). *Koruma onarım*. Literatür Yayınları.
- Belen, M. (1938). Bursa halkevi proje müsabakası. *Arkitekt*, 1938(1), 16-20.
- Carta Del Restauro (1931), http://www.icomos.org.tr/Dosyalar/ICOMOSTR_tr0660878001536681682.pdf
- Çatladioğlu, A. U. (2019). *Cumhuriyetin ideolojisinin ulusal kimliğe yansımada Ankara resim ve heykel müzesi (eski Türk ocakları binası) ve değişimlerinin analizi* (Yüksek Lisans Tezi). Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Demirdelen, C. & Ortak, Ş. (2006). Bir halk eğitim kurumu olarak Afyon halkevi ve faaliyetleri (kuruluşundan 1940 yılına kadar). *Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(1), 253-272.
- Douglas, J. (2006). *Building adaptation second edition*. Butterworth Heinemann.
- Durukan, A. (2006). *Cumhuriyetin çağdaşlaşma düşüncesinin yaşama ve mekâna yansımaları: halkevi binaları örneği* (Doktora Tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Düzenli, T.T., Eren, E., Alpak, E.M. (2017). Müze bahçelerinin peyzaj özellikleriyle kullanıcı memnuniyeti ilişkisi. *International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic.*, 12(13).
- Eroğlu, B. & Yıldız, E. (2006). Kültür mirasının sürekliliği için anıtsal binaların yeniden kullanılması bağlamında Ermenek tol medrese. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (15), 315-340.
- Gazi, A., & Boduroğlu, E. (2015). İşlev değişikliğinin tarihi yapılar üzerine etkileri "Alsancak Levanten evleri örneği". *Megaron*, 10(1), 57-69.
- Gaziantep'teki 123 yıllık Kendirli Kilisesi Restore Edildi (2021, 28 Kasım). <https://youtu.be/IC8TkCnOOd0>
- Gülbeyaz, G. (2016). *Kuruluşundan kapanışına Malatya halkevi* (Yüksek Lisans Tezi). Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Gülcü, N. (2016). *Antalya halkevi ve faaliyetleri (1932-1951)* (Doktora Tezi). Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Halk Eğitim Merkezi – Edirne (2021, 21 Kasım). <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/edirne/kultur-envanteri/halk-egitim-merkezi-1>
- İzmit Halk Eğitimi Merkezi Tarihçe (2021, 21 Kasım). https://izmithem.meb.k12.tr/icerikler/tarih-ce_307998.html
- Kayseri Büyükşehir Belediyesi (2013). *Kayseri Ansiklopedisi*, 3. Cilt, s. 82.
- Kocaağa, M. (2015). *Eminönü halkevi ve faaliyetleri (1935-1951)* (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü.
- Kocabıyık, Y. (2014). *Yeniden işlevlendirme kavramı ve bu kapsamda İTÜ Taşkışla binasının incelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Maltepe Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Kuleli, A. E. (1998). *Özgün işlevini sürdüremeyen anıtların yeniden kullanım sorunları* (Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Mimarların Zonguldak Halkevi tescil başvurusu kabul edildi (2021, 21 Kasım). <https://www.evrensel.net/haber/324826/mimarlarin-zonguldak-halkevi-tescil-basvurusu-kabul-edildi>
- Özdemir, Y. & Aktaş, E. (2011). Halkevleri (1932'den 1951'e). *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 45, 235-262.
- Özel, B. (2006). *Eski yapıların yeni işlevle değerlendirilmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Pekol, B. (2010). *İstanbul'da yeni işlevlerle kullanılan tarihi yapıların üslup sorunsalı* (Doktora Tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Sabri, A. (1936). Eminönü halkevi temsil ve jimnastik salonu projesi. *Arkitekt*, 1936(4), 103-105.
- Sayarı, S. (1939). Kırklareli halkevi projesi. *Ülkü Dergisi*, (80), 168-172.
- Şimşek Tolacı S., Gökarslan, A.B., & Köse, D. (2020). Modern Türk mimarisinde koruma ve yeniden işlevlendirmeye bir örnek: Burdur akşam sanat okulu. *Modular*, 3(2), 129-162.
- Tomsu, L., & Belen, M. (1937). Kayseri halkevi binası projesi. *Arkitekt*, 1937(4), 107-109.
- Taşcı, E. (2015). *Eskişehir halkevi* (Yüksek Lisans Tezi). Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Temiz, Ö. (2006). *Gaziantep halkevi ve Başpınar dergisi* (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü.
- TBMM Kütüphanesi Açık Erişim Koleksiyonu. CHP Halkevleri ve Halkodaları, 1942, 1932-1942.
- Turanlı, A., & Satıcı, B. (2021). Tarihi yapıların yeniden işlevlendirilmesi: Hayriye hanım konağı örneği. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Teknoloji ve Uygulamalı Bilimler Dergisi*, 4(1), 73-95.
- Venedik Tüzüğü (1964). http://www.icomos.org.tr/Dosyalar/ICOMOSTR_tr0243603001536681730.pdf
- Yaşar, V. (2018). *Türkiye'nin modernleşme sürecinde Ankara halkevi ve faaliyetleri (1932-1951)* (Yüksek Lisans Tezi). Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yıldız Kenter Sahnesi, 5 Kasım'da perde diyor (2021, 28 Aralık). <https://antalyahaber.tv/bolge/yildiz-kenter-sahnesi-5-kasimda-perde-diyor-2956h>

COVID-19 SALGIN SÜRECİNDE UYGULANAN UZAKTAN EĞİTİME İLİŞKİN ORTAOKUL ÖĞRENCİLERİNİN ALGILARININ DEĞERLENDİRİLMESİ*

 Hatice Zehra ÜNAL^a

 Pınar ÖZKAN^b

Özet

Eğitim, eğiten ve öğreneni bir araya getiren faaliyetler bütünüdür. Öğrenen ve öğretmenin aynı platformda bir araya gelmesinin zor olduğu durumlar için, uzaktan eğitim modelleri geliştirilmiştir. 2019 yılının son aylarında ortaya çıkan ve dünyayı etkisi altına alan Covid-19, “Dünya Sağlık Örgütü” tarafından salgın olarak kabul edilmiş ve salgının etkinliğini azaltmak için, yüz yüze eğitime ara verilmiştir. Türkiye’de, Milli Eğitim Bakanlığı, Türkiye Radyo ve Televizyon Kurumu ile uzaktan eğitim sürecini başlatmış, öğretmenler dijital sistemler üzerinden eğitimi sürdürmüşlerdir. Uzaktan eğitim sürecinde; eğitim planlarının oluşturulması, bilginin kontrollü bir şekilde öğrencilere sunulmasında etkili olup olmadığının tespit edilmek istenmesi, bilgi ve iletişim alanlarındaki ilerlemeler ışığında değerlendirilmesi bu araştırmanın problem olarak ele alınmasını sağlamıştır. Ortaokul öğrencilerinin salgın sürecinde uygulanan uzaktan eğitime ilişkin algılarının değerlendirildiği bu çalışmada “nicel yöntem” kullanılmıştır. Araştırma “betimsel tarama” ile tasarlanmıştır. “Araştırmanın evreni” Yalova ili Altınova ilçesindeki devlet okullarındaki tüm ortaokul öğrencileridir. “Çalışma grubu” Altınova’da bulunan 9 adet devlet ortaokulunda bulunan 334 öğrencidir. Araştırmacı tarafından hazırlanan “öğrenci bilgi formu” ve “Ortaokul Öğrencileri Uzaktan Eğitim Algıları Ölçeği”, elektronik ortam üzerinden çevrimiçi uygulanmıştır. Araştırma sonuçlarına göre öğrencilerin demografik özelliklerinden olan cinsiyet, evin bulunduğu konum ve sınıf düzeyi ile uzaktan eğitime ilişkin görüşler arasında anlamlı bir farklılık olmadığı tespit edilmiştir. Buna karşın yaş, kardeş sayısı ve uzaktan eğitime bağlanılabilecek araç sayısı ile uzaktan eğitime ilişkin görüşleri arasında anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Salgın, Uzaktan eğitim, EBA, Covid-19, Öğrenci görüşleri.

* Bu makale, yazarlığını birinci yazarın, danışmanlığını ikinci yazarın yaptığı ‘COVID-19 pandemi sürecinde uygulanan uzaktan eğitime ilişkin ortaokul öğrencilerinin görüşlerinin değerlendirilmesi: Yalova ili Altınova ilçesi örneği’ başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

^a Bil. Uzm., İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, haticezehraunal@hotmail.com

^b Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, binarmert@icloud.com

Makale Geliş Tarihi: 28.01.2022, Makale Kabul Tarihi: 22.04.2022

EVALUATION OF SECONDARY STUDENTS' PERCEPTIONS REGARDING DISTANCE EDUCATION APPLIED DURING THE CORONAVIRUS EPIDEMIC

Abstract

Education is the whole of activities that bring together the educator and the learner. Distance education models have been developed for situations where it is difficult for the learner and the teacher to come together on the same platform. Covid-19, which emerged in the last months of 2019 and affected the world, was accepted as an epidemic by the "World Health Organization" and face-to-face training was suspended in order to reduce the effectiveness of the epidemic. In Turkey, the Ministry of National Education started the distance education process with the Turkish Radio and Television Corporation, and the teachers continued their education through digital systems. In the distance education process; The creation of education plans, the desire to determine whether it is effective in presenting the information to the students in a controlled way, and its evaluation in the light of the developments in the fields of information and communication enabled this research to be considered as a problem. "Quantitative method" was used in this study, in which secondary school students' perceptions of distance education applied during the epidemic were evaluated. The research was designed with "descriptive survey". "The universe of the research" is all secondary school students in public schools in Altınova district of Yalova province. The "working group" is 334 students in 9 state secondary schools in Altınova. "Student Information Form" and "Middle School Students' Distance Education Perceptions Scale" prepared by the researcher were applied online via electronic media. According to the results of the research, it has been determined that there is no significant difference between the demographic characteristics of the students, such as gender, the location of the house and the class level, and the views on distance education. On the other hand, it has been determined that there is a significant difference between the age, the number of siblings and the number of vehicles that can be connected to distance education and their views on distance education.

Keywords: Epidemic, Distance education, EBA, Covid-19, Student opinions.

Giriş

Bu makale, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Eğitim Yönetimi Bölümünde yaptığım ve kabul edilen "Yüksek Lisans" tez çalışmasındaki bilgilerden hazırlanmıştır. Makalede bulunan tablolardaki veriler tez çalışmasındaki araştırma ve değerlendirme sonuçlarını içermektedir.

Yaşam boyu öğrenme sürecinde, eğitim yöntemlerini şekillendiren en önemli faktör ihtiyaçlardır. Dünyanın küreselleşmesiyle birlikte artan dünya nüfusuna paralel olarak eğitime olan talep artmıştır. Gelişen teknoloji sayesinde bilginin dolaşımı kolaylaşmış, sürekli artan nüfusun ihtiyaçlarını karşılamak için, eğitim sisteminde yeni yol ve yöntemler geliştirilmiştir.

Covid-19 salgın sürecinin getirdiği zorunlu dönüşümle, uygulanan uzaktan eğitimin; eğitim planlarının oluşturulması, eğitim ihtiyaçlarına cevap verip vermediğinin izlenmesi ve bilginin kontrollü bir şekilde öğrencilere sunulmasında etkili olup olmadığının tespit edilmek istenmesi; bu araştırmanın problem olarak ele alınmasını sağlamıştır. Araştırmada, "Covid-19 salgın sürecinde uygulanan uzaktan eğitime ilişkin ortaokul öğrencilerinin algılarının değerlendirilmesi" ele alınmıştır.

Alanyazına bakıldığında ortaokul öğrencileri ile çok az sayıda çalışma yapıldığı görülmüştür (Akpolat, 2021; Kaynar vd., 2020). Akpolat (2021) Covid 19 salgını nedeniyle uzaktan eğitimle tanışan ortaokul öğrencilerinin görüşlerini ortaya çıkarmak için metaforlar kullanmıştır. Araştırmanın sonuçları, öğrencilerin uzaktan eğitimin en üst düzeyde kişisel çaba gerektirdiğine inandıklarını göstermektedir. Çalışmada kız öğrencilerin; uzaktan eğitimi tercih ettiği ve bunu “çok çalışma, etkileşimsizlik, kurtarma, güçlendirme ve verimsizlik” olarak algıladığı, buna karşın erkeklerin; uzaktan eğitimi; “daha fazla çeşitlilik, daha kolay erişim, sanallık ve izolasyon” olarak algıladığı görülmektedir.

Kaynar ve arkadaşlarının (2020) yaptıkları çalışmada, ortaokul öğrencilerinin uzaktan eğitime yönelik görüşleri ele alınmıştır. Çalışmada, öğrencinin devam ettiği okul türü, okulu sevmesi, uzaktan eğitim aldığı kanal, internete bağlanma sorunu, EBA sistemine girerken sorun yaşamaması, sahip olduğu donanım ve uzaktan eğitim, eğitimi izlediği yer, eğitim sürecinin devamına göre uzaktan eğitime ilişkin olumlu puan oluşturmada anlamlı farklılık oluşturduğu tespit edilmiştir. Öğrenciler eğitim yeri ve süresinin önemi ve yakın gelecekte eğitimin uzaktan eğitim sistemine dönüştürülüp dönüştürülmeyeceği konusunda net görüşler ifade edememektedirler.

Ortaokul öğrencilerinin uzaktan eğitimle ilk kez karşılaşmaları ve sürecin baş aktörleri olmaları nedeniyle; uzaktan eğitime yönelik algılarının ortaya konulmasının kritik değer taşıdığı, çalışmanın uzaktan eğitim sisteminin gelecekte uygulanabilirliğine ilişkin stratejilerin geliştirilmesine katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Salgın zamanı, uzaktan eğitim kapsamında yapılan uygulamaların güçlü ve zayıf yönleri ile bu sürecin öğrenciler üzerindeki etkisinin ortaya konulmasına çalışıldığı bu araştırmadan elde edilen bulguların; uzaktan eğitimin uygulanabilirliğine yönelik olumlu ve olumsuz yönlerin ortaya konulması, uzaktan eğitim sürecinin işleyişinde iyileştirmelerin yapılmasına imkân tanınması açısından önem taşıdığı düşünülmektedir.

A. UZAKTAN EĞİTİM

Geleneksel eğitim kurumlarının toplumun eğitim ihtiyaçlarını karşılayamadığı alanlarda, uzaktan eğitim alternatif bir model olmuştur. Zaman, mekân ve öğrenci sayısı kısıtlaması olmadan, eğitim ve öğrenme imkânı sunan bu model güçlenerek devam edecektir. İletişim altyapısının güçlenmesi, dijital teknolojilerle veri aktarımının kolaylaşması; uzaktan eğitimi değerli kılmaktadır.

Uzaktan Eğitimde Kullanılan Web 2.0 teknolojileri

- **Web günlükleri:** Bunlar, kullanıcı paylaşımlarını içeren ve diğer kullanıcıların bu gönderileri görüntülemesine izin veren web sayfalarıdır.
- **Wikiler:** Belirli konulardaki verileri düzenlemek ve diğer kullanıcılara sunmak için içerik geliştirmek isteyenlere yönelik platformlardır.
- **Dosya paylaşım siteleri:** ses, video, müzik, metin vb. dosya paylaşımına izin veren bir web sayfalarıdır.

- **Podcasting hizmeti:** Podcasting, içerik geliştiriciler tarafından oluşturulan ses ve video içeriklerinin dijital kaynaklarının RSS beslemeleri aracılığıyla dijital ortama yüklenmesiyle oluşturulan bir yayın türüdür.
- **Sosyal ağ sayfaları:** Kullanıcıların çevrim içi etkileşimde bulunabilecekleri ortamlardır.
- **Ortak düzenleme hizmetleri:** Bir wiki yapısına benzer temalara sahip ortak ürünlerin veya kaynakların çıkarılmasına izin veren bir hizmetlerdir.
- **RSS yayını:** Birden çok web sayfasının aynı anda güncellenip kullanılmasına, içerik yayınlamasına ve görüntülenmesine olanak sağlayan bir teknolojidir.

Covid-19 Sürecinde Uzaktan Eğitim

Covid-19 küresel salgını nedeniyle, dünyanın birçok ülkesi yüz yüze eğitime ara vererek, zorunlu olarak uzaktan eğitime geçiş yapmıştır. Türkiye'de, Milli Eğitim Bakanlığı dijital faaliyet gösteren eğitim bilgi ağı (EBA) platformunu güçlendirerek uzaktan eğitimin etkinliğini artırmış, öğretmenler bu platform üzerinden eğitime devam etmişlerdir.

B. YÖNTEM

Çalışmada değerlendirmek amacıyla, Türkiye ve dünyanın pek çok ülkesinde, "Uzaktan Eğitim" ile ilgili yapılan çok sayıda araştırmada ele alınan konular, yöntemler ve sonuçlar incelenmiştir.

1. Araştırma Modeli

Uzaktan eğitim sürecine ilişkin ortaokul öğrencilerinin algılarının değerlendirilmesi amacıyla yapılan bu çalışmada; "*betimsel tarama modeli*" ve nicel yöntem kullanılmıştır.

2. Evren ve Örneklem

"*Çalışmanın evrenini*" Yalova ili Altınova ilçesinde bulunan 9 adet resmî devlet ortaokulunda okuyan öğrenciler oluşturmaktadır. 2020-2021 yılı bahar döneminde, salgın sürecinde, uzaktan eğitim gören ilköğretimdeki tüm 5. 6. 7. ve 8. sınıf öğrencilerinin yer aldığı 1509 kişilik evren içerisinde, "*kolayda örnekleme yöntemi*" ile seçilen 334 öğrenci örnekleme alınmıştır.

Elde edilecek verilere hızlı, kolay ve ekonomik bir şekilde ulaşılmasını sağlayan bu yöntem; ana kütleden seçilecek örneklemin araştırmacının yargılarınca belirlendiği "*tesadüfi olmayan örnekleme yöntemi*dir." Evren içerisinde, örneklem sayısının belirlenmesinde "*G*Power Analizine*" başvurulmuştur. Söz konusu analiz çerçevesinde "*etki düzeyi*" 0,5, "*alfa hata olasılığı*" 0,05, "*güç düzeyi*" 0,95 olarak belirlenmiştir. Buna göre, araştırmada ulaşılması gereken kişi sayısı minimum 306'dır. Bu araştırmaya 334 kişi dâhil olmuştur.

Tablo.1: Öğrencilerin Kişisel Özellikleri

Cinsiyet		N	%
	Erkek	144	43,1
	Kız	190	56,9
Yaş		N	%
	10	31	9,3
	11	90	26,9
	12	90	26,9
	13	123	36,8
Kardeş Sayısı		N	%
	1	51	15,3
	2	156	46,7
	3	91	27,2
	4 ve üzeri	36	9,9
Uzaktan Eğitime Bağlanılabilecek Araç (Bilgisayar, Tablet, Telefon vd.) Sayısı		N	%
	1	123	36,8
	2	119	35,6
	3 ve üzeri	92	27,6
Sınıf Düzeyi		N	%
	5.	111	33,2
	6.	82	24,6
	7.	85	25,4
	8.	56	16,8
Evin Bulunduğu Konum		N	%
	Köy veya Belde	168	50,3
	İlçe veya İl	166	49,7

Tablo 1’de, araştırmaya katılan öğrenci sayısı 334’tür. Öğrencilerin %43,1’inin erkek, %56,9’unun kız olduğu, öğrencilerin %9,3’ünün 10, %26,9’unun 11, %26,9’unun 12 ve %36,8’inin ise 13 yaşında olduğu, çoğunluğun 2 kardeşten oluştuğu tespit edilmiştir. Uzaktan eğitime bağlanabilecekleri araç sayısı sorusuna öğrencilerin %36,8’i 1, %35,6’sı 2, %27,6’sı 3 ve üzeri olduğunu ifade etmiştir. Öğrencilerin %33,2’si 5. sınıf, %24,6’sı 6. sınıf, %25,4’ü 7. sınıf ve %16,8’i 8. sınıfta olduğu, %50,3’ü köy veya belde, %49,7’si il veya ilçede ikamet ettiği tespit edilmiştir.

3. Veri Toplama Araçları

Katılımcılara “Öğrenci Bilgi Formu” ile birlikte “Ortaokul Öğrencileri Uzaktan Eğitim Algıları Ölçeği” uygulanmıştır. Ölçeğe katılmak isteyen öğrenci velilerinden “katılım izni” alınmıştır.

4. Öğrenci Bilgi Formu

Bilgi formu, öğrencilerin; cinsiyet, yaş, kardeş sayısı, uzaktan eğitim sürecinde online eğitimi takip edebileceği araç sayısı, okuduğu okul, kaçınıcı sınıfta eğitim gördüğü gibi bilgileri içermektedir.

5. Ortaokul Öğrencileri Uzaktan Eğitim Algıları Ölçeği

Öğrencilerin uzaktan eğitime yönelik algılarını tespit etmek amacıyla; Kaynar, Kurnaz, Doğrukök ve Barışık (2020) tarafından geliştirilen “Ortaokul Öğrencileri Uzaktan Eğitim Algıları Ölçeği” kullanılmıştır. Toplam 37 ifadenin yer aldığı ölçek içerisinde, öğrencilerin uzaktan eğitimle ilgili; “tutumlarına ilişkin algıları”, “ödevlere ilişkin algıları”, “eğitimin sürdürülüşüne yönelik düşünce algıları”, “öğretim uygulamalarına ilişkin algıları”, “kendine ilişkin algıları” beş alt boyut yer almaktadır.

Alt boyutlarda yer alan ifadeler “Kesinlikle Katılıyorum=5, Katılıyorum=4, Kararsızım=3, Katılmıyorum=2, Kesinlikle Katılmıyorum=1” olacak şekilde 5’li likert olarak yapılandırılmıştır. Ölçeğin yapılan güvenilirlik analizi sonucunda Cronbach’s Alpha katsayısı 0,90 bulunmuştur. Bu çalışmada, söz konusu değer 0,83 olarak tespit edilmiştir.

6. Verilerin Analizi

“SPSS” programının kullanıldığı çalışma verilerinin analizinde; “Ortaokul Öğrencileri Uzaktan Eğitim Algıları Ölçeği” içerisinde yer alan ifadelerin güvenilirlik düzeylerinin tespitinde “Cronbach’s Alpha Katsayısına” başvurulmuştur. Çalışmada, ölçek uygulaması sonucu elde edilen verilerin normal dağılıma sahip olup olmadığının tespitinde “çarpıklık ve basıklık değerleri” baz alınmıştır. Normallik testinde; Tabachnick ve Fidel’e (2013) göre çarpıklık ve basıklık değerleri -1,50 ile +1,50 arasında ise normal dağılım olarak kabul edilmektedir.

Tablo 2: Öğrencilerin Uzaktan Eğitim Algılarının Normallik Test Sonuçları

	İstatistiki Değer	
	Basıklık	Çarpıklık
Tutumlarına İlişkin Algıları	-0,351	-0,104
Ödevlere İlişkin Algıları	0,243	0,032
Eğitimin Sürdürülüşüne Yönelik Düşünce Algıları	0,083	0,284
Öğretim Uygulamalarına İlişkin Algıları	-0,130	-0,258
Kendine İlişkin Algıları	0,336	-0,923

Tablo 2’de, öğrencilerin kişisel özelliklerinin ortaya konmasında frekans analizine, ölçekler ve alt boyutlarına ait tanımlayıcı bulguların ortaya konmasında betimsel istatistiklere başvurulmuştur. Elde edilen ortalama değerlerin yorumlanmasında aşağıdaki sınıflama baz alınmıştır (Uslu ve Beycioğlu,2013, s. 332). “1-1,79=Çok Düşük”, “1,80-2,59=Düşük”, “2,60-3,39=Orta”, “3,40-4,19=Yüksek”, “4,20-5,00=Çok Yüksek”.

Çalışmada, öğrencilerin uzaktan eğitim algılarının kişisel özelliklerine göre karşılaştırılmasında ikili gruplarda Bağımsız Örneklem t-Testi; ikiden fazla grupların karşılaştırılmasında Tek Yönlü Varyans (ANOVA) analizi kullanılmıştır.

C. BULGULAR

Bulgularda, yapılan analizler ve sonuçlara ilişkin değerlere yer verilmiştir. İlk olarak, araştırma kapsamında kullanılan ölçeklere ait tanımlayıcı bulgular tablolar halinde verilmiştir. Sonrasında, araştırmanın amacı doğrultusunda oluşturulan problem test sonuçları yer almaktadır.

1. Öğrencileri Uzaktan Eğitim Algıları Ölçeğine Yönelik Tanımlayıcı Bulgular

Tablo 3: Uzaktan Eğitim Algıları Ölçeği ve Alt Boyutlarının Ortalama ve Standart Sapması

	\bar{x}	ss
Tutumlarına İlişkin Algıları	3,44	,681
Ödevlere İlişkin Algıları	2,65	,730
Eğitimin Sürdürülüşüne Yönelik Düşünce Algıları	2,96	,492
Öğretim Uygulamalarına İlişkin Algıları	3,02	,690
Kendine İlişkin Algıları	3,51	,722
Toplam	3,14	,439

Tablo 3'te "Ortaokul Öğrencileri Uzaktan Eğitim Algıları Ölçeği ve Alt Boyutlarının" aritmetik ortalama ve standart sapma değerleri yer almaktadır. Buna göre; genel ortalama değerde öğrencilerin Covid-19 döneminde uzaktan eğitimle ilgili görüşlere orta düzeyde katılım sağladıkları tespit edilmiştir. Alt boyutlara ilişkin elde edilen sonuçlarda öğrencilerin uzaktan eğitim ile ilgili; ödevlere ilişkin algıları, eğitimin sürdürülüşüne yönelik düşünce algıları, öğretim uygulamalarına ilişkin algılarının orta düzeyde olduğu, kendine ilişkin algısının ise yüksek olduğu ortaya çıkmıştır.

2. Cinsiyete Göre Anlamlı Farklılık Gösterip Göstermediğini Belirlemek Amacıyla Yapılan Bağımsız Gruplar İçin T-Testi Sonuçları

Tablo 4: Ortaokul Öğrencilerinin Uzaktan Eğitime Dair Algılarının Cinsiyete Göre T-Testi Sonuçları

Değişkenler	Gruplar	N	\bar{x}	Ss	t testi	
					t	P
Tutumlarına İlişkin Algıları	Erkek	144	3,35	,680	,232	,82
	Kız	190	3,43	,683		
Ödevlere İlişkin Algıları	Erkek	144	2,63	,690	-,451	,65
	Kız	190	2,66	,761		
Eğitimin Sürdürülüşüne Yönelik Düşünce Algıları	Erkek	144	2,99	,518	1,016	,31
	Kız	190	2,94	,471		
Öğretim Uygulamalarına İlişkin Algıları	Erkek	144	3,01	,694	-,232	,82
	Kız	190	3,03	,689		
Kendine İlişkin Algıları	Erkek	144	3,55	,721	,810	,42
	Kız	190	3,48	,723		
Genel Toplam	Erkek	144	3,16	,468	,639	,52
	Kız	190	3,13	,417		

Tablo 4'te, öğrencilerin; uzaktan eğitimle ilgili tutumlarına ilişkin algıları ($t=,232$, $p>,05$), ödevlere ilişkin algıları ($t=-,451$, $p>,05$), eğitimin sürdürülüşüne yönelik düşünce algıları ($t=1,016$, $p>,05$), öğretim uygulamalarına ilişkin algıları ($t=-,232$, $p>,05$), kendine ilişkin algıları ($t=,810$, $p>,05$) ile cinsiyet arasında anlamlı bir farklılık olmadığı tespit edilmiştir. Ortaokul Öğrencileri Uzaktan Eğitim Algıları Ölçeğine ait ortalama değerler ($t=,639$, $p>,05$) ile cinsiyet arasında anlamlı bir farklılık olmadığı tespit edilmiştir.

3. Yaş Göre Anlamlı Farklılık Gösterip Göstermediğini Belirlemek Amacıyla Yapılan Tek Yönlü Varyans Analizi Bulguları

Tablo 5: Öğrencilerin Uzaktan Eğitime Dair Algılarının Yaş Göre Varyans Analizi Sonuçları

Değişkenler	Gruplar (Yaş)	N	\bar{x}	Ss	ANOVA testi	
					F	p
Tutumlarına İlişkin Algıları	10-11	121	3,62	,686	9,453	,00
	12	90	3,46	,596		
	13	123	3,25	,689		
Ödevlere İlişkin Algıları	10-11	121	2,51	,686	3,392	,04
	12	90	2,73	,724		
	13	123	2,72	,763		
Eğitimin Sürdürülüşüne Yönelik Düşünce Algıları	10-11	121	3,05	,516	3,493	,03
	12	90	2,90	,431		
	13	123	2,92	,500		
Öğretim Uygulamalarına İlişkin Algıları	10-11	121	3,25	,631	11,126	,00
	12	90	2,94	,725		
	13	123	2,86	,665		
Kendine İlişkin Algıları	10-11	121	3,69	,659	6,346	,00
	12	90	3,43	,732		
	13	123	3,39	,743		
Genel Toplam	10-11	121	3,26	,441	7,530	,00
	12	90	3,11	,390		
	13	123	3,05	,449		

Tablo 5'te, öğrencilerin; uzaktan eğitimle ilgili tutumlarına ilişkin algıları ($F=9,453$, $p<,05$) ile yaş arasında anlamlı bir farklılık olduğu, ödevlere ilişkin algıları ($F=3,392$, $p<,05$) ile yaş arasında anlamlı bir farklılık olduğu, eğitimin sürdürülüşüne yönelik düşünce algıları ($F=3,493$, $p<,05$) ile yaş arasında anlamlı bir farklılık olduğu, öğretim uygulamalarına ilişkin algıları ($F=11,126$, $p<,05$) ile yaş arasında anlamlı bir farklılık olduğu, kendine ilişkin algıları ($F=6,346$, $p<,05$) ile yaş arasında anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiştir. Ortaokul Öğrencileri Uzaktan Eğitim Algıları Ölçeğine ait ortalama değerler ($F=7,530$, $p<,05$) ile yaş arasında anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiştir.

Bu kısımda elde edilen farklılığın kaynağının tespit edilmesi amacıyla, çoklu karşılaştırma test yöntemlerinden Tukey testine başvurulmuş olup, elde edilen sonuçlar Tablo 6'da sunulmuştur.

Tablo 6: Yaşa Göre Tukey Testi Sonuçları

Bağımlı Değişken	Yaş	Alt Gruplar Yaş	Ortalamalar Farkı	p
Tutumlarına İlişkin Algıları	13	10-11	,369*	,00
		12	,210*	,02
Ödevlere İlişkin Algıları	10-11	12	-,217*	,03
		13	-,213*	,02
Eğitimin Sürdürülüşüne Yönelik Düşünce Algıları	10-11	12	,158*	,02
		13	,137*	,03
Öğretim Uygulamalarına İlişkin Algıları	10-11	12	,311*	,00
		13	,386*	,00
Kendine İlişkin Algıları	10-11	12	,257*	,01
		13	,306*	,00
Genel Toplam Ölçek	10-11	12	,153*	,01
		13	,208*	,00

* Ortalamalar farkı 0,05 düzeyinde anlamlıdır.

Tablo 6'da, yaşa göre yapılan Post Hoc çoklu karşılaştırma test sonucuna bakıldığında, öğrencilerin uzaktan eğitim ile ilgili tutumlarına ilişkin algılarında 13 yaş ile 10-11 yaş ve 12 yaş arasında olanların algıları arasında anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiş iken diğer değişkenlerde 10-11 yaş ile 12 yaş ve 13 yaş arasında olanların algıları arasında anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiştir. Uzaktan eğitim ile ilgili tutumlara ilişkin algılar boyutunda, 13 yaşında olanların tutumlarının 10-11 ve 12 yaşında olanlardan düşük olduğu; diğer farklılığın olduğu kısımlarda ise 10-11 yaşında olanların tutumlarının yüksek olduğu tespit edilmiştir.

4. Kardeş Sayısına Göre Anlamli Farklilik Gösterip Göstermediğini Belirlemek Amacıyla Yapılan Tek Yönlü Varyans Analizi Sonuçları

Tablo 7: Öğrencilerin Uzaktan Eğitime Dair Algılarının Kardeş Sayısına Göre Varyans Analizi Sonuçları

Değişkenler	Kardeş Sayısı	N	\bar{x}	Ss	ANOVA testi	
					F	p
Tutumlarına İlişkin Algıları	1	51	3,21	,839	2,602	,05
	2	156	3,45	,631		
	3	91	3,53	,669		
	4 ve üzeri	36	3,49	,626		
Ödevlere İlişkin Algıları	1	51	2,55	,737	4,376	,01
	2	156	2,53	,698		
	3	91	2,82	,705		
	4 ve üzeri	36	2,86	,820		
Eğitimin Sürdürülüşüne Yönelik Düşünce Algıları	1	51	2,79	,506	3,159	,03
	2	156	2,96	,488		
	3	91	3,01	,491		
	4 ve üzeri	36	3,08	,445		
Öğretim Uygulamalarına İlişkin Algıları	1	51	2,83	,796	1,601	,19
	2	156	3,07	,661		
	3	91	3,04	,682		
	4 ve üzeri	36	3,05	,657		
Kendine İlişkin Algıları	1	51	3,40	,697	,559	,64
	2	156	3,54	,718		
	3	91	3,54	,755		
	4 ve üzeri	36	3,46	,699		
Genel Toplam	1	51	2,97	,468	3,482	,02
	2	156	3,14	,435		
	3	91	3,20	,439		
	4 ve üzeri	36	3,21	,364		

Tablo 7’de, öğrencilerin; uzaktan eğitimle ilgili tutumlarına ilişkin algıları ($F=2,602$, $p<,05$) ve ödevlere ilişkin algıları ($F=4,376$, $p<,05$) ile kardeş sayısı arasında anlamlı bir farklılık olduğu, eğitimin sürdürülüşüne yönelik düşünce algıları ($F=3,159$, $p<,05$) ile kardeş sayısı arasında anlamlı bir farklılık olduğu, öğretim uygulamalarına ilişkin algıları ($F=1,601$, $p>,05$) ve kendine ilişkin algıları ($F=,559$, $p>,05$) ile kardeş sayısı arasında anlamlı bir farklılık olmadığı tespit edilmiştir. Ortaokul Öğrencileri Uzaktan Eğitim Algıları Ölçeğine ait ortalama değerler ($F=3,482$, $p<,05$) ile kardeş sayısı arasında anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiştir. Bu kısımda elde edilen farklılıkta farklılığın kaynağının tespit edilmesi amacıyla çoklu karşılaştırma test yöntemlerinden Tukey testine başvurulmuş olup elde edilen sonuçlar Tablo 8’de sunulmuştur.

Tablo 8: Kardeş Sayısına Göre Tukey Testi Sonuçları

Bağımlı Değişken	Kardeş Sayısı	Alt Gruplar Kardeş Sayısı	Ortalamalar Farkı	p
Tutumlarına İlişkin Algıları	1	2	-,243*	,03
		3	-,320*	,01
Ödevlere İlişkin Algıları	2	3	,284*	,00
		4 ve üzeri	,329*	,01
	1	3	,267*	,04
		4 ve üzeri	,312*	,05
Eğitimin Sürdürülüşüne Yönelik Düşünce Algıları	1	2	,178*	,02
		3	,221*	,01
		4 ve üzeri	,292*	,01
Genel Toplam Ölçek	1	2	-,169*	,02
		3	-,230*	,00
		4 ve üzeri	-,239*	,01

* Ortalamalar farkı 0,05 düzeyinde anlamlıdır.

Tablo 8’de, kardeş sayısına göre yapılan Post Hoc çoklu karşılaştırma test sonucunda, öğrencilerin uzaktan eğitim ile ilgili tutumlarına ilişkin algılarında tek kardeşe sahip olanlarla 2 ve 3 kardeşe sahip olanların algıları arasında anlamlı bir farklılık olduğu, ödevlere ilişkin algılarında 2 kardeşe sahip olanların algıları ile 3 ve 4 ve üzeri kardeşe sahip olanların algıları arasında anlamlı bir farklılık olduğu; ortaya çıkan farklılıkta 1 kardeşe sahip olanların algılarının daha düşük olduğu kaydedilmiştir. Öğrencilerin uzaktan eğitimin sürdürülüşüne yönelik düşünce algılarında 1 kardeşe sahip olanların algıları ile 2, 3 ve 4 ve üzeri kardeşe sahip olanların algıları arasında anlamlı bir farklılık olduğu; bu kısımda da benzer şekilde 1 kardeşe sahip olanların algılarının daha düşük düzeyde olduğu kaydedilmiştir. Ortaokul Öğrencileri Uzaktan Eğitim Algıları Ölçeğine ait ortalama değerlerde de benzer şekilde 1 kardeşe sahip olanlarla 2, 3 ve 4 ve üzeri kardeşe sahip olanlar arasında anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiştir.

5. Uzaktan Eğitime Bağlanılabilecek Araç Sayısına Göre Anlamlı Farklık Gösterip Göstermediğini Belirlemek Amacıyla Yapılan Tek Yönlü Varyans Analizi

Tablo 9: Öğrencilerin Uzaktan Eğitime Dair Algılarının Uzaktan Eğitime Bağlanılabilecek Araç Sayısına Göre Varyans Analizi Sonuçları

Değişkenler	Araç Sayısı	N	\bar{x}	Ss	ANOVA testi	
					F	p
Tutumlarına İlişkin Algıları	1	123	3,36	,702	1,483	,23
	2	119	3,47	,691		
	3 +	92	3,51	,634		
Ödevlere İlişkin Algıları	1	123	2,80	,733	5,787	,00
	2	119	2,63	,763		
	3 +	92	2,46	,641		
Eğitimin Sürdürülüşüne Yönelik Düşünce Algıları	1	123	2,84	,514	6,247	,00
	2	119	3,03	,472		
	3 +	92	3,03	,457		
Öğretim Uygulamalarına İlişkin Algıları	1	123	2,93	,714	1,966	,14
	2	119	3,11	,617		
	3 +	92	3,04	,738		
Kendine İlişkin Algıları	1	123	3,37	,725	5,162	,01
	2	119	3,52	,735		
	3 +	92	3,68	,667		
Genel Toplam	1	123	3,06	,449	3,684	,03
	2	119	3,18	,433		
	3 +	92	3,20	,422		

Tablo 9'da, öğrencilerin; uzaktan eğitimle ilgili tutumlarına ilişkin algıları ($F=1,483$, $p>,05$) ile araç sayısı arasında anlamlı bir farklılık olmadığı, ödevlere ilişkin algıları ($F=5,787$, $p<,05$) ile araç sayısı arasında anlamlı bir farklılık olduğu, eğitimin sürdürülüşüne yönelik düşünce algıları ($F=6,247$, $p<,05$) ile uzaktan eğitime bağlanılabilecek araç sayısı arasında anlamlı bir farklılık olduğu, öğretim uygulamalarına ilişkin algıları ($F=1,966$, $p>,05$) ile araç sayısı arasında anlamlı bir farklılık olmadığı, kendine ilişkin algıları ($F=5,162$, $p<,05$) ile araç sayısı arasında anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiştir. Ortaokul Öğrencileri Uzaktan Eğitim Algıları Ölçeğine ait ortalama değerler ($F=3,684$, $p<,05$) ile uzaktan eğitime bağlanılabilecek araç sayısı arasında anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiştir. Bu kısımda elde edilen farklılığın kaynağının tespit edilmesi amacıyla çoklu karşılaştırma test yöntemlerinden Tukey testine başvurulmuş olup elde edilen sonuçlar Tablo 10'da sunulmuştur.

Tablo 10: Uzaktan Eğitime Bağlanılabilecek Araç Sayısına Göre Tukey Testi Sonuçları

Bağımlı Değişken	Bağlanılacak Araç Sayısı	Alt Gruplar	Ortalamalar Farkı	p
Ödevlere İlişkin Algıları	1	3 ve üzeri	,337*	,00
Eğitimin Sürdürülüşüne Yönelik Düşünce Algıları	1	2 3 ve üzeri	,193* ,195*	,00 ,00
Kendine İlişkin Algıları	1	3 ve üzeri	,315*	,00
Genel Toplam Ölçek	1	2	,128*	,02
		3 ve üzeri	,141*	,02

* Ortalamalar farkı 0,05 düzeyinde anlamlıdır.

Tablo 10'da, uzaktan eğitime bağlanılabilecek araç sayısına göre yapılan Post Hoc çoklu karşılaştırma test sonucunda, öğrencilerin uzaktan eğitim ile ilgili, tutumlarına ilişkin algılarında tek araçla bağlanılabilecek olanlarla 3 ve üzerinde araca sahip olanlar arasında, eğitimin sürdürülüşüne yönelik düşünce algılarında tek araçla bağlanılabilecek olanların algıları ile 2 ve 3 ve üzerinde araçla bağlanılabilecek olanların algıları arasında, kendine ilişkin algılarında tek araçla bağlanılabilecek olanların algıları ile 3 ve üzerinde araçla bağlanılabilecek olanların algıları arasında anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiştir. Ortaokul Öğrencileri Uzaktan Eğitim Algıları Ölçeğine ait ortalama değerlerde tek araçla bağlanılabilecek olanların algıları ile 2 ve 3 ve üzeri araçla bağlanılabilecek olanların algıları arasında anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiştir.

6. Sınıf Düzeyine Göre Karşılaştırılmasına İlişkin Tek Yönlü Varyans Analizi Bulguları

Tablo 11: Öğrencilerin Uzaktan Eğitime Dair Algılarının Sınıf Düzeyine Göre Varyans Analizi Sonuçları

Değişkenler	Sınıflar	N	\bar{x}	Ss	ANOVA testi	
					F	p
Tutumlarına İlişkin Algıları	5.	111	3,45	,642	1,182	,32
	6.	82	3,36	,779		
	7.	85	3,40	,630		
	8.	56	3,57	,674		
Ödevlere İlişkin Algıları	5.	111	2,62	,700	1,781	,15
	6.	82	2,71	,746		
	7.	85	2,74	,695		
	8.	56	2,47	,802		
Eğitimin Sürdürülüşüne Yönelik Düşünce Algıları	5.	111	2,93	,458	,406	,75
	6.	82	2,95	,519		
	7.	85	2,97	,484		
	8.	56	3,02	,535		
Öğretim Uygulamalarına İlişkin Algıları	5.	111	3,03	,593	,889	,45
	6.	82	3,08	,788		
	7.	85	2,93	,674		
	8.	56	3,09	,741		
Kendine İlişkin Algıları	5.	111	3,53	,649	2,088	,10
	6.	82	3,45	,840		
	7.	85	3,41	,692		
	8.	56	3,70	,698		
Genel Toplam	5.	111	3,14	,381	,678	,57
	6.	82	3,12	,502		
	7.	85	3,12	,427		
	8.	56	3,22	,470		

Tablo 11’de, öğrencilerin; uzaktan eğitimle ilgili tutumlarına ilişkin algıları (F=1,182, p>,05), ödevlere ilişkin algıları (F=1,781, p>,05), eğitimin sürdürülüşüne yönelik düşünce algıları (F=,406, p>,05), öğretim uygulamalarına ilişkin algıları (F=,889, p>,05), kendine ilişkin algıları (F=2,088, p>,05) ile sınıf düzeyi arasında anlamlı bir farklılık olmadığı tespit edilmiştir. Ortaokul Öğrencileri Uzaktan Eğitim Algıları Ölçeğine ait ortalama değerler (F=,678, p>,05) ile sınıf düzeyi arasında anlamlı bir farklılık olmadığı tespit edilmiştir.

7. Evin Bulunduğu Konuma Göre Karşılaştırılmasına İlişkin T-Testi Bulguları

Tablo 12: Öğrencilerin Uzaktan Eğitime Dair Algılarının Evin Bulunduğu Konuma Göre Anlamlı Farklılık Gösterip Göstermediğini Belirlemek Amacıyla Yapılan Bağımsız Gruplar İçin T-Testi Sonuçları

Değişkenler	Gruplar	N	\bar{x}	Ss	t testi	
					t	p
Tutumlarına İlişkin Algıları	Köy veya Belde	168	3,42	,709	-,532	,60
	İlçe veya İl	166	3,46	,653		
Ödevlere İlişkin Algıları	Köy veya Belde	168	2,64	,742	-,265	,79
	İlçe veya İl	166	2,66	,721		
Eğitimin Sürdürülüşüne Yönelik Düşünce Algıları	Köy veya Belde	168	2,93	,491	-1,120	,26
	İlçe veya İl	166	2,99	,493		
Öğretim Uygulamalarına İlişkin Algıları	Köy veya Belde	168	2,96	,663	-1,674	,10
	İlçe veya İl	166	3,09	,712		
Kendine İlişkin Algıları	Köy veya Belde	168	3,48	,759	-,705	,48
	İlçe veya İl	166	3,54	,684		
Genel Toplam	Köy veya Belde	168	3,11	,443	-1,204	,23
	İlçe veya İl	166	3,17	,435		

Tablo 12’de, öğrencilerin; uzaktan eğitimle ilgili tutumlarına ilişkin algıları ($t=-,532$, $p>,05$), ödevlere ilişkin algıları ($t=-,265$, $p>,05$), eğitimin sürdürülüşüne yönelik düşünce algıları ($t=-1,120$, $p>,05$), öğretim uygulamalarına ilişkin algıları ($t=-1,674$, $p>,05$), kendine ilişkin algıları ($t=-,705$, $p>,05$) ile evin bulunduğu konum arasında anlamlı bir farklılık olmadığı tespit edilmiştir. Ortaokul Öğrencileri Uzaktan Eğitim Algıları Ölçeğine ait ortalama değerler ($t=-1,204$, $p>,05$) ile evin bulunduğu konum arasında anlamlı bir farklılık olmadığı tespit edilmiştir.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler**Öğrencilerin Uzaktan Eğitim Algılarının Değerlendirilmesine Yönelik Tartışma ve Sonuç**

Uzaktan eğitime ilişkin ortaokul öğrencilerinin algılarının değerlendirildiği bu çalışmada; “Öğrencilerin Uzaktan Eğitim Algıları Ölçeği” içerisinde yer alan ifadelerin tümüne “Orta” düzeyde katılım sağladıkları tespit edilmiştir. Alt boyutlara ilişkin elde edilen sonuçlarda en yüksek düzeyli katılımın uzaktan eğitim ile ilgili kendine ilişkin algının, en düşük düzeyli katılımın yine orta düzey skalası içinde kalan uzaktan eğitim ile ilgili ödevlere ilişkin algılara ait olduğu ortaya çıkmıştır. Araştırmada, ortaokul

öğrencilerinin uzaktan eğitim algılarının orta düzeyde olması, uzaktan eğitim uygulamasının öğrenciler tarafından yeterli düzeyde benimsenmediğini göstermektedir.

Ateş ve Altun (2008), Gökbulut (2021), Yıldız (2016) ile Ağır'ın (2007) yaptığı çalışmada, öğrencilerin uzaktan eğitime yönelik tutumlarının orta düzeyde olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Metin ve arkadaşları (2021) ile Barış'ın (2015) çalışmalarında ise uzaktan eğitime yönelik görüşlerin genel olarak düşük düzeyde olduğu tespit edilmiştir. Yenerer'in (2020) yaptığı çalışmada, uzaktan eğitime ilişkin algının genel olarak olumlu olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Uzaktan Eğitim Algılarının Yaşa Göre Farklılaşp Farklılaşmadığına İlişkin Tartışma ve Sonuç

Araştırmada; öğrencilerin yaşı ile uzaktan eğitime yönelik algıları, ödevlere ilişkin algıları, eğitimin sürdürülüşüne yönelik düşünce algıları, kendine ilişkin algıları ve öğretim uygulamalarına ilişkin algıları arasında anlamlı bir farklılık olduğu ve bu farklılıkta 10-11 yaşında olanların ortalama değerlerinin, 12 yaş ve 13 yaşında olanların ortalama değerlerinden daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuçlar, yaşı büyük olanların uzaktan eğitime yönelik düşüncelerinin daha olumsuz olması, teknolojiye olan ilgi ve teknolojileri kullanma isteklerinin azalmasıyla açıklanabilir veya yaşı büyük olanlar sınav grubu olduğu için kaygı taşıyor olabilirler. Çalışmada, kendine ilişkin algının 10-11 yaşında olanlarda daha yüksek çıkmasının bir diğer nedeni de kaygı düzeylerinin daha düşük olması ve derslerin daha aktif geçmesi ile açıklanabilir. Bununla beraber, öğrencilerin uzaktan eğitim ile ilgili ödevlere ilişkin algılarının yaşa göre karşılaştırılmasında ise anlamlı farklılık olduğu, ancak burada 13 yaşında olanların ortalama değerlerinin 10-11 yaş ve 12 yaşında olanların ortalama değerlerinden daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuç; 13 yaş grubu öğrencilerin, LGS sınavına hazırlandıklarından ödevlerine daha fazla önem vermeleriyle açıklanabilir.

Yıldız'ın (2016) yaptığı çalışmada, öğrencilerin uzaktan eğitime yönelik tutumları ile yaşları arasında anlamlı bir farklılık olduğu, bu farklılıkta da yaşı küçük olanların tutumlarının daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Gökbulut'un (2021) çalışmasında ise bu sonuçlardan farklı olarak uzaktan eğitim algısının yaşa göre anlamlı düzeyde farklılaşmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Uzaktan Eğitim Algılarının Kardeş Sayısına Göre Farklılaşp Farklılaşmadığına İlişkin Tartışma ve Sonuç

Araştırmada; öğrencilerin kardeş sayıları ile uzaktan eğitim algıları, eğitimin sürdürülüşüne yönelik düşünce algıları ve ödevlere ilişkin algıları arasında anlamlı bir farklılık olduğu ve bu farklılıkta 4 ve üzeri kardeşe sahip olanların ortalama değerlerinin daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Bu durum; 4 ve üzeri kardeşe sahip olanların uzaktan eğitim algıları, eğitimin sürdürülüşüne yönelik düşünce algıları" ve ödevlere ilişkin algılarıyla ilgili olarak daha olumlu görüşlere sahip olduklarını göstermektedir. Kardeş sayısı çok olanlarda video, ses ve resim gibi dijital içeriklerle daha sık karşılaşılması uzaktan eğitime yönelik düşüncelerin daha olumlu olmasını sağlamıştır. Öğrencilerin uzaktan eğitim ile ilgili tutumlarına ilişkin algıları ile kardeş sayısı arasında anlamlı bir farklılık olduğu ve bu farklılıkta 3 kardeşe sahip olanların algılarının 1, 2 ve 4 ve üzeri kardeşe sahip olanların algılarından daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Öğrencilerin öğretim uygulamalarına ilişkin algıları ve kendine ilişkin algıları ile kardeş sayısı arasında anlamlı bir farklılık olmadığı tespit edilmiştir.

Uzaktan Eğitim Algılarının Uzaktan Eğitime Bağlanabilecek Araç Sayısına Göre Farklılaşım Farklılaşmadığına İlişkin Tartışma ve Sonuç

Araştırmada; öğrencilerin uzaktan eğitime bağlanırken kullandıkları araç sayısı ile uzaktan eğitim algısı ve kendine ilişkin algıları arasında anlamlı bir farklılık olduğu ve bu farklılıkta 3 ve üzerinde araca sahip olanların ortalama değerlerinin 1 ve 2 araca sahip olanların ortalama değerlerinden daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Bu durum, araç sayısı fazla olan öğrencilerin bulunduğu ortamda internet paketinin yeterli ve sahip olduğu donanımların iyi düzeyde olduğunu göstermektedir. Bunun yanında, öğrencilerin uzaktan eğitim ile ilgili; ödevlere ilişkin algıları ve eğitimin sürdürülüşüne yönelik düşünce algıları arasında anlamlı bir farklılık olduğu ve bu farklılıkta uzaktan eğitime bağlanacak araç sayısı az olanların ortalama değerlerinin daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Buna karşın, öğretim uygulamalarına ilişkin algıları ile uzaktan eğitime bağlanabilecek araç sayısı arasında anlamlı bir farklılık olmadığı tespit edilmiştir. Bu sonuç, öğrencilerin sahip olduğu bilgisayar, tablet ve telefonlarla eğitim programlarına kolayca ulaşabilir olmasıyla açıklanabilir. Sonuç olarak; öğrencilerin bilim ve teknolojiye olan ilgileri, uzaktan eğitim araçlarını kullanabilmesi, yeterli internet paketinin bulunması ve yeterli donanıma sahip olması gibi durumların uzaktan eğitime yönelik tutumlar üzerinde olumlu etki doğurduğu ifade edilebilir.

Kaynar ve arkadaşlarının (2020) çalışmasında uzaktan eğitim alırken kullandıkları cihaza göre öğrencilerin uzaktan eğitime ilişkin puanları açısından anlamlı bir fark olmadığı tespit edilmiştir. Gündüz'ün (2013) yaptığı çalışmada, farklı branş ve sınıflarda yer alan katılımcıların uzaktan eğitime yönelik görüşleri ile kişisel bilgisayara sahip olma arasında anlamlı bir farklılık olmadığı tespit edilmiştir. Barış'ın (2015) çalışmasında öğrencilerin uzaktan eğitime yönelik tutumlarının bilgisayar ve internet erişimine sahip olma durumuna göre farklılık gösterdiği ve bu farklılıkta internet ve bilgisayar erişimine sahip olanların tutumlarının daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Sonuç olarak; öğrencilerin bilim ve teknolojiye olan ilgileri, uzaktan eğitim araçlarını kullanabilmesi, yeterli internet paketinin bulunması ve yeterli donanıma sahip olmasının gibi durumların uzaktan eğitime yönelik tutumlar üzerinde olumlu etki doğurduğu ifade edilebilir.

Uzaktan Eğitim Algılarının Cinsiyete Göre Farklılaşım Farklılaşmadığına İlişkin Tartışma ve Sonuç

Araştırmada; uzaktan eğitim algılarının cinsiyete göre anlamlı düzeyde farklılaşmadığı tespit edilmiştir. Bunun yanında; tutumlarına ilişkin algıları, ödevlere ilişkin algıları, uzaktan eğitimin sürdürülüşüne yönelik düşünce algıları, öğretim uygulamalarına ilişkin algıları ve kendine ilişkin algıları ile cinsiyet arasında anlamlı bir farklılık olmadığı tespit edilmiştir. Araştırmada öğrencilerin cinsiyetleri ile uzaktan eğitim algıları arasında anlamlı bir farklılık olmaması, araştırmaya katılanların, uzaktan eğitim algılarının birbirine yakın olmasıyla açıklanabilir. Buna göre, araştırmaya katılan kız ve erkek öğrencilerin uzaktan eğitimde aynı süreçten geçmeleri ve benzer koşullarda ders aldıkları ifade edilebilir. Uzaktan eğitim uygulamalarının yeni olması ve öğrencilerin kız-erkek demeden bu alanda tecrübelerinin az olması bu alanda benzer düşünceye sahip olmalarında önemli bir rol oynar.

Elde edilen bu sonuç, Kaynar ve arkadaşları (2020), Gündüz (2013), Düzgün ve Sulak (2020), Ağır (2007), Yıldız (2016), Barış (2015) ile Kurnaz ve arkadaşlarının (2020) yaptıkları çalışma ile benzerlik

göstermektedir. Ülkü'nün (2018) uzaktan eğitime yönelik tutumu incelediği çalışmada ise kadınların erkeklere kıyasla daha olumlu bir tutuma sahip olduğu tespit edilmiştir. Araştırmada öğrencilerin cinsiyetleri ile uzaktan eğitim algıları arasında anlamlı bir farklılık olmaması, araştırmaya katılanların, uzaktan eğitim algılarının birbirine yakın olmasıyla açıklanabilir. Buna göre, araştırmaya katılan kız ve erkek öğrencilerin uzaktan eğitimde aynı süreçten geçmeleri ve benzer koşullarda ders aldıkları ifade edilebilir. Uzaktan eğitim uygulamalarının yeni olması ve öğrencilerin kız-erkek demeden bu alanda tecrübelerinin az olması bu alanda benzer düşünceye sahip olmalarında önemli bir rol oynar.

Uzaktan Eğitim Algılarının Sınıfa Göre Farklılaşp Farklılaşmadığına İlişkin Tartışma ve Sonuç

Araştırmada; öğrencilerin uzaktan eğitimle ilgili; tutumlarına ilişkin algıları, ödevlere ilişkin algıları, eğitimin sürdürülüşüne yönelik düşünce algıları, öğretim uygulamalarına ilişkin algıları, kendine ilişkin algıları ile sınıf düzeyi arasında anlamlı bir farklılık olmadığı tespit edilmiştir. Ortaokul Öğrencileri Uzaktan Eğitim Algıları Ölçeğine ait ortalama değerler ile sınıf düzeyi arasında anlamlı bir farklılık olmadığı tespit edilmiştir. Uzaktan eğitim sürecinin tüm öğrenciler için yeni bir durum olmasının, söz konusu farklılığın ortaya çıkmaması üzerinde etkili olduğu düşünülebilir.

Kaynar ve arkadaşlarının (2020) yaptıkları çalışmada, ortaokul öğrencilerinin sınıflarına göre uzaktan eğitime yönelik genel puanları ve alt boyutlarının anlamlı düzeyde farklılaşmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Kurnaz ve arkadaşlarının (2020) yaptıkları çalışmada da benzer şekilde katılımcıların uzaktan eğitim uygulamasına yönelik düşüncelerinin sınıfa göre anlamlı bir farklılık oluşturmadığı tespit edilmiştir. Gündüz (2013) ile Düzgün ve Sulak'ın (2020) yaptıkları çalışmada uzaktan eğitime yönelik görüşler ile sınıf düzeyi arasında anlamlı bir farklılık olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Doğrukök ve arkadaşlarının (2021) yaptıkları çalışmada, öğrencilerin öğrenim gördükleri sınıf düzeylerine göre uzaktan eğitim algılarına ilişkin anlamlı bir farklılık olduğu görülmüştür.

Uzaktan Eğitim Algılarının Evin Bulunduğu Konuma Göre Farklılaşp Farklılaşmadığına İlişkin Tartışma ve Sonuç

Araştırmada; öğrencilerin uzaktan eğitim ile ilgili; tutumlarına ilişkin algıları, ödevlere ilişkin algıları, eğitimin sürdürülüşüne yönelik düşünce algıları, öğretim uygulamalarına ilişkin algıları, kendine ilişkin algıları ile evin bulunduğu konum arasında anlamlı bir farklılık olmadığı tespit edilmiştir. Bu sonuçlar; ortaokul öğrencilerinin evlerinin buldukları konumun, uzaktan eğitime yönelik düşüncelerinde etkisinin olmadığını göstermektedir. Kasaba ve köylerde yaşayanların evlerinde teknolojik altyapının şehirdekilere kıyasla daha zayıf olması, onları dezavantajlı bir duruma sokmamaktadır. EBA ve ZOOM programlarını kullanmak için, internet bağlantısı ve bilgisayarın olması yeterlidir. Araştırmaya katılanların büyük çoğunluğu gerekli teknolojik araçlara sahiptir. Bu nedenle, ortaokul öğrencilerinin uzaktan eğitim sürecine benzer imkânlarla sahip oldukları görülmüştür.

Kurnaz ve arkadaşlarının (2020) yaptıkları çalışmada, uzaktan eğitime ilişkin öğrenci görüşleri, uzaktan eğitime ilişkin kendi durumları, uzaktan eğitimde öğretimin sürdürülüşü ve uzaktan eğitim sürecinde ödev ile ilgili görüşler ile okulun bulunduğu konum arasında anlamlı bir farklılık olmadığı buna karşın uzaktan eğitime ilişkin tutumun okulun bulunduğu il/ilçeye göre anlamlı düzeyde

farklılaştığı tespit edilmiştir. Farklılığın olduğu kısımda, okulun bulunduğu konum il olan öğrencilerin uzaktan eğitime ilişkin tutumlarının daha olumlu olduğu tespit edilmiştir.

Değerlendirme

Yapılan çalışmalar bir bütün olarak ele alındığında ülkemizde uzaktan eğitimle ilgili yapılan çalışmaların daha çok bu konuda öğrencilerin görüşlerini ortaya koymaya yönelik olduğu ifade edilebilir. Çalışmalarda, uzaktan eğitime yönelik görüşlerin kişisel değişkenlerle olan bağlantısı sıklıkla ele alınmış olmasına rağmen bu görüşlerin öğrenci veya öğretmenler özelinde motivasyon, tükenmişlik ve iş tatmini gibi alanlarla ilişkilendirmediği görülmektedir. Uluslararası alanda yapılan çalışmalara bakıldığında da konunun daha çok öğrenci ve öğretmen merkezli ele alındığı buna karşın uzaktan eğitime yönelik görüşlerde veli görüşlerine pek başvurulmadığı ifade edilebilir. Dolayısıyla, gelecek araştırmaların yetersiz görünen bu noktalara odaklanmasının faydalı olabileceği düşünülmektedir.

Katkı Oranı Beyanı

Yazarlar makaleye eşit oranda katkı sağlamış olduklarını beyan eder.

Çıkar Çalışması Beyanı

Makale yazarları aralarında herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Kaynakça

- Ağır, F. (2007). *Özel okullarda ve devlet okullarında çalışan ilköğretim öğretmenlerinin uzaktan eğitime karşı tutumlarının belirlenmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Balıkesir Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Balıkesir.
- Akpolat, T. (2021). Ortaokul öğrencilerinin uzaktan eğitime ilişkin metaforik algılarının incelenmesi. *Ankara University Journal of Faculty of Educational Sciences (JFES)*, 54(2): 497-522.
- Ateş, A., Altun, E.H. (2008). Bilgisayar öğretmeni adaylarının uzaktan eğitime yönelik tutumlarının çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 3(54): 125-45.
- Barış, M. (2015). Üniversite öğrencilerinin uzaktan öğretime yönelik tutumlarının incelenmesi: Namık Kemal Üniversitesi örneği. *Sakarya University Journal of Education*, 5(2): 36-46.
- Düzgün, S., ve Sulak, S. (2020). Öğretmen adaylarının covid-19 pandemi sürecinde uzaktan eğitim uygulamalarına ilişkin görüşleri. *Milli Eğitim Dergisi*, Salgın Sürecinde Türkiye’de ve Dünyada Eğitim, 619-633.
- Gökbulut, B. (2021). uzaktan eğitim öğrencilerinin bakış açısıyla uzaktan eğitim ve mobil öğrenme. *Eğitim Teknolojisi Kuram ve Uygulama*, 11(1): 160-177.
- Gündüz, A. Y. (2013). *Öğretmen adaylarının uzaktan eğitim algısı*. Yüksek lisans tezi, Sakarya Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Sakarya.
- Kaynar, H., Kurnaz, A., Doğrukök, B. ve Şentürk Barışık, C. (2020). Ortaokul öğrencilerinin uzaktan eğitime ilişkin görüşleri. *Turkish Studies*, 15(7): 3269-3292.
- Metin, M., Emlik, H., Gürlek, E. H., ve Demirbaş, S. (2021). Uzaktan eğitime yönelik öğretmen görüşlerinin farklı değişkenler açısından incelenmesi. *Studies in Educational Research and Development*, 5(1): 19-47.
- Tabachnick, B. G., ve Fidell, L.S. (2013). *Using multivariate statistics*, 6. edition, É.-U. U. Pearson.
- Uslu, B., ve Beycioğlu, K. (2013). İlköğretim okulu öğretmenlerinin örgütsel bağlılıkları ile müdürlerin paylaşılan liderlik rolleri arasındaki ilişki. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 32(2): 323-345.
- Ülkü, S. (2018). *İlkokullarda görev yapan öğretmenlerin uzaktan eğitime yönelik tutumları*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Bolu.
- Yenerer, T. (2021). *Uzaktan eğitim uygulamalarının sınıf öğretmenleri görüşlerine göre değerlendirilmesi*. Yüksek lisans tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Konya.
- Yıldız, S. (2016). Pedagojik formasyon eğitimi alan öğrencilerin uzaktan eğitime yönelik tutumları. *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(1): 301-29.

SOSYAL İÇERİK ÜRETEEN İNTERNET SİTELERİNDE 'CLICKBAIT' YANSIMALARI*

 Sümeyye KAHRAMAN^a

 Faruk TEMEL^b

Özet

Geleneksel medyanın yerini yeni nesil medyaya bırakmaya başlaması beraberinde birtakım uygulamalar da getirmesine neden olmuştur. Bunlardan bir tanesi yeni nesil medyanın tıklanma oranının artması adına yapılan internet hileleridir. Literatürde 'clickbait' olarak adlandırılan bu hileler, dilimizde 'tık tuzağı' şeklinde isimlendirilmektedir. Clickbait, internet gazeteciliğinde hedef kitle açısından olumsuz karşılansa da internet ortamında gazeteler okuyucu sayısını artırmak için bu yöntemi uygulamaktadır. Bu doğrultuda çalışmanın konusu, eğlence ve sosyal içerik üreten internet sitelerindeki clickbait yöntemlerinin incelenmesini içermektedir. Çalışma kapsamında; mynet, onedio ve neoldu.com internet sitelerindeki clickbait haber başlıklarının içerik analizi yöntemiyle analiz edilerek, clickbait haber başlıklarını tespit etmek ve bu tür başlıkların nasıl kullanıldığını açıklamak amaçlanmaktadır. Çalışma, genel olarak geleneksel medya uzantısı olan ana akım medyaların incelenmesinden esinlenmiş ve sadece eğlence içeriği üreten internet sitelerindeki haber başlıkları incelemiştir. Sonuç olarak, clickbait haber başlıklarının eğlence ve sosyal içerik üreten internet sitelerinde sıklıkla kullanıldığı ve bu tür sitelerde toplam on adet clickbait başlık kullanımının yaygın olduğu saptanmıştır. Güncel olarak yayınlanmakta olan haberler için başlık seçiminde clickbait yöntemlerine sıklıkla baş vurulduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Clickbait, Tık tuzağı, İnternet haberciliği, Yeni medya.

'CLICKBAIT' REFLECTIONS ON INTERNET SITES PRODUCING SOCIAL CONTENT

Abstract

The fact that the traditional media has started to be replaced by the new generation media has led to some applications. One of them is internet tricks to increase the click-through rate of the new generation of media. These tricks, which are called 'clickbait' in the literature, are called 'clickbait' in our language. Although clickbait is viewed negatively in terms of the target audience in internet journalism, newspapers apply this method to increase the number of readers in the internet environment. In this direction, the subject of the study includes the examination of clickbait methods on websites that produce entertainment and social content. Scope of work; It is aimed to analyze the clickbait news headlines on mynet, onedio, and neoldu.com websites with the content analysis method, to identify the clickbait news headlines and to explain how such headlines

* Bu makale, yazarlığını birinci yazarın, danışmanlığını ikinci yazarın yaptığı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

^a Yük. Lis. Öğr., Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, smyykhrmn1@gmail.com

^b Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Gazetecilik Bölümü, faruktemel@erciyes.edu.tr

Makale Geliş Tarihi: 02.02.2022, Makale Kabul Tarihi: 29.04.2022

are used. The study was inspired by the analysis of mainstream media, which is an extension of traditional media, and examined news headlines on websites that only produce entertainment content. As a result, it has been determined that clickbait news headlines are frequently used on websites that produce entertainment and social content, and a total of ten clickbait headlines are common on such sites. It has been observed that clickbait methods are frequently used in the selection of titles for the currently published news.

Keywords: Clickbait, Internet journalism, New media.

Giriş

Avrupa'da ve ülkemizde yazılı ve görsel basını mevcut olan geleneksel medya organları, teknolojinin ve zamana bağlı olarak haber yayımının gelişmesiyle beraber kullanılmakta olan medya içeriklerini internet ortamına taşımışlardır. Zaman içerisinde ilerleme düzeyine baktığımızda medya organları içeriklerini internet ortamına taşınmakta yavaş hareket etmiş olsa da son yıllarda bu alanda hızlı bir sıçrama yaşanmıştır. Bunun akabinde yazılı ve görsel medyası bulunmayan haber ve sosyal içerik üretim organları medya adı altında web sitelerine üye olmuşlardır. Üye olunan bu siteler sayesinde yeni haber organları, geniş kitlelere ulaşım gibi avantajlar sağlamaktadır.

Bu avantajlar nedeniyle geleneksel medyacılık yerini giderek yeni nesil medya olarak adlandırılan internet medyacılığına bırakmaya başlamıştır. Geleneksel medyaya göre; ekonomik olarak, hız olarak, ulaşılan kitle sayısı olarak vs. birçok yönden avantajlı olarak görünüyorsa da internet medyacılığının dezavantajları da azımsanmayacak bir sayıya sahiptir. İnternet medyasında internet gazeteciliği olarak adlandırılabilen yeni nesil habercilik için önemli bir nokta geleneksel medyadan farklı olarak tıklanma sayısıdır. Geleneksel medya tiraj ya da reyting olarak baktığı kitlelere ulaşım sayısına, internet ortamında tıklanma sayısı olarak bakmaktadır. Tıklanma sayısını artırmak için kullanılan yöntemler ise clickbait yani tık tuzağı olarak adlandırılmaktadır¹.

Tıklanma sayısı internet medyası açısından oldukça önemli bir yere sahip olmakla birlikte, internet medyasının tıklanma sayılarına göre bu platformda yer edinmesi sağlanmaktadır. İnternet medyasında önemli bir etken olan tıklanma sayısı, ekonomik gelir ve avantaj-dezavantaj gibi ayrıştırıcı durumlar, literatürde önemli bir yere sahiptir (Özel & Deniz, 2019; Özyal, 2016; Bulunmaz, 2011). Bu nedenle yapılan çalışma; internet medyası için önemli kriterlerden olan tıklanma sayısı, ekonomik gelir, avantaj ve dezavantaj şeklinde diğer çalışmalarda değinilen kriterleri kapsamamaktadır.

Yapılan çalışmada; internet gazeteciliğinin, teknolojiye bağlı olarak artması sonucu ortaya çıkan 'tıklanma sayısını artırma' sorununun ele alınması hedeflenmektedir. Bu sorun ise; okuyucu çekmek adına yapılan tıklanma tuzakları olarak karşımıza çıkmaktadır ve bu alanda yapılan diğer araştırmalar incelenerek bulgulara ulaşılmıştır. Tıklanmak için kullanılan bu yöntemler okuyucu çekmek ve bu sayede ekonomik gelir elde etmek amacıyla yapılıyor olsa da okuyucu tarafından bakıldığında

¹ Cambridge Dictionary kelimenin çevirisini tam anlamıyla 'dikkat çekmeyi ve insanları belirli web sitelerine giden bağlantılara tıklamaya teşvik etmeyi amaçlayan internetteki makaleler, fotoğraflar vb.' şeklinde yapmaktadır. <https://dictionary.cambridge.org/tr/s/%C3%B6z1%C3%BCK/ingilizce/clickbait>.

gazetecilik kimliğine karşı olumsuz tutumlar sergilendiği ve geri dönütler sağlanarak düzeltme yapıldığı ortadadır (Özel & Deniz, 2019, s. 244).

İnternet medyacılığının yayılması sonucu ortaya çıkan sorunlar, literatürde geniş bir yere sahiptir. Yapılan bu araştırmanın da literatüre; yabancı literatürde geniş bir yere sahip olan 'Clickbait' kavramı incelenerek katkı sağlamak amaçlanmıştır. Bu bağlamda clickbait haber örnekleri incelenerek araştırmanın bulgular kısmında değerlendirmeye alınmıştır. Bu araştırma 2021 Nisan ayında ardışık olmayan günlerde seçilerek bir haftalık süre zarfını kapsayacak şekilde toplam yedi günlük inceleme yapılmıştır. Bu doğrultuda; internet medyasında yer edinmiş olan haber organları incelenmiş ve clickbait uygulaması olan haberler belirlenmiştir. Belirlenen haber örnekleri, bulgular kısmında araştırmaya eklenmiştir. Araştırma sonucunda elde edilen bilgiler ve yapılacak olan yeni araştırmacılara öneriler de sonuç kısmında yer almaktadır.

A. LİTERATÜR TARAMASI

İnternet haberciliği giderek yaygınlaşmaya başlamakta ve neredeyse tüm medya organları içeriklerini internet ortamına taşımaktadır. Ana akım medya organlarından olan gazete ve televizyonlar içeriklerini internet ortamına taşımakta, öyle ki ana akım medyada sahipliği bulunmayan gazete, dergi ve televizyonlar da internet ortamında içerik oluşturmaya başlamışlardır. Bu bağlamda internet gazeteciliği araştırmaları literatür açısından önemli bir yere sahip olmaktadır.

İnternet gazeteciliği önemli bir işlev kazanmış olsa da ziyaretçi sayısı artmadığı takdirde hayatta kalması imkânsız hale gelmektedir. Bu nedenle internet gazeteciliği yapmakta olan kuruluşlar tık tuzakları kullanarak okuyucu çekmeye başlamışlardır. Bu uygulamaların yabancı literatürdeki ismi ise 'Clickbait'dir. Haber içeriği üreten ya da sadece eğlence içeriği üreten internet portalları clickbait yöntemleri kullanarak okuyucu çekmekte ve tık sayılarını arttırmaktadır. Bu durum ise araştırmacıların konu çeşitliliğini arttırmasına olanak sağlamak ve bu yönde araştırmalar yapılmasına imkân tanımaktadır.

Tık tuzağı ya da clickbait üzerine yapılan araştırmalardan ilki, Özel ve Deniz'in (2019); 'tık ve etik arasında sıkışan gazetecilik' isimli araştırmadır. Bu araştırmada, ana akım medyada sahiplik oluşturan medya kuruluşlarının internet sitelerinde kullanılan haberler incelenmiş, içerik analizi yöntemi kullanılmış ve farklı kuruluşlarda görev alan editörler ile görüşme sağlanmıştır. Araştırmaya göre ise, ne kadar etik kurallar göz önünde tutulsa da tık almak için birçok clickbait haber kullanıldığı ortaya konmuştur. Diğer bir araştırma, Post Truth Çağında Dijital Gazetecilik ve Haber Başlıklarında "Tık Tuzağı" (Çoban, 2019), adlı çalışmadır. Bu çalışmada yine aynı yöntemler kullanılmış ve ana akım medya kuruluşlarının internet haber içerikleri incelenip içerik analizi yöntemi kullanılarak sonuca ulaşılmıştır. Sonuç kısmında ise, clickbait haber kullanımının okuyucu çekmek adına kullanıldığı ve okuyucu çekerek ekonomik gelir sağladığı ortaya konmuştur. İnternet Haberciliğinde Tıklanma Kaygısı ve Kapan Manşetler (2010) isimli çalışmada Hakan Dönmez, yine internet gazeteciliğinde okuyucu çekmek adına kullanılan manşetler üzerinde durmuş ve ana akım medyanın internet sayfalarında içerik analizi yaparak kullanılan başlıkların analizini yapmıştır. Bu bağlamda bakıldığında ise on adet ana başlık tespit etmiştir. Ramazan Çelik, Tık Odaklı Habercilikte Tık Yemi Taktiği; Kovid-19 Örneği (2020) isimli çalışmasında

yine okuyucu kitleyi internet sayfasına çekmek adına yapılan tık yemi başlıklar üzerinde durmuştur. Toplumsal olarak yaşanan pandemi sürecinde bu tür başlıkların insanların ilgisini çekeceği ve internet sayfalarının bu tür başlıklara tık kullanacağı ortaya konulmuştur.

Literatür taraması yapıldığında internet gazeteciliği yapmakta olan ana akım medya ve farklı internet sitelerindeki başlıkların incelendiği fakat çalışmaların genel olarak aynı başlıklar üzerinde yoğunlaştığı görülmüştür. Sosyal içerik üreten internet sitelerindeki haber başlıkları ise ana akım medya organlarında kullanılan başlıklarla uyumaktadır.

B. İNTERNET GAZETECİLİĞİNİN TÜRKİYE'DEKİ GELİŞİMİ

Teknolojinin, 20. Yy'ın ortalarına kadar yavaş ilerlediği, 20. Yy'ın ortalarından sonra hızlı bir yükselmeye geçtiği görülmektedir². Hemen her alanda yaşanan teknolojik ilerleme büyük kitleleri etkisi altına alan, medya kuruluşlarını da etkilemiştir. Bu bağlamda bakıldığında medya kuruluşları, teknolojinin getirmiş olduğu 'interneti' kendi bünyesine entegre etmiştir.

ABD'de internet kullanımının yaygın hale gelmesi Türkiye'den çok öncelere denk gelmektedir. Bunun nedeni, internetin kaynağının Amerika Birleşik Devletleri olması ve temellerinin ABD'de atılmasından kaynaklanmaktadır. Bu doğrultuda internet kaynaklı ilk internet gazeteciliği uygulamaları da ABD'de başlamıştır. ABD kaynaklı ilk internet gazeteciliği girişimi 1979 yılında olmuş olsa da başarı elde edilememiş ve bu yöndeki ikinci girişim medya kuruluşlarının ve iş kurumlarının da internet ortamına ilk girişiminin 1993 yılında olduğu görülmektedir (Koloğlu, 2013, s. 179).

Türkiye'ye internetin gelişi ve yayılışı biraz rötarlı olmuştur. Bunun nedenleri arasında internet için kullanılması gereken alt yapı yetersizliği, ekonomik ve siyasal durum gösterilmekte ve internetin kullanılmaya başlanması sonucu bu nedenlerin gelişmesine katkı sağlandığı görülmektedir (Çevikel, 2004, s. 149). Medya ve diğer iş kolları interneti kullanmaya başlamış ve ABD'nin tam tersi olarak medya sektöründe önemli bir paya sahip olan büyük medya şirketleri önceliği almıştır (Aral, 2019, s.158).

Ülkemizde internet kullanımına geçişte öncelik alan büyük medya şirketleri görsel, işitsel ve yazılı olan medya içeriklerini tam anlamıyla internet ortamına taşımaya çalışmışlardır. Bu bağlamda bakıldığında, internet gazetesi olarak değil, gazetenin, radyonun ya da televizyon kanalının internet sitesi olarak sisteme katılmışlardır (Aral, 2019, s. 158). İnternet çağın vazgeçilmez bir parçası olmakta ve bu nedenle gazetecilik pratiklerine yeni isimler getirmektedir. Geleneksel gazetecilikte yalnız 'gazetecilik' olarak anılan haber yayım süreci, internetin kullanımının yaygınlaşması ve gazeteciliğin internet ortamına taşınmasından sonra isminde 'online gazetecilik, sanal gazetecilik, web gazeteciliği, elektronik gazetecilik ve internet gazeteciliği' şeklinde değişim olmuştur (Kırçıl & Karagüller, 2003, s. 159).

| 542 | İnternet gazeteciliğine girişi 19 Temmuz 1995 tarihinde olmuş ve bu yıl içinde Ekim ayında *Leman* dergisi basılı yayın organındaki haber içeriklerini internet ortamından okuyucularına sunmaya başladı. İçeriklerini tam anlamıyla internet ortamına taşıyan ve günlük olarak yayın yapmaya başlayan diğer

² <http://erenozdemir.net/teknolojinin-gelisim-sureci/> ; 1970'li yıllarda bulunan bilgisayar teknolojilerinin gelişmesi ve teknolojik alanda hızlanmayı sağlaması bir ilerleme sürecidir.

gazete ise Milliyet (27 Kasım 1996) olmuş, Hürriyet ve Sabah gazeteleri (1 Ocak 1997) de yayınlarını internet ortamına taşıyan medya organları olmuştur (Çakır, 2007, s. 138).

Bu doğrultuda baktığımızda, büyük medya şirketlerinin internet dünyasına girmesi, ABD'de küçük ölçekli medya gruplarının internet dünyasına girmesiyle kıyaslandığında; ülkemizde ilk olarak büyük ölçekli medya gruplarının bu sisteme ayak uydurduğu söylenebilir. İnternet gazeteciliği, medya organlarının hali hazırdaki sisteminin internet ortamına uyarlanmasında önemli bir adım olarak karşımıza çıkmaktadır.

İnternetin medyada kullanımın ilerlemesiyle beraber diğer medya organları radyo, televizyon ve ajanslar da birer birer içeriklerini internet ortamına taşımaya başlamış ve böylece haber ve yayın akışlarını internet üzerinden hedef kitleye ulaştırmaya başlamışlardır (Çakır, 2007, s. 138). İnternet kullanımı medya organları için bir nevi hedef kitleye ulaşmak adına dönüm noktası olmuştur.

İlerleyen zaman içerisinde, basılı, görsel ve işitsel medyanın yanı sıra içeriklerini sadece internet ortamında kitleler ile buluşturan, internet odaklı medya organları ortaya çıktı ve sadece internette yayın yaparak haber ve içerik sunumu başladı. Geleneksel medya ise sadece haber içeriklerini değil bunun yanında; alış-veriş broşürleri, anketler, şehir rehberleri ve çeşitli haber dosyaları gibi içerikler de üreterek internette yerini korumaya başladı (Karaduman, 2002, s. 185).

İnternet ortamında haber üretiminin geleneksel medya kaynaklı olması, haber üretimi, dağıtım ve yayımı konusunda yaşanan sorunların, internet mecrasına taşınmasına neden olmuştur (Aral, 2019, s. 149). Geleneksel medyada yaşanan temel sorunlar arasında gösterilen; üretim, yayım ve dağıtım sorunu, bu medya kullanıldığında sorunun devam etmesine neden olmuştur.

1995 yılında başlayan internete içerik taşıma hareketi 2000 yılından sonra ekonomik kriz yaşanmış olsa da (Karaduman, 2002) artarak devam etmiş ve şu an sayısı oldukça fazla olan haber ve içerik internet sayfaları karşımıza çıkmaktadır. İnternet haber sayfalarının yanı sıra sosyal medya³ mecrası olarak adlandırılan hem tanışma hem de arkadaşlar ile sohbet etme- haber alma (Aral, 2019, s.159) mecraları da 2000 yılından sonra hatırı sayılır kullanıcıya sahip olmuştur. Bu mecralar ise clickbait yani tık yemi haberlere başvurarak okuyucu sayısını artırmaktadır.

1. Clickbait Nedir?

Çevrimiçi gazetelerde insanları habere çekmek adına akılda kalıcı başlıklar kullanmak ya da sansasyonel başlıklar kullanarak haberler oluşturmak ve yapılan bu uygulamalar sonucunda birçok okuyucu kitleyi sayfaya tıklamak için ikna etmek amaçlanmaktadır (Shu & Wang, 2018, s. 138).

Bu bağlamda; içeriklerini internet ortamına taşıyan medya organları da hem elindeki okuyucu kitleyi tutmak hem de yeni kitleler çekmek adına haber içeriğinde, haber başlıklarında ve haber fotoğraflarında birçok yöntem başvurumaktadırlar. Bu yöntemler ise clickbait olarak adlandırılmaktadır (mediaclick.com).

³ Facebook, Twitter ve İntagram gibi tanışma, sohbet ve haber alma mecraları. Bkz: https://tr.wikipedia.org/wiki/Sosyal_medya

2. Clickbait Haber Yöntemleri

Gazete haberleri ve televizyon haberleri bulunduğu bölgede birçok kesime hitap etmektedir. Bu medya organları, okuyucularının ve izleyicilerinin duygu ve düşüncelerine yön vermekte aynı zamanda da okuyucuların duygu ve düşünceleri üzerine, haber yapım süreçleri işlemektedir. Bu doğrultuda haber hızla tüketilen bir olgu haline gelmektedir (Özyal, 2016, s. 158). Haberin hızla tüketilmesi için ise; ulusal ve uluslararası medyanın internet platformunda okuyucu çekmek adına kullanmakta olduğu birçok tıklama yöntemi bulunmaktadır.

Tık odaklı habercilikte başlık, spot ve fotoğraf kullanımı tıklanma sayısını nasıl artırabilirim, sorusu doğrultusunda oluşturulmaya başlamış ve haber değerinin bu kriterlere göre hazırlanmasına zemin oluşturmuştur. Tık yemi⁴ olarak karşımıza çıkan haber hazırlama stillerini Dönmez, 'Kapan' manşet olarak adlandırmıştır. Kapan manşet ise kullanıcıyı sitede tutmak adına endişe, korku, yakınlık ve heyecan gibi olguların barındığı haber başlıklarını ifade etmektedir (Dönmez, 2010, s. 159). Bu bağlamda medya organları kapan manşet kullanarak okuyucu çekmeye çalışmaktadır. Kapan manşetler okuyucu çekmek adına hem geleneksel medyada hem de yeni medyada kullanılmaktadır.

İnternet haberciliğinde tıklanma sayısının önemi kullanılan başlık ve içerikten anlaşılmaktadır. Bu bağlamda Işık ve Koz internet haberciliğinde, okuru sitede tutmak adına yapılan clickbait haberlere şu isimleri vermektedirler; arama motoru haberciliği, tık tuzağı haberciliği ve galeri/video haberciliği (Vural & Sütçü, 2019, s. 279).

Tık yemi yani clickbait habercilik; haberin aslını çarpıtma, doğruyu gizleme, dikkatleri üzerine çekme, heyecan uyandırma, haber için önemli olan haber parçalarını gizleme, okuyucu çekmek adına haberi abartma ve cezbedici hale getirmek gibi unsurlar barındırmaktadır (Özyal, 2016, s. 108). Bu bağlamda bakıldığında clickbait yöntemi medya organlarının internet platformlarında şu şekillerde yer bulmaktadır. Bu clickbait haber başlıkları Burak Özyal (s. 288, 2016), Murad Karaduman (s. 65, 2002), Nazmi Ekin Vural & Cem Sefa Sütçü (s. 28, 2019) ve Bahşende Çoban (s. 38 / 41, 2019)'ın çalışmalarından hareketle elde edilmiştir.

Resim 1. Soru Cümlesi İçeren Haber Başlıkları

Çocuk parası ne zaman yatar? Başvuru şartları

⁴ İngilizceden tam çeviri.

(<https://finans.mynet.com/haber/detay/ekonomi/cocuk-parasi-ne-zaman-yatar-basvuru-sartlari-neler/419697/>)

Bu tarz clickbait haber başlıklarında öncelikli olan soru sormak ve okuyucuları sorunun cevabı hakkında meraklandırmaktır. Okuyucu haber içeriğine bakmak ve başlık için kullanılan sorunun cevabını aramak isteyecektir. Habere tıklanma sağlandığı anda ise okuyucu aslında çok da merak edilecek bir durum olmadığını görmektedir. Bu bağlamda soru cümleleri ile kurulan haber başlıkları okuyucu çekmek adına önem arz ediyor olsa da okuyucu açısından farklı bir kurguyla karşılaştığı görülecektir.

“Çocuk parası ne zaman yatar?” şeklinde kullanılan başlık soru cümlesi olarak uygulanmakta ve hedef kitlenin merak duygusu üzerinde yoğunlaşmaktadır. Hedef kitle merak ettiği bu haberin içeriğine ulaşmak isteyecek ve internet sitesi bu yöntemle tık sayısını artırmış olacaktır. Bu yöntem clickbait yöntemleri arasında ilk sırada yer almaktadır.

Resim 2. Ünlem Cümlesi İçeren Haber Başlıkları

Kilosu 3 bin TL! Üreticisini zengin ediyor

(<https://finans.mynet.com/haber/detay/ekonomi/kilosu-3-bin-tl-ureticisini-zengin-ediyor/419702/>)

Clickbait yöntemlerinden bir diğeri olan ünlem cümlesi de okuyucu tarafa duygu yoğunluğu oluşturmaktadır. Hem merak duygusu hem de tahminin doğru olup olmadığına ilişkin varsayımına hitap eden ünlem cümlelerine internet haberciliğinde sık sık rastlanmaktadır. Bu başlığa tıklayan kişinin karşısına çok farklı haber içerikleri çıkabilmektedir. Gündemde olan bir konu ya da gündem dışı bir konunun çıkması olası bir hal almaktadır. Kullanılan fotoğraf üzerine tahmin yürütülebiliyor olsa da farklı sonuçlar çıkabilmektedir.

“Kilosu 3 bin TL!” şeklinde kullanılmış olan bu haber başlığı, insanların yine merak duygusu üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu bakımdan soru işareti ile yapılan clickbait başlıklar ile aynı duygulara hitap ederek hedef kitleden tık almayı amaçlamaktadır. Tık sayısı arttıkça hitap ettiği kitlenin sayısı artmakta ve buradan ekonomik gelir sağlanmaktadır.

Resim 3. Sonu Üç Nokta ile Biten Haber Başlıkları

Görenler polisi aradı, polis olay yerine gidince...

(<https://www.mynet.com/gorenler-polisi-aradi-gercek-bambaska-cikti-110106805771>)

Tıklanma yöntemlerinden bir diğeri ise üç nokta ile kullanılan haber başlıklarından oluşmaktadır. Okuyucu haber içeriğine tıkladığı andan itibaren farklı haber ve fotoğraf linklerinden oluşan haber çıkabilmekte ya da tam tersi bir durumla da karşılaşmaktadır. Polis olay yerine gidince, tabiri kullanıldığında adli alanda ya da sağlık alanı (kaza, saldırı vb.) hakkında haber yapıldığı tahmini yapılmaktadır. Okuyucu varsayımı ile örtüşmeyen haberler ile karşı karşıya kalabilmektedir. Bu bağlamda internet haberciliğinde kullanılan clickbait yöntemleri arasında üç nokta ile kullanılan haber başlıklarına da ulaşılmaktadır. Bu tür haber başlığı yerine düz bir başlık kullanılmış olsaydı siteye okuyucu çekmek ve tıklanma sayısını artırmak zaman alacaktı.

“Görenler polisi aradı, polis olay yerine gidince...” şeklinde tercih edilmiş olan bu haber başlığı, insanların haberin içeriğini farklı yorumlamasına neden olmaktadır. Bu nedenle hem yanlış algıya sebep olmakta hem de insanların habere ve haberciye karşı olan güven duygusu üzerinde etki sağlamaktadır.

Resim 4. Alıntı Cümle İçeren Haber Başlıkları

Fatih Altaylı: 'Muhabirlere Tetikçi Gibi Davranmayı Öğretirseniz Olacağı Budur'

Fatih Altaylı, Anadolu Ajansı muhabiri Musab Turan'ın iki Bak...

1.9b
OKUNMA

22 Mayıs, 13:17

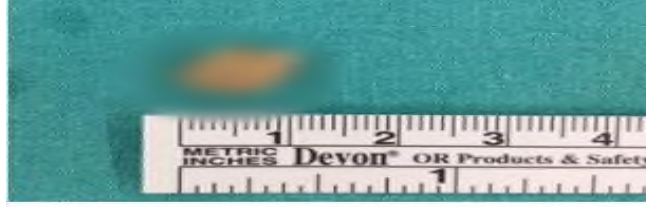
(<https://onedio.com/haber/fatih-altayli-muhabirlere-tetikci-gibi-davranmayi-ogretirseniz-olacagi-budur-983212>)

Bu tür haber başlıklarında söyleyen kişinin ya da sözü edilen kişinin fotoğrafına rastlanmaktadır. Konunun anlaşılması açısından tercih edilen bir haber başlığı olsa da internet haberciliğinde, geleneksel haberciliğe oranla daha fazla kullanılmaktadır. Bu bağlamda internet haberciliği yapan muhabirler ve editörler tam nokta atışı başlık arama derdine son verip alıntı cümleler ile günü kurtarmaktadırlar. Kısacası, internet haberciliğinde alıntı cümle yapılarak da başlık oluşturulmaktadır.

Alıntı yapılan söz, sözün sahibi kadar önemlidir. Hem insanların merak duygusunu artırmakta hem de sözün sahibinin hedef kitle üzerindeki etkisi doğrultusunda haberin güvenilirlik etkisini

değiştirmektedir. Herhangi başka bir başlık kullanılsaydı, haber açısından inanma duygusu üzerinde bir etkisi olmadı ya da olacağından daha az etkiye sahip olacaktı.

Resim 5. Özne veya Nesnesi Belirsiz Olan Haber Başlıkları

**Gerçeği 10 yıl sonra öğrendi,
hayatının şokunu yaşadı!**

(<https://www.mynet.com/gercegi-10-yil-sonra-ogrendi-bademcik-iltihabi-dediler-tas-cikti-110106805699>)

Kullanılan özne ve nesnesi eksik haber başlıkları da clickbait yani tık yemi olarak adlandırılmaktadır. Bu bağlamda, haber başlıklarının özne ve nesne içermemesi de okuyucu tarafından yanlış ya da eksik olarak algılanabilmekte ve konu açısından yapılan yorumlar yanlış olabilmektedir. Özne ve nesne eksikliği haber açısından da eksiklik ortaya çıkarmaktadır. Neyi ve kimi sorularının başlıkta cevap bulamaması da clickbait haber başlıkları arasında yerini almaktadır.

“Gerçeği 10 yıl sonra öğrendi, hayatının şokunu yaşadı!” şeklinde kullanılmış olan bu haber başlığı hem özne hem de nesne bakımından eksik şekilde kurgulanmıştır. Bu şekilde insanların merak duygusu üzerinde yoğunlaşmaktadır. Kullanılan bu başlıklar genellikle ünlem işareti de kullanılarak oluşturulmaktadır, fakat başlık açısından iki element ya da tek element eksik kullanılarak clickbait uygulanmıştır.

Resim 6. Yarım Cümle ile Kurulan Haber Başlıkları

**Pülümür Vadisi
görenleri hayran**

(<https://www.mynet.com/pulumur-vadisi-nde-bahar-guzelligi-doga-tutkunlarinin-gozdesi-oldu-190101257119>)

Clickbait haber başlıkları arasında önemli bir yere sahip olan diğer internet haberi başlığı sunumu ise yarım cümle ile kurulmuş haber başlıklarıdır. Bu tür haber başlıklarına her haber sitesinde rastlanılma

da çoğu haber sitesi okuyucu çekmek adına bu yönteme başvurmakta ve okuyucular varsayım üzerine tıkladıkları haber karşısında yine doğru yorum yapamamış ya da tıkladıkları zamanki duygularını görememişlerdir.

Kullanılmış olan bu başlık, hedef kitle açısından heyecan ve merak uyandırılarak yapılmıştır. Genellikle ana ekranda yarım cümle ile verilmiş olan bu haber başlıkları habere tıkladığı zaman ya aynı başlığın tam hali ya da tamamen farklı bir başlık kullanılarak yapılmaktadır. Burada amaç yine insanların merak etmesini sağlamak ve tık sayısını arttırmaktır.

Resim 7. Şok – Flaş- Bomba Son Dakika İçeren Haber Başlıkları

**Sağlık Bakanlığı açıkladı: İşte 22 Mayıs 2021
koronavirüs tablosu**

(<https://www.mynet.com/saglik-bakanligi-acikladi-iste-22-mayis-2021-koronavirus-tablosu-110106805849>)

Son dakika, flaş gibi haber başlıkları okuyucuların dikkatini çekmek için alternatif bir kulanımdır. Başlıkta verilmemiş olsa da kullanılan haber fotoğrafında ya da görselinde bu ifadelere rastlamak mümkündür. İnternet haberciliğinde bu yöntem sık sık kullanılmaktadır. Geleneksel medya olarak gazete haberine baktığımızda zaman algoritmasının farklı olmasından dolayı son dakika, flaş gibi ifadeler sık rastlanılmamaktadır. Belli bir süre içerisinde gerçekleşmesinden dolayı anlık olarak verilmektedir. Bu nedenle internet sitelerinde önemli bir gelişme olmadığı takdirde bu tarz haber başlıkları kullanılmamakta, kullanılıyor olduğunda ise hedef kitlenin merak duygusu üzerine yoğunlaşmaktadır.

Resim 8. Görüntünün Ön Planda Olduğu Haber Başlıkları

Yer: Erzincan! Böyle görüntülendiler

(<https://www.mynet.com/yer-erzincan-yiyecek-arayan-domuz-surusu-boyle-goruntulendi-110106805954>)

Bu tür başlık kullanımlarında görüntünün ön planda olduğu anlaşılmaktadır. Genel olarak magazin haberlerinde kullanılıyor olsa da rutin haberlerde de kullanımı görülmektedir. Okuyucular görüntünün ön planda tutulduğu haber içerilerine tıklama yapmakta ve haberin kaynağına ve içeriğine ancak bu şekilde ulaşabilmektedir. Bu tür kullanımlar da clickbait haber olarak adlandırılmaktadır.

Başlıkta kullanılan kelimeler de görüntünün ön planda olduğunu hedef kitleye anlatmaktadır. Görüntü bu tür haberler için oldukça önemlidir ve örneğine az rastlamış olmak gerekmektedir. Bu haber türü yine clickbait yöntemler arasında yerini almaktadır. Bunun nedeni ise, görüntünün yine insanlar üzerindeki merak ve seçici algı duygusu üzerindeki etkisinden kaynaklanmaktadır.

Resim 9. Gazetenin Yorum veya Değerlendirmesinin Olduğu Haber Başlıkları

Görüntüleri iştah açıyor! Yenilebilir çiçeklere şans verin

(<https://www.mynet.com/mutfaginizda-yenilebilir-ciceklere-yer-acin-1206008-myyemek>)

Bu tür haber başlıkları okuyucu tarafından merakla karşılanmaktadır. Bu durumda sayfa editörleri kendi yorumlarının olduğu haber başlıklarını da tercih etmektedirler. Okuyucu böylece tıklama sayısını artırarak haber sayfasının ekonomik gelirine katkı sağlamaktadır. Ekonomik gelir de bu tür haber ve içerik sayfalarına verilen reklamlar sayesinde karşılanmaktadır.

Kullanılmış olan başlıkta da haberi yazan kişinin yorumu dikkat çekmektedir. Burada haberciye olan güven duygusu vurgulanmaktadır. İnsanların yapılmış olan bu clickbait haber başlığı doğrultusunda, istenileni yapıp yapmayacağı merak uyandırmaktadır. Yorumlarla yapılmış haber başlıkları merak duygusunun kişi değiştirmesine olanak sağlamak ve hedef kitlenin merak duygusu üzerinden alınmış olan bu başlık haberi yazan kişiye verilmiştir.

Resim 10. Klasik Tık Odaklı Haber Başlıkları

(<https://www.neoldu.com/huawei-telefon-modelleri-41535h.htm>)

Clickbait haber başlıklarının arasında sıklıkla kullanılan klasik tık odaklı haber başlıklarıdır. Bu tür haber başlıkları diğerlerinde olduğu gibi yine merak uyandırmakta ve okuyucu çekmektedir. Klasik olmasının nedeni ise haber başlıklarının her zaman kullanılması ve okuyucu çekmesinden kaynaklanmaktadır ve küresel boyuta erişmiş yani kalıplaşmış haber başlıkları barındırmaktadır (Özyal, 2016, s. 279).

Bu tür başlıklar, soru sorar ya da güncel olan-olmayan konular hakkında, başlıklarda ilgi çekici, merak uyandırıcı, heyecan verici taraflar barındırmaktadır. Bu nedenle 'konserve haber' yani zaman kaygısı taşımayan ne zaman okuyucuya sunulursa o zaman ilgi gören haber ifadesi de kullanılabilir (Yüksel, E. & Gürcan, H. İ. 2005; Akt. Özyal, 2016).

Clickbait haber başlıkları birçok farklı şekilde okuyuculara sunulmaktadır. Okuyucular tarafından duygu ve düşünce olarak tıklama güdüsünü harekete geçirmektedir. Bu tür haber başlıklarının etkisini görmekte olan haber editörleri, internet haberciliğinde tıklanma kaygısı gütmelerinden dolayı bu tür yöntemlere başvurmakta ve internet sayfalarının tıklanma sayısını artırma girişiminde bulunmaktadırlar.

Clickbait yani tık tuzağı olarak adlandırılan bu tür haberler her geçen gün dijital dünyada, tık sayısını artırmak amacıyla daha çok yer almakta ve belirsiz, manipüle edici, dikkat çekici ve yanıltıcı ifadeler kullanarak okuyucu çekmeye çalışılmaktadır (Çoban, 2019, s. 108). Bu bağlamda tık yemi haberler ile karşılaşmak kaçınılmaz olmakta ve giderek rutin hayatımızın bir parçası haline gelmektedir. Sosyal medya ağları, eğlence içerikli haber ve içerik siteleri, basılı görsel ve işitsel medyası olan ve aynı

zamanda bu medyalara sahip olmayıp sadece internet ortamında hayatını sürdüren haber ve içerik üretici siteler de clickbait yöntemi kullanarak okuyucu çekmekte ve gelir sağlamaktadır.

C. YÖNTEM

Araştırmalar genel olarak ana akım medya kuruluşlarının internet siteleri incelenerek hazırlanmıştır. Bu bağlamda ana akım medyadan bağımsız olarak hazırlanan, 'Sosyal İçerik Üreten Haber Sitelerinde Clickbait Yansımaları' adlı çalışma özgünlük içermektedir. Bu açıdan literatüre sadece internet eğlence içeriği üreten haber sitelerinin incelenmesi açısından katkı sağlamaktadır. Literatürde bulunan ve kaynakça açısından çalışmaya örnek teşkil eden çalışmalar kaynakça kısmında yer almaktadır. Kaynakça genel olarak yerli literatürden yararlanılarak hazırlanmış olsa da yabancı literatürden de bağımsız hareket edilmemiştir. Yerli ve yabancı kaynakların doğrultusunda hazırlanan bu çalışma hazırlanırken ilk olarak internet gazeteciliğinin Türkiye'deki gelişmesi göz önünde bulundurulmuştur. Bilimsel araştırma yapılırken kullanılan ve nitel araştırmalarda önemli bir yere sahip olan içerik analizi clickbait haber örnekleri araştırmasında da çalışmaya uygulanmıştır. Çalışma Onedio, Mynet ve Neoldu.com eğlence ve sosyal içerik üreten internet siteleri ile sınırlandırılmıştır. Bu bağlamda geleneksel gazetelerin aksine eğlence siteleri olan bu üç internet sitesi araştırmaya konu olmaktadır.

İçerik analizi yöntemi kullanılarak yapılan analizler sonucunda, ulaşılan bulgular tablolatırılmıştır ve kullanılan clickbait haber başlıkları yöntemleri ayrıca adlandırılarak kullanılan yöntemlerin hangi internet sitesinde uygulandığı gösterilmiştir.

1-30 Nisan tarihleri arasında incelenmiş olan internet siteleri, 30 günlük süre zarfında sadece 7 gün izlenecek şekilde, farklı günlerde analiz yapılmıştır. Ardışık olmayan günlerde incelenen onedio, mynet ve neoldu.com adlı internet sitelerinde toplam 7 gün olacak şekilde günler belirlenmiş ve analiz yapılmıştır.

1. Araştırmanın Ölçekleri

Araştırma sınıflandırma ölçeği kullanılarak ortaya çıkarılmıştır. Buna göre, sosyal içerik üreten internet sitelerindeki; soru cümlesi içeren haber başlıkları, ünlem cümlesi içeren haber başlıkları, üç nokta ile biten haber başlıkları, alıntı cümle içeren haber başlıkları, özne veya nesnesi belirsiz olan haber başlıkları, yarım cümle ile kurulan haber başlıkları, şok-flaş-bomba-son dakika gibi heyecan uyandıran haber başlıkları, görüntünün ön planda olduğu haber başlıkları, gazetenin yorum veya değerlendirmesinin olduğu haber başlıkları ve klasik tık odaklı haber başlıkları tespit edilmiştir.

2. Araştırmanın Evreni ve Örnekleme

Araştırma yeni nesil medyadan olan, eğlence ve sosyal içerik üreten haber siteleri tespit edilmiş ve bu haber sitelerinden Onedio, Mynet ve Neoldu.com siteleri çalışmaya örnek olarak alınmıştır. 1-30 Nisan tarihleri arasında içeriklerinin analizi yapılan bu üç eğlence sitesinin sadece 7 günlük verileri çalışmaya kaynaklık etmiştir. Bu bağlamda incelenmesi yapılmış olan bu üç eğlence ve sosyal içerik sitelerinde farklı günlerdeki analizleri sonucunda clickbait haberlere rastlanmıştır ve ardışık olmayan bu günlerde de tık tuzağı yöntemi kullanılarak okuyucu kitlenin internet sayfalarını takip etmesi sağlanmıştır.

3. Araştırmanın Geçerliliği ve Güvenilirliği

Yapılan ‘Sosyal İçerik Üreten İnternet Sitelerinde Clickbait’ Yansımaları isimli çalışma, güncel bir konu olması nedeniyle geçerlilik süresi süresiz olan bir çalışmadır. Bu çalışma, literatür incelemesi sonucunda ortaya konmuş ve literatürden gereken ölçüde yararlanılmış, aynı zamanda yapılmış olan alıntılarda eksiksiz olarak kaynak belirtilmiştir. Bu nedenden dolayı, yapılan çalışma güvenilirlik açısından çelişkiye düşürecek hiçbir nokta barındırmamaktadır.

D. BULGULAR

1-30 Nisan tarihleri arasında analizi yapılmış olan eğlence ve içerik üreten internet sitelerinden onedio, mynet ve neldu.com adlı siteleri kullanmış oldukları clickbait haber başlıkları tablolar şeklinde verilmiştir. Bu bağlamda analizi yapılmış olan 10 adet clickbait haber başlığının kullanımları üzerine tespit yapılmıştır.

Eğlence ve sosyal içerik üreten internet sitelerinden olan Onedio, Mynet ve Neoldu.com internet sitelerinin içerikleri incelendiğinde ortaya çıkan başlıklar; soru cümlesi ile yapılan başlıklar, ünlem cümlesi ile yapılan başlıklar, üç nokta ile yapılan başlıklar, alıntı cümle kullanılarak yapılan başlıklar, özne veya nesnesi belirsiz olan başlıklar, yarım cümle ile kurulan başlıklar, şok-flaş-bomba gibi ani gelişen haberler için kullanılan başlıklar, görüntünün ön planda olduğu başlıklar, gazetenin ya da gazetecinin de yorumunun bulunduğu başlıklar ve klasik tık odaklı başlıklar olarak saptanmıştır. Bu bağlamda internet sitelerinde en çok kullanılan clickbait haber başlıkları tablolar halinde verilmiştir. Tabloda gösterilen; clickbait haber kullanımlarının incelenen sosyal içerik üretici platformlarda hangi başlıklar üzerinde yoğunlaştığı X işareti ile gösterilmektedir. Toplamda kullanılmış olan clickbait haber başlıklarının analizi ise son tabloda yer almaktadır.

Tablo 1: Onedio Sitesinin Clickbait Haber Başlıkları Kullanım Analizi

Clickbait İçeren Haber Başlıkları	Onedio.com
Soru Cümlesi İçeren Haber Başlıkları	X
Ünlem Cümlesi İçeren Haber Başlıkları	X
Üç Nokta ile Biten Haber Başlıkları	X
Alıntı Cümle İçeren Haber Başlıkları	X
Özne veya Nesnesi Belirsiz Olan Haber Başlıkları	X
Yarım Cümle ile Kurulan Haber Başlıkları	X
Şok- Flaş- Bomba vs. İle Kurulan Haber Başlıkları	X
Görüntünün Ön Planda Olduğu Haber Başlıkları	X
Gazetenin Yorum veya Değerlendirmesinin Olduğu Haber Başlığı	X
Klasik Tık Odaklı Haber Başlıkları	X

(<https://onedio.com/>)

Nisan 2021 tarihinde analizi yapılmış olan Onedio eğlence ve sosyal içerik üreten internet sitesi, tespit edilmiş olan clickbait haber başlıkları yöntemlerinden hepsini kullanmaktadır. Bu doğrultuda siteye çekilmek istenen hedef kitle clickbait yöntemleri kullanılarak kolay bir şekilde çekilmekte ve internet sayfası bu doğrultuda tık sayısını artırmakta ve ekonomik gelir sağlamaktadır. Bunu ise

bünyesine almış olduğu internet reklamlarıyla yapmaktadır. Clickbait yöntemlerinin tümünün kullanılması üzerinde hiç oynama yapılmamış haberlerin tıklanma sayısının azlığını ve clickbait yöntemiyle kurgulanmış olan başlıkların ise tıklanma sayılarının fazla olduğunu göstermektedir. İnternet sayfasında kullanılmış olan clickbait yöntemler, genel olarak haberlere uygulanmıştır. Düz, sadece bilgi odaklı haber sayısı ise 1 ya da 2 tanedir.

Tablo 2: Mynet Sitesinin Clickbait Haber Başlıkları Kullanım Analizi

Clickbait İçeren Haber Başlıkları	Mynet.com
Soru Cümlesi İçeren Haber Başlıkları	X
Ünlem Cümlesi İçeren Haber Başlıkları	X
Üç Nokta ile Biten Haber Başlıkları	X
Alıntı Cümle İçeren Haber Başlıkları	X
Özne veya Nesnesi Belirsiz Olan Haber Başlıkları	X
Yarım Cümle ile Kurulan Haber Başlıkları	X
Şok- Flaş- Bomba vs. İle Kurulan Haber Başlıkları	X
Görüntünün Ön Planda Olduğu Haber Başlıkları	X
Gazetenin Yorum veya Değerlendirmesinin Olduğu Haber Başlığı	X
Klasik Tık Odaklı Haber Başlıkları	X

(<https://www.mynet.com/>)

Mynet, eğlence ve sosyal içerik üreten internet sitesi de clickbait haber başlıkları kullanmaktadır. Analizi yapılmış olan 10 adet clickbait haber başlıklarını genel olarak haberlerine uyguladıkları görülmektedir. Düz, üzerinde hiçbir oynama yapılmamış haberler ise 5'ten azdır. Bu doğrultuda clickbait haber kullanımı okuyucuları siteye çekmek adına birçok yöntemle karşımıza çıkmakta ve tık sayısının artmasını sağlamaktadır.

Tablo 3: Neoldu.Com Sitesinin Clickbait Haber Başlıkları Kullanım Analizi

Clickbait İçeren Haber Başlıkları	Neoldu.com
Soru Cümlesi İçeren Haber Başlıkları	X
Ünlem Cümlesi İçeren Haber Başlıkları	X
Üç Nokta ile Biten Haber Başlıkları	
Alıntı Cümle İçeren Haber Başlıkları	
Özne veya Nesnesi Belirsiz Olan Haber Başlıkları	
Yarım Cümle ile Kurulan Haber Başlıkları	
Şok- Flaş- Bomba vs. İle Kurulan Haber Başlıkları	
Görüntünün Ön Planda Olduğu Haber Başlıkları	
Gazetenin Yorum veya Değerlendirmesinin Olduğu Haber Başlığı	
Klasik Tık Odaklı Haber Başlıkları	X

(<https://www.neoldu.com/>)

Neoldu.com internet sitesi, clickbait haber başlıkları kullanımında diğer iki siteye oranla 10 başlıktan üçünü tercih etmektedir. Bu internet sitesinde, klasik başlıklar kullanılmaktadır. Soru ya da ünlem işaret, kullanılan başlıklar genellikle; astroloji, en iyi filmler listesi, şu olay için yapmanız gerekeler gibi başlıklar kullanılmaktadır. Bu doğrultuda kullanılan başlıklar okuyucu kitlenin merak duygusu

üzerinde yoğunlaşmakta ve haberin içeriğine tıklaması gerektiği konusunda kendisini ikna etmesine neden olmaktadır.

Tablo 4: Clickbait Haber Başlıkları Kullanım Sayıları

Clickbait Haber Başlıkları	Onedio (279 Haber)	Mynet (144 Haber)	Neoldu.com (200 Haber)
Soru Cümleleri ile Kurulan	18	5	95
Ünlem Cümleleri ile Kurulan	18	62	90
Üç Nokta ile Kurulan	9	4	0
Alıntı Yapılan	60	15	0
Öznesi ve Nesnesi Belli Olmayan	9	13	0
Yarım Cümleler	13	29	0
Referans Kelimeler	115	46	0
Haberin İçinden Seçilen Cümleler	110	50	0
Klasik Clickbait	28	39	200
Görüntünün Ön Planda Olması	43	17	0
Şok- Bomba-Flaş vs.	0	0	0
Karma Kategori	0	0	0
Normal (Clickbaitsiz) Haber	30	9	0
Toplam kullanılan Clickbait	453	289	385

İnternet haberciliğinde genel olarak kullanılan 10 başlık tespit edilmiş ve araştırmanın örneklemini oluşturan onedio.com, mynet.com ve neoldu.com siteleri üzerinde bu başlıklar incelenmiştir. Onedio.com sitesinde 10 başlıktan 10'u, mynet.com sitesinde 10 başlıktan 10'u ve neoldu.com sitesinde ise 10 başlıktan 3'ünün kullanıldığı tespit edilmiştir. İncelenen 3 haber sitesinden ikisi olan onedio.com ve mynet.com siteleri clickbait haber başlıklarını internet ortamında sıklıkla okuyuculara sunmaktadır. Kullanılan haber başlıkları sayılarına ilişkin toplanmış olan veriler incelendiğinde ise, bir başlıkta birden çok yöntemin kullanıldığı görülmektedir. Ele alınmış bir başlıkta, soru cümlesi ve alıntı yapılan cümlenin bir arada olduğu ya da haberin içinden seçilen kelimelerle birlikte ünlem işareti veya yarım kurulan cümlelerin bir arada kullanıldığı görülmektedir.

Sonuç

Bilgisayar teknolojisinin hızla ilerlemesi, gelişmesi ve her alanı etkisi altına alması insanlık adına hayatı kolaylaştırması olarak adlandırılabilir. Fiziksel güç yerine beyin gücünün kullanıldığı bu teknoloji, zaman ve mekândan tasarruf sağladığı gibi ortaya çıkan ürünü çok fazla sayıda kullanıcıya ulaştırmayı da başarmış görünmektedir. Bilgisayar teknolojisinin bu avantajları medya sektörünü de içine almış ve geleneksel medya organlarının içeriklerini görsel, işitsel ya da yazılı basında kitlelere ulaştırmasının yanı sıra bu teknolojiyle beraber multimedya içerik sağlayan internet ortamına taşınmasını mümkün kılmıştır.

İnternet ortamına taşınan medya içerikleri; kısa süre içerisinde ekonomik anlamda avantaj sağlamıştır. Bu avantaj internet içeriklerinin okuyucu kitle tarafından tıklanması ile elde edilmiştir.

Okuyucu kitle ya da hedef kitle, online olarak yayınlanan medya içeriklerini akıllı telefon, tablet ve kişisel bilgisayarlarından anında takip edebilme ve geri dönüt sağlayabilmektedir. Tıklanma sayılarına göre medya organları, internet sayfalarına reklam alabilmekte ve bu reklamlar sayesinde ekonomik olarak varlığını sürdürebilmektedir. Reklam ve tıklanma sayısının artması ise okuyucu çekmeye bağlıdır. Okuyucu çekmek için ise tık tuzağı ya da clickbait adı altında içerikler hazırlanmakta ve bu içerikler hedef kitleye sunulmaktadır.

Tık tuzağı ya da clickbait içerikler birçok başlık altında incelenmektedir. Clickbait yönteminin haber içeriklerinde nasıl yer aldığı ise araştırmanın ana konusunu oluşturmaktadır. Bu bağlamda haber başlıkları; soru cümlesi içeren haber başlıkları, ünlem cümlesi içeren haber başlıkları, üç nokta ile biten haber başlıkları, alıntı cümle içerek haber başlıkları, özne veya nesnesi belirsiz olan haber başlıkları, yarım cümle ile kurulan haber başlıkları, şok-flaş-bomba-son dakika gibi heyecan uyandıran haber başlıkları, görüntünün ön planda olduğu haber başlıkları, gazetenin yorum veya değerlendirmesinin olduğu haber başlıkları ve klasik tık odaklı haber başlıkları olarak sınıflandırılmaktadır.

Clickbait haber başlıkları incelendiğinde internet haber sayfalarından Onedio, Mynet ve Neoldu.com sitelerinin bu yöntemde başvurduğu görülmektedir. Araştırma 2021 Nisan ayını kapsamaktadır ve bu ay içerisinde rastgele bir hafta içerikler incelenmiştir. İncelemeler sonucunda, Onedio haber sitesinde diğer iki siteye göre clickbait haber başlıklarının kullanım oranının yüksek olduğu tespit edilmiştir. Neoldu.com haber sitesinin ise klasik tık odaklı haber başlıkları, soru ve ünlem cümlesi içeren haber başlıkları kullandığı görülmüştür. Mynet haber sitesi ise diğer iki haber sitesine oranla clickbait başlık kullanımını genel olarak daha az tercih etmektedir.

Yapılan araştırma, internet medyasında sıklıkla karşılaşılan clickbait haber başlıklarının hangi yöntemler kullanılarak ve neden yapıldığı üzerinde durmaktadır. Bununla beraber, kullanılan clickbait haber yöntemlerinin internet sayfalarında kullanılan haberlerin neredeyse tamamında kullanıldığı tespit edilmiştir. İncelenen Onedio internet sitesinde yayınlanmış olan toplam 279 haber üzerinde 453 yöntem kullanıldığı tespit edilmiştir. Mynet internet sitesinde toplam 144 haber üzerinde 289 yöntem kullanıldığı tespit edilmiştir. Neold.com internet sitesinde toplam 200 haber üzerinde 385 yöntem kullanıldığı tespit edilmiştir. İncelenen üç internet sitesinde clickbait yöntemler kullanıldığı ortaya konmuştur.

Araştırma için ortaya konulmakta olan veriler incelendiğinde, literatürde incelenen ana akım medya organlarının internet sitesinde kullanılmakta olan başlıklar ile örtüştüğü fakat sayısal bazda incelendiğinde ana akım medya organlarında yayınlanmakta olan haber içeriklerinden sayıca fazla olduğu tespit edilmiştir.

Sonuç olarak; internet haber sitelerinin, geleneksel medyaya oranla clickbait haber kullanımının oldukça yaygın olduğu tespit edilmiştir. Yeni nesil medya olarak adlandırılmakta olan internet medyasının, clickbait haber başlığı kullanım nedenlerinin arasında tıklanma sayısını arttırmak bulunmaktadır. Tıklanma sayıları arttıkça reklam veren şirketlerin web sayfasına reklam verilmesinden dolayı da ekonomik kazanç sağlanmaktadır. Bu bağlamda; Her üç sitede de tıklama tuzağı başlıkları

bulunmuş ve hedef kitlenin içeriğe tıklamasını sağlamak için birçok clickbait yönteminin kullanıldığı ortaya çıkmıştır. Analiz edilen toplam 623 başlıkta 1127 adet clickbait yöntemi uygulandığı tespit edilmiştir. neoldu.com web sitesi 10 başlıktan sadece 3'ünü kullanmakta iken diğer onedio ve mynet internet siteleri tespit edilen 10 adet clickbait başlık yönteminin tümünü kullanmaktadır. Bu doğrultuda, tıklama tuzağı başlıkları, okuyucuyu hedef sayfaya yönlendirmek için yaygın yöntemler arasındadır.

Etik Kurul Raporu:

Araştırmada veriler içerik analizi yöntemi ile tespit edilmiştir. Araştırmaya konu olan fikir için anket, mülakat, görüşme gibi veri toplama yöntemleri kullanılmamasından dolayı etik kurul raporuna ihtiyaç duyulmamıştır.

Çıkar Çatışma Durumu:

Söz konusu araştırma için çalışmada çıkar çatışmasına sebep olabilecek durum mevcut değildir. Bununla beraber çalışmada yer alan verilere, çalışmayı beraber yürütmüş olan araştırmacılar arasında etik doğrultuda katkı oranı sunulmuştur. Araştırmacılarından Sümeyye KAHRAMAN, çalışmaya %70 oranında katkı sağlamış; Doç. Dr. Faruk TEMEL ise %30 katkı sağlamıştır.

Kaynakça

- Aral, E. (2019). Yeni bir haber mecrası olarak internet gazeteciliği: Facebook ve Twitter kullanımları üzerine bir araştırma. *Maltepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 5(2), 153-175. <https://dergipark.org.tr/en/pub/iled/issue/43342/527447>
- Basım, N. (2002). Aaa, bilgisayarlar aralarında konuşuyor. İçinde S. Yedig & H. Akman, İnternet çağında gazetecilik (1. Baskı). Metis Yayınları.
- Bulunmaz, B. (2011). İnternet gazeteciliğinin medya dünyası içindeki rolü ve ekonomik boyutları. *Marmara İletişim Dergisi*, 18, 27-46. <https://dergipark.org.tr/en/pub/maruid/issue/25223/266660>
- Cambridge Dictionary. (2021). Clickbait. dictionary.cambridge.org
- Çakır, H. (2007). Geleneksel gazetecilik karşısında internet gazeteciliği. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(28), 123-149.
- Çelik, R. (2020). Tık odaklı habercilikte tık yemi taktiği: Koronavirüs (kovid-19) örneği. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 9(2), 14-25. <https://dergipark.org.tr/en/pub/ssrj/issue/54392/720107>
- Çevikel, T. (2004). Türkçe haber siteleri ve Türkiye'de internet gazeteciliğinin gelişimini sınırlayan faktörler. *Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi*, 1, 147-163.
- Çoban, B. (2019). Post truth çağında dijital gazetecilik ve haber başlıklarında tık tuzağı. Kurgu, Prof. Dr. Alâeddin Asna anısına yeni zamanlar ve halkla ilişkiler sempozyumu özel sayısı. *Anadolu Üniversitesi İletişim Bilimleri Fakültesi Uluslararası Hakemli Dergisi*, 27(4), 35-49. <https://dergipark.org.tr/en/pub/kurgu/issue/54877/752380>
- Dönmez, İ. H. (2010). İnternet haberciliğinde tıklanma kaygısı ve kapan manşetler. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 14, 105-127. <https://dergipark.org.tr/en/pub/akil/issue/48081/607924>
- Dorduncukuvvetmedya. (2014). www.dorduncukuvvetmedya.com
- Karaduman, M. (2002). Değişen iletişim ortamı, yeni medya ve internet gazeteciliği. *Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi*.
- Kırçıl, A. G., & Karagüler, T. (2003). Dijital çağda iletişime yeni yaklaşım: Online gazetecilik. *Akademik Bilişim Konferansı*, 3-5.
- Koloğlu, O. (2015). Osmanlı'dan 21. yy'a basın tarihi (3. Baskı). Pozitif Yayınları.
- Özdemir, E. (2017, 10 26). Teknolojinin gelişim süreci. www.erenozdemir.net
- Özel, E. K., & Deniz, Ş. (2019). Tık ve etik arasında sıkışan gazetecilik: İnternet gazeteciliğinin ortaya çıkardığı yeni etik sorunlar ve gazetecilerin konuya bakış açısı üzerine bir araştırma. *Erciyes İletişim Dergisi*, 6(1), 443-466. <https://doi.org/10.17680/erciyesiletisim.426458>
- Özgüç, B. (2019). Clickbait nedir?. *mediaclick*. [mediaclick web sitesi: www.mediaclick.com.tr](http://mediaclick.com.tr)
- Özyal, B. (2016). Tık odaklı habercilik: Tık odaklı haberciliğin türk dijital gazetelerindeki kullanım biçimleri. *Global Media Journal TR Edition*, 6(12), 273-301.

- Shu, K., Wang, S., Le, T., Lee, D., & Liu, H. (2018). Deep headline generation for clickbait detection. *EEE International Conference on Data Mining (ICDM)*, 467-476. doi: 10.1109/ICDM.2018.00062.
- Vural, N. E., & Sütçü, C. S. (2019). Çevrimiçi gazetelerde ziyaretçi trafiği ve ziyaretçi süresini arttırmaya yönelik metotlar. *Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi Yeni Düşünceler Hakemli E-Dergisi*, 11, 19-34. <https://dergipark.org.tr/en/pub/euifydhed/issue/46530/555930>
- Wikipedia Wiki/Zaman_(gazete). (2021, 9 4). wikipedia: tr.wikipedia.org
- Yüksel, E., & Gürcan, H. İ. (2005). Haber toplama ve yazma (1. Baskı). Tablet Kitabevi.
- <https://finans.mynet.com/haber/detay/ekonomi/cocuk-parasi-ne-zaman-yatar-basvuru-sartlari-neler/419697/>
- <https://finans.mynet.com/haber/detay/ekonomi/kilosu-3-bin-tl-uretcisini-zengin-ediyor/419702/>
- <https://www.mynet.com/gorenler-polisi-aradi-gercek-bambaska-cikti-110106805771>
- <https://onedio.com/haber/fatih-altayli-muhabirlere-tetikci-gibi-davranmayi-ogretirseniz-olacagi-budur-983212>
- <https://www.mynet.com/gercegi-10-yil-sonra-ogrendi-bademcik-iltihabi-dediler-tas-cikti-110106805699>
- <https://www.mynet.com/pulumur-vadisi-nde-bahar-guzelligi-doga-tutkunlarinin-gozdesi-oldu190101257119>
- <https://www.mynet.com/saglik-bakanligi-acikladi-iste-22-mayis-2021-koronavirus-tablosu-110106805849>
- <https://www.mynet.com/yer-erzincan-yiyecek-arayan-domuz-surusu-boyle-goruntulendi-110106805954>
- <https://www.mynet.com/mutfaginizda-yenilebilir-ciceklere-yer-acin-1206008-myyemek>
- <https://www.neoldu.com/huawei-telefon-modelleri-41535h.htm>

METAVERSE VE ÜRETİM: METAVERSE'ÜN ÜRETİME ETKİLERİ

 İpek ÖZENİR^a

Özet

Dünya kaynaklarının tükeniyor olması, üretim maliyetlerinin yükselmesi, pandemi ve pandeminin çalışma koşullarında meydana getirdiği değişiklikler, üretimde verimliliği yükseltmeye yönelik çabaları arttırmıştır. Endüstri 4.0 teknolojilerinin üretimde kullanımı yaygınlaşmış, dijitalleşme hızlanmıştır. Günümüzde üretimde dijitalleşme sürecinin Metaverse ile daha da hızlanacağı düşünülmektedir. Son yıllarda büyük ilgi gören ancak tarihesi eskiye dayanan Metaverse kavramı, gelecekte hayatın büyük bir bölümünü belki de tamamının sürdürüleceği alan olarak görülmektedir. Kavramla ilgili gelişmeler ve tartışmalar devam ederken Boeing, Hyundai Motor, BMW gibi dünya çapında ünlü birçok işletme Metaverse'te yer almak için çalışmalarını başlatmış, Metaverse'te de varlığını sürdürmeye yönelik girişimlerde bulunmuştur. Şimdilik eğitim, pazarlama, oyun, turizm, sağlık, emlak gibi sektörlerde varlığını gösteren kavramın gelecekte tüm sektörlerde yer alması ve tüm sektörleri etkilemesi beklenmektedir. Metaverse'ün etkili olacağı sektörlerden birinin de üretim sektörü olduğu düşünülmektedir. Bu sebeple çalışmada Metaverse'ün üretimde nasıl yer alacağı konusu ele alınmış, Metaverse'ün üretim sektörüne ve üretim sürecine olan etkilerinin ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Tanımlayıcı makale türünde olan bu çalışmada, kullanılan bilgilere literatür taraması ile ulaşılmış ve elde edilen bilgiler derlenerek sunulmuştur. Çalışmada öncelikle Metaverse kavramı açıklanmış, dünyada üretimde Metaverse'e yönelik girişim örneklerinden bahsedilmiş devamında Metaverse'ün üretimde sağlayacağı avantajlara ve dezavantajlara değinilmiş, elde edilen bilgiler doğrultusunda çıkarımlar yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Metaverse, Üretim, Dijital ikizler, Sanal gerçeklik, Artırılmış gerçeklik.

METAVERSE AND MANUFACTURING: THE IMPACT OF METAVERSE ON THE MANUFACTURE

Abstract

The depletion of world resources, increase in production costs, the pandemic and alterations in working conditions due to the pandemic itself have appreciated the efforts of raising productivity. The use of Industry 4.0 technologies in the production has become prevalent whereas digitalization has gained speed. Today, the process of digitalization in production will accelerate more and more thanks to Metaverse. Having drawn a great deal of interest in recent years; and dates back to old times historically, though, the concept of Metaverse is regarded as up-and-coming field that will sustain a great part or even the whole life in the future. Whilst

^a Öğr. Gör. Dr., Mustafa Kemal Üniversitesi, Antakya Meslek Yüksekokulu, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, email: ipekozenir@mku.edu.tr

Makale Geliş Tarihi: 14.02.2022, Makale Kabul Tarihi: 25.05.2022

the advancements and discussions linked with the concept are under way, several globally prominent businesses such as Boeing, Hyundai Motor and BMW have started their work so as to appear in Metaverse and also embarked on some viable enterprises. The concept subsisting in such sectors as tourism, health and real estate currently is supposed to take part in and influence all other sectors down the line. One of the sectors where Metaverse also will come into play is thought to be the production sector. Therefore, the way how Metaverse will take place in the study has been handled and the impacts of Metaverse on the manufacturing sector and the manufacturing process have been aimed to elicit. The information utilized in this descriptive research has been gathered through the literature review and the information eventually obtained has been presented by being compiled. In this study, firstly the concept of Metaverse has been clarified, initiative samples of Metaverse in the global manufacturing have been mentioned; secondly the pros and cons of Metaverse for manufacturing have been touched upon and consequently the inferences in line with the information acquired have been made.

Keywords: Metaverse, Production, Digital twins, Virtual reality, Augmented reality.

Giriş

2020'lerin bilgi ve iletişim teknolojilerinin yeni paradigması (J.Y. Lee, 2021), yeni iletişim şekli (Ning vd., 2021), internetin bir sonraki büyük evrim aşaması (Fernandez & Hui, 2022; Mozumder vd., 2022; Ng vd., 2021; Rillig vd., 2022), dijital dünyanın geleceği (Bostancı & Uncu, 2021), dijitalleşmenin bir ürünü (van der Merwe, 2021) olarak kabul edilen Metaverse, hızla gelişen teknoloji ile daha çabuk hayatımıza dâhil olacak gibi görünmektedir. 2021'de Mark Zuckerberg'in Facebook şirketinin adını Meta olarak değiştireceğini belirttiği konuşmasıyla yeniden gündeme gelen (Kocabay Şener, 2021) kavramın, tarihçesi aslında eskiye dayanmaktadır (Damar, 2021; Kim, 2021; Mystakidis, 2022; Yang vd., 2022). İlk denemeleri 1980'lerde VPL Research'ın DataSuit'i, 2003'te LindenLab'ın Second Life'ı ile ortaya çıkan, kelime olarak ilk defa Neal Stephenson'nun (1992) Snow Crash adlı romanında kullanılan kavram, 2020 yılında varlığını daha çok hissettirmeye başlamış (Baszucki, 2021; Huang vd., 2022; Kim, 2021), gerek akademi gerekse sanayide büyük bir ilgi görmeye başlamıştır (Han vd., 2021; Huynh-The vd., 2022; Yang vd., 2022).

Metaverse, bireylerin sosyal ve ekonomik açılardan birbirleriyle etkileşime geçtikleri, üç boyutlu, sanal, çok kullanıcı, çevrimiçi ortamlarla sanal yapay bir topluluk oluşturmaktadır (J. Y. Lee, 2021; H. Lee & Banerjee, 2011). Metaverse "sanal olarak geliştirilmiş fiziksel gerçeklik ve fiziksel olarak kalıcı sanal alanın birleşimini", "fiziksel ve sanal dünyaların kavşağını" ifade etmektedir (Smart vd., 2007, s. 4). Ötesi anlamına gelen "meta", evren anlamına gelen "verse" kelimelerinden oluşan (J. Y. Lee, 2021; H. Lee & Banerjee, 2011; L. H. Lee vd., 2021; Mystakidis, 2022), fiziksel dünyanın ötesinde bir evren olan Metaverse'te (Dionisio vd., 2013) bireyler, zaman ve mekan sınırlaması olmadan (Jaynes vd., 2003) avatarları (dijital temsilleri) (Cammack, 2010; Duan vd., 2021; Jeon vd., 2021; Papagiannidis vd., 2008; Song & Hong, 2021; Suzuki vd., 2020) veya MetaHuman'ları (dijital insanları) (Fang vd., 2021) ile var olmaktadır. Metaverse'te bireyler sanal gerçeklik cihazlarını kullanarak, fiziksel dünyada buldukları konumu değiştirmeden, arkadaşlarıyla buluşabilecek, toplantılara, konserlere, eğitimlere

katılabilecek, herhangi bir ürünü satın alabilecek, satın aldıkları ürünleri avatarlarına veya dijital insanlarına giydirebileceklerdir.

Şimdilik oyun, alışveriş, pazarlama, ekonomi, reklam, sosyal ağ, eğitim amaçlı kullanımından bahsedilen (Fernandez & Hui, 2022; Park & Kim, 2022; Siyaev & Jo, 2021b; Song & Hong, 2021), ülkeler bazında Güney Kore tarafından ülke politikasına dâhil edilen (Smart Cities Connect, 2021) kavramın turizm, sağlık, askeriye, emlak gibi sektörlerde de kullanımı söz konusudur (Citi GPS, 2022; Far & Rad, 2022; Huynh-The vd., 2022; Mozumder vd., 2022; Nalbant & Uyanık, 2021). Kullanıcıların günlük hayattaki ihtiyaçlarını karşılayabilecekleri, sorunlarını çözebilecekleri alan olarak görülen Metaverse'ün (Far & Rad, 2022) yakın gelecekte tüm yaşamı etkilemesi beklenmektedir (Bolger, 2021; Fernandez & Hui, 2022; Rillig vd., 2022; Yang vd., 2022).

Metaverse'ün doğrudan ve dolaylı olarak etkileyeceği alanlardan birinin de üretim olduğu düşünülmektedir. Her ne kadar Metaverse henüz üretim sektörü ve üretim süreci açısından başlangıç seviyesinde olsa da gerek sahip olduğu özellikler gerekse de kendisini meydana getiren teknolojilerin üretim açısından sağladıkları faydalar, Metaverse'ün gelecekte üretim sektörü ve üretim süreci açısından büyük potansiyele sahip bir alan olacağını göstermektedir. Ancak literatür incelendiğinde Metaverse'ün üretim alanında az sayıda araştırmaya konu olduğu görülmüştür (Cai vd., 2022; Far & Rad, 2022; Huynh-The vd., 2022; Kiong, 2022; H. Lee & Banerjee, 2011; Nalbant & Uyanık, 2021; Ning vd., 2021; Siyaev & Jo, 2021a). Bu sebeple çalışmada Metaverse kavramının üretim sektörü ve üretim süreci açısından incelenmesi amaçlanmıştır. Çalışma üretim sektörü ve üretim süreci açısından kapsamlı olarak Metaverse'ü ele alan Türkçe ilk çalışmadır. Metaverse kavramı popülerliğini uzun yıllar daha koruyacak, literatürde çalışmalarda yer alacak bir kavramdır. Çalışmanın bu açılarından önem arz ettiği ve alanda yapılacak çalışmalara katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Tanımlayıcı makale türünde olan bu çalışmada kullanılan bilgilere literatür taraması ile ulaşılmış ve elde edilen bilgiler derlenerek sunulmuştur. Çalışmada şu sorulara cevap aranmıştır:

- Dünyada üretim sektöründe Metaverse'e yönelik girişimler nelerdir?
- Metaverse üretim süreçlerinde nasıl kullanılabilir?
- Metaverse'ün üretim sektöründe ve üretim sürecine etkisi nasıl olacaktır?

Çalışmada, öncelikle literatürde yer alan bilgiler doğrultusunda Metaverse kavramı açıklanmış, Metaverse'ün oluşumuna ve özelliklerine yer verilmiş, dünyada üretimde Metaverse'e yönelik girişim örneklerinden bahsedilmiş devamında Metaverse'ün üretimde sağlayacağı avantajlara ve dezavantajlara değinilmiş son olarak elde edilen bilgiler doğrultusunda çıkarımlar yapılmıştır.

A. METAVERSE KAVRAMI

1. Metaverse'ün Tanımı

Metaverse'ün literatürde çok sayıda tanımı bulunmaktadır. Tablo 1'de bu tanımlardan bazılarının yer verilmiştir.

Tablo 1. Literatürde Yer Alan Metaverse Tanımları

Tanım	Çalışma
Web tabanlı etkileşimin 2D web'den 3D web'e uzantısıdır.	Nikolaïdis, 2007
Doğrudan veya dolaylı olarak gerçek dünya ile iletişimde olan, hızlı gelişen, canlı yerlerdir.	Papagiannidis vd., 2008
Bireysel bir mevcudiyet duygusu ve verilerin sürekliliği ile sınırsız sayıda kullanıcı tarafından eş zamanlı ve kalıcı olarak deneyimlenebilen, büyük ölçüde ölçeklendirilmiş ve gerçek zamanlı işlenmiş, 3D (üç boyutlu) sanal dünyaların birlikte çalışabilir bir ağıdır.	Ball, 2021
Her kullanıcının içerik oluşturmaya ve düzenlemesine imkân veren, sosyal ve kimlik sistemi, dijital ikiz teknoloji ile gerçek dünyanın aynadaki yansımaları oluşturan, blok zincir teknolojisine dayalı ekonomik sistem oluşturan ve gerçek dünya ile sanal dünyayı bu ekonomik sistemde birleştiren, artırılmış gerçeklik teknolojisine dayalı üç boyutlu deneyim sağlayan bir dünyadır.	Ning vd., 2021
Sanal gerçeklik ve artırılmış gerçeklik teknolojileri yardımıyla, tüm faaliyetlerin gerçekleştirilebildiği, üç boyutlu sanal paylaşımlı bir dünyadır.	Damar, 2021
Fiziksel dünya ile iç içe olan, birleşik ve kalıcı bir sanal evren oluşturmak için bir araya gelen üç boyutlu, paylaşılan, kalıcı, çok kullanıcı, sanal alanların birleşimidir.	Di Pietro & Cresci, 2021
Kullanıcı kontrollü avatarlar aracılığıyla gezilen, birlikte çalışabilen, sürükleyici ve paylaşılabilen sanal ekosistemlerin entegrasyonunu içeren, internetin somutlaşmış bir versiyonudur.	Xu vd., 2022
Gerçek dünyadan sanal dünyaya doğru bir dönüşümdür.	Sriram, 2022
Fiziksel gerçekliği, dijital sanallıkla birleştiren, kalıcı, sürekli ve çoklu kullanıcı bir ortam, gerçek ötesi evrendir.	Mystakidis, 2022
Dijital öğelerin üretiminin ve tüketiminin gerçekleştiği, istikrarlı, eksiksiz bir ekonomik sistemdir.	Yang vd., 2022
Aynı fiziksel ortamda olmayan bireylerin birlikte oluşturup keşfedebilecekleri, sosyal bağlantıya odaklanan 3D sanal dünyaların ağıdır.	Moro-Visconti, 2022
Artırılmış gerçeklik, sanal gerçeklik, karma gerçeklik, yapay zekâ gibi disiplinler arası teknolojilerden meydana gelen, internete dayalı, süper sanal gerçeklik ekosistemidir.	R. Zhao vd., 2022
Herkes tarafından erişilebilen, sanal paylaşılan bir alandır.	Mozumder vd., 2022
Fiziksel dünyayı ve dijital dünyayı harmanlayan görsel bir dünyadır.	Y. Zhao vd., 2022

Fiziksel dünya ile sanal dünyanın birbirine yakınlaşmasını sağlayacak (Rillig vd., 2022), geleceğin dünyasını yeniden şekillendirecek olan kavram, geniş bir kapsama sahip olmakla birlikte, henüz gelişmekte ve farklı şekillerde yorumlanabilmektedir (Demir & Tokgöz, 2022; Díaz, 2020; Far & Rad, 2022; Hemmati, 2022; Kang, 2021; Kim, 2021; Kiong, 2022; Ning vd., 2021; Park & Kim, 2022; Smart vd., 2007; Sriram, 2022; Yang vd., 2022). Ball (2020) Metaverse'ün, sanal dünya, sanal uzay, sanal gerçeklik, dijital ve sanal ekonomi, oyun, sanal tema parkı, yeni uygulama mağazası, kullanıcıların oluşturduğu içerik platformu olarak görülmemesi gerektiğini belirtmiştir. Şimdilik çoğunlukla bireysel, daha az sayıda kurumsal düzeyde var olan kavram ülke politikalarını da değiştirecek gibi görünmektedir.

2. Metaverse'ün Oluşumu ve Özellikleri

Metaverse çok sayıda teknolojiyi, internet ile birleştirerek meydana gelmektedir (Gadekallu vd., 2022; L. H. Lee vd., 2021; Ning vd., 2021; Sriram, 2022; Wang vd., 2022). Metaverse'ün oluşturulabilmesi için Metaverse'ün, dijital ikizler, dijital yerliler ve fiziksel-sanal gerçekliğin bir arada bulunması şeklinde ardışık üç aşamadan geçmesi gerekmektedir (L. H. Lee vd., 2021). İlk aşamada, çok sayıda var olacak sanal dünyalarda fiziksel çevrelerin, nesnelerin dijital olarak çoğaltılması (dijital ikizinin oluşturulması-dijital kopyalarının oluşturulması) gerekmektedir (Han vd., 2021). Dijital ikizler, karar verme ve kontrol amacıyla kullanılabilen, fiziksel dünyada meydana gelen değişiklikleri sanal dünyadaki temsillerine iletebilen, fiziksel varlıkların, proseslerin veya sistemlerin dijital kopyalarıdır (L. H. Lee vd., 2021; Vatn,

2018). Metaverse'ün fiziksel dünyaya eşdeğer olma ihtimali olduğundan dijital ikizlerin Metaverse'te önemli rol oynayacağı belirtilmektedir (Far & Rad, 2022). İkinci aşamada, insanların avaturları aracılığıyla sanal dünyalarda gerçek hayattakinin benzeri veya yalnızca sanal dünyada var olan dijital düzeni oluşturmak için dijital yerliler gibi çalışmaları gerekmektedir. Üçüncü aşamada, sanal dünyaların birbirleriyle ve fiziksel dünyayla bağlantısının kurulması gerekmektedir, fiziksel ve sanal dünyaların birleşmesiyle fiziksel-sanal gerçekliğin bir arada bulunduğu Metaverse oluşacaktır (L. H. Lee vd., 2021).

Metaverse'ü oluşturmak için gerekli temel teknolojiler; genişletilmiş gerçeklik (extended reality), kullanıcı etkileşimi teknikleri (user interactivity techniques), robotik/Nesnelerin İnterneti (robotics/Internet of Things), blok zinciri (blockchain), bilgisayarla görü (computer vision), yapay zekâ (artificial intelligence), uç/bulut (edge/cloud), ağ (network), donanım (hardware) altyapısıdır. Genişletilmiş gerçeklik ve kullanıcı etkileşimi teknikleri, kullanıcıların Metaverse'e erişimini sağlarken, bilgisayarla görü, yapay zekâ, blok zinciri, robotik/Nesnelerin İnterneti, kullanıcı etkileşimi ve genişletilmiş gerçeklik aracılığıyla Metaverse içindeki çeşitli etkinlikleri yönetmek için kullanıcıyla birlikte çalışmaktadırlar. Bulut tabanlı ve uç hesaplama tabanlı hizmetler Metaverse'te, kullanıcı deneyimlerini ve uygulama performansını yükseltmek amacıyla kullanılırlar. Gelişmiş mobil ağına sahip uç cihazlar ve bulut hizmetleri, uygun donanım altyapısının üzerinde, bilgisayarla görü, yapay zekâ, robotlar ve Nesnelerin İnterneti'ni desteklerler (L. H. Lee vd., 2021).

Dionisio vd., (2013) çalışmalarında Metaverse'ün; gerçekçilik (realism), her yerde bulunma (ubiquity), birlikte çalışabilirlik (interoperability), ölçeklenebilirlik (scalability) olmak üzere dört temel özelliği olduğunu belirtmişlerdir. **Gerçekçilik**, sanal alanın kullanıcıyı o ortama taşıma derecesi, **her yerde bulunma**, mevcut dijital cihazlar kullanılarak, her yerden Metaverse'e erişimin sağlanması ve Metaverse'te platformlar arası tüm geçişler boyunca sistem kullanıcısının sanal kimliğinin korunmasıdır. **Birlikte çalışabilirlik**, farklı platformlarda oluşturulan bilginin, içeriğin platformlar arasında paylaşılmasını, dağıtılmasını, taşınabilmesini sağlamak için **ölçeklenebilirlik**, çok sayıda kullanıcının, sistemin ve kendi faaliyetlerinin verimliliğini etkilemeden sistemi eş zamanlı olarak kullanabilmesidir (Dionisio vd., 2013).

Metaverse'te yaşamın sağlanabilmesi ve sürdürülebilmesi için, Metaverse'ün belirtilen bu özellikleri içeren bir evren olması gerekecektir. Mevcut teknoloji düzeyi ve Metaverse'ü oluşturmaya yönelik girişimler henüz bu özellikleri tam karşılayamamaktadır. Şu an için sürece dâhil olan işletmelerden bazıları (Meta, Google, Microsoft, Samsung, Decentraland, Sandbox, Upload) kendilerinin Metaverse'ü oluşturduklarını ifade etmektedirler (Far & Rad, 2022). Ancak olması gereken tek bir Metaverse'tür (L.H. Lee vd., 2021; Lim vd., 2022; Xu vd., 2022). Aslında sanal platform olarak tanımlanan bu alanların birleşimi Metaverse'ü oluşturacaktır (Bostancı & Uncu, 2021). Metaverse yalnızca bir işletme tarafından değil, çok sayıda işletme, kurum, birey tarafından oluşturulacaktır (Fang vd., 2021). Ancak bu platformların birlikte çalışabilmeleri için, yasal düzenlemelerin, etik ve ahlaki düzenlemelerin, hizmet standartlarının, protokollerin oluşturulması gerekmektedir (Bostancı & Uncu, 2021; Far & Rad, 2022; Huang vd., 2022; Lim vd., 2022; Xu vd., 2022) ve bu durum zaman alacak gibi görünmektedir.

B. ÜRETİMDE METAVERSE'ÜN KULLANIMI VE METAVERSE'E YÖNELİK GİRİŞİMLER

Dünyada üretime Metaverse'ün nasıl dâhil edileceğine yönelik çeşitli planlar ve girişimler söz konusudur. İlerleyen paragraflarda bunlara değinilmiştir.

Boeing, Metaverse'ün dâhil olduğu bir üretim sistemini kurmayı planlamaktadır. Bu girişim geleceğin üretiminin ve geleceğin fabrikalarının nasıl olacağı konusunda haber vermektedir. Boeing'in bir sonraki jeti için planı, jetin 3D dijital ikizlerini ve simülasyonları çalıştırabilen üretim sistemini oluşturmaktır. Boeing önümüzdeki iki yıl içinde geleceğin fabrikalarında, 3D tasarımları birbirleriyle konuşan robotlarla eşleştirmeyi ve dünyanın farklı yerlerinde bulunan çalışanları Holo Lens adı verilen gözlüklerle birbirine bağlayarak iletişim kurmalarını planlamaktadır (Jhonson & Hepher, 2021).

Hyundai Motor, "Metamobility" adını verdiği konsepti ile robotları Metaverse ve fiziksel dünya arasında hareketliliği sağlayacak bir araç olarak kullanmayı planlamaktadır. Robotlar, fiziksel dünya ile Metaverse arasındaki fiziksel sınırları ortadan kaldırarak, Metaverse ile bağlantı ve etkileşim sağlayacak ve Metaverse-robot bağlantısı, kullanıcının akıllı bir fabrikada olduğu gibi fiziksel dünyada bir robotu yönlendirmesine olanak tanıyacaktır. Fabrikada çalışanların, uzaktan fabrika içindeki makinelere ve varlıklara bağlanmasını, robotlar ve sanal gerçeklik cihazlarını kullanarak doğrudan fiziksel bağlantı yoluyla uzaktan görevlerini gerçekleştirmesini sağlayacak bu girişim tesis yönetimi ve üretim için yeni nesil bir dijital model olacaktır (Hyundai Motor, 2022).

Kore İleri Bilim ve Teknoloji Enstitüsü (KAIST) yapay zekâ destekli, Metaverse üretim fabrikası açmıştır. Ziyaretçiler sanal gerçeklik, artırılmış gerçeklik, genişletilmiş gerçeklik cihazları ile dünyanın herhangi bir yerinden sisteme bağlanabilmektedir. Sistem, plastik vida üretim sürecini deneyimleme, üretim hatalarını tespit etme, analiz etme, ürün kalitesinde iyileştirme yapabilme imkânı sağlamaktadır (KAIST, 2021).

BMW üretim süreçlerini daha iyi tasarlayabilmek için bir üretim tesisinin simülasyonu yapmıştır. Üretim hattının dijital ikizi olarak çalışan bu sistem, üretim sürecini planlamayı kolaylaştırmış ve üretim sisteminin tasarımı için üretimi yavaşlatmak yerine çalışma ortamının daha güvenli ve verimli hale gelmesini sağlamıştır (Calhoun, 2021).

Metaverse'te dijital öğelerin üretimi ve tüketimi gerçekleşmektedir. Fiziksel dünyada üretim devam etmekle birlikte, Metaverse'te fiziksel ürün üretimi yerine dijital ürün üretimi/ ürün oluşturma/ürün tasarlama süreci söz konusudur (Yang vd., 2022). Yakın gelecekte birçok işletmede Metaverse için tasarım ve üretim bölümleri açılacaktır. Örneğin, Gucci, sanal spor ayakkabıları piyasaya sürmüştür, ayakkabıları satın alan tüketici Gucci APP, VR Chat, Roblox gibi platformlarda kullanabilmektedir (Ning vd., 2021). Metaverse'te fiziksel hayattaki üretim maliyetleri yerini orijinal ürün tasarımı maliyetiyle yer değiştirecektir (Bayram, 2022). Metaverse gelecekte hem fiziksel ürünler hem de dijital öğeler için bir pazar yeri olacaktır (Di Pietro & Cresci, 2021). Ayrıca Metaverse'te yer alan platformlarda meydan gelen pazarlamaya yönelik girişimlerin bir bölümü gerçek hayatta fiziksel ürün üretimiyle son bulacaktır. Örneğin, McDonalds gerçek ve sanal ürünleri içeren, sanal bir restoran işletmeye ve evlere ürün teslimatı sunan çevrimiçi sanal restoran işletmeye yönelik girişimlerde bulunmuştur (Bissada, 2022).

Sanayide, Metaverse'ün üretimde yer almasına yönelik girişimler devam ederken, akademi de de çalışmalar devam etmektedir. H. Lee ve Banerjee (2011) çalışmalarında büyük ölçekli sanal üretim ortamlarını ele alırken, Ning vd., (2021), Cai vd., (2022), Kiong (2022), Nalbant ve Uyanık (2021) Metaverse'ün üretim ve diğer sektörlerde nasıl kullanılabileceğine değinmişlerdir. Huynh-The vd. (2022), Metaverse'ün kurulumu için yapay zekâ teknolojisini ele alırken, Metaverse'te yapay zekâ destekli üretim uygulamalarına yer vermişlerdir. Far ve Rad (2022) çalışmalarında, Metaverse'te dijital ikizlerin uygulanmasını ele almışlar ve üretimde sağlayacağı faydalara da değinmişlerdir. Siyaev ve Jo (2021a) ise yaptıkları çalışmada, Metaverse'te uçak bakım eğitimi konusunu ele almışlardır.

C. METAVERSE'ÜN ÜRETİM ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Üretim için Metaverse, dijital operasyonları önemli ölçüde modernize edebilecek, üretim sürecinin optimizasyonunu sağlayabilecek bir alan olarak görülmektedir (Huynh-The vd., 2022; Ning vd., 2021). Yapılan bir araştırmada küresel Metaverse'ten elde edilecek gelirin 2024 yılında 800 milyar dolara yaklaşacağı belirtilirken (Bloomberg Intelligence, 2021), TrendForce raporuna göre endüstriyel Metaverse'ün küresel akıllı üretimin gelirini 2025 yılına kadar 540 milyar dolara çıkarması beklenmektedir (Tseng, 2021). İlerleyen paragraflarda Metaverse'ün üretim açısından avantajlarına ve dezavantajlarına yer verilmiştir.

1. Metaverse'ün Üretim Açısından Avantajları

Metaverse, ürün geliştirme sürecinde, disiplinler arası ekiplerin ve müşterilerin gerçek zamanlı etkileşimlere sahip olabilecekleri, bir arada bulunabilecekleri iş birliğini arttıracak bir alandır (Cai vd., 2022; Far & Rad, 2022; Huynh-The vd., 2022; Kiong, 2022; Wang vd., 2022). 3D sanal ortamlar üretim için hızlı prototip geliştirme, sanal doğrulama tasarımı (Cai vd., 2022; Ning vd., 2021), merkezi olmayan ve özelleştirilmiş alan imkânı sunmaktadır (Smart vd., 2007; Wang vd., 2022). Bu alanlar otonom araçların, makinelerin, sistemlerin, prosedürlerin test edilmesi ve geliştirilmesi aşamasında fiziksel dünyaya kıyasla çalışanlar ve işletme açısından daha düşük riskli, şeffaf alanlardır (Smart vd., 2007; Thomason, 2021). Metaverse tabanlı dijital ikizler sayesinde fiziksel dünyada var olan ürünlerin ürün yaşam döngüleri daha kolay kontrol edilebilecektir (Far & Rad, 2022; Polini & Corrado, 2020). Metaverse'te kullanıcıların etkileşimlerinden kaynaklı çok büyük miktarlarda ve çeşitte veri üretimi gerçekleşmektedir (Yang vd., 2022). Üretilen bu veriler ürün geliştirme sürecini ve ürünü iyileştirmede kullanılabilecektir. Metaverse, ürün tasarımı ve geliştirme yaşam döngüsünün verimliliğini, çevikliğini arttıracak, tasarım ve geliştirme sürecini kısaltacak, sürece ilişkin maliyetlerin azalmasını sağlayacaktır. Ayrıca piyasadaki ürün tasarım sayısının ve ürün çeşitliliğinin artmasını sağlayacaktır (Cai vd., 2022; Far & Rad, 2022; Huynh-The vd., 2022; Kiong, 2022; Wang vd., 2022).

Üretim işletmelerinde fabrika kuruluş aşamasında dijital ikiz teknolojisi aracılığıyla, fabrika bina yapısı, üretim hattı düzeni, üretim süreci gerçek zamanlı olarak Metaverse'te oluşturularak, üretim kapasitesi, yerleşimi, personel sayısı, makine sayısı belirlenebilir (Chang vd., 2022). Sanal ortamlar aracılığıyla üretim planlama optimum şekilde yapılabilir (Mujber vd., 2004). Fiziksel ürün üretiminden önce, üretim hattı ve üretim süreci sanal üretim yoluyla simüle edilebilir, üretimin verimliliği ve etkinliği analiz edilebilir (Cai vd., 2022; He & Bai, 2021; Huynh-The vd., 2022). Üretimin daha güvenli ve verimli

olmasına yönelik üretim denemeleri fiziksel dünya yerine Metaverse’te simülasyonlar aracılığıyla gerçekleştirilebilir (Han vd., 2021; Kiong, 2022; Roy vd., 2020). Bu sayede çalışanlar için tehlikeli üretim denemeleri de engellenebilir. Metaverse’te üretim gerçek zamanlı takip edilebilir, elde edilen veriler aracılığıyla üretim süreçleri iyileştirilebilir, üretimde bir hata meydana gelmesi durumunda üretime anlık müdahaleler gerçekleştirilebilir (He & Bai, 2021; Pires vd., 2019; Roy vd., 2020; Vachálek vd., 2017). Metaverse tabanlı dijital ikizler aracılığıyla üretimde darboğazlar tespit edilebilir (Roy vd., 2020). Üretimin verimliliği artırılabilir, makinelerin ve operatörlerin verimliliği artırılırken üretim maliyetlerinin düşmesi sağlanabilir.

Fiziksel dünyada ürünler piyasaya sunulmadan önce maliyet ve güvenlik açısından küçük bir grup üzerinde test edilmektedir. Metaverse, ürünleri fiziksel dünyada piyasaya sunmadan önce daha düşük maliyetle ve daha az güvenlik kaygısıyla test etme imkânı sunacaktır (Chang vd., 2022; Lim vd., 2022). Metaverse ile birlikte üretimde kalite kontrol riskleri, kalite kontrol kaynaklı maliyetler azaltılabilecek, kalite kontrol sürecinin verimliliği artırılabilir (Cai vd., 2022; Chang vd., 2022; Huynh-The vd., 2022).

Metaverse’te dijital ikizler aracılığıyla üretim operatörleri, kullandıkları makinelerin gelecekteki durumunu (yıpranma, parça değişimi gerekliliği vb.) tahmin edebilirler ve önleyici bakımlar sayesinde olası riskleri önleyebilirler (Far & Rad, 2022; Roy vd., 2020; Wang vd., 2022). Metaverse bireylere işlerini uzaktan yapma, kontrol etme imkânı tanımaktadır (Siyaeve & Jo, 2021b). Acil müdahale gerektiren arıza durumlarında çalışanlar zaman ve mekân sınırı olmaksızın, uzaktan üretim sistemine bağlanarak onarım faaliyetleri gerektiğinde gerçekleştirilebileceklerdir. Metaverse, işletmelerde bakım-onarım süresinin kısalmasını sağlayabilir, bakım-onarım faaliyetlerinin çalışanlar açısından daha güvenli gerçekleşmesini sağlayabilir, sürecin verimliliğinin, üretkenliğinin, kalitesinin artmasını sağlayabilir.

İşletmeler açısından personel eğitimi, bireyi geliştirmek, ürün kalitesini arttırmak, üretim sürecinin verimliliğini arttırmak, iş güvenliğini sağlamak adına önem arz etmektedir. Üretimde çalışacak personelin oryantasyon süreci, Metaverse’te sanal gerçeklik aracılığıyla daha kısa sürede, daha düşük maliyetle ve daha güvenli gerçekleştirilebilecektir (Nalbant & Uyanık, 2021). Ayrıca işletmelerde personelin gelişimi adına makine kullanma becerilerinin artmasına yönelik verilen eğitimlerin Metaverse’te gerçekleştirilmesi, gerçek hayatta iş kazalarının olma olasılığını düşürecektir (Nalbant & Uyanık, 2021).

2. Metaverse’ün Üretim Açısından Dezavantajları

Metaverse’ün işletme süreçlerine dâhil olmasının avantajları olduğu gibi bazı dezavantajları da söz konusudur. Bu dezavantajların üretim sürecini de etkileyeceği düşünülmektedir.

Tıpkı günümüzde olduğu gibi Metaverse dünyasında da *siber güvenlik* kavramı önemini korumaya devam edecektir. Metaverse’te kullanıcılar aracılığıyla fiziksel dünyadan büyük miktarlarda veri toplanmakta ve Metaverse’te toplanan bu veriler kullanılmaktadır (Fernandez & Hui, 2022). Toplanan veriler tedarik zinciri üyeleri arasında tedarik zincirini ve işletmelerin kendi sistemlerini iyileştirmeleri adına kullanılacak dahi olsa, işletmelerin bilgi sistemlerine yapılacak bir saldırı işletmeler açısından büyük sorunlara sebep olabilecektir. İşletmelerin Metaverse’te farklı platformlar aracılığıyla

birbirleri ile veri paylaşımlarının güvenliğinin sağlanması da problem olacak konulardan biridir (Ning vd., 2021). Her ne kadar blok zinciri teknolojisi kullanılsa da blok zinciri teknolojisi güvenlikle ilgili problemlerin tamamını henüz çözememektedir (Far & Rad, 2022). Ayrıca Metaverse çeşitli teknolojilerin birleşiminden meydana geldiği için bu teknolojilerin güvenlik ile ilgili problemlerinin Metaverse'te de devam etme ihtimalinin söz konusu olduğu belirtilmektedir (Wang vd.,2022).

İşletmelerin Metaverse'te yer almaları, üretimde beklenen faydaları elde edebilmeleri için, sistemlerinin dijital ikizlerini oluşturmaları gerekmektedir. Dijital ikizlerin oluşturulması için işletmelerin işgücü, zaman ve para gibi *kaynak*larını bu sürece yönlendirmeleri gerekecektir.

Metaverse ile fiziksel dünya arasındaki bağlantı internet aracılığıyla sağlanmaktadır. *İnternet hızının* yavaş olduğu yerlerde Metaverse'te gerçekleştirilecek faaliyetlerde sıkıntılar meydana gelecektir (Díaz, 2020). Gerçek zamanlı takibin gerektiği, uzaktan yönetilen operasyonlarda, robotların kullanılması durumunda internet bağlantısındaki problemler zaman, maliyet, iş güvenliği problemlerine sebep olabilecektir.

Kullanıcı sayısının artması, işletmelerinde Metaverse'te yer alması ve eş zamanlı kullanımla birlikte Metaverse'te yaşamın oluşturulabilmesi ve sürdürülebilmesi için gereken *elektrik enerjisi* miktarı artacak, gelecekte de enerji konusu yine en çok sıkıntı yaşanan konulardan biri olacaktır. Bu durum çevre içinde sürdürülebilirliğin sağlanması konusunda önemli problemlerden biri olacaktır. Ayrıca dijital öğelerin tasarımının artması ve bunların bir bölümünün fiziksel dünyada fiziksel üretimle karşılık bulacak olması *kaynak kullanımının* artmasına sebep olabilecektir.

İşletmelerin üretimde Metaverse'ten elde edecekleri faydaları sağlayabilmeleri için Metaverse'e giriş için ihtiyaç duyulan -şimdilik- pahalı olan *teknolojiyi, bilgiyi* bünyelerine dâhil etmeleri gerekmektedir. Örneğin, sanal gerçeklik/artırılmış gerçeklik gözlükleri bunlardan biridir. Bu gözlüklerin daha ucuz, çalışan ergonomisi açısından bakıldığında hafif ve rahat kullanıma sahip olması gerekmektedir (Xu vd., 2022). Metaverse'ün sürdürülebilirliği için bu teknolojilere erişilebilirliğinin kolaylaştırılması gerekecektir. Ancak bu durumun dolaylı olarak da olsa üretime faydası olacaktır. Sanal gerçeklik/artırılmış gerçeklik gözlüklerine talep artacak, bu alanda da Ar-Ge ve üretim faaliyetleri artacaktır.

Çalışanlar açısından bakıldığında, çalışanların blok zinciri, sanal gerçeklik, artırılmış gerçeklik, genişletilmiş gerçeklik, yapay zekâ gibi ilgili teknolojileri kullanabilen ve geliştirebilen bireyler olmaları beklenmektedir. Aynı zamanda işletmelerin mevcut personelini bu alanlarda geliştirmeleri gerekecektir. Bir diğer taraftan Metaverse'ün zaman ve mekân sınırını ortadan kaldıracak olması, faaliyetlerin uzaktan, robotlar aracılığıyla gerçekleştirilebilecek olması fiziksel dünyada *çalışan sayısının azalmasına* da sebep olabilecektir. Ayrıca Metaverse aracılığıyla uzaktan çalışma çalışanların *çalışma saatlerinin* ve *iş yüklerinin* artmasına da sebep olabilir.

Metaverse ile ilgili önemli sorunlardan biri de toplum tarafından Metaverse'ün *kabulü* ve Metaverse'ün topluma *entegrasyonudur* (Smart vd., 2007). Bu sürecinin uzunluğu işletmelerin Metaverse'te yer almalarını, süreçlerinde Metaverse'ü kullanmalarını etkileyecektir. Ancak çağı yakalama telaşı, bireylerin çoğunluğu tarafından kullanılacak olması ve sistem dışında kalmama isteği

(tıpkı günümüzdeki sosyal medya uygulamaları) gibi sosyal endişeler sebebiyle bireylerin ve işletmelerin dâhil olma olasılığının yüksek olacağını düşündürmektedir.

Sonuç

Metaverse, mevcut gerçeklik etkileşimi ve kalıcılığın temeli üzerine kurulu, fiziksel dünyaya açılan sanal bir dünya oluşturmaktadır (Huynh-The vd., 2022). Şu an için Metaverse'ün ve Metaverse'te yapılabileceklerin sınırı belli olmamakla birlikte, işletmelerin Metaverse'te yer almak, devamlılıklarını sağlamak için çalışmalarını hızlandırmaları gerekmektedir. Dünya büyük markaların Metaverse'te yapabildiklerini izlemekle meşgul. Dijital alanların işletmeler için ekonomik ve sosyal faaliyetlerini gerçekleştirecekleri, coğrafi sınırları ortadan kaldıracak sanal alanlar olarak görülmesi (Bourlakis vd., 2009; Mystakidis, 2022) ve Metaverse dünyasına girişin –şimdilik- düşük maliyetlerde olması küçük boyutlu işletmelere de bu dünyada var olma şansı sunmaktadır. Ayrıca Z kuşağının dünyaya bakış açısı, internet ve teknoloji odaklı yaşam, kripto para piyasasına, merkeziyetsizlik kavramına artan ilgi, pandeminin getirdiği sosyal mesafeye dayalı iletişim bireylerin yaşam tarzlarını değiştirmekte, Metaverse'te yaşamı daha mümkün kılacak gibi görünmektedir.

Fiziksel ve dijital dünyayı birleştirecek olması sebebiyle Metaverse 'ün üretim sektörünü ve üretim süreçlerini de etkileyeceği düşünülmektedir. Robotik, sanal gerçeklik, artırılmış gerçeklik, yapay zekâ, Nesnelerin interneti, genişletilmiş gerçeklik, ağ, blok zinciri teknolojilerinde meydana gelecek gelişmeler Metaverse'ün üretimde varlığını arttırmasını sağlayacaktır. Çoğunlukla, Metaverse ile dijitalde meydana gelen değişiklikler fiziksel dünyaya yansımaya gelecektir. Geleceğin üretimi, üretimin boyut değiştirmede olduğu, fiziksel dünyada üretimin devam ettiği ancak çalışanlar açısından fiziksel sınırların kalktığı, insanların üretimde uzaktan çalışmasının daha mümkün olduğu, robotların daha aktif kullanıldığı, hammadde ve nihai mamullerin kalitesinin arttığı, maliyetlerin ve süreçlerin daha etkin kontrol edildiği, daha şeffaf ve verimli bir üretim olacaktır.

Etik Kurul İzni

Bu çalışma etik kurul izni gerektiren bir çalışma grubunda yer almamaktadır.

Kaynakça

- Ball, M. (2021, Haziran 29). *Framework for the Metaverse*. MatthewBall VC. <https://www.matthewball.vc/all/forwardtothemetaverseprimer>
- Baszucki, D. (2021, Ocak 2). *The Metaverse is coming*. Wired. <https://www.wired.co.uk/article/metaverse>
- Bissada, M. (2022, Şubat 9). *McDonald's files trademark for Metaverse-based 'Virtual Restaurant'*. Forbes. <https://www.forbes.com/sites/masonbissada/2022/02/09/mcdonalds-files-trademark-for-metaverse-based-virtual-restaurant/?sh=6d4ab2dd6678>
- Bayram, A. (2022). Metaleisure: Leisure time habits to be changed with Metaverse. *Journal of Metaverse*, 2(1), 1-7.
- Bloomberg Intelligence (2021, Kasım 1). *Metaverse may be \$800 billion market, next tech platform*. <https://www.bloomberg.com/professional/blog/metaverse-may-be-800-billion-market-next-tech-platform/>
- Bolger, R. K. (2021). Finding wholes in the Metaverse: Posthuman Mystics as agents of evolutionary contextualization. *Religions*, 12(9), 768. <https://doi.org/10.3390/rel12090768>
- Bostancı, M., & Uncu, G. (2021). Metaverse: Sanal mı gerçek mi?. İçinde Y. Adıgüzel & M. Bostancı (Eds.). *Dijital iletişimi anlamak-2* (ss. 58-69). Palet Yayınları.
- Bourlakis, M., Papagiannidis, S., & Li, F. (2009). Retail spatial evolution: paving the way from traditional to Metaverse retailing. *Electronic Commerce Research*, 9(1), 135-148. <https://doi.org/10.1007/s10660-009-9030-8>
- Cai, Y., Llorca, J., Tulino, A. M., & Molisch, A. F. (2022). Compute-and data-intensive networks: the key to the metaverse. *arXiv preprint arXiv:2204.02001*. <https://doi.org/10.48550/arXiv.2204.02001>
- Calhoun, S. (2021, Ağustos 27). *The metaverse and manufacturing: hype vs reality*. Veryable. <https://www.veryableops.com/blog/Metaverse-manufacturing-hype-vs-reality>
- Cammack, R. G. (2010). Location-based service use: a Metaverse investigation. *Journal of Location Based Services*, 4(1), 53-65. <https://doi.org/10.1080/17489721003742827>
- Chang, L., Zhang, Z., Li, P., Xi, S., Guo, W., Shen, Y., Xiong, Z., Kang, J., Niyato, D., Qiao, X. & Wu, Y. (2022). 6G-enabled Edge AI for Metaverse: Challenges, methods, and future research directions. *arXiv preprint arXiv:2204.06192*. <https://doi.org/10.48550/arXiv.2204.06192>
- Citi GPS (2022). Metaverse and money. Decrypting the future. Citi Global Perspectives & Solutions.
- Damar, M. (2021). Metaverse shape of your life for future: A bibliometric snapshot. *Journal of Metaverse*, 1(1), 1-8.
- Demir, M., & Tokgöz, E. (2022). Snow Crash'ten Meta'ya, Metaverse'ün kavramsal ve teknolojik gelişimi. İçinde N. Göker & G. Göker (Eds.). *İletişim ve Medya Alanında Uluslararası Araştırmalar IV* (ss.69-92). Eğitim Yayınevi.
- Díaz, J. (2020). Virtual world as a complement to hybrid and mobile learning. *International Journal of Emerging Technologies in Learning (ijET)*, 15(22), 267-274. <https://doi.org/10.3991/ijet.v15i22.14393>
- Dionisio, J. D. N., Burns III W. G., & Gilbert, R. (2013). 3D virtual worlds and the Metaverse: Current status and future possibilities. *ACM Computing Surveys (CSUR)*, 45(3), 1-38. <https://doi.org/10.1145/2480741.2480751>

- Di Pietro, R., & Cresci, S. (2021). Metaverse: security and privacy issues. In *2021 Third IEEE International Conference on Trust, Privacy and Security in Intelligent Systems and Applications (TPS-ISA)*, Atlanta, USA, 13-15 December 2021.
- Duan, H., Li, J., Fan, S., Lin, Z., Wu, X., & Cai, W. (2021). Metaverse for social good: A university campus prototype. *29th ACM International Conference on Multimedia*, China. 20-24 October 2021.
- Fang, Z., Cai, L., & Wang, G. (2021). MetaHuman creator the starting point of the metaverse. *2021 International Symposium on Computer Technology and Information Science (ISCTIS)*, Guilin, China. 4-6 June 2021.
- Far, S. B., & Rad, A. I. (2022). Applying digital twins in Metaverse: User interface, security and privacy challenges. *Journal of Metaverse*, 2(1), 8-16.
- Fernandez, C. B., & Hui, P. (2022). Life, the Metaverse and everything: An overview of privacy, ethics, and governance in Metaverse. *arXiv preprint arXiv:2204.01480*. <https://doi.org/10.48550/arXiv.2204.01480>
- Gadekallu, T. R., Huynh-The, T., Wang, W., Yenduri, G., Ranaweera, P., Pham, Q. V., da Costa B. D., & Liyanage, M. (2022). Blockchain for the Metaverse: A review. *arXiv preprint arXiv:2203.09738*, 1-17. <https://doi.org/10.48550/arXiv.2203.09738>
- Han, Y., Niyato, D., Leung, C., Miao, C., & Kim, D. I. (2021). A dynamic resource allocation framework for synchronizing Metaverse with Iot service and data. *Computer Science and Game Theory*, 1-6.
- He, B., & Bai, K. J. (2021). Digital twin-based sustainable intelligent manufacturing: A review. *Advances in Manufacturing*, 9(1), 1-21.
- Hemmati, M. (2022). The Metaverse: An urban revolution. Effect of the Metaverse on the perceptions of urban audience. *Tourism of Culture*, 2(7), 53-60. <https://doi.org/10.22034/TOC.2022.323276.1067>
- Huang, J., Sun, P., & Zhang, W. (2022). Analysis of the future prospects for the Metaverse. *2022 7th International Conference on Financial Innovation and Economic Development (ICFIED 2022)*, China. 14-16 January 2022.
- Huynh-The, T., Pham, Q. V., Pham, X. Q., Nguyen, T. T., Han, Z., & Kim, D. S. (2022). Artificial intelligence for the Metaverse: A Survey. *arXiv preprint arXiv:2202.10336*. <https://doi.org/10.48550/arXiv.2202.10336>
- Hyundai (2022, Ocak 5). *Hyundai motor shares vision of new metamobility concept, 'expanding human reach' through robotics & metaverse at CES 2022*. <https://www.hyundai.com/worldwide/en/company/newsroom/hyundai-motor-shares-vision-of-new-metamobility-concept,-%E2%80%98expanding-human-reach%E2%80%99-through-robotics-&-metaverse-at-ces-2022-0000016777>
- Jaynes, C., Seales, W. B., Calvert, K., Fei, Z., & Griffioen, J. (2003, May). The Metaverse: a networked collection of inexpensive, self-configuring, immersive environments. İçinde J. Deisinger & A. Kunz (Eds.). *Proceedings of the workshop on virtual environments 2003* (ss. 115-124). Association for Computing Machinery.
- Jeon, H. J., Youn, H. C., Ko, S. M., & Kim, T. H. (2021). Blockchain and AI meet in the Metaverse. İçinde T. M. Fernández-Caramés & P. Fraga-Lamas (Eds.). *Blockchain Potential in AI* (ss. 1-11). Intechopen. <https://doi.org/10.5772/intechopen.99114>

- Jhonson, E. & Hephher, T. (2021, Kasım 17). *Boeing wants to build its next airplane in the "Metaverse"*. <https://www.reuters.com/technology/boeing-wants-build-its-next-airplane-metaverse-2021-12-17/>
- Kim, J. (2021). Advertising in the Metaverse: Research Agenda. *Journal of Interactive Advertising*, 21(3), 141-144. <https://doi.org/10.1080/15252019.2021.2001273>
- KAIST (2021 Kasım 3). *Metaverse Factory Center to improve SME's competitiveness* https://news.kaist.ac.kr/newsen/html/news/?mode=V&mng_no=17010&skey=keyword&sval=Manufacturing&list_s_date=&list_e_date=&GotoPage=1
- Kang, Y. M. (2021). Metaverse framework and building block. *Journal of the Korea Institute of Information and Communication Engineering*, 25(9), 1263-1266.
- Kim, J. (2021). Advertising in the Metaverse: Research agenda. *Journal of Interactive Advertising*, 21(3), 141-144. <https://doi.org/10.1080/15252019.2021.2001273>
- Kiong, L. V. (2022). *Metaverse made easy: A beginner's guide to the Metaverse: Everything you need to know about Metaverse, NFT and GameFi*. Liew Voon Kiong.
- Kocabay Şener, N. (2021). Facebook Nasıl "Meta" laştı?. *Yeni Medya*, 11, 174-179.
- Lee, H., & Banerjee, A. (2011). A self-configurable large-scale virtual manufacturing environment for collaborative designers. *Virtual Reality*, 15(1), 21-40. <https://doi.org/10.1007/s10055-009-0151-0>
- Lee, J. Y. (2021). A study on Metaverse hype for sustainable growth. *International Journal of Advanced Smart Convergence*, 010(3), 72-80. <https://doi.org/10.7236/IJASC.2021.10.3.72>
- Lee, L. H., Braud, T., Zhou, P., Wang, L., Xu, D., Lin, Z., Kumar, A., Bermejo, C. & Hui, P. (2021). All one needs to know about Metaverse: A complete survey on technological singularity, virtual ecosystem, and research agenda. *Journal of Latex Class Files*, 14(8), 1-66.
- Lim, W. Y. B., Xiong, Z., Niyato, D., Cao, X., Miao, C., Sun, S., & Yang, Q. (2022). Realizing the Metaverse with edge intelligence: A match made in heaven. *arXiv preprint arXiv:2201.01634*. <https://doi.org/10.48550/arXiv.2201.01634>
- Moro-Visconti, R. (2022). From physical reality to the Metaverse: a multilayer network valuation. *Journal of Metaverse*, 2(1), 16-22.
- Mozumder, M. A. I., Sheeraz, M. M., Athar, A., Aich, S., & Kim, H. C. (2022, February). Overview: technology roadmap of the future trend of Metaverse based on IoT, Blockchain, AI technique, and medical domain Metaverse activity. *2022 24th International Conference on Advanced Communication Technology (ICACT)*, Korea. 13-16 February 2022.
- Mujber, T. S., Szecsi, T., & Hashmi, M. S. (2004). Virtual reality applications in manufacturing process simulation. *Journal of materials processing technology*, 155, 1834-1838.
- Mystakidis, S. (2022). Metaverse. *Encyclopedia*, 2(1), 486-497. <https://doi.org/10.3390/encyclopedia2010031>
- Nalbant, K. G., & Uyanık, Ş. (2021). Computer Vision in the Metaverse. *Journal of Metaverse*, 1(1), 9-12.
- Ng, W. C., Lim, W. Y. B., Ng, J. S., Xiong, Z., Niyato, D., & Miao, C. (2021). Unified resource allocation framework for the edge intelligence-enabled metaverse. *arXiv preprint arXiv:2110.14325*. <https://doi.org/10.48550/arXiv.2110.143>
- Nikolaidis, I. (2007). Networking the Metaverses [Editor's Note]. *IEEE Network*, 21(5), 2-4.

- Ning, H., Wang, H., Lin, Y., Wang, W., Dhelim, S., Farha, F., Ding, J. & Daneshmand, M. (2021). A survey on Metaverse: The state-of-the-art, technologies, applications, and challenges. *Computers and Society*, 1-34.
- Papagiannidis, S., Bourlakis, M., & Li, F. (2008). Making real money in virtual worlds: MMORPGs and emerging business opportunities, challenges and ethical implications in Metaverses. *Technological Forecasting and Social Change*, 75(5), 610-622. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2007.04.007>
- Park, S. M., & Kim, Y. G. (2022). A Metaverse: taxonomy, components, applications, and open challenges. *IEEE Access*, 10, 4209-4251. <https://doi.org/10.1109/ACCESS.2021.3140175>
- Pires, F., Cachada, A., Barbosa, J., Moreira, A. P., & Leitão, P. (2019). Digital Twin in Industry 4.0: Technologies, Applications and Challenges. *2019 IEEE 17th International Conference on Industrial Informatics (INDIN)*, Finland. 22-25 July 2019.
- Polini, W., & Corrado, A. (2020). Digital twin of composite assembly manufacturing process. *International Journal of Production Research*, 58(17), 5238-5252.
- Rillig, M. C., Gould, K. A., Maeder, M., Kim, S. W., Dueñas, J. F., Pinek, L., Lehmann, A., & Bielcik, M. (2022). Opportunities and risks of the “Metaverse” for biodiversity and the environment. *Environmental Science & Technology*, 56, 4721-4723.
- Roy, R. B., Mishra, D., Pal, S. K., Chakravarty, T., Panda, S., Chandra, M. G., Pal, A., Misra, P. Chakravart D., & Misra, S. (2020). Digital twin: current scenario and a case study on a manufacturing process. *The International Journal of Advanced Manufacturing Technology*, 107(9), 3691-3714.
- Siyaev, A., & Jo, G. S. (2021a). Towards aircraft maintenance Metaverse using speech interactions with virtual objects in mixed reality. *Sensors*, 21(6), 2066. <https://doi.org/10.3390/s21062066>
- Siyaev, A., & Jo, G. S. (2021b). Neuro-symbolic speech understanding in aircraft maintenance Metaverse. *IEEE Access*, 9, 154484-154499.
- Smart Cities Connect (2021, Kasım 24). *Seoul will invest in Metaverse communications platform for city services*. <https://smartcitiesconnect.org/seoul-will-invest-in-Metaverse-communications-platform-for-city-services/>
- Smart, J., Cascio, J., & Paffendorf, J. (2007). *Metaverse roadmap overview*. Accelerated Studies Foundation.
- Song, Y., & Hong, S. (2021). Build a secure smart city by using blockchain and digital twin. *International Journal of Advanced Science and Convergence*, 3(3), 9-13.
- Sriram, G. K. (2022). A comprehensive survey on Metaverse. *International Research Journal of Modernization in Engineering Technology*, 4(2), 772-775.
- Stephenson, N. (1992). *Snow crash*. Bantam Book.
- Suzuki, S.-nosuke, Kanematsu, H., Barry, D. M., Ogawa, N., Yajima, K., Nakahira, K. T., Shirai, T., Kawaguchi, M., Kobayashi, T., & Yoshitake, M. (2020). Virtual experiments in Metaverse and their applications to collaborative projects: The framework and its significance. *Procedia Computer Science*, 176, 2125-2132.
- Thomason, J. (2021). MetaHealth-How will the Metaverse change health care?. *Journal of Metaverse*, 1(1), 13-16.
- Tseng, P. K. (2021, Kasım 29). *Industrial Metaverse expected to propel global smart manufacturing revenue to US\$540 Billion by 2025, Says TrendForce*. <https://www.trendforce.com/presscenter/news/20211129-11029.html>

- van der Merwe, D. (2021). The Metaverse as virtual heterotopia. *3rd World Conference on Research in Social Sciences*, Austria. 22-24 October 2021.
- Vachálek, J., Bartalský, L., Rovný, O., Šišmišová, D., Morháč, M., & Lokšík, M. (2017). The digital twin of an industrial production line within the Industry 4.0 concept. *2017 21st International Conference on Process Control (PC)*, Slovakia. 6-9 June 2017.
- Vatn, J. (2018). Industry 4.0 and real-time synchronization of operation and maintenance. *28th International European Safety and Reliability Conference*, Norway. 17-21 June 2018.
- Wang, Y., Su, Z., Zhang, N., Liu, D., Xing, R., Luan, T. H., & Shen, X. (2022). A survey on metaverse: Fundamentals, security, and privacy. *arXiv preprint arXiv:2203.02662*. <https://doi.org/10.48550/arXiv.2203.02662>
- Xu, M., Ng, W. C., Lim, W. Y. B., Kang, J., Xiong, Z., Niyato, D., Yang, Q., Shen, S. X., & Miao, C. (2022). A full dive into realizing the edge-enabled metaverse: Visions, enabling technologies, and challenges. *arXiv preprint arXiv:2203.05471*. <https://doi.org/10.48550/arXiv.2203.05471>
- Yang, Q., Zhao, Y., Huang, H., & Zheng, Z. (2022). Fusing blockchain and AI with Metaverse: A Survey. *arXiv preprint arXiv:2201.03201*. <https://doi.org/10.48550/arXiv.2201.03201>
- Zhao, Y., Jiang, J., Chen, Y., Liu, R., Yang, Y., Xue, X., & Chen, S. (2022). Metaverse: Perspectives from graphics, interactions and visualization. *Visual Informatics*, 6, 56-67.
- Zhao, R., Zhang, Y., Zhu, Y., Lan, R., & Hua, Z. (2022). Metaverse: Security and privacy concerns. *arXiv preprint arXiv:2203.03854*.

TEMATİK ÇOCUK TELEVİZYON KANALLARINDA YER ALAN OYUNCAK REKLAMLARININ EBEVEYNLERİN SATIN ALMA DAVRANIŞINDAKİ ROLÜ

 Yasemin CINGİ^a

Özet

Tek kanallı televizyon yayıncılığının artık gerilerde kaldığı günümüzde televizyon kanallarının sayıları artmakta ve bu kanallar yalnızca yetişkinlere değil çocuklara da hitap etmekte hatta 24 saat boyunca yalnızca çocuklara yönelik yayın yapan tematik kanallar bulunmaktadır. Tematik çocuk kanallarında çoğunluğu çocuklara hitap eden birçok reklam yer almakta bu reklamların bir kısmını da oyuncak reklamları oluşturmaktadır. Bu bağlamda çalışma, tematik çocuk kanallarında yer alan oyuncak reklamlarının ebeveynlerin çocukları vasıtasıyla yeni çıkan ürünlerden haberdar olma ve satın alma davranışlarındaki rolünü kapsamaktadır. Çocukların satın alma faaliyetindeki rolüne yönelik birçok araştırma yapılmıştır, yapılan çalışmalarda farklı kategorilerdeki ürünler konu edinilmiştir. Bu araştırma tematik çocuk kanallarında sıklıkla yer alan ve oldukça büyük bir pazarı kapsayan oyuncak reklamlarını konu edinmektedir. Araştırmanın amacını çocuk tüketicilerin tematik çocuk kanallarında gördükleri oyuncak reklamları vasıtasıyla ebeveynlerini satın alma konusunda nasıl yönlendirdikleri ve ürün hakkındaki bilgileri yalnızca söz konusu reklamlardan alıp almadıklarını belirlemek oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini tematik çocuk kanallarını izleyen çocukların ebeveynleri oluşturmaktadır, tesadüfi olmayan amaçlı örneklem metodu kullanılarak nitel araştırma yöntemlerinden derinlemesine mülakat metodu kullanılarak 16 ebeveyn ile görüşmeler yapılarak tematik çocuk kanallarında yer alan oyuncak reklamlarının üründen haberdar olma ve satın alma davranışında etkili olduğu sonucuna ulaşılmış, söz konusu kanalların yanı sıra Youtube'da yer alan kutu açma videolarının da satın alma kararında etkili olduğu yapılan görüşmelerden elde edilen verilerden anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tematik televizyon kanalları, Reklam, Çocuk tüketicisi.

THE ROLE OF TOY ADVERTISEMENTS ON THEMATIC CHILDREN'S TELEVISION CHANNELS IN THE PURCHASING BEHAVIOR OF PARENTS

Abstract

Nowadays, when single-channel television broadcasting is left behind, the number of television channels is increasing and these channels appeal not only to adults but also to children, and there are thematic channels that broadcast only for children 24 hours a day. In thematic children's channels, there are many advertisements that mostly appeal to children, and some of these advertisements are toy advertisements. In this context, the

^aDr. Öğr., Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, yasminandac@gmail.com

Makale Geliş Tarihi: 15.02.2022, Makale Kabul Tarihi: 29.03.2022

study covers the role of toy advertisements in thematic children's channels in the parents' awareness of new products and purchasing behaviors through their children. Many studies have been conducted on the role of children in purchasing activities, and products in different categories have been the subject of studies. This research is about toy advertisements that are frequently featured in thematic children's channels and cover a very large market. The aim of the research is to determine how child consumers direct their parents to purchase through the toy advertisements they see on thematic children's channels and whether they receive information about the product only from the advertisements in question. The sample of the research consists of the parents of the children watching the thematic children's channels. By using the non-random purposeful sampling method, 16 parents were interviewed using the in-depth interview method, one of the qualitative research methods, and it was concluded that the toy advertisements in the thematic children's channels were effective in being aware of the product and purchasing behavior. In addition, it has been understood from the data obtained from the interviews that the unboxing videos on YouTube are also effective in the purchase decision.

Keywords: Thematic television channels, Advertising, Child consumer.

Giriş

İçinde bulunduğumuz dönemde çocuklar pazarlama ve reklam dünyasının hedef tüketicileri arasında bulunmaktadır. Çocuklar ebeveynlerinin satın alma kararlarında etkili olmakta, çocuklara yönelik reklamlar her yaştan çocuğun satın alma veya aldırma davranışına etki ederek çocukların tüketim pazarına dahil olmalarını amaçlamaktadır. Reklamlar çocukları etkilemekte ve bu etki yaş, cinsiyet, yaşadıkları aile ortamı, içinde buldukları sosyal çevre ve ekonomik duruma göre farklılık göstermektedir. Reklamlar ticari etkinin de ötesinde, çocuk ebeveyn ilişkisinde etkili olarak satın alma kararlarını da belirlemektedir. Bunların yanı sıra reklamlar çocukların dünyaya bakışını, değerlerini hatta beslenme alışkanlıklarını dahi etkileyen bir faktördür. Reklamlarda verilen mesajlardan en fazla etkilenen kesimlerden birini de çocuklar oluşturmakta ve çocuklara yönelik harcamalar her yıl biraz daha artmaktadır. Bu durumun arka planında ihtiyaçtan ziyade çocuklarının isteklerinin karşılanması, her geçen gün firmaların markalarına yeni ürünler eklemeleri ve bu ürünlerin reklamlarda sıklıkla yer alması yatmaktadır.

Ebeveyn ve çocuk arasındaki ilişkinin niteliğini biçimlendiren en önemli unsurlardan biri de çevresel etkenlerdir. Bu çevresel etkenlerden en önemlisi de hem yetişkinlerin hem de çocukların vakitlerinin önemli bir kısmını karşısında geçirdikleri televizyon oluşturmaktadır. Çocuklar reklamlarda gördükleri ürüne duydukları talebin karşılanması için ebeveynlerine başvurular ve bu talebe gelen yanıt çocuk ebeveyn ilişkisini dolaylı veya dolaysız olarak etkilemektedir. Ebeveynlerin çocuklarına karşı zaafları çocukların da yeterli bilince sahip olmamaları çocukların alışverişi yönlendirmesine ve verilen kararlara etki etmelerine neden olmaktadır. Aldırılan ürün grubunu belirleyen unsur ise genel olarak reklam mesajlarıdır. Gün içinde zamanlarının bir kısmını televizyon izleyerek geçiren küçük yaşta çocuklar reklamlardan etkilenerek oradaki ürünlerin çoğuna sahip olmak istemektedir.

Uzmanlar, reklam mesajlarında çocuk unsuruna yüksek oranda dikkat edilmesi gerektiğini çünkü çocuk zihninin algı düzeyinin yetişkinler gibi olmadığını, çocukların yetişkinlerden farklı olarak reklam iletilerinin amacını algılayabilecek donanımda olmadıklarını ifade etmektedir. Çocuk belleği neredeyse

tüm uyarılara açıktır ve çevreden edindiği uyarıların sürekli depolayarak teker teker duyuların bilincine varamamakta fakat izlenimlerinin bütünü oluşturarak tümel biçimlerini belleklerine kazımaktadır, böylece çocuklar ilerleyen dönemlerde edindikleri uyarılara ait kavramların, kanıların, tutum ve davranışlarını geliştirmektedir (Pembecioğlu, 2012, s. 219-220). Reklamlarda kullanılan çeşitli teknikler yoluyla çocuklara, mutluluğun tüketim sonucunda meydana gelen bir duygu olduğu mesajı verilmektedir. Satın alma bilinci tam olarak yerleşmemiş çocuklara bu durum bir yaşam şekli olarak sunulmakta ve tüketimle mutluluğu paralel görülmesi, savurganlık ve marka bağımlılığı gibi davranışlar sergileyen bireylerin yetişmesi için zemin hazırlanmaktadır (Silkü'den akt., Kalafat Çat, 2018, s. 157). Bunların yanısıra gerçeklik algısı tam olarak gelişmemiş olan çocuk tüketiciler kendilerini izledikleri reklamlardaki karakterlerin yerine koyarak kendilerini onlarla özdeşleştirmek istemektedir. Etkilendikleri karakterler sayesinde zamana meydan okumak, uçmak, sihirler yapmak gibi insan üstü yetenekler sergilemek istemektedir.

Çocuk ve tüketim hakkında birçok araştırma ve çalışma bulunmaktadır. Televizyon reklamlarının çocukları tüketime yönlentmesinde herhangi bir payının olup olmadığına yönelik ilk çalışmalardan birisi 1977 yılında Burr ve Burr tarafından yapılmıştır. Çalışmada 2-10 yaş aralığında çocuğu bulunan ebeveynlere reklamların satın alma sürecindeki etkisi sorulmuş ve yapılan analizler sonucunda "televizyonda gördüm" ifadesinin satın almada olumlu etki gösterdiği ortaya konmuştur (Burr ve Burr, 1977, s. 22-24). Yapılan birçok çalışma çocukların ebeveynlerinin satın alma davranışında etkili olduklarını gösterirken, Çakır'ın 2019'da yaptığı çalışmada çocukların tüketime yönelik davranışlarında ebeveynlerinin demografik özelliklerinin etkisini araştırmış ve bu faktörün satın almada etkili olduğu sonucuna ulaşmıştır (Çakır, 2019, s. 98). Sormaz ve Yüksel'in 2007 yılındaki araştırmasında çocukların kümülatif artışa tüketici olarak sosyalleştiği ve matalaştığı, şeyleşme sürecinin nesnesi haline geldiği sonucuna ulaşmıştır (Sormaz ve Yüksel, 2012, s. 1002). Özgen'in 2010 yılında yaptığı araştırma reklamlar vasıtasıyla çocukların istismarına odaklanmış ve konuyu farklı bir yönden incelemiştir. Reklamların küçük yaşta çocukları abartılı ve hileli bilgilerle yanıltılmasının sonucunda topluma güvensizlik duymalarına zemin hazırlandığına, çocukların satın alma konusunda aşırı ısrarcı davrandıklarına ve bu durumun aile çocuk ilişkisine zarar verebileceğine vurgu yapılmıştır (Özgen, 2010, s. 39).

Çocuk günümüz toplumlarında, aileyi tamamen etkileyen bir öge haline gelmiştir. Bu durum ataerkil aile yapısını çocuk erkil aile yapısına dönüştürmüştür. Günümüzde çocuklar 2-3 yaş aralığında ailenin tüketim düzenine uyum sağlayarak doğrudan ya da dolaylı olarak tüketim açısından tüm aileyi etkilemektedir. Ebeveynler kendi yaşantılarını çocuklarına göre dizayn etmekte, çocuklarının istek ve ihtiyaçlarını fazlasıyla dikkate almaktadır (McNeal, 2007, s. 95). Bu çalışmada çocuklara yönelik televizyon kanallarındaki oyuncak reklamlarının çocukların anne babalarının satın alma davranışını nasıl etkiledikleri ve yeni çıkan oyuncaklardan ilk olarak bu mecra sayesinde haberdar olup olmadıkları sorularına yanıt aranmaktadır.

A. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1. Tüketici Olarak Çocuk

Çocuk tüketicilerin pazarda büyük bir paya sahip olduğunun bilincinde olan pazarlamacılar bu pazardan çeşitli yöntemlerle pay almayı amaç edinmektedir. Çocuklara yönelik pazarda çocuklara hitap eden ürünler ilk sırada yer almakta ikinci sırayı ise çocukların etkisiyle ebeveynlerin aldığı ürünler oluşturmaktadır. Çocuklar ebeveynlerinin karar verme sürecinin belirleyicisi olmadıkları durumda etkileyicisi konumunda bulunmaktadır. Diğer yandan çocuklar ilerleyen dönemde birer yetişkin olacakları düşünülerek alıştıkları markayı takip eden ve bir marka sadakati olan bireyler olarak pazarlama stratejilerine maruz kalmaktadır (Karalar, 2006, s. 171). Çocuklar doğrudan satın alımlarda ciddi oranlarda para harcamakta ve yetişkinlerce alınan tüketim kararında da giderek daha etkili hale gelmektedir. Bu durumda ailelerin çocuklarının kararlarını önemseme durumu söz konusudur (Rose vd., 2003, s. 366). Çocuk satın alma davranışında etkili bir konumdayken burada ailenin de oldukça büyük bir payı olduğu söylenebilir. Aile, tüketim ve karar verme birimi olarak pazarlama ve tüketici davranışlarının temelini oluşturmaktadır. Önceki dönemde yapılan çalışmalar eşlerin tüketim sürecindeki rolünü araştırırken son dönem çalışmaları pazarlama ve uluslar arası ticaret alanında çocukların rolünün hızla artmasıyla ilgilenmektedir (Gbadamosi, 2012, s. 591). Aile tüketici davranışlarının çocukluk çağında geliştirildiği ve yetişkin davranışlarıyla ilgili tutumların daha önceden biçimlendiği bir birimdir. Tüketici olarak çocuklar yaşlılarından ve medyadan etkileniyor olsa da esasında etkinin büyük bölümü aileden gelmekte, aileler çocukların satın alma faaliyetini farklı şekillerde etkilemektedir (Şener ve Babaoğlu, 2007, s. 137). Çocukların ailelerinin kararlarında etkili olmaları ailelerinin yapılarına ve çocukların özelliklerine göre değişiklik göstermektedir. Modern, tek ebeveynli, çift gelirlili veya eğitim düzeyi yüksek olan ailelerde çocuğun daha etkili olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca çocuğun yaşı, cinsiyeti, bilgi ve deneyimleri gibi nitelikleri de çocuğun karar alma sürecindeki etkisinin bir belirleyicisidir. Çocukların satın alma kararları sürecindeki etkisi ürün grubuna göre değişiklik gösterebilmektedir (Çakıcı ve İyitoğlu, s. 2011, 3-4). Çocuklar kendi ürün ve hizmet tüketimleri çerçevesinde ailelerinin tüketim kalıplarını etkilemektedir. Oyun, oyuncak ve giyim eşyası gibi bazı ürünler çocuklar tarafından bireysel olarak kullanılırken tatil, eğlence, hobi, yemek, elektronik eşyalar gibi ürünler de aile ile birlikte kullanılmaktadır (Gbadamosi, s. 2012, s. 592).

Çocuklar tüketici olmaya neredeyse iki aylıkken başlarlar ve bu süreç beş aşamayı kapsamaktadır. Birinci aşamada çocuklar aileleriyle daha çok süpermarkete giderek ailelerinin alışveriş süresince davranışlarını gözlemleyerek tüketimi öğrenirler. Daha sonra yaklaşık iki yaşlarına geldiklerinde ürünlerle ilgili istekte bulunmayı öğrenerek ailelerinden o ürünleri talep ederler. Üçüncü, dördüncü ve beşinci aşama yaklaşık üç buçuk ile sekiz yaş arasındaki dönemi kapsamaktadır. Çocuklar önce seçim yapmayı, sonra anne babalarıyla birlikte birşeyler almayı daha sonra da tamamen kendi başlarına alışveriş yapmayı öğrenirler (McNeil vd., 1998, s. 50).

Aileler çocukların kararlarına önem atfettikçe, çocuk tüketiciler de satın alma kararlarında çok daha etkin bir konuma erişmektedir. Çocuklar tek başlarına kocaman bir pazarı oluşturmaktadır. McNeal'a göre, çocuk pazarı üç çeşitten oluşmaktadır; ilkinde çocuklar birincil pazarı oluşturmaktadır, burada çocuklar nihai kullanıcı ve birincil hedef olarak görülmektedir. İkincil pazar türünde ise, çocuklar direkt alıcı konumunda değil anne babalarını, akrabalarını ve çevrelerinde bulunan insanları etkileyen kişi konumundadır. Üçüncü pazar türü ise, gelecekte potansiyel müşteri olarak görülen gelecekteki pazarı oluşturan çocuklardır (Mc Neal'den akt. Wiharto ve Haryanto, 2009, s. 29).

Tüketim davranışları ürün ve hizmetlerin satın alımı için gereken ekonomik kaynaklarla birlikte bireylerin bilgi, beceri ve tutumlarıyla da bağlantılıdır. Çocuklar sahip oldukları bireysel etkenlerle veya sosyalleşme araçlarına bağlı olarak tüketim ile alakalı bazı davranışlar edinirler. Bilişsel ve sosyal etkenler çocukların tüketici rollerini farkederek bunu uygulayabilmelerine zemin hazırlamaktadır. (Bozyiğit, 2013, s. 18). Ailelerin çocuklarının tercih ve kararlarına giderek daha önem vermesi, çocukların yetişkin bir birey olarak görülmesi ailelerin çocuklarının isteklerini en hızlı şekilde yerine getirmesine kapı aralamaktadır. Ayrıca ailelerin çocuğun mutluluğu merkezli düşünce yapısının pazarlama ve reklam dünyasına ilerleyen zamanlarda daha da fazla katkı sağlayacağı umulmaktadır.

2. Çocuk İzleyiciler

Çocukların algı düzeyleri ve muhakeme yeteneklerinin henüz yeteri kadar olgunluğa erişmemiş olması reklam mesajlarının etkisi altında kalmalarına ve davranışlarına da bu etkiyle yön vermelerine neden olmaktadır. Reklamlar çarpıcı, ilginç ve çocuğun “çocuk olma” özelliklerine yönelik ikna edici mesajlarla çocukları rahatlıkla etkileri altına alırlar. Çocuklar iyi ile kötüyü, doğru ile yanlış birbirinden ayırt edemeyerek reklamların onlara verdiği mesajı doğru ve güzel olarak algılayarak ürünlere yönelik isteklerde bulunurlar. Buradan reklamlar tarafından en çok etkilenen kesimin çocuklar olduğu kanaatine varılabilmektedir. Üretici ve reklamcılar çocukların henüz gelişmemiş olan muhakeme yeteneklerini ticari anlamda kullanarak onları pazarlama dünyasının hedef kitlesi haline getirmektedir. Ancak reklam mesajlarının görevleri arasında satın alma davranışı gerçekleşinceye kadar eğitmek, bilgi vermek ve hangi kesimden olursa olsun bireylerin tecrübesizliklerini istismar etmemek yer almaktadır (Tosun, 1991, s. 24). Televizyon karşısında vakit geçiren ve birçok iletiye maruz kalan çocuklar henüz iletileri kodlama yetisine sahip değildir.

İçinde bulunduğumuz dönemde çocuklar vakitlerinin çoğunu aileleri yerine medya araçlarını kullanarak geçirmektedir. İlerleyen teknoloji ve sunduğu fırsatlar küçükten büyüğe her yaş grubundan insan için vazgeçilmez bir unsur haline gelmiştir. Hedef kitleye ulaşmak amacıyla teknoloji kullanımı reklamcılık sektöründe de profesyonel bir araç niteliğindedir (Sine, 2018, s. 105). Her ne kadar akıllı telefonlar, sosyal medya ağları, dijital oyunlar ve bilgisayarlar çocuklar için cazip mecraları oluştursa da televizyon hala popülerliğini koruyan bir kitle iletişim aracıdır. Televizyonun uygun fiyatlı oluşu, kanal seçeneğinin fazla oluşu, aralıksız yayın yapması, her yaşta izleyiciye hitap etmesi bakımından en yaygın kullanılan iletişim aracı olma niteliğini korumaktadır (Üstündağ ve Özcan, 2016, s. 78). Televizyon toplumun her kesimine hitap etse de en çok çocuklar üzerinde etkili olmaktadır. Televizyonun çocuklar üzerinde olumlu etkilerinin yanı sıra olumsuz etkileri de bulunmaktadır (Büyükbakkal, 2007, s. 43). Televizyonun bilgi verme ve sosyalleştirme, bilgiyi üretmeye katkı sağlama, dil ve bilinç gelişimini destekleme, aktarılan olaya dahil olmayı sağlama, kendi ortamı dışındaki görüntülere ulaşma ve çocuğun dış dünyayla bağlantı kurması gibi olumlu etkilerin varlığından söz etmek mümkündür (Akyüz, 2013; Büyükbakkal, 2007; Mutlu, 2005). Bu olumlu etkilere ek olarak televizyon ve video oyunlarında çocukların eğitime katkı sağlayıcı ve zekalarını kullanarak dünyayı yorumlama ve becerilerini arttırmaya yönelik öğeler bulunduğu ifade edilmektedir. Sayılan olumlu etkilere sahip televizyonun birçok zararı da bulunmaktadır. Televizyon çocuklarda saldırganlık ve şiddete sebebiyet vermekte, izleyicileri gerçek dışı dünyaya yönelterek gerçeklerden alıkoymakta, tüketim ortamı

hazırlamakta ve sosyal bağlarına zarar vermektedir. Ayrıca sağlık açısından bakıldığında da göz sağlığına zarar vermekte, hareketsiz bir yaşama sebep olarak çocukların bedensel gelişimine olumsuz yönde etkilemekte ve kolay yoldan bilgiye ulaştırarak okuma ve araştırmaya olan ilgilerini azaltmaktadır. Çocuk izleyiciler tarafından izlenen programların çocukların gelişimine sosyal yaşamlarına etki etmektedir. Programın niteliği, içerdiği öğeler, izleme süresi izledikleri programın etkilerinin olumlu veya olumsuz olduğunu belirleyen unsurlardır. Bu sebeple çocuk ve gençler için program hazırlayan yapımcıların bu konuda oldukça hassas olmaları gerekmektedir (Akyüz, 2013, s. 120-121).

Okul öncesi çağıdaki çocukların televizyonla olan bağlantısı keşifte bulunma amaçlarıyla alakalıdır. İzledikleri öğelerde yer alan parlak renkli canlı unsurlar, hareketli ve hızla değişen görüntüler, yüksek ses ve ışık bu yaştaki çocukların dikkatini çekmektedir. Okul öncesi çağıdaki çocuklar bu parlak ve canlı görüntülerin etkisiyle şiddete hazır duruma gelmektedir, bu durumda da çizgi filmlerin etkisinden söz etmek mümkündür. Çocuklar en çok okul çağlarında saldırgan davranışlara ve şiddete meyilli olmaktadır, dikkat ve kavrama yetenekleri sayesinde olayları takip eder kapalı mesajlardan sonuç çıkararak izledikleri karakterlerdeki hareketleri taklit ederler. Bu durum şiddet içeren yayınların izlenme oranlarına göre değişiklik göstermektedir. Bilhassa bu tarz programları takip eden çocuklarda gördükleri olayları gerçek olarak algılamalarından dolayı şiddete eğilimlerinin arttığı görülmektedir (TBMM, 2007, s. 153). Çocukların televizyon ve diğer iletişim araçlarının verdiği zararlardan korunması için ailelere denetim ve bilgilendirme, eğitimcilere şiddet ve olumsuz davranış içeren programların izlenmemesi hakkında uyarıda bulunma, medya kuruluşlarına yararlı içerikler üretme ve devlete de yayınları objektif bir şekilde denetleme konusunda büyük görevler düşmektedir, çocukların gelecek nesli oluşturduğu asla unutulmamalıdır.

3. Çocuk ve Reklam

Çocuklar, harcama yapabilmeleri, ailelerinin tüketim kararlarını etkilemeleri ve gelecekte potansiyel tüketici konumunda olmaları gibi nedenlerden ötürü pazarlamacılar ve reklamcılar hedef kitlelerini oluşturmaktadır. Bu durum çocuk tüketicilere yönelik reklamların çoğalmasına ve böylelikle çocukların günlük hayatlarında daha fazla reklama maruz kalmalarına sebep olmaktadır. Bir reklam mesajının hedefine ulaşmasındaki temel unsurlardan biri mesajın hedef kitleye uygun nitelikte olmasıdır. Hedef kitlenin dikkatini çekebilme ve onu satın alma davranışına yönlendirmek reklamın ana amacını oluşturmaktadır. Bu amaca ulaşmanın yolu ise biçim ve içerik olarak hedef kitlenin ilgi alanı dahilinde olması gerekmektedir çünkü tüketiciler kendilerini ilgilendiren ve algılama kapasitelerine uyumlu olan mesajları alırlar (Yale, 1979, s. 182). Sosyal, zihinsel ve psikolojik düzeylerinin çok üzerinde veya altında olan mesajlar tüketiciler açısından ilgi çekici görülmemektedir, bu sebeple reklam bireylerin kişilik özellikleri ile uyumlu nitelikte olmalıdır. Reklamın etkili olmasındaki diğer bir unsur ise tüketiciyle buluşabileceği uygun bir mecrada yayınlanmasıdır. Buradan hareketle çocuklara yönelik reklamlarda hem biçim ve içerik hem de yayınlandıkları reklam araçları bakımından hedef kitle konumundaki çocuklara doğru şekilde hitap edebilmeleri önem arz etmektedir çünkü reklamların genel özelliklerini belirleyen faktör çocukların "çocuk" olma özelliğidir (Tosun, 1991, s. 47). Kendilerine has algılama, yorumlama ve muhakeme tarzları olan çocuklar kendi oluşturdukları düşsel bir dünyada

yaşamaktadır. Tepkileri ve olayları değerlendirme yetenekleri yetişkin bireylerinkinden farklıdır (Jordan, 1972, s. 13). Çocuklar dikkatlerini yoğun bir şekilde uzun süre muhafaza edemezler, daha ziyade kısa çarpıcı ve basit mesajları daha iyi algırlar. Bu sebeple çocuklara yönelik reklamlarda bu özellikler göz önünde bulundurulmaktadır. Ancak çocuklara yönelik reklamlarda mesajların içerik ve biçim bakımından net çizgilerle birbirinden ayırmak mümkün olmamaktadır. Biçim ve içerik özellikleri birbirini tamamlayan bir bütünü oluşturmaktadır. Bu tür mesajlar sürekli ve sık tekrarlarla yapılarak kısa sürede vermek istediği mesajı en etkili şekilde hedef kitleye ulaştırmayı amaçlamaktadır. Burada kullanılan dil günlük ve basit bir dildir, karakterler çocukların sevdiği ve güvendiği kişi veya kahramanlardan oluştuğu takdirde de daha ilgi çekici hale gelmektedir. Reklam mesajlarında kullanılan ilginç mizansenler de onların ilgisini çekmektedir. İyi bir reklamcı içerik, mesajın kısalığı, hareketli bir müzik, çarpıcı karakterler ve mizahi bir anlatım gibi öğeleri birleştirerek çocukların ilgisini çekmeyi amaçlamaktadır (Mathews, 1964, s. 128).

Çocukların gerçeklik algısı ile yetişkinlerinki birbirinden farklıdır. Çocuklar onlara sunulanı analiz etmeden kabul etmektedir. Deneyimsiz olmaları onları ikna etmeyi de kolaylaştırmaktadır, çocukları belirli bir konu hakkında ikna etmenin en kolay yolu ise anlayacakları ve ilgilerini çeken bir dille iletişime geçmektir. Çocuklar genel olarak hayranı oldukları kişi veya karakterlerle özdeşleşerek onlara benzemek isterler, bu bir çizgi film karakteri veya anne babaları da olabilir, çünkü kendilerini o karakterle özdeşleştirerek onun sahip olduğu güç, kuvvet, akıl ve her işin üstesinden gelebilme kabiliyetlerini taklit etmeyi arzularlar. Bu özellikleri barındıran reklamlar çocuk tüketiciler üzerinde hedefledikleri etkiyi oluşturmaktadır (Wells, 1970, s. 44-45).

Televizyonda yer alan reklamlar kısa olmaları ilginç sunumları ve sık tekrar edilmesiyle çocukları tarafından ilginç bulunmaktadır. Bilhassa iki üç yaş gibi erken çocukluk dönemindeki çocuklar reklamları müzik ve logolarıyla birlikte bütün olarak algılamakta ve hafızalarında da o şekilde yer vermektedir. Bu yüzden okuma yazma bilmemelerine rağmen çeşitli markaları tanıyabilmektedir (Quadır ve Akaroğlu, 2009, s. 80). Çocukların marka tutumlarında televizyonlarda yer alan reklamlara ek olarak ambalajların da etkisi bulunmaktadır, hatta üç yaş grubundaki çocuklar reklamlarda yer alan çizgifilm karakterlerinin etkisinde kalarak üzerinde bu karakterlerin bulunduğu ürünlere olumlu tutum sergiledikleri saptanmıştır. Çocukların reklamları değerlendirebilmeleri için iki temel bilgi işleme becerisine ihtiyaçları bulunmaktadır. Bunlardan ilki, ticari ve ticari olmayan içeriklerin farkına varabilme ikincisi ise, reklamların ikna edici gücünü farkederek bunu mesajı yorumlamada kullanabilmelerinin gerekliliğidir (Yıldız ve Deneçli, 2013, s. 244-245). Reklam yoluyla düşünceleri biçimlenen çocuklar toplumsal ve bilişsel erişkinliğe ulaştıklarında reklam mesajları etkisini göstermeye başlayacaktır. Çocukları sürekli reklam mesajlarına maruz kalan ailelerin bu konuda temkinli davranmaları gerekmektedir.

580 | Reklamların çocukları bilgilendirerek tüketici olmalarını sağlamanın yanı sıra ihtiyaç dışı tüketime özendirme, sağlıksız beslenme alışkanlıkları edinme ve gayri ahlâki davranışlar edinme gibi olumsuz etkilerinden bahsetmek mümkündür (Karaca vd., 2007, s. 236). Televizyonda yer alan reklamların satın alma ve tüketim alışkanlığı edinmeleri gibi etkilerinin yanı sıra ekran başında uzun saatler boyuca hareketsiz kalmaları fiziksel gelişimlerine de zarar vermektedir. Bu hareketsiz hayatla

birlikte düzensiz ve sağlıksız beslenme, yeterince fiziksel egzersiz yapmama gibi olumsuz durumlar yaşanmakta bunlar da çocuklarda fizyolojik gelişim bozukluğuna neden olmaktadır. Amerika ve Avrupa ülkeleri başta olmak üzere dünyanın birçok ülkesinde yaşanan obezite yani aşırı şişmanlık durumu bu sebeplerden ötürü çocukların sağlığını tehdit etmektedir (Kurt ve Altun, 2014, s. 397). Ebeveynlerin çocuklarının televizyon izleme alışkanlıklarına karşı; reklam verenler ve reklam ajanslarının da reklamlarda yer alan unsurlara duyarlı olmaları gerekmektedir, zira çocuk tüketiciler fazlasıyla tecrübesiz ve mesajlar karşısında aciz durumdadır, onların fiziksel ve ruh sağlıklarının göz ardı edilmemesi gerekmektedir.

B. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

1. Yöntem

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Araştırma, 2,5- 12 yaş aralığında, tematik çocuk televizyon kanallarını izleyen çocuğu olan 16 ebeveyn ile Aralık – Ocak 2021 tarihleri arasında gerçekleştirilen derinlemesine mülakat yoluyla ulaşılan bulgulara dayanmaktadır. Derinlemesine mülakat, araştırılmakta olan konunun tüm boyutlarını kapsayan, açık uçlu soruların bulunduğu ve ayrıntılı yanıtlar alınmasına imkân tanıyan, yüz yüze yapılan görüşmeler neticesinde bilgiler toplanmasına imkân sağlayan bir veri toplama tekniğidir. Mülakat yapılan bireyin duygu, bilgi ve deneyimlerine bu görüşmeler yoluyla ulaşılması amaçlanmaktadır. Nitel araştırmalarda kullanılmakta olan derinlemesine mülakat tekniği, sosyal dünyada var olan çeşitli olgu, süreç ve ilişkinin bilinen bölümünden çok ayrıntılarda saklı olan gerçeği anlamayı mümkün kılan bir veri oluşturma yöntemidir (Tekin, 2006, s. 101-102). Araştırma kapsamında, çocuğu tematik çocuk kanallarını izleyen ebeveynler ile görüşülmüş olup, gazete dergi gibi yazılı medya platformları kapsam dışı bırakılmıştır. Veri doygunluğuna ulaşıldığı için 16 ebeveyn ile görüşülmüş olması, görüşmelerin Covid-19 pandemisi sebebiyle telefon ve Zoom görüşmeleri ile yapılmış olması çalışmanın sınırlılıklarını oluşturmaktadır. Mülakatta yarı yapılandırılmış bir formdan yararlanılmış ve tesadüfi olmayan amaçsal örnekleme metodu kullanılmıştır. Yapılan görüşmelerde katılımcılara 6 soru yöneltilmiş ve;

1. Satın alınan oyuncaklara dair bilginin ilk olarak nereden alındığı,
2. Çocuklara hangi sıklıkla oyuncak alındığı, reklamların bu sıklıkta bir etkisinin olup olmadığı,
3. Oyunağın fiyatının satın alma kararında etkili olup olmadığı,
4. Yakın akrabaların da oyuncak alımı yapıp yapmadığı,
5. Okul-kreş arkadaşlarının veya fast food firmalarının oyuncaklı çocuk menüleri gibi çevresel faktörlerin satın alma davranışında etki sahibi olup olmadığı,
6. Tasvip edilmese de sırf çocuğun ısrarından dolayı istediği oyunağın satın alınıp alınmadığı, sorularına cevap aranmıştır.

Aşağıda yer alan Tablo 1’de ebeveynlerin katılımcı numaraları ve çocukların yaş bilgileri yer almaktadır. Tabloda katılımcıların isimleri gizli tutulmuş ve 1’den 16’ya kadar numaralandırılmıştır. “E” katılımcıyı sağ tarafındaki sayı da kaçınıcı katılımcı olduğunu göstermektedir. Bulgular kısmında

katılımcılara dair söylemler, katılımcı numarası ve çocuğunun yaşı "E12, 5", şeklinde verilmiştir. Tablo 1'de gösterildiği gibi yapılan araştırmada farklı yaş gruplarından çocuğu olan hem anne hem de babalara sorular yöneltilerek anne babaların konuya nasıl baktıkları ve durumları nasıl gözlemledikleri anlaşılmasına çalışılmış aynı zamanda farklı yaş gruplarından çocuklar seçilerek satın alınan oyuncaklarda reklamların yaşlara göre bir etkisinin olup olmadığı belirlenmeye çalışılmıştır.

Tablo 1. Ebeveynlerin Katılımcı Numaraları ve Çocukların Yaşlarına Dair Bilgiler

Katılımcı No	Çocuğunun Yaşı
E1	9
E2	12
E3	8
E4	5
E5	3,5
E6	8
E7	10
E8	5
E9	2,5
E10	7
E11	7
E12	5
E13	2,5
E14	5
E15	6
E16	4,5

Yapılan görüşmeler katılımcı ebeveynlerin izinleri doğrultusunda ses kayıt cihazına kaydedilmiş, görüşme sırasında çeşitli notlar alınmış, kaydedilen görüşmeler Word programına aktarılmış, NVivo tematik analiz programında kodlanmış ve analiz edilerek temalar oluşturularak sonuç bölümünde paylaşılmıştır. Bu çalışma için etik kurul izni Erciyes Üniversitesi Rektörlüğü Sosyal ve Beşerî Bilimler Etik Kurulu'nun 24.11.2020 tarihli ve 197 numaralı kararı ile alınmıştır.

2. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu çalışmanın amacı çocuk tüketicilerin tematik çocuk kanallarında izledikleri oyuncak reklamları vasıtasıyla ailelerini satın alma konusunda nasıl yönlendirdikleri ve ürün hakkındaki bilgileri yalnızca çocuk kanallarında yayınlanan reklamlardan alıp almadıklarını belirlemektir. Zaman içinde tek kanallı dönemlerden çok kanallı dönemlere geçilmiş bu durum beraberinde bazı yenilikler ve program çeşitliliği getirmiştir. Bu çeşitlilikte çocuklara yönelik reklamlar her dönemde yer bulmuş ve çocuk tüketici kitlesinin dikkati çekilmeye çalışılmıştır. Günümüze bakıldığında çocukların televizyon kanallarında kendi yayın kuşaklarında çizgi film bekleme zorunlulukları ortadan kalkmış ve 24 saat çizgi film yayını yapan, çocuklara yönelik tematik televizyon kanalları yayın hayatlarına başlamıştır. Çocuk izleyiciye yönelik çeşitli reklamlar bu kanallarda sıklıkla yer almaktadır. Yiyecek içecekten giyime, kırtasiyeye kadar çok geniş bir ürün tanıtımı çocukların ilgisine sunulmaktadır. Sayıları gün geçtikçe artan çizgi film karakterleri ve onlara ait oyuncaklar çocukların ilgisini çekmekte ve piyasaya sürülen her oyuncak çocukların satın alma isteğini artırmaktadır. Araştırmanın, tematik çocuk kanalları özelinde tüketim

odaklı çalışmayı düşünenlere yol gösterici olacağı ve literatüre bu yönde katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

C. BULGULAR ve YORUMLAR

Çocuğunuz tematik çocuk kanallarını ve orada yayınlanan reklamları izliyor mu? Çocuğunuzun reklamlarda gördüğü ve istediği oyuncakları alıyor musunuz? Sorularına evet yanıtını veren katılımcı ebeveynler ile gerçekleştirilen derinlemesine görüşmeler neticesinde araştırma adına anlamlılığa sahip ifadeler analiz edilerek sıklıkla üzerinde durulan söylemler doğrultusunda 5 tema oluşturulmuş ve aşağıda paylaşılmıştır.

1. Oyuncak Reklamlarının Etkisi

Günümüzde medya araçlarında çocuklara yönelik birçok ürün ve hizmet bilgisi verilmekte bu araçlardan biri de tematik çocuk kanallarıdır. Çocuk izleyicilere hitap eden bu kanallarda gün içinde sıklıkla reklamlara yer verilmekte ve bu reklamların çoğunluğunu da oyuncak reklamları oluşturmaktadır. Araştırma kapsamında söz konusu çocuk kanallarındaki reklamların ailelerin oyuncak satın alma davranışındaki rolü belirlenmeye çalışılmış çocuklarının yeni çıkan bir oyuncuğa dair ilk bilgiyi nereden edindiği sorusu ebeveynlere yöneltilmiştir. Katılımcıların tamamına yakını çocuklarının yeni çıkan bir oyuncuğa dair ilk bilgiyi çocuk kanallarındaki reklamlardan aldığını belirtmiş, büyük bir çoğunluğu da bu reklamlara ek olarak YouTube kanallarındaki oyuncak açma videoları ve video aralarında izledikleri reklamlar vasıtasıyla haberdar olduklarını ifade etmiştir. Bu konuda ebeveynlerden E11 reklamların etkisini şu şekilde dile getirmiştir;

“Yeni çıkan her şeyden reklamlar yoluyla haberdar oluyor, çizgi filmlerdeki karakterleri reklamlarda görürse üzerinde o karakterin resminin olduğu her şeyi istiyor mesela son zamanlarda Kral Şakir hayranlığı var tişörtünü, kumbarasını, kitaplarını istiyor her istediğini istediğinde almamaya çalışıyoruz ama 7 kitaplı serisini almıştık kısa sürede 3 kitabı bitirdi aslında hepsi olmasa da bazı istedikleri yararlı şeylere mesela okumaya teşvik etti o yüzden reklamlar bazen de yararlı olabiliyor” (E11,7).

E6 ise destekleyen bir ifade kullanarak;

“Yeni çıkan bir oyuncuğa dair bilgiyi ilk olarak televizyon reklamlarından ediniyor ardından Youtube videoları aralarında çıkan reklamlar da öğrenmesine neden oluyor. İzlediği çizgi film karakterlerinin oyuncaklarını istiyor daha çok, çocuk kanalları dışında Netflix’teki çizgi filmleri de çok izliyor çünkü istediği saatte istediği çizgi filmi izleme özgürlüğü var bu yüzden çocuğumuz için Netflix üyeliği satın aldık”. (E6,8).

Ebeveynlerden E7 bu konuda yaş unsuruna dikkat çekerek yaşın ilerledikçe reklamların etkisinin oyuncaktan bilgisayar oyunlarına doğru kaydığını şöyle belirtmiştir;

“Televizyon ve tablette çıkan reklamlarda haberdar oluyordu ama şimdi 10 yaşında o yüzden bu sıralar daha çok bilgisayar oyunlarına meraklı reklamlarda yer alan bilgisayar oyunu reklamlarını görüyor ve hemen indirmek istiyor, yeni abonelikler oluşturuyor arkadaşlarıyla online oynamak istiyor ama yine de kendi yaşına göre oyuncakların bilgisine de tabi ki reklamlardan ulaşıyor”. (E7,10).

E9 ise yaş üzerinde durarak çocuğunun yaşının çok küçük olmasına rağmen reklamlardaki oyuncakları istediğini henüz konuşmadığı için çeşitli el hareketleriyle anlatmaya çalıştığını aşağıda yer alan ifadelerle anlatmıştır;

“Oğlum 2.5 yaşında çocuk kanallarını sürekli izliyor ve reklamlarda gördüğü oyuncakları elleriyle bir işaret yaparak istediğini anlatmaya çalışıyor”. (E9,2.5).

E1 reklamlarda, çocukların daha önce izlediği bir çizgi filme ait karakterlerin yer almasının etkisine vurgu yaparak yalnızca oyuncak alışverişinde değil diğer birçok alanda da çizgi film karakterlerinin rolüne şu sözlerle dikkat çekmektedir;

“Çizgi film ve reklam birbirine bağlı bir süreç aslında, mesela örümcek adamın çizgi filmini istiyor zaten sevdiği bir karakter reklamlarda oyuncaklarını görüyor almak istiyor bir dönem aldığımız her şey örümcek adam figürlüydü, mesela bu durum sadece oyuncak piyasası için değil diğer sektörlerde de etkili, mesela doğum günü hazırlıklarımız pastamız dahil örümcek adam temalı, pijamaları kıyafetleri, içtiği kutu süt, yediği çikolata, ayakkabısı yani reklamlar birçok satın alma sürecinde etkisini gösteriyor”. (E1,9)

Ebeveynlere oyuncak satın alma sıklıklarında reklamların etkisinin olup olmadığı sorulmuş satın almada reklamların etkisi olduğu sıklıkla ifade edilmiş, bunun dayanağı olarak da her yeni çıkan reklamın çocuklarda sahip olma isteği uyandırması gösterilmiştir. Ancak ebeveynler çocuklarının istediği her oyuncak almadıklarını bunun için farklı yöntemler belirlediklerini ifade etmiştir. E1 ve E10 bu konuda benzer yöntemler kullandıklarından bahsederken, istedikleri oyuncakları zamana yayarak aldıklarını ve hemen vermeyerek bayram, doğum günü ve yılbaşı gibi özel günleri bekleyip topluca hediye olarak verdiklerini şu sözlerle ifade etmiştir;

“Biz anne babalar olarak daha ziyade ödül olarak alırız, aylar öncesinden alır bekletir yılbaşında hepsini hediye olarak veririz, ama akrabalar aile büyükleri özellikle onun istediği oyuncak almak isterler o dönem neyi istiyorsa onu almak isterler genelde de doğum günü, karne günü gibi özel günlerde istediği oyuncak mutlaka alınmış olur”. (E1, 9).

“Oyuncak alma konusunda bir sistem geliştirdik istediği anda almıyoruz onun yerine zaman içinde alarak biriktiriyoruz veya topluca alıyoruz, bayramlarda ve doğum günlerinde toplu olarak veriyoruz böylelikle dini ve milli bayram kavramı da gelişmiş oluyor, reklamların payı tabii ki var neticede reklam yoluyla haberdar oluyor oyuncaklardan sadece hemen ulaşamıyor”. (E10, 7).

E2 ve E6 ise satın alım sıklığında reklamların etkili olduğunu ancak zamanla bu duruma süre sınırlaması getirdiklerini şu şekilde belirtmişlerdir;

“Ne kadar çok reklamlarda denk gelirse o kadar çok yeni oyuncak istiyor, çeşitlilikten reklamlar sayesinde haberi oluyor. Sürekli yeni oyuncak istedikleri için ayda birle sınırlandırdık 1 ay boyunca bekliyorlar hangisini isterlerse fiyatına dikkat ederek alıyoruz”. (E2,12).

Daha önceleri en az ayda 1 alırdık ama yaş ilerledikçe sanırım oyuncakların çeşitliliği niteliği de artıyor ve bu beklentileri ayda bir karşılamak zorlaşıyor o yüzden 3 ayda 1 alıyoruz ama en çok istediği bir oyuncak alıyoruz, Netflix’te veya diğer çocuk kanallarında izlediği çizgi filmin karakterini reklamlarda görürse mutlaka istiyor hatta

bu istek reklamlarla doğru orantılı çünkü sürekli popüler karakterler değişiyor yenileri ekleniyor çocuklar da her çıkan yeni oyuncacı edinmek istiyor ama hepsini almıyoruz tabi ki uzun vadede sıkılmadan oynayacağı oyuncakları almaya çalışıyoruz". (E6,8).

Oyuncak satın almada fiyatın ne kadar etkili olduğu sorusuna yanıt aranmış ebeveynler her ne kadar fiyatın önemine vurgu yapmış olsalar da çocuğun ısrarlı isteği ve oyuncacının niteliğine göre aslında fiyatın pek de bağlayıcı olmadığı eğer uzun vadeli ve fonksiyonel bir oyuncaksa yüksek ücretler ödediklerini belirtmişlerdir. Günümüzde anne babalar çocuklarının isteklerine karşı koyamadıklarını, istenilen oyuncak da çocuğun gelişimine destek verecek nitelikte bir oyuncak ise mutlaka satın aldıklarını belirtmişlerdir.

2. Akran Baskısı

Çocuklar reklamlarda gördüğü ve sahip olmak istedikleri oyuncakları arkadaş çevrelerinde de görmekte bunun sonucunda da anne babalarına bu isteklerini yöneltmektedir. Anne babalar her ne kadar direndiklerini ifade etseler de olayın arkasında yatan çocuklarına kıyamama duygusu ve arkadaşları arasında mahcup olma, dışlanma korkusu da oyuncak satın almalarında bir diğer etki olarak karşımıza çıkmaktadır. E1 akran baskısıyla yaptığı alışverişleri şu sözleriyle dile getirmiştir;

"İsrara yenilmemeye çalışırım bu ikimizin arasında böyle ama arkadaşında gördüğü bir şeyse yada arkadaşlarının hepsinde olan topluca oynadıkları bir oyuncaksa onlardan geri kalmasın diye istediğini alırım, çocuğumun arkadaşları arasında mahcup olmasını yada dışlanmasını istemem öyle zamanlarda nadir de olsa alırım, burada akran baskısını çok ciddi görüyorum, gerçekten topluca oynayacaksa ve hevesliyse alıyorum bu sebeple 200 TL ye su tabancası almışlığım var, yada scooter ve bisikleti de bu sebeplerle aldım. Arkadaş ortamları bir oyuncacının satın alınmasında etkili diye düşünüyorum. Arkadaş etkisini bir de Netflix konusunda gördük, arkadaşlarının evlerinde varmış ısrarlarına daha fazla dayanamayıp biz de abone olduk". (E1,9).

E9 ise çocuğunun dışlanmasına razı olmayarak bisiklet aldığını şöyle ifade etmiştir;

"Arkadaş baskısını çok hissediyorum onlarda gördüğünü mutlaka istiyor mesela bisikletli çocukların peşinde koşuyordu çok istiyordu onların bisikletlerini vermemelerine dayanamadım farklı zamanlarda 2 tane bisiklet aldık akran baskısını en çok bisiklet konusunda fark ettim". (E9,2.5).

E8 kreşte daha fazla hissettiğini ve zararsız bir oyuncak ise mutlaka aldığını aşağıda yer alan sözleriyle belirtmiş, E7 de destekleyici ifadeler kullanarak arkadaşlarıyla birlikte oynayabilmesi için çoğunluğun sahip olduğu oyuncakları almak durumunda kaldıklarını ifade etmiştir.

"Akran baskısını kreşte daha çok görüyorum oyuncak gününde benzer oyuncaklar getirip birlikte oynamak istiyorlar orada gördüğünü istiyor zararlı bir oyuncak değilse alıyoruz arkadaşlarıyla oynamasından memnun oluyorum ama silahsa ve silaha benziyorsa o zaman boşuna ısrar ettiğini söylüyorum". (E8,5).

"Arkadaş baskısını aşağıya inip oynadığımda hissediyorum birebir baskı şeklinde olmasa da onlarda görüp mahrum kalsın istemiyorum, geçen yaz oyun kartlarıyla oynuyorlardı bir sürü kart aldık, bisikleti de o şekilde aldık, birbirlerinden gördüklerini de istiyorlar zaten maddi olarak çok zorlamayacak bir oyuncaksa arkadaşlarıyla vakit geçirebilsin diye alıyoruz". (E7,10).

E12 konuya farklı bir şekilde yaklaştığını ifade ederek ne olursa olsun arkadaşında gördüğü bir oyuncacı almadığını eldeki oyuncaklarla idare etmesi gerektiğini öğrettiklerini ifade etmiştir;

“Arkadaşların evlerine gittiğimizde orada gördüğü oyuncakları istiyor ama anlatıyoruz sürekli her gördüğünü almayacağımızı iyice öğrettiğimizi düşünüyorum, mutlaka kuzenlerinden veya arkadaşlarından etkileniyor ama sahip olamayacağını evde kendisinin çok fazla oyuncacı olduğunu biliyor”. (E12,5).

E14 bu konudaki fikrini oyuncacı almak zorunda kaldığı ile ifade etmekte ve yalnızca oyuncak konusunda değil dijital platform aboneliğini de bu durumla bağdaştırmaktadır;

“Arkadaşlarından ya da kreş ortamında gördüğü oyuncakları istiyor hatta gittiğimiz yerde sevdiği bir oyuncak olduysa onu alıp eve götürmek istiyor bu yüzden çok çatıştığımız oluyor. Kimseden oyuncak almasına izin vermediğim için eğer çok fazla istediği ve oynayacağına inandığım bir oyuncaksa mutlaka alıyorum ve uzun süre oynuyor, bir de arkadaşları Patron Bebek’ten çok bahsediyordu, severek izlediğini gördük ve istediği zaman izleyebilsin diye Netflix abonesi olduk”. (E14,5).

3. Alışverişte Ebeveynlerin Uyumsuzluğu

Günümüzde ürün çeşitliliğinin artması, satın alınan daha önceki dönemlerdeki gibi zor olmaması ve ebeveynlerin evlatlarını refah içinde yaşatma istekleri gözlenebilen davranışlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Anne babalar bir yandan çocuğunun isteklerini karşılamaya çalışırken diğer yandan da sürekli istekleri karşılanan doyumsuz nesiller yetiştirmek istemediklerini sıklıkla dile getirmektedir. Burada en çok karşılaştıkları problemlerden biri anne babaların çocuklarının isteklerini karşılarken yaşadıkları fikir ayrılıklarıdır. Diğer bir problem ise, yakın akrabalar gibi aile büyüklerinin yeğen veya torunlarının isteklerini yerine getirme konusunda gösterdikleri çabadır. Anneler genellikle kendileri almasalar da babaların çocuklarının ısrarına yenildiğini ve satın aldıklarını dile getirmekte ve bu durumda otoritelerinin zarar gördüğünden söz etmektedir. E4 ve E15 bu konudaki deneyimlerini şu sözlerle ifade etmiştir;

“Fiyat beni etkiliyor ama babasını hiç etkilemiyor bu konuda fikir birliğine varamıyoruz, ben ne kadar engellemeye çalışsam da akşam babası gelirken istediği oyuncacı almış oluyor. Ben unutturmaya çalışıyorum. Benim için önemli olan eğitici öğretici bir oyuncak olması çocuğa bazı yetenekler kazandırması sadece bir çizgi film karakterine 200 TL vermek bana çok doğru gelmiyor”. (E4,5)

“Israr konusunda annesiyle çelişiyoruz ben mesela Kedi Çocuk diye bir karaktere çok karşıyım ben asla almazdım ama annesi arkadaşınınkini eve getirince ertesi gün gidip aldı. Ben yine de almazdım alıyorsam da almıyorsam da bilerek yapıyorum bunu”. (E15,5)

E14, E16 ve E11 bu konuda aile büyüklerinin almaya çok daha meyilli olduğunu torunun, yeğenin isteklerini asla geri çevirmediklerini şu ifadelerle anlatmıştır;

“Bize aldırmadığı oyuncacı aile büyüklerine aldırıyor çünkü tek torun ve onun her dediğini yapmaya hazır bir ekip var, mesela yine pandemi sürecinde reklamlarda görüp anneannesini, babaannesini, dayısını, halasını arayıp farklı farklı oyuncaklar istemişti ve onlar da almıştı. En çok da doğum günlerinde istediği oyuncakları aldırmanı seviyor bir de bayramlarda”. (E14,5).

“Kesinlikle aldırır hatta bu bir duygu sömürsü aracı, mesela bir ara yazar kasa istedi normalde 30 40 TL lik bir oyuncak ama o ara ilgi duyduğu Hot Wheels serisinin bir parçasıydı onu annesi almayınca babaannesinden istedi babaanne, anneanne, dede gibi yakın akrabalar da çocuğun mutlu olmasına odaklı olduğu için hemen aldı, doğum günü, bayram gibi özel zamanlarda da ayrıca istediklerini aldırıyor, çok küçüktü 1 yaşına yeni girecekti akülü arabaya bindi oyuncakçıda ve bir türlü inmedi anneanesi çok istediğini görünce hemen aldı arabayı ama çocuk da hala kullanıyor”. (E16,4.5).

“Bize aldıramadıklarını mutlaka akrabalara aldırır çünkü sürekli o oyuncaktan bahseder ve herkes onun son zamanlarda ne istediğini bilir ama biz bir sınır koyduk ve ödül şeklinde ya da doğum günlerinde hediye olarak almalarını istiyoruz herkesten bir şeyler istemeye alışmasından korkuyoruz, bir de nitelikli oyuncaklar almaları ve teşvik etmeleri yönünde yakınlarmızdan bize destek olmalarını istiyoruz”. (E11, 7).

Çocukların büyüklerinin zaaflarını fark ederek istediklerini bu şekilde yaptırmaya çalıştıkları verilen cevaplardan anlaşılmaktadır. E13 bu konuda farklı bir durumdan bahsederek şu sözleri söylemiştir;

“Oyuncaktan ziyade bize yaptıramadığını dedesine babaannesine yaptırmaya çalışıyor telefon vermiyoruz ama büyükleri veriyor evde suyla oynamasına asla müsaade etmiyoruz dedesi babaanesi kıyamıyor her yaptığına izin veriyor o yüzden zor durumda kaldığımız oluyor anne baba olarak bizim otoritemiz de sarsılıyor ve dedesinde babaannesinde daha uzun süre kalmak istiyor, hem istekleri yapıp hem de istedikleri alınınca çocuğun tercihi de aile büyüklerinden yana oluyor ama yaş ilerledikçe bir fikir birliğine ihtiyacımız olacak”. (E13, 2.5).

Katılımcılar oyuncakların genelde ödül mahiyetinde, doğum günü, bayram veya karne günü gibi özel zamanlarda alındığını bilhassa büyüklerin o dönemlerde de çocukların istekleri doğrultusunda hareket ettiklerini belirtmiştir. Reklamlarla birlikte çocuklar vasıtasıyla büyükler de popüler oyuncaklardan haberdar olmaktadır.

4. Fast Food Firmalarının Oyuncaklı Menüleri

Fast Food firmaları uzun yıllardır çocuk müşteriler için oyuncaklı çocuk menüleri üretmekte ve çocuklara sunmaktadır. Çocuklar arasında çok yaygın olan bu beslenme alışkanlığının kazanılmasında oyuncakların katkısını göz ardı etmek pek de mümkün olmamaktadır. Reklamlarda yer alan o dönemin popüler karakterlerine ait figürler güncel bir şekilde menülerde yer almaktadır. Bu konuda birçok ebeveyn fast food firmalarına gitme amaçlarını çeşitli nedenlerle sıralamıştır. Bu nedenlerden biri özellikle serisi bulunan oyuncakların serilerinin herhangi bir oyuncakçıda tamamlanmasının maliyetinin yüksek olması bu sebeple fast food restoranlarında bu serileri daha uygun fiyatlarla tamamlanmasıdır. Ebeveynlerin çoğu serisi olan oyuncaklar konusunda problem yaşadıklarını, çocukların mutlaka oyuncakın tüm parçalarını tamamlamak istediklerini belirtmiştir böylelikle çocuk menüleri de bu konuda avantaj olarak görülmektedir. Hatta öyle ki fast food restoranını oyuncakçı zanneden çocukların dahi olduğu ebeveynler tarafından dile getirilmiştir. Bu konuda E7, E6 ve E2 avantajlı gördükleri durumu şu sözlerle ifade etmişlerdir;

“Fast food firmalarının en iyi müşterilerinden biriyiz hem yemek yemeyi seviyor hem de oyuncaklar ilgisini çekiyor, eğer serisi olan bir oyuncak geldiye daha sık gidiyoruz, oyuncakın fiyatı uyguna geliyor bir de piyasadaki

sahteleri gibi kalitesiz olmuyor hevesini alana kadar oynuyor, Angry Birds serisini fast foodlardan tamamlamıştık mesela". (E7,10).

"Fast food firmalarının oyuncaklı çocuk menülerini genelde sevdiği karakterlerin figürleri olduğunda istiyor hem yemek yemiş oluyor hem de oyuncuğunu almış oluyor sevdiği figürlerin olduğu dönemlerde mutlaka alıyoruz hatta bizim için çok daha uyguna gelmiş oluyor çünkü istediği figürler hem çok pahalı hem de serileri var sadece birini almamız yetmiyor 5 6 figürü bir araya getirmenin en kolay yolu çocuk menüleri". (E6,8)

"Fast food firmalarının çocuk menüleri o kadar etkili ki inanın sevdiği bir karakterin tüm serisini dizmek için kaç defa menü aldığımızı hatırlamıyorum, menü yemek istemese de sırf oyuncak için menü alıyoruz bazen de görevlilerle konuşup sadece oyuncuğun parasını verip o şekilde alıyoruz çünkü fiyat olarak da çok daha uyguna geliyor". (E2, 12).

Bu ifadelerin yanı sıra bu tarz menüleri son derece zararlı bulan yalnızca oyuncakları için çocuğunun sağlığını tehlikeye atmak istemeyen anne babalar olsa da genel kanı bu tarz oyuncaklı menülerin satın alındığı hatta yiyeceklerin yenmesi de yalnızca oyuncaklarının alındığı yönündedir.

Oyuncak alışverişinde reklamlar son derece etkili olmakta ve çocuk tüketicilerin ilgisini çekmesiyle birlikte süreç gerek arkadaştan etkilenerek gerek ebeveyn veya aile büyüklerine satın aldırılarak gerekse fast food restoran zincirlerindeki menüler yoluyla elde edilerek çocuğun oyuncuğa ulaşması şeklinde ilerlemektedir. Ailelerin çocuklarına kıyamamaları ve isteklerini yerine getirme odaklı düşünceleri çocukların hızla sonuca ulaşmasını sağlamaktadır. Bunlarla birlikte ebeveynlerin oyuncak satın almalarıyla ilgili farklı yorumları bulunmaktadır, E16 konuya cinsiyetçi bir tutumla yaklaşırken, E15 ise kültürel değerler noktasında konuya yaklaşmaktadır.

Katılımcılardan E16, hiçbir ebeveynin dikkat çekmediği bir konuya dikkat çekerek oyuncak konusuna cinsiyetçi yaklaştığını belirtmiş ve erkek ve kızların ilerleyen yaşlarda herhangi bir kafa karışıklığı yaşamamaları için mutlaka kendi cinsiyetlerine göre oyuncaklarla oynaması gerektiğini şu sözlerle ifade etmiştir;

"Silah tabanca kılıç kalkan bunları çocuk talep etmese de alırım, kılıç kalkan gelenek görenekleri yaşatma noktasında hoşuma giden de bir oyuncak aslında, asker kıyafeti alırım bence çocuk erkekse de kızsada da bunun farkına varırım. Oğluma tabak çanak veya bebek almak istemem."

Aileler tasvip etmeseler de çocuklarının ısrarları karşısında oyuncak alma veya almama durumlarını nedenleriyle birlikte açıklamışlardır, anne ve babalar şiddet ve korku unsuruna dikkat çekerek açıklamalarda bulunmuş neredeyse tamamı silah, tüfek, tabanca tarzı oyuncakları almayacaklarını belirtmiş, korku unsuru barındıran oyuncakların uyku düzenlerine zarar verdiğini ve korktuklarını söyleyerek almadığını ifade etmişlerdir. Katılımcılardan E15, farklı bir konuya dikkat çekerek çocuğunun reklamlarda gördüğü ve tasvip etmediği için almadığı oyuncuğu kültürel değerlerle bağdaştırarak aşağıda yer alan ifadeleri kullanmıştır;

"Mesela bir ara Cingöz Nine diye bir oyuncak istedi pahalı bir oyuncak ama fiyatın buradaki etkisi en son sırada, oyuncuğun çocuğa zarar vermemesi lazım bu zarar fiziksel ruhsal zararın yanı sıra kültürel de olabilir, o oyuncakta çocuklar yaşlı bir nine uyurken önündeki kurabiyeyi almaya çalışıyorlar ve o esnada nineyi

uyandırmamaya çalışıyorlar bana göre bu oyuncakta gizlice bir şey alma, uyuyan bir büyüğün arkasından iş çevirme öğeleri var ben bu tarz oyuncakların gelişme çağındaki çocukların değer algısına zarar verdiğini düşünüyorum, maalesef reklamlarda ve Youtube videolarında o kadar sık yer alıyorlar ki reklamların etkisinden bağımsız hareket etmekte zorlanıyoruz anne baba olarak.”

Aileler evlatlarının isteklerini yerine getirmek için çaba harcamaktadır fakat tüm bunlar gerçekleşirken gözden kaçan detaylar ileride yaşanabilecek problemlerin de önünü açabilmektedir. Reklamlarda tanıtımı yapılan her oyuncak iyi amaçlar gözetmemekte şiddet ve korku unsuru bazen de kültürel değerlere, çocukların fiziksel ve bedensel gelişimine zarar verebilecek öğeler barındırmaktadır, aileler çocuklarını mutlu etme amacıyla hareket ederken bu hususları da göz önünde bulundurmaktadır.

Sonuç

Yaşadığımız çağ beraberinde teknolojik gelişmeleri de getirmiş ve yeni çıkan her teknoloji bünyesinde yeni bir tüketim alanını barındırmıştır. Zamanla tüketim bitirmek veya yok etmekle aynı anlamda kullanılmaya başlanmıştır. Bireyler daha önceki dönemlerde hayatta kalmak için tüketirken günümüzde tüketmek için hayatta kalma düşüncesi ile hareket etmektedir. Sanayileşme ve Fordizmin sonucunda sürekli üretim gündeme gelmiş bunun sonucunda üretilenden fazlasının tüketilmesi durumu ortaya çıkmıştır. Böylelikle yeni ürünlere talep artmış ve bu talebin de üzerinde üretim gerçekleşerek pazarlama faaliyetlerinin de desteğiyle tüketicilerin sorgulamaksızın her türlü ürün ve hizmeti tükettiği görülmüştür. Yaşanan teknolojik gelişmeler ve kitle iletişim araçlarının yaygınlaşması piyasaya sürülen ürünlerin hem tanıtımına hem de evden çıkmadan alışveriş yapmaya olanak sağlamıştır. Çocuklar tüketim zincirinin önemli bir halkası olarak görülmüş ve yepyeni tüketim alanlarında da hedef kitle haline gelmişlerdir hatta tüketim toplumunun küçük fertleri olarak çocuklar ikna edilmeye daha müsait ve ebeveynleri üzerinde de yüksek etkilerinin olması dolayısıyla çocuk tüketiciler için her geçen gün büyüyen bir pazardan bahsetmek mümkündür. Reklamlar yalnızca yetişkinlere değil aynı zamanda çocuklara da nasıl yaşayacaklarını öğretmektedir. Günümüzde tüketim toplumunun önemli bir kısmını çocuklar oluşturmaktadır. Bu bağlamda reklamlar toplumların tüketim alışkanlıklarını şekillendirmekte, çocukların davranışlarına yön vermekte ve gelecek yıllardaki ekonomik gücün belirlenmesinde etkili rol oynamaktadır. Televizyon kanallarında yer alan çocuklara yönelik reklamlar, satın alma ve hemen tatmin olma arzusunun körüklenmesinde bunun yanı sıra sağlıksız beslenme alışkanlıklarını da özendirilmektedir. Çocuklara yönelik reklamların bir kısmını oyuncak reklamları oluştururken önemli bir kısmını da çocuklara yönelik yiyecekler oluşturmaktadır. Fakat bu yiyeceklerin neredeyse tamamı sağlıksız yapay gıdalardır. Uzun vadede etkileri düşünüldüğünde fazla yağ ve şeker içeren bu yiyecekler çocuklarda küçük yaşlarda şeker hastalığı ve kalp rahatsızlığı gibi olumsuz durumları tetikleyeceği öngörülmektedir.

Bu çalışmada katılımcılara yöneltilen sorular ve alınan yanıtlar çerçevesinde çocukların yeni çıkan bir oyuncuğa dair bilgiyi aldığı ilk kaynak olarak televizyon reklamları gösterilmiştir. Bunun yanı sıra bilhassa Youtube kanallarında yer alan oyuncak tanıtım videoları, bu videolar arasında yayınlanan oyuncak firmasının resmi reklamları çocukları bu konuda bilgilendirmektedir. Oyuncaklara dair ilk bilgi reklamlar aracılığı ile çocuklara, çocuklar aracılığı ile de anne babalara iletilmektedir. Anne babalar her ne kadar belli sınırlar koyduklarını ve belli sistemler geliştirdiklerini ifade etseler de mutlaka belirli bir

sebep ten dolayı istediği oyuncadı çocuğa ulaştırmaktadır. Satın alma konusunda akran baskısından söz edilebilmektedir ancak söz konusu baskının çocuklardan ziyade anne babalar üzerinde olduğu görülmektedir. Bu baskı yalnızca oyuncaklar konusunda değil dijital platform aboneliklerinde de yaşanmaktadır. Özellikle Netflix, ebeveynlerin çocuklarını kendi gözetimleri altında tutabilecekleri bir ortam olması ve istedikleri yayını istedikleri saatte izleyebilmelerine fırsat tanınması bakımından tercih ettikleri bir platformdur. Fast food firmaları da güncel karakterlerin figürlerine ocuk menülerinde yer vererek ocuk tüketicileri restoranlarına çekmeyi başarmaktadır, fakat bu durumun obeziteyi ve aşırı tüketim neticesinde atık sorununu beraberinde getirme ihtimali göz ardı edilmemelidir.

Yapılan alışmalar çocukların anne babalarının satın alma davranışında son derece etkili olduklarını göstermektedir. Yeni çıkan ürünlerle ilgili ilk bilgi de reklamlar aracılığı ile sağlanmaktadır. Çevresel faktörler de ürünle ilgili bilgiye ulaşma konusunda pay sahibidir. Ebeveynler sıklığı ve miktarı değişmekle birlikte çocuklarının isteklerini karşılama konusunda hevesli olduklarını belirtmektedir. Fakat ocukların etkili oldukları bu kararların maddi ve manevi sonuçları bulunmaktadır. Reklamların yalnızca tüketim odaklı ve çocuğun isteğinin yerine getirilmesi için bir araç olarak düşünülmemesi gerekmekte, ilk olarak ailelerin bilinçlenerek edindikleri doğru bilgileri çocuklarına aktarmaları önem arz etmektedir. Gerçeklik algılarının tam olarak gelişmemiş olması çocukların kolay yanılmasına sebep olmaktadır. Reklamlarda abartılarak gösterilen ürünlerle ilgili çocuğa açıklama yapılması gerekmektedir. Televizyon dijital bir dadı olarak kullanılmamalıdır, kk yaştaki çocukların ebeveynleriyle birlikte sınırlı sürelerle televizyon izlemeleri onların zihinsel ve bilişsel gelişimleri açısından önem arz etmektedir. Sağlıklı bir toplumun yetişmesi için ilk olarak aileye büyük görev düşmektedir. Ardından eğitimcilerin okul öncesi dönemden itibaren çocukların eleştirel bir bakışla reklamları izleme yeteneği kazanmasında onlara yardımcı olmaları, reklamcıların aşırı tüketime özendiren reklamlardan kaçınmaları ve televizyon yayıncılarının bu reklamları yayınlamakta hassasiyet göstermeleri gelecek nesillerin sağlıklı temeller üzerinde kurulmasında etkili olacağına inanılmaktadır. Son olarak çocukları aşırı tüketime yönelten reklamlara karşı düzenleyici ve denetleyici kurum ve kuruluşların gerekli denetimleri yaparak çeşitli önlemler almaları geleceğin toplumunu oluşturacak olan çocukların bilinçli bir şekilde yetişmeleri için başat rol oynamaktadır.

Etik Kurul İzni

Bu alışma için etik kurul izni Erciyes Üniversitesi Rektörlüğü Sosyal ve Beşerİ Bilimler Etik Kurulu'nun 24.11.2020 tarihli ve 197 numaralı kararı ile alınmıştır.

Kaynakça

- Akyüz, E. (2013). Çocuğun bilgi edinme ve zararlı yayınlara karşı korunma hakkı. 1. Türkiye Çocuk ve Medya Kongresi Bildiriler Kitabı. İstanbul: Çocuk Vakfı Yayınları.
- Bozyiğit, S. (2013). *Çocukların çevre bilinçli tüketici olarak sosyalleşmesinde annelerin çocuk yetiştirme tutumlarının rolü.* (Yayınlanmamış doktora tezi). Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Burr, P., & Burr, R.M. (1977). Parental responses to child marketing. *Journal of Advertising Research*, 1(6), 17-24.
- Büyükbakkal, G. (2007). Televizyonun çocuklar üzerindeki etkileri. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, (28), 31-44.
- Çakıcı, A. C., & İyitoğlu, V. (2011). Tatil kararlarında çocukların etkisine göre Antalya'ya gelen ailelerin pazar bölümlerine ayrılması. *Pazarlama ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi*, (8), 1-20.
- Çakır, H. (2019). Reklamların çocukların tüketim davranışları üzerindeki etkisinin ebeveynin açısından değerlendirilmesi. *Kastamonu İletişim Araştırmaları Dergisi*, 2019(2), 81-99.
- Gbadamosi, A. (2012). Exploring children, family and consumption behaviour: Empirical evidence from Nigeria. *Thunderbird International Business Review*, 54(4), 591-605.
- Jordan, D. (1972). *Childhood and movement.* Masil Mackwell Inc.
- Kalafat Çat, A. (2018). Reklamlardaki çizgi film karakterlerinin çocuk tüketicilerin satın alma davranışına etkisi. *International Journal of Eurasian Education and Culture*, (5), 155-171.
- Karaca, Y., Pekayaman, A., & Güney, H. (2007). Ebeveynlerin televizyon reklam içeriklerinin çocuklar üzerindeki etkilerini etik açıdan algılamalarına yönelik bir araştırma. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(2), 233-250.
- Karalar, R. (2006). *Tüketici davranışları.* Anadolu Üniversitesi Yayını.
- Kurt, E., & Altun, T. (2014). Televizyon reklamlarının ilkökul öğrencilerinin beslenme alışkanlıklarına etkisi üzerine bir inceleme. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(7), 393-408.
- Mathews, J. (1964). *The copywriter.* John Matthews Ltd.
- McNeil, U., Neil, C. H., & Chyon-Hwa, Y. (1998). A study of children's consumer socialization in Hong Kong over a five-year period: Income, spending and saving. *Asia Pacific Journal of Marketing and Logistics*, 3(10), 48-66.
- Mutlu, E. (2005). *Globalleşme, popüler kültür ve medya.* Ütopya Yayınevi.
- Özgen, Ö. (2010). Televizyon reklamları ve çocuk tüketicilerin istismarı. *Akdeniz İletişim Dergisi*, (14), 23-45.
- Pembecioğlu, N. (2012). *Etik - iletişim - çocuk.* Kutup Yıldızı Yayınları.
- Quadir, E., & Akaroğlu, G. (2009). Televizyon reklamlarının çocuk tüketiciler üzerine görsel etkilerinin bir incelemesi. *Selçuk İletişim Fakültesi Akademik Dergisi*, 6(1), 78-98.
- Rose Gregory, M., Vassilis, D., & Fredric, K. (2003). Consumer socialization and parental style across cultures: Findings from Australia, Greece, and India. *Journal of Consumer Psychology*, 4(13), 366-376.

- Şener, A., & Babaoğul, M. (2007). Çocuk ve genç tüketiciler. İçinde A. Şener & M. Babaoğul (Eds.). *Tüketici yazıları (1)* (ss. 127-152). Hacettepe Üniversitesi Yayınları.
- Sine, R. (2018). Handbook of research on children's consumption of digital media. İçinde G. Sarı (Ed.). *New communication technologies: A focus group study about children.* (ss. 105-113). IGI Global.
- Sormaz, F., & Yüksel, H. (2012). Değişen çocukluk, oyun ve oyuncağın endüstrileşmesi ve tüketim kültürü. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(3), 985-1008.
- TBMM. (2007). *Çocuklarda ve gençlerde artan şiddet eğilimi ile okullarda meydana gelen olayların araştırılarak alınması gereken önlemlerin belirlenmesi amacıyla kurulan meclis araştırma komisyonu raporu.* (Dönem 22, Sıra Sayısı: 1413). TBMM.
- Tekin, H. (2006). Nitel araştırma yönteminin bir veri toplama tekniği olarak derinlemesine görüşme. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 3(13), 101-116.
- Tosun, N. (1991). *Çocuklara yönelik reklamların etkileri ve bir araştırma.* (Yayımlanmamış doktora tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Üstündağ, A., & Özcan, D. (2016). 10-14 Yaş arası gençlerin televizyon izleme alışkanlıkları ve çok izledikleri diziler. *Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, (43), 77-97.
- Wells, W. (1970). Communicating with children. *Journal of Advertising Research*, (5), 2-14.
- Wiharto, B., & Haryanto, J. (2009). Determinants of the children intention to consume fast food products. *Makara, Sosial Humaniora*, 13(1), 29-36.
- Yale, B. (1979). *Advertisind and society.* N.Y. University Press.
- Yıldız, Ö., & Deneçli, C. (2013). Reklamda animasyon karakter kullanımının çocukların beslenme alışkanlıkları üzerindeki etkileri. *Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, (36), 242-253.

KANT – FREGE VE WITTGENSTEIN'DA ANLAM PROBLEMİ ÜZERİNE

 Damla ERAT^a

Özet

Dilin kökenine dair birbirinden farklı birçok teori olmakla birlikte, öncelikle dilin insanlar arası iletişim, ifade en önemlisi de anlam taşıyıcı olduğunu belirtmekte yarar vardır. Bundan dolayı toplumun birlikte yaşayabilmesi, kendi kendini koruyup geliştirmesi açısından dilin etkileri konusunda geçmişten günümüze birçok filozof ve düşünür çeşitli incelemeler yapmışlardır. Dil felsefesinde tartışılan başlıca konular anlam, gönderge, düşünce-dil ilişkisi söz edimleri belirli betimlemeler gibi konulardan bahsedilebilir. Dil hususunda ele alınan en önemli konuların başında da anlam konusu gelmektedir. Dilde yer alan ifadelerin bir bütün olarak ifade ettiği anlamın mahiyeti, göreceliği, neliği ve anlama ait birçok husus değerlendirildiğinde anlamın bir “*problem*” olarak karşımıza çıktığı görülmektedir. Çalışmamızda anlam problemi Kant, Frege ve Wittgenstein’in düşünceleri çerçevesinde ele alınmıştır. Seçilen bu üç ismin birbirine benzer ve farklı yönlerden anlam problemine dair geliştirdikleri fikirler sunulurken, öncesinde felsefi literatürde *anlam*’ın çerçevesi çizilmeye çalışılmış, ardından görüş ve teoriler literatürde yer alan çeşitli örneklerle birlikte sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Anlam, Anlam problemi, Frege, Kant, Wittgenstein.

KANT – ON THE PROBLEM OF MEANING IN FREGE AND WITTGENSTEIN

Abstract

Although there are many different theories about the origin of language, it is worth noting that language is primarily a means of communication between people, and most importantly, a carrier of meaning. For this reason, many philosophers and thinkers have made various studies from the past to the present on the effects of language in terms of society's ability to live together and protect and develop itself. The main topics discussed in the philosophy of language can be mentioned such as meaning, referent, thought-language relationship, speech acts, specific descriptions. One of the most important issues in language is the subject of meaning. When the nature, relativity, nature of the meaning expressed as a whole by the expressions in the language and many aspects of the meaning are evaluated, it is seen that the meaning emerges as a “*problem*”. In our study, the problem of meaning is handled within the framework of the thoughts of Kant, Frege and Wittgenstein. While the ideas that these three selected names developed on the problem of meaning from similar and different aspects were presented, the framework of meaning in the philosophical literature was

^a Yük. Lis. Öğr., Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, eratdamla16@gmail.com

Makale Geliş Tarihi: 16.02.2022, Makale Kabul Tarihi: 18.05.2022

tried to be drawn beforehand, and then the views and theories were presented with various examples.

Keywords: Meaning, Problem of meaning, Frege, Kant, Wittgenstein.

Giriş

Görevi açısından birçok misyon yüklenen, başta da kültür taşıyıcısı olarak addedilen dil, farklı disiplinler tarafından incelenen önemli bir çalışma konusudur. Dil denildiğinde ilk olarak akla bir organ gelse de temelde dilin disiplinler açısından var olan anlamı soyut bir varlık olarak insanı ve insana ait literatürü taşıyan yönüdür. İnsan düşünce ve eylemleriyle bir bütündür. İnsanın toplum üzerindeki yaşamında sergilediği düşünce ve eylemlerin aracı dildir. Dolayısıyla gündelik yaşamda iletişim kurma gibi temel ve basit bir beceride kalan dilin aslında çok daha fazla misyonu vardır. Bu misyon başta bizim sorgulayacağımız üzere felsefede olduğu gibi, toplum bilim, linguistik ve daha birçok alanda dilin sorgulanmasını ve üzerine düşünülerek anlamlandırılmasının temel sebebidir (Altınörs, 2003, s. 10).

Özellikle felsefenin, dili bir problem olarak görüp tartışma konusu yapmasının nedeni, dilin geliştirici ve çözümleyici bir unsur olarak değerlendirmesinden kaynaklanmaktadır. Felsefenin dil ile ilgili sorduğu soruların merkezinde dildeki her kavramın nasıl bir ifade ediliş biçimi ve anlam yükü olduğunu sorgulamaktır. Her ifade ediliş biçiminin temel amacı da anlamdır. Dolayısıyla dil var olan biçimdeki anlamı ortaya çıkarır ve kavramdaki anlama yeni anlam katmanları ekler. İnsanoğlunun zaten karmaşık olan doğası; düşüncelerinden yola çıkarak eylemlerine dönüştüğünde dil ile karşılaşır. Dolayısıyla dil, tipik olarak bahsedildiği üzere insanı hayvandan ayıran aklın, yine hayvandan ayrılan anlamlandırılmış ifade biçimi olur. Bu şekliyle hayvanların salt benzer sesleri çıkarmasından farklı olarak farklı seslerle, farklı düşünce, duygu ve hisleri yansıtarak insan doğasının karmaşık yanını en anlamlı şekilde sunma ve anlaşma aracına dönüşür. Felsefe ve onun gibi diğer disiplin dalları da kendi problemlerini çözme konusunda dili inceleme alanı seçer (Altuğ, 2008, s. 3).

Felsefede dil üzerine düşünme süreci Antik Yunan'dan itibaren başlar. İdelerin dünyasını asıl gerçeklik sayan Platon, dili bu noktada ne kadar gerçekliği sergileyebileceği açısından sorgular. Dünyayı dil aracılığıyla kavrama konusunda ise Heraklitos söze dökülmeden düşüncenin anlaşılmayacağını vurgulayan ilk isimdir. Kendisinden kalan fragmentlerden elde edilen bilgilerde Heraklitos'un *logos* üzerine durduğu ve gerçeğin dil ile söze düşmedikçe dünyada bir mahiyeti olmadığını söylediği görülmüştür. Aynı görüş Aristoteles'te de bu düşünce vardır. "Konuşma zihni hayatın şekillendirilmesidir" diyen Aristoteles için düşünceler dile döküldüğünde aynı zamanda şekillenmeye başlar. Dolayısıyla dil ve düşünce yine iç içe ele alınacak kavramlar olur (Altınörs, 2003, s. 11).

Dili meydana getiren şey işaretlerdir. Sözcük, cümle, sayılar gibi işaretler dilin kullanımını sağlar ve iletişimin kurulmasına önayak olur. Dolayısıyla dil-düşünce üzerine yapılan çalışmalarda genelden özele, özelden genele gidilecek bir çalışma ve düşünce sisteminde işaretler mevzubahis olacaktır. Bu mevzubahislik bilhassa 20.yüzyılın geleneksel düşünce tarzını kırarak pozitivist bir bakış açısıyla şekillenen ve linguistik ile iç içe olan Analitik felsefenin konu alanına girmektedir. Bu nedenle antik çağdan bugüne gelindiğinde dil – düşünce ilişkisinde felsefenin kümülatif inceleme özelliği göz önüne

alınsa da analitik felsefeciler dili bir matematik problemi gibi ele almış ve eşelemişlerdir (Bloomfield, 1935, s. 1).

Dil, bugün birçok literatürde “anlaşmayı sağlayan araç” olarak tanımlanmaktadır. Bu tanımlama dile iki insanın birbirini anlamasını sağlayan yeganelik özelliği katar. Ancak bu özellik de akıllara “o halde dilde daima anlamlı şeyler vardır” fikrini getirir. Fakat hayvanların da anlaşmak adına içgüdüsel sesler çıkardıkları düşünüldüğünde anlamsız olan ancak hayvanların anlaşmasını sağlayan sesler olduğu da görülür. Felsefe dili sorgularken bu nedenle anlama da değişir. Anlam nedir, dil-düşünce-anlam ilişkisi ne boyuttadır, dilde ifade edilen her şey anlamlı mıdır veya anlam nesnel midir öznel midir gibi birçok soru felsefenin kapsam alanı içerisindedir (Altuğ, 2008, s. 3).

Bu çalışmada felsefi literatürde anlam problemi üzerinde durulmuş ve bu noktada üç önemli düşünürü Kant, Frege ve Wittgenstein’e yer verilmiştir. Üç düşünürün de kendi kurdukları düşünce sistemi içerisinde anlama yükledikleri misyon, anlam ve diğer kendi literatürlerinde anlamla ilişkili kavramlarla kurdukları ilişki ve ayırım ele alınmış, dolayısıyla anlam problemine bakış açıları ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

A. FELSEFİ LİTERATÜRDE ANLAM PROBLEMİ

İnsan yaşamı içerisinde oldukça önemli olan dilin yapısı göz önüne alındığında *anlam* önemli bir mevzu haline gelmektedir. Anlamın kapsamı, ne şekilde kurulduğu, anlam ve diğer dildeki kavramlar arasındaki ayırım üzerine felsefi literatür oldukça geniştir. Antik çağdan bugüne anlamın mahiyeti üzerine düşünülmüş ve fikirler üretilmiştir. Ancak bu çalışma biçimi anlamın ana kaynağı olan dil üzerine araştırmalarla temellendirilmediği için sistemleşememiştir. 19. ve 20.yüzyılla birlikte Analitik felsefenin kurulması ve dil incelemelerinin sistemleşmeye başlamasıyla birlikte anlam konusundaki çalışmalar da artmıştır. Çalışmamızın bu bölümünde anlam probleminin kökenine, çeşitli görünüşlerine ve ardından anlam probleminin çözümüne ilişkin yaklaşımlara yer verilerek, ikinci bölümde ele alınacak olan düşünürlerin yaklaşımlarına ilişkin bir ön hazırlık literatürü sunulacaktır.

1. Anlam Probleminin Kökeni ve Çeşitli Görünüşleri

Bir insan ürünü olan dil, insanın yaşamını sürdürebilmesini sağlayan ve aktüel önemini daima koruyan ve geliştiren bir kavramdır. İnsanın varoluşundan bugüne çeşitli evrimlerle değişen ve gelişen dil üzerine çalışmalar daima yapılmaktadır ve yapılacaktır. Bunun en önemli nedeni dilin canlı olmasıdır. Kültürün bir parçası olan, insanla birlikte bir zaman içerisinde yaşayan ve insanın da yaşamasına süreklilik katan dil canlıdır ve gelişmekte ve insanı geliştirmektedir. Bir dil yok olurken, bir başka dil ortaya çıkabilmekte, dile ait yeni kelime ve mefhumlar üretilmekte, dolayısıyla insanların kendilerini ifade etme aracı olarak gördükleri dil daima canlı bir döngü içerisinde karakter kazanmaktadır (Uygur, 2001, s. 9).

İlkel insandan modern insana değişen görünümüyle dil, filozof ve düşünürlerin daima üzerine kafa yordukları bir kavram olmuştur. Epistemolojik, ontolojik ve daha birçok kapsamdaki sorunların çözüm noktasında dili ele almışlar, sınırlarını incelemişler ve dildeki değişimle birlikte sorunların ne şekilde bir görünüm alacağı üzerine durmuşlardır. Burada unutulmaması gereken bir başka nokta ise dil

aracılığı ile taşınan bilgidir. İnsan hayatını yönlendiren bir fenomen olan bilginin çözümlenmesi, dolayısıyla anlamlandırmanın da sağlanabilmesi adına bilgi taşıyıcısı olarak dil üzerine araştırmalar yapılmıştır. Araştırmacılar dile, dünyaya bakış açısını değiştirecek en küçük vasıta gözüyle baktıkları için onu merkeze almışlar ve çevresindeki birçok şeyi analiz ederek kavram üzerine daima çalışmışlardır (Akarsu, 1998, s. 80).

Dil üzerine yapılan araştırmaların bir başka nedeni dilin birçok bilim alanındaki çalışmaları aydınlatacak anahtar kavram olmasından ötürüdür. İnsan düşüncelerinin vücut bulmuş hali olan dil, dolayısıyla doğada ve her türlü insanı faaliyette de yönlendirici etkiye sahiptir. Bu nedenle dili incelemek aynı zamanda bir disiplini anlamının da temel yoludur. Mantık, linguistik, sosyal bilimler ve daha birçok alanda yapılan çalışmaların esas yönlendiricisi dile hâkim olmak, insanı anlamak, ardından disiplinlerin konu alanına giren eylemleri algılayarak anlamlandırmaktır. İşte bu mantık silsilesi içerisinde dile dair ilk sorgulamalar ve araştırmalar başlamıştır (Uygur, 2001, s. 10).

Dil araştırmalarının temelinde kabul gören şey, *dilin karmaşık bir yapıda olduğu* fikridir. İnsan düşünce, duygu ve eylemleriyle karışık ve anlaşılması güç bir varlık iken, onun kendini ifade biçimi olan dilin de karışık olmaması beklenemez. Bu karışıklık dilde var olan kelime, cümle ve kurallarla ilgili olmanın ötesinde, anlam sorunu kapsamında ele alınabilir. Anlamın bir ortaklık ifade etmemesi, evrensel bir değerinin olmaması, kaynak ile alıcı arasında çeşitli dinamiklere dayanması sebebiyle dilin karışık bir yapılanması bulunmaktadır (Rızatepe, 2004, s. 87).

Felsefede dilin incelenmesi ve çalışmalara konu edilmesi var olan birçok sorunun kaynağında dilin bulunmasından kaynaklıdır. Birey eşittir dildir. Düşüncelerin soyut alanda kalması ve dil ile vücut bulması, felsefenin kendisine materyal olarak dili seçmesi ve onu inceleme alanına almasını sağlamıştır. Antik Yunan'dan bugüne dünyayı ve evreni her bakımdan anlama ve anlamlandırma gayesinde soruların kaynağı sadece düşüncenin değil, dilin gücüyle de ele alınır. Bu nedenle felsefe araştırmalarına daima dili de dâhil eder (Ferre, 1999, s. 2-3).

Felsefede dil ve anlam üzerine daima düşünülen konular olmuştur. Nitekim insanı ve insan doğasını bir problem olarak ele alan felsefe için dil ve onun ardılı olan anlam önemlidir. Platon, Aristoteles ve devamında birçok düşünürün anlam konusunda söylediği sözler, dil ile iç içe geçmiştir. Nitekim antik dönemlerde dil üzerine mahiyeti geniş bir çalışma yoktur. Dil-düşünce ve anlam ilişkisi bilhassa bilginin sorgulanması ile gündeme gelmiştir. Bu anlamda da sistemli bir çalışma analitik felsefenin kurulmasıyla başlamıştır. Burada analitik felsefe bir çalışma alanı olduğu için köken olarak sunulamaz. Bu nedenle analitik felsefenin hazırlayıcısı düşünceler göz önüne alınmalıdır. Çalışmamızda bilhassa bahsettiğimiz zihinci çözümde Locke ve devamında Kant'ın düşünceleri bizim anlam problemine kaynak gösterebileceğimiz düşüncelerdir.

2. Anlam Problemine Önerilen Çözümler

Anlam problemine getirilen çözümler, 17.yüzyılın başıyla birlikte sistemleşen ve belli bir çerçeveye oturan görüş ve yaklaşımları içermektedir. Bu nedenle 17.yüzyılda İngiliz klasik liberal filozof Locke ile başlayan ardından Analitik felsefecilerin mantık bilimini içerisine dahil ettiği çözümler anlam

problemi çerçevesinde ele alınmıştır. Bu kapsamda *zihinci, göndergeci ve kullanımbilimsel yaklaşım* olmak üzere üç başlık altında yaklaşımlar ele alınmış ve temel prensipleri doğrultusunda açıklanmaya çalışılmıştır.

2.1. Zihinci Çözüm

İnsan bilgisinin, sanının ve tüm bunların kaynağını araştırma noktasında anlam sorununa bakış açısı geliştiren zihinci çözüm, insanın zihnini bir harita olarak görür. Bu haritanın ana kaynağına inme asıl hedeftir. Zihnin birçok içeriği vardır. Bu içerikler zihnin ‘ide’sidir. Dolayısıyla insan bilincinde oluşan bu ide’lerin kaynağı önemlidir. Kaynağa erişmek aynı zamanda bilginin bir sanrı mı, sanı mı yoksa kesinliği olan bir ifade mi olduğunu gösterecektir (Aarsleff, 1985, s. 12). John Locke İnsan zihninin içeriğini inceleyen, dilsel bir anlatımın kaynağını; ide ve anlığın perspektifinde ele alan ve derinleştiren en önemli isimdir. Locke, ide ve anlık dediği zihin içeriklerinin yansımaları sözcüklerde bulur. Dolayısıyla anlık aslında sözcüklere zuhur ederek onlarda vücutlaşmıştır (Aarsleff, 1985, s. 13). Locke’un zihinci yaklaşımında sözcükler toplumsallaşmanın bir gereği olarak yer almıştır. Doğası gereği toplumda yer alan ve iletişim kuran insanın bir başka insana anlığını aktarma aracı dildir. İnsan aslında bu gereklilik üzerine sözcükleri inşa etmiştir. Dolayısıyla anlığın, ide’nin gözlemlenebilir olmaması, insan zihninde yer etmesi ve insanın toplumsal hayatta iletişim kurabilmesi gerekliliği ortaya çıktığında dil yani *anlam sorununun* kaynağını oluşturan kavram da ortaya çıkmıştır (Aarsleff, 1985, s. 14).

Locke’a göre dilin yapı taşı olan sözcükler zihindeki ide’lere karşılık gelmektedir. İdelerin yansımaları olmayan sözcükler anlamsız, dolayısıyla içeriksizdirler. Bu tarz sözcüklerin hayvanların çıkardıkları seslerden hiçbir farkı yoktur. Anlamı olma, aynı zamanda sesin zihindeki ide ile örtüşmesine bağlıdır. Burada Locke’un ide-sözcük ilişkisinde değindiği ayırıcı özellikler de bulunmaktadır. Bunların başında da insan zihninin kapasitesi ve farklılığı gelmektedir. Her insanın zihninden geçenlerin farklı olması, herhangi bir idenin bir başka insanda bulunmamasına, dolayısıyla karşılığı olmamasına neden olmaktadır. Burada bilginin bir kişide var olması ile bir başka kişide var olmamasının yaratacağı anlam sorunu söz konusu olmaktadır. İde-sözcük ilişkisindeki ikinci ayırıcı özellik anlam sorununun kaynağı olarak ideleri iletişim kurulan bir başka insanın zihnindeki imajdan farklı bir anlamda kullanmaktır. Örneğin; zihindeki ağaç idesi bir başka insan için de ağaç idesi olmadığında bu durum anlamsal probleme yol açacaktır. Üçüncü ayırıcı özellik ise ide-sözcük ilişkisinde idelerin sözcüklere uzun zaman karşılık gelen ezber anlamlarının olması ve insanların bu nedenle kimi sözcükleri basmakalıp şekilde öğrenerek anlamlandırmasıdır. Bu tarz bir anlamlandırma eğilimi tıpkı hayvanların çıkardıkları içgüdüsel sesler gibidir. Ezberlenmiş ve anlamı kalıplaşmış bu öğrenme biçimi sorgulanmadığı için zihindeki imajla örtüşen bir anlama hapsolmüştür. Dolayısıyla sorgulandığında çeşitli kelimelerin düşüncedeki yerinin aynı olmamasının da anlam problemi doğurduğu görülecektir (Aarsleff, 1985, s. 15).

2.2. Göndergeci Çözüm

Literatürde referans kelimesine vurgu yaparak “*referential*” şeklinde ifade edilen göndergeci çözüm, dış dünya ile kelimelerin karşıladıkları anlam üzerindeki göndergeciyi baz alarak bir referans veren ve anlama bu bakış açısını geliştirme yoluna giden bir çözüm türüdür. Bu yaklaşımın en tipik örneği Wittgenstein’in daha sonra detayına ineceğimiz *Tractatus* eserinde kullandığı bakış açıdır. O, erken döneminde geliştirdiği resim kuramında da ifade ettiği üzere kavramlar ile dünyanın sınırlarını

eşit tutar. Dolayısıyla kavramların belli bir sınırı, anlamın da belli bir sınırı vardır. Her kavram dünya üzerindeki bir resme karşılık gelmekte, göndergede bulunmaktadır (Wittgenstein, 2004, s. 20).

Göndermeci yaklaşımda resim ile sözcük, işaret arasında bir gönderme bağı bulunmaktadır. Burada anlam yapılan gönderme ile ortaya çıkar. Dolayısıyla kavramın içeriği bilinmese de kavramın o içerikle olan bağlantısı, işaret ettiği şey bilinir. Bu durumu Russell *“The Analysis of Mind”* adlı eserinde Napolyon örneği üzerinden aktarır. Napolyon sorulduğunda onun içeriği değil kendisi işaret edilir. Dolayısıyla anlam gösterilen kavramda tamamlanır. Anlamın işaret ettiği şey göndergenin kendisidir. Anlam kurulan ilişki sonucu ortaya çıkar (Aysever, 1994, s. 40).

Göndermeci yaklaşım bilhassa Analitik felsefe içerisinde çözümlenmeye çalışılmıştır. Frege ve Wittgenstein’in düşünceleri bilhassa bu açıdan önemlidir. Çalışmamızın ilerleyen kısımlarında bu düşüncelere detaylı değinileceği için bu bölümde yaklaşımın temel bahsi verilmiştir.

2.3. Kullanımbilimsel Çözüm

Pragmatik yaklaşım olarak da bilinen *kullanımbilimsel yaklaşım*, anlam sorununu kullanım alanına indirgeyen, dolayısıyla sözcüklerin anlamını kullanıldığı şartlar dahilinde inceleyen bir yaklaşımdır. Diğer üç yaklaşımdan farklı olarak kullanımbilimsel yaklaşımda anlam sorununu tek boyutlu değil, çok boyutlu bir bakış açısı hâkimdir. Bu yaklaşımın kökenleri 1938 yılında Morris’in yayımladığı *Foundations of The Theory of Science* adlı esere dayanmaktadır. Eserde Morris göstergeler ile onların kaynakları arasında bir ilişki kurar. Dolayısıyla göstergelerin tek başına var olan anlamından çok, bulunduğu alan içerisindeki anlamlarını göz önüne alır. Morris’in ardından John L. Austin, John R. Searle ve H. Paul Grice gibi isimler kullanımbilimsel alandaki çözümlenmeleri ilerletirler (Eagleton, 2004, s. 61).

Kullanımbilimsel yaklaşımı daha iyi kavramak adına *“seni kardeşim kadar seviyorum”* cümlesi örnek verilebilir. Cümle tek katmanıyla kardeşe olan sevgiyi vurgularken, kullanımbilimsel çözümleme cümleyi tek başına ele almaz. Örneğin; cümlenin var olduğu şiir, paragraf veya konuşmanın içeriği ele alınır. Dolayısıyla anlam bu içerik içerisinde çözümlenir. Bunun dışında cümleden sadece sevgi ifadeleri değil; *bir kardeşi olduğu, kardeşini sevdiği, kardeşine duyduğu niceliksel büyüklükte bir sevgi olduğu, karşısındaki kişiyi de sevdiği ve bu sevginin de kardeşine duyduğu sevgi ile aynı derecede olduğu* bilgisi yer alır. Bu nedenle anlam, bir bakıma bağlamla bütünleştiğinde oturur (Grice, 1961, s. 123).

Kullanımbilimsel yaklaşımın en önemli temsilcilerinden İngiliz dil bilimci Herbert Paul Grice anlamın zaman ve bağlam ortamında değerlendirilmesini çeşitli kriterlere bağlar ve bilhassa zamana vurgu yapar. İki kaynağın birbirini tanıdığı iletişim ortamında *“x nerede”* diyen A ile *“beş dakika önce buradaydı”* diyen B arasında öncesinde var olan bir iletişim söz konusudur. Ancak sorulan soru ile verilen yanıt arasındaki ilişki doğal olduğu kadar da sorgulanabilir, dolayısıyla zamana bağlı olarak örtüktür. Bilinen şey x’in beş dakika evvel aynı yerde bulunduğu, ancak şu an orada olmadığıdır. Dolayısıyla şu anın bilgisi yokluktur. Ancak bu konuşmanın da dahil olduğu zamanlama var olduğu için anlam örtük olacaktır. Grice bu aşamada elde edilen diğer bilgileri (x’in beş dakika evvel orada olup şimdi olmaması) ise *işbirliği* ilkesiyle açıklar. Anlama katkı sağlayan şey konunun her iki tarafı öznenin konu sürecine dair bilgisi ışığında yaptığı işbirliğidir. Grace *işbirliği* ilkesinin anlam sorununa yol açmaması adına *konuşmacıların ilgisiz bilgi vermemesi, kanıt olmadan konuya katkı yapmaması, anlatımda*

bulanık ve belirsiz detaylardan kaçınılması ve amaca uygun konuşulması gerektiğini de belirtir (Sözen, 1999, s. 29).

Kullanımbilimsel yaklaşımın ikinci önemli ismi John R. Searle’dir. Dil ve akıl felsefesi üzerine araştırmalar yapan Searle, toplumsal hayatı ayakta tutan şey olarak dili görür. İnsanlar arasındaki ilişkileri yönlendiren ve toplumsal kurumların gelişmesini ve kurulmasını sağlayan dil, vazgeçilmez bir vasıta. Searle’ye göre dil insan zihnindeki kullanımıyla birlikte anlam kazanır. Dolayısıyla sosyal bir fenomen olan dilin yönlendiricisi zihindir. Herhangi bir kelimenin var olan anlamı içini doldurmaya yetmez. Kelimenin içini doldurabilecek anlam insan zihninden çıkar. Bu noktada *arzu* kelimesi ele alındığında tek başına *istek, heves* anlamları olduğu gibi, esasen onu düşünen ve dile getiren her insanda vurguladığı anlam ise başkadır. Dolayısıyla kelimenin tam olarak anlam kazanması ait olduğu zihinde temsil ettiği yer ile de ilgilidir (Sözen, 1999, s. 30).

Kullanımbilimsel yaklaşım konusunda görüşlerine yer verilecek bir diğer isim Searle’nin hocası olan John L. Austin’dir. Austin *söz-eylem* teorisini kurmuş ve “*bir şeyi söylemenin o şeyi yapmak*” olduğunu dile getirmiştir. Bundan rahatlıkla *dil* ve edim olarak *söz* arasında büyük bir fark olduğu sonucunu çıkarabiliriz. Austin’nin görüşlerinin temelinde sözel iletişim yatmaktadır. Sözel iletişimle kişi bir şeyi bildirmekten öte; his, duygu, düşünce ve daha birçok şeyini yansıtmaya çalışır. Bu yansıtımdaki söz-eylem bağı; *düzsöz-salt dilsel, edimsel/edimsözler* ve *etkisel/etkisözler* olarak üç grupta ele alınır. *Düzsöz-salt dilsel* gruptaki iletişimde kelimenin anlamı bağlam içerisinde doğrulanabilir veya yanlışlanabilir. Dolayısıyla “Ali eve geldi” cümlesindeki bilgi bu tarz bir iletişimde. *Edimsel/edimsözler* kapsamındaki iletişimde ise söz ve eylem arasında bir bağ vardır ve bu bağ hüküm, erk, sorumluluk, davranış ve etki belirler. *Etkisel/etkisözler* kapsamındaki iletişimde ise konuşan kişinin konuştuğu kişi üzerinde uyandırdığı etki ve bilgi anlam kapsamına girer. Dolayısıyla nikah memuruna evlenmeyi kabul ettiği anlamında “evet” diyen biri, nikah memurunun aklında evlilik kurumunu bilen, söze değer veren, kişisel ve toplumsal olarak kurumu algılayarak ona değer katan kişi konumunda olduğunu ifadesiyle bildirecektir (Austin, 2009, s. 7).

Kullanımbilimsel yaklaşıma genel anlamda bakıldığında incelenen üç yazarın da ortak gayesinde kelimelerin söz ve bağlam alanları vardır. Her kelimenin başlı başına anlamından çok, kelimenin kullanıldığı alanın yarattığı izdüşüm çok daha önemlidir. Grice, Searle ve Austin’in görüşleri kuramın gelişmesini sağladığı gibi, bağlamı çok katmanlı ele alması yönüyle de oldukça önemlidir (Key, 2012, s. 40).

B. KANT – FREGE VE WITTGENSTEIN’DA ANLAM PROBLEMİ

Çalışmamızın bu bölümünde anlam problemi zaman sıralaması göz önüne alınarak Kant, Frege ve Wittgenstein’in düşünceleri ışığında sunulacaktır.

1. Kant’ta Anlam Problemi

Kant epistemolojisinde *mahsusat, müdrike* ve *akıl* üç katmanlı bir yapıyı oluşturmaktadır. Mahsusat, müdrike ve akıl arasındaki ilişki birbirini tamamlayan hiyerarşik bir ilişkidir. Nesnelerin bize verdiği görünüm olan mahsusat, müdrike ile duyuşal veriler halinde hafızaya işlenir. Bu aşamadan sonra

kavranma ve anlama yetisi ise aklın kontrolüne girer. Dolayısıyla anlama için öncelikle Aklın varlığı gereklidir. Akıl ile anlama yetisi birbirine karışmadan tamamlayıcılık üstlenir (Heimsoeth, 1967, s. 19). Kant'ta anlama bir tecrübe işidir. Dolayısıyla duyarlılık içerir. İnsanın saf akli ise apriori kavramlar içerdiği için doğrudan anlamayı gerçekleştiremez. Anlama sürecine gelme adına öncelikle duyuusal tecrübeler geçirilmeli ve akıl tecrübeyle donatılmalıdır (Heimsoeth, 1967, s. 20).

Mahsusat ve müdrike Arapça kökenli kelimelerdir. Burada akıl ile ortak kökten geldikleri için daha iyi anlaşılması adına kullanılmaktadır. Nitekim bu tamamlayıcılık bu şekilde daha iyi anlaşılacaktır. Mahsusat gözle görülen hisle anlaşılacak şeylerdir. Duyulara hitap ederler. Müdrike ise anlama kabiliyetidir. Düşünmenin fizyolojisinde öncelikle mahsusatın ortaya çıkması, yani tesir edecek bir eşyanın olması gereklidir ki müdrike yetisi ortaya çıkabilsin. Akıl ise hepsinin üstünde idrak etme, yani anlamının gerçekleştiği ana bölge olarak yer almaktadır (Heimsoeth, 1967, s. 22).

Kant bilginin kaynağı olarak mahsusat ve müdrikeyi gösterir. Dolayısıyla bu iki kavramın simgelediği şeyler duyu organlarıyla kavranır ve akılla temellendirilir şeylerdir. Bu hususta bir örnek vermek gerektiğinde ses mahsusat, inanç ise müdrike kapsamına girmektedir. Nitekim inancı tanımlamak için bir duyu organı değil, akıl gereklidir (Kant, 1993, s. 10).

Akıldan gelen ayrımla birlikte Kant bilgileri *ilksel/apriori* ve *tecrübi/aposteriori* olmak üzere iki grupta değerlendirir. İlksel bilgi olarak tanımlanan apriori bilgi deneyim ve deney taşımayan, gözlemlenerek öğrenilebilen bilgidir. Masanın masa olarak algılanması bu kapsama girmektedir. Tecrübi yani aposteriori bilgi ise tecrübe yoluyla elde edilen kaynağını deneyimde bulan bilgidir. Dolayısıyla bu bilgi herkeste ortak değildir ve elde edilmesi için çaba harcanmaktadır. Bu bilgi suyun 100 derece kaynaması şeklinde örneklendirilebilir (Kant, 1993, s. 11).

Kant insan bilgisinin yargılarla ortaya çıktığını düşünür. Yargılar ya analitik ya da sentetik yargılardır. Analitik yargılar aprioridir. Sentetik yargılar ise analitik yargıların çok daha geniş halidir. Kant burada çağının epistemolojik bilgisini değiştiren bir sav ortaya koyar ve sentetik apriori yargılar olduğunu, dolayısıyla insan aklının deneyimden kaynaklanmayan zorunlu bilgilerle de donatıldığını söyler. İnsanın apriori yetileri olduğu, dolayısıyla bu yetilerle apriori bilgilere sahip olacağını ileri sürer (Kant, 1993, s. 12).

Kant felsefesinde anlama yetisi çerçevesinde kurulan yargıların birçok gerçekleşme biçimi vardır. Burada Kant'ın yargıyı ne şekilde tanımladığı çok önemlidir. Hanna (2001, s. 14-15) Kant'ın yargıyı *dolaysız bir tasarım, tasarımların bilinçte birleştirilmesi, bir tasarım ile başka tasarımlar arasındaki araç, bir koşul altında ileri sürülen sav* biçimlerinde tanımladığını söyler.

2. Frege'nin Anlam Problemi

Modern mantıksal matematik, mantık ve analitik felsefe üzerine çalışmıştır. Modern dil felsefesi üzerine fikirleriyle ön plana çıkan Frege bilhassa "*Fonksiyon ve Kavram (1891)*", "*Anlam ve Gönderim Üzerine (1892)*" ve "*Kavram ve Nesne Üzerine (1892)*" olarak dilimize çevrilen üç makalesiyle bu alanda önemli bir gelişimin öncüsü sayılacak fikirler ön plana sürer. Çalışmamızın bu bölümünde Frege'nin anlam problemine bakış açısı, kendi ortaya koyduğu ayrımlar göz önüne alınarak aktarılacaktır.

2.1. Özdeşlik İfadeleri- Anlam ve Gönderim

Frege 1891 yılında yazmış olduğu “*Fonksiyon ve Kavram*” adlı makalesinde anlam ve gönderim ayrımları ile özdeşlik üzerinde durmuştur. Makalenin ilk başlarında özdeşliğin ne olduğunu sorgulamıştır. Özdeşlik bir denklik midir yoksa nesnelere arasındaki ilişki midir sorusu ile sorgulamalarına başlamıştır. Frege için özdeşlikte matematiksel ayırım ile içerik ayırımı vardır. Dolayısıyla salt matematiksel bir eşitlik denkleminde “ $x=x$ ” ile “ $x=y$ ” arasındaki bağlantıdan x ile y ’nin birbirine denk olduğu bilgisi çıkarılır. Ancak bu matematiksel bir doğrulamadır. Gerçek dünyada x ile y ’nin karşılığında yer alacak iki kavram veya önerme birbirine eşit olmayabilir. Bu eşitliğin temelinde muhakkak bir içerik bilgisi yer almalıdır. Eğer x “gök mavidir”, y “gök siyahtır” ise bu iki bilgide göğün günün sabah ve gece vakitlerindeki halini göz önüne alma bilgisi yoksa dolayısıyla bu durumda x ile y eşit olmayacaktır (Frege, 1959, s. 19).

Frege özdeşlikte yer alan işaretler hakkında da bilgi vermekte ve işaretlerin denkliği çeşitli şekillerde etkilediğini de söylemektedir. Şayet işaretin tekabül ettiği önerme kipte değişiyorsa o halde kurulan önermede, cümlede yeni bir bilgi mevcuttur. Dolayısıyla bir özdeşliğin kurulabilmesi için içeriğin analiz edilmesi önemlidir. Örneğin; “*kar beyazdır*” önermesi a , “*kar soğuktur*” önermesi ise b olsun. Burada karın beyaz olması ile soğuk olması arasındaki eşitlik bir sonraki kurulacak önermede “*beyaz olan her şeyin soğuk olması*” şeklinde bir bağlantıya da yol açabileceği için içerik bilgisine sahip olunmalıdır (Weiner, 1990, s. 59).

Frege anlam düzenini göz önüne alarak bir *ideal dilden* bahseder. Onun bahsettiği bu dilde her sembol bir anlama denk gelmektedir. Dolayısıyla mantıki çerçevede oluşan bu dil tıpkı bir matematiksel işlem gibi çözümlenebilecektir. Gündelik dilde ise birçok kelime farklı anlamlara gelebildiği için gündelik dil asla ideal dil olamayacaktır (Thiel, 1996, s. 10).

Frege’ye göre *anlam*, bir sözcükte kavranan şeydir. Anlamın içeriğinde bizim kendi bilgimiz, zihnimizdeki imaj ve bize öğretilenler vardır. Anlam doğrudan insan zihnindeki imaja hedef değildir. Anlam kamusaldir. Oysa insan zihnindeki imaj ise olabildiğince sübjektiftir. Dolayısıyla anlam bu sübjektif alanı da içine alarak kapsayan ancak ondan çok daha büyük olan bir şeydir (Weiner, 1990, s. 29).

Anlam ile gönderim kapsam alanı olarak kıyaslandığında anlam deniz ise, gönderim Akdeniz’dir. Anlam gönderimi kapsayıcıdır. Gönderimin varlığı anlamın varlığına bağlıdır. İnsan, bilhassa bilgiyi elde ettikten sonra onun doğruluk derecesini öğrenmek ve bilgiyi sınırlandırmak ister. Denizin varlığı bilindir; ancak onun Akdeniz olması bilgide hedef gösterme açısından önemli hale gelir ve anlamlandırmayı tamamlamayı sağlar (Thiel, 1996, s. 11).

Frege’nin kuramında anlam ile gönderim arasında kapsam anlamında da büyük bir farklılık vardır. Gönderim belli bir sınır dahilinde işaret edilen anlamı ifade etmektedir. Dolayısıyla her ikisi de anlamlı olan iki işaretten birinin gönderimi olabilirken, diğerinin gönderimi ise olmayabilir. Bu işaretin başlangıç noktasında temsil ettiği anlam ile ilgilidir (Weiner, 1990, s. 26).

Bir ad ile adın gönderimi olan kelimenin oluşturduğu topluluk her ne kadar uzun ve kapsamlı

olursa olsun anlam adı ve gönderim kipi ile ifade edildiğinde de doğrudur. Örneğin; “*ikinin çift bir sayı olduğu gerçektir*” cümlesi “*iki çift bir sayıdır*” cümlesi ile eşdeğerdir. Dolayısıyla iki ile çiftlik arasında bağlantı kurularak da ifade edilebilir (Thiel, 1996, s. 10).

2.2. Kavram ve Nesne

Frege'nin 1892 tarihli “*Kavram ve Nesne Üzerine*” başlıklı makalesi, *kavram* ve *nesne* üzerine sorgulamalar içerir ve her iki şeyin de ayrınlığını sorgular. Frege düşüncelerinde ilk olarak kavramların nesne olabileceğini, ancak nesnelere kavram olamayacağını ileri sürer. Frege kavramı yüklem, nesneyi ise özne olarak görmektedir. Dolayısıyla “*masa tahtadır*” dediğimizde tahtanın aynı zamanda masa, masanın ise tahta olma bilgisi ile örtüşmesi beklenir. Oysa masa sadece tahta olmaz, cam veya metal olma ihtimali de vardır (Sluga, 1975, s. 2).

Frege kavramı yüklem olarak tanımlamaktadır. Bu nedenle kavram olabilecek şeylerin aynı zamanda cümlede yüklem olabilme gücü, eylem veya bir kavrama işaret etme gücü yüksektir. O, “*Aritmetiğin Temelleri*” isimli eserinde kavramı tekil bulduğu için yüklem, nesneyi ise içeriği olduğu için özneye atfeder. Ancak net bir tanımlama yapmaktan kaçınır. O halde net olarak ortaya çıkan kavramın bir yüklem gönderimi, nesnenin ise öznenin gönderimi olabileceğidir (Sluga, 1975, s. 5).

2.3. Düşünce-Doğruluk ve Anlam İlişkisi

Frege “*mümkün bir yargının içeriği*” nosyonunu *düşünce* ve *doğruluk* olarak ikiye ayırır. Yani bir yargının içeriği düşünceyi yansıtmaları halinde ya doğrudur ya da yanlıştır. Dolayısıyla bu denklemde bir yargının öncelikle bir düşünceyi ifade etmesi gerektiği, ardından ise doğruluk – yanlışlık olarak olumlanması yapılacağı üzerinde durulmaktadır (Macbeth, 2005, s. 35).

Doğruluk / yanlışlık konusu nesne ve kavramla da doğrudan ilişkilidir. Nitekim doğrulanabilirlik ve yanlışlanabilirliğin ilk sorgusu kavramın bir yargı bildirip bildirmemesi ile ilgilidir. Bir önceki başlıkta da ele alındığı üzere Frege bunu daha çok yüklem, yani kavram olabilecek şeylere atfeder. Kavramın doğru veya yanlış olması ise içeriği, yani doğruluk nosyonu ile ilgili olan bir değerlendirme olacaktır (Macbeth, 2005, s. 41).

“Doğruluk nedir” sorusu Frege için doğruluğun içeriğinin tanımlanmasıyla ilgilidir. Frege doğruluğa bir şeyin, zihinsel bir tasarımın gerçek hayatla örtüşebilmesi olarak bakar. Dolayısıyla doğru zihinsel tasarıma, o şeye özgü olan ve onun içeriğini doldurandır. Bu bakımdan doğru, tasarımın içeriği ile kurduğu ilişkinin bir türü olarak da görülebilir. Frege yaptığı bu tasarımların yanında hem erken dönem hem de geç dönem yazılarında doğruluğun tanımlanamazlığını sık sık vurgulamıştır (Macbeth, 2005, s. 37).

Frege düşünceyi ele alırken aynı zamanda nesnellik mevzuuna da değinir. Frege için *nesnellik*; tümüyle öznel olan fikirlere dayandırılmayan, birden çok düşünürün ortak malı olmaya yetili olma özelliğindeki şeydir. O, nesnel olanı kendi içerisinde ikiye ayırır: *genelleyici nesnellik* ve *öznel kullanım*. Genelleyici nesnellikte herkesin kullanım biçimi akla gelirken, öznel kullanımda ise gerçek olan ve olmayan ayrımı vardır. Dolayısıyla bir düşünce ele alınırken içerik olarak doğruluk ve anlam

değerlendirmesinin yanında nesnel-öznel değerlendirmesine tabi tutulduğunda nesnel-öznel olma durumu, öznel ise gerçek ve gerçek olmama durumu göz önüne alınacaktır (Macbeth, 2005, s. 40).

Düşünce – doğruluk-anlam ilişkisinde Frege’nin ilk göz önüne aldığı düşüncenin varlığıdır. Dolayısıyla bildirimsel bir yargı düşünce belirttiğinde ardından onun doğrulanabilirliğine ve anlamına bakılacaktır. Düşünce ile nesnelliği içerik olarak bir araya getiren tanımlamalar yapan Frege, düşünceyi tanımlarken anlam ve doğruluk tanımlamalarıyla yan yana ele alarak ayrımını göstermeye çalışır. Bu nedenle sık sık cümle kurarak örnek verir. Örneğin; “Buraya gel” gibi bir emir cümlesinde bir düşünce bildirilmemektedir. Dolayısıyla bir düşünce bildirmedikleri için doğruluk ve anlamlılıkları üzerine de görüş bildirmek anlamsızdır (Macbeth, 2005, s. 44).

2.4. Mantıksal ve Psikolojik Ayrım

Frege “Aritmetiğin Temelleri” adlı eserinde anlam-gönderim ayrımı yapmadan evvel mantıksal ve psikolojik olanın ayrımını yapmıştır. Mantıksal ve psikolojik olanın ayrımı düşünme yasası açısından doğruluk veya yanlışlık olarak seyredebilir. Yani bir çıkarıma bulunulduğunda bu çıkarımın psikolojik açıdan yanlış olması düşünmenin doğal akışındaki normal dışılığı, ancak mantıksal olarak yanlış olması ise çıkarımdaki hatayı tanımlamaktır. Dolayısıyla mantıksal ve psikolojik olan normal ile hatalı kadar birbirinden ayrıdır. Normal olma daha çok beynin alışkanlığı üzerine kurulu iken, hata kavramı nesnellik, yani dış dünyadaki yasalara uygun olmama üzerine kuruludur (Mendelsohn, 2005, s. 100).

Öznellik ve nesnellik ayrımları yapabilen beyin için düşünce-anlam ayrımı noktasında da mantıksal ve psikolojik ayrımına tutulacağı aşikârdır. Duyulara hitap edemeyen mantık, nesnel veriler üzerinden çıkarımlar yapar. Psikolojik ayırmda ise içgüdü, his gibi birçok duyuyu kapsam alanına alır. Bu nedenle kıyaslanabilir ve taban tabana zıttırlar (Mendelsohn, 2005, s. 101).

3. L. Wittgenstein’de Anlam Problemi

Mantık ve dil felsefesi konularında yaptığı çalışmalarla 20.yüzyılın önemli isimlerinden biri olan Ludwig Joseph Johann Wittgenstein, Almanya’da dünyaya gelmiş, Yahudi kökenli bir bilim adamıdır. Birçok alanda sorgulamaları ve felsefi görüşleri olan Wittgenstein’in çalışmaları, birçok araştırmacı tarafından *erken dönem* ve *geç dönem* olmak üzere iki döneme ayrılmaktadır. Erken dönem felsefesi daha çok pozitivist görüşleri çerçevesinde şekillenen 1911-1930 yılları arasını kapsamaktadır. Geç dönemi ise bu yılların ardından gelen ve daha çok pozitivist karşıtı görüşlerin savunulduğu dönemi içermektedir. Bu çerçevede Wittgenstein’in anlam problemine bakış açısı iki ayrı başlık altında sunulacaktır (Utku, 2009, s. 3).

3.1. Dil ve Anlam

Wittgenstein’in erken dönem felsefesinde anlamın temelinde *dil-dünya* ilişkisi yer almaktaydı. O, dili düşüncenin temsili olarak görmekteydi. Dil, dünya üzerinde anlaşmayı sağlayıp dünyayı temsil edecek biçimde bir anlama gelebiliyorsa, o halde dil düşünceye de özdeşti. Wittgenstein’in dayandığı bir başka temel ise dil ile dünya arasındaki gerçekliğin birbiriyle örtüştüğü gerçeğiydi. Dolayısıyla “gök mavidir” denildiğinde bu dilde bir gerçekliği yansıttığı gibi, aynı zamanda da görünürde de bir

gerçekliği yansıtmaktaydı (Çiftçi, 2009, s. 50).

Leibniz ve Frege'nin kökenleri attığı ideal bir dil yaratma düşüncesi bilhassa Wittgenstein'in de idealindeydi. Wittgenstein kelimelere egemen bir dilden çok, matematiksel ve formüle edilebilir bir dilin ideal dil olmaya aday olduğunu, sayılarla matematiksel işlemlerin kurulabildiği gibi bir determinizmle kelimelerle kurulan ve anlamı bu çerçevede gelişen bir dilin ancak ideal olabileceğini söylemiştir. Bu noktada gündelik dil yetersizdir. Wittgenstein gündelik dili aşmak istemektedir. Onun yaratmak istediği dil mantıksal çerçevelerde oluşacak yeni bir dildir. Bu yeni dil dış gerçekliği yansıtacak, güvenilirliği yüksek bir dildir. İçeriğinde taşıdığı anlam dış dünyada olumlanabilen bir dil, Wittgenstein'a göre felsefi soruların da çözülmesinde büyük ölçüde kolaylık sağlayacaktır (Utku, 2009, s. 3).

3.2. Tractatus Ekseninde Anlam Problemi

Wittgenstein'in yaşadığı dönemde yayınlanmış tek eseri "*Tractatus Logico Philosophicus*"tur. Bu eser dili daha çok mantık çerçevesinde ele alan ve önsözünde dilin yanlış anlaşılmasından ötürü felsefi sorunların da yanlış anlaşıldığını, dolayısıyla felsefi sorunları çözebilecek fikirler üretmenin temelinde dili doğru kavramak gerekliliği olduğunu öne süren önemli bir eserdir. Eserin en önemli cümlesi "*dilin sınırları, dünyanın sınırlarını imler*"dir. Bu sözden de anlaşılacağı üzere Wittgenstein bu eserle birlikte anlamın sınırlarını çizmeye çalışmış ve dil-dünya ilişkisini detaylı şekilde ele almıştır. *Tractatus*'ta hedeflenen dile getirilebileni göstermek, dile getirilemeyene ise işaret ederek sınır kazandırmaktır. Wittgenstein'a göre mantığın bir sınırı vardır ve bu sınır dünya ile çizilidir. Dolayısıyla dil de bu sınırı aşamaz ve anlam, dilin içerisinde yer aldığı dünya ile çizilir (Çolak, 2007, s. 35).

Wittgenstein'in daha evvel de bahsedilen *ideal dil* kavramı *Tractatus*'un ana meselesidir. Eserde resim kuramıyla ilişkili olarak anlatılan ideal dilin temelinde dil-dünya ilişkisinin örtüşmesi yatmaktadır. Dilin birincil işlevini *dünyayı resmetme* olarak aktaran Wittgenstein, dolayısıyla *dil eşittir dünya* denklemini kurmuştur. Bu denklemde dünya ile örtüşen, herhangi bir anlam kaymalarına mahal vermeyen ve açıkça anlamı belli olan bir dil bulunmaktadır. Bu dilin toplamı dünyadır. Dolayısıyla düşüncelerin toplamı da dünyadır. Bu ideal dilin varlığı da aynı zamanda felsefi soruları mantıklı çerçevede sormayı sağlamaktadır (Çolak, 2007, s. 40). Wittgenstein, *Tractatus*'da, mevcut bütün dillerin, yüzeyde zorunlu olarak görünmeyebilen, fakat felsefi bir çözümlemeyle ortaya çıkarılabilecek, bir eşbiçimsel mantıksal yapı taşıdıklarını savunmuştur. Dilsel biçimler arasındaki ayrılıklar, ona, mantığın belirlediği tek bir tema üzerindeki yüzeysel çeşitlilikler görünmüştü. Felsefi düşüncesinin ikinci dönemin başlarında buna taban tabana karşıt bir görüşü benimser. Artık dilsel biçimlerdeki çeşitliliğin dilin derin yapısını ele verdiğini, bunun ise önceleri sandığından bambaşka bir şey olduğunu düşünür. Dilde ortak bir öz yoktur, ya da varsa bile bu, dilin değişik biçimleri arasındaki bağları açıklamayan asgari düzey bir özdür (Pears, 1985, s. 13).

Wittgenstein ideal dil savunusunu *Tractatus* adlı eserinde gerçekleştirir ve ideal dili gündelik dilden ayırır. İdeal dili belli bir mantık düzeyinde ele alır ve ona anlamı keskin bir sınır belirler. Dolayısıyla *Tractatus*'ta kelimelerin anlamları belirli olduğu için anlam doğrulanabilir ve kesindir (Utku, 2009, s. 5).

4. Wittgenstein’in Geç Döneminde Anlam Problemi Üzerine Görüşleri

Wittgenstein’in geç dönemi olarak adlandırılan dönemde 1930’lardan sonra geliştirdiği fikirleri yer almaktadır. Onun ilk döneminde *Tractatus* ekseninde gelişen fikirleri bu dönemde taban tabana bir zıtlıkta ilerler ve *Soruşturmalar* eserinde dile getirilir. Wittgenstein’in ikinci dönemindeki dil anlayışında ideal dil terk edilmiştir. İdeal dile karşı olan gündelik dil ise yüceltilmiştir. *Soruşturmalar* eserinde gündelik yaşamda var olan her şeyin anlaşmaya başladığını, dolayısıyla bu kelimelerin insanın anlam perspektifinde ele alınması gerektiğini söylemiştir. Gündelik dil, sade ve basittir. Dolayısıyla anlamı alışılabilir, çok daha basit ancak gerçeklik üzerine kuruludur. Gündelik dilin özelliği değişebilmesi, canlı olmasıdır. Ancak bu canlılık dil oyunları ile çeşitlenen bir canlılık değildir. Dilde her eskiyen ve yerine gelen kelimenin ihtiva ettiği anlam yine gerçeğin kendisiyle özdeşleşecek biçimdedir (Wittgenstein, 2007, s. 11).

Wittgenstein *Tractatus*’ta “söylenbilir her şey söylenmeli, üzerine konuşulamayan konusunda da susulmalı” der. Onun bu söyleminde sorgulanamayan kelimelerin kesinliği, ikinci döneminde ise yerini sorgulanabilir kelimelerin varlığına ve anlam dünyası genişliğine bırakır. Dil, değişmez katı bir olgu olmaktan çıkar ve esnek bir olgu haline alır. Bu nedenle ilk dönemdeki resim teorisi yani dilin dünyada resmedildiği fikri yerini oyun teorisine, yani dil ile dünya arasında tam bir eşitlik kurulamayacağı fikrine bırakır (Wittgenstein, 2007, s. 14).

4.1. Dil Oyunları Kuramı

Wittgenstein’in son döneminde var olan dildeki anlamların farklılaşmasının ana ekseninde “dil oyunları” vardır. Bu görüş *Tractatus*’ta yer alan dildeki sabit, tek anlamlılığın devamında aslında kelimelerin farklı anlamlara gelecek şekilde de kullanılabilirliğini, dolayısıyla çok anlamlılığın doğal bir durum olduğu düşüncesine dayanmaktadır (Çolak, 2007, s. 40).

Wittgenstein *Soruşturmalar* adlı eserinde Augustinus’un ağzından dildeki her kelimenin bir anlama işaret ettiğini ifade etmiştir. Temel görevi dünyayı temsil etmek olan dil, burada kelimelerle dünyadaki bir noktadaki boşluğu doldurmaktadır. Özellikle son dönemlerinde Wittgenstein dildeki her kelimenin anlamın bir noktasına işaret ettiğini, dolayısıyla yukarıda bahsedilen *boşluk*’un ancak belli bir kısmını temsil ettiğini de düşüncelerine eklemiştir. Dolayısıyla kelimelerle örtüşen dünya da eksiktir (Wittgenstein, 2007, s. 10).

Wittgenstein’in dil oyunları dilin tek bir şekilde, tekdüze işlemediğini ortaya çıkaran, genel bir tanımı olmayan ancak dile çeşitlilik kazandıran şeylerdir. Fıkra anlatmak, tiyatro oyunu oynamak, teşekkür etmek, selam vermek gibi eylemlerde dil var olan basit yapısının dışına çıkar ve birden çok şeyi ifade etmeye çalışır. Dolayısıyla kavram haritasının vurguladığı şey tek bir kullanım düzeyine indirgenmez (Wittgenstein, 2007, s. 11).

Dil oyununun ana ögesi bireydir. Birey kavramları öğrenmiş, dil oyununa aktif olarak katılan taraftır. Bireyin dil oyununa katılmasını sağlayan şey evrende işaret edilen kavrama dair aklında yer alan imajdır. Bireye “masa” denildiğinde var olan dört ayaklı, üzerinde yemek yenilen bir mobilyayı göstermesi kendisine öğretilmiş, dolayısıyla dil oyununda kavramı tanınması da bildirilmiştir.

Göndergeci anlayışın temelini de oluşturan bu görüş, tıpkı hiç dilini bilmediği bir ülkeye gelen ve kendisine çeşitli kavramların isimleri öğretilen bir bireyin yaşayacağı öğrenme biçimini örneklendirmektedir (Wittgenstein, 2007, s. 13). Bir önermenin anlamı, içermelerinin bir fonksiyonudur: O, önermenin doğru olmasıyla hangi durumun zorunlu olarak gerçekleştiğine bağlıdır. Dolayısıyla, bir önermenin kesin bir anlamı olması gerektiğini söylemek, bu önerme doğru olduğunda zorunlu olarak gerçekleşmiş olacak her şeyi keskin bir çizgi ile ayırabilmenin olanaklı olması gerektiğini söylemektir. (Pears, 1985, s. 62).

Wittgenstein'in göndergeci anlayıştaki anlamlandırma yöntemi yoruma açıktır. Nitekim söz konusu olarak düşünülen kelime karşı tarafa öğretildiğinde kimi karmaşık ve soyut kelimeler veya başka bir kelime ile var olabilen, örneğin sıfat dediğimiz kelime grupları için kelimenin kişinin aklında yaratacağı imajla kazanılan anlamı şaşırtıcı olabilmektedir. *İki* sayısının bir çocuğa öğretildiği varsayalım. *İki top* denildiğinde çocuğun ikiyi top ile anımsaması, daha sonrasında iki sıfatının başka bir şeyle yan yana geldiğinde kazanacağı anlamı yok etmektedir (Wittgenstein, 2007, s. 15).

Sonuç

Felsefenin ana problemlerinden biri olan anlam üzerine Aristoteles, Descartes, Locke, Leibniz, Hume gibi birçok düşünür fikir üretmiş, dolayısıyla Antik çağdan modern döneme akıl, bilgi gibi önemli terimlerin yanında anlama kavramı da gündeme gelmiştir. Çalışmamızda anlama kavramı açısından diğer iki filozofa kaynaklık eden Kant'tan başlanarak bir çözümlemeye gidilmiştir. Kant'ın anlama yetisine bilgi ışığındaki bakış açısının ardından, Frege ele alınmış, onun özdeşlik kuramından kavram, nesne vb. birçok kavrama yüklediği anlam üzerinden anlama problemine yer verilmiştir. Wittgenstein'da ise düşüncelerinin değişimine bağlı olarak iki ayrı dönemde anlama problemi sunulmuş, bilhassa düşüncelerinin dile bağlı olarak ne yönde değiştiği aktarılmıştır.

Etik Kurul İzni

Bu çalışma için etik kurul izni gerektirmemektedir.

Kaynakça

- Aarsleff, H. (1985). *From locke to saussure*. University of Minnesota Press.
- Akarsu, B. (1998). *Dil-kültür bağlantısı*. Remzi Kitapevi.
- Altınörs, A. (2003). *Dil felsefesine giriş*. İnkılap kitapevi.
- Altuğ, T. (2008). *Dile gelen felsefe*. Yapı Kredi Yayınları.
- Austin, J. (2009). *Söylemek ve yapmak* (R. L. Aysever, Çev.). Metis Yayınları.
- Aysever, R. L. (1994). *Anlam sorunu ve John R. Searle’nin çözümü* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Hacettepe Üniversitesi.
- Bloomfield, L. (1935). *Language*. The University of Chicago Press.
- Çitfçi, E. (2009). Temsilden kullanıma, resim kuramının evrimi. *Kaygı Dergisi*, 12, 47-56.
- Çolak, S. (2007). *Wittgenstein’in mantık anlayışı ve günümüz felsefesine etkileri* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Uludağ Üniversitesi.
- Eagleton, T. (2004). *Literary theory: An introduction (Edebiyat kuramı)* (T. Birkan, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Ferré, F. (1999). *Din dilinin anlamı* (Z. Özcan, Çev.). Alfa Yayınları.
- Frege, F. L. G. (1959). *Anlam ve gönderge üzerine*. Gugukkuşu Yayınları.
- Grice, H. P. (1961). The causal theory of perception. *Proceedings of the Aristotelian Society*, 35, 121-168.
- Hanna, R. (2001). *Kant and the foundations of analytic philosophy*. Clarendon Press Oxford, 14-22.
- Heimsoeth, H. (1967). *Immanuel Kant’ın felsefesi*. (T. Mengüşoğlu, Çev.). İstanbul Matbaası.
- Kant, I. (1993). *Arı usun eleştirisi* (A. Yardımlı, Çev.). İdea Yayınları.
- Key, A. (2012). *A Linguistic frame of mind: Ar-Rağib al-Isfahani and what it meant to be Ambiguous* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Harvard University.
- Macbeth, D. (2005). *Frege’s logic*. Harvard University Press.
- Mendelsohn, R. L. (2005). *The philosophy of Gottlob Frege*. Cambridge University Press.
- Pears, D. (1985). *Wittgenstein* (A. Denkel, Çev.). Afa Yayınları.
- Rızatepe, H. (2004). *Anglo-sakson felsefede bilgi görüşleri*. Etik Yayınları.
- Sluga, H. (1975). *Frege and the rise of analytic philosophy*. Inquiry.
- Sözen, E. (1999). *Söylem belirsizlik, mübadele, bilgi, güç ve refleksivite*. Paradigma Yayınları.
- Thiel, C. (1996). On the structure of frege’s system of logic. M. Schirn (Ed.), *Gottlob Frege: Frege’s philosophy in context* içinde (s. 261-279). Walter de Gruyter & Co.
- Utku, A. (2009). *Ludwig Wittgenstein erken döneminde dilin sınırları ve felsefe*. Doğu- Batı Yayınları.
- Uygur, M. (2001). *Dilin gücü*. Yapı Kredi Yayınları.
- Weiner, J. (1990). *Frege in perspective*. Ithaca.
- Wittgenstein, L. (2004). *Defterler 1914-1916* (A. Utku, Çev.). Birey Yayıncılık.

Wittgenstein, L. (2007). *Felsefi soruşturmalar* (H. Barışcan, ev.). Metis Yayınları.

POPÜLER ROMANLARDA DİN, MUTLULUK VE ANLAM ARAYIŞI: STEFAN ZWEIG ÖRNEĞİ*

 Duygu AYDIN^a

 Mustafa Derviş DERELİ^b

Özet

Popüler romanlar, insanlığın tarihsel birikimini ve deneyimini yansıttığı kadar geleceğine de ışık tutmakta ve bu özelliğinden dolayı dünyanın hemen her tarafındaki insanları cezbetmektedir. Modern zamanlarda bireysel ve toplumsal yaşam pratiklerini önemli ölçüde yönlendiren popüler kültüre eklenen popüler romanlarda, yazarlar kimi zaman roman kahramanlarının yaşadıkları varoluşsal bir sancı kimi zaman da modernliğin eleştirisi veya açmazları bağlamında din, mutluluk ve anlam arayışı temalarını konu edinmektedirler. Romanlarıyla ülkemizde fazlaca rağbet gören isimlerden olan Stefan Zweig da bahsi geçen temalara eserlerinde doğrudan veya dolaylı olarak değinmektedir. Din, mutluluk ve anlam arayışı temalarının Stefan Zweig'ın eserlerinde sosyolojik bağlamda nasıl ele alındığını soruşturan bu makalede nitel araştırma tekniklerinden doküman incelemesi kullanılmıştır. Zweig'ın Türkçeye çevrilen otuz bir eserini kapsamına dahil eden bu makale, Zweig romanlarını din sosyolojisi perspektifinden ele alarak literatüre katkıda bulunmayı amaçlamaktadır. Küresel çapta popülerlik elde eden romanlar özelinde yapılan din sosyolojisi araştırmalarının fazla olmaması ve yine bu alan çerçevesinde Zweig'a doğrudan odaklanan bir çalışmanın bulunmaması, bu makalenin temel motivasyonunu oluşturmuştur. Sonuç olarak ise Zweig'ın, romanlarında sıklıkla konu edindiği modern insanın açmazlarına yönelik tahlillerde bulunduğu ve din, mutluluk ve anlam arayışı temalarıyla irtibatlı bakış açısının kendi hayat hikayesiyle de paralel biçimde değişimler geçirdiği fikrine ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Stefan Zweig, Popüler roman, Din, Mutluluk, Anlam arayışı.

RELIGION, HAPPINESS AND SEARCHING FOR MEANING IN POPULAR NOVELS: THE EXAMPLE OF STEFAN ZWEIG

Abstract

Popular novels not only reflect the historical accumulation and experience of humanity, but also shed light on the future, and because of this feature, they attract people from almost all over the world. In popular novels that have been incorporated into popular culture, which significantly directs individual and social life practices in modern times, writers deal with the themes of religion, happiness and search for meaning, sometimes as an existential pain experienced by the heroes of the novel, and sometimes in the context of

* Bu makale, ilk yazarın 'Popüler Romanların Din, Mutluluk ve Anlam Arayışı Bağlamında İncelenmesi: Stefan Zweig Örneği' başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

^a Bil. Uzm., Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, duygukarakas9238@gmail.com

^b Dr. Öğr. Üyesi, Erciyes Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, mdervisdereli@erciyes.edu.tr

Makale Geliş Tarihi: 14.03.2022, Makale Kabul Tarihi: 28.04.2022

criticism or dilemmas of modernity. Stefan Zweig, one of the most popular names in our country with his novels, also directly or indirectly refers to the aforementioned themes in his works. In this article, which investigates how the themes of religion, happiness and search for meaning are examined in the sociological context in Stefan Zweig's works, document analysis, one of the qualitative research techniques, is used. This article, which includes thirty-one of Zweig's works translated into Turkish, aims to contribute to the literature by considering Zweig's novels from the perspective of sociology of religion. The main motivation of this article is the lack of research on sociology of religion specific to novels that have gained global popularity, and the lack of a study focusing directly on Zweig within the framework of this field. As a result, it has been reached the idea that Zweig analyzes the dilemmas of modern man, which he frequently mentions in his novels, and that his perspective related to religion, happiness and search for meaning has undergone changes in parallel with his own life story.

Keywords: Stefan Zweig, Popular novel, Religion, Happiness, Search for meaning.

Giriş

Popüler romanlar, modern zamanlarda popüler kültürün tüketim nesnelereinden biri olarak insanlar tarafından küresel çapta ilgi görmektedirler. İnsana ve insan olmaya dair belli ortak niteliklerden hareket ettikleri için, ortaya çıktığı coğrafyanın ve kültürün farklılıklarını görece önemsizleştiren popüler romanlar, güçlü tasvirleri ve akıcı anlatımlarıyla cihanşümul bir etki alanı oluşturmaktadırlar. Bu romanları dünya ölçeğinde cazip kılan hususlardan birisi, hangi sosyokültürel bağlamda yaşıyor olursa olsun, okuyucunun söz konusu eserlerde kendi hayatından izler bulabileceği, kendi hayatına dair çıkarımlar yapabileceği bir olay örgüsü ve motiflerle karşılaşmasıdır. Bu yönüyle kimi zaman kurgusal düzlemde seyreden basmakalıp ilişkilerin, kendini yineleyen anlatıların okuyucuya tekrar tekrar sunulduğu şeklinde eleştirilerle karşı karşıya kalsalar da popüler romanların hemen tamamını bu genellemeye dahil etmek isabetli olmayacaktır. Örnek vermek gerekirse, romanlarına genel olarak bakıldığında, Aldoux Huxley'in, modern insana her an mutlu olması gerektiği yönünde telkinler verildiğine ve onların buna ulaşabilmek için kapitalizmin gönüllü köleleri haline gelmek zorunda kaldıklarına dikkat çekerken Paulo Coelho'nun ise eserlerinde insanoğlunun anlam arayışının izini sürdüğü görülmektedir. Diğer taraftan George Orwell, modern insanın bütün hayatının gözetim tasallutunun altına gireceğini öngörürken, Stefan Zweig toplumun acılarını, duygularını, görünen ve görünmeyen taraflarını olabildiğince etkileyici bir üslupla ön plana çıkarmaktadır.

İçerisinde bulunduğumuz dönemde popüler roman denildiği zaman akla ilk gelenlerden birisi olan ve çalışmamız bağlamında eserlerine odaklanacağımız Stefan Zweig, varlıklı bir çevrede yetişmiş, özellikle gençlik yıllarında refah içerisindeki Avrupa toplumunu gözlemlemiştir. Bunun yanında ilerleyen yıllarda ortaya çıkan Dünya Savaşlarıyla yıpranan ve yorgun bir toplum haline gelen Avrupa'da ırkçılığı ve ötekileştirmeyi de derinden hissetmiştir. Avrupa'nın hem parlak hem de kendi tabiriyle çöküntü döneminin edebiyattaki en güzel örneklerini sunan Zweig, kırklı yaşlarında dünya çapında önemli bir şöhrete kavuşmuş, altmışı aşan eseriyle sıradan bir yazar olmanın ötesine geçmiştir. Zihin ve ruh dünyasından süzülenler, onun edebiyatçılığının yanı sıra sosyolojik gözlem ve psikolojik çözümlemeler yapma kabiliyetini de açıkça ortaya koymaktadır. Eserlerindeki güçlü tasvir ve tahliller, refah ve savaş dönemlerinin sosyolojik koşullarını yansıtırken aynı zamanda bu dönemleri tecrübe eden

bireylerin ruhi anlamda yaşadıkları travmaları ve manevi anlamda içerisine düştükleri boşluğu derinden hissettirmektedir. İnsan hayatının romanda, toplumun tarihinin ise sosyolojide dile geldiği ve her ikisi arasında devam eden etkileşim sayesinde (Özel, 2018, s. 12) hayatın ipuçlarının yakalanılabileceği düşünüldüğünde, Zweig'in eserlerinin edebiyat, psikoloji, sosyoloji, sosyal psikoloji ve din sosyolojisi gibi sosyal bilimlerin pek çok alanı çerçevesinde araştırılmaya değer olduğu ortaya çıkacaktır.

José Saramago, George Orwell, Franz Kafka, Aldous Huxley, Ray Bradbury, Jose Mauro de Vasconcelos, Gabriel Garcia Marquez ya da Madeline Miller gibi eserleri popüler kültüre eklenmiş dünya çapında pek çok roman yazarı vardır. Bunlar içerisinde ilk beş isme çalışmamızın teorik kısmında az da olsa yer vermekle birlikte Zweig'ı incelememizin merkezine almamızın en büyük sebebi, eserlerinin sosyolojik arka planındaki çeşitliliğinin yanı sıra yazıldığı dönemin hafızasını bugüne taşıması ve yaşadığımız geç modern/postmodern koşullarda etkisini neredeyse hiç yitirmeyen anlam arayışına yönelik vurgular yapmasıdır. Bu çerçevede Stefan Zweig'in din, mutluluk ve anlam arayışı temalarına yaklaşımını sosyolojik olarak incelemeyi amaçlayan bu makale, konuyla ilgili geniş olmayan literatüre de katkıda bulunmayı hedeflemektedir. Dünya genelinde eserleri fazlaca yaygınlık kazanmış bahsi geçen roman yazarlarıyla ilgili ülkemizde yapılan akademik araştırmalara göz atıldığında, önemli bir çoğunluğunun edebiyat alanları çerçevesinde gerçekleştirildiği ve sosyoloji¹ disipliniinde dahi kendilerine çok az yer buldukları görülmektedir. Popüler roman araştırmalarının büyük ölçüde İslami romanlara ve hidayet romanlarına yoğunlaştığı² (Durmuş, 2019, s. 71) din sosyolojisi alanında ise Zweig ve romanlarına doğrudan odaklanan herhangi bir çalışmanın yapılmadığı görülmektedir. Bu makale, Zweig'ı, düşün dünyasının yanında özellikle sosyoloji ve din sosyolojisi çerçevesindeki analizleri bakımından konu edinmesi yönüyle farklılık arz etmektedir.

Edebiyat sosyolojisi ile din sosyolojisinin kavşak noktasında demirlenen bu çalışmada nitel araştırma tekniklerinden doküman incelemesi ve tematik analiz işe koşulmuştur. Doküman incelemesi, araştırmacının araştırma sürecinde ihtiyaç duyduğu resmi kayıtlar, mektuplar, anı defterleri, gazeteler, şiirler, tarihsel dokümanlar, günlükler ya da biyografik eserler gibi pek çok türden yazılı notların veri toplama tekniği kapsamında taranmasıdır (Creswell, 2017, s. 190; Merriam, 2015, s. 131). Tematik analiz veya tematik kodlama ise nitel verilerin anlamını dışarıya taşıma hedefinin bir sonucu olarak veri toplama sürecinde ulaşılan ve yazarın kendi notları, yorumları, gözlemleri ve sorgulamalarının da içerisinde yer aldığı ham verinin belli temalar eşliğinde kategorileştirilmesi, sınıflandırılması ve nihayetinde analizinin yapılması süreçlerine karşılık gelmektedir (Merriam, 2015, s. 167-172). Bu çerçevede çalışmada öncelikle Zweig'in Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları arasında çıkan roman, biyografi ve öykü türlerindeki otuz bir kitabı doküman incelemesine tabi tutulmuştur. Sonrasında bu eserler, Zweig'in din, mutluluk ve anlam arayışı yaklaşımı çerçevesinde tematik olarak okunmuş, belli bir dizgede kategorileştirilen veriler ve araştırma sürecinde tutulan notlar analiz edilmiştir. Bunun yanı sıra Zweig'la ilgili hazırlanmış hem Türkçe hem de İngilizce kaynaklar gözden geçirilerek din, mutluluk ve anlam arayışı merkezindeki görüşleri hakkında etraflı bir fotoğraf elde edilmeye çalışılmıştır. Popüler

¹ Popüler romanlarla ilgili sosyoloji alanında yapılmış bazı çalışmalar için bkz. (Müftüoğlu, 2015; Dursun, 2016; Ünal, 2019; Karadeniz, 2019).

² İslami romanlar ve hidayet romanları üzerine yapılmış araştırmalar için bkz. (Yılmaz, 2000; Bozkurt, 2009; Dönmez, 2009; Ö. Yılmaz, 2018; Akbulut, 2019; Macit, 2019).

kültür ile din arasındaki ilişkiden ziyade popüler kültür ürünü olarak popüler romanlara odaklanan bu makalede popüler kültür çerçevesindeki geniş literatüre yeterince yer verememesi ve Zweig'la ilgili yalnızca Türkçe ve İngilizce eserleri dikkate alması, bu makalenin sınırlılıkları olarak ifade edilebilir.

A. KAVRAMSAL ÇERÇEVE: POPÜLER ROMANLARDA DİN, MUTLULUK VE ANLAM ARAYIŞI

Sosyal bilimlerin çok yaygın şekilde kullanılmakla birlikte tanımlanması son derece güç olan kavramlarından biri kültürdür. Bir toplumun elde ettiği maddi ve manevi birikimlerinin tamamı olarak kabul edilen kültür, modern öncesi dönemlerde daha yeknesak ve korunaklı bir mahiyet arz etmekte olup Cemil Meriç'in (2018, s. 305) ifadesiyle insanın has bahçesi, hayatı kuran temel bir üsluptu. Toplumsal gelenekler ve değerlerle özünü koruyarak zaman içerisinde yavaş ama kısmi değişimler geçirerek, bireyin topluma karşı, toplumun da bireye karşı görevlerini belirleyen, anomiyi en aza indirgeyen, görünmez bağlarla toplumu birbirine bağlayan varoluşsal bir denge hüviyetindeydi. Fakat modernleşmeyi ortaya çıkartan tarihsel süreçler ve modernitenin bizatihi kurumsal boyutlarını (Giddens, 2010, s. 14) teşkil eden kapitalizm ve endüstriyalizm gibi köklü toplumsal dönüşümler, kültürü önemli bir farklılaşmayla karşı karşıya bıraktı. Frankfurt Okulu düşünürlerinin özellikle dikkat çektiği üzere kültür, modern zamanlarda endüstrinin bir parçası haline gelerek (Adorno & Horkheimer, 2010) alınıp satılabilen, teşhir edilebilen, bir gösteri ve gösteriş unsuru olarak tüketilebilen bir metaya dönüştü.

Kültürün endüstrileşmesinin en belirgin yansıması olan popüler kültür, genel olarak "bir toplumda yaygın biçimde paylaşılan inançlar, pratikler ve nesnelere" (Mutlu, 2017, s. 266) şeklinde tanımlanmaktadır. Popüler kültür, kültürün modern zamanlardaki en görünür formlarından biri olarak, bilhassa hâkim kültürün izlerinin bütünüyle takip edilebildiği kültür çeşidi olarak karşımıza çıkar. Vakit geçirmeye ve eğlenceye dayalı olan, serbest zamanların nasıl değerlendirileceği konusunda yönlendirmelerde bulunan, gündelik gerçekliğin olumsuz yanlarından kişiyi bir nebze uzaklaştırarak yapay mutluluklar üreten (Bilgin, 1997, s. 142; Karakoç, 2009, s. 3) bir kültür formuna karşılık gelmektedir. Başka bir ifadeyle popüler kültür, "ân'a endekslenmiş, gelip geçici, derinliği olmayan, kolaylıkla yönlendirilebilen ve hatta manipüle edilebilen bir kültüre karşılık gelir. Sürekli olarak kitleleri tüketmeye ve daha fazla tüketmeye yönlendiren, tüketimi benliğin/kimliğin bir ispatı olarak konumlandıran, tüketilen ürünlerden hareketle bir sınıf ve statü farklılığını belirgin kılan kullanışlı bir enstrümandır. Bu anlamda popüler kültür, hem sosyal bilimlerin gözde çalışma alanlarından biri olan kimlik ve benlikle doğrudan ilişkili yanlarının bulunması hem de gündelik hayat pratiklerinin uzanımlarından birine karşılık gelen dini hayat ve dini pratiklerle irtibatlı olması bakımından din sosyolojisi alanında da önemli bir karşılık bulmaktadır.³

Popüler kültürün geçmişten günümüze toplumda yaygınlaşmasını sağlayan saç ayaklarından birisi olan popüler romanların diğer roman türlerinden belirgin farkları bulunmaktadır. Roman, tarih gibi geçmiş dönemde olup biteni tasvir ederken ve geleceğe yönelik bir projeksiyon tutarken geçmişle geleceği, kadimle modern harmanlamış olur (Özel, 2019, s. 12). Popüler romanlar ise, gerçek dünyada

³ Popüler kültürün din sosyolojisi bağlamında sorunsallaştırıldığı bazı çalışmalar için bkz. (Bilgin, 2003; Bölükbaşı, 2011; Okutan, 2013; Demirek, 2016; Demir, 2016; Subaşı, 2017).

yaşanması mümkün olmayacak serüvenleri, elde edilemeyecek statüleri ve ulaşılamayacak zaferleri mümkün kılarak, okurlara beyaz ve pembe dünyalar sunan eserlerdir (Oktay, 1993, s. 126). Bu yönüyle popüler roman, “hem gerçekliği yansıtan sadık bir ayna hem müstakbel bir gerçekliği inşa tezgâhı, hem de geleceğin bir tür tarihi sayılabilecek kehanet risalesi işlevlerini görebilen” (Özel, 2018, s. 293) romandan hem niteliği hem de işlevleri açısından farklılaşmaktadır.

Nitekim popüler romanların piyasadaki diğer ürünlere kıyasla daha seri üretilme, belirli olaylara veya basmakalıp kahramanlara yaslanma (Uğur, 2013, s. 25) ya da daha yüzeysel bir dil ve üslup kullanma gibi birtakım özellikler taşıdığı ortaya çıkmaktadır. Bu nitelikler, kent hayatının ritim kazandığı, dijital ağların akışkan mahiyeti gereği beklemeye tahammülün neredeyse kalmadığı günümüzde bireylerin popüler romanlara daha fazla yönelmelerini beraberinde getirmektedir. Nitekim yayınevleri de niceliksel anlamda kitapların bu denli arttığı bir ortamda ağır, ağırdalı bir dille yazılmış hacimli eserler yerine daha hızlı şekilde okunmaya müsait metinleri yayımlamaya meyilli olmaktadır. Bunun bir sonucu olarak orijinalinde hacimce geniş olan bazı popüler romanların sayfa sayılarının azaltılarak yeniden basıldığı görülmektedir. Yine yayımlanışının üzerinden uzunca bir zaman geçen ve artık klasik haline gelen popüler romanların herhangi bir telif ücreti ödenmeden yeniden ve yeniden basılabilmesi, onlarca yayınevinin aynı eseri yayımlayarak kitlelere kolayca ulaştırmasını mümkün hale getirmektedir. Diğer taraftan hayatımızın vazgeçilmez pratiklerinden biri olan sosyal medyada gerek yayınevlerinin başarılı reklam politikaları gerekse okuyucuların birbirlerine tavsiye niteliğindeki paylaşımları, popüler romanların satılma, satın alınma ve görünürlük alanını genişletmektedir.

Popüler romanlar üzerinde yaptığımız eleştiri içerikli mülahazalar, söz konusu eserlerin bütünüyle olumsuz etkiler doğurduğu doğrultusunda bir çıkarsama yapmamızı gerektirmemektedir. Popüler kültüre konu olan veya popüler kültüre bir şekilde eklemlenen herhangi bir eser veya film, meydana getireceği olumsuz algıların veya sonuçların yanında olumlu bakış açılarına da kapı aralayabilmektedir. Dolayısıyla niteliği düşük kimi popüler romanlarla benzer bazı özellikler taşısa da modern klasikler haline gelen popüler romanları okumak, edebiyatla sosyoloji ve din sosyolojisi; başka bir ifadeyle edebiyat, hayat ve din arasındaki karşılıklı ilişki ağlarını fark edebilmek adına okuyucuya ufuk kazandırma potansiyeli taşımaktadır. Zira her ne kadar edebi eser olarak bir kurgu barındırsalar da popüler romanlar bütünüyle hayali değillerdir; bir yandan sosyal gerçeklikten beslenerek toplumsal normların ve yaşam pratiklerinin içselleştirilmesini sağlarken öte yandan sosyal gerçekliğin de ötesine geçerek gelecek gündemleri belirleyebilmekte ve geleceğe bir yön çizmeyi hedefleyebilmektedir (Durmuş, 2019, ss. 70-71). Dolayısıyla ister doğrudan sosyal gerçeklikten hareket etsin isterse ütopyik ve distopik bir kurgu içersin en nihayetinde insanlığın tecrübesini ve sorunlarını konu edindikleri için popüler romanların önemli bir kısmında yazarların kimi zaman bağımsız kimi zamanda iç içe geçmiş biçimde din, mutluluk ve anlam arayışına ilişkin yorumlar yaptıkları göze çarpmaktadır.

Mutluluk, hemen her çağda farklı coğrafyalarda farklı biçimlerde tanımlanmakla birlikte bilhassa son birkaç yüzyılda dile daha çok pelesenk edilen bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır.⁴ Yukarıda

⁴ Örnek vermek gerekirse, Antik Yunan’da hayatın nihai amacı mutlu olmaktır. İslam filozoflarına gelindiğinde mutluluğun birbirini tamamlayan iki yönünün olduğu görülür: İlki, mutluluğun hiçbir zaman başka bir şey için değil, bizzat kendisinden dolayı tercih edilmesi; diğer yönü ise, mutluluğun sadece kendi kendine yeterli ve basit oluşudur.

değindiğimiz, kültürün modern ve postmodern zamanlarda giderek metalaştığı gerçeğini mutluluk için de söylememiz mümkündür; zira günümüzde mutluluk; alınıp satılabilen, kısa süreli, anlık hazlarla ulaşılabileceği yönünde yönlendirilmelerde bulunulan ve böylece popüler kültür unsurlarıyla kitlelerin neredeyse her an sahip olması gereken bir duygu durumu olarak kodlanmaktadır. Fakat mutluluk, sadece maddi dünyanın maddi unsurlarıyla elde edilememekte ya da elde edilse bile bu mutluluk duygusu çok daha kısa süreli ve geçici olmaktadır. Bu bakımdan mutluluğun hayatı ihata edebilmesi için insanın, sorularına cevaplar bulduğu ve bu sayede Giddens'in (2010, s. 96) tanımlamasıyla "ontolojik güvenlik" duygusunu hissettiği bir anlam dünyasını gerektirecektir. Nitekim birbirinden çok farklı kültürel kodlara sahip olan popüler roman yazarları, neredeyse bir uzlaşma halinde, giderek yalnızlaşan ve hemen her türlü bağlarından kopan modern insanın arayışlarını açık veya örtülü biçimde konu edinmektedirler. Zira Berger ve Luckmann'ın (2022) tabiriyle ucu bucağı belli olmayan bir anlamsızlık çukuruna düşen ve derin bir anlam krizi yaşayan modern insan, Bauman'ın (2011, s. 111) ifadesiyle içerisinde yaşadığımız dünyada giderek parçalı ve esnek hale gelen kimliklere sarılmaktadır. Fakat bu kimlikler de önceki dönemlere kıyasla uzun süreli ve durağan bir niteliğe sahip olmadığı için, modern insanın hayatı sürekli olarak kısır bir kimlik ve anlam arayışı döngüsünde devam edip gitmektedir. O halde her şeyin anlam ifade ettiği bir dünyada her şeyin giderek anlamsızlaştığı (Sayar, 2019, s. 74) bu vasatta, düşünsel yönü kaybetmemek, toplumla ve kültürle bağları koparmamak, daha da önemlisi kendini bulmak adına anlam arayışının devam etmesi bir zorunluluk olarak ortaya çıkmaktadır. Zweig'in kişiliğine ve eserlerine odaklanmadan önce popüler romanlarda karşımıza çıkan bu arayışları örneklemek bakımından bazı eserlere kısaca temas etmek yerinde olacaktır.

Aldous Huxley'in kurgusu 26. yüzyıl Londra'sında geçen meşhur distopik eseri olan *Cesur Yeni Dünya*'da kapitalizme gönüllü kölelik yapan her birey, sürekli mutlu olmaya veya mutlu hissetmeye şartlandırılmıştır. Bütün bilbordlar, reklamlar, sloganlar, tatiller kişiyi bir an bile mutsuz olmaması için özel olarak tasarlanmış gibi görünmektedir. Hâlbuki insanın sürekli mutlu olması imkân dahilinde değildir. Huxley'in dikkat çektiği hususlardan birisi, bu çıkmazdır. "*Mutluluk ve erdemın sırrıdır; yapmak zorunda olduğun şeyi sevmek. Tüm şartlandırmaların amacı budur: insanlara, kaçınılmaz toplumsal yazgılarını sevdirmek*" (Huxley, 2020, s. 42) ifadesinden de anlaşılacağı üzere mutluluğu bir zorunluluk olarak kabul ettirme meselesi, aslında makine insan üretme amacında olan yenedünyanın kurucularının dikkate değer hedeflerinden biridir. Bu eserde kapitalizmin beraberinde getirdiği anlam kaybı da işlenmektedir. Komün sınıf, kendine hizmet için çalışan alt sınıfların bilinçaltına durumlarından şikâyetçi olmamayı yerleştirmiştir. Düşünmenin büyük bir tehdit olarak algılandığı bu yenedünyada nihai hedef, mutlu ve özgür olduğuna inandırılan bireyin düşünmemesi için her şeyin en ince ayrıntısına kadar ayarlandığı bir sistemin kurulmasıdır. *Cesur Yeni Dünya*'da teknoloji çok ilerlemiştir. Bu teknoloji zevk veren, hayatı kolaylaştıran ve yan etkisi olmayan *soma* kapsülleri sayesinde mutluluk dışında tüm duyguları yok eden bir dünya yaratmıştır. Ayrıca beraberinde tutsaklığı da getiren bir çağı gözler önüne sermektedir.

Konuyla ilgili bkz. (Bircan, 2020, s. 55). Modern dönemin meşhur psikologlarından Freud, mutluluğun engellenmiş ihtiyaçların (tercihen ansızın) tatmin edilmesinden doğduğunu öne sürerken Russell mutluluğu hayatı güvenle karşılamının bir yansıması olarak görür. Bkz. (Freud, 2015; Russell, 2020, s. 132)

Cesur Yeni Dünya, yazarın Tanrı tasavvuru hakkında bize açılımlar sağlar. “Tanrı; makinelerle, bilimsel tıp ve evrensel mutlulukla uyuşamaz. Kendi seçimini yapman gerekir. Bizim uygarlığımız, makineleri, tıbbi ve mutluluğu seçti. İşte bu nedenle bu kitapları kasada kilitli tutmak zorundayım. Müstehcen şeyler bunlar” (Huxley, 2020, s. 233) ifadeleri, sosyolojinin ve sosyal teorinin konumlandırılmasındaki en temel hususiyetlerden biri olan modernite-din dilemmasını ortaya koymaktadır. Gelenek-din ve modernite-din dikotomileri günümüzde de sosyolojinin canlı tartışma alanlarından biri olmaya devam etmektedir. Kitapta müdürün cümleleri gelenek ve din ile modern dünyanın albenileri arasında sıkışan bireylerin zaman zaman çelişkili davranabileceklerini ispat etmeye çalışmaktadır: “Bir de Tanrı diye bir şey vardı. Cennet denen bir şey vardı; ama yine de büyük miktarlarda alkol tüketirlerdi. Ruh dedikleri bir şey vardı, bir de ölümsüzlük denen bir şey. Fakat morfin ve kokain kullanırlardı” (Huxley, 2020, s. 74). Yine Huxley, din uğruna yapılan savaşlara, din kaynaklı mutsuzluklara dolaylı olarak işaret etmiş ve özellikle de kitabın on yedinci bölümünde dinle ilgili birçok konuyu biraz felsefi biraz sosyolojik bir üslupla ele almıştır.

Popüler romanlarıyla şöhret elde etmiş yazarlardan bir diğeri George Orwell’dir. En bilinen iki eseri, yaşayan bedenlerin işleyen makinelere dönüştüğü distopyanın anlatıldığı 1984 ve Stalin rejimini eleştirdiği *Hayvan Çiftliği*’dir. Orwell, bireyselliğin yok edildiği totaliter dünyada savunuculuğu yapılan mutluluk ve özgürlük gibi kavramların aslında kimi zaman nasıl reklam aracı olarak kullanılabileceğini göstermektedir. 1984 adlı eserinde çarpıcı bir slogan göze çarpar: “Savaş barıştır, özgürlük köleliktir, cehalet güçtür” (Orwell, 2021, s. 115). Bu yaratılan ülkede Tanrı’nın iktidar olduğunu ileri süren düzen, nefret dolu söylemlerle ruhları beslenen ve düşünenin yasak olduğunu bilen insanların bağlı olduğu bir sistemler bütünü meydana getirmiştir. Çünkü düşünen insan muhalefet edebilir; fakat istenilen şey asla bu değildir. Orwell’in kurgu romanı 1940’ların sonlarında yazılmasına rağmen modern dünya düzenine getirilen eleştirilerin halen en önemli örneğini oluşturmaktadır.

Dünyaca ünlü Brezilyalı yazar Paulo Coelho da kabul edileceği üzere popüler roman yazarları arasında vazgeçilmez bir öneme sahiptir. Mutluluğu aramak amacıyla sık sık iç dünyasına yolculuk yapan kahramanlara yer verdiği romanlarında, modern dünya bireylerini de düşünmeye sevk etmektedir. Coelho romanları, kahramanlarının sık sık mutluluğun ne olduğu ve nasıl bulunacağı sorusunun peşine düştükleri, zenginlik ve yoksulluk içinde yaşarlarken aslında kendi gerçekliklerini ve kendilerini aradıkları sosyolojik ve psikolojik tahliller içeren bir anlatıma sahiptir. Hayatın mutlulukla umutsuzlukları, hastalıkla sağlığı, savaşla barışı, manevi dinginlikle anlam arayışı içinde olmayı aynı anda var eden diyalektik bir mahiyete sahip olduğunu şu sözlerle ifade eder (Coelho, 2018, s. 127):

“Gazabı, bize barışın sonsuz değerini göstermek amacıyla kullanır Tanrı. Tanrı sessizliği, sözcükleri sorumluluk duyarak kullanmayı bize öğretmek için kullanır. Sağlıklı olmanın nasıl bir lütuf olduğunu anlayalım diye, hastalığı kullanır.”

Metaforlarıyla adından sık sık bahsettiren popüler roman yazarlarından bir diğeri ise José Saramago’dur. 2010 yılında hayata gözlerini kapayan Saramago, din konusundaki görüşleri nedeniyle eserleri sansürlenmiş, gerçeküstü imgeleri, tarihsel mitleri ve ütöpik fikirleriyle de dikkat çeken bir yazardır. Kendi dünyası ile gündelik gerçekliğin birleşiminden esinlenerek yazdığı romanlarda din, oldukça dikkat çekici bir temadır. Hinduizm ve Hıristiyanlık’tan Hz. Süleyman, Hz. Nuh ve hatta Hz. Âdem ile Havva’ya kadar uzanan peygamberler ve kadim şahsiyetlerle ilgili, edebiyatla felsefenin

kesiştığı yorumlar yapmaktadır. Sözelimi bir eserinde çok da önemsizmiş gibi görünen, silah sanayisinde hiç grev yapılmamasını konu edinir (Saramago, 2019). Yine *Ölüm Bir Varmış Bir Yokmuş* adlı eserinde, ölümün olmadığı bir dünyada insanlar ölümsüzlüğü nasıl karşılar sorusunu sorar. Toplumsal alt metinleri, var olan gerçekliklerle harmanlayarak ele alan Saramago, yaptığı çıkarımlarla fikirleri sarsmayı ve bakışları alışlagelmişin ötesine götürmeyi yeğlemektedir: “İnsanların tarihi, Tanrı’yla anlaşmazlıklarının tarihidir; o bizi anlamaz biz de onu anlamayız” (Saramago, 2016, s. 76). Zira o, Tanrı’nın karşısında Kabil’i konuştururken anlaşılması güç birçok konuda da hesaplaşmak istemiştir. Yazdığı cümleler ve olayları aktardığı perspektif ise eleştirilerin odağına yerleşmesine neden olmuştur.

Fahrenheit 451, popüler romanlara dair bu başlıkta vereceğimiz son örnek olacaktır. Ray Bradbury tarafından yazılan ve okunduğunda teknoloji çağı çocuklarını dahi bir süreliğine de olsa ürpertebilen, düşünmeye sevk eden distopik bir eserdir. Düşünmek fiilinin yok edildiği, televizyonlarla örülü dünyalarında sorgulamadan amaçsızca yaşayan insanların yok etmekle görevlendirildikleri işlerden birisi, kitapların yakılmasıdır. Makineleşen hayatlarının sıradanlığını unutacak kadar sıradanlaşan bu gelişmiş teknoloji dünyasında, mutluluğun ne olduğunu unutan ama ileri teknolojileri sayesinde yanmayan evler inşa edebilen bu insanlar, okuma eyleminin yok olmasıyla ilgilenmemektedirler. Çünkü mutlu olmayan insanların mutlu olduklarına inandıkları maskeleriyle yaşamak zorunda oldukları bu hayata alışmaları zor olmamıştır. Kimse bir diğerine “Mutlu musun?” diye sormaz ama bir gün biri “Mutlu olmamız için her şeye sahibiz. Ama mutlu değiliz” (Bradbury, 2021, s. 104) dediğinde teknolojinin ruhsuzlaştırdığı dünyaya geri döner. Bir şeyler ters gidiyordur. Soyut olan ve kurgudan ibaret olan bir dünya, insanı din, mutluluk, inanç, anlam, duygu ve daha nice yönden doyurabilir mi? Modern insanın kısıtlı kelime dağarcığına da göndermeden bulunan *Fahrenheit 451*’de, insanlar hiçbir şeyden bahsetmezler. Bildikleri şeyler tekrarlardan öteye gidemez: “Genellikle bir sürü araba veya giysi markası ya da yüzme havuzu firması sayıp, ne güzel diyorlar! Ama hepsi aynı şeyleri söylüyor ve kimse kimseden farklı bir şey söylemiyor” (Bradbury, 2021, s. 51).

Yukarıda verdiğimiz örneklerden de anlaşılacağı üzere din, mutluluk ve anlam arayışı temaları, aslında önde gelen hemen bütün popüler romanlarda ortak bir özellik olarak karşımıza çıkmaktadır. Romanlarıyla makalemizin inceleme sahasını oluşturan Zweig’in eserleri de bu bağlamda bir istisna teşkil etmemektedir; hatta Zweig, kendisine özgü entelektüel ilgileri ve hareketli bir serüvene sahip olan hayat hikayesi gereği söz konusu temalara çok daha fazla oranda değinmektedir. Bu yüzyılın insanı olmadığı halde bugünleri görerek; hisleri, gözlemleri ve deneyimleri yanında sahip olduğu düşünce dünyasında da bu arayışların izini sürmüştür.

B. İKİ SAVAŞA TANIKLIK EDEN BİR YAZAR: STEFAN ZWEIG (1881-1942)

28 Kasım 1881 yılında Viyana’da doğan Stefan Zweig, Avusturyalı bir babanın ve İtalyan bir annenin çocuğudur. Son derece varlıklı olan bu fabrikatör aile, büyük erkek çocuklarını fabrikanın başına geçmesi için yetiştirirken, ikinci çocukları olan Zweig’ı küçük yaşlardan itibaren İngilizce, Fransızca, İtalyanca, Latince ve Yunanca gibi dilleri öğrenmeye teşvik etmiş ve o dönemlerde Viyana’da yaygınlaşmakta olan unvan kaygısıyla da onun “Doktor” unvanı almasını istemiştir. 1897’den itibaren ilk şiirlerini dergilerde neşretmeye başlayan Zweig, *Die Liebe der Erika Ewald* (*Erika Ewald’ın Aşk*) adlı ilk romanını yayımladığı yıl olan 1904’te Viyana Üniversite’inde Felsefe Doktoru unvanını da elde etmiştir.

Onun asıl ilgisi ise bir üniversitede akademik kariyer yapmaktan ziyade bir gazeteci olarak kültür sayfaları hazırlamaktır. Nitekim bir zamanlar Viyana'nın ana gazetesi olarak kabul gören *Neue Freie Presse*'de kültür sayfalarının editörlüğünü yapmıştır. Maddi olarak herhangi bir geçim kaygısı çekmeden özgürce Berlin sokaklarında edebiyat ve düşünce çevrelerinde vakit geçirmesi de onun hazırladığı dosyaların niteliğini ciddi düzeyde arttırmıştır. Yazdığı eserleri dönemin önde gelen entelektüellerine gönderen Zweig, bu sayede elde ettiği edebi derinliğinin yanı sıra ünlü isimlerle uzun yıllar boyu sürecek olan dostluklar kurmuştur. Örneğin *Tersites* isimli trajedi eserini 1908 yılında dönemin önde gelen psikologlarından Freud'a göndermiştir. Freud'un 3 Mayıs 1908 tarihli teşekkür mektubu ise Freud'un öldüğü yıl olan 1938'e kadar devam edecek bir dostluğa kapı aralamıştır. Dahası Zweig'in eserlerindeki derin psikolojik tahlillerde Freud'un önemli bir etkisi olmuştur. Nitekim *Kendileriyle Savaşanlar* (2020e) isimli eserini de ona ithaf etmiştir.

Stefan Zweig 1904-1914 yılları arasında Paris'ten Hindistan'a kadar Avrupa içinde ve dışında uzun seyahatler yapmış ve bu sayede birçok yazarla tanışmış, ufkunu genişletmiştir (Arpad, 1967). Zweig'in çalışmalarına ilham kaynağı olan hayata dair keşiflerinin ilk kesintisi, Birinci Dünya Savaşının başlamasıyla gerçekleşmiştir. Bu savaş cephede yaralananlar, ölenler, sakat kalanlardan ibaret değildir. Savaşın çoraklaştırdığı ülkeler ne için savaşmış ne uğruna fedakârlık yapıldığını unutana kadar savaşmaya devam etmişlerdir. Zweig önceleri savaş konusunda doğrudan olumsuz tavır takınmamış ve hatta 1914-1917 yılları arasında Viyana'da savaş memuru olarak görev yapmıştır. Fakat Zweig, Galiçya cephesindeki acılara bizzat tanık olmanın etkisiyle savaşın anlamsız olduğunu düşünerek savaş karşıtı bir konum almaya başlamıştır. Nitekim *Der Turm zum Babil / Babil Kulesi* (1916), *Der Zwang / Zorlama* (1917), onun bu yıllarda yazdığı ve savaşın trajedisi kadar savaşa olan karşıtlığını da gösterdiği eserler olarak dikkatleri çeker. Yine bu çerçevede kaleme aldığı *Yeremya/Jeremiah* (1918) adlı tiyatro eseri başta olmak üzere yazdığı ve farklı zamanlarda farklı ünlü tiyatrocuların oynamasını planladığı bu oyunlar büyük ölçüde sergilenme imkânı bulamamıştır.

1919 yılında savaşın sona ermesinin hemen ardından Viyana'ya, Salzburg'a dönen Zweig, yaklaşık yirmi yılını geçirdiği Kapuzinerberg semtindeki köşkünde edebi anlamda en verimli yıllarını yaşadı. Bu dönemde Balzac, Dickens, Dostoyevski, Nietzsche, Casanova, Stendhal ve Tolstoy gibi pek çok ünlü yazar ve düşünür özelinde kaleme aldığı inceleme yazıları, onun popülerliğini daha da arttırdı. O dönemde Avrupalılık fikrini ve Avrupa'nın kültürel birliğini vurgulayan makale ve konferanslarıyla siyasi aşırılıkları eleştiren konuşmalar yaptı. 20 Şubat 1927 yılında yaptığı ve daha sonrasında bir kitap olarak da yayınlanacak olan "Rilke'ye Veda" başlıklı konuşması son derece meşhurdur.

Salzburg yıllarında Friderike Maria von Winternitz ile ilk evliliğini yaptı. Friderike, on yedi yıllık evliliklerinde eşine destek oldu, hatta eşinin edebiyat hayatı sekteye uğramasını diye evin bütün işleriyle bizzat ilgilendi. Ülkede Hitler'in öncülüğündeki Nasyonal Sosyalizm etkin olmaya başlayınca Zweig da kara listeye alındı. Nazi ideolojisiyle uyuşmayan kitapların yakıldığı meydanlarda onun kitapları da ateşe verildi. Nitekim 1934'teki bir polis baskını sonucu İngiltere'ye giden Zweig, eşi Friderike'yi Avusturya'da yalnız bıraktı. Zweig buradayken 1937 yılında ilk eşinden ayrılarak sekreteri Lotte Altmann ile evlendi. 1940 yılında İngiliz vatandaşlığına geçen Zweig, Hitler ordusunun batıya yaklaşması üzerine Avrupa'dan ayrıldı ve sırasıyla New York, Arjantin, Paraguay ve Brezilya gibi

ülkelerde sürgün hayatı yaşadı. 1941'de yayımladığı *Brezilya: Geleceğin Ülkesi* isimli eserinden sonra Brezilya'ya yerleşmeye karar verdi. Burada İkinci Dünya Savaşının insanlar ve toplumlar üzerindeki yıkıcı etkilerini ve bu savaşla karşı karşıya kalan insanların haleti ruhiyelerini anlattığı meşhur *Satranç* isimli eserini yazdı. Yine bu yıllarda yazdığı *Düünün Dünyası-Avrupa Anıları* adlı çalışması, Avrupa'nın hem parlak hem de sıkıntı içerisindeki dönemlerini görmek açısından son derece önemlidir. Avrupa'nın bilhassa eski güzel günlerine duyduğu özlem ve yaşadığı iki büyük dünya savaşı deneyimi, onun son dönemlerde giderek karamsarlaşmasına ve psikolojisinin bozulmasına sebebiyet verdi. 23 Şubat 1942 Pazartesi günü zehir alarak eşi Lotte ile birlikte intihar etti (Kına, 2021). İntiharından önce bıraktığı kısa mektubunun son satırlarında yer alan "Bütün dostlarımı selamlarım! Hepsine uzun geceden sonra gelen tanın kızzılığını görmek nasip olsun! Ben, her zamanki sabırsızlığımla önden gidiyorum" (Müller, 2000, s. 104) ifadeleri Zweig'la ilgili yazılmış yazıların pek çoğunda yer almaktadır. Ölümünden sonra Brezilya Petropolis'teki evi müzeye dönüştürülmüştür⁵.

C. STEFAN ZWEIG'IN ESERLERİ VE ENTELEKTÜEL KİŞİLİĞİ

Stefan Zweig gerek yazmış olduğu romanlar ve tiyatro oyunları ile gerekse de inceleme eserleriyle dünya çapında önemli bir şöhret elde etmiştir. Sayısı altmış aşan eserlerinin hemen tamamında popüler romanlardaki ortalama nitelik seviyesinin üzerine çıktığı görülmektedir. Dili kullanma becerisi, edebi tasvir ve tahlil yapma gücü, birbirlerine başarıyla eklenmiş olay örgüleri oluşturması, kişilerin ruhi ve manevi dünyalarına yönelik derin çıkarsamalar yapması, sosyolojik çözümlemelerde bulunması, modern insanın yalnızlığına, çaresizliğine ve anlam arayışına yönelik tespitler yapması, onun eserlerini diğer yazarların çalışmalarından ayırmaktadır. Bu başlık altında Zweig'ın eserleri arasında çok daha fazla popülerlik kazanan bazı çalışmalarına ve onun eserlerinin hemen tamamında karşımıza çıkan edebi ve entelektüel kişiliğine değineceğiz.

Stefan Zweig denildiğinde akla ilk gelen eserlerden birisi *Satranç*'tir. *Satranç*, yazarın psikolojik ve sosyolojik tahlillerindeki dikkatini ve derinliğini ortaya koymaktadır. İki satranç ustasının tesadüfen bir gemide buluşmasını ve olaylar silsilesi halinde bir maç yapmalarını ele alıyor gibi görünse de Nazilerin toplama kampları dışında insanlara nasıl işkence ettiğini ve özellikle bilgi toplamak için hangi yöntemleri kullandığını gözler önüne sermektedir. İnsanın toplumdan tecrit edilerek işkenceye tabi tutulması Dr. B'nin kişiliğinde onulmaz bir yara açmıştır. Üzerinden yirmi yıl geçmesine rağmen o izler geçmemiştir ve asla geçmeyecektir. Zweig buradan hareketle toplumsal yaraların kolay kolay geçmeyeceğini ve toplumsal hafızada kalıcı izler bırakacağını önemle vurgulamaktadır.

Zweig, *İnsanlığın Yıldızının Yükseldiği Anlar* eserine ise Pasifik Okyanusunun nasıl keşfedildiğini anlatarak başlamaktadır. Bu eserinde ele aldığı hemen bütün karakterlerde din ve anlam arayış üzerine yoğunlaşmaktadır. Zweig, bu eserinde (2019c, s. 146) mahremiyetin ve özel hayatın gizliliğinin yerini yavaş yavaş teşhirciliğin almasının, 1850'li yıllarda telgrafın ülkeler arası haberleşmede kullanılmasıyla başladığına dikkat çekmektedir. Ona göre her teknik/ teknolojik buluş insanlığı değiştirme potansiyeli

⁵ Zweig'ın hayatına dair geniş kapsamlı bir bakış elde edebilmek için kendisinin otobiyografi olarak kaleme aldığı *Düünün Dünyası: Bir Avrupalının Anıları* (2020a) ve Cemile Akyıldız Ercan'ın (2020) Zweig üzerine yazdığı biyografi eserine müracaat edilebilir.

taşımaktadır; fakat bu değişimin ne derece olumlu yönde seyredeceğine daima şüpheyile yaklaşılması gerekmektedir.

Kızıl, Zweig'ın betimlemelerini yoğunlaştırıp dış dünyada var olan her şeyin iç dünyasındaki yansımalarıyla bütünleştiğini ortaya koyduğu bir başka eserdir. Yazar, romanlarında yalnızlığı çok korkunç ve boğucu bir duygu olarak ele almaktadır. Anlam arayışı içinde olan farklı karakterlerde de ortak olan, yoğun duygu geçişleridir. Berger karakteri, kendisini farklı gördüğü ve değersiz hissettiği için Viyana'ya tıp eğitimini tamamlamaya gittiğini neredeyse unutmuştur. Böylece onu mutlu eden tek kaynağını da gereksiz iç bunalımı yüzünden bırakmaya karar vermiştir.

Zweig, *Korku* isimli eserinde korkuyu bambaşka tanımlamalarla okuyucuya sunmaktadır. Eserin bütün kurgusu, korkunun farklı boyutları üzerinedir. Yazar böylece her sayfada okuyucunun da aynı korkuyu hissetmesini sağlar. Öylesine hayatın içinden bir hatanın nelere mâl olabileceğini, "mutluluk nankörü" olmanın hangi sonuçlar doğurabileceğini kendi sosyolojik ve psikolojik perspektifinden dile getirmektedir. *Rahel Tanrı'yla Hesaplaşıyor* ise Zweig'ın, toplumun ve Avrupa'nın içine düştüğü durumlara kayıtsız kalmadığının bir delilidir. Yahudi bir ailenin çocuğu olan yazar, menkıbe tarzı yazılarıyla da gerek döneminin gerekse bu yüzyılın dikkat çeken isimlerinden biri olmuştur. Zweig bu eserinde inançlı bir insanın kendisinde olan sabrı, merhameti ve adaleti inandığı Tanrı'da da görmek istemesini kendisi üzerinden açık bir hesaplaşmayla aktarmaktadır.

Zweig, *Mürebbiye*'de çocukların gözünden yetişkinlerin acımasız ve yalanlarla dolu dünyasını ele almaktadır. Aslında her kitabının karakterlerinin arkasında biraz kendisi vardır. Zweig'ın etkileyici eserlerinden bir başkası olan *Bir Çöküşün Öyküsü*, gerçek bir hayattan alınmıştır. Kral Louis döneminde yaşayan aristokrat ve saygın bir kadın olan Madame de Prie'nin görkemli hayatının hazin sonundan bahsetmektedir. Bu eserinde yalnızlık temasına sık sık değinen yazar, Madame de Prie'nin ruhunun çöküşünü sanatsal bir dille ele almaktadır. Zweig'a göre kalabalıklar içinde yaşamaya alışan ve giderek sığılaştığının farkına varamayan insanların en zorlandığı duygu, yalnızlık duygusudur. Zira onlar fiziki ortamlarda var ettikleri kalabalık insanlarla çoğunlukla yapmacık, sahte ilişkiler kurarlar ve böylece hayatlarını da yüzeysel yaşarlar. Entrikalardan ve insanları küçümsemekten beslenen ruhları, oyuncak edindikleri herkesi ve her şeyi kolaylıkla hayatlarından çıkarabilmektedir.

Amok Koşucusu kitabında Zweig, iç muhasebede ne kadar ileri gidilir sorusunu sormuş ve deneyimlenmiş bir olay üzerinden yanıtlar aramıştır. Görev bilincinin önemli olduğunu herkes bilir; ancak içinde bulunulan duruma göre bu bilincin yerini başka duygular alabilir mi? İşte amok, sömürge halindeki bir ülkede görevini yapmaya çalışan bir doktorun içine düştüğü amansız bir hummadır. Bu örnek, kendi kültürüne yabancılaşmasının ve dolayısıyla ülkesinden, kendi toplumundan uzaklaşmasının olağan bir sonucudur ve artık söz konusu zihni uzaklaşmayı dile getirmekten kaçınmaz. *Mecburiyet* ise Zweig'ın kendi hayatından bir kesit gibi sunduğu, savaşın insan hayatında ne kadar yıkıma ve sarsıntıya yol açtığının en net isyanıdır.

Zweig'ın hem bu başlık altında sözünü ettiğimiz romanlarına hem de diğer kitaplarına bakıldığında genel olarak yalın ve akıcı bir dil kullandığı görülmektedir. Diğer taraftan *Karmaşık Duygular* adlı kitabında çok yoğun ve güçlü betimlemeler yaparak bu konudaki becerisini de ortaya

koyar. *Kendileriyle Savaşanlar*'da Hölderlin, Kleist ve Nietzsche'yi, *Üç Büyük Usta*'da Balzac, Dickens ve Dostoyevski'yi, *Kendi Hayatının Şiirini Yazanlar*'da ise Casanova, Stendhal ve Tolstoy'u konu edinen Zweig, Avrupa'ya mâl olmuş önemli isimleri ele aldığı üç kitaptan oluşan bu inceleme dizisinde son derece açık sözlü bir dil ve eleştirel bir perspektifle düşünceleri tartışır. Ölümünden önce hayranlık duyarak yazdığı *Brezilya: Geleceğin Ülkesi*'nde ise kendi ülkesinde görmek istediği bütün olumlu duyguları burada bulduğunu ve sürgün yıllarında kendisini sahiplenen ülkeye minnettarlığını belirtmektedir. Zweig'in hacim olarak en yoğun eserleri bahsini ettiğimiz son çalışmalardır.

Zweig, okuru detaylarda, sıkıcı cümlelerle, uzun anlatımlarla boğmak istememiş; vermek istediği mesajı mümkün olduğunca kısa ve özlü bir şekilde ifade etmeye çalışmıştır. Türkçeye de tercüme edilen ve bir öykü formatında gözüken kısa romanlarında, gündelik hayatın telaşlarını, burjuva hayatının karanlık yönlerini, yenilenlerin hikâyesini, Yahudilerin kimlik arayışlarını ve kutsallık anlayışlarını, yoksulların mücadelesini, gençliğin yıkıntılarını, ait olamamanın acısını ve inandığı değerler uğruna tavizsiz yaşayanları anlatmıştır. Bu açıdan bakıldığında yaşadığı dönemin ve içinde bulunduğu ruhsal sorgulamanın etkileri Zweig'in hemen bütün eserlerinin satır aralarında karşımıza çıkmaktadır.

Zweig, bilhassa sürgün yıllarından önce "*happy few*" şeklinde nitelendirilen mutlu azınlığın bir parçası olarak yaşadığı dönemlerde dahi, ister lüks oteller isterse sokak aralarında sıradan insanların gittiği mahalle kahveleri olsun, gezip gördüğü her ortamda, mekânda karşılaştığı insanları eserlerinde konu edinmiştir. Zweig, bu gözlemlerini sadece kültürel ya da edebi kaygılarla yapmamış; içsel yolculuğunun da sesini dinlemiş ve hemen bütün eserlerinde onun bu iç sesi farklı karakterlerin ağzından okuyucularına ulaşmıştır. Düşünceli yapısı ve insana dokunan sezgileriyle, satırlarını bütünüyle kalburüstü dertsiz yaşantılara ayırmamıştır. Nitekim Müller'in (2000, s. 31) de ifade ettiği gibi, Goethe ve Dickens gibi suya sabuna dokunmayan edebiyat yapmak pek onun tarzı değildir. Çünkü Zweig'a göre yaşanmışlıktan temelini almayan her şey, havada asılı duran gereksiz olaylara dönüşerek önemlerini yitirirler. Bu yüzden onun eserlerinde yoksulu da burjuvayı da bulmak mümkündür. Dolayısıyla romanlarının pek çoğundaki ana kahramanların, gündelik hayatın içinde ezilen, karanlık sokakların içinde sessizce tükenen hayatlardan seçilmesi bir tesadüf değildir.

D. STEFAN ZWEIG'IN ESERLERİNDE DİN, MUTLULUK VE ANLAM ARAYIŞI TEMALARI

Zweig romanlarında din, mutluluk ve anlam arayışı temaları, zaman zaman bir arada, zaman zaman da ayrı bağlamlarda karşımıza çıkar. Yazar bir karakterinin ağzından kimi zaman Tanrı'ya bağlılık duyma hissiyatını psikolojik tahlillerde açıklarken kimi zaman da dindar gibi gözüktüğü halde dindar olmakla uyuşmayan davranışlar sergileyenler özelinde sosyolojik çözümler yapar. Bazen mutluluğu insan için ulaşılması gereken nihai bir hedef olarak konumlandırırken kimi zaman da var oluş sancısını ön plana çıkarır. Bu anlamda kendi hayat hikayesinden de anlaşılacağı üzere iç dünyasında sık sık yaşadığı gelgitler, onu kimi zaman dine yaklaştırırken kimi zaman da dini nasıl benimsemesi gerektiği üzerinde bir çıkmaza sürükler. Benzer durum, karakterlerinin hayatlarına dayanak teşkil edecek anlam arayışı serüvenlerinde de karşımıza çıkar. Bütün bunların yanında yazarın anlatımı sırasında herhangi bir konum almadan okuyucuyu olay örgülerinin serüvenine bıraktığı ve kendi çıkarımlarını kendisinin yapmasını beklediği de karşılaşılan bir durumdur.

Zweig'in dini konulardaki bakışına yönelik bütüncül bir okuma yapıldığında, onun bazı eserlerinde Tanrı'ya kitap boyunca hiç değinmediği, bazen de karakterinin arkasına sığınarak Tanrı'yla hesaplaşmaya başladığı görülmektedir. Ona göre modern zamanlarda Tanrı'sını kaybeden insanlık, bir hayal kırıklığı ve keşmekeş içindedir. Ancak insanlık tarihi, birbirinden çok farklı olaylara ve sahnelere şahit olmuştur. Tanrı'ya sığınanlar olduğu gibi Tanrı'ya rağmen verilen mücadelelerle tarih sayfasında yeni başlangıçlar ve ilerlemeler kaydedenler de olmuştur. Metinlerinde önce öfkeliyken sonradan merhametli ve bağışlayıcı haline gelen bir Tanrı tasavvuruyla sık sık karşılaşmaktadır. Örneğin *Rahel Tanrı'yla Hesaplaşıyor* isimli eserinde Kudüs özelinde merhametli Tanrı imgesine atıfta bulunmaktadır (Zweig, 2018, s. 15):

“Rahel nasıl merhamet ettiyse, Sen de bir kez daha merhamet et Yüce Tanrım, sabret Sen de, benim sabrettiğim gibi, bağışla kutsal şehrin! Esirge çocuklarımı ve torunlarımı, bağışla Kudüs'ü!”

Birinci ve İkinci Dünya Savaşlarına şahit olan Zweig'in en derinden inandığı şey, savaşın bir insanlık suçu olduğudur. Hayat hikayesinde de belirttiğimiz üzere, önceleri çok karşıt olmadığı savaşa, savaş meydanındaki yaralı askerleri görünce nefret duymaya başlamış ve hayatının sonraki yıllarında savaş olgusuyla mücadele etmeye çalışmıştır. Ona göre savaş, suçsuz insanların katliamını meşrulaştıran bir kılıftır; bu yüzden bir suçtur ve bu suçu cezalandıracak bir adalet sisteminin olması gerekir. Adaletin olması gerektiği yerde kılıç varsa orada adalet yoktur; güç vardır. Güç ve adalet öteden beri ezeli iki düşmandır. Bu adaletsizliği ortadan kaldırması gereken ise Tanrı'dır. Önceleri Tanrı'nın merhamet yönüne daha fazla inanan Zweig, dünyanın içine sürüklendiği kaosu gördükçe bu inancında azalma yaşamıştır ve böylece hemen bütün eserlerinde savaşın yıkıcı yanlarını göstermek istemiştir. Savaşlar öncesindeki Avrupa deneyiminin ve konforlu yaşamının etkisiyle büyük Avrupa fikrine ve Avrupa birliği idealine sıkı sıkıya bağlı olan Zweig, dünya savaşlarından sonra özelde kendi kitasının genelde de insanlığın tamamının bir felakete sürüklendiğini düşünmüştür. *Mecburiyet* isimli eserinde de görüleceği üzere, bilhassa İkinci Dünya Savaşı devam ederken inandığı ve hiçe sayıldığını gördüğü değerlerle bir savaş yanlısı olarak düşüncelerine ihanet etme arasında sıkışıp kalan Zweig'in bu süreçte ölümle sık sık yüzleştiği ve bu gerçeği sorgulamalarına dahil ettiği ortaya çıkmaktadır.

Stefan Zweig bir Hıristiyan ile bir Yahudi'nin ortak amaç uğruna bir araya gelebileceğini düşünür. Zweig, bu hususu *Hayatın Mucizeleri* isimli eserinde dinler arası savaşın, hoşgörüsüzlüğün, yaşama hakkı tanımamanın nasıl izler bıraktığını Yahudi bir kızın gözünden anlatmaktadır. Diğer tarafta ise Katolik bir Hıristiyan olan yaşlı ressam vardır. Hıristiyan kelimesi Yahudilerin dünyasında tiksinti ve korku uyandıran bir kelimedir. Çünkü geçmişten bu yana Yahudi mahalleri istenmeyen bölgeler olarak kodlanmış ve yaşadıkları çevrede Yahudiler hep azınlık olarak yaşamak durumunda kalmışlardır. Mucizenin gerçek dine dönüş olduğunu düşünen ressam, yaşatılan zulümleri dinledikten sonra hiçbir kelimenin yeterli olmayacağına kanaat getirmiştir. Yahudilerin maruz kaldıkları muameleyi ve Hıristiyanların masum olmadıklarını dile getirmiştir. Roman karakteri aracılığıyla *“Şayet Tanrı merhametliyse bu olanlara nasıl izin verebilir? Öte yandan Tanrı zulümkâr ise kullarının zulmünü nasıl cezalandırır* (Zweig, 2020b, s. 72) sorularını sorarken Zweig, aslında kendisi de bu sorulara cevaplar aramaktadır. Ona göre din dediğimiz olgu, kendisinden olmayanı öldürmeye teşvik ettiriyorsa, dindar olmanın tehlikeli taraflarının bulunduğundan söz edilebilir. Bütün bunlar aslında Zweig'in hem bireysel

anlamda yaşadığı trajedileri hem de toplumsal olarak karşı karşıya kaldığı derin çöküş durumunu bariz biçimde ortaya koymaktadır (Zweig, 2020b, s. 72):

“Ömrünün son günlerinde hayatında parlak bir çiçek gibi açan bu kızın ölmüş olduğunu gördüğü şu dakikalarda yüreğindeki inancın da ışığı sönmüştü. Yetmiş yıl inandığı Tanrı’yı bir dakikada inkâr etti. Tanrı’nın bilge ve şefkatli eli ona yaratıcılık yeteneğini ve mutluluğunu verip, ihtişam vaat ettikten sonra onu yine karanlığa gömmek isteyebilir miydi?”

Zweig, hemen bütün metinlerinde Yahudiliğe ve Yahudi geleneklerine vurgu yaparken öte yandan bir Yahudi olarak yaşamış olduğu değersizlik hissine ve aşağılanma duygusuna göndermede bulunur. Ona göre Yahudiler, her zaman kendi dinlerine ve dini objelerine sahip çıkmışlardır. Az sayıda olmaları kendi içlerinde bütünlük oluşturmaları için önemli bir motivasyon kaynağı teşkil etmiştir. Örneğin şamdan bir simgedir ve bunun başka milletler tarafından ele geçirilmesi en büyük hüsrandır. Çünkü şamdan onlar için sadece kutsal olmaktan öte aynı zamanda Tanrı’nın karşısına çıktıklarında başlarını dik tutmalarını sağlayacaktır. Zweig, kimi yerde Yahudilerin vatansız olmalarını Tanrı’nın bir buyruğu gibi anlatmaktadır. Yine Yahudilerin karşılaştıkları muameleden dolayı şiddet dilini ve eylemini benimseyenlerin, hangi dine mensup olurlarsa olsunlar, değersiz bir zihniyete mensup olduklarını ifade eder. Ona göre bu dünyadaki eşitsizliğin ve zulmün arkasında Tanrı değil; dini kendi çıkarları için kullanan zalimler vardır. Çünkü O, güçlülerle zayıflar arasında bir ayırım yapmaz (Zweig, 2019c, s. 142):

*“Ve o biliyor, biliyor ki, Tanrı, Hepsinin sesini duyacaktır
O’nun göklerinde bağışlayıcılığın nefesi dolaşmaktadır
Ve yoksulları yargılamaz Tanrı.”*

Zweig, *Brezilya: Geleceğin Ülkesi* adlı kitabında engizisyonun alevlerinin uğramadığı, ırkçılığın huzuru bozmadığı, kölelerin birer insan olduğunun unutulmadığı dönemin Brezilya’sından hareketle bazı kıyaslamalar yapmaktadır. Zweig’a göre Avrupa’nın tarihinde kanlı izler bırakan din savaşlarının burada olmaması, bu ülkeyi Avrupa’nın içi boş özgürlükçü söyleminden çok daha ileri bir seviyede özgür hale getirmiş ve yapılan barış antlaşmalarıyla da toplumlar için gerekli olan sükûnet ve huzur tesis edilmiştir. Avrupa ise çöküşünü kendi elleriyle hazırlamıştır; ne cephedekiler ne geride kalanlar, ölen yakınları haricinde hiçbir şey elde edememişlerdir. Böylece Avrupa, medeniyetlerin ve kültürlerin eşiği olmaktan uzaklaşmıştır. Zweig yine yerinde bir kıyaslama yaparak Brezilya’nın hem ekonomik hem de hayat şartları bakımından Avrupa’nın gerisinde olmasına rağmen mutluluğun hissedildiği bir ülke olduğuna dikkat çeker. Buradan da hareketle asıl meselenin, ileride ya da geride olmak değil; mutluluğun tesis edilebileceği bir yaşam alanını meydana getirmek olduğunu vurgular (Zweig, 2021, ss. 6-10). Nitekim hem Zweig’a hem de Scheurmann’a göre nice savaşların pençesine düşen Avrupa kendi kendini katlederek mutluluğu ortadan kaldırmıştır (Scheurmann, 2020, s. 100):

“Gördünüz mü Tanrısız, sevgisiz, ışısız olup bitenleri? Herkes birbirini öldürüyor. Her yerde kan, korku ve çürümüşlük kol geziyor.”

Zweig, bir yandan geçmişine nostaljik bir öykünme içerisinde olduğu fakat öte yandan umut ışıklarını yeniden doğurmak istediği Avrupa kıtası üzerindeki analizlerini, *Kendileriyle Savaşanlar, Üç Büyük Usta ve Kendi Hayatının Şiirini Yazanlar* gibi inceleme eserlerinde daha da derinleştirir. Aslında

onunla beraber savaş öncesindeki Viyana da ölmüştür. Güler yüzlü ve anlayışlı insanların yerini artık kaba ve açgözlü insanlar almıştır. Bilhassa *Sahaf Mendel* adlı eserinde karşılaştığı gibi, bilginin üstünlüğüne inandığı ve benimsediği dünya zihnini, savaşın insanları canavarlara dönüştürdüğü yenedünya ise bedenini yok etmiştir. Hölderlin'in son derece kırılğan olması, Kleist'in histeri boyutuna gelen amaçları ya da Nietzsche'nin varlığı ve hakikati yok sayması, Zweig'in tesadüfen kendinde ve yazdıklarında var olan duygular olamazdı. Bu isimleri övmek amacıyla *Kendileriyle Savaşanlar* isimli eserinde şu ifadeleri kullanmaktaydı (Zweig, 2020e, s. 3):

"Kendi zamanıyla bağlantı kuramamış, kendi kuşağı tarafından anlaşılmamış olarak, mesajlarını bir meteor gibi kısa, parlak ışıklarla geceye yaydılar."

Zweig bir başka inceleme eseri olan *Üç Usta*'da da sanki yine kendi çıkmazlarına bir dayanak, anlam dünyası arayışlarına ise cevaplar aramaya çalışmaktaydı. Balzac, Zweig'a göre taşkın ve saplantılı duyguların karşılığıdır. Dickens, mutluluğu saygınca elde etmenin peşindedir. Dostoyevski ise Tanrı'yı unutmadan yaşamaya çalışmıştır. Bu analizlerini söz konusu eserinde şu şekilde ifade etmekteydi (Zweig, 2020d, s. 76):

"Bu dünya Dickens için, mütevazı burjuva hayatına sıkışmış, yorgun, karnı tok İngiltere'den ibarettir. Balzac burjuvayı nefretiyle kudretli hale getirdi, Dostoyevski ise bunu Mesih benzeri sevgisiyle yaptı. Dickens da bir sanatçı olarak bu insanları ağır dünyasal yüklerinden kurtardı, mizahı sayesinde."

Zweig tüm duygular gibi mutluluğun da zıtlıklar içerisinde anlamlı olduğunu göstermek istemektedir. Bu amaçla romanlarında mutluluğun korku, hüznün, karamsarlık gibi duygu durumlarıyla diyalektik ilişkisini ortaya koymaktadır. Ona göre mutluluk, maddi durum, statü, kariyer, güzellik gibi zamanla değişebilecek şeylerle elde edilemez; hatta her şeyin fazlası, mutluluk nankörü olmaya sebebiyet verir. Mutluluk ayrıca herkese bahşedilen bir duygu da değildir. Zira kimi insanlar dünyaya geldiğinde aşkı, mutluluğu, kavuşmayı hak edemeyecek kadar zayıftır (Zweig, 2020c, s. 58). *Korku* isimli eserinde, hayatı mükemmel şartlar içinde geçen bir karakterin mutlu olması gerekirken korkunun farklı mertebelerine maruz kalması, bunun en net örneğidir. Diğer taraftan yazarın ruhundaki hüznün de yerini sık sık belli etmektedir. Yaşadığı dönemin de bu duruma fazlasıyla etkisi olmuştur. Mutluluğu doludizgin yaşamak varken karakterlerinin ruhlarında yaşanan bütün çalkantıları hissettirir. Sanatın penceresinden değil de toplumun gerçeklerinden yola çıkarak yazdığı eserler, bunun nihai sonucudur.

Zweig romanlarında sıkça karşılaşılan her mutluluğun ardından aniden bastıran hüznün, umutsuzluk ve karamsarlık duygu durumu, yazarın duygu dünyasında da çok yoğun bir şekilde kendisini göstermektedir. Zweig, *Bir Çöküşün Öyküsü* ve *Olağanüstü Bir Gece* adlı romanlarında burjuva sınıfının kendi sonunu getirirken bile şan ve iz bırakmanın peşine düştüğünü ortaya koyarken aslında bir yandan da mutluluğun farklı tabakalarda nasıl elde edilmeye çalışıldığını da gözler önüne sermektedir. Ona göre kendini aristokrat sınıfına layık gören herkesin amacı, yalandan da olsa hep mutlu, aradığını bulan, istediği her şeyi elde eden ve adından söz ettiren olmaktır. Zweig, eserlerinde burjuvanın, mutluluğu din veya Tanrı düşüncesinde aramadığını ima etmektedir. Onlar için mutluluk, hep daha fazlasını elde etme arzusuyla giriştikleri arayışları, okşanan gururları ve bitmeyen kibirleridir. Zweig, burjuvanın dertten uzak ve eksiksiz hayatlarını anlatırken bunun sonucunda hep bir buhranın ya

da farklı arayışların olduğundan bahsetmektedir. Nitekim yoksulluk kadar zenginlik de insanların hayatlarının çıkmazı olabilmektedir; hal böyle olunca bir süre sonra herhangi bir hedefin olmaması, bireyin duygularında monotonluğa sebep olmaktadır. Bu durağan duygu dünyasında yaşayan herkes, mutluluğun istikrarlı olduğu bir haz dünyasına hapsolmuş demektir.

Zweig, sokağın içinde de bir hayat olduğunu, görmezden gelinen yaşamlar olduğunu, yoksulluğun bağrında ölümü beklerken bir şekilde hayatta kalmaya çalışan insanların da bulunduğunu dile getirmiştir. Bu bağlamda mutluluğu işlediği kimi eserlerinde yoksulluktan da söz etmektedir. Onun romanlarındaki karakterler, yoksulluktan zenginliğe çiçekli yollardan ulaşmamışlardır. Örneğin *Geçmişe Yolculuk* isimli eserinde yoksulluğun açtığı yaraları kimseye göstermeden ayakta kalmaya çalışan, iç dünyası incitilmiş Ludwig'in hayatından bir kesit vardır. Zweig, ince ruhlu bir edebiyatçı olmanın yanı sıra dikkatli bir sosyolog olduğunu yoksulluğun ve mutluluğun çatışan dünyasını anlatırken daha net bir şekilde göstermiştir. Ona göre başkalarında açtıkları yaraları kendi unvan ve başarıyla kapatmaya çalışanların, tarihin herhangi bir sahnesinde mutluluktan yana payları olmayacaktır. Yazar, yukarıda ismi geçen Ludwig'i şöyle tanımlamaktadır (Zweig, 2019b, s. 3):

“Yoksulluk yüzünden ezilerek geçen çocukluktan mücadele ederek kendini erkenden kurtarmış, parasız yemeklerle büyümüş, evlere öğretmenliğe giderek ve öğrencilere derslerinde yardımcı olarak ayakta kalma savaşı vermişti, çektiği yoksunluklardan ve yarı aç, yarı tok yaşamaktan genç yaşta hayata küsmüştü. Kitap alabilmek için gündüzleri birkaç kuruşu bin bir zahmetle kazanmış, geceleri de yorgun ve kasılmış sinirlerle ders çalışarak kimya öğrenimini birincilikle bitirmişti.”

Zweig, kavramsal çerçeve başlığında da ifade ettiğimiz üzere, pek çok popüler roman yazarı gibi modern insanı ve onun açmazlarını konu edinmektedir. Ona göre modern dünyada ben olabilmek ve insanlar tarafından benliğin biricikliğine ilgi gösterilmesini beklemek, son derece olağandır. İster şatafatlı saray hayatı isterse Viyana'nın soğuk caddelerindeki sıradan bir ev olsun; insanı insan yapan duyguların hiçbiri göz ardı edilebilecek kadar küçük detaylar değildir. *Kızıl ve Lyon'da Düğün* isimli romanlarında, kimin kalbinde olursa olsun aşkın nihayetinde mutluluk veren bir duygu olduğuna dikkat çeken Zweig, yaşadığımız çağda aşkın da içi boşaltılan kavramlardan biri olduğunu ima etmekte ve onun mutlulukla olan ilişkisini sorgulamaktadır.

Stefan Zweig, eserlerinde tekrara düşmeden aynı konuyu farklı boyutlarından işlemektedir. Anlam arayışı teması da bazı dini alt temalarla veya mutluluk temasıyla genelde iç içe olarak karşımıza çıkar. Çünkü romanlarındaki hemen her karakter, gerçek hayatın izlerini taşır ve yazarın ruhunda uyandırdığı izlenimleri okuyucusuna ulaştırır. Yazarın gayesi sadece yazmak değildir; bilakis duyguların ve tavırların arka planını incelemektir. İnsanların ahlak tabuları gerçekten kusursuz mudur? Zıtlıkların bir arada oluşunun sonuçları nelerdir? Bu çerçevede birçok soruya yanıt aradığı *Mürebbiye* romanında kalıp yargıların ve empati içermeyen davranışların sonuçlarını felsefi arka planla değerlendirirken kendi içsel sorgulamalarını da okuyucuya yansıtmış olmaktadır (2019d, s. 17). Zira Zweig romanlarındaki başrollerin anlam arayışları tek bir kavram ya da duygu üzerinden gerçekleşmemektedir. Sözgelimi *Satranç* isimli eserinde Dr. B, yazarın kendi anlam arayışında var ettiği önemli bir karakterdir. Aylarca “yalnızlık işkencesi” yapılan ve sonunda aşırı tepki sonucu hastaneye yatırılan Dr. B, ülkesinden gitmek zorunda bırakılır. İşte bu Zweig'ın ülkesinden ayrı kalmak zorunda

kaldığı zamanların Dr. B karakterindeki yansımasıdır. Anlam arayışı bittiği zaman insan susar ve sustuğu zaman da ölür. İşte bu yüzden içinde susarak biriktirdiklerinin ağırlığından kurtulmak isteyen Zweig, deneyimlediği derin sancılarını, *Amok Koşucusu*'ndaki karakterinin ağızından yine oluşturduğu diğer karaktere anlatmaktadır (Zweig, 2019a, s. 41):

“Artık inançlı bir Hıristiyan değilim ben. Benim için cennet ve cehennem yok. Şayet varsa bile ondan korkmuyorum. Çünkü o gün kuşluk vaktinden akşama kadarki sürede yaşadıklarımın daha kötü olamaz. Orada öylece oturmak ve kilisede dua eden yaşlı bir kadın gibi dualar mırıldanmak ve sonra yine, olmadığını bildiğiniz merhametli bir Tanrıya karşı yumruğunu sıkmak. Anlıyor musunuz bunu?”

Zweig, anlam arayışını din ve mutluluk kavramlarının içerisine yerleştirerek irdeler. Örneğin *İnsanlığın Yıldızının Yükseldiği Anlar* eserinde aslında pek de fazla dindar olmayan Georg Friedrich Handel'in önce Tanrı'ya yakınlaştığını, daha sonra ise Tanrı'nın kendisini yalnız bıraktığı için insanlar tarafından acıya maruz bırakıldığını dile getirir. Ruhu felç olan bir sanatçı bir anda İncil'in satırlarıyla karşılaşır, başarısı giderek artar ve bu defa her başarısında Tanrı'nın karşısında daha büyük teslimiyetle eğilir (Zweig, 2019c). Anlam arayışı içinde olan farklı karakterlerde ortak olan ise yoğun duygu geçişleridir. Bu anlam arayışı çoğu zaman yalnızlık temasıyla karşımıza çıkmaktadır. Zweig, mutluluğun farklı tabakalarda nelerle sağlandığını gözler önüne sererken yalnızlık temasını da işlemiş olur. Aristokratlar içerisinde yer edinmiş kişiler arasındaki yüzeysel ve bayağı ilişki, onlara kısa süreli bir mutluluk hissi vererek yalnızlıklarının üzerini örtse de en ufak bir darbe bunu tekrar açığa çıkartmakta ve onları yeni anlam arayışlarına yöneltmektedir.

Zweig, *Bir Kadının Yaşamından 24 Saat* romanında ise anlam arayışını gündelik tutkularla irtibatlı olarak da ele alır. Aslında hayat, içinde tutkuyu ve gizemi barındırmaya devam eder, beklenmedik durumlar bir şekilde hayata eklenmektedir. Hata yapmak da bu hayatın içinde vardır. Zweig'ın romanlarına bakıldığında, kendi hayatında karşılaştığı kötü deneyimlerden olsa gerek, kahramanları da kendisi gibi çekingen bir tavır sergilemektedir. Romanlarının çoğunda başrolde yer alan kişiler, bir fiili yapmakla yapmamak arasında gerek kendi duygu durumu gerekse sosyal baskılardan ötürü sürekli gelgitler yaşamakta ya da seçimlerinde büyük oranda yanlış tercihlerde bulunmaktadır. Bu durum, yazarın kasıtlı bir tercihten mi yoksa farkında olmadan olay örgüsünü oraya getirdiğinden mi kaynaklanmaktadır; elbette tam olarak bilinemez. Fakat sunduğu fotoğrafı, modern insanın makus talihinin bir yansıması olarak okumak mümkündür. İnsanlığın uzun serüveninden farklı olarak modern dönem insanı, hayatın her alanında belki de ilk kez bu kadar fazla tercihler arasından bir seçim yapmakta ve bu seçimlerin bir şekilde sonuçlarına katlanmak durumunda kalmaktadır (Berger & Luckmann, 2022, s. 67). Sosyal bilimcilerin bilhassa postmodern dönemin özellikleriyle ilintili olarak atıfta bulunduğu söz konusu çoğulculuk, din sosyolojisinin gözde konularından olan sekülerleşme ve yeni dini hareketler ya da yeniçağ yönelişleri gibi bahislerle de ilintili olarak anlam arayışını giderek derinleştirmektedir ki Zweig'ın eserlerinde bu farkındalık bariz biçimde kendisini hissettirmektedir.

Zweig'ın din, mutluluk ve anlam arayışı temalarına yaklaşımını bir arada değerlendirmek, ona ve eserlerine dair daha kapsamlı ve kuşatıcı bir fotoğraf elde etmemizi sağlayacaktır. Bu çerçevede Zweig'ın eserleri genel olarak dikkate alındığında onun, dini kimi zaman mutluluğun en temel sebeplerinden biri olarak konumlandığı görülmektedir. Çünkü ona göre din, içerisinde şartsız bir inanmayı ve

bağlanmayı gerektiren temel ritüelleri barındırırken aynı zamanda bireye bir motivasyon da sağlamaktadır. Bu açıdan din, hayatın her alanında vardır; fakat bunun olumlu yanları kadar suistimale açık veçheleri de bulunmaktadır. Diğer taraftan okuyucu, Zweig romanlarındaki hemen her karakterin, kimi zaman Tanrı'yı kimi zaman da Tanrı'ya inananları sorgularken aslında derin bir anlam arayışı içerisine girdiğine şahit olmaktadır.

Kendi biyografisinden de anlaşılacağı üzere roman karakterlerinin anlam arayışı çabaları ve bu çabalarla ortaya çıkan sorgulamaları, aslında aynı zamanda Zweig'in kendi anlam arayışının bir sonucu olarak okuyucuda karşılık bulmaktadır. Bununla birlikte Zweig, eserlerinin hiçbirinde bu temaların hepsine veya birisine doğrudan odaklanmamakta; onun yerine daha iç içe ve girift bir mahiyette temas etmektedir. Bu açıdan onun din, mutluluk ve anlam arayışına ilişkin yorumlarına ancak eserlerine dair bütüncül bir okumanın sonucunda ulaşılabilir.

E. ZWEIG'A VE ESERLERİNE YÖNELTİLEN ELEŞTİRİLER

Zweig, hemen her yazar ve entelektüel gibi hem bahsi geçen din, mutluluk ve anlam arayışına yönelik yaklaşımı hem de diğer konulardaki perspektifi nedeniyle birtakım eleştirilerle karşı karşıya kalmıştır. Fakat eserlerinde karakterleri sunma tarzı ve karakterlerinin ağzından sürekli benzer konulara göndermede bulunması hem yaşadığı dönemde hem de ölümünden sonra Zweig'a yöneltilen eleştirilerin dozunu arttırmıştır. Bunlar arasında en sık gözlemlenen eleştiri konusu, Zweig'ın Yahudiliğe ve Yahudilere kimi zaman örtülü kimi zaman da açık biçimde göndermede bulunması ve sürekli olarak Yahudilerin karşı karşıya kaldığı muamelelere referansta bulunması olmuştur.⁶

Eser yayınlamaya başladığı ilk dönemlerde Zweig'ın aslında Yahudiliğe veya Yahudi geleneklerine fazla bir ilgisinin olmadığı görülürken, sonraki dönemlerde bu konular özelindeki hassasiyetini arttırdığı ortaya çıkmaktadır. Sözelimi 1901 yılında yayımlanan *Kar Altında* ve 1917'de yayımlanan *Yeremya* isimli eserlerinde Yahudi geleneklerine ve Yahudiliğe yönelik vurgu hemen hiç yokken, onar yıl arayla yayımladığı *Bir Yüreğin Ölümü* (1927) ve *Gömülü Şamdan* (1937) isimli eserlerinde söz konusu vurgular giderek artma eğilimi göstermiştir. Bu bağlamda önceleri Yahudilerin başlarına gelen felaketleri bir kader olarak kabul edip ona boyun eğmelerini fazla sorgulamazken, diaspora yıllarının da etkisiyle sonraki dönem çalışmalarında bir savunma mekanizması geliştirerek Yahudilere, Yahudiliğe, Yahudi olmaya ve Yahudi geleneklerine yönelik vurgusunu aşırı bir düzleme çekmiştir (Coşan, 2017, ss. 85-86). Savaş konusunda pasifizmi benimseyen Zweig, bu dönem çalışmalarının neredeyse tamamında antisemitizmin sebep olduğu acılara ve sıkıntılara yer vermeye başlamış, bu yüzden de savaşa muhatap kalan diğer milletlerden insanları görmezden geldiği yönünde ciddi eleştiriler almıştır. Bu çerçevede belki doğrudan Siyonizm'e atıfta bulunmamak ve onu açıkça övmemekle birlikte bu düşüncenin temel çerçevesini oluşturan bakış açısına ve Yahudi milliyetçiliğine aşırı şekilde vurgu yaptığı görülmektedir (Gök, 2019). Nitekim çalışmamızın odağını teşkil eden din, mutluluk ve anlam arayışına ilişkin yaklaşımı açısından da Zweig'ın eserlerine odaklandığımızda, Yahudi kimliği ve antisemitizm vurgusunun ön plana çıktığı, söz konusu temalar arasındaki ilişkisel

⁶ Genel anlamda Yahudi düşünür ve edebiyatçılar, özel olarak da Zweig'la ilgili olarak bu bağlamda yürütülen geniş çaplı bazı tartışmalar için bkz. (Traverso, 2016; Fontanals Garcia, 2019, 2020; Volková, 2021).

irtibatı da yine bu çerçevede konumlandırıldığı görülmektedir. Siyonizm'in resmi kurucusu olan Theodor Herzl'le Zweig'in geçmişi uzun yıllara dayanan dostluklarının bulunması ve Zweig'in yeni parlamaya başladığı gençlik yıllarında Herzl'in yöneticiliğini yaptığı *Neue Freie Presse* gazetesinde uzun yıllar görev yapması, söz konusu eleştirilerin daha ciddi bir mahiyet kazanmasına da sebep olmaktadır.

Zweig'in eleştirildiği noktalardan bir diğeri, eserlerinde karşımıza çıkan karakterlerin saplantılı denilebilecek düzeyde suçluluk duygusu yaşamaları (Akyıldız Ercan & Balkaya, 2019) ve bu duygunun sonucunda çoğu zaman anlamsız eylemlerde bulunmalarıdır. Zweig'in muhtemelen kendi ruh dünyasından hareketle oluşturduğu söz konusu ana kahramanlar, mutluluğa erişmeyi veya manevi bağlanma hissiyatını çoğu kez gelgitler halinde sürdürmekte ve ortaya çıkan kötümser hava, okuyuculara da bir şekilde sirayet etmektedir.

Hemen her edebi eserde olay örgüsüne derinlik katmak, anlatımı daha dikkat çekici hale getirmek ve insanların kendilerine dair daha fazla şey bulmalarını sağlamak amacıyla yazarların tarihi olaylara, efsanelere ve mitlere atıfta bulunduğu bilinmektedir. Zweig'in romanlarının pek çoğunda da karşımıza çıkan bu anlatım biçimi, kimi zaman yazarların açık veya örtülü biçimde bir konum almalarını da gerektirebilmektedir. Bu çerçevede Zweig'in romanlarında yer verdiği tarihsel olayları ve efsaneleri herhangi bir referans vermeden kendi bakış açısıyla sunduğu, dolayısıyla eserlerinde tartışma havasından uzak ve genelde tek yanlı bir tarih yazıcılığıyla karşılaştıldığı, dile getirilen önemli bir eleştiri olarak göze çarpmaktadır (Öz, 2021). Son olarak yazarın kadın karakterleri kimi zaman cinsel bir öge olarak sunduğu, kadınların belki de mizacı gereği sahip olduğu bazı özellikleri bir zayıflıkmiş gibi gösterdiği şeklinde eleştirilerin de yer aldığını (Tuncer, 2020); ayrıca yazarın kimi yerde kadının toplumsal anlamda maruz kaldığı bazı olumsuz durumları da dikkat çekici biçimde işlediği söylenebilir.

Sonuç

Kültür, modern zamanlarda akışkan bir mahiyet alarak önceki dönemlere kıyasla çok daha tartışmalı bir kavram haline gelmiştir. Kültürle ilgili sosyoloji literatüründe karşımıza çıkan ve tanımı yapılan onlarca çeşidi arasında giderek daha fazla önem kazanan kavramlardan birisi ise popüler kültürdür. Popüler kültür, geleneksel medyadan yeni medya aşamasına geçişin avantajlarını da kullanarak kitlelere çok daha kolay şekilde nüfuz etme imkânı elde etmiş ve tüketime endeksli bir kullan-at devrini başlatmıştır. Popüler kültürün insan topluluklarına ulaşmasında küresel çapta bir karşılığı olan popüler öyküler ve romanlar, kimi zaman tüketim kültürünün niteliği önemsizleştiren örneklerine kapı aralamakla birlikte, okunmaya ve incelenmeye değer modern klasikler arasında yer almaktadır. Makalemiz sınırları içerisinde bazı eserlerine atıfta bulunduğumuz Huxley, Orwell, Coelho, Saramago ve Bradbury vb. isimler gibi doğrudan odağımıza aldığımız Zweig da bu çerçevede dünya çapında dikkat çeken eserler kaleme almıştır.

Stefan Zweig, son derece akıcı bir üslupla hemen her yaşta okuyucunun anlayabileceği bir düzeyde yazdığı romanlarında ve inceleme eserlerinde süslü anlatımı kasıtlı olarak tercih etmemiş; karakterlerini bütün şeffaflığıyla ortaya koymuştur. Eserlerine bütüncül olarak göz gezdirildiğinde Zweig'in, toplumların dikkatini çekmesini istediği konuları özenle seçtiği anlaşılmaktadır. Dünyanın hemen her yerinde insanların Zweig romanlarını okurken kendilerine dair bir şeyler bulmalarının en

büyük sebebi ise Zweig'ın, karakterlerinin ruh ve düşünce dünyalarını kendi hayatından ve yaşanmışlıklarından hareketle oluşturmasıdır. Nitekim Zweig'ın hayat hikayesi dikkate alındığında, hemen bütün romanlarında aslında bizzat kendisinin kahraman olduğu ortaya çıkmaktadır. Avrupa'nın konforlu hayatı kadar sefalet dönemi diye tanımlayabileceğimiz savaş yıllarını yaşayan insanların acılarını, trajedilerini, toplumsal kaos ve anominin doğurduğu derin ümitsizliği de eserlerinde konu edinen Zweig, bu anlamda dönemindeki yazarlardan kendisini farklılaştırmayı başarmıştır. Öte yandan onun hemen bütün eserlerini, 20. yüzyılın başlarında, Avrupa'nın şaşaalı günlerinde gençliğini geçirmiş bir yazarın, Avrupa'nın tekrar o eski güzel günlere dönemeyeceği kaygısıyla yaptığı bir Avrupa güzellemesinin izlerini takip etmek amacıyla okumak da imkân dâhilindedir.

Zweig'ın eserlerinde, bu çalışmada özel olarak konu edindiğimiz din, mutluluk ve anlam arayışı temalarını nasıl ele aldığını keşfetmek mümkündür. Bazen burjuvanın dilinden bazen de bir yoksulun gözlemlerinden kimi zaman açık kimi zaman da ironik bir anlatımla aktardığı düşüncelerine bakıldığında, onun hem Tanrı tasavvurunun hem de dinin toplumdaki karşılığı konusundaki görüşlerinin az önce bahsini ettiğimiz refah ve savaş dönemlerine göre değişkenlik arz ettiği görülür. Onun romanlarında kimi zaman sonsuz merhamet sahibi olan kimi zaman da dünyadaki adaletsizliklere müdahale etmeyen bir Tanrı fikri karşımıza çıkar. Yahudi olmasından kaynaklanan döneminin olumsuz bakış açılarının da etkisiyle kendisini zaman zaman değersiz hissedenden yazarın, mutluluk konusunda da duygu durumu açısından gelgitler yaşaması kaçınılmaz hale gelir ve bu gelgitler, karakterlerinin ruh halleri aracılığıyla okuyucusuna da yansır.

Diğer popüler romanlarda da karşımıza çıkan modern insan gerçeği Zweig'ın eserlerinde de özellikle anlam arayışı çerçevesinde kendisine yer bulmuş ve pek çok metninde kendi bağlarından kopan, ne yaptığının farkında olmadan savrulan ve derin arayışlara giren bir insan portresi aşikar olmuştur. Bir önceki başlıkta incelediğimiz üzere, bir Avrupalı Yahudi olarak tek taraflı bir savaş anlatımını benimsediği, yaşadığı bazı çıkmazları ve travmaları kendi kader anlayışı doğrultusunda sunduğu, tarihsel olayları referansta bulunmadan kendi bakış açısıyla sunarak yanlı bir tarihçilik yaptığı şeklinde birtakım ciddi eleştirilerin onun yazarlığına ve eserlerine yöneltildiğini ifade etmemiz gerekmektedir. Bu da bize günümüzde milyonlarca insanın okuduğu popüler romanlara daha farklı bir perspektifle yaklaşmamız ve bu eserleri üreten yazarların düşünce dünyasını çeşitli akademik çalışma alanları çerçevesinde irdelememiz gerektiği gerçeğini açığa çıkartmaktadır.

Etik Kurul İzni

Bu çalışma etik kurul izni gerektiren bir çalışma grubunda yer almamaktadır.

Katkı Oranı Beyanı

Yazarlar makaleye eşit oranda katkı sağlamış olduklarını beyan eder.

Çıkar Çatışması Beyanı

Makale yazarları aralarında herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Kaynakça

- Adorno, T. W., & Horkheimer, M. (2010). *Aydınlanmanın diyalektiği* (Çev. N. Ülner & E. Karadoğan). Kabalıcı Yayınları.
- Akbulut, Ö. (2019). *Hidayet romanlarında din algısı (1990-2000)* [Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Akyıldız Ercan, C. & Balkaya, D. (2019). Stefan Zweig'in "Sabırsız Yürek" adlı romanında acıma ve suçluluk duygusu. *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 62, 305-316.
- Akyıldız Ercan, C. (2020). *Dünün dünyası ışığında Stefan Zweig'in hayatı*. Çizgi Kitabevi.
- Arpad, B. (1967). *Stefan Zweig: Hayatı ve eserleri, eserlerinden seçmeler*. Kitapçılık Ticaret Limited Şirketi Yayınları.
- Bauman, Z. (2011). *Bireyselleşmiş toplum* (Çev. Y. Alogan). Ayrıntı Yayınları.
- Berger, P. L., & Luckmann, T. (2022). *Modernite, çoğulculuk ve anlam krizi* (Çev. M. D. Dereli). Albaraka Yayınları.
- Bilgin, V. (1997). *Sosyal çözülme ve din*. Etüt Yayınları.
- Bilgin, V. (2003). Popüler Kültür ve Din: Dindarlığın Değişen Yüzü. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 12(1), 193-214.
- Bircan, H. H. (2020). *İslam felsefesinde mutluluk*. Çizgi Yayınları.
- Bozkurt, M. (2009). *Popüler kültürün 1960 sonrası İslâmî romanlara yansımaları ve eleştirisi* [Yüksek Lisans Tezi]. Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bölükbaşı, A. (2011). *Türkiye'de bir popüler kültür alanı olarak tasavvuf: Mevlâna ve Mevlevîlik örneği* [Yüksek Lisans Tezi]. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bradbury, R. (2021). *Fahrenheit 451* (Çev. D. Körpe). İthaki Yayınları.
- Coelho, P. (2018). *Işığın savaşçısının el kitabı* (Çev. İ. Özdemir). Can Yayınları.
- Coşan, L. (2017). Stefan Zweig'in eserlerinde Yahudi kimlik bilincinin uyanışı. *Mediterranean Journal of Humanities*, 7(1), 77-86.
- Creswell, J. W. (2017). *Araştırma deseni: nitel, nicel ve karma yöntem yaklaşımları* (Çev. S. B. Demir). Eğiten Yayınları.
- Demir, T. (2016). Postmodern perspektiften popüler kültür ve dindarlığın yeni formları. *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7(15), 117-133.
- Demirlek, B. (2016). *Türkiye'de popüler dindarlık ve medya ilişkisi* [Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Dönmez, N. (2009). *İslami popüler romanlarda Müslüman kimliğinin değişimi* [Yüksek Lisans Tezi]. Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Durmuş, N. (2019). Popüler romanlar, söylem ve İslam algısı: 11 Eylül örneği. *Toplum Bilimleri Dergisi*, 26, 67-95.
- Dursun, C. (2016). *Edebiyat sosyolojisi bağlamında popüler romanlara bakış: Kahraman Tazeoğlu eserleri örneği* [Yüksek Lisans Tezi]. Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Freud, S. (2015). *Mutluluk dediğimiz şey* (Çev. P. Demirel). Aylak Adam Yayınları.
- Giddens, A. (2010). *Modernliğin sonuçları* (Çev. E. Kuşdil). Ayrıntı Yayınları.

- Gök, F. (2019). *Stefan Zweig'in "Yeremia" ve "Gömülü Şamdan" eserlerinde Yahudi kimliğinin değişimi* [Yüksek Lisans Tezi]. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Huxley, A. (2020). *Cesur yeni dünya* (Çev.Ü. Tosun). İthaki Yayınları.
- Karadeniz, C. (2019). *Franz Kafka'nın öykülerinde birey ve toplum ilişkisi* [Yüksek Lisans Tezi]. Bolu Abant İzzet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Karakoç, E. (2009). *Medya ve popüler kültür: eleştirel bir yaklaşım*. Literatürk.
- Kına, K. (2021). *Stefan Zweig—bilmek değil sadece hayal etmek insanı mutlu kılar* (8. bs). Destek Yayınları.
- Macit, M. (2019). "Romantik İslam'dan İslami romantizme": İslamcı popüler kültürün değişen panoraması. *İlahiyat Tetkikleri Dergisi*, 51, 457-478. <https://doi.org/10.29288/ilted.531168>
- Meriç, C. (2018). *Sosyoloji notları ve konferanslar*. İletişim Yayınları.
- Merriam, S. B. (2015). *Nitel araştırma: desen ve uygulama için bir rehber* (Çev. S. Turan). Nobel Yayınları.
- Mutlu, E. (2017). *İletişim sözlüğü*. Ütopya Yayınları.
- Müftüoğlu, M. C. (2015). *Edebiyat sosyolojisi çerçevesinde George Orwell'in distopya romanlarında toplum tasavvuru: 1984 ve hayvan çiftliği örnekleri* [Yüksek Lisans Tezi]. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Müller, H. (2000). *Stefan Zweig* (Çev. M. Kahraman). Kavram Yayınları.
- Oktay, A. (1993). *Cumhuriyet dönemi edebiyatı / 1923-1950*. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Okutan, B. B. (2013). *Türkiye'de popüler kültür din ve kadın*. Düşün Yayıncılık.
- Orwell, G. (2021). *1984* (Çev. C. Üster). Can Yayınları.
- Öz, Ş. (2021). Bir tarih türü olarak biyografi –Stefan Zweig örneği–. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 37, 1-36.
- Özel, M. (2018). *Roman diliyle siyaset*. Küre Yayınları.
- Özel, M. (2019). *Romanperver iktisatçı*. Küre Yayınları.
- Russell, B. (2020). *Mutlu olma sanatı* (Çev. Y. Sağlamtürk). Say Yayınları.
- Saramago, J. (2016). *Kabil* (Çev. I. Ergüden & İ. Özdemir). Kırmızı Kedi Yayınları.
- Saramago, J. (2019). *Mızraklar, mızraklar tüfekler, tüfekler* (Çev. I. Ergüden). Kırmızı Kedi Yayınları.
- Sayar, K. (2019). *Olmak cesareti: var olmak cesaret ister*. Kapı Yayınları.
- Scheurmann, E. (2020). *Göğü delen adam* (Çev. L. Tayla). Ayrıntı Yayınları.
- Subaşı, N. (2017). Din yorgunluğu ya da gündelik popüler kültürün tükettiği "İslâmî" yorumlar. İçinde M. Ak & H. Cansız (Eds.), *Gelenek ve modernite arasında İslam yorumları*. Necmettin Erbakan Üniversitesi Yayınları.
- Tuncer, C. (2020). Stefan Zweig'in öykülerinde kadın imgesi: cinselliğe ve ötekiliğe hapsol(un)muş bedenler. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 1(47), 327-341.
- Uğur, V. (2013). *1980 sonrası Türkiye'de popüler roman*. Koç Üniversitesi Yayınları.
- Ünal, M. (2019). *Franz Kafka'nın eserlerinde tanınma ve yabancılaşma problemi üzerine bir inceleme* [Yüksek Lisans Tezi]. Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yılmaz, Ö. (2018). *Popüler kültür örneği olarak hidayet romanlarında toplumsal cinsiyet ve kadının konumu: huzur sokağı ve halkaların ezgisi roman örnekleri* [Yüksek Lisans Tezi]. Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Yılmaz, V. E. (2000). *Bir kimlik oluşturma aracı olarak İslami popüler romanlar* [Yüksek Lisans Tezi]. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Zweig, S. (2018). *Rahel Tanrı'yla hesaplaşıyor* (Çev. G. Sert). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Zweig, S. (2019a). *Amok koşucusu* (Çev. N. Ermiş). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Zweig, S. (2019b). *Geçmişe yolculuk* (Çev. R. Minareci). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Zweig, S. (2019c). *İnsanlığın yıldızının yükseldiği anlar* (Çev. İ. İgan). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Zweig, S. (2019d). *Mürebbiye* (Çev. İ. İgan). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Zweig, S. (2020a). *Dünün dünyası: bir Avrupalının anıları* (Çev.K. Egit & Y. Egit). Can Yayınları.
- Zweig, S. (2020b). *Hayatın mucizeleri* (Çev. G. Sert). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Zweig, S. (2020c). *Karmaşık duygular* (Çev. İ. İgan). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Zweig, S. (2020d). *Üç büyük usta - Balzac, Dickens, Dostoyevski* (Çev. N. Ermiş). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Zweig, S. (2020e). *Kendileriyle savaşımlar* (Çev. N. Ermiş). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları
- Zweig, S. (2021). *Brezilya—geleceğin ülkesi* (Çev. Z. A. Yilmazer). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

NEXUS BETWEEN RENEWABLE ENERGY CONSUMPTION, FINANCIAL DEVELOPMENT, AND ECONOMIC GROWTH: EVIDENCE FROM IEA COUNTRIES

 Mustafa KOÇ^a

 Merve KIYMAZ KIVRAKLAR^b

 Nilcan MERT^c

Abstract

The need for energy sources is increasing day by day. However, limited energy resources lead economies to use renewable energy resources. This paper explores the relations between renewable energy consumption, financial development, and economic growth. The study employs ARDL approach to investigate the long-term and short-term cointegration correlations between variables. The current paper focuses on the period 1996-2017 to investigate whether financial development indicators can play a role on renewable energy consumption for twelve IEA countries. According to panel cointegration test results, long-term variables are statistically significant. Also economic growth is observed affecting renewable energy consumption positively in the short term. According to panel causality test results in the short-term there is relation between financial development and renewable energy consumption, and economic growth and renewable energy consumption. Finally, the use of subcomponents of financial development indicator have efficiently captured the different aspects of financial system affecting renewable energy consumption.

Keywords: Renewable energy consumption, Economic growth, Financial development.

YENİLENEBİLİR ENERJİ TÜKETİMİ, FİNANSAL GELİŞMİŞLİK VE EKONOMİK BÜYÜME ARASINDAKİ İLİŞKİ: IEA ÜLKELERİ ÜZERİNE UYGULAMA

Özet

Enerji kaynaklarına olan ihtiyaç her geçen gün artmaktadır. Ancak sınırlı enerji kaynakları, ekonomileri yenilenebilir enerji kaynaklarını kullanmaya yöneltilmektedir. Bu çalışma yenilenebilir enerji tüketimi, finansal gelişmişlik ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemektedir. Çalışma, değişkenler arasındaki uzun vadeli ve kısa vadeli eşbütünleşme korelasyonlarını araştırmak için ARDL yaklaşımını kullanmaktadır. Mevcut çalışma, finansal gelişme göstergelerinin on iki IEA ülkesi için yenilenebilir enerji tüketimi üzerinde bir rol oynayıp oynayamayacağını araştırmak için 1996-2017 dönemine odaklanmaktadır. Panel eşbütünleşme testi sonuçlarına göre uzun dönemli değişkenler istatistiksel olarak anlamlıdır. Ayrıca ekonomik büyümenin kısa vadede yenilenebilir enerji tüketimini olumlu yönde etkilediği görülmektedir. Panel nedensellik testi

^a Arş. Gör. Dr., Sakarya Üniversitesi, İşletme Fakültesi, İşletme Bölümü, mustafakoc@sakarya.edu.tr

^b Dr. Öğr. Üyesi, Ardahan Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, mervekiymaz@ardahan.edu.tr

^c Dr. Öğr. Üyesi, Ardahan Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, nilcanmert@ardahan.edu.tr

Makale Geliş Tarihi: 17.03.2022, Makale Kabul Tarihi: 06.05.2022

sonuçlarına göre kısa dönemde finansal gelişmişlik ve yenilenebilir enerji tüketimi ile ekonomik büyüme ve yenilenebilir enerji tüketimi arasında ilişki bulunmaktadır. Son olarak, finansal gelişmişlik göstergesinin alt bileşenlerinin kullanımı, finansal sistemin yenilenebilir enerji tüketimini etkileyen farklı yönlerini etkin bir şekilde ortaya çıkarmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yenilenebilir enerji, Ekonomik büyüme, Finansal gelişmişlik.

Introduction

Today, most economic activities in a country strictly depend on energy. The apparent explanation is that energy consumption (EC) is the main component in producing most consumer goods. Therefore, an increase in production, R&D, and other related business lines, raises the need for energy resources. However, not all countries were energy self-sufficient before; some are still not today (Roser, 2020).

There were significant energy crises throughout history. Especially in the first half of the 20th century, World War I, World War II, and "The Great Depression" instantly eroded world economies (Temin, 1991). The latter event was the Arab oil embargo in October 1973, the temporary cessation of oil shipments from the Arabian region to several countries, including the United States (Zeidan, 2020). It had a global seismic effect on the world economy (Vernon, 1976). The global financial crisis in 2008 and the oil war between Russia and Saudi Arabia also significantly affected energy resources. The limited energy resources are the other side of the coin. According to IEA World Energy Outlook 2020, the share of primary energy from renewable resources was 11% in 2019. The global total energy consumption mainly relies on non-renewable resources such as coal, oil/petroleum, natural gas, and nuclear. The accessibility to energy resources, whether renewable or non-renewable and being finite of non-renewable energy resources force countries to emphasize renewable energy resources for a sustainable economy.

The information about energy needs or EC of countries has a historical background of more than a hundred years. The first EC data of nations has been statistically archived since the early 1900s. The early records have begun with physical storage then transferred into online data (The Shift Data Portal, 2020). The online EC data starts from 1960 on World Bank Database and 1965 on Our World in Data. The empirical researches on EC are highly dependent on this availability of data.

One of the first studies investigating the relationship between EC and economic growth (EG) is conducted by Kraft & Kraft (1978). Despite its availability, they did not utilize the data from 1900-1947 due to the global depression and two world wars. Then, significant number of studies investigating this relationship have emerged (Eden & Hwang, 1984; Abosedra & Baghestani, 1989; Maish & Masih, 1996; Asafu-Adjaye, 2000; Soytaş & Sari, 2003; Halicioglu, 2009; Ozturk, 2010; Rahman & Velayutham, 2020). Yet, studies researching the relationship between EC and financial development (FD) has first begun in 2009 conducted by Karanfil (2009). The most well-known later author in this area was Sadorsky (2010). The idea was that EG and FD might directly or indirectly affect EC. As proxies of FD, the stock market and banking system (Sadorsky, 2010), as well as foreign direct investment (FDI) (Alam et al., 2015), have a vital role in the economy. The efficiently working financial system will support all participants in all

sectors, providing increasing activities in those areas and higher energy demand. This perspective may be narrowed to the private sector because, as FD, the most frequently used indicator is 'domestic credit to private sector'. (Alam et al., 2015; Mahalik et al., 2017; Alsaleh & Abdul-Rahim, 2019; Fernandes & Reddy, 2021; Tsaurai, 2020; Durusu-Ciftci, et.al.,2020; Pan et al., 2019). This stems from the hypothesis that the financial contribution to the private sector will increase their productivity and affect EG and EC.

There is a gap in the literature that the relationship between financial development and renewable energy consumption (REC) was investigated through the financial system in a general manner. The financial development at a country level was first divided into three components by Sadorsky (2010) foreign direct investment (FDI), stock market, and banking system. Later, the FDI was separated unintentionally by the following authors that a new research area emerged named the FDI & energy consumption (Pao & Tsai, 2011; Omri & Kahouli, 2014). The remaining two financial development components were separated into three sub-groups: the stock market, bond market, and banking system, first conducted by Topcu & Payne (2017) and Destek (2018). So, this study is assumed to fill this gap which is the augmented FD relation with REC and EG.

In the following parts, the theoretical background, literature review, data, methodological approaches used in empirical application and conclusion are stated, respectively.

A. THEORETICAL BACKGROUND

EC and the factors affecting its value on a country level have become a significant research area in recent years. From a macroeconomic perspective, economic growth (Asongu et al., 2020; Eluwole et al., 2020; Salahuddin et al., 2015), financial development (Ali et al., 2015; Destek, 2018; Nkalu et al., 2020; Qamruzzaman & Jianguo, 2020; Sadorsky, 2010; Topcu & Payne, 2017), foreign direct investment (Eluwole et al., 2020; Tamazian et al., 2009), policies (Bulut & Muratoglu, 2018; Sadorsky, 2010; Topcu & Payne, 2017), and other relevant components of economics have significant effects on REC. There are also environmental issues about REC, whether it stimulates environmental pollution (Hafeez et al., 2019) or CO2 emissions (Al-Mulali & Binti Che Sab, 2012). The environmental-related EC studies address the disastrous results on the environment and how to prevent them.

This study will investigate the relations between REC, FD, and EG. There is a lack of studies in the literature that FD may also affect REC through different dimensions of the financial system. The first studies are conducted by Topcu & Altay (2017), and Topcu & Payne (2017) defined the dimensions of the financial system of banking, stock-market, and bond-market. The following researcher is Destek (2018), and he described these dimensions as similar but with different indicators. Although Sadorsky (2010) is the pioneer in analyzing FD and EC, he did not mention any dimensions of the financial system; instead, he emphasized the effect of the stock market on countries' energy demand.

The theoretical approaches behind these relations are represented in the following sections in detail.

1. Economic growth and renewable energy consumption

Four hypotheses have been proposed in the EG and REC literature: feedback, growth, conservation, and neutrality (Shahbaz & Lean, 2012). According to the feedback hypothesis, the relation between EG and REC is bi-directional, which means that the dynamics of REC and EG are interrelated. If the EG is proxied as the increasing economic activities will result in higher energy demand, EG will increase REC (Akhtar et al., 2016). In the opposite relation, REC is related to energy prices. An increase in energy demand of both public and private sector industries will end up in higher production costs. If the production costs increase, the whole sector and economy will be affected. Thus, the effect of REC on EG is evident. (Magazzino, 2018) The growth hypothesis suggests that unidirectional relation exists from REC to EG, revealing that REC plays a crucial role in EG both directly and indirectly in the production process as input costs (Shahbaz & Lean, 2012). In the opposite relation, a country's EG stems from mostly non (or low)-energy-related economic activities. The conservation hypothesis proposes that a unidirectional connection exists from EG to REC, which means that energy-related policies do not negatively affect total EG (Akhtar et al., 2016). In the opposite relation, the highly energy-dependent industries do not contribute to EG. Lastly, the neutrality hypothesis implies no relationship between EG and REC, which implies that both energy conservation policies, high and low energy-related industries are not related to EG, and increasing economic activities do not interfere with total REC (Shahbaz & Lean, 2012).

In this regard, it is assumed that:

H1: Economic growth increases renewable energy consumption.

2. Financial development and renewable energy consumption

Like REC and EG, there are also proposed hypotheses on the relation between REC and FD. These hypotheses are growth, conservation, feedback, and neutrality (Topcu & Altay, 2017). In the growth hypothesis, unidirectional relation from REC to FD exists, which means that energy conservation policies are expected to impact the financial sector in an economy. In the conservation hypothesis, there exists a relation between FD and REC which implies that monetary policies influence REC. Also, in these economies, energy-saving projects are heavily related to the financial sector. In the feedback hypothesis, two-way relation exists between FD and REC, which means that energy-saving projects affect REC, and REC has a reverse impact on FD. In the neutrality hypothesis, neither REC nor FD has a significant effect on each other.

2.1. Financial development stimulates the use of goods and causes higher renewable energy consumption.

The primary assumption about the effect of FD on REC relies on the idea that improved FD promotes savings, borrowing, and investment. With low borrowing cost, consumers tend to purchase goods which add to energy demand (Abbasi & Riaz, 2016; Mukhtarov et al., 2019; Shahbaz, Khan, & Tahir, 2013; Zeren & Koc, 2014). A developed financial market enhances participation by consumers and businesses, promotes economic activity, and boosts energy use (Hafeez et al., 2019; Islam et al., 2013;

Topcu & Payne, 2017). The effect of FD on REC through the savings of individuals is called a direct effect. The indirect effect of FD means first FD positively influences economic growth, then the total energy demand enhances with this growth (Alam et al., 2015; Magazzino, 2018). Also, improved stock market activities are considered one indirect effect of FD on REC (Destek, 2018).

Whether FD has an effect on REC in an industry is highly related to this industry's energy dependency. Compared with a less energy-intensive industry, FD is expected to create more energy demand in an energy-intensive industry. (Topcu & Altay, 2017). Moreover, in higher energy-intensive industries, FD may increase REC due to increases in purchasing new industrial machines and equipment encouraged by lower financing costs and increased financing networks (Dogan & Seker, 2016).

2.2. Financial development increases energy efficiency, thus decreases renewable energy consumption.

FD can affect energy efficiency in two ways. It increases the consumers' savings, encouraging purchasing energy-efficient consumer goods and lowering REC (Durusu-Ciftci, Soytaş, & Nazlıoğlu, 2020). Although consumers' preferences to buy consumer goods such as refrigerators, washing machines, or other home appliances directly add to energy use, it lowers energy use if the purchases are energy efficient (Islam et al., 2013).

The second way is that FD postulates firms to invest in energy-efficient innovations competitively to lower production costs (Burakov & Freidin, 2017; Pan et al., 2019), which results in a decrease in energy demand (Topcu & Payne, 2017). The improvement in energy efficiency, which leads to low REC, has been stated by several researchers (Abbasi & Riaz, 2016; Ali et al., 2015; Assi et al., 2020; Dogan & Seker, 2016; Pata, 2018).

The policies about environmental energy resources stimulate firms to invest in alternative energy resources instead of non-renewable ones (Alsaleh & Abdul-Rahim, 2019; Shahbaz & Balsalobre-Lorente, 2020). The improvement in the financial position leads to increase Research and Development activities towards the advancement of environmental quality (Vasanth et al., 2015). Thus, global competition and environmental issues reduce REC and the shift to safer renewable sources of energy (Burakov & Freidin, 2017).

2.3. Financial Institutions may have different effects on renewable energy consumption by efficiency levels.

Whether FD is affecting REC positively or negatively is simply relying on the efficiency level of financial institutions. Main assumptions and observations about the effect of FD on energy demand or consumption studies did not directly address but somewhat indirectly conclude this hypothesis.

In the aforementioned sections, briefly, FD is related to financialization which means FD either increases individuals' and firms' excess funds (which is called "financial liberalization" (Shahbaz & Lean, 2012)), results in higher economic activities (Mahalik, Babu, Loganathan, & Shahbaz, 2017) (purchasing consumable goods by individuals and higher production of consumable goods by firms) and energy demand; or increases financial support for energy efficiency related R&D expenditures by firms which

results in a decrease in energy (Sadorsky, 2010; Tamazian et al., 2009). Whether financial institutions are capable of establishing such functions is not questioned.

The financial institutions are divided into three subsections in REC literature: banking system, stock market, and bond market. In the banking system, efficiency is related to the efficient use of financial resources and improved banking system for reallocating these resources for environmentally friendly R&D expenditures by firms rather than wasting them in consumer financing (Shahbaz et al., 2016). Moreover, not all firms are stated as "bona fide". Some may be using initially borrowed loans ineffectively; thus, they may end up with lousy depth. Here, the ineffectiveness shows the poorly management of environmentally friendly projects conducted by these firms. If the financial system continues to fund these firms, the financial resources reserved for these firms will be nothing but waste allocation (Chai et al., 2016). Second, the efficiency of a stock market is associated with the advancement of technology, reduction of information cost, and profitability of investment (Alam et al., 2015). A capable and enduring stock market increases capital accumulation and enhances acquisition (Mironiuc & Huian, 2017). Thus, it spreads financial risk and borrowing costs and excessive transparency between creditors and borrowers, insurance services, expands saving and portfolio options (Alam et al., 2015). Third, the bond market is stated as another dimension of FD (Destek, 2018). Improved debt instruments are increasing the efficiency in the usage of financial resources. Indeed, there is also one specific bond type called "Green Bond" mainly used by firms to maintain environmental projects (Miola et al., 2021).

The financial depth and foreign direct investment are also related to the stock market's efficiency (Hermes & Lensink, 2003; Jalil & Feridun, 2011; Qamruzzaman & Jianguo, 2020; Shahbaz et al., 2013). However, foreign capital and trade openness are not in the scope of this study.

Besides the debate on whether FD decreases or increases REC, in this study, it is assumed that:

H2: Financial development promotes renewable energy consumption through both three dimensions of the financial system.

B. DATA

Table 1 presents information on all variables used in this study, examining the relationship between REC, FD, and EG. FD indicators are analyzed under three groups. As the financial indicators in the first group (FIN1) consist of stock market variables, the second group (FIN2) indicators consist of banking variables. Indicators in the third group (FIN3) include bond market variables. In addition, the effect of GDP on REC is analyzed under the economic development model (EDM). Data for all variables used were taken from the world bank database. While data on real GDP were collected from the World Development Indicators (WDI), data on FD indicators were collected from the Global Financial Development (GFD) for twelve countries belonging to the IEA¹, which includes (Austria, Australia, Korea, Rep., Turkey, United States, Greece, Hungary, Ireland, Japan, New Zealand, Poland, Spain) for

¹ The International Energy Agency was established on 15 November 1974 within the structure of the OECD. Its task is to run the comprehensive cooperation program in the energy field. For this purpose, IEA members have decided to establish an International Energy Program.

the period 1996-2017. IEA has thirty² member countries; however, the remaining 18 member countries were excluded from the analysis because the data for these countries for the indicators in Table 1 are either missing or not available.

Table 1: The description of variables

Variable	Abbreviated	Model	Countries	Period
Stock market total value traded to GDP (%)	SMTVTrade	FIN1	Austria Australia	1996- 2017
Bank return on equity (% , after-tax)	ROE		Korea, Rep. Turkey	
Stock market capitalization to GDP (%)	SMC		United States	
Stock market turnover ratio (%)	SMTR		Greece Hungary	
Liquid liabilities to GDP (%)	LL	FIN2	Ireland Japan	
Domestic credit to private sector (% of GDP)	DCPrvtS		New Zealand	
Deposit Money banks" assets to GDP (%)	DMB		Poland Spain	
Outstanding international private debt securities to GDP (%)	OprvtDS	FIN3		
Outstanding international public debt securities to GDP (%)	OpblcDS			
GDP growth (annual %)	GDP	EDM		
Renewable energy share of TFEC (%)	REC			

Table 2: Descriptive Statistics

	Mean	Std. Dev.	Min.	Max.	Skewness	Kurtosis	Obs
SMTVTrade	54.2216	62.9435	1.7742	313.716	1.6872	5.5014	264
ROE	7.0441	15.9593	-101.476	33.227	-3.1746	17.9236	264
SMC	55.0932	35.9331	3.8775	153.211	0.7754	2.6592	264
SMTR	87.2009	66.6253	4.4864	361.639	1.2080	4.5961	264
LL	83.9245	45.5452	8.4662	231.313	1.5307	5.2394	264
DCPrvtS	101.5096	52.5347	12.8947	221.288	0.1420	2.0655	264
DMB	98.1778	46.0402	21.7854	241.549	0.5805	2.7686	264
OprvtDS	25.5918	33.6070	0.0761	217.586	2.8585	13.2584	264
OpblcDS	6.6653	7.3941	0.0140	29.2529	1.1906	3.4316	264
GDP	2.9777	3.3816	-9.1324	25.1625	0.5748	10.6233	264
REC	11.5232	9.0671	0.6086	35.3942	1.0995	3.1024	264

²Australia, Austria, Germany, United States, Belgium, Czech Republic, Denmark, Estonia, Finland, France, Netherlands, England, Ireland, Spain, Sweden, Switzerland, Italy, Japan, Canada, Korea, Luxembourg, Hungary, Norway, Poland, Portugal, Slovak Republic, Turkey, New Zealand, Greece

Descriptive statistics of the variables are shown in Table 2. Stock market total value traded to GDP (%) (SMTVTrade), Bank return on equity (% after-tax) (ROE), Stock market capitalization to GDP (%) (SMC) and Stock market turnover ratio (%) (SMTR) are the components of FIN1 (bank related) and all variables have similar descriptive statistics, except ROE. Liquid liabilities to GDP (%) (LL), Domestic credit to private sector (% of GDP) (DCPrvtS) and Deposit Money banks' assets to GDP (%) (DMB) are the components of FIN2 (stock related) and Outstanding international private debt securities to GDP (%) (OprvtDS) and Outstanding international public debt securities to GDP (%) (OpblcDS) are the components of FIN3 (bond related). The GDP growth (annual %) (GDP) variable has the minimum standard deviation among all other variables.

C. METHODOLOGY

In the study, the dependency between the cross-sections forming the panel was investigated with the tests proposed by Breusch-Pagan (1980) and Pesaran (2004) and Baltagi, Feng, and Kao (2012). The stationarity of the series was investigated using the CADF (Cross-Sectional Dependence Lagrange Multiplier) method, which also takes into account the cross-sectional dependence and structural breaks. The homogeneity of the cointegration coefficients was determined by the Slope Homogeneity Test presented by Pesaran-Yamagata (2008). The existence of a cointegration relationship between series was examined with the Westerlund (2007) Panel Cointegration test, which takes into account the cross-sectional dependency. The long-term and short-term cointegration coefficients were investigated by way of the dynamic fixed effect (DFE) model as well as the mean group (MG) and pooled mean group (PMG) estimators. Finally, the causality relationship between the series was investigated through the Panel Fisher causality test.

1. Panel Unit Root Test

Before testing the relationship between series in panel data analysis, it is important to investigate the presence of cross-sectional dependency. Cross-section dependency should be taken into consideration in the selection of unit root and cointegration tests to be applied. In case of cross-sectional dependency between the units of the series, it is essential to use second-generation panel unit root tests for panel data. Pesaran (2007) proposed a unit root test based on the standard unit root statistics over the cross-section generalized Dickey-Fuller (CADF) regression. The CADF equation is estimated by adding the lagged values of the cross-section means, and the first differences of the cross-section mean to the standard ADF equation. Pesaran's (2007) approach is based on simple arithmetic averages of ADF statistics (CADFi) expanded with individual cross-section averages. Individual CADF statistics are used to obtain CIPS (cross-section expanded Im, Pesaran, and Shin) statistics. Simple CADF regression

$$\Delta Y_{it} = \alpha_i + \rho_i^* Y_{it-1} + d_0 \bar{Y}_{t-1} + d_1 \Delta \bar{Y}_t + \varepsilon_{it}$$

Here \bar{Y}_t is the mean of all N observations over time t. The presence of lagged cross-sectional averages and first differences take into account the correlation between units through a factor structure. After the CADF regression is estimated, the t-statistics of the lagged variables are averaged to obtain the CIPS statistics. CIPS statistics are included in equation ().

$$CIPS = N^{-1} \sum_{i=1}^N CADF_i$$

The combined asymptotic limit of CIPS statistics is not standard and critical values are calculated for various T and N values (Pesaran, 2007).

2. Panel Cointegration Test

Since this study examines the relationship between REC, FD, and EG, first of all, we investigated whether there is a long-term relationship between the variables with Westerlund Panel Cointegration test. Westerlund (2007) proposed four-panel cointegration tests based on error correction model. The basis of these four tests is to test the existence of cointegration by deciding whether each unit has its error correction. The Westerlund (2007) panel cointegration is derived from the following equations:

$$\begin{aligned} \mathbf{FIN1:} \quad \Delta REC_{it} = & \hat{\delta}'_i d_t + \hat{\alpha}_i REC_{it-1} + \hat{\lambda}'_i SMTVTRADE_{it-1} + \hat{\gamma}'_i ROE_{it-1} + \hat{\theta}'_i SMC_{it-1} + \hat{\zeta}'_i SMTR_{it-1} + \\ & \sum_{j=1}^{p_i} \hat{\alpha}_{ij} \Delta REC_{it-j} + \sum_{j=0}^{p_i} \hat{\phi}_{ij} \Delta SMTVTRADE_{it-j} + \sum_{j=0}^{p_i} \hat{\omega}_{ij} \Delta ROE_{it-j} + \sum_{j=0}^{p_i} \hat{\psi}_{ij} \Delta SMC_{it-j} + \sum_{j=0}^{p_i} \hat{\nu}_{ij} \Delta SMTR_{it-j} + \\ & \hat{e}_{it} \end{aligned}$$

$$\begin{aligned} \mathbf{FIN2:} \quad \Delta REC_{it} = & \hat{\delta}'_i d_t + \hat{\alpha}_i REC_{it-1} + \hat{\lambda}'_i LL_{it-1} + \hat{\gamma}'_i DCPRVTS_{it-1} + \hat{\theta}'_i DMB_{it-1} + \sum_{j=1}^{p_i} \hat{\alpha}_{ij} \Delta REC_{it-j} + \\ & \sum_{j=0}^{p_i} \hat{\phi}_{ij} \Delta LL_{it-j} + \sum_{j=0}^{p_i} \hat{\omega}_{ij} \Delta DCPRVTS_{it-j} + \sum_{j=0}^{p_i} \hat{\psi}_{ij} \Delta DMB_{it-j} + \hat{e}_{it} \end{aligned}$$

$$\begin{aligned} \mathbf{FIN3:} \quad \Delta REC_{it} = & \hat{\delta}'_i d_t + \hat{\alpha}_i REC_{it-1} + \hat{\lambda}'_i OPBLCDS_{it-1} + \hat{\gamma}'_i OPRVTD_{it-1} + \sum_{j=1}^{p_i} \hat{\alpha}_{ij} \Delta REC_{it-j} + \\ & \sum_{j=0}^{p_i} \hat{\phi}_{ij} \Delta OPBLCDS_{it-j} + \sum_{j=0}^{p_i} \hat{\omega}_{ij} \Delta OPRVTD_{it-j} + \hat{e}_{it} \end{aligned}$$

$$\mathbf{EDM:} \quad \Delta REC_{it} = \hat{\delta}'_i d_t + \hat{\alpha}_i REC_{it-1} + \hat{\lambda}'_i GDP_{it-1} + \sum_{j=1}^{p_i} \hat{\alpha}_{ij} \Delta REC_{it-j} + \sum_{j=0}^{p_i} \hat{\phi}_{ij} \Delta GDP_{it-j} + \hat{e}_{it}$$

where $i = 1, \dots, N$ and $t = 1, \dots, T$ index cross-sectional and the time-series units, d_t contains the deterministic components (constant and trend), and it can be handled in three situations ($d_t = \{\emptyset\}$ or $d_t = 1$ or $d_t = (0,1)$). The lag order p_i is permitted to vary across individuals and can be determined preferably using a data-dependent rule (Westerlund, 2007:8).

Then the test statistics are computed as follows:

$$G_t = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N \frac{\hat{\alpha}_i}{SE(\hat{\alpha}_i)} \text{ and } G_a = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N \frac{T\hat{\alpha}_i}{\hat{\alpha}_i(1)}$$

where $SE(\hat{\alpha}_i)$ is the conventional standard error of $\hat{\alpha}_i$. The second type of statistics, called panel statistics, also has some procedures. Likewise, group mean statistics after determined lag orders p_i , we regress ΔREC_{it} and REC_{it-1} onto d_t , the lags of ΔREC_{it} as well as the simultaneous and lagged values of independent variables. Specific to the EDM model

FIN1: $\Delta \widehat{REC}_{it} = \Delta REC_{it} - \hat{\delta}'_i d_t - \hat{\lambda}'_i GDP_{it-1} - \sum_{j=1}^{p_i} \hat{\alpha}_{ij} \Delta REC_{it-j} - \sum_{j=0}^{p_i} \hat{\varphi}_{ij} \Delta GDP_{it-j}$

and

$$\widehat{REC}_{it-1} = REC_{it-1} - \hat{\delta}'_i d_t - \hat{\lambda}'_i GDP_{it-1} - \sum_{j=1}^{p_i} \tilde{\alpha}_{ij} \Delta REC_{it-j} - \sum_{j=0}^{p_i} \tilde{\varphi}_{ij} \Delta GDP_{it-j}$$

The second step of panel statistics involves the common error correction parameter α and estimating its standard error.

$$\hat{\alpha} = \left(\sum_{i=1}^N \sum_{t=2}^T \widehat{REC}_{it-1}^2 \right)^{-1} \left(\sum_{i=1}^N \sum_{t=2}^T \frac{1}{\hat{\alpha}_i(1)} \widehat{REC}_{it-1} \Delta \widehat{REC}_{it} \right)$$

and

$$SE(\hat{\alpha}) = \left((\hat{S}_N^2)^{-1} \sum_{i=1}^N \sum_{t=2}^T \widehat{REC}_{it-1}^2 \right)^{-1/2}$$

where $\hat{S}_N^2 = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N \hat{S}_i^2$ and $\hat{\delta}_i$ denote the estimated regression standard error in EDM model. The final step for the panel statistics is calculated as follows

$$P_t = \frac{\hat{\alpha}}{SE(\hat{\alpha})} \quad \text{and} \quad P_t = T \hat{\alpha}$$

In Westerlund (2007), no cointegration null hypothesis is tested versus the alternative hypothesis that there is cointegration.

Panel ARDL technique was used to investigate the long-term and short-term cointegration correlations between variables and extract the error correction version of the panel features to define short-term dynamics. Unlike traditional cointegration approaches, the panel ARDL approach uses an individually summarized equation form. Also, the approach includes the dynamic fixed effect (DFE) model as well as the mean group (MG) and pooled mean group (PMG) estimators. All three models estimate both long- and short-term parameters by establishing an error correction model. The MG estimation method proposed by Pesaran and Smith (1995) uses the average of the long-term parameters of the ARDL model for each unit, thus allowing the evaluation of long-term parameters according to units. The PMG estimation method allows the slope and constant parameters to vary according to units, and allows the constant parameter to change, but the slope parameter to be constant, as in the fixed effects estimator (Pesaran, Shin, and Smith, 1999). The dynamic fixed effects estimator, which estimates the error correction model under the fixed effects assumption, keeps all parameters constant. Error correction model specific to EDM model as follows:

$$\Delta REC_{it} = \phi_i REC_{it-1} + \beta'_i GDP_{it} + \sum_{j=1}^{p-1} \lambda_{ij} \Delta REC_{it-j} + \sum_{j=0}^{q-1} \delta_{ij} \Delta GDP_{it-j} + \varepsilon_{it}$$

where ϕ_i is the error correction parameter, indicates a long-term relationship between REC and GDP if it is negative and statistically significant.

3. Panel Causality Test

Emirmahmutoglu and Kose (2011) simply expanded the Toda-Yamamoto approach to Granger causation in time series data for panel data sets. This approach to panel causation also takes into account cross-section dependency, as critical values for panel statistics are derived from boot distributions, regardless of whether the variables are stationary or cointegrated. In the case of Granger non-causality, the null hypothesis is expressed as $H_0: R_i \alpha_i = \hat{0}$, for all i . Where R_i is $(q_i \times p^2 k_i)$ matrix with rank q_i for each cross-sectional units and $\hat{0}$ is a $(q_i \times 1)$ zeros vector. To test the null hypothesis, Emirmahmutoglu and Kose (2011) offer estimating a level VAR ($k_i + dmax_i$) in heterogeneous mixed panels:

$$z_{i,t} = \mu_i + A_{i1} z_{i,t-1} + \dots + A_{ik} z_{i,t-k} + \sum_{l=k_i+1}^{k_i+dmax_i} A_{il} z_{i,t-l} + u_{i,t}$$

Where A_{i1}, \dots, A_{ik} are fixed ($p \times p$) matrices of parameters that are allowed to vary across units. To test the Granger non-causality hypothesis Fisher test statistics (λ) are used as follows:

$$\lambda = -2 \sum_{i=1}^N \ln(p_i)$$

where p_i is the p – value corresponding to the Wald statistic of the i -th individual cross-section In this causality approach developed by Emirmahmutoglu and Kose (2011), the following bivariate VAR model is estimated for each cross-section:

$$y_{i,t} = \mu_i^y + \sum_{j=1}^{k_i+dmax_i} A_{21,ij} x_{i,t-j} + \sum_{j=1}^{k_i+dmax_i} A_{22,ij} y_{i,t-j} + u_{i,t}^y$$

where $dmax_i$ is defined for each unit as the maximum integration order suspected to occur in the system (Emirmahmutoglu and Kose, 2011:872).

D. EMPIRICAL FINDINGS

The current paper focuses on the period 1996-2017 to investigate whether FD indicators can play a role in REC for twelve IEA countries. To determine the appropriate unit root approach, firstly, the correlation between units was investigated in the panel data. Information on the test results applied to determine the existence of a relationship between the units is presented in Table 3.

Table 3: Cross-Section Dependency Test

Series / Method	LM	CD _{LM}	LM _{BC}	CD
OPrvtDS	409.8329***	29.92681***	29.64110***	10.16362***
OPblcDS	262.8994***	17.13789***	16.85218***	-2.141532**
LL	537.0100***	40.99616***	40.71044***	3.343265***
DCPrvtS	676.1990***	53.11100***	52.82529***	12.11029***
DMB	722.8059***	57.16761***	56.88190***	13.33023***
SMTVTrade	431.3679***	31.80119***	31.51548***	9.940698***
ROE	115.7163***	4.327251***	4.041537***	4.915839***
SMC	336.5543***	23.54873***	23.26302***	10.42817***
SMTR	264.4631***	17.27399***	16.98828***	4.736146***
GDP	277.4217***	18.40190***	18.11618***	14.70694***
REC	904.3698***	72.97073***	72.68501***	21.33809***

*** denotes significance at 0.01.

It is followed from Table 3 that all series used in the study have inter-unit correlations within the framework of cross-sectional dependency approaches. In this context, the unit root analysis of the series containing cross-section dependency was investigated with the CADF approach of Pesaran (2007), one of the second-generation unit root tests, and the findings are presented in Table 4.

Table 4: Panel CIPS Values

	Levels				First Difference			
	Constant (C)	Lags	Constant/ Trend (C/T)	Lags	Constant (C)	Lags	Constant/ Trend (C/T)	Lags
OPrvtDS	0.617	3	2.652	3	-1.865**	2	-1.847 **	2
OPblcDS	-0.242	3	0.780	3	-3.157***	2	-2.555***	2
LL	-1.707**	3	2.538	3	-4.098***	1	-2.785***	1
DCPrvtS	2.711	3	4.450	3	-1.657**	2	-2.325**	2
DMB	3.970	3	-0.017	1	-4.461***	1	-3.914***	1
SMTVTrade	-1.417*	3	-3.574***	3	-4.755***	3	-3.208***	3
SMR	-2.424***	3	-0.158	3	-2.488***	3	-3.171***	2
ROE	-0.580	3	-1.280*	3	-2.513***	3	-1.745**	2
SMC	0.495	3	1.028	3	-5.032***	1	-4.414***	1
SMTR	-1.830**	3	1.774	3	-2.865***	2	-2.781***	2
GDP	-2.456***	3	-1.497*	3	-3.142***	3	-5.672***	1
REC	0.924	3	-1.710**	3	-3.651***	3	-2.721***	3
DMBACB	-0.745	3	2.035	3	-4.206***	1	-3.809***	1

Critical value for levels: %10: -2.140 %5: -2.250 %1: -2.450. ***, **, and * denote significance at 0.01, 0.05 and 0.10, respectively.

According to Pesaran's (2007) constant and constant-trend model findings in Table 3, all series except GDP and SMTVTrade series are found to be stationary at the first difference (I(1)). GDP and SMTVTrade series are stationary at levels (I(0)). In reference to the constant model, the LL, SMR, and SMTR series are also determined to be stationary at their levels.

Table 5: Slope Homogeneity Test

	FIN1		FIN2		FIN3	
	Statistic	P-Value	Statistic	P-Value	Statistic	P-Value
$\widehat{\Delta}$ Test	-0.588	0.557	-0.832	0.406	-0.204	0.838
$\widehat{\Delta}_{adj}$ Test	-0.772	0.440	-1.064	0.287	-0.247	0.805

To account for autocorrelation in the residual, be used the HAC robust standard errors following Blomquist and Westerlund (2013), we used the Quadratic-Sphere kernel with, say, a bandwidth of 6.

The Delta test, which is used to determine whether the slope coefficient in the cointegration equation is homogeneous or not and which was put forward by Swamy in 1970, was developed by Pesaran and Yamagata (2008). Table 5 shows the results of the slope homogeneity for all three models. As can be seen, the null hypothesis of slope homogeneity is not rejected by both delta and delta-adjusted tests; thus, it supports country-specific homogeneity. Since there is a cross-sectional dependency problem in series, Westerlund (2007) cointegration test was used.

Table 6: Panel Cointegration Test

		G_t	G_a	P_t	P_a
FIN1	Statistic	-0.574	-0.098	-0.815	-0.041
	Z-Value	4.732	4.765	3.778	2.878
	Robust P-Value	0.730	0.720	0.380	0.570
FIN2	Statistic	-2.448	-2.276	-9.541	-6.026
	Z-Value	1.018	5.713	-1.070	2.793
	Robust P-Value	0.160	0.040**	0.000***	0.010**
FIN3	Statistic	-2.860	-3.585	-6.479	-4.627
	Z-Value	-1.364	4.748	1.602	3.003
	Robust P-Value	0.300	0.030**	0.010**	0.020**
EDM	Statistic	-1.963	-3.024	-8.608	-7.467
	Z-Value	-1.696	4.621	-1.501	0.862
	Robust P-Value	0.160	0.000***	0.000***	0.030**

***, **, and * denote significance at 0.01, 0.05 and 0.10, respectively.

The Westerlund (2007) panel cointegration analysis results based on the error correction model are presented in Table 6. According to G_a , P_t , and P_a test statistics, except for the G_t test statistics, the null hypothesis can be rejected for FIN2, FIN3, and EDM models, but it cannot be rejected for the FIN1 model. Therefore, it can be said that there is a long-term relationship between the relevant variables and renewable energy consumption for FIN2, FIN3, and EDM models within the scope of bootstrap critical values but not for the FIN1 model.

Table 7: Long-Term and Short-Term Estimations

Model		Variable	MG	PMG	DFE
FIN2	Long-Term	LL	0.2808*	-0.0731**	0.09217
		DCPrvtS	-0.1409	0.0889**	0.0817
		DMB	0.0618	0.1134***	0.0533
	Short-Term	EC ₋₁	-0.2046***	-0.1241***	-0.0637***
		DLL	0.0029	0.0035	-0.0032
		DDCPrvtS	-0.0285	-0.0369*	-0.0053
		DDMB	-0.0240	-0.0048	-0.0039
		C	-	0.2879	-
		Hausman Chi-Sq. Test	MG Vs. PMG 11.23 (0.0106)	DFE Vs. PMG 6.63 (0.0845)	MG Vs. DFE 0.46 (0.9269)
	FIN3	Long-Term	OPblcDS	22.8738	-0.4231***
OPrvtDS			0.9329*	0.2276***	0.1479***
Short-Term		EC ₋₁	-0.0526**	-0.1378**	-0.0721***
		DOPblcDS	-1.0105	-0.8976	-0.0315
		DOPrvtDS	-0.0404	-0.042	-0.0030
		C	-	2.7406	0.4004
		Hausman Chi-Sq. Test	MG Vs. PMG 3.53 (0.1712)	DFE Vs. PMG 45.31 (0.000)	MG Vs. DFE 0.94 (0.6260)
EDM	Long-Term	GDP	-2.7348	0.1620**	-2.1756
	Short-Term	EC ₋₁	0.0437**	0.0322***	-0.0571***
		DGDP	0.0258	-0.0012	0.0670***
		Hausman Chi-Sq. Test	MG Vs. PMG 0.30 (0.5824)	DFE Vs. PMG 15.02 (0.0001)	MG Vs. DFE 0.01 (0.9340)

***, **, and * denote significance at 0.01, 0.05 and 0.10, respectively.

The outputs of long and short-term relationship estimates of MG, PMG, and DFE methods of FIN2, FIN3, and EDM models are presented in Table 7. According to Hausman chi-square test results, it is accepted that the most suitable estimator for FIN3 and EDM models belongs to DFE method, and for FIN2 model belongs to PNG method. When FIN2 model results are examined, the error correction parameter (-0.1241) is negative and significant, and there is a long-term relationship between the variables. Accordingly, approximately 12% of the imbalances that occur in one period will be corrected in the next period, and it will be brought closer to the long-term balance. Long-term coefficients of liquid liabilities, domestic credit to private sector, and deposit money banks' assets variables are statistically significant as -0.0731, 0.0889, and 0.1134, respectively. In the long run, 1% increase in LL is expected to reduce renewable energy consumption by about 0.07%. The 1% increase in DCPrvtS and DMB is expected to increase renewable energy consumption by about 0.09% and 0.11%, respectively. While the short-term relationship between DCPrvtS and REC is negative and statistically significant, the short-term parameters

of LL and DMB variables are not statistically significant. These results show that while the hypothesis H2 is valid for LL, one of the banking indicators, the findings regarding DCPrvtS and DMB do not support the hypothesis.

When the DFE estimation results of the FIN3 model are examined, it is observed from Table 7 that the error correction parameter is negative and statistically significant, and the long-term coefficients of the OPblcDS and OPrvtDS variables are positively signed and statistically significant. Accordingly, the 1% increase in the variables of outstanding international private debt securities and outstanding international public debt securities is expected to increase renewable energy consumption by approximately 0.69 and 0.15, respectively. However, it was determined that the short-term coefficients of OPblcDS and OPrvtDS variables are not statistically significant. Findings on stock market indicators support the H2 hypothesis, suggesting that financial development increases renewable energy consumption.

Finally, according to the DFE estimation results of the economic development model, the error correction parameter is negative and statistically significant. While the long-term coefficient of GDP is negative but not statistically significant, the short-term coefficient is positively (0.0670) and statistically significant. Accordingly, a 1% increase in GDP in the short term will increase renewable energy consumption by approximately 0.07%. In this case, it can be said that the H1 hypothesis is valid for these countries in the short term.

Considering that there is a long-term relationship between variables, causality analysis was applied to examine short-term dynamics.

Table 8: Fisher Causality Test (For Panel)

	OPrvtDS→ REC	OPblcDS→ REC	LL→REC	DCPrvtS→ REC	DMB→ REC	SMTVTrade→ REC
Fisher Test	63.636***	56.803**	70.008***	41.499	43.239	40.306
	SMR→ REC	ROE→ REC	SMC→ REC	SMTR→ REC	GDP→ REC	DMBACB→ REC
Fisher Test	20.365	25.722	28.471	27.247	87.401***	36.250

***, **, and * denote significance at 0.01, 0.05 and 0.10, respectively.

The causality relationship between the series was examined with the Panel-Fisher causality test. As can be seen in Table 8, a causality relationship towards renewable energy consumption (REC) from the outstanding international private debt securities (OPrvtDS), outstanding international public debt securities (OPblcDS), and gross domestic product (GDP) has been determined for the panel. A causality relationship to REC from all other variables has not been found.

Table 9: Fisher Causality Test (individual country results)

Country	Austria		Australia		Korea, Rep.		Turkey		United States		Greece	
	Wald	P-value	Wald	P-value	Wald	P-value	Wald	P-value	Wald	P-value	Wald	P-value
OPrvtDS→REC	2.831* (1)	0.092	0.339 (1)	0.561	1.168 (1)	0.280	0.005 (1)	0.945	1.598 (1)	0.206	4.539 (2)	0.103
OPbldDS→REC	0.021 (1)	0.886	1.752 (1)	0.186	2.599 (1)	0.107	0.015 (1)	0.902	10.772* * (3)	0.013	0.401 (1)	0.526
LL→REC	0.250 (1)	0.617	0.052 (1)	0.819	23.28*** 5 (3)	0.000	0.747 (1)	0.387	0.099 (1)	0.753	0.666 (1)	0.415
DCPrvtS→REC	1.311 (1)	0.252	1.455 (1)	0.228	0.080 (1)	0.777	6.895** (2)	0.032	0.001 (1)	0.978	1.844 (1)	0.175
DMB→REC	0.350 (1)	0.554	1.262 (1)	0.261	9.820** (3)	0.020	0.014 (1)	0.904	0.120 (1)	0.729	0.308 (1)	0.579
SMTVTrade→REC	4.786* (2)	0.091	1.697 (2)	0.428	1.719 (1)	0.190	0.242 (1)	0.623	0.249 (2)	0.883	2.393 (2)	0.302
SMR→REC	0.137 (1)	0.711	1.157 (1)	0.282	0.080 (1)	0.778	0.525 (1)	0.469	0.020 (1)	0.888	1.623 (1)	0.203
ROE→REC	0.017 (1)	0.896	2.097 (1)	0.148	0.080 (1)	0.778	0.732 (1)	0.392	0.109 (1)	0.741	6.692** (1)	0.010
SMC→REC	0.007 (1)	0.932	0.880 (1)	0.348	0.006 (1)	0.938	1.528 (1)	0.216	0.616 (1)	0.432	8.731** (2)	0.013
SMTR→REC	8.712** (2)	0.013	0.462 (1)	0.497	1.944 (1)	0.163	0.998 (1)	0.318	0.066 (1)	0.798	0.022 (1)	0.883
GDP→REC	1.085 (1)	0.298	3.383* (1)	0.066	0.011 (1)	0.918	0.420 (1)	0.517	0.024 (1)	0.877	8.627** * (1)	0.003
DMBACB→REC	13.004 *** (3)	0.005	0.009 (1)	0.923	0.765 (2)	0.682	0.342 (3)	0.952	1.829 (3)	0.609	2.220 (1)	0.136

***, **, and * denote significance at 0.01, 0.05 and 0.10, respectively. Values in () indicate the lag lengths.

Table 9: Fisher Causality Test (individual country results) (continue)

Country	Hungary		Ireland		Japan		New Zealand		Poland		Spain	
	Wald	P-value	Wald	P-value	Wald	P-value	Wald	P-value	Wald	P-value	Wald	P-value
OPrvtDS→R	1.699	0.192	31.720**	0.000	0.191	0.662	0.262	0.609	0.484	0.487	6.523	0.11
EC	(1)		* (2)		(1)		(1)		(1)		(1)	
OPblcDS→R	4.098**	0.040	6.435**	0.040	6.501*	0.090	1.885	0.170	16.656**	0.001	1.675	0.196
EC	(1)	3	(2)		(3)		(1)		* (3)		(1)	
LL→REC	7.494***	0.006	28.034**	0.000	0.232	0.630	0.325	0.569	1.989	0.575	1.168	0.280
	(1)		* (2)		(1)		(1)		(3)		(1)	
DCPrvtS→R	0.034	0.854	5.362	0.147	0.380	0.538	0.538	0.463	2.046	0.153	16.63***	0.001
EC	(1)		(3)		(1)		(1)		(1)		4 (3)	
DMB→REC	0.107	0.744	14.396**	0.001	0.061	0.805	9.869*	0.020	1.283	0.527	3.088*	0.079
	(1)		* (2)		(1)		* (3)		(2)		(1)	
SMTVTrade	0.144	0.931	3.371	0.185	0.000	0.998	0.526	0.468	23.249**	0.000	1.400	0.497
→REC	(2)		(2)		(1)		(1)		* (3)		(2)	
SMR→REC	1.857	0.395	0.708	0.400	0.021	0.884	0.466	0.495	5.021	0.170	1.357	0.244
	(2)		(1)		(1)		(1)		(3)		(1)	
ROE→REC	0.205	0.903	1.111	0.574	0.537	0.464	1.351	0.245	0.256	0.613	4.118	0.249
	(2)		(2)		(1)		(1)		(1)		(3)	
SMC→REC	2.136	0.314	0.234	0.890	2.316	0.314	0.332	0.565	7.338***	0.062	1.230	0.541
	(2)		(2)		(2)		(1)		(3)		(2)	
SMTR→RE	4.714**	0.030	0.097	0.755	0.012	0.912	0.441	0.507	0.407	0.523	0.100	0.951
C	(1)		(1)		(1)		(1)		(1)		(2)	
GDP→REC	27.957**	0.000	12.257**	0.000	1.247	0.264	0.384	0.535	6.222*	0.101	7.984***	0.005
	* (1)		* (1)		(1)		(1)		(3)		(1)	
DMBACB→	0.046	0.977	1.107	0.575	2.373	0.123	1.405	0.236	11.024**	0.012	2.355	0.308
REC	(2)		(2)		(1)		(1)		* (3)		(2)	

The individual country results obtained from the Emirmahmutoglu-Köse (2011) causality test are given in Table 9. When individual country results were evaluated, "OPrvtDS is not cause of REC" null hypothesis was rejected for Austria and Ireland and accepted for all other countries. The "OPblcDS is not the cause of REC" null hypothesis was rejected for United States, Hungary, Ireland, Japan, and Poland while it was accepted for all other countries. There is a causal relationship from LL to REC for Korea Rep., Hungary, and Ireland. A causality relationship from DCPrvtS to REC has been identified for Turkey and Spain only. When examining individual country results for BMG, it is seen that there is a causality relationship from DMB to REC for Korea, New Zealand, and Spain. There is a causal relationship from DMBACB to REC for Australia and Poland. A causality relationship from SMTVTrade to REC has been established for Austria and Poland. No causality relationship from SMR to REC has been found for any country level, and only for Greece, a causal relationship exists from ROE to REC. Again, there is a causal relationship from SMC to REC only for Greece and Poland. A causality relationship from SMTR to REC has been observed for Austria and Hungary. Finally, when examining individual country levels for the GDP variable, there is a causality relationship from GDP to REC for Australia, Greece, Hungary, Ireland, Poland, and Spain.

E. CONCLUSION

In this study, the relation between financial development (FD), economic growth (EG), and renewable energy consumption (REC) are investigated for twelve countries belonging to the IEA, which includes Austria, Australia, Korea, Rep., Turkey, United States, Greece, Hungary, Ireland, Japan, New Zealand, Poland, Spain for the period 1996-2017. FD is evaluated with three subdimensions as banking, stock market, and bond market. The effect of three financial development variables FIN1 (stock market), FIN2 (banking), and FIN3 (bond market) and economic growth on REC are investigated. In the empirical application, cointegration and causality tests are applied for each financial development indicator, EG, and REC data. Several prerequisite tests for cointegration and causality tests are also applied to our model.

According to panel cointegration test results, long-term coefficients of liquid liabilities (LL), domestic credit to private sector (DCPrvtS), deposit money banks' assets (DMB), outstanding international public debt securities (OPblcDS), and outstanding international private debt securities (OPrvtDS) variables are statistically significant. Yet, LL is observed negatively correlated with renewable energy consumption while DCPrvtS, DMB, OPblcDS, and OPrvtDS are positively in the long run. EG is observed affecting REC positively in the short term.

According to panel causality test results, a causality relationship towards REC from the outstanding international private debt securities (OPrvtDS), outstanding international public debt securities (OPblcDS), and gross domestic product (GDP) has been determined for the panel. At the country level, REC is causally related to several FD indicators and EG for different countries in our whole sample. These results also imply the existence of short-term relation between FD & REC, and EG & REC.

In conclusion, three different components of FD efficiently evaluate the effect of FD on REC. The general observation is that both stock market, banking, and bond market-related FD indicators positively affect REC except liquid liabilities. This result is assumed to be stemming from that higher liquid liabilities leads countries to turn to non-renewable energy sources. Thus, short-term debt obligations may decrease the efficiency of energy use (Shahbaz & Lean, 2012; Sadorsky, 2010; Tamazian et al., 2009). Furthermore, the well-developed bond market seems highly related to REC in the short term. This result is also consistent with the literature (Destek, 2018; Miola et al., 2021). As a general observation, the stock market and bond market variables seem to be more related to REC than banking indicators. Furthermore, the results support the main concern about FD measurement mentioned previously in our research: the effect of FD on REC changes drastically according to indicators. In the context of economic growth, the results also validate our hypothesis, assuming the positive effect of EG on REC (Akhtar et al., 2016; Magazzino, 2018; Shahbaz & Lean, 2012).

It is suggested that an increase in economic growth results in higher renewable energy consumption for policymakers. Similarly, enhancement in financial development causes advance in REC. Governors might support businesses through loanable funds and capital market instruments to promote renewable energy consumption. Financialization via the banking sector, capital, and bond markets seems to provide firms with higher operational activities and renewable energy consumption.

Our empirical findings rely on our sample and utilize methodological approaches. Although our main concern is covering all aspects of the relation between FD, economic growth, and REC, different methodologies and sample countries maybe result in various observations. Thus, it is suggested that our approach can be applied to other countries and varying periods. Another restriction is the utilized data. Some energy efficiency-related country data does not exist or is hard to gain; the statements about the effect of FD and economic growth on energy efficiency rather than REC relies on our assumptions. This effect can also be investigated via further studies.

Contribution Rate Declaration

The authors declare that they have contributed equally to the article.

Conflict of Interest Declaration

The authors of the article declare that there is no conflict of interest between them.

References

- Abbasi, F., & Riaz, K. (2016). CO2 emissions and financial development in an emerging economy: An augmented VAR approach. *Energy Policy*, 90, 102–114. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2015.12.017>
- Abosedra, S., & Baghestani, H. (1989). New evidence on the causal relationship between United States energy consumption and gross national product. *The Journal of Energy and Development*, 14(2), 285–292.
- Akhtar, M., Sheikh, M., & Anam, A. (2016). Financial Development, Energy Consumption and Trade Openness Nexus: Empirical Evidence from Selected South Asian Countries. *Pakistan Journal of Social Sciences (PJSS)*, 36(1), 505–518.
- Al-mulali, U., & Binti Che Sab, C. N. (2012). The impact of energy consumption and CO2 emission on the economic growth and financial development in the Sub Saharan African countries. *Energy*, 39(1), 180–186. <https://doi.org/10.1016/j.energy.2012.01.032>
- Alam, A., Azam, M., Abdullah, A. Bin, Malik, I. A., Khan, A., Hamzah, T. A. A. T., Faridullah, Khan, M.M., Zahoor, H., & Zaman, K. (2015). Environmental quality indicators and financial development in Malaysia: unity in diversity. *Environmental Science and Pollution Research*, 22(11), 8392–8404. <https://doi.org/10.1007/s11356-014-3982-5>
- Alam, A., Malik, I. A., Abdullah, A. Bin, Hassan, A., Faridullah, Awan, U., Ali, G., Zaman, K., & Naseem, I. (2015). Does financial development contribute to SAARC'S energy demand? from energy crisis to energy reforms. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 41, 818–829. <https://doi.org/10.1016/j.rser.2014.08.071>
- Ali, H. S., Hook, L. S., & Yusop, Z. Bin. (2015). Financial development and energy consumption nexus in Nigeria: An application of autoregressive distributed lag bound testing approach. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 5(3), 816–821.
- Alsaleh, M., & Abdul-Rahim, A. S. (2019). Financial development and bioenergy consumption in the EU28 Region: Evidence from panel auto-regressive distributed lag bound approach. *Resources*, 8(1), 1–13. <https://doi.org/10.3390/resources8010044>
- Asafu-Adjaye, J. (2000). The relationship between energy consumption, energy prices and economic growth: time series evidence from Asian developing countries. *Energy economics*, 22(6), 615–625
- Asongu, S. A., Agboola, M. O., Alola, A. A., & Bekun, F. V. (2020). The criticality of growth, urbanization, electricity and fossil fuel consumption to environment sustainability in Africa. *Science of the Total Environment*, 712, 136376. <https://doi.org/10.1016/j.scitotenv.2019.136376>
- Assi, A. F., Isiksal, A. Z., & Tursoy, T. (2020). Highlighting the connection between financial development and consumption of energy in countries with the highest economic freedom. *Energy Policy*, 147, 111897.
- Assi, A. F., Zhakanova Isiksal, A., & Tursoy, T. (2021). Renewable energy consumption, financial

- development, environmental pollution, and innovations in the ASEAN + 3 group: Evidence from (P-ARDL) model. *Renewable Energy*, 165, 689–700. <https://doi.org/10.1016/j.renene.2020.11.052>
- Baltagi, B. H, Feng, Q., and C. Kao (2012). A Lagrange Multiplier test for Cross-sectional Dependence in a Fixed Effects Panel Data Model. *Journal of the Econometrics*, 170, 164–177.
- Bulut, U., & Muratoglu, G. (2018). Renewable energy in Turkey: Great potential, low but increasing utilization, and an empirical analysis on renewable energy-growth nexus. *Energy Policy*, 123(September), 240–250. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2018.08.057>
- Breusch T.S. & Pagan A.R. (1980), The Lagrange Multiplier test and its Applications to model Specification in Econometrics. *The Review of Economic Studies*, 47(1), 239- 253.
- Zeidan, M. (2020, October 1). *Arab oil embargo*. Encyclopedia Britannica. <https://www.britannica.com/event/Arab-oil-embargo>
- Burakov, D., & Freidin, M. (2017). Financial development, economic growth and renewable energy consumption in Russia: A vector error correction approach. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 7(6), 39–47.
- Chai, J., Xing, L., Lu, Q., Liang, T., Lai, K. K., & Wang, S. (2016). The non-linear effect of Chinese financial developments on energy supply structures. *Sustainability (Switzerland)*, 8(10), 1–21. <https://doi.org/10.3390/su8101021>
- Destek, M. A. (2018). Financial development and energy consumption nexus in emerging economies. *Energy Sources, Part B: Economics, Planning and Policy*, 13(1), 76–81. <https://doi.org/10.1080/15567249.2017.1405106>
- Dogan, E., & Seker, F. (2016). The influence of real output, renewable and non-renewable energy, trade and financial development on carbon emissions in the top renewable energy countries. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 60, 1074–1085. <https://doi.org/10.1016/j.rser.2016.02.006>
- Durusu-Ciftci, D., Soytaş, U., & Nazlıoğlu, S. (2020). Financial development and energy consumption in emerging markets: Smooth structural shifts and causal linkages. *Energy Economics*, 87, 104729. <https://doi.org/10.1016/j.eneco.2020.104729>
- Eden, S. H., & Hwang, B. K. (1984). The relationship between energy and GNP: further results. *Energy Economics*, 6(3), 186-190.
- Eluwole, K. K., Akadiri, S. Saint, Alola, A. A., & Etokakpan, M. U. (2020). Does the interaction between growth determinants a drive for global environmental sustainability? Evidence from world top 10 pollutant emissions countries. *Science of the Total Environment*, 705, 135972. <https://doi.org/10.1016/j.scitotenv.2019.135972>
- Emirmahmutoglu F. & Kose N. (2011). Testing for Granger causality in heterogeneous mixed panels, *Economic Modelling*, 28 (3), 870-876, <https://doi.org/10.1016/j.econmod.2010.10.018>.
- Fernandes, K., & Reddy, Y. V. (2020). Determinants of energy consumption in newly industrialised

- countries of asia. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 11(1), 93–100. <https://doi.org/10.32479/ijeep.10725>
- Hafeez, M., Yuan, C., Shahzad, K., Aziz, B., Iqbal, K., & Raza, S. (2019). An empirical evaluation of financial development-carbon footprint nexus in One Belt and Road region. *Environmental Science and Pollution Research*, 26(24), 25026–25036. <https://doi.org/10.1007/s11356-019-05757-z>
- Halicioglu, F. (2009). An econometric study of CO2 emissions, energy consumption, income and foreign trade in Turkey. *Energy policy*, 37(3), 1156-1164.
- Hermes, N., & Lensink, R. (2003). Foreign direct investment, financial development and economic growth. *Journal of Development Studies*, 40(1), 142–163. <https://doi.org/10.1080/00220380412331293707>.
- International Energy Agency, (2020). *World Energy Outlook*, IEA. <https://www.iea.org/reports/world-energy-outlook-2020>
- Islam, F., Shahbaz, M., Ahmed, A. U., & Alam, M. M. (2013). Financial development and energy consumption nexus in Malaysia: A multivariate time series analysis. *Economic Modelling*, 30(1), 435–441. <https://doi.org/10.1016/j.econmod.2012.09.033>
- Jalil, A., & Feridun, M. (2011). The impact of growth, energy and financial development on the environment in China: A cointegration analysis. *Energy Economics*, 33(2), 284–291. <https://doi.org/10.1016/j.eneco.2010.10.003>
- Karanfil, F., 2009. How many times again will we examine the energy–income nexus using a limited range of traditional econometric tools?. *Energy Policy*, 37, 1191–1194.
- Kraft, J., & Kraft, A. (1978). On the relationship between energy and GNP. *The Journal of Energy and Development*, 401-403.
- Magazzino, C. (2018). GDP, energy consumption and financial development in Italy. *International Journal of Energy Sector Management*, 12(1), 28–43. <https://doi.org/10.1108/IJESM-01-2017-0004>
- Mahalik, M. K., Babu, M. S., Loganathan, N., & Shahbaz, M. (2017). Does financial development intensify energy consumption in Saudi Arabia? *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 75(February 2016), 1022–1034. <https://doi.org/10.1016/j.rser.2016.11.081>
- Masih, A. M., & Masih, R. (1996). Energy consumption, real income and temporal causality: results from a multi-country study based on cointegration and error-correction modelling techniques. *Energy economics*, 18(3), 165-183.
- Miola, I., Junqueira, G. de O., Prol, F., Vecchione-Gonçalves, M., Ferrando, T., & Herrera, H. (2021). Green bonds in the world-ecology: capital, nature and power in the financialized expansion of the forestry industry in Brazil. *Relaciones Internacionales*, (46), 161–180. <https://doi.org/10.15366/relacionesinternacionales2021.46.009>
- Mironiuc, M., & Huian, M. C. (2017). Empirical study on the interdependence between environmental

wellbeing, financial development and economic growth. *Environmental Engineering and Management Journal*, 16(11), 2625–2635. <https://doi.org/10.30638/eemj.2017.273>

Mukhtarov, S., Humbatova, S., Seyfullayev, I., & Kalbiyev, Y. (2019). The effect of financial development on energy consumption in the case of Kazakhstan. *Journal of Applied Economics*, 23(1), 75–88. <https://doi.org/10.1080/15140326.2019.1709690>

Nkalu, C. N., Ugwu, S. C., Asogwa, F. O., Kuma, M. P., & Onyeke, Q. O. (2020). Financial Development and Energy Consumption in Sub-Saharan Africa: Evidence From Panel Vector Error Correction Model. *SAGE Open*, 10(3). <https://doi.org/10.1177/2158244020935432>

Omri, A., & Kahouli, B. (2014). Causal relationships between energy consumption, foreign direct investment and economic growth: Fresh evidence from dynamic simultaneous-equations models. *Energy Policy*, 67, 913-922.

Our World in Data. (2020). *Renewable Energy*, Our World in Data. <https://ourworldindata.org/renewable-energy>

Our World in Data. (2020). <https://ourworldindata.org/explorers/energy?tab=chart&xScale=linear&yScale=linear&stackMode=null&endpointsOnly=0&time=earliest..latest&country=United%20States~United%20Kingdom~China~World~India~Brazil~South%20Africa®ion=World&Total%20or%20Breakdown%20=Total&Select%20a%20source%20=Low-carbon&Energy%20or%20Electricity%20=Primary%20energy&Metric%20=Per%20capita%20consumption>

Ozturk, I. (2010). A literature survey on energy–growth nexus. *Energy policy*, 38(1), 340-349.

Pan, X., Uddin, M. K., Saima, U., Guo, S., & Guo, R. (2019). Regime switching effect of financial development on energy intensity: Evidence from Markov-switching vector error correction model. *Energy Policy*, 135(2), 110995. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2019.110995>

Pao, H. T., & Tsai, C. M. (2011). Multivariate Granger causality between CO2 emissions, energy consumption, FDI (foreign direct investment) and GDP (gross domestic product): evidence from a panel of BRIC (Brazil, Russian Federation, India, and China) countries. *Energy*, 36(1), 685-693.

Pata, U. K. (2018). Renewable energy consumption, urbanization, financial development, income and CO2 emissions in Turkey: Testing EKC hypothesis with structural breaks. *Journal of Cleaner Production*, 187, 770–779. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2018.03.236>

Pesaran M. H. & Smith, R. P. (1995). Estimating long-run relationships from dynamic heterogeneous panels. *Journal of Econometrics*, 68(1), 79-113. [https://doi.org/10.1016/0304-4076\(94\)01644-F](https://doi.org/10.1016/0304-4076(94)01644-F).

Pesaran M. H., Shin, Y. & Smith, R. P. (1999) Pooled mean group estimation of dynamic heterogeneous panels. *Journal of the American Statistical Association*, 94(446), 621-634. <https://doi.org/10.1080/01621459.1999.10474156>

- Pesaran, M. H. (2004). General diagnostic tests for cross section dependence in panels. *Paper University of Cambridge*, 0435.
- Pesaran, M.H., (2007). A Simple panel unit root test in the presence of cross-section dependence, *Journal of Applied Econometrics*, 22, 365-312.
- Pesaran, M. H. & Yamagata, T. (2008). Testing slope homogeneity in large panels. *Journal of Econometrics*, 142(1), 50-93.
- Rahman, M. M., & Velayutham, E. (2020). Renewable and non-renewable energy consumption-economic growth nexus: new evidence from South Asia. *Renewable Energy*, 147, 399-408.
- Roser, M. (2020, December 1). *The world's energy problem*. Our World in Data. <https://ourworldindata.org/worlds-energy-problem>
- Qamruzzaman, M., & Jianguo, W. (2020). The asymmetric relationship between financial development, trade openness, foreign capital flows, and renewable energy consumption: Fresh evidence from panel NARDL investigation. *Renewable Energy*, 159, 827-842. <https://doi.org/10.1016/j.renene.2020.06.069>
- Sadorsky, P. (2010). The impact of financial development on energy consumption in emerging economies. *Energy Policy*, 38(5), 2528-2535. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2009.12.048>
- Salahuddin, M., Gow, J., & Ozturk, I. (2015). Is the long-run relationship between economic growth, electricity consumption, carbon dioxide emissions and financial development in Gulf Cooperation Council Countries robust? *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 51, 317-326. <https://doi.org/10.1016/j.rser.2015.06.005>
- Shahbaz, M., & Balsalobre-Lorente, D. (2020). Econometrics of Green Energy Handbook. *Econometrics of Green Energy Handbook*. <https://doi.org/10.1007/978-3-030-46847-7>
- Shahbaz, M., Khan, S., & Tahir, M. I. (2013). The dynamic links between energy consumption, economic growth, financial development and trade in China: Fresh evidence from multivariate framework analysis. *Energy Economics*, 40, 8-21. <https://doi.org/10.1016/j.eneco.2013.06.006>
- Shahbaz, M., & Lean, H. H. (2012). Does financial development increase energy consumption? The role of industrialization and urbanization in Tunisia. *Energy Policy*, 40(1), 473-479. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2011.10.050>
- Shahbaz, M., Shahzad, S. J. H., Ahmad, N., & Alam, S. (2016). Financial development and environmental quality: The way forward. *Energy Policy*, 98, 353-364. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2016.09.002>
- Soytas, U., & Sari, R. (2003). Energy consumption and GDP: causality relationship in G-7 countries and emerging markets. *Energy economics*, 25(1), 33-37.
- Tamazian, A., Chousa, J. P., & Vadlamannati, K. C. (2009). Does higher economic and financial development lead to environmental degradation: Evidence from BRIC countries. *Energy Policy*, 37(1), 246-253. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2008.08.025>

Temin, P. (1991). *Lessons from the great depression*. MIT Press.

The Shift Data Portal. (2020). *World Primary Energy Production*. The Shift Data Portal. <https://www.theshiftdataportal.org/energy/primary-energy?chart-type=line&chart-types=line&chart-types=ranking&disable-en=false&energy-families=Oil&energy-families=Coal&energy-families=Gas&energy-families=Nuclear&energy-families=Hydroelectricity&energy-fam>

Topcu, M., & Altay, B. (2017). New Insight into the Finance-Energy Nexus: Disaggregated Evidence from Turkish Sectors. *International Journal of Financial Studies*, 5(1), 1. <https://doi.org/10.3390/ijfs5010001>

Topcu, M., & Payne, J. E. (2017). The financial development–energy consumption nexus revisited. *Energy Sources, Part B: Economics, Planning and Policy*, 12(9), 822–830. <https://doi.org/10.1080/15567249.2017.1300959>

Tsaurai, K. (2020). Information and communication technology, energy consumption and financial development in africa. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 10(3), 429–437. <https://doi.org/10.32479/ijeep.8721>

Vasanth, V., Selvam, M., Lingaraja, K., & Ramkumar, R. R. (2015). Nexus between profitability and environmental performance of Indian firms: An analysis with Granger Causality. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 5(2), 433–439.

Vernon, R. (1976). *Oil Crisis*. United States.

Westerlund, J. (2007). Testing for error correction in panel data. *METEOR, Maastricht University School of Business and Economics*, 56. <https://doi.org/10.26481/umamet.2006056>

World Bank. (2020). *World Bank Database*. <https://data.worldbank.org/indicator/EG.USE.PCAP.KG.OE>

Zeren, F., & Koc, M. (2014). The nexus between energy consumption and financial development with asymmetric causality test: New evidence from newly Industrialized countries. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 4(1), 83–91.

SAĞLIK KURUMLARINDA PSİKOLOJİK SÖZLEŞME İHLALI VE HASTA GÜVENLİĞİ ARASINDAKİ İLİŞKİDE YÖNETİM DESTEĞİNİN ETKİSİ

 Hakan ERKUTLU^a

 Hatice UÇAK^b

Özet

Bu araştırmanın amacı sağlık sektöründe psikolojik sözleşme ihlali ve hasta güvenliği arasındaki ilişkide yönetim desteğinin düzenleyici rolü olup olmadığını araştırmaktır. Araştırmanın örneklemini Nevşehir’de faaliyet gösteren bir kamu ve bir özel hastanedeki ameliyathanede çalışan sağlık çalışanları oluşturmaktadır. Araştırma bulgularına göre psikolojik sözleşme ihlali ile hasta güvenliği arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır. Ayrıca, psikolojik sözleşme ihlali ve hasta güvenliği arasındaki ilişkide yönetim desteğinin düzenleyici rolü bulunmamıştır.

Anahtar Kelimeler: Psikolojik sözleşme ihlali, Hasta güvenliği, Yönetim desteği.

THE EFFECT OF MANAGEMENT SUPPORT ON THE RELATIONSHIP BETWEEN PSYCHOLOGICAL CONTRACT VIOLATION AND PATIENT SAFETY IN HEALTHCARE ORGANIZATIONS

Abstract

This study aims to determine whether management support has a moderating role in the relationship between psychological contract violation and patient safety in the healthcare sector. The research sample is composed of healthcare workers working in operating rooms in both public and private hospitals operating in Nevşehir. According to the research findings, it was found that there was not a significant relationship between psychological contract violation and patient safety. Moreover, the moderating role of management support in the relationship between psychological contract violation and patient safety has not been found.

Keywords: Psychological contract violation, Patient safety, Management support.

Giriş

İşletmelerin varlıklarını sürdürebilmeleri ve rekabet üstünlüğü sağlayabilmeleri için gereksinim duydukları önemli girdilerden biri insan gücüdür. İnsan gücünün istihdamı, örgüte olan bağlılığı ve çalışma ortamının güvenilirliği örgütün başarısı açısından önemli olduğundan örgüt içinde çalışan davranışları pek çok sektörde araştırma konusu olmaktadır. Çalışanlar ve örgüt arasındaki ilişki

^a Prof. Dr., Nevşehir Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, erkutlu@nevsehir.edu.tr

^b Dr. Öğr. Üyesi, Kapadokya Üniversitesi, Kapadokya Meslek Yüksekokulu, Ameliyathane Hizmetleri, haticeucak2008@gmail.com

Makale Geliş Tarihi: 20.03.2022, Makale Kabul Tarihi: 16.05.2022

tamamen ekonomik görüldüğünden, taraflar arasındaki alışveriş ilişkisinde iş sözleşmesi yasal zeminde garanti altına alınır. İki taraf arasında yapılan sözleşmede, çalışma saatleri, hastalık ve kaza durumu ve fesih koşulları gibi maddeler yer alır. Örgüt ile çalışan arasında ekonomik ve yasal olarak tanımlanan ilişkiye ek olarak taraflar arasında yazılı olmayan psikolojik ve sosyal değişime dayalı farklı bir ilişki de bulunmaktadır (Raeder & Grote, 2012, s. 2).

Bu psikolojik ve sosyal değişime dayalı bir ilişki karşılıklı bir dizi beklentiye neden olabilir. Bu beklentilerin örgüt için karşılığı; ihtiyaç duyulduğunda fazla çalışma, farklı görevleri de yerine getirme ve yüksek performans olurken, çalışan için ise karşılığı; fazla mesai sonrası ücret almak, takdir edilmek, kayırlamak ve terfi almaktır. İşte bu yazılı olmayan bireysel algıya dayanan beklenti ve farklılıklar son yıllarda örgütler için yeni bir olgu olan psikolojik sözleşme kavramıyla açıklanmaktadır. Taraflar arasında oluşan psikolojik sözleşmenin şartları yerine getirilmediğinde taraflar arasındaki ilişki bozulabilmekte, diğer bir ifadeyle psikolojik sözleşme ihlal edilmektedir. Psikolojik sözleşme ihlâli, çalışanların işten ayrılmasına, iş tatminsizliğine, iş kurallarına uymama ve kullanılan malzeme ve cihazlara karşı tahrip edici davranışlara daha çok yöneldiği ifade edilmektedir (Robbins, 1998'dan aktaran Dikili, 2013, s. 206).

Bu çalışmada ameliyathane ünitesinde çalışanlar ile hastane arasındaki psikolojik sözleşme ihlâli ve hasta güvenliği ilişkisi ele alınmaktadır. Çalışmada araştırma sorusu, psikolojik sözleşme ihlali ve hasta güvenliği arasındaki ilişkide yönetim desteğinin düzenleyici rolü olup olmadığı temel araştırma sorusu olarak ele alınmıştır. Araştırma sonuçları kapsamında psikolojik sözleşme ihlâlinin, taraflar arasındaki tutum ve davranışlarının anlaşılması ve örgüte yönelik çözüm yolu göstermesi açısından hastane yöneticilerine yararlı bilgiler sunacağı düşünülmektedir.

A. TEORİK ÇERÇEVE

1. Psikolojik Sözleşme

Örgütlerde insan kaynağının istihdamı, eğitimi, gelişimi ve yasal olarak taraflar arasında yapılan iş sözleşmesi ile örgüt ve çalışan arasındaki ilişki başlar. Bu iş ilişkisinde taraflar yasal metnin getirdiklerini kabul etmekle birlikte söze ve yazıya dökülmemiş beklentilerini de iş akdine taşır. Bu görünmez beklentiler zamanla karşılıklı çıkarların dışına taşıdığına örgüt ve çalışan arasında sorunlar oluşur. Chris Argyris'e (1960) göre psikolojik sözleşme kavramı, iki taraf arasında, birbirlerinin kurallarına saygılı olmaya dayalı, örtük ve yazılı olmayan anlaşma olarak tanımlanabilir. Levinson ve arkadaşları (1962) psikolojik sözleşmeyi; örgüt ve örgüt çalışanı arasındaki karşılıklı beklentilerin toplamı olarak; organizasyon psikoloğu olan Schein (1980) ise psikolojik sözleşmeyi; kişi ve örgüt arasındaki karşılıklı beklentileri yazılı olmayan bir beklentiler biçiminde ifade etmiştir (Behrens, 2009, s. 11).

Roehling (1997) kavramı özellikle organizasyon ve insan gücü arasındaki karşılıklı beklentiler olarak ele almaktadır. Rousseau ise (1989) psikolojik sözleşmelerin yeniden kavramsallaştırılmasını esas olarak "Örgütlerde psikolojik sözleşmeler" adlı çalışmasından sonra psikolojik sözleşme araştırmalarına değişik bir bakış açısı getirmiştir. Rousseau (1989) psikolojik sözleşme kavramının odak noktasını; tarafları karşılıklı taahhütlere bağlayan ve algılanan vaatlere odaklayan beklentiler olduğunu ancak

bunun yanı sıra kişinin kendi davranışları algıları ve örgüt davranışındaki özneliliğin de psikolojik sözleşmeyi etkilediğın ortaya koymaktadır (Minssen & Wehling, 2011, s. 317).

Psikolojik sözleşmenin bileşenleri ve onun anlayışları zaman içinde değışmiş ve onu tanımlayan yazarlar psikolojik sözleşme kavramını literatürde daha geniş anlamda kullanmışlardır. Bunlardan bazıları aşağıda verilmiştir: Levinson vd. (1970) psikolojik veya yazılı olmayan sözleşmenin karşılıklı beklentilerin bir ürünü olduğunu ve iki özelliğinden bahseder; birincisi büyük ölçüde örtük ve söylenemez olduğu, ikinci özelliğı ise bu sözleşmenin sık sık kişi ve şirket ilişkisinde öncelikli olduğudur (Behrens, 2009, s. 13). Psikolojik sözleşme, çalışan ve örgüt arasında sözle ifade edilmeyen, örtük, tarafların iş ilişkileri içerisinde birbirlerine vermeyi ve almayı umdukları, psikolojik yönü bulunan anlaşma olarak tanımlanmaktadır (Cihangiroğlu & Şahin, 2010, s. 3). Psikolojik sözleşme; kişi ve örgüt arasındaki karşılıklı beklentileri yazılı olmayan beklentiler olarak ifade etmiştir (Behrens, 2009, s. 11). Rousseau (2001) psikolojik sözleşmeyi, işçinin bilincinde yer alan, karşılıklı beklenti ve yükümlülükleri ile çalışma ilişkisini temsil eden ve çalışanların iş ilişkisindeki algı ve deneyimlerini yapılandıran bir zihinsel model olarak tanımlamaktadır (Minssen & Wehling, 2011, s. 314).

Macneil (1985) yaptığı bir çalışmada; psikolojik sözleşmenin işlemsel (maddi değışimler) ve ilişkisel olmak üzere iki türünün olduğunu belirtmektedir.

Psikolojik sözleşme kavramı, resmi, yasal sözleşmede belirtilen karşılıklı yükümlülüklerin ötesine geçen çalışan ve şirket arasındaki ilişkide karşılıklı beklentileri ve teklifleri ifade eder. Çalışan ile örgüt arasındaki beklentiler; az ya da çok örtük teklifler, yöneticilerin ve çalışanların davranışlarından ya da organizasyona özgü olaylardan da kaynaklanabilir (Raeder & Grote, 2012, s. 8).

İşletme ile çalışan arasında yapılan yasal iş sözleşmesinde yer alan maddeler şunlardır:

- Sözleşme süresi (işe başlama ve muhtemelen bitirme, sabit süre),
- İşlev veya iş etkinliğı,
- Ücret,
- Çalışma saatleri ve tatil,
- İş sonlandırma,
- Sosyal yardımlardır.

Psikolojik sözleşme ise yükümlülük ve beklentilerden oluşur. İş sözleşmesinin ötesine geçen bu sözleşme yasal olarak uygulanamaz. Psikolojik sözleşmenin kilit soruları şunlardır,

- İstihdam ne kadar güvenli?
- Ne kadar çaba ve performans bekleniyor?
- Kişinin kendi yetkinlikleri daha ne kadar geliştirilebilir?
- Maaş ne kadar adil?

Belirlenen çalışma süresinin ötesinde ne kadar iş bekleniyor? gibi bu sorular çalışanın yönetimine karşı oluşturduğu beklentilerdir (Raeder & Grote, 2012, s. 3).

İşveren ve iş gören arasındaki ilişkide yasal ve psikolojik sözleşmede beklenti ve teklifler farklılık gösterir (Tablo 1).

Tablo 1. Yasal ve psikolojik sözleşmede beklenti ve teklifler

Yasal Sözleşme			
İşveren	<i>Hedefler</i>	→	İşgören
İşveren	<i>Başarı hedefi</i>	←	İşgören
Psikolojik Sözleşme			
İşveren	<i>İşyeri güvenliği ve gelişim seçenekleri</i>	→	İşgören
İşveren	<i>Kişisel sorumluluk/ Sadakat</i>	←	İşgören

Kaynak: Raeder ve Grote, 2012, s. 3.

2. Psikolojik Sözleşme İhlali

Örgüt ve çalışan arasında resmi, yasal sözleşmede belirtilen karşılıklı yükümlülüklerin ötesine geçen çalışan ve şirket arasındaki ilişkide karşılıklı beklentileri ve teklifler yerine getirilmediğinde ya da ihlal edildiğinde psikolojik sözleşme taraflar arasında ihlal edilmiş olur. Psikolojik sözleşme ihlalini Morrison ve Robinson (1997) Psikolojik sözleşme ihlalini, çalışan ile kuruluşu arasındaki karşılıklı yükümlülükler hakkındaki inançlardan oluşur ve çalışanın örgütün bu yükümlülüklerden birini veya birkaçını yerine getirmediğine inanması durumunda genellikle yaşanan öfke ve ihanet duygularını ifade eder (Morrison ve Robinson, 1997'den aktaran Cihangiroğlu & Şahin, 2010, s. 10). Psikolojik sözleşme ihlali, psikolojik sözleşmenin yerine getirilme seviyesi ile ilgili olan, çalışan tarafından örgüte yönelik oluşturulan yargılar kapsamında ortaya çıkan bilişsel bir deneyimdir (Erkutlu, 2017, s. 25). Son olarak Robinson ve Rousseau (1994) göre, psikolojik sözleşmenin ihlalinin örgütte; eğitim imkânlarının hiç sağlanmaması, taahhüt edilen ücret ile gerçek ücretler arasında tutarsızlık olması, iş güvenliği derecesinin beklenildiği gibi olmaması, çalışma ortamında yapılan değişikliklerden çalışanın haberdar olmaması gibi konularda ortaya çıktığıdır (Cihangiroğlu & Şahin, 2010, s. 11).

3. Hasta güvenliği

Hasta güvenliği kavramı hastaya sunulan sağlık hizmetinin kalitesi ölçülmektedir. Hasta güvenliği Tıp Enstitüsü (Institute of Medicine) tarafından hasta güvenliği "hastaların zarar görmesinin önlenmesi" olarak tanımlanmaktadır. Sağlık Araştırmaları ve Kalite Kurumu (Agency for Healthcare Research and Quality-AHRQ) ise hasta güvenliğini; tıbbi bakımın neden olduğu kaza sonucu veya önlenemez yaralanmalardan kurtulma olarak tanımlar. Daha geniş bir tanım olarak hasta güvenliği, sağlık hizmeti sunumunda güvenilir bir sistem elde etme amacına doğru güvenlik bilimi yöntemlerini uygulayan sağlık hizmetleri sektöründe bir disiplindir. Hasta güvenliği aynı zamanda sağlık bakım sistemlerinin bir özelliğidir; Olumsuz olayların görülme sıklığını ve etkisini en aza indirmek ve olumsuz olaylardan kurtulmayı en üst düzeye çıkartmaktır (Emanuel vd., 2009, s. 16).

Hasta güvenliği, sağlık hizmetleri bağlamındaki hataların önlenmesi ve bu hataların neden olabileceği hasta hasarlarının eliminasyonu veya azaltılmasıdır (Akalin, 2005, s. 142). Hasta güvenliğini tehdit eden faktörlerden bazıları şunlardır; hastane enfeksiyonları, tanı hataları, iletişim hataları, ilaç hataları, düşmeler cerrahi girişim ile yanlış taraf cerrahisi, kesici-delici alet yaralanmaları, yabancı cisim unutmama ve cerrahi alan enfeksiyonlarıdır.

4. Yönetim Desteği

Yönetim desteği, çalışanlara yönelik ilgi çekici ve destekleyici bir yönetim tarzı benimseyen yöneticileri içerir. Yönetim desteğinde yer alan katılımcı yönetim anlayışı, iş birliği ve dayanışmaya, açık iletişime ve başarılı insanların işe alınmasına değer veren, çalışanların karar alma süreçlerine katılımını sağlayan bir yönetim anlayışıdır. Yönetimsel destek, yöneticiler ve çalışanlar arasında olumlu bir ilişki gerektirir. Yöneticiler ve çalışanlar arasındaki iletişim dürüst ve doğrudan olmalıdır. Bu tür bir iletişim, yönetimin dürüst olarak kabul edilmesini sağlar. Bütünlük duygusu ile güvenilir kabul edilen bir yönetim altyapısı oluşturur (Nikandrou vd., 2000, s. 336). Yönetim, çalışanların kendilerini yerine koyarak, empati kurarak ve çözüm bularak ne tür sorunlar yaşadıklarını belirlemelidir. Bu sayede ihtiyaçları yönetim tarafından karşılandığı hissedilen çalışanların, yönetime ve organizasyonun amacına karşı bir güven duygusu geliştirmeleri sağlanır. Çalışanlar yönetim tarafından desteklendiklerinde kendilerini değerli hissederler (Çekmecelioğlu vd., 2021).

5. Psikolojik Sözleşme İhlali ve Hasta Güvenliğine Yönelik Araştırmalar

Literatürde psikolojik sözleşme ihlalinin, örgütsel bağlılık, sinizm, yenilikçi davranış, işten ayrılma, personel güçlendirme gibi farklı değişkenler üzerine etkisini analiz eden araştırmalara rastlanmıştır. Ancak yurt içi ve yurt dışı yayın taramasında psikolojik sözleşme ihlalinin, hasta güvenliği üzerindeki etkisini analiz eden çalışmaya/çalışmalara rastlanılmamıştır.

Sadece psikolojik sözleşme ihlalinin, çalışan güvenliği üzerindeki etkisini analiz eden birkaç araştırmaya rastlanılmıştır.

Hasta güvenliğini sağlamada en önemli sağlık insan gücü olduğundan bu araştırmalarda edinilen bulgularının araştırmayı dolaylı destekleyeceği düşünüldüğünden araştırma sonuçları aşağıda özetlenmiştir.

McCabe ve Sambrook, (2013) tarafından yapılan İngiliz sağlık servisindeki acil ve toplum sağlığı hastanelerinde 28 çalışan hemşire ve 11 hemşire yöneticisinin katılımıyla gerçekleştirdikleri araştırmada psikolojik sözleşme ihlalinin sonucunda hemşirelerin iş tatmininde azalma olduğunu anekdotsal kanıtlar ile ortaya koymuşlardır.

Corder ve Ronnie (2018) tarafından Güney Afrika'daki özel bir hastanede 13 hemşireyle yarı yapılandırılmış görüşmeler yoluyla psikolojik sözleşmenin hemşire motivasyonu üzerindeki etkisini inceleyen araştırmada dengeli psikolojik sözleşmeye sahip hemşirelerin hasta bakımına bağlılıkları ve kariyer olarak ilerleme istekleri olduğu ve iyi performans karşılığında, hemşirelerin beklentileri, takdir ve onay gibi maddi olmayan ödülleri, ilişkisel bir türün anahtar göstergelerini ortaya koymuşlardır.

Vogelgesang, Crossley, Simons ve Avolio (2020) yaptıkları araştırmada psikolojik sözleşmeler ihlal edildiğinde, algılanan lider davranışları üzerindeki olumsuz bir etki görüldüğü ve kişinin liderle olan güven ilişkisinin bozulduğunu ifade etmektedirler. Güven hızı ilişkisi ile psikolojik bir sözleşme ihlali arasındaki ilişkide liderin davranışsal bütünlüğünün aracı rolü oynadığının ortaya koymuşlardır.

Mareike, Reimann, Jakob ve Guzy (2017) tarafından yapılan çalışmada psikolojik sözleşme ihlalinin çalışan sağlığı için çok önemli bir risk teşkil ettiği fikrini desteklemektedir. Psikolojik sözleşmenin ilişkisel yönünü belirleyen; İyi kariyer olanakları, yüksek ücret, performansa dayalı ücret, sürekli ileri eğitim, uzun süreli iş güvenliği, esnek çalışma saatleri, iş özerkliği, ilginç bir iş, hoş bir sosyal atmosfer ve sosyal takdir gibi faktörlerdeki olumsuzluğun çalışan sağlığını etkilediği ifade edilmektedir.

Dikili ve Bayraktaroğlu (2013) Ankara'da bir kamu kurumunda 431 kişinin katılımı ile yaptıkları çalışmada çalışanların psikolojik sözleşme ihlali düzeyleri ile iş tatmini düzeyleri arasında orta düzeyde ve negatif yönlü anlamlı ilişkiler olduğunu tespit etmişlerdir.

Özler ve Ünver (2012) psikolojik sözleşmenin iş tatminindeki etkisini saptamaya yönelik çeşitli üniversitelerde çalışan 179 akademik personelin katılımıyla yaptıkları çalışmada akademik personelin psikolojik sözleşmeye ait tutumları ile iş tatmin düzeyleri arasında anlamlı bir ilişkinin var olduğunu bulmuşlardır. Ayrıca psikolojik sözleşmenin işlemsel ve ilişkisel boyutlarının her ikisinin de iş tatmininin ücretlendirme, terfi, ödüllendirme, iş arkadaşları ile ilişkiler, yapılan işin niteliği ve iletişim bileşenleri üzerlerinde yüksek etkilerinin bulunduğunu tespit etmişlerdir.

Şantaş, Numanoğlu-Tekin ve Şantaş (2020) Ankara ilinde bir vakıf hastanesinde hekim –hemşire 122 katılımcı ile gerçekleştirdikleri çalışmada psikolojik sözleşme boyutlarının işten ayrılma niyetini etkilediği ortaya koymuşlardır.

Salha, Cinnioğlu ve Yazıt (2015) Tekirdağ'daki turizm işletme ve belediye belgeli yiyecek-içecek işletmelerindeki 362 iş görenin katılımı ile yaptıkları çalışmada iş görenlerin psikolojik sözleşme ihlal algısı ile tükenmişlik düzeyleri arasında pozitif yönlü ve orta kuvvette bir ilişki bulmuşlardır.

Bu ilişkide yiyecek içecek işletmelerinde çalışan işgörenlerde psikolojik sözleşme ihlali algısının oluştuğunu ve bu durumda tükenmişliğin artmasına neden olduğunu ifade etmişlerdir.

B. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Araştırma yöntemi bağlamında anket formunun oluşturulması, örneklem, ölçekler, araştırma modeli, hipotezler ve veri analiz yöntemleri ele alınmaktadır.

1. Ölçekler

Kullanılan anket dört bölümden oluşmaktadır. Araştırmada kullanılan ölçeklerin değerlendirilmesinde likert tipi beşli dereceleme ölçeği kullanılmıştır (1=Kesinlikle Katılmıyorum 2= Katılmıyorum, 3= Ne Katılıyorum Ne Katılmıyorum, 4= Katılıyorum, 5= Kesinlikle Katılıyorum).

İlk bölümde Robinson ve Morrison (2000) tarafından geliştirilen ve 9 maddeden oluşan psikolojik sözleşme ihlali ölçeği bulunmaktadır. Psikolojik sözleşme ihlali ölçeğinin güvenilirliği (Cronbach's alpha) 0,708 olarak bulunmuştur.

Anketin 2. bölümde çalışmada algılanan lider/yönetici desteğini belirlemek üzere Netemeyer ve diğerleri (1997) tarafından geliştirilen 5 ifadeden oluşan yönetici desteği ölçeğinden faydalanılmıştır.

Ölçeğin Türkçe'ye uyarlaması Akkoç ve arkadaşları (2011) tarafından yapılmıştır. Yönetim desteği ölçeğinin güvenilirliği (Cronbach's alpha) 0,853 olarak bulunmuştur.

Anketin 3. bölümde ise Sexton ve arkadaşları (2006) tarafından geliştirilen 7 ifadeden oluşan hasta güvenliği iklimi ölçek kullanılmıştır. Anket toplam olarak 3 bölüm ve toplam 21 ifadeden oluşmaktadır. Hasta Güvenliği ölçeğinin güvenilirliği (Cronbach's alpha) 0,694 olarak bulunmuştur. Ölçek geliştirmede bu eşik değer 0,60 çekilebilmektedir (Gürbüz & Şahin 2018).

Anketin son bölümde ise katılımcıların demografik özellikleri ile ilgili sorular yer almaktadır.

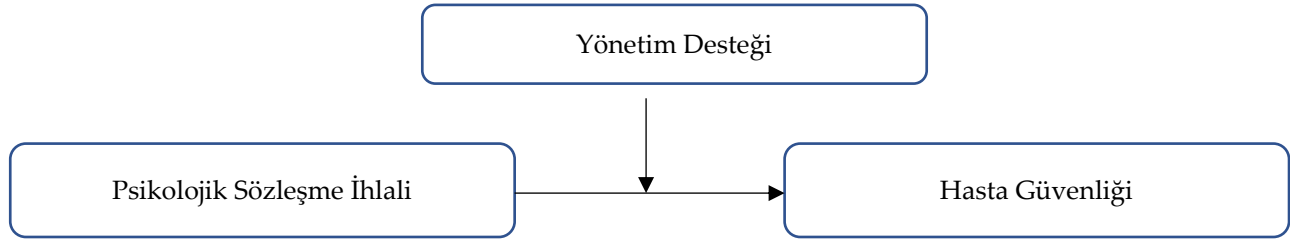
2. Araştırmanın Hipotezi ve Modeli

Ulusal ve uluslararası literatür taramasında psikolojik sözleşme ihlalinin, hasta güvenliği üzerindeki etkisini analiz eden çalışmaya/çalışmalara rastlanılmamıştır. Ancak hekimler, hemşireler ve çalışan sağlığı üzerine yapılan çeşitli araştırmaların (Mareike vd., 2017; Şantaş vd., 2018; Corder & Ronnie 2018; McCabe & Sambrook, 2013) sonuçlarına dayanılarak aşağıdaki hipotezler kurulmuştur.

Hipotez 1: Psikolojik sözleşme ihlali ile hasta güvenliği arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki vardır.

Hipotez 2: Çalışanın yönetici desteği algısının psikolojik sözleşme ihlali ile hasta güvenliği arasındaki ilişki üzerinde düzenleyici bir etkisi vardır.

Araştırma modelinde bağımsız değişken psikolojik sözleşme ihlali ve bağımlı değişken hasta güvenliği ve her iki değişken arasında düzenleyici rol oynayan yönetim desteği Şekil 1'de görülmektedir.

Şekil 1: Araştırmanın modeli

C. ARAŞTIRMA BULGULARI

Araştırmanın verileri Nevşehir ilindeki kamu ve özel hastanede ameliyathane ünitesinde çalışan sağlık çalışanlarından elde edilmiştir. Veriler SPSS istatistik programı kullanılarak analiz edilmiştir. Ölçeklerin geçerlilik ve güvenilirliği test edilmiştir. Araştırmaya katılanların demografik özellikleri ve değişkenler arasındaki ilişkiyi araştırabilmek için korelasyon analizi yapılmış olup, düzenleyici çoklu regresyon analizi ile hipotezler test edilmiştir.

1. Katılımcıların Demografik Özellikleri ile İlgili Bulgular

Araştırmaya katılan ameliyathane ünitesinde çalışanların cinsiyet, yaş, eğitim durumu, iş deneyimi, bölüm ve meslek gibi demografik özellikler Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2. Demografik Özellikler

Demografik Özellikler	F	Yüzde (%)
<i>Cinsiyet</i>		
Kadın	40	67,8
Erkek	19	32,2
<i>Medeni Durum</i>		
Evli	51	86,4
Bekâr	7	11,9
<i>Eğitim Durumu</i>		
Lise	4	6,8
Ön lisans	12	20,3
Lisans	38	64,4
Lisansüstü	5	8,5
<i>Yaş</i>		
23 -27 arası	3	5,1
28-32 arası	11	18,6
33-37 arası	14	23,7
38 ve üstü	31	52,5
<i>İş Deneyimi</i>		
1 -5 yıl	8	13,6
6-10 yıl	12	20,3
11 yıl ve üzeri	39	66,1
<i>Bölüm</i>		
Ameliyathane	41	69,5
Anestezi	18	30,5
<i>Meslek</i>		
Hekim	3	5,1
Anestezi Hemşiresi	5	8,5
Ameliyathane Hemşiresi	36	61,0
Anestezi Teknikeri	4	6,8
Ameliyathane Teknisyeni	3	5,1
Anestezi Teknisyeni	8	13,6

Araştırmanın verileri, Nevşehir ilinde bulunan 1 kamu 1 özel hastane ameliyathane ünitelerinde çalışan 59 katılımcıdan sağlanmıştır. Katılımcıların %67,8'i kadın, %32,2'si erkek grubunu oluşturmaktadır ve %86,4'ü evli, %11,9'unun bekâr olduğu görülmektedir. Araştırmaya katılan çalışanların eğitim durumuna bakıldığında %6,8'inin lise mezunu, %20,3 ön lisans mezunu, %64,4'ü lisans mezunu ve %8,5'i ise lisansüstü eğitim derecesine sahip olduğu görülmektedir. Katılımcıların yaş aralığına bakıldığında, %5,1'i 23-27 yaş aralığında %18,6'sı 28-32 yaş arasında, %23,7'si ise 33-37 yaş aralığında ve son olarak en büyük yaş grubu %52,5'si 38 yaş ve üstü olduğu bulunmuştur. Araştırmaya katılan çalışanların iş deneyimine bakıldığında %13,6'sının 1-5 yıllık, %20,3'ünün 6-10 yıllık ve %66,1'inin ise 11 yıl ve üzeri deneyime sahip oldukları bulunmuştur. Katılımcıların %9,5'inin ameliyathane çalışanı olduğu ve %30,5'inin ise anestezi çalışanı olduğu görülmektedir. Ameliyathane ünitesinde çalışan meslek gruplarının dağılımına bakıldığında %5,1'nin Hekim, %8,5 Anestezi Hemşiresi, %61,0'nin Ameliyathane Hemşiresi, %6,8 Anestezi Teknikeri, %5,1 Ameliyathane Teknisyeni ve %13,6'sının Anestezi Teknisyeni olduğu tespit edilmiştir.

Aşağıdaki tabloda (Tablo 3) araştırmada kullanılan ölçekler içerisinde yer alan ifadeler ile onların ortalamaları ve standart sapmalarının bulunduğu tanımlayıcı istatistikler yer almaktadır.

Tablo 3. Tanımlayıcı istatistikler

Psikolojik Sözleşme İhlali	Ortalama	S.S.
İşverenim, işe alım sürecinde verdiği sözlerin hemen hemen hepsini yerine getirdi.	2,56	1,30
İşverenimin işe alındığımdan beri bana vermiş olduğu sözleri yerine getirdiğini düşünmekteyim.	2,68	1,32
Şu ana kadar işverenim bana vermiş olduğu sözleri yerine getirmekte mükemmeldi.	2,37	1,29
İşyerine katkılarım karşılığında bana söz verilen her şeyi almadım.	3,27	1,41
Kendi payıma düşenleri yapmama karşın, işverenim bana verdiği sözlerin çoğunu tutmadı.	2,98	1,42
İşyerime karşı oldukça büyük bir öfke hissediyorum.	2,37	1,38
İşyerimin beni aldattığını hissediyorum.	2,68	1,38
İşyerimin, aramızdaki anlaşmayı ihlal ettiğini hissediyorum.	2,93	1,35
İşyerimde bana davranış biçimlerini düşündükçe, fazlasıyla hayal kırıklığına uğradığımı hissediyorum.	2,89	1,39
Yönetim Desteği		
Çalıştığım kurumda yöneticimiz bizlere destek verir.	2,47	1,18
Yöneticim işler zorlaştığı durumlarda bile güvenilirdir.	2,41	1,18
Yöneticim arkadaş canlısı ve anlayışlıdır.	2,56	1,21
Yöneticim benim şartlarımı göz önünde bulundurur.	2,46	1,22
Yöneticim ile çalışanlar arasında iyi bir iletişim vardır.	2,66	1,23
Hasta Güvenliği		
Bu kurumda hasta olarak tedavi görseydim kendimi güvende hissederdim.	3,17	1,22
Tıbbi hatalar bu hastanede uygun bir şekilde ele alınmaktadır.	3,05	1,14
Hasta güvenliğine ilişkin soru yöneltmenin doğru kanallarını biliyorum.	3,59	,95
Performansım hakkında uygun geribildirim alıyorum.	2,59	1,27
Çalıştığım birimde hataları tartışmak zordur.	3,27	1,39
Meslektaşlarım tarafından, hasta güvenliği ihlalinde oluşabilecek herhangi bir sorunun bildirimini teşvik edilmektedir.	3,42	,97
Bu kültürde başkalarının hataları öğrenmemi kolaylaştırır.	3,19	1,28

2. Araştırma Hipotezlerinin Test Edilmesine Yönelik Analizler

Araştırmada psikolojik sözleşme ihlali, hasta güvenliği ve yönetici desteği ile ilgili yapılan Pearson korelasyon analizi Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4. Değişkenlere İlişkin Korelasyonlar

Değişkenler	Ort.	S.S.	1	2	3	4	5
1 Yaş	4,24	,93					
2 Cinsiyet	1,68	,47	,06				
3 Kıdem	3,53	,73	,75**	,15			
4 Psikolojik Sözleşme İhlali	2,75	,54	,01	,00	-,10		
5 Yönetim Desteği	2,51	,79	-,06	,00	-,05	,25	
6 Hasta Güvenliği	3,18	,57	-,13	,00	-,25	-,03	,15

** Korelasyon 0,01 düzeyinde anlamlıdır.

Değişkenler arasındaki korelasyon analiz sonuçlarına göre psikolojik sözleşme ihlali ve hasta güvenliği arasında ($r=-,03$) düşük düzeyde, negatif yönlü ve anlamlı olmayan bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Yönetim desteği ve hasta güvenliği arasında ($r=,15$) pozitif yönlü ve anlamlı olmayan bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

3. Değişkenler Arasındaki İlişkiyi İncelemek İçin Regresyon Analizleri

Araştırmada, değişkenler arasındaki ilişkilere dair bulgular ve analiz sonuçlarına aşağıda yer verilmiştir. Araştırmanızda, hipotez testine geçmeden önce toplanan verilerin normal dağılıp dağılmadığını kontrol etmek önemlidir. Dağılımın normal olup olmadığı hakkında konuşabilmek için literatürde önerilen yöntemlerden biri olan çarpıklık ve basıklık değerleri test edilmiştir (Çokluk vd., 2012; Gürbüz ve Şahin, 2014). Normal dağılım verileri için çarpıklık ve basıklık değerleri 3 ile +3 arasında olmalıdır (Tabachnick & Fidell, 2012). Bu çalışmada ölçek ifadelerinin çarpıklık ve basıklık değerleri 3 ile +3 arasında değişmekte olup, verilerin normal dağılım göstermesi analizlerde parametrik testlerin kullanılmasına neden olmuştur.

Ölçek yapısının geçerliliğini test etmek için bu çalışmada AMOS ile doğrulayıcı faktör analizi (DFA) yapılmıştır. Model ile veri arasındaki uyumun test edilmesinde, uyum iyiliği testlerinden birkaçının veya tümünün birlikte kullanılabilir (Schumacker, 2006). Model uyumu için genel olarak dikkate alınan değerler; χ^2/sd , GFI, CFI, IFI ve RMSEA değerleridir. AMOS ile yapılan DFA neticesindeki-kare değeri 172,13 bulunmuştur. Kikare (χ^2)/ Serbestlik derecesi (sd) = 172,13/ 97,02 < 3 olduğundan, kabul edilebilir bir model uygunluğu söz konusudur. Modele ilişkin uyum iyiliği indeksi (GFI) 0.89, karşılaştırmalı uyum indeksi (CFI) ve artan uyum indeksi (IFI) değerleri 0.91, yaklaşık hataların ortalama karekökü (RMSEA) ise 0.061 olarak bulunmuştur. GFI ile CFI ve IFI değerleri 1'e yakın olduğundan ve RMSEA değeri 0.08'den küçük olduğundan, modelin verilere kabul edilebilir düzeyde bir uyum gösterdiği sonucuna varılmıştır (Arbuckle, 2012).

DFA sonrasında verilerin ölçeklerin tek boyutlu yapısıyla uyumlu olduğu belirlenmiştir. Çalışmanın 1. hipotezinde psikolojik sözleşme ihlalinin çalışanların hasta güvenliği düzeylerini olumsuz etkilemesi varsayılırken, psikolojik sözleşme ihlalinin hasta güvenliği düzeyine etkisini incelemek için çoklu doğrusal regresyon analizi yapılmıştır (Hipotez 1).

Hiyerarşik regresyon analizi ile önce demografik değişkenlerin (cinsiyet, yaş ve kıdem) etkisini kontrol edilmiş, ardından psikolojik sözleşme ihlalinin etkisini incelenmiştir. Analizle bağlantılı olarak Tablo 5 aşağıda sunulmuştur.

Tablo 5. Hasta güvenliği düzeyi için regresyon analizi

Değişken	Hasta güvenliği	
	Aşamalar	
	1	2
Yaş	,15	,16
Cinsiyet	,04	,04
Kıdem	-,37	-,39
Psikolojik sözleşme ihlali		-,07
R^2	,07	,08
Düzeltilmiş R^2	,02	,01
F	1,45	1,15
ΔR^2	,073	,005

Araştırmada demografik değişkenlerin etkisi kontrol edildikten sonra psikolojik sözleşme ihlali değişkeninin hasta güvenliği düzeyi üzerindeki etkisini inceleyen model anlamlı değildir ($\beta = -0,07$). Dolayısıyla 1. Hipotez doğrulanmamıştır. Bir diğer deyişle çalışanlar tarafından algılanan psikolojik sözleşme ihlali düzeyinin hasta güvenliği düzeyleri üzerinde anlamlı bir ilişkisi bulunmamaktadır (Tablo 5).

Çalışmanın 2. Hipotezinde psikolojik sözleşme ihlalinin ile hasta güvenliği düzeyi arasında ilişkide çalışanın yönetim desteği algısının düzenleyici değişken olarak varsayılmaktadır. Baron ve Kenny (1986) bir değişkenin düzenleyici rolünün analizinde, bu değişken ile bağımsız değişkenin etkileşiminin bağımlı değişken üzerinde anlamlı bir etkisinin olması gerektiğini belirtmektedirler.

İlk aşamada bağımsız değişken psikolojik sözleşme ihlali ve ikinci aşamada düzenleyici değişken çalışanın yönetim desteği düzeyi algısı analize dahil edilmiştir. Hiyerarşik regresyon analizinin son aşamasında ise etkileşim terimleri analize eklenmiştir (Tablo 6).

Tablo 6. Psikolojik sözleşme ihlali ile hasta güvenliği arasındaki ilişkide çalışanın yönetim desteği düzeyinin düzenleyici değişken rolü için hiyerarşik regresyon analizi sonuçları

Değişken	Hasta güvenliği		
	Aşamalar		
	1	2	3
Psikolojik sözleşme ihlali (PSİ)	,00	-,05	-,07
Yönetim desteği (YD)		,10	0,11
PSİ x YD			-,09
R ²	,00	,03	,13
Düzeltilmiş R ²	-,02	-,01	,08
F	,052	,821	2,739
ΔR^2	,00	,03	,10

Psikolojik sözleşme ihlali ve düzenleyici değişken olan yönetim desteği düzeyinin hasta güvenliği düzeyi üzerindeki etkisi anlamlı değildir (sırasıyla $\beta = -0,07$ ve $\beta = 0,11$). Etkileşim terimlerinin analize eklendiği son aşamada etkileşim terimlerinden psikolojik sözleşme ihlali x çalışanın yönetim desteği algısı ($\beta = -0,09$) anlamlı değildir. Bu durum Baron ve Kenny (1986) tarafından ortaya konulan düzenleyici değişken koşulunu karşılamamaktadır. Buna dayanarak, çalışanın yönetim desteği düzeyi psikolojik sözleşme ihlali ile çalışanın hasta güvenliği düzeyi arasındaki ilişkide düzenleyici bir etkiye sahip olmadığını belirtebiliriz. Hipotez 2 reddedilmiştir (Tablo 6).

Sonuç ve Öneriler

Araştırma bulgularına göre psikolojik sözleşme ihlali ve hasta güvenliği arasında ($r = -,03$) çok küçük ve negatif yönlü bir ilişki olduğu ve yönetim desteği ve hasta güvenliği arasında ($r = ,15$) pozitif yönlü bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Bu araştırmada psikolojik sözleşme ihlalinin hasta güvenliğini tehdit etmediği söylenebilir, ancak yönetim desteği ile hasta güvenliğini pozitif ve olumlu yönde etkilediği tespit edilmiştir. Bu bulgu Vogelgesang, Crossley, Simons ve Avolio (2020) tarafından yapılan araştırmaların sonuçlarıyla benzerlik göstermektedir.

Sağlık hizmetlerindeki hasta hatalarının önlenmesi ve hatanın neden olduğu hasarların azaltılması olarak tanımlanabilecek olan hasta güvenliği iklimi algısı, çalışanın örgütünde psikolojik sözleşme ihlali

olduğunu düşünmesine bağlı değildir. Buna karşılık çalışanın, çalıştığı örgütte algıladığı yönetim desteği olumlu yönde etkilediği söylenebilir. Ayrıca yapılan araştırmalarda psikolojik sözleşme ihlalinin sonucunda hemşirelerin iş tatmininde azalma (McCabe & Sambrook, 2013), motivasyonlarının etkilendiği (Corder & Ronnie, 2018) işten ayrılma niyeti oluştuğu (Şantaş, Numanoglu-Tekin ve Şantaş, 2018), motivasyon düşüklüğü tükenmişlik yaşadıkları (Salha, Cinnioğlu ve Yazıt, 2015), bu durum çalışan sağlığını etkilediği (Mareike, Reimann, Jakob ve Guzy, 2017) ve algılanan lider davranışları üzerindeki olumsuz bir etki azalmasına neden olduğu (Vogelgesang vd., 2020) yapılan araştırmalarda görülmektedir.

Sonuç olarak, sağlık sektöründeki yönetim kademeleri, hastane çalışanlarına daha fazla yönetim desteği vererek onların sahip olabilecekleri hasta güvenliği iklimi algısını artırabilirler. Açık kapı politikası, çalışan odaklı yönetim tarzı; sürekli ileri eğitim, uzun süreli iş güvenliği, esnek çalışma saatleri, iş özerkliği, hoş bir sosyal atmosfer ve sosyal takdir gibi olumlu geribildirim verilmesi ile çalışanların kariyer yönetimlerine ve kişisel gelişimlerine önem verilmesi sağlık sektöründeki yöneticilere verilebilecek öneriler arasındadır. Ayrıca bir diğer öneri; yasal iş sözleşmesinin yanı sıra daha ayrıntılı işe yönelik bir sözleşmenin taraflar arasında imzalanabilmesidir. Örneğin; iş ortamında kıyafet kuralları olduğu aşırı makyaj, tırnaklarda oje ve takı takılmayacağını, bildirimsiz üç kez işe gelmemenin iş feshine neden olacağı, iş yoğunluğu ya da personel azlığı durumunda çalışanın fazla mesai yapabileceği ve karşılığını izin ya da ücret olarak talep edebileceği gibi bilgilerin, yasal sözleşmede detaylandırılmamış konular olduğundan ayrı bir sözleşme ile taraflar arasında yapılabilir. Bu ayrıntılı sözleşme beklentileri minimize edeceğinden psikolojik sözleşme ihlali yaşanmasını önleyebilir.

Bu çalışmanın ilk kısıtını araştırmanın örneklemini oluşturmaktadır. Çalışma Nevşehir’de bir kamu ve bir özel hastanede tamamlanmış olup bu durum diğer şehir ya da bölgelerdeki işletmeler açısından bulguların genelleştirilebilirliği açısından bir kısıt oluşturabilir. Ortak yöntem varyansı da bir diğer kısıtımızdır. Başka bir deyişle, katılımcılar mevcut durumu tam olarak yansıtmayabilir, çünkü yapacakları değerlendirmelerin işverenin ya da yöneticinin eline geçebileceğini düşünebilirler. Bununla birlikte, çalışmamızın kesitsel doğası, deneklerin mevcut ruh hallerine ve durumlarına göre değerlendirme yapmalarına ve genel durumu göz ardı etmelerine neden olmuş olabilir.

Psikolojik sözleşme ihlali, hasta güvenliği ve yönetim desteği kavramları arasındaki ilişkileri araştırabilmek için uzamsal çalışmalar, bu kavramların zaman içerisinde nasıl değişebileceğini anlamamız açısından yararlı sonuçların ortaya çıkarılabilmesine sebep olabilecektir.

Etik Kurul İzni

Bu çalışma için etik kurul izni Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Etik Kurulu’nun 2018 tarih ve 05.42 numaralı kararı ile alınmıştır.

Katkı Oranı Beyanı

Yazarlar makaleye eşit oranda katkı sağlamışlardır.

Çıkar Çatışması Beyanı

Makale yazarları aralarında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Akalın, H. E. (2005). Yoğun bakım ünitelerinde hasta güvenliği. *Yoğun Bakım Dergisi*, 5(3), 141-146.
- Arbuckle, J. L. (2012). *AMOS 21.0 computer software*. SPSS Inc.
- Behrens, M. (2009). *Der psychologische vertrag, arbeit -erwartungen- anerkennung; eine betriebliche fall studie zu erwartungen von beschäftigten in reziproken austausch beziehungen*, seite, 11-18, Universität Bremen, Forschungszentrum.
- Cihangiroğlu, N., & Şahin, B. (2010). Organizasyonlarda önemli bir fenomen, psikolojik sözleşme. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 6(11), 1-16.
- Corder, E., & Ronnie, L. (2018). The role of the psychological contract in the motivation of nurse. *Leadership in Health Services*, 31(1), 62-76.
- Çekmecelioğlu, H. G., Altaş, S. S., & Balkaş, J. (2021). Yönetim desteğinin duygusal emek üzerindeki etkisinde örgütsel bağlılığın aracılık rolü. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 13(3), 2885-2901.
- Dikili, A. & Bayraktaroğlu, S. (2013). Psikolojik sözleşme ile iş tatmini ilişkisine yönelik bir araştırma. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 8(2), 205-228.
- Emanuel, L., Berwick, D., Conway, J., Combes, J., Hatlie, M., Leape, L., ... & Walton, M. (2009). What exactly is patient safety? *Journal of Medical Regulation*, 95(1), 13-24.
- Erkutlu, H. V. (2017). *Negatif örgütsel davranış*. Akademisyen Kitabevi.
- Gürbüz, S., & Şahin, F. (2018). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık.
- McCabe, T. J., & Sambrook, S. (2013). Psychological contracts and commitment amongst nurses and nurse managers, a discourse analysis. *International Journal of Nursing Studies*, 50(7), 954-967.
- Morrison, E. W., & Robinson, S. L. (1997). When employees feel betrayed, a model of how psychological contract violation develops. *The Academy of Management Review*, 22(1), 226-256.
- Nikandrou, I., Papalexandris, N., & Bourantas, D. (2000). Gaining employee trust after acquisition: implications for managerial action. *Employee Relations*, 22(4), 334-355.
- Özler, D. E., & Ünver, E. (2012). Psikolojik sözleşmenin iş tatmini üzerindeki etkisini belirlemeye yönelik bir araştırma, *Suleyman Demirel University Journal of Faculty of Economics & Administrative Sciences*, 17(2), 325-351.
- Raeder, S., & Grote, G. (2012). *Der psychologische vertrag: analyse und gestaltung der beschäftigungsbeziehung* (vol. 26). Hogrefe Verlag.
- Salha, H., Cinnioğlu, H., & Yazıt, H. (2016). Psikolojik sözleşme ihlal algısının tükenmişlik üzerine etkisi: yiyecek içecek işletmeleri üzerine bir araştırma. *17. Ulusal Turizm Kongresi, 20-23 Ekim 2016, Muğla*.
- Schumacker, R. E. (2006). Teacher's corner: conducting specification searches with AMOS. *Structural Equation Modeling*, 13(1), 118-129.
- Sexton, J. B., Helmreich, R. L., Neilands, T. B., Rowan, K., Vella, K., Boyden, J., ... & Thomas, E. J. (2006). The safety attitudes questionnaire: psychometric properties, benchmarking data, and emerging research. *BMC Health Services Research*, 6(1), 1-10.

Şantaş, G., Tekin, R. N., & Şantaş, F. (2020). Psikolojik sözleşme ve işyeri zorbalığının işten ayrılma niyetine etkisi: hemşirelerde bir araştırma. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 21(1), 183-202.

MİMARİ, TEKSTİL, HEYKEL, PERFORMANS: HEIDI BUCHER VE MEKÂNIN TENİ

 Fulya ASYALI BÜYÜKERMEN^a

Özet

Heidi Bucher, 1970'lerde kendisiyle özdeşleşen 'Skinings' adlı heykelleri için mimari mekânların duvarlarında lateks ve kumaş ile kalıplamalar yapan ve bunlardan elde ettiği fragmanları birleştirerek heykele dönüştüren bir sanatçıdır. Bucher'ın sanatı, heykellerin üretim sürecinde hem hassasiyet hem de fiziksel güç gerektiren uygulamaların karşıt yapısı ve performatif yönüyle olduğu kadar, mimari ve beden arasındaki melezliği yansıtan plastik sonuçları ile günümüz sanatında da tekrardan ilgi uyandıran bir güncelliğe sahiptir. Zürih'te Uygulamalı Sanatlar Okulu'nda aldığı tekstil eğitiminin ardından önce ipek baskı kolajlar ve kumaş heykeller yapan Bucher, ABD'ye taşınması sonrası o yıllarda çağdaş sanat eğilimlerinin çeşitliliği içinde, hafıza ve metamorfoz kavramları üzerine çalışarak, performans ve mimari mekâna yönelik müdahale içeren heykellere yönelmiştir. Bucher'ın yapıtları, Alman mimar Gottfried Semper'in (1803-1879), mimarlığın kökeninin dokumada yattığını savunan yazılarında; mimarlığın canlı bir zar, ikinci bir ten olarak işlev gördüğü fikrinden derinden etkilendiğini ortaya koyar. Bucher, mimariyi, tekstili ve teni birleştirerek Semper'in teorilerine atıfta bulunur. Bu heykellerin dokusu ve renkleri lateks malzemenin dönüşümüyle yaşlanan ve deforme olmaya başlayan bir bedeni anımsatır: Esnekliğini bir süre korusa da sonunda koyulaşan, kırışan ve sertleşen lateksin değişen görünümü teni andırır. Tenin; benliği kuşatan bir ev ya da kabuk olduğu metaforundan faydalanan Bucher'ın heykellerinde mimari ve beden arasındaki etkileşimin yarattığı melezlik, sürrealist etkiler taşıdığı gibi malzemenin yapısal özelliklerini kullanması, kırılabilirlik ve geçiciliği görünür kılması ile postminimal bir tavır da yüklenir. Beden ve mekân arasındaki muğlak alanın tanımına özgün bir yaklaşımı olan Bucher'ın 'ten duvarlı odalar' etkisi veren lateks heykelleri, hafızanın izlerini ve malzemenin süreç içinde dönüşümü ile metamorfoz temasını görselleştirir.

Anahtar Kelimeler: Mekân, Hafıza, Metamorfoz, Ten, Heykel.

ARCHITECTURE, TEXTILE, SCULPTURE, PERFORMANCE: HEIDI BUCHER AND THE FLESH OF THE SPACE

Abstract

Heidi Bucher is an artist who made moldings with latex and fabric on the walls of architectural spaces and made sculptures by recombining these fragments, which are called 'Skinings', sculptures which became synonymous with her in the 1970s. Bucher's art, in the production process of sculptures, has a relevance that

^a Arş. Gör., Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Heykel Bölümü, nur.fulya.asyali@msgsu.edu.tr

Makale Geliş Tarihi: 28.03.2022, Makale Kabul Tarihi: 05.05.2022

arouses interest again in today's art, with its plastic results reflecting the hybridity between architecture and body, as well as the opposite structure and performative aspect of applications that require both sensibility and physical strength. After her textile education at the School of Applied Arts, Zurich, Bucher made silk-print collages and fabric sculptures for the first time. After moving to the USA, she worked on the concepts of memory and metamorphosis within the diversity of contemporary art trends in those years, and turned to sculptures that involve interventions for architectural space and performance. Bucher's works reveals that she was deeply influenced by German architect Gottfried Semper (1803-1879), who argues in his writings that the origin of architecture lies in weaving; and that architecture functions as a living membrane, a second skin. Bucher refers to Semper's theories by combining architecture, textiles and skin. The texture and colors of these sculptures are reminiscent of a body that ages and starts to deform with the transformation of latex material: Although it maintains its flexibility for a while, the changing appearance of latex, which eventually darkens, wrinkles and hardens, resembles skin. Benefiting from the metaphor of the skin as a house or a shell that surrounds the self, Bucher's sculptures feature a hybridity created by the interaction between architecture and body, surrealist effects, as well as a postminimal attitude by using the structural features of the material, making fragility and temporality visible. Having a unique approach to the definition of the ambiguous space between body and space, Bucher's latex sculptures that give the effect of 'rooms with skin walls' visualize the traces of memory and the theme of metamorphosis with the transformation of material in the process.

Keywords: Space, Memory, Metamorphosis, Flesh, Sculpture.

Giriş

Özellikle 1970'lerde, çağdaş sanat eğilimlerinin zengin bir çeşitliliğe sahip olduğu dönemde kolaj, heykel, performans gibi farklı alanlarda üretim yapan bir sanatçı olan Heidi Bucher'ın sanatının (1926-1993, İsviçre) Gordon Matta Clark, Rebecca Horn ve Eva Hesse gibi çağdaş sanatçılara göre geri planda kaldığı söylenebilir. Ne var ki son yıllarda, sanatçının ölümünden yaklaşık yirmi yıl sonra tazelenen ilgiyle beraber dünyanın farklı yerlerinde art arda kişisel sergileri açılmaya ve yapıtları önemli uluslararası etkinliklerde sergilenmeye başlamıştır.¹ Bucher'ın sanatına karşı canlanan bu ilgide, şüphesiz mimariden tekstile, heykelden performansa yayılan multi-disipliner yapısı kadar Rachel Whiteread veya Jorge Otero-Pailos gibi günümüz sanatında popüler olan bazı sanatçıların kavramsal yaklaşımlarıyla benzerlik göstermesi ve üzerine eğildiği mekân ve hafıza temalarının daha eski ve özgün bir icracısı olması da etkindir.

Heidi Bucher, 1942-1946 yılları arasında Zürih'teki Uygulamalı Sanatlar Okulu'nda moda tasarımı eğitimi gördü. 1956'da çalışmalarını ilk olarak Basel'deki *Galerie d'Art Moderne Marie-Suzanne Feigel*'de sergilemesinin ardından New York'a taşındı. ABD'deyken Bucher, New York'taki World House Gallery'de 1958'de ipek üzerine kolaj ve çizim çalışmalarını sergiledi. 1960'da, Zürih'e döndü. Sonrasında

¹ Bu sergilerden bazıları: **2022** '*Metamorphosen II*', Kunstmuseum Bern, **2021** *Metamorphosen*, Retrospektif Sergi, Haus Der Kunst, Münih, **2020** *Memory as Architecture, Memory as Skin*, Mendes Wood DM, **2019** *Sublime Geometry*, Alma Zevi Galeri, Venedik, **2019** *Die Wässer und Libellenlust*, The Approach, Londra, **2019** *The Site of Memory*, Gallery Lehmann Maupin, New York, **2018** *Heidi Bucher*, Parasol Unit, Londra.

ortak çalışmalar da yaptığı eşi ressam Carl Bucher ile birkaç yıl boyunca Kanada ve ABD’de yaşadı. Bu dönemde giyilebilir, yumuşak heykeller olan ve Venice Beach’de (Los Angeles) performans olarak kayıt altına alınan ‘Bodyshells’ (1972) adlı yapıtlarını ve ayrıca köpük ve kumaş katmanlarının koza benzeri formların üzerine sarılmasıyla oluşturduğu ‘Wrappings’ (1972–1973) adlı heykel serisini tamamladı. Bu dönemde yaptığı çalışmalarda dayanıklı olmayan malzemeler ve kumaşlarla yaptığı deneylerin sonuçları ve heykellerini performatif bir açıyla da ele alış, sonraki yirmi yıl boyunca sanatsal pratiğinin temel bileşenleri haline gelmiştir. Performansları kadar kullandığı malzemeler de Bucher’ın beden ve beden mekân ile ilişkisinin önemini vurgulamasına olanak sağlamıştır. Aynı sıralarda Carl Bucher’ın ‘Landings’ (1964-2001) adlı serisi için yaptıkları iş birliği sonrası, bu imgelerin de giyilebilir heykellere dönüşmesinde Heidi Bucher’ın ‘Bodyshells’ heykellerindeki Pop Art estetiğine yakın görünen yumuşak malzemeden organik, pürüzsüz formlarının ve beden/mekân arasındaki ilişkilere dönük deneysel eylemlerinin etkisi aşikardır.

Heidi Bucher, 1973’te Zürich’e döndü ve eski bir kasap dükkânı olan bir mekânı atölye olarak tuttu. ABD’de yaşadığı dönemde oluşan düşünce yoğunluğunun ve deneyimlediği üretim süreçlerinin sonucu olarak kendisiyle özdeşleşen yapıtları ‘Skinnings’ serisine burada başladı. Olağandışı malzemelerin ‘giyilebilirliği’, mekânın teni, hafızanın beden ve mekân üzerindeki izleri gibi fikrî ve biçimsel düşüncelerin oluşturduğu cereyanlar sonucu ilk eylemi, atölyesini lateks sürdüğü sargı bezleri ile kaplamak olmuştur. Daha sonra, oluşan bu katmanı katı mimari yüzeyden çıkarmak, adeta ‘derisini yüzmek’ gibi zahmetli bir işe girişmiş ve mekânın duvarlarının tüm biçimsel ayrıntılarını kopyalayan bu kaplamayı duvardan sökmek için bu malzemeyi vücudunun etrafına sararak performatif olarak da ilgi çekici bir süreci başlatmıştır. Bucher, daha sonraki çalışmalarında mekân, birey ve hafıza konusundaki zihinsel arayışını ileri taşımanın bir yolu olarak, bu deri yüzmek tekniğini nesnelere, giysilere ve hatta bedenlere uygulamaya devam etmiş ve ürettiği dönemde yumuşak heykel türünün ve süreç odaklı sanatsal üretimin radikal sanatçılarından bir olmuştur.

A. ‘SKINNINGS’: MEKÂNIN TENİ

Odalar kabuklardır, deridir. Birbiri ardına soyun, atın: bastırılanı, ihmal edileni, boşa gideni, kaybolmuşu, batık olanı, dümdüz edilmiş, yalnız, tersi dönmüşü, indirgeneni, unutulmanı, zulüm göreni, yaralı olanı.

Heidi Bucher (1981, ‘Räume sind Hüllen, sind Häute’ kısa filminden)

1970’lerin ortalarında Bucher, kendi yaşantısında yeri, hafızasında izleri olan tanıdık mekânlarda önce kumaşı, ardından lateksi mobilyalara, pencerelere, kapılara, zeminlere uygulamış ve kalıpları tekil nesnelere soymuştur. Lateksin geçmişin izlerini koruma işlevinin yanında buruşmuş yüzeyi ile yıpranmış, dökülmekte olan deriyi çağrıştıran yapısı, Bucher’ın hafızanın kırılmasını maddeye dökmek arzusu ve beden ile mimari mekân arasındaki melez imgeleri için ideal malzeme olmuştur. Ev mahremiyetine ait nesnelere resimsel yüzeylere dönüştüren Bucher, bu eserleri ellili yaşlarında, hayatında bir yalnızlık evresine çekildiği bir dönemde yaratmıştır. Sanatçı, bu deneysel yaklaşımların sonunda Zürich’teki atölyesinin bir odasının tümüyle kalıbını çıkardığında, asılı halde duran, hafifçe salınımlı, esnek bir üç boyut elde etmiş ve ‘Skinnings’ adını verdiği, onunla özdeşleşen heykellerin hikayesi böylece başlamıştır. Bu yapıt serisi, hem biçim-içerik ilişkisi hem üretim süreciyle döneminin

yeni arayışlarına özgün bir cevap olan sonuçlar üretmiştir. Minimalist tavır içinde mekâna özgü yapıt üreten Richard Serra'nın, yeni malzemeler ile öncü deneyler yapan Eva Hesse'nin, 'Yumuşak Heykel' tanımına büyük katkı yapan Oldenburg'un ve mimari mekâna doğrudan müdahale ile yapıt üreten Gordon M. Clark'ın sanatı düşünüldüğünde, Heidi Bucher'ın yapıtlarında tüm bu çeşitliliğin temel unsurlarının kesiştiği görülür.

Bir mekânın duvarlarının, zemininin duvardaki ahşap panellerin zarif desenlerinden dekoratif pervazların detaylarına, bunun yanında mekânın hafızasına dair en ince işaretlere: Boya kalıntılarına, toza, kıymıkların, çatlakların ya da çivilerin izine dek kaydedilmesi ile oluşan bu kalıplama süreci, ilk anda ten etkisi veren yarı geçirgen lateks malzeme ile üretilmiştir. Odaların kendi boyutunda, insan teni etkisinde mimari mekân imgesi sunan bu heykeller, hem dönemin malzeme dönüşümü – geçici, hafif, dayanıksız, doğa yasalarına karşı kendi pozunu belirleyen malzemelerin yaygınlaşması – hem de mekânın hafızasını kayıt altına alan performatif ve arşivci aşamaları ile hafıza, mekân ve beden arasında fenomenolojik anlamda ilgi çekici bağlantılar sunar. Bucher, 'Skinings' heykellerini yaptığı dönemde hem otobiyografik hem de kolektif belleğe ait izlerin peşinden farklı mekânlara yönelir. *Tozdan yapılmış kasvetli battaniyeler dünyevi yaşam alanlarını durmaksızın istila eder ve homojen biçimde kaplar: tavan aralarını ve eski odaları saplantıların, hayaletlerin, yillanmış tozun kokusuyla beslenmiş ve sarhoş olmuş larvaların eli kulağındaki işgali için düzenliyormuş gibi* (Bataille, 2012).

Heidi Bucher, bir yüzeyi kumaşla kaplar ve sıvı lateks katmanları uygular; kuruduktan sonra, bir dizi yorucu hareketle bu teni çeker, yırtar ve soyar. Tüm sürecine bakıldığında, bu yapıtlar O'nun, bedeni mimari bir mekân olarak ve aynı şekilde mimariyi de bedeninin bir uzantısı olarak düşündüğünü ortaya koyar. Ten, benliği 'saklayan, barındıran, temsil eden' yuva metaforu olarak düşünüldüğünde burada tenin ilişkisel doğası anlam yaratır. Bir kişinin evinin onun bir portresi, kimliğinin bir yansıması olarak okunması tesadüf değildir. İnsanlar özellikle çocukluk evlerini düşündüklerinde, o eve ilişkin hatıraları, söz konusu evlerin mimari yapısı veya özelliklerinden çok, başkalarıyla olan ilişkileri, olaylar ve duyularla, özellikle dokunma ve koku alma ile ilgilidir. Evler, sadece vücudumuzu çevreden koruyan ve yalıtan değil aynı zamanda onunla arasında bir dizi önemli ilişkiyi besleyen, çok katmanlı anlamlar yüklenmiş mimari yapıtlardır. Ev ve yuva arasında dilsel ve kültürel bir ayrım vardır. Yuva, temeli temas olan inşa etmek yoluyla dönüştürülen, anlamlı ve mahrem hale getirilen bir mekân ve yerdir. Heidegger, 'İnşa Etmek, Oturmak, Düşünmek (1951) adlı yazısında, 'inşa etmenin' önemini vurgular: İnşa etmek varlığında oturmaktır. Bu yüzdendir ki inşa etmek ve düşünmek kavramlarının ikisi de kendi açılarından oturma yeri için kaçınılmaz ve sınırları belirlenemez öğelerdir. İnsan, yaşadığı yeri varlığının doruk noktasına çıkarmaya çabalamalıdır. Ev, özne ile mekân arasında bir geçiş alanıdır: Karşılıklı şekilde birbirini 'dönüştürür'. İnsan bir evde oturmak, onu 'yuvaya dönüştürmek' ile mekânın üzerine damga vurur ve yüzeyleri, mekânları, dokuları ve deneyimleriyle şekillenir. 'İnşa etmiş' olduğu için oturmaz, oturdukça inşa eder (Heidegger, 1996). Henri Lefebvre de 'Mekânın Üretimi' (1991) kitabında insan bedeni ile yakın çevresi arasındaki sınırların bulanıklaşmasını, zamanla gelişen olayların izlerinin oluşturduğu mekanları 'mimari dokular' (archi-textures) olarak tanımlar ve beden ile çevresi arasındaki dizinsel bağı, örümcek ağı ile karşılaştırarak vurgular. *Örümcek ipeği, örümceğin hareketi ile ağı oluşturan vücudundan dışarı çıkar. Ağı daha soyut metaforunun aksine, örümcek ağının çizgileri hem maddi mevcudiyet hem de bedensel izdir, örümceğin çevreye doğru ilerlerken varlığının bir uzantısıdır* (Lee, 2019, s. 7).

Kaynak: Heidi Bucher Web Sitesi, 2022.

Resim 1. 'Herrenzimmer' serisi sırasında performansa ait fotoğraflar, 1979.

Ev ve yuva arasındaki ilişkiye şiirsel imge süzgecinden bakan Gaston Bachelard ise, *Mekânın Poetikası* (1996) adlı kitabında, kuş yuvası ile karşılaşan insanın barınak duygusunun ilkselliğine ait güven ile sarmalandığını ve yuvayı izlerken kendini dünyaya güvenmenin eşiğinde bulunduğunu söyler, kozmik güvene bir çağrı alan kişi kendi varlığının dünyanın dingin varlığı içinde yer alışı üstüne derin düşüncelere dalar. İnsan için yuvaya dönüştürdüğü mekânlar da böyledir:

"Oraya döneriz, kuşun yuvaya, kuzunun ağıla döndüğü gibi, oraya dönmeyi düşleriz. Bu dönüş göstergesi, sonsuz düş kurmaların belirtisidir, çünkü insanın dönüşleri, insan yaşamının büyük ritmi içinde, yılları aşan, tüm ayrılıklara karşı düş kurma yoluyla savaştan ritimle gerçekleşir. Aralarında yakınlık kurulan yuva ve ev imgeleri, bağlılığın içtenlikli bileşkesini yansıtır." (Bachelard, 1996, s. 119).

Bachelard, yuvanın; anılar, rüyalar ve duygular yoluyla yaratılan, aydınlatılan ve deneyimlenen mahrem bir mekân olduğuna değinir. Genellikle aile ile ilişkilendirilen bir alan olması aynı zamanda bir savaş alanı, fiziksel ve duygusal travma yeri de olabileceği gerçeğini ilk anda örtebilir. Bucher'ın odaları, hafızanın verilerine dair sanatçının ne hissettiğini ve onlarla ne yapacağını muğlak bırakan bir noktada durur. Biyografik izlerini içeren mekânları seçmesi, üretim sürecinin deri yüzülmesini çağrıştıran neredeyse 'şiddetli' tonu ile aile travmalarını ifade etmek için etkili bir anlatım bulduğu gibi, sanatı bir yandan da dönüşüme ve özgürleşmeye ait umudu taşır: Bu eylem, yılan derisinin dökülmesini veya sanatçının sıklıkla kullandığı semboller olan kelebeklerin ve yusufçukların metamorfozunu andırır. Sanatçı için bu yapıtlar, travma veya kaybın hüznü kadar, dönüşüm ve yenilenme anlarını ve geçmişin geleneklerinden ve kısıtlamalarından kopmayı da temsil eder. Bucher, 1970'lerin ortalarında yaptığı bir dizi yapıtta, latekse batırılan eski iç çamaşırları, elbiseler ve önlüklerin pürüzsüz, düz yüzeylere dönüştüğü ve malzeme kurudukça ikinci bir tene benzediği nesnelere kullanır. Çerçevesiz içinde resimsel bir etki kazanan ve mimari bedenlerini öncüleyen bu yapıtlara, sergilemede devasa bir yusufçuk kostümü giydiği fotoğraflar da eşlik eder. Bu biraradalık, Bucher'ın varmak istediği noktanın geçmişin yasını tutmak yerine dönüşüm ve özgürleşme olduğuna dair bir anahtardır. Bu nedenle sanat yapıtına dönüştürdüğü kıyafetlerdeki fosil etkisine rağmen, savaş sonrası estetiğinin hâkim olduğu dönemde

kaybı ve hafızayı ifade etmek için sahipsiz kıyafetleri metafor olarak kullanan Joseph Beuys ve sonrasında Anselm Kiefer'in kıyafet sembolizminin dramatik etkisini taşımaz.

Kaynak: Heidi Bucher Web Sitesi, 2022.

Resim 2. Heidi Bucher, İsimli (Küchenschürze / White Apron), 1975.

Resim 3. Heidi Bucher Yusufçuk kostümü ile, 1976, Zürih (Fotoğraf: Thomas Burla).

Resim 4. Heidi Bucher, Libellenlust ve Yusufçuk Kostümü, Hauser, Wirth & Schimmel'de sergi görüntüsü, 1976.

Bucher, 'Skinnings' heykellerinin 'Borg' adlı ilk serisine, Zürih'te eski bir kasap dükkanından devraldığı atölyesinde dondurucu odasının kapısını kalıplayarak başlamıştır. Yapıtların kendisi gibi bazılarına verdiği isimler de farklı kelimelerin melezliğinden kendi oluşturduğu adlardır, örneğin 'Borg', Burg (kale) veya Geborgenheit (samimiyet, güvenlik) kelimelerinden türetilmiştir.

Kaynak: Artsy.net, 2022.

Resim 5. Heidi Bucher, Borg, 1976. Lehmann Maupin Gallery 2019'da sergilenme görüntüsü.

Borg yapıtlarının ardından Bucher, otobiyografik değeri olan, hafızasında önemli bir yere sahip olan mekânlara yöneldi. 'Herrenzimmer' (1977-79) adlı serideki yapıtlar, çocukluk anılarına ev sahipliği yapan

eve yeni bir mercek altında baktığı çalışmalar olmuştur. *Herrenzimmer*'deki fragmanlar aile evinin ebeveyn yatak odasının ahşap panelleri ve zemin parkelerinin derisidir. Odanın tümü sanki mimari malzemeden insan tenine dönüştürülmüş gibi parçaların bir araya getirilmesiyle yeniden kurulmuştur. İzleyicinin dışında dolanarak ya da içine girerek ilişkiye geçebileceği bu yapıt, hem tanıdık imgeleri hem de inorganikten organiğe dönüşüp algıyı sarsan antropomorfik yapısıyla tekinsizlik hissinin deneyimlenebileceği bir alan yaratır. Tekinsizlik genel olarak hatırlanan ya da hayal edilenden farklı bir imge ya da mekân ile karşılaşıldığında ortaya çıkan durum olarak tanımlanır. Özellikle Sürrealistlerin tanıdık imgeleri olağandışı durumlarda kullandığı ve izleyiciye ontolojik bir kaygı yansıttığı yapıtlarında yaygındır. Bu bağlamda Bucher'ın odaları da insana mimari mekânların uzun ömürlülüğünün ve sağlamlığının verdiği güveni, lateksin insan teninin hassasiyetini çağrıştırmasıyla sarsarak, kendi ölümlülüğünün kaçınılmaz olduğuna dair bastırılan gerilimi ortaya çıkarır. Hal Foster, Freud'un tekinsizlik kavramı üzerinde Sürrealizmi değerlendirirken 'sürrealist harikuladenin' tekinsizin ta kendisi olduğunu öne sürer. Freud'un tekinsizlik kavramında, özneyi kaygılandıran, nesnenin anlamını muğlaklaştıran geri gelişin etkilerinden birisi, gerçek olan ile hayal edilen arasındaki belirsizliktir. Bir diğeri ise psişik gerçeğin fiziksel gerçekliği ele geçirmesidir (Altınyıldız Altun, 2014).

Kaynak: Migros Museum für Gegenwartskunst, 2004.

Resim 6. Heidi Bucher, *Mother of Pearl*.

Bucher'ın, mekâna ait parçaları mimari plana sadık kalıp bir araya getirerek odanın üç boyutlu, esnek duvarlı bir versiyonunu elde ettiği gibi; kapı, pencere, yatak gibi elemanlardan alınan kalıpları tek başına kullandığı fragman etkisinde yapıtları da vardır. Bu gündelik yaşama ait nesnelere, bir mekânı tanımlayan elemanlar olmanın yanında hafızaya ait metaforlar yaratmaya elverişli imgelerdir. Walter Benjamin, kendi gömülü geçmişine yaklaşmaya çalışan birinin, aynı maddeye tekrar tekrar dönmekten korkmayan bir kazıcı gibi hareket etmesi gerektiğinden bahseder. *Zira maddenin kendisi yalnızca bir tortu, bir katmandır, ancak meşakkatli bir incelemenin ardından toprağın altında yatan gerçek hazineyi gösterir: Önceki çağrışımların hepsinden kopartılmış, bir koleksiyoncunun galerisindeki değerli fragmanlar ya da heykel gövdeleri gibi sonraki anlayışımızın sıkıcı mahzenlerinde duran imgelerdir bunlar* (Benjamin'den aktaran Boym, 2009,

s.133). Kapı ve pencere gibi imgeler modern sanatta çoğunlukla iç/dış, uyku/uyanıklık, yaşam/ölüm, ışık/karanlık gibi karşıt iki durum arasındaki eşğin metaforlarıdır. Bucher'ın tek başına sergilenen tenlerinde kapılar ve pencereler sıkı sıkıya kapalıdır. Ernesto L. Francalanci, 'Nesnelerin Estetiği' (2012) adlı kitabında Sürrealist kapı imgesinin 'kapalılığında' René Magritte'in yapıtlarındaki kapılardan örnek vererek bahseder. Magritte'in kapılarının işlevsel konumlarına bakıldığında kapalı, varlıktaki esinleri açısından bakıldığında açık olduğunu belirtir. Magritte'in *La Victoire* (1939) adlı yapıtındaki aralanmış kapı, ayırdığı mimari bir iç ve dış olmaksızın varoluşuyla, gökyüzü, deniz ve hatta kumun maddeselliği ile boyanmış olsa da görsel bir oyundan ötedir. Magritte'in kapısı, izleyiciyi yeni bir olasılığın dünyasına davet ederken yeryüzünün gökyüzüyle buluştuğu ufuk çizgisine aralanır: *Toprağın gökyüzüyle birleştiği ve gökyüzünün yeryüzüyle birleştiği nokta, insan zihninde mistik öneme ve özel bir titreşime sahiptir. Caspar David Friedrich'in Monk by the Sea (1809) adlı yapıtını çağrıştırır şekilde, kara, deniz ve gökyüzünün buluşmasıyla oluşan geniş ufuk çizgisi gerçekten de zihni yücelik üzerine tefekkür için kıskırtır* (Christie's, 2003). Bucher'ın asılı bir perde gibi sergilediği, kendi çerçevesinden başka bir mekân olmayan kapı ve pencereler de zihne aynı daveti yapar: Malzemenin yarı geçirgenliği, asılı sergilenişi, nesnelerin işlevsel kapalılığı, tüm bunlar izleyiciyi geçmiş ile gelecek arasındaki alan üzerine düşünmeye davet eder. *Bucher'ın büyük yeteneği, geçmişin elle tutulur, ancak yalnızca yarı-katı formlarda çağırılması yoluyla hafızanın kendisini karakterize etmesidir* (Cumming, 2018).

Kaynak: Magritte, 1939 (Resim 7); The approach, 2022 (Resim 8).

Resim 7. René Magritte, *La Victoire*, 1939.

Resim 8. Heidi Bucher, *İsimsiz*, 1979.

'Herrenzimmer' serisinin heykelleri Winterthur'daki aile büyüklerinin evinin yıkılacağını öğrenen sanatçının, öncesinde bu mekânın tenini kayıt altına alarak oluşturduğu *Ahnenhaus* (1981) adlı yapıt ile devam eder. Sanatçı daha sonraki zamanlarda, daha evvelden aydınlar için bir buluşma yeri olup Nazi rejimi sırasında Yahudi kadın ve çocukların devlet gözetiminde gözaltında tutulduğu bir yere dönüşen Grand Hôtel Brissago ve psikiyatri kurumu Bellevue gibi tarihsel olarak anlamı olan bazı binalarda da yapıtlarını üretmiştir. İzleyiciyi içine giremeyeceklerini bildikleri bir yere ulaşmaya ve dokunmaya çağıran bu yapıtlarda mimari bellek, iç mekânların bu asılı kalmış, zamansızlık etkisi veren

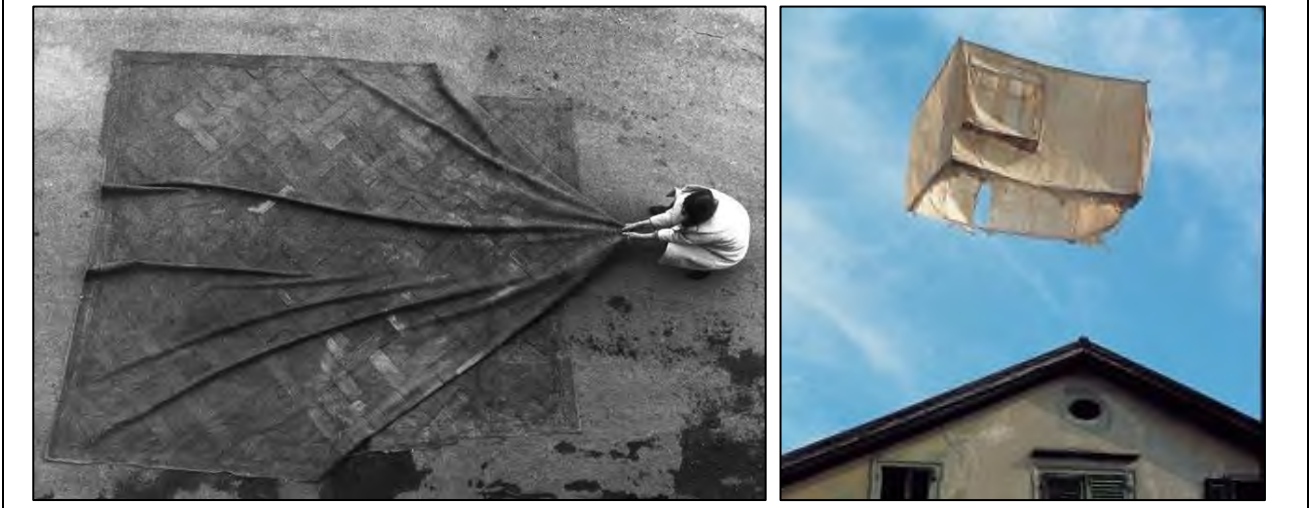
fragmanlarına işlemiş haldedir. Bucher'ın tenleri metaforik olarak hafıza katmanlarından oluşur. Sanatçı üretim süreci için '*deriyi yavaşça soyarak dünü bugüne çekiyoruz*' der: '*Odaları yapıştırıyoruz ve sonra dinliyoruz, yüzeyi gözlemliyoruz ve kaplıyoruz. Sarıyoruz ve açıyoruz. Yaşanmış olan, geçmiş olan, kumaşa karışır ve orada sabit kalır.*' (Rosenmeyer, 2019).

Kaynak: Heidi Bucher Web Sitesi, 2022.

Resim 9. Heidi Bucher, Schindelfenster, 1988, Bellevue.

Bu yapıtları üretmenin yoğun fiziksel süreci, birkaç kısa film ve fotoğraf serisi ile belgelenmiştir. Performans türü altında sunulmasa da Bucher'ın yapıtının performatif niteliklerini sergileyen filmler ve fotoğraflar heykelinin yaydığı duyguya sıkı sıkıya bağlıdır. Bucher'ın ten duvarlarının eterikliğinden büyüldüğü, bu filmlerde açıkça görülür. Bunlar arasında *Räume sind Hüllen, sind Häute* (Odalar Çevredir, Tenlerdir, 1981), mekân ile ten arasındaki ayrım anını vurgular. Odaları mumyalar gibi, tüm yüzeyler üzerine sıvı lateks ve pigmentlerin elle uygulanmasıyla başlanır, daha sonra asistanların yardımıyla odaların derisini yüzdüğü aşamaya geçilir. Kalıplama aşaması korumaya, saklamaya ve hassas davranmaya ne kadar yakınsa, ardından gelen açığa çıkaran, ayıran, ifşa eden 'yüzme' eylemi tam aksi yönde şiddetlidir. İzleyicinin algısı, esnek yüzeylerin kalıpladıkları cephelerden soyulup çıkarılışında karşılaştığı görüntülerle sarsılır: Bir koridorun desenli karo zemini sürüklenerek evin kapısından çıkarılırken başka bir karede yatak odasının duvarı katlanır ya da kapı bir paspas gibi yere serilir. Tanıdık mimari elemanlar işlevlerinin ve maddesel özelliklerinin denetiminden kurtulmuş, düş imgeleri olarak varolmaktadırlar. 1972'de Venice Beach'de 'Bodyshells' heykellerinin kendisi ve ailesi tarafından giyildiği ve hareket ettirdiği performansın filme alınmasının ardından, 'Skinnings' serisinin üretim aşamaları ve sanatçının yüzdüğü deriler ile ilişki kurduğu - bedenine sardığı, sürüklediği, içine saklandığı anları ve mekânlardan çıkarılan tenlerin şehirde bir geçit töreni gibi taşındığı görüntüleri kaydeden kısa filmler çekildi. 1982 yılında Martin Kugler tarafından kaydedilen kısa filmde, Bucher'ın 'Ahnenhaus' adlı yapıtı olan, aile büyüklerine ait evin kalıpları ve sonrasında ortaya çıkan heykelin, ekibi tarafından vinç desteğiyle uçuşu vardır. Bu kısa uçuşta, yarı geçirgen, ten rengi bir uçurtma gibi gökyüzünde salınan heykeli ayrıca hayranı olduğu mimar G. Semper'in tasarladığı belediye binasının üzerinden de geçirterek Bucher ona kendi tarzında bir saygı duruşunda bulunmuştur.

Kaynak: The approach, 2022.

Resim 10 ve 11. Heidi Bucher, 'Ahnenhaus' adlı yapıta ait performans görüntüleri, 1980.

1990'da Alman televizyon kanalı SWR, sanatçıyı Kreuzlingen'de bulunan Bellevue Sanatoryumu'nda kalıplama yaparken filme almıştır. Bu bina, ünlü balet Nijinsky ve Freud'un ilk histeri vakalarından biri olan Anna O. gibi isimlerin şifa bulmak amacıyla kalmış olduğu bir yerdir. Filmde, sanatçının klinikte zarifçe kalıpladığı cam panelli koridorlarda dolandığı görülür. Daha sonraki sahnede soluk beyaz tenlerini camlı duvarlardan yüzer ve uzunca bir pelerin gibi sırtına alarak koridor boyunca yürüyerek uzaklaşır.

Kaynak: Koechlin, 1990.

Resim 12. Heidi Bucher, Bellevue Sanatoryumu'ndaki performans sırasında çekilen filmde görüntüler.

Heidi Bucher'ın sanatsal eğilimleri zaman zaman, aynı yıllarda ABD'de üretken bir sanatçı olan Gordon Matta Clark ile anılmış ve değerlendirilmiştir. Bu sanatsal paslaşmanın görsel bir dökümü, son yıllarda Bucher'a olan ilginin canlanmasıyla Eylül 2017'de Venedik'te bulunan *Alma Zevi* Galeri'de düzenlenen *Floors* adlı sergide ortaya konmuştur. Sergide 1970'lere ait arşiv fotoğrafları, sanatçıların üretim aşamalarından kesitler ortaya koyarak yaratıcı süreçlerine dair bir fikir sunar. Bu iki sanatçı, mimari, heykel, performans disiplinlerine ait unsurları kullanarak bir türün kategorizasyonundan kaçınan, disiplinler arası yapıtlar üretmişlerdir.

Gordon Matta-Clark binaların yüzeylerini ve yapılarını keserek kırılğan boşluklar ve beklenmedik ışık kuyuları yaratırken, Heidi Bucher seçtiği iç mekânların duvarlarını, kapılarını ve zeminlerini lateksle kalıplayarak hem güçlü hem de zarif yeni yüzeyler oluşturur. Sergide, Gordon M. Clark'ın 1972'de gerçekleştirdiği *Bronx Floors* serisi ve Bucher'ın *Borg* adlı çalışmasına ait görseller yer aldı. Bu görsellerde Bucher, Zürih'teki atölyesinin duvarları ve zemininden tenleri soyarken, Gordon M. Clark, Bronx, New York'ta terk edilmiş bir konutun döşeme tahtalarını ve tavanını kesmekte ve alanı radikal bir şekilde yeniden bir araya getirmektedir. Clark'ın, mimariyi işlevsellikten koparan, formunu ışık ve boşluk ile adeta yeniden yontarak değiştiren ve izleyicinin yerçekimine ait kabulünü sarsan bu yapıtı ile Bucher'ın mimarinin katı fiziksel gerçekliğini, yarattığı eterik etki ile ruhsallıkla kaplayan yapıtı, mekâna ait yerleşik algıyı yerinden oynatan iki önemli eylemdir. Bu iki sanatçının mekâna özgü ve performatif çalışmaları, izleyiciye mekânın hafızası ile ilgili bir meditasyon sunar. Şehirler genişleyip değiştikçe, görünüşe ve ihtiyaçlara ayak uyduramayan binalar kullanılamaz hale gelir ve terkedilir, bu bir döngüdür. Gordon Matta Clark'ın, ölmekte olan binalarda insana dair 'işgal' delillerini yakalamak ilgisini çeker. O, *bu binalara kesikler açan bir kentsel arkeolog olarak, tarihin katmanlarını kalbine ve iskeletine kadar açığa çıkarır* (Clark, 2012, Giriş, s.VIII). Clark, 1974'te Liza Béar ile yaptığı röportajda, binaları bir yapısal kumaş gibi ele aldığı ilk eserlerinde yüzey etkileriyle yetindikten sonra, er geç mekânı bir bütün olarak, bir nesne olarak işlemeye başladığında, daha derinleşen kesikler aracılığıyla keşfettiği görüntülerden büyüldüğünü belirtir:

Elbette kesmenin görsel sonuçları var, kesin olarak kaldırmaya dayalı, ama görünen şeyin ince ayrımı da, yaratılan görüş açılarından daha çok olmasa bile en az onlar kadar ilgimi çekiyor. (...) Örneğin katmanlar, tabakalar, birbirinden ayrılmış şeyler. Tekdüze bir yüzeyin nasıl kurulduğunu ortaya sermek. Buradaki biçimsel kaygılardan birisi de karmaşa yaratmanın en basit yolunu bulmaktı, hiçbir şey yapmadan ya da inşa etmeden (Clark, 2012, s. 6).

Kaynak: Paterson Zevi, 2017.

Resim 13. Gordon Matta Clark, Untitled (Bronx Floors 1 & Bronx Floors 3), 1972. ProLitteris 2017, Zurich.

Heidi Bucher ile Gordon M. Clark'ın zamanın temsili anlamında tarihsel bir kavrayışa imkân veren yaklaşımlarının yakınlığı görülüyor. 1990'larla beraber ise Rachel Whiteread'ın hafıza ve kayıp üzerinde yoğunlaşan sanatsal yaklaşımı ile terk edilmiş binaların ve iç mekân mobilyalarının negatif kalıbını elde ederek gerçekleştirdiği heykelleri Bucher'ın pratiğini çağırıştırır. Mekândaki boşluğun peşine düşerek onu dolu ve kapalı bir forma dönüştüren Whiteread, amacını 'haritalama, izleri katı hale getirme süreci' olarak tanımlar. Sanatçı, 2004 yılında kendisiyle yapılan bir röportajda, bu anlatım dilini ararken Pompei kazıları, Mısır lahitleri ve XV. Yüzyıl ölü maskeleri gibi tarihsel teknikler ile ilgilendiğini belirtir. Bina heykellerinin beton malzeme kullanımı ve kapalı, blok formları nedeniyle oranın daha evvelki yaşantılarına ait mezarlar gibi bir etki yayması, izleyiciye yokluk ve mevcudiyet arasında bir düşünce koridoru açar. Whiteread, boşluk olmasına alışık olunan bu alanların yerine koyduğu doluluğun izleyicinin algısına yönelik psikolojik bir niyet taşıyıp taşımadığı sorusuna şöyle cevap verir.

Ben her zaman 'fizyolojik' kelimesini kullanırım çünkü bence bu psikolojik bir şey ama aynı zamanda bedenle ilgili bir şey – mekânı (boşluğu) nasıl kullandığımız, boşluğun nasıl bağlantılarda olduğu, bir sandalyeye nasıl oturduğunuz ve bacaklarınızı bir masanın altına nasıl koyduğunuz. Bu, her zaman kullandığım ve yokluk ya da mevcudiyetle ilgili olsa da kullanmaya devam edeceğim bir şey (Cole, 2004).

Kaynak: Heidi Bucher Web Sitesi, 2022.

Resim 14. Heidi Bucher, Das Bett, 1975.

Kaynak: Saint Louis Art Museum, 2022.

Resim 15. Rachel Whiteread, Amber Mattress, 1992.

Gordon M. Clark'ın ve Rachel Whiteread'in Bucher ile içerik ve teknik olarak akraba yaklaşımlar içinde olmasından başka, son olarak tarihsel mekânlarda lateks malzemeyi aynı Bucher gibi kullanan ve kolektif hafızaya ait izleri kaydeden bir restoratör, mimar ve sanatçı olan Jorge Otero-Pailos'un *Ethics of Dust* projesine değinmek yerinde olur. New York'taki Columbia Üniversitesi'nde restorasyon direktörü olan Otero-Pailos, adını John Ruskin'in aynı adlı kitabından (*The Ethics of the Dust, 1875*) esinlenerek verdiği projesinde, 2009 yılından beri Londra'da Westminster Hall ve Venedik'te bulunan Ducale Sarayı gibi yüzlerce yıllık tarihe sahip mekânların duvarlarında Bucher'ınkine benzer tekniği ile kaplamalar/kalıplamalar yapmaktadır. Uzun yıllar boyunca tarihi olaylara şahitlik etmiş anıtsal taş duvarların yüzeyleri, Otero-Pailos'un ekibi lateks deriyi taş duvarlardan çıkardığında, orta çağda taş ustalarının duvarı ilk ördükleri zamanki gibi solgun renklerde duvarlar olarak kalırken sergilenen deri

mekânın neredeyse ikinci bir katman halini almış olan tozunu, izlerini ve patineli rengini taşıyan bir tuvale benzer.

Kaynak: Thespaces.com, 2022.

Resim 16. Jorge Otero-Pailos, Ethics of Dust projesi, Westminster Hall, 2016.

Bucher'ın yapıtları, Alman mimar Gottfried Semper'in (1803-1879), mimarlığın kökeninin dokumada yattığını savunan yazılarında; mimarlığın canlı bir zar, ikinci bir ten olarak işlev gördüğü fikrinden derinden etkilendiğini ortaya koyar. Metodik olarak birbirine bağlı parçalardan (grid) oluşan yapılarla, mimari, dokumaya çok benzer, bu iki pratik de grid (ızgara) formlu sistemler üstüne temellenmektedir. Bu anlamda Bucher'ın odasının dış yüzeylerinin mimari kompozisyonu ile yorganlarının kalıpları arasında bağlantılar görmesi tesadüf değildir. Bucher, mimariyi, tekstili ve teni birleştirerek Semper'in teorilerine atıfta bulunur. Dokuma ve mimari arasındaki bağı, Semper, 1860 yılında yayınlanan '*Style in the Technical and Tectonic Arts, Or, Practical Aesthetics*' adlı kitabında '*Bekleidung*' (Giydirme) ilkesiyle ortaya koymuştur:

Giydirme ve kaplama ilkesi, her kategori için temeldir. Semper'e göre Antik toplumlarda ancak maskeleyerek, maddenin sınırlayıcı varlığından kurtulmak ve özgürleşmek mümkündür. Böylece maskelenmiş yapı, gayrimaddi hale gelebiliyor, saf forma dönüşüyordu. Parthenon'un beyaz mermer kolonları ve duvarları, hiçbir yeri boş kalmayacak şekilde kaplanarak boyanmıştı; tüm mermer ve bronz heykeller için de durum buydu. Semper'e göre tarihsel olarak birçok kültürde duvarların halıyla kaplanması, strüktürden bağımsız bir mekân fikrinin varlığını kanıtlar. Halı, bir maske olarak, duvara düz anlamda taşıyıcı olmaktan öte anlamlar yükler. Halı esas duvardır; kökeni örgüdür ve sadece bölümlenme işlevi görmesiyle temeldir (Şentürk, 2015).

Hafıza, dönüşüm ve arşivcilik temaları üzerine yoğunlaşan Bucher'ın yapıtlarının, biçimsel olarak değerlendirildiğinde özellikle 'Grid' (ızgara) formları aracılığıyla Minimalistler ile diyaloga girdiği söylenebilir. Grid formunun dik açılı çizgileri, 1950'lerden 1970'lere kadar Minimalizm'de tanımlayıcı unsur olarak kullanılır ve doğrusal formlar ve tekrarların yarattığı sadelik, sanatçısının şahsi izlerinden arınmış bir ifade olarak ele alınmaktadır. Çalıştığı mekânlarda yüzeylerin kalıbını alarak bir anlamda

'hazır malzeme' olarak elde ettiği, geometrik desenler ve dokular ile çalışırken, Bucher; soyutlamaya Minimalizmin kuralları ile söyleşen aynı zamanda da bu kuralları hicveden yeni bir çerçeve çizer. Örneğin, 1970'lerin ortalarında Zürih'teki stüdyosu haline gelen kasap dükkanının dondurucu odasındaki kiremitli bir duvarın temiz, dik çizgilerinden alınan bir kadraja, üretim sürecinin içinde barındırdığı çift kutupluluk ile anlam, duygu ve hafıza katmanları ekleyerek ruhsal bir doku katar: Kaba kuvvet gerektiren bir sökümlü aşaması ile sonrası elde edilen kırılmalı malzemeli sonuç çelişir ve işte yapının etkileyciliği bu gerilimden beslenmektedir. Bucher'ın duvar ve zemin desenlerinin kalıplanmasından elde ettiği fragmanlar, Carl Andre'nin grid zemin heykellerinde, Sol LeWitt'in duvar çizimlerinde ve Agnes Martin'in grid formu resimlerindeki yaklaşımın, tekniğin ve malzemenin etkilerine göre organik etkiler kazanmış halini düşündürür. Sanatçının grid formuna olan bağlılığı açıktır: Günlük yaşamı fiziksel ve kavramsal olarak çevreleyen yapılarda örtük olan çizgileri kullanıp, dokunsal niteliği yüksek çalışmalarıyla onların kayıtsız duygusunu altüst eder. Bunların örnekleri, özellikle parke zeminlerden üretilen tenler ve ayrıca *Borg*'da resimsel bir anlatım kazanmış karo zemin ve duvar yapıtlarında görülebilir.

Heidi Bucher de tıpkı Eva Hesse gibi, Robert Morris'in *Anti-Form* (1968) isimli metninde heykelin, sonucu belli adımlar yerine malzemenin ve sürecin isteklerine uyması, rastgelelik lehine devam etmesi gerektiğini ileri sürdüğü düşünceye uygun çalışmaktadır. Post-minimalizm olarak değerlendirilen bu alternatif eğilimde, sanatçılar malzemelerin doğasını ve teknik detaylarını gizleme konusunda isteksizdir denebilir. Özellikle 1960'ların ortalarından sonra, genç sanatçıların niyeti, minimal sanatın değerlerine aykırı şekilde kırılmalı, savunmasız, insani ve geçici olanı vurgulamak olur. Yapıtta yaratıcı sürecin izlerini bırakan ve dirençsiz malzemelerin doğal özelliklerini vurgulayan bir sanat anlayışının, minimalizme ait endüstriyel kusursuzluğu yaralaması istenir. Örneğin sıradan kumaş veya hurda metal parçaları, sanatçının kullanımı doğrultusunda kasıtlı olarak ham ve dönüştürülmeden bırakılır. Müze veya galeri ortamında kalıcı şekilde barınamayacak yapıda eserler üretmek, politik durumun ve Pop Art, Minimalizm ve tuval resminin örtülü bir eleştirisi olarak değerlendirilmiştir. Post-minimalist sanatta belirli bir derecede şiirsel ve metaforik ima vardır: Manzara, beden ve doğayı çağrıştıran arayışlarla sık sık karşılaşılır, beklenen tepki, empati değil, ölümlülük, çürüme ve akışla gerçekçi bir yüzleşmedir. Postminimalizmdeki biomorfik referanslar aslında, Claes Oldenburg'un yumuşak heykellerinin ortaya çıkmasından itibaren tartışılmıştır. Özellikle önce Eva Hesse'nin bu metafora çekildiği çizimlerinde belli olur. 1966'da eleştirmen Lucy Lippard'ın *Fischbach Gallery'de* düzenlediği 'Eccentric Abstraction' adlı sergiye getiren sergide bu yeni eğilimler görünürlük kazanır. Lippard, postminimal estetiği, 'özdeşleşmenin kaçması zor bir yönü, psikologların 'beden egosu' dediği bir özdeşleşme, empati deneyimi yaşatan bir sanat için ön hazırlık' diye tanımlarken, 'heykelin geleceği, pekâlâ bu tür heykelsi olmayan tarzlarda yatabilir' demiştir. (Pincus-Witten, 1971) Eva Hesse ve Heidi Bucher gibi sanatçılar, böylece sert, pürüzsüz yüzeylerin, doygun renklerin, beton ve metal gibi endüstriyel malzemelerin fetişleştirildiği minimalizme lateks malzemenin geçiciliği, kırılmalılığı, en küçük ayrıntıları yakalayan ve kusurları ortaya çıkaran yapısı ile eklemlenerek akımın steril yapısını deyim yerindeyse ters yüz etmektedir. Eva Hesse, *Aught* (1968) adlı yapıtında üst üste bindirilmiş lateksli tülbentleri kullanarak soyut bir beden imgesi yaratırken, Bucher'ın ten etkisi taşıyan mimari fragmanları lateks ve kumaşın birlikteliğinden doğan organik çağrışımlara dayanır. Bu nedenle, Bucher'ın yapıtları, Minimalistlerin kaçındığı 'kusurluluğu'

kullanarak grid formuna farklı bir canlılık katan denemelerdir. 'Ahnenhaus' (1981) adlı yapıtın mekânında zemin kaplamasından alınan kalıpla üretilen Plättlituch adlı çalışma, buna örnektir. Bu, Bucher'ın grid formunun tüm yalınlığını ve sert hatlarını kendi tekniği sayesinde kumaşın organikliğiyle birleştirdiği, minimalizmin maskülen konturlarını feminenlikle ilişkilendirilen kumaş malzeme ile sarmaladığı bir deridir.

Kaynak: Paterson Zevi, 2019

Resim 17. Heidi Bucher, İsimlessiz (Plättlituch) Ahnenhaus adlı yapıtın mekanına ait zemin kaplaması, 1981.

Bucher'ın 'Skinings' yapıtlarında lateks katmanlı kumaşın ten etkisi vermesi, katlanabilir, kırışabilir, yığılabılır yapısı yumuşak heykel tanımına uyan bir plastik sonuç çıkarır. Malzemenin yerçekimi gibi doğa yasalarına göre şekil alması, başlangıç aşamasında belirlenen formun deforme olma süreçleri ve sanatçının kontrolünün dışına çıkan rastlantısal etkiler yapıtın; Claes Oldenburg'un istediği gibi *kendi varoluşuna sahip olmasını* sağlar. (Shiff, 2004) Max Kozloff, *The Poetics of Soft Sculpture* (1967) adlı metninde, yumuşak heykelin ne kadar soyut olursa olsun antropomorfik olduğunu ve organikliğin, katı bir malzemeye biçimsel olarak dayatılan bir metafor değil de malzemenin kendi özelliği olduğunda insanın geçiciliği ve ölümlülüğüne ürkütücü şekilde karşılık geldiğini öne sürer. Yumuşak malzemelerin şekillendirilebilirliği, bir eylemin bir maddeyi zaman içinde değiştireceğine veya muhtemelen zaten değiştirmiş olduğu düşüncesine odaklanır. Kozloff'un Oldenburg'un heykelleri üzerinden yaptığı yorum, yumuşak heykelin yaydığı ruhsal etkiler bağlamında Bucher'ın heykelleri için de kullanılabilir: Bu yapıtlar maddenin doğasını ve çevremizdeki tanıdık nesnelere olan ilişkimizi sorgularken, kırılğan ve ölü bir görüntü ile baş döndürücü bir yeniden canlanmayı eş zamanlı olarak hissettirir. Tüm fiziki koşullara hükmetmenin kibrinden kurtulma olasılığı, bir ruhsal yeniden doğuş sunar.

Rosalind Krauss da *Modern Heykel Dehlizleri* (1981) adlı çalışmasında yumuşak heykelde kütlelerin 'et gibi' esnek ve yumuşak oluşuyla izleyicinin kendi bedenini ifade edecek bir bağlamda anlamlı kıldığını ve bu karşılaşma sonrası iki eş zamanlı kabule zorlandığını söyler. 'Onlar benim eşyalarım – her gün kullandığım nesnelere' ve 'ben onlara benziyorum'. Gerçeküstücü karşılaşmada nesnelere, benliğin arzuları doğrultusunda dönüştüğü bir sonuç varsa Krauss'a göre yumuşak heykel karşısında (Oldenburg'un nesnelere örneğinde olduğu gibi) izleyicinin tepkisi bunu tersine çevirir, *bu tersine çevirme,*

benliğin, deneyimden önce, en temel anlamıyla yapılandırıldığı önsel bir bakışa doğru daha derinden kesen bir farkındalık getirir (Krauss, 2021, s. 263).

Yumuşak heykelde hareket imkânı, heykelin herhangi bir sabit konuma direnci ve yaşamı, zaman ve değişim fikriyle ilişki içindedir. Heykelin, sadece malzemesinin değişimiyle modelinden oldukça farklı bir görüntüye ve duyguya sahip olması yanında, bu malzemenin kendi dönüşüm süreçleri de yapıtın anlamını güçlendirir. Lateksin başlangıçtaki esnekliğine rağmen zamanla koyulaşan ve kırışan özelliği, insan derisinin yaşlanan ve yıpranan yapısını çağrıştırır. Bu ‘mimari tenler’ geçiciliği ve zamanın her şeyi dönüştüren yapısını görselleştirir ki Bucher için mekân da insan bedeni gibi sürekli dönüşüm halindedir. Heykellerine su, balık ve yusufçuk böceği analogilerinin tekrar tekrar dahil etmesi, metamorfoz ve geçicilik temalarına olan bağlılığını tasdikler. Özellikle yaşam döngüsünün çoğunu su altında larva halinde yaşayan yusufçuk böceği sadece birkaç gün boyunca havada yaşamı deneyimler ve geride bıraktığı, dökülen derisi sanatçı için daha önceki bir zamanın kalıntısı, geçmişi özgür bırakmak için bir metafor haline gelir.

Krizalitler gibi farklı fazları birbirine bağlayan sanatçı, bu paralelliği sıklıkla alıntılıdığı ‘Odalar kabuktur, deridir’ sözüyle çizdi ve aynı bağlamda bu ‘derilerini’ bir larva halinin dönüşüm sürecini işaret eden yarı saydam kabuğu olarak ifade etti. Bu şekilde Bucher, lateksi ve sedef pigmentini gerçek anlamda bir yöntem olarak birleştirdi: Bir mekânın kabuğunu, onu uzay-zamansal durağanlıktan kurtarmak için kopyalayan değişken bir madde (Childs, 2019).

B. ‘BODYSHELLS’: BEDEN İÇİN BİR KABUK

Heidi Bucher’ın ‘Bodyshells’ adlı, insan bedeni için giyilebilir kabukları andıran, performatif bir sunumla anlam kazanan heykellerinde, 1970’lerde dünyayı etkisi altına alan siyasi ve ekonomik olayların ve özellikle ABD’de ortaya çıkan sanatsal eğilimlerin etkisi belirgindir. Pop Art ve Minimalizmin büyük boyutlu heykelleri ve 1960’larda başlayan happening’ler ve performanslar kadar kadar Sürrealist köklere bağlı bir absürd form arayışını da taşıyan ‘Bodyshells’, 1970’lerin başlarında ABD’de yaygın olan ruh halini simgeler. ABD’nin yıllar süren yayılcı politikalarının Vietnam savaşı sonrası bir sınıra dayanmasıyla oluşan ekonomik durgunluk, petrol krizi vb. sorunların yaşandığı çalkantılı dönemde, sanatta da ‘sınır çizmek’ temaları etrafında yoğunlaşan bir hava hâkim olur. Çevre Sanatına, disiplinlerarası arayışlara, mimari tekniklere, yerleştirmeye olan ilgi arttığı gibi özel ve kamusal alan arasındaki muğlak alanlar da sanatçıların ilgisini çeker. Bucher heykellerinde ulaştığı esnek uzamsallık ile, aynı dönemlerde Rebecca Horn ve Ana Mendieta gibi, beden ve çevresi arasındaki sınırlar üzerine yoğunlaşır. Postmodern sanatta bedenin de bir sanat nesnesi haline gelmesiyle, Giyilebilir Sanat (Wearable Art) olarak anılan alt türde değerlendirilen bazı yapıtlarda çeşitli malzemelerle oluşturulmuş heykelsi formların bedene eklemlenişi, fantezi benlikler ya da Bucher’ın heykellerinde olduğu gibi mekânını üzerinde taşıyan, beden ve mekân arasındaki mesafeyi yeniden tanımlayan bedenler ortaya çıkarmıştır. Bu heykellere verdiği isim ‘Bodyshell’ beden kabuğu olarak tercüme edilebilir. Bu isim, Bucher’ın sanat hayatı boyunca yapıtlarına eşlik eden metamorfoz düşüncelerine bağlı gözükmektedir. Kabuk da deri gibi, koruma, yaşatma ve dönüşüm metaforlarına açık bir imgedir. Bucher’ın sanatında kumaş, lateks, köpük gibi malzemelere metamorfozu, değişik biyolojik fazları ve canlılığı simgeleyen sedef pigmenti, balık pulu, su gibi etkiler veren boyamalar da eşlik eder. Bucher’ın okyanus kıyısında,

kumsalda performans gerçekleştirmeyi seçmesiyle 'Bodyshells' in deniz kabuklularına akraba olduğunu hissettirmek istediği düşünülebilir. Gaston Bachelard, kabuk imgesi ile ilgili yeniden dirilme alegorilerinden bahsederken şu alıntıyı yapar:

'Bütününde ele alındığında, duyarlı bir kabuk ve organizma olan deniz kabuklusu, Eski'lerin gözünde bedeni ve ruhu içine alan eksiksiz insan varlığının simgesiydi. Eski'lerin simgebiliminde kabuk, yumuşakça organizmasının temsil ettiği, varlığın bütününe yaşam veren ruhu kuşatan bedenimizin simgesi kabul ediliyordu. Bu düşünceye dayanılarak, kendisine can veren bölümünden ayrıldığında artık hareket edemeyen kabukla benzetme yapılarak, ruhun da bedenden ayrıldıktan sonra bedenin cansız hale geldiği söyleniyordu' (Bachelard, 1996, s.136).

Kaynak: Hausderkunst, 2021.

Resim 18 ve 19. 'Bodyshells', Kaliforniya, Venice Beach'teki performanstan görüntüler, 1972.

Bucher'ın özel hayatındaki hissiyatı ve tekstil kökenli sanatsal pratiği, bu cinsiyetsiz, belirgin bir formu çağrıştırmayan, giyilebilir ve hareket ettirilebilir hafif heykelleri üretmesine yön vermiştir. Bu dönemde sanatçı eşi Carl Bucher'ın resimlerinde tekrar eden bir figür olan fütüristik formları, beraber üç boyutlu formlar haline getirmişler ve tasarım etkinliklerinde yer almışlardır. Aynı şekilde, 1971'de Venice Beach'de bu heykellerin giyilişi ve canlandırılışı sanatçının eşi ve çocukları tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu heykellerden gelecek, umut, ütopya ve oyun düşünceleri yayılırken sonraki yıllarda yalnız başına yaşamayı seçtiğinde yaptığı 'Skinings' heykellerinde geçmiş, hafıza ve - her ne kadar dönüşümü ve özgürleşmeyi de vaat ediyorsa da - bunlara ait hüznü görürler.

Sonuç

Düş görüyor gibi bir hali var eşyaların, bitki ve maden gibi uyurgezer bir yaşamları var sanki. Kumaşlar sessiz bir dil konuşuyor, çiçekler gibi, gökler gibi, batan güneşler gibi.

Baudelaire, İki Oda, Paris Sıkıntısı

Heidi Bucher, 1970'lerden itibaren farklı disiplinlere ait malzemeleri ve pratikleri bir arada kullanan ve yapıtları günümüzde yeniden artan bir ilgiyle karşılaşan bir sanatçıdır. Sanatında hafıza, mekân, dönüşüm gibi temalar üzerine temellenen fikirleri, yapıtlarını gerçekleştirirken sergilediği performanslar ve kullandığı malzemelerin ten gibi, yaşayan; sürece bağlı dönüşümsel etkilere açık yapısı

bir araya geldiğinde döneminin farklı sanatsal eğilimlerine yayılan sonuçlar ortaya çıkmıştır. Kumaş, lateks ve bazen köpük kullandığı yapıtları, yumuşak heykel, giyilebilir heykel gibi tanımlara dahil olan yapıtlara ve bu heykellerin kullanıldığı performanslara olanak sağlamıştır.

Bucher 'Skinings' heykellerini, mimari alanlarda oda duvarları ve kapı, pencere gibi tüm mimari elemanların kalıplanışı ve bu lateks parçaların tekrar bir araya getirilişi ile gerçekleştirir. Bu heykellerin dokusu ve renkleri lateks malzemenin dönüşümüyle yaşlanan ve deforme olmaya başlayan bir bedeni anımsatır: Esnekliğini bir süre korusa da sonunda koyulaşan, kırışan ve sertleşen lateksin değişen görünümü teni andırır. Tenin; benliği kuşatan bir ev ya da kabuk olduğu metaforundan faydalanan Bucher'ın heykellerinde mimari ve beden arasındaki etkileşimin yarattığı melezlik, sürrealist etkiler taşıdığı gibi malzemenin yapısal özelliklerini kullanması, kırılabilirlik ve geçiciliği görünür kılması ile postminimal bir tavır da yüklenir. Heykellerin üretim aşamasında kumaş ve lateksin genel olarak dışılık ile ilişkilendirilen iç mekanlara zarıfçe uygulanması sonrası, kaba kuvvet gerektiren adeta deri yüzer gibi şiddetli bir eylem ile mimari mekândan çekip soyulması ve geriye kalan hassas ten, Heidi Bucher'ın sanatının bu zahmetli fiziksel süreci, yapıtını daha da etkileyici kılar. Yapıtlarında aynı zamanda su, balık pulu, sedef pigmenti ve yusufçuk böceği formları kullanması, metamorfoza olan ilgisini ve hafızaya yaklaşımının yenilenme ve özgürleşme ile sonuçlanan bir yolculuğa bağlı olduğunu hissettirir. 'Skinings' serisinden evvel yaptığı deniz kabuklularını andıran 'Bodyshells' heykelleri ve bu heykellerle yaptığı performansları da inziva ve dönüşüme merakını sergiler.

Eleştirmenler tarafından Heidi Bucher ile aynı dönemlerde ABD'de çalışan sanatçı G.Matta Clark'ın mimari mekânın hafızası, mekâna biçimsel müdahalesi ve insana dair işgal izleri üzerine yoğunlaşmasıyla benzerlik kurulurken, daha sonraki yıllarda Rachel Whiteread ve Jorge Otero Pailos gibi sanatçılar da kavramsal yaklaşım ve teknikler açısından bazı noktalarda kendisini hatırlatırlar. Bucher'ın yapıtları multidisipliner yönü ve beden-mekân arasındaki muğlak alanların tanımına getirdiği özgün yaklaşım ile güncelliğini koruyan yapıtlardır.

Etik Kurul İzni

Bu çalışma etik kurul izni gerektiren bir çalışma grubunda yer almamaktadır.

Kaynakça

- Altınyıldız Artun, N. (2014, Mayıs 21). Sunuş / mimarlığı baştan çıkarmak. *Skopdergi*, 6. <https://www.e-skop.com/skopdergi/sunus-mimarligi-bastan-cikarmak/1930>
- Artsy.net (2022). Borg, 1976. <https://www.artsy.net/artwork/heidi-bucher-borg>
- Bachelard, G. (1996) *Mekânın poetikası* (Çev: A. Derman). Kesit Yayın.
- Bataille, G. (2012, Eylül 28). *Toz* (Çev. R. Ojalvo). Skopbülten. <https://www.e-skop.com/skopbulten/pasajlar-toz/898>
- Bonilla-Edgington, J. R. (2019, Temmuz). *Heidi Bucher: the site of memory*. The Brooklyn Rail. <https://brooklynrail.org/2019/06/artseen/Heidi-Bucher-The-site-of-Memory>
- Boym, S. (2009). *Nostaljinin geleceği* (Çev: F. B. Aydar). Metis Yayınları.
- Childs, Q. (2019). *Haunting häutungen: A theoretical inquiry into Heidi Bucher's Kleines Glasportal*. Courtauld Institute of Art, London. <https://artobserved.com/2019/12/venice-heidi-bucher-at-alma-zevi-through-december-18th-2019/>
- Clark, G. M. (2012). *Gordon Matta Clark* (Çev: B. Bilir). Lemis Yayın.
- Cole, I. (2004, Nisan 01). *Mapping traces: A conversation with Rachel Whiteread*. <https://sculpturemagazine.art/mapping-traces-a-conversation-with-rachel-whiteread/>
- Cumming, L. (2018, Eylül 23). *Heidi Bucher review – Memories are made of this*. The Guardian. <https://www.theguardian.com/artanddesign/2018/sep/23/heidi-bucher-parasol-unit-london-review>
- Francalanci, E. L. (2012). *Nesnelerin estetiği* (Çev: D. Kundakçı). Dost Kitabevi.
- Hausderkunst (2021). Curator's tour through "Heidi Bucher. Metamorphosen". <https://hausderkunst.de/en/events/kuratorinnenfuehrung-durch-heidi-bucher-metamorphosen>
- Heidegger, M. (1996). İnşa etmek, oturmak, düşünmek (Çev: O. Kunal), *Cogito: Kentin Felsefesi*, 96(8), 67-70.
- Heidi Bucher Web Sitesi (2022). Selected works. <https://heidibucher.com/work/>
- Koechlin, M. (1990). Heidi Bucher, Bellevue, Kreuzlingen, 16mm SWF3. <https://youtu.be/pXZPuUWioK8>
- Kozloff, M. (2015). The poetics of softness. İçinde P. Lange-Berndt (Ed.). *Materiality, documents of contemporary art*. The MIT Press.
- Krauss, R. E. (2021). *Modern heykel dehlizleri* (Çev: S. Erduman). Everest Yayın.
- Lee, Y. (2020). The textilesphere: The threshold of everyday contacts. *Textile*, 18(2), 160-179.
- Lunn, F. (2005, Mart). Heidi Bucher. *Artforum International* 7(43), 247-248. <https://www.artforum.com/print/reviews/200503/heidi-bucher-44974>
- Magritte, R. (1939). *La victoire*. Christie's. <https://www.christies.com/en/lot/lot-4050440>
- Migros Museum für Gegenwartskunst (2004). Heidi Bucher, Mother of pearl. <https://mendeswooddm.com/en/artist/heidi-bucher>

- Paterson Zevi (2017). Heidi Bucher. <https://patersonzevi.com/exhibitions/venice/134/heidi-bucher-and-gordon-matta-clark/>
- Peterson Zevi (2019). Heidi Bucher. <http://www.almazevi.com/exhibitions/venice/293/sublime-geometry/>
- Pincus-Witten, R., (1971, Kasım). Eva Hesse: Post-minimalism into sublime. *Artforum International*, 10(3), 32-44. <https://www.artforum.com/print/197109/eva-hesse-post-minimalism-into-sublime-37510>
- Reinhart, G. (1981). Heidi Bucher, Räume sind Hüllen, sind Häute, 1981. <https://youtu.be/EBBqlvafulk>
- Rose, J. (2014, Mayıs). Heidi Bucher. *Artforum International*, 9(52), 322-323. <https://www.artforum.com/print/reviews/201405/heidi-bucher-46344>
- Rosenmeyer, A., (2013). Heidi Bucher's "Water, Houses". *Art Agenda Reviews*, <https://www.art-agenda.com/criticism/235121/heidi-bucher-s-water-houses>
- Saint Louis Art Museum (2022). Rachel Whiteread. <https://www.slam.org/audio/rachel-whiteread/>
- Schimmel, P., Smith, E., Sorkin, J., & Wagner, A. (2016). *Revolution in the making: Abstract sculpture by women 1947-2016*. Skira Editions.
- Shiff, R. (2004). Judd through Oldenburg. *Tate Papers*, 2. https://www.tate.org.uk/documents/442/tate_papers_2_richard_shiff_judd_through_oldenburg_0.pdf
- Şentürk, L. (2015, Kasım 09). Unutulmuş bir aykırı: Gottfried Semper. *XXI Dergi* (144). <https://xxi.com.tr/i/unutulmus-bir-aykiri-gottfried-semper>
- The approach (2022). Heidi Bucher. <https://theapproach.co.uk/artists/heidi-bucher/images/>
- Thespaces.com (2022). Westminster 'dirt' becomes art in Jorge Otero-Pailos' new installation. <https://thespaces.com/westminsters-dirt-becomes-art-jorge-otero-pailos-new-installation/>
- Ursprung, P. (2005). Interiors— Heidi Buchers fragile räume. *Migrosmuseum für Gegenwartskunst*. https://migrosmuseum.ch/storage/product-pdfs/E-Publikationen/Heidi%20Bucher/Philip_Ursprung_Interiors.pdf
- Vogel, W. (2019, Eylül). Heidi Bucher. *Artforum International*, 1(58). <https://www.artforum.com/print/reviews/201907/heidi-bucher-80613>.

SABAHATTİN ALİ'NİN KUYUCAKLI YUSUF ROMANINDA RENKLER

 Yusuf ÇOPUR^a

Özet

Sabahattin Ali, roman, öykü, şiir, mektup ve tiyatro alanında eserler veren çok yönlü bir yazardır. Öykü ve romanda gözlemci gerçekçilikten eleştirel gerçekçiliğe doğru bir tavrı benimseyen yazar, eserlerinde Anadolu insanının yaşamını toplumsal gerçekçi bir bakış açısıyla ele almıştır. Yazarın dili sadedir. Eserleri, otobiyografik özellikler taşır; Realist ve Natüralist akımların izleri görülür. Toplumsal gerçekçiliğin ilk başarılı örneklerinden sayılan “Kuyucaklı Yusuf”, yazarın ilk romanıdır ve sosyal içeriklidir. Kitap, 1900’lü yılların başında Ege’de farklı kültürlerden insanların bir arada yaşadıkları bir kasabada geçer. Yusuf, anne babası eşkıyalarca katledilen bir çocuktur ve kaymakam tarafından evlatlık edinilir. Eserde kaymakamın ailesinde yaşadığı çatışmalar başta olmak üzere Yusuf’un kendisiyle ve çevresiyle olan mücadelesi anlatılır. Romanda kullanılan renkler Yusuf’un yaşam mücadelesinin yansıması niteliğindedir. Sarı renk, çalışmaktan hasta ve zayıf düşenleri, aniden gelişen olaylar karşısında korkuyu ve kaygıyı ifade ederken kırmızı Yusuf’un öfkesini anlatmada kullanılır. Renkler, romanın psikolojik ve duygusal zeminini göstermesi bakımından etkili kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türk dili, Sabahattin Ali, Kuyucaklı Yusuf, Edebiyat, Renkler.

THE USE OF COLORS IN SABAHATTİN ALİ'S NOVEL OF KUYUCAKLI YUSUF

Abstract

Sabahattin Ali is a versatile writer who works in the fields of novels, stories and poems, letters and theater. Sabahattin Ali developed his storytelling and novelism from observational realism to critical, even social realism. The author deals with the life of the Anatolian people from a social realist perspective in his novels and stories. The language of the author is plain. His works have autobiographical features. Traces of Realist and Naturalist movements are seen in his works. Considered one of the first successful examples of social realism, “Kuyucaklı Yusuf” is one of the author's three novels and has a social content. The novel takes place in a town in the Aegean where people from different cultures lived together in the early 1900s. Yusuf is a child whose parents were murdered by bandits and was adopted by the district governor. In the work, Yusuf's struggle with himself and his environment is explained, especially the conflicts that the district governor had in his family. The colors used in the novel are a reflection of Yusuf's struggle for survival. The yellow color is used to express those who are sick and weak from working in the novel, while red is used to express Yusuf's anger. Colors were used effectively to show the psychological and emotional background of the novel.

^aDr. Öğretmen, Millî Eğitim Bakanlığı, copuryusuf@gmail.com

Makale Geliş Tarihi: 04.04.2022, Makale Kabul Tarihi: 23.05.2022

Keywords: Turkish language, Sabahattin Ali, Kuyucaklı Yusuf, Literature, Colors.

Giriş

Literatür tarama kısmında değinileceği üzere, "edebiyatta renklerin kullanımı" konusunda yapılan akademik çalışmalar sınırlıdır ve bu çalışmalar ağırlıklı olarak şiir türü üzerinden yapılmıştır. Renklerin kullanımı zemininde bir romanı merkeze alan herhangi bir akademik çalışmaya rastlanmamıştır. Bu nedenle çalışma alanında bir ilk olma özelliği taşımaktadır. Sabahattin Ali'nin ve *Kuyucaklı Yusuf* romanının seçilmesinde ise "Sabahattin Ali'nin, romantizmin doğa anlayışının sonucu olarak ortaya çıkan soylu vahşi özelliklerini de kısmen taşımakla birlikte ilk örneği Gilgames Destanı'ndaki Enkidu karakteriyle beliren vahşi adam arketipinin 20. yüzyıldaki görüntülerinden biri olan Yusuf karakteriyle yüzyıllardır farklı milletlerde ve farklı anlatılarda tekrar edilen bu arketipi Türk romanına taşıması"dır (Riganelis, 2020, s. 153). Bu "doğa adamı"nın merkezinde yer alan eserde yazarın, karakterleri ve renkler arasında; duygusal, fiziksel ve psikolojik bir bağ kurup kurmadığı, doğal bir mekanda geçen romanda renklerin hangi sıklıkta ve nasıl kullanıldığı araştırmanın temelini oluşturmuştur.

Kuyucaklı Yusuf, toplumsal yapının aksayan yönlerini ve köylünün sorunlarını ilk defa gündeme getiren, o güne kadar "Yanlı Batılılaşma" konusunu işleyen türdeşlerinden oldukça farklı ve önemli bir eserdir (Yılmaz, 2019, s. 2). Kitap, Fethi Naci'nin ifadesiyle, 1900'lü (1903-1915) yılların başında Aydın Nazilli'de başlayıp Balıkesir'in Edremit kasabasında Birinci Dünya Savaşı içinde sona eren sosyal konulu bir romandır (Şeker, 2009, s. 1).

Bütün ailesi köyü basan haydutlarca öldürülen Yusuf'a kaymakam sahip çıkar. Kaymakamın karısı Şahende Hanım ise Yusuf'u pek sevmez ve ona üvey analık yapar. Kaymakamın Yusuf'tan bir iki yaş küçük olan kızı Muazzez ile Yusuf birlikte büyürler. Büyüdükçe Muazzez'e bağlanan Yusuf, bir gün ona laf atan kabadayı Şakir'i döver. Oldukça içeren Şakir, intikam almak ve Muazzez'i elde etmek için kaymakamı kumar masasında borçlandırır ve karşılığında Muazzez'i ister. Bütün bunlar olurken Muazzez de Yusuf'a âşık olduğunu itiraf eder ve iki âşık komşu köylerden birine kaçıp orada nikâhlanırlar. Kaymakam bu işten çok memnun olup damadına iş verir. Kaymakamın kalp krizi geçirip ölmesiyle mutlu evlilik gölgelenir. Şakir ile planlar yapan Şahende Hanım, Yusuf'u gezici köy tahsildarlığına verir. Yusuf gidince Şahende Hanım, evini içkili eğlencelere açar ve kızını fuhşa zorlar. Olanları duyan Yusuf köye döner. Şahende'yi, Şakir'i ve kendisini gezici göreve yollayan yeni kaymakamı öldürür. Ağır yaralı karısını alıp şehrin dışına çıkar. Karısı da ölünce onu bir çukura gömüp ortadan kaybolur.

Renklerin kültürel tarihi

Renkler, insanlar üzerinde psikolojik ve fizyolojik birtakım etkilere sahiptir. Edebiyat ve resim gibi birçok güzel sanat dalında; tarih, tıp ve din gibi farklı disiplinlerde/alanlarda renklerin gücünden faydalanılmıştır. Mesela Türklerde ak/beyaz renk, en önemli renk olarak görülür; iyilik Tanrısı Ülgen'in simgesi kabul edilir ve ululuk, temizlik, yaşlılık, tecrübe, adalet, güçlülük gibi anlamlara gelirdi. Devlet

adamları, Alp Aslan ve Fatih Sultan Mehmet'te olduğu gibi savaşlarda beyaz renkli elbise giyerlerdi (Albayrak, 2008, s. 6).

Türk kültür tarihinde renklerin, yönlerin ifadesi ve simgeleştirilmesinde de kullanıldıkları görülmektedir. Bu bölümler sadece Türklere özgü değildir. Bir taraftan yakın çevreler olarak Çin ve Moğol kültür havzalarında, diğer taraftan da Eski Ahid, Hintliler, Eski Mısırlılar, Yunanlılar ve Romalılarda farklı tarzlarda aynı uygulamaya rastlanmaktadır (Tural & Kılıç, 2006, s. 85).

Türklerin İslamiyet'i kabulü sonrası 'ak' rengin Türk kültüründeki yerinin, İslam kültürüyle bütünleşerek, daha da pekiştiği görülmektedir. "Örneğin, Hz. Peygamberin sancaklarından birinin rengi 'ak'tır. Bedir Savaşı'nda Müslümanların biri beyaz, diğer ikisi siyah renkli olmak üzere üç sancakları vardır. Beyaz sancak, Hz. Peygamber tarafından sahabenin önde gelenlerinden Mus'ab b. Umeyr'e, diğer iki sancaklardan birisi Hz. Ali'ye verilmiştir. Ayrıca yeni doğan çocuğun ak kundağa sarılması, ölünün gömülürken ak kefene sarılması 'ak'ın Türk İslam kültürüyle harmanlaşmasını sağladı ve buna bağlı olarak da helal, doğru, adil, günahsız vb. anlamlar da yüklenmiştir." (Çelik, 2020, ss. 1396-1397).

Renklerin milletlerden milletlere, kültürden kültüre, coğrafyadan coğrafyaya değişik anlamlar ifade ettiğini de belirtmek gerekir. Örneğin "Beyaz, İslam geleneğinde ışığın, parlaklığın, Hıristiyan sanatında inancın, Kara Afrika inançlarında ise ölümün simgesi kabul edilmektedir. Batı kültüründe bir kadının beyaz giymesi saflığı temsil ederken, Çin ve Japonya'da ölümü, hastalığı ve cenazeyi, Avustralya, Yeni Zelanda ve ABD'de mutluluk ve saflığı temsil etmektedir. Mavi, Doğu Asya ve İsveç'te soğuk ve kötü, İran'da ölüm, Hindistan'da saflık, Hollanda'da sıcaklık olarak algılanmaktadır. Ayrıca mavi, Belçika ve Hollanda'da kadınlık, İsveç ve ABD'de erkekliği göstermektedir. Yeşil, Malezya'da hastalık ve tehlike, Belçika'da kıskançlık, Japonya'da mutluluk, sevgi, güven ve samimiyeti temsil etmektedir. Kırmızı, Nijerya ve Almanya'da şanssızlık, Çin, Danimarka ve Arjantin'de şans anlamına gelmektedir. Çin, Kore ve Japonya'da ak, Hindistan'da arzu ve hırsı yansıtmaktadır. Sarı, ABD'de sıcaklık; ancak Fransa'da sadakatsizliği temsil etmektedir. Rusya'da kıskançlıkla ilişkiliyken, Çin'de keyif, mutluluk, lezzet ve hükümdarlıkla ilişkilidir. Brezilya'da mor ve sarı üzüntü ve umutsuzluk sembolü olarak algılanmaktadır. Mor, Çin ve Güney Kore'de sevginin rengidir. Meksika'da öfke ve kıskançlık, Japonya'da günah ve korkuyu temsil etmektedir. Mor, Çin'de zenginlik rengi olarak da kabul edilmektedir" (Özer, 2012, ss. 274-275).

İnsanın zihinsel ve ruhsal birçok faaliyetine etki eden renkler bu nedenle yaşamın ayrılmaz parçasıdır. Renkler anlam iletmede, bazı durumların, rüyaların yorumlanmasında, insanların duygularının ifadesinde önemli bir yere sahiptir. İnsan ve yaşamla olan bu ilişkisi nedeniyle de sanat dallarının en etkili araçlarından olan renkler, canlıların algılama kabiliyetine de etki etmektedir.

Renkler, tarihin en eski dönemlerinden beri insanların dikkatini çekmiş, nesnelere tarif, tasnif ve bildirme hususlarında yardımcı unsurlar olarak kullanılmışlardır. Varlığın tanınmasında, kavranmasında, algılanmasında en az şekil kadar etkili olan renkler sadece dış dünyayı etkilemezler ve sadece dış dünyayla ilgili değildir. Onların insanın iç dünyası ile de çok önemli bağları olduğu keşfedilmiştir. İnsanların ruh dünyasının buna bağlı olarak psikolojik halleriyle renkler arasında da bir ilgi olduğu ortaya çıkmıştır. Bu ilgi zamanla belli simgesel değerler oluşturmuştur. Bu simgesel değerler,

bütün insanlığın benimsediği ve ayrı anlamda algıladığı açılımlara sahip olsa da, bazı kültürler ve geleneklerde tamamen farklı algılanmıştır (Yıldırım, 2006, s. 12).

Doğa felsefesi üzerine yaptığı çalışmaların yanı sıra edebiyatçı kimliği ile de Romantizm dönemine etki eden J.W. von Goethe, aynı zamanda renk üzerine çalışmalarını bir araya topladığı “Renk Öğretisi (1810)” kitabıyla romantik ressamları derinden etkilemiştir. Goethe bu kitabında renkleri; gözün yapısıyla ilişkili olarak “Fizyolojik”, renksiz-saydam araçların etkisiyle bağdaştırarak “Fiziksel” ve objelerle olan ilişkileriyle “Kimyasal” renkler olarak üç kısma ayırmaktadır. Goethe rengi, tüm bu ayrımlar içerisinde aydınlık ve karanlık ortamın durumuna göre değerlendirmektedir. (Harmancı, 2019, s. 740).

Wittgenstein’a göreyse bizim renklerin kendinde ne olduğunu bilmemiz mümkün olmadığından onları tanımlamamız da mümkün değildir. Olsa olsa onların bize nasıl göründüklerini betimleyebilir ve dil oyunları sayesinde onların dildeki kullanım biçimlerini öğrenip öğretebiliriz. Dolayısıyla renk kavramlarını kullanma şeklimiz, bize onların dilde birer adla etiketlenme etkinliğini öğretmekte, ardından adlarla etiketlenen bu kavramların ideal kullanım biçimi, herkesin öğrenebilir ve bir başkasına öğretebilir olduğu renk adlarının ortak kullanımını mümkün kılmaktadır. Daha doğru bir deyişle insanlar renklerde uzlaşmasa bile renk sözcüklerinde uzlaşabilmektedir (Tarhan, 2021, s. 95).

A. LİTERATÜR TARAMASI

Edebiyatta renklerin çeşitli amaçlara yönelik olarak kullanımının tarihi çok eskilere gider. Edebiyat disiplinlerine dair renklerin kullanımıyla ilgili çalışmalar henüz sınırlı sayıdadır. Yapılan lisansüstü akademik çalışmalar şiir üzerine, daha çok divan şiiri ağırlıklı olarak, alanında yoğunlaşmıştır. Bunlardan bazıları şunlardır: Hakan Uymaz, Fuzûlî'nin Türkçe Divân'ında Renklerin Kullanımı (Uymaz, 2013); Gülden Altuntaş, Cemal Süreya'nın Şiirlerinde Renklerin Kullanımı (Altuntaş, 2018); Behiç Efe Tekin, Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi'nde Renkler (Tekin, 2018); Muhammet Emre Çakıcı, Nedim Divanı'nda Renkler (Çakıcı, 2018); Solmaz Amini Zadeh, Mevlâna'nın Mesnevî'sinde Renkler (Zadeh, 2017); Sevinç Öztürk'ün Fuzuli'nin Türkçe Divanı'nda Renkler (Öztürk, 2011); Efsun Yılmaz Uğur'un Klasik Türk Şiirinde Renkler (Uğur, 2009).

Edebiyatın çeşitli alanları ile renklerin kullanıma dair akademik makalelere bakıldığında ise yine şiir ağırlıklı çalışmalar dikkat çekmektedir. Bunlardan bazıları; Nedret Mahmut'un, Karacaoğlan'ın Şiirinde Sanat Olarak Renkler (Mahmut, 2019), Ali Yıldırım'ın Renk Simgeciliği Ve Şeyh Gâlib'in Üç Rengi (Yıldırım, 2006); Abdullah Eren'in, Bâkî Divanı'nda Kırmızı Renk (Eren, 2008) isimli çalışmalarıdır.

Kuyucaklı Yusuf romanı ile yapılan lisansüstü akademik çalışmalara bakıldığında “Sabahattin Ali'nin Kuyucaklı Yusuf romanındaki nitelme sıfatları” (Yılmaz, 2019) ve “Sabahattin Ali'nin 'Kuyucaklı Yusuf' romanında sözvarlığı” (Özcan, 2018) başlıklı yüksek lisans tezleri bulunmaktadır.

Kuyucaklı Yusuf romanıyla ilgili akademik makaleler ise şunlardır: “Kuyucaklı Yusuf'ta Arzu Üçgenleri” (Özer, 2013), “Kuyucaklı Yusuf romanının kadın kahramanlarını toplumsal cinsiyet bağlamında psikososyal yönleriyle ele almak” (Şeker, 2019), “Sabahattin Ali'nin “Kuyucaklı Yusuf” romanında mekânın poetiği” (Biricik & Karabulut, 2019).

B. AMAÇ

Bu araştırmanın amacı, Türk edebiyatının önemli isimlerinden olan Sabahattin Ali'nin ilk romanı *Kuyucaklı Yusuf* eserinde renkleri nasıl kullandığını ortaya koyarak onların kullanımı açısından bu romanı değerlendirmektir. Bu çalışma, renklerin kullanım sıklığı, hangi amaçla ve nasıl kullanıldığı gibi sorulara yanıt veren, edebi tür olarak bir roman üzerinde yapılan ilk çalışma özelliği taşımaktadır. Köy ve kasaba hayatını merkeze alan ve romanın mekânsal yansımalarının, köy/kasaba sakinlerinin psikolojik durumlarının renkler üzerinden nasıl yansıtıldığı da çalışmada cevabı aranan sorulardandır.

C. BULGULAR

Kuyucaklı Yusuf romanında kullanılan renkler ve kullanım sıklıkları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 1. Renklerin Kullanımı

Renkler	f	%
Sarı	51	23%
Beyaz	48	22%
Siyah	30	13%
Kırmızı	25	11%
Yeşil	18	8%
TOPLAM	295	100

Tablo 1 incelendiğinde Sabahattin Ali'nin Kuyucaklı Yusuf romanında en çok sarı rengin kullanıldığı görülecektir. İkinci olarak beyaz, sonrasında siyah renk, bu romanda en çok geçen renklerdir. Kırmızı renk, 25 defa kullanımla dördüncü sırada yer alırken bunu sırasıyla yeşil (18), pembe (13), mavi (13) renkleri takip etmektedir. Sarı, beyaz ve siyah renklerin kullanım sıklığı tüm renkler içinde %58'e karşılık gelmektedir.

Sarı rengin kullanımı

Sarı rengin 51 defa kullanımında; "sarı" (36), "sarışın" (2), "sapsarı" (12) kelimeleri ön plandadır. Bunlara ek olarak yazar, bir defa da "ayva tüylü yanaklar" benzetmesiyle sarı rengini kullanır. Kelime türleri olarak sarı rengin kullanımı değerlendirildiğinde sarının en çok sıfat (37), sonrasında isim (9) ve fiil (5) görevinde kullanıldığı görülmektedir.

Sarı renge yer verilen bölümlere genel olarak bakıldığında 51 kullanımdan 31'i bir insana ait özelliği, hali, durumu belirtmek üzere (sarı saç, sarı tüy, sarışın), 14 kullanımın bir nesnenin özelliğini (sarı entari, sarı ışık, sarı tepsiler) ifade etmede, 6 kullanım da roman karakterlerinden Sarı Hafız üzerinden lakap olarak romanda yer alır. Sarı, bir defa doğaya dair bir tasvirde (sarı toprak) kullanılmıştır. Sarı rengin yanı sıra "sapsarı" pekiştirmesinin kullanımı (13) romanın psikolojik tahlili gibidir. Çünkü Kuyucaklı Yusuf, bir "sarı benizliler kafilesi"nin romanı gibidir. Başta bu tanım Yusuf'u anlatır. Yusuf, daha dokuz yaşında hem öksüz hem yetim kalır.

Asırlardır ulusların yaşam ve kültürü, gelenek ve göreneklerinde renkler değişik anlam ve görevler üstlenmiştir. Renk adları milletlerin sahip olduğu değerler sistemine göre farklılık gösterir. Türk

kültüründe de renklerin bir tek anlamı olmamıştır. Sarı renk, edebiyatta beniz, yıldız, çiçek ve giyim için kullanılır. Sonbaharı, yaşlılığı, hastalığı çağırıştırır (Rayman, 2002, s. 11). *Kuyucaklı Yusuf* ta sarı rengi Yusuf'un kimsesizliğinin yüzüne yansımış hastalığını ifade etmesinin yanı sıra onun ve romandaki yoksul insanların çaresizliğini simgelemesi bakımından önemlidir. İşçiler, romanın diğer sarı benizlileridir.

Sabah karanlığında, soğuktan büzülmüş, kollarında ufak bir ekmek sepeti ve sırtlarında çocukları ile gülünç bir ücret mukabilinde çalışmak için kasabanın sokaklarından zeytinliklere akın eden bu sarı benizliler kafilesi, onun merakını çekiyordu (Ali, 2001, s. 32) .

Sarı rengin kullanımına örnekler;

"Çocuk bu esnada hayret veren bir itidal ve lakaytlık gösteriyor, yalnız ara sıra şiddetle dişlerini sıkıyor ve **sapsarı kesiliyordu.**" (2001, s. 16) .

"Buraya geldikleri zaman Yusuf on yaşlarında kadardı. **Sarı benizli**, nahif, fakat kuvvetli ve dayanıklı bir çocuktur." (2001, s. 23).

"...kasabanın sokaklarından zeytinliklere akın eden bu **sarı benizliler kafilesi**, onun merakını çekiyordu." (2001, s. 32).

"...vakit gelince topçuya işaret veren müezzın **Sarı Hafız'a** bakarlardı." (2001, s. 34).

"...insana korku verecek kadar **sarı bir yüzü** vardı." (2001, s. 41).

Beyaz rengin kullanımı

Beyaz romanda, sarıdan sonra en çok geçen (48) renktir. Eserde 3 defa beyazın eşanlamlısı "ak"ın kullanıldığı tespit edilmiştir. Beyaz, en çok bir nesnenin özelliğini, durumunu ifade etmek için (26) kullanılmıştır. Sonra insana dair özellikleri, yaşlılık, görmüş geçirmişlik olarak, (16) ve hayvana ait özellikleri, beyaz at olarak geçer, (5) ve bir defa da "beyaz bir vuzuhsuzluk" ifadesiyle soyut bir durumu ifade etmek için kullanılmıştır. Tüm kullanımlardan 3 tanesi tabiata dairdir. Bunlar; "beyazlaşan bulutlar, "beyaz ve ince bir toz bulutu", "beyazımtrak yapraklar" şeklindedir. Kelime türleri bakımından beyaz, 47 defa sıfat, "beyazlık" olarak da bir defa isim görevinde kullanılmıştır. Beyazın kullanımında herhangi bir psikolojiyi, sosyolojik durumu, aidiyeti veya roman karakterlerinin duygusal yönlerini, bilinçaltılarını, eserin konusunu zemine alan bir derinlik yoktur. Beyaz renk, eserde bir nesneyi niteleyen özelliğiyle ağırlıklı olarak kullanılmıştır.

Beyaz rengin kullanımına örnekler;

"...yumruklan ile göğsünü ve **beyaz saçlı** başını dövmeye başladılar." (2001, s. 21).

"... **beyaz boyalı** demir masanın üzerine altınları saymaya başladı." (2001, s. 72).

"...eteği fistolu **beyaz ve uzun bir gecelik** vardı." (2001, s. 83).

"...kimisi gümüş gibi **beyazlaşan** ve kimisi hâlâ simsiyah alçaklarda dolaşan bulutlar birbirlerini kovalıyorlardı." (2001, s. 85).

"...**bembeyaz** kesilen kaşlarını kaldırarak gülümsemeye çalıştı." (2001, s. 132).

Siyah rengin kullanımı

Siyah, *Kuyucaklı Yusuf* romanında 30 defa kullanılmıştır. Bu kullanımlar; "siyah" (17), "simsiyah" (2), "kara" (3), "esmer" (2), "zifiri" (3), "isli" (3) şeklindedir. Kelime türleri olarak bakıldığında siyah, tüm kullanımlarda sıfat görevindedir. Bu sıfatların ağırlıklı olarak (12) insana ait bir özelliği (kara göz, siyah saç, kara ten...) ifade etmek için kullanıldığı tespit edilmiştir. Diğer kullanımlar ise bir nesnenin özelliğini ifade etmede (9), doğaya dair, havanın ve bulutların kararmasını ifade etmede, (7), kullanılırken bir defa soyut bir kavramı (kara bahtlı) anlatmak, bir defa da lakap olarak (Kara Mehmet) kullanılmıştır. Bir acı ve yoksulluk romanı olan *Kuyucaklı Yusuf*'ta siyah rengin kullanımında psikolojik bir zemin beklenmesi olağandır. Ancak yazar, acıyı ve yoksulluğu siyahtan ziyade sarı renk üzerinden yansıtmayı tercih etmiştir. Romandaki acı ve yoksulluk bir karamsarlığa, depresyonist bir yaklaşıma evrilmediğinden siyah; çoğu zaman bir elbiseyi, bir çift gözü, karanlığı ve romanın "baht"ını ifade etmede kullanılmıştır. Yaşanan tüm acılar ve çekilen yoksulluk karakterlerde "kader" bakış açısıyla kabullenilmiş ve yazar, romandaki karakterlerin ruh hallerini, psikolojik yapılarını siyahtan ziyade sarıyla ifade etmiştir.

Siyah rengin kullanımına örnekler;

"...**siyah bir eham** halinde süvarisi ile hayvanını birleştirdiği için bir tek mahluk gibi görünüyordular." (2001, s. 14).

"...**siyah gözlerini** nemleyen yaşlardan utanmış gibi, soluk ve çok ince dudaklarına bir tebessüm geliyordu." (2001, s. 16).

"...keskin kaşlarının gölgelediği gene **simsiyah ve iri gözleri** çok şeyler biliyor." (Ali, 2001, s. 41).

"Vah benim **kara bahtlı** kızım!" (2001, s. 46).

"**Siyah birer delikten** ibaret olan bu yaralardan pek az kan geliyordu." (2001, s. 98).

Kırmızı rengin kullanımı

Toplamda 25 defa kullanılan kırmızı renk romanda; "kırmızı" (7), "kırmızılık" (3), "kırmızıya" (1), "kıp kırmızı" (12), "kızıl" (1), "alev gibi kulaklar" (1) ve "kızıl Gâvur" (1) şeklinde yer almıştır.

Kelime türleri bakımından kırmızı; ağırlıklı olarak (11) sıfat görevinde eserde yer alırken 14 defa da isim görevinde kullanılmıştır. Genel olarak kırmızı rengin kullanımında, 16 defa insana ait bir özelliği, hali, durumu (kırmızı yüz, kırmızı kulaklar), 5 defa bir nesneyi ifade etmede (kırmızı kurdele, kırmızı kapı...), 3 defa tabiata dair, bir defa da "kızıl Gâvur" şeklinde lakap olarak kullanıldığı tespit edilmiştir.

Psikolojik etkilere göre renkler sıcak ve soğuk olarak sınıflandırılır. Sıcak renkler, dalga boyu yüksek olan sarı, kırmızı ve turuncudan oluşur. Bu renkler, fiziksel gücü enerjisi, dinamizmi artırır, metabolizmayı hızlandırır; fazlası ise heyecan, yorgunluk, şiddet, saldırganlık ve yoğunlaşma güçlüğü

yaratılabilir (Sağocak, 2005, s. 78). Romanda kırmızı, Yusuf üzerinden şiddet ve saldırganlığın bir yansıması olarak kullanılırken Muazzez üzerinden, Yusuf'u aldatması başta olmak üzere, mahcubiyetin bir yansıması olarak kullanılır. Kuyucaklı Yusuf'ta kırmızı rengin kullanımında dikkat çeken bir başka durum, yazarın tıpkı sarı renkte olduğu (sapsarı) gibi pekiştirme olan "kıpkırmızı" ifadesini 12 defa kullanması ve tüm bu ifadelerin karakterlerin psikolojik özelliklerini de yansıtan yüzleriyle birlikte kullanılmasıdır.

Birçok araştırmacı farklı renklerin etkilerini değişik ortam ve metotlarla incelemişlerdir. Levy yaptığı çalışmada kırmızının öfkeye yol açtığı sonucuna ulaşmıştır. (Aktekin, 2011, s. 1) Kırmızı, asilik, hırçnlık, isyankârlık, öfkeli tutum, kötü niyetlilik, yıkıcı tavırlar hatta nefrete kadar varan özellikleri taşıyabilen bir renktir (Ustaoğlu, 2007, s. 63).

Kırmızı, romanda karakterlerin psikolojik ve ruhsal durumlarını ifade eder. "kıpkırmızı" ifadesi 5 defa Yusuf'un öfkesinin yüzüne yansıması, 4 defa Muazzez'in mahcubiyetinden doğan halinin ifadesi, 2 defa Ali'nin utanması, bir defa bir kadının mahcubiyeti ve bir defa da Kaymakam'ın eşi Şahende'nin üzüntüsünün ifadesinde (ağlamaktan kızarmış çehre, göz) kullanılmıştır. Yusuf'un hem hayata hem çevresindekilere öfkesi, çevresindekilerin de (Muazzez, Ali, bir kadın) Yusuf'a karşı mahcubiyetleri yüzlerinin kızarmasıyla ifade edilmiştir.

Kırmızı rengin kullanımına örnekler;

"Muazzez ise biraz korkak, **yüzü kıpkırmızı**, yerinde sıkı oturmaya çalışıyordu." (2001, s. 36).

"Yusuf **kıpkırmızı kesildi**. Muazzez'i elinden tutup bağirtacak kadar sıkarak..." (2001, s. 60).

"...bakır tencerelerden **kırmızı biber kutularına** kadar, her bir şey vardı." (2001, s. 69).

"...kabzaları kadifeli **kırmızı marpuçlar** sallanıyordu." (2001, s. 73).

"Bu buruşmaya başlamış ve ağlamaktan **kızarmış çehrenin** arkasında taze bir genç kız yüzü görür gibi oldu." (2001, s. 110).

Yeşil rengin kullanımı

Yeşil, "yeşil" (14), yeşile bürünme" (1), "yeşilimtırak" (1) ve "hâki" (2) şeklinde toplamda 18 defa kullanılmıştır. Kelime türleri bakımından bu 18 kullanımdan 17'si sıfat, biri de isim görevindedir. Genel olarak yeşilin kullanımına bakıldığında yeşilin; 2 defa insana ait bir özelliği, hali, durumu; 10 defa bir nesneyi ifade etmede; 6 defa da tabiata dair, niteleme şeklinde kullanıldığı tespit edilmiştir. Romanın doğal bir çevrede geçmesine rağmen tabiat yansımalarından ziyade yazarın Yusuf'a ve onun çevresinde yaşananlara ağırlık vermesi yeşil rengin daha az kullanılması sonucunu doğurmuştur. Olayların kasabada geçiyor olması ve oradaki insanların günlük hayatlarına ve birincil hayat ihtiyaçlarına (karınlarını doyurmak, barınmak vb) odaklanması romanda yeşili görünmez kılar.

Eserde doğa sadece, kahramanların psikolojik olarak kendilerini rahatlattıkları, streten nispeten uzaklaşmak için nefes aldıkları bir olgudur. Her ne kadar Berna Moran, *Kuyucaklı Yusuf* romanını; doğa/yapay karşıtlığından okuyarak (Moran, 2009, s. 34) onu, Rousseau'cu bir zeminde ele almış olsa da ve

“İnsan doğal olarak iyidir ve toplumun kurumları onu yozlaştırır” şeklinde bir açıklamayla izah etmiş (Moran, 2009, s. 33) olsa da bu *Kuyucaklı Yusuf* ta doğrudan çıkarılabilecek bir hüküm değildir. Ayrıca bu karşıtlık, romanda o kadar derinlemesine sunulmamış ve kurumların (mekânların) etkisi Yusuf üzerinde niteliksel bir değişime yol açmamıştır (Ulusan, 2019, s. 114).

Yeşil rengin kullanımına örnekler;

“Şimdi birçok yerlerde incir ve ceviz ağaçları, yolun kenarlarında koyu **yeşil iki duvar gibi** yükseliyor...” (2001, s. 13).

“Yusuf koyu **yeşil şeytanbezinden** elbisesi...” (2001, s. 35).

“...kansızlığın verdiği renksizlikten ziyade, bir hastalıktan doğan **yeşilimtrak sarılığa** benziyordu.” (2001, s. 41).

“Eliyle ağzını kurularak kenardaki **yeşil tahta sandığa** oturdu.” (2001, s. 123).

“Üstleri aydınlık ve **yeşil bir deniz gibi** dalgalanan zeytinlerin altı karanlıktı.” (2001, s. 134).

Pembe rengin kullanımı

Toplamda 13 defa kullanılan pembe, 2 defa isim, 11 defa sıfat görevinde romanda yer alır. Pembenin, 6 defa insana ait bir özelliği (gençliği tazeliği, arzuyu) hali, durumu (pembe yüzü, pembeleşmiş yüzü...); 6 defa bir nesneyi ifade etmede (pembe elbise, pembe entari...); bir defa da tabiata dair (pembe çiçekler), niteleme şeklinde kullanıldığı tespit edilmiştir.

Pembe rengin kullanımına örnekler;

“**Pembe ve ayva tüylü yanaklarından** yaşlar yuvarlanıyor ve o bunların arkasında gülmeye çalışıyordu.” (2001, s. 86).

“...kadifeden dallı elbisesi yüzüne hafif bir **pembelik** veriyor ve avlunun bir köşesinde yanan cıraların ışığı nemli kirpiklerini zaman zaman parlatıyordu.” (2001, s. 93).

“**Pembe boyalı** ahşap binaya girince şahitlerle Şakir sofada kaldı.” (2001, s. 98).

“Zeytinlerin arasında da tek tük erik ve kayısı a ağaçları vardı ve bunlar da tatlı **pembe çiçeklerle** donanmışlardı.” (2001, s. 107)

“Burası **pembe atlas yorganlı** bir yatakla ve sırmalı yastıklı minderlerle süslendi.” (2001, s. 149).

Mavi rengin kullanımı

Romanda 13 defa kullanılan mavi; “mavi” (10) ve “çivitli” (3) şeklinde ve sıfat görevinde kullanılmıştır. Mavinin, 3 defa insana ait bir özelliği (göz rengini ifade etmede), hali, durumu (mavi gözler), 9 defa bir nesneyi ifade etmede (mavi elbise, mavi soba, mavi boncuk ...); bir defa da tabiata dair (mavi gökyüzü), niteleme şeklinde kullanıldığı tespit edilmiştir. Roman, doğal bir mekânda, kasabada, köyde, geçmesine rağmen karakterlerin gökyüzüyle bağlantısı yoktur. Kırsal yaşamın hemen her anında

orada yaşayanların bulutlarla, gökyüzüyle bir bağı olması beklenir. Kuyucaklı Yusuf'ta karakterler, kendi derin acılarından ve yoksulluklarından başka hiçbir şeyle ilgilenmemişlerdir. Bu acı ve fakirlik onlarla gökyüzü arasında birer perde olmuştur. Bu anlamda eserde mavi renk, sadece basit nesnelere nitelemekte kullanılmıştır. Siyah renkte de ifade edildiği gibi insanın duygusal durumunu yansıtan, onun hislenişlerinin yansıması gibi görülen tabiat olayları diğer bir ifadeyle doğanın güzel veya karanlık yönleri *Kuyucaklı Yusuf*'ta pek yer bulmamıştır. "Mavi bir gökyüzü" bir yana "kapkara bulutlar" dahi nerdeyse romanda geçmeyen ifadelerdir.

Mavi rengin kullanımından örnekler;

Mavi çuha elbiseli kabadayılardan, nefti şeytanbezi giymiş efendilere kadar, İhsan'ın bütün dostları gelmişlerdi (2001, s. 94).

Şahinde **mavi şemsiyesini** yüzüne tutuyordu (2001, s. 138).

Donuk **mavi gözlerini** süratle etrafında gezdiriyor ve sözünü müteakip, sanki izah ediyormuş gibi, uzun ve zayıf kollarıyla işaretler yapıyordu (2001, s. 172).

Gözkapaklarında kıl gibi **ince mavi damarlar** dolaşüyor (2001, s. 182).

Kahverengi rengin kullanımı

Kahverengi toplamda 8 defa kullanılmıştır. Bu kullanımların tamamı sıfat görevinde olup, 5'i "kumral" 3'ü de "kahverengi" şeklindedir. Genel olarak bakıldığında kahverengi, 7 defa insana ait bir özelliği (gözlerin ve saçların rengini), hali, durumu (kahverengi gözler, kumral saçlar), bir defa da bir nesneyi ifade etmede (kahverengi zarf) kullanılmıştır.

Kahverengi rengin kullanımına örnekler;

Yusuf'un iri **kahverengi gözlerinde** yaşlar parladığını gördü (2001, s. 84).

...üzeri deri kâğıtlar, **kahverengi zarflarla** dolu bir masa duruyordu (2001, s. 175).

Mor rengin kullanımı

Kuyucaklı Yusuf'ta toplamda 6 defa yer alan mor, 5 defa sıfat bir defa da isim görevinde kullanılmıştır. Mor renginin 2 defa insana ait bir özelliği (gözlerin morarması), hali, durumu (mor damarlı), 2 defa bir nesneyi ifade etmede (mor yorgan), bir defa da tabiata dair (mor duman tabakası), niteleme şeklinde kullanıldığı tespit edilmiştir.

Mor rengin kullanımından örnekler;

Sırtında **mor atlastan** ve güneşin altında pırıltısı gözleri alan bir elbise... (2001, s. 35).

...aşağıda **mor bir duman** tabakasıyla örtülmeye başlayan kasabayı gördü ve irkildi (2001, s. 108).

Lacivert rengin kullanımı

Romanda 4 defa kullanılan lacivert, tüm kullanımlarda sıfat görevindedir: Haki külotunu da ütüsüz, **lacivert ve düz bir pantolonla** değiştirdi (2001, s. 149). Lacivert, 4 defa bir nesneyi ifade etmede (lacivert ceket, lacivert pantolon) kullanılmıştır. Lacivert tüm kullanımlarında bir resmîlik ifade etmekte ve günlük kıyafetten ve hayattan resmî ve ciddi bir sürece geçmeyi belirtmektedir.

Diğer renkler

Bordo rengi 2 defa ve “vişneçürüğü” benzetmesiyle sıfat görevinde kullanılırken; turuncu bir defa “turuncu ışık çizgisi” şeklinde doğaya dair bir özelliği ifade etmede; gri renk de yine bir defa ve “kurşuni aydınlık” şeklinde doğayı nitelirmede kullanılmıştır.

Sonuç

Kuyucaklı Yusuf, psikolojik tarafı olan bir kitaptır. Yusuf'un derin yalnızlığı romanın ilerleyen bölümlerinde derin bir öfkeyle birleşir. Anne babasını kaybetmesi, ilçenin kaymakamınca evlatlık alınması, sonrasında kaymakamın kızı Muazzez'e âşık olması ancak bu aşkın çevresel faktörlerin de etkisiyle hüsrarla sonuçlanması Yusuf'un çevresine karşı yabancılaşmasına, etrafındaki herkese öfke duymasına neden olur. Yazarın, Yusuf karakterini oluştururken kullandığı renkler, onun yalnızlığını ve öfkesini somutlaştıran bir nitelik taşır.

*Sarı*nın psikolojik yansımaları bakımından; Romanın ilk bölümlerinde daha çok korku ve kaygı duygusuna kapılan Yusuf'un, bu bölümlerde yüzü sürekli “sapsarı” olarak okuyucuya aktarılır ve Yusuf pek çok kez “sapsarı” kesilir; bu durum romanda “sapsarı kesilmek”, sapsarı olmak” şeklinde 6 defa dile getirilir. Bunların tamamı korku ve kaygıdan kaynaklanır. Yusuf'un yüz rengi ve psikolojik tasviri ilerleyen bölümlerde “kızarcak”tır ve bu sefer Yusuf “kıpkırmızı” kesilecektir. Yusuf'un bu duygusal ve psikolojik geçişlerini yazarın bu süreci ifade ettiği renklerden de görmek, okumak mümkündür. Muazzez 2 defa “sapsarı” kesilir ve bu hâl yine bir korku ve aşırı kaygının yansımasıdır. Hilmi Bey'in karısı, Selahattin Bey ve Ali de romanda birer defa “sapsarı” kesilirler. Bu durum, korku ve kaygının “sapsarı kesilmek” ifadesiyle dile geldiğini ve romanda bu ifade ediş biçiminin korku ve kaygının kendini hissettirdiğini gösterir.

*Kırmızı*nın psikolojik yansımaları bakımından; Romanda geçen “kıpkırmızı” ifadesi bir öfkenin karşılığıdır. “Kıpkırmızı kesilmek,” kıpkırmızı olmak” ifadeleri Yusuf'un öfke halini tanımlarken 5 defa; Muazzez'in utangaçlığını ifade etmede 4 defa; Ali'nin utanma durumunu ifade etmede ve Şahinde Hanım'ın ağlamaktan kızaran gözlerini tanımlarken bir defa kullanılır. Romanın önceki kısımlarında korku ve kaygıya kapılan Muazzez, annesinin de yönlendirmesiyle Yusuf'a ihanet eder ve bu durumla birlikte romanın sonlarına doğru “mahcubiyet” e dönüşür. Muazzez, bu mahcuplukla “kızarı”. Korku ve kaygı (sarı), mahcubiyete evrilir (kırmızı).

Yazarın en çok kullandığı renkler sarı (51), beyaz (48) siyah (30) ve kırmızıdır (25). “Sarı benizli” ifadesi fabrika işçilerini, yoksulları, yetersiz beslenmeden kaynaklanan hastalığı ifade etmesi bakımından dikkat çekicidir.

Yusuf, hem ksüz hem yetim olması, çevresindekilerden sevgi ve Őekfat görmemesi, kendini içinde yaşadığı aileden dışlanmış ve ötelenmiş hissetmesi nedeniyle fkeli; Muazzez kendisine gönülden bağlı Yusuf'a karşı aŐkına ve sevgisine sadık kalamadığı için mahcup; Yusuf'un tek arkadaŐı olan Ali, Yusuf'un yaşadığı acı ve üzücü olayları önleyemediği için yine mahcuptur. Şahinde Hanım, başta Yusuf olmak üzere eşine ve kızına dŐndėi kötülükler nedeniyle gözyaŐlarının kızarttığı gözleriyle özgün ve piŐmandır.

Kuyucaklı Yusuf'ta renkler ağırlıklı olarak (89 defa) karakterlerin özelliğini, duygusal ve psikolojik hallerini ifade etmede kullanılmıştır. 83 defa bir nesnenin özelliğini ifade ederken kullanılan renkler, 24 defa doğa betimlemesinde, 7 defa lakap olarak, 5 defa hayvanları nitelemede ve 2 defa da soyut betimlemelerde kullanılmıştır. Bu tespitlerden de görüleceği üzere yazar, renklere çoğunlukla karakterlerden söz ederken yer vermiş, doğaya dair renklerin kullanımı oldukça sınırlı sayıda kalmıştır. Bir köy, kasaba romanı olan Kuyucaklı Yusuf'ta doğaya dair nitelemelerin azlığı dikkat çekicidir. Yazar, romanda fiziksel çevreden ziyade kahramanların psikolojik ve fizyolojik özellikleri üzerinde durmuş, renkleri de bu çerçevede kullanmıştır.

Sabahattin Ali, Kuyucaklı Yusuf'ta renkleri kelime türleri bakımından en çok sıfat görevinde ve doğrudan kullanmış, çeşitli söz sanatlarına, süslü anlatıma yer vermemiştir.

Mavinin, yeşilin tabiatı ve bir anlamda huzuru ifade etmesi dikkate alındığında yazar, kurguyla doğru orantılı olarak olayın geçtiği mekân ve kasabanın doğal çevresi müsait olmasına rağmen bu renkleri, bir başka deyişle huzuru ve güveni eserine yansıtmamıŐtır. Roman, bir öfke, bir mahcubiyet, bir yokluk ve yoksunluk kitabıdır. Bunun yansıması olarak yeşil ve mavi başta olmak üzere canlı renklerin çok az kullanıldığı dikkat çekmektedir.

Etik Kurul İzni

Bu alıŐma için etik kurul izni gerektirmemektedir.

Kaynakça

- Aktekin, D.B. (2011). Renklerin duygular üzerine etkisi. *Maltepe Tıp Dergisi*, 3(1), 32-33.
- Akyel, Ö. (2020). *Sabahattin Ali'nin roman ve hikâyelerinde korku ve yalnızlık*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ali, S. (2001). *Kuyucaklı Yusuf*. Yapı Kredi Yay.
- Altuntaş, G. (2018). *Cemal Süreya'nın şiirlerinde renklerin kullanımı*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çakıcı, M. E. (2018). *Nedim divanı'nda renkler*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çelik, F. (2022). Kırgız kültüründe "ak" renginin kavramlaşması ve anlam alanları. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 9(4), 1395-1410.
- Eren, A. (2008). Bâkî Divanı'nda kırmızı renk. *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 37(2008), 31-68.
- Harmancı, A. (2019). Turner'ın renkçilik anlayışı: Goethe renk öğretisi'nin Turner resimlerine etkisi. *İdil Dergisi*, 58(2019), 739-748.
- Kandinsky, W. (2001). *Sanatta ruhsallık üzerine*. Altıkkırbeş Yay.
- Özcan, S. (2018). *Sabahattin Ali'nin 'Kuyucaklı Yusuf' romanında sözcükler*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özer, D. (2012). Toplumsal düzenin oluşmasında renk ve iletişim. *ODÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 3(6), 269-281.
- Özer, H. (2013). Kuyucaklı Yusuf'ta arzu üçgenleri. *TÜRÜK Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, 2(3), 99-408.
- Biricik, İ., Karabulut, M. (2019). Sabahattin Ali'nin "Kuyucaklı Yusuf" romanında mekânın poetiği. *Journal of Turkish Language and Literature*, 5(1), 56-70.
- Öztürk, S. (2011). *Fuzuli'nin Türkçe Divanı'nda renkler*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Rayman, H. (2002). Nevruz ve Türk kültüründe renkler. *Milli Folklor*, 7(53), 10-15.
- Riganelis, G.Ö. (2020). Doğa karşısında Gılgamış destanı ve Kuyucaklı Yusuf: vahşi adam/doğa adamı arketipi olarak Enkidu ve Yusuf. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 13(29), 134-154.
- Sağocak, M. (2005). Ergonomik tasarımda renk. *Trakya Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 6(1), 77-83.
- Şeker, A. (2019). Kuyucaklı Yusuf romanının kadın kahramanlarını toplumsal cinsiyet bağlamında psikososyal yönleriyle ele almak. *İnsan&İnsan*, 2(1), 865-881.
- Sözen, M. (2003). *Sinemada renk- sembolik anlamlar*. Detay Yay.
- Tarhan, D.E., Wittgenstein'da 'renk' fenomeni. *Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmalar*, 44(2021), 99-112.

- Tekin, B.E. (2018). *Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi'nde renkler*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tural, S.K., Kılıç, E. *Nevruz ve renkler*. AKM Yayıncılık.
- Uğur, E.F. (2009). *Klasik Türk şiirinde renkler*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Uluslan, e. (2019). *Sabahattin Ali'nin romanlarında yabancılaşma meselesi*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ustaoglu, E. (2007). *Renklerin insan yaşamındaki yeri*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi.) Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Uymaz, H. (2013). *Fuzûlî'nin Türkçe Divân'ında renklerin kullanımı* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yıldırım, A. (2006). Renk simgeçiliği ve Şeyh Gâlib'in üç rengi. *Millî Folklor*, 18(72), 129-140.
- Yılmaz, R. (2019). *Sabahattin Ali'nin Kuyucaklı Yusuf romanındaki niteleme sıfatları*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Gazisomanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Zadeh, A.Z. (2017). *Mevlâna'nın Mesnevî'sinde renkler*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Selçuk Üniversitesi Mevlana Araştırmaları Enstitüsü.

İŞLETMELERDE BİLGİ SİSTEMLERİNİN DENETİMİNDE SİBER GÜVENLİK RİSKLERİNİN ÖNEMİ

 Serkan AKIN^a

 Ahmet TANÇ^b

Özet

Bilgi sistemleri; sürekli gelişen ve değişen bilgi çağında işletmeler için maliyet azaltıcı, işlemleri kolaylaştırıcı ve zamandan tasarruf sağlayan önemli bir etken olmuştur. İşletmelere birçok alanda kolaylık sağlayan bilgi sistemlerinin aynı zamanda önemli bir risk unsuru olduğu görülmektedir. Bankacılık gibi bazı sektörler için hayati öneme sahip olan bilgi güvenliği için birçok standart yayınlanmış olup, aslında tüm işletmeler için önemli ve dikkat edilmesi gereken bir konu olduğu açıkça ortadadır. Bu bağlamda çalışmanın amacı işletmelerde bilgi sistemlerinin denetiminde siber güvenlik risklerinin önemini ortaya koymaktır. Çalışma, nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi kullanılarak yapılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre; yapılan araştırmalarda organizasyonların karşılaştığı en önemli beş riskin ilk sırasında “siber güvenlik ve veri güvenliği” risklerinin geldiği görülmektedir. Çalışmanın bir diğer sonucuna göre son yıllarda Türkiye’de toplamda bilişim suçlarına ilişkin 60.000 üzerinde olayın gerçekleştiği ve milyonlarca lira tutarında tedbir ve el koyma işlemlerinin yapıldığı ortaya konulmuştur. 2022 yılı mart ayında ise bir bankanın mobil yatırım uygulamasından 16 milyar TL’nin, bilgi sistemlerindeki açık sebebiyle kişisel hesaplara geçirildiği görülmektedir. Bu sebeple bilgi teknolojilerini aktif şekilde kullanan banka gibi diğer işletmelerin de güncel hayatta karşılaşılabilecekleri siber risklere önem vermelerinin gereği ortaya konulmuştur. Aynı zamanda örnekler yaşanmış vakalardan alınarak bundan sonra karşılaşılabilecek siber risklere karşı iç ve dış bağımsız denetçilere, işletme yöneticilerine birtakım önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Bilgi sistemleri, Siber güvenlik riskleri, Bağımsız denetim.

THE IMPORTANCE OF CYBER SECURITY RISKS IN AUDIT OF INFORMATION SYSTEMS IN BUSINESSES

Abstract

Information systems; It has been an important factor in reducing costs, facilitating operations and saving time for businesses in the constantly developing and changing information age. Information systems, which provide convenience to businesses in many areas, are also seen to be an important risk factor. Many standards have been published for information security, which is of vital importance for some sectors such as banking, and it is clear that it is an important and important issue for all businesses. In this context, the aim of the study is to reveal the importance of cyber security risks in the control of information systems in enterprises. In this

^a Öğr. Gör., Kayseri Üniversitesi, Pınarbaşı Meslek Yüksekokulu, Muhasebe ve Vergi Bölümü, serkanakin@kayseri.edu.tr

^b Doç. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, atanc@nevsehir.edu.tr

Makale Geliş Tarihi: 10.04.2022, Makale Kabul Tarihi: 14.06.2022

study, which was carried out using document analysis, one of the qualitative research methods, the concepts of information and information systems were explained first. Afterwards, cyber security risks in information systems auditing were explained and some suggestions were made regarding the need to avoid related risks for businesses and those performing business audits. According to the results obtained; In the researches, it is seen that "cyber security and data security" risks come first among the five most important risks faced by organizations. According to another result of the study, it has been revealed that in recent years, more than 60,000 incidents related to cyber crimes have taken place in Turkey, and measures and seizures worth millions of lira have been made. In March 2022, it is seen that 16 billion TL from a bank's mobile investment application was transferred to personal accounts due to the vulnerability in their information systems. For this reason, it has been revealed that other businesses such as banks that actively use information technologies should also give importance to cyber risks that they may encounter in daily life. At the same time, some suggestions were made to internal and external independent auditors and business managers against cyber risks that may be encountered in the future, by taking examples from real cases.

Keywords: Information systems, Cyber security risks, Independent audit.

Giriş

İşletmelerde meydana gelen dijital değişim ve gelişim, denetim süreçlerinin bilgi teknolojileri bakış açısıyla düzenlenmesinin gereğini ortaya koymuştur. Yapılan literatür taramasında Gordon vd. yaptıkları araştırmada bilgi güvenliğinin ekonomik etkilerini araştırmak amacıyla bir model önerisine gittikleri görülmektedir (Gordon vd., 2003). Gansler ve Lucyshyn ise araştırmalarında bilgi güvenliğinin tesis edilmesinde ortaya çıkan zorlukları sıralarken atılacak adımlar hakkında da bilgi vermişlerdir (Gansler & Lucyshyn, 2005). Aktaş ve Soğukpınar tarafından yapılan araştırmada ise bilgi güvenliği risklerini önlemek için kullanılan modellerde, işletmenin ihtiyacını en iyi şekilde karşılayabilecek modelin belirlenmesi gereğine vurgu yapılarak örnek bir model önerisi test edilmiştir (Aktaş & Soğukpınar, 2010). Kurt ve Uysal tarafından yapılan çalışmada ise işletmelerin güncellenen COSO ve yeni yayınlanan raporu doğrultusunda siber risklerin tespitine ya da yönetilmesine yönelik nasıl bir iç kontrol sistemi geliştirmesi gerektiği üzerinde durulmuş ve çeşitli önerilerde bulunulmuştur (Kurt & Uçma Uysal, 2015). Selimoğlu ve Altunel tarafından yapılan araştırmada; siber riskler ve siber risklerin yönetilmesine ilişkin bilgi verilmekle birlikte, siber güvenliğin sağlamlasında iç denetimin rolü ortaya konulmaya çalışılmıştır (Selimoğlu & Altunel, 2019).

Bu alanda yapılan araştırmalara bakıldığında bilgi sistemleri risk denetimine ilişkin farklı disiplinlerden de birçok çalışmanın literatüre kazandırıldığı görülse de bilgi sistemleri denetimi açısından siber güvenlik risklerini ele alan çalışmaların kısıtlı kaldığı görülmektedir. Çalışmanın bu bağlamda diğer çalışmalardan farklılaşacağı ve alanda yapılacak yeni çalışmalara ilham vereceği düşünülmektedir. Araştırmanın ilk kısmında bilgi ve bilgi sistemleri açıklanmıştır. Daha sonra bilgi sistemleri güvenliğinden bahsedilerek, işletmelerin karşılaştığı siber güvenlik riskleri ortaya konulmuştur. Çalışmanın son kısmında ise bilgi sistemleri denetimi siber güvenlik riskleri bakış açısıyla anlatılarak çeşitli öneri ve çıkarımlarda bulunulmuştur.

1. Literatür Taraması

Konuya ilişkin literatür taraması yapıldığında bilgi sistemleri denetimi ve siber güvenlik risklerine ilişkin birçok çalışmanın yapıldığı görülmektedir. Bu durum bizlere ilgili konuların denetim alanında ne denli önemli olduğuna işaret etmektedir. Bu bağlamda tekrara düşmemek adına girişte yapılan literatür taraması kapsam dışı bırakılarak ilgili alanda yapılan çalışmalar Tablo 1 yardımıyla sunulmuştur.

Tablo 1. Literatür Taraması

Yazar (Tarih)	Ülke	Çalışmanın Amacı	Sonuç/Öneriler
(Ertaş & Güven, 2008)	Türkiye	Denetçilerin günlük uygulamalarında teknolojik araçlardan faydalanma düzeylerinin belirlenmesi. Ayrıca, yeni teknolojilerin denetim sürecinde kullanılması ile elde edilen sonuçların belirlenmesine çalışılmaktadır.	Bilgi teknolojileriyle birlikte deneyimli çalışanların daha teknik ve riskli alanlara odaklanabildiği, denetim çalışanlarının iş tatmini ve moral düzeyinin arttığı ve denetim çalışmalarının daha kolay incelenebildiği belirlenmiştir.
(Önce & İşgüden, 2012)	Türkiye	Bilgi teknolojileri uygulamalarının iç denetim faaliyeti ile ilişkisini ve iç denetim birimlerinin bu ilişkileri değerlendirmesini araştırmaktır.	Finansal tabloların kısa zamanda hazırlanması ve yayınlanması, iç kontrol sisteminin denetlenmesi, eş zamanlı veri alışverişi ile sağlanan kaynak ve zaman tasarrufu, izleme faaliyetlerinin verimliliğinin artması gibi konularda BT'nin sağladığı faydalar görmezden gelinmemelidir.
(Kayrak, 2012)	Türkiye	Çalışmada BT denetiminin, diğer denetim türleri ile ilişkisi, standartlar, metodoloji, risk ve kontrol çerçevesinde genel bir değerlendirme yapılmış ve COBIT 4.1 çerçevesinde Avrupa Birliği Sayıştay (ECA) tarafından uygulanan BT denetim yaklaşımına yer verilmiştir.	Çalışmada, BT denetiminde değerlendirilmesi gereken kontrollerin, bilgi kriterlerinden yola çıkılarak belirlenebileceği tezi ortaya konulmuştur.
(Tuncer vd., 2014)	Türkiye	Teknolojik olarak hızla gelişen dünyamızda bilgi sistemleri denetimleri ile vergi denetimlerinde uygulanabilecek bilgi sistemlerin denetimlerinin ele alınması ile bilgisayar destekli denetim aracı kullanan meslek mensubu vergi denetçisinin, bilgi teknoloji denetimi algısı üzerine yapılan araştırma sonuçlarının irdelenmesidir.	Meslek mensuplarının genel olarak vergi denetimlerinde bilgi teknolojilerinden yararlanılmasının, denetim sürecine önemli ölçüde katkı sağlayacağı düşüncesinde oldukları tespit edilmiştir. Fakat yaptıkları denetim çalışmalarında kendilerine çok fazla bilgi teknolojileri ile ilgili destek sağlanmadığı anlaşılmaktadır.
(Serçemeli & Kumaz, 2016)	Türkiye	Denetimde bilgi teknoloji ürünleri kullanımına yönelik eğitim sebeplerinin, Teknoloji Kabul Modeli aracılığıyla ortaya konması amaçlanmaktadır.	Vergi müfettiş ve yardımcılarının bilgi teknolojileri ürünlerini kullanıma yönelik algılanan fayda ve niyet eğilimlerinin oldukça yüksek olduğu görülmüştür. Ayrıca, denetim sürecinde algılanan kullanım kolaylığının, bilgi teknolojilerine yönelik tutumu ve algılanan faydanın da kullanımına yönelik niyeti pozitif yönde etkilediği, tutumun davranışa yönelik niyeti, algılanan faydanın davranışa yönelik tutumu ve niyetin de davranışın oluşmasını etkilemediği sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 1. devamı

Yazar (Tarih)	Ülke	Çalışmanın Amacı	Sonuç/Öneriler
(Kaban & Arslan, 2016)	Türkiye	Bankalarca, gelişmiş bir denetim yazılımı olan ACL (Audit Command Language) kullanılarak muhasebe hareketleri üzerinden olası bir zimmet eyleminin nasıl açığa çıkarılabileceğinin anlatılması amaçlanmıştır.	Bir zimmet vakasının ACL programı yardımıyla nasıl tespit edilebileceği senaryo analizi yöntemi ile ortaya konulmuştur. Akabinde söz konusu hilenin denetimine ilişkin yapılması gereken incelemeler izah edilmiştir.
(Öztürk, 2018)	Türkiye	Siber güvenlik denetimindeki tüm sürecin bütüncül bir biçimde ele alınması suretiyle bir model dâhilinde gösterilmesidir.	Yapılan çalışma ile siber güvenlik denetimleri bir bütün olarak ele alındığı için denetim faaliyetleri daha iyi açıklanmakta anlaşılmakta ve literatüre katkı sağlanmaktadır.
(Akçakan at vd., 2021)	Türkiye	İşletmeler için siber güvenlik riskleri ortaya koyularak, bu riskleri yönetmeye ilişkin bilgiler verilmiştir. Bu çalışmada aktif büyüklüğüne göre ilk on bankanın siber güvenlik ve bilgi teknolojileri faaliyetlerine ilişkin faaliyet ve entegre raporlarından elde edilen veriler incelenerek siber güvenlik uygulamalarının içeriğinin tespit edilmesi	Bankaların güncel mevzuat düzenlemelerine ve uluslararası standartlara uygun bir organizasyon yapılına sahip oldukları, iç denetim çerçevesinde gerekli denetim faaliyetlerini gerçekleştirdikleri, bu çerçevede kapsamlı eğitim programları uyguladıkları, veri güvenliğini sağlamaya yönelik altyapı yatırımlarını yaptıkları ve teknolojiyi takip ettikleri tespit edilmiştir.
(Ağdeniz, 2021)	Türkiye	Kamu iç denetçilerinin bilgi ve iletişim güvenliği denetimi konusunda yetkinliklerinin ve Türk Kamu Mali Yönetim sisteminin önemli aktörlerinden iç denetimin BT denetimi konusunda mevcut durumunun ortaya konması olarak belirlenmiştir.	Kamu iç denetçileri de yapılan düzenlemelerle birlikte yeni dönemde sürdürülebilirliklerini sağlamak adına, henüz çok yeterli bir düzeyde olmasa dahi, eğitimlere katılarak, uluslararası sertifikaları alarak, BT alanına ilişkin denetim faaliyetleri yürüterek uyum sağlamaya çalışmaktadır.
(Yel & Atasoy, 2021)	Türkiye	Bağımsız denetçilerin, dijitalleşmenin bağımsız denetime yansımalarını siber güvenlik yönünden nasıl değerlendirdiğini tespit etmektedir.	Dijitalleşmenin bağımsız denetim mesleğine etkisi hakkında, yaş, eğitim durumları, buldukları il, gelir düzeyi, mesleki unvan ve meslekte geçen süre gibi değişkenlere göre farklılıklar olduğu tespit edilmiştir.
(Atakan, 2021)	Türkiye	Siber güvenlik, siber tehdit ve siber saldırı gibi alanlarda COVID-19 salgını etkisiyle görülen gelişmeler ile bunlara ilişkin olumsuzlukları kontrol etmek üzere ön plana çıkan “ uzaktan denetim” alanında beklenen değişimler anlatılması	Teknolojik yeniliklerle çeşitlenen siber güvenlik riskleri ve tüm dünyada etkisini gösteren COVID-19 salgını sonrasında tüm şirketlerin ve kamu kurumlarının siber güvenliği sağlamak için uzaktan denetim prosedürlerinin yeterliliği ile ilgili yeniden bir
(Kestane, 2021)	Türkiye	Siber güvenliğin etkinleştirilmesine yönelik olarak sürekli süreç denetiminin etkisi” araştırılmıştır ve gelecekte yapılması gereken uygulamalara yönelik önerilerde bulunulması amaçlanmıştır.	Siber güvenlik mekanizmalarının işletmelerde oluşturulmasına yönelik iç kontrol sistemlerinin; özellikle, kontrol ortamının yeniden tanımlanması gerektiği büyük önem taşımaktadır.

Literatüre bakıldığında genel olarak bilgi sistemleri denetimi açıklanarak özellikle iç denetim faaliyetleri üzerinden birtakım çıkarımların yapıldığı görülmektedir. Aynı zamanda meslek mensuplarıyla birlikte kamu/özel iç denetçilerine birtakım önerilerde bulunan çalışmaların varlığından söz etmek mümkündür. Benzer şekilde siber güvenlik risklerinin bağımsız denetim ile bağımlı kuran çalışmaların varlığından söz etmek de mümkündür. Konu multidisipliner bir yapıda olduğu için bilgisayar mühendisliği alanında yapılan ve model önermeleri içeren birtakım çalışmalar da mevcuttur.

2. Bilgi ve Bilgi Sistemleri

Bilgi, farklı disiplinlerde birçok tanımlamanın yapıldığı bir kavram olarak ortaya çıkmaktadır. Felsefe alanında yapılan yazınlarda bilgi kuramı epistemoloji olarak geçmektedir. Bu çalışmalarda ortaya

konulan ilk husus bilgi denilen kavramın direkt insana ait olduğudur. Felsefi çalışmalarda bilgi akılsal ve zihinsel bir etkinlik olarak anlaşılmaktadır (Çüçen, 2003). Bilgi konusu ele alınırken kendi başına bütüncül bir şekilde tek bir olgu gibi anlatılmaya çalışılsa da konuyla ilişkili ve dolaylı sorularla, konunun dağılması beklenen bir durumdur (Pears, 2003).

Bu denli soyut bir kavram için farklı anlamlar çıkması kaçınılmazdır. Farklı bir bakış açısıyla bilgi; elde bulunan verilerin birtakım süreçlerden geçirilerek bir anlam ifade etmesini sağlayacak hale getirilmesi olarak da açıklanmaktadır (İnci, 2016).

Kurumsal anlamda bilgi en geniş tanımıyla; kurum için kıymetli olan dosya, evrak, bilgisayar, internet siteleri vb. her şeydir. Bilgi, kurumlar için çok değerli ve korunması gereken varlıklardır (Çubukçu, 2018). Bu yüzden üst yönetim tarafından işletmeye ait bilgilerin korunmasına yönelik birtakım prosedürlerin ve kuralların çalışanlara sözlü ve yazılı anlatılarak uygulanması önem arz etmektedir.

Bilgi kavramı anlatıldıktan sonra bilgi sistemlerinin de doğru şekilde anlaşılması gerekmektedir. Bilgi sistemleri, bir etkinliği yerine getirmek amacıyla ortaya konulan bilgisayar donanımı, çeşitli yazılımlar ve kaynak paylaşımını sağlamak amacıyla, bilgisayarların birbiriyle bağ kurmasını sağlayan ve bunları kullanan insan kaynağından oluşur (Sayıştay Yayınları [SAY], 2013). Bilgi sistemleri, işletmenin bilgi teknolojileri alt yapısını oluşturan ağlarla birlikte donanım, yazılım, veri toplama işlemlerinin tamamını içerisine almaktadır (Laudon & Laudon, 2011). İşletmede bulunan bilgi teknolojilerinin etkili yönetimi ve kullanımının sağlanması amacıyla hangi kararların alınması gerektiğini, bu kararların nasıl uygulanmasını ve denetlenmesini içeren sorunlar bilgi sistemlerinin çerçevesini oluşturmaktadır (Weill & Ross, 2009).

Günümüz dünyasında işletmelerin bilgi sistemlerinden faydalanmadığı bir alan kalmamıştır. İşletmelerdeki işlemlerin çoğalıp karmaşık bir hal alması bilgi sistemlerine duyulan ihtiyacı daha da artırmıştır. Otomasyon sistemlerine geçişler, bilgisayar sistemlerinin daha önemli bir hal alması özellikle üretim işletmelerinde genel üretim giderlerinin artarak direkt işçilik giderlerinin azalmaya başlaması dijital dönüşümün göstergelerinden biri olmuştur.

Örgütsel faaliyetlerini daha verimli bir şekilde yerine getirmek isteyen organizasyonlar, ilk olarak muhasebe departmanlarında bilişim sistemlerini kullanmaya başlamışlardır. Ortaya çıkan bu süreçte gelişmiş ülkelerdeki devlet ya da özel kuruluşlarda, iş süreçlerinin büyük bir kısmı bilişim destekli bir ortamda yerine getirilmekte ve bilginin ortaya çıkmasından yok olmasına kadar olan yaşam sürecinde bilişim sistemlerinden faydalanılmaktadır (Hinnsen, 2009).

2.1. İşletmelerde Bilgi Sistemleri

20. yüzyılın sonlarında bilişim teknolojilerinde meydana gelen büyük değişimler hayatın hemen her alanında yenilenme ihtiyacı doğurmuştur. İşletmeler bilişim teknolojilerinde meydana gelen bu değişimlerden en çok etkilenen organizasyonlardan biri olmuştur. İşletmelerin iş süreçlerini yerine getirebilmek adına bilişim teknolojilerini en etkin şekilde, sürekli olarak kullanmaları gerekmektedir. Bu bağlamda bakıldığında işletmelerin kullanmış olduğu bilişim teknolojileri; internet, intranet ve extranet, üretim otomasyonları, ofis bilgisayar ve ekipmanları, elektronik veri değişim sistemleri vb. şeklinde sıralanabilir. Bilgi sistemlerinde kullanılan araçlardan bazıları açıklanacak olunursa;

- **İnternet:** İnternet kelime anlamına bakıldığında, İngiliz literatüründe “international electronic network” olarak adlandırılan geniş alana yayılmış bilgi ağlarını birbirine bağlayan bir araç olarak tanımlanmaktadır (Paul, 1996). İnternet ilk bulunduğu günden itibaren dramatik bir biçimde değişmiştir. Az sayıda üniversite ve kurumların kullandığı bir araçtan üç milyardan fazla kullanıcıya sahip dünya çapında bir ağa dönüşmüştür. Kendini geliştirdiği bu süreçte insanların haberleşme ve iş yapma biçimlerini değiştirmiş, bu alanda birçok fırsat ve fayda sunmuştur. Bugün internet olarak bilinen şey hızlı bir şekilde nesnelere internetine doğru genişlemekte ve yaşantımızı etkilemektedir (Kim, 2019). Önceleri bir kişinin hayali olarak ortaya çıkan internet şu anda 3 milyardan fazla kullanıcısı olan bir alan olmuştur.

-**Donanım:** Girdi, işleme ve çıktı faaliyetlerini yerine getiren bilgisayar ekipmanlarından oluşur. Girdiyi oluşturan araçlar, klavye, otomatik tarama araçları, manyetik karakterleri okuma araçları ve diğer birçok araçtan oluşur.

-**Yazılım:** Bilgisayarın donanımlarını harekete geçiren ve bilgisayarı kendi isteklerimiz doğrultusunda işlevsel hale getirmeye yarayan programların bütünüdür (Hoşcan, 2005). Yazılımlar; bilgisayarlara verilen program ve talimatlardan oluşur. Örneğin bordro işlenmesine, müşterilere fatura gönderilmesine yarayan programlardır (Gökçen, 2007). Bilgi sistemlerine yapılan saldırı ve ihlallerin birçoğu yazılımlar aracılığıyla yapılmaktadır. Bu yüzden bilgi sistemleri risklerinin önlenmesinde yazılımların korunması önemli rol oynamaktadır.

-**Veri tabanı:** Öncelikle veri kavramına bakılacak olunursa; kendi başına bir anlam ifade etmeyen ya da tek başına kullanılamamasına rağmen enformasyon ve bilginin temelini oluşturan ilişkilendirilmeye, gruplandırılmaya, yorumlanmaya, anlamlandırılmaya ve analiz edilmeye ihtiyaç duyulan ham bilgidir (Yılmaz, 2009). Veri tabanı ise verilerin toplanması ve bilginin organize edilmesini sağlamaya yarayan araçtır. Veri tabanları işletmenin sahip olduğu müşteri bilgileri, faturaların saklandığı otomasyon sistemleri, stok bilgileri, diğer işletme bilgileri gibi birçok bilgiyi içerebilir (Gökçen, 2007). İşletmeyle alakalı bu denli önemli bilgilerin korunması ve denetimi önemli bir araştırma alanı olduğu bir gerçektir. Özellikle Big Data olarak adlandırılan veri tabanlarının kullanılması, korunması ve denetimi alanında birçok yeni araştırmanın yapıldığı görülmektedir.

-**Intranet:** İşletmelerde kullanılan iç ağ olarak da bilinen intranet için farklı tanımlamalar mevcuttur. Hinrichs (Hinrichs, 1997) tarafından yapılan açıklamalarda intranet; “internet teknolojisi, ağ hizmetleri ve çeşitli TCP/IP protokolleri kullanan, HTML üzerinden kurulu bir iç bilgi sistemi” olarak bilinmektedir. Intranet sayesinde kurumsal, bölümsel, grup ve kişisel iletişim bir platformda toplanmaktadır. İşletme içerisinde tüm tarafların eriştiği kullanımı ve öğrenimi kolay bilgiyi yöneten önemli bir araçtır. İnternet üzerinde bilgi erişimi herkese açık iken, intranet gibi uygulamalarda paylaşılan bilgi kurum içi kullanıcılara açıktır.

2.2. İşletmelerde Bilgi Sistemleri Güvenliği

Bilgi güvenliği; işletme faaliyetlerinin sürekliliğini sağlamak üzere, işletme bilgilerinin ortaya çıkabilecek her türlü tehlike ve tehdide karşı korunmasıdır (Çubukçu, 2018). Gelişen ve değişen rekabet ortamında işletmelerin otomasyon sistemlerini daha yaygın kullanmaları, bilgisayar teknolojilerinden en üst seviyede yararlanmaları, bir takım güvenlik sorunlarını da ortaya koymaktadır. İşletmeler, giderek karmaşık bir hal alan bu yapılarında bilgi güvenliğine çok daha fazla ihtiyaç duymaktadırlar. Bilgi teknolojilerinde meydana gelen büyük değişimlere rağmen işletmeler; içerisinde insan faktörü bulunan

birimlerdir. İnsan faktörünün olduğu bir birimde yüzde yüz hatasız ve güvenli bir ortamdan bahsedilmesi zor bir ihtimaldir.

İşletmenin sürekliliği kavramı, işletme faaliyetlerinin sahip ya da ortaklarının yaşam sürelerine bağlı olmaksızın süresiz olduğunu belirtir (Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliği). Bağımsız denetim raporlarında; *Yönetimin ve Üst Yönetimden Sorumlu Olanların Konsolide Finansal Tablolara İlişkin Sorumlulukları* kısmında da belirtildiği gibi işletmenin sürekliliğinden sorumlu olan bir yönetim anlayışı içerisinde olunması gereği muhasebe teorisinin de temel yapı taşlarından biridir. Bu sebeple bilgi güvenliğinin sağlanarak işletme sürekliliğine risk teşkil edecek durumları önleme faaliyetleri işletme yönetimi için önem arz etmektedir.

Bilgi sistemleri güvenlik yönetimi, politikalar, standartlar, yönergeler, rehber dokümanlar ve prosedürler yardımıyla bir bilgi sistemi içinde gizlilik, bütünlük ve sürekliliğin sağlanmasını hedefler. Bu sebeple de bilgi sistemleri içerisinde yer alan varlıklar sınıflandırılır. Bu varlıklara olan tehditler ortaya konularak, bu tehditlerin oluşturduğu riskler belirlenir ve bu riskleri en aza indirecek önlemler alınır (Kara, 2018).

Üst yönetim tarafından ilgili risklere ilişkin bir takım güvenlik politikalarının oluşturulması ve bunların ilgili personellere duyurulması önem arz etmektedir. Ortaya konulan bu politikalar, alt yapı ve sistemlere veya güvenliğe ilişkin değişimler yaşandığında, bu değişimlerin takibi yapılarak uygulanan güvenlik politikalarının mevcut kontrol yapısına etkinliğini değerlendirmelidir (Dayıoğlu, 2010).

İşletmelerde etkin bir bilgi sisteminin sağlanması işletme yönetimiyle doğrudan bağlantılıdır. Yönetim tüm çalışanlarına katılımcı bir yönetim anlayışıyla bilgi güvenliğinin önemini çeşitli araçlarla anlatmalıdır. Tam anlamıyla bilgi güvenliği en alt çalışandan en üst yönetime kadar güvenlik bilincinin oluşturulmasıyla mümkün olacaktır. İşletmede bilgi güvenliğinin sağlanmasında dikkat edilmesi gereken hususlar şunlardır (Gökçen, 2007);

- İşletmede tüm çalışanların güvenlik prosedürlerinin neden var olduğunu ve neden uyulması gerektiğinin bilincinde olması,
- Hiçbir çalışana yetkisi olmadığı halde bilgi sistemlerine giriş izni verilmemesi
- Korsan yazılım kullanılmaması
- Virüs koruma programları kullanılması,
- Bilgi sistemlerinin düzenli aralıklarla yedeklenmesi
- Güvenlik testleri yapılarak güvenlik eksikliklerinin rapor edilmesi.

3. Bilgi Sistemleri Güvenliği ile İlgili Düzenlemeler

Bilgi güvenliği yönetimi; "Bilginin bir bütün içerisinde gizliliği ve elde edilen bilginin kullanılabilirliği ile tüm bunları destekleyen süreç ve sistemlerle alakalı risklerin yönetilmesi için ihtiyaç duyulan yönetim ortamının sağlanması olarak tanımlanmaktadır (Coles & Moulton, 2003). Dünya'da bilgi sistemleri güvenliği için birtakım standartlar üzerinde çalışmalar yapılmış ve işletmelere bunların uygulanması önerilmiştir. Belirlenen bu standartlarda bilgi güvenliği yönetim sistemlerinde ilk olarak güvenlik politikasının tanımlanması ve risklerin yönetilmesi gerektiği belirtilmektedir. İşletme varlıklarına yönelik risklerin ortaya konması ve oluşan bu risklere karşı savunma mekanizmasının kurulması önem arz etmektedir (Takçı vd., 2010).

3.1. COBIT

COBIT, işletme bütününe ait kurumsal bilgi ve teknolojinin, yönetilmesi ve yönetim esaslarının sağlanması için bir çerçevedir. Kurumsal bilgi ve teknolojiler, işletmenin belirlediği amaçlarını yerine getirmek için, organizasyonun neresinde olursa olsun devreye sokulan tüm teknolojik araçlar ve işlenen bilgi olarak adlandırılabilir (Information Systems Audit and Control Association [ISACA], 2019).

İlk sürümü 1996 yılında yayımlanan COBIT 1'in (Control Objectives for Information and Related Technology) çerçevesi denetim ile sınırlıydı. 1998 yılında ikinci defa yayımlanan COBIT 2'de kontrol kavramı ortaya çıktı. Yönetim kavramının bu çerçeve içerisine girmesi 2000 yılında yayımlanan COBIT 3 ile mümkün oldu ve bu şekilde COBIT bir bilgi teknolojileri yönetimi çerçevesi haline geldi. 2007 yılında yayımlanan COBIT 4 ve COBIT 4.1 sayesinde tamamen bilgi teknolojileri yönetimi haline aldı. Serinin son sürümü olan COBIT 5 çerçevesinde ise "kurumsal bilgi teknolojileri yönetimi" kavramı öne çıkarıldı (Cantürk, 2013).

3.2. ISO/IEC

Uluslararası bir standart olan ISO/IEC önsöz hariç beş bölümden meydana gelmektedir. Bunlar; kapsam, atıf yapılan standartlar veya dokümanlar, terimler ve tarifler, yönetim şartları ve teknik şartlardan oluşmaktadır (Bilgiç vd., 2013). Bilgi sistemlerinde risk yönetimi yapmaya yarayan bir çerçeveden oluşmaktadır. Örgüt içerisinde bilgi güvenliğinin yerine getirilmesi için gizlilik, bütünlük ve sürekliliğin bir arada bulunmasını sağlar. ISO/IEC bu birlikteliği sağlamak için şu adımları izler (Kara, 2018);

- Varlıkları tanımlama,
- Tehditleri tanımlama,
- Var olan önlemlerin belirlenmesi,
- Açıklıklar ve beklenen sonuçların ortaya konulması,
- Risk tahmini ve değerlendirilmesi.

ISO/IEC Standardı teknik bir standart olmayıp organizasyonların güvenlik için ihtiyaç duyduğu gereksinimleri tanımlarken gerçekleştirme yöntemlerini kurum, kuruluş ve işletmelere bırakır. İşletme iç ve dış çevresi tarafından bilginin, kötü amaçlı kullanımına karşı korunması için gerekli prosedürleri tanımlar. Bu amaçla TSE tarafından yayınlanmış olan ISO/IEC 270001 adlı yönergede bu standardın kullanım amacı; bilgi güvenliği yönetim sistemini kurmak, yerine getirmek, izlemek, gözden geçirmek, sürdürmek ve iyileştirmek için bir model ortaya konulması olarak belirlenmiştir (Ersoy, 2012). Bu modelde işletme bilgilerinin gizliliği, erişilebilirliği ve bütünlüğünün korunması amaçlanmıştır. (KPGM, 2017).

Şekil 1. ISO 27001 Bilgi Güvenliği Yönetim Sistemi

Kaynak: KPGM BT Denetim Standartları ve Uygulamaları Araştırma Raporu (2017, s. 22).

3.3. COSO İç Kontrol Modeli

COSO Komitesi 1985 yılında beş ayrı bağımsız meslek örgütü tarafından Amerika'da kurulmuştur (Türedi vd., 2014). COSO, organizasyonların iç kontrol sistemleriyle ilgilenmiş ve iç kontrolü; bir organizasyonda bulunan üst yönetim ve altında çalışanlar tarafından gerçekleştirilen faaliyetlerin, etkinlik ve verimliliğinin sağlanması, finansal raporların güvenilirliği ve ilgili kanunlara, düzenlemelere uygun olma hedefine ulaşmak amacıyla oluşturulan süreç olarak tanımlamıştır (Yılcı, 2006). COSO tarafından yayımlanan raporlarda iç kontrol sistemi beş bileşenden oluşmaktadır. Bunlar; kontrol çevresi, risk değerlendirme, kontrol faaliyetleri, bilgi ve iletişim ve izleme faaliyetleridir (Kaval, 2005).

Şekil 2. COSO Küpü

Kaynak: Sox Online.

1992 yılında ortaya konulan ilk COSO modelinin iç kontrol bütünselik çerçevesinin üç ana başlığı ve beş bileşenine sadık kalınarak, COSO küpü; iç kontrol yapısında olması gereken nitelikler ve 17 adet yeni ilkenin eklenmesiyle 2011 yılında güncelleştirilerek yeniden yayımlanmıştır (Türedi vd., 2014). Şekil 1'de görülen COSO küpü son güncellemeleri içeren halidir. Aynı zamanda COSO, Deloitte ile birlikte 2015 yılında siber çağda COSO isimli bir rapor yayımlamıştır.

4. Siber Güvenlik

Siber güvenlik; organizasyonların ve kullanıcıların dijital ortamda sahip olduğu varlıkların korunması amacıyla ortaya konulan araçlar, politikalar, prosedürler, güvenlik teminatları ile kılavuz ve risk yönetimi faaliyetlerinin tamamı olarak adlandırılabilir (Choo, 2011). Günümüz bilgi ve iletişim çağında elektronik aygıtların, dijital ortamdaki verilerin siber saldırılara karşı korunması ve gerekli güvenlik önlemlerinin alınması olarak da tanımlanabilir. (Ertuğrul, 2020).

Hayatın hemen her alanında dijitalleşme çığır aşmışken, işletmelerin dijital dünyada kendini yenilemesi ve geliştirmesi kaçınılmaz olmuştur. Siber güvenlik tanımlarından anlaşılacağı üzere dijital dünyada işlerin kolaylaşması aynı zamanda birtakım zorlukları da beraberinde getirmektedir.

Ortaya çıkan siber güvenlik ihlallerinin sistematik ve sıradan bir hale gelmiş olması, yöneticilerin dikkatini bu yöne doğru çekmektedir. İşletmelerin bilgiye ve bilgilerin birbirine bağılılıklarına olan gereksinim arttıkça, siber risklere karşı dayanıklılık geliştirmek önemli bir hal almıştır. İşletmelerin siber güvenlik ihtiyaçlarını karşılamaları, işletme itibarı için de önemlidir. (Yıldırım, 2018).

4.1. Siber Güvenlik Riskleri

İşletmelerde meydana gelen hızlı dijital dönüşümün bir sonucu olarak, dikkat edilmesi gereken en önemli risklerden biri de siber güvenlik riskleri olmuştur. Siber güvenlik ihlallerinin işletmeler üzerindeki etkileri son derece yıkıcı olabileceğinden dolayı, siber güvenlik; günümüz işletmelerinin başa çıkması gereken en önemli sorunlardan biri olarak belirlenmektedir. Siber saldırı yapan suçluların günümüzde çok karmaşık ve özel yöntemler kullanması ve bu saldırıların yaygınlaşmasından ötürü, siber saldırılar önemli derecede finansal kayıplara, itibari zedelenmelere ve operasyonel zararlara neden olan ve yönetilmesi gereken önemli bir risk olarak karşımıza çıkmaktadır (City of Vancouver, 2016).

Her işletmenin karşılaşılabileceği siber riskler farklı yoğunluk ve nitelikte olabilir. Dijital dünyanın farklı araçlarından yararlanan işletmeler için birbirinden farklı siber risk türleri karşımıza çıkmaktadır. Bu durum örnekle açıklanacak olunursa; operasyonlarının neredeyse tamamını dijital ortamda gerçekleştiren bankalar, işlemlerinin çok daha az bir kısmını dijital ortamda gerçekleştiren işletmelere nazaran farklı ve yoğun siber riskler ile karşılaşacaklardır. Siber güvenlik risklerinin yoğunluğu ve türü değişse de işletmelerin siber güvenlik risklerine karşı aynı disiplin ve bilinçle önlem almaları gerçeği değişmemektedir.

Günümüz bilişim çağında siber risklerin ardı arkası kesilmezken birçok siber saldırı çeşidi akademik çalışmaların konusu olmaktadır. Bu bağlamda işletmelerin karşılaşılabileceği siber risklerin bazıları şunlardır;

Sahte Mail Göndermek: Oltalama yöntemi olarak da bilinen sahte mail gönderme yöntemi, işletmelerin karşılaştığı siber saldırılardan biridir. Bu yöntemde saldırıya uğrayan taraf, farkında olmadan işletme banka hesap parolasını, işletme e-posta parolasını veya işletmeye ait sosyal hesapların parolalarını kaybetme riskiyle karşı karşıya kalabilir. Kullanılan bu yöntemde sahte maili alan taraf bu konuda eğitilmediyse, aslında yasal bir kurumdan e-posta almış gibi hareket etmektedir. Bu yöntemde kullanım amacına göre e-posta içeriği değişmektedir. Son derece profesyonel şekilde hazırlanan e-posta içeriği sayesinde kurban, çalışılan bankadan, bir müşteriden ya da e-posta sunucusundan güvenliğine dair e-posta almış gibi bir sebeple kandırılabilir. E-posta açılıp ilgili linklere tıkladığında banka hesaplarından sorumlu personel, banka sayfası gibi hazırlanan sayfaya yönlendirilerek parola ve kişisel bilgilerinin çalınması sağlanacaktır.

Tablo 2. Siber Saldırıların Temel Yöntemleri

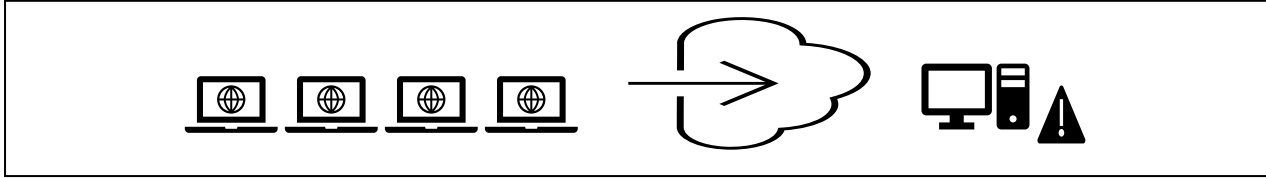
	Saldırı türü
Dos/DDoS (Denial of Service)	İşletme sunucularının normal çalışmasını kesintiye uğratmak için tasarlanmış saldırıları içerir
WEB ve Uygulamalara Yapılan Saldırıları	Web uygulamaları aracılığıyla yapılan saldırıları içerir.
Siber casusluk	Yetkisiz kişilerden yararlanma amacıyla yapılan saldırıları içerir.
Erişim Ayrıcılığının Kötüye Kullanımı	Yetkinin suiistimali veya yanlış kullanımdan kaynaklanan saldırıları veya olayları içerir
Ödeme kartını gözden geçirme	Bir cihazın, finansal veri okuma ekipmanına yerleştirilerek yapılan saldırıları içerir (ör. ATM'ler, POS terminalleri vb.).
Satış noktası Pos saldırıları	Verilere ve finansal işlemlere uzaktan erişim şeklinde yapılan saldırıları içerir.
Siber Suç	Siber casusluk dışında herhangi bir amacı olan saldırıları içerir ve başka bir kategoriye ayırlamayan tüm teknikleri içerir.
Spam Mailler	Bulunmayı önlemek için geniş bir IP adresi kümesinden küçük hacimlerde spam mail gönderen saldırıları içerir.
Kötü amaçlı yazılım	Bilgisayarlara ve bilgisayar sistemlerine zarar vermeyi veya devre dışı bırakmayı amaçlayan yazılımlarla yapılan saldırıları içerir.
Hatalar	Nedeni başka kategoriye girmeyen olayları içerir.

Kaynak: Popescu, C. R., & Popescu, G., (2018).

Dos/Ddos Saldırıları, s. Dijital çağda internet sitelerini en aktif kullanan organizasyonlardan biri de bankalardır. Ancak internet sitelerini sadece bankaların yoğun kullandığını söylemek uygun olmayacaktır. Farklı sektörlerin satış ve pazarlamada kullandığı en önemli araçlardan birisi de elektronik ticarettir. Elektronik ticaret kavramı, ABD'de bulunan Elektronik Ticaret Kaynakları Merkezi tarafından; elektronik olarak idare edilen teknik verilerle bütünleştirilmiş işletme faaliyetlerini tanımlayan bir kavram olarak tanımlanmaktadır (Tunca M. Z., 2018). Elektronik ticaret hacmi Türkiye'de 2020 yılında 226.200.000.000 TL rakamlarına çıkmıştır (eticaret.gov.tr). İşletmelerin elektronik ticaret yapmak için kullandığı araçların başında internet siteleri gelmektedir. Aynı zamanda internet siteleri kurumsal kimliğin yansması olarak işletme hakkında bilgi veren bir araçtır.

Ticari ve kurumsal kimliğin yansması olan internet siteleri, birçok dış etken tarafından saldırıya maruz kalmaktadır. Bu saldırılardan biri de DOS/DDOS atak olarak bilinen ve internet sitelerini çalışmaz hale getiren saldırılardır.

DOS/DDOS saldırılarında amaç, sistemi kaldıracabileceği alanın üstüne çıkartarak hizmeti aksatmak veya sistemi çalışmaz hale getirmektir. Bu saldırılar birden fazla noktadan eş zamanlı olarak gerçekleştirilir. Bu saldırılar bir siber saldırı çeşidi olsa da bir hack yöntemi değildir (Ertuğrul, 2020).

Şekil 3. DDOS Saldırısı

Kaynak: Ertuğrul, İ. (2020).

Sistemin kullanılmaz hale gelmesi, işletmenin elektronik ticaretine ve kurumsal itibarına olumsuz etki yapacaktır. Bankalardan örnek verilecek olunursa; 1 saat boyunca banka internet sitesine ulaşamaması durumu çok ciddi finansal sonuçlar doğurabilir. Covid-19 sebebiyle artan elektronik ticaret hacminde, satış operasyonlarının tamamını internet sitelerinden gerçekleştiren firmaların sistemlerine erişim sağlanamaması durumu da önemli finansal kayıplara sebep olacaktır. Bu sebeple internet sitelerinin güvenliğinin sağlanması, bilgi sistemleri güvenliği açısından son derece önemlidir.

5. Bilgi Sistemlerinin Denetimi Sürecinde Siber Güvenlik Risklerinin Önemi

Bilgi sistemlerinin işletmeler tarafından sıklıkla kullanılmaya başlanması ve yaygınlaşması sonucunda, işletme verilerinin elektronik ortamda saklanması ve işlenmesi sürecinde ortaya çıkabilecek problemlerin artan riski, bilgi sistemlerinin denetimini önemli hale getirmiştir. Bu bağlamda işletmeler belirli aralıklarla bilgi sistemleri risk değerlemesi yapmalı ve bu risklere karşı önlemler almalıdır.

Bilgi sistemleri denetimini ile finansal denetim arasında bir ilişki olmasına rağmen genel olarak birbirinden ayrılan noktaları bulunmaktadır. Bu duruma örnek verilecek olunursa; iç kontrollerin değerlendirilmesi bilgi sistemleri denetiminde ihtiyari bir durumdur, ancak finansal denetimde, denetim sürecinin iç kontrollere göre tasarlanması gerekir. Finansal denetimde denetçi, iç kontrollerin etkin bir şekilde kurulduğu işletmede, denetim testlerinin yoğunluğunu daha az seviyede tutabilecekken bilgi sistemleri denetiminde ise bilgi varlıklarına ilişkin risklerin belirlenmesi ve bu risklerin azaltılmasına ya da yok edilmesine ilişkin kontroller oluşturulmasına, yani risk yönetimine odaklanılmaktadır (Yalkın, 2011).

Denetçi, bilgi sistemleri riskleri üzerine yapacağı denetimin yürütülmesinde, çalışma alanı standartlarından ikincisine göre uygun denetim prosedürlerini ve bu prosedürler için gerekli kanıtların miktarını, testlerin kapsamını belirlemek amacıyla müşteri işletmenin iç kontrol sistemini gözden geçirmelidir. İç kontrol hedeflerine ulaşılması için müşteri işletmenin iç kontrol sistemini değerlendiren denetçinin, bilgi sistemlerinden iyi derecede anlaması beklenir. Bu durum da genel standartlar arasında yer alan mesleki eğitim ve yeterlilik standardının gereğidir (Kaya, 2012).

Finansal Tabloların Bağımsız Denetiminde Bağımsız Denetçinin Hileye İlişkin Sorumlulukları Standardında (BDS 240) *“denetçi, denetimde hukuk ve bilgi teknolojisi (BT) uzmanları gibi ihtisas gerektiren alanlarda bilgi ve beceri sahibi kişileri veya daha deneyimli ilave kişileri görevlendirerek, belirlenen hile kaynaklı “önemli yanlışlık” risklerine karşılık verebilir”* denilerek bilgi teknolojilerinin karmaşık süreçlerine uzman kişilerin görevlendirilmesi gerektiğine dikkat çekilmiştir. Bu bağlamda bilgi teknolojilerini tehdit eden doğal yapısı sebebiyle alanında uzman denetçiler tarafından siber güvenlik risklerinin değerlemesinin yapılması önem arz etmektedir.

Siber güvenlikle ilgili alakalı hangi denetim usullerinin finansal tablo denetimlerinde ve finansal raporlamada kullanılacağına ilişkin değerlendirme yapılırken, öncelikle denetçinin, işletmenin bilgi sistemlerini nasıl kullandığını ve bilgi sistemlerinin finansal tablolar üzerindeki etkisini anlaması gerekmektedir. Özellikle finansal tablolardaki, yetkisiz erişimden kaynaklanan bilgi sistemleri riskleri de dâhil olmak üzere, önemli yanlışlık riskleri değerlendirilirken, denetçiler şirketin bilgi teknolojisi sistemlerini ve kontrollerini anlamak zorundadırlar. Siber güvenlik denetiminde denetçinin öncelikli odak noktası, denetim verilerine en yakın olan kontrol ve sistemler, yani finansal tablolarla ilgili verileri barındıran sistemlere yöneliktir. Çünkü siber olaylar genellikle, işletmenin veri tabanı ve işletim sistemi gibi iç çevre ve ağ katmanları vasıtasıyla ortaya çıkmaktadır (Center for Audit Quality, 2019).

Sonuç

Günümüzde işletmelerin kullanmış olduğu geleneksel bilgi teknolojileri denetimi yöntemleri, siber saldırıları önlemek üzere belirli sınırlar ortaya koymayı hedeflemektedir. Ancak bilgi teknolojileri denetiminde ortaya konulan kontroller, ortaklar ve tedarikçilerle karmaşık ilişkiler ve dijitalleşen operasyonlardaki sayısız artış karşısında yetersiz kalmaktadır. İşletmelerin sahip olduğu bilginin değeri; bilginin nerede bulunduğu, bilginin kaybı ya da çalınması durumunda yaratacağı finansal etki ve muhtemel bir saldırı karşısında saldırganların bu bilgiyle ilgilenme ihtimalini göz önünde bulundurarak anlamaları gerekmektedir.

İç Denetçiler Enstitüsü (The Institute of Internal Auditors) tarafından yayımlanan raporda; organizasyonların karşılaştığı en önemli beş riskin ilk sırasında “siber güvenlik ve veri güvenliği” riskleri gelmektedir. Bilgi sistemlerini etkin şekilde kullanan işletmeler siber saldırılara açık bir hedeftir. Araştırmada işletmelerin karşılaşabileceği siber saldırılar anlatılmış olup, bunlara karşı etkin bir savunma mekanizması kurulması gereği belirtilmiştir. Özellikle salgın dönemi uzaktan çalışma imkanlarının artmasıyla bilgi teknolojilerinden faydalanan işletme sayısında artış olmuştur. Bu durum aynı zamanda işletmelerin siber güvenlik kaygılarını daha da artırmıştır. Bilgi sistemleri denetimine ihtiyaç daha da belirgin hal almıştır. İlgili otoriteler tarafından yapılan araştırmalara göre COVID-19 döneminde siber saldırılar dünya genelinde %10 oranında artmıştır. Her bir veri ihlalinin ortalama maliyeti 1 milyon \$ tutarını bulmuştur.

Türkiye’de açıklanan veriler ışığında son yıllarda bilişim suçlarına ilişkin 60.000 üzerinde olayın gerçekleştiği milyonlarca lira tutarında tedbir ve el koyma işlemlerinin yapıldığı ortaya konulmuştur. Siber saldırılar sonucu Türkiye’nin en büyük bankalarından birinde 4 milyon dolar kayba uğranmış olunup, banka ilgili kaybın sigorta tarafından karşılanacağını ve finansal tablolara etki etmeyeceğini bildirmiştir. 2022 yılı mart ayında ise bir bankanın mobil yatırım uygulamasından 16 milyar TL, bilgi sistemlerindeki açık sebebiyle kişisel hesaplara geçirilmiştir. Banka durumu sonradan fark ederek hesaplara bloke koymuştur. Bilgi sistemlerindeki açığı bulan şahıslar ilgili tutarı ilgili bankada tutmasalardı ne olurdu? İlgili tutarı kişisel kripto cüzdanlara aktarmış olsalardı banka bu işlemi nasıl geri alabilecekti? Böyle bir senaryoda bankanın nerdeyse 1,5 yıllık kârı buhar olabilirdi. Bilgi güvenliği zafiyeti olan işletmeler bu örnekte olduğu kadar şanslı olmayabilirler. Bu sebeple siber güvenlik risklerinin denetimine hem işletmeler hem denetim kuruluşları önemle yaklaşmalıdır. Tüm bu açıklamalar bilgi sistemleri denetiminde siber güvenlik risklerinin önemine atıf yapmaktadır. Sonuç olarak denetçi, bilgi sistemlerini etkin şekilde kullanan işletmenin denetimini planlarken, bilgi sistemleri riskini ortaya koyabilecek kanıtların ne şekilde ne kadar toplanacağına da karar vermelidir.

Aynı zamanda Popescu ve Popescu’nun (2020) belirttiği gibi mevcut denetim risk yaklaşımlarında olan; doğal risk, kontrol riski, bulgu riskinin yanında yeni bir bileşen olarak bilgi sistemleri riskinin getirilmesi kaliteli bir denetimin ortaya konulması için önem arz etmektedir. Bu sebeple denetçi mevcut denetim risk planlamasında ortaya çıkabilecek bilgi sistemleri risklerine uygun şekilde bir denetim planlayarak, toplanacak kanıtları işletme bilgi sistemleri kullanım oranına göre gözden geçirmelidir.

Sonuç olarak çalışma, literatürde bahsedilen çalışmalara benzer şekilde bilgi teknolojileri ve siber güvenlik konularına detaylı şekilde değinmiş olsa da hem işletmelere hem de denetçilere siber güvenlik risklerinin önemini hatırlatması sebebiyle farklı bir bakış açısı sunmaktadır. Bilgi teknolojilerinin yoğun kullanıldığı banka ve benzer iş alanlarında, siber güvenlik risklerinin sadece iç denetim departmanı tarafından bir risk unsuru olarak görülmesinin yeterli olmadığı bir gerçektir. Bu sebeple bilgiye ihtiyaç duyan tarafların kararlarını etkileyebilecek önemlilik düzeyinde, makul güvence sağlamak suretiyle bir görüş bildiren bağımsız dış denetçilerin, bilgi teknolojileri denetiminde siber güvenlik risklerine odaklanması zorunlu bir hal almıştır. Bağımsız denetçilerin ilgili alanda eğitimi zorunlu hale gelmiş, uluslararası sertifika programlarına katılarak ISACA gibi kurumların akredite ettiği sertifikaları almaları önem kazanmıştır. Denetimde yeni dijital yöntemlerin konuşulduğu bugünlerde, bilgi teknolojileri denetimi hakkında bilgi sahibi olmak tüm denetim departmanları için zorunlu hale gelmiştir. Geleceğin denetim mesleğinde dijital unsurların çok fazla yer bulacağı görülen bir gerçektir. Bunun sonucu olarak denetim firmaları ve işletmeler için siber güvenlik riskleri farkında olunması gereken önemli bir konudur.

Etik Kurul İzni

Bu çalışma etik kurul izni gerektiren bir çalışma grubunda yer almamaktadır.

Katkı Oranı Beyanı

Yazarlar makaleye eşit oranda katkı sağlamış olduklarını beyan eder.

Çıkar Çatışması Beyanı

Makale yazarları aralarında herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Kaynakça

- Ağdeniz, Ş. (2021). Bilgi ve iletişim güvenliği denetiminde kamu iç denetçilerinin rolü ve yetkinliklerine ilişkin bir araştırma. *Alanya Akademik Bakış*, 5(2), 525-545.
- Akçakanat, Ö., Özdemir, O., & Mazak, M. (2021). İşletmelerde siber güvenlik riskleri ve bilgi teknolojileri denetimi: bankaların siber güvenlik uygulamalarının incelenmesi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Dergisi*, 5(2), 246-270.
- Aktaş, F. Ö., & Soğukpınar, İ. (2010). Bilgi güvenliğinde uygun risk analizi ve yönetimi yönteminin seçimi için bir yaklaşım. *Türkiye Bilişim Vakfı Bilgisayar Bilimleri ve Mühendisliği Dergisi*, 3(1), 39-46.
- Atakan, M. (2021). Siber güvenlik ve covid 19 salgınının uzaktan denetim üzerinde etkileri. *Denetişim*, (22), 27-39.
- Bilgiç, E., Sadıkoğlu, E., & Turhan, S. (2013). TS EN ISO/IEC 17025 Standardı denetimlerinde teknik alanda tespit edilen genel bulgular. *Mühendis ve Makina*, 14-17.
- Cantürk, S. (2013). Bilgi teknolojileri yönetişimi için yeni bir adım: COBIT 5. *KPMG Gündem Dergisi*, 17, 36-37.
- Choo, K.-K. R. (2011). The cyber threat landscape: challenges and future research directions. *Computers & security*, 30(8), 719-731.
- Coles, R. S., & Moulton, R. (2003). Operationalizing IT risk management. *Computers & security*, 22(6), 487-493.
- Çubukçu, F. (2018). *Bilgi Güvenliği Yönetim Sistemi ISO27001: 2013 Uygulama Kılavuzu*. Pusula.
- Çüçen, A. K. (2003). Bilgi kuramına giriş. *Bilimname*, 2003(2).
- Dayioğlu, E. (2010). Kamu idarelerinde bilgi sistemi güvenlik risklerinin yönetimi. *Denetişim*, (4), 71-81.
- Ersoy, E. V. (2012). *ISO/IEC 27001 bilgi güvenliği standardı: Tanımlar ve örnek uygulamalar*. ODTÜ Yayıncılık.
- Ertaş, F. C., & Güven, P. (2008). Bilgi teknolojilerinin denetim sürecine etkileri. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (37), 50-59.
- Ertuğrul, I. (2020). *Ofansif ve defansif siber güvenlik*. Dikeyksen.
- Gansler, J. S., & Lucyshyn, W. (2005). Improving the security of financial management systems: What are we to do? *Journal of Accounting and Public Policy*, 24(1), 1-9.
- Gordon, L. A., Loeb, M. P., & Lucyshyn, W. (2003). Sharing information on computer systems security: An economic analysis. *Journal of Accounting and Public Policy*, 22(6), 461-485.
- Gökçen, H. (2007). *Yönetim bilgi sistemleri*. Palme Yayıncılık.
- Hinnsen, P. (2009). *Business/IT fusion*. MachMedia.
- Hinrichs, R. J. (1997). *Intranets: What's the bottom line?*. Prentice Hall.
- Hoşcan, Y., Ortal, Ö., Hepkul, A., Kağrıoğlu, H., & Sevim, A. (2005). *Yönetim bilgi sistemi*. Anadolu Üniversitesi Yayınları.

- İnci, A. (2016). *Bilgi sistemleri risk yönetimi ve denetimi standartlarının bankacılık sistemi üzerinde modellenmesi ve uygulanması*. Okan Üniversitesi.
- Kaban, I., & Arslan, M. C. (2016). Bilgi teknolojileri destekli denetim uygulamaları kapsamında zimmet hilelerinin ortaya çıkarılması; bankacılık sektöründe bir uygulama. *Ege Akademik Bakis*, 16(3), 415.
- Kara, M. (2018). *Kurumsal bilgi güvenliği*. Papatyabilim Yayıncılık.
- Kaval, H. (2005). *Muhasebe denetimi: Uluslararası finansal raporlama standartları uygulama örnekleriyle*. Gazi Kitabevi.
- Kaya, İ. (2012). Bilgi işlem sistemlerinde muhasebe denetimi. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* (3-4-5).
- Kayrak, M. (2012). Bilgi kriterleri çerçevesinde bilişim teknolojileri denetimi. *Sayıştay Dergisi*, (87), 143-167.
- Kestane, Ü. A. (2021). Siber güvenliğin etkinleştirilmesinde sürekli süreç denetimi modeli. *World of Accounting Science*, 23(4).
- Kim, D., & Solomon, M. G. (2019). *Bilgi sistemleri güvenliğinin temelleri* (Çev. U. Can). Nobel Yayın.
- Kurt, G., & Uçma Uysal, T. (2015). Siber riskler ve COSO iç kontrol bütünlük çerçevesi. *Muhasebe ve Denetim Bakış*, (46), 1-10.
- Laudon, K. C., & Laudon, J. P. (2011). *Yönetim bilişim sistemleri* (Çev. Ed. Prof. Dr. Uğur Yozgat). Nobel Akademik Yayıncılık.
- Önce, S., & İşgüden Kılıç, B. (2012). İç denetim faaliyetinin gelişen ve değişen bilgi teknolojileri ortamı açısından değerlendirilmesi: İMKB 100 örneği. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, (17), 38-70.
- Öztürk, M. S. (2018). Siber saldırılar, siber güvenlik denetimleri ve bütüncül bir denetim modeli önerisi. *Journal of Accounting and Taxation Studies*, 208-232.
- Paul, P. (1996). Marketing on the internet. *Journal of Consumer Marketing*.
- Pears, D. (2003). *Bilgi nedir?* (Çev. A. Güçlü). Bilim ve Sanat.
- Popescu, C. R. G., & Popescu, G. N. (2018). Risks of cyber attacks on financial audit activity. *The Audit Financiar journal*, 16(149), 140-147.
- Selimoğlu, S., & Altunel, M. (2019). Siber güvenlik risklerinden korunmada köprü ve katalizör olarak iç denetim. *Denetim*(19), 5-16.
- Serçemeli, M., & Kurnaz, E. (2016). Denetimde bilgi teknoloji ürünleri kullanımının teknoloji kabul modeli (TKM) ile araştırılması. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 45(1), 43-52.
- Takçı, H., Akyüz, T., Alper, U., Karabağ, R., Aktaş, F. Ö., & Soğukpınar, İ. (2010). Bilgi güvenliği yönetiminde risk değerlendirmesi için bir model. *Türkiye Bilişim Vakfı Bilgisayar Bilimleri ve Mühendisliği Dergisi*, 3(1), 47-52.
- Tunca M. Z., & Hasköse, A. (2002). Global elektronik ticaret. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (18), 145-157.

- Tuncer, Ö. T., Yüksel, O., Ergüden, E., & Sayar, Z. Bilgi sistemleri denetimi, vergi denetimlerinde uygulanabilecek bilgi sistemleri denetimleri ve uygulamaları-bilgi sistem denetimlerinin meslek mensuplarının algisi üzerine bir araştırma. *Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi*, 7(2), 37-62.
- Tülay, Y., & Atasoy, A. (2021). Dijitalleşmenin Bağımsız Denetime Yansımalarının Siber Güvenlik Yönünden Değerlendirilmesi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 439-458.
- Türedi, H., Gürbüz, F., & Alıcı, Ü. (2014). COSO modeli: iç kontrol yapısı-coso model: internal control structure. *Öneri Dergisi*, 11(42), 141-155.
- Weill, P., & Ross, J. W. (2009). *IT savvy: What top executives must know to go from pain to gain*. Harvard Business Press.
- Yılanıcı, M. (2006). İç Denetim Türkiye'nin 500 Büyük Sanayi İşletmesi Üzerine Bir Araştırma, Ankara: Nobel Yayınları, 2. Baskı, Eylül, 2006, 65.
- Yıldırım, E. Y. (2018). Bilişim Sistemlerine Yönelik Siber Saldırıları ve Siber Güvenliğin Sağlanması. *Mesleki Bilimler Dergisi (MBD)*, 7(2), 24-33.
- Yılmaz, M. (2009). Enformasyon ve bilgi kavramları bağlamında enformasyon yönetimi ve bilgi yönetimi. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 49(1), 95-118.

ONLINE ALIŞVERİŞTE KİTLİK PAZARLAMASI İLE DÜRTÜSEL SATIN ALMA ARASINDAKİ İLİŞKİ VE ALIŞVERİŞTEN KEYİF ALMANIN ARACILIK ROLÜ

 Altuğ OCAK^a

Özet

Yaşanan pandemi süreci boyunca alışveriş merkezlerini ziyaret edemeyen tüketicilerin, online alışveriş sitelerine rağbet göstermeleri markalar arasındaki rekabetin online mecralara taşınmasına neden olmuştur. Bu rekabet ortamında öne çıkmak isteyen pazarlama yöneticileri, son bir ürün ya da yalnızca bugüne özel indirim gibi mesajlarla tüketicilere çok düşünme fırsatı vermeden bir an önce satın alma faaliyetine geçmelerini zorlamak amacıyla sıklıkla kıtlık pazarlaması yöntemini kullanmaktadırlar. Bu çalışmanın amacı, yakın gelecekte tüketicilerin önemli bir kısmını teşkil edecek olan Z kuşağına uygulanan kıtlık pazarlaması taktiklerinin gerçekten başarıya ulaşmış olup olmadığını ortaya çıkarmak için kıtlık mesajları ile dürtüsel satın alma ve alışverişten keyif alma değişkenlerinin ilişkisini incelemektir. 405 katılımcıdan sağlanan veriler, SPSS 25 programında analiz edilmiş, test sonuçları katılımcıların %94,8'ini temsil eden Z kuşağının %66,9'unu oluşturan kadın katılımcıların erkek katılımcılara göre kıtlık mesajlarından daha fazla etkilendiklerini ve alışverişten daha fazla keyif aldıklarını ortaya çıkarmıştır. Korelasyon analizi sonuçları ise kıtlık pazarlaması, alışverişten keyif alma ve dürtüsel satın alma değişkenleri arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğunu göstermektedir. Çalışmanın bulguları, pazarlama yöneticilerinin online alışveriş sitelerinde kullandıkları kıtlık mesajlarını erkeklere yönelik ürünlere nazaran kadınlara yönelik ürünlerde uygulamaları halinde daha verimli sonuçlar alabileceklerini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Pazarlama, Kıtlık pazarlaması, Dürtüsel Satın alma.

THE RELATIONSHIP BETWEEN SCARCITY MARKETING AND IMPULSIVE BUYING IN ONLINE SHOPPING AND THE INTERMEDIATE ROLE OF SHOPPING ENJOYMENT

Abstract

Consumers who could not visit shopping malls during the pandemic process, demanding online shopping sites caused the competition between brands to move to online channels. Marketing managers who want to

^a Dr. Öğr. Üyesi, Beykent Üniversitesi, Meslek Yüksekokulu, Seyahat-Turizm ve Eğlence Hizmetleri Bölümü, email: altugocak@beykent.edu.tr

Makale Geliş Tarihi: 10.04.2022, Makale Kabul Tarihi: 06.06.2022

stand out in this competitive environment often use the scarcity marketing method to force consumers to start purchasing as soon as possible, with messages such as a last product or a special discount only for today. The aim of this study is to examine the relationship between scarcity messages and impulsive buying and shopping enjoyment variables in order to reveal whether the scarcity marketing tactics applied to the Z generation, who will constitute a significant part of the consumers in the near future, are really successful. Data from 405 participants were analyzed in the SPSS 25 program, and the test results revealed that female participants, 66.9% of generation Z representing 94.8% of the participants, were more affected by scarcity messages and enjoyed shopping more than male participants. Correlation analysis results show that there is a positive and significant relationship between scarcity marketing, shopping enjoyment and impulsive buying variables. The findings of the study show that marketing managers can get more efficient results if they apply the scarcity messages they use on online shopping sites to products for women compared to products for men.

Keywords: Marketing, Scarcity marketing, Impulsive buying.

Giriş

Alışveriş, her zaman bir ihtiyacın giderilmesi amacıyla yapılmayabilir, alışverişin kendisi insanı mutlu ettiği için de alışveriş yapılarak planda olmayan bir şeyler satın alınabilir. Bu bazen fiziksel alışveriş merkezinin içerisinde olabilir bazen de çevrimiçi bir alışveriş sitesinde gerçekleşebilir. COVID-19 salgını nedeniyle insanların kalabalık ortamlara girmekten çekinmeleri, tüketicileri alışveriş ihtiyaçlarını daha önce hiç olmadığı kadar online alışveriş sitelerinden karşılamaya yönlendirmiştir. Online alışveriş sitelerinde sıkça rastlanılan son iki ürün ya da bu indirim için son iki saat gibi mesajlar, tüketiciler üzerinde dürtüsel, çok düşünmeden yapılan satın almalara neden olabilmektedir.

Klasik mikroekonomi teorisine göre, serbest piyasada fiyat, arz ve talebi eşitleyen bir mekanizma olarak çalışır. Bu nedenle, piyasa güçleri, talep yüksek arz seviyesi düşük ise kıt ürünlerin fiyatını yükseltir. Bu durumda, arz ile birlikte talep azalır, bu durum kıt ürünün arzu edilirliliğinin azalması sonucu olarak değil, kıt ürünü birçok tüketicinin ulaşamayacağı bir yerde fiyatlandırdığı için oluşur. Çünkü yapılan araştırmalar, kıt ürünlerin mevcut ürünlerden daha fazla istendiğini ortaya çıkarmıştır (Lynn, 1992, s. 67-68). Kıtlik pazarlaması olarak da adlandırılan bu durum sayesinde pazarlamacılar, tüketicilere bir fırsatı kaçırmakta olduklarını empoze etmeye çalışmakta ve onlara çok düşünme fırsatı vermeden hemen satın alma faaliyetine geçmelerini sağlamaya çalışmaktadırlar.

Mamuaya (2018, s. 83-89) Manado şehrindeki bir alışveriş merkezinde, Andani ve Wahyono (2018, s. 448-457), Semarang şehrinde yer alan House of Smith adlı bir giyim mağazasında, Sari ve Pidada (2020, s. 48-54) ise Denpasar şehrinde Mall Bali Galeria adlı alışveriş merkezlerinde yaptıkları çalışmalarda, alışverişten keyif alma eğiliminin, dürtüsel satın almayı önemli ölçüde etkilediği sonucuna ulaşmışlardır. Ancak literatürde online alışverişten keyif almanın, kıtlik pazarlaması ile dürtüsel satın alma arasındaki ilişkide ne tür bir etkiye sahip olduğuna rastlanılmamıştır, bu nedenle çalışmada bu konuya yer verilmiştir. Birinci bölümde, kıtlik pazarlamasının tüketicilerdeki hangi duyguyu ortaya çıkardığına, ürün değeri üzerinde nasıl bir etki yarattığına değinilmiştir. Pazarlama yöneticilerinin tüketicilerin dikkatini çekmek, onların sunulan ürün veya hizmet hakkındaki algılarını değiştirmek ve onlarda satın alma isteği yaratmak için ne tür kıtlik mesajları kullandıklarından bahsedilmiştir. İkinci bölümde,

dürtüsel satın alma tanımlanmış, nasıl oluştuğu anlatılmış ve özelliklerine değinilmiştir. Üçüncü bölümde ise, alışverişten keyif alma eğilimi üzerinde durulmuş, alışverişin yalnızca ihtiyacımız olan ürünleri temin etmek için değil, pandeminin sebep olduğu olumsuz ruh halini olumluya çevirmek için de yapılabileceğinden bahsedilmiştir.

A. LİTERATÜR TARAMASI

1. Kıtık Pazarlaması

Üretimde arz fazlasının oluşması ve internet üzerinden satın alma imkânlarının gelişmesi nedeniyle tüketiciler ürün seçiminde daha bilinçli ve seçici hale gelmişlerdir. Bu durum, markaların daha etkili pazarlama araçları bulmaları gerekliliğini doğurmuştur. Bunlardan biri de kıtık pazarlaması olarak ortaya çıkmıştır (Khomenko, 2021, s. 89). Kıtık pazarlaması, müşterinin bir şeyi elinden kaçırma korkusuna dayanan bir pazarlama türüdür. Potansiyel müşterilere ürünün neredeyse tükenmek üzere olduğu veya müşteri birden fazla ürün satın alırsa, yanında bir ürün hediye verileceği söylenebilir ya da ürünün mobil cihazdan satın alınması durumunda indirim yapılabileceği veya ürünün yalnızca belli bir süre için indirimli olarak satılacağı belirtilebilir (Thomsen, 2020). Tüm bu uygulamalar, kıtık mesajı verilen ürünün değerinin arttığını göstermiştir. Bu nedenle, pazarlamacılar, ürünün algılanan kıtlığını manipüle ederek, ürünlerin veya hizmetlerin değerini artırabileceğini öne sürmektedirler. Sınırlı sayıda ürün üretmek, ürünleri özel satış noktaları aracılığıyla dağıtmak gibi yaygın pazarlama uygulamalarının tümü, ürünün algılanan değerini artırmaktadır (Lynn, 1991, s. 52). Buna bir örnek olarak, Apple'ın yeni bir iPhone piyasaya sürdüğü zaman uyguladığı yüksek fiyat politikası gösterilebilir. Temeli arz ve talep kanununa dayanan bir pazarlama taktiği uyarınca yeni çıkan sınırlı sayıdaki ürünü kaçırmak istemeyen tüketiciler yüksek fiyat karşılığında bu ürünü almak isteyebilirler. Bu kavrama göre arzı az olan ürünler genellikle daha pahalıya mal olur. Bu, kıt ürünlerin gerçekte olduğundan daha değerli görünmesini sağlar, böylece insanlar onları satın almak isterler.

İçgüdüsel olarak eğer bir şeye sahip olamayacağımızı düşünürsek, o şeyleri daha fazla isteme eğilimindeyizdir. Bir şeyi kıt olarak algıladığımızda, bu ürün için bir ön ödeme yapmamız veya daha önce planda olmayan bir ürünü satın almamız gerektiği anlamına gelse bile, onu elde etme çabalarımızı artırırız (Tuten, 2020, s. 325). Kıtık mesajları; son şans, sınırlı sayıda ürün, yalnızca bir seferlik teklif gibi mesajlar, bu ürün veya hizmetin, mevcut bir alternatiften daha az çekici olmaları halinde bile insanları bu ürünleri hemen elde etmeleri yönünde harekete geçirebilir (Vitale, 2006, s. 67-68).

Tüketiciler kıt sayıdaki ürünlere daha duyarlı olurlar, bu nedenle satış yöneticileri bu mesajı en dikkat çekici şekilde kullanabilirler (Gabler & Reynolds, 2014, s. 441-456). Uygulamada pazarlama yöneticileri talebi arttırmak için ürünün stoklarda çok az kaldığını, aşırı talep gördüğünü, sınırlı ve kıt olduğunu bu sebeple tükeneceğini veya cazip fırsatın belirli bir süre için geçerli olacağını vurgulayan mesajlardan yararlanırlar (Ustaahmetoğlu, 2015, s. 158). Bir kısıtlı süre mesajı şu şekilde olabilir: "Bu ürün, bir hafta boyunca satışta kalacak sınırlı süreli bir üründür." Amaç, benzersiz ve sınırlı sayıdaki ürün algısı yaratılarak ürünün tüketiciler tarafından satın alınması hedefine ulaşmaktır (Chen, Yeh, & Wang, 2020, s. 925). Ürün ve kaynak kıtlığı hem tüketicinin dikkatini çeker, hem de ürünlerin algılanan değerini artırır (Hamilton, ve diğerleri, 2019, s. 547). Günümüzde online alışverişin yaygınlaşması ile

ürünleri karşılaştırabilen tüketicilere karşın pazarlama yöneticileri, kıtlık mesajları yanında, tüketicilere aldıkları ürünleri bir sonraki gün gönderim teklifi ile de yine kendilerini tüketici gözünde rakiplere göre farklılaştırabilmektedirler.

Kıtlık kavramı basit bir olgudan kaynaklanmaktadır; ürünler, bulunabilirlikleri sınırlı veya azaldığında daha çekici, daha değerli olarak algılanırlar. Araştırmacılar, ürün değerlendirmesinde kıtlık etkilerinin rolünü uzun süredir incelemektedirler. Worchel, Lee ve Adewole bu araştırma alanındaki öncü psikologlardır. 1975'te kıtlık teorisini kanıtlamak için bir araştırma yapmışlardır. İnsanlara, biri içinde sadece iki, diğeri içinde on tane kurabiye olan iki kavanoz vermişlerdir ve hangilerini daha çok istediklerini sormuşlardır. Bu iki kavanozdaki kurabiyeler aynı olmasına rağmen, insanlar içerisinde sadece iki tane kurabiye olan kavanozlara daha fazla değer verme eğilimi göstermişlerdir. Değer algıları bir şekilde kıtlık dediğimiz gizli bir güçten etkilenmiştir. (Worchel, Lee, & Adewole, 1975, s. 906). Bir ürün veya hizmetin, tüketiciler tarafından daha çok tercih edilir olması, o ürünün daha iyi olabileceği izlenimi verebileceğinden, beğenilme sebebi olabilmektedir.

Ürünlerde yaşanabilen kıtlığın gerçekte iki sebebi olabilir, birincisi ürün arzının sınırlı olması, ikincisi ise ürüne olan talebin arzdan daha fazla olmasıdır. Bir satış elemanı, görevli olduğu satış bölümünde kıtlık pazarlaması metodunu kullanabilir. Öte yandan, satış elemanının bulunmadığı durumlarda, ürüne ayrılan raf alanı miktarı ve önceki satın almalarla boşaltılan raf alanı miktarı, ürün kıtlığının göstergesi olabilir. Bu raf alanı özellikleri, bir ürünün diğer ürünlere kıyasla görece kıtlığına işaret eder. Bunun ötesinde kıtlık duygusu tüm ürün kategorilerine veya bir mağazaya yansıtılabilir. Örneğin, sınırlı adette üretilmiş ürünleri satan bir mağazayı tüketiciler özel ve değerli bir mağaza olarak değerlendirebilirler (Herpen, Pieters, & Zeelenberg, 2014, s. 159).

Taiwan'da 400 katılımcı ile yapılan bir çalışma, ürün miktarının sınırlı olduğu mesajının, indirim süresinin sınırlı olduğu mesajından daha büyük bir etkiye sahip olduğunu ortaya çıkarmıştır (Chen, Yeh, & Wang, 2020, s. 924). Yapılan bir diğer çalışmada, satın alma davranışları ile stratejik olarak yaratılan kıtlık koşulları arasındaki ilişkiye aracılık etmede olası pişmanlığın rolü araştırılmış ve böylece kıtlık koşullarında karar vermede duyguların önemli rolü olduğu desteklenmiştir. Stratejik olarak oluşturulan kıtlık koşulları, tüketicilere, istedikleri ürünü hemen almazlarsa gelecekte de alamayacaklarını, bundan dolayı daha sonra pişman olacakları bir karar olacağını empoze ederler. Bu nedenle, arzu edilen ürünü alamama nedeniyle pişmanlık duymamak için tüketiciler ürünü hemen almaya ikna edilebilirler. Yapılan çalışma, pişmanlığın insanların kaçınmak istediği özellikle yaygın ve güçlü bir duygu olması nedeniyle, olası pişmanlığın davranışları motive etmek için başarılı bir şekilde kullanılabileceğini ileri sürmektedir (Gupta & Gentry, 2019, s. 191). Bu teori, Tversky ve Kahneman'ın (1991, s. 1039) kayıpların tercihler üzerinde kazançlardan daha büyük bir etkiye sahip olduğu teorisinin temel varsayımı ile bire bir uyumaktadır. Kayıpların verdiği acı, kazançların verdiği tatminden daha fazladır (Şentürk & Fındık, 2014, s. 134). Rasyonel karar alan ekonomik birimin risk altında verdiği kararlara davranışsal yaklaşım: Kahneman-Tversky beklenti teorisi perspektifinden eleştirel bir bakış

Kıtlık pazarlaması sunulan bir fırsatın müşteriler tarafından kaçırılma korkusuna dayanır. Bir sonraki pazarlama programı planlanırken, teklifin zamana, miktara veya başka bir faktöre göre nasıl sınırlanabileceği düşünülür. Basit bir örnek vermek gerekirse, teklifin yanıt veren ilk 250 kişiye

sunulacağını söylemek olabilir. Bundan sonra teklifin geçerliliğini yitireceği veya ürünün normal fiyatına döneceği belirtilebilir. Teklif zamana göre sınırlandırılabilir, yalnızca belirli bir güne kadar veya sonraki 24 saat boyunca geçerli olacağı söylenebilir. Bu tür mesajlar, insanları hemen yanıt vermeye motive eden çok etkili pazarlama stratejileridir. Harika bir şeyi kaçırma korkusu, tüm pazarlama planlarına dâhil etmenin yollarının bulunması gereken güçlü bir araçtır (Imbriale, 2007, s. 29-30).

Öte yandan, Güney Kore’de yapılan bir diğer çalışma, ürünün sınırlı sayıda kaldığına yönelik kıtlık mesajının tüketiciler tarafından manipülatif niyetin bir işareti olarak yorumlanmasının, kıtlığın ürün değerlendirmesi üzerinde olumsuz bir etkiye yol açtığını göstermektedir. Bu olumsuz bumerang etkisi, pazarlamacıların pazarlama iletişimlerinde kıtlığı kullanırken ürünlerine zarar verme riskinin olabileceğini düşündürmektedir. Bu risk, kıt olduğu varsayılan ürünlerin gerçek mevcudiyeti hakkında tüketicilerin internetten gerçek bilgiye ulaşma kolaylığı ile artmaktadır (Lee & Jung, 2019, s. 6-7). Bu nedenle, kıtlık mesajı inandırıcı bir şekilde verilmezse, pazarlamacılar hedefleri olan tüketiciler gözünde ürünün değerini artırmak yerine, tam tersi bir etki yaratarak tüketicilerin ürün ve marka hakkında olumsuz bir algıya kapılmalarına sebep olabilirler.

2. Dürtüsel Satın Alma

Günlük yaşamda tüketiciler bazen hiç planda olmayan anlık satın alma eylemleri gerçekleştirmekte ve önemi gittikçe artan tüketici davranışları konusunu farklı boyutlara taşımaktadırlar (Şen & Ar, 2021, s. 474). Dürtüsel satın alma, mal ve hizmetlerin ani bir istek ile önceden planlanmadan satın alınmasıdır (Widagdow & Roz, 2021, s. 396). Dürtüsel satın alma, alışveriş öncesinde belirli bir ürün kategorisini satın almak veya belirli bir satın alma görevini yerine getirmek gibi bir niyeti olmadan, aniden yerine getirilen bir satın alma olarak tanımlanmıştır. Bu satın alma davranışı, satın alma dürtüsünü yaşadıkdan sonra çok fazla düşünmeden kendiliğinden yani, dürtüsel ortaya çıkar (Beatty & Ferrell, 1998, s. 170). Bu nedenle, kıtlık mesajı içeren ürün tüketicinin aradığı ürün kategorisinde olmasa dahi, son bir ürün ya da indirim fırsatını kaçırmamak amacıyla, pişmanlık duygusu hissetmemek için tüketici tarafından satın alınabilir*.

Dürtüsel satın alma, alışveriş öncesi o ürünü satın alma niyeti olmayan, satın alma dürtüsünü yaşadıkdan sonra kendiliğinden ortaya çıkan bir dürtüyle çok fazla düşünmeden aniden olma eğilimindedir. Kıtlık mesajını alan, ürün ile az ilgili olan tüketiciler için bile, bu kıtlık mesajları etkili olabilmektedir. Bu nedenle kıtlık mesajı verilen ilgili ürünle ilgisi olmayan tüketiciler için bile bir satış taktiği olarak kullanılabilir (Gabler & Reynolds, 2014, s. 443).

Çin ve Kore’de yapılan bir çalışma, iki ülkedeki tüketicilerin anlık satın almaya tepkilerinin, kıtlık mesajı reklamlarının türüne göre değiştiğini göstermiştir. Çinli tüketicilerin anlık satın almalarının, Koreli tüketicilere kıyasla, sınırlı sayıdaki ürün mesajlarından ziyade, sınırlı süre için geçerli sunulan ürün mesajlardan etkilenme olasılığının daha yüksek olduğunu ortaya çıkarmıştır (Lee, Jeon, Li, & Park, 2015, s. 149).

Tüketiciler bazen, bilinçli/kesin bir planlama yapmadan veya önceden düşünmeden ürün satın alabilirler. Bu tür satın alımlarda, satın alma kararını vermek için fazla zamana ihtiyaç duymazlar. Dürtüsel satın alma duygusal satın alma olarak da adlandırılabilir, müşteri tutkulu olduğu bir hizmet

veya ürün ile duygusal bir bağlantı kurar ve bu bağlantı müşteriyi dürtüsel bir satın alma yapmaya motive eder. Bu anlık satın alma davranışına dürtüsel satın alma davranışı denir. Dürtüsel satın almanın özellikleri şunlardır (Nagadeepa & Shirahatti, 2021, s. 7-8):

- Dürtüsel satın alma, plansız satın alma olarak da adlandırılır çünkü alıcı tarafından daha önceden planlanmamıştır. Tüketici, ürünü satın alma kararını önceden belirlenmiş bir programa uygun olarak değil, herhangi bir ön plan yapmadan o an verir. Dürtüsel olarak satın alınan bu ürün, onun satın alma listesinde değildir.

- Dürtüsel satın alma, bir uyarana maruz kalmanın sonucunda aniden gerçekleşir. Uyarıcı, tüketicinin içsel hissini tetikler ve satın almaya teşvik eder.

- Bir sonraki önemli özellik, tüketici davranışının doğasıdır. Tüketici, böyle bir karar vermenin sonuçları hakkında herhangi bir değerlendirme yapmadan bir ürünü anında satın alma kararı alır.

- Tüketici, dürtüsel davranışa ilişkin olarak, gelecekteki sonuçları için suçluluk da dâhil olmak üzere, duygusal ve/veya bilişsel tepkilere sahiptir.

Hedonik tüketim, alışverişin haz ve mutluluk veren bir eylem olarak görüldüğü bir tüketim şeklidir. Araştırmalar dürtüsel satın almanın da duyguları harekete geçirdiğini, bu tür bir satın almanın tüketicileri mutlu ettiğini ve heyecanlandırıldığını saptamıştır (Aytekin & Ay, 2015, s. 141) Dürtüsel satın alma, hedonik olarak karmaşıktır ve duygusal çatışmayı teşvik edecektir. Dürtüsel satın alma, tüketiciler tarafından hangi sonuçlarla karşılaşılacağı dikkate alınmadan yapılmaya eğilimi gösterebilir. Tüketicilerin dürtüsel satın alma davranışı etkileyen faktörler hakkındaki bilgilere sahip olmak, modern perakende şirketlerinin giderek artan rekabet ortamı içerisinde en uygun stratejileri geliştirmeleri açısından oldukça önemli hale gelmiştir. (Mamuaya, 2018, s. 83-89).

Yapılan bir başka çalışmada, web sitesinin kalitesinin de dürtüsel satın almayı etkileyen bir unsur olduğunu ortaya çıkarmıştır (Widagrow & Roz, 2021, s. 403). Dürtüselliği yüksek olan tüketici, müşterinin dikkatini çekecek şekilde tasarlanmış bir web sitesini incelerken, ihtiyaç duyduğu ancak satın almayı planlamadığı bir ürünle karşılaştığında, o ürünü satın almayı isteyebilir (Chung, Song, & Lee, 2017, s. 716). Özellikle, e-ticaretin büyümesi ve kullanımı kolay web siteleri ve akıllı telefon uygulamalarının yaygınlaşması, yeni teknolojilere, ürünlere veya hizmetlere erişilebilirliği ve satın alma kolaylığını artırarak dürtüsel satın alma için artan fırsatlar sunmaktadır.

3. Alışverişten Keyif Alma Eğilimi

Alışverişten keyif alma, tüketici davranışı ve pazarlama iletişimi alanında önemli bir araştırma kavramını temsil etmektedir (Mihic & Milakovic, 2017, s. 1300). Günümüzde alışveriş, maddi ihtiyaçların karşılanması için kullanılan işlemsel bir faaliyetten ziyade, rekreasyonel bir faaliyet ve günlük hayattan bir kaçış olarak görülebilmektedir. Bazılarımız için stresli bir yaşam ya da kötü bir gün, yeni bir çift ayakkabı ya da bir kıyafetle uyumlu bir çanta yardımıyla kolaylıkla olumlu bir havaya bürünebilir (Cinjurevic, Tatic, & Petric, 2011, s. 3). Satın alma davranışının olumlu duygular yaratmadaki rolü, özellikle dürtüsel satın almada açık bir şekilde görünmektedir. Alışveriş yapmak aynı zamanda olumlu

bir ruh hali sürdürmek veya olumsuz bir ruh halini onarmak için insanları güçlü bir şekilde motive edebilir (Fenton-O'creevy, Dibb, & Furnham, 2018, s. 180).

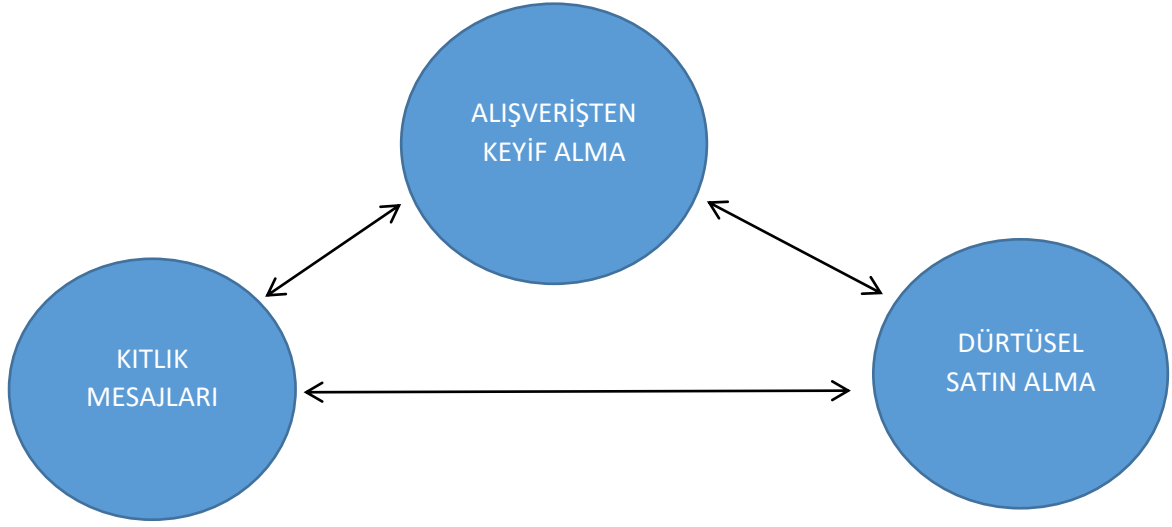
Tüketicilerin alışverişten keyif alma eğilimleri online alışveriş algılarını etkileyebilir ve dürtüsel olarak satın alma davranışını kolaylaştırabilir (Chung, Song, & Lee, 2017, s. 713). Lee ve Yi (2008, s. 68-85), yaptıkları bir çalışmada uyarılma ve algılanan riskin dürtüsel satın alma davranışıyla güçlü bir şekilde ilişkili olduğunu, buna karşın tüketicilerin deneyimlediği alışveriş zevki ve uyarılmanın dürtüsel satın alma niyetlerini önemli ölçüde yordadığını göstermiştir. Sonuçlar, kişinin satın alma dürtüsü ile alışverişten keyif almanın, dürtüsel satın alma niyeti ile önemli ölçüde ilişkide olduğunu göstermiştir. Böylece, alışveriş duyguları ile dürtüsel satın alma arasındaki nispeten güçlü ilişki desteklenmiştir ve dürtüsel satın almanın yoğun duygu durumlarının eşlik ettiğine dair daha önceki bulguları doğrulamaktadır. Mamuaya'nın (2018, s. 88) çalışmasında da, alışverişten zevk alan bir kişi için satın alınan ürünlerin faydalarının ilk sırada önemli olamayabileceğini görülmüştür.

Tüketiciler, morallerini arttıracacağı inancıyla satın alma ihtiyacı hissedebilmektedirler (Gökçek, Yurtsever, & Yıldız, 2021, s. 1986). Yapılan bir diğer çalışma, tüketicilerin pandemiden kaynaklanan olumsuz duygulardan kaçmanın bir yolu olarak alışveriş merkezleri yerine çevrimiçi alışverişini kullandıklarını ortaya çıkarmıştır. Tüketicilerin mutlu olmak için çevrimiçi alışverişini aktif olarak kullanmakta oldukları belirlenmiştir (Zulauf & Wagner, 2021, s. 343). Özellikle pandemi öncesinde online alışverişini tercih etmeyen tüketicilerin dahi online alışverişini kullanmaya başlamaları internet üzerinden yapılan alışverişlerin sayısını arttırmıştır (Kalkan, 2021, s. 753). Pandemi sonrasında da online alışveriş sitelerinin popülerliğini koruyacağı tahmin edilmektedir. Yapılan bir çalışma, katılımcıların yüzde 51'inin pandemi sonrasında bile eski alışveriş alışkanlıklarına dönmeyi düşünmediklerini göstermektedir. Türkiye'de online alışveriş 2020'de pandeminin de etkisiyle 226 milyar TL'lik bir büyüklüğe ulaşmıştır ve bu rakamın 2024 yılına kadar 2,3 katına çıkması öngörülmektedir (Ulukan, 2021). Pandemi döneminde online satışların artması, alışveriş merkezlerinde bu duyguyu yaşayamayan tüketicilerin, alışveriş yaparak olumlu ruh halini sürdürme arayışlarını online sitelere taşımaları olarak da yorumlanabilir.

B. YÖNTEM

1. Araştırmanın Ölçekleri, Modeli ve Hipotezleri

Araştırmanın amacı doğrultusunda oluşturulmuş model Şekil 1'de gösterilmiştir. Kıtık mesajlarını ölçmek amacıyla Chung vd. (2017, s. 721) alışverişten keyif alma ve dürtüsel satın almayı ölçmek için ise Badgaiyan ve Verma'dan (2014, s. 542) alınan ölçeklerden yararlanılmıştır. Bu doğrultuda geliştirilen model Şekil 1'de sunulmuştur.

Şekil 1. Araştırmanın Modeli

Araştırma modelinden yola çıkarak oluşturulan hipotezler aşağıdaki gibidir.

H1: Kıtık mesajları ile dürtüsel satın alma arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki vardır.

H2: Kıtık mesajları ile alışverişten keyif alma arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki vardır.

H3: Dürtüsel satın alma ile alışverişten keyif alma arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki vardır.

2. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

X kuşağı 1960 ve 1980 arası, Y kuşağı 1980-1995 arası, Z kuşağı ise 1995'den sonra doğanlar olarak sınıflandırılmıştır (Levin, 2020, s. 12; Sokolova & Kefi, 2020, s. 5). Z kuşağı günümüz teknolojisi ile doğup büyümüştür, dijital merkezlidirler ve teknoloji onların kimliğidir. Z kuşağının en yaşlı üyeleri şu anda 26 yaşındadır. En hızlı büyüyen çalışan ve müşteri grubu onlardır. 2020 yılında, 1995'ten sonra doğanlar olan Z Kuşağı, iş gücünün %30'undan fazlasını temsil etmişlerdir, o yüzden kim olduklarını ve nasıl düşündüklerini anlamamızın zamanı gelmiştir. Z kuşağının gayri resmi, bireysel ve çok düz bir iletişim yolu vardır ve sosyal medya hayatlarının önemli bir parçasıdır (Gaidhani, Arora , & Sharma, 2019, s. 2804-2806).

OECD verilerine Z kuşağı 2 milyar kişiden oluşmakta ve 2025 yılında dünya nüfusunun %30'unu, iş gücünün ise %39'unu oluşturacağı öngörülmektedir. Türkiye'de ise nüfusun %39'u bir diğer deyişle yaklaşık 32 milyon kişisi Z kuşağının üyesi olarak değerlendirilmektedir (Önder, 2021). Kuşak araştırmasının, kurumlara etkili politikalar, programlar ve uygulamalar tasarlamak için değerli bilgiler

sağlayabileceğinden, bu çalışmada katılımcılarının %94,8'ini, Z kuşağı içerisinde yer alan ve sosyal medyayı aktif şekilde takip eden 18-24 yaş arasındaki kişiler oluşturmaktadır.

Örneklem büyüklüğü Tablo 1 dikkate alınarak %5 örneklem hatası ve p ve q değerleri 0,5 olarak belirlendiğinde 383 kişi olarak bulunmuştur. Çalışmada bu sayının üstüne çıkılarak, toplamda 405 kişiye ulaşılmıştır.

Tablo 1. $\alpha=0,05$ için Örneklem Büyüklükleri

Evren Büyüklüğü	0,05 örneklem hatası (d), p=0,5 ve q=0,5
100	80
500	217
750	254
1000	278
2500	333
5000	357
10000	370
25000	378
50000	381
100000	383
100 milyon	384

Kaynak: Yazıcıoğlu, Y. & Erdoğan, S. (2004). SPSS Uygulamalı Bilimsel Araştırma Yöntemleri, Detay Yayıncılık.

C. BULGULAR

1. Katılımcılara Ait Demografik Bilgiler

Katılımcılara ait demografik bilgiler incelendiğinde, katılımcıların %66,9'unun kadın olduğu görülmektedir. Katılımcıların yaşlarına bakıldığında en yoğun grubun %94,8 oranıyla 18-26 yaş aralığında olduğu görülmektedir. Eğitim durumları incelendiğinde %91,1'inin bir önlisans programında okuyan ya da mezunu olan kişilerden oluştuğu tespit edilmektedir (Tablo 2).

Tablo 2. Demografik Bulgular

CİNSİYET	n	%
Kadın	271	66,9
Erkek	134	33,1
TOPLAM	405	100
YAŞ	n	%
18-26	384	94,8
26'dan büyük	21	5,2
TOPLAM	405	100

EĞİTİM DURUMU	n	%
Önlisans öğrencisi veya mezunu	369	91,1
Lisans veya lisansüstü öğrencisi veya mezunu	36	8,9
TOPLAM	405	100

2. Analizler

Bir dilden başka bir dile çevrilmiş bir ölçeğin değişkenlerini temsil eden ifadelerin altında yatan faktör yapısını ortaya koymayı ve keşfetmeyi amaçladığımız için faktör analiz yöntemi olarak “Keşfedici Faktör Analizi” seçilmiştir. KMO, değişkenler arasındaki kısmi korelasyonun (faktörlerin birbirini nasıl açıkladığının) gücünü incelemek için yapılan bir testtir. 1.0'a yakın KMO değerleri ideal kabul edilirken 0,5'ten küçük değerler kabul edilemez (KMO and Bartlett's test of sphericity, 2020). Kaiser (1974) KMO değerinin 0,5 ile 1 arasında olmasının kabul edilebilir olduğunu belirtmiştir. Yapılan keşfedici faktör analizine göre KMO örnekleme uygunluk değeri 0,718 olarak bulunmuştur ve kabul edilebilirliği onaylanmıştır. Verilerin faktör analizine uygun olup olmadığının ölçüsü ise Barlett Testi'dir (KMO and Bartlett's test of sphericity, 2020). Küresellik testinin anlamlı olup olmadığını kontrol etmek için yapılan Bartlett Sphericity (1951) küresellik testinin anlamlı sonucu sig. değeri 0,00 ($p < 0,05$) bulunması verilerin faktör analizi yapmaya uygun olduğu göstermektedir. Faktör analizi sonuçları, ölçeğin üç faktörden oluştuğunu doğrulamış ve bu üç faktörün, değişkenler arasındaki ilişkinin %64,86'sını açıkladığını göstermiştir.

Verilerin normal dağılım gösterip göstermediğini tespit edebilmek için basıklık ve çarpıklık değerleri incelenmiş ve değerlerin -2 ile +2 arasında olması nedeniyle, grupların normal dağılım göstermekte olduğu görülmüştür (George & Mallery, 2010). Güvenilirlik analizi için ise Cronbach's Alpha testi yapılmış, her üç ifade için de Cronbach's Alpha değeri 0,70'den yüksek bulunarak, ölçeklerin güvenilir olduğu görülmüştür. Test sonuçları Tablo 3'de verilmiştir.

Tablo 3. Güvenilirlik Analizi Sonuçları

	İfade Sayısı	Cronbach's Alpha Değeri
Kıtlık Mesajları	3	0,798
Dürtüsel Satın Alma	3	0,727
Alışverişten Keyif Alma	3	0,784

Katılımcıların cinsiyetleri ile değişkenler arasındaki ilişkiyi görebilmek için yapılan t testi sonuçları, kıtlık mesajları, dürtüsel satın alma ve alışverişten keyif alma değişkenlerinin cinsiyete göre anlamlı bir şekilde farklılaştığını ortaya çıkarmıştır (Tablo 4). Sonuçlar, kadınların erkeklere göre kıtlık mesajlarından daha fazla etkilendikleri, dürtüsel satın alma mesajlarına daha duyarlı olduklarını ve alışverişten daha fazla keyif aldıklarını göstermektedir (Tablo 5).

Tablo 4. Bağımsız Örneklem T-Testi Sonuçları

	İfade Sayısı	Sig.(2-tailed)
Kıtık Mesajları	3	0,012
Dürtüsel Satın Alma	3	0,001
Alışverişten Keyif Alma	3	0,000

Tablo 5. Grup istatistikleri

	Cinsiyet	Ortalama
Kıtık Mesajları	Kadın	3,7060
	Erkek	3,4328
Dürtüsel Satın Alma	Kadın	2,9280
	Erkek	2,5410
Alışverişten Keyif Alma	Kadın	3,8106
	Erkek	3,2985

Değişkenler arasındaki ilişkiyi görebilmek için yapılan korelasyon analizi sonuçları, kıtık mesajları ile alışverişten keyif alma arasında ve yine kıtık mesajları ile dürtüsel satın alma arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğunu göstermektedir. Ayrıca sonuçlar, alışverişten keyif alma ile dürtüsel satın alma arasında da anlamlı bir ilişki olduğunu da göstermektedir. Bu nedenle, H1, H2 ve H3 hipotezlerimiz kabul edilmiştir (Tablo 5).

Tablo 6. Korelasyon Analizi Sonuçları

		Kıtık mesajları	Dürtüsel satın alma	Alışverişten keyif alma
Kıtık mesajları	Pearson korelasyonu	1	0,261**	0,243**
	Sig. (2-tailed)		0,000	0,000
	N	405	405	405
Dürtüsel satın alma	Pearson korelasyonu	0,261**	1	0,405**
	Sig. (2-tailed)	0,000		0,000
	N	405	405	405
Alışverişten keyif alma	Pearson korelasyonu	0,243**	0,405**	1
	Sig. (2-tailed)	0,000	0,000	
	N	405	405	405

Çalışmanın bulguları, Chen, Yeh & Wang'ın (2020, s. 924) ortaya koyduğu kıtık mesajlarının ürünün ya da hizmetin arzu edilebilirliğini etkilediği sonucuyla paralellik göstermektedir. Bununla birlikte bulgular Brock (1968, s. 243-275) tarafından savunulan, kıtlığın ürünün ya da hizmetin değerini arttırdığını ortaya koyan meta teorisiyle de uyusmaktadır.

Sonuç

İnternet kullanımının hızla artması, online alışveriş sitelerinin yaygınlaşması ve COVID-19 salgını sonucunda artan sayıda tüketici online alışverişi tercih eder olmuşlardır. Rekabetin online platformlara taşınması, işletmelere yeni fırsatlar sunmaktadır, bunlardan biri de kıtlık pazarlamasıdır. Görsel açıdan iyi tasarlanmış bir alışveriş sitesinde onlarca ürün arasından, son kalan ürün ya da fırsat için son gün gibi mesajlarla müşterinin dikkatini çekebilmeyi başarabilen bu pazarlama türü, tüketicilerde dürtüsel satın alma hislerini ortaya çıkarmakta, tüketicilere çok düşünmelerine fırsat vermeden satın alma faaliyetine geçmelerini sağlayabilmektedir.

Çalışmanın sonuçları; online alışveriş sitelerinde verilen kıtlık mesajlarının tüketicilerin satın alma faaliyetine geçmelerinde etkili olduğu, benzer şekilde kıtlık mesajları ile alışverişten keyif alma arasında pozitif yönde bir ilişki olduğu ve alışverişten keyif alma ile dürtüsel satın alma arasında da pozitif yönde bir ilişki olduğunu ortaya çıkarmıştır. Dolayısıyla kıtlık pazarlaması uygulamalarının tüketicilerde hem satın alma dürtülerini harekete geçirmekte olduğunu hem de az sayıda kalmış bir ürünü elde etmenin verdiği hazdan dolayı alışverişten daha fazla keyif almalarını sağlamakta olduğunu söyleyebiliriz.

Sonuçlarımız ayrıca kadın tüketicilerin erkek tüketicilere göre hem kıtlık mesajlarından daha fazla etkilendiklerini, hem de alışverişten daha fazla keyif aldıklarını ortaya çıkarmıştır. Çalışmada katılımcıların %94,8'ini Z kuşağından tüketicilerin oluşturduğu dikkate alındığında ve çalışmanın kıtlık mesajlarının kadın tüketicilere daha fazla hitap ettiğini göstermesi nedeniyle, çalışma pazarlama yöneticilerine, bir pazarlama taktiği olarak kullandıkları kıtlık pazarlamasını Z kuşağındaki kadınlara yönelik ürünlerde kullanmalarının daha etkili olabileceğini ortaya çıkarmıştır.

Teknolojinin de gelişmesi, online alışveriş sitelerinde kıtlık pazarlaması uygulamalarına imkan vermektedir. Pandemi sürecinin sona ermesi, alışveriş merkezlerine olan talebi yeniden artıracaktır ancak online alışverişin avantajlarını keşfeden tüketiciler için online alışveriş siteleri yine vazgeçilmezliğini sürdürecektir, dolayısıyla bu durum pazarlamacıların kıtlık pazarlaması taktiklerini kullanmalarına devam edebileceklerini göstermektedir.

Çalışmanın kısıtları katılımcıların önemli bir çoğunluğunu Z kuşağının oluşturmasıdır, gelecekte yapılan çalışmalarda X kuşağı ya da Y kuşağı için de sonuçlar bulunarak Z kuşağı ile karşılaştırılabilir. Çalışmanın bilime katkısı, önemi giderek artan internet üzerinden yapılan alışverişlerde, işletmeler tarafından sıklıkla kullanılan kıtlık pazarlaması uygulamalarının önemine dikkat çekmek, kıtlık mesajlarının gelecekte tüketicilerin önemli bir kısmını oluşturacak Z kuşağı üzerindeki etkilerini, akademisyenler ve pazarlama yöneticilerin yapacakları çalışmalara ya da geliştirecekleri stratejilere yardımcı olmak için onların dikkate sunmaktır.

Etik Kurul İzni

Bu çalışma için etik kurul izni Beykent Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler için Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'nun 28/03/2022 tarih ve 201 numaralı kararı ile alınmıştır.

Kaynakça

- Andani, K., & Wahyono, W. (2018). Influence of sales promotion, hedonic shopping motivation and fashion involvement toward impulse buying through a positive emotion. *Management Analysis Journal*, 7(4), 448-457.
- Aytekin, P., & Ay, C. (2015). Hedonik tüketim ve anlık satın alma ilişkisi. *Academic Review of Economics & Administrative Sciences*, 8(1), 141-156.
- Badgaiyan, A., & Verma, A. (2014). Intrinsic factors affecting impulsive buying behaviour—evidence from India. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 21(4), 537-549.
- Bartlett, M. (1951). The effect of standardization on a chi-square approximation in factor analysis. *Biometrika*, 38(3/4), 337-344.
- Beatty, S., & Ferrell, M. (1998). Impulse buying: modeling its precursors. *Journal of Retailing*, 74(2), 169-191.
- Brock, T. C. (1968). Implications of commodity theory for value change. *Psychological foundations of attitudes* (s. 243-275). içinde New York: Academic Press.
- Chen, T., Yeh, T., & Wang, Y. (2020). The drivers of desirability in scarcity marketing. *Asia Pacific Journal of Marketing and Logistics*, 924-944.
- Chung, N., Song, H., & Lee, H. (2017). Consumers' impulsive buying behavior of restaurant products in social commerce. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 709-731.
- Cinjarevic, M., Tatic, K., & Petric, S. (2011). See it, like it, buy it! Hedonic shopping motivations and impulse buying. *Economic Review: Journal of Economics and Business*, 9(1), 3-15.
- Fenton-O'creevy, M., Dibb, S., & Furnham, A. (2018). Antecedents and consequences of chronic impulsive buying: Can impulsive buying be understood as dysfunctional self-regulation? *Psychology & Marketing*, 35(3), 175-188.
- Gabler, C., & Reynolds, K. (2014). Buy now or buy later: the effects of scarcity and discounts on purchase decisions. *Journal of Marketing Theory and Practice*, 21(4), 441-456.
- Gaidhani, S., Arora, L., & Sharma, B. (2019). Understanding the attitude of generation Z towards workplace. *International Journal of Management, Technology and Engineering*, 9(1), 2804-2812.
- George, D., & Mallery, M. (2010). *SPSS for windows step by step: a simple guide and reference, 17.0 update (10a ed.)*. Pearson.
- Gökçek, H., Yurtsever, A., & Yıldız, E. (2021). Online alışverişte dürtüsel kullanım, kaçırma korkusu, içtepsisel satın alma, internet kaynaklı yorgunluk ve kaygı arasındaki ilişkilerin incelenmesi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 13(3), 1985-2002.

- Gupta, S., & Gentry, J. (2019). Should I Buy, Hoard, or Hide?'-Consumers' responses to perceived scarcity. *The International Review of Retail, Distribution and Consumer Research*, 29(2), 178-197.
- Hamilton, R., Thompson, D., Bone, S., Chaplin, L., Griskevicius, V., Goldsmith, K., & O'Guinn, T. (2019). The effects of scarcity on consumer decision journeys. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 47(3), 532-550.
- Herpen, E. V., Pieters, R., & Zeelenberg, M. (2014). When less sells more or less: the scarcity principle in wine choice. *Food Quality and Preference*, 36, 153-160.
- Imbriale, R. (2007). *Motivational marketing: how to effectively motivate your prospects to buy now, buy more, and tell their friends too!* Wiley Pres.
- Kaiser, H. (1974). An index of factorial simplicity. *Psychometrika*, 39, 31-36.
- Kalkan, P. (2021). Pandemi ekonomisinin internet alışverişine etkilerinin analizi. *Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler Dergisi*, 4(8), 740-758.
- Khomenko, L. (2021). Scarcity marketing as an effective marketing tool (on the example of Clubhouse). *Yayımlanmış doktora tezi, Wrocław Üniversitesi.*
- KMO and Bartlett's test of sphericity. (2020, Mayıs 9). Haziran 2, 2022 tarihinde Analysis INN: <https://www.analysisinn.com/post/kmo-and-bartlett-s-test-of-sphericity/> adresinden alındı
- Lee, E., Jeon, J., Li, Q., & Park, H. (2015). The differential effectiveness of scarcity message type on impulse buying: a cross-cultural study. *Journal of Global Scholars of Marketing Science*, 25(2), 142-152.
- Lee, G., & Yi, Y. (2008). The effect of shopping emotions and perceived risk on impulsive buying: the moderating role of buying impulsiveness trait. *Seoul Journal of Business*, 14(2), 67-92.
- Lee, S., & Jung, S. (2019). Shelf-based scarcity and consumers' product choice: the role of scarcity disconfirmation. *Social Behavior and Personality: an international journal*, 47(5), 1-10.
- Levin, A. (2020). *Influencer marketing for brands: what YouTube and Instagram can teach you about the future of digital advertising.* Apress.
- Lynn, M. (1991). Scarcity effects on value: a quantitative review of the commodity theory literature. *Psychology & Marketing*, 8(1), 43-57.
- Lynn, M. (1992). Scarcity's enhancement of desirability: the role of naive economic theories. *Basic and Applied Social Psychology*, 13(1), 67-68.
- Mamuaya, N. (2018). The effect of sales promotion and store atmosphere on hedonic shopping motivation and impulsive buying behavior in hypermart manado city. *Derama (Development Research of Management): Jurnal Manajemen*, 13(1), 83-89.
- Mazaheri, S. (2021, 3 26). Digital marketing: the gate to a new world.

- Mihic, M., & Milakovic, K. (2017). Examining shopping enjoyment: personal factors, word of mouth and moderating effects of demographics. *Economic research-Ekonomska istraživanja*, 30(1), 1300-1317.
- Nagadeepa, C., & Shirahatti, D. (2021). *Impulse buying: concepts, frameworks and consumer Insights*. Shanlax Publications.
- Önder, N. (2021, Ekim 1). *İş'te z kuşağı*. Marketing Türkiye: <https://www.marketingturkiye.com.tr/haberler/iste-z-kusagi/> adresinden alındı
- Sari, D., & Pidada, I. (2020). Hedonic shopping motivation, shopping lifestyle, price reduction toward impulse buying behavior in shopping center. *International Journal of Business, Economics and Management*, 3(1), 48-54.
- Sokolova, K., & Kefi, H. (2020). Instagram and YouTube bloggers promote it, why should I buy? How credibility and parasocial interaction influence purchase intentions. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 53, 1-9.
- Şen, A., & Ar, A. (2021). Cinsiyetler arası itkisel (dürtüsel) satın almanın farklılıkları üzerine nitel bir analiz: moda sektörü temelinde bir değerlendirme. *Erciyes Akademi*, 35(2), 461-485.
- Şentürk, F., & Fındık, H. (2014). Rasyonel karar alan ekonomik birimin risk altında verdiği kararlara davranışsal yaklaşım: Kahneman-tversky beklenti teorisi perspektifinden eleştirel bir bakış. *Öneri Dergisi*, 11(42), 127-139.
- Thomsen, R. (2020, Kasım 24). *Scarcity marketing: 6 innovative tactics you need to know (+ examples)*. Aralık 14, 2021 tarihinde <https://sleeknote.com/blog/scarcity-marketing> adresinden alındı
- Tuten, T. L. (2020). *Social media marketing* (4 b.). SAGE Publications.
- Tversky, A., & Kahneman, D. (1991). Loss aversion in riskless choice: a reference-dependent model. *The quarterly journal of economics*, 106(4), 1039-1061.
- Ulukan, G. (2021, Nisan 15). *Pandemi döneminde online satışların artması, alışveriş merkezlerinde bu duyguyu yaşayamayan tüketicilerin, alışveriş yaparak olumlu ruh halini sürdürme arayışlarını online sitelere taşımaları olarak da yorumlanabilir*. Mayıs 27, 2022 tarihinde Webrazzi: <https://webrazzi.com/2021/04/15/turkiyede-e-ticaretin-4-yil-icinde-23-katina-cikmasi-bekleniyor> adresinden alındı
- Ustaahmetoğlu, E. (2015). Satın alma niyeti üzerinde ürün kıtlık mesajları, algılanan kalite ve algılanan değer etkisi. *Tüketici ve Tüketim Araştırmaları Dergisi*, 7(1), 157-177.
- Vitale, D. (2006). *Consumer insights 2.0: how smart companies apply customer knowledge to the bottom line*. Paramount Market Publishing.

Widagdow, B., & Roz, K. (2021). Hedonic shopping motivation and impulse buying: the effect of website quality on customer satisfaction. *The Journal of Asian Finance, Economics, and Business*, 8(1), 395-405.

Worchel, S., Lee, J., & Adewole, A. (1975). Effects of supply and demand on ratings of object value. *Journal of Personality and Social Psychology*, 32(5), 906-914.

Zulauf, K., & Wagner, R. (2021). Online shopping therapy: if you want to be happy, shop around. *Journal of International Consumer Marketing*, 34(3), 332-345.

BEFORE EPIPHANY: AN ASSESSMENT OF DONALD TRUMP'S CRISIS LEADERSHIP ON THE EVE OF THE COVID - 19 PANDEMIC

 Oktay BALCI^a

 Cengiz AĞ^b

Abstract

In management discipline, the words “crisis” and “change” are usually mentioned together at many points. In the discipline of psychology, the word “epiphany” represents the positive development of individuals by virtue of sudden and drastic changes in their lives. In this context, it is possible to say that the covid-19 pandemic has been an epiphanic experience not only for underdeveloped countries but also for super-powerful countries such as the U.S. Because the U.S, which faced the covid-19 pandemic under the leadership of Donald Trump, unexpectedly failed in this struggle and experienced a deep epiphany. In this case study, the role of the leader of the U.S, Donald Trump, has been tried to analyse in terms of crisis leadership during the pandemic response phase. More specifically, a few steps have been taken back to look at what Trump possessed on the eve of the crisis and how he responded to the crisis at the onset of the pandemic outbreak. Thus, it has been tried to determine the distance (gap) between Trump's potential power and his kinetic power in the context of the crisis leadership framework. To do this, we have closely examined Trump's pandemic leadership before the first case date (21 January) and from that date to National Emergency Announcement (March 13) period through the lens of “The Framework for Assessment of Crisis Leadership” proposed by Boin et al. (2013). In the light of events and testimonies, it is possible to say that Trump's pandemic response has negatively affected both his political destiny and the destiny of the Americans.

Keywords: Crisis leadership, Early detection, Making critical decisions, Sensemaking, Donald Trump.

EPIFANİDEN ÖNCE: COVID-19 PANDEMİ ARİFESİNDE DONALD TRUMP'IN KRİZ LİDERLİĞİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Özet

Yönetim disiplininde “kriz” ve “değişim” kelimeleri genellikle birçok noktada birlikte anılır. Psikoloji disiplininde “epifani” kelimesi, bireylerin yaşamlarında ani ve şiddetli değişimler nedeniyle olumlu gelişimini temsil etmektedir. Bu bağlamda covid-19 pandemisinin sadece az gelişmiş ülkeler için değil, ABD gibi süper güçlü ülkeler için de epifanik bir deneyim olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü, Donald Trump

^a Dr., Milli Eğitim Bakanlığı, oktaybalci@gmail.com

^b Dr. Öğr. Üyesi, Nişantaşı Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Yönetim Bilişim Sistemleri Bölümü, cengizag@gmail.com

Makale Geliş Tarihi: 15.04.2022, Makale Kabul Tarihi: 14.06.2022

liderliğinde Covid-19 salgınıyla karşı karşıya kalan ABD, beklenmedik bir şekilde bu mücadelede başarısız olmuş ve derin bir epifani yaşamıştır. Bu vaka çalışmasında, pandemi müdahale sürecinde ABD lideri Donald Trump'ın kriz liderliği açısından rolü analiz edilmeye çalışılmıştır. Daha spesifik olarak, krizin arifesinde Trump'ın neye sahip olduğuna ve pandemi salgınının başlangıcında krize nasıl tepki verdiğine bakmak için birkaç adım geri gidilmiştir. Böylece kriz liderliği çerçevesi bağlamında Trump'ın potansiyel gücü ile kinetik gücü arasındaki mesafe (boşluk) belirlenmeye çalışılmıştır. Bunu yapmak için, ilk vaka tarihinden (21 Ocak) önce ve bu tarihten Ulusal Acil Durum Duyurusu (13 Mart) dönemine kadar Trump'ın pandemi liderliğini Boin ve Vd.. (2013) önerdiği "Kriz Liderliğini Değerlendirme Çerçevesi" merceğiyle yakından inceledik. Olaylar ve tanıklıklar ışığında Trump'ın pandemi yanıtının hem kendisinin siyasi kaderini hem de Amerikalıların kaderini olumsuz etkilediğini söylemek mümkündür.

Keywords: Kriz liderliği, Erken teşhis, Kritik karar alma, Sezme kabiliyeti, Donald Trump.

Introduction

The Ottoman Empire entered World War I and was planning a new attack against the Russians on the Caucasus Front under the command of Enver Pasha on December 15, 1914. Enver Pasha held a meeting with his general staff before the siege in Erzurum. Together with Enver Pasha, allied German commander Bronzard Pasha and 3rd Army Commander Hasan Izzet Pasha attended the meeting. Hasan Izzettin Pasha was the superior of Enver's from the military school. Enver Pasha pointed Sarikamish on the map and said to his comrades he wanted to attack there. While Bronzard agreed with him, Hasan Izzettin Pasha said it was not a good idea. According to Hasan Izzettin Pasha, the soldiers were not ready for a possible war in terms of supplies and weapons, and the weather was not suitable for an attack (Meydan, 2018). But Enver Pasha objected to him with anger and said that the soldiers wanted this war as well. Hasan Izzet Pasha's response to this was: "Because they are afraid of you". In the upshot, Enver Pasha did not even heed the superior's warnings and did not develop an emergency plan for cold and epidemics. His possible political and military achievements were already exciting him and therefore he could not think rationally. In this intensity of emotion, he was very confident in both himself and his soldiers. But this high self-confidence would not bring him victory. Unfortunately, the vast majority of Turkish soldiers would die (estimated death toll 40.000) on the way because of epidemics (typhus) and cold before they even entered the war. Returning home safely, the veteran soldiers would say, "Lice defeated us, not the Russians" (Balcı, 1999, p. 276).

The Sarikamish Disaster has been noted as an epiphanic case in Turkish military history and nothing has been the same after this painful memory in military management. In fact, Enver Pasha was considered a well-trained and highly experienced officer. He graduated from the Military Academy with honours and actively participated as an officer in Tripoli, the Balkans, and World War I. However, Enver Pasha had never commanded a large army like the 3rd Army before. As a matter of fact, the wrong decisions he made on the table before the siege caused the loss of many people and the end of his career after the siege. Although Enver Pasha later applied censorship for seven years in order not to publicize this drama, his identity as an adventurous and irresponsible commander that history has attributed to him still remains.

106 years after this disaster, the whole world, like Turkiye, was in a different time and different war. This time all humanity had an invisible common enemy. Instead of the microbes that saved us from the Martians during the "War of the Worlds" (H. G Wells' Novel), this time a much smaller and hostile coronavirus was the protagonist. It was not fiction like in the novel, it was real and dodgy. The virus that appeared in China on the eve of 2020, suddenly began to threaten the lives of all people in the world. The first case of Covid-19, subsequently named Sars-Cov-2, was first announced by officials in Wuhan City on 31 December 2019. At first, Chinese officials reported to the WHO (World Health Organization) that there were deaths due to pneumonia for an unknown reason. This obscurity ended on January 20, China, and the WHO announced that the virus was transmitted from person to person. This was a kind of global call to get ready for all countries of the world. After that day, the whole world began to follow what happened in China as if watching a disaster movie. With one difference, the probability of being the protagonist of the movie we watched seemed quite high this time. Because the virus was easily transmitted from person to person during close contact. Moreover, it has been reported that the virus sometimes continues to live and infect without symptoms (asymptotically) in patients. That is why it quickly spread around the world through social contact and air traveling in a short time. Finally, the fire that sparked in Wuhan surrounded almost seven continents within thirty days.

Unfortunately, each country was left alone against the pandemic and adopted a strategy within its own terms instead of a global approach. There were no common medication and treatment processes at that time. Although it was a transboundary crisis, there was also no solidarity or coordination at the international level. Finally, albeit a little late on March 11, the virus had come to Turkiye. Then, as the number of cases increased gradually, we started to hear the number of deaths. Finally, the first death occurred on March 15. Now every evening, we were waiting for the authorities to explain how many of us were infected and died because of covid-19. So to say, we were trapped by an insatiable curiosity. We were always looking for answers to the questions that puzzled us about the virus. Meanwhile, on each TV channel, a doctor or politician had started talking about covid-19 and their explanations almost created a cacophony in the community. We were also expecting good news from scientists both in our country and abroad, especially from the most developed countries in terms of the scientific index. The strongest candidate among them seemed to be the U.S. Because in 2003 Bush administration against AIDS and the Obama administration against the EBOLA virus in 2014 took a global leadership initiative successfully. But contrary to expectations, the U.S was not doing well this time. While some countries reduced the damages of the virus with strict measures to respond to the pandemic (such as China, South Korea, New Zealand, and Thailand), countries such as the U.S, England, Spain, Italy, and France were not giving a good test in terms of public health. After seeing the images in Italy after China, we started to worry and fear more. In other words, these images made controversial Albert Camus' words, " *One way to know a country is to know how people die there*". Not only Camus, but Mark Twain was wrong too, because this time the truth was moving faster than the lie (*A lie can travel halfway around the world while the truth is putting on its shoes*). There was a big problem and who would solve this problem on behalf of humanity? While the US may seem like a superpower in many ways and have the capacity to solve the problem, unfortunately, the recent coronavirus pandemic would have shown this country's Achilles tendon. Frankly, the U.S was handling the pandemic poorly in terms of the number of cases and deaths.

According to the news, especially in the U.S, there was a completely chaotic situation. As spectators, we could not decide whether this was a healthcare system or a leadership issue. Or was it something else?

To tell the truth, we never expected the US to fail during the pandemic. It is not difficult to guess that US citizens and experts did not expect this either. That is why some researchers have called this situation a “black swan” issue (Mirvis, 2020, p. 285). One of those who could not predict this failure was Pulitzer Prize-winning Researcher, Laurie Garrett and she described the fiasco in America's struggle against the pandemic with the words “*The paragon of sloppiness and sluggishness*” in her interview (Brinu, 2020). Although Garrett insulted Trump with the words “*the most incompetent, foolhardy buffoon imaginable*”, she also stated that the problem is bigger and deeper than Trump. Then, was the problem Trump, or was it even deeper? According to political scientist Ian Bremmer, “*Trump isn't the cause, he is a symptom*” of the system (Bremmer, 2019). At this point, we wanted to leave the answers to such questions to the sociologists and policy experts, and concentrate on Trump's crisis leadership, especially before the pandemic and during the pandemic response. There are two reasons for us to do this. First, we want to reduce the number of unknowns and focus on the usual suspect, Donald Trump. Second, there was some evidence that the characteristics of the country leaders (Donald Trump, Boris Johnson, Jair Bolsonaro) who failed to combat the pandemic got together at one point: That was to downplay the pandemic and act late against it. This made us focus on leaders rather than the system and think about the gap between leaders' potential power and kinetic power. In this respect, President Donald Trump appeared to be the most appropriate subject for our research.

When Donald Trump was elected president of America in 2016, he was 70 years old. Trump, who graduated from one of the country's prestigious universities, also had experience managing a large-capital conglomerate. Moreover, he conveyed these experiences to young businessmen in a series called “Apprentice” on the NBC television channel in 2004. The popularity of Trump that formed in these years increased even more, especially among the Republican voters after he was elected president in 2016. As a matter of fact, the Trump administration was doing well in terms of economic and political factors. Besides, he had not encountered a serious problem that would test his leadership until the pandemic. But what turned the wind upside down would be Covid 19 pandemic, which begins with the new year, 2020. At the end of August, under Trump's leadership, the number of cases would reach at least 6 million, and 183,000 people would die on American soil. The pandemic would adversely affect not only the health system but also the political, social, and economic structure of the country. All these negative developments would cause Trump to lose the election in 2021. Today some policy analysts (Bryant, 2020) (Bennett and Berenson, 2020) have cited Trump's loss in the last election as the fiasco in his fight against the pandemic.

The purpose of this research is to investigate the early detection, sensemaking, meaning-making, making critical decisions, and communication executive tasks adopted by Donald Trump on the eve of the Covid-19 pandemic. In this paper, we step back to consider the position of the U.S before and during the first crash of the pandemic. Rather than a broad framework assessment, we deliberately focus on five managerial roles that we consider prioritized in responding to the pandemic. It should not be forgotten that these executive tasks are crucial in understanding and coping with the crisis. It is also crucial that

using a crisis assessment framework will help us see the leader's role in the crisis and identify problems arising from the leader. To do this, first, like a Hollywood documentary screenwriter, it was imagined that the president was meeting with his staff at the White House before the pandemic and discussing the reports presented by the experts sitting at that table.

In this study, we applied the documents related to Trump's Covid-19 response to understand and explain the factors based on five executive tasks of effective crisis management during the early phase of the crisis. Our primary focus is to examine the position and decisions made by Trump at the onset of the pandemic. By doing so, it has been tried to shed light on what Trump did on the eve and at the onset of the pandemic in terms of crisis leadership. To speak metaphorically, it was desired to see how Trump was positioned in the trench before and during the first crash of the pandemic war. More specifically, the following research questions were posed.

RQ (1): What did Trump possess before the pandemic, and did he use it to prevent the pandemic? (Early detection)

RQ (2): Did Trump create a credible picture that makes everyone understand the potential dangers of the Covid-19 pandemic? (Sensemaking)

RQ (3): Did Trump offer a clear interpretation of the Covid-19 response and persuasive narrative about returning to normal life? (Meaning making)

RQ (4): Did Trump make critical decisions during the responding coronavirus phase? (Making critical decisions)

RQ (5): Did Trump implement effective communication during the responding coronavirus phase? (Communication)

This case study offers two main contributions to the field of crisis leadership. First, with this research, readers will see how dire the consequences can be for a country leader (Donald Trump) with sophisticated technology and extraordinary scientists to ignore the crisis and not take action seriously. Second, this study reveals that the fate of a crisis has a meaningful relationship with the mind level (awareness, sensemaking, meaning-making, responsiveness, interaction sense) of the leader who manages it. The spark point of this paper is not the fact that the U.S suffered a great number of deaths and cases during the fight against covid-19. In addition, it is not desired to defame Trump for his leadership through an ad hominem perspective. The main motivation for this paper is to answer leadership questions about why a superpower country like the U.S has been ineffective in responding to the crisis. To do this, the paper is organized as follows. We first review the theoretical basis of crisis leadership and the five executive tasks of a crisis leader. Then we wanted to see more clearly the gap between Trump's potential and kinetic power in terms of crisis leadership. In the final section, we discuss the findings in terms of crisis leadership theory and draw some conclusions.

A. THEORETICAL BASIS

1. Crisis Leadership

Especially in mega crises, effective crisis leadership helps to look at the incidents systematically and to solve the problems before they become chronic. In crises that become chronic or cause great destruction, the leadership factor is often shown as the address of failure or scapegoat. In other words, leaders are usually saluted as heroes (true leaders) when they succeed and as scapegoats when they fail (Boin and Hart, 2003). For this reason, crises are considered both a threat and an opportunity for leaders. Rosenthal et al., (1989) describe a crisis based on four basic pillars (threat, time, uncertainty, and making critical decisions) as follows. A crisis is “a serious threat to the basic structures or the fundamental values and norms of a system, which under time pressure and highly uncertain circumstances necessitates making critical decisions” (p. 10). Coombs (2007) also defines a crisis as a “*significant threat to operations that can have negative consequences if not handled properly*” (p.3).

Covid-19 demonstrated that some leaders had begun to rely on effective crisis leadership and act based on public health. But it also showed that some leaders were driven by political and economic motives rather than public health. Therefore, in a chaotic and foggy situation created by the pandemic, it is necessary to distinguish between good and bad leaders by looking at their crisis actions. Fortunately, Boin et al., (2013) proposed to make this assessment through a scientific guide. The researchers determined the executive tasks that political and public leaders should do to overcome the crisis and gave us an objective guide to the extent which they fulfil these tasks. Effective crisis management depends on the effective combination of these executive tasks.

2. Being a Bridge Between Past and Future (Early Detection)

Boin et al., (2020) accepted the covid-19 pandemic as a transboundary mega-crisis as it spread all over the world. Although the emergence of a transboundary crisis such as Covid -19 is perceived as an unexpected phenomenon for citizens, it is an expected situation for proactive public authorities. It is obvious that transboundary crises often occur when stress builds up in a particular area just like earthquakes or financial crises.

In mega or transboundary crises, proactive public leaders read early warning signals with a proactive management approach and respond appropriately to the crisis. In other words, proactive leadership envisages taking measures without crises and taking action before crises occur. To do this, leaders benefit from many instruments such as training, simulations, cultural change, monitoring, potential knowledge, and past experiences (Boin, 2009) (Boin et al., 2018). Gaining a perspective on the future based on current accumulation and past experiences can only be achieved in this way.

3. Creating a Collective Understanding (Sensemaking)

When a crisis breaks out, public leaders first need to perceive the origin, nature, and consequences of the crisis to make authoritative interpretations of the crisis (Ansell et al., 2014). But making sense becomes much more difficult for leaders in unpredictable and evolving situations or situations of high stress and deep uncertainty. In such conditions, public leaders are initially bombarded with very different information and solution alternatives. To create a collective understanding or make a correct inference (sensemaking), public leaders first need to analyse the situation in depth with confirmed

information and then share an operational plan (vision) with the community (Mirvis,2020) (Crayne and Medeiros,2020; Boin et al.,2018). Action must take place after the process of sensemaking because action without a collective understanding can deepen the crisis or create new crises.

Weick et al., (2005) define sensemaking as “*sensemaking involves turning circumstances into a situation that is comprehended explicitly in words and that serves as a springboard into action*” (p.409). In this context, it is possible to say that in an effective sensemaking process, leaders must first collect, analyse and comprehend the necessary information, and then give an appropriate response. Although the leaders are naturally the final decision-makers and guiding role in a crisis, it is very difficult to think of them as a one-man profile away from team play, especially in the sensemaking process of mega-crises. In other words, leaders should not act lonely and make critical decisions in the formation of collective understanding. When unforeseen crises emerge or crises involve deep uncertainty, leaders are forced to collaborate with experts and need to involve experts in the decision-making process.

Effective sensemaking depends on the leader giving satisfactory answers to the questions (e.g., what the hell is going on? How threatening the situation is? Who am I in this crisis? What am I supposed to do?) of the people who are confused by the crisis. The rational responses of the crisis leader to these questions will inherently make collective sensemaking more understandable and persuasive. In this regard, sensemaking is accepted as a cognitive process formed in the brains of leaders or individuals. On the other hand, sensemaking also has a social dimension that includes beliefs, norms, and expectations that represent the community. By talking among themselves and sharing information, the public creates a consensus (collective sensemaking) about what they see and live (Boin et al., 2021).

Finally, crisis leaders need to make a clear statement to the public in the light of verified information and present a credible picture for everyone to comprehend the potential dangers of the crisis (shared awareness). That's why sensemaking is accepted as an ongoing process. With new information, leaders create new sensemaking based on their past experiences and individual interpretation (Weick et al., 2005). With the new sensemaking process, new roles and actions are also be determined. Kalkman (2019) argued that crisis responders become aware of their own roles and actions through shared awareness. For this reason, first, the leaders and then the citizens need to understand and comprehend the dimensions of the crisis correctly.

4. Being a Credible Narrator (Meaning- Making)

In a major crisis, when the anxiety and fears of the individuals exposed to the crisis are very intense, they naturally need horizontal and vertical communication. Effective vertical communication, especially between leaders and citizens, is pivotal to deal with the crisis. Because one of the most effective ways to relieve citizens' worries is to create a credible narrative that is adopted by the citizens through effective vertical communication of leaders. But this is not as easy as it seems. The creation of this shared awareness narrative in a community largely depends on the leader's clear interpretation of the situation in terms of social values and his persuasive narrative about returning to normal life (Meaning- Making). The most important benefit of this is that citizens' perceptions and behaviours can be changed in line with the government's strategies through a persuasive narrative. In other words, leaders need to attribute meaning to the ongoing crisis to justify their actions and plans. Through a persuasive narrative, leaders can answer not only the question of what is going on but also what/how should be done to cope with the crisis (Ansell et al., 2014). The key concept here is to create meaning in the narrative because it is only

with this meaning that radical changes in both official institutions and the daily life of citizens can be achieved (Boin et al., 2018; Boin et al., 2013). Only persuasive narrative leaders can achieve this.

5. Get Things Done (Making Critical Decisions)

The fate of people living on a knife-edge during mega-crises often depends on leaders and their ability to make critical decisions. In those times, leaders must make critical decisions rapidly and accurately. Recent evidence shows that responding to the covid-19 pandemic threat depends on the making critical decision ability of leaders and requires swift and effective decisions. However, it is possible to say that some factors hinder leaders to create sense-making and making critical decisions in the covid-19 pandemic crisis. For instance, initially little was known about the virus, and this uncertainty left leaders in a difficult position in the decision-making process. Similarly, WHO stated in its quick guide that SARS-CoV-2 has never been seen before and its features were not fully known. That is why this virus was labelled as a “novel coronavirus”. It is possible to say that this feature negatively affected the decision-making process for both leaders and healthcare teams of nations.

In fact, the process of making critical decisions of proactive public leaders begins much earlier. Because leaders with great responsibility and authority are naturally expected to prepare their countries for mega crises. A proactive pre-crisis process has three sub-stages: early detection, prevention, and preparation (Coombs, 2007). As mentioned before, in phase early detection, crisis leaders try to detect early warning signals of crisis to make decisions. They need to take into consideration early warning signals to prepare and then spring into action to prevent crisis (making critical decisions) (Boin et al., 2018). The early detection task gives leaders the most important clues in responding to the crisis. Thus, crisis leaders need to analyse and develop strategies based on early warnings.

In times of crisis, leaders sometimes have too many options in responding to crises, and sometimes, on the contrary, the number of options is too few. This lack of choice puts pressure on leaders and can prevent them from taking action rapidly. In uncertain situations, especially due to a lack of knowledge, leaders may lose their decision-making ability and action function. Effective crisis leadership is therefore considered to be the cornerstone of an adaptation process (Boin et al., 2013). Especially in response moments, effective crisis leaders put an effective choice into practice and make critical decisions swiftly to achieve results. But making critical decisions in mega or transboundary crises should not be only an individual initiative of leaders. Critical decisions should be made by filtering different decision-making and coordination forums.

6. Being at the Stage as a Conductor (Communication)

Crisis leaders are authoritarians who need to persuade citizens to implement strategies to deal with the crisis. If citizens are not persuaded, it will most probably be difficult to achieve success in practice (Ansell et al., 2010). That is why communication between leaders and followers is pivotal, especially during sudden mega or transboundary crises. In such situations, citizens naturally want to trust their leader and to be assured that they will be protected from the dangers of crisis. Building such firm trust between citizens and leaders can only be achieved through effective communication. Leaders' being open and honest, speaking with deep empathy, being the first source of information, showing competence, being in control of the situation, and showing dedication will be effective in building such a firm trust between leaders and followers (CDC, 2021).

Coombs (2012) defined crisis communication as the collection, processing, and dissemination of information necessary to control the crisis. Communication is an ongoing process and requires great care. Communication that is broken or damaged during the crisis can undermine trust, which can lead to chaos. Therefore, in an effective language of communication, leaders need to explain clearly to the public how things are to be done and by whom. It is obvious that timely and accurate public statements by leaders will both save them time and prevent a crisis from getting worse. In addition, leaders must fulfil their pro-social role through communication (e.g., stay home, wash hands), especially in pandemic crises such as covid-19. For this, it is crucial not only to use classical communication methods (press conferences, public speeches, tv interviews, etc.) but also to use social media platforms, which is the most effective communication network of our time.

B. METHOD

This study is an example of qualitative research. *“Qualitative research is a process of naturalistic inquiry that seeks an in-depth understanding of social phenomena within their natural setting or context”* (Klenke, 2015, p. 6). By using the methodological approach, Trump's crisis leadership was examined in detail in terms of five executive tasks on the eve of the pandemic and in the response stage, and in the final analysis, the effectiveness of crisis leadership was tried to be questioned with inductive logic (post-positivism) in the study. The case study method has been adopted and identified a theory that will shed light on us throughout the study. (Berg and Lune, 2019). In such studies, there is an *“in-depth description and examination of a limited system”* (Merriam, 2018, p. 40). To do this, we tried to reach the documents (news, speeches, tweets, interviews, articles, books, reports, news bulletins) related to the subject. The early detection time frame of our study was determined before the first corona case in the U.S. The response time frame of our study covers the period between the first case date (21 January) and the date of Trump's National Emergency Announcement (13 March) (**Figure 1**). To make the paper more systematic we applied *“The Framework for Assessment of Crisis Leadership”* by proposed Boin et al. (2013).

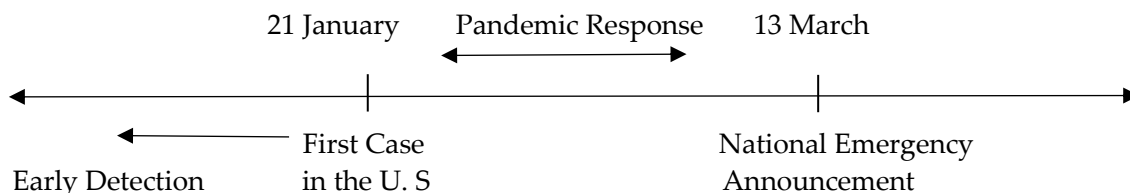

Figure 1. Time Frame

C. ANALYSIS AND DISCUSSION

1. What Did Trump Possess Before the Pandemic, and Did He Use It to Prevent the Pandemic? (Early Detection)

Today, the management discipline is highly experienced in crises and crisis management. In theory, there is little uncertainty and a wealth of knowledge about how governments will effectively deal with crises. In other words, strategic plans for what precautions to be taken not only in earthquakes or

financial crises but also in pandemics have been scientifically put forward before. From this perspective, The Trump administration has a significant advantage over other countries in terms of science, personnel, economy, and equipment. In addition, considering the September 11 Terrorist Attacks, Hurricanes, and the Iraq War, it is possible to say that the White House's institutional memory for crises is both fresh and rich. Despite all these gains, the data shows that Trump persistently ignored the warnings on the eve of the pandemic and failed in terms of early detection task.

In the early detection phase, first of all, Trump should have formed an effective frontline against the virus based on current knowledge and past experiences. In other words, Trump should have built a strong bridge between the past and the future. For instance, countries such as South Korea, Vietnam, and New Zealand were able to achieve this by taking early and drastic measures during this period. On the other hand, the U.S had a nightmare as a nation by taking surprisingly slow and ineffective measures.

We think that the reason for this nightmare stems from the Trump administration's handling of the event politically and economically. Because, despite a theoretical early detection task from the perspective of "*professional craft*" (Boin et al., 2021, p. 5) was carried out much earlier, such as simulation, contingency planning, controlling response capacity, coordination, required critical decisions about the pandemic, these potential gains somehow did not turn into practice by the Trump administration during the early detection phase. In fact, the covid-19 response data of the U. S shows that these gains were ignored by the perspective of "*political craft*" (p.5). According to the political craft perspective, leaders prefer to exploit the crisis as an opportunity, distort perceptions with conspiracy theories, find scapegoats, and pursue political goals, rather than public health. Acting in this direction, Trump did not tell the public about the true extent of the crisis during this phase. What is worse, he accused truth-tellers of scaring society and the stock market. However, it should not be forgotten that, under the pandemic conditions, Trump's sharing the extent of the crisis with the public at an early stage with all clarity could have helped the public to face the facts and take action as soon as possible.

In fact, Trump's failure to fulfil his early detection task would cause America to lose time and thousands of people in the near future. The U.S had already reached the number of 1666 cases and 41 deaths, when the National Emergency was declared on March 13. Based on these figures Pilkington and McCarthy (2020) considered the elapsed time between February 1 and March 16 as "*the missing six weeks*" (p.1). Mirvis (2020), also, described this period as "*denial*" and stated that the government "*misread the virus threat and discounted the early warning signals*" (p.283) during the denial period. According to the scholar, many lives could have been saved if the U.S had responded effectively to the virus-like Thailand or New Zealand in this period. In a similar vein, Yamey (2020) stated that Trump denied the virus in the period from January to mid-March, also that it would be possible to make preparations such as rapid mass covid-19 testing, monitoring and isolation policy, healthy equipment production, and increasing hospital capacities in this period.

But instead of taking aggressive measures, Trump drew attention with his words and behaviours. First of all, Trump preferred to downplay the virus outbreak and make sensational rhetoric in the early days. But the rhetoric could not prevent the increase in cases and deaths. Despite the rapidly increasing number of cases and deaths, Trump made sensational remarks at the press conference he held on March 13. He stated that he was not responsible (*I don't take responsibility at all*) for the PCR testing capacity, which was very slow throughout the country. More ironically there was a leader on the stage who was proud of his irresponsibility. Ladkin (2020) attributed the reason for this early irresponsibility of Trump

to the increase in the Republican votes (Bump Effect). But how? According to the scholar, to understand this, first of all, it is necessary to accept that there is an irrational relationship between Trump and his voters. In the Bump Effect Policy, the voters expect their leaders to reassure them that all is well in times of crisis. From a political perspective, it is possible to say that Trump, who foresaw this, also avoided responsibility by downplaying the outbreak. Because, instead of taking responsibility, he blamed previous eras, especially Obama's, as scapegoats. So, was there any truth in this blaming?

Just like Trump, Osterholm and Olshaker (2020) argued that American hospitals had less capacity and were previously unprepared in terms of medical supplies for the density of patients in emergencies. The scholars claimed that the National Pharmaceutical Stockpile, which was formed in 2003, never had the capacity to meet the needs in times of crisis, and therefore, the pre-Trump administrations were also flawed. According to them, American health workers resemble "soldiers" sent "into battle without enough helmets and rifles" (p.4) in terms of this aspect. Carter and May (2020) attributed this omission to the hollowing out of some healthcare institutions. In particular, disbanding the Global Health Security and Biodefense Unit in 2018, which is responsible for pandemic preparation, has put America in a technically difficult situation in responding to the virus. Similarly, Rutledge (2020) argued that the disbanding of the Responding Team left the Trump administration unprepared for the pandemic and lacked human capital.

In the first days of March, President Trump ignored the institutional health memory of the country by describing the crisis as "an unforeseen problem" and a "nobody expected" problem (Dale, 2020). But experts disagreed with him. For instance, Altheide (2020) stated that Trump did not take emergency measures despite the footprints of the pandemic. In addition, according to the press (Zenko, 2020; Harris et. al, 2020) Trump ignored warnings about coronavirus presented in the CIA report. The press noted that Trump downplayed the dangers of the pandemic and was slow to take action.

Luecke (2008) explained that the reasons why leaders ignore warning signs in organizational crisis management are arrogance, downplaying the problems and, not being able to connect the dots. In fact, arrogance and downplaying problems are very similar concepts. The leader of a country like America that is leading economic and technological development may naturally downplay the virus or act arrogantly by being proud of national achievements. Trump, for instance, tweeted on January 29, emphasizing his country's organizations as "Great agencies" and its experts as "best experts anywhere in the world". But being able to connect the dots is all a matter of mind level and vision. As Steve Jobs (2005) said in his Sandford Speech, "You cannot connect the dots looking forward; you can only connect them when you look back." In other words, the dots are connected by looking at historical experience and scientific heritage. In this regard, it will also be difficult to predict a possible crisis when the leader cannot connect the dots backward.

2. Did Trump Create a Credible Picture That Makes Everyone Understand the Potential Dangers of the Covid-19 Pandemic? (Sensemaking)

During the early days of the pandemic, while Trump downplayed the virus, American official experts preferred to take cautious rhetoric. The rifts between the two sides began to emerge as of February. The main reason for the rift was the perception of the measures as a threat to the economy. On the other hand, it is possible to say that the low number of cases and deaths in the first days prevented everyone from perceiving the true extent of the threat. Both Trump and his official experts, for instance,

considered the virus that broke out in Wuhan to have a low probability of causing a pandemic on American soil. This fallacy can only be explained by the failure of sensemaking.

In fact, there were many question marks among citizens rather than U.S authorities in the early days of the pandemic. The situation was less uncertain and ambiguous for government officials and institutions, who undoubtedly had more knowledge than citizens. However, it should be noted that the Trump Administration did not have enough data to form a collective understanding of the nature and origin of the virus in the early days. Because the source of the virus that caused the crisis was on another country's soil.

Because the source of the virus that caused the crisis was on another country's soil, that country, China, initially shared little information about the virus. Therefore, there were heavy fogs about how and why the virus emerged and how its course would develop. As time passed, fortunately, the number of unknowns decreased with the information coming from both WHO, China, and other countries, so the virus became more recognized over time. However, governmental myopia continued on a national basis in the U.S. Because the U. S did not have enough tests and tracing capacity to see the effects of the pandemic in the country. This inability inherently made diagnosis and treatment impossible. On the other hand, the geographical size of the country and cultural differences made it difficult to collect sufficient data from the field. In a nutshell, these mentioned factors made it difficult to make sensemaking at the cognitive level for both the leader and the citizens of the U.S. While over time it became easier for Trump to sensemaking this on a cognitive level, there was still a huge gap of sensemaking in the social realm. Only strong leaders could complete this gap. Trump, who had enough knowledge, unfortunately, was not able to take action collectively and fill this gap. In addition, he failed to make the correct inferences about what the accumulated knowledge means and how to use it.

Sensemaking is a concept shaped by the perspective of the crisis leader and crew. For instance, although the first case within the borders appeared on the same day in the U.S and South Korea, the two leaders (Trump and Moon Jae-in) did not respond to the virus in the same manner and actions. While the South Korean Leader took strict measures against the virus, Trump did not approach the incident with the same seriousness. As a matter of fact, it was the SARS experience that brought South Korea and its leader to the fore, and this experience made it easier to respond to the covid-19 crisis. In the early days of the crisis, South Korea adopted large-scale rapid testing and patient quarantine in line with the plan. They had sufficient stocks of medical supplies as well. But in the U.S, everything was different. He believed that the virus would disappear with the warmer weather. He even tweeted (9 march) that it was a simple flu, so it was unnecessary to contain the virus and take extraordinary measures. The difference can only be explained by the sensemaking of the crisis.

In fact, Trump didn't understand truly the gravity of the situation until mid-March. But before the epiphany, just like Trump, some official experts noticed the virus late and did not show the determination of strong sensemaking. For instance, there is some evidence that Doctor Fauci did not adequately grasp the severity of the pandemic in the early stages of the crisis. Therefore, as a scientist, he could not give clear messages to the citizens. On February 29, after saying "*there is no need to change anything that you are doing*", he added, "*the risk is still low, but this could change*" (Today.com, 2020). Finally, on March 8, he caused people to have a dilemma about wearing masks with the following words: "*There is no reason to be walking around with a mask*" (Farmer, 2020). What is worse, about wearing a mask, both the WHO and

some important U.S public authorities such as Antony Fauci and Jerome Adams initially stated that the mask was not effective in preventing the virus (Sauer et al.,2021).

The discourses of both Trump and official experts prevented the creation of rational collective sensemaking among citizens. But as expected, it seems that the main reason for the poor sensemaking in the US social realm is President Trump. In other words, to some extent, his personality and being a phenomenon in social media prevented the formation of collective sensemaking in the community. According to Maak et al., (2020), Trump's narcissistic personality played a role as a "fire accelerant"(p.8) in the response to the virus. In addition, the scholars argued that his ideological rigidity perspective pushed science, which is the most important factor to combat the virus, into the background. What's worse, making ideological discourses instead of informing the public has led to polarization in the community. Especially, labelling the pandemic with the "Chinese virus" and "Democratic hoax" and accusing the media of making "fake news" paralyzed the rational sensemaking of his partisan supporters.

Another factor paralyzing collective understanding is Trump's failure to act with an effective vision to respond to the pandemic. Similarly, Carter and May (2020) highlighted the lack of vision. They attributed the reason for Trump's inability to react to the pandemic because he did not present a clear idea (vision) of reaction to the public. Altheide (2020) stated that Trump has endangered public health by downplaying the virus in social and mass media. Instead of informing the public, he used these platforms for personal advertising and election propaganda. As a "digital meme" (p. 534) Trump's attitude towards the virus has also become the attitude of the federal government, and even worse, he convinced voters to agree. The state of the economy and the stock market, his ratings, and the approval of followers had become primary concerns for Trump on social media. All of these were acts that prevented the public from making rational sensemaking of the pandemic.

In fact, each country had a different leadership and collective sensemaking approach, and responses to the virus were shaped according to these paradigms. Some Asian countries (New Zealand, South Korea, Thailand), for instance, reacted aggressively to the virus; conversely, the U.S, Brazil, and some European (England, Sweden) countries adopted mild strategies and spread the measures over time. On the U.S front, while the figures regarding the Health Index were in favour of the country and there were so many multidimensional reports on the table, it turned out that the government could not fight the coronavirus due to its indecision and making wrong decisions. What is worse, the government initially seemed unable to grasp dodging the pandemic and the logic of taking precautions, because there was a clear flaw in the Trump Administration's mission in sensemaking the pandemic. Boin et al. (2013) argued that a leader's mere reading of research reports would not be enough to prevent a possible crisis and that the leader's vision of the crisis was also vital. According to scholars, there are two factors that contribute to a leader's prediction, these are the leader's experience and organizational awareness.

3. Did Trump Offer a Clear Interpretation of the Covid-19 Response and Persuasive Narrative About Returning to Normal Life? (Meaning Making)

In times of mega-crisis, citizens inherently want to see their leaders on stage. They need to hear from their leaders about what is going on and how to protect themselves. In this situation, leaders need to create strong narratives by evaluating potential information to answer such questions from citizens and address concerns. Thus, they both persuade the public and make them part of the solution to the crisis. New Zealand Prime Minister Jacinda Ardern, for instance, emphasized the meaning and purpose

of physical isolation at the onset of the pandemic, often using the slogan " *stay home to save lives*" in her speech on 14 March. She abandoned her ideological identity to mobilize more citizens against the virus. In fact, there were very few (6 cases) in New Zealand as of March 14 compared to other countries. However, Ardern took the situation seriously and became a genuine narrator by saying that the country should be prepared for new cases and that this preparation will be difficult. Ardern put it this way:

"That's why we must go hard, and go early, and do everything we can to protect New Zealander's health"

So, is it easy for a political leader to get rid of his ideological identity? When Covid-19 broke out, all world leaders faced the same dilemma. Leaders had to contend with the socio-economic challenges posed by strict measures while prioritizing public health (Boin et al., 2021). There seemed to be no other option. In this regard, considering Trump's response period, it is possible to say that he cares more about the socio-economic problems that will arise with strict measures than public health. Such a choice actually meant ignoring the impending pandemic. On the eve of a deepening crisis, Trump created a false image of control by downplaying the virus instead of speaking the truth to calm the public. With tweets and daily messages praising America, himself, and the Government, he prevented the public from perceiving the truth. What is worse, in this period, he also undermined the meaning-making process by calling the virus "*China virus*" and "*Democratic hoax*". With these words, he preferred to appeal to his followers who believe in conspiracies and love to find scapegoats in times of crisis. Therefore, his accusatory discourse negatively affected the process of creating rational meaning in the community. Finally, the false image that everything Trump has created is under control has inevitably pushed the public into a dangerous complacency. For all these reasons, he didn't become a strong narrator for individuals who take the covid-19 threat seriously and build trust in these people.

Cairney and Wellstead (2020) drew attention to the role of trust in effectively combating the pandemic, arguing that this element of trust between citizens and government in the U.S has been broken due to political polarization. However, the process of meaning-making in a crisis also depends on high mutual trust between leaders and relevant experts. But in the U.S, the trust between scientists and politics began to be damaged very early on. As of February, Trump and Fauci started to contradict each other on some issues.

4. Did Trump Make Critical Decisions During Responding Coronavirus Phase? (Making Critical Decisions)

The early days suggest that South Korea did not hesitate to make effective decisions when the covid-19 pandemic crisis broke out. Being experienced from the MERS outbreak in 2015 and being prepared for a new pandemic have provided them with significant comfort in the decision-making process. They had stockpiled test kits before the pandemic and also had allowed private companies to mass-produce test kits. This serial response enabled the country to reach 10000 tests per day and to carry out contact tracing with the same determination. As a result, symptomatic patients were early and successfully isolated, and the public was encouraged to wear masks in the first days (Chang et al., 2020). In fact, at first, not every nation was able to respond to the virus with determination like South Korea. After the outbreak of the covid-19 pandemic, each country gave a different response to it. There was no standard treatment on a global basis, both in prevention and medication. Although the uncertainty regarding Covid-19 has caused difficulties in tackling the pandemic, all developed countries, including the U.S, were considered to have sufficient experience and theory on how to respond to a pandemic.

From this point of view, the U.S seemed to be ahead of other countries at first. The critical problem here was whether Trump could put America's potential gains into practice or deeds.

In fact, in a mega-crisis like Covid-19, the making critical decision process begins at the early detection stage. The leader's first mission at this stage is to be prepared for the virus and try to eliminate or contain it where it emerges. To achieve this, leaders can take measures such as social isolation, limitation of movement, or contact tracing. If these critical decisions are not taken on time, the spread of the virus across the country will be a matter of time. In such a situation, the most important mission of a leader will be to make critical decisions in favour of "flattening the curve". Because the intensity of the increasing number of patients is very likely to cause irreparable problems both in the health system and in the economy. Therefore, leaders need to take tough decisions such as closing schools, banning crowded activities, limiting travel, or shutting down depending on the course of the pandemic.

The controversial story of the critical decision-making process began with Trump's misreading China's response decisions to the virus, the country where the virus broke out. However, the Chinese authorities, who started to shut down the Wuhan Region on January 24, immediately after the pandemic, also started the construction of two field hospitals to meet the surge. The White House was busy setting up the Coronavirus Task Force at that time. Mike Pence, a political actor, was appointed (26 February) as the head of the Task Force, which was initially formed (January 29) under the direction of Alex Azar. In fact, Pence was not a health expert, but a political actor that Trump could easily lead or mislead.

Another important decision was that the Trump administration imposed a travel ban on non-Americans from China on January 31. After 40 days, as cases rose in Europe, the U.S expanded the bans and directed passengers from China to certain airports on March 11. Meanwhile, the test kits distributed to the states by the CDC under the coordination of The Task Force were surprisingly found contaminated. Despite this negativity, in the early days, the Trump administration did not choose to make decisions to prevent the spread of the virus, such as wearing mask, social distance, and isolation. In other words, throughout January and February, the Trump administration did not take any major decisions apart from travel restrictions and forming a task force. They did not follow a federal playbook. Since there were no clear federal guidelines for responding to the virus, the states have responded to the pandemic according to their strategy and policies. In a similar vein, Adolf et.al (2020) argued that state governors' measures varied according to their political tendency. The scholars attributed America's failure to the slow action of republican governors against the virus. This was due to Trump's immense popularity among republican voters and his prioritization of economic concerns over public health.

5. Did Trump Implement Effective Communication During the Responding Coronavirus Phase? (Communication)

A sudden outbreak of a new virus-like covid-19 creates intense fear and anxiety in the community. In such situations, the communication language of the leader is pivotal in order to eliminate the panic or chaos that may occur in the community. Therefore, leaders are expected to be (should) be rapid, right, and credible (Sauer et.al, 2021). When we examine the virus response process in this context, it is possible to say that President Trump made three fatal mistakes. First, the failure of Trump to recognize the problem has led both citizens and official institutions to complacency. Second, Trump deliberately misleads the public about the nature of the virus by comparing it with flu and saying, "going to disappear". Finally, using the blaming and othering communication language instead of informing has

caused the pandemic to be perceived as a political issue rather than a public health issue. In a similar vein, Mirvis (2020) stated Trump's failure against the pandemic between January and April informed the public inaccurately and incompletely. Yamey (2020) also argued that Trump delayed federal action and misled the public in this period.

However, in times of crisis, being accessible and confronting the crisis are among the primary duties of leaders (Luecke, 2008). Today, crisis leaders are more accessible than ever before, thanks to the sophisticated developments of the millennium. Besides, social media platforms play an important role in every social crisis in the millennium age. These platforms have also been the primary communication instrument of leaders in the global coronavirus pandemic crisis. Donald Trump, for instance, is one of the leaders using these platforms in the most effective way and his followers are far more than those of other world leaders. Trump has been an active member of popular platforms such as Twitter, Facebook, and Instagram. Since the beginning of the pandemic, the President has used Twitter very effectively, especially for egocentric purposes. As a result of the content analysis of Kertesz and Berzleja (2020) on Trump's tweets, it was revealed that the president used communication as a tool for self-flattering and political campaigning on this platform. In addition, he used a language that led to othering in the community with the discourses of "Democratic Hoax", "Fake News" and "Chinese virus". Likewise, he diverted the communication from its purpose with the discourse that the virus would disappear with the spring. Unfortunately, Trump's political language continued until mid-March. Whereas, Trump could have used the communication language for prosocial purposes during this period. The president, for instance, could have warned the public about hand hygiene, social distancing, and avoidance of crowds in his speeches or statements.

Conclusion

Pandemics are predictable and preventable events. In other words, they are not random events. From a historical perspective, pandemics are well-known events to both scientists and public administrators. In this respect, public leaders have a great responsibility in major crises. In a possible pandemic crisis, not only public health but also social and economic life is at great risk. In such cases, the management discipline recommends effective and proactive crisis management to the leaders.

Undoubtedly, 2020 will be remembered with examples of unsuccessful crisis leadership as much as the global epidemic. In this sense, it is inevitable that Trump will be unforgettable with his personality and approach to the crisis. The Covid 19 pandemic has shown that while America has an enormous medical and scientific capacity, it has not been able to tap into this potential because of proactive leadership in the early and response phase of the pandemic. It is very difficult to be a proactive crisis leader because such a leader is like an experienced doctor who can see the big picture from a tiny symptom. Sometimes it is necessary to start treatment with a signal so that it is not too late. Then, when should a leader and his crisis management team act when faced with a pandemic threat like the coronavirus? What should be the number of cases or deaths? As in Bob Dylan's song, how many dead people make a leader accept that enough people have passed away. The competent scientist, Larry Brilliant, underlined that leaders and crisis teams should be vigilant even with one case since the first two weeks are critical during pandemic periods. He also gave A grades to Taiwan, Iceland, New Zealand, and F grades to the U. S and England in combating the covid-19 pandemic in a TED interview in 2020.

He explained the reason for giving an F grade as political inadequacy, inability to fight, and not taking the virus seriously enough.

In this context, the leaders of Thailand, South Korea, and New Zealand have adopted an active and radical prevention strategy, despite the very low number of cases. On the other hand, despite having valid suspicions and knowledge that the Chinese government was withholding information and manipulating the number of cases during the outbreak of the virus in Wuhan, Trump did not prefer to act quickly and respond effectively. What is worse, he did not listen to the intellectual and decisional forum's voices of his own country, nor did he take into account the experiences of other countries in response to the pandemic. In other words, he became a leader who tried to do everything his own way. As a result, the course of the pandemic changed according to his perspective.

This study testifies to the details of a failure in crisis leadership. It also concludes the U. S was not ready for a pandemic in practice and its response was flawed in terms of public health. As a final remark, apart from the time period, the other important constraint of our research is the fact that we, as spectators, do not know what is really going on behind the curtain while all the events are going on. Because we believe that time will reveal the truth clearer.

Ethics Committee Permission

This article is not part of a working group that requires ethical committee approval.

Contribution Rate Statement

The authors contributed equally to the article.

Conflict of Interest Statement

There is no conflict of interest between the authors

Kaynakça

- Adolph, C., Amano, K., Bang-Jensen, B., Fullman, N., & Wilkerson, J. (2020). Pandemic politics: Timing state-level social distancing responses to COVID-19, *Journal of Health Politics, Policy and Law*; 46(2), 211–233. <https://doi.org/10.1215/03616878-8802162>
- Altheide, D. L. (2020). Pandemic in the time of Trump: Digital media logic and deadly politics. *Symbolic Interaction*, 43(3), 514-540. <https://doi.org/10.1002/symb.501>
- Ansell, C., Boin, A., & Keller, A. (2010). Managing transboundary crises: identifying building blocks of an effective response system. *Journal of Contingencies and Crisis Management*, 18(4), 205–217. <https://doi.org/10.1111/j.1468-5973.2010.00620.x>
- Ansell, C., Boin, A., & 't Hart, P. (2014). Political leadership in times of crisis. In R.A.W. Rhodes & P. Hart (Eds.), Chapter 28, *The Oxford Handbook of Political Leadership*: OUP Oxford. <https://doi:10.1093/oxfordhb/9780199653881.013.035>
- Balcı, R. (1999). *Sarıkamış hareketi* (Yayınlanmamış doktora tezi). İstanbul Üniversitesi Atatürk ve İnkılap Tarihi Enstitüsü.
- Bennett, B., & Berenson, T. (2020, November 7). How Donald Trump lost election. <https://time.com/5907973/donald-trump-loses-2020-election/>
- Berg, B. L., & Lune, H. (2019). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (Ed. Prof. Dr. Asım Arı). Konya Eğitim Yayınevi
- Boin, A., & Hart, P., & Kuipers, S. (2018). The crisis approach. *Springer International Publishing*, 23-38. https://doi.org/10.1007/978-3-319-63254-4_2
- Boin, A. (2009). The new world of crises and crisis management: implications for policymaking and research. *Review of Policy Research*, 26(4), 367-377. <https://doi.org/10.1111/j.1541-1338.2009.00389.x>
- Boin, A., Overdijk, W. & Kuipers, S. (2013). Leadership in times of crisis: a framework for assessment. *International Review of Public Administration*. 18(1). 79-91. <https://doi.org/10.1080/12294659.2013.10805241>
- Boin, A., Lodge, M., & Luesink, M. (2020) Learning from the COVID-19 crisis: An initial analysis of national responses, *Policy Design and Practice*, 3(3), 189-204. <https://doi.org/10.1080/25741292.2020.1823670>
- Boin, A., McConnel, A., & Hart, P. (2021). *Governing the pandemic, the politics of navigating a mega-crisis*, Palgrave Macmillan open access. <https://doi.org/10.1111/padm.12757>
- Boin, A., & Hart, P. (2003). Public leadership in times of crisis: mission impossible. *Public Administration Review*, 63(5), 544-553 Doi:10.1111/1540-6210.00318. <https://doi.org/10.1111/1540-6210.00318>
- Bremmer, I. (2019, September 10). We're in a geopolitical recession, Trump isn't the cause, he's a symptom. <https://www.washingtonpost.com/outlook/2019/09/10/were-geo-political-recession-trump-isnt-cause-hes-symptom/>
- Brinu, F. (2020, May 2). She predicted the coronavirus. what does she foresee next? New York times. <https://www.nytimes.com/2020/05/02/opinion/sunday/coronavirus-prediction-laurie-garrett>

- Bryant, N. (2020, November 7). US Election 2020: Why Donald Trump lost. <https://www.bbc.com/news/election-us-2020-54788636>
- Cairney, P., & Wellstead, A. (2020). Covid-19: Effective policymaking depends on trust in experts, politicians, and the public. *Policy Design and Practice*, 4(1), 1-14. <https://doi.org/10.1080/25741292.2020.1837466>
- Carter, D. P. & May, P. J. (2020). Making sense of the U.S covid-19 pandemic response: A policy regime perspective. *Administrative theory of praxis*, 42(2), 265-277. <https://doi.org/10.1080/10841806.2020.1758991>
- CDC, (2021, March 21). Communication during a crisis is different. https://emergency.cdc.gov/cerc/resources/pdf/leaders_cerc_zcard.pdf
- Chang, M., & Baek, J., & Park, D. (2020). Lessons from South Korea regarding the early stage of the COVID-19 outbreak. *Healthcare*, 8, 229. <http://dx.doi.org/10.3390/healthcare8030229>
- Coombs, W.T. (2007, November 10). Crisis management and communications. *The Institute for Public Relations, December*, 1-17. <https://instituteforpr.org/crisis-management-and-communications>.
- Coombs, W.T. (2012). Parameters for crisis communication. *The handbook of crisis communication*, (Ed. Dr. W. Timothy Coombs et al.), Chapter 1, 17-53 Blackwell Publishing Ltd.
- Crayne, M. P., & Medeiros, K. E. (2021). Making sense of crisis: Charismatic, ideological, and pragmatic leadership in response to COVID-19. *American Psychologist*, 76(3), 462-474. <http://dx.doi.org/10.1037/amp0000715>
- Dale, D. (2020, March 15). Analysis: Trump says the pandemic crisis was 'unforeseen' – but lots of people foresaw it. CNN. <https://www.cnn.com/2020/03/15/politics/fact-check-trumpcoronavirus-nobody-predicted/index.html>
- Farmer, B.C. (2020, March 8). March 2020: Dr. Anthony Fauci talks with Dr Jon LaPook about COVID-19. <https://www.cbsnews.com/news/preventing-coronavirus-facemask-60-minutes-2020-03-08/>
- Harris, S., & Miller, G., & Dawsey, J., & Nakashima, E. (2020, March 20). US intelligence reports from january and february warned about likely a pandemic. https://www.washington-post.com/national-security/us-intelligence-reports-from-january-and-february-warned-about-a-likely-pandemic/2020/03/20/299d8cda-6ad5-11ea-b5f1-a5a804158597_story.html
- Jobs, S. (2005, June 14). You've got to find what you love. <https://news.stanford.edu/2005/06/14/jobs-061505/>
- Kalkman, J. P. (2019). Sensemaking questions in crisis response teams. *Disaster Prevention and Management*, 28(5), pp. 649-660. <https://doi.org/10.1108/DPM-08-2018>
- Kertesz, F. & Berzleja, Z. (2020). *Donald Trump's communication during the covid-19 pandemic on twitter (master thesis)*. Malmö University Media and Communication Studies.
- Klenke, K. (2015). *Qualitative research in the study of leadership (second edition)*". Emerald Group Publishing Limited, UK.
- Ladkin, D. (2020). What Donald Trump's response to Covid-19 teaches us: It's time for our romance with leaders to end. *Leadership*, 1-6. <https://doi.org/10.1177%2F1742715020929134>
- Luecke, R. (2008). *Kriz yönetimi, felaketleri önleme becerinizi geliştirin. Türkiye İş Bankası Yayınları*, İstanbul

- Maak, T., & Pless, N. M. & Wohlgezogen, F. (2021). The fault Lines of leadership: Lessons from the global covid-19 crisis. *Journal of Change Management*, 21(1), 66-86. <https://doi.org/10.1080/14697017.2021.1861724>
- Merriam, S. B. (2018). *Qualitative research Nitel araştırma desen ve uygulama için rehber* (Çev. Prof. Dr. Selahattin Turan). Nobel Yayıncılık.
- Meydan, S. (2018, December 31). Sarıkamış dramı. Sozcu Daily Newspaper, <https://www.sozcu.com.tr/2018/yazarlar/sinan-meydan/104-yil-once-donarak-olduler-sarikamis-drami-2925291/>
- Mirvis, P. H. (2020). Reflections: US Coronavirus crisis management–learning from failure January–April 2020, *Journal of Change Management*, 20(4), 283-311. <https://doi.org/10.1080/14697017.2020.1836721>
- Osterholm M.T., & Olshaker, M. (2020). Chronicle of a pandemic foretold: learning from the COVID-19 failure before the next outbreak arrives. *Foreign Affairs*. July/August, 99 (4), 10-24.
- Pilkington, E., & McCarthy, T. (2020, 28 March). The missing six weeks: How Trump failed the biggest test of his life. <https://www.theguardian.com/us-news/2020/mar/28/trump-coronavirus-politics-us-health-disaster>
- Rosenthal, U.,'t Hart, P., & Charles, M.T. (1989). *Coping with crises. The Management of disasters, riots, and terrorism*. *Administrative Science Quarterly*, 36(3), 501-504.
- Rutledge, P.E. (2020). Trump, Covid-19, and the war on expertise. *American Review of Public Administration*, 50 (6-7), 505-511. <https://doi.org/10.1177%2F0275074020941-683>
- Sauer, M. A., Truelove, S., Gerste, A. K. and Limaye, R. J. (2021). A failure to communicate. How public messaging has strained the covid-19 response in the U.S. *Health Security*, 19(1), 65-74. <http://doi.org/10.1089/hs.2020.0190>
- Today (2020, February 29). Dr. Fauci on coronavirus fears: No need to change lifestyle yet. <https://www.today.com/video/dr-fauci-on-coronavirus-fears-no-need-to-change-lifestyle-yet-79684677616>
- Weick, K. E., Sutcliffe, K. M., & Obstfeld, D. (2005). Organizing and the process of sensemaking. *Organization Science*, 16(4), 409–421.
- Yamey, G. (2020, April 24). *Donald Trump: A political Determinant of covid-19*. *BMJ*, 369 Published.
- Zenko, M. (2020, March 25). The coronavirus is the worst intelligence failure in U.S. history. <https://www.theguardian.com/commentisfree/2020/mar/29/the-coronavirus-is-the-worst-intelligence-failure-in-us-history>

DİJİTAL PAZARLAMA YAKLAŞIMI AÇISINDAN WEBCARE KALİTESİNİN OLUMLU AĞIZDAN AĞIZA PAZARLAMA NİYETİ ÜZERİNDEKİ ROLÜ VE BİR ARAŞTIRMA *

 Özlen ÖZNURLU^a

 Gülşah KUŞAT^b

Özet

Sosyal medya, tüketicilerin genellikle markalarla ilgili düşüncelerini ve olumsuz alışveriş deneyimlerini diğer tüketicilerle kolayca paylaşmasını mümkün kılmaktadır. Bu olumsuz deneyimlerin internet ortamında paylaşımı, diğer tüketicilerin satın alma kararlarını doğrudan etkilemektedir. Bu nedenle markalar için önem arz eden bir konu haline gelmektedir. İnternet ortamında paylaşılan olumsuz ağızdan ağıza iletişimin (Negative Word of Mouth- NWOM) etkilerini hafifletmek için markalar, tüketici paylaşımlarını takip ederek ve sorunları ya da yöneltilen soruları cevaplayarak süreci kontrol altına almaya çalışmaktadır. Bu süreç, yani çevrim içi olumsuz yorumların yönetimi ise dünya literatürüne “webcare” olarak geçmiştir. Webcare, müşteri memnuniyetini geri kazanma veya artırma ve olumsuz eWOM’un diğer tüketiciler üzerinde sahip olabileceği potansiyel zararı sınırlama amacına odaklanmaktadır. Bu uygulama ile arzulanan sonuç, şikayetçi müşterilerin olumsuz eWOM yaymayı bırakması ve şirket hakkında olumlu WOM yaymaya başlamasıdır. Bu çalışma da webcare kalitesinin 9 unsurunun, olumlu ağızdan ağıza pazarlama niyeti üzerindeki etkisini araştırmaya odaklanmıştır. Veriler elektronik anket yöntemi ile toplanmıştır. Araştırma sonucunda; webcare kalitesi unsurlarından sahiplik, tutarlılık ve kişiselleştirmenin olumlu ağızdan ağıza pazarlama niyeti üzerinde olumlu bir etkisi olduğu belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Webcare, Online yanıt, Online yorum yönetimi, Olumlu ağızdan ağıza pazarlama niyeti, Dijital pazarlama.

THE ROLE OF WEBCARE QUALITY ON POSITIVE WOM MARKETING INTENTION IN DIGITAL MARKETING APPROACH AND A RESEARCH

Abstract

Social media makes it possible for consumers to easily share their shopping experiences with other consumers. These shares about brands are mostly about negative experiences rather than positive ones. Sharing these negative experiences on the internet directly affects the purchasing decisions of other consumers; therefore, they have become a major concern for brands. In order to mitigate the effects of NWOM shared on the internet, brands try to control the process by replying to these comments. This process, namely the management of

* Bu makale, “Dijital Pazarlama Yaklaşımı Açısından Webcare Kalitesinin Olumlu Ağızdan Ağıza Pazarlama Niyeti Üzerindeki Rolü ve Bir Araştırma” başlıklı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

^a Doç. Dr., Marmara Üniversitesi, İşletme Fakültesi, İşletme Bölümü, ozlenonurlu@marmara.edu.tr

^b Bil. Uzm., Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, gulsahkusat@gmail.com

Makale Geliş Tarihi: 07.06.2022, Makale Kabul Tarihi: 23.06.2022

negative comments online, is known as "webcare" in the world literature. Webcare focuses on the purpose of restoring or increasing customer satisfaction and limiting the potential harm that negative eWOM can have on other consumers. The desired outcome with this practice is that complaining customers stop spreading negative eWOM and start spreading positive WOM about the company.

This study focused on investigating the effect of 9 elements of webcare quality on positive word of mouth intention. Data were collected by electronic survey method. As a result of the research; It has been determined that ownership, coherence and personalization, which are the elements of webcare quality, have a positive effect on positive word of mouth marketing intention.

Keywords: Webcare, Online response, Online comment management, Positive word of mouth marketing intent, Digital marketing.

Giriş

İnternetin gelişmesi ve yaygınlaşması ile kişisel bilgisayar ve akıllı telefon gibi teknolojilerin kullanımının artması, satın alma ve şikâyet yönetimi süreçlerinin de çevrim içi ortama taşınmasına yol açmıştır. 2010 yılından itibaren hızlanan e-ticaret sektörü pandemi dönemi ile birlikte ivmeyi arttırarak tüketicilerin çevrim içi alışverişi daha fazla tercih etmesine neden olmuştur. Bu gelişmelerin müşteri sayısının artmasına neden olduğu kadar, çevrim içi mağazaların artması ile birlikte rekabeti de önemli ölçüde arttırdığı görülmektedir.

Müşteri sayısı ile birlikte rekabetin arttığı bu dönemde, tüketicilerin satın alma kararlarını etkileyen ve şekillendiren en önemli unsurların başında; diğer tüketicilerin ürün/hizmetle ilgili sosyal medyada paylaştıkları düşünceleri gelmektedir. İşletmelerin dijital ortamdaki varlıkları kendileri tarafından yönetilse de tüketicilerin sosyal medya paylaşımlarını sınırlayabilme şansına sahip değildirlir. İşletmelerin kendi web sitelerinden sildikleri olumsuz tüketici yorumlar, tüketicileri negatif etkilemekte ve olumsuz duygularını sosyal medyada daha fazla yaymalarına neden olabilmektedir. Bu nedenle olumsuz yorumların yönetilmesi her geçen gün daha önemli hale gelmekte ve işletmelerin rekabet ortamında avantaj sağlamasına katkıda bulunmaktadır.

Olumsuz yorumların yönetilmesi, diğer bir ifadeyle webcare, tüketicilerin marka hakkındaki kötü düşüncelerinin giderilerek, tekrar markayı tercih etmelerini olanak sağlamaktadır. Böylece şikâyeti giderilmiş müşterilerin yorumlarını okuyan potansiyel müşterilerin de söz konusu marka hakkındaki düşüncelerini olumlu etkilediği görülmektedir. Webcare'ın bir diğer avantajı ise şikâyetçi müşterilerin düşüncelerini değiştirerek onları marka savunucuları ve olumlu ağızdan ağıza pazarlama elçileri haline dönüştürebilmesidir. Webcare'ın rekabet aracı olarak kullanılabilmesi ve bu faydaları sağlaması için işletmeler tarafından doğru uygulanması önem arz etmektedir. Bu doğrultuda literatürde webcare'ın etkinliğini ölçmek için webcare kalitesi unsurları belirlenmiştir. Bu çalışmanın temelini de dijital pazarlama çağında webcare kalitesinin olumlu ağızdan ağıza pazarlama niyeti üzerindeki rolü oluşturmaktadır.

Çalışmanın ilk bölümünde webcare kavramının tanımına, ilişkili olduğu disiplinlere, literatür geçmişine ve webcare kalitesinin unsurlarına; ikinci bölümde ise olumlu ve olumsuz ağızdan ağıza

pazarlama kavramlarına ve bunların pazarlama niyetine etkisine; üçüncü bölümde ise araştırmanın metodolojisine yer verilmiş olup webcare literatürüne önemli katkı sağlayacağı düşünülerek webcare kalitesinin olumlu ağızdan ağıza pazarlama niyeti üzerindeki rolü araştırılmış, elde edilen bulgular analiz edilerek yorumlanmıştır. Son bölümde ise araştırmanın sonuçları yorumlanmış, çevrim içi şikâyet yönetimiyle ilgili tavsiyelere yer verilmiştir.

A. LİTERATÜR TARAMASI

1. Şikâyet Kavramı ve Çevrimiçi Şikâyet Yönetimi

En basit tanımıyla, karşılanmayan beklentilerin sözlü ifadesi olarak tanımlanan şikâyet, başka bir ifadeyle de “müşterinin bir markadan memnuniyetsizliğini belirtmesinin yollarından en dolaysız olanı, memnuniyetsizliğini doğrudan açıklaması” olarak tanımlanmaktadır (Barlow & Moller, 2009, s. 27-38).

Günümüzde pek çok işletme, şikâyet yönetiminin sadık müşteriler kazanmak için ne kadar önemli olduğunu anlamış, tatmin edilmemiş müşteri ve personelin işletmeye pahalıya mal olduğunu görmüştür. Google’dan elde edilen verilere göre, her geçen yıl müşteri şikâyetleri artmaktadır (Barlow & Moller, 2009, s. 21-26). Şikâyet etme davranışı, tüketicilerin kötü niyetli olduğu veya yapılan bir yanlış nedeniyle markaya savaş açacakları anlamına geldiği söylenemez (Varnalı, 2013, s. 118). Tüketicilerin maddi kayıpları karşısında, şikâyet etme eğilimlerinin daha yüksek olduğu; hizmetlerle ilgili problemlerle karşılaşan tüketicilerin ise üründe bir kusurla karşılaşan tüketicilere kıyasla, şikâyet etmeye daha az eğilimli olduğu yapılan çalışmalar ile ortaya koyulmuştur (Barlow & Moller, 2009, s. 119).

Tüketiciler sadece tek bir tıklama ile şikâyetlerini internette yayınlayabilmektedir ve bu davranış literatürde olumsuz ağızdan ağıza pazarlama (NWOM) olarak geçmektedir (Van Noort & Willemsen 2011, s. 131-132). Pazarlamacılar tarafından webcare olarak adlandırılan bu kavram, olumsuz eleştirilere verilen yanıtları tanımlamaktadır. Webcare, olumsuz eleştiriler sonucu ortaya çıkan zararların kontrol altına alınmasına yönelik kullanılmaktadır (Ghosh 2017, s. 148-149). İşletmeler, ürün/hizmet ya da markalarının tartışıldığı çevrim içi platformları takip ederek, haklarındaki olumsuz yorumları webcare aracılığıyla önlem alıp düzeltebileceklerdir (Noort & Willemsen, 2011, s. 133). Bu noktada webcare kavramının önemi ortaya çıkmaktadır.

1.1. Webcare Kavramının Gelişimi ve Literatür Taraması

Webcare’ın kavramsal kökeni geleneksel hizmet telafisi literatürüne dayanmaktadır. Müşterilerin, memnuniyetsizlikleriyle ilgili yorumlarını internet ortamına taşımaları, geleneksel çevrimdışı hizmet telafisinin yanında webcare sürecini de gerekli kılmıştır (Ghosh & Mandal 2020, s. 1561-1563). Aynı zamanda Webcare, müşteri ilişkileri, itibar ve marka yönetimini de destekleyen bir araç olarak görünmektedir. Bu çabaların merkezinde, şikâyet eden müşterilerin ve/veya bu müşterilerin olumsuz yorumlarına maruz kalanların marka değerlendirmelerini eski haline getirmek veya iyileştirmek amaçlanmaktadır (Noort & Willemsen 2011, s. 133).

1.2. Webcare Literatür Gelişimi

Bu bölümde, webcare kavramının literatürdeki gelişimine ilgili tabloda yer verilmiştir.

Tablo 1. Webcare yapılan çalışmalar

Araştırmacı	Kapsam	Temel Bulgular	Çalışmanın Orijinalitesi
Noort & Willemssen, 2011	Webcare 'in, webcare stratejisinin ve yorum yapılan platformun (marka tarafından geliştirilen ve tüketici tarafından geliştirilen) marka değerlendirmesine etkisi araştırılmıştır.	Webcare'in, webcare olmadığı durumlara göre olumlu marka değerlendirmeleri oluşturmada daha etkili olduğu ve proaktif webcare'in, marka tarafından oluşturulan platformlarda daha olumlu marka değerlendirmeleri oluşturduğu görülmüştür.	Webcare'i kavram olarak ele alan ve tanımlayan ilk çalışmadır. Webcare'in, olumlu etki yaratığını ortaya koyarak, kavramın pazarlama literatürü açısından önemli olduğunu ortaya koymuştur.
Willmensen, Neijens & Bronner, 2013	Tüketicilerin olumsuz eWOM'a katılma nedenlerini inceleyerek, tüketicilerin webcare'i benimsemeye konusundaki farklılıkları açıklamayı amaçlamaktadır.	Olumsuz eWOM nedenlerinin, webcare çekiciliği, webcare memnuniyeti ve webcare sonrası eWOM etkinliği açısından webcare'in kabul edilebilirliği üzerinde değişen etkilere sahip olduğunu ortaya koymuştur.	Olumsuz eWOM yapan müşterilerin farklı nedenleri olduğu ve webcare'in her şikayeti müşteri üzerinde aynı etkiyi göstermeyeceğini ortaya koyan ilk çalışmadır.
Bekkers, Edwards & de Kool, 2013	Hollanda'daki 4 farklı kamu kuruluşunda, vatandaşların sosyal medya paylaşımlarının izlenmesi ve yönetimiyle ilgili olgular araştırılmıştır.	Politika yapımcılar (bakanlıklar gibi) sosyal medya paylaşımlarını izlemeye daha güçlü bir şekilde yönelirken, politika uygulamasında (idare ve kurumlar vb.) yer alan kuruluşların webcare'a daha meyilli oldukları görülmüştür.	Webcare kavramını özel sektör perspektifinden çıkartıp, kamu kurumları nezdinde değerlendirmiştir.
Edwards & de Kool, 2015	Çalışma, kamu kuruluşlarının webcare'i nasıl, hangi amaçlarla ve gizlilik ve şeffaflıkla ilgili yönleri nasıl ele aldıklarını araştırmaktadır.	Webcare'in vatandaşlarla etkileşimde önemli bir konuma geldiği ve kamu hizmetlerinin üretilmesinde vatandaşların fikirlerinin alınması için önemli bir araç olduğu görülmüştür.	Webcare'in kamu sektöründe kullanım amaçlarıyla ilgili ilk çalışmadır.
Dens, De Pelsmacker & Purnawirawan, 2015	Okuyucuların tutumlarını ve PWOM niyetlerini geliştirmek için hizmet sağlayıcıların farklı derecelerde olumsuz eleştirilere nasıl tepki vermesi gerektiği incelenmiştir.	Negatif yorumlar daha fazlaysa, hizmet sağlayıcının olumlu tutumlar yaratmak ve davranışsal niyetleri teşvik etmek için daha fazla çaba göstermesi gerektiği görülmüştür. PWOM için ise daha fazla çaba gerektiği belirtilmiştir.	Çevrimdışı hizmet kurtarma stratejileri, çevrimiçi yorumlar bağlamında kullanılmıştır. Ayrıca, seyirci (potansiyel müşteri) bakış açısını da çalışmaya dahil edilmiştir.
Schamari & Schaeffers, 2015	Webcare'in platforma, sürpriz ve kişiselleştirme değişkenlerine göre tüketici katılım niyeti üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Çalışma, otomotiv endüstrisi çerçevesinde gerçekleştirilmiştir.	Tüketici tarafından geliştirilen platformlarda webcare'in tüketici katılımı üzerinde etkisi olduğu, kişiselleştirimin her iki platformda da büyük bir etkisi olmadığı, ancak tüketici tarafından geliştirilen platformlar için markanın daha açık ve doğal bir iletişim tarzı olduğu algısına yol açtığı görülmüştür.	Otomotiv sektörünü ele alarak, webcare konusunu ürün odağında incelemiştir, diğer çalışmalar ise genellikle otel ve restoran gibi, hizmet sektörünü incelemiştir. Ayrıca, webcare'in olumlu tüketici katılımına etkisini araştırarak ilk çalışmadır.
Sreejesh & Anusree, 2016	Webcare'in bir hizmet hatası kurtarma stratejisi olarak, müşterilerin otel rezervasyon niyetleri üzerinde etkisi incelenmiştir.	Çalışmanın sonuçları, uygun webcare kullanımının, algılanan güven yoluyla otel rezervasyon niyetleri üzerindeki hizmet hatası ciddiyeti ve anlaşmanın olumsuz etkisini şekillendirmede veya azaltmada önemli bir rol oynadığını desteklerdir.	Otel rezervasyonu niyeti oluşturmada, algılanan güvenin sağlanabilmesi için, hizmet hatasının olumsuz etkileriyle mücadelede webcare stratejisinin nasıl kullanılabileceğini inceleyen ilk çalışmadır.

Araştırmacı	Kapsam	Temel Bulgular	Çalışmanın Orijinalitesi
Kim vd. 2016	Yorum yapanlar ve yorumları inceleyenler açısından NWOM etkilerini ve şirket özrünün bu süreçteki düzenleyici etkisini incelemektedir.	Bir şirketin kamuya açık özrünün yorumları inceleyenler üzerinde olumlu bir etkisi olduğu görülürken, yorumu yazanlar açısından belirgin bir etki saptanmamıştır.	Webcare literatürünün bir parçası olarak ele alınan özür davranışının yorumcu ve okuyucu üzerindeki etkilerine odaklanmıştır.
Ghosh, 2017	Webcare özelliklerinin (webcare gücü, güncelliği ve yardımseverlik) tüketici bağışlaması üzerindeki etkilerini ve tüketici bağışlanmasının, tüketicilerin bilişsel, duygusal ve yapıcı sadakati üzerindeki etkisini incelemektedir.	Daha güçlü açıklamalara sahip, zamanında ve yardımsever bir üslupla yapılan webcare, daha yüksek tüketici bağışlamasına neden olabilmektedir. Tüketici bağışlaması da marka ve sadakat arasındaki ilişli üzerinde etkilidir.	Önceki çalışmalar, yanıt stratejilerine odaklanırken, webcare özelliklerini ele alan ve değerlendiren ilk çalışmadır.
Weitzl & Hutzinger, 2017	Hem pazarlamacların hem de marka savunucularının hizmet hatalarına verdikleri yanıtların, yorumları okuyanların markayla ilgili düşüncelerine etkisi araştırılmıştır.	Marka savunucuları, şirketin markayla ilgili olumlu sonuçları artmasına ve şikâyet yönetimi ile olumsuz sonuçları hafifletmesine yardımcı olmaktadır.	Marka savunucularını webcare kaynağı olarak ele alan ve inceleyen ilk çalışmadır.
Ghosh & Raju, 2018	Webcare boyutlarından, webcare gücü, taraflılık ve sahipliğin, firmaların neden olduğu hizmet hatalarını tüketicilerin affetmesi üzerindeki etkisini araştırmaktadır.	Webcare boyutları, tüketici bağışlayıcılığın ulaşmada önemli bir rol oynamakta ve ayrıca webcare ile gelen tüketici bağışlaması memnuniyete yol açmakta ve marka tutumlarını ve satın alma niyetlerini iyileştirmektedir.	Webcare gücü, taraflılığı ve sahipliği gibi webcare boyutlarının önemini vurgulayan çok az sayıda çalışmadan biridir. Önceki çalışmalar adalet teorisine dayanırken, bu çalışma müşteri affını ölçmektedir.
Weitzl, Hutzinger & Einwiller, 2018	3 webcare stratejisinin (yok, savunmacı ve uyumlu yanıt), marka savunucularının cevaplarının ve daha önceden yaşamış hizmet hatası deneyiminin başarısızlık atfı üzerindeki etkisi ve başarısızlık atflarının, webcare sonrası memnuniyet ve NWOM niyetleri ile ilişkisi değerlendirilmiştir.	Firmanın webcare yanıtlarıyla tutarlı olan savunucu yorumları, webcare'i daha etkili hale getirmekte, tutarsız savunucu yorumları zararlı etkilere yol açabilmektedir. Webcare'in başarısı şikâyetçi müşterinin, geçmişte markayla yaşadığı başarısızlıkların derecesine bağlıdır. Webcare sonrası memnuniyet ile NWOM niyeti arasında ters ilişki görülmüştür.	Birden fazla kaynaktan (şirketler ve marka savunucuları) gelen uyumlu/uyumsuz hizmet kurtarma girişimlerinin sonuçlarını ve bunların şikâyetçilerin hizmet hatası sonrası tepkilerini etkileme yeteneklerini inceleyen ilk çalışmadır. Ayrıca, webcare'in NWOM'u azaltabileceğini ortaya koymuştur.
Jeesha & Purani, 2018	Bir markanın çevrimiçi incelemelere nasıl yanıt vermesi gerektiğini araştırmıştır.	Seçicidense, bütün yorumların cevaplandığı webcare yönetiminin marka değeri için daha iyi olduğu görülmüştür.	Webcare kavramını, sinyal teorisi perspektifinden ele almış, webcare'in marka değerlemesi üzerindeki etkisini ölçmüştür.
Vermeer vd., 2019	Makine öğreniminin, sosyal medya üzerinde webcare gerektiren mesajları belirlemede markalara nasıl yardımcı olabileceğini araştırmıştır.	Makine öğrenimi, bir eWOM mesajının webcare gerektirip gerektirmediğini tespit ederek firmaların eWOM yönetimini verimli hale getirebilmektedir.	Makine öğrenmesi ile çok büyük sayıda veriyi analiz ederek, webcare'a ihtiyaç duyan mesaj içerikleri tespit edilmiştir.

Araştırmacı	Kapsam	Temel Bulgular	Çalışmanın Orijinalitesi
Weitzl, 2019	Webcare'in iki farklı müşteri tipi (ikinci ve yapıcı şikayetçiler) üzerindeki etkisi araştırılmaktadır.	Kinci şikayetçi, her türlü webcare'a karşı başışık olduğunu, yapıcı şikayetçilerin daha hassas tepki verdiğini göstermiştir. Ayrıca "yanıt vermeme" genellikle markayla ilgili kötü tepkileri tetiklerken, "savunma amaçlı yanıt" webcare sonrası NWOM'u teşvik etmektedir.	Bir hizmet hatasından sonra webcare'in marka üzerinde geri tepme olasılığının yüksek olduğu durumları belirlemelerini sağlayan ilk araştırma çalışmalarıdır.
Raju, 2019	Webcare içerik türünün, webcare kaynağının güvenilirliğinin ve yorumcu itibarının algılanan adalet üzerindeki etkileri araştırılmıştır.	Net ifadeler kullanılan, müşterinin yaşadığı sorunla ilgili aksiyonlar alınacağı belirtilen webcare, algılanan adalet üzerinde daha etkili bulunmuştur. Webcare sağlayan kaynağın güvenilirliği artıka algılanan adalet üzerindeki etkisi de artmaktadır.	Webcare ve yorum özelliklerinin, tüketicilerin adalet algıları üzerindeki etkilerini inceleyen ilk çalışmadır.
Weitzl & Hutzinger, 2019	İki temel şikâyet arzusunun (intikam ve tazminat) tetikleyicisini ve webcare sürecindeki evrimini araştırmaktadır.	Webcare öncesi arzuların, webcare sonrası misilleme niyetleri ve uzlaşmacı niyetler üzerinde etkisi olduğu görülmüştür.	Webcare öncesi tüketici tutumunun, webcare etkinliği üzerindeki etkisini araştırmıştır.
Kemp vd., 2020	Proaktif webcare ile müşterilerle olumlu çevrimiçi etkileşimleri nasıl teşvik edileceği ve firmanın web'deki varlığını nasıl iyileştirebileceğini araştırmaktadır.	Webcare'in etkin kullanımı, etkileşimi ve çevrimiçi itibar yönetimini olumlu yönde etkileyen tüketici tarafından oluşturulan içerik paylaşımı ile olumlu bir şekilde ilişkili bulunmuştur.	Firmaların tüketicilerle nasıl olumlu etkileşimler yaratabileceğini ve etkili bir çevrimiçi varlığı nasıl yönetebileceğini webcare perspektifinde incelemektedir.
Casado-Díaz vd., 2020	TripAdvisor ve Twitter'da uygulanan farklı webcare stratejilerinin otel tutumu ve rezervasyon niyetleri üzerindeki etkilerini incelemektedir.	Webcare'dan elde edilen faydalar, sosyal medya türüne bağlı olarak değişmektedir. Webcare uygulanmamasının, diğer webcare stratejilerine kıyasla daha kötü sonuçlara neden olduğunu göstermektedir.	Farklı webcare stratejilerinin etkinliğine odaklanmış ve olumsuz çevrimiçi yorum yönetiminin ne kadar önemli olduğunu bir kez daha ortaya koymuştur.
Ghosh & Mandal, 2020	Webcare kalitesini etkileyen özelliklerin belirlenmesi için nitel ve nicel çalışmalar yapılmış ve webcare kalitesi ölçeği geliştirilmiştir.	Webcare kalitesine etki eden 9 özellik ortaya konmuştur. Ayrıca webcare kalitesinin 9 boyutunu ölçmek için 37 sorudan bir ölçek geliştirilmiş ve güvenilirlik ve geçerliliği test edilmiştir.	Webcare kalitesinin özelliklerini derleyip, bunun ölçülebilmesi için ölçek geliştirilmesini sağlamıştır. Webcare literatüründeki ilk kalite ölçeğidir.
Weitzl & Einwiller, 2020	Bu araştırma, şirketlerin çevrimiçi şikâyet ele alma (webcare) etkinliğini iyileştirmede çevrimiçi şikâyetçileri bölümlere ayırmadan fayda sağlayabileceğini göstermeyi amaçlamıştır.	Webcare ile pazarlamacıların üç ana şikâyetçi türüyle ilgilenmesi gerektiği ortaya konulmuştur; bir intikamcı sadıklar, yapıcı sadıklar ve yapıcı bağımsız müşteriler.	Müşteri segmentasyonu yoluyla webcare'in daha etkili kullanımını sağlamayı amaçlamıştır.

Araştırmacı	Kapsam	Temel Bulgular	Çalışmanın Orijinalitesi
Huang & Ha 2020	Diğer müşterilerin (gözlemcilerin), firmanın çevrimiçi tüketici şikayetlerine verdiği yanıtları nasıl algıladığını ve tepki gösterdiğini incelemiştir.	Samimiyet odaklı hizmet kurtarma mesajlarının gözlemcilerin hizmet algılarını geliştirme olasılığının daha yüksek olduğu ve hizmet kurtarma çabaları ve PWOM niyetiyle memnuniyete yol açtığı görülmüştür.	Şikâyet yönetimi olgusunu gözlemcinin bakış açısından incelemektedir.
Sreejesh, Paul & Unnithan, 2020	Pazarlama uzmanları için webcare çabalarını ölçen bir psikometrik araç geliştirmeyi amaçlamıştır.	Müşterilerin, satın alma niyetini artırmak için hizmet hatası oluştuğunda webcare'in önemi ortaya koymayı amaçlamaktadır.	Webcare stratejileri tasarlama ve uygulama sürecini verimli bir şekilde yönetmeyi sağlayan bir ölçek geliştirilmiştir.
Chen & Wu, 2021	Müşterilerin, satın alma niyetini artırmak için hizmet hatası oluştuğunda webcare'in önemi ortaya koymayı amaçlamaktadır.	Müşterilerin, satın alma niyetini artırmak için hizmet hatası oluştuğunda webcare'in önemi ortaya koymayı amaçlamaktadır.	Webcare'in etkisini çevrimiçi satın alma süreci bağlamında değerlendirmiştir.
Jeesha & Purani, 2021	Kapsamlı ve seçici web bakımının marka değerlendirmelerini nasıl etkilediğini araştırmaktadır. Ayrıca, moderatör olarak yorum dengesi ve yorum çerçevesinin bu tür etkiler üzerindeki rolü araştırılmıştır.	Kapsamlı webcare, her koşulda marka değerlendirmelerini etkilemek için etkili strateji olarak bulunmuştur. Seçici bir olumsuz strateji, neredeyse kapsamlı bir webcare kadar etkilidir ve seçici bir olumlu web bakımı, neredeyse webcare olmaması ile aynı etkiye sahiptir.	Webcare'i olumsuz çevrimiçi yorum yönetimi çerçevesinden çıkarıp, tüm çevrimiçi yorumların yönetimi olarak ele almıştır. Ayrıca, diğer çalışmalar, webcare'a yorum yazan yönüyle bakarken, bu çalışma yorumları okuyanları baz almıştır.
Hooijdonk & Liebrecht, 2021	Firma ile müşteri arasındaki webcare konuşmalarında özür dilemenin kullanımı ve etkinliği araştırılmıştır.	Özür dileme, marka itibarını artırmakla birlikte, savunmacı ve uzlaşmacı webcare stratejilerin kombinasyonunun marka itibarlarını gerçekten koruduğu görülmüştür.	Özür dilemenin müşteri davranışına olan etkisini ele almıştır. Webcare stratejilerinin müşteriler üzerindeki etkileriyle ilgili literatüre katkıda bulunmuştur.
Widdershoven, Pluymaekers & Bloemer, 2021	Webcare temsilcilerinin müşteriyle etkileşime girerken kendi duygularını düzenlemek için hangi stratejileri kullandıklarını araştırmaktadır.	Webcare temsilcilerinin en sık kullandıkları stratejinin "yeniden değerlendirme" olduğu ve etki alanlarının dışında kalan koşullardan kaynaklanan olumsuz duygulardan etkilenmediklerini görülmüştür.	Webcare cevaplarını yazan temsilcilerin duygularını ilk defa dikkate alınmış ve bu alanda yapılan ilk çalışmadır.

1.3. Webcare'ın Tüketici Davranışına Etkisi

Günümüz tüketicisinin tek yönlü, doğrusal iletişim yerine; diyaloga dayalı, döngüsel, çift yönlü olarak dinlenilmek, dikkate alınmak, müdahil olmak ve kendisine değer verilmesini istediği görülmektedir. Dolayısıyla tüketiciler, kendilerine sunulanı pasif olarak kabul etmek yerine, kendisine verilmesini istediğini dillendiren aktif bireyler haline gelmişlerdir (Odabaşı, 2019, s. 14). İnternetin yaygın olarak kullanıldığı bu dönemde söylenen herhangi bir söz kalabalık bir ortamda söylenmişçesine ses getirebilmektedir (Barlow& Moller, 2009, s.33). Bu nedenle birçok işletme; ilişki yönetimine, itibar yönetimine ve/veya marka yönetimine destek olarak webcare'a yatırım yapmaktadır (Bronner & Hoog, 2014, s. 67). İşletmeler, webcare'ın işletmeyi olumsuz e-WOM'un yayılmasından korumaya yardımcı olduğunu, müşteriye değer kattığını ve eşsiz bir müşteri deneyimi yaşamalarına olanak sağladığını anlamışlardır. Ayrıca webcare ile müşteri endişelerine yanıt vererek, müşterilerini web platformlarında içerik oluşturmaya da teşvik etmektedirler (Kemp vd., 2020, s. 266).

Şikâyet yönetimi sürecinde müşteri ile işletme arasında gerçekleşen diyaloglar, satışı artırma potansiyeline sahiptir; marka temsilcisi, müşterinin ihtiyacı doğrultusunda markanın başka bir ürününü de önererek satın almaya teşvik edebilir. Ayrıca, yasal işlem başlatmayı düşünecek kadar olumsuz duygulara sahip müşteriler, markanın doğru iletişim stratejisi sayesinde sakinleşebilmekte ve yasal süreçlerin yönetimi de kolaylaşmaktadır. Markanın, müşterinin şikâyetlerine cevap veriyor olması, markaya olan güvenin de artmasını sağlamaktadır (Barlow & Moller, 2009, s. 85-86). Bu nedenle bir sonraki bölümde webcare'ın işletmeler üzerindeki etkisine de değinmek yararlı olacaktır.

1.4. Webcare'ın İşletmeler Üzerindeki Etkisi

Müşteri şikâyetleri işletmeler için iyi değerlendirilerek, ürün ve hizmetlerini geliştirebilecekleri bir fırsat olarak ele alınmaktadır. Bu durumda müşterilerin şikâyeti ile ilgilenilmesi sonucunda daha çok satın alma işleminin yapıldığı ve olumlu kulaktan kulağa iletişimin gerçekleştirildiği görülmektedir. Tatmin edilmemiş müşteriler, çevrelerine olumsuz yorumlar iletmekte, markaya karşı olumsuz tutum takınarak, farklı markalara yönelebilmektedirler (Odabaşı & Barış, 2017, s. 391-393). Müşteriler başka bir markayı tercih ettiğinde diğer markada da tatminsizlik yaşamaları durumunda, ilk tercih ettiği markaya dönecektir. Ancak bu tercih değişikliklerinin işletmeye maliyeti oldukça yüksek olacaktır (Barlow& Moller, 2009, s. 28).

Günümüzde tüketiciler ürünü, hizmeti, tüketimi, pazarlama ile ilgili pek çok şeyi yönlendirdikleri için işletmelerin istedikleri ürünleri, istedikleri şekilde tüketiciye sunabildikleri zamanların artık geride kaldığı görülmektedir (Barlow & Moller, 2009, s. 55).

Online yorumlar, paydaşların işletmeler hakkındaki algılarının yönetimi açısından da önemlidir. Sosyal medya sitelerinde yayınlanan olumsuz yorumların diğer internet kullanıcıları tarafından kolayca erişilebilir durumda olması (Ghosh & Mandal, 2020, s. 1563) göz önüne alındığında bu mecralardan gelen şikâyetlerin, şikâyet sahiplerinin beklentilerini karşılayacak ve tatmin edecek şekilde yanıtlanması, paydaş algısının etkin yönetimi için de kritik öneme sahiptir (Einwiller & Steilen, 2007'den aktaran Ghosh & Mandal 2020, s. 1563).

1.5. Webcare Kalitesi ve Webcare Kalite Özellikleri

Geçmiş araştırmalara bakıldığında, olumsuz yorumlara işletmeler tarafında verilmiş tatmin edici yanıtların, şikâyet eden tüketicilerin endişelerini olumlu yöne çevirdiğini ortaya koymaktadır (Hong & Lee, 2005, s. 101). Webcare'ın da şikâyetçi müşteriler üzerinde olumlu etkileri olduğu görülmüştür, ancak bu olumlu etkiler doğru stratejiler uygulandığında gerçekleşmektedir (Weitzl & Hutzinger, 2017, s. 172; Raju, 2019, s. 464). Yetersiz ve tatmin edici olmayan cevap verilmesi veya markanın yorumlara yanıt verme konusunda gelişigüzel bir yaklaşım sergilemesi halinde çok fazla problemle karşılaşılması olasıdır. Bu nedenle, pazardaki olumsuz duyguların artmasına karşı, markalar için koruma sağlayacak, yüksek kaliteli bir webcare'ın kritik özelliklerinin belirlenmesi önemli hale gelmiştir (Ghosh & Mandal, 2020, s. 1557-1558). Webcare'ın unsurlarını tüm boyutlarıyla Ghosh ve Mandal (2020) ele almıştır. Webcare kalitesinin dokuz boyutu şu şekildedir; acillik, sahiplik, kapsamlılık, kibarlık, güvence, tutarlılık, elde tutma, kişiselleştirme, ayrıntılı olma (Ghosh & Mandal 2020). Dokuz boyut Tablo 2'de detaylı olarak açıklanmış, bir sonraki bölümde de boyutların webcare kalitesiyle ilişkileri üzerinde durulmuştur.

Tablo 2. Webcare Kalitesi Boyutları ve Boyutların Kavramsal Açıklamaları

Boyutlar	Kavramsal Açıklama
Acillik	Çevrimiçi yanıtın geçerli ve yeterince güncel olma derecesini ifade etmektedir. Bu boyut, tüketicinin yorumu ile pazarlamacı tarafından yayınlanan yanıt arasındaki süre farkını ifade etmektedir. Pazarlamacıdan zamanında çevrimiçi yanıt alan bir tüketici, webcare'ın acillik açısından yüksek seviyede olduğunu düşünür.
Sahiplik	Pazarlamacının bir webcare'a sahip olma veya çevrimiçi kanallarda yorum yapmaktan sorumlu olma derecesidir. Sahiplik boyutu, yazılı yanıtla birlikte pazarlamacı tarafından iletilen ad, unvan, e-posta vb. temel iletişim bilgilerini kapsamaktadır.
Kapsamlılık	Tüketici tarafından dile getirilen tüm endişeleri veya sorunları ele alma açısından, webcare aracılığıyla verilen bilgilerin kapsamlılık düzeyi olarak tanımlanmıştır. Kapsamlı olarak algılanan bir webcare, herhangi bir şikâyetten kaçmaz, aksine tüketici tarafından gönderilen tüm şikâyetlere yeterince yanıt verir.
Kibarlık	Webcare aracılığıyla ifade edilen kibarlık, düşünceli olma ve özür anlamına gelmektedir. Pazarlamacı, yapılan hataları veya zararı üzümlere kabul eder ve yanıt verirken tüketiciye karşı saygılı olursa, tüketici webcare seviyesini kibarlık açısından yüksek olarak değerlendirecektir.
Güvence	Webcare aracılığıyla tüketiciye sorunun tekrar olmayacağına dair inanç ve güveni iletme yeteneği olarak kavramsallaştırılmıştır. Memnuniyetsizlik yaşayan tüketiciler, firmayı tekrar ziyaret etmek için kendilerine güven veren olumlu iletişime ihtiyaç duyarlar. Pazarlamacı, tüketicinin yorumuna verdiği cevap yoluyla bir tüketicinin güveninin kazanamazsa, webcare güvenilirlik seviyesi açısından düşük olarak derecelendirilir.
Tutarlılık	Firma tarafından webcare aracılığıyla sağlanan açıklamaların rasyonellik veya sağlamlık derecesidir. Pazarlamacıların, hizmet arzısının neden oluştuğunu net bir şekilde belirtmesi gerekir. Bu nedenler, tüketici tarafından açık ve makul olarak algılandığında, webcare bağlamında yüksek derecede tutarlılığa atfedilir.
Elde Tutma	Webcare aracılığıyla, bir pazarlamacının tüketiciyle uzun vadeli ilişkiyi sürdürme ve koruma niyetinin derecesini ifade eder. Yanıtın öyle bir şekilde yazılması gerekir ki, pazarlamacının, meydana gelen hizmet hatasına rağmen memnun olmayan tüketiciyi elde tutmakla gerçekten ilgilendiği algılanmalıdır.
Kişiselleştirme	Her bir tüketicinin tercihlerinin karşılaması için webcare'ın özelleştirme düzeyi olarak kavramsallaştırılmıştır. Kişiselleştirme konusunda webcare düzeyini yüksek olarak değerlendiren tüketiciler, yanıtların kendi kişisel endişeleriyle eşleştiğini ve doğası gereği genel olmadığını düşünmektedir.
Ayrıntılı Olma	Uzunluğu bağlamında, verilen bilgilerin kapsamı olarak kavramsallaştırılmıştır. Tüketicilerin endişelerini ayrıntılı bir şekilde ele alan uzun yanıtlar, ayrıntılı olarak algılanmaktadır.

Yukarıdaki kriterler doğru stratejiler ile uygulandığında işletmeler tarafından verilmiş tatmin edici yanıtların, müşteriler üzerinde olumlu etkileri olduğu görülmüştür.

2. Webcare Sonrası Ağızdan Ağıza Pazarlama Niyeti ile İlişkisi

Bu konudaki çalışmalar, şikayetçi müşterilerin, problemlerinin giderilmesi durumunda markadan satın almaya devam ettiklerini ve sadık müşteriler haline geldiklerini göstermektedir. Sadık müşteriler hem markadan satın almaya devam ederek yaşam boyu değerlerini artırmakta, hem de çevrelerine marka ile ilgili yaşadıkları olumlu deneyimi yayarak PWOM yaymaktadır (Barlow & Moller, 2009, s. 54). Webcare de şikayetçi müşterileri, birer PWOM unsuru haline getirme şansı vermektedir.

Çevrim içi ortamda olumsuz yorumların doğru şekilde yönetilmesi durumunda WOM niyeti oluşmaktadır. Ancak olumsuz yorumlar, diğer yorumlara oranla daha fazlaysa, bunun için daha fazla çaba (özür dileme ya da net bir açıklamada bulunma vs.) sarf edilmesi gerekmektedir. (Dens vd., 2015, s. 494). Çevrim içi ortamda olumsuz yorumların yönetilerek, müşterilerin bu eğilimlerinin azaltılabileceği bir başka çalışmada daha ortaya konmuştur ki bu çalışmada webcare sonrası memnuniyet ile NWOM niyeti arasında ters ilişki olduğu görülmüştür (Weitzl vd., 2018, s. 323). Böylece, markalar doğru webcare stratejileri ile müşterilerinin marka hakkında çevreleriyle olumsuz iletişimde bulunmalarının öne geçebildiği görülmektedir. Huang ve Ha (2020, s. 623) çalışmalarında webcare stratejisi ile PWOM niyeti üzerinde durmuşlardır. Bu çalışmanın sonuçlarına göre, yorumları okuyan gözlemciler ürün/hizmet odaklı yanıt stratejisinin yanı sıra, samimi hizmet kurtarma yanıtlarıyla karşılaştıklarında, PWOM niyeti oluşmaktadır.

B. YÖNTEM

Araştırmanın yöntemi kısmen tanımlayıcı, kısmen de nedensel araştırma türüne girmektedir. Webcare kalitesinin olumlu ağızdan ağıza pazarlama niyeti arasındaki ilişki ile tüketicilerin demografik özellikleri arasında bir ilişkinin olup olmadığını ölçülmesi nedeniyle çalışmanın türü tanımlayıcı araştırmaya girmektedir. Aynı zamanda değişkenler arasındaki neden-sonuç ilişkisi de incelendiği için, çalışma nedensel araştırma özelliği de göstermektedir.

1. Evren ve Örneklem

Araştırmada ana kütle çevrim içi alışveriş yapan tüketiciler olarak belirlenmiş; örnek kütlede de tesadüfi olmayan örnekleme yöntemlerinden kolayda örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Katılımcıların sosyo-demografik özellikleri Tablo 3'te yer almaktadır.

Tablo 3. Sosyo-Demografik Bilgiler

		Frekans	Yüzde
Cinsiyet	Kadın	262	56,2
	Erkek	204	43,8
	Toplam	466	100
Medeni Durum	Bekar	307	65,9
	Evli	159	34,1
	Toplam	466	100
Yaş	18-24	235	50,4
	25-34	67	14,4
	35-44	75	16,1
Yaş	45-54	58	12,4
	55-64	29	6,2
	65+	2	0,4
	Toplam	466	100
Gelir	1000 TL'den az	151	32,4
	1001-2500 TL	65	13,9
	2501-4000 TL	40	8,6
	4001-5500 TL	29	6,2
	5501-7000 TL	40	8,6
	7001-8500 TL	36	7,7
	8501-10000 TL	35	7,5
	10001 +	70	15
	Toplam	466	100
Eğitim	Lise ve altı	36	7,7
	Ön Lisans	213	45,7
	Lisans	106	22,7
	Yüksek lisans	62	13,3
	Doktora	49	10,5
	Toplam	466	100
Meslek	Öğrenci	243	52,1
	Özel Sektör Çalışanı	68	14,6
	Kamu Sektörü Çalışanı	110	23,6
	Ev Hanımı	13	2,8
	Emekli	17	3,6
	Çalışmıyor	5	1,1
	Diğer:	10	2,1
	Toplam	466	100

2. Veri Toplama Aracı

COVID-19 salgınının anket uygulamasının yapıldığı dönemde hala devam ediyor olması ve çalışmanın ana kitlesini internet kullanıcıları ve internette alışveriş yapan kişilerin oluşturması nedeni ile veriler, elektronik anket yöntemi ile toplanmıştır.

Anket formu, katılımcılara yönelik, araştırma hakkında bilgi veren bir ön yazı ve 49 sorudan oluşmaktadır. 1. soru katılımcıların çevrim içi alışveriş sıklıkları, 2. soru çevrim içi alışverişte harcadıkları miktarlar, 3. soru çevrim içi yorum yazma davranışları, 4 – 40 arasındaki sorular webcare kalitesi ölçeği, 41 – 43 arasındaki sorular olumlu ağızdan ağıza pazarlama niyeti ölçeği, 44 – 49 arasındaki sorular demografi konusundaki sorular olarak tasarlanmıştır.

C. BULGULAR

1. Veri Analizi

Faktör analizi sonucunda kalan 22 sorunun 4 faktöre dağıldığı görülmüş ve bu 4 faktör için tekrar güvenilirlik analizi yapılmıştır. Güvenilirlik analizi sonucunda bütün faktörlerin Cronbach's Alpha değerleri 0,70'in üstünde bulunmuş ve her bir faktörün en yüksek Cronbach's Alpha değerinin mevcut soru grubuyla olduğu teyit edilmiştir. Bu nedenle faktör ve güvenilirlik analizi sonlandırılmıştır.

Faktör ağırlıkları doğrultusunda; Faktör 1, webcare kalitesinin "Tutarlılık" unsurunu, Faktör 2 "Kişiselleştirme" unsurunu, Faktör 3 "Elde Tutma" ve Faktör 4 ise "Sahiplik" unsurunu temsil etmektedir. Faktör ve güvenilirlik analizleri sonucunda, webcare kalitesini tanımlayan 4 unsur ve 22 soru ile analizlere devam edilecektir. Bu soru ve unsurların faktör ağırlıkları ve güvenilirlik değerleri tablo 4'te paylaşılmıştır.

Tablo 4. Webcare Faktör Analizi

Faktörün Adı	Soru İfadesi	Faktör Ağırlıkları	Faktörün Açıklayıcılığı (%)	Güvenilirlik
Tutarlılık	1.Firma tarafından yapılan hataların arkasındaki sebepler, firmanın yaptığım yoruma yanıtında mantıklı bir şekilde açıklamalıdır.	,794	26,616	,917
	2. Firmanın eylemleri, yaptığım yoruma verdikleri yanıtla rasyonel bir şekilde gerekçelendirilmelidir.	,787		
	3.Yaptığım yoruma firmanın verdiği yanıtı okuduktan sonra, sorunların neden oluştuğunu anlamalıyım.	,773		
	4.Yaptığım yoruma firmanın verdiği yanıt, ürün/hizmetten tekrar yararlanabileceğime dair beni güvenmeye teşvik etmelidir.	,719		
	5.Yaptığım yoruma firmanın verdiği yanıt kendi tarzında kibar olmalıdır.	,713		
	6.Yaptığım yoruma firmanın verdiği yanıt, meydana gelen sorunlar için makul açıklamalar sağlamalıdır.	,711		
	7.Yaptığım yoruma firmanın verdiği yanıtı okuduktan sonra, benimle uzun vadeli bir ilişki sürdürmeyi amaçladığını anlamalıyım.	,666		
	8.Yaptığım yoruma firmanın verdiği yanıt, sorunlarımı/endişelerimi gidermek için kapsamlı bir şekilde yazılmış olmalıdır.	,638		
	9.Firmanın yaptığım yoruma yanıtını okuduğumda, beni değerli bir müşteri olarak tutmak istediğini anlamalıyım.	,592		
	10.Online yorumumu ilettikten hemen sonra firma cevap vermelidir.	,551		
	11.Yaptığım yoruma firmanın verdiği yanıt, uzun ve ayrıntılı olmalıdır.	,543		
Kişiselleştirme	1.Firma yaptığım yoruma verdiği yanıtla sorunlarımı/endişelerime kişisel veya bireysel ilgi gösterdiğini hissettirmelidir.	,807	13,345	,823
	2.Firmanın yanıtı, yaptığım yoruma özel olmalıdır.	,765		
	3.Firmanın benim yaptığım yoruma verdiği yanıt, diğer müşterilere verdiği diğer yanıtlara benzememelidir.	,701		
	4.Yaptığım yoruma firmanın verdiği yanıt, birçok kelime kullanılarak ayrıntılı bir şekilde yazılmalıdır.	,696		
Elde Tutma	1.Yaptığım yoruma firmanın verdiği yanıt, ürün/hizmetten tekrar yararlanmam için beni teşvik etmelidir.	,802	11,097	0,759
	2.Yaptığım yoruma firmanın verdiği yanıtı okuduktan sonra, firmanın standartlarını ihlal etmeyeceğini düşünmeliyim.	,745		
	3.Yaptığım yoruma firmanın verdiği yanıt, firmayla olan ilişkiyi sürdürmem için beni teşvik etmelidir.	,623		
	4.Yaptığım yoruma firmanın verdiği yanıt, ürün/hizmetten tekrar yararlanabileceğime dair bana güven vermelidir.	,550		
Sahiplik	1.Firmanın yorumuma verdiği yanıtı okuduktan sonra firmadan kiminle iletişime geçeceğimi bilmeliyim.	,837	9,784	,717
	2.Yaptığım yoruma firmanın verdiği yanıt, yanıtı yazan kişinin iletişim bilgilerine sahip olmalıdır.	,684		
	3.Yaptığım yoruma firmanın verdiği yanıt, ilettiğim tüm sorunları ele almalıdır.	,677		
		TOPLAM	60,842	
Kaiser-Meyer-Olkin Ölçek Geçerliliği				,932
Bartlett's Küresellik Testi		Ki kare		4925,757
		sd		231
		P değeri		0,000

Korelasyon analizi öncesinde, doğrusallık varsayımı bağımlı değişken PWOM ile bağımsız değişkenler tutarlılık, kişiselleştirme, elde tutma ve sahiplik için toplu serpilme matrisi ile test edilmiştir. Bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki ilişkinin doğrusal olmadığı yönünde bir bulguya rastlanmamıştır. Sonrasında korelasyon analizi gerçekleştirilmiştir; bağımsız değişkenler arasındaki korelasyon katsayılarına Tablo 5'te yer verilmiştir.

Tablo 5. Webcare Kalitesi Unsurları Arasındaki Korelasyon Analizi

			Tutarlılık	Kişiselleştirme	Elde Tutma	Sahiplik
Spearman's rho	Tutarlılık	Korelasyon Katsayısı	1,000	,562**	,517**	,478**
		P değeri (2 kuyruklu)		,000	,000	,000
		n	453	453	453	453
	Kişiselleştirme	Korelasyon Katsayısı	,562**	1,000	,548**	,377**
		P değeri (2 kuyruklu)	,000		,000	,000
		n	453	453	453	453
	Elde Tutma	Korelasyon Katsayısı	,517**	,548**	1,000	,382**
		P değeri (2 kuyruklu)	,000	,000		,000
		n	453	453	453	453
Sahiplik	Korelasyon Katsayısı	,478**	,377**	,382**	1,000	
	P değeri (2 kuyruklu)	,000	,000	,000		
	n	453	453	453	453	

** : Korelasyon katsayısı 0.01 seviyesinde anlamlıdır.

Korelasyon analizi tablosuna göre, p değerleri (0,000) 0,01'den küçüktür. Bu nedenle bağımsız değişkenler arasında anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir.

Korelasyon katsayıları 0,70'in altındadır; dolayısıyla bağımsız değişkenler arasında yüksek bir korelasyon görülmemektedir. Bu durumda araştırma modelinde regresyon analizi ile de incelemek uygun görülmektedir.

1.1. Çoklu Regresyon Analizi

Araştırmamızın ilk hipotezi, webcare kalitesi unsurlarından tutarlılık, kişiselleştirme, elde tutma ve sahiplik ile PWOM arasında olumlu bir ilişki olduğudur. Bu hipotezin test edilmesinde regresyon analizinden faydalanılacaktır.

Regresyon analizinin 5 varsayımı bulunmaktadır; doğrusallık, çoklu bağıntı, normallik, eşvaryanslılık ve otokorelasyon. Serpilme diyagramı ile doğrusallık test edilmiş ve yukarıda da belirtildiği gibi bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki ilişkinin doğrusal olmadığı yönünde bir bulguya rastlanmamıştır. Korelasyon analizinin sonucunda, bağımsız değişkenler arasında çoklu bağlantının olmadığına karar verilebilir.

Regresyon analizi anova tablosuna göre, F değeri 32,138 ve p değeri 0,000'dır. Bu nedenle regresyon modelinin genelde istatistiksel olarak anlamlı olduğu belirlenmiştir. PWOM'u, webcare kalitesi unsurları olarak ele alınan tutarlılık, kişiselleştirme, elde tutma ve sahiplik değişkenlerinden en az biri ile tahmin etmek istatistiksel olarak mümkün bulunmuştur.

Tablo 6. Model Özet Tablosu

Model	R	R ²	Düzeltilmiş R ²	Standart hata
1	,472 ^a	,223	,216	,71788

R ve R² değerleri modelin açıklayıcılık gücünü ifade etmektedir. Regresyon analizi sonucu, webcare kalitesi değişkenleri, PWOM'u %22,3 oranında açıklamaktadır. Tutarlılık, kişiselleştirme ve elde tutma değişkenlerinin Beta değerinin pozitif olması etkinin doğru yönlü olduğunu göstermektedir (R=0,472).

Tablo 7. Regresyon Katsayıları

Model	Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.	Collinearity Statistics		
	B	Std. Error	Beta			Tolerance	VIF	
1	(Constant)	1,593	,262		6,085	,000		
	Tutarlılık	,573	,074	,426	7,734	,000	,573	1,746
	Kişiselleştirme	,118	,049	,126	2,399	,017	,629	1,590
	Elde Tutma	,023	,050	,024	,468	,640	,636	1,572
	Sahiplik	-,101	,044	-,112	-2,284	,023	,715	1,398

Katsayılar tablosunda p değerlerinin 0,05'ten büyük olduğu ve Regresyon katsayıları tablosuna göre; elde tutma (0,640>0,05 olduğundan) değişkeni modele anlamlı bir katkı sağlamadığı belirlenerek modelden çıkartılmıştır.

Tutarlılık, kişiselleştirme ve sahiplik bağımsız değişkenlerinin p değerleri 0,05'ten küçük olduğundan PWOM'u tahmin etmede kullanılabileceğine karar verilmiştir. Webcare kalitesini etkileyen unsurlardan tutarlılık alt boyutunun PWOM niyetini açıklayan en önemli değişken olduğu da görülmüştür. Tutarlılık, 0,426 ile en yüksek standardize edilmiş katsayı değerine sahiptir ve bu nedenle PWOM niyetini en çok açıklayan değişkendir.

Bu aşamadan sonra, modelin hata terimleri incelenmiştir; hata terimlerinin normale yakın dağıldığı gözlemlenmiştir. Serpilme diyagramlarında eşvaryanslılık durumu gözlemlenmemiştir. Bu bilgiler ışığında, tutarlılık, kişiselleştirme ve sahiplik unsurlarının PWOM niyetini açıklamada kullanılması istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur.

H₁: Webcare kalitesi ile olumlu ağızdan ağıza pazarlama niyeti arasında olumlu ilişki bulunmaktadır.

Yukarıda bulunan H₁ ana hipotezi ve bu hipoteze bağlı 9 alt hipotez kısmen kabul edilmiştir.

Bu çalışma ile webcare kalitesinin olumlu ağızdan ağıza pazarlama niyeti üzerindeki rolü incelenmeye çalışılmıştır. Bunu ölçmek amacıyla 531 katılımcıya elektronik anket uygulanmıştır. İki kişinin anketi sorulara verdiği cevapların tutarsız olması, 63 kişinin anketi ise bütün ölçek sorularına aynı cevabın verilmesi (bütün cevapların 5 ya da 1 olarak işaretlenmesi) nedeniyle analize dahil edilmemiştir. 13 kişinin cevapları ise yılda bir ve daha seyrek çevrim içi alışveriş yapmaları nedeniyle analiz kısmına dahil edilmemiştir; yılda birden daha sık çevrim içi alışveriş yapan 453 katılımcının cevapları ile analizler gerçekleştirilmiştir.

Webcare kalitesinin dokuz unsuruna ilişkin ölçek için Ghosh ve Mandal (2020) çalışmasından yararlanılmıştır. Ölçek toplamda 37 sorudan oluşmaktadır ve soruların 5'li Likert ölçeğine göre cevaplanması istenmiştir.

PWOM niyetine ait ölçek için ise Zeithaml, Berry ve Parasuraman (1996:38) çalışmasından yararlanılmış; ölçek 3 sorudan oluşmaktadır. Soruların 5'li Likert ölçeğine göre cevaplanması istenmiştir.

Webcare kalitesini etkileyen unsurlara ait ölçeğin alt boyutlarını tespit etmek için faktör analizi gerçekleştirilmiştir. Kaiser-Meyer-Olkin örneklem yeterliliği testi ve Bartlett küresellik testi ile veri setinin faktör analizine uygunluğunu test edilmiş; KMO değeri 0,50'nin üzerinde olduğunda ve Bartlett testinin 0,05 önem derecesinde anlamlı olduğundan veri seti faktör analizine uygun bulunmuştur (KMO=0,948; p=0,000). Webcare kalitesinin faktör ve güvenilirlik analizi sonucunda, 37 sorudan oluşan 9 alt boyutu, 22 soruluk 5 alt boyuta düşmüştür.

PWOM ölçeğinin 3 sorusu, faktör analizine sokulmuş ve PWOM ölçeğinin KMO değerleri 0,752 olarak hesaplanmıştır. Bu nedenle örnekleme yeterliliğinin iyi olduğu sonucuna varılmıştır. Bartlett testi p değeri (0,000) 0,05'ten küçük olduğundan, değişkenler analiz için uygun bulunmuştur. Faktör ve güvenilirlik analizi sonucunda PWOM niyetinin 3 ölçek sorusunun da analizlere dahil edilmesi uygun bulunmuştur.

Faktör ve güvenilirlik analizleri sonrasında, hipotezleri test etmek için kullanılacak analiz yöntemlerini belirlemek amacıyla normallik testi gerçekleştirilmiş ve dağılımın normal olmadığı görülmüştür. Bu nedenle analizlere parametrik olmayan istatistiksel test yöntemleri ile devam edilmiştir.

Değişkenler arasındaki ilişkinin derecesini ve yönünü belirlemek amacıyla korelasyon analizi gerçekleştirilmiştir. Veri setinin normal dağılmadığı sonucuna ulaşıldığı için Spearman Korelasyon testi uygulanmıştır. Korelasyon analizi sonucunda, p değerlerinin (0,000) 0,01'den küçük olduğu görülmüştür. Bu nedenle bağımsız değişkenler arasında anlamlı bir ilişki olduğu sonucuna varılmıştır. Korelasyon katsayıları ise 0,70'in altındadır; bağımsız değişkenler arasında yüksek bir korelasyon mevcut olmadığından modelin regresyon analizine uygun olduğu görülmüştür.

Webcare kalitesi unsurlarından tutarlılık, kişiselleştirme, elde tutma ve sahipliğin PWOM niyeti üzerindeki rolünün test edilmesinde regresyon analizi uygulanmıştır. Tutarlılık ($p=0,000$), kişiselleştirme ($p=0,17$) ve sahiplik ($p=0,023$) bağımsız değişkenlerinin p değerleri $0,05$ 'ten küçük olduğundan PWOM'u tahmin etmede kullanılabileceğine karar verilmiştir. Bu bilgiler ışığında bu 3 unsurun PWOM niyetini açıklamada kullanılması istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Webcare kalitesini etkileyen unsurlardan tutarlılık alt boyutunun PWOM niyetini açıklayan en önemli değişken olduğu da görülmüştür. Tutarlılık, $0,426$ ile en yüksek standardize edilmiş katsayı değerine sahiptir ve bu nedenle PWOM niyetini en çok açıklayan değişkendir.

Sonuç

İnternetin yaygınlaşmadığı dönemlerde şikayetler, genellikle marka ile şikayetçi arasındaki ikili bir etkileşim olarak ortaya çıktığı için sorunlar diğer tüketiciler tarafından fark edilmemiştir. Sonuç olarak, bireysel şikayetçi-marka ilişkisinin bozulması dışında, marka için büyük olumsuz sonuçlar ortaya çıkmamıştır. Sosyal medya çağında ise şikayetçi müşteriler olumsuz deneyimlerini çevrim içi olarak yayımlayabilmekte ve dakikalar içinde, geniş bir potansiyel müşteri kitlesi bu olumsuz bilgilere erişebilmektedir. Bu nedenle güç dengesi işletmelerden müşterilere doğru kaymıştır. Bu olumsuz yorumların, potansiyel müşterilerin markayla ilgili beklentilerini, tutumlarını ve gelecekteki satın alma davranışlarını etkilemektedir. Webcare ise hem memnuniyetsiz müşterileri geri kazanma hem de bu müşterilerin yaydıkları olumsuz yorumların etkilerini azaltma ve hatta marka lehine çevirme şansı vermektedir.

Çalışma sonucunda webcare kalitesinin tutarlılık, kişiselleştirme ve sahiplik unsurlarının PWOM niyeti oluşturmada etkili olduğu görülmüştür. Bu doğrultuda; çevrim içi şikâyet yönetiminde, memnuniyetsiz müşterilerin, memnun ve çevrelerine olumlu bildirimler veren müşteriler haline dönüştürülmesinde bu üç unsura dikkat edilmesi tavsiye edilmektedir.

PWOM niyeti üzerinde en çok etkiye sahip olan webcare kalitesi unsurunun tutarlılık olduğu görülmüştür. Bu nedenle; çevrim içi olumsuz yorumların yönetiminde işletmelerin dikkat etmesi gereken temel nokta tutarlılık olarak karşımıza çıkmaktadır. Tutarlılık, işletmelerin şikâyet yönetimi süreçlerindeki rasyonellik veya sağlamlık derecesidir ve müşterilere hizmet hatasının nedenleriyle ilgili yapılan açıklamalar, müşteri tarafından açık ve makul bulunursa, webcare'ın yüksek derecede tutarlı olduğu belirtilebilir.

Tüketicilere tutarlı cevaplar verilebilmesi için, öncelikle tüketicinin memnuniyetsizliğinin kaynağının belirlenmesi gerekmektedir. Hizmet hatasının nasıl oluştuğu anlaşıldıktan sonra bunun nedeni uygun bir üslup ile tüketiciye aktarıldığında, tüketici affetme eğilimi gösterebilmektedir. Bu nedenle firmaların, müşteri şikayetlerini yönetirken, hizmet hatalarının nedenlerini öğrenip, tüketiciye karşı açık olması kritik bir öneme sahiptir. Ayrıca, tutarlı olmayan, birbiriyle çelişen cevaplar ise tüketicinin aklında firmayla ilgili daha fazla olumsuz düşünce oluşmasına neden olabilmekte, affetme niyetini düşürebilmekte ve NWOM'un şiddetini arttırabilmektedir.

Bütüncül kanal pazarlama anlayışının yaygınlaştığı günümüzde, firmaların kullandıkları farklı platformların her birinde ortak bir dil belirleyerek, tutarlı bir iletişim sergilemeleri kolaylaşmıştır. Bu

sayede bütüncül kanal uygulamalarının sorunsuz deneyimler yaşatılmasına ve markanın tekrar tercih edilmesine olanak sağladığı yapılan çalışmalarla ortaya koyulmaktadır (Onurlu, Kandemir Çomoğlu 2022, s.27). Gelişen teknoloji müşteri ilişkileri yönetiminde firmalara kolaylık sağlamaktadır. Bu tür araçların kullanımının benimsenmesi webcare kalitesini artırarak, müşterilerin PWOM niyeti düzeylerini de olumlu etkileyecektir.

Şikayetçi müşterilerde PWOM niyeti oluşturmada etkili olan bir diğer webcare kalitesi unsuru kişiselleştirme olarak karşımıza çıkmaktadır. Kişiselleştirme, her bir tüketici için webcare'ın özelleştirme düzeyidir. Webcare sürecinde, kişiselleştirme düzeyini yüksek olarak değerlendiren tüketiciler, yanıtların kendi kişisel endişeleriyle eşleştiğini ve firmanın genel yanıtlar kullanmadığını düşünmektedir. Kişiselleştirilmiş webcare sürecinin en önemli noktalarından birisi ana metinde tüketicilerin adının geçirilmesi ve şikayetler cevaplanırken tüketicinin şikayetiyle ilgili özelleştirilmiş cevapların verilmesidir. Bu sayede tüketiciler cevapların kendileri için özel olarak hazırlandığını ve işletmenin kendilerini önemseydiğini düşünecekler ve bu şekilde kişiselleştirme düzeyinin yükseltilmesine katkı sağlayacaktır.

Tüketiciler, özellikle sosyal medya kanallarında işletmelerin diğer tüketicilerin şikayetlerine verdikleri cevapları da görebilmektedirler. İşletmenin her müşterisinin şikâyetini kendi özelinde değerlendirerek, kalıplaşmış cevapları kullanmaması daha uygun olacaktır. İşletmelerin tüketicilere standart cevaplar vermesi işletmeye karşı olan olumsuz duyguları artabilmektedir. Kişiselleştirilmiş webcare bu tüketicilerin olumsuz duygu ve düşüncelerini sakinleştirme ve onları birer PWOM kaynağına çevirme gücüne sahiptir.

PWOM niyetini olumlu etkileyen son webcare kalitesi unsuru ise sahipliktir. Webcare sürecindeki yazılı yanıtla birlikte, işletme tarafından iletilen ad, unvan, e-posta vb. gibi temel iletişim bilgilerinin de aktarılması, firmanın sahiplik düzeyini yükseltmektedir. Webcare'ı sahiplenme açısından yüksek seviyede algılayan bir tüketici, yanıtın, firmanın sorunu çözmeyi sağlayabilecek temas noktasını kolayca belirleyebilmektedir.

Geçmiş çalışmalar webcare stratejilerinin etkinlik düzeylerini araştırmışlar ve herhangi bir webcare stratejisinin, hiç webcare uygulamamaktan her zaman daha iyi sonuçlar verdiğini ortaya koymuştur. Bu sonuçlarla tutarlı olarak, firmaların kendi hatalarını sahiplenmeleri ve tüketicilere cevap vermeleri PWOM niyeti üzerinde olumlu bir etkiye sahiptir. Ayrıca; satış sonrası tüketici ile diyaloga girmekten çekinen firmalar, ürün/hizmetlerine sahip çıkmıyormuş gibi bir algı oluşmasına neden olarak potansiyel müşterilerin de firmayı tercih etmemesine neden olabilmektedir.

Webcare sürecinde tutarlılık, kişiselleştirme ve sahiplik unsurlarına dikkat edilmesi PWOM niyeti oluşturmada etkili olduğu göz önüne alındığında, bu üç webcare kalitesi unsurunun yeniden satın alma, müşteri memnuniyeti, affetme, marka sevgisi gibi pazarlamacılar tarafından arzu edilen diğer sonuçlar üzerinde de olumlu etkisi olacağı varsayılabilir. Bu nedenle, bahsi geçen konularda olumlu gelişmeler kaydetmek isteyen firmaların da webcare süreçlerinde bu üç unsura önem vermeleri tavsiye edilmektedir.

Webcare literatürü görece olarak yenidir ve çalışılmaya açık, araştırılması gereken birçok nokta bulunmaktadır. Webcare ile yeniden satın alma niyeti, affetme, marka savunucusu yaratma arasındaki ilişki ve farklı webcare stratejilerinin etkisi incelenerek, kavramın Türkiye'deki geçerliliği ve etkisi araştırılmaya değerdir.

Webcare kalitesi ölçeği ise çok daha yeni bir olgudur ve bu ölçeğin geçerliliğinin doğrulanması için farklı alanlarda çalışılma yapılması gerekmektedir. Ayrıca webcare kalitesinin affetme, marka tutumu, tekrar satın alma niyeti, memnuniyet üzerindeki etkisi ve ilişkisi de bu çalışmanın yapıldığı zaman diliminde henüz araştırılmamış olup, araştırmaya değer alanlar olarak görülmektedir. Webcare kalitesi ölçeğinin farklı sektörlerde araştırılma fırsatı bulunmaktadır; bu ölçek restoran ve otellerle yapılan bir çalışmada kullanılmış, ancak eğitim, bankacılık ve sağlık gibi diğer hizmet sektörlerinde bir araştırma yapılmamıştır. Şikâyet yönetimi, webcare ve ilişkili alanlarda çalışmak isteyen araştırmacıların bu alanlardaki boşlukları göz önüne almasında fayda bulunmaktadır.

Etik Kurul İzni

Bu çalışma için etik kurul izni Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Etik Kurulu'nun 15/04/2022 tarih ve 2022-24 numaralı kararı ile alınmıştır.

Katkı Oranı Beyanı

Yazarlar, makaleye eşit oranda katkı sağlamış olduklarını beyan eder.

Çıkar Çatışması Beyanı

Makale yazarları, aralarında herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Kaynakça

- Altunışık, R., Özdemir, Ş., & Torlak, Ö. (2014). *Pazarlama ilkeleri ve yönetimi*. Beta Yayınları.
- Armstrong, G., & Kotler, P. (2011). *Marketing: an introduction*. Global Edition.
- Arslan, F., M. (2013a). Tanımlayıcı araştırma. İçinde Kavak, Ş. (Ed.). *Pazarlama araştırması* (ss. 83-106). Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını.
- Arslan, F., M., (2013b). Örnekleme tasarımı ve uygulama. İçinde Kavak, Ş. (Ed.), *Pazarlama araştırması* (ss. 191-217). Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını.
- Barlow, J., & Moller, C. (2009). *Her şikâyet bir armağandır*. Rota Yayınları.
- Bekkers, V., Edwards, A., & Kool, D. (2013). Social media monitoring: Responsive governance in the shadow of surveillance?. *Government Information Quarterly*, 30(4), 335-342.
- Bronner, F., & Hoog, R. D. (2014). Social media and consumer choice. *International journal of market research*, 56(1), 51-71.
- Casado-Díaz, A. B., Andreu, L., Beckmann, S. C. & Miller, C. (2020). Negative online reviews and webcare strategies in social media: effects on hotel attitude and booking intentions. *Current Issues in Tourism*, 23(4), 418-422.
- Chen, Y. Y., & Wu, I. J. (2021). Understanding the role of webcare in the online buying service recovery context. *Enterprise Information Systems*, 1-25.
- Dens, N., Pelsmacker, P. D., & Purnawirawan, N. (2015). "We (b) care": How review set balance moderates the appropriate response strategy to negative online reviews. *Journal of Service Management*, 26(3), 486-515.
- Edwards, A., & Kool, D. (2015). Webcare in public services: Deliver better with less?. *In Social Media for Government Services*, 151-166.
- Gegez A. E. (2015). *Pazarlama araştırmalar (5. Baskı)*. Beta Yayınları.
- Ghosh, T. (2017). Managing negative reviews: the persuasive role of webcare characteristics. *Journal of Internet Commerce*, 16(2), 148-173.
- Ghosh, T. & Mandal, S. (2020). Webcare quality: Conceptualisation, scale development and validation. *Journal Of Marketing Management*, 36(15-16), 1556-1590.
- Ghosh, T., & Raju, A. G. (2018). Gulping the poison: How webcare attributes reduce damages to brands caused by negative reviews. *Journal of Internet Commerce*, 17(3), 216-254.
- Hong, Y. & Lee, W. (2005). Consumer complaint behaviour in the online environment. İçinde Y. Gao (Ed.). *Web system design and online consumer behaviour* (ss. 90-105). Idea Group Publishing.
- Huang, R., & Ha, S. (2020). The effects of warmth-oriented and competence-oriented service recovery messages on observers on online platforms. *Journal of Business Research*, 121, 616-627.
- Jeesha, K., & Purani, K. (2018). Digital and social marketing: brands on social media: webcare and brand evaluations: optimizing webcare strategies for service brands. *AMA Summer Educators' Conference Proceedings*, 29, DS5-DS6.
- Jeesha, K., & Purani, K. (2021). Webcare as a signal: exhaustive-selective webcare strategy and brand evaluation. *European Journal of Marketing*. 1930-1953.

- Kemp, E., Porter, M., Fuller, N. R., & Min, K. S. (2020). I heard it through the grapevine: managing and engaging customers on the web. *Journal of Marketing Theory and Practice*, 28(3), 256-271.
- Kim, S. J., Wang, R. J. H., Maslowska, E., & Malthouse, E. C. (2016). "Understanding a fury in your words": The effects of posting and viewing electronic negative word-of-mouth on purchase behaviors. *Computers in Human Behavior*, 54, 511-521.
- Kuşat, G. (2022). *Dijital pazarlama yaklaşımı açısından webcare kalitesinin olumlu ağızdan ağıza pazarlama niyeti üzerindeki rolü ve bir araştırma* (Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Odabaşı, Y. (2019). *Postmodern pazarlamayı anlamak, değişimler yönetimler esintiler*. The Kitap.
- Onurlu, Ö., & Kandemir Çomoğlu, G., (2022). Bütüncül kanal yönetimi açısından müşteri deneyiminin değerlendirilmesi: bir literatür analizi. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 57(1), 16-33.
- Raju, A. (2019). Can reviewer reputation and webcare content affect perceived fairness?. *Journal of Research in Interactive Marketing*, 464-476.
- Schamari, J., & Schaefer, T. (2015). "Leaving the home turf: how brands can use webcare on consumer-generated platforms to increase positive consumer engagement", *Journal of Interactive Marketing*, (30), 20-33.
- Sreejesh, S. & Anusree, M. R. (2016). The impacts of customers' observed severity and agreement on hotel booking intentions: moderating role of webcare and mediating role of trust in negative online reviews. *Tourism Review*, 77-89.
- Sreejesh, S., Paul, J., & Unnithan, A. B. (2020). Resolving complaints online: development and validation of customers' perceived webcare scale. *Journal of Strategic Marketing*, 30(3), 260-280.
- Uğurlu, S. (2016). *Multi disiplinler iletişim: perakende işletmeciliği iletişimi, sağlık iletişimi, sosyal sorumluluk iletişimi, dijital pazarlama iletişimi örnekleriyle*. Beta Yayınları.
- van Hooijdonk, C., & Liebrecht, C. (2021). Sorry but no sorry: The use and effects of apologies in airline webcare responses to NeWOM messages of flight passengers. *Discourse, Context & Media*, 40, 100442.
- Van Noort, G., & Willemsen, L. M. (2011). "Online damage control: the effects of proactive versus reactive webcare interventions in consumer-generated and brand-generated platforms". *Journal of Interactive Marketing*, 26(3), 131-140.
- Varnalı, K. (2013). *Dijital tutulma: pazarlama iletişimi ve insan* (2. baskı). MediaCat Kitapları.
- Vermeer, S. A., Araujo, T., Bernritter, S. F., & Noort, G. V. (2019). Seeing the wood for the trees: How machine learning can help firms in identifying relevant electronic word-of-mouth in social media. *International Journal of Research in Marketing*, 36(3), 492-508.
- Weitzl, W. J. (2019). Webcare's effect on constructive and vindictive complainants. *Journal of Product & Brand Management*, 28(3), 330-347.
- Weitzl, W. J., & Einwiller, S. A. (2020). Profiling (un-) committed online complainants: Their characteristics and post-webcare reactions. *Journal of Business Research*, 117, 740-753.
- Weitzl, W., & Hutzinger, C. (2017). The effects of marketer-and advocate-initiated online service recovery responses on silent bystanders. *Journal of Business Research*, 80, 164-175.

- Weitzl, W., & Hutzinger, C. (2019). Rise and fall of complainants' desires: The role of pre-failure brand commitment and online service recovery satisfaction. *Computers in Human Behavior*, 97, 116-129.
- Weitzl, W., Hutzinger, C. & Einwiller, S. (2018). An empirical study on how webcare mitigates complainants' failure attributions and negative word-of-mouth. *Computers in Human Behavior*, 89, 316-327.
- Widdershoven, S., Pluymaekers, M., & Bloemer, J. M. (2021). It's part of the job: How webcare agents regulate their emotions during service interactions on Facebook and Twitter. *Discourse, Context & Media*, 41, 100500.
- Willemsen, L., Neijens, P. C., & Bronner, F. A. (2013). Webcare as customer relationship and reputation management? Motives for negative electronic word of mouth and their effect on webcare receptiveness. İçinde Rosengren, S., Dahlen, M., & Okazaki, S. (Eds.). *Advances in advertising research* (ss. 55-69). Springer Gabler.
- Yükselen, C. (2017). *Pazarlama araştırmaları*. Detay Yayıncılık.
- Zeithaml, V. A., Berry, L. L., & Parasuraman, A. (1996). The behavioral consequences of service quality. *Journal of marketing*, 60(2), 31-46.

TANZİMAT SONRASI ANTALYA SANCAĞI'NDA KİLİSE İNŞALARI*

 Esra TAY^a

Özet

Bu çalışmada Tanzimat sonrası Antalya Sancağı'nda inşa edilmiş olan kiliseler ve kilise onarımları incelenmiştir. Yapılan araştırmalar sonucunda Antalya merkezde; (H)Agius Georgios ve Yeni Kapı Rum Kiliseleri; Alanya'da, Hıdırellez, Hagios Konstantionos ve Mikhail Archangelos Kiliseleri ile Kaş'da, Kaş Yeni Cami (Kilise Camisi) (Eski Rum Kilisesi) ve Kalkan Meryem Ana Kilisesi (Mustafa Kocakaya Cami) olmak üzere yedi kilisenin inşa edildiği ve günümüze ulaştığı tespit edilmiştir. Bu kiliseler dışında üç adet kilisenin de inşa sürecinin Devlet Arşivleri'ne yansıdığı tespit edilmiştir. Söz konusu bu kiliselerin inşa edilip edilmediği kesin olarak belli değildir. Yine Devlet arşivlerinden üç adet kilisenin onarım geçirdiği öğrenilmiştir.

Günümüze ulaşan kiliselerin hepsi dikdörtgen planlı ve tek neflidir. Taş malzemeden inşa edilmiş olan kiliseler sade bir kurguya sahiptir. Alanya'da yer alan üç kiliseden Hıdırellez Kilisesi yakın zamanda onarım görmüştür. Hagios Konstantionos ve Mikhail Archangelos kiliseleri ise harap durumdadır. Kaş'da yer alan iki kilise ise camiye dönüştürülmüş olup ibadete açıktır. Antalya merkezde yer alan (H)Agius Georgios Kilisesi müze olarak düzenlenmiştir. Yeni Kapı Rum Kilisesi asli işlevini sürdürmekte ve ibadete açık durumdadır. Kiliselerin tamamı 1839 yılından sonra inşa edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tanzimat, Antalya, Kilise, İnşa.

THE CHURCH CONSTRUCTION IN THE SANJAK ANTALYA IN THE AFTERMATH OF REFORM (TANZİMAT) AGE

Abstract

This study covers the newly constructed and repaired churches in the aftermath of Reform Age in the sanjak Antalya. It is determined through the field studies and archival documents that seven churches have survived, namely the churches of Hagios Georgios and Yeni Kapı in the city center of Antalya, the churches of the so-called Hıdırellez, Hagios Konstantinos and Mikhael Archangelos in Alanya, Mosque Yeni (Kilise Camii/Eski Rum Kilisesi) and Kalkan Theotokos Church (today Mosque Mustafa Kocakaya). Out of the churches referred here, the construction process of three more churches can be traced in the archival documents. However, any

* Bu makale 'Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Antalya Sancağı'nda İmar Hareketleri (1839-1923)' başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

^a Öğr. Gör., Akdeniz Üniversitesi, Serik Gülsün-Süleyman Süral Meslek Yüksekokulu, Mimarlık ve Şehir Planlama Bölümü, email: esra.gencel@gmail.com

Makale Geliş Tarihi: 20.04.2022, Makale Kabul Tarihi: 28.05.2022

precise data is not available on whether these spaces were built or not. The archival documents also bear data about some repairs for three churches.

All the surviving churches are rectangular in plan and single-naved. They are in masonry and bear a plain spatial arrangement. While one of the churches situated in the city center of Antalya has been arranged as a museum, the other, which is known as the Rum Church of Yeni Kapı is still in its authentic function. As for the churches in Alanya, the church currently known as Hıdırllez has been repaired recently. The others, that's Hagios Konstantinos and Mikhael Archangelos, are in ruin. Those in Kaş has been arranged as mosques and all in use. All the edifices were constructed in the aftermath of the year 1839.

Keywords: Tanzimat, Antalya, Church, Construction.

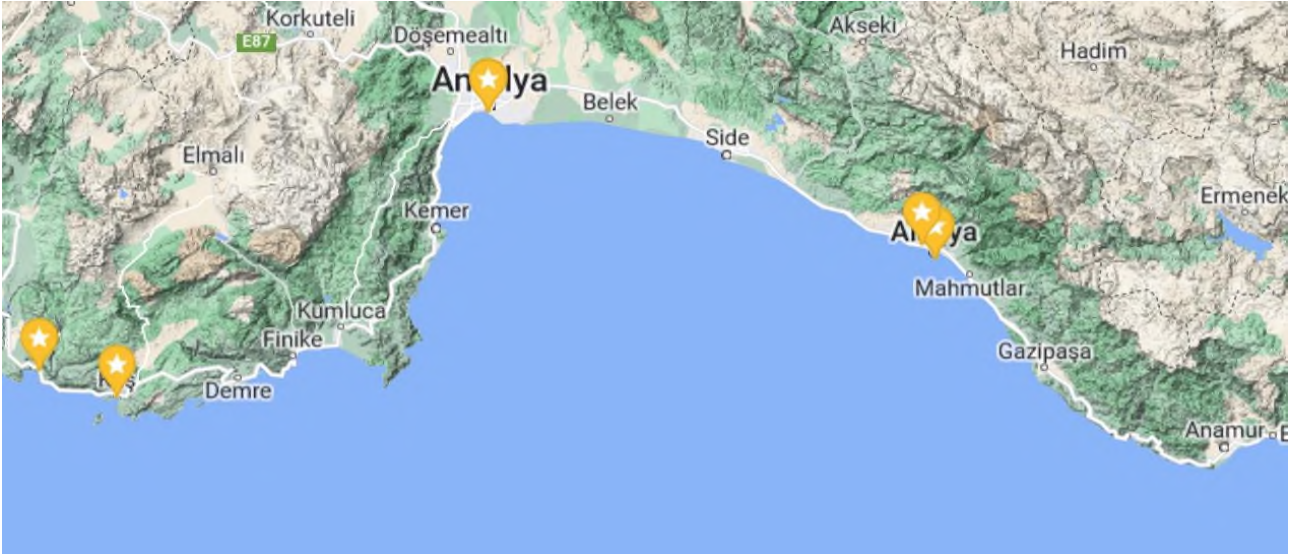
Giriş

Bu çalışmada Tanzimat sonrası Antalya Sancağı'nda inşa edilmiş olan kiliseler ve kilise onarımları incelenmiştir. Bu çalışma ile 1839-1923 yılları arasındaki 84 yıllık sürede sancak genelinde inşa edilmiş olan kiliseler ilk kez toplu olarak ele alınacaktır. Antalya'da yer alan kiliselerle ilgili çeşitli araştırmalar yapılmış olmakla birlikte tüm yapıları içeren bir çalışma bugün için mevcut değildir (Açıkalın, 2019; Ekin, 2019; Sönmez, 2019; Yıldırım Güneş & Yuka, 2021, s. 115-129). Ayrıca bu çalışma ile Tanzimat'la birlikte Osmanlı'nın geçirdiği değişimin sancağa yansması kilise inşaları üzerinden değerlendirilecektir. Bu amaç doğrultusunda öncelikle Devlet Arşivleri'nde detaylı aramalar yapılarak konu ile ilgili belgeler elde edilmiştir. Ayrıca diğer kentlere ait kilise inşa ve onarımlarına dair yapılmış olan çeşitli çalışmalar incelenmiş, kentler arasındaki benzerlikler ve farklılıklar tespit edilmeye çalışılmıştır (Alemdar, 2012; Aydın, 2018; Çelebi, 2020, s. 26-451). Daha sonra gerekli izinler alınarak arazi çalışması gerçekleştirilmiştir.

Yapılan arazi çalışması ve arşiv taraması sonunda, merkez ve ilçelerde; Tanzimat'tan sonra Antalya Sancağı'nda 10 kilisenin inşa edilmiş olduğu tespit edilmiştir. Bu 10 kiliseden yedi tanesi günümüze ulaşabilmişken, diğer üç tanesi günümüze ulaşamamıştır. Bu kiliseler hakkındaki bilgilere Devlet arşivlerindeki belgeler sayesinde ulaşabiliyoruz. Günümüze ulaşamayan bu üç kiliseden; Antalya merkezde yer alan kiliselerden birisinin, bir hastane ile birlikte inşa edilmesi gündeme getirilmiş, inşa olunacak yapının ölçüleri verilmiştir. Bu bilgiler dışında, adı, yeri ya da mimarisi gibi bilgiler paylaşılmamıştır. Yapının inşa edilip edilmediği de kesin olarak belli değildir. Diğer iki kiliseden ise yine arşiv belgeleri sayesinde haberdar olmaktadır. Bugün Güzeloba ve Uncalı olarak bilinen mahallelerde eski kiliselerin üzerine yeni kiliselerin yapılması konusunda Rumlar tarafından istekte bulunulmuştur. Her ne kadar istekleri olumlu karşılanmış olsa da yine de yapıların inşa edilip edilmediği belli değildir. Bahsi geçen bu kiliseler dışında sancağın farklı bölgelerinde yer alan üç kilisenin de detaylı onarımlar geçirdiğini yine arşiv belgelerinden öğrenmekteyiz. Onarım geçiren bu kiliselerde belgeleriyle birlikte çalışma içerisinde değerlendirilmiştir.

Günümüze ulaşabilmiş yedi kilisenin bölgelere göre dağılımı şu şekildedir, Alanya'da üç adet, Kaş ve ona bağlı Kalkan'da birer olmak üzere iki adet, Antalya merkezde de iki adettir. Kaş ve Kalkan'da yer alan kiliseler bugün cami olarak kullanılmaktadır. Alanya'da yer alan üç kiliseden birisi yakın zamanda onarım görmüş ve sağlam durumdadır. Diğer ikisi ise harap vaziyettedir. Antalya merkezde yer alanlar

ise sağlam durumda olup biri müze olarak kullanılmaktadır. Yenikapı Rum Kilisesi olarak bilinen diğer yapı ise Hıristiyan cemaatin ibadetine açıktır (Harita 1).

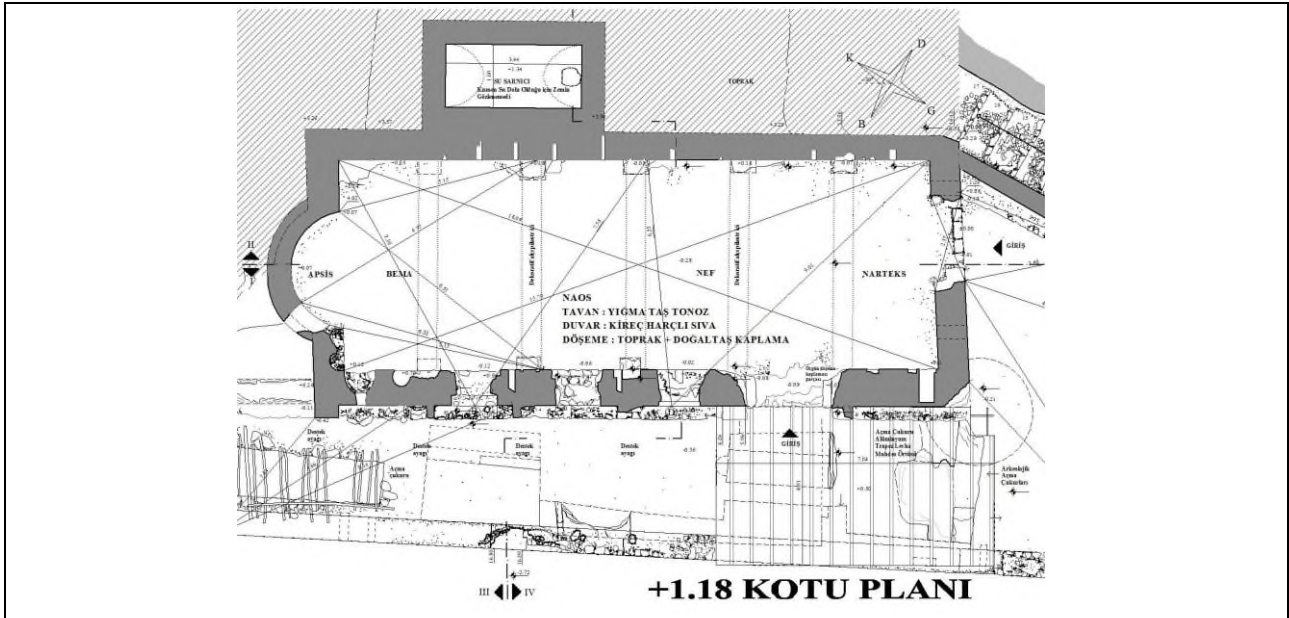

Harita 1: Günümüze ulaşan kiliselerin yerini gösteren harita (Google, 2022).

A. GÜNÜMÜZE ULAŞAN KİLİSELER

1. Alanya Hagios Konstantionos Kilisesi

Yapı, Alanya İlçesi Tophane mahallesinde yer almaktadır. Kuzeybatı-güneydoğu doğrultulu dikdörtgen bir kütteden oluşmaktadır (Fotoğraf 1, Çizim 1). Harap durumda olan kilisenin kapı ve pencere açıklıkları, beden duvarları ve örtüsünün bir kısmı yıkılmıştır. Kilisenin inşa tarihi, banisi ve mimarı bilinmemektedir.

Çizim 1: Hagios Konstantionos Kilisesi Plan (Sönmez, 2019, s. 88).

Eğimli bir arazi üzerine, moloz taş malzemeden inşa edilmiş olan yapının kalan izlerden üzerinin sivri tonoz ile örtülü olduğu anlaşılmaktadır. Güneybatı cephede, üç pencere ve bir kapı izine rastlanmaktadır. Muhtemelen yapıya giriş cephesi de söz konusu cephe olmalıdır. Kuzeydoğu cephe arazinin eğiminden dolayı toprağa yaslanmış durumdadır. Bu cephe sağır bırakılmıştır. Güneydoğu cephede ise bir adet kapı açıklığı bulunmaktadır. Kuzeybatı cephe de kuzeydoğu cephe gibi sağır olup, apsis yarım yuvarlığı beden duvarlarından dışarı taşını yapmış şekilde bu cephede görülmektedir.

Fotoğraf 1: Hagios Konstantinos Kilisesi'nin Genel Görünüğu.

Naosa giriş güneybatı ve güneydoğu cephelerde yer alan kapılardan sağlanmaktadır. Dikdörtgen planlı, tek nefli naosun üzeri sivri tonoz ile örtülüdür (Fotoğraf 2). Büyük oranda harap olmuş bu mekânda, bir galeri katının olduğuna dair izler mevcuttur. Ancak galeri katına çıkışı sağlayacak olan merdivenler günümüze ulaşamamıştır. Bema bölümünden iz kalmamakla birlikte apsis yarım daire şeklindedir. Yapı içerisinde freskoların olduğuna dair izler de mevcuttur. Ancak bugün yapıda herhangi bir süsleme unsuru bulunmamaktadır.

Fotoğraf 2: Naostan görünüşü (kuzeybatıya bakış).

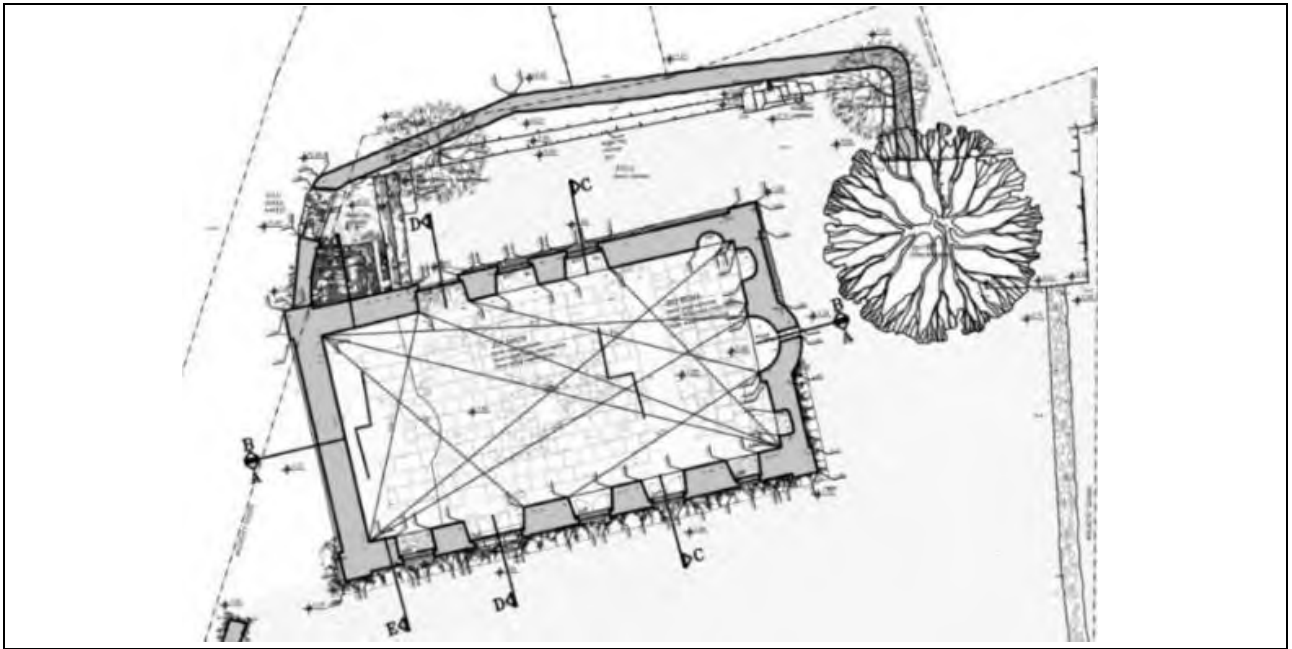
Kilise üzerinde inşa kitabesi bulunmamaktadır. Ancak yapı üzerine yapılmış olan çalışmalarda Hagios Konstantionos Kilisesi'nin 1839 yılında Rum Cemaat tarafından yapılmış olduğu bilgisi yer almaktadır (Sönmez, 2019, s. 26; Açıklan, 2019, s. 69). Bu bilgiye nereden ulaşıldıkları bilinmemektedir. Kültür envanterinde de isimsiz olarak işlenen yapı 19.yüzyıla tarihlendirilmiştir (Yeğin, 2003, s. 81). Devlet arşivlerinde yapı hakkında detaylı bilgilere ulaşılmaktadır. Buna göre R.1 Şubat 1307/ H.16 Recep 1309 yılına ait belge, Alanya'nın sur içinde konumlanan ve zaman içinde tavanı toprak olduğundan çökerek Hristiyan Rûm tebaanın ibadet etmesine engel olan Cebrail ve Aya Elena Manâstırları'nın tamiri için bölgenin Hristiyanları adına Osmanlı'ya arzihal yazan bir vekilin mektubunu içermektedir. Vekil daha fazla tehlikeli hale gelmeden tamirin toprak tavan yerine kiremitli yapılması için gerekli para olan 10000 kuruşun kendi milletlerinden zengin kişilerin yardımıyla toplandığını ve gerekli ustaların manastırları incelediklerini belirtmektedir (BOA. SD.2599/31). Daha sonra 97 kişinin isimleri ve yardım miktarları tablo halinde verilmiştir (BOA. SD.2599/31). Devamında gelen belgeden ise tamir için kullanılacak 10000 kuruşun nerelere nasıl harcanacağını listesi verilmiş ve Yorgi Usta ile Sekman Usta isimleri tamiratı yapacak ustalar olarak belirtilmiştir (BOA. SD.2599/31). Belge trafiği gerekli izinlerin bir üst makamına sevk edilmesi şeklinde devam etmektedir. Son olarak H.22 Muharrem 1310/ R.3 Ağustos 1308 (M. 16 Ağustos 1892) tarihinde Divan-ı Hümayun'da görüşülerek izinin verildiği belirtilmektedir (BOA. SD.2599/31).

Buna göre Alanya Kalesi'nde önceden inşa edilmiş olan ancak onarıma ihtiyaç duyan iki kilisenin H.1310/ M. 1892-1893 yılında onarıldığını öğrenmekteyiz. Söz konusu kiliseler belgelerde Cebrail ve Elena olarak belirtilmiştir. Cebrail adına inşa edilen kiliseler "Archangelos" olarak isimlendirilirler. Bu sebeple belgelerde geçen kiliselerden birisi Mikhail Archangelos Kilisesi olmalıdır. Elena ismiyle anılan

ise Hagios Konstantionos Kilisesi olmalıdır. İmparator Büyük Konstantin ve annesi Helena, Bizans kronolojisinde Kilise tarafından birlikte kutsanarak aziz ilan edilmiştir. Bu vaziyet Osmanlı Ortodoks cemaati tarafından da benimsenip korunarak gelenekselleşmiştir. Bu da Ortodoks kilise yortu takviminin yanı sıra kilise unvanlarında sıklıkla izlenmektedir. Kaynaklarda da söz konusu kilisenin “Helena” olarak da adlandırıldığı belirtilmektedir (Açıkalın, 2019, s. 70.) Bu belge ve bilgiler ışında yapının 1839 yılında yapıldığı ve 1892 yılında onarım gördüğü anlaşılmaktadır.

2. Alanya (H)Agios Georgios (Hıdırellez) Kilisesi¹

Yapı, Alanya İlçesi'nin 15 km. kuzeybatısında Hacı Mehmetli Köyü sınırları içerisinde yer almaktadır. Kuzey-güney doğrultuda dikdörtgen bir kütlede oluşmaktadır (Fotoğraf-3) (Çizim-2). İçten ahşap tonozla örtülü olan yapı, dıştan dört yöne eğimli kiremit kaplı kırma çatı ile kapatılmıştır. Bugün Alanya Müzesi'nde yer alan kitabesine göre 1873 yılında inşa edilmiştir.

Çizim 2: Hıdırellez Kilisesi Plan (Açıkalın, 2019, s. 235).

Yakın zamanda onarım geçirmiş olan yapı oldukça sağlam durumdadır. Üzeri sıvalı ve boyalı olan kilisenin inşa malzemesi görülememektedir. Ancak eski fotoğraflardan moloz taş malzemenin kullanılmış olduğu anlaşılmaktadır. Bunun yanı sıra, örtüde, kapı ve pencerelerde ahşap malzeme kullanılmıştır.

Kilisenin etrafı moloz taşlarla yapılmış bir istinat duvarı ile çevrilidir. Güney cephe giriş cephesidir. Bu cephede beş adet pencere yer almaktadır. Pencerelerin hepsi yuvarlak kemerlidir. Güney cephede yer alan yuvarlak kemerli, iki kanatlı bir kapı yapıya girişi sağlamaktadır. Kapının hemen üzerine derin dikdörtgen bir niş şeklinde düzenlenmiş olan kitabelik yerleştirilmiştir. Bugün orijinal

¹ Kaynaklarda Hıdırellez Kilisesi olarak geçen yapının kitabesinde (H)Agius Georgios ismi geçmektedir. Bu sebeple yapı adlandırılırken, her iki isim de kullanılmıştır.

kitabe Alanya Müzesi'nde olup, yapıda kitabenin replikası bulunmaktadır. Ancak replika nişin içini tamamıyla kaplamamakta, üst kısımda oldukça büyük bir boşluk bırakmaktadır. Yapının batı cephesinde, yuvarlak kemerli iki adet üst sıra penceresi yer almaktadır. Kuzey cephede ise iki adet yuvarlak kemerli pencere bulunmaktadır. Ayrıca biri naosa girişi sağlayan diğeri ise galeriye girişi sağlayan yuvarlak kemerli iki adet kapı bulunmaktadır. Doğu cephe sağır olup, apsis yarım yuvarlağı dışında bir detay yer almamaktadır.

Fotoğraf 3: Hıdırellez Kilisesi'nin genel görünüşü (Alanya Belediyesi, 2021).

Naosa giriş güney cephede yer alan kapıdan sağlamaktadır. Naos dikdörtgen planlı, tek nefli ve ahşap beşik tonoz örtülü olup, dokuz pencere ile aydınlatılmaktadır (Fotoğraf-4). Batı cephe iki katlıdır. Üst kat galeri olarak düzenlenmiştir. Galeriye giriş; yapının dışından, kuzey duvarda yer alan bir kapıdan sağlanmaktadır. Yapının en süslü bölümü de galeri kısmıdır. Galerinin naosa bakan kısmında bir korkuluk yer alır. Ahşap korkuluğun yüzeyi, panolara ayrılmıştır. Ayrıca alt kısmı çıtâkari tekniğinde yapılmış bir tavana sahiptir. Tavanın ortasına, sarı zemin üzerine mavi, sarı, beyaz ve kırmızı örüntüye sahip sekiz kollu yıldız applike edilmiştir. Naosun doğusunda ise bema ve apsis yer almaktadır. Bema zeminden iki basamak yükseltilmiştir. Apsis ise bema zemininden yükseltilerek niş şeklinde düzenlenmiştir. Apsisin iki yanında ise nişler yer almaktadır. Galeride yer alan panolar ve sekiz kollu yıldız dışında herhangi süsleme bir unsuru bulunmayan yapı, son derece sade bir görünüme sahiptir. Yakın zamanda onarım geçirmiş olan yapı sağlam durumdadır.

Fotoğraf 4: Naostan görünüş (doğuya bakış) (Alanya Belediyesi, 2021).

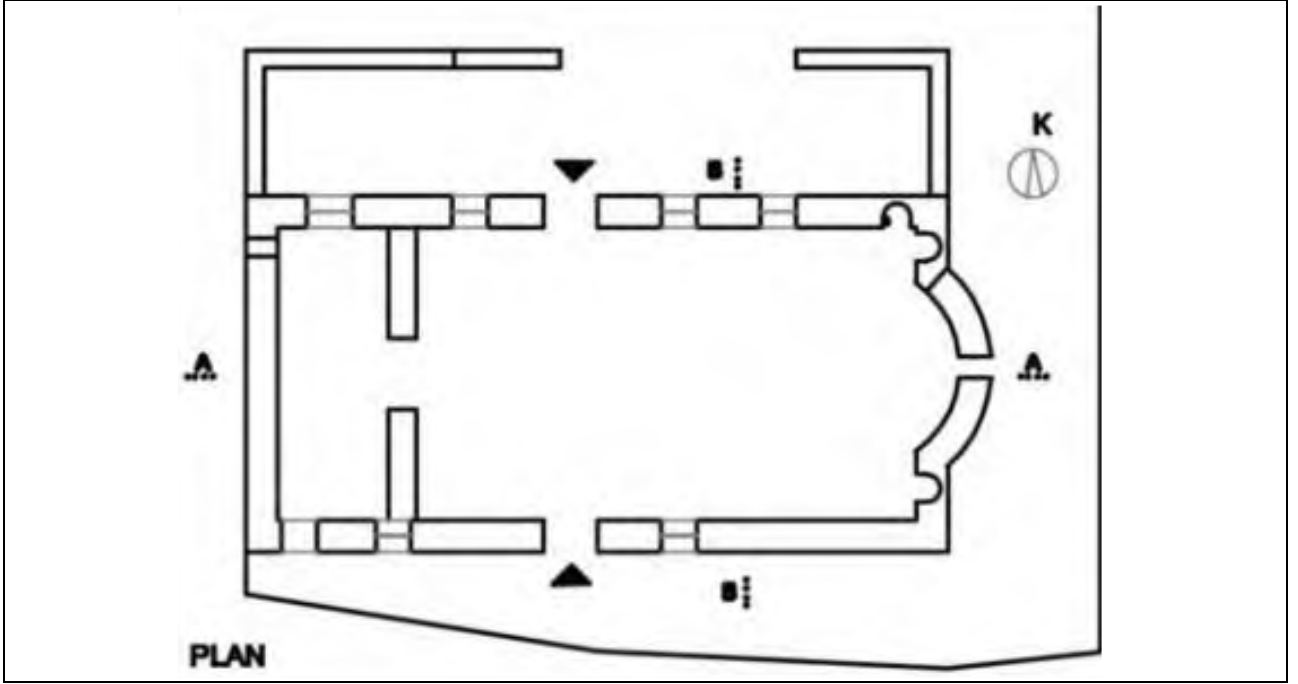
Hıdırellez Kilisesi'nin, bugün Alanya Müzesi'nde yer alan altı satırlık Karamanlıca kitabesi mevcuttur. Kitabe şu şekildedir;

*Agios Georgios Kilisesi Eskiden Beri Buradaydı
Şimdi Bu Tarihte Aziz Kilisenin Yeniden
Ortodoks Hıristiyan Karıntaşlarımızın Yardımıyla
Yapılmıştır Biz De Kilisenin Tarihinin
Bilinmesi İçin Bu Tarihi Yazdırmışım
Alanyalı Manul Oğlu Savva 23 Nisan 1873 (Ekin, 2019, s. 29.)*

Kitabeye göre eskiden beri var olan yapı 1873 yılında imece usulü ile yeniden yapılmıştır.

3. Alanya Mikhail Archangelos Kilisesi

Yapı, Alanya İlçesi Tophane mahallesinde yer almaktadır. Doğu-batı doğrultulu dikdörtgen bir kütleden oluşmaktadır (Fotoğraf-5) (Çizim-3). Harap durumda olan kilisenin kapı ve pencere açıklıkları, beden duvarlarının bir kısmı ve üst örtüsü yıkılmıştır. Kapı üzerinde yer alan yazıta göre 1888 yılında inşa edilmiştir. Mimarı ve banisi ise bilinmemektedir.

Çizim 3: Mikhail Archangelos Kilisesi (Açıkalın, 2019, s. 87).

Eğimli bir arazi üzerine, moloz taş malzemedен tek nefli olarak inşa edilen kilisenin üst örtüsü günümüze ulaşmamıştır. Yapının güney cephesi giriş cephesini oluşturmakla birlikte dikdörtgen kesitli olduğunu düşündüğümüz üç adet pencere açıklığına sahiptir. Kuzey cephede dikdörtgen bir avlu yer almaktadır. Bu cephede naosa girişi sağlayan bir kapı ile dört adet pencere yer almaktadır. Batı cephede narteks bölümü bulunmaktadır. Apsis ise doğu cephede yarım daire şeklindedir.

Fotoğraf 5: Mikhail Archangelos Kilisesi'nin genel görünüşü.

Naosa giriş güney ve kuzey cephelerde yer alan kapılardan sağlanmaktadır. Dikdörtgen planlı, tek nefli naosun örtüsü günümüze ulaşmamıştır (Fotoğraf-6). Ancak kalan izlerden hemen yanında yer alan aynı plan tipine sahip Hagios Konstantionos Kilisesi'nin durumu göz önüne alındığında, bu yapının üzeri de sivri tonoz ile örtülü olmalıdır. Ayrıca, bema bölümünden iz kalmamakla birlikte apsis yarım daire şeklindedir. Yapıda herhangi bir süsleme unsuru bulunmamaktadır.

Fotoğraf 6: Naos (doğuya bakış).

Kiliseye giriş kapısı üzerinde H.1308 tarihi okunmaktadır. Ancak yazıda meydana gelen bozulmalar nedeniyle kilise ile ilgili yapılan çalışmalarda söz konusu tarih 1838 (Sönmez, 2019, s. 34) ve 1888 (Açıklın, 2019, s. 85) olarak okunmuştur. Yine kültür envanterinde de kilise 1888 yılına tarihlendirilmiştir (Yeğin, 2003, s. 82). Devlet arşivlerinde yapı hakkında detaylı bilgilere ulaşılmaktadır. Buna göre R.1 Şubat 1307/ H.16 Recep 1309 yılına ait belge, Alanya'nın sur içinde konumlanan ve zaman içinde tavanı toprak olduğundan çökerek Hristiyan Rûm tebaanın ibadet etmesine engel olan Cebrail ve Aya Elena Manâstırları'nın tamiri için bölgenin Hristiyanları adına Osmanlı'ya arzuhal yazan bir vekilin mektubunu içermektedir. Vekil daha fazla tehlikeli hale gelmeden tamirin toprak tavan yerine kiremitli yapılması için gerekli olan 10000 kuruşun kendi milletlerinden zengin kişilerin yardımıyla toplandığını ve gerekli ustaların manastırları incelediklerini belirtmektedir (BOA. SD.2599/31). Daha sonra 97 kişinin isimleri ve yardım miktarları tablo halinde verilmiştir (BOA. SD.2599/31). Devamında gelen belgeden ise tamir için kullanılacak 10000 kuruşun nerelere nasıl harcanacağına listesi verilmiş ve Yorgi Usta ile Sekman Usta isimleri tamiratı yapacak ustalar olarak belirtilmiştir (BOA. SD.2599/31). Belge trafiği gerekli izinlerin bir üst makamına sevk edilmesi şeklinde devam etmektedir. Son olarak H.22 Muharrem 1310/ R.3 Ağustos 1308 tarihinde Divan-ı Hümayun'da görüşülerek izinin verildiği belirtilmektedir (BOA. SD.2599/31).

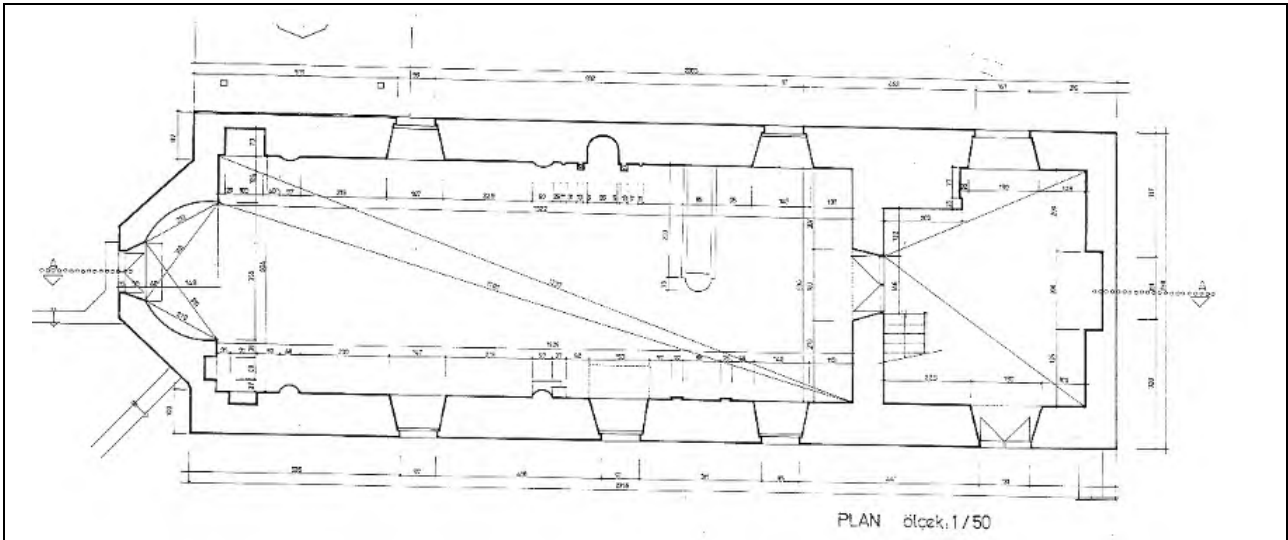
Buna göre Alanya Kalesi'nde önceden inşa edilmiş olan ancak onarıma ihtiyaç duyan iki kilisenin H.1310/ M. 1892-1893 yılında onarıldığını öğrenmekteyiz. Söz konusu kiliseler belgelerde Cebrail ve Elena olarak belirtilmiştir. Başmelekler adına inşa edilen kiliseler "Archangelos" olarak isimlendirilirler.

Archangelos/Archangeloi ya da Türkçe karşılığıyla baş melek/ler Hıristiyan dogmatik literatürde kutsanan bir melek grubudur. Bizans/Ortodoks mimarlık kültüründe bunlardan Gabriel ve Mikhael Raphael'e kıyasla çok daha sık kilise/şapel unvanlarında izlenir. Bu ikisinden de daha çok tercih edilen Mikhael olmuştur. Hatta öyle ki Bizans literatüründe Archangelos unvanının çoğu zaman zımnen sadece Mikhael'i işaret ettiğine dönük yerleşik bir kabulden bahseden araştırmacılar bulunmaktadır (Kazhdan & Sevchenko, 1991, s. 155).

Bu sebeple belgelerde geçen kiliselerden birisi Mikhail Archangelos Kilisesi olmalıdır. Elena ismiyle anılan ise Hagios Konstantionos Kilisesi olmalıdır. Çünkü kaynaklarda söz konusu kilisenin "Helena" olarak da adlandırıldığı belirtilmektedir (Açıkalın, 2019, s. 70). Bu belge ve bilgiler ışında kilisenin inşa tarihi hakkında verilen tarihlerden 1838 yılı mümkün görünmemektedir. Yanında bulunan Hagios Konstantionos Kilisesi 1839 yılında yapılmış ise hemen bir sene sonra aynı yerde ikinci bir kilisenin inşası mümkün görünmemektedir. 1888 tarihi inşası için daha uygun görünmektedir. 1888 yılında inşa edilen kilise 1892-1893 yıllarında Hagios Konstantionos Kilisesi ile birlikte onarılmış olmalıdır. Kilisenin inşa edilmesinin üzerinden henüz kısa bir süre geçmiş olmasına rağmen neden onarıma ihtiyaç duyduğu bir soru olarak karşımıza çıkmaktadır. 1856 Islahat Fermanı ile birlikte gayrimüslimlere tanınan haklar çerçevesinde böyle bir imkândan yararlanmak istemiş olabilirler. Ayrıca yakın mesafede bulunan Hagios Konstantionos Kilisesi'nin onarımı gündeme gelmişken, bu kilisenin de bazı eksikliklerinin tamamlanması, bozulan kısımlarının onarılması için bu durumu değerlendirmiş olmalıydılar.

4. Kalkan Meryem Ana Kilisesi (Mustafa Kocakaya Cami)

Yapı, Kaş ilçesinin 43 km batısında yer alan Kalkan beldesinde yer alır. Kiliseden camiye dönüştürülmüş olan eser, doğu- batı doğrultulu dikdörtgen bir küteden oluşmaktadır (Fotoğraf 7) (Çizim 4). Üzerinde inşa kitabesi bulunmayan yapı, müftülüğün koymuş olduğu levhaya göre 1934 yılında camiye çevrilmiştir.

Çizim 4: Kalkan Meryem Ana Kilisesi planı (Vakıflar Genel Müdürlüğü).

Fotoğraf 7: Kalkan Meryem Ana Kilisesi'nin genel görünüşü.

Yapı, bugün tamamıyla sıvalı ve boyalıdır. Ancak yapı hakkında bilgi veren Antalya Kültür envanterinde inşa malzemesinin taş olduğu bilgisi yer almaktadır (Turan & Özcan, 2004, s. 177). Yapının güneybatı köşesinde kesme taş malzemeden olduğunu düşündüğümüz bugün üzeri sıvalı ve boyalı olan tek şerefeli bir minare bulunmaktadır. Beden duvarlarının üzerinde kare bir kaide üzerinde yükselen minarenin kalan izlerden çan kulesinin yerine yapıldığı anlaşılmaktadır. Kilise büyükçe bir avlu içerisinde yer almaktadır. Avlu içerisinde erken döneme tarihlendirilebilecek bir de şapel bulunmaktadır. Eserin üzeri tonoz ve kubbe ile örtülüdür. Kuzey cephede, alt kotta dikdörtgen formlu iki adet pencere yer almaktadır. Pencereilerin üzerinde üçgen formlu çökertme alanlar bulunmaktadır. Ayrıca, nartekse ait bir adet düz lentolu alt sıra penceresi de bu cephede görülmektedir. Üst kotta birisi kasnak üzerinde olmak üzere dört adet pencere yer almaktadır. Doğu cephede, çokgen formlu apsis duvarı görülmektedir. Apsis duvarına bir kapı açılarak yapıya giriş buradan sağlanmıştır. Güney cephe kuzey cephe ile simetriktir. Cephenin ortasına dikdörtgen formlu, sütüncelerle sınırlandırılmış bir kitabelik yerleştirilmiştir. Kitabelikte: "Koca Mustafa Cami 7.12.1934 Koca Mustafa Oğlu Mustafa Kocakaya" yazmaktadır. Ancak kitabeliğin sıvalı olması, bulunduğu yer ve şekli göz önüne alındığında burasının aslında kilisenin inşasına ait bilgilerin yer aldığı inşa kitabesine ait olduğu ve bir onarım sırasında bugünkü şeklini aldığını düşündürmektedir. Güney cephede iki basamakla ulaşılan yuvarlak kemerli bir kapı görülmektedir. Kapı bugün kapalı olmakla birlikte yapıya girişin sağlandığı ana kapılardan biri olmalıdır. Batı cephede üst sırada dört adet pencere görülmektedir. Naos bölümüne doğu cephede yer alan, düz lentolu, üzerinde üçgen çökerme alana sahip, ahşap kapıdan girilmektedir. Doğu-batı doğrultulu dikdörtgen planlı naos, beş adet alt sıra penceresi ile kubbe kasnağına açılmış sekiz adet pencere ile aydınlatılmaktadır (Fotoğraf 8). Kubbeye geçişler pandantifler ile sağlanmıştır. Naos bölümünün üzeri kubbenin yanı sıra çapraz tonozla örtülerek iki farklı üst örtü sistemi oluşturulmuştur. Güney duvara camiye dönüştürülürken yarım yuvarlak formlu, mermer sütüncelerle sınırlandırılmış bir mihrap yerleştirilmiştir. Mihrabın hemen yanında da beton bir minber yer almaktadır. Doğu cephede yarım daire planlı apsis bölümü dikkati çekmektedir. Apsis duvarına bir kapı açılarak yapıya giriş buradan sağlanmıştır.

Fotoğraf 8: Naostan genel görünüş (batıya bakış).

Batı cephede ise, narteksten naosa girişi sağlayan esas kapı bulunmaktadır. Ancak bugün bu kapı kapalı olup, narteks kısmına ulaşamamaktadır. Aynı cephede bir de galeri yer almaktadır. Galerinin orta kısmı bir balkon gibi düzenlenerek dışarı taşırılmıştır. Üzeri çapraz tonoz ile örtülüdür. Naosun kuzey duvarında diğer pencerelerden farklı olarak daha yüksek ve daha küçük bir pencere dikkati çekmektedir. Söz konusu bu pencerenin yanında yer alan duvara gömülü sütun üzerinde kalan izler incelendiğinde bu kısmın ambon olduğunu düşünmekteyiz. Ambon olarak nitelendirdiğimiz kısmın batı yanında üçgen alınlıklı, sütuncelerle sınırlanmış bir bölüm yer almaktadır. Bu kısım ikonaların sergilendiği bir alandır. Kubbede kalan izlerden yapının içinde çeşitli süslemelerin olduğunu, ancak yapı camiye çevrilirken üzerleri kapatıldığını söyleyebiliriz. Ayrıca yapıya ait eski fotoğraflarda içerisine camiye dönüştürülürken yapılmış çeşitli kalemşi süslemelerin olduğu görülmektedir. Söz konusu süslemeler bugün mevcut olmayıp, yapının içi tamamen sıvalı ve boyalıdır (Fotoğraf 9).

Fotoğraf 9: Yapıya ait eski fotoğraf (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi).

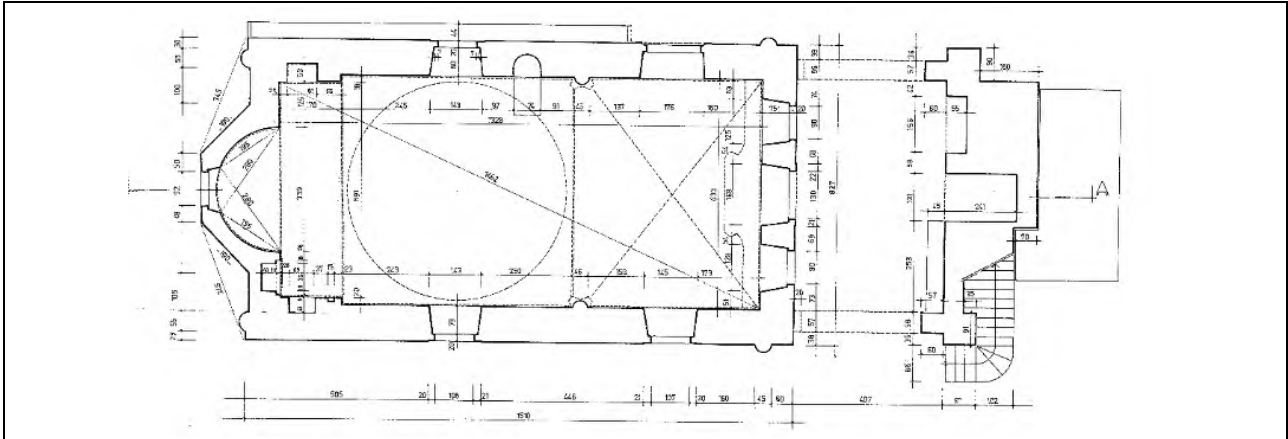
Yapının üzerinde inşa tarihini verecek herhangi bir kitabe bulunmamaktadır. Ancak Kalkan merkezde, kiliseye ait olan çanın bir parkta sergilendiği söylenmektedir. Çanın sergilendiği sergi

alanında yer alan tanıtım levhasına göre, “yılları arasında inşa edilmiş olan Meryem Ana Kilisesi’ne aittir. Çan 1897 yılında Ionias Apostolou tarafından yapılmıştır” bilgisi yer almaktadır. Kalkan belediyesinin bu bilgiye nereden ulaştığı bilinmemektedir. Ancak Meryem Ana Kilisesi’nin inşa sürecini Devlet arşivlerinden sürebilmekteyiz. Buna göre 8 Zilkade 1308 yılında başlayan yazışmalarda “Meryem Ana Kilisesi’nin izinsiz yapıldığı” hususu üzerinde durulmaktadır (BOA, ŞD.2559/24). Söz konusu belgeye göre, “18*9 ve 18 zira yüksekliğinde olan yapının arazisi 1308 yılından yedi sene önce 470 kuruşa alınmıştır. İane ile inşa edilmiş olan kilisenin çevresinde yedi islam hanesi bulunmaktadır”. Devamında gelen belgeler yine yapının kaçak olarak yapılma konusunu içermekte ve 1.3.1308 ile 9.3.1308 tarihlerini taşımaktadır (BOA, MV. 58/63; BOA, İ.MMS.116/4982). Yapı hakkında son belge ise 17.5.1308 tarihini taşımakta ve “Meryem Ana Kilisesi’ne yakın “yedi İslam hanesinin bulunması”, Osmanlı’nın o mntıkada kilise inşa ettirmemesi için geçerli bir neden olarak gösterilmektedir. Nihayetinde inşanın gerçekleşmesi de devletin izniyle değil, bölgedeki Osmanlı görevlilerinin sorumsuzluğu ve suiistimalleri nedeniyle gerçekleşmiştir. Bu doğrultuda Osmanlı, kiliseye ruhsat vermenin kanunlara aykırı olduğunu düşünmesine rağmen, daha önce böyle birkaç örnek daha yaşanıp bir şekilde izin verildiği için yine izin-ruhsat vermek durumunda kalmıştır. Fakat böyle izinsiz ve İslam ahalsinin durumunu gözetmeden inşa olunan kilisenin, orada inşa edilmesine göz yuman memurlara da ceza uygulanması kararı alınmıştır” bilgisini içermektedir (BOA, DH.MKT.1792/36).

Tüm bu bilgiler ışığında Kalkan Meryem Ana Kilisesi H.1308/ M. 1890-1891 yılları arasında resmi bir izin olmadan inşa edilmiştir. Ancak devlet, içinde bulunduğu durum ve dönemin şartları sebebiyle izinsiz inşaata ses çıkaramamış ve ruhsat vermek zorunda kalmıştır.

5. Kaş Yeni Cami (Kilise Camisi – Eski Rum Kilisesi)

Yapı, Kaş ilçe merkezinde Belediye Mahallesinde bulunmaktadır. Kiliseden camiye dönüştürülmüş olan eser, doğu-batı doğrultulu dikdörtgen bir kütleden oluşmaktadır (Fotoğraf 10, Çizim 5). Üzerinde yer alan kitabeğe göre 1866 yılında kilise olarak inşa edilmiştir. 1963 yılında ise camiye dönüştürülmüştür².

Çizim 5: Kaş Yeni Cami planı (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi).

² Vakıflar Genel Müdürlüğüne ait 07.08.01/2 numaralı eski eser fişinde yapının camiye dönüştürülme tarihi verilmiştir.

Fotoğraf 10: Kilisenin genel görünüşü

Yapı, bugün tamamıyla sıvalı ve boyalıdır. Ancak yapı hakkında bilgi veren Antalya Kültür envanterinde inşa malzemesinin moloz ve kesme taş olduğu bilgisi yer almaktadır (Eren & Kırmızı, 2004, s. 162). Yapının güneybatı köşesinde kesme taş malzemeden tek şerefeli bir minare bulunmaktadır. Avlu içerisinde bugün Kur'an Kursu olarak kullanılan Papaz Evi ve kutsal ekmeği pişirmek için kullanılan fırın yer almaktadır. Eserin üzeri tonoz ve kubbe ile örtülüdür. Kuzey cephede, alt kotta üçgen alınlıklı dikdörtgen formlu iki adet pencere, üst kotta birisi karnak üzerinde olmak üzere üç adet pencere yer almaktadır. Ayrıca bu cephede galeri bölümüne ulaşımı sağlayan merdivenlerde bulunmaktadır. Doğu cephede, üç cepheli apsis duvarı görülmektedir. Apsis duvarına bir adet üçgen alınlıklı kemerli pencere açılmıştır. Apsisin hemen üzerinde yuvarlak bir pencere bulunur. Güney cephede diğer pencerelerle aynı özelliklere sahip bir adet pencere bulunmaktadır. Ayrıca bugün pencereye dönüştürülmüş bir adet kapı da bu cephede görülmektedir. Sütuncelerle sınırlandırılmış olan kapı yuvarlak kemerli olup hemen üzerinde dikdörtgen bir çerçeve içerisinde beş satırlık Rumca inşa kitabesi yer almaktadır. Kitabe şu şekildedir:

"Bu Ev Kasım'da tüm Dindar ve Ortodoks Hristiyanların Pahasına ve Katkıda Bulunanlarla 1866'da Evangelistlerce Yeniden Yapıldı (İsimplendirildi)"³

Batı cephede ise tek bölümlü bir narteks bulunmaktadır. Narteksin üzeri ahşap, düz örtü ile örtülü olup, naos kısmına da bu bölümün doğu duvarına açılmış olan yuvarlak kemerli basit kapıdan girilmektedir. Kapının iki yanında dikdörtgen formlu iki adet pencere yer almaktadır. Ayrıca kapının üst kısmına "*Sahibül Hayrat 1963 Mehmet Çukurbağlı*" şeklinde bir kitabe yerleştirilmiştir. Narteksin batısında ise muhdes bir mekân yer almaktadır.

Doğu-batı doğrultulu dikdörtgen planlı naos, yedi adet alt sıra penceresi ile kubbe kasnağına açılmış sekiz adet pencere ile aydınlatılmaktadır (Fotoğraf-11). Kubbeye geçişler pandantifler ile sağlanmıştır. Naos bölümünün üzeri kubbenin yanı sıra çapraz tonozla örtülerek iki farklı örtü sistemi

³ Kitabeyi okuyan kıymetli arkadaşım Dr. Hamdi KAN'a teşekkür ederim.

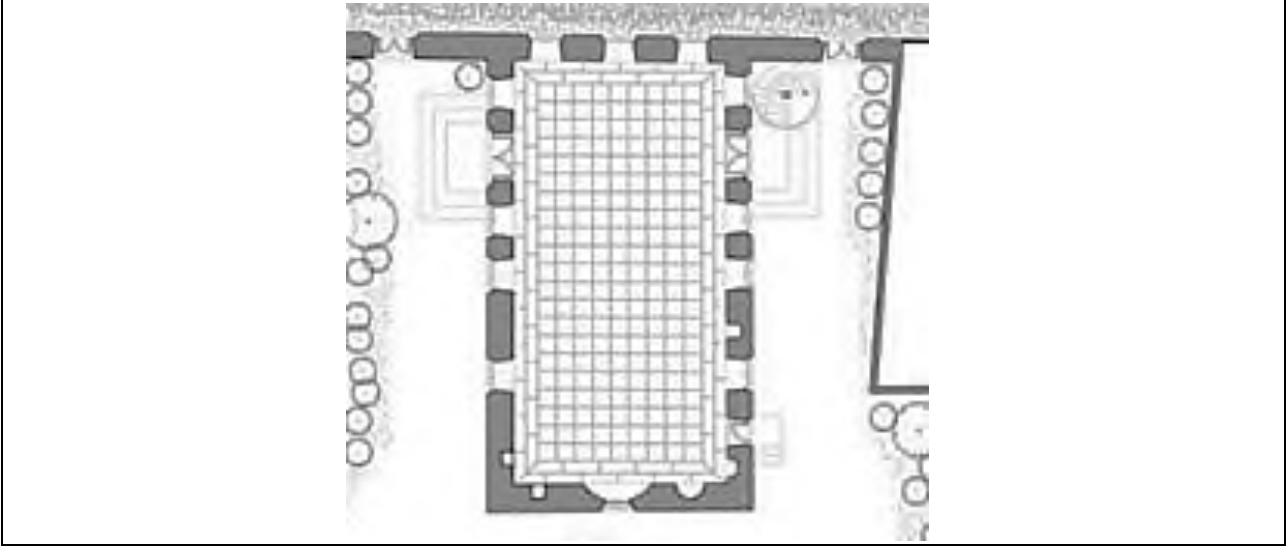
oluşturulmuştur. Güney duvara camiye dönüştürülürken yarım yuvarlak formlu basit bir mihrap ile mihrabın yanına betondan bir minber yerleştirilmiştir. Doğu cephede yarım daire planlı apsis bölümü dikkati çekmektedir. Apsisin yanında bir niş yer almaktadır. Ayrıca güney duvarın doğu köşesinde merdivenlerle ulaşılan bir vaaz kürsüsü ile batı cephede galeri görülmektedir. Galeri üç pencere ile aydınlatılırken, orta kısmı bir balkon gibi düzenlenerek dışarı taşırılmıştır. Yapı sade bir düzenlemeye sahip olup mahfil alt kotundan başlayıp harimin içini apsis yuvarlağına kadar dolaşan silme ile pencere üstlerine yerleştirilmiş olan alçı çiçek motiflerinden başka bir detay yer almaz. Ancak pandantiflerin üzerinde, kubbe eteğinde ve tonozun üzerinde yer alan madalyonlar dikkati çekmektedir. Söz konusu madalyonların içi yapı kilise iken birtakım resimlere sahip olmalıdır. Ancak 1963 yılında camiye dönüştürülünce resimlerin üzeri kapatılmış olmalıdır.

Fotoğraf 11: Naostan görünüş (doğuya bakış).

6. Muratpaşa (H)Agios Georgios Kilisesi

Yapı, Antalya merkezde, Kaleiçi Barbaros mahallesinde yer almaktadır. Doğu-batı doğrultulu dikdörtgen bir kütleden oluşmaktadır (Fotoğraf-12) (Çizim-6). Sağlam durumda olan kilise Suna İnan Kırış Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Merkezi'nin bünyesinde müze olarak kullanılmaktadır. Yapı üzerinde bulunan inşa kitabesine göre 1863 yılında Hristiyan cemaatin yardımları ile inşa edilmiştir. Mimarı ise yine kitabeye göre Nikolaos Kuşoğlu'dur.

Çizim 6: Agios Georgios Kilisesi planı (Sinan Genim, 2021).

Fotoğraf 12: Kilisenin genel görünüşü (güney cepheye bakış).

Kaleiçi'nde yer alan kilisenin etrafı yapılarla sarılmış durumdadır. Doğusunda yine aynı araştırma merkezine bağlı geleneksel bir Antalya konutu yer almaktadır. Kilisenin güney cephesinde, naosa girişi sağlayan yuvarlak kemerli bir kapı ile birlikte dört adet alt sıra, beş adet de üst sıra penceresi yer almaktadır. Batı cephede üç adet yarım daire kemerli pencere bulunmaktadır. Kuzey cephe, güney cephe ile simetrik olup naosa giriş kapısının yanı sıra dört adet alt sıra, beş adet de üst sıra penceresi bulunmaktadır. Doğu cephede ise yarım daire bir apsis kütle ve bunun merkezine yerleştirilmiş bir

adet pencere dikkati çekmektedir. Bugün tamamıyla sıvalı ve boyalı olan yapının eski fotoğraflarından kesme taş malzemedен inşa edildiği ve örtüsünün bağdadi çatı olduğu görülmektedir (Sinan Genim, 2021). Kilisenin üzeri günümüzde içten beşik tonoz, dıştan kiremit kaplı çatı ile örtülüdür.

Naosa giriş kuzey ve güney cephelerde yer alan yuvarlak kemerli kapılardan sağlanmaktadır. Güneydeki mermer kapının yuvarlak kemerinin üst kısmı üç kademeli olarak düzenlenmiştir (Fotoğraf-13). Kemer alınlığı iki yandan üç basamak halinde profilli olarak içe doğru daralıp yükselerek ortadaki sivri bir kemerle sonlandırılmıştır. Alınlık kısmında üç adet motif yer almaktadır. Kemer üzengi taşının hemen üstünde yer alan kabartmada, Agios Georgios'un at üzerinde ejderhayı mızrağıyla öldürmesi işlenmiştir. Bu figürün hemen üzerine dokuz satırlık Karamanlıca inşa kitabesi yerleştirilmiştir. Kitabe şu şekildedir (Ekin,2019, s. 37) (Fotoğraf-13):

*Baş Diyakos Kaisarios Tuzcuoğlu ve Ustası Nikolaos Kuşoğlu
Ve
PP Bina Sorumlusu Hacı Strati Döneminde
Bu Agios Georgios Kilisesi
Evelinden Var İdi Harap Olacağından Antalyada
Bulunan Hristiyanların Yardımları
İle Yapılmıştır
O Büyük Şehit
Agios Georgios
1863*

Fotoğraf: Agios Georgios Kilisesi'nin güney kapısı.

Ayrıca Agios Gergios figürünün her iki yanında alt seviyede simetrik olarak yerleştirilmiş iki melek figürü yer almaktadır. Her iki melek de oturur vaziyette tasvir edilmiştir. Kuzeydeki mermer kapı ise güney kapı ile benzer özellikleri göstermekle birlikte, kemer alınlığı iki yandan iki basamak halinde

profilli olarak ie doğru daralıp yükselerek ortada yuvarlak kemerle sonlanmaktadır (Fotoğraf-14). Yine at üzerinde elindeki mızrağı ile ejderhayı öldüren (H)Agios Georgios yer alırken çevresine serafim figürleri ile yaşam ağacını hatırlatan floral motifler yerleştirilmiştir. (H)Agios Georgios figürünün alt kısmına ise iki satırlık inşa kitabesi işlenmiştir. Kitabe şu şekildedir (Ekin, 2019, s. 37):

*O büyük Şehit
Agios Georgios 1863*

Fotoğraf 14: Agios Georgios Kilisesi'nin kuzey kapısı.

Doğu-batı doğrultulu, tek nefli naos 22 pencere ile aydınlatıldığı için oldukça ferahdır (Fotoğraf-15). Naosun batı yönünde bir galeri yer almaktadır. Galeriye dışarıdan kuzey cephenin kuzeybatı köşesine yerleştirilmiş olan döner merdiven ile ulaşılmaktadır. Naosa bakan kısmı bir balkon gibi düzenlenmiş olup toplamda dört pencere ile aydınlatılmaktadır. Kuzey cephede, yarım daire şeklinde düzenlenmiş ve üst kote yerleştirilmiş ambon yer almaktadır. Bu bölüme niş içine yerleştirilmiş bir merdiven ile ulaşılmaktadır. Doğu cephede yarım daire planlı apsis yer almaktadır. Apsisin merkezine bir adet pencere yerleştirilmiştir. Kuzey köşesinde ise yuvarlak kemerli bir niş bulunmaktadır.

Fotoğraf 15: Naostan görünüşü (doğu cepheye bakış).

Kilisede giriş kapısı üzerinde yer alan kabartmalar dışında, naos bölümünde, pencere üstlerinde kalemşi tekniğinde süslemeler görülmektedir. Ayrıca naosun üzerini örten beşik tonoz, panolara ayrılmış ve panoların merkezine mavi-gri renkli madalyonlar yerleştirilmiştir.

7. Antalya Agios Alypios (Yeni Kapı Rum) Kilisesi⁴

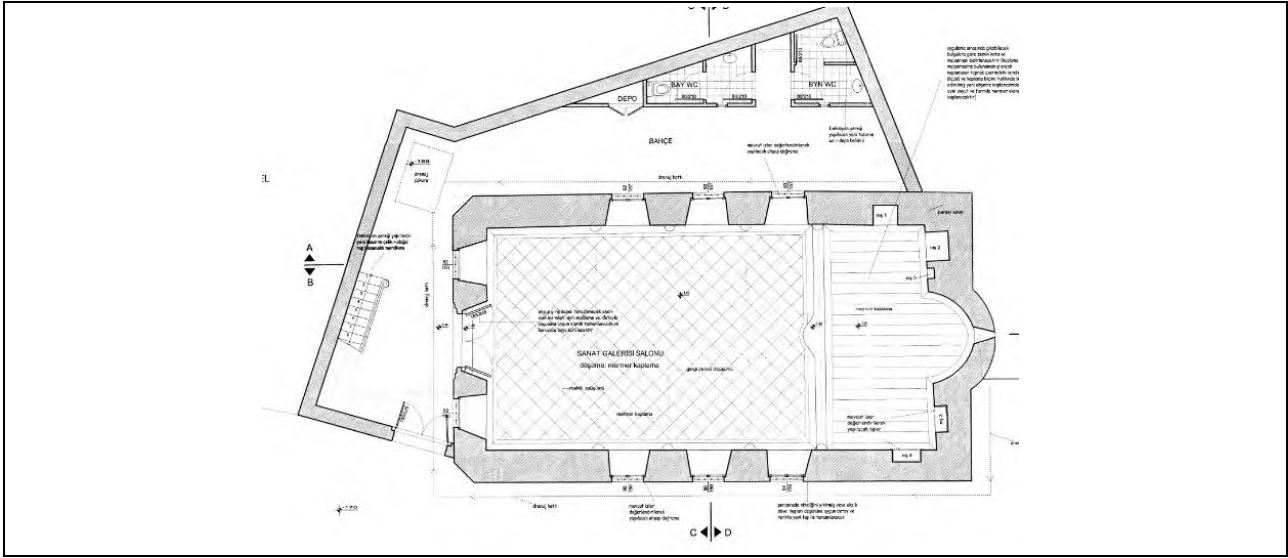
Yapı, Antalya merkezde, Kaleiçi Kılıçarslan mahallesinde yer almaktadır. Güneydoğu-kuzeybatı doğrultulu dikdörtgen bir kütlede oluşmaktadır (Fotoğraf-16) (Çizim-7). Sağlam durumda olan kilise Hıristiyan cemaatin ibadetine açıktır. Yapı üzerinde bulunan inşa kitabesine göre 1843-44 yılında Efstratios Kyriaku, Efraim ve Dimitri Danielloğulları tarafından inşa ettirilmiştir.

Kaleiçi'nde yer alan kilisenin etrafı yapılarla sarılmış durumdadır. Sadece giriş cephesi olan güney cephesinin önü açık vaziyettedir. Moloz taş malzemeden inşa edilmiş olan yapının beden duvarlarına ahşap hatıllar yerleştirilmiştir. Ayrıca; kapı ve pencereler ile galeri bölümünde ahşap malzeme kullanılmıştır. İçten beşik tonoz ile örtülü yapı, dıştan iki yöne eğimli kiremit kaplı çatı ile kapatılmıştır.

Kilise yüksek duvarlarla çevrili bir avluya sahiptir. Avluya giriş, güney cephede yer alan yuvarlak kemerli ahşap kapıdan sağlanmaktadır. Kapının üzerinde mermer bir levha üzerinde haç ile bazı Rumca harfler yazılmıştır. Cephede ayrıca dikdörtgen formlu üç adet pencere bulunmaktadır. Söz konusu cephenin saçak altında beyaz zemin üzerine mavi renkli bitkisel kalemşi süslemeleri dikkati çekmektedir. Avluya girildikten sonra; batı cephede, naosa girişi sağlayan yuvarlak kemerli bir kapı görülmektedir. Kapının iki yanında yuvarlak kemerli iki adet pencere ile bir adet üst sıra penceresi yer almaktadır. Bu cephede ayrıca galeri bölümüne çıkışı sağlayan merdivenler bulunmaktadır. Kuzey

⁴ Kaynaklarda Yenikapı Rum Kilisesi olarak geçen yapının kitabesinde Agios Alypios ismi geçmektedir. Bu sebeple yapı adlandırılırken, her iki isim de kullanılmıştır.

cephede dikdörtgen formlu üç adet pencere bulunmaktadır. Doğu cephenin büyük bir kısmı yapının yanına inşa edilmiş olan sivil mimarlık örneği ile kapatılmıştır.

Çizim 7: Yeni Kapı Rum Kilisesi planı (Nejat Üreğen).

Fotoğraf 16: Yeni Kapı Rum Kilisesi'nin genel görünüşü (güney cepheye bakış).

Naosa giriş batı cephenin merkezine yerleştirilmiş, iki kademeli dikdörtgen bir bordür ile çerçeveslenmiş, kesme taştan, üç kademeli bir profile sahip, yuvarlak kemerli kapı ile sağlanmaktadır. Giriş kapısının naosa bakan iç kısmında inşa kitabesi bulunmaktadır. Rumca ve Karamanlıca olarak yazılan kitabe şu şekildedir⁵:

*Bu Cümleten Faziletlü ve Azizetlü Eklesia Agios Alypios ismine yapıldı.
Hevesli çalışmasıyla birlik masrafyan...*

⁵ Kitabeyi okuyan Kilise Cemaatinden Serafim Gökkuş'a teşekkür ederim.

...Rağbetlü X (Hacı) Efstratios Hacı Kyriaku ve Hacı Efraim, Hacı Dimitrian Danieloğulları
Temel 1843 Tekmil oldu 1844

Doğu-batı doğrultulu, tek nefli naos sekiz pencere ile aydınlatılmaktadır (Fotoğraf-17). Batı cephede, galeri yer almaktadır. Galeriye giriş dışarıdan olup, kapısının yanına yerleştirilmiş olan döner merdiven ile ulaşılmaktadır. Dikdörtgen planlı bu bölüm ahşap malzemedan inşa edilmiş olup, tek bir pencere ile aydınlatılmaktadır. Naostan bemaya geçiş bir basamak ile sağlanmıştır. Onarımlar sırasında yapıya ahşap bir templon eklenmiştir. Kilisenin apsisi dışa taşkın, dairesel planlıdır. Apsisin kuzeydoğu tarafında farklı büyüklüklerde dört adet niş bulunmaktadır.

Fotoğraf 17: Naostan görünüş (doğu cepheye bakış).

Yenikapı Rum Kilisesi bugün oldukça zengin süsleme programına sahiptir. Naosta pencerelerin üzerlerinde alçı malzemedan bitkisel motifli madalyonlar yer almaktadır. Her bir madalyonun içerisine ise aziz tasvirleri yerleştirilmiştir. Yakın zamanda eklenmiş olan aziz resimleri orijinal değildir. İbadete açık olan kilisede çok sayıda ikona yer almaktadır. Üzerinde inşa kitabesi bulunan yapının 1843 yılında inşasına başlanmış, 1844 yılında tamamlanmıştır. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri'nde ise kilise ile ilgili bir belgeye rastlanmamıştır.

B. GÜNÜMÜZE ULAŞAMAYAN KİLİSELER

1. Antalya Kilise ve Hastane

Devlet arşivlerinden elde edilen belgelerden öğrendiğimiz kadarıyla 1865 yılında Antalya merkezde bir kilise ve gayrimüslimler için bir hastane inşa edilmesi hususu görüşülmüştür (BOA, C.ADL. 95/5727). Belgede kilise üzerinde fazlaca durulmuştur. "Rum tebaanın mabetleri olmadığından 23 metre boyunda, 14 metre genişliğinde ve 9 metre yüksekliğinde olacak şekilde kale dışında bir kilise ve bir hastane

inşa edilmesi" şeklinde belgede belirtilmiştir. Belgede geçen kilisenin adı ya da tam olarak nereye yapıldığı, hatta yapılıp yapılmadığı belli değildir.

2. Antalya Aya Anderya Kilisesi

Antalya merkezde bugün Güzeloba Mahallesi olarak bilinen yerde (belgede Çirkinoba olarak ifade edilmektedir) gayrimüslim halk tarafından "eski kiliselerinin yerine 20 zira uzunluğunda, 15 zira genişliğinde ve beş zira boyunda yeni bir kilise inşası talep etmişlerdir. Belgeye göre bu istekleri geri çevrilmemiştir" (BOA, C.ADL. 65/3930). Belge daha fazla detay vermemektedir. Bu sebeple istekleri geri çevrilmemiş olsa bile inşaatın akıbeti net değildir.

3. Antalya Meryem Ana Kilisesi

Antalya merkezde bugün Uncalı Mahallesi olarak bilinen yerde gayrimüslim halk tarafından "eski kiliselerinin yerine 20 zira uzunluğunda, 15 zira genişliğinde ve beş zira boyunda yeni bir kilise inşası talep etmişlerdir." (BOA, C.ADL.65/3930) Belgeye göre bu istekleri geri çevrilmemiştir. Burada önemli olan husus, belgenin tarihidir. 1874 tarihli belge, hem bahsi geçen yerde daha önceden de bir kilisenin bulunduğunu göstermekte hem de Osmanlı'nın Tanzimat Fermanı ve Islahat Fermanı ile birlikte gayrimüslim inşalarına daha anlayışlı yaklaştığını düşündürmektedir.

C. KİLİSE ONARIMLARI

1. Alanya Kilise

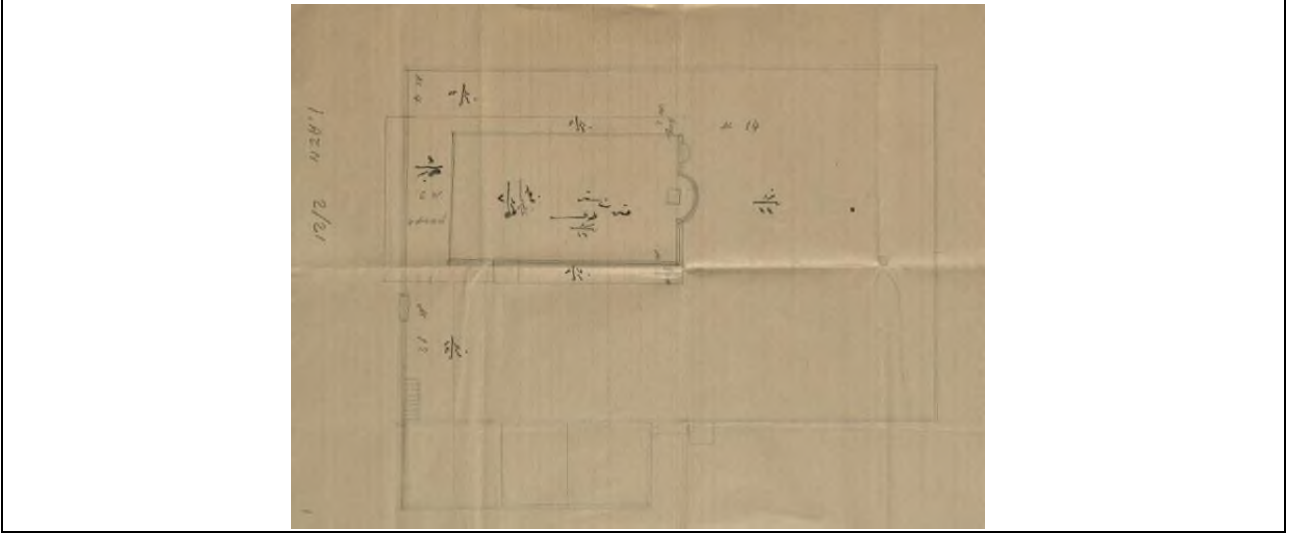
Alanya'da hangi kilise olduğu anlaşılamayan bir Rum kilisesinin 1892 yılında tamir edilmesi isteği belgelere yanmıştır. Belge bu bilgi ile sınırlı olup, fazlaca bir detay vermemektedir (BOA, BEO.78/5777).

2. Demre Rum Kilisesi

Devlet arşivlerinde yer alan 17 Ağustos 1879 tarihli bir belgede; "Demre'de yer alan bir Rum kilisesinin halk tarafından tamir ettirildiği ancak yasalara aykırı olduğu gerekçesiyle şikâyet edildiği" belirtilmektedir. Yapılan incelemelerde tamiratın yasaya aykırı bir durumunun olmadığı anlaşılmıştır (BOA, Y.PRK. AZN.1/15). Teke Mutasarrıfı bölge Rumlarının kötü bir harekete maruz kalmamasını istemiştir. Burada dikkati çeken iki husus vardır: birincisi, 1879 yılında Demre'de bugün olmayan bir Rum kilisesinin bulunduğu; ikincisi ise mutasarrıfın gayrimüslim halkın haklarını gözetiyor olmasıdır.

3. Finike Aya İstiradi Kilisesi

Devlet Arşivlerinde yer alan bir belgeden Finike'de Rum ahaliye ait bir kilisenin olduğunu öğrenmekteyiz. 5 Eylül 1892 tarihli belgede; "800 nüfuslu Rum mahallesinde bulunan kilisenin halka dar gelmesi sebebiyle yapının sağ ve soldan ikişer metre, batıdan ise üç metre genişletilmesi gerektiği ve söz konusu tamiratın kilisenin bütçesinden karşılanacağı" bilgisi verilmektedir (BOA, İ.AZN. 2./21). Kilisenin planı ve genişletilecek kısım da ekte sunulmuştur (Fotoğraf 18). Aya İstiradi Kilisesi'nin ne zaman inşa edildiğini bilmiyoruz. Ancak 19. yüzyılda bir onarım geçirmiş olması ve bunu belgeler üzerinden takip edebilmemiz oldukça önemlidir.

Fotoğraf 18: Aya İstiradi Kilisesi planı (BOA, İ.AZN.2./21/1).

D. DEĞERLENDİRME

Tanzimat'tan sonra Antalya Sancağı'nda 10 kilisenin inşa edildiği tespit edilmiştir. Bu 10 kiliseden yedi tanesi günümüze ulaşabilmişken, diğer üç tanesi günümüze ulaşamamıştır. Bu kiliseler hakkındaki bilgilere Devlet arşivlerindeki belgeler sayesinde ulaşabiliyoruz. Antalya merkezde yer alan kiliselerden birisinin, bir hastane ile birlikte inşa edilmesi gündeme getirilmiş, inşa olunacak yapının ölçüleri verilmiştir. Bu bilgiler dışında, adı, yeri ya da mimarisi gibi bilgiler paylaşılmamıştır. Yapının inşa edilip edilmediği de belli değildir. Diğer iki kiliseden ise yine arşiv belgeleri sayesinde haberdar olmaktadır. Bugün Güzeloba ve Uncalı olarak bilinen mahallelerdeki eski kiliselerin üzerine yeni kiliselerin yapılması konusunda Rum halkı tarafından istekte bulunulmuştur. Her ne kadar istekleri olumlu karşılanmış olsa da yine de yapıların inşa edilip edilmediği belli değildir. Bahsi geçen bu kiliseler dışında sancağın farklı bölgelerinde yer alan üç kilisenin de detaylı onarımlar geçirdiğini yine arşiv belgelerinden öğrenmekteyiz. 84 yıl gibi kısa bir sürede Antalya Sancağı'nda bu kadar çok kilisenin inşa edilmiş olması oldukça dikkat çekicidir. Kiliselerin yerlerine baktığımızda merkez ile Alanya ve Kaş ilçelerinde inşaların olduğu görülmektedir. Söz konusu bölgelerin demografik yapısı üzerine yapılan çalışmalar bu bölgelerde yoğun bir gayrimüslim nüfusun varlığına işaret etmektedir (Ak, 2014, 311-349; Durgun, 2018, 105-110; Özdemir, 1992, 133-166; Özkan, 2011, 275-29). Değerlendirme bölümü, günümüze ulaşabilmiş yedi kilise üzerinden yapılacaktır.

1. Plan Özellikleri

Antalya'da çalışmamız sınırları içerisinde incelenen kiliselerden günümüze ulaşmış olanların planları hakkında bilgi sahibi olmaktadır. Planını bildiğimiz Alanya: Hıdırellez, Mikhail, Hagios Constantinos kiliseleri, Antalya Muratpaşa (H)Agios Georgios Kilsesi, Yeni Kapı Rum Kilisesi ile Kaş Yeni Cami ve Kalkan Meryem Ana Kilisesi dikdörtgen planlı ve tek neflidir. Dikdörtgen planlı ve tek nefli kiliselere Anadolu'nun her yerinde rastlamak mümkündür. Aydın Didim Akbük Anonim Kilise (1870) (Ekin, 2019, s. 235), Kayseri Bünyan Gergeme Karamanlı Kilisesi (1889) (Ekin, 2019, s. 190), Datça Hızırşah Kilisesi (1890) (Mimiroğlu, 2019, s. 149-165), Fethiye Kayaköy Aşağı Kilise (19.yüzyıl) (İlter,

1991, s. 473-482), Fethiye Kayaköy Yukarı Kilise (19.yüzyıl), Mersin Maruni Kilisesi (19.yüzyıl) (Aydın, 2011, s. 62-65), Mersin Aziz Mihael ve Gabriel Ortodoks Kilisesi (1878) (Aydın, 2011, s. 89-95) ile Mersin Silifke Taşucu Kilisesi (19. Yüzyılın İkinci Yarısı) (Aydın, 2011, s. 117-126) örnek gösterilebilir. Burada belirtilmesi gereken bir diğer husus ise tek nefli bazilikaların Anadolu'da örneklerinin çok olmasının yanı sıra Antalya'ya oldukça yakın konumda bulunan Isparta ve Burdur'da aynı dönemde inşa edilmiş olan kiliselerin üç nefli ve daha büyük ölçülerde inşa edilmiş olduklarıdır (Aydın, 2017). Bu sebeple o bölgeden benzer örnek bulunmamaktadır. Yine aynı tarihlerde Kayseri yöresinde bulunan kiliselerin de geniş onarımlar geçirdiği ve planlarının üç nefli bazilika olduğu görülmektedir (Aydın, 2018). Bu yönüyle de Antalya'da inşa edilmiş olan kiliseler ayrı bir yere sahiptirler.

2. Yapı Elemanları

Çalışmamız sınırları içerisinde ele aldığımız ve günümüze ulaşabilmiş Alanya: Hıdırellez, Mikhail, Hagios Constantinos, Antalya Muratpaşa (H)Agios Georgios, Yeni Kapı Rum kiliseleri ile Kaş Yeni Cami ve Kalkan Meryem Ana Kilisesi'nde taşıyıcı eleman olarak duvarlar kullanılmıştır.

Alanya Mikhail ve Hagios Constantinos kiliseleri bugün büyük oranda yıkılmış durumdadır. Bu sebeple kapı ve pencerelerinin özellikleri değerlendirilememektedir. Alanya Hıdırellez Kilisesi ise yakın zamanda onarım görmüş, kapı ve pencereleri yenilenmiştir. Kilise yuvarlak kemer formlu kapı ve pencere açıklıklarına sahiptir. Antalya Muratpaşa (H)Agios Georgios Kilisesi'nde de yuvarlak kemerli kapı ve pencereler bulunmaktadır. Yeni Kapı Rum Kilisesi'nde alt sırada yer alan pencereler dikdörtgen formludur. Yapının naosa girişi sağlayan kapısı yuvarlak kemerli iken galeriye girişi sağlayan kapı ise dikdörtgendir. Kaş Yeni Cami olarak bilinen kilisede ise alt sıra pencerelerinde dikdörtgen bir formun tercih edildiği görülmektedir. Söz konusu pencerelerin üst kısımlarına üçgen alınlıklar yerleştirilmiştir. Yapının naos bölümünü örten kubbe eteğinde ve narteksin üzerini örten tonozlarda sivri kemerli pencereler yer almaktadır. Dışarı taşkın şekilde inşa edilmiş olan apsiste de dikdörtgen formlu, üçgen alınlıklı bir pencere açılmıştır. Ayrıca apsisin üzerinde bir de yuvarlak pencere görülmektedir. Kaş Yeni Cami'nin kapılarında ise yuvarlak kemer kullanılmıştır. Son olarak Kalkan Meryem Ana Kilisesi'nde alt sıra pencereleri dikdörtgen formlu, üçgen alınlıklıdır. Yapının naos bölümünü örten kubbe eteğinde ve narteksin üzerini örten tonozlarda sivri kemerli pencereler yer almaktadır. Yapıya giriş bugün apsise açılmış olan kapıdan sağlanmaktadır. Dikdörtgen biçimli bu kapının üzerinde yuvarlak formlu bir pencere görülmektedir. Yapıya girişin sağlandığı ve bugün kullanılmayan asıl kapı yuvarlak kemerli bir forma sahiptir.

Ele alınan kiliselerden Alanya'da yer alan Hagios Constantinos Kilisesi bugün büyük oranda yıkılmıştır. Ancak kalan izlerden üzerinin tonoz örtülü olduğu söylenebilir. Mikhail Kilisesi de Hagios Constantinos Kilisesi gibi harap durumdadır. Üst örtüsü tamamıyla yok olmuştur. Ancak Constantinos Kilisesi ile yakınlığı, plan özellikleri ve yakın tarihlerde inşa edilmiş olmaları göz önüne alınırsa bu yapının üzerinin de tonoz örtülü olduğunu söyleyebiliriz. Yine Alanya'da yer alan Hıdırellez Kilisesi'nde ise üst örtüsünün dıştan dört yöne eğimli çatı ile iç kısımda ise ahşap beşik tonoz ile örtülü olduğu görülmektedir. Antalya merkezde yer alan (H)Agios Georgios ve Yeni Kapı Rum kiliseleri dıştan iki yöne eğimli kırma çatı ile içten ise beşik tonoz ile örtülüdür. Kalkan Meryem Ana Kilisesi'nde ise farklı örtü türleri kullanılmıştır. Yapının naos bölümünün üzeri sekizgen kasnağın taşıdığı bir kubbe ve kaburgalı

çapraz tonozla örtülüdür. Apsis bölümü yarım kubbe ile kapatılmıştır. Bugün kullanıma kapalı olan girilemeyen narteks bölümü ise dıştan üç adet sivri tonoz ile örtülüdür. Kaş Yeni Cami’de de Meryem Ana Kilisesi’ne benzer bir örtü sistemi kullanılmıştır. Naos bölümünün üzeri sekizgen kasnağın taşıdığı bir kubbe ve çapraz tonozlarla örtülüyken apsis bölümü yarım kubbe ile kapatılmıştır. Narteks kısmı ise dıştan iki adet sivri tonoz ile örtülüdür.

Alanya’da yer alan Mikhail, Hagios Constantinos ve Hıdırellez kiliselerinin apsisleri içten ve dıştan yarım daire planlıdır. Antalya merkezde yer alan (H)Agius Georgios ve Yeni Kapı Rum kiliselerinin apsisleri içten yarım daire planlıdır. Ancak her iki yapı da dışarıdan başka binalarla çevrili olduklarından apsislerin dış formları bilinmemektedir. Kaş ve Kalkan’da yer alan kiliselerin apsisleri dıştan çokgen formlu iken içten yarım daire planlıdır.

Kilise mimarisinin önemli elemanlarından olan ambon, incelediğimiz kiliselerden iki tanesinde görülmektedir. Kalkan Meryem Ana Kilisesi’nin ambonu naosun kuzey duvarına yerleştirilmiştir. Muratpaşa (H)Agius Georgios Kilisesi’nde ambon yine kuzey duvar üzerinde yarım yuvarlak balkon şeklinde taşırılarak yapılmıştır.

İncelediğimiz kiliseler arasında sadece ibadete açık olan Yenikapı Rum Kilisesi’nde bema bulunmaktadır. Hıdırellez Kilisesi’nde ise bemanın varlığına dair bazı izler görülebilmektedir.

Alanya’da yer alan Mikhail ve Hagios Constantinos kiliselerinin galeri bölümü günümüze ulaşamamıştır. Geriye kalan beş kilisenin hepsinde galeri naosun batısına yerleştirilmiştir. Dikdörtgen planlı bu bölümlere girişler yapıların dışında yer alan merdivenler vasıtasıyla sağlanmaktadır. Sade bir kurguya sahip galerilerin orta bölümleri bir balkon gibi dışarı taşırılmıştır.

3. Malzeme ve Teknik

Alanya Mikhail, Hagios Constantinos, Hıdırellez kiliseleri ile Muratpaşa Yeni Kapı Rum Kilisesi’nde inşa malzemesi olarak moloz taş kullanılmıştır. Muratpaşa (H)Agius Georgios Kilisesi’nde ise kesme taş malzemenin kullanıldığı görülmektedir. Kalkan Meryem Ana Kilisesi ile Kaş Yeni Cami’nin üzerleri bugün tamamıyla sıvalı ve boyalıdır. Ancak eski fotoğraflardan yapıların kesme taş malzemedan inşa edildiğini söyleyebiliriz.

Ahşap malzeme kiliselerde kapı ve pencere açıklıklarının yanı sıra, Alanya Hıdırellez Kilisesi’nin örtüsünde ve galeri bölümünde kullanılmıştır. Ayrıca Yeni Kapı Rum Kilisesi’nin beden duvarlarında da moloz taş ile birlikte üç sıra ahşap hatılların yer aldığı görülmektedir. Mermer malzeme ise sadece Muratpaşa (H)Agois Georgios Kilisesi’nin kapılarında kullanılmıştır.

4. Kitabe

Kitabe, Alanya Hıdırellez, Muratpaşa (H)Agius Georgios, Muratpaşa Yeni Kapı Rum kiliseleri ile Kaş Yeni Cami’de görülmektedir. Alanya Hıdırellez Kilisesi’nin orijinal metni bugün Alanya Müzesi’nde sergilenmektedir. Karamanlıca olan kitabe güney giriş kapısının üzerinde ve altı satırdır. Muratpaşa (H)Agius Georgios Kilisesi’nin her iki giriş kapısı üzerinde de Karamanlıca kitabeler yer almaktadır. Yeni Kapı Rum Kilisesi’nde ise naosa giriş kapısının üzerinde ve naosa bakan yüzünde kitabe yazılmıştır.

Kitabe hem Rumca hem de Karamanlıca olarak işlenmiştir. Kaş Yeni Cami'de ise güney duvar üzerinde altı satırlık Rumca bir kitabe yer almaktadır.

5. Süsleme

Genel olarak sade bir görünüme sahip olan kiliselerde, Alanya'da yer alan Mikhail ve Hagios Constantinos kiliselerinde herhangi bir süsleme unsuruna rastlanmamaktadır. Yeni Kapı Rum Kilisesi'nin içerisinde ise çeşitli ikonalar ve aziz tasvirleri bulunmasına karşın bu süslemeler orijinal değildir. Aynı şekilde (H)Agius Georgios Kilisesi'nde de kalemşi süslemeler vardır ancak bu süslemelerde orijinal değildir. Kaş Yeni Cami'de ise çeşitli kalemşi süslemeler muhtemelen yapı camiye dönüştürüldükten sonra eklenmişse de bugün üzerleri yeniden kapatılmıştır. Ancak yapının kubbe eteğinde üzerleri sıvalı madalyonlar dikkati çekmektedir. Bu madalyonlar yapının kilise olarak kullanıldığı dönemde çeşitli tasvirlerle sahip olmalıdırlar. Alanya Hıdırellez kilisesi galerisinin alt kısmına çitakari bir tavan yapılmıştır. Tavanın ortasında da sekiz kollu bir yıldız motifi yer almaktadır. Muratpaşa (H)Agius Georgios Kilisesi'nin naosa giriş kapıları üzerinde önemli süsleme öğeleri yer almaktadır. Yapıya adını veren Aziz (H)Agius Georgios'un at üzerinde ejderhayı öldürmesi sahnesi her iki kapıda da işlenmiştir⁶. (H)Agius Georgios betimlemesinin iki yanında melek figürleri yer almaktadır. Azizin üst kısmına insan suratlı bir güneş yerleştirilmiştir. Ayrıca kilisenin güney giriş kapısına Aziz Georgios tasvirlerinin iki yanında cennet imgesi şeklinde yorumlanabilecek akant yaprakları ve çeşitli stilize bitkiler işlenmiştir.

Sonuç

Konumuz sınırları içerisinde geçen 84 yıllık sürede Antalya Sancağı'nda kilise inşalarının yoğun olduğu görülmektedir. Bu yoğunluk oldukça dikkat çekicidir. 1839 öncesi sınırlı şekilde olan kilise inşaları, özellikle 1856 Islahat Fermanı sonrası gayrimüslimlere tanınan haklarla birlikte devlet sınırları içerisinde büyük hız kazanmış ve bu hızlı artış Antalya'ya kadar ulaşmıştır. İnşaların yanında kilise onarımlarının da arttığı ve mümkün olduğunca kapsamlı şekilde yapılmaya çalışıldığı da tespit edilmiştir. Söz konusu bu artış devletin yaşadığı değişim ve dönüşümü gözler önüne sermektedir. Özellikle Kalkan Meryem Ana Kilisesi'nin ruhsatsız yapılmış olmasına karşın devletin bu duruma sessiz kalması ve Demre'de onarımı gerçekleşen kilisenin usulsüzlük iddialarının devlet tarafından reddedilmesi ve Rum halkın haklarının korunmaya çalışılması Osmanlı'nın son döneminde yaşadığı siyasi dönemeci mimari üzerinden gözler önüne sermektedir.

Etik Kurul İzni

Bu çalışma etik kurul izni gerektiren bir çalışma grubunda yer almamaktadır.

⁶ Aziz Georgios tasvirleri için bakınız: Maraşlı, 2014; Karaca, 2006; Karaca, 2008.

Kaynakça

- Açıklan, Ö. (2019). *Alanya kiliselerinin mimari analizleri ve günümüzdeki korunmuşluk durumlarının irdelenmesi* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Ak, M. (2014). Antalya'da idari yapı ve nüfus (1915). *Adalya*, 17, 311-319.
- Alanya Belediyesi (2021, Ocak 22). Alanya Belediyesi Bir Kültür Mirasını Daha Canlandırıyor. <https://www.alanya.bel.tr/Haber/9461/ALANYA-BELEDIYESI--BIR-KULTUR-MIRASINI-DAHA-CANLANDIRIYOR>
- Alemdar, S. (2012). *Osmanlı Devleti'nde kiliselerin tamir ve inşası (1839-1856)* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aydın, A. (2011). *19. yüzyıl Mersin kiliseleri*. Pitura Yayınları.
- Aydın, A. (2017). *Osmanlı dönemi Isparta ve Burdur kiliseleri*. Gece Kitaplığı.
- Aydın, R. (2018). Osmanlı arşiv belgelerine göre Kayseri'deki Ermeni kiliselerinin onarımları. *History Studies*, 10(2), 1-28.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi. Bab-ı Ali Evrak Odası, Dosya No:78, Gömlek No: 5777.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi. Cevdet Adliye, Dosya No: 95, Gömlek No: 5727.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi. Cevdet Adliye, Dosya No:65, Gömlek No: 3930.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi. Dahiliye Mektubi Kalemi, Dosya No: 1792, Gömlek No: 36.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi. İrade Azınlık, Dosya No: 2, Gömlek No: 21.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi. İrade Meclis-i Mahsus, Dosya No: 116, Gömlek No: 4982.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi. Meclis-i Vükela Mazbataları, Dosya No: 58, Gömlek No: 63.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi. Melfufat Müzekkiresi, Dosya No: 2599, Gömlek No: 31.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi. Şuray-ı Devlet, Dosya No: 2559, Gömlek No: 24.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi. Yıldız Perakende Azınlık, Dosya No: 1, Gömlek No: 15.
- Çelebi, E. (2020). Osmanlı Devleti'nde kiliselerin hukukî statüsü ve Tosya Meryemana Kilisesi'nin yeniden inşası meselesi, *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 6(1), 26-51.
- Durgun, H. (2018). *Elmalı Kazası*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ekin, C. (2019). *Karamanlıca (Grek harfli Türkçe) kitabeli kiliseler*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Eren, N., & Kırmızı, M. (2004). Kaş Yeni Cami. *Antalya Kültür Envanteri* (162). Antalya.
- Google Haritalar (2022). <https://www.google.com/maps/@36.543302,30.9177925,184024m/data=!3m1!1e3>
- İlter, F. (1991). Doğaya bırakılmış bir Akdeniz yerleşkesi: Kaya köy (Levisi) ve kiliseleri. *Bellekten*, 5(213), 473-482.
- | 808 | Karaca, Z. (2006). *İstanbul'da Osmanlı dönemi Rum kiliseleri*. Yapı Kredi Yayınları.
- Karaca, Z. (2008). *İstanbul'da Tanzimat öncesi Rum Ortodoks kiliseleri*. Yapı Kredi Yayınları.
- Kazhdan, A. P., & Sevchenko, N. P. (1991). *The Oxford dictionary of Byzantium*. Oxford University Press.
- Maraşlı, S. (2014). *Orta çağ Anadolu'sunda süvari konulu tasvirler (11-14. yüzyıllar)* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Mimiroğlu, İ. M. (2019). Datça Hızırşah kilisesi. *İSTEM*, (33),149-165.
- Nejat Üreğen, birincil referans.
- Özdemir, R. (1992). Osmanlı döneminde Antalya'nın fiziki ve demografik yapısı (1800-1867). *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 7(1), 133-166.
- Özkan, S. H. (2011). XIX. yüzyılın ikinci yarısında Alâiye Sancağı'nın idarî yapısı ve nüfus durumu. *TÜBAR*, 29, 275-291.
- Sinan Genim (2021, Ocak 21). Projeler / Yapılar. <https://www.sinangenim.com/tr/projects-.asp?ID=4&Y=9999>
- Sönmez, S. (2019). *Alanya Kaleiçi kiliselerinin koruma sorunları ve yeniden kullanımına yönelik öneriler* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Turan, M., & Özcan, Z., vd. (2004). Kalkan Mustafa Kocakaya Cami. *Antalya Kültür Envanteri* (177).
- Yeğin, K. (2003). Alanya kilise. *Antalya Kültür Envanteri* (81).
- Yıldırım Güneş, Ö., & Yuka, A. (2021). Arşiv belgelerine göre Antalya-Kalkan Meryem Ana Kilisesi / Koca Mustafa Camii'nin mimari özellikleri. *Arşiv Dünyası*, 8(2), 115-129.

EMOTIONAL LITERACY SKILLS AND EDUCATIONAL ACTIVITIES IN AFFECTIVE EDUCATION PROCESS

 Vedat AKTEPE^a

 Mevlüt GÜNDÜZ^b

Abstract

This study aims to describe the significance of emotional literacy education in relation to affective education and to provide sample educational practices. This study is designed as a document analysis which is a type of qualitative research method. In line with the literature, descriptive analysis was used in the analysis of the collected data, and the data were organized, interpreted, and presented in detail in a reader friendly way. The findings of the study indicate that the negligence of affective education and emotional literacy seems to cause some problems in society. In the new process, affective education and emotional literacy skills should be given more place in school programs, and the related goals and outcomes should be included in the planning of the process in accordance with the characteristics of individuals' developmental characteristics and grade levels. In addition to the cognitive and psychomotor gains of individuals, social, emotional and spiritual support can provide a fully holistic development in terms of affective education and emotional literacy skills. First of all, emotional awareness training should be given importance. In addition, the shareholders' understanding, and approaches of education should be common in the education process, and in this way, common feelings, thoughts and behaviors should be developed among individuals. At the same time, some practical examples of emotional literacy education used in affective education process should be put forward concretely. It is expected that the educational practices included in the study will be used in the educational environments and contribute to the related studies.

Anahtar Kelimeler: Affective education, Emotional literacy, Educational practices.

DUYUŞSAL EĞİTİM SÜRECİNDE DUYGUSAL OKURYAZARLIK BECERİLERİ VE EĞİTİM UYGULAMALARI

Özet

Bu araştırma, duyuşsal eğitim sürecinde duygusal okuryazarlık eğitiminin önemine ve örnek eğitim uygulamalarına yer vermeyi amaçlamaktadır. Araştırma, nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesine uygun olarak tasarlanmıştır. Alanyazında var olan bilgiler doğrultusunda toplanan verilerin analizinde betimsel analizden yararlanılmış, okuyucunun anlayabileceği şekilde düzenlenip yorumlanarak, detaylı olarak ortaya konulmaya çalışılmıştır. Araştırmanın sonucuna göre; toplumda yaşanan sorunların temelinde, duyuşsal eğitimin ve duygusal okuryazarlığın ihmal edilmiş olması söylenebilir. Yeni süreçte

^a Doç. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Temel Eğitim Bölümü, Sınıf Eğitimi Ana Bilim Dalı, vedataktepe@nevsehir.edu.tr

^b Doç. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Temel Eğitim Bölümü, Sınıf Eğitimi Aana Bilim Dalı, mevlutgunduz@sdu.edu.tr

Makale Geliş Tarihi: 21.04.2022, Makale Kabul Tarihi: 23.06.2022

sürecin planlaması bireyin gelişim dönemi özelliklerine ve sınıf düzeylerine uygun olarak amaç ve kazanımlara yer verilmesi gerekmektedir. Bireyin bilişsel ve devinişsel kazanımlarının yanında, özellikle sosyal, duygusal ve ruhsal anlamda desteklenmesi duyuşsal eğitim ve duygusal okuryazarlık açısından tam olarak bütünsel gelişimini sağlayabilir. Öncelikle duygusal farkındalık eğitimlerinin önemsenmesi, verilecek eğitim sürecinde eğitim paydaşlarınınca eğitim anlayış ve yaklaşımları ortak bir anlayışla birlikte düşünülebilir, ortak duygu, düşünce ve davranışlar geliştirilebilir. Aynı zamanda duyuşsal eğitim sürecinde duygusal okuryazarlık eğitiminin uygulama örnekleriyle somut olarak ortaya konulması önemsenmelidir. Bu eğitim uygulamalarının, eğitim ortamlarında kullanılması, yararlanılması ve alanyazına katkı sağlaması beklenmektedir.

Keywords: Duyuşsal eğitim, Duygusal okuryazarlık, Eğitim uygulamaları.

Introduction

Technological devices have begun to take place in daily life since 1950s. Such a change has led to the conceptualization of various types of literacy which have been defined and suggested in accordance with the needs of the society (Özbay & Çelik, 2013). The research indicates various types of literacy. In our age, as a result of the development in information technologies, information and fields that have emerged due to continuous changes and developments have led to the formation of their own types of literacy. It is thought that these literacy types will increase even more.

With the development of information technologies, information can be accessed rapidly from many sources. In other words, information is constantly changing, and new information is continuously produced. Therefore, education has recently become being emotion-centered rather than being knowledge-centered. In short, the emphasis on affective education has highlighted emotional intelligence, emotional literacy and emotion-centered education (Aktepe & Gündüz, 2021). Today, education programs attach more importance to the acquisitions related to affective skills. In addition, more time is allocated to the teaching of these skills. Emotional literacy program aims to discover some problems experienced at the schools through experiences and requires students to work actively collaboratively, and to talk about situations and problems which they come across (Park, 2003).

Today, emotional literacy is included in education programs as much as other basic scientific concepts in many countries. On the other hand, with the introduction of emotional literacy education, there has been some advantages, such as a decrease in violence at schools, improved relations and tighter bonds among students and an increase in student achievement in regard to the basic sciences (Faupel et al., 1998; Cornwell & Bundy, 2008). Emotional literacy supports school connectedness by providing relational learning and forms the basis of the sense of quality and trust. Educational psychologists and school counsellors at school can contribute to the capacity building and change of school culture in supporting and developing school programs to improve school culture with professional knowledge and skills on social and emotional learning (Roffey, 2008). Everything will go better if a climate of care and interest can be established in the classroom in the context of emotional literacy (Noddings, 2012), it will contribute to teachers' appropriate pedagogical orientation, social and emotional development, and support children's academic development and life success (Reeves, & Le Mare, 2017).

In the study, it is aimed to examine the studies on affective education, emotional literacy and educational practices, and to design exemplary activities and educational practices for emotional literacy skills. In accordance with these aims, the study attempts to answer the following research questions:

1. What is the relationship between emotion and affective education?
2. What is the relationship between literacy and emotional literacy?
3. How should educational practices related to emotional literacy be?

A. LITERATURE REVIEW

1. Emotions

The emotions include situations in which individuals express their feelings or unique states in a certain way as a biological reaction (Reeve, 2009). The emotions are physical reactions and physiological events that occur in the body according to the emotion we experience. In the related processes the significant changes occur in the secretions produced by the glands, our body temperature, our breathing, our blood flow and the chemical properties of the blood (Hebb, 1946). It is obvious that the emotions experienced by individuals have certain consequences such as adapting or not being able to adapt to the environment, and these emotions can strengthen or weaken individual (Cüceloğlu, 2019). On the other hand, there are many distinct positive and negative emotions which affect individuals' educational life or social life.

Some examples of the **negative emotions** are as follows: hate, sadness, pain, fear, anger, fright, grief, shame, disgust, regret, anxiety, stress, resentment, jealousy, grudge, arrogance, selfishness, loneliness and inadequacy. The **positive emotions** can be exemplified as follows: love, respect, trust, joy/happiness, interest, pleasure, self-confidence, courage, calmness, sharing, modesty and humbleness. There is also a third category of emotions which are both **positive and negative** based on the context. Such emotions can be given as follows: Curiosity, pride, embarrassment, neediness, excitement, comfort, pity, shyness and surprise (Aktepe & Gündüz, 2021, p. 76). Emotions are mental, biological, and psychological tendencies or feelings of individuals. Emotions can be grouped such as anger, sadness, fear, pleasure, surprise, disgust and shame (Goleman, 2003).

Emotions are considered to be of vital importance in the intercultural learning process (Jokikokko, 2016). In this sense, social and emotional skills of education stakeholders and education leaders at schools come into prominence. Emotional literacy can be promoted at schools by focusing on relational flexibility with school stakeholders, positive discourse, and valuing each member of the school community (Roffey, 2008). The emotions of individuals are mostly reflected into their acts **based on their experience** in the society. Such effects may be positive or negative. The latter may be harmful to their social relations. Individuals may reflect their emotions into their behaviors as being happy, crying, laughing, being sad, sulking, shouting or being silent due to several reasons. Therefore, managing emotions at schools and in society is considered important for creating a happy individual and a happy society. Managing these emotions can be possible through emotional literacy skills (Aktepe & Gündüz, 2021). It can be argued that individuals with emotional literacy skills will be more successful and happier individuals socially

and emotionally. Cingisiz & Murat (2010, p. 101) argued that expressing emotions at the proper place and time requires first being aware of one's own emotions, directing his emotions, understanding the emotions of others, taking action in line with their emotions, and having social skills.

The ability of an individual to manage his/her behaviors correctly, being comfortable in terms of mental sense, establishing healthy relationships with other people and being successful in his/her job depend on his/her ability to manage his/her emotions in a correct manner. Therefore, it is important for individuals to receive affective education at the schools and to educate themselves in this sense. Affective education is related to areas such as emotional literacy, value education, character education, social skills education, current events education, art and aesthetic education, environmental education, disaster and earthquake education, democracy education, citizenship and human rights education. Affective education provides individuals and society with an opportunity to develop their potential and have happy life. In this sense, reducing the conflicts that individuals experience among themselves and solving the problems in the society can be possible only by attaching importance to affective education.

2. Affective Education

Affective education covers the following: democracy education, values education, moral education, character education, human relations education, peace education and sexual education. On the other hand, the cognitive education is connected to logic and mental state whereas affective education is related to emotions (Bacanlı, 2005). Similarly, Goleman (2003) argued that cognitive education is related to thought and affective education is related to feelings, and that they are interrelated. Affective education is very significant for individuals' future. If individuals improve themselves emotionally, they feel themselves more comfortable and can express themselves better. This will make their life much easier. Therefore, by giving an emotionally enriched education, individuals can be taught to analyze their emotions and affective characteristics and to use their emotions correctly (Gömleksiz & Kan 2012, p. 1159). Research suggests that affective education and learning produce some problems to be eliminated. For instance, the affective learning take place at schools and also at home and in social circles.

In order to improve affective education, views and emotions of individuals should be known and given importance. The affective education may support individuals' social skills, spiritual, national and universal values and emotional literacy skills. The basis of affective education is the idea that both individuals and society should have positive behaviors. One of the major aims of affective education is to provide better educational settings for individuals and to make the society and world better. If students encounter negative attitudes, behaviors and practices such as fear, blame and punishment at school, they feel themselves inadequate and worthless. Then, they cannot realize their potential and self-respect which lead to negative mood. Students who are raised in this way feel themselves excluded from the society due to their battered and injured feelings. They may become disinterested in attending school and participating in class activities. Therefore, some become withdrawn, depressed, and some may be more cruel and unsympathetic (Aktepe & Gündüz, 2021).

In the education system, besides the cognitive and psychomotor education of individuals, affective education should be given in order to improve their development as a whole. In the education process, individuals' social and emotional needs should be met, and their desire to learn should be improved. In

affective education, it is important to find and employ those learning strategies that enrich the social and emotional world of individuals and highlight their feelings/emotions, artistic and aesthetic pleasures in terms of the formation of their creative and critical thinking. In short, in addition to the mental development of individuals, the development of their social and affective skills can be supported and their development as a whole can be achieved (Aktepe, 2014, p. 94).

Valett (1974 cited in Bacanlı, 2005) argues that the affective goals may vary in terms of the orientation, content and process in different periods of life. Therefore, for him, a single version of affective education cannot be offered in all these periods. Based on this assumption he developed a guide called "Guide for developmental affective education program". The content and other related points of this guide are given in Table 1.

Table 1. A Guide for The Developmental Affective Education (Valett, 1974 cited in Bacanlı, 2005, p. 87)

Life period	Personal orientation	Primary effect	Content of the affective program	Educational process
Maturity	Idealism:	Ideal ego	Improving the social and personal maturity (self-actualization)	Questioning the goals and demands Reality
	-Orientation of "others"	Significant others		Work experience
	-Reasonable-expressive acts	Society	Being aware of the humanistic values	Selective programming
Puberty	Cohesion:	Friends (Peers)	Self awareness and control	Social experience Computing
	-Social awareness			
	-Social motivation	Parents	Expression of emotions	Modelling and imitation
Childhood	Assimilation:			
	- Identification - Accommodation			
Infancy	Egocentrism:	Ego	Understanding the individuals' basic feelings	Meeting the needs
	- Self-satisfaction	(Physical identity)		
	- Impulsive emotion dominance			

Everyone needs to do a self-criticism and spare time to affective education. When each school determines the need for affective education and teachers, students and parents agree on what is needed and what works well or not, it can be possible to plan the studies to be carried out and realize them. In addition, curriculum/program materials and resources and examples of good practices at schools can be published, as well as guidelines on affective education that we hope to develop at school. As a result, multi-educational services can be organized, encouraged and hypotheses can be tested comprehensively by making use of these standards and guidelines developed for emotional literacy. Thus, in the process of emotional literacy activities, education can be revived and made fun by giving importance to the human aspect of education (Sharp, 2000).

3. Emotional Literacy

Recently, the concepts of emotional intelligence and emotional literacy have been frequently emphasized. Education is a process which is realized largely through mind and emotions. In this process, individuals' having emotional literacy skills contributes to their solving most of their social and emotional problems in daily life (Aktepe & Gündüz, 2021). The concepts of emotional intelligence and

emotional literacy are important in solving the social and emotional problems experienced by individuals. Kandemir & Dündar (2008) argued that intelligence is an innate potential of individuals, and emotional literacy is an acquired trait. Therefore, emotional literacy is the sum of all skills related to the affective processes. For instance, the potential of individuals to empathize is acquired at birth and can be associated with emotional intelligence. However, developing some strategies for individuals to use empathy skills in their interpersonal relationships over time can be associated with emotional literacy. In individuals with a high level of emotional literacy, behaviours such as high levels of emotional intelligence, socialization/social skills, self-regulation/regulation of emotions, emotional fatigue, problem solving, and displaying supportive emotions are observed (Bozkurt Yükçü & Demircioğlu, 2021).

Emotional intelligence covers more individual processes of individuals' emotions and focuses on their emotional development. All social and individual processes are within the scope of emotional literacy (Gillum, 2010; Matthews, 2006). Therefore, it is possible to argue that **emotional intelligence** is a personal construct, but **emotional literacy** has effects on individual and it is an affective and social process. Given that emotional intelligence supports emotional literacy, it is highly possible that those individuals with higher levels of emotional intelligence have also higher levels of emotional literacy. Because **individuals having emotional intelligence** are aware of their emotions, understand the emotions of others and can guide their relations with others. If individuals do not recognize their own feelings, they do not attach importance to the feelings of others, and cannot manage their social relations with other people, they may have some difficulties in terms of **emotional intelligence**. Developing emotional intelligence and overcoming such difficulties experienced by individuals can only be possible through education. Therefore, individuals can overcome these difficulties through **emotional literacy** by regulating their interpersonal relationships and improving their social and emotional skills (Aktepe & Gündüz, 2021).

Research suggests many distinct definitions of emotional literacy. For instance, Steiner (2014) defines it as a skill to recognise, understand and overcome emotions and to express them in an appropriate manner. Bocchino (1999) argues that emotional literacy refers to a sum of strategies, skills and perceptions that individuals acquire from birth. Weare (2004) states that emotional literacy is individuals' ability to understand, express, respond appropriately, and manage their own and others' emotions. The related studies have suggested that emotional literacy improves interpersonal skills, contributes to social cohesion, and helps individuals to cope with stress more effectively (Barnfather & Amod, 2012).

Emotional literacy enables individuals to gain skills such as empathy, self-regulation, self-motivation, developing social skills, gaining emotional awareness, managing emotions, eliminating emotional damage (emotional regulation), problem solving, and the awareness of affective processes related to oneself and others. Such achievements also provide positive contributions to individuals' academic skills, friendship relations, mental health, social skills, attitudes towards school and self-perceptions (Kandemir & Dündar, 2008, p. 87-88). Emotional literacy skills can affect the behavior of individuals at school and in the classroom. The contemporary understanding of education, which puts the students in the center, questions the contribution of the school to the students with a humanistic approach, and also expresses an environment that limits the freedom of individuals with an empathetic

classroom atmosphere (Özbay & Şahin, 1997). Therefore, for a safe school and classroom environment, a humanistic education is important for emotional literacy skills (Nemec & Roffey, 2006).

4. Educational Activities Related to Emotional Literacy

Since Turkish education system is knowledge-centered and examination-oriented, it can be argued that affective education and emotional literacy are not given so much importance in the system. In order to gain the knowledge, values and skills of affective education, the current knowledge-based and examination-based education system should be modified. The well-being and happiness of all the stakeholders of the society can be achieved through the adoption of affective education and emotional literacy. In this sense, schools have an important place in the education of the society. Aktepe & Gündüz (2021, p. 76-77) argues that education attempts to improve individuals' cognitive, affective and psychomotor development as a whole based on the certain purposes and to facilitate their social life. At the same time, education is a discipline that supports the social relations of individuals and enables them to acquire morals, values, knowledge and skills, and supports them emotionally in the learning process. Çakır et al. (2000) defined the education as a lifelong process that takes place by living, feeling, learning, changing, transforming and progressing and as a way to improve the mental, emotional and physical aspects of individuals.

Until recently, education was mostly carried out with precise teaching based on improving the cognitive skills of individuals. This situation caused the social and emotional skills of individuals to be deficient (Espelage & Swearer, 2003). However, achieving affective goals has an important place in the socialization of individuals, in increasing their own and society's welfare, and in adapting to the political order of the country they live in. Schools play an important role in achieving these goals (Akbaş, 2004).

Education is a process that develops and improves the potential of individuals. In this process, the holistic development of individuals can be achieved by gaining emotional literacy skills. The suitability of the educational environment is important in gaining emotional literacy skills. In order for the educational environment to be suitable, human resources such as teachers, parents and students, who are the main actors, must be ready, volunteer and sufficient in terms of knowledge and emotions. Therefore, in this context, the information, feelings, rules, instructions and activities to be given in the process of emotional literacy education should be handled with a common understanding by these parties. These stakeholders should think together, have common feelings and develop common solutions and behaviors in the face of the problems they encounter in this process.

During the process of supporting emotional literacy skills, the emphasis should not be only on affective awareness education but also on education towards individuals' self-control, self-confidence and self-esteem. Through affective awareness training, individuals can become aware of their own and others' emotions and can understand their own and others' feelings they experience. These individuals can be more successful both in their educational life and in their social life. It is thought that individuals can control their own emotions through the self-control training and improve their self-confidence and respect through the self-confidence and self-esteem training.

B. METHOD

1. Design of The Study

The study was designed in accordance with document analysis which is one of the qualitative research methods. The document analysis can be used as an independent data collection method or as a method combined with other data collection methods. In the cases where the researchers cannot directly reach the institutions or persons related to the subject, it can be an important method of collecting data using the written materials containing information about the facts and events that are aimed to be investigated (Yıldırım & Şimşek, 2016). Document review is a systematic method that is used to examine and evaluate printed and electronic documents (Corbin & Strauss, 2008).

2. Data Collection and Analysis

The sample of the research is the studies carried out regarding emotional literacy. According to the purpose of the research, printed and electronic documents such as articles, theses and books in the literature were examined, the data were compiled in a certain order, evaluated and tried to be presented in a comprehensible way. In addition, activities related to emotional literacy were designed by the researcher, and sample educational practices were included in the research.

The descriptive analysis was used in the analysis of the data collected. In the descriptive analysis process, the data are defined and explained in detail. The aim is to present the data to the reader by organizing and interpreting in detail in a comprehensible way. In this manner the findings are obtained by examining the data in a comprehensible way taking into account the cause-and-effect relationships (Yıldırım & Şimşek, 2016).

Some activities have been developed to help education stakeholders acquire emotional literacy skills and use them in the educational environment. In this sense, some sample activities designed by drawing on the learning outcomes in the curriculum are presented below.

C. ACTIVITIES

1. Activity

Course: Life Science

Topic: Emotional literacy

Aim: To allow students to able to recognize and name their emotions.

Outcome: Students are able to recognize and name their emotions.

LS.2.1.8. Students express themselves in a comprehensible and plain language while communicating at school.

Implementation of the activity: When the lesson starts, the teacher ensures that the students pay attention to the topic they will cover that day by asking interesting questions about the topic and presenting interesting materials. In addition, he puts the cloth bag he brings with him on the table making the students wonder. There are many table tennis balls in the cloth bag. The teacher arouses the curiosity

of the students who begin to ask what is in this bag. After a while, the teacher takes the table tennis balls out of the bag and tells the students that they are going to play.

Seeing the students' screams of joy, the teacher distributes the balls to the students and asks them to draw facial expressions on the table tennis balls that describe how they feel at that moment including different emotions. After allocating a certain time, the teacher assigns a student who goes around his friends and collects the balls from them. Then the teacher tells the students to choose a ball at random from the bag. The students are also asked to imitate the facial expression on the ball with their own facial expressions and to label the name of that emotion. In addition, the students briefly describe a memory about that emotion. After the activity is completed, the teacher asks the students to evaluate what they have learned in this lesson. Thus, the students learn to recognize and name different emotions they experience.

2. Activity

Course: Life Science

Topic: Emotional literacy

Aim: To allow student to acquire a sense of responsibility.

Outcome: Students can acquire a sense of responsibility.

LS.2.1.7. They obey the rules of working with the group in classroom and school activities.

Implementation of the activity: Sude Teacher enters the class and waits for the students to sit down, and then she starts the lesson. She says that she will give group assignments to her students and that she wants everyone to take part in the groups she determines. She says that she will form the groups by drawing lots. But some students say, "I do not want to be in the same group with Ayşe.", "I want to be in the same group with Sevgi.", "We want to be in the same group with Mert, Ali and Mehmet." The teacher responds to them as follows: "Children, for a good project or job in the future, you may sometimes have to work together with people you do not want or do not know at all. What you need to do is to complete your duties by always doing your best. Now, no matter who you are with in the same group that I will create by lot, I ask you to fulfill your duties in the best way you can and present me a good homework."

The students who carefully listen to these words, come together and start working. The students are asked to prepare fables, poems, stories and slogans until the next lesson based on the themes given by the teacher. The students share tasks in groups. In the next lesson, the teacher asks the students to present what they have prepared. But the faces of the students in a group are very sullen. Realizing this situation, the teacher asks the students what the problem is. One of the group members, Ayşe, says, "My teacher, the task of Sevgi and mine was to compose poetry together. But Sevgi left me alone and I could not prepare it on my own." Then teacher asks Sevgi the reason for it. Sevgi tells the teacher, "My teacher, I did not want that task. Instead, I wanted to write down a story. I did not do the task since I did not want." Then the teacher tells the class the following: "Dear children, as I told you at the beginning, we can sometimes be in the same group with people we do not know and have to work with them. Regardless of the circumstances, we must take responsibility and fulfill our responsibility as best you

can.” Later, Sude teacher tells the group,” The other groups did their homework, but as this group did not do it, their grade would be low”. Thereupon, Sevgi wants to speak and says that she understands her mistake and apologizes to her groupmates. She also states that she will fulfill her responsibilities in the future. The lesson ends with the homework presentations of the groups in turn.

3. Activity

Course: Life Science

Topic: Emotional literacy

Aim: Being able to be aware of the positive and negative emotions experienced in the past and the experiences related to these emotions.

Outcome: Students can become aware of the positive and negative emotions experienced in the past.

LS.3.1.2. They realize how their behaviour affects themselves and their friends.

Implementation of the activity: The teacher chooses an educational game in accordance with the topic to be covered that day and explains the rules of the game to the students. Students are both excited to play and also curious because they do not know which game to play. The teacher asks the students to think about the positive (being happy, cheerful, appreciated, etc.) and negative emotions (fear, anger, sadness, disappointment, etc.) they have experienced in the past. In fact, he says that this is just a game and whoever has more positive and negative emotions in the past will win the game. In particular, the teacher says that only he can read the feelings and that their friends or parents cannot read them in order to enable the students to express all their feelings sincerely. In this way, students can express the positive and negative emotions they have experienced in the past more easily. Each student writes down the positive and negative feelings they have experienced in the past on a piece of paper.

At the end of the game, the teacher collects papers and says that the winner of the game will be determined tomorrow after reading the papers. All students excitedly wonder who will win the game. The students ask the teacher who won the game the next day. The teacher says that everyone won the game. He distributes the gifts he brings with him to the students and says that you all deserved these gifts. The students cannot understand this situation and the teacher makes an explanation and says, “You all won this game. Each of you mentioned too many positive and negative emotions you have experienced in the past. The number of emotions was not important, I just wanted to know all the feelings you had in the past”. Seeing that the students are happy, the teacher finally tells the students:

“Children, do not keep the positive and negative emotions you experience. Especially do not keep negative emotions. Make those feelings positive instead of keeping them. Share them with your family, friends and people you love. Because feelings are beautiful when they are shared with others.

4. Activity

Course: Life Science

Topic: Emotional literacy

Aim: To improve the ability to control emotions in the face of defeat and victory.

Outcome: Students can control their emotions in the face of defeat and victory.

LS.2.1.10. They obey the rules while playing games with their friends at school.

Implementation of the activity: The teacher enters the class with four colored balloons in his hand to draw attention to the topic that will be covered that day. Naturally, students get excited when they see the balloons and ask the teacher what they are going to do with these balloons. The teacher says that they will both play games and teach in a fun way. After the teacher manages to draw the students' attention, he divides the class into four heterogeneous groups and makes them sit in a cluster. While forming the groups, he makes arrangements to bring together students from different levels. He even explains in an appropriate manner that he will not allow students to be in the same group even if they want. Teacher wants the groups to choose an animal and to draw a picture of it on the balloon. The groups are named as lions, cheetahs, cats and rabbits. Afterwards, the teacher tells the groups about the topic that they will cover that day. After the groups study among themselves for a while, the teacher tells the students about the activity as follows: "Dear students, now I will choose one of your friends from each group and ask questions about the subjects you have just been working on. Your friends will also compete among themselves and will receive points for their correct answers. The points they get will also be the group score. In this activity, since the teacher employs the "team game tournament" activity, he pays attention to race the students at the similar level while determining the students from the groups. In addition, due to the activity, a different student competition is required on behalf of the group each time. In this way, after each group member competes with their friends in the other group, the points are collected, and the winning group is determined. The prize of the competition will be to burst the balloons of the friends in the other group, as the teacher has stated before. The first group experiences extreme joy while popping the balloons of the other groups. The students in the other group are a little upset about this situation and their facial expressions changes. The group winning the competition exaggerates the event a bit, starting to shout by making noises. Seeing that the morale of the other groups is very low, the teacher makes the following statement: "Dear students, I ask you to listen to me a little. The group that won the competition deservedly began to rejoice. But other groups could have won the competition as well. Especially the students who won the competition, you showed a bit too much joy, did not you? If you had lost the competition and your other friends would have been as happy as you were, how would you feel? The students who lost the competition; yes, you were upset, but if you had won, you would definitely be happy, right?". Then, he poses questions to the students. After thinking for a while, the students realize their mistakes and apologize to each other and feel that there could always be winners and losers in competitions. The students who lose the competition congratulates the winners. The winning students also eliminate the unpleasantness by telling their friends that they actually competed very well and that they could win in the next competition. The teacher congratulates the students for

their behavior. He also says that the important thing is not to win or lose. He concludes the lesson by saying that the important thing is your respect for each other.

5. Activity

Course: Life Science

Topic: Emotional literacy

Aim: To allow students to recognise and label their feelings.

Outcome: Students can recognise and label their feelings.

LS.1.1.1. They participate in in-class acquaintance activities. They introduce themselves and meet their teacher and friends.

LS.1.1.15. They are willing to participate in games and play them. They are guided to have fun through the game, to adapt to the rules of the game, to demonstrate appropriate behaviours in the game, to make friends, to get to know themselves and others etc.

Implementation of the activity: After the teacher enters the class, she tells the students: “Dear children, today, everyone will share a memory with us, and while one of your friends is telling his memory, we will identify the emotions he experienced and then write them on the board. At the end of the lesson, we will reveal the emotions we experience the most and determine the emotions that guide us in our lives”. Then the teacher asks who wants to tell his memory first. Many students raise their fingers saying they want to share their memories. However, Ayşe who is a little sad and does not raise her hand, draws the teacher’s attention. Then the teacher asks Ayşe whether she wants to tell a memory or not. Ayşe says that although she wants to share a memory, she is very sad. When the teacher tells Ayşe, “Maybe you will be relieved if you tell why you are”, Ayşe says, “Okay, let me tell you why I am sad and says, “My teacher, I had a cat that I had been feeding for a long time and she suddenly died this morning. Her name was Minnoş. She loved me very much, she would come to me and play with me. We had a very good friendship. But when she died this morning, I become very sad. That’s why I am very unhappy right now”. The teacher says, “Thank you Ayşe for sharing why you are sad.” and gives the other students the right to speak in turn. Some statements of the students in this context are as follows:

Ali: Teacher, one day, when I went home, my father surprised me since he had bought me my favorite skates. I was very happy and hugged my father (Joy).

Fatma: Teacher, we bought a wheelchair for a disabled friend by collecting money. She cried with happiness when she saw the wheelchair. I hugged her and cried with her. Another friend of ours told me did not cry, we would get it for you too. I got very angry with him saying it was not the time to joke (Anger).

Zeki: Teacher, one day my little brother was a little far from the front of the house. At that time, I did not look at him. My mother panicked when she could not see my brother all of a sudden. I thought he was lost too and I was very curious about him (Anxiety).

Songül: *Teacher, my grandfather who had spent a lot of time with me and had played constantly with me passed away last year. I am still very sorry. I have not gotten used to his absence yet. Moreover, I was very touched when I saw the teddy bear he bought me by chance recently (Sadness).*

Rıza: *Teacher, one day my mother sent me to the bakery to buy a bread. I saw an injured dog on the road while I was returning from the bakery. My mother wanted me to get the bread right away and come back. So I just left the dog where I saw it and went home right away. I am still mad at myself for not helping that dog. (regret).*

Ayten: *Teacher, one day my mother and father went somewhere. My siblings and I were at home. But my parents did not come until the evening. Then someone knocked the door. I thought that if they were my parents, they would open the door using the key. They continued to knock the door. We were thoroughly alarmed. Finally, I said to my siblings, be quiet and let them not know that we were at home. Then when we did not open the door, they finally left. (fear).*

The teacher listens to the memories told by the students and together with the other students, determines the emotions experienced by these students and writes them on the board. At the end of the lesson, the teacher says, "Dear students, as you can see, we can all have different feelings about different events. As a matter of fact, people cannot always have the same feelings, right?"

D. CONCLUSION AND RECOMMANDATIONS

The conflicts and problems at schools and in society today are largely due to the neglect of affective education. The basis of these conflicts and problems lies in the fact that individuals show a selfish approach and do not understand each other. If it is accepted that the characteristics of individuals are different and tolerance is shown and individual differences are respected, such problems can be solved or, at least, reduced. Affective education can be given more room at the school programs and educational programs, and therefore, the development and spread of emotional literacy in society, especially at the schools, can be achieved. In the education/training programs to be developed, individuals are expected to be cooperative, respectful, participatory, unifying, tolerant, peaceful, democratic, and to be able to express themselves, think and communicate. Sharp (2000) states in his project that some studies are needed to develop emotional literacy skills of all school stakeholders (school principal-teacher-student-parents-other staff). Coppock (2007), on the other hand, recommends developing a number of strategies and approaches related to emotional literacy, and carrying out both local and national studies and extending them in order to promote positivity and emotional well-being of children, young people and families.

Social and emotional competencies have a low priority in teacher training programs. In this sense, educational and training courses can be organized for children to become competent in these skills by supporting the social and emotional learning contents of their undergraduate programs (Waajida, Garner & Owen, 2013). Improving students' social and emotional skills depends on including these skills more comprehensively in the curriculum (Esen Aygün & Şahin Taşkın (2021). In addition, educational programs that support emotional literacy skills of parents can be prepared and the effects of these programs on both parental behaviours and child development can be examined (Bozkurt Yükçü & Demircioğlu, 2021). As stated above in Turkey the educational programs allocate less room for affective education in contrast to the cognitive education. In addition to the cognitive and psychomotor

acquisitions of individuals, supporting their social, emotional and spiritual achievements is necessary for their holistic development. This necessitates giving enough space to the affective goals and acquisitions in the educational programs. While planning affective education programs, it is necessary to determine those goals and acquisitions that are suitable for the characteristics of the developmental periods of individuals or children and their grade levels.

The development of emotional literacy skills can be achieved through attaching importance to affective education. All segments of society, especially parents and educators, should be sensitive to emotional literacy skills. Only in this way can individuals become emotionally literate, develop the characteristics of being virtuous and complete their development as a whole. It should be added that some individuals such as society, family, teachers and students should be ready, volunteer and sufficient in terms of knowledge and feeling/emotion in the acquisition of emotional literacy skills. To this end in the process of emotional literacy education at schools, information, feelings, rules, values and skills should be handled with a common understanding through the proper planning, the proper activities and training practices. In addition, common solutions and behaviors should be developed. Gomez-Diaz, Delgado-Gomez, & Gomez-Sanchez (2017) affective education is more and more present every day at schools and universities. Practical workshops are held to develop students' socio-emotional skills. After these practices, positive results were obtained, and it was seen that more importance was given to emotional care. In addition, Alemdar & Anılan (2020) it is important to see emotional literacy as a vital skill based on the values of the school and the behaviours of teachers. For this reason, it is valuable to evaluate teachers' emotions in school environment.

Research suggests that there are certain skills that are closely related to emotional literacy which are major qualities of individuals with emotional literacy skills (Aktepe & Gündüz, 2021). These skills are as follows: ability to think about emotions, ability to listen to emotions, ability to read emotions, ability to understand emotions, ability to express emotions, ability to interpret emotions, ability to analyze emotions, ability to synthesize emotions, ability to evaluate emotions, ability to control emotions, ability to manage emotions, emotional awareness skills, sensitivity skills, emotional well-being skills, intellectual well-being skills, self-control skills, self-awareness skills, empathy/sympathy skills, motivation skills and healthy communication skills. The acquisition of these skills through formal education is significant. Esen Aygün & Şahin Taşkın (2021) state that the linguistic and cognitive development of people with advanced social and emotional skills are positively affected along with their emotional and social lives. According to the results of their research, Alemdar & Anılan (2022) state that the competencies that enable teachers to interact effectively with others can contribute to their emotionally positive relationships with others and their well-being, and emotional literacy has positive effects on emotional labor and emotional labor has positive effects on social capital.

During the process of supporting emotional literacy skills the emphasis should not only on affective awareness education but also on education towards individuals' self-control, self-confidence and self-esteem. Through affective awareness training, individuals can become aware of their own emotions and those of others and can understand their own and others' feelings they experience. As a result, these individuals can be more successful both in their educational life and in their social life. It is thought that individuals can control their own emotions through the self-control training and improve

their self-confidence and self-respect through the self-confidence and self-esteem training. For this reason, it is important that emotional literacy education is put forward concretely with activities, that these activities should be used in the educational settings, and that the education stakeholders should benefit from these activities.

The following suggestions may be made according to the findings of the research:

- Affective education could be given more importance in the educational programs. Affective goals and outcomes could be sufficiently integrated into the educational programs. Therefore, the development and spread of emotional literacy in society, specifically at schools, can be achieved.
- Individuals should be encouraged socially, emotionally, and spiritually, and their holistic developments should be supported.
- By acknowledging that each individual has unique traits, conflicts can be resolved and tolerated by respecting these individual differences.
- In addition to emotional awareness education of individuals, they can be presented the self-control, self-confidence, and self-esteem education. Therefore, through such education activities individuals are equipped to regulate their emotions with the help of self-control training and can develop self-confidence and self-esteem with the help of self-confidence and self-respect training.
- The society as a whole, particularly parents and teachers, should have an awareness about emotional literacy skills in the course of the development of emotional literacy skills among children.
- In the acquisition of emotional literacy skills, the educational setting should be proper for such an education, and stakeholders should be ready and volunteer. The process of education should be managed and implemented using a mutual understanding, and common behaviours should be established.
- It can be suggested that the activities used for emotional literacy education should be concrete and that stakeholders should also employ these activities in the educational environment.

Ethics Committee Permission

This research was carried out with the Nevsehir Hacı Bektas Veli Universty Scientific Research and Publication Ethics Committee (Date: 25/10/2021, Decision no: 09.305).

Contribution Rate Statement

The authors contributed equally to the article.

Conflict of Interest Statement

There is no conflict of interest between the authors.

Kaynakça

- Akbaş, O. (2004). *Türk milli eğitim sisteminin duyuşsal amaçlarının ilköğretim II. kademedeki gerçekteleşme derecesinin değerlendirilmesi* (Yayımlanmamış doktora tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Aktepe, V. (2014). Eğitimin bireysel temelleri. In H. Arslan, (Eds.), *Eğitim Bilimine Giriş*, (87-97). Başar Yayıncılık.
- Aktepe, V., & Gündüz, M. (2021). Eğitimde duygusal okuryazarlık. In E. Koçoğlu, (Eds.), *Eğitimde okuryazarlık becerileri - III*, (75-90). Pegem Akademi Yayıncılık.
- Alemdar, M. & Anılan, H. (2020). The development and validation of the emotional literacy skills scale. *International Journal of Contemporary Educational Research*, 7(2), 258-270. <https://doi.org/10.33200/ijcer.757853>
- Alemdar, M. & Anılan, H. (2022). *Reflection of social capital in educational processes: emotional literacy and emotional labor context*. *Asia Pacific Education Review*, (23), 27-43. <https://doi.org/10.1007/s12564-021-09701-0>
- Bacanlı, H. (2005). *Duyuşsal davranış eğitimi*. Nobel Yayın Dağıtım.
- Barnfather, N., & Amod, Z. (2012). Empathy and personal experiences of trainees in an emotional literacy and persona doll programme in South Africa. *South African Journal of Psychology*, 42(4), 598-607. <https://doi.org/10.1177/008124631204200413>
- Bocchino, R. (1999). *Emotional literacy: To be a different kind of smart*. Thousand Oaks, Sage Publications.
- Bozkurt Yükçü, Ş. & Demircioğlu, H. (2021) Examining the predictor effect of parents' emotional literacy level on the emotion regulation and social problem-solving skills of children. *Early Child Development and Care*, 191(16), 2516-2531. <https://doi.org/10.1080/03004430.2020.1720671>
- Coppock, V. (2007). It's good to talk! a multidimensional qualitative study of the effectiveness of emotional literacy work in schools. *Children & Society*, 405-419. <https://doi.org/10.1111/j.1099-0860.2006.00072.x>
- Cingisiz, N., & Murat, M. (2010). Evlenmek için birbirlerini tercih eden çiftlerin duygusal zekâ düzeylerinin bazı değişkenler açısından incelenmesi. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(1), 99-114.
- Corbin, J. & Strauss, A. (2008). *Basics of qualitative research: Techniques and procedures for developing grounded theory*. Sage Publications.
- Cornwell, S., & Bundy J. (2008). *The emotional curriculum: A journey towards emotional literacy* (Lucky Duck Books). Sage Publications.
- Cüceloğlu, D. (2019). *İnsan ve davranış psikolojisinin temel kavramları*. Remzi Kitabevi.
- Çakır, Ö.S., Şahin , T. & Şahin, B. (2000). İlköğretim 6.sınıf fen bilgisi dersine ilişkin bazı değişkenlerin öğrencilerin duyuşsal özelliklerini açıklama gücü. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 19, 43-49.
- Esen Aygün, H. & Şahin Taşkın, Ç. (2021). Türkçe dersi öğretim programında sosyal-duygusal öğrenme becerilerinin kapsamının belirlenmesi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 54(1), 205-224. <https://doi.org/10.30964/auebfd.797377>

- Espelage, D.L. & Swearer, S.M. (2003). Research on school bullying and victimization: What have we learned and where do we go from here? *School psychology review*, 32(3), 365-384. <https://doi.org/10.1080/02796015.2003.12086206>
- Faupel, A., Herrick, E., & Sharp, P. (1998). *Anger management: A practical guide*. David Fulton Publishers.
- Gillum, J. (2010). *Using emotional literacy to facilitate organisational change in a primary school: A case study* (Unpublished Doctoral Dissertation). The University of Birmingham.
- Goleman, D. (2003). *Duygusal zekâ neden IQ'dan daha önemlidir?*. Varlık Yayınları.
- Gomez-Diaz, M., Delgado-Gomez, M.S. & Gomez-Sanchez, R. (2017). Education, emotions and health: Emotional education in Nursing. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 237, 492-498. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2017.02.095>
- Gömleksiz, M. N., & Kan, A. Ü. (2012). Eğitimde duyuşsal boyut ve duyuşsal öğrenme. *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 7(1), 1159-1177.
- Hebb, D. O. (1946). Emotion in man and animal: An analysis of the Intuitive Processes of recognition. *Psychological Review*, 53(2), 88-106. <https://doi.org/10.1037/h0063033>
- Jokikokko, K. (2016). Reframing teachers' intercultural learning as an emotional process, *Intercultural Education*, 27(3), 217-230. <https://doi.org/10.1080/14675986.2016.1150648>
- Kandemir, M., & DüNDAR, H. (2008). Duygusal okuryazarlık ve duygusal okuryazar öğrenme ortamları. *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 16, 83-90.
- Matthews, B. (2006). *Engaging education: Developing emotional literacy, equity and co-education*. Open University Press.
- Nemec, M., & Roffey, S. (2006). Emotional literacy and the case for a whole-school approach to promote sustainable educational change, *AARE Conference*, Australia.
- Noddings, N. (2012). The caring relation in teaching. *Oxford Review of Education*, 38(6), 771-781. <https://doi.org/10.1080/03054985.2012.745047>
- Özbay, M., & Çelik, M E. (2013). Türkçe öğretmeni adaylarının bilgi okuryazarlık düzeylerinin incelenmesi [An investigation of information literacy levels of Turkish teacher candidates]. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 1(4), 10-21.
- Özbay, Y., & Şahin, M. (1997). Üniversite öğrencilerinin empatik sınıf atmosferine ilişkin algılamalarının farklı değişkenler açısından incelenmesi. *IV. Ulusal Psikolojik Danışma ve Rehberlik Kongresi*, AÜ Eğitim Bilimleri Fakültesi, 1-3 Eylül, Ankara.
- Park, J. (2003). *Emotional literacy handbook: Promoting whole-school strategies*. David Fulton Publish.
- Reeve, J. (2009). *Understanding motivation and emotion* (5th Ed). Wiley.
- Reeves, J. & Le Mare, L. (2017). Supporting teachers in relational pedagogy and social emotional education: a qualitative exploration. *International Journal of Emotional Education*, 9(1), 85-98
- Roffey, S. (2008). Emotional literacy and the ecology of school wellbeing, *Educational & Child Psychology*, 25(2), 29-39.
- Sharp, P. (2000) Promoting emotional literacy: emotional literacy improves and increases your life chances, *Pastoral Care in Education*, 18(3), 8-10. <http://dx.doi.org/10.1111/1468-0122.00165>
- Steiner, C. (2014). *Akıllı bir kalple duygusal okuryazarlık [Intelligence with a Heart]*. (Translation Eds. M. Sahin, Translation: F. Erden), Nobel Yayıncılık.

- Waajida B., Garner P.W. & Owen, J.E. (2013). Infusing social emotional learning into the teacher education curriculum. *The International Journal of Emotional Education*, 5(2), 31-48.
- Weare, K. (2004). *Developing the emotionally literate school*. Sage Publications. <http://dx.doi.org/10.4135/9781446215081>
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2016). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri [Qualitative research methods in the social sciences]*. Seçkin Yayıncılık.

ÜRGÜP HALKEVİ VE FAALİYETLERİ (1934-1951)

 Bülent AKKAYA^a

Özet

Mustafa Kemal'in girişimi ile kurulmuş, eğitim ve kültür yuvası olarak da çok sayıda çalışmaları olan Halkevleri, 19 Şubat 1932'de ilk kez on dört merkezde açılmıştır. Ürgüp Halkevi de iki yıl sonra 22 Şubat 1934'te açılmıştır. Tarihi ve kültürel olarak önemli bir yerleşim yeri olan Ürgüp'te açılan halkevinin faaliyetlerini ortaya koymak ve değerlendirmek bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Bu makalede; Ürgüp Halkevinin, Türk inkılabının halka ulaştırılması ve vatandaşların aydınlatılmasındaki katkılarını ortaya koymak amaçlanmıştır. Bu çerçevede hazırlanan makalemizde, Ürgüp Halkevi ve faaliyetleri arşiv belgelerinin ışığında incelenmiştir. Ürgüp Halkevi, çalışmalarına temsil, spor, sosyal yardım ve sanat şubeleri (kol) ile başlamıştır. 1950 yılına gelindiğinde Ürgüp Halkevi'nin, halk dersaneleri ve kurslar kolu haricinde tüm kolları vardı. Araştırmamıza göre Ürgüp Halkevi'nin, spor, kütüphane ve yayın, temsil ve sanat kolları faal iken diğer kollarının fazla bir çalışması olmamıştır. Ürgüp Halkevi, sınırlı bütçe ve imkânsızlıklarına rağmen verilen konferanslar, yapılan temsiller ile Atatürk ilke ve inkılaplarının halka anlatılmasını sağlamıştır. Bunun yanında halkevinde açılan kurslar, yapılan sportif ve kültürel çalışmalar ile vatandaşların eğitimine ve kültürel gelişimine katkı sağlanmıştır. Ürgüp Halkevi, 1934-1951 yılları arasında memleket insanlarını çatısı altında toplamış, kentli, köylü birlikteliğini sağlamaya ve halkın sosyo-kültürel ihtiyaçlarını gidermeye çalışmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ürgüp Halkevi, Halkevi, Halkevi faaliyetleri, Cumhuriyet Halk Partisi, Kayseri.

URGUP COMMUNITY CENTER AND IT'S ACTIVITIES (1934-1951)

Abstract

Community Centers, which was established with the initiative of Mustafa Kemal and has many activities as an education and cultural center, was opened for the first time in fourteen centers on February 19, 1932. Urgup Community Center was opened two years later on February 22, 1934. The subject of this study is to reveal and evaluate the activities of the Community Center opened in Urgup, which is an important historical and cultural settlement. In this article; It is aimed to reveal the contributions of Urgup Community Center to the delivery of the Turkish Revolution to the public and to the enlightenment of the citizens. In our article prepared within this framework, Urgup Community Center and its activities were examined in the light of archival documents. Urgup Community Center started its activities with representation, sports, social aid and arts branches. By 1950, the Urgup Community Center had all its branches except the state private teaching institutions and courses. According to our research, while sports, library and publishing, representation and art branches of Urgup Community Center are active, not much work has been done in other branches. Despite

^aDr., Nevşehir İl Emniyet Müdürlüğü, bulentakkaya98@yahoo.com

Makale Geliş Tarihi: 21.04.2022, Makale Kabul Tarihi: 06.06.2022

the limited budget and impossibilities of the Urgup Community Center, conferences and representations made it possible to tell the public about Atatürk's reforms. In addition, the courses opened in the Community Center, the sports and cultural activities carried out contributed to the education and cultural development of the citizens. Urgup Community Center, gathered the people of the country under its roof between 1934-1951, tried to ensure the integrity of the city and the villagers and to meet the socio-cultural needs of the people.

Keywords: Urgup Community Center, Community Center, Activies of community Center, Republican People's Party, Kayseri.

Giriş

1923'te Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan itibaren, ülkenin çağdaş medeniyetler seviyesine getirilmesine yönelik çalışmalar yapılmıştır. Bu hedef doğrultusunda yapılan bazı düzenlemeler, toplum ve devlet katında çatışmalara yol açmıştır. 1930'lu yıllarda Türk siyasetinde ortaya çıkan muhalefeti yumuşatmak yerine otoriter bir yönetim ağırlık kazanması nedeniyle de iç siyasette bir gerginlik olmuştur. İşte böyle bir ortamda; oluşan gerilimi azaltmak, yapılan inkılapları halka anlatmak için dünyada da örnekleri bulunan halkevlerinin açılması düşünülmüştür (Tuğluoğlu, 2005, ss. 110-111). Halkevlerinin açılmasındaki temel amaç, yetişkin eğitimi ile halkın gösterilen hedeflere ulaşmasını sağlamaktır (Özdemir & Aktaş, 2011, s. 236, 243). Bu amaç doğrultusunda; daha önce halkın eğitimi için önemli görevleri yerine getirmiş olan Türk Ocakları, yurttan yeterince yayılmadığı ve inkılapların halka anlatılmasında yeterli çaba gösterilmediği gibi sebeplerle 1931 yılında kapatılmış ve -malvarlıkları Cumhuriyet Halk Partisi'ne (CHP) devredilmiştir (Arıkan, 1999, s. 264; Özdemir & Aktaş, 2011, s. 240). CHP, daha önce Türk ocaklarında yapılan çalışmaların, "Halkevleri" adı altında yürütülmesine karar vermiştir. Bu amaç doğrultusunda dünyadaki halkevleri tarzındaki gençlik ve kültür kurumları incelemek için Avrupa'ya heyetler gönderilmiştir. Selim Sırrı Tarcan, İsveç'e, Vildan Aşir Savaşır, Çekoslovakya'yı ziyaret ederek incelemelerde bulunmuşlardır. Halkevlerinin kuruluş çalışmalarında Çeklerin "Sokollar"ı ön plana çıkmıştır (Özdemir & Aktaş, 2011, s. 245). Vildan Aşir Savaşır'ın da bulunduğu bir komisyonca bir tüzük çalışması yapılmış ve Halkevlerinin yapısı ortaya konulmuştur (Çeçen, 2000, s. 110). Yayınlanan Halkevleri talimatnamesinde; bu evler oluşturulurken Macaristan'daki, Çekoslovakya'daki, İtalya'daki ve Almanya'daki milli kültür cemiyetlerinden, çiftçi derneklerinden vb. halk kültür teşkilatlarının çalışmalarının örnek alındığından bahsedilmiştir. Türkiye'de de cumhuriyet ve inkılap sahalarında çalışmak mecburiyetinde bulunduğu vurgulanmıştır (CHF Halkevleri Talimatnamesi, s. 2). Nihayetinde Halkevleri, "Misak-i Milli milliyetçiliğinin ruhu içerisinde ve CHP ilkelerine uygun birer Halk Eğitim Merkezi" (Turan, 1999, ss. 72-75) olarak bir teşkilatlandırılmıştır.

Açılan halkevlerinin amacı ve görevleri ise Halkevleri Teşkilat, İdare ve Mesai Talimatnamesinde şu şekilde düzenlenmiştir: "program temelleri Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik, Halkçılık, Devletçilik, Laiklik ve İnkılapçılıktır"tır. ... Programımız bu ana ve temel prensiplerin hâkimiyeti ve ebedileşmesi için bu vasıflarda kuvvetli vatandaşlar yetiştirilmesini; milli seciyenin Türk tarihinin ilham ettiği derecelere çıkarılmasını, güzel sanatların yükseltilmesini, milli kültürün ve ilmi hareket ve faaliyetlerin kuvvetlendirilmesini ehemmiyetli vasıtalar olarak tespit ve işaret eder". Özetle halkevleri, parti programı ve hedefleri uğrunda çalışacak vatandaşları toplayacak ve birleştirecek yerler olarak düşünülmüştür (CHF Halkevleri Talimatnamesi, ss. 1-3).

Halkevleri, yukarıda belirtilen amaçlar doğrultusunda 19 Şubat 1932'de ilk kez 14 merkezde açılmıştır (BCA, 490.1.0.0. / 3.14.6, s. 2). Kayseri'nin en eski ve büyük ilçelerinden birisi olan Ürgüp'teki halkevi şubesi de 22 Şubat 1934'te açılmıştır. Tarihi ve kültürel olarak önemli bir yerleşim yeri olan Ürgüp'te açılan halkevinin, çalışmalarını ortaya koymak ve yerel tarih çalışmaları bakımından değerlendirmek, bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Bu makalede; Ürgüp Halkevi'nin 1934-1951 yılları arasında, Türk inkılabının halka ulaştırılması ve vatandaşların aydınlanması noktasında katkılarını ortaya koymak amaçlanmıştır.

Halkevleri ile ilgili çok sayıdaki çalışmaya rağmen Ürgüp Halkevi hakkında yazılmış kapsamlı bir bildiri, makale ve kitap bulunmamaktadır. Kapsamlı bir kaynak eser bulunmadığı gibi Ürgüp Halkevi'nin çalışmalarının derlendiği kendi yayını da bulunmamaktadır. Halkevi'nin bağlı olduğu Kayseri Halkevi, Erciyes isimli aylık bir dergi yayınlamıştır (BCA, 490.1.0.0. /4.21.5). Erciyes dergisi, Mart 1938-Mart 1950 arasında 85 sayı olarak çıkartılmıştır. Dergi içerik olarak; Kayseri ve yurdun değişik yörelerini tanıtmış, saygın yazar ve şairlerin eserlerine yer vermiştir (Taşoluk, 2007, s. 40, 41). Erciyes dergisinde yayınlanan yazıları irdelediğimizde, Ürgüp Halkevi'nin bir faaliyeti tespit edilememiştir¹. Ürgüp'e yakın bir yer olan Niğde'deki Halkevi, Akpınar isimli bir dergi çıkartmıştır. Akpınar dergisi, 5 yıl yayında bulunmuş (Temmuz 1934-Aralık 1941) ve son sayısı 54-61. sayılar olarak yayınlanmıştır. Dergide halkevi çalışmaları duyurulmuş, bölgenin tanıtımı yapılmıştır (Sürme, 2009, ss. 39-64). Akpınar dergisinde yayınlanan yazıları irdelendiğinde, Ürgüp Halkevi'nin bir faaliyeti tespit edilememiştir.²

Ürgüp ilçesinde yayınlanmış ve Halkevi'nin faaliyetlerini dönemi itibariyle yansıtan yerel bir yayın da bulunmamaktadır. Ürgüp ilçesinde matbaanın kurulması ancak 1970'lerde olduğu gibi Ürgüp'ün hâlihazırda bağlı olduğu Nevşehir'de de ilk gazeteler 1950'li yıllarda çıkartılmıştır (Saraç, 2016, ss. 223, 241). Bu nedenle çalışmamızda Ürgüp Halkevi'nin, 1934'te açılışından 1951'de kapanışına kadar olan dönemdeki faaliyetlerini incelerken birincil kaynak bulmak mümkün olmamıştır. Bunların yanı sıra Halkevi'nin bina, demirbaş ve mali imkânlarının zayıflığı nedeniyle fazla bir çalışması bulunmamaktadır. Dolayısıyla, CHP genel merkezinin hazırladığı yıllık faaliyet raporlarında da kendine pek yer bulamamıştır. Bu nedenle Ürgüp Halkevi ile ilgili makalemiz, Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığındaki arşiv belgelerine³ dayandırılmış, diğer basılı eserler de kullanılmıştır.

A. HALKEVLERİNİN AÇILIŞI VE YAPISI

Halkevleri fikrini, araştıran, bulan ve geliştiren Atatürk olmuştur. Türk Ocaklarının kapatılarak, halkevlerinin açılış sürecini yönlendiren bizzat kendisi olmuştur. Ancak, cumhurbaşkanı olarak halkevlerinin açılışında, ön planda olmamış, uzaktan verdiği direktif ve talimatlarla çalışmalarını şekillendirmiştir. Şunu da belirtmeliyiz ki; halkevlerinin açılmasında, Türkiye'nin yanı başındaki

¹ Berna Taşoluk, "Kayseri Halkevi ve Erciyes Dergisi'nin Halkbilimi Açısından Değerlendirilmesi" başlıklı Yüksek Lisans tezinde Erciyes dergisinin bibliyografyasını yayınlamıştır. Erciyes Dergisinin 40-41. sayısında sadece Ürgüplü Saz Şairi Mahfî, tanıtılmıştır (Taşoluk, 2007, s. 63).

² Akpınar dergisinin 52, 53 sayılarında "Ürgüp'ten Birinci Mektup" (Muammer Lütfü) ve 54, 61. Sayılarında Ürgüp'ten İkinci Mektup (Muammer Lütfü) başlıklı yazılar yayınlanmıştır (Sürme, 2009, ss. 63-64). Bahse konu mektup içerikleri için bakınız (Kılıç, 2020a).

³ Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığındaki belgelerle ilgili bir tespitimizden bahsetmek gerekiyor. Şöyle ki; Ürgüp Halkevine ait belgelerin çoğu, o tarihlerde Ürgüp ilçesinin Kayseri'ye bağlı olmasından dolayı, Kayseri Halkevine ait tasnif edilmiş belgelerin içerisinde bulunmaktadır. Ancak bazı belgeler, Niğde Halkevine ait tasnif edilmiş belgelerin içerisinde bulunmaktadır. Muhtemel ki bunun sebebi; Ürgüp'ün hali hazırda Nevşehir'e bağlı olmasından ve o tarihlerde Nevşehir'in ilçe olarak Niğde'ye bağlı olmasından kaynaklanmaktadır.

yabancı ideolojilerin baskısı altına girmemek ve benimsenen altı ilkenin halka öğretilmesi fikri etkili olmuştur (Çeçen, 1990, ss. 134-135).

Halkevlerinin amaçlarını; Başbakan İsmet İnönü, Halkevlerinin Açılışının Birinci Yıldönümünde: *“Halkevleri vatandaşların külfetsiz toplandıkları yer olduğu gibi vatandaşların memleket ve millet işlerini, bilhassa milletin yüksek kültür işlerini düşündükleri gibi zahmetsiz konuşabilecekleri yerdir”* şeklinde ifade etmiştir (Halkevleri, 1940, s. 4).

Eğitim ve kültür yuvası olarak açılan halkevlerinde, yapılan çalışmalardan bazıları şu şekildeydi:

- 1-Yöresinin genel bilgisini yükseltmeye yarayacak konularda konferanslar düzenlemek.
- 2- Türk dilinin yaşayan kelimelerini, türkülerini, masallarını ve atasözlerini araştırmak, toplamak.
- 3- Tarihi eserleri araştırmak, korumak ve bu konularda yayın yapmak.
- 4- Halkın müzik zevkini artırmak, bando, orkestra, koro oluşturmak ve güzel sanatlar alanında kurslar açmak.
- 5- Halkı eğitmek için tiyatro, sinema, kukla, karagöz ve orta oyunlarında faydalanmak.
- 6- Her çeşit sporun gelişmesine öncü olmak, yaya gezilerini teşvik etmek ve düzenlemek.
- 7- Sosyal yardım faaliyetlerinde bulunmak ve işsizlerin iş bulmasına yardım etmek.
- 8- Okuma yazma, yabancı dil, fen, ziraat ve hayat bilgileri konularında kurslar açmak.
- 9- Halkın bilgi düzeyinin artırılması için kütüphane ve okuma odaları açmak.
- 10- Köylülerin sağlık, sosyal kültürel gelişmelerini sağlamak ve şehirliler ile aralarında sevgi ve dayanışma duygularını kuvvetlendirmek (Halkevleri, 1940, ss. 5-7).

Halkevleri, bu görevleri yerine getirmek için dokuz şubeye ayrılmıştır. Halkevlerinin kol isimlerinde 1935 ve 1940 yılında bazı değişiklikler olmuştur. Bu değişiklikler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir (CHF Halkevleri Talimatnamesi, s. 4; CHP Halkevleri Halkodaları, 1932-1942, s. 3).

Tablo 1. Halkevlerinin Kol İsimlerinde Yapılan Değişiklikler

1932 Halkevleri Talimatnamesi	1935 Halkevleri Örneği	1940 Halkevleri Çalışma Talimatnamesi
Dil, Edebiyat, Tarih	Dil, Edebiyat, Tarih	Dil ve Edebiyat
Güzel Sanatlar	Ar	Güzel Sanatlar
Temsil	Gösterit	Temsil
Spor	Spor	Spor
İçtimai Yardım	Sosyal Yardım	Sosyal Yardım
Halk Dershaneleri ve Kurslar	Halk Dershaneleri ve Kurslar	Halk Dershaneleri ve Kurslar
Kütüphane ve Neşriyat	Kitapsaray ve Yayın	Kütüphane ve Yayın
Köycüler	Köycülük	Köycülük
Müze ve Sergi	Müze ve Sergi	Tarih ve Müze

Halkevlerinin faaliyetleri, CHP'ye üye olma şartı olmadan tüm vatandaşlara açıktı. Ancak halkevi başkanlığının, parti yönetimdeki bir üye tarafından yürütülmesi zorunluydu (Halkevleri 1940, s. 4). Tüm yurda yayılan ve sayıları her yıl artan halkevlerinin yanında 1940 yılında itibaren de kasaba ve köylerde halkodaları açılmaya başlanmıştır (Arıkan, 1999, s. 272). Halkodaları, halkevlerinin bir özü olarak; daha az imkânlarla, daha dar yerlerde aynı amaçla çalışan yerler olarak düşünülmüştür. Halkodalarının, yönetimi 3-7 kişi ile oluşturulmuş fakat kol ve komite olarak ayrı bir faaliyette bulunmamışlardır. Halkodalarında, en az 50 üye ile müşterek çalışmalar yapılmıştır (CHP Halkevleri ve Halkodaları, 1932-1942, s. 17; CHP 1945 Yılında Halkevleri ve Halkodaları, s. 22). Halkevleri, 1930'lar Türkiye'sinde tek parti yönetimi olduğundan dolayı yaptığı çalışmalardaki esas amaç devlet-millet bütünleşmesini

sağlamak olmuştur (Toksoy, 2007, s. 31). Cumhuriyet döneminin milli kültür yuvaları olan halkevleri, 1950 yılına gelindiğinde tüm yurdu kaplamıştı. Halkevlerinin sayısı 478'e; halkodalarını sayısı da 4332'ye ulaşmıştı (Turan,1999, s. 83; Arıkan, 1999, s. 280).

B. ÜRGÜP HALKEVİ'NİN AÇILIŞI VE TEŞKİLATLANMASI

1. Ürgüp Halkevi'nin Açılışı ve Yöneticileri

Ürgüp Halkevi, Adapazarı, Amasya, Bergama, Bitlis, Maraş, Muş, Uşak ve Urfa halkevleri başta olmak üzere toplam 25 şube ile birlikte 22 Şubat 1934'te açılmıştır (BCA, 490.1.0.0. /3.14.6, s. 2). Ürgüp, 1934 yılında Kayseri iline bağlı bir ilçedir⁴. Bu nedenle Ürgüp Halkevi, Kayseri Halkevi'nin bir şubesi olarak açılmıştır. 1937 yılı itibariyle de Kayseri'de; merkez, Develi ve Ürgüp ilçelerinde halkevi şubesi vardı⁵ (BCA, 490.1.0.0. /837.310.2). 1940 yılında Halkevi açmaya imkân olmayan köy ve kasabalarda halkodası açılmaya başlanması ile Ürgüp'e bağlı köy ve kasabalarda da halkodası açılmaya başlanmıştır. İlk açılan halkodası 150 lira bütçesiyle Ortahisar kasabasında olmuştur (BCA, 490.1.0.0. /999.861.2, ss. 28,51). Ortahisar halkodasını, 25 Şubat 1945'te Başköy, Karin, Ağceşar, İbrahimpaşa ve Şahinefendi halkodaları izlemiştir (BCA, 490.1.0.0. 1743.1079.1, s. 47; BCA, 490.1.0.0. /957.707.1, s. 29). Mustafapaşa ve Taşkınpaşa köylerinde de halkodaları açılmış ve faaliyette bulunmuşlardır (BCA, 0000, 847.353.2.5,49,61,71).

CHP Genel Sekreterliği tarafından halkevlerinin teşkilatlanmasında dikkat edilecek hususlarla ilgili genelgeye göre; bir yerde halkevinin açılması için en az üç kolun kurulması ve bu kolların faaliyetlerini besleyecek en az 25 üyenin kaydedilmesi gerekiyordu. Kurulacak en az üç koldan birinin kitap saray ve yayın şubesi olmasına önem verilmesi istenmiştir (BCA, 490.1.0.0. /3.14.6, s. 1; CHP XVI. Yıldönümünde Halkevleri ve Halkodaları: 7). Bu çerçevede Ürgüp Halkevi, 1934'te spor, temsil, sosyal yardım ve sanat kolları ile faaliyetine başlamıştır (BCA, 490.1.0.0. /837.310.2, s. 75).

1935 yılında Ürgüp Halkevi'nin yönetimi M. Taşer başkanlığında, Temsil Kolu Başkanı Başöğretmen Rıza Arıkal, Sosyal Yardım Kolu Başkanı Dr. Fahri, Spor Kolu Başkanı Öğretmen Necip Oğuz⁶ ve Sanat Kolu Başkanı Hayri Ergenekon'dan oluşmaktaydı. Üyelerinin meslek dağılımını irdelediğimizde; 1 Avukat, 3 doktor, 18 öğretmen, 39 tüccar, 58 işçi, 3 çiftçiden oluşmaktaydı. Kolların üye sayılarına baktığımızda; Temsil Kolunda 1 kadın, 20 erkek, Sosyal Yardım Kolunda 2 kadın, 33 erkek, Spor Kolunda 62 erkek ve Sanat Kolunda 2 kadın 17 erkek olmak üzere toplam üyesi 137 idi (BCA,

⁴ Ürgüp, antik dönemlerden itibaren önemli bir merkezdir. Selçuklular zamanında "Başhisar", Osmanlı idaresinde ise "Burgut Kalesi" adıyla anılmıştır. 1466 yılında Osmanlı Devleti'ne katılan Ürgüp; 1867'de Niğde'ye, 1902'de Ankara'ya, 1935'de Kayseri'ye bağlı bir idari birimdir. 1954 yılında Nevşehir'in il olmasıyla Ürgüp, idari yapı olarak buraya bağlanmıştır (Erdoğan & Pişkin, 2020, ss. 577-590). Araştırma dönemimizdeki gazetelerine yansıyan bilgilere göre: Ürgüp, tepelere yaslanmış taş evleri ile meşhur şirin bir ilçeydi. Ürgüp'ün 28 köyü vardı. Halkı, üzüm bağları ve bahçe işleri ile meşgul olduğu gibi halıcılıkta da ileri bir durumdaydı. Ürgüp, civarının yaş, kuru üzüm ve şarap ihtiyacını karşılamaktaydı (Son Posta, 22 Eylül 1938: 5). Ürgüp, 1935 yılında merkezde 4377 ve köyler dâhil 22.841 nüfusa sahipti (BCA, 490.1.0.0. /1801.1309.1, s. 35).

⁵ Develi ilçesindeki, halkevi 23 Şubat 1936'da, Bünyan ve İncesu ilçelerindeki halkevleri de 1939'da açılmıştır (BCA, 490.1.0.0. /957.707.1, s. 63). Sonraları Pınarbaşı ilçesinde de halkevi şubesi açılmıştır. Yeşilhisar bucağındaki halkodası da 1950 yılında Halkevine çevrilmiştir (Arıkan, 1999, s. 281).

⁶ Necip Oğuz, Ürgüp doğumlu olup burada öğretmenlik yapmıştır. Geniş bilgi için bakınız (Dilaver, 2016, ss. 28-29).

490.1.0.0. /990.831.1, s. 53). Ürgüp Halkevi'nin, üyelerinin çoğu memurlardan ziyade tüccar ve işçilerden oluşmuş fakat kadınların üyeliği ise çok sınırlı kalmıştır.

1938 yılında Ürgüp Halkevi'nin yönetimi; Veli Gökten'in⁷ başkanlığında, Temsil Kolu Başkanı Rıza Arıkal, Sosyal Yardım Kolu Başkanı Dr. Halim Öz, Spor Kolu Başkanı Öğretmen Necip Oğuz ve Sanat Kolu Başkanı öğretmen Hidayet Özmen'den oluşmaktaydı. Kolların üye sayılarını irdelediğimizde Temsil Kolunda 3 kadın, 21 erkek, Sosyal Yardım Kolunda 35 erkek, Spor Kolunda 73 erkek ve Sanat Kolunda 17 erkek olmak üzere toplam üyesi sayısı 149'du (BCA, 490.1.0.0. /990.831.1, s. 62, 63).

1939 yılında Ürgüp Halkevi'nin yönetimi Başkan Veli Gökten, Temsil Kolu Başkanı öğretmen Rıza Arıkal, Spor Kolu Başkanı Necip Oğuz, Sanat Kolu Başkanı Hidayet Özmen ve Sosyal Yardım Kolu Başkanı Doktor Fahri Eskiyezli idi. Halkevi'nin üye sayısı da 25 yeni üye daha kaydedilerek 174 kişi olmuştur (BCA, 490.1.0.0. /973.765.3, s. 5). 1940 yılı CHP Bölge Müfettişinin raporuna göre Ürgüp Halkevi'nin yönetimi Hasan Torasan başkanlığında, Temsil Kolu Başkanı Rıza Arıkal, Sosyal Yardım Kolu Başkanı Dr. Fahri Eskiyezli, Spor Kolu Başkanı Öğretmen Necip Oğuz ve Sanat Kolu Başkanı Hidayet Özmen'den oluşmaktaydı. Teftiş raporunda şube kollarının ihtiyacı karşıladığı, Halkevi yönetimimin bu işi yapabilecek kapasite olduğu ve hükümet memurların da halkevi ile ilgilenmeleri gerektiği bildirilmiştir (BCA, 490.1.0.0. /999.861.2, s. 76). Ürgüp Halkevi'nde 1939 yılında kütüphane ve yayın kolu faaliyete geçmiştir (BCA, 490.1.0.0. /973.765.3, s. 4). 1941 yılında da temsil, spor, sosyal yardım, kütüphane ve yayın ve sanat kolları oluşturulmuştur. 1941 yılı teftiş raporunda; Halkevi'nin mevcut kolları yeterli görülmüş ve bundan sonraki faaliyetleri ile yöresinde olumlu bir etki bırakabileceği belirtilmiştir (BCA, 490.1.0.0. /999.861.2, s. 51).

1950 yılında Ürgüp Halkevi'nde; spor, kütüphane ve yayın, temsil, güzel sanatlar, köycülük, tarih ve müze, dil edebiyat ve sosyal yardım kolları bulunmaktadır. Halkevi'nin Başkanı A. Bahri Yüzüncü, kol başkanları Ahmet Tefik, Mustafa Güzelgöz, Hidayet Öcal, Hamdi Tezcan, Zafer Kızıldağ, Veli Gökten ve Celal Ada idi. 1950 yılında Ürgüp Halkevi'nin, halk dersaneleri ve kurslar kolu haricinde tüm kolları açılmıştı. Ancak, spor, kütüphane ve yayın, temsil ve sanat kolları aktif iken köycülük, tarih ve müze, dil edebiyat ve sosyal yardım kollarının ise bir faaliyeti yoktu (BCA, 490.1.0.0. /841.327.1, s. 7).

2. Ürgüp Halkevi Binası ve Yeni Bina Yapımına Yönelik Çalışmalar

CHP Genel Merkezinden gönderilen talimatnamede, halkevleri binası için asgari bir şart konulmamış ise de halkın temsil, konferans için toplanabileceği bir salonun olması ve imkân ve ihtiyaca göre birkaç odanın olması istenmiştir (BCA, 490.1.0.0. /3.14.6, s. 1). 1945 yılında CHP Bölge Müfettişi, Niğde ile Kayseri'deki halkevi faaliyetleri karşılaştırıldığında, Niğde ili halkevlerinin lehine olan farkın kendi binaları olmasından kaynaklandığını bildirmiştir (BCA, 490.1.0.0. /999.861.2, s. 14). Bir halkevinin kendi binasına sahip olması, faaliyetlerinin artmasına ve yörede etkili olmasını sağlamıştır.

⁷ Veli Gökten (1894-1951), Ürgüp'te doğmuştur. Konya öğretmen okulunda öğrenim görürken 1915'te yedek subay olarak orduya katılmıştır. Ürgüp Kuvay-i Milliye Cemiyetinin kurucularındandır. Ürgüp'te öğretmenlik yapmıştır. Halkevi başkanlığı ve kol başkanlığı yapmıştır. 1946-1951 yılları arasında Ürgüp Belediye Başkanlığı yapmıştır. Veli Gökten'in hayatı hakkında geniş bilgi için bakınız (Doğan & Abalı., 2021, ss. 11-14)

Bu nedenlerle, Ürgüp Halkevi de açıldıktan sonra bina yapımı için Genel Merkezden talepte bulunmuştur. Bu talep merkezden Kayseri'ye bildirilmiş ve CHP Kayseri il yönetimi de 18 Mayıs 1937'de CHP Genel Sekreterliğine hitaben merkezde halkevi binası yapılmadan Ürgüp'te halkevi binası inşası için yardım yapılmasına imkân bulunmadığını cevaben bildirmiştir (BCA, 490.1.0.0. /37-310-2, s. 72).

Kayseri Milletvekili Galip Kahraman, 1937 yılı teftişinde; mevcut binanın halkevi olmaya elverişli olmadığı, parti ile müşterek yeni bir bina yapılması gerektiğini valilik ve Halkevi başkanlığına bildirmiştir (BCA, 490.1.0.0. /999.861.2, ss. 89, 90). Bu talep üzerine Kayseri Halkevi, kendi binası yapılmadan ilçelerdeki halkevi binalarına yardım yapamayacaklarını, 20 Haziran 1938 tarihli yazı ile CHP Genel Sekreterliğine bildirilmiştir. Bu yazıda, il merkezindeki halkevi inşaatı tamamlanmadan özel idareden para yardımı yapılamayacağı da vurgulanmıştır (BCA, 490.1.0.0. /957.707.1, s. 65).

CHP Bölge Müfettişinin, 1940 yılı teftiş raporunda Ürgüp Halkevinde bina ihtiyacının olduğu tekrar bildirilmiştir (BCA, 490.1.0.0. /999.861.2, s. 14). Bahse konu teftiş raporuna göre Ürgüp Halkevi, faaliyetlerine ihtiyaca pek de yeterli olmayan kiralık bir binada devam etmekteydi. Kütüphanesi mevcuttu, defterleri tamam ve dosyaları düzenliydi. Ayrıca Halkevi binasının inşası için belediye tarafından bir yer ayrılmış olduğu belirtilmiştir. Fakat belediye bütçesine konulacak paranın bina inşaatı için yeterli olamayacağı bildirilmiştir (BCA, 490.1.0.0. /999.861.2, s. 76).

Ürgüp Halkevi'ne bina yapmak için gerek yerel imkânlar, gerekse genel merkezden bir bütçe oluşturulmasına yönelik gayretler olmuşsa da bir netice alınamamıştır. Sadece belediyeden bu amaçla bir arsanın tahsisi sağlanmıştır. Ürgüp Halkevi Başkanı Hasan Torasan, 20 Şubat 1940'ta CHP Genel Sekreterliği'ne halkevi bina inşası için Ürgüp Belediyesinin 3.000 lira değerinde 8.312 metrekare arsayı bedelsiz olarak verdiğini ancak belediye bütçesinden bir para yardımının yapılamayacağını bildirmiştir (BCA, 490.1.0.0. /1743.1078.1, s. 70). Bu yazıdan ayrı olarak Kayseri Valisi Şefik Refik Soyer, 11 Mayıs 1940 tarihli yazı ile Ürgüp'te yapılacak olan halkevi binası için Ürgüp Belediye bütçesine 3.000 lira konulduğunu CHP merkezine bildirmiştir (BCA, 490.1.0.0. /1743.1078.1, s. 69). Bu yazıya CHP Genel Sekreterliği, 15 Mayıs 1940 tarihli yazı ile Ürgüp'te yaptırılmak istenen halkevi binası için belediyeler bütçesinden ayrılan tahsisatın, Parti Genel Sekreterliği emrindeki bir banka hesabında bulunması gerektiğini bildirmiştir (BCA, 490.1.0.0. /1743.1078.1, s. 67).

CHP Bölge Müfettişinin 1940-1941 yılları teftiş raporundaki bilgilere göre halkevi, parti ile birlikte askeri mahfilin bulunduğu salonun üstündeki 4 odada faaliyetliydi (BCA, 490.1.0.0. /999.861.2, ss. 28, 51). Bu nedenle Halkevi'ne bir bina inşası için, 1941 yılında da yazışmalar devam etmiştir. CHP Genel Sekreterliği, 22 Mart 1941'te CHP Kayseri İl Başkanlığına Ürgüp Halkevi inşası için gönderilen 3.000 liranın İş Bankası Ankara şubesine gönderildiğini bildirmiştir (BCA, 1937-1951, 1743.1078.1.66). 5 Eylül 1941 tarihinde ise Kayseri Halkevi Başkanı Ömer Sıtkı Erdi, CHP Genel Sekreterliğine Ürgüp Halkevi inşası için Belediye bütçesine konulan 3.000 liranın tahsilinin mümkün olmadığından ve belediyenin bu parayı veremeyeceğini bildirdiğinden ne yapılacağına dair görüş istemiştir (BCA, 490.1.0.0. /1743.1078.1, s. 53, 55). CHP Genel Sekreterliği de 12 Eylül 1941'te 26 Ocak 1940 tarih ve 1663 sayılı tamim de açıklandığı üzere Halkevi inşasında bütçenin yarısı mahalli imkânlarla toplanmadığı sürece yeni bir bina yaptırılması imkân bulunmadığı cevabını vermiştir (BCA, 490.1.0.0. /1743.1078.1, s. 52).

Halkevi'nin bina ihtiyacı, CHP Kayseri milletvekillerinin, 1945 yılında seçim çevrelerinde yaptıkları gezi raporuna da yansımıştır. Milletvekillerinin, CHP Genel Merkezine verdikleri ortak imzalı

raporda şu tespitler mevcuttu: Ürgüp Halkevi'nin binasının olmadığı, toplantı ve temsillerini kütüphane binasında ve gazinoda yaptıkları, bu nedenle yeni bir halkevi binası için merkezden yardım istediklerini belirtmişlerdir (BCA, 490.1.0.0. /1743.1079.2, s. 5, 6). Ürgüp Halkevi, açılışından itibaren kendisine ait bir bina için mücadele etmişse de bu mümkün olmamıştır. 1950 yılına gelindiğinde Ürgüp Halkevi, hâlâ Türk Hava Kurumunun binasında aylık 10 lira ile kiracıydı. Evin ihtiyaçların giderecek kadrolu bir personeli de yoktu. Sadece 150 kişilik bir sinema salonu vardı (BCA, 490.1.0.0. /841.327.1, s. 7).

Ürgüp'e bağlı halkodalarının bina durumlarını irdelediğimizde; Başköy, Karin, Ağceşar halkodalarının binaları, küçük tip plana göre, temelden yapılmıştır. İbrahimpaşa ve Şahinefendi'de ise halk odası olarak köy odalarından faydalanılmıştır. Başköy, Karin, Ağceşar Halkodalarının kapı, pencere ihtiyaçları için gerekli olan 1.500 lira genel merkezce karşılanmıştır. İbrahimpaşa ve Şahinefendi köy odalarının ise tadilatı gerekiyordu (BCA, 490.1.0.0. 1743.1079.1, ss. 26, 31).

3. Ürgüp Halkevi'nin Mali Durumu ve Bütçesi

CHP Genel Merkezinin talimatnamesine göre, halkevlerinin gelirleri parti, belediye ve özel idareden yapılacak yardımlar idi (BCA, 490.1.0.0. /3.14.6, s. 1). Bu doğrultuda, Ürgüp Halkevi açıldığı zaman ki bütçesini ilden ve belediyeden gelen yardımlar ile sağlamıştır. Ürgüp Halkevi, 1937 yılında teşkilatlanmasına rağmen 500 liralık bütçeyle ihtiyaçlarını karşılayamadığından kendisinden beklenen faaliyetleri yerine getirememiştir. Halkevi, bu nedenle merkezden maddi yardım talep etmiştir. Ürgüp Halkevi, ihtiyaçlarının temini için CHP ilçe yönetimine başvurmuşlarsa da 500 liralık bütçeyi dahi temin edemediklerinden dolayı CHP merkezinden yardım istemiştir. Halkevi'nin talepleri; 400 lira le yapılacak bir bina, B tipi bir bando, 10-15 ebadında bir fotoğraf makinesi idi. (BCA, 490.1.0.0. /837.310.2, s. 72). Halkevi'nin yardım talebine üzerine CHP Genel Sekreterliği de, CHP Kayseri İl yönetimine "*cumhuriyetin yüce prensiplerini aşılılamak ve ülkülü vatandaşlar yetiştirmek amacıyla çalışan bu halkevinin ihtiyaçları ile yakinen alakadar olmalarını*" ve neticeden bilgi vermelerini bildirmiştir (BCA, 490.1.0.0. /837.310.2, s. 73). Bu yazı üzerine CHP il yönetimince; Ürgüp Halkevine, 50 lira, ilçe yönetimince de 75 lira yardım yapılmıştır. Bina talebine ise merkezde ve Develi'de bina yapılmadan Ürgüp ilçesinde bina yapılmasına imkân bulunmadığı şeklinde cevap verilmiştir. Ayrıca Halkevi'nin radyosunun olduğu, kendi bütçelerinden bir hoparlör ve fotoğraf makinesi tedarik etmeleri gerektiği bildirilmiştir (BCA, 490.1.0.0. /837.310.2, s. 72).

Ürgüp Halkevi'nin bütçe durumu, CHP Kayseri yönetiminin 25 Kasım 1937 ve 20 Haziran 1938 tarihlerinde CHP Genel Sekreterliğine gönderdiği yazılara da yansımıştır. Bu yazılarda Ürgüp ve Develi Halkevi'nin mali durumunun zayıf olduğu ve merkezden, ilçelere para yardım yapılamayacağı da ayrıca vurgulanmıştır (BCA, 490.1.0.0. /957.707.1, ss. 65, 66). Halkevi'nin, 1938 yılı bütçesi 500 lira (BCA, 490.1.0.0. /990.831.1, s. 67) olmakla birlikte 1940 yılı teftiş raporuna göre Halkevi'nin mali zorluklarının devam ettiği anlaşılmaktadır. Bahse konu raporuna göre Ürgüp Halkevi'nin 500 liralık bütçesi yeterli olmadığı için 200 lira il bütçesinden verilmişti. Ayrıca hesap işlemlerinin düzgün tutulması talimatı da verilmişti. Demirbaş eşyalarının iyi muhafaza edildiği tespit edilmişti (BCA, 490.1.0.0. /999.861.2, s. 76). CHP Bölge Müfettişinin 1941 yılı teftişinde, Halkevi'nin parti bütçesinden alınan 200 liralık bir bütçesi vardı. Hali hazırda Halkevi'nin bir faaliyeti olmadığından bu paranın yeterli olacağı fakat çalışan bir halkevi için ise yeterli olamayacağı vurgulanmıştır (BCA, 490.1.0.0. /999.861.2, s. 51). CHP Bölge Müfettişinin 1941 yılı 2. Teftişinde; belediye başkanı ile ilgili bir tespit vardır. Mevcut Belediye Başkanı, daha önce halkevi yönetiminde iken yönetimden çıkarılması nedeniyle, halkevi faaliyetlerine ilgisiz

olduğu gibi halkevi bütçesine verilmesi planlanan 200 liradan ancak 20 lirayı vermiştir (BCA, 490.1.0.0. /999.861.2, s. 22).

1947 yılında Ürgüp Belediye bütçesine, halkevine yardım için yeterli miktarın konulmadığı görülmektedir. Ürgüp Belediyesi'nin bütçesi 48.671 lira 50 kuruş iken halkevine yapılabilecek yardım miktarı ise ancak 100 lira olarak planlanmıştır (BCA, 490.1.0.0. /1508.142.1, s. 32). Halkevinin, 1947 yılı bütçesi 1.000 lira gelir, 370 lira gider olarak düzenlenmiş ancak bu da gerçekleştirilmemiştir. 1950 yılında gelir artırıcı birtakım tedbirlere başlanmıştır. Halkevi, sinema salonunda büfe tesis etmiş ve burayı kiraya vermiştir. Bu sayede evin kirası ödenebilmiştir. Halkevi demirbaşında bulunan bir adet klarnet ve iki adet davulun kiraya verilmesiyle bir miktar gelir elde edilmiştir. Millî günler dâhil olmak üzere yapılan temsillerde cüzi bir ücretle bilet satılarak temsil kolunun masraflarını karşılayabilmişlerdir (BCA, 490.1.0.0. /841.327.1, ss. 4, 8). Bu ufak gelirlerinden başka geliri olmayan, belediyeden ve partiden de herhangi bir yardım alamayan Halkevinin, faaliyet yürütebilecek bir bütçesi maalesef yoktu. Özetle, Ürgüp Halkevi, açılışından kapanışına kadar mali açıdan sıkıntı yaşamış ve çalışmaları için maddi imkân bulamamıştır.

C. ÜRGÜP HALKEVİ'NİN FAALİYETLERİ VE KAPANIŞI

22 Şubat 1934'te açılan Ürgüp Halkevi, şube çalışmalarına Temsil, Spor, Sosyal Yardım ve Sanat kolları ile başlamıştır. İlerleyen yıllarda Köycülük, Tarih ve Müze, Dil ve Edebiyat ve Kütüphane ve Yayın kolları da oluşturulmuştur. Araştırmamızda kol faaliyetlerinin bahsedildiği şube faaliyet raporlarından sadece 1937 ve 1938 yılı raporlarına ulaşabildik. Şube faaliyet raporlarının yanında il milletvekillerinin ve CHP Bölge Müfettişi olan milletvekillerinin 1937, 1940 ve 1941 yıllarındaki teftiş raporları da birincil kaynak niteliğindedir. İl milletvekilleri ve CHP Bölge Müfettişlerinin teftiş raporlarında Ürgüp Halkevi'nin teşkilatlanması, yapısı ve çalışmaları ile ilgili önemli bilgiler bulunmaktadır. Bu tespitler ayrı bir başlık altında değerlendirilmiştir. Nevşehir Halkevi'nin kol faaliyetleri de tek tek belirtilmemiş, ayrı bir alt başlık altında değerlendirilmiştir. Şu hususu da belirtmeliyiz ki; Halkevlerinin faaliyetlerinin yürütüldüğü kolların isimlerinde 1935 ve 1940 yıllarında değişiklikler olmuştur. Bu nedenle araştırmamızda Ürgüp Halkevi'nin kol faaliyetlerinden bahsederken en son talimatnamelerde geçen isimleri temel alınmıştır.

1. CHP Bölge Teftiş Raporlarında Ürgüp Halkevi

Halkın eğitilmesi ve aydınlatılmasında önemli bir kurum olan ve tüm yurda yayılan halkevleri ve halkodaları, CHP bölge Müfettişi olan milletvekilleri ve il milletvekilleri tarafından denetlenmişlerdir. CHP genel merkezi tarafından yayımlanan talimatnameye göre CHP müfettişlerinin il merkezlerindeki halkevlerini yılda en az iki, ilçe merkezlerindeki halkevleri ile halkodalarını ise yılda bir kez teftiş etmeleri gerekiyordu (CHP Teşkilatı Kurulmamış Vilayetlerdeki Halkevleri ve Odaları Teftiş Talimatnamesi, Ankara 1940, s. 5). Bu teftişler ile eksiklerin tenkit edilmesi ve başarılı çalışmaların takdir ve teşvik edilmesi amaçlanmıştır. (CHP Halkevleri ve Halkodaları 1932-1942, s. 22). Bu doğrultuda 1937, 1940, 1941 yıllarında Kayseri ili merkez ve ilçelerindeki halkevleri, il milletvekilleri ve CHP Bölge Müfettişi olan milletvekilleri tarafından denetlenmiştir.

Bahse konu teftiş raporlarında Ürgüp Halkevi'nin faaliyetleri ile ilgili tespitleri irdelediğimizde; Kayseri Milletvekili Galip Kahraman'ın 25 Mayıs 1937 tarihli teftişinde, Halkevi'nin durumunun zayıf

ve yönetiminin de ilgisiz olduğunu bildirmiştir. Diğer tespitleri ise; her hafta toplanması gereken yönetimin 9 Ekim 1936'dan 10 Ocak 1937 tarihine kadar toplanmadığı, hesap kayıtlarının ise çok bozuk olduğu ve talimatnamelere uygun olmadığı idi (BCA, 490.1.0.0. /999.861.2, s. 89). Yine, CHP Kırşehir Bölgesi Müfettişi Gümüşhane Milletvekili Hilmi Coruk, 23 Ağustos 1940 tarihli teftiş raporunda; Ürgüp Halkevi Başkanı Hasan Torasan'ı yeterli görmemiş, yerine uygun birisinin atanması için parti idare heyetine bildirmiştir (BCA, 490.1.0.0. /999.861.2, s. 80).

CHP Niğde Bölgesi Müfettişi Aydın Milletvekili Agâh Sırrı Levent'in 1940-1941 yılları 1. Teftiş raporunda, Ürgüp Halkevi'ni mütevazı olarak çalışan halkevleri arasında saymış ancak bu faaliyetlerin Ürgüp gibi büyük bir ilçe için yeterli olmadığını da vurgulamıştır (BCA, 490.1.0.0. /999.861.2, s. 14). Milletvekili Agâh Sırrı Levent, Ürgüp Halkevi'nin 1940-1941 yılları 2. Teftiş raporunda hükümet amir ve memurlarının halkevi ile çok yakından ilgilendiklerini belirtmiştir (BCA, 490.1.0.0. /999.861.2, s. 28). Agâh Sırrı Levent'in, 22 Ocak 1941 tarihli raporunda ise parti idare heyetinin bundan sonra halkevi ile ilgili olması gerektiğini, hükümet amir ve memurlarının ilgilerinin normal olduğunu yazmıştır. Ürgüp Halkevinde çalışan birkaç öğretmen olduğunu ve 1941 yılında Halkevi'nin faaliyetinin artacağını belirtmiştir (BCA, 490.1.0.0. /999.861.2, s. 51).

CHP Niğde Bölgesi Müfettişi Aydın Milletvekili Agâh Sırrı Levent'in 1940-1941 yılları 2. Teftiş raporunda, Ürgüp Halkevi'nde birçok aile toplantısı yapıldığını ve birisinde kendisinin de bulunduğunu ve samimi ve neşe içinde geçen bir toplantı olduğunu belirtmiştir. Sanat şubesinin eksik de olsa bandosunun olduğu, Savcı Muammer Lütfü'nün⁸ yardımı ile Ürgüp Tarihi hakkında bir kitap hazırlığında olduklarını ve Halkevi'nin yöresindeki etkisinin olumlu yönde arttığını belirtmiştir (BCA, 490.1.0.0. /999.861.2, s. 28).

CHP Niğde Bölgesi Müfettişi Aydın Milletvekili Agâh Sırrı Levent, 22 Ocak 1941 tarihli teftiş raporunda Ürgüp Halkevi'nin faaliyetlerini yetersiz bulmuştur. Ancak ikinci teftiş raporunda ise yeterli bulmuştur ve halkevi idare heyetini takdir ettiğini belirtmiştir. Ancak ikinci rapor Ankara'ya ulaşmadan, CHP Genel Sekreterliği, ilk teftiş raporunda belirten olumsuz hususlarla ilgili olarak Ürgüp Halkevi Başkanlığını 17 Mayıs 1941 tarihli yazı ile uzun zamandan beri faaliyetlerinin durgun bir durum arz etmesi nedeniyle kendilerini uyarılmış ve iyi haberlerinin beklenildiğini bildirmiştir (BCA, 490.1.0.0. /999.861.2, s. 46). Bu yazı üzerine, Ürgüp Halkevi Başkanı Rıza Arıkal, CHP Genel Sekreterliğine CHP Niğde Bölgesi Müfettişinin halkevi faaliyetlerini ile ilgili raporu dikkate almakla birlikte şube başkanlığı faaliyetleri ile ilgili bir tezatlık olduğunu bildirmiştir (BCA, 490.1.0.0. /999.861.2, s. 42) Ürgüp Halkevi'nin itirazı üzerine CHP Genel Sekreterliği 10 Haziran 1941'te CHP Niğde Bölgesi Müfettişi Agâh Sırrı Levent'e teftiş raporunda bir tezatlık olup olmadığını sormuştur (BCA, 490.1.0.0. /999.861.2, s. 40). Agâh Sırrı Levent, 14 Haziran 1941'te CHP Genel Sekreterliğine verdiği cevabi yazıda Ürgüp Halkevi teftişinde meydana gelen yanlış anlamaları açıklamıştır. Agâh Sırrı Levent, 1940 yılında Ürgüp Halkevi'nin ilk teftişinde halkevi faaliyetlerin durgun bulduğunu ancak yeni seçilen parti idare heyetinin halkevi faaliyetlerini artıracığına dair ümidinin olduğunu, 1941 yılı Nisan ayındaki ikinci teftişinde ise

⁸ Muammer Lütfi Bahşi (1903-1947), Ürgüp'te ve yurdun çeşitli yerlerinde hâkimlik yapmış, istifa ettikten sonra da avukatlık yapmıştır. Türk şiirinde Yedi Meşaleciler grubuna katılmış, geriye pek çok şiir, yazı bırakmıştır. Muammer Lütfi Bahşi, Ürgüp'te görev yaparken yörenin tarihi, coğrafyası hakkında yazdığı mektup, Niğde Halkevi'nin yayını olan Akpınar dergisinin 52, 53 sayılarında "Ürgüp'ten Birinci Mektup" ve Ürgüp çeşmelerinin kitabeleri hakkında yazdığı mektup, 54, 61. sayılarında Ürgüp'ten İkinci Mektup olarak yayınlanmıştır. Bilgi için bakınız (Kılıç, 2020a).

faaliyetlerini iyi seviyede bulduğunu ve yeni idare heyetinin gayet iyi çalıştıklarını belirtmiştir. Hatta Kayseri iline ait genel teftişi tamamlamadığından, CHP Genel Sekreterliğine bildiremediği fakat Kayseri Halkevi idaresine bildirdiğini anlatmıştır (BCA, 490.1.0.0. /999.861.2, s. 38,39). CHP Niğde Bölgesi Müfettişi Ağâh Sırrı Levent'in açıklamaları üzerine CHP Genel Sekreterliği, 21 Haziran 1941'te bir yazı ile Ürgüp Halkevine gösterdikleri hassasiyete ve eski durgun vaziyete tezat teşkil eden çalışmalarını nedeniyele teşekkür etmiştir (BCA, 490.1.0.0. /999.861.2, s. 37).

2. Ürgüp Halkevi'nin Faaliyetleri

Tüm halkevlerinde olduğu üzere Ürgüp Halkevi'nde de en aktif kollarından birisi dil ve edebiyat kolu olmuştur. Dil ve edebiyat kolları, halkın bilgisini arttıracak konularda konferanslar vermek ve Cumhuriyet ilkelerinin kökleşmesine, yayılmasına yardımcı olmakla görevliydi (CHF Halkevleri Talimatnamesi, s. 6). Ürgüp Halkevi'nin, dil ve edebiyat kolunun faaliyetlerini irdelediğimizde; 1935 yılında 120 ders ve 4 bayram töreni yapılmıştır (BCA, 490.1.0.0. /990.831.1, s. 55). 1936 yılında Halkevinde en faydalı etkinlik olarak konferanslar verilmiştir. 14 Şubat ve 15 Şubat 1936 tarihlerinde Ankara Birinci

Ortaokul öğretmeni Enver Behnan⁹ tarafından verilen "*İnkılap*" konulu konferansa 600 kişi ve "*İstiklal*" konulu konferansa 1300 kişi katılmıştır (BCA, 490.1.0.0. /1011.902.1, s. 10). Enver Behnan'ın, 14 Şubat akşamı verdiği konferansa yaklaşık 700 kişi katılmış ve sonradan gelenler dışarıda kalmış, halkın sürekli alkışları ile konferans gözyaşları içinde bitmiştir. 15 Şubat'ta, Ürgüp Pazar yerindeki konferansa, Avanos ve İncesu'dan gelen 1500 kişi katılmış ve büyük bir heyecan içinde İstiklal Marşı ve Onuncu Yıl Cumhuriyet Marşı'nın okunması ile sona ermiştir (BCA, 490.1.0.0. /1011.902.1, s. 44).

1936 yılında, Kayseri genelinde Atatürk'e olan özden bağlılığın bir göstergesi olarak 25 Şubat 1936'da Ürgüp'e bağlı bucaklarda, öğretmenler tarafından "*İnkılap*" ve "*İstiklal*" konulu konferanslar verilmiştir. Bu konferanslara Ortahisar'da 600, Mustafapaşa'da 300, Taşkınpaşa'da 400, Karain'de 500, Karacaviran'da 200 ve Çökek'te 300 kişi katılmıştır (BCA, 490.1.0.0. /1011.902.1, s. 42). 1938 yılında Ürgüp Halkevi'nde düzenlenen 3 konferansa 1.500 kişi, verilen 3 konsere 1.650 kişi, verilen 3 temsile 1.720 kişi ve 2 milli bayram törenine 2.650 kişi katılmıştır (BCA, 490.1.0.0. /990.831.1, s. 65). Ürgüp Halkevinde 1941 yılında Vilayet Yeni Okul Başöğretmeni Kazım Özdoğan¹⁰ tarafından bir konferans verilmiştir (BCA, 490.1.0.0. /1011.902.1, s. 21). Ürgüp merkezde Başöğretmen Rıza Arıkal tarafından Ortahisar, Taşkınpaşa, Çökek, Karain, Akköy ve Mustafa Paşa bucaklarında ise parti bucak başkanlarıca konferanslar verilmiştir (BCA, 490.1.0.0. /1011.902.1, s. 21). Ürgüp Halkevi'nin dil ve edebiyat kolu, çalışmaları ile diğer halkevlerine örnek gösterilen şubelerden birisi olmuştur (Gürses, 2018, s. 71).

Geniş halk kitlelerinin eğitilmesinde dil ve edebiyat kolunun yanı sıra temsil kolundan faydalanılmıştır. Bu amaç doğrultusunda tiyatroya ilgisi olan kadın ve erkek üyelerin katılımıyla halkevlerinde oyunlar sahnelenmiştir (CHF Halkevleri Talimatnamesi, s. 7). Ürgüp Halkevi'nde; 1935 yılında halkevlerinin kuruluş yıldönümünde "*Gazinin Yolu*" ve "*İstibattan Cumhuriyete*" isimli temsiler

⁹ Enver Behnan Şapolyo (1900-1972), Cumhuriyet tarihinin önemli gazeteci, edebiyatçı ve tarihçilerinden birisidir. Ankara Halkevine üye olmuş, Dil Tarih Edebiyat kol başkanlığını (1937-1938) yapmıştır. Ankara Halkevi ve diğer halkevlerinde, Atatürk inkılaplarının yılmaz bir neferi olarak konferanslar vermiştir Atatürk, Türk tarihi ve edebiyat alanında birçok eseri vardır. Hayatı ve eserleri için bakınız (Yuca, 2014).

¹⁰ Kazım Özdoğan (1901-1961), 1925 yılından itibaren Kayseri'de öğretmenlik yaptı. Kayseri Tarihi adlı kitabı ve Kayseri Halkevi'ndeki görevi nedeniyle yaptığı köy gezileri broşür halinde yayımlandı (Şanal, 2006, ss. 274, 291).

ve “Ülki” üzerine konferans verilmiştir (BCA, 490.1.0.0. /990.831.1, s. 52). 1936 yılında, Halkevi’nin temsil kolu, memleket gençliğini çatısında toplamış ve her alandaki ihtiyaçlarını gidermeye çalışmıştır. Halkevi’nde, “Himmet’in Oğlu” piyesi verilmiş ve “Sönen Ocak” isimli piyes de Çocuk Esirgeme Kurumu yararına verileceği duyurulmuştur. (Son Posta, 24 Ağustos 1936, s. 5). Halkevi’nde, 1941 yılında da iki temsil vermiştir (BCA, 490.1.0.0. /999.861.2, s. 8). Temsillerden önce yörenin sanatçılarından Konakçıoğlu, Ortahisarlı Şevket, Sinasonlu Kamil ve daha birkaç kişi sahneye çıkarak saz çalıp, türkü söyleyerek hem halkı eğlendirmişler hem de burasının bir cazibe merkezi olmasını sağlamışlardır (Kılıç, 2020b).

Temsil kolu, 1938 yılında kadın oyuncu bulamadıklarından dolayı kadın rolü olmayan piyesler sahnelemişler ve bu durumu Genel Merkeze bildirmişlerdir (BCA, 490.1.0.0. /990.831.1, s. 74). Tüm halkevleri gibi Ürgüp Halkevi de kadın oyuncu bulmakta zorlanmıştır. Temsil kolundaki kadın üyelerinin sayısını irdelediğimizde; 1935 yılında 1, 1938 yılında ise ancak 3 kişiydi. 1946 yılında, Ürgüp Halkevi’nin Temsil Kolu Başkanı olan Osman Elmacı aynı zamanda Halkevi’nin rejisörü olarak görev yapmıştır (BCA, 1946, 1024.940.2.1). Ayrıca 1939 yılında halkevinde bir bando oluşturulmuş ve evin radyosu da halkevi emrinde olacak şekilde Musa Başer’e verilmiştir (BCA, 490.1.0.0. /973.765.3, s. 5).

Verilen konferanslar ve temsiller ile yöresindeki insanları aydınlatan Ürgüp Halkevi’nde, bazı spor dallarının gelişmesine öncü olunmuş, teşvik edilmiş ve müsabakalar düzenlenmiştir. Örneğin; 30 Ağustos 1935’te Nevşehir ilçesindeki gençler davet edilmiş, yapılan spor karşılaşmasından sonra öğlen vakti şölen ve gecesinde güzel sanatlar kolunca konser düzenlenmiştir. Nevşehirli de Ürgüplü gençleri davet etmiş, orada da spor karşılaşması yapılmıştır (BCA, 490.1.0.0. /990.831.1, s. 52). 1938 yılında ise Halkevi’nin spor takımı, İncesulu gençleri davet etmiştir. İki takım arasında heyecan içerisinde geçen maç, Ürgüplü gençlerin 1-0 galibiyetiyle sona ermiştir (Son Posta, 20 Ağustos 1938, s. 5). Ürgüp Halkevi’nin en çok ilgi çeken diğer bir spor dalı dağcılık olmuştur. Halkevi’nin dağcılık kolu tarafından Ortahisar Kasabasının yakınlarındaki tepelere ve mağaralara gezi düzenlenmiştir (BCA, 490.1.0.0. /990.831.1, s. 52). Ürgüp Halkevi üyeleri, Salih Erenler başkanlığında yörenin dağ ve tepelerinde özellikle kış aylarında avcılık faaliyetinde de bulunmuşlardır (Akşam, 28 Şubat 1937, s. 6). Ayrıca 1938 yılı faaliyet raporunda atıcılık sporuna yönelik ilginin olduğu belirtilmiştir (BCA, 490.1.0.0. /990.831.1, s. 73).

Spor kolunun yanı sıra başkanlığını genellikle doktorların yaptığı sosyal yardım kolu Halkevi’nin faal kollarından birisi olmuştur. 1935 yılında sosyal yardım kolunca, on üç çocuk sünnet ettirilmiş, otuz erkek, on altı kızın okul kıyafetleri alınmıştır. Doktor, öğretmenlerden oluşan bir grup tarafından sağlık ve çocuk esirgeme konusunda konferans verilmiştir (BCA, 490.1.0.0. /990.831.1, s. 52). Sosyal yardım kolunca, 1938 yılında 450 kişinin evde muayenesi yapılmıştır (BCA, 490.1.0.0. /990.831.1, s. 65). CHP Niğde Bölgesi Müfettişi Aydın Milletvekili Ağâh Sırrı Levent’in 1940-1941 yılları 2. Teftiş raporunda yansıyan bilgilere göre sosyal yardım kolunca haftada bir parasız muayene yapılmıştır (BCA, 490.1.0.0. /999.861.2, s. 28). Sonraki yıllarda Ürgüp Halkevi’nin sosyal yardım faaliyetlerine yönelik somut bir tespit bulunmamakla birlikte 1944 yılı halkevleri raporlarında hemen hemen her halkevinde vatandaşların sosyal yardım fikrini kuvvetlendirmeye yönelik konuşmalar, konferanslar yapıldığı belirtilmektedir (CHP Halkevleri ve Halkodaları 1944, s. 25).

Ürgüp Halkevi sadece ilçe merkezinin değil köylerin de sosyal ve kültürel gelişmelerine katkı sunmak, şehirli-köylü kardeşliğini artırmaya yönelik çalışmalar yapmaya gayret etmiştir. 1935 yılında

Ürgüp Halkevi, daha köycülük kolunu kurmadan, 1 köy gezisi düzenlemiştir (BCA, 490.1.0.0./990.831.1.55). 1937 yılında Kayseri Milletvekili Galip Kahraman tarafından yapılan teftişte ise köycülük kolunun kurulması istenmiştir (BCA, 490.1.0.0./999.861.2, s. 90). Bu teftiştten sonra köycülük kolu kurulmuş ise de faaliyetleri sınırlı olmuştur. 1938 yılında, 4 köy gezisi düzenlemiş ve 78 kişi katılmıştır (BCA, 490.1.0.0./990.831.1.65). 1950 yılında ise şube faaliyet raporuna göre köycülük kolunun bir faaliyeti yoktu (BCA, 490.1.0.0./841.327.1, s. 7).

Ürgüp Halkevi'nde, halkın kültürel gelişimini sağlamak için önem verilen bir diğer kol kütüphane ve yayın kolu olmuştur. Halkevi kütüphanesinden 1935 yılında 195 kişi faydalanmış ve 2511 kitap okumuştur (BCA, 490.1.0.0./990.831.1, s. 54). CHP Genel Sekreterliği halkevi ve halkodalarının kütüphanelerinin zenginleşmesi ve vatandaşların bu evlere yönelmesi için kitap yardımı yapmıştır. Bu doğrultuda, Ürgüp Halkevi'ne 1936 yılında 8 adet kitap göndermiştir (BCA, 490.1.0.0./990.831.1, s. 56). 1945 yılında CHP Genel Sekreterliğince, o yıl açılmış halkodalarının her birine üçer paket kitap ve üzerinde halkevinin adı yazılı şekilde talimatnameleri CHP Kayseri İl yönetimine gönderilmiştir (BCA, 490.1.0.0./1047.1023.3, s. 1,33). CHP il yönetimi de 5 Nisan 1945'te yeni açılan 46 halkodası için gönderilen 184 paketi, halkodalarına dağıtılmak üzere ilçelere verildiğini bildirmiştir (BCA, 490.1.0.0./1047.1023.3, s. 1.33). Yapılan kitap yardımlarına, Ürgüp Taşkınpaşa Köyü Halkodası Başkanı Bekir Şahin, 18 Haziran 1946 tarihli yazı ile teşekkür etmiştir. Bahse konu yazı ile Türk bayrağı, parti bayrağı, halk odası talimatnamesi, demirbaş eşya kayıt defteri, kitaplık defteri, hesap defteri, üye kayıt defteri ve mühür, başlık ve kitapların alındığını da bildirmiştir. (BCA, 490.1.0.0./1047.1023.3, s. 17). 1949 yılında, Kayseri Millî Eğitimi Müdürlüğü, CHP Genel Sekreterliğinden, merkez, ilçe ve köy ilkokullarına dağıtılmak üzere kitap istemiştir. Bu talep üzerine Ankara'dan 17 farklı kitaptan toplam 87 adet kitap ve 20 takım Radyo Dergisi gönderilmiştir (BCA, 490.1.0.0./923.594.1, s. 7, 8, 9).

Halkevleri ve halkodalarındaki kütüphanelere Ankara'dan kitap gönderildiği gibi Ulus gazetesi de gönderilmekteydi. Dağıtımı yapılan Ulus Gazetesinin temininde bazı aksamalar yaşanması üzerine Ürgüp Halkevi Başkanı Veli Gökten, CHP Genel Sekreterliğine, 16 Mart 1946 tarihinden beri Ulus Gazetesinin gelmediğini bildirmiştir (BCA, 490.1.0.0./1243.141.2, s. 14). CHP Genel Merkezi de Ulus Gazetesinin halkevine düzenli olarak gönderilmesinin, gazeteye tebliğ edildiği cevabını vermiştir (BCA, 490.1.0.0./1243.141.2, s. 12). Ulus gazetesinin temini konusunda benzer bir şikâyet, İbrahimpaşa Halkodası başkanı Kamber Ünal tarafından da 24 Şubat 1948 tarihinde CHP Genel Sekreterliğine bildirilmiştir (BCA, 490.1.0.0./1243.141.2, s. 11).

Merkezden ve ilden gönderilen kitaplarla Ürgüp Halkevi'nin, kitap sayısı her geçen yıl artmıştır. Halkevi'nin kitaplığındaki kitap sayısı 1935 yılında 426'ya, (BCA, 490.1.0.0./990.831.1, s. 54), 1941 yılında 725'e, (BCA, 490.1.0.0./999.861.2, s. 51) 1950 yılına gelinliğinde ise 1.315'e ulaşmıştır (BCA, 490.1.0.0./841.327.1, s. 5). Ürgüp Halkevinde oluşturulan kütüphanenin yanında, CHP İlçe Yönetimi'nin, 6 Ocak 1940 tarihli talebi ile Ortahisar'da bir okuma odası açılmıştır (BCA, 490.1.0.0./957.707.1, s. 59). Ortahisar Halkodasının kitaplığında, 1945 yılı itibarıyla 148 adet kitap vardı (BCA, 490.1.0.0./1047.1023.3, s. 1, 19-26).

Halkevi kütüphanelerine, vatandaşların ilgisin çekmek için yeni gelen kitaplardan bir vitrin yapıldığı gibi bazı halkevleri ise mevcut kütüphanelerden ayrı olarak gezici kütüphaneler ve kitap dolapları yapmışlardır (CHP Halkevleri ve Halkodaları 1944, s. 12). Türkiye'de kitap sevgisi ve okuma

alışkanlığının kazandırılması yönüyle Halkevi kol başkanlarından (sonraları şube başkanı) Mustafa Güzelgöz'den bahsetmek gerekmektedir. Mustafa Güzelgöz, Ürgüp Tahsin Ağa Kütüphanesi'ndeki memuriyetinde, eşekli kütüphanesi ile köylere kitap taşıyarak; yöredeki kitap sevgisinin ve okuma alışkanlığının kazandırılmasında takdire şayan bir örnek olmuştur.¹¹

Ürgüp Halkevi, kitap okuma alışkanlığının artırılmasında başarılı çalışmaları olmuşsa da halk dersaneleri ve kurslar kolu kurulmamıştır (BCA, 490.1.0.0. /841.327.1, s. 7). Bu şube kurulmayan halkevlerinde, dil-edebiyat ya da kütüphane kolları bu kolun görevini yapmıştır. CHP Genel Sekreterliği 1939 yılında halkevlerinde en az bir okuma yazma kursları açılmasını istemesi (BCA, 490.1.0.0. /4.21.30) üzerine Kayseri merkez, Bünyan, Pınarbaşı ve Develi halkevlerinde okuma yazma kursları açılmasına (BCA, 490.1.0.0. /1056.1055.2) rağmen Ürgüp'te okuma yazma kursunun açılıp açılmadığını tespit edemedik. Fakat Halkevinde çeşitli konularda kurslar açıldığını da memnuniyetle tespit ettik. 1935 yılında Veli Gökten ve Emekli Subay Hayri Ergenekon'un öğretmenliğinde 12 kişiye keman eğitimi verilmiş ve altı kişi kendi başına çalabilecek hale gelmiştir. Resim çalışmaları adına birkaç defa adım atılmışsa da başarılı olunamamıştır (BCA, 490.1.0.0. /990.831.1, s. 52). 1939 yılında Temsil Kolu Başkanı (sonraları Halkevi Başkanı) olan Zafer İlkokulu Başöğretmeni Rıza Arıkal tarafından ortaokul, lise öğrencilerine ve isteklilere Almanca kursu verilmiştir (Son Posta, 17 Ağustos 1939, s. 5). 1939 yılında Halkevi yönetimi, bando takımı oluşturulması ve radyonun halkevi emrinde olacak şekilde Musa Başer'e verilmesine karar vermiştir (BCA, 490.1.0.0. /973.765.3, s. 5).

3. Ürgüp Halkevi'nin Kapanışı

İkinci Dünya Savaşı'nın getirdiği ekonomik sıkıntılar nedeniyle halkevlerinin faaliyetleri gerilemeye başlamıştır. Savaş sonunda tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de muhalefet partileri kurulmuştur. 1945 yılında Millî Kalkınma Partisi, 1946 yılında Demokrat Parti (DP) kurulmuştur. DP ve diğer partiler halkevlerinden faydalanmak istemiş fakat CHP, tüzüğü gerekçe göstererek izin vermemiştir. DP, halkevlerini yapılan devlet yardımlarından dolayı CHP'nin yan kuruluşu olarak görmüş ve meclise halkevlerinin Millî Eğitim Bakanlığına bağlanmasını teklif etmiştir (Arıkan, 1999, ss. 261, 278). Halkevlerini, DP'liler kapatılmasını isterken CHP'liler ise parti ayrımı olmadan tüm vatandaşlara açık olduğundan bahisle kapatılmamasını savunmuşlardır (Özdemir & Aktaş, 2011, ss. 259-260).

DP'nin iktidara gelişi ile Ürgüp Halkevi de diğer halkevleri gibi devlet imkânlarından, diğer yardımlardan faydalanamamış ve maddi zorluklar yaşamaya başlamıştır. Ürgüp Halkevi'nin, maddi zorluklar yaşaması ve bu durumun da CHP Kayseri İl başkanlığınca da tespiti üzerine 20 Mart 1951'de CHP Genel Sekreterliğinden 1.000 liralık maddi yardım talep edilmiştir (BCA, 490.1.0.0. /1743.1078.1, s. 38). CHP Genel Sekreterliği de 21 Nisan 1951 tarihli yazı ile Ürgüp Halkevi'nin borçlarının kapatılması için 1.000 liralık çekin il başkanlığına havale edildiğini bildirmiştir (BCA, 490.1.0.0. /1743.1078.1, s. 36).

¹¹ 1921 doğumlu olan Mustafa Güzelgöz (1921-2005) 1940'a kadar İstanbul'da depo memuru olarak çalıştıktan sonra 1943 yılında Ürgüp'te Tahsin Ağa Kütüphanesi'ne memur olarak göreve başladı. Kütüphanedeki 2300 adet Osmanlıca eserin gün yüzüne çıkardı. Kütüphaneyi zenginleştirdi. İnsanların kütüphaneye gelmiyorsa kendisi insanlara gitmeliydi. Bu iş için kadro ve eşeklerin ihtiyacını karışlamak için ödenek talebi olum karşılandı. Böylece eşeğinin sırtına yaptırdığı kütüphane ile Ürgüp köylerindeki insanların kitapla tanışmasını ve okumalarını sağlamıştır (Pamuk, 1986, ss. 41-42). Mustafa Güzelgöz'ün çalışmaları hakkında geniş bilgi için bakınız (İleri & Talipoğlu, 2017).

Ürgüp Halkevi'nin mali durumu açılışından itibaren iyi olmaması da dikkate alındığında artık Halkevi'nin adı var fakat herhangi biri faaliyeti yoktu.

DP iktidarının başa geçmesiyle halkevlerine yönelik olumsuz tavır değişikliğinden Ortahisar Halkodası da üzerine düşeni almıştır. Şöyle ki; Ortahisar Halkodası'nın binası, vatandaş bağıışı olarak 16 yıldır kullanılmasına rağmen avarız parası ya da CHP'nin parası ile yapılmadığından ve mülkiyetinin belediyede olduğundan bahisle; Türkiye'ye gelen göçmenlerin yerleştirilmesi amacıyla kaymakamlık emriyle boşaltılması istenmiştir (BCA, 490.1.0.0. 1743.1079.1, s. 12). Ayrıca belediye, bahse konu binanın adına tescil edilmesi için dava da açmıştı. Bu durum üzerine Ortahisar Halkodası Başkan Vekili Mehmet Ali Karaşahin, 1 Şubat 1951'de Kaymakamlık ile halkodası arasındaki gelişmeleri CHP ilçe ve il yönetimine bildirmiştir (BCA, 490.1.0.0. 1743.1079.1, s. 8). Bu yazışmalar sonrasında Kayseri CHP il yönetimi, 7 Şubat 1951'de ne yapılması gerektiğini CHP genel merkezine sormuştur (BCA, 490.1.0.0. 1743.1079.1, s. 7). Ortahisar Halkodası ve bazı halkevi ve halkodalarının tahliye ettirilme teşebbüsünden dolayı Kayseri Halkevi, 3 Mart 1951'de CHP Genel Sekreterliğinden ivedi bir vekâletname gönderilmesini istemiştir (BCA, 490.1.0.0. /1743.1079.2, s. 1). CHP Genel Sekreterliği de Ortahisar, Develi ve Sarız Halkevi ve halkodalarının tahliye davalarından dolayı bir vekâletname göndermiştir (BCA, 490.1.0.0. /1743.1079.2, s. 3).

Ortahisar Halkodasının, Kaymakamlık tarafından tahliye ettirilmesi ile ilgili gelişmeler devam ederken 1950 yılında DP'nin iktidara gelişi ile halkevlerinin kapatılması tartışmaları alevlenmiş ve 11 Ağustos 1951'de yürürlüğe giren 5830 sayılı Kanun ile tüm halkevleri kapatılmıştır (Resmi Gazete, 1951). Bu Kanun ile Ürgüp Halkevi ve bağlı halkodaları kapatıldığı gibi tüm malları da hazineye devredilmiştir. Kayseri Merkez Halkevi binası 2 Temmuz 1952 tarihli Bakanlar Kurulu kararı ile Ortaokula tahsis edilmiş (BCA, 1952, 129.56.19) fakat Ürgüp Halkevi'nin, kendisine ait bir binası olmadığı için hazineye devri söz konusu olmamıştır. Halkevlerinin kapatılması ile buralarda bulunan kütüphanelerdeki kitaplar, belgeler, fotoğraflar ve folklorik eşyaların çok azı günümüze ulaşmıştır (Arıkan, 1999, s. 279). Ürgüp Halkevi'nde yörenin sosyo-kültürel hayatını yansıtan bilgi, belge ve eşyalara ne olduğunu tespit etmek mümkün olmamıştır.

Sonuç

Cumhuriyetin yüce prensiplerini aşlamak ve ülkülü vatandaşlar yetiştirme gayesiyle Ürgüp Halkevi, 22 Şubat 1934'te açılmıştır. Halkevi, açılışından kapanışına kadar ihtiyaçlarını karşılayamayan ve kiralık olan bir binada faaliyetlerini sürdürmüştür. Ürgüp Belediyesi, Halkevi binası için bedelsiz olarak bir arsa tahsis etmişse de gerek yerel imkânlar gerekse genel merkezden para yardımı alınamamış ve bir neticeye varılamamıştır. Ürgüp Halkevi, sınırlı bütçe imkânlarına rağmen 1934-1951 yılları arasında özellikle memur üyelerini katkısı ile memleket insanlarını çatısı altında toplamış, kentli, köylü birlikteliğini sağlamaya çalışmış ve halkın sosyo-kültürel ihtiyaçlarını gidermeye çalışmıştır.

Ürgüp Halkevi, 1934 yılında temsil, spor, sanat ve sosyal yardım kolları ile çalışmalarına başlamış, kol sayısı 1950 yılında sekize kadar çıkmıştır. Tüm yurttaki halkevlerinin üyelerinin çoğunluğu memurlardan oluşmasına rağmen Ürgüp Halkevi'nin, üyelerinin çoğunluğunu vatandaşlar oluşturmuş fakat diğer halkevlerinde olduğu gibi kadınların üyeliği çok sınırlı kalmıştır. Halkevi'nin bütçesinin sınırlı olması çalışmalarına yansımış, temsil, spor, sanat ve kütüphane ve yayın kolları dışındaki diğer kollarının fazla bir faaliyeti olmamıştır.

Halkevinin çalışmalarını incelediğimizde; temsil kolunun düzenlediği piyesler, müzik konserleri ile hem halkın bu tarz güzel sanatlar ile tanışmalarını sağlanmış hem de halkın kültürel ihtiyaçları giderilmiştir. Dil ve edebiyat kolunca; verilen dersler, konferansların yanı sıra halkevinde açılan kurslar ile vatandaşların eğitimine ve kültürel gelişimi sağlanmıştır. Halkevi sayesinde resmi bayramlar Ürgüp'te coşku içinde kutlanmıştır. Spor ve sosyal yardım kollarının çalışmaları ile köylere kadar halkın eğitimi ve aydınlanması açısından gayret gösterildiği memnuniyetle tespit edilmiştir. Bu çalışmalarla; millet olma bilinci ve yardımlaşma duygusunun halka yayılması sağlanmıştır. Halkevi'nin düzenlediği futbol karşılaşmaları ile burası yörenin gençleri için bir çekim noktası haline getirilmiştir. Halkevi'nde futbolun yanı sıra dağcılık, avcılık ve binicilik en çok ilgi çeken spor dalları olmuştur.

Ürgüp Halkevi, açılışından kapanışına kadar mali açıdan sıkıntı yaşamış ve belediyenin, halkevi yönetimine karşı ilgisizliği nedeniyle buradan da bir yardım alamamıştır. 1950 yılında DP'nin iktidara gelmesi ile Halkevlerinin maddi durumunun iyice zayıflamasından Ürgüp Halkevi de payına düşeni almıştır. Ürgüp Halkevi, baştan beri bütçesinin az olduğu dikkate alındığında, 1950 yılında adı var fakat herhangi bir faaliyeti yoktu. Halkın eğitilmesi ve sosyo-kültürel hayatında önemli bir yer tutan Halkevlerinin tüm yurttaki kapatılması neticesinde, Ürgüp şubesinde ortaya konulan sosyal, kültürel ve sanatsal birikimler gelecek kuşaklara aktarılamamıştır. Sonuç olarak, halkevlerinin kapatılması bir hata olmuştur. DP, halkevlerini kapatmak yerine işlevlerini yeniden düzenleyerek çalışmalarına devam ettirmeliydi. Bu yapılmış olsa Ürgüp Halkevi, gelecek kuşakların aydınlanması noktasında büyük yarar sağlayabilirdi.

Kaynak: BCA, 490.1.0.0. /990.831.1, s. 60.

Görsel 1. Ürgüp Halkevi Binası.

Kaynak: Akşam, 28 Şubat 1937, s. 6.

Görsel 2. Ürgüp Halkevi'nin Avcılar Kolu.

Etik Kurul İzni

Bu çalışma etik kurul izni gerektiren bir çalışma grubunda yer almamaktadır.

Kaynakça

- Akşam, (1937, 28 Şubat). Ürgüp'te avcılık.
- Arıkan, Z. (1999). Halkevlerinin kuruluşu ve tarihsel işlevi, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 6(23), 261-280.
- Cumhuriyet Halk Fırkası (1932). *CHF halkevleri talimatnamesi*. Hâkimiyeti Milliye Matbaası.
- Cumhuriyet Halk Partisi (1940). *CHP teşkilatı kurulmamış vilayetlerdeki halkevleri ve odaları teftiş talimatnamesi*. Ankara.
- Cumhuriyet Halk Partisi (1940). *Halkevleri 1940*. Ulusal Matbaa.
- Cumhuriyet Halk Partisi (1942). *Halkevleri ve Halkodaları 1932-1942*. Alaeddin Kırıl Basımevi.
- Cumhuriyet Halk Partisi (1945). *CHP Halkevleri ve Halkodaları 1944*. Ankara.
- Cumhuriyet Halk Partisi (1946). *CHP 1945 Yılında Halkevleri ve Halkodaları*. Ankara.
- Cumhuriyet Halk Partisi (1948). *CHP XVI. Yıldönümünde Halkevleri ve Halkodaları*. Ulus Basımevi.
- Çeçen, A. (1990). *Halkevleri*. Gündoğan Yayınları.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 490.1.0.0. /1801.1309.1. (00.00.0000); BCA, 490.1.0.0. /847.353.2. (00.00.0000); BCA, 490.1.0.0. /3.14.6. (10.11.1936); BCA, 490.1.0.0. /1743.1078.1. (30.03.1937-27.07.1951); BCA, 490.1.0.0. /837.310.2. (09.06.1938); BCA, 490.1.0.0. /990.831.1. (28.01.1938); BCA, 490.1.0.0. /4.21.5. (06.07.1939); BCA, 490.1.0.0. /4.21.30. (04.11.1939); BCA, 490.1.0.0. /1011.902.1. (11.07.1941); BCA, 490.1.0.0. /973.765.3. (05.04.1944); BCA, 490.1.0.0. /999.861.2. (08.01.1945); BCA, 490.1.0.0. /923.594.1. (14.11.1949); BCA, 490.1.0.0. /841.327.1. (17.11.1950); BCA, 490.1.0.0. /1047.1023.3. (28.08.1950); BCA, 490.1.0.0. /957.707.1. (15.03.1950); BCA, 490.1.0.0. /1056.1055.2. (28.03.1950); BCA, 490. 1. 0. 0. /1243.141.2. (30.06.1951); BCA, 490.1.0.0. 1743.1079.1. (23.02.1951); BCA, 490.1.0.0. /1743.1079.2. (05.03.1951); BCA, 490.1.0.0. /1508.142.1. (03.07.1951); BCA, 490.1.0.0. /129.56.19. (02.07.1952).
- Dilaver, H. H. (2016). Öğretmen Necip Oğuz (1900-1971). *Ürgüp*, Yıl 20, S. 56, 28-29.
- Doğan, L. G., & Abalı S. D. (2021). Veli Gökten (1894-1951). *Ürgüp*, Yıl 25, S. 64, 11-14.
- Erdoğan, H., & Pişkin, Ç. (2020). Demokrat Parti dönemi iktidar-muhalefet çekişmesinin bir ürünü: Demokrat Parti dönemi iktidar-muhalefet çekişmesinin bir ürünü: Nevşehir'in il, Kırşehir'in ilçe olması. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 10(2), 577-590.
- Gürses Ö. (2018). *Atatürk'ün halkçılık politikasında halkevlerinin yeri ve önemi (1932-1938)* [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- İleri, A., & Talipoğlu, T. (2017). *Eşekle gelen aydınlık*. Anfora Yayıncılık.
- Kılıç, M. (2020, 6 Haziran). *Ürgüp'te görev yapan Hâkim Muammer Lütfi Bahşi ve Ürgüp mektupları*. <https://www.avanosarastirmalari.com/urgupte-gorev-yapan-hakim-muammer-lutfi-bahsi-ve-urgup-mektuplari/>
- Kılıç, M. (2020, 6 Mart). *Gelenekten yetişen bir sanatçı Ürgüplü Kamil Atalay*. <https://www.avanosarastirmalari.com/gelenekten-yetisen-bir-sanatci-urguplu-kamil-atalay/#ftn6/>
- Metin, N. (2010). *Nevşehir ili Ürgüp ilçesinin sosyo-kültürel ve ekonomik yapısı* [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özdemir, Y., & Aktaş, E. (2011). Halkevleri (1932'den 1951'e). *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (45), 235-262.
- Pamuk, E. (1986). 130. yılında Ürgüp Tahsinağa halk kütüphanesi. *Türk Kütüphaneciliği*, 35(1), 40-45.

- Resmî Gazete (1951). Resmî daire ve müesseselerin siyasi partilere bedelsiz mal devredemeyeceklerine ve bu daire ve müesseselerle münfesi derneklere ait olup siyasi partilere terkedilmiş olan gayrimenkul mallarla bu partiler tarafından genel menfaatler için yaptırılmış olan binaların sahiplerine ve Hazineye iadesine dair Kanun, (1951, 8 Ağustos. Sayı: 7882).
- Saraç, H. (2016). Geçmişten günümüze Nevşehir'in basım (matbaa) tarihi ve matbaanın Nevşehir'deki serüveni (1950-2016). *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, (57), 221-245.
- Son Posta (1936, 24 Ağustos). Ürgüp Halkevi.
- Son Posta (1938, 20 Ağustos). Yurtta Spor Hareketleri.
- Son Posta (1938, 22 Eylül). Memleket Haberleri.
- Son Posta (1939, 17 Ağustos). Memleket Haberleri
- Sürme, E. (2009). *Niğde Halkevi (1933-1951)* [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şanal, M. (2006). Atatürk döneminde Kayseri Halkevi ve faaliyetleri (1932-1938). *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 22(64-65-66), 261-292.
- Taşoluk, B. (2007). *Kayseri Halkevi ve Erciyes Dergisi'nin halkbilimi açısından değerlendirilmesi*. [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Toksoy, N. (2007). *Halkevleri: bir kültürel kalkınma modeli olarak*. Orion Kitabevi.
- Tuğluoğlu, F. (2005). Türkiye'de halkçılık ideolojisi ve halkevleri. *Erdem*, 15(42), 101-118.
- Turan, S. (1999). *Türk Devrim Tarihi, 4. kitap (birinci bölüm) çağdaşlık yolunda yeni Türkiye (14 Mayıs 1950-27 Mayıs 1960)*. Bilgi Yayınevi.
- Yuca, İ. S. (2014). *Enver Behnan Şapolyo: tarihçiliği, gazeteciliği ve edebi kişiliği* [Yayınlanmamış doktora tezi]. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

RİSK ALMA VE RİSKTEN KAÇINMA DAVRANIŞINA GENETİK YAKLAŞIM

 Sezen GÜNGÖR^a

Özet

Finans biliminde ve yatırım dünyasında risk, finansal yatırımlarla ilgili bir tehdidin meydana gelme olasılığı ve devamında ise bu olasılığın muhtemel etkilerini içerir. Tanımdan da anlaşılacağı üzere şimdiye kadar literatür riske reaktif olarak yaklaşmıştır. Ayrıca geçmiş literatür incelendiğinde genellikle risk tanımlanırken riskli olay gerçekleştikten sonraki etkiler dikkate alınmıştır. Ancak risk alma davranışı, içinde çok farklı bilim dallarının konusu olan etkiler taşıyan bir kavram olduğu için proaktif bir yaklaşımla ele alınmayı hak etmektedir. Finans piyasalarında yatırımcıların üstlendikleri riskin proaktif olarak ele alınması, yatırımcının risk kabul sınırlarını ve bu sınırların hangi faktörlerce belirlendiğini göstermesi açısından önemlidir. Bu çalışma, yatırımcıların risk alma davranışlarının genetikle birlikte ele alınmasının gerekliliğini ortaya koymaktadır. Literatür incelemesinin yapıldığı bu çalışmada kantitatif genetik yöntemler ve moleküler genetik yöntemlerin kullanıldığı çalışmalar ayrıntılı şekilde incelenmiştir. Bu incelemelerle eğitim cinsiyet, yaş gibi temel demografik faktörlerin dışında kişilik, duygu durum bozuklukları, yakın çevrenin davranışları gibi psikolojik ve sosyolojik pek çok faktörden etkilenen risk alma davranışını hem doğrudan hem de psikolojik faktörleri etkileyerek dolaylı olarak etkileyebilen genetik faktörlerin varlığı ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: Davranışsal finans, Genoekonomi, Risk alma, Riskten kaçınma.

GENETIC APPROACH TO RISK-TAKING AND RISK AVOID BEHAVIOR

Abstract

In the science of finance and the world of investment, risk includes the probability of a threat to financial investments occurring, and the possible effects of that probability in the aftermath. As it can be understood from the definition, the literature has approached risk reactively and the risk has been handled as the effects after the risky event has occurred. However, risk-taking behavior deserves to be handled with a proactive approach, as it is a concept that has implications that are the subject of many different disciplines. Proactive handling of the risk undertaken by investors in financial markets is important in terms of showing the investor's risk acceptance limits and the factors that determine these limits. This study reveals the necessity of considering the risk-taking behavior of investors together with genetics. In this study, in which literature review was conducted, quantitative genetic methods and studies using molecular genetic methods were examined in detail. With these studies, the existence of genetic factors that can affect risk-taking behavior, which can be affected by many psychological and sociological factors such as personality, mood disorders,

^a Öğr. Gör Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, email: dr.sezengungor@gmail.com

Makale Geliş Tarihi: 26.04.2022, Makale Kabul Tarihi: 16.05.2022

behaviors of the immediate environment, as well as basic demographic factors such as gender and age, has been revealed, both directly and indirectly by affecting psychological factors.

Keywords: Behavioral finance, Genoeconomics, Risk taking, Risk aversion.

Giriş

“Bir yatırımcının eğitimi, servetinin düzeyi ve son yatırım deneyimi, o yatırımcının risk alma isteğindeki temel belirleyici faktörlerdendir. Bunlar yetiştirmenin ya da eğitimin yatırım kararlarımızı nasıl etkileyeceğine ilişkin örneklerdir. Peki yaradılış? Genetik yapı yatırım kararlarımızı nasıl etkiler?” Yukarıdaki soru Nofsinger’in (2012) Yatırım Psikolojisi adlı eserinde “Nature or Nurture” başlığı altında yer almaktadır. Bu ifade bize davranışlarımızın sebeplerini yaradılışımızda veya başka bir ifadeyle genetiğimizde arayabileceğimizi göstermektedir.

Standart finans teorisini uygulamadan uzaklaştırmak, standart finansa yönelik eleştirilerin artmasına yol açmıştır. Mükemmel yatırımcı rasyonalitesinin yokluğuna dair pek çok kanıt, davranışsal finans tarafından sunulan yeni bir yaklaşıma ve yeni bir bakış açısına ihtiyaç duyulduğunu gösteriyor. Davranışsal finans, standart finansa dayanır, teorisini tamamlar ve davranışsal ekonomistlere göre yavaş yavaş onun yerine geçer (Leković, 2020). Davranışsal finans, Etkin Piyasalar Hipotezi’nin test edilmesi sırasında ortaya çıkan anomalileri açıklamak üzere yeni bir paradigma olarak akademik çalışmalarda ortaya çıkmıştır. Piyasaların nasıl ve neden etkin olmayabileceğini açıklamada yardımcı olacak bir modeldir (Veeraraghavan, 2010). Davranışsal finans, yatırımcıların davranışlarına duygusal süreçleri de dâhil eder ve onların karar verme sürecinde duygusal süreçlerden ne derece etkilendiklerini açıklamaya çalışır. Esasında davranışsal finans, finansın ve yatırımın ne, niçin ve nasıldığını insanî bakış açısıyla açıklamaya çalışır (Ricciardi & Simon, 2000). Davranışsal finans alanında yapılan çalışmalarda ortaya çıkan ve gözlemlenebilen sonuçlar şöyle özetlenebilir (Misal, 2013):

- İnsanlar sıklıkla yaklaşık sonuç veren başparmak kuralı temeline dayalı ve katı rasyonel analizler yapmadan karar verirler.

- İnsanlar, önemli ölçüde farklı bir içeriğe sahip şekilde sunulmuş olan seçenekler konusunda, bu seçenekler ekonomik olarak eşdeğer olsalar bile, tutarlı davranmamaktadırlar ki bu çerçeveleme etkisi diye bilinmektedir.

- Yanlış fiyatlandırma, irrasyonel karar verme ve getiri anomalileri gibi rasyonel beklentiler ve piyasa etkinliğinin aksinde gerçekleşen, piyasa getirilerini anlamayı sağlayacak açıklamalar davranışsal finansta vardır.

Özellikle davranışsal finansın konusuna giren insan davranışları, insanların neye ne zaman ne ölçüde yatırım yaptıklarını açıklamaya çalışırken, diğer taraftan bu davranışların sebeplerini de düşündürmüştür. Çok sayıda araştırmacı bu sebepleri araştırmak için farklı değişkenlerle deneyler tasarlamış ve çeşitli sonuçlara ulaşmışlardır. Örneğin, daha uzun boylu insanların hisse senedi piyasasına katılma olasılıklarının daha yüksek olduğu görüşünü ortaya koyan Addoum vd. (2017), daha

yüksek nevroitiklik düzeyine sahip kişilerin düşük özgüvene sahip olduğunu bildiren Evans & Revelle (2008), daha düşük özgüvenin ise daha düşük sermaye piyasası katılımına sebep olacağını bildiren Guisa vd. (2010) bu araştırmacılar bazılarında. Benzer çalışmalardan biri de 2020 yılında Sias vd. tarafından yapılan bir çalışmadır. Çalışmanın en önemli bulguları finansal davranış, risk alma ve hisse senedi piyasasına katılımı genetik faktörlerin etkilerini araştırırken kullanılan aracı değişkenlerin dolaylı etkileridir. Çalışma sonucunda borsaya katılım düzeyinin, eğitim başarısı, genel biliş ve boy uzunluğu ile ilişkili olduğu tespit edilen genetik özelliklerle pozitif ilişkide olduğu saptanırken, nörotisizm, depresyon, miyokard enfarktüsü ve koroner hastalıklarla ilişkileri tespit edilmiş genetik özelliklerle ise negatif yönlü ilişkileri ortaya konmuştur.

Elbette psikolojik durum, kişilik, demografik faktörler gibi değişkenler, yatırımcıların davranışlarının sebepleri olabilmektedir. Ancak yakın zamanda ortaya konan genoekonomi kavramı artık davranışların sebeplerini genetik yapımızda aramamız gerektiğini belirtir. Ekonomik karar vermenin genetik temelini keşfetmek için deneysel ekonomi ile davranışsal genetik yaklaşımları birleştiren bu yeni literatürde, davranışsal genetik uygulamalarından yararlanılmaktadır.

Davranışsal genetik, bilişsel yetenekler, kişilik, akıl sağlığı ve sosyal tutumlar da dahil olmak üzere genetik çeşitliliğin psikolojik fenotiplerin nasıl etkilediğinin incelenmesidir (Chabris vd., 2015). Risk alma davranışını da bir fenotip olarak kabul ettiğimizde yatırımcıların riske karşı tutumlarını ve risk alma davranışlarını genetik açıdan ele almak sürpriz olmayacaktır. İnsan Genom Projesi'nin tamamlanması ve genetik yapımıza ilişkin değerli bilgilerin gün yüzüne çıkması sayesinde de riske karşı tutumun genetik temellerinin, sadece kantitatif genetik yöntemlerle değil aynı zamanda moleküler genetik yöntemlerle de risk tutumunun genetik sebeplerinin incelenmesi mümkün olabilmektedir.

İnsan genomunda keşfedilenler ve psikolojideki davranış çalışmalar ekonomiyi ve finansı yeni çalışma yöntemlerine yönlendirmiştir. Son dönemde adından sıkça söz ettirmeye başlayan bu alan genoekonomi olarak bilinmektedir. Benjamin vd. (2012), genoekonominin içerisinde üç temel kavramsal katkıdan söz etmektedir.

•Ekonomi, piyasa güçlerinin ve davranışsal tepkilerin, genetik faktörlerin etkisine nasıl aracılık ettiklerini anlamak için teorik ve deneysel bir çerçeve sunabilir:

•Genetiğin ekonomik analizlere dâhil edilmesi, ekonomistlerin önemli nedensel yolları tanımlamasına ve ölçmesine yardımcı olabilir.

•Ekonomi, genetik bilgi tarafından ortaya konmuş politikaların analizinde yardımcı olabilir.

Bu çalışmada finansal riskin davranışsal genetik açıdan ele alındığı çalışmalar incelenmiştir. Bu sayede finansal riskin sadece çevresel, demografik veya sosyolojik kaynaklı olmadığı, bunların yanı sıra riskin, genetik olarak da ele alınması gereken bir konu olduğu ortaya konmaya çalışılmıştır. Çalışmada finans literatürüne girişi çok eskilere tarihlenirse de davranışsal genetiğin finansal risk algısının kalıtsallık düzeyi ve genetik temellerini araştıran ve örneklem büyüklükleri, kullanılan istatistik analizler ve çalışmaya konu olan genetik ve finansal değişkenler açısından önem arz eden bazı çalışmalar örneklem, yöntem ve bulguları açısından ayrıntılı olarak incelenmiştir.

A. KANTİTATİF GENETİK AÇISINDAN RİSKE KARŞI TUTUM

Kantitatif genetik teorisi, farklı seçici öneme sahip özelliklerin kalıtsal özelliklerinin nasıl olması gerektiğine ilişkin bazı öngörüler sunar. Kantitatif genetik yöntemler, genetik ve çevresel faktörlerin, birey grupları arasında niceliksel olarak ölçülebilen bazı davranışsal özelliklerde meydana gelen varyasyonlar üzerindeki etkilerini inceleyen ve bu yönde istatistiksel yöntemler kullanan yöntemler topluluğudur. Araştırma konuları ikizler, evlat edinilmiş bireyler ve ailelerdir. Spesifik olarak genlerle çalışılmaz ve bulguları bir gene veya çevresel bir faktöre atıf yapmaz. Sonuçlarında ortaya koydukları kalıtsallık tahminleri bir kişiye değil bir gruba aittir. Ayrıca bu yöntemlerle elde edilen kalıtsallık tahminleri, farklı etki türlerinin nispi katkısını ve birbirleriyle ilişkisini de anlamada faydalı olur (Kennedy, 2002).

Türkiye’de davranışsal genetik çalışmaları konusunda önemli ve konu ile ilgili ilk sayılabilecek çalışmalar yapan Korkut Ulucan kantitatif metotları şöyle tarif eder:

“Kantitatif metotlar, davranış genetiği çalışmalarının temelini oluşturmaktadır... İnsan çalışmaları, tek ve çift yumurta ikizleri üzerindeki araştırmalara yoğunlaşmıştır. Özellikle tek yumurta ikizleri aynı genetik yapıya sahip olduklarından çevresel faktörlerin herhangi bir özelliğe etkisi bakımından incelenmesinde ideal çalışma grubunu oluştururlar. Gene ikiz çalışmalarına benzer olarak evlat edinilen çocuklardaki gelişim süreçleri, davranışlarının, zekâlarının ve kişiliklerinin genelde biyolojik ebeveynlere, bunun yanında yaşadıkları çevreye göre de belirlendiği, evlat edinme çalışmaları yoluyla belirtilmiştir.”

Risk alma davranışının kalıtsallığının tahmin edilmesi ve hatta risk alma davranışından sorumlu gen veya genlerin tespit edilmesi amacıyla yapılan çalışmalar çoğunlukla ikiz çalışmaları yardımıyla yapılmıştır. İkiz çalışmaları pek çok davranışın ortaya çıkışında genetik ve çevresel faktörlerin etkilerinin incelenmesi amacıyla kullanılabilir.

İkiz çalışmaları ilgili fenotip özelliğinin spesifik olarak hangi gen tarafından etkilendiğini veya belli bir geni göstermez, genler tarafından açıklanan varyansın yüzdesel değerini verir. Çünkü ilgili fenotip için tek ve çift yumurta ikizlerinin benzer çevresel özelliklere sahip olduğunu varsayarsak kalıtsallık tek ve çift yumurta ikizlerinin arasındaki korelasyonun farkına bağlı olacaktır (Chew vd. 2011). Bu çalışmalar tek yumurta ikizlerinin %100 aynı genotipe sahip olduklarını, çift yumurta ikizlerinin ise yaklaşık %50 benzer genetiğe sahip olduklarını temel alarak ve her ikisi için de benzer çevresel koşulları varsayarak ilgili fenotipik özelliğin genetik temelini açıklamaya çalışır.

Cesarini vd. (2010) tarafından yapılan “Finansal Karar Almada Genetik Varyasyon” adlı çalışma, araştırmacılar yatırım uzmanı olan ikiz bireylerle çalışma imkânı buldukları için, bu konuda en göze batan araştırmalardan biridir. Klasik ikiz tasarımının kullanıldığı çalışma, risk ve verim için deneysel olarak ortaya çıkmış tercihler üzerine genetik ve çevresel etkilerini tahmin etmeyi amaçlamaktadır. Bu ve benzeri çalışmalar, davranışsal finans ve davranışsal genetik yaklaşımlarının bir arada kullanılmasına ve sonuçların finansal tercihler ve yatırım eğilimleri konusunda genetik ipuçları vermesine rağmen, belli genler işaret etmekten uzaktır.

Bu çalışma dünyanın en büyük ikiz kayıt sistemine sahip olan İsveç İkiz Kayıt Sisteminde (Sweden Twin Registry in Karolinska Inst.) kayıtlı olan 141 DZ (Dizigot-Çift Yumurta İkizi) ve 319 MZ (Monozigot-Tek Yumurta İkizi) ikiz ile yapılmıştır. Çalışmada diktatör oyununun değiştirilmiş bir versiyonu uygulanmıştır. Bu versiyonda, diğerinden farklı olarak katılımcılardan, kendilerine verilen paranın bir kısmını herhangi birine vermeleri değil bir hayır kurumuna bağışlamaları istenmiştir. Hayır kurumlarına yapılan bağışlar, standart diktatör oyununda yapılan paylaşma davranışından daha fazla empati ve özgecilikle ilgili olduğu için oyunun bu versiyonu kullanılmıştır. Ayrıca, katılımcılara kişilik testi ve bilişsel yetenek testi içeren bir anket formu da doldurtulmuştur.

Çalışmanın başlangıcında öncelikle katılımcılara 100 SEK (15\$) verilmiştir ve kendilerinden hayır kurumuna ne kadar para bağışlamak istediklerini söylemeleri istenmiştir. Çalışmanın yapıldığı zamanda saatteki ortalama kazanç 325 SEK'tir. Ardından risk alma davranışını ölçmek için katılımcılara altı seçenekli bir oyun sunulmuştur. Bu seçenekler, her biri kesin bir ödeme veya 100 SEK için yarı yarıya şanslarının olduğu seçeneklerdir. Oyun yazı tura şeklinde oynanmaktadır. Kesin ödeme içeren seçenekler 20, 30, 40, 50, 60 veya 80 SEK şeklindedir. Yani katılımcılar ilk seçenekte ya kesin olarak 20 SEK almayı kabul edecekler ya da 100 SEK kazanmak için yazı tura atacaktırlar. Aynı durum diğer seçeneklerde söz konusudur. Katılımcılar her bir seçenek için cevaplarını verdikten sonra çalışmanın diğer bölümüne geçilmiştir. Çalışmanın bu bölümü riskli yatırım kararlarını ölçümlemek için hazırlanmıştır. Bu defa katılımcılara piyangodan 1.000.000 SEK çıktığını varsaymaları istenmiştir. Bu paranın belli bir kısmını ya yatırdığı kısmı ikiye katlayacağı ya da yatırdığı paranın yarısını kaybedeceği riskli bir yatırım aracına yatırma isteyip istemedikleri sorulmuştur. Seçenekler yine altı tanedir. Hiç para yatırmama, 2000.000 SEK yatırma, 400.000 SEK yatırma, 600.000 SEK yatırma, 800.000 SEK yatırma veya 1.000.000 SEK yatırma. Yani, katılımcı eğer 600.000 SEK parayı riskli bir yatırım aracına yatırmayı seçerse ya 300.000 SEK kaybedecek ve elinde 700.000 SEK kalacak ya da yatırdığı parayı ikiye katlayıp 1.600.000 SEK ile oyundan yarılacaktır. Son olarak katılımcılardan kendilerini risk alma açısından değerlendirmeleri ve kendilerini 0-10 aralığında puanlamaları istenmiştir. 0 puan tam anlamıyla riskten kaçış, 10 puan ise tam anlamıyla riske karşı isteklilik olarak değerlendirilmektedir.

Çalışma, davranış genetiğinden elde edilen standart yöntemleri kullanarak, risk ve getiri tercihlerinin genel olarak kalıtsal olduğuna dair güçlü kanıtlar ortaya koymuştur. Araştırmacılar, bireylerde risk ve getiriye karşı sergilenen tutumlarda yaşanan değişikliklerin yaklaşık yüzde yirmisinin genetik farklılıklarla açıklanabileceğini belirtmektedirler.

Zhong vd. (2009a) ise Çin'de 167 MZ ve 65 DZ ikiz katılımcı ile yaptıkları çalışmada (toplamda 115 erkek ve 117 kadın katılımcı) riskin kalıtsallık düzeyini ölçmeyi hedeflemişlerdir. Zigosite için Cederlöf vd. (1961) ve Cohen vd. (1975)'nin zigosite ölçeğini kullanmışlardır. Katılımcılara bir monitör üzerinde gösterecekleri üç seçenek ile deneyi tasarlamışlardır. Seçenekler şöyledir:

- Kesin olarak 20 Yuan almak
- Kesin olarak 15 Yuan almak
- Ya 40 Yuan alacakları ya da hiçbir şey alamayacakları bir şans oyunu oynamak

Eğer katılımcılar şans oyununu oynamayı tercih ederlerse bu şans oyunu şöyle işleyecektir: Katılımcılara 10 adet kırmızı ve 10 adet siyah renkte toplamda 20 kart uzatılır ve bu kartlardan birini deneyi tasarlayanlar seçer. Eğer seçilen kartın rengini tahmin etmek isterlerse ve doğru tahminde bulunurlarsa 40 Yuan ödeme alacaklar, eğer yanlış tahminde bulunurlarsa hiçbir şey alamayacaklardır. Tahmin etmek istemediklerini belirtirlerse belli bir miktar para alacaklardır.

Monitördeki talimatlar şöyledir:

1.Aşağıdaki seçeneklerden sizin için en makbul olanı seçin.

- Kart oyununu oynamak ve siyah veya kırmızı kart için tahminde bulunmak
- 20 Yuan almak
- 15 Yuan almak

2.Aşağıdaki seçeneklerden sizin için ikinci en makul olanı seçin.

- Kart oyununu oynamak ve siyah veya kırmızı kart için tahminde bulunmak
- 20 Yuan almak
- 15 Yuan almak

Deneyde kullanılan para miktarları Çin’de o dönemde bir öğrencinin bir saat çalışma karşılığında kazanabileceği ortalama ücretin 10 Yuan (1,40\$) olduğu göz önüne alınarak hesaplanmıştır.

Deneyin puanlama bölümünde, eğer katılımcı yüksek riskli olan kart oyununu oynamayı en makul seçenek olarak bildirdiyse en yüksek risk tercihine, kart oyununu ikinci en makul seçenek olarak tercih ettiyse orta düzey risk tercihine, eğer kart oyununu hiç işaretlemediyse düşük risk tercihine sahiptir. Sonuçlara bakıldığında katılımcıların %70’i yüksek risk tercihine, %12’si orta düzey risk tercihine ve %18’i düşük risk tercihine sahip olduğu saptanmıştır. Risk alma davranışında kalıtsallığın tahmini için klasik ikiz çalışması yöntemi kullanan araştırmacıların çok düzeyli korelasyon sonuçlarına göre MZ ikiz çiftleri arasında 0,57 ve DZ ikiz çiftleri arasında 0,02 korelasyon saptanmıştır fark istatistiksel olarak anlamlı bulunmuş ve MZ ve DZ ikiz çiftleri arasındaki büyük korelasyon farkı risk tutumundaki değişkenlik üzerinde güçlü genetik etkiler olduğu şeklinde yorumlanmıştır. Klasik ikiz tasarımı gereği kurulan ACE (Additive Genetic Effects- Common Environmental Effects- Nonshared Environmental Effects), ADE (Additive Genetic Effects- Dominance Genetic Effects- Nonshared Environmental Effects), CE (Common Environmental Effects- Nonshared Environmental Effects) ve E (Nonshared Environmental Effects) modellerinde CE ve E modelleri anlamlı bulunmamıştır. ACE ve ADE modelleri ise anlamlı bulunması, risk alma davranışının çevreden çok genetikle ilgili olduğu yönünde yorumlanmıştır. Normal bireylerde genetik faktörlerin risk tutumundaki değişimin yaklaşık %57’sini oluşturduğu yönündeki nihai sonuç Çin’de davranışsal genetik ve finans iş birliğinde yapılan ilk çalışmadır.

Cesarini vd. (2012) yaptıkları çalışmada aynı ikiz kayıt sistemini kullanarak bu defa davranış anomalilerinin davranışsal genetiğini incelemişlerdir. Çalışmada 1.128 MZ ikiz, 1218 aynı cinsiyetli DZ

ikiz ve 1082 farklı cinsiyetli DZ ikiz katılımcı ile çalışılmıştır. Çalışma sonucunda portföy riskindeki bireysel varyasyonun yaklaşık %25'inin genetik varyasyondan kaynaklandığı tespit edilmiştir.

Arrow'a göre (1971) beklenen fayda teorisi gereği bireyler küçük bahisli kumar oynadıklarında riske karşı nötr bir tutum içinde olurlar. Rabin (2000), bu anlayışı genişletmiş ve mütevazı risklere karşı riskten kaçınmanın bile, daha büyük risklere karşı riskten kaçınma düzeyine yol açtığını göstermiştir. Analiz amacıyla, üç soruya verilen bireysel cevaplar, 0 ile 3 arasında değişen değerlere sahip dört ayrı kategoriye denemek için kullanılmıştır: "daima kayıptan kaçınma" (0), "yalnızca 2500 dolarda riskten kaçınma" (1), "2000 dolar ve üzerinde riskten kaçınma" (2) ve "hiçbir zaman riskten kaçınmamak" (3). Rabin tarafından yapılan bu çalışmada beklenen fayda teorisinin, ekonomik aktörlerin bağımsız kumarların bir birleşimini bu kumar risklerine karşı önemli bir sigorta olarak görmediklerine dair güçlü bir tahminde bulunulur; bireyler bir arada olduklarında, ayrı oldukları zamana göre riskleri kabul etmeye ya daha az isteklidirler ya da çok az isteklidirler. Makale beklenen fayda teorisinin bazı risk tutumlarını açıklamaya yardımcı olmadığına dair kalibrasyon yoluyla bir kanıt sağlamaktadır.

B. MOLEKÜLER GENETİK AÇIDAN RİSKE KARŞI TUTUM

Geleneksel davranışsal genetik çalışmalarında, aile ilişkilerinin ölçülmesinde bireysel farklılıklar üzerindeki genetik ve çevresel etkiler ve bu ilişkilerin ailelerdeki bireyler üzerindeki etkisi, genetik ilişki derecesine göre değişen aile üyeleri arasındaki (örneğin ikizler) davranışsal değişkenliği analiz eden nicel teknikler kullanılarak tahmin edilmeye çalışılmaktadır. Daha yakın araştırmalarda ise davranışlar ve spesifik genler arasındaki ilişkiyi analiz etmek üzere moleküler genetik teknikleri kullanılmaya başlanmıştır (Moore & Neiderhiser, 2014). Bazı kaynaklarda popülasyon genetiği olarak adlandırılan kantitatif genetik yöntemler genetik faktörlerin etiyojiye katkısını ve hastalıkların kalıtım modelini belirlemeye yararlar, sitogenetik ve moleküler genetik araştırmalar genlerin kromozomlar üzerindeki yerlerinin saptanmasını (gen haritalama) sağlar (Arısoy, 2004). Sitogenetik genetik materyalin hücresel düzeyde incelenmesidir. Amaç, kromozomal evreye girmiş olan DNA'da meydana gelen yapısal ve sayısal değişiklikleri ve köken farklılıklarını saptamak, elde edilen sonuçla fenotip ile genotip arasındaki ilişkiyi değerlendirmektir (Zamani, 2007). Moleküler genetik çalışmalarında ise belli bir fenotipin kalıtımsallığını etkileyen genlerin belirlenmesi ve eğer bu fenotip bir hastalıksa söz konusu genin neden anormal davranış gösterdiğinin tespit edilmesi amaçlanmaktadır (Arısoy, 2004).

Moleküler genetik yöntemler ve finansal kararlar arasındaki ilişkinin araştırılması giderek yaygınlaşırken son araştırmalar fizyolojik faktörlerin finansal kararları etkilediğini göstermiştir. Örneğin, Apicella vd. (2008) tükürükteki testosteron seviyelerinin laboratuvar ortamında oynanan bir yatırım oyununda daha fazla risk alma ile ilişkili olduğunu bulmuşlardır. Yazarlara göre testosteron, çiftleşmeden yiyecek bulmaya kadar birçok davranış risk içerir ve genel kabul görmüş toplum kuralları gereği bu davranışlar erkeklere has bilindikleri için, bir steroid hormonu olan testosteron ile risk alma davranışı arasında bir ilişki olmalıdır. Çalışmada gerçek para kazanma olasılığı olan bir yatırım oyunundan faydalanılmış ve testosteron düzeyi ile risk alma arasında pozitif bir korelasyon olduğu sonucuna varılmıştır. Hormonların davranışsal genetik incelemesi, bazı yönlerden karmaşık davranışın, davranışsal genetik incelemesi ile zıt konumdadır. Örneğin bilişsel yetenek veya depresyon için genellikle insanlar arasındaki genetik farklılıklardan kaynaklanan popülasyon varyasyonunun ne kadar

olduğu bilinmektedir, ancak hangi spesifik genlerin bu etkiyi oluşturduğu konusunda büyük ölçüde bilinmezlik halindedir. Diğer yandan benzer şekilde hormonlar için, hormonal sistemlerin temel bileşenlerini hangi spesifik genlerin kodladığı bilinmekteyken bu genlerdeki varyasyonun, hormon seviyelerinde gözlenen fenotipik varyasyonun çoğunu açıklayıp açıklamadığı konusunda yine bir belirsizlik vardır. Genler ve hormonlar arasındaki en basit ilişki, genlerin hormonları, hormon reseptörlerini, hormon öncülerini ve hormonal sentez, taşıma ve eliminasyon için gerekli molekülleri kodlamasıdır. Bu nedenle hormonların finansal karar davranışındaki etkilerinin moleküler genetik açısından ele alındığı çalışmalar önemlidir.

Önemli bir reseptör olan dopamin reseptörü ise bu alanda yapılan çalışmalarda sık kullanılan bir genetik materyaldir. Örneğin Dreber vd. (2009) ve Kuhnen & Chiao (2009) Dopamin Reseptörü D4 geni (DRD4) üzerindeki 7R aleli taşıyıcılarının laboratuvar deneylerinde finansal anlamda daha büyük riskler aldığını da bildirmektedir. Dopamin reseptörleri günlük yaşam fonksiyonlarında önemli bir rol oynar. Bu hormon ve reseptörleri beyindeki hareketi, duyguları ve ödül sistemini etkiler. Dopamin reseptörleri, merkezi sinir sisteminde, özellikle hipokampal dentat girusta ve subventriküler bölgede eksprese edilir. Dopamin reseptörleri ayrıca periferde, daha belirgin olarak böbrek ve damar sisteminde ifade edilir. D1, D2, D3, D4 ve D5 olmak üzere beş tip dopamin reseptörü vardır. Her reseptörün farklı bir işlevi vardır. D1 hafıza, dikkat, dürtü kontrolü, böbrek fonksiyonunun düzenlenmesi, hareket; D2, hareket, dikkat, uyku, hafıza, öğrenme; D3, biliş, dürtü kontrolü, dikkat, uyku; D4, biliş, dürtü kontrolü, dikkat, uyku ve D5 ise karar verme, biliş, dikkat, renin salgısı işlevlerini yürütmektedir (Woolverton, 1989).

Alanda yapılan çalışmalar incelendiğinde özellikle risk algısı konusunda yoğun bir literatür olduğu görülmektedir. Risk algısının kumar bağımlılığı ile olan ilişkisi de göz önüne alındığında patolojik kumar bağımlılığı akla gelmektedir.

Patolojik kumar, davranışsal bir bağımlılık olarak kabul edilen dürtüsel bir kontrol bozukluğudur. Özellikle dopaminerjik sistemle bağımlılıklar arasındaki ilişkiyi gösteren araştırma sayısındaki artış, patolojik kumar alışkanlığı ve dopaminerjik sistem arasındaki ilişkinin de incelenmesini gerektirmiştir. Finansal açıdan bakıldığında kişinin kumar eğiliminin düzeyi, finansal yatırım kararlarında risk algısı konusunda fikir verebilmektedir. Çünkü dopamin beyindeki ödül sisteminin asıl nörotransmitteridir ve özellikle DRD2 geninin beyindeki ödüllendirme mekanizmasına aracılık ettiği düşünülmektedir. Ayrıca Dopamin, finansal kararların fonksiyonel MRG (fMRI) çalışmalarında finansal karar verme ile ilişkilendirilmiştir (Knutson vd. 2008; Knutson & Bossaerts, 2007). Bu açıdan bakıldığında dopamin reseptör genlerinin (DRD1, DRD2, DRD3, DRD4, DRD5) araştırılması önemlidir.

Risk altında karar verme, sunulan alternatiflerle ilişkili beklenen değer ve riskin belirlenmesinde ödül ve cezaların büyüklük ve olasılıklarının bütünleşmesini gerektirir. Şaşırtıcı olmayan bir şekilde, dopaminerjik sinir sistemleri riskli karar verme süreçlerinde kritik bir rol oynamaktadır. Riba vd. (2008) yaptıkları çalışmada dopaminerjik fonksiyonların seviyesi ile olasılıklı bir kumar görevi üstlenilen risk arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Katılımcılar aynı miktarda paranın kazanılabilmesine veya kaybedilebilmesine neden olacak 5 ve 25 € ile bir kumar oyununa alınmışlardır. Oyun sırasında bazen kazançlar ve kayıplar iki katına da çıkarılmıştır. Eş zamanlı yapılan fMRI taramaları ile desteklenen

çalışmada ortaya konan sonuçlar, tek bir dopamin reseptörü agonisti pramipeksol dozunun, katılımcıların risk alma davranışlarını arttırdığını ortaya koymuştur.

Pérez de Castro vd. (1997) 68 kişiden oluşan patolojik kumar hastalığı teşhisi konmuş deney grubu (47 erkek ve 21 kadın) ile 68 kontrol grubundan oluşan bir örneklemle çalışmışlar, patolojik kumar hastalığının DRD4 gen polimorfizmindeki genetik varyantlar ve patolojik kumar oynama arasındaki anlamlı bir ilişkinin varlığı araştırmışlardır. Sonuçlar söz konusu ilişkinin varlığını bildiren literatürle tutarlı bulunmuş ve ayrıca bu ilişkinin düzeyinin cinsiyete göre değişiklik gösterebileceğini bildirmişlerdir. Bu sonuca göre sadece erkekler göz önünde bulundurulduğunda anlamlı bir ilişki yoktur, ancak sadece kadın katılımcılar düşünüldüğünde daha önemli bir ilişki vardı. Bu çalışma, dopaminerjik ödül yollarının, şimdi DRD4'ün bu dürtüsel hastalığın etiolojisine katılmasıyla ortaya çıkarıldığına dair bir kanıt sunmaktadır.

Comings vd. (1999), dopamin D4 reseptörü geninin (DRD4) üçüncü sitoplazmik döngüsünün 48 bp tekrar polimorfizminin 7 tekrar alelinin varlığı ile yenilik arama davranışları, dikkat eksikliği hiperaktivite bozukluğu, Tourette sendromu, patolojik kumar ve madde bağımlılığı arasındaki ilişkilerin ortaya konduğu çalışmaları temel alarak dört farklı kontrol grubundan 737 kişiyi ve madde kullanımı, patolojik kumar bağımlılığı, Tourette sendromu ve dikkat eksikliği hiperaktivite bozukluğu da dâhil olmak üzere dört farklı bağımlılık davranışı gösteren gruptan 707 kişiyi örneklem almışlardır. Yazarların ifadelerinde belirtildiği üzere ilgili değişkenlerin sayısı, açıklanan varyansın yüzdesinin küçük olması, vaka sayısı, diğer arka plan genlerindeki varyasyonlar, tanı, fenotip ve etnik karışım göz önüne alındığında, sonuçların şansa bağlı olma olasılığı düşünülmeli ve sonraki çalışmalarda ayrıntılı şekilde incelenmesi gerekse de sonuçlara göre dopamin D4 reseptör geninin 7R aleli ile bağımsız değişkenler arasında az da olsa bir ilişki ortaya konmuştur.

Lobo vd. (2007) ise 140 patolojik kumar eğilimli kişiyi bu eğilimi olmayan kardeşleriyle birlikte örnekleme dâhil etmiş, böylelikle nüfus katmanlaşmasını önlemek için aile temelli bir ilişkilendirme çalışması yapmışlar ve DRD1, DRD2, DRD3, DRD4, DRD5 ve SLC6A3 genleri ile çalışmışlardır. Sonuçlar yine dopaminerjik sistemin kumar bağımlılığı konusunda rolünü göstermiştir. Özellikle DRD1 800 T/C alelinde patolojik kumar bağımlılığı ile anlamlı ilişki olduğu bildirilmiştir.

Lobo vd. (2010), bu defa hayatları boyunca en az bir kez kumar oynamış olan 242 kişi ile çalışmışlar ve DRD1, DRD2 ve DRD3 genlerini incelemişlerdir. Çalışmada Canadian Problem Gambling Index (CPGI) kullanılmıştır. Sonuçlar cinsiyetin patolojik kumar bağımlılığı ilişkisini bulamamışken yaş ile patolojik kumar bağımlılığı arasında bir ilişki tespit edilmiştir. Buna göre gençlerin daha yüksek CPGI puanı aldıkları görülmüştür. Genetik açısından bakıldığında bu çalışmanın sonucu da DRD2'nin bağımlılık davranışı üzerindeki rolünü tekrar göstermiştir.

Dreber vd. (2009) 95 denek ile dopamin reseptörü D4 geninin (DRD4) ekson 3 tekrarlarının finansal risk alma ile ilişkili olduğunu göstermiştir. Yazarlar gerçek para kazanımları olan bir oyunda deneysel olarak ortaya çıkarılan finansal risk tercihleri ile dopamin reseptörü D4 geninde 7 tekrar aleli (7R +) varlığının yanı sıra A1'in varlığında bir ilişki olup olmadığını incelemişlerdir. A1 aleli ile risk tercihleri

arasında bir ilişki bulamamış olsalar da 7R + erkeklerin 7R- erkeklerden anlamlı olarak risk almada daha istekli oldukları sonucuna varmışlardır.

Kuhnen & Chiao (2009), finansal risk algısı ve genetik arasındaki ilişkiyi 5HTTLPR ve DRD4 ile birlikte ele almışlardır. Dopamin ve serotonin nörotransmisyonunu düzenleyen duygusal davranış, kaygı ve bağımlılık ile bağlantılı olan iki gen varyantının (5-HTTLPR ve DRD4) yatırım kararlarında risk almanın önemli belirleyicileri olduğunu göstermek amacıyla yapılan çalışmada DRD4 7-repeat alel taşıyıcıları, 7-repeat aleli olmayan bireylerden%25 daha fazla risk aldığı sonucuna ulaşılmıştır. Aynı çalışmada 5HTTLPR'nin Short/Short genotipindeki bireylerin Long/Long ve Long/Short genotipindeki bireylerden %28 daha az risk aldıkları sonucuna da ulaşılmıştır.

Finansal kararların moleküler genetik yöntemler kullanılarak temellerinin araştırılması, sadece dopamin reseptör genleri ile değil pek çok farklı gen ve polimorfizmle çalışılmıştır. Bu tür çalışmalarda ele alınan genlerden birisi de MAOA genidir. MAOA geni, monoamin oksidaz A adı verilen bir enzim yapmak için talimatlar sağlar. Spesifik olarak, monoamin oksidaz A, nörotransmitterler serotonin, epinefrin, norepinefrin ve dopaminin parçalanmasında rol oynar. Serotonin tarafından iletilen sinyaller ruh halini, duyguyu, uykuyu ve iştahı düzenler. Epinefrin ve norepinefrin vücudun strese verdiği cevabı kontrol eder. Dopamin, yumuşak fiziksel hareketler üretmek için beyin içindeki sinyalleri iletir. MAOA genindeki mutasyonlar monoamin oksidaz A eksikliğine neden olur. Bu durum neredeyse yalnızca erkekleri etkiler ve hafif zihinsel engelli ve saldırgan ve şiddetli patlamaları içeren davranış sorunları ile karakterize edilir (ghr.nlm.nih.gov). Bu açıdan bakıldığında finansal karar verme davranışında agresif risk alma, aşırı güven ve kendine atfetme gibi ön yargılara eğilimli olma ve bunlara bağlı olarak aşırı işlem yapma, aşırı işlem maliyetine katlanma ve azalan getirilerin sebeplerinin MAOA geninden aranması sürpriz olmayacaktır.

Genler, risklere karşı tutumları en az iki farklı nöro hesaplama mekanizmasıyla etkileyebilir. Bunlardan ilki farklı riskli seçeneklere atanan değeri etkileyebilmesidir. Diğeri ise beynin değerlerine göre seçenekler arasında karar verme şeklini etkileyebilir (Frydman vd. 2010). Eğer karar verme davranışında, tüm değişkenlerin net şekilde bilindiği bir ortamda bulunuyorsak ayrıntılı şekilde incelenmesi gereken az sayıda veri ile çalışmak ve sonuçlardan göreceli olarak emin olmak daha kolay olacaktır. Ancak her zaman bu mümkün olamamaktadır. Karar verme sürecine dâhil olan değişkenler kişileri, özellikle yüksek getiri beklentisi içinde iken kazanma şansı düşük riskli girişimlerle karşı karşıya bırakabilmektedir. İnsanlar, önemli kazanımlar içeren uzun vadeli risklerle karşı karşıya kaldıklarında riski tercih etme eğilimindedir. Ekonomik risk almanın nörobiyolojik temeli hakkında yapılan çalışmalarda saldırganlık davranışı ile yakın ilişkide olduğu düşünülen MAOA geninin finansal kararlarda risk alma davranışı açısından ele alındığı çalışmalar, genellikle kumar bağımlılığı ile birlikte ele alınmıştır.

Ibañez vd. (2000) 68 kişilik patolojik kumar bağımlısı deney grubu ve 68 kişilik kontrol grubu ile çalışarak MAOA ve MAOB genleri ile patolojik kumar hastalığı arasında bir ilişki olup olmadığını araştırmışlardır. Çalışma sonucunda MAOA gen polimorfizminde genel alel dağılımında patolojik kumarbazlar ve sağlıklı gönüllüler arasında anlamlı fark bulunamazken alel dağılımı ile ağır erkek kumarbazların alt grubu olarak tanımlanan 31 erkek katılımcı, sağlıklı gönüllü grubundaki erkeklerle

karşılaştırıldığında anlamlı bir ilişki ortaya çıkmıştır. Aynı zamanda MAOB polimorfik markeri ve patolojik kumar hastalığı arasında bir ilişki bulunamazken, MAOA'daki alel varyantları, ağır erkek kumarbazlarda patolojik kumar bağımlılığında genetik sorumluluk faktörü olabileceğini eklemiştir.

Pérez de Castro vd. (2002) 68 deney ve 68 kontrol grubu ile çalışmışlar ve serotonerjik sistemde MAOA (MAOA-uVNTR polimorfizmi) ve 5-HTTLPR ile patolojik kumar bağımlılığı arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Bulguları arasında patolojik kumar bağımlılığının serotonerjik sistem ile ilişkisini vurgulamışlardır. Deneyde MAOA-uVNTR polimorfizmi 3- ve 4- kopya alelleri en yaygın üç varyant olarak bulunmuş ve 3-kopya alelinin alellik frekansının, kumar bağımlısı olan deney grubunda daha yüksek olduğu, kontrol grubunda ise daha düşük olduğu görülmüştür.

Zhong vd., (2009b) MAOA ile kazanma ihtimali düşük olan ve riskli girişim olarak adlandırılabilir şans oyunları ve sigorta yaptırma davranışını birlikte ele almıştır. İnsanların şans oyunlarında gösterdikleri yüksek riske eğilim davranışına rağmen diğer yandan sigorta satın almalarını bir handicap olarak niteleyen araştırmacılar bulguları MAOA geninin yüksek aktiviteli (4-repeat) aleline sahip kişilerde, düşük aktiviteli (3-repeat) aleline sahip kişilerle karşılaştırıldıklarında, riskli girişimlere daha fazla yatkınlık olduğu ve yine 4-repeat aleline sahip kişilerin daha az sigorta satın aldıkları yönündedir.

Frydman vd. (2010), monoamin oksidaz-A (MAOA), serotonin taşıyıcı (5-HTT) ve dopamin D4 reseptörünün (DRD4) kodlayan genlerin riske karşı tutum konusunda etkilerini araştırmak için nöroekonomi ve davranışsal genetik yöntemlerini birleştirmişlerdir. Çalışmaya 19-27 yaş arası 90 erkek katılımcı katılmıştır. Sadece erkek katılımcıların seçilmesindeki sebep, riske karşı tutumda cinsiyetten kaynaklanabilecek etkileri önleyebilmek ve MAOA geninin analizinde zorluklarla karşılaşmamak olarak açıklamışlardır (Kadınlar iki alel taşırken erkekler sadece tek alel taşırlar). Katılımcılara öncelikle 25\$ ödeme yapılmış ve ardından bazı oyunlarda bu parayı riske atmalarına izin verilmiştir. Oyunların tümünde katılımcılara iki seçenek sunulmuş ve bunlardan birini seçmeleri istenmiştir. İlk seçenek %100 olasılıkla 0 \$ kazanç ifade eden bir seçenek, diğeri ise %50-%50 olasılıkla kazanç sunan seçeneklerdir. Örneğin %50 olasılıkla 7 \$ kazanmak veya %50 olasılıkla 4 \$ kaybetmek gibi. Çalışmanın sonucunda önceki literatürle uyumlu olarak MAOA-L polimorfizminin taşıyıcılarının finansal risk alma ihtimalinin daha yüksek olduğu ve risk altında daha iyi finansal kararlar alabildikleri, buna karşılık, 5-HTT ve DRD4 polimorfizmleri arasında davranışsal veya hesaplamalı farklar bulunmadığı belirtilmiştir.

Sapra vd. (2012) çalışmalarında profesyonel borsa oyuncularının dopamin seviyelerini etkileyen genlerin kariyer süreleri ile ilişkili olup olmadığını incelemiştir. 60 profesyonel Wall Street oyuncusu genotiplendirilmiş ve hayatlarında hiç hisse senedi satın almamış bir kontrol grubu ile karşılaştırılmıştır. Çalışmada DRD4 ve COMT genleri ile çalışan araştırmacılar, sinoptik dopamini etkileyen dopamin reseptörü 4 promotörünün (DRD4P) ve katekolamin-O-metiltransferazın (COMT) farklı alellerinin profesyonellerde baskın olduğunu bulmuşlardır.

Gao vd. (2017) yaptıkları çalışmada GWAS ve gen temelli temel bileşenler regresyon yöntemini kullanarak 1317 Çinli katılımcının 26 geninde genetik varyasyonlarını incelemiştir. Finansal karar verme açısından ele alınan değişken çerçeveleme etkisi olmuştur. Çerçeveleme etkisi, seçenekler pozitif

olarak sunulduğunda riskten kaçınma eğilimini ifade ederken, aynı seçenekler olumsuz olarak sunulduğunda karar verme sürecinde risk arayıcı bir davranışı ortaya koymaktadır. Çalışmada serotonin taşıyıcı gen (SLC6A4) ve Katekol-O-Metiltransferaz geni (COMT) özellikle incelenmiş ve önceki çalışmalarla uyumlu olarak, SLC6A4 geninin ve COMT geninin genetik varyasyonlarının çerçeveleme etkisiyle ilişkili olduğu ortaya konmuştur. Dopamin reseptör genlerinden DRD1, DRD2 ve DRD3 genlerinin ve dopamin taşıyıcı genlerden MAOA ve MAOB genlerinin çerçeveleme etkisi ile herhangi bir ilişkisine rastlanmamıştır.

Lancaster'nin (2012), 70 kişilik bir örnekleme çalışarak katılımcıların ödüllere nasıl yanıt verdiklerini ve mevcut ödüllerin varlığında ne kadar risk aldıklarını ölçen bir ödül yanıt verme görevi ile vardıkları sonuçlar MetMet genotipine sahip bireylerin, ödül için Val alel taşıyıcılarından daha fazla tepkiye sahip oldukları ve bunun risk arama davranışları ile korelasyon gösterdiği şeklindedir.

Sağlıklı katılımcılarla çalışan Ohara vd. (1998), Met alelini depresif bozuklukların etiyojisine katkı yapmakla ilişkilendirirken, Enoch vd. (2003) MetMet homozigot kadın katılımcılarda diğerlerine göre daha yüksek zarardan kaçınma skoru elde edildiğini bildirmiştir. Anksiyete ile ilişkili davranışlar gösteren kişilerde ise Smolka (2005) Met alelini yüksek risk alma davranışı ile ilişkilendirmiştir.

Crisan vd. (2009) 5HTTLPR polimorfizminin risk alma ve belirsizlik altında karar vermede çerçevelemeye duyarlılık üzerindeki etkilerini araştırmışlardır. Sonuçlar short alel taşıyıcılarının finansal risk almında daha çekinik olduklarını ve ekonomik karar vermede çerçeveleme etkisine daha duyarlı olduklarını göstermiştir. Ayrıca, Short alel taşıyıcılarının sosyal değerlendirme tehdidi ve belirsizlik anında tehdit algısı nedeniyle kaygı düzeylerinin yükseldiği çalışmanın bir başka önemli sonucudur.

He vd. (2010), karar vermenin genetik temeli üzerine yapılan önceki çalışmalara dayanarak, 5-HTTLPR polimorfizminin belirsizlik altında karar vermedeki etkisini test etmek için Iowa Kumar Testi ve Kayıptan Kaçınma Görevi kullanmışlar ve 572 üniversite öğrencisi ile bir araştırma yapmışlardır. Temel bilişsel yeteneklerin karar vermedeki etkilerini kontrol etmek için temel zekâ ve hafıza testleri de çalışmaya dâhil edilmiştir. 5-HTTLPR polimorfizminin hem Iowa Kumar Testi hem de Kayıptan Kaçınma Görevindeki performansı önemli ölçüde etkilediğini sonucuna varmışlardır. Short/Short homozigot bireylerin Long taşıyıcı bireylere kıyasla Iowa Kumar Testinden daha düşük puan aldıkları tespit edilmiştir. Ayrıca Kayıptan Kaçınma Görevinde Long taşıyıcı bireyler daha yüksek puan almışlardır. Araştırmacılar sonuçlarını mevcut literatürle birleştirerek, bu etkilere amigdala, ventromedial prefrontal korteks ve insüler korteksi içeren bir sinir devresinin aracılık edebileceğini belirtmişlerdir.

Tartışma ve Sonuçlar

Kantitatif ve moleküler genetik yöntemler ile finansal kararlar arasındaki ilişkinin ve risk alma davranışının bu yöntemlerle birlikte ele alınmaya başlaması sayesinde fizyolojik faktörlerin etkisi ortaya konmaya başlamıştır. Cesarini vd. (2010), risk davranışının **yüzde yirmisini** genetikle açıklarken, Zhong vd. (2009a) risk alma davranışının çevreden çok genetikle ilgili olduğunu ve genetik faktörlerin risk tutumundaki değişimin yaklaşık **yüzde elli** yedisini açıklayabildiğini bildirmiştir. Davranışsal genetiğin çalışma yöntemlerinden kantitatif yöntemlerin kullanıldığı diğer pek çok çalışmada da benzer sonuçlar

gösterilmektedir. Buna göre risk tutumumuzun sebeplerini araştırırken % 20 ile % 57 arasında bir oranda genetik yapımızı önemsememiz gerekmektedir.

Moleküler genetik çalışmaları da davranışsal genetiğin çalışma alanlarından biridir. Konu davranış olunca davranışsal finans alanında çalışan bilim insanlarının konuya ilgi göstermesi şaşırtıcı değildir. Nitekim pek çok gen, hormon ve diğer genetik materyallerle risk alma davranışı arasında ilişkiler tespit edilmiştir. Örneğin, Dreber vd. (2009) ve Kuhnen & Chiao (2009) yaptıkları çalışmalarda aynı sonuçlara ulaşmışlar, dopamin reseptör D4 geninde 7R aleli taşıyıcısı kişilerin finansal olarak daha fazla risk aldıklarını belirtmişlerdir.

Son olarak risk alma davranışı kumar ile ilişkili de olduğundan, bu anlamda patolojik kumar bağımlılığının genetik faktörleri de önemlidir. Dopamin düzeyinin devreye girdiği bu ilişkide dopamin reseptöre genleri sıklıkla araştırılan bölgelerdir. Comings vd. (1999), Dreber vd. (2009), Knutson vd. (2008), Knutson & Bossaerts (2007), Lobo vd. (2007), Lobo vd. (2010), Pérez de Castro vd. (1997), Riba vd. (2008) çalışmalarında dopamin reseptörü D1, D2, D3, D4, ve D5 ile ilgili çok sayıda birbiriyle ve diğer literatürle uyumlu sonuçlar ortaya koymuştur. Tüm bu sonuçlar göstermektedir ki artık riske karşı tutumumuza proaktif bir bakış açısı geliştirmemizin zamanı gelmiştir.

Katkı Oranı Beyanı (Zorunlu)

Yazar makalenin tamamına sahip olduğunu beyan eder.

Çıkar Çatışması Beyanı (Zorunlu)

Makale tek yazarlıdır.

Kaynakça

- Addoum, J. M., Korniotis, G., & Kumar, A. (2017). Stature, obesity, and portfolio choice. *Management Science*, *63*(10), 3393–3413. <https://doi.org/10.1287/mnsc.2016.2508>
- Apicella, C., Dreber, A., Campbell, B., Gray, P., Hoffman, M., & Little, A. (2008). Testosterone and financial risk preferences. *Evolution and Human Behavior*, *29*(6), 384–390. <https://doi.org/10.1016/j.evolhumbehav.2008.07.001>
- Arisoy, Ö. (2004). Psikiyatrik genetik. *Düşünen Adam*, *17*(2): 109-125.
- Arrow, K. J. (1976). *Essays in the theory of risk-bearing*. Van Haren Publishing.
- Benjamin, D. J., Cesarini, D., Chabris, C. F., Glaeser, E. L., Laibson, D. I., Guðnason, V., Harris, T. B., Launer, L. J., Purcell, S., Smith, A. V., Johannesson, M., Magnusson, P. K., Beauchamp, J. P., Christakis, N. A., Atwood, C. S., Hebert, B., Freese, J., Hauser, R. M., Hauser, T. S., . . . Lichtenstein, P. (2012). The Promises and Pitfalls of Genoeconomics. *Annual Review of Economics*, *4*(1), 627–662. <https://doi.org/10.1146/annurev-economics-080511-110939>
- Cederlöf, R., Friberg, L., Jonsson, E., & Kaij, L. (1961). Studies on similarity diagnosis in twins with the aid of mailed questionnaires. *Human Heredity*, *11*(4), 338–362. <https://doi.org/10.1159/000151168>
- Cesarini, D., Johannesson, M., Lichtenstein, P., Sandewall, R., & Wallace, B. (2010). Genetic variation in financial decision-making. *The Journal of Finance*, *65*(5), 1725–1754. <https://doi.org/10.1111/j.1540-6261.2010.01592.x>
- Cesarini, D., Johannesson, M., Magnusson, P. K. E., & Wallace, B. (2012). The behavioral genetics of behavioral anomalies. *Management Science*, *58*(1), 21–34. <https://doi.org/10.1287/mnsc.1110.1329>
- Chabris, C. F., Lee, J. J., Cesarini, D., Benjamin, D. J., & Laibson, D. I. (2015). The fourth law of behavior genetics. *Current Directions in Psychological Science*, *24*(4), 304-312. <https://doi.org/10.1177/0963721415580430>
- Chew, S. H., Epstein, R. P., & Zhong, S. (2011). Ambiguity aversion and familiarity bias: Evidence from behavioral and gene association studies. *Journal of Risk and Uncertainty*, *44*(1), 1–18. <https://doi.org/10.1007/s11166-011-9134-0>
- Cohen, D. J. (1975). Reliably separating identical from fraternal twins. *Archives of General Psychiatry*, *32*(11), 1371. <https://doi.org/10.1001/archpsyc.1975.01760290039004>
- Comings, D. E., Gonzalez, N., Wu, S., Gade, R., Muhleman, D., Saucier, G., Johnson, P., Verde, R., Rosenthal, R. J., Lesieur, H. R., Rugle, L. J., Miller, W. B., & MacMurray, J. P. (1999). Studies of the 48 bp repeat polymorphism of the DRD4 gene in impulsive, compulsive, addictive behaviors: Tourette syndrome, ADHD, pathological gambling, and substance abuse. *American Journal of Medical Genetics*, *88*(4), 358–368.
- 860 | Crisan, L. G., Pană, S., Vulturar, R., Heilman, R. M., Szekely, R., Drugă, B., Dragoș, N., & Miu, A. C. (2009). Genetic contributions of the serotonin transporter to social learning of fear and economic decision making. *Social Cognitive and Affective Neuroscience*, *4*(4), 399–408. <https://doi.org/10.1093/scan/nsp019>

- Dreber, A., Apicella, C. L., Eisenberg, D. T., Garcia, J. R., Zamore, R. S., Lum, J. K., & Campbell, B. (2009). The 7R polymorphism in the dopamine receptor D4 gene (DRD4) is associated with financial risk taking in men. *Evolution and Human Behavior*, 30(2), 85–92. <https://doi.org/10.1016/j.evolhumbehav.2008.11.001>
- Enoch, M. A., Xu, K., Ferro, E., Harris, C. R., & Goldman, D. (2003). Genetic origins of anxiety in women: a role for a functional catechol-O-methyltransferase polymorphism. *Psychiatric Genetics*, 13(1), 33–41. <https://doi.org/10.1097/00041444-200303000-00006>
- Evans, A. M., & Revelle, W. (2008). Survey and behavioral measurements of interpersonal trust. *Journal of Research in Personality*, 42(6), 1585–1593. <https://doi.org/10.1016/j.jrp.2008.07.011>
- Frydman, C., Camerer, C., Bossaerts, P., & Rangel, A. (2010). MAOA-L carriers are better at making optimal financial decisions under risk. *Proceedings of the Royal Society B: Biological Sciences*, 278(1714), 2053–2059. <https://doi.org/10.1098/rspb.2010.2304>
- Gao, X., Liu, J., Gong, P., Wang, J., Fang, W., Yan, H., Zhu, L., & Zhou, X. (2017). Identifying new susceptibility genes on dopaminergic and serotonergic pathways for the framing effect in decision-making. *Social Cognitive and Affective Neuroscience*, 12(9), 1534–1544. <https://doi.org/10.1093/scan/nsx062>
- Guiso, L., Sapienza, P., & Zingales, L. (2010). Civic Capital as the Missing Link. *SSRN Electronic Journal*. <https://doi.org/10.2139/ssrn.1574310>
- He, Q., Xue, G., Chen, C., Lu, Z., Dong, Q., Lei, X., Ding, N., Li, J., Li, H., Chen, C., Li, J., Moyzis, R. K., & Bechara, A. (2010). Serotonin transporter gene-linked polymorphic region (5-HTTLPR) influences decision making under ambiguity and risk in a large Chinese sample. *Neuropharmacology*, 59(6), 518–526. <https://doi.org/10.1016/j.neuropharm.2010.07.008>
- Ibañez, A., de Castro, I. P., Fernandez-Piqueras, J., Blanco, C., & Saiz-Ruiz, J. (2000). Pathological gambling and DNA polymorphic markers at MAO-A and MAO-B genes. *Molecular Psychiatry*, 5(1), 105–109. <https://doi.org/10.1038/sj.mp.4000654>
- Knutson, B., & Bossaerts, P. (2007). Neural antecedents of financial decisions. *Journal of Neuroscience*, 27(31), 8174–8177. <https://doi.org/10.1523/jneurosci.1564-07.2007>
- Knutson, B., Wimmer, G. E., Kuhnen, C. M., & Winkielman, P. (2008). Nucleus accumbens activation mediates the influence of reward cues on financial risk taking. *NeuroReport*, 19(5), 509–513. <https://doi.org/10.1097/wnr.0b013e3282f85c01>
- Kuhnen, C. M., & Chiao, J. Y. (2009). Genetic determinants of financial risk taking. *PLoS ONE*, 4(2), e4362. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0004362>
- Lancaster, T. M., Linden, D. E., & Heerey, E. A. (2012). COMT val158met predicts reward responsiveness in humans. *Genes, Brain and Behavior*, n/a. <https://doi.org/10.1111/j.1601-183x.2012.00838.x>
- Leković, M. (2020). Behavioral finance as an answer to the limitations of standard finance. *Bankarstvo*, 49(3), 36–76. <https://doi.org/10.5937/bankarstvo20030361>
- Lobo, D. S., Souza, R. P., Tong, R. P., Casey, D. M., Hodgins, D. C., Smith, G. J., Williams, R. J., Schopflocher, D. P., Wood, R. T., el-Guebaly, N., & Kennedy, J. L. (2010). Association of functional

- variants in the dopamine D2-like receptors with risk for gambling behaviour in healthy Caucasian subjects. *Biological Psychology*, 85(1), 33–37. <https://doi.org/10.1016/j.biopsycho.2010.04.008>
- Misal D. M. (2013). A Study of Behavioral Finance and Investor's Emotion in Indian Capital Market. *International Journal of Economics and Business Modeling*, 4(1).
- Moore, G. A., & Neiderhiser, J. M. (2014). Behavioral Genetic Approaches and Family Theory. *Journal of Family Theory & Review*, 6(1), 18–30. <https://doi.org/10.1111/jftr.12028>.
- Nofsinger, J. R. (2022). *The Psychology of Investing* (7th ed.). Routledge.
- Ohara, K., Nagai, M., Suzuki, Y., & Ohara, K. (1998). Low activity allele of catechol-o-methyltransferase gene and Japanese unipolar depression. *NeuroReport*, 9(7), 1305–1308. <https://doi.org/10.1097/00001756-199805110-00009>
- Pérez De Castro, I., Ibañez, A., Saiz-Ruiz, J., & Fernández-Piqueras, J. (2002). Concurrent positive association between pathological gambling and functional DNA polymorphisms at the MAO-A and the 5-HT transporter genes. *Molecular Psychiatry*, 7(9), 927–928. <https://doi.org/10.1038/sj.mp.4001148>
- Perez De Castro, I., Ibañez, A., Torres, P., Saiz-Ruiz, J., & Fernandez-Piqueras, J. (1997). Genetic association study between pathological gambling and a functional DNA polymorphism at the D4 receptor gene. *Pharmacogenetics*, 7(5), 445–448. <https://doi.org/10.1097/00008571-199710000-00001>
- Rabin, M. (2000). Risk aversion and expected-utility theory: A calibration theorem. *Econometrica*, 68(5), 1281–1292. <https://doi.org/10.1111/1468-0262.00158>
- Riba, J., Krämer, U. M., Heldmann, M., Richter, S., & Münte, T. F. (2008). Dopamine agonist increases risk taking but blunts reward-related brain activity. *PLoS ONE*, 3(6), e2479. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0002479>
- Ricciardi, V., & Simon, H. K. (2000). What is behavioral finance? *Business, Education & Technology Journal*, 2(2), 1-9.
- Lobo, D. S., Vallada, H. P., Knight, J., Martins, S. S., Tavares, H., Gentil, V., & Kennedy, J. L. (2007). Dopamine genes and pathological gambling in discordant sib-pairs. *Journal of Gambling Studies*, 23(4), 421–433. <https://doi.org/10.1007/s10899-007-9060-x>
- Sapra, S., Beavin, L. E., & Zak, P. J. (2012). A combination of dopamine genes predicts success by professional wall street traders. *PLoS ONE*, 7(1), e30844. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0030844>
- Sias, R., Starks, L. T., & Turtle, H. J. (2020). Molecular Genetics, Risk Aversion, Return Perceptions, and Stock Market Participation. SSRN Electronic Journal. <https://doi.org/10.2139/ssrn.3670473>
- Smolka, M. N. (2005). Catechol-O-Methyltransferase val158met genotype affects processing of emotional stimuli in the amygdala and prefrontal cortex. *Journal of Neuroscience*, 25(4), 836–842. <https://doi.org/10.1523/jneurosci.1792-04.2005>
- Veeraraghavan, K. (2010). Role of Behavioural Finance-A Study. *International Journal of Enterprise and Innovation Management Studies*, 1(3), 109-112.

- Woolverton, W. (1989). Dopamine receptors and behavior. *Pharmacology Biochemistry and Behavior*, 32(4), 1082. [https://doi.org/10.1016/0091-3057\(89\)90101-9](https://doi.org/10.1016/0091-3057(89)90101-9)
- Zamani, A. G. Genetik tanı yöntemleri. *Türk Toraks Derneği 10. Yıllık Kongresi Bildiri Metinleri Kitabı*, Antalya, 2007.
- Zhong, S., Chew, S. H., Set, E., Zhang, J., Xue, H., Sham, P. C., Ebstein, R. P., & Israel, S. (2009). The heritability of attitude toward economic risk. *Twin Research and Human Genetics*, 12(1), 103–107. <https://doi.org/10.1375/twin.12.1.103>
- Zhong, S., Israel, S., Xue, H., Ebstein, R. P., & Chew, S. H. (2009). Monoamine Oxidase A Gene (MAOA) associated with attitude towards longshot risks. *PLoS ONE*, 4(12), e8516. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0008516>

LİBERAL İSLAM YAKLAŞIMI: ELEŞTİREL BİR DEĞERLENDİRME*

 Mücahid GÜRBÜZ^a

Özet

Bu çalışmada, liberal İslam düşüncesinin temel kavram ve argümanları irdelenmiş ve bu iddialar etrafında şekillenen bir siyasal yaklaşımın sınırları, imkânı ve kısıtlamaları değerlendirilmiştir. Çalışmanın ilk bölümünde, farklı liberal İslam kavramsallaştırmaları ele alınmış ve bu kavramsallaştırmalara içkin sorunlar ortaya koyulduktan sonra yeni bir kavramsallaştırma önerilmiştir. İkinci bölümde ise liberal İslam yaklaşımı kapsamında, Endonezya'dan Liberal İslam Ağı (Jaringan Islam Liberal/Liberal İslam Network) düşünürleri ve Sudanlı düşünür Abdullahi An-Naim'in düşünceleri ele alınmıştır. Bu düşünürlerin, İslam ve liberalizm ilişkisinde seküler liberal demokrasi anlayışını temellendirirken hangi argümanlara ve önermelere başvurdukları serimlenerek çeşitli başlıklar altında incelenmiştir. Çalışmanın son bölümünde de bu düşünürlerin siyasal liberalizm kapsamında ortaya koymuş oldukları liberal anlayış değerlendirilirken, bu anlayış çerçevesinde inşa edilen liberalizmin nasıl kapsamlı liberalizme dönüştüğü ve bu dönüşümün yol açtığı sorunlar tartışılmıştır. Bunlara ek olarak, bu çalışmada düşünürlerin siyasal olan etrafında şekillenen bakış açılarına yönelik eleştirilere de yer verilmiştir. Bu eleştiriler çerçevesinde, siyasal olanın kurucu rolüne yapılan vurgu, her zaman alternatif bir siyasal düşünüşe imkân sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Liberal İslam, Siyasal olan, Siyaset, Siyasal liberalizm, Kapsamlı liberalizm.

THE APPROACH OF LIBERAL ISLAM: A CRITICAL ASSESSMENT

Abstract

In this study, the basic arguments of liberal Islamic thought are examined and the limits, possibilities and limitations of a political thinking and regulation shaped around these ideas are evaluated. In the first part of the study, different conceptualizations of liberal Islam were discussed and after revealing the problems inherent in these conceptualizations, a new conceptualization was proposed. In the second part, within the scope of liberal Islam approach, the thoughts of the thinkers of the Liberal Islam Network (Jaringan Islam Liberal/Liberal Islam Network) from Indonesia and the Sudanese thinker Abdullahi An-Naim are discussed. The arguments and propositions that these thinkers resorted to while grounding the secular liberal democracy thought in relation to Islam and liberalism were revealed and examined under various headings. In the last part of study, while evaluating the liberal understanding of these thinkers within the scope of political liberalism, how the liberalism built within the framework of this understanding/thinking transformed into

* Bu makale, yazarın "Liberal İslam Yaklaşımın Eleştirel Bir Değerlendirmesi" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

^a Arş. Gör., Erciyes Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, mgurbuz@erciyes.edu.tr
Makale Geliş Tarihi: 09.05.2022, Makale Kabul Tarihi: 02.05.2022

comprehensive liberalism and the problems caused by this transformation were discussed. In addition to these, this study also includes criticisms of the thinkers' perspectives shaped around the political. Within the framework of these criticisms, the emphasis on the founding role of the political always provides an opportunity for an alternative political thinking.

Keywords: Liberal Islam, The political, Politics, Political liberalism, Comprehensive liberalism.

Giriş

Müslüman çoğunluklu toplumlarda İslam devleti ve şeriatın kamu hukuku olarak uygulanması düşüncesine karşı eleştiriler yapılmıştır. Çağdaş İslam siyaset düşüncesinde bu düşünceye karşıt olarak seküler liberal demokrasinin kabul edilmesine yönelik argümanlar geliştirilmiştir. Müslüman çoğunluklu toplumlarda bu düşüncenin benimsenmesi yeni bir olguya işaret etmektedir. Bu olgunun veya yaklaşımın tespit edilmesinin yanında doğru bir şekilde tanımlanabilmesi ve kavramsallaştırılması gerekmektedir. Öncelikle, bu yaklaşımı tanımlamak ve kavramsallaştırmak için mevcut liberal İslam kavramsallaştırmalarının eleştirel bir şekilde değerlendirilmesi zorunludur. Bu kapsamda, liberal İslam kavramsallaştırmalarının eleştirel bir şekilde ele alınarak yeni bir kavramsallaştırma önerilecektir. Bu yaklaşım kavramsallaştırıldıktan sonra temel argümanları ortaya konulacaktır. Bunlara ek olarak, Müslüman çoğunluklu toplumlar için liberal İslam yaklaşımının siyasal tasavvurunun imkânı, sınırları ve açmazları teorik açıdan değerlendirilecektir. Böyle bir düşünüşün, siyasal liberalizm şeklinde Müslümanlar için en iyi yönetim biçimi olma iddiasına karşın, kapsamlı liberalizme dönüşerek dini ve dini özneleri nasıl disipline ettiği, denetlediği ve dönüştürdüğü sorgulanmaya çalışılacaktır.

A. KAVRAMSAL/TEORİK ÇERÇEVE ve TARİHSEL ARKAPLAN: LIBERAL İSLAM YAKLAŞIMININ KAPSAMI

1. Liberal İslam'ı Kavramsallaştırma Çabaları

Liberal İslam yaklaşımının kavramsal çerçevesini doğru bir şekilde ortaya koyabilmek için farklı akademisyenler tarafından yazılmış çalışmaları, eleştirel bir şekilde değerlendirmek gerekmektedir. Bu nedenle, öncelikle liberal İslam kavramının kullanıldığı çalışmalar ele alınarak, bu çalışmalarda liberal İslam kavramının farklı düşünürler ve akademisyenler tarafından ne şekilde kullanıldığı ortaya konulacaktır. *Liberal İslam* terimi, ilk olarak Asaf Ali Asghar Fyzee (1899-1981) tarafından 1963 yılında "İslam'a Modern Yaklaşım (A Modern Approach to Islam)" adlı kitapta kullanılmıştır (Fyzee, 1963). Leonard Binder, 1988 yılında yazdığı ve 1996 yılında Türkçeye çevrilen "İslami Liberalizm: Modernleşme Teorilerinin Eleştirisi" (Binder, 1996) adlı kitabında, *İslami liberalizm* veya *liberal İslam* terimini kavramsallaştırmaya çalışmıştır. Binder, siyasi bağlamda, *İslami liberalizm* terimini kullanırken, teolojik bağlamda ise *liberal İslam* terimini kullanmaktadır. Bu çalışmayla birlikte, ilk defa *İslami liberalizm* veya *liberal İslam* terimi akademik alanda sıklıkla kullanılmaya başlamıştır. Binder, Ortadoğu'da ortaya çıkan İslami canlanmayı, doğru bir şekilde anlayabilmek için gelişme teorilerinin yeterli olmadığı ve Ortadoğu'da siyasal liberalizmin ortaya çıkabilmesi için *İslami liberalizmin* veya *liberal İslam'ın* gerekli/zorunlu olduğunu iddia etmiştir. Aksi takdirde, *liberal İslam'ın* veya *İslami liberalizmin*

yokluğunda, siyasal liberalizmin Ortadoğu’da bir geleceğinin bulunmadığını belirtmiştir (Binder, 1996, s. 30).

Binder, yapmış olduğu analizde İslam devleti ile bağlantılı olarak en az iki tür *İslami liberalizm* olduğu sonucuna varmıştır (Binder, 1996, s. 391). *İslami liberalizmin* ilk biçimine göre, liberal bir İslami devlet düşüncesinin mümkün olması, İslam’ın ruhundan değil, İslam’ın siyasal sorunlar konusunda çok fazla bir özel şartı bulunmamasından kaynaklanmaktadır. Bu ilk gruba dâhil edilebilecek Müslüman liberaller, şeriattın siyasal kurumlar meselesi konusundaki sessizliğinin, İslam’ın yalnızca, Müslümanların kendi siyasal kurumlarını yaratmakta, seçmekte ve değiştirmekte özgür oldukları liberal bir sistemle bağdaştığı kanısındadırlar. Bununla birlikte, bu gruptaki kişilerin önerdikleri devlet, İslami bir devlettir (Binder, 1996, ss. 391–392). *İslami liberalizmin* ikinci biçimi, şer’i kaynaklardan ve ilk dönemdeki hilafetle ilgili tarihi belgelerden yararlanarak, ortaya çıkarılan spesifik İslami yasama kurumları temelinde, liberal siyasal kurumların (parlamento, seçimler, sivil haklar vs. gibi) kurulmasını onaylamaktadır. Binder’e göre İslami liberal kurumların, Batılı liberalizmin siyasal, epistemolojik ve ahlaki ilkelerine (çoğulculuk, bireycilik, kapitalizm, bilinemezlik, empirisizm, pragmatizm, yararcılık ve hoşgörü vb.) değil de Kur’an’ın emrettiği istişare, insanın insan üzerinde hakimiyet kurmasının yasaklanması, şeriattaki halifenin seçimle işbaşına gelmesi ve hadislerde belirtilen inananların eşitliği gibi ilahi kökenli İslami yasama ilkelerine dayandığı için *İslami liberalizmin* bu biçimi bir sapmadır (Binder, 1996, s. 392). Binder, İslam ve liberalizm ilişkisini ele aldığı çalışmasında, liberalizmi değiştirmeyen bir ölçüt olarak ele aldığından, liberal kurumların temellendirilmesinde, liberalizmin siyasal, epistemolojik ve ahlaki ilkelerinin kullanımının zorunlu olduğunu belirtmiştir. Bu nedenle, Binder, her ne kadar *İslami liberalizmi*, iki yaklaşıma ayırmış olmasına rağmen, bu yaklaşımlardan birinin liberal kurumları, İslami ilkelerle temellendirmesi nedeniyle, *liberal İslam’dan* bir sapma olduğunu iddia etmektedir. Binder, liberal İslam terimini kavramsallaştırmaya çalışırken, İslam’ın değişebileceği ön kabulüne rağmen, liberalizmin değiştirmeyen sabit bir öze sahip olduğunu varsaymaktadır. Bu nedenle, yaptığı bu çözümlemede, kendisini bir tarafa konumlandığı için kavramsallaştırmasının geçerliğinin ve doğruluğunun sorgulanmasına neden olmaktadır.

Charles Kurzman tarafından yazılan ve iddialı bir şekilde *liberal İslam* için temel kaynak olarak nitelendirilen çalışma, “*Liberal Islam: A Sourcebook*” adıyla 1998 yılında yayınlanmıştır. Kurzman kitabını, liberal İslam terminolojisini açıklamak ve liberal İslam üzerine yapılan tartışmaların tarihinin izini sürmek amacıyla yazmıştır. Kurzman, İslam’a yönelik Oryantalist özcü yaklaşımları eleştirdikten sonra, İslam’ın sayısız farklı yorumdan oluştuğunu belirtmektedir. Bu yorumlar içinde, Batı liberalizmiyle benzer kayguları paylaşan ve dile getiren bir geleneğin bulunduğu bahsetmektedir (Kurzman, 1998, s. 4). Bu geleneği, *liberal İslam* olarak adlandıran Kurzman, *liberal İslam* geleneğinin yanında iki farklı sosyo-dini yorum geleneğinin bulunduğunu ifade etmektedir. Bu üç sosyo-dini yorum, *geleneksel İslam (customary Islam)*, *canlanan/tecditçi İslam (revivalist Islam)* ve *liberal İslam* geleneklerinden oluşmaktadır. Kurzman, *liberal İslam’ın* kökensel olarak İslami tartışmalar için verimli bir dönem olan, on sekizinci yüzyılın tecdit hareketlerinden ortaya çıktığını belirtmektedir (Kurzman, 1998, s. 6). Bununla birlikte, liberal İslam’ın on dokuzuncu yüzyılda kendisini tecditçilikten daha net bir şekilde ayırmaya başladığı ve bunu hem entelektüel hem de kurumsal şekilde yaptığını belirterek, entelektüel düzlemde içtihadı taklitten, akli otoriteden ayırmaya başladıklarını ileri sürmektedir (Kurzman, 1998, s. 8).

Kurzman, *liberal İslam*'ı analiz eden çalışmaların çoğunluğunun, kavramı, Batı liberalizmi ve Batı standartlarına göre değerlendirmesine rağmen, kendi çalışmasının İslami bağlamını vurgulayarak, liberal İslam literatürüne katkıda bulunmayı amaçladığını belirtmektedir (Kurzman, 1998, s. 5). *Liberal İslam*'ın İslami bağlamına vurgu yapmasındaki amacın, *liberal İslam* hakkında yeni yapılacak değerlendirmelerde (Batılı değerlerinin üstünlüğünün yeniden kabul edildiği vb.) eleştirilerden kaçınabilmek olduğunu belirtmektedir (Kurzman, 1998, s. 5). Bununla birlikte, *liberal İslam*'ın, Batı liberalizmiyle benzerliğinin, onun İslami kaynak, tecrübe ve tartışma biçimlerine bağlı olması nedeniyle, Batı liberalizminin bir taklidi olduğu anlamına gelmeyeceğini belirtmektedir (Kurzman, 1998, s. 5).

Kurzman, liberal İslam'ın, biri İslami, diğeri Batı odaklı olmak üzere, iki entelektüel bağlamda işlediğini öne sürmektedir (Kurzman, 1998, s. 13). Çalışmasında yer alan yazarların her iki bağlama da vurgu yaptığını belirttikten sonra, bu yazarların bağlam açısından, *İslami liberaller* (liberalizmin bir alt kümesi) veya *liberal Müslümanlar* (İslam'ın bir alt kümesi) olarak analiz edilebileceğini belirtmektedir (Kurzman, 1998, s. 13). Bu ayrımlardan ilki, liberalizme göre İslam'ın ikincisi ise İslam'a göre liberalizmin değerlendirmesi olarak tanımlanabilir. Kurzman, çalışmasında, ikinci yaklaşımı benimsediğini ifade etmektedir (Kurzman, 1998, s. 13). Kurzman, bu yaklaşımı benimseyerek yapmış olduğu çalışmasında, İslam ve liberalizm arasındaki ilişkiyi, teolojik bir düzlemde ele almaktadır. Bununla birlikte Kurzman, Binder'in çalışmasında ikinci bağlamı ele aldığını ve bu bağlamı kullanarak analiz yaptığını belirtmektedir (Kurzman, 1998, s. 13). Kurzman, bu İslami tartışmalar bağlamında, *liberal İslam*'ın, üç temel biçiminin tanımlanabileceğini ifade etmektedir. Buna ek olarak, liberal İslam'ın bu üç temel biçiminin, İslam hukukunun (şariat) temelini oluşturan ve İslam'ın esas kaynakları arasında sayılan Kur'an ve sünnet ile liberalizm ilişkisini içerdiğini belirtmektedir (Kurzman, 1998, ss. 13–14). İlk olarak, *liberal İslam*'ın bu biçimi, şariat tarafından açıkça onaylanmış olarak liberal pozisyonları ele almaktadır. *Liberal şariat* (*The Liberal Shari'a*) olarak adlandırılan bu biçim, Kur'an'ın düzgün bir şekilde yorumlandığında şariatın kendisinin liberal olduğunu ileri sürmektedir. İkinci olarak, ikinci biçim, Müslümanların, şariatın insan yaratıcılığına açık bıraktığı konularda liberal pozisyonları benimsemekte özgür olduklarını ileri sürmektedir. Bu biçim, şariatın bazı konularda açıklama ve rehberlik etmekten yoksun olduğunu iddia eden *sessiz şariat* (*The Silent Shari'a*) olarak adlandırılmaktadır. Üçüncü biçim, şariatın ilahi olarak esinlenmiş olsa da birçok insan yorumuna tabi olduğunu belirterek, bu *liberal İslam* biçimini, *yorumlanan şariat* (*The Interpreted Shari'a*) olarak adlandırmıştır. Liberal İslami argümantasyonun üçüncü biçimi, Batı liberal duyarlılıklarına en yakın olanıdır ve şariatın insan yorumu dolayısıyla gerçekleştiğini savunmaktadır. Bu görüşe göre, şariat ilahidir, ancak insan yorumları çelişkili ve yanıltıcıdır (Kurzman, 1998, ss. 14–16).

Liberal İslam için Kurzman ve Binder tarafından ortaya konulan çerçeve, İslam ile liberalizmin karşılıklı olarak birbirleriyle uygunluğu sorununa değinmektedir. Bu nedenle, *liberal İslam* için oluşturulan bu çerçevenin, İslam ve liberalizm arasındaki ilişkinin doğru bir şekilde ortaya konulmasına değil, bu ikisi arasındaki ilişki için her birinin standart işlevi gösterdiği bir duruma işaret etmektedir. Böyle bir ilişkide İslam'ın standart olarak ele alındığı çalışmalarda, bu ilişkiyi çözümü çabaları teolojik bir düzleme kaymaktadır. Diğer taraftan ise liberalizmin bir standart işlevi gördüğü çalışmalarda, her ne kadar bu çözümler siyasal bir düzlemde ele alınmış olsa da *liberal İslam*'ın

otantikliği sorunu ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte, bu tür çalışmaların küresel güç ilişkileri bağlamında gündeme geldiğine dair farklı bir bakış açısı da söz konusudur.

2. 11 Eylül Sonrası Kavram Üzerine Değerlendirmeler

Liberal İslam'ın ne olduğuna dair tartışmalar, 11 Eylül sonrasında yeniden gündeme gelmeye başlamıştır. Bu kapsamda, *liberal İslam*'ın teorik olarak kavramsallaştırılması yerine, kavramı tanımlamaya yönelik birçok makale yazılmıştır. Bu çalışmalarda *liberal İslam*, radikal İslam'ın karşısına konumlandırılmıştır. Buna ek olarak, *liberal İslam* kavramı uzamsal ve kökensel genişletmelere maruz bırakılmaktadır. Bu tip girişimler, kavramın kapsamının ve sınırlarının belirsizleşmesine ve stratejik amaçlarla kullanılmasına neden olmaktadır. *Liberal İslam*'ın, özellikle 11 Eylül sonrasında İslamcılığa karşı Amerika dış politikası tarafından stratejik gerekçelerle kullanılması gerektiğini savunan bu tip yaklaşımlar (Khan, 2003, s. 417) nedeniyle, kavramın stratejik kullanımlarının önüne geçilebilmesi için doğru bir şekilde tanımlanması ve kapsamının net bir şekilde ortaya konulması gerekmektedir. Bununla birlikte, liberal İslam'ın stratejik kullanımlarının yanında, kavram uzamsal ve kökensel olarak genişletilmeye uğratılmıştır (Khan, 2003, s. 418). Khan, bir yandan *liberal İslam* kavramını, radikal İslam karşısında stratejik gerekçelerle konumlandırırken, diğer taraftan apolejetik bir tarzda İslam tarihinde, *liberal İslam*'ın varlığının mevcudiyetini ortaya koymaya çalışmaktadır. Bununla birlikte, *liberal İslam* ile *ılımlı İslam* kavramlarını birbirinin yerine kullanmaktadır (Khan, 2003, s. 418).

Masmoudi'ye göre, "liberal İslam, İslam'ın içinde insan özgürlüğünü ve hürriyetini vurgulayan İslam'ın bir kolu veya okuludur" (Masmoudi, 2003, s. 40). Bununla birlikte Masmoudi, *İslami liberalizmin*, Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa liberalizmlerine açık bir şekilde karşıt ve farklı olduğunu belirterek, onun hem işgal ve zulümden topluluğun özgürlüğünü (ümme) hem de toplum içindeki bireyin özgürlüğünü vurguladığını belirtmiştir (Masmoudi, 2003, s. 40). *İslami liberalizmin*, sınırlı hükümet, bireysel özgürlük, insan onuru ve insan haklarına açıkça vurgu yaptığını ifade etmiştir. Bu yaptığı vurgular nedeniyle *İslami liberalizm* yerine, *ılımlı İslam* tanımının kullanıldığını, fakat *ılımlı* kavramının burada önerilen yaygın ideolojik yönelimi tam olarak yakalayamadığını belirtmiştir (Masmoudi, 2003, s. 40). *Liberal İslam* yerine *İslami liberalizm* kavramını kullanan Masmoudi, hürriyet (özgürlük), adalet, şura (istişare) ve içtihadın (rasyonel yorum) *İslami liberalizmin* temel direkleri olduğunu ifade etmiştir (Masmoudi, 2003, s. 41). Masmoudi'nin *liberal İslam*'ı tanımlamaya çalıştığı bu çerçevede, iki açıdan sorunlu hale gelmektedir. İlk olarak, *liberal İslam*'ın temel direkleri İslam'dan kaynaklanmakla birlikte liberal olarak tanımlanmaktadır. İkinci olarak, bir taraftan *liberal İslam*'ı *dini aşırılıkçılar* ve *seküler aşırılıkçılar* arasında konumlandırırken diğer taraftan *İslamcılıkla* benzer argümanları savunarak, ikisi arasındaki sınırı ortadan kaldırmaktadır. Buna rağmen, *liberal İslam*'ın siyasal tasavvuru ile İslamcılarının savundukları halkın egemenliğinden ziyade, halkın temsiline dayanan teo-demokrasi veya İslami demokrasi düşüncesinin farklı olduğu noktayı ortaya koyamamaktadır. Bu farkın ortaya konulmadığı bu gibi durumlarda, *liberal İslam* ile *İslamcılık* kavramları birbirlerinin yerine ikame edilebilmektedir. Ayrıca böyle bir kullanım, *liberal İslam* kavramının sınırlarının belirsizleşmesine yol açmaktadır.

Abdou Filali-Ansary, "What Is Liberal Islam? The Sources of Enlightened Muslim Thought" adlı çalışmasında, *liberal İslam* kavramını sorgulamaktadır (Filali-Ansary, 2003, s. 19). Bununla birlikte Filali-

Ansary, *liberal İslam* terimindeki *liberal* ve *İslam* kavramlarını sorgulamıştır. İlk olarak, liberal sıfatının bir din için kullanılmasının, İslam'ın seküler bir ideolojiyle ortak bir çerçeveyi kabul etmesine yol açacağını ileri sürerek, böyle bir kullanımın anlamsal olarak yeterli, entelektüel olarak doğru veya ahlaki olarak uygun olup olmadığını sorgulamaktadır. Diğer taraftan, Filali-Ansary, modern ideolojilerin siyasi eylem için kısa ömürlü çerçeveler ve tartışma nesneleri sundukları için sürekli yeniden tanımlamaya maruz kalan kavramsal platformlar olduklarından, bir din için liberal sıfatının bu tür kullanımları konusunda çekincesini ortaya koymaktadır. İkinci olarak, İslam'ın ne olduğu ve nasıl tanımlanması gerektiği sorunu, *liberal İslam* kavramsallaştırması konusunda bir takım sorunlara yol açmaktadır. Bunun nedeninin İslam'ın aynı anda birçok farklı kavram ve olguya atıfta bulunarak kullanılmasından kaynaklandığını belirtmektedir (Filali-Ansary, 2003, ss. 19–20). Sonuç olarak Filali-Ansary, bu tür belirsizliklerin önüne geçebilmek için *liberal İslam* yerine *aydınlanmış Müslüman düşüncesi* kavramını sağduyulu bir alternatif olarak önermektedir (Filali-Ansary, 2003, s. 21).

Bülent Aras, “The Future of Liberal Islam” adlı çalışmasında, *liberal İslam*'ın diğer kültürlerdeki liberal akımlara benzer tutumlar sergilediğini belirterek, dini siyasetten ayırma, demokrasiyi ve çok partili siyaseti destekleme, dini ve kültürel hoşgörüyü sağlama, kadın haklarını koruma, düşünce ve ifade özgürlüğü, insan haklarının içselleştirilmesi ve siyasi katılımının artırılması gibi meselelerin, *liberal İslam* tarafından desteklendiğini ifade etmektedir (Aras, 2004, s. 1034). Günümüzde, *liberal İslam*'ın sessiz olduğunu belirttikten sonra yakın bir gelecekte İslam dünyasında ana akım haline gelebileceğini iddia etmektedir (Aras, 2004, s. 1034). Aras'ın belirttiği gibi *liberal İslam* düşüncesi farklı gerekçelerle İslam devleti fikrine karşı ortaya çıkmıştır (Aras, 2004, ss. 1034–1035). Aras'ın liberal İslam için geliştirdiği bu kavramsallaştırma iki açıdan önemlidir. İlk olarak, liberal İslam'ın siyasal İslam'ın İslam devleti fikrine karşı geliştiğini açıkça göstermektedir. İkinci olarak, liberal İslam'ın yeni bir olgu olduğunu belirterek geçmişte herhangi bir liberal değeri benimseyen düşünürlerin liberal İslam olarak adlandırılmasının önüne geçmekle kavramın kapsamı ve sınırını doğru bir şekilde belirlenmesini sağlamaktadır. Liberal İslam yaklaşımının bu şekilde kavramlaştırılması ve tanımlanması ortaya çıktığı tarihsel arka planın doğru bir şekilde ortaya konulabilmesi açısından önemlidir. Aksi takdirde yukarıda gördüğümüz birçok çalışmada olduğu gibi liberal İslam kavramı uzamsal ve kökensel olarak genişletmelere maruz kalarak, gelişigüzel bir şekilde kullanılmaktadır. Ayrıca, liberal İslam kavramının gelişigüzel bir şekilde kullanılması, tarihsel süreçte ortaya çıkan bir olgunun doğru bir şekilde tespit edilmesini ve tanımlanmasını engellemektedir.

3. Çoklu İslam(lar) Sorunu

Liberal İslam daha önce belirtildiği gibi tartışmalı bir kavramdır. Öncelikle bu kavramın çalışmamızda nasıl kullanıldığı veya bu kavrama nasıl yaklaşıldığını ortaya koymak gereklidir. Bu kavram öncelikle İslam'ın bir türüne işaret ettiği yönünde imaları barındırdığı şekilde suçlamalara maruz kalmıştır. Bununla birlikte liberalizmle uyumlu bir İslam anlayışının imkânına dair bir kesinlik belirttiği yönünde eleştirilere neden olmaktadır. Kavramın ima ettiği ve gönderme yaptığı anlamların çoğulluğu nedeniyle bu kavramın neden ve nasıl kullanıldığını ortaya koymak önemli hale gelmektedir. Günümüzde sosyal bilimler alanındaki çalışmalarda, bu tip kavramsallaştırmaların geçerliliği üzerine yapılan tartışmaların temelinde, İslam'ın ne olduğu sorusu bulunmaktadır. Bu tartışmalarda İslam'ın ne

olduğu sorununun cevabı, iki tür ekseninde konumlanmaktadır. Bir tarafta İslam'ın özcü açıklamaları diğer tarafta ise çoğul İslam(lar) iddiası, bu sorunun cevabı olarak ortaya çıkmaktadır. Özcü ve çoğul İslam(lar) yaklaşımları olarak yapılan bu ayırım, özellikle birçok Batılı yazar tarafından İslamcılık ve liberal İslam yaklaşımının konumlandırılmasında kullanılmaktadır.¹ Bu konumlandırmada ve indirgemedede İslamcılık, İslam'ın özcü yaklaşımı olarak okunurken, liberal İslam yaklaşımı çoğul İslam(lar)ın meşrulaştırılması için kullanılmaktadır. Çoğul İslam(lar) yaklaşımına göre, İslam'ın farklı yorumları bulunmaktadır. Bu durumda bu yaklaşıma göre liberal İslam, İslam'ın farklı yorumlarından birine tekabül etmektedir. Muqtedar Khan'ın liberal İslam'ı kavramsallaştırmaya yönelik yazmış olduğu "Radical İslam, Liberal İslam" adlı makalesi, bu yaklaşımı temsil etmektedir. Khan'ın belirttiği gibi "Liberal İslam, İslam'ı, dini hoşgörü, vicdan ve ifade özgürlüğü, sivil özgürlükler, sosyal adalet, kamusal refah ve eğitim gelişimi gibi liberal değerleri vurgulamak üzere yorumlamaktadır" (Khan, 2003, ss. 417-418). Benzer şekilde Radwan A. Masmoudi'nin belirttiği gibi "liberal İslam, İslam'ın içinde insan özgürlüğünü ve hürriyetini vurgulayan İslam'ın bir kolu veya okuludur" (Masmoudi, 2003, s. 40).

Her ne kadar liberal İslam yaklaşımının İslam'ın bir türüne veya İslam'ın yorumlarından birine tekabül ettiği iddia edilse de bu açıklama liberal İslam'ın ne olduğu konusunda yeterli bir açıklama vermemektedir. Oysaki, liberal İslam modern siyasal özne pozisyonu olarak ortaya çıkmıştır. Liberal İslam'ı İslam ile eşitlemek bu hareketin tarihsel, toplumsal, ekonomik, kurumsal ve siyasal yönünün yok sayılmasına neden olarak bu ilişkinin teolojik tartışma zemininde gerçekleştirilmesine yol açacaktır. Bununla birlikte Saba Mahmood, seküler liberal demokrasiyle ve "dinsel olarak tarafsız siyasal etik"le uyumlu öznelliklerin oluşturulması için seküler hermönetiğe başvuran İslam düşünürleri olduğunu belirtmektedir. Bunlar her ne kadar farklı siyasal pozisyon alsalar bile "dini açıdan tarafsız bir siyasal etik"le uyumlu öznellikler oluşturulmasında hemfikirdirler (Mahmood, 2006, s. 330). Mahmood, bu yazarların çoğunun liberal İslam başlığı altında Protestan Reformu çizgisinde İslam'ı yeniden şekillendirmeye çalışan ve kendilerini seküler liberal Müslüman reformcular olarak tanımladıklarını belirtmektedir (Mahmood, 2006, s. 329). Çalışmamız açısından bu nokta, liberal İslam düşünürlerinin de benzer şekilde seküler liberal demokrasiyle uyumlu "dini açıdan tarafsız siyasal etik"le uyumlu öznelliklerin oluşturulması için seküler hermönetik ve dinsel reform aracılığıyla seküler bir din anlayışı oluşturmaya çalışmalarından dolayı önemlidir. Çünkü, liberal İslam düşünürleri, hermönetik müdahalelerle veya dini reform aracılığıyla seküler liberal demokrasiyle uyumlu dini öznelliklerin oluşturulmasını savunmaktadır. Böyle bir girişimin varlığı, liberal İslam düşünürlerinin siyasal tasavvurlarının temelinde teolojik yaklaşımlarının tespit edilmesi açısından önemli olmakla birlikte, çalışmamızın siyasal bir çözümleme olması nedeniyle bu yaklaşımların barındırdığı teolojik sorunlarla ilgilenmek yerine, bunların neden olduğu siyasal tasavvurlar sorunsallaştırılmaktadır. Bununla birlikte el-Efendi'nin belirttiği gibi, Batılı liberal-demokratik düşünce ve uygulamasının etkileri ve meydan okumalarından etkilenmemiş herhangi bir İslami demokratik hareket düşünülemez için liberal demokrasiye *gerçekten* İslami bir temel verilip verilemeyeceği sorusu cevapsız kalmaktadır (El-Affendi, 2003, s. 34). Bu nedenle, liberal İslam yaklaşımının ortaya koymuş olduğu argümanların, İslami temellerini sorgulamanın imkânsızlığı nedeniyle çalışmamızda bu tür bir sorgulamaya girilmeyecektir.

¹ Bernard Lewis, Oliver Roy, Samuel Huntington, Gilles Kepel vb. yazarlar İslamcılık üzerine yapmış oldukları çalışmalarda İslamcılığı İslam'ın özcü okuması/yaklaşımı olarak nitelendirmektedirler.

Liberal İslam yaklaşımı, İslamcılık düşüncesinin yaşadığı siyasal bir krize cevap veya İslamcılığa karşı olarak ortaya çıkmıştır. Liberal İslam yaklaşımının neliği teolojik olarak cevaplandırılmaya çalışılabilir fakat teolojik cevap verilmesi bu sorunun çıkışının siyasal niteliğini ortadan kaldırmaz. Siyasi bir soru teolojik olarak cevaplandırıldığında, tartışmanın zemini farklı bir mecraya kaydığı için *liberal İslam* yaklaşımının bağlamını yerli yerine oturtmak gerekmektedir. Sonuç olarak, *liberal İslam* yaklaşımı her ne kadar siyasal bir fenomen olsa bile teolojik görüngülerle ortaya çıkabilmektedir.

4. Liberal İslam'ın Kapsamı

Liberal İslam kavramı, teolojik ve siyasal düzlemde ele alındığı için kapsam konusunda birtakım sorunlar yaşanmaktadır. *Liberal İslam* kavramının kapsamını doğru bir şekilde belirleyebilmek ve tespit edebilmek için öncelikle çalışmamızda *liberal İslam*'ın kavramsallaştırılmasında ortaya çıkan sorunları belirlemek önemli hale gelmektedir. Liberal İslam'ın kavramsallaştırılmasında iki sorun kavramın kapsamının genişlemesine yol açmaktadır. İlk olarak, *liberal İslam*, liberal değerlerin herhangi birini savunan veya benimseyen düşünürleri ve düşünceleri ifade ettiğinde kavramın belirttiği kapsamın genişlemesinin yanında liberal teriminin içeriğini boşaltmaktadır. İkinci olarak, *liberal İslam* bu şekilde kavramsallaştırıldığında kapsamı ve sınırları silikleştirmenin yanında, *ılımlı İslam*, *modernist İslam* ve *Reformist İslam* vb. kavramsallaştırmalarla birbirinin yerine kullanılmasına neden olmaktadır. Daha önce belirttiğimiz gibi birçok teorisyen ve akademisyen, *liberal İslam*'ın liberalizmin taahhütlerinin bazılarını kabul ettiği için iki yüz yıllık bir geçmişe sahip olduğunu ifade etmektedir. Bu düşünürlere göre, liberal İslam yaklaşımı, liberal değerler ve taahhütler ile İslam'ın uygunluğunu sorgulamaktadır. Bununla birlikte, liberal İslam kavramı bazı liberal değerleri veya taahhütleri onaylayan veya kabul eden düşünürler için kullanılmaktadır. İslam ve liberalizm arasındaki ilişkiyi değerlendiren teorisyenler, liberal İslam başlığı altında Müslüman düşünürleri bazı liberal taahhütleri veya değerleri kabul etmeleri açısından ele almaktadırlar. Bu tür değerlendirmeler, liberal İslam kavramını uzamsal ve kökensel genişletmelere maruz bırakmaktadır. Buna ek olarak, liberal İslam'ı tanımlamak için herhangi bir liberal taahhütü benimseyen kişilerin kullanılması, kavramın kimliğinin ilişkiselliğini ve karşıtlığını bulanıklaştırmaktadır. Bu durum, *liberal İslam*'ın ne olduğunu ve neye karşı olarak ortaya çıktığını belirsizleştirerek farklı gündemler için kullanılmasına ve konumlandırılmasına neden olmaktadır.

Liberal İslam'ın ne olduğunu doğru bir şekilde tespit edebilmek için bir kimlik olarak neye karşı olarak ortaya çıktığını tespit etmek önemlidir. İslam düşüncesi içinde *liberal İslam*'ın siyasal liberalizmin benimsenmesiyle birlikte dile getirdiği en büyük karşıtlık, din ve siyaset ilişkisi açısından İslam devleti fikrini savunan İslamcılığa yöneliktir. Birçok çalışma *liberal İslam* ve *İslamcılık* arasındaki kurucu olan bu karşıt ilişkiyi gözden kaçırmaktadır. Binder, *liberal İslam*'ı tanımlamak için yaptığı girişimde İslami Devlet tanımlamasını kullanarak bir yandan İslamcılığı disipline etmek için liberal ve liberal olmayan ayrımını işlevselleştirmekte diğer tarafta liberalizmle uyumlu bir İslam anlayışı ortaya koymaktadır. Bu durum özellikle *liberal İslam* veya *İslami liberalizm* kavramlarının kullanımının bir Amerikan projesi olduğu yönündeki iddialara veya İslam'ın liberalizme uyumlulaştırılmasına yönelik girişimler olarak suçlanmasına yol açmaktadır. Bu tür iddialar ve suçlamaların yanında *liberal İslam* kavramı, liberalizmin taahhütlerini benimseyen ve liberalizmle benzer kaygıları taşıyan Müslümanları tanımlamak için kullanıldığında bu düşünürlerin liberalizmin belirli taahhütlerini benimsedikleri iddiasına neden

olmaktadır. Her ne kadar bu taahhütler liberal taahhütlere benzerlik gösterse de bu taahhütlerin İslam düşüncesinden kaynaklanabileceği ihtimalini yok sayması veya bulanıklaştırması nedeniyle liberalizmin ölçüt olarak kullanılmasına yol açmaktadır. Ayrıca, böyle bir tanımlama İslami taahhütler ve liberal taahhütler arasında özdeşlikler varsaymaktadır. Bu tür varsayımlara dayalı bir tanımlamanın *liberal İslam* kavramsallaştırılmasının istenildiği kadar genişletilmesine yol açtığı göz önüne alınmalıdır. *Liberal İslam* kavramının bu tür yanlış kullanımlarının önüne geçebilmek için bu kavramın İslamcılık düşüncesine karşı olarak ortaya çıktığı ve siyasal liberalizmin bütün taahhütlerini kabul eden düşünürleri tanımladığı şeklinde kavramsallaştırılması gerekmektedir. *Liberal İslam*, bu şekilde tanımlandığında yukarıda bahsettiğimiz kavrama içkin sorunları ortadan kaldıracaktır. Ayrıca, böyle bir kavramsallaştırma *liberal İslam* kapsamında düşüncelerini ortaya koyan düşünürlerin doğru bir şekilde tespit edilebilmesini sağlayacaktır.

Bu çalışmada, *liberal İslam* teriminin özellikle Soğuk Savaş sonrasında liberal demokrasinin zaferi iddiaları ve İslamcılık düşüncesinde İslam Devleti iddialarına karşı gelişen itirazlar bağlamında Müslüman düşünürler tarafından seküler liberal demokrasinin veya siyasal liberalizmin bütün nitelikleriyle kabul edilmesi sonucunda ortaya çıkan bir *yaklaşım* olduğu iddia edilmektedir. Liberal İslam düşünürleri İslam ile liberalizm arasında bir sentez oluşturmak yerine tüm taahhütleriyle – sekülerizm de dahil- siyasal liberalizmi benimsemişlerdir. Bu nedenle, *liberal İslam*'ın siyasal liberalizmin tüm taahhütlerini/taleplerini kabul eden düşünürleri tanımlamak için kullanılacak bir kavram olduğu iddia edilmektedir. *Liberal İslam*'ın siyasal liberalizme uygunluğu sorusu bu açıdan anlamsız hale gelmektedir. Ayrıca, *liberal İslam*'ın İslam ve siyasal liberalizm ile uygunluğu sorunu siyasal çözümlenmeden ziyade teolojik tartışmayı gerektirdiği ve yalnızca teolojik bir düzlemde ele alınabileceği için bu çalışmanın kapsamı dışında kalmaktadır. *Liberal İslam* kavramının çalışmada bu şekilde kullanılması, *liberal İslam*'ın İslam'ın bir türüne işaret ettiği sorularına gündeme getirerek teolojik bir düzlemde otantiklik sorununa yol açsa da siyasal düzlemde yapılacak çözümlenelerde İslam ve liberalizm ilişkisinin ele alınmadığı bu tür çalışmalarda itirazlara neden olmayacaktır. Sonuç olarak, yukarıda açıklandığı gibi *liberal İslam* kavramının bir dini/teolojik boyutu bir de siyasal boyutu bulunmaktadır. Her ne kadar bu iki boyut içiçe geçmiş olsa da bu çalışmada *liberal İslam*'ın siyasal boyutuna odaklanılacaktır. Liberal İslam, siyasal liberalizmi ve seküler liberal demokrasiyi benimseyen düşünürleri ve düşünceleri kapsadığı için siyasal liberalizmin nitelikleri olan devletin tarafsızlığı, vatandaşlık, insan hakları ve anayasacılık vb. özellikler liberal İslam'ın da kapsamını oluşturmaktadır. Yukarıda değindiğimiz noktaları göz önüne aldığımızda, *liberal İslam* kapsamında teorik olarak düşüncelerini ele alabileceğimiz ve bu kapsamda değerlendirebileceğimiz farklı düşünür ve akademisyenler bulunmaktadır. İslamcılığın İslam devleti düşüncesine karşı geliştirmiş olduğu eleştiriler üzerine düşüncelerini temellendirmiş olmalarının yanında seküler liberal demokrasiyi veya siyasal liberalizmi teorik olarak benimsedikleri için Liberal İslam Ağı düşünürleri, Abdullahi An-Naim ve Nader Hashemi'nin² düşünceleri, *liberal İslam* kapsamında ele alınmaktadır. Bu nedenle, bu

² Makalede sayfa sınırlamasının olması nedeniyle liberal İslam yaklaşımı kapsamında Liberal İslam Ağı düşünürleri ve Abdullahi An-Naim'in görüşlerine yer verilmiştir.

düşünürlerin ortaya koymuş olduğu siyasal tasavvur bu çalışmanın inceleme konusunu oluşturmaktadır.

B. LİBERAL İSLAM YAKLAŞIMININ TEMEL ARGÜMANLARI

Çağdaş İslam siyaset düşüncesinde İslam ve demokrasi ilişkisine dair temel olarak iki görüş bulunmaktadır. Bir taraftan İslam ile demokrasinin uyuşmayacağına diğer taraftan İslam ve demokrasinin uyuşabileceğine dair bir görüş söz konusudur. İslam ve demokrasinin uyuşabileceğine dair üç farklı yaklaşım olduğu öne sürülmektedir. Öncelikle, demokrasinin İslami değerlerle uyumlu olduğunu ve İslam'ın, halkın egemenliği değil ama halkın temsil edildiği bir İslami demokrasiye izin verdiği yönünde bir görüş bulunmaktadır. Çağdaş İslam siyaset düşüncesinde bu görüşü savunanlar arasında Raşid Gannuşi, Malik Bin Nebi ve Mevdudi vb. düşünürler bulunmaktadır. Bu yaklaşımı savunan düşünürlere göre istişare, şura ve icma gibi İslami değerler demokrasinin İslami yönünü vurgulamaktadır. Ayrıca, Mevdudi'nin insanın Allah'ın halifesi olduğuna dair yaklaşımına dayanan teodemokrasi düşüncesi bu görüşü yansıtmaktadır. İkincisi, İslam ve demokrasinin uyuşabilmesi için İslam'ın yorumlanması gerektiği görüşünü savunan dini demokrasi yaklaşımıdır. Bu yaklaşım, özellikle neo-Mutezile olarak nitelenen Abdulkerim Suruş tarafından savunulmaktadır. Bu yaklaşıma göre dinin ve Kur'an'ın yorumlanabilmesi için özgürlüğün zorunlu olduğu ve bu nedenle de demokrasinin gerekli olduğu vurgulanmaktadır. Üçüncüsü, İslam'ın en iyi bir şekilde kendini gerçekleştirebilmesi ve yaşanabilmesi için seküler demokrasinin gerekli ve zorunlu olduğu savunulmaktadır. Bu yaklaşım çeşitli düşünürler tarafından iki farklı bağlamda ele alınmaktadır. Bu iki farklı bağlam, Müslüman çoğunluklu toplumlar ve Müslümanların azınlıkta olduğu seküler veya post-seküler toplumlar için seküler demokrasinin savunulmasıdır. Bu farklı bağlamları açık bir şekilde ortaya koymak, bu bağlamlar etrafında şekillenen iki farklı düşünüş arasındaki ayrımın net bir şekilde çizilmesi açısından gereklidir. Bu nokta, çalışmamızda ele aldığımız liberal İslam yaklaşımının farkını ortaya koymak açısından önemlidir. Çağdaş İslam siyaset düşüncesinde Müslüman azınlıkların Avrupa'da seküler liberal demokrasiye dahil edilmesi konusunda görüşlerini ileri süren Bassam Tibi, Tarık Ramazan, Hasan Hanefi, Nasr Ebu Zeyd, Tariq Modood ve Muhammed Arkun gibi düşünürler bulunmaktadır. Bu düşünürler Müslüman azınlıkların seküler liberal demokrasiye eklenmesi sorunuyla ilgilenmekteyken liberal İslam düşünürleri ise Müslüman çoğunluklu toplumlarda İslam'ın doğru bir şekilde yaşanabilmesi için seküler liberal demokrasiyi savunmaktadırlar. Bununla birlikte, İslam ve seküler liberal demokrasinin belli şartlar altında uyuşabileceği konusunda çağdaş siyaset düşüncesi içinde seküler demokrasiye dinin dahil edilebileceği düşüncesini savunan Alfred Stepan, Andrew March gibi düşünürler ve buna ek olarak post-seküler kamusal alan tartışmaları yapan akademisyenlerin dahil olduğu post-seküler yaklaşım söz konusudur. İslam ile seküler demokrasinin uyuşabileceği ve uzlaşabileceğine yönelik bu üç yaklaşım, iki farklı bağlamı esas aldığı için birbirinden kesin bir şekilde ayrılmaktadır. Bu ayrım, çalışmamızın temel ayrımını oluşturmakla birlikte bu bağlamın siyasal düşünce açısından ayırt edici vasfını da ortaya koymaktadır. Böylelikle, Müslüman çoğunluklu toplumlar için seküler liberal demokrasinin savunulmasının farklı bir şekilde değerlendirilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Ayrıca, bu ayrımın altının çizilmesi liberal İslam yaklaşımının diğer düşünüş biçimlerinden ayrıldığı noktanın vurgulanması açısından önemlidir. Liberal İslam yaklaşımı, Müslüman çoğunluklu topluluklar bağlamında seküler liberal düşüncelerin benimsendiği siyasal tasavvur olarak

yeni bir olguya işaret etmektedir. Ayrıca, bu çalışmada bu tür bir ayırım ve sınır çizme girişimi liberal İslam kavramı etrafında gerçekleşen Amerika dış politikasının İslam'ı çoğullaştırma girişimleri veya iddialarına karşın bu düşünüşün özgün olduğu varsayımdan hareket edildiğinin altının çizilmesi açısından önemlidir. Liberal İslam yaklaşımının bu şekilde ele alınması bu olgunun hem doğru bir şekilde anlaşılması hem de Müslüman çoğunluklu topluluklar için siyasal bir çözüm olarak imkanının, sınırlarının ve açmazlarının doğru bir şekilde ortaya konulması için zorunludur.

1. Liberal İslam Ağı: Seküler Liberal Demokrasinin Savunulması

Liberal İslam Ağı veya Jaringan İslam Liberal 2001 yılında Ulil Abshar Abdalla, Luthfi Assyaukanie, Saeful Mujani ve Ahmad Sahal gibi genç Endonezyalı entellektüeller tarafından Endonezya'nın başkenti Cakarta'da kuruldu (Ali Nurdin, 2005, s. 24). Liberal İslam Ağı düşünürleri farklı entelektüel eğilimlere sahip olmalarına rağmen İslam'ın farklı şekillerde yorumlanabileceği ve farklı yorumların kabul edilmesi konusunda ortak bir görüşe sahiptirler. Bu noktada, İslam'ın yorumlanmasında monolitik ve statik olmadığını iddia ettikleri liberal yorumlama biçimini kabul etmektedirler (Ali, 2005, s. 22). Bu yorumlama biçimi evrensel olarak kabul edilen adalet ve barış gibi değerlerin ve ilkelerin onaylanmasına dayanmaktadır. Buna ek olarak, farklılıklara karşı hoşgörülülük ve ölçülü olmanın sürekli bir diyalogun bir sonucu olduğunu kabul etmektedirler (Ali, 2005, s. 22). Böylelikle Liberal İslam Ağı düşünürleri yorumların çoğulluğunu onaylarken evrensel olduğu iddia edilen değerlerin gerçekleşmesinin sürekli bir diyalog veya müzakerenin varlığına dayandığını düşünmektedirler. Bu noktada, böyle bir diyalog ve müzakerenin temin edilmesinin zemininin seküler liberal demokrasi olduğunu vurgulamaktadırlar. Liberal İslam Ağı düşünürlerinin liberal seküler demokrasi etrafında geliştirdikleri siyasal düşünüşü aşağıda ayrıntılarıyla inceleyeceğiz.

Endonezya'da eski Müslüman neslin demokrasi kavrayışını ortaya koyduktan sonra Assyaukanie, kendi içinde bulunduğu neslin demokrasi anlayışını belirtmek için bunlara eleştiriler getirerek düşüncesini açıklamaktadır. Öncelikle bu önceki neslin demokrasinin tözsel anlamını görmezden geldiğini belirtmektedir. Bu neslin demokrasinin tözsel nitelikleri olan siyasal eşitlik ve azınlık hakları gibi ilkeleri teorik ve pratik olarak benimsemediklerini belirtmektedir. Ayrıca, eşitlik ve azınlık hakları gibi demokrasinin tözsel ilkelerinin klasik İslami siyasi öğretilerden büyük ölçüde etkilendiğini ifade etmektedir (Assyaukanie, 2004b, s. 38). Assyaukanie, liberal demokratik bir zaviyeden bakıldığında böyle bir tutumun sorunlu olduğunu iddia etmektedir. Ona göre demokrasinin bağımsız ve nesnel bir koşula ihtiyacı bulunmaktadır. Aksi takdirde, dinin öznel niteliklere sahip olması nedeniyle dinin egemen olduğu bir siyasal sistemin veya devletin demokratik olarak işleyemeyeceğini ileri sürmektedir. Bu durumda belirli bir dinin diğer toplulukların dininden daha iyi ve uygun olduğunu iddia etmesinin sorunlu olduğunu belirtmektedir (Assyaukanie, 2004b, s. 38). Assyaukanie, bu ve buna benzer demokratik olmadığını ileri sürdüğü görüşlere karşı eleştiriler geliştirmiştir. Buna karşın, İslam'ın demokrasi ile tamamen uyumlu olduğunu ve liberal demokrasinin insanoğlunun şimdiye kadar ürettiği en iyi yönetim modeli olduğunu iddia etmektedir. Liberal demokrasinin, Müslümanların dini yükümlülüklerini yerine getirmelerinin yanında modern dünyada inançlarını yaşamaları için en uygun yönetim modeli olduğuna inanmaktadır. Buna ek olarak, liberal demokrasinin insan hayatının seküler boyutunun yanında manevi boyutunun gerçekleştirilmesi için en iyi yönetim biçimi olduğunu ileri

sürmektedir (Assyaukanie, 2004b, s. 39). Seküler liberal demokrasi üzerine geliştirilen bu düşüncelere dayanarak Assyaukanie, *İslam devleti* düşüncesinin Müslümanların siyasal yaşamıyla alakalı olmadığını savunmaktadır. Burada *İslam devleti* ile kastedilenin *teo-demokrasi* veya *İslami demokratik devlet* kavramları altında desteklenen bir siyasi model olduğunu belirterek bu modellerin demokrasinin gerçek anlamına zarar verdiğini iddia etmektedir (Assyaukanie, 2004b, s. 39). Liberal İslam destekçileri, demokratik kültürün gelişmesinin liberalizm kültüründen kaynaklandığını ve çoğulculuğun kabul edilmesiyle gerçekleşeceğini ifade etmektedirler. Ayrıca kültürel modernlik kavramını benimseyerek İslami ve demokratik ilkeler arasında ortak zemin araştırmaktadırlar (Hooker, 2004, s. 242). Seküler liberal demokrasinin liberal İslam düşünürleri tarafından tercih edilmiş olması bu demokratik anlayışın tözsel ve prosedürel nitelikleri hakkındaki soruları beraberinde getirmektedir. Bu nedenle, liberal İslam düşünürleri tarafından savunan liberal seküler demokrasinin niteliklerini ortaya koymaya çalışacağız.

1.1. Liberal Demokrasinin Nitelikleri

Liberal seküler demokrasinin niteliklerinin yanında demokrasinin değerleriyle İslam'ın değerlerinin uyumlu olduğu düşüncesi liberal İslam düşünürleri tarafından savunulmaktadır. Bu kapsamda, Liberal İslam Ağı'nın kurucusu ve aktivisti olan Luthfi Assyaukanie'ye göre, "liberal demokrasi temsil, hukukun üstünlüğü, anayasa, bireysel özgürlüklerin ve azınlık haklarının korunması temelinde inşa edilmiş bir siyasal sistemdir. Liberal demokrasi sadece seçime ve çoğunluk sayısına değil, aynı zamanda bireysel ve azınlık hakları özgürlüğüne de vurgu yapar" (Maksum, 2017, s. 408). Buna ek olarak, Liberal İslam Ağı'nın diğer kurucusu ve aktivisti olan Ulil Abshar-Abdalla İslam'da belirli bir yönetim sisteminin ve siyaset kavramının olmadığını iddia etmektedir (Maksum, 2017, s. 408). Maksum, bu temel noktaları dikkate alarak Liberal İslam Ağı'nın İslam'ın değerleri ile demokrasinin değerlerinin çelişkili olmadığını kabul ettiğini ve İslam ile demokrasi arasında bir uygunluk bulunduğunu ifade etmektedir (Maksum, 2017, s. 409). Nurdin'in belirttiği gibi Liberal İslam Ağı düşünürleri demokrasiyi, çoğulculuğu, kadın eşitliğini ve sivil özgürlükleri savunmaktadırlar. Ayrıca Nurdin, demokrasi ve İslam ilkeleri arasında bir sentezin ortaya çıkabilmesinde Liberal İslam Ağı'nın İslami öğretinin tüm külliyyatının bağlamsal olarak yeniden yorumlanması gerektiğine olan inançlarının rol oynayabileceğini iddia etmektedir (Ali Nurdin, 2005, s. 31). Nurdin bu noktada, Liberal İslam Ağı'nın kurucularından olan Ulil Abshar Abdala'nın dini metinlerin liberal yorumu olmadan demokrasi için gerekli İslami temelleri yeniden işlemenin tamamen imkânsız değilse bile zor olacağına dair cümlesini hatırlatmaktadır (Ali Nurdin, 2005, s. 31). Böylelikle, Liberal İslam Ağı düşünürleri seküler liberal demokrasi için gerekli İslami temellerin veya gerekçelerin ortaya koyulabilmesi için dini metinlerin liberal bir şekilde yorumlanması gerektiğine işaret etmektedirler.

Abdi, Liberal İslam Ağı aktivistlerinin bazı liberal siyasal söylemleri açıkça formüle ve teşvik ettiğini ifade etmektedir. Bu kapsamda dini güç ve siyasi otoritenin ayrılması gerektiğini savunmuşlardır. Buna ek olarak, Liberal İslam Ağı aktivistlerinin Rawls'un kavramsallaştırdığı bir tür siyasal liberalizme özdeş olmasa da benzer bir şekilde dinin özel ve bireysel alanlarda işlev gördüğüne inandıklarını belirtmektedir (Abdi, 2009, s. 382). Nurdin ise kamu işleriyle alakalı olarak Liberal İslam Ağı düşünürlerinin herkesin tartışabileceği ve her gerçeğin uygun bir vizyon testi yoluyla tümevarımsal olarak belirlendiği bir "ortak içtihat" sürecini savunduklarını ifade etmektedir (Ali Nurdin, 2005, s. 35).

Sudarto, “Devlet Tarafsızlığı: Tözsel/Gerçek Demokrasi İçin Ön Koşullar” başlıklı yazısında demokratik prosedürlerin mevcudiyetinin mutlaka demokratik yönetim ile sonuçlanmayacağını savunmaktadır (Sudarto, 2015). Bu nedenle, Sudarto devletin rolünün sadece farklı grupların katıldığı rasyonel müzakere sürecinin tarafsız bir kolaylaştırıcı olmasından kaynaklandığını belirtmektedir. Ayrıca Sudarto, Abdullahi Ahmed An-Na’im ile devletin tarafsızlığının, dini kamusal hayattan marjinalleştirmek veya dinin rolünü özel alanla sınırlamak olmadığı konusunda hemfikir olduğunu ifade etmektedir (Sudarto, 2015). Adil bir demokrasi inşa etmek için toplumda demokrasinin temel dinamikleri olan tanıma, temsil ve yeniden dağıtımını inşa etmenin ve güçlendirmenin önemli olduğunu belirtmektedir (Sudarto, 2015). Sonuç olarak, Liberal İslam Ağı düşünürleri demokrasinin prosedürel özelliklerinin yanında tözsel niteliklere sahip olması gerektiğini de savunmaktadırlar. Demokrasinin bu tözsel nitelikleri liberalizmden kaynaklanmaktadır. Eşitlik, hoşgörü, çoğulculuk bir arada yaşama, sekülerizm, tarafsız devlet ve kamusal alanın varlığı bu tözsel nitelikleri oluşturmaktadır. Bu tözsel nitelikler adil bir demokrasi oluşturmanın ön koşulu olarak kabul edilmektedir.

1.2. Tarafsız Devlet ve Vatandaşlık

Tarafsız devleti savunmak için geliştirilen argümanlar, sekülerizmin nasıl tanımlanması gerektiği çerçevesinde şekillenmektedir. Liberal İslam Ağı düşünürleri sekülerizm, liberalizm ve çoğulculuk gibi demokrasinin değerlerini kabul etmektedirler (Maksum, 2017, s. 411). Sekülerizmin din ile devletin ayrılığı anlamına geldiğini savunarak bu ayrımın zorunlu olduğunu iddia etmektedirler. Fakat bu ayrımın zorunlu bir şekilde din karşıtlığı anlamına gelmeyeceğini ve sekülerizmin demokratik bir toplum için önkoşul olduğunu savunmaktadırlar (Maksum, 2017, s. 411). Ali’nin belirttiği gibi Liberal İslam Ağı için devlet ile din işlerinin ayrılması kadar sekülerizmin değeri de defalarca vurgulanmıştır (Ali, 2005, s. 10). Liberal İslam Ağı düşünürleri her ne kadar din ve siyasetin ayrılmasını teşvik ediyor olsa bile bu ayrımın ne ölçüde gerçekleşmesi gerektiği konusunda farklı fikirlere sahiptirler (Ali, 2005, s. 11). Bu noktada Basyaib, dini siyasetten ayıran “İslami siyasal sekülerizmin” mümkün ve arzu edilebilir olduğunu savunmuştur (Ali, 2005, s. 11). Luthfi Assyaukanie sekülerizmin, din ve devlet ayrılığını ifade eden tarafsız bir terim olduğunu ileri sürmektedir. Sekülerizmin gelişim sürecinde, yalnızca dini ve devlet güçleri arasındaki çatışmaları ve gerilimleri azaltmada değil, aynı zamanda demokrasi ve eşit haklar için bir temel sağlamada da çok etkili bir kavram haline geldiğini ifade etmektedir. Bununla birlikte, iyi bir demokrasinin ancak sekülerizm ilkesini doğru bir şekilde uygulayabilirse işleyebileceğini iddia etmektedir. Diğer taraftan, başarısız veya kötü bir demokrasinin sekülerizm ilkelerini gerektiği gibi uygulamayan bir demokrasi olduğunu ifade etmektedir (Assyaukanie, 2005). Ulil Abshar-Abdalla, devletin siyasal olarak “agnostik (bilinmezci)” bir pozisyon almasını savunmaktadır (Abshar-Abdalla, 2015). Ona göre devlet tüm vatandaşlarına hangi inanca sahip olursa olsun eşit davranmak zorundadır. Politik agnostisizmin vatandaşların inançlarının çeşitliliğine karşı tarafsız olmakla aynı olduğunu ileri sürmektedir (Abshar-Abdalla, 2015). Devlet yalnızca bu şekilde davrandığı takdirde adil olacaktır. Modern toplumda agnostik ve tarafsız bir devlet fikrinin vatandaşların inançlarına karşı “müdahaleci” olmayan tarzda olması gerektiğini savunmaktadır (Abshar-Abdalla, 2015). Sonuç olarak, Liberal İslam Ağı düşünürleri din ve devlet arasındaki ayrımı savunurlarken bu ayrılığın nasıl olması gerektiği konusunda farklı tecrübelerin olduğunu belirttikten sonra devletin dinin düşmanı olmadığını vurgulayarak devletin tüm dinlere karşı tarafsız olması gerektiğini iddia etmektedirler. Bu nedenle,

sekülerizmin din ve devlet ayrılığını belirten tarafsız bir terim ve uygulama olduğu fikrini savunmaktadırlar.

1.3. Uzlaşının Mekânı: Kamusal Alan

Liberal İslam Ağı düşünürleri dini ve siyasi otorite arasında bir ayrımın gerekli olduğunu düşünmektedirler. Ayrıca İslam ile devletin ayrılmasının yanında sekülerleşme düşüncesini desteklemektedirler (Muzakki, 2007, s. 352). Muzakki, yaptığı aktarımda din ve siyasetin, din ile siyasi otoritenin ayrıldığı sağlıklı bir devlet yapısında gelişebileceğini belirtmektedir (Muzakki, 2007, s. 352). Her ne kadar Liberal İslam Ağı düşünürleri sekülerleşmeyi savunsalar bile dinin kamusal alana dâhil edilmesi gerektiğini savunmaktadırlar. Kamu alanı olarak devlet ve özel bir alan olarak İslam arasındaki ayrımı savunurlarken İslam ve kamusal alan arasında sınır çizgisinin net değil bulanık olabileceğini ileri sürmektedirler (Muzakki, 2007, s. 353). Liberal İslam Ağı düşünürlerine göre, din özel alanda veya kişisel alanda faaliyet gösterse bile bir şekilde kamusal alana dâhil edilebilmelidir. Muzakki'nin belirttiği gibi, Abshar-Abdalla'ya göre din iki koşulla kesinlikle kamusal normların temeli haline gelebilmektedir. "Birincisi, tikel/özel (el kesilmesi gibi) değil sadece evrensel (adalet ve eşitlik gibi) dinin normları kamusal alana getirilebilir. İkinci olarak, kamusal uzlaşmaya varmak için dini normların başlangıçta kamusal tartışma yoluyla işlenmesi gerekir" (Muzakki, 2007, s. 355). Muzakki ayrıca Abshar-Abdalla'nın bu kamusal müzakere süreciyle toplumun tüm unsurlarının dinden türetilen kamusal normları kabul edebileceğine işaret ettiğini ifade etmektedir (Muzakki, 2007, s. 355).

Liberal İslam Ağı düşünürleri liberalizm kavramını kabul etmektedirler. Liberalizm bir özgürlük ideolojisi olarak dinin kabul edilmesinde inanç özgürlüğünün medeni hak olarak benimsenmesi anlamına gelmektedir (Maksum, 2017, s. 414). Liberal İslam Ağı için bireysel özgürlüğü, demokratik katılımı siyasi özgürlüğü, insan eşitliğini ve çoğulculuğu yüksek oranda destekleyen liberalizm, demokrasinin temeli olarak kabul edilmektedir (Maksum, 2017, s. 414). Liberal İslam Ağı için din öncelikle özel bir meseledir ve kamusal yaşam, müzakere ve demokrasi yoluyla yönetilmelidir (Ali, 2012). Liberal İslam Ağı düşünürleri için kamusal alan ve özel alan ayrımı önemli olmasına rağmen dinin kamusal alana dahil edilmesi yönünde düşünceler geliştirilmiştir. Sekülerizm din ile siyasetin ayrılması olarak anlaşılacak yerine kamusal alana dinin dahil edilmesi olarak kabul edilmektedir. Bu anlamda, İslam'ın bir kamusal din olduğu vurgulanmaktadır. Her ne kadar dinin kamusal alana dahil edilmesi savunuluyor olsa bile dinin ve dini öznelere kamusal alana girişinde birtakım şartları yerine getirmesi gerektiği savunulmaktadır.

Kamusal alanla ilgili tartışmalar modernite ve İslam arasındaki ilişki temelinde sorgulanmaktadır. Assyaukanie, bir taraftan modernleşmeyle birlikte dinin ortadan kalkacağını iddia eden sekülerleşme tezini eleştirirken diğer taraftan sekülerleşme tezine karşı olanların ortaya koyduğu modernleşmenin dinin yükselişiyle sonuçlandığı iddialarına karşı çıkmaktadır (Assyaukanie, 2004a). Assyaukanie, bu iki tezin aksine din ile sekülerizmin bir arada yaşadığını iddia etmektedir. Son iki yüz yıldır sekülerizmin saldırıları karşısında dinin bu kadar güçlü olmasının nedeninin sekülerizm dâhil modernitenin ürünlerine uyum sağlayabilmesinden kaynaklandığını ileri sürmektedir. Her din gibi İslam'ın da evrensel öğretilere sahip olduğunu iddia etmesine rağmen evrensel din için değişimi reddetmenin dinin evrensel karakterini reddetmekle aynı şey olduğunu iddia etmektedir. İslam'ın değişen durum ve koşullara

uyum sağlayabildiği ölçüde hayatta kalacağını savunmaktadır (Assyaukanie, 2004a). Liberal İslam Ağı düşünürleri İslam'ın ve temel kaynaklarının lafzi veya metinsel değil bağlamsal bir şekilde yorumlanmasına vurgu yapmışlardır. İslam'ın farklı şekillerde yorumlanabileceği düşüncesine sahiptirler. Ayrıca, bu düşünürler İslam'ın herhangi bir sığata sahip olmaksızın tasavvur edilemeyeceğini iddia ederek kendi hareketlerini tanımlamak için bir yorum türü olan "liberal İslam" kavramını kullanmayı tercih ettiler (Ali Nurdin, 2005, s. 26). Özellikle İslam'ın lafzi olarak yorumlanması karşısında Kur'an ve sünnetin etik-dini temelli bir şekilde yorumlanmasını savunmaktadırlar. Kur'an ve sünnetin lafzi olarak yorumlanmasının İslam'ı yozlaştıracağını, buna karşın etik-dini temelli yorumun kullanılmasının İslam'ın evrensel "hümanist medeniyet"le birlikte yaşamasına ve yaratıcı bir şekilde büyümesine neden olacağını belirtmektedirler (Ali Nurdin, 2005, s. 27).

Bu etik-dini temelli yorum kamusal alanın normlarının belirlenmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Kamusal alanı oluşturan norm ve davranış biçimleri bu etik-dini temelli yorumlar çerçevesinde şekillenmektedir. Liberal İslam yorumu kamusal alana girişteki etik-dini çerçeveyi oluşturarak liberalizmin evrensel değerleriyle benzerlikler taşımaktadır. Kamusal alanın normları etik-dini çerçeveye uyumludur. Bu etik-dini çerçeve kamusal alanın herkesin erişimine açık olması (accessibility), tüm ayrıcalıkların kaldırılması (eşitlik ilkesi) ve ussal yasallaştırmayı içermektedir. Liberal İslam Ağı, dinin yorumlanmasında göreceli, açık ve çoğul "gerçek" kavramına dayanmaktadır (Ali Nurdin, 2005, s. 27). Kamusal alana dinin girişi yalnızca dinin yorumlanmasında gerçeğin göreceli, açık ve çoğul olduğunu kabul eden öznelere verilen ayrıcalıktır. Özneler bu şartları kabul etmedikleri takdirde kamusal alandan dışlanabilecektir. Kamusal alanda var olan İslam'ın modern dünyanın ruhuna ters düşme eğiliminde olan klasik yorumlardan farklı olarak kamusal alana uygun yeni bir içerik ve anlam kazanabilmesi için İslam'ın yorumlanmasının zorunlu olduğunu belirtmektedir (Assyaukanie, 2002). Kamusal İslam'ın başarısının ancak kamusal alana uyum sağlayabilmesiyle mümkün olacağını belirtmektedir. Aksi takdirde, bu başarısızlığın İslam'ı iki şekilde etkileyeceğini ileri sürmektedir. Birincisi, İslam artık bireysel alanın dışında hiçbir rolü olmayan "özel/bireysel din" haline gelecektir. İkincisi, rolü hiçbir zaman tarihin sınırlarını aşmayan reaksiyoner/tepkici/gerici bir din haline gelecektir (Assyaukanie, 2002). Sonuç olarak, Liberal İslam Ağı düşünürleri tarafından İslam'ın kamusal din olarak nitelendirilebilmesi için kamusal alanla uyumlu hale getirilmesi gerektiği düşüncesi savunulmaktadır. Bu kapsamda kamusal alana girişte kamusal dini benimseyen öznelerin oluşumu önemli hale gelmektedir. Kamusal alanla uyumlu öznelerin oluşumu bir yandan kamusal alanın sorunsuz bir şekilde işlenmesi diğer yandan İslam'ın kendini gerçekleştirilebilmesinin ön şartı olarak kabul edilmektedir.

2. Abdullahi An-Naim: İslam ve Seküler Devlet

Abdullahi An-Naim'in İslam, siyaset ve devlet ilişkisinin nasıl düzenlenmesi gerektiği konusunda farklı çalışmalarında ortaya koyduğu argümanlarını inceleyeceğiz. Bu ilişkinin nasıl kurulması gerektiğine dair görüşlerini İslami devlet ve şariat anlayışına yönelik eleştiriler üzerine temellendirmiştir. An-Naim şariat anlayışına iki noktayı göz önünde tutarak eleştiride bulunmuştur. İlk olarak, şariat ilkelerinin, her zaman Kur'an ve Sünnet gibi İslam'ın temel kaynaklarının insanlar tarafından açıklanmasından elde edildiğini ifade etmiştir. İkinci olarak, bu şariat ilkelerinin kendi özel tarihsel durumlarında insanlar tarafından idrak edilebileceğini ve bunlara uymak için çeşitli yolların

geliştirilebileceğini iddia etmiştir (An-Na'im, 2008, s. 10). Sonuç olarak, İslam'ın referans çerçevesi olarak adlandırdığı İslam ve şeriatın, inananların *insani vasıtası* (human agency) adını verdiği durumun sonucu olduğunu belirtmiştir (An-Na'im, 2012, s. 22). An-Naim, toplumların dini taahhütlerini, güncel pratiğe yönelik gereklilikleri ile uzlaştırabilmeleri için Müslümanların İslami bir reform sürecini devam ettirmelerinin acil ihtiyaç olduğunu belirtmiştir (An-Na'im, 2008, s. 20). Gerçekleştirilecek bu reformun temel öncülünü şu şekilde belirtmiştir: "Kur'an ve sünnetler Müslüman inancına göre İslam'ın kutsal kaynakları iken, bu kaynakların günlük hayat için anlamı ve uygulaması her zaman için belirli bir tarihi durumda, insani yorumlamanın ve faaliyetin ürünüdür" (An-Na'im, 2008, s. 20). Bu öncülden çıkarılacak sonuç, şeriatın hiçbir zaman insanların aracılığı olmadan bilinmesinin ve uygulanmasının mümkün olmadığıdır. Diğer bir sonuç ise bugün Müslümanlar tarafından şeriat olarak kabul edilen her düşünce oybirliğiyle kabul edilmiş ve uygulanmış olsa bile bu düşüncelerin insanlar tarafından Kur'an ve sünnetin anlamına dair belirli düşüncelerden kaynaklanmış olduğunun kabul edilmesidir. Başka bir şekilde ifade edilecek olursa şeriat olarak kabul edilen her düşünce yüzyıllar boyunca, tek bir grup Müslüman bilgenin isteği veya bir yönetici tarafından kanunla değil inananlar tarafından ulaşılan bir fikir birliğinden kaynaklanarak şeriatın bir parçası olarak kabul edilmiştir (An-Na'im, 2000, s. 34). İslami devlet fikrinin dayandığı dayanaklardan biri yukarıda belirtildiği gibi şeriatın insanlar aracılığıyla bilinebileceği ve İslami Devleti'nin bir fikir birliği sonucunda gerçekleştiği iddiasına dayansa da buna karşıt olarak bu fikir, aslında şeriatın tek bir yorumunun devlet gücü tarafından uygulanmasıdır. An-Naim'e göre, dini meşruiyet ile sosyal ve siyasal uygulamaların birbiriyle çatışan iddialarını dengeleyecek olan İslam reformunun önündeki en büyük engel İslami devlet düşüncesidir (An-Na'im, 2008, s. 34). Yayıncı'nın belirttiği gibi An-Naim, "şeriatın siyaset ve kamu hayatının bir parçası olabilmesi için çözümü İslam'ı devletten ayıran fakat siyasetle buluşturan bir çizgide buluyor" (Yayıncı, 2013, p. 53).

2.1. Devletin Nötrlüğü/Tarafsızlığı Sorunu

An-Naim'in İslam, siyaset ve devlet arasındaki ilişki üzerine önerdiği teorinin amacı İslam ve siyaset arasında bulunan organik ve kaçınılmaz bağın kabul edilmesinin sağlanmasına karşılık İslam ve devlet arasında ilişkinin kurumsal olarak ayrılmasının sağlanmasıdır (An-Na'im, 2008, s. 28). An-Naim'e göre, bu ifadenin ilk yarısı sekülerizme karşıtlık belirtse de ikinci yarısı günümüzde genel olarak anlaşıldığı şekliyle sekülerizmi çağrıştırmaktadır (An-Na'im, 2010, s. 220). Sekülerizmin bu şekilde tanımlanmasının, şeriatı zor kullanarak topluma empoze eden post kolonyal *İslam devleti* görüşünden çok Müslüman devletlerin tarihsel tecrübesi ile bağlantılı olduğunu ifade etmiştir (An-Na'im, 2008, s. 45). Bir İslam devleti nosyonunun kavramsal olarak tutarsız, tarihsel olarak benzeri görülmemiş ve pratik olarak imkansız olduğunu belirtmiştir (An-Na'im, 2010, s. 217). An-Naim'e göre, "İslam, devlet ve toplum arasındaki ilişki, devletle dinin tamamen ayrılması veya tamamen iç içe geçmesi ile ilgili sabit bir formülün konusu olmaktan ziyade sürekli ve derin bir bağlamsal müzakerenin ürünüdür" (An-Na'im, 2010, s. 220). An-Naim, zayıf ve güçlü sekülerizm ayrımını kullandığını bunun Ahmet Kuru tarafından kullanılan pasif ve dışlayıcı sekülerizm kavrayışıyla benzer olduğunu ifade etmiştir (An-Na'im, 2010, s. 227). An-Naim, din ve devletin birbirinden tamamıyla ayrılabilirliği veya birleşebilecekleri yanılısaması üzerine direnmektense din ve devlet arasında *arabuluculuk* rolü oynayarak her ikisini de kabul eden ve düzenleyen zayıf bir sekülerizm kavrayışını önermektedir. Sekülerizmi *arabuluculuk* rolü olarak önermesinin diğer sebebi de bu tip bir sekülerizmin yararlı olabilmesi için esinlendirici ve minimum

seviyede olması gerektiğini ileri sürmüştür (An-Na'im, 2008, s. 37). An-Naim, sekülerizmin *arabulucu* olarak sunulduğu zaman felsefi ve dini farklılıklarına rağmen siyasal olarak birleşebilmek için cemaatin ve üyelerinin üstünde minimum düzeyde ahlaki iddialarda bulunulduğunu kabul ederek sekülerizmin, ahlaki konularda tamamen tarafsız olmadığını sekülerizmin hedefi gereği din ve devlet arasında ayrılmayı temin edebilmek için belirli bir *civil ethos* düşüncesini desteklediğini ifade etmiştir (An-Na'im, 2013, s. 1248). Bununla birlikte minimum tarafsızlığın, farklılıkların kabulü ve çoğulculuğun değeri üstünde kuvvetli bir uzlaşma sonucunda elde edilebileceğini belirtmiştir (An-Na'im, 2008, s. 37).

2.2. Kamusal Muhakemenin (Public Reason) Sınırları ve Yurttaş Muhakemesi (Civic Reason)

An-Naim, *kamusal muhakemenin* (Public Reason) gerekliliğini devletin meşruiyeti ve devletin özerkliği sorunu etrafında ele almıştır. An-Naim'in ifade ettiği gibi, devletin meşruiyeti, umumiyetle toplumda yer alan ve siyasette aktif olan çeşitli devlet dışı aktörler ile kurduğu organik ve derin ilişkiden kaynaklanmaktadır (An-Na'im, 2008, s. 92). Devletin meşruiyetinin ve özerkliğinin birbiriyle bağlantılı olduğunu belirttikten sonra bu ikisi arasındaki zorunlu birlikteliğin başarılması için iki koşulun sağlanması gerektiğini ifade etmiştir. İlk olarak, devlet dışı aktörlerin devlet aygıtı vasıtasıyla siyasaları etkileyebilmeleri için eşit ve özgür bir şekilde rekabet edebilecekleri güvenli alana gerek duyulmaktadır. İkinci olarak, bu alana azami sayıdaki sesin ve grubun mümkün olduğu ölçüde katılımının sağlanması gerekmektedir. Bu iki koşulun gerçekleşmesiyle siyaset aracılığıyla kendi çıkar ve düşüncelerini gerçekleştirebilmek için adil ve özgür bir şekilde rekabet edecek grupların çeşitliliği artacaktır. Bu gruplar çeşitlendikçe, devletin veya devlet kurumlarının bir topluluk veya farklı toplulukların kontrolüne girme olasılığı azalacaktır (An-Na'im, 2008, s. 92). An-Naim bu iki şartın, çeşitli sosyal aktörlerin devleti etkilemeye çalıştığı fakat bunu devletin özerkliğini ciddi biçimde tehlikeye atmayacak bir tarzda gerçekleştirdiği ve *yurttaş muhakemesi* olarak adlandırdığı kavrama işaret ettiğini belirtmiştir (An-Na'im, 2008, s. 92). Buna ek olarak *yurttaş muhakemesi*, adil ve özgür katılım ve erişim için etkin prosedürel güvenceler sağlamaktadır. Ayrıca *yurttaş muhakemesi*, kamusal tartışmaların biçimine ve içeriğine dair kılavuz ilkeler sunmanın yanında bu şartların etkinliği ve meşruluğu güçlendirmek için alınan tedbirler gibi pek çok unsuru barındırmaktadır (An-Na'im, 2008, s. 92).

An-Naim'in modern devletin siyasetten nasıl ayırt edilebileceğine dair argümanlarını kamu muhakemesi hakkındaki görüşleri temelinde ifade etmiştir. An-Naim'e göre kamu muhakemesi aşağıda belirtilecek şu hususlara sahip olmalıdır. İlk olarak, bir devlet politikası meselesi olarak kamu muhakemesinin etki alanı güvence altına alınmalıdır. Kısaca, kamu muhakemesinin etki alanının herhangi bir hükümetten ziyade devletle özdeşleştirilmesi gerekmektedir. Böylelikle, herhangi bir hükümet veya rejim tarafından kamu muhakemesinin esas yapısına kolayca müdahale edilemeyecektir. Ayrıca, kamu muhakemesinin esas yapısına bir sosyal grup tarafından kontrol altına alınamayacak bir özellik kazandırılmış olunacaktır. İkinci olarak, kamu muhakemesinin etki alanı, devletin dini tarafsızlığı, insan hakları, sekülerizm, vatandaşlık ve anayasa vasıtasıyla teminat altına alınmak zorundadır. Üçüncü olarak, devlet yukarıda belirtilen güvenceler dışında mümkün olduğunca en fazla sayıda vatandaş ister gruplar ister bireyler halinde olsun kamu politikalarını temsil ve müzakere etmek üzere kamu muhakemesi etki alanı aracılığıyla yetkilendirmelidir. Son olarak, devletin kamu muhakemesine dair asgari kaynak ve çeşitli usulü/pratik düzenlemeler getirmesine rağmen kamu

muhakemesinin etki alanının umumiyetle sivil topluma dayalı olması gerekir. Başka bir şekilde ifade edecek olursak, devlet her ne kadar kamu muhakemesi alanını düzenleyecek olsa da bu alanın bir devlet kurumuna dönüşmemesi gerekir (An-Na'im, 2008, ss. 93–94). An-Naim, "köklerini sivil toplumdan alan ve devlet aygıtı aracılığıyla politikaları etkilemeye çalışan farklı aktörler arasındaki çekişme ile öne çıkan bir *yurttaş muhakemesi* kavrayışı" önermiştir (An-Na'im, 2008, s. 101). *Yurttaş muhakemesinin* etki alanının, vatandaşlık, anayasacılık ve insan hakları gibi prosedürel uygulamalarla düzenlenmesi ve güvence altına alınması gerektiğini belirtmiş olsa da bu ilkelerin de *yurttaş muhakemesi* aracılığıyla meşrulaştırılması gerektiğinin altını çizmiştir (An-Na'im, 2008, s. 101).

Bununla birlikte, dinin kamu politikasında ve devletteki rolünün müzakere edilmesinde anayasacılık, insan hakları ve vatandaşlık ilkeleriyle güvence altına alınması gerektiğini belirtmiştir (An-Na'im, 2014, ss. 257–258). Buna ek olarak, bu ilkeler ve mekanizmaların vatandaşların en azından önemli bir çoğunluğunun aktif ve kararlı bir katılımı olmadan başarılı olamayacağını ileri sürmüştür (An-Na'im, 2013, s. 1238). Bunun bir sonucu olarak, bu ilkeler ve mekanizmaların İslami bir bakış açısından gerekçelendirilmesi gerektiğini savunmuştur. An-Naim, İslam uygulamaları ve anlayışlarının bağlamsal bir niteliğe sahipken öte taraftan insan haklarının evrensel olduğunu ileri sürmüştür (An-Na'im, 2008, s. 112). Bununla birlikte, insan hakları ile şeriatın birtakım yönleri arasında gerginliklerin mevcut olduğunu ve bu gerginliği çözme veya uzlaştırma çabasının İslam reformu kanalıyla gerçekleştirileceğini ele almaktadır (An-Na'im, 2008, s. 117). Sonuç olarak An-Naim, İslam toplumlarındaki İslam, toplum ve devlet arasındaki ilişkinin müzakere edilmesi ve düzenlenmesinde anayasacılık ve insan haklarının bir çerçeve ve güvence olarak rolünün önemli olduğunu savunmuştur.

C. LIBERAL İSLAM YAKLAŞIMININ İMKÂNI, SINIRLILIKLARI VE AÇMAZLARI

Liberal İslam yaklaşımını genel olarak ele aldığımızda ortaya konulan argüman ve iddiaların şaşırtıcı olmayan bir şekilde liberal düşünce geleneğine yaslandığı ve bu çerçeve içinden konuşulduğunu fark etmek mümkündür. Bu bölümde sorunsal olarak liberal İslam yaklaşımının genel olarak *liberalizm* özel olarak da *siyasal liberalizm* bağlamında ortaya koyduğu argüman ve iddiaların, liberalizm ve siyasal liberalizmin sınırlılıklarını, açmazlarını ele almaksızın *liberal İslam* yaklaşımının mümkün olup olmadığını/imkanını sorgulayacağız. Bu bağlamda, liberal İslam yaklaşımının liberalizm ve siyasal liberalizm bağlamında ortaya koyduğu *devletin nötrlüğü, kamusal akıl, modern devlet, soyut vatandaşlık, anayasacılık, insan hakları, çifte hoşgörü ve seküler liberal demokrasi* gibi argümanlar *siyasal olan-siyaset ayrımı* zemininde/temelinde eleştirel bir şekilde ele alınarak bu argümanların imkânı, sınırlılıkları, açmazları ve kapsayıcılıkları sorgulanacaktır.

1. Siyasal Olanın İhmali ve Olumsuzluğun Reddi

Liberal İslam düşünürleri her ne kadar siyasal olan ve siyaset arasında bir ayrım yaptıkları konusunda bir iddiada bulunmasalar da siyasal tasavvurlarını değerlendirebilmek için bu ayrımın kullanılması siyasal olanın siyasete indirgenmesinin önlenmesi, mevcut/cari kurum ve pratiklerin olumsuzluğunun ifşa edilmesi, siyasal düşüncenin/tasavvurun sınırlarının genişletilmesi ve alternatif düşüncünün imkânının ortaya konulabilmesi açısından elzemdir. Siyasal olanın siyasete indirgenmesi ile siyasal olan ve siyaset arasındaki ilişkinin bulanıklaştırılmasını, liberal İslam düşünürlerinin siyasal

tasavvurlarında örtük bir şekilde bulmak mümkündür. Liberal İslam düşünürleri ile İslam devleti düşüncesine ortaya koyan çağdaş Müslüman düşünürlerin ortak zemini siyasal olan ve siyaset arasındaki ayrımın bulanıklaşmasına neden olmalarıdır. İslam devleti projesini ortaya koyan Müslüman düşünürler siyasal olanı modern devlette tüketmektedirler. Modern devlet bağlamında ortaya çıkan kurum ve pratiklerin İslami olarak adlandırılması veya İslamileştirilmesi iddiası siyasal olanın siyaset lehine/nezdinde bulanıklaşmasına neden olmaktadır. Yukarıda ortaya koyulan çerçeve bağlamında çağdaş İslam düşüncesinde ortaya çıkan farklı bakış açılarının doğru bir zeminde tartışılabilmesi için siyasal olan ve siyaset ayrımı önemli hale gelmektedir. Öncelikle bizim açımızdan siyasal olan ve siyaset arasında ortaya konulmasının zorunlu/gerekli olduğunu düşündüğümüz ayrımı açıklamamız konunun/sorunun anlaşılabilmesi açısından önem arz etmektedir. Mouffe'un belirttiği gibi Heidegger'in söz dağarcığından hareketle, siyasal olan ve siyaset ayrımının ortaya konulmasının temelinde siyasetin "ontik" düzeye, "siyasal" [olan]ın da ontolojik düzeye gönderme yaptığı bir ayrım söz konusudur (Mouffe, 2015, s. 16). Heidegger'in varlığın kendisi (ontoloji) ile var olan (ontik) arasında yapmış olduğu ayrım kimi düşünürler tarafından siyaset ve siyasal olan arasındaki ayrımın belirginleştirilmesi için kullanılmıştır. Mouffe'un belirttiği gibi bu ayrım "ontik olanın geleneksel siyasetin envaiçeşit icraatıyla, ontolojik olanın ise toplumun kuruluşuyla ilgili olduğu anlamına gelir" (Mouffe, 2015, s. 16). Özellikle farklı düşünsel perspektiflerden yola çıkan Carl Schmitt, Ernesto Laclau, Chantal Mouffe, Marcel Gauchet ve Jacques Rancier gibi düşünürler siyaset ve siyasal olan arasındaki ayrımın ana temalarını Sayyid'in belirttiği gibi "siyasal olanın önceliği" üzerinden şu şekilde yapmaktadırlar.

İlk olarak, siyasal olan belirli bir etkinlik alanına (parlamento, bakanlıklar vb.) işaret etmemektedir. Bu düşünürlere göre siyasal olan, bir durumu/koşulu (condition) imlemektedir. Bu nedenle de Salman Sayyid'in vurguladığı gibi insan etkinliğinin belli bir alanı *siyasal olanın merkezi* değildir (Sayyid, 2017, s. 283). Bu nedenle dost ve düşman ayrımının ortaya çıktığı durum siyasal olanın ortaya çıktığı andır ve insan etkinliğinin belli bir alanı ile sınırlı değildir. Dost ve düşman oluşumu sürecine paralel olarak antagonistik (hasmane) bir ilişki ortaya çıkacaktır. Dost ve düşman arasında ortaya çıkan antagonizma (husumet) siyasal olanın temel belirleyici özelliğidir. İkinci olarak, siyasal olan, antagonistik ilişkinin arttığı ve bu antagonizmayı kontrol altına alabilecek hiçbir yapının olmadığı bir durumu ifade etmektedir (Sayyid, 2017, s. 283). Böyle bir antagonizmanın sona erebilmesi yalnızca varoluşsal mücadele sonunda gerçekleşebilir. Böyle bir varoluşsal mücadele içerisinde potansiyel olarak bırakılmayacak herhangi bir bağ, gelenek ve kural söz konusu değildir (Sayyid, 2017, s. 283). Sonuç olarak, siyasal olan toplumsala, dolayısıyla toplumsal bir kurum ve pratik alanı olan siyasete önceliklidir. Üçüncü olarak, siyasal olan *hegemonya pratiğini* tanımlar. Bu nedenle, siyasal olan bir yapı oluşturmak ve yeni toplumsal kalıplar ve düzenlemeler kurma girişimidir (Sayyid, 2017, s. 284). Bu durum toplumsal ilişkilerin kurumsallaştırılması anlamına gelmekte olup cari kurum ve pratiklerin doğal ve kendiliğinden olmadığına göstergesidir. Bu nedenle de siyasal olanın varlığı cari kurum ve pratiklerin olumsuzluğuna işaret etmektedir. Sonuç olarak, siyasal olan cari kurumların ve rutinleşmiş pratiklerin yerleşmesinden önceki zemini ve bunların doğasına yönelik yapılan tartışmaların yapıldığı momenti ifade etmektedir (Sayyid, 2017, s. 284). Dördüncü olarak, siyasal olan; yapıları ve toplumsal düzeni aşındırarak herhangi bir fark(lılığ)ı antagonizmaya dönüştürme potansiyelini barındırmaktadır. Herhangi bir antagonistik ilişkinin varlığı toplumsal ilişkilerin yeniden tanımlanması engelleyerek toplumun imkânını ortadan

kaldıracaktır (Sayyid, 2017, s. 285). Toplumun imkân dâhilinde ortaya çıkabilmesi için siyasal olan, siyaseti gerekli/zorunlu kılmaktadır. Siyaset, siyasal olana içkin antagonizmaları ehlileştirmeye yönelik sürekli bir çaba ve siyasal olanın evcilleştirilmesi olarak ifade edilmektedir (Sayyid, 2017, s. 285).

Sonuç olarak, yukarıda ortaya konulduğu gibi *siyasal olanın önceliği* meselesi tüm toplumsal ilişkilerin inşasındaki olumsuzluğun tanınmasıdır. Sayyid'in belirttiği gibi, "temelleri olmayan bir dünyada siyasal [olan], toplumsalın tesis edildiği vasattır" (Sayyid, 2017, s. 285). Siyasal olanın önceliğinin kabulü cari kurumların ve pratiklerin olumsuzluğunun tanınmasıdır. Buna rağmen, liberal İslam düşünürleri siyaset ve siyasal olan arasındaki ayrımı göz ardı etmektedir. Bu nedenle, liberal İslam düşünürleri tarafından liberal siyasal düşünceyle temellendirilen kurum ve pratiklerin kabul edilmesi birtakım soru(n)lara yol açmaktadır. Saba Mahmood'un da belirttiği gibi, çağdaş Müslüman düşünürler İslam'ın liberalizme uyumlu olduğu yükünü taşımaktadırlar, oysaki bu soru hiçbir zaman tam tersi şeklinde sorulmamaktadır (Mahmood, 2004, ss. 74–75). Liberal İslam düşünürlerinin liberal kurum ve pratiklerin olumsuzluğunu göz ardı ederek onları kabul etmeleri, bu pratikler ile kurumlara içkin birtakım varsayımları onaylamalarına ve düşüncelerini bu varsayımlar üzerine temellendirmelerine yol açmaktadır. Liberal İslam düşünürleri tarafından İslam'ın liberal demokrasiyle uyumlu olduğu veya İslam'ın kendisinin doğru bir şekilde ifade edilmesinin önkoşulu olarak liberal demokrasinin kabul edilmesi gerektiği argümanlarının temellendirilmesinde kullanılan varsayımlar, kurumlar, kuramsal düşünceler ve pratikler ele alınarak eleştirel bir şekilde değerlendirilecektir.

2. Küresel İktidar İlişkileri Bağlamında Modern Devlet Sorunu

Liberal İslam düşünürleri her ne kadar İslamcılık eleştirilerini İslam devleti üzerinde yoğunlaştırmış olsalar da düşüncelerini modern devlet çerçevesinde geliştirmiştir. Sabet'in belirttiği gibi modern devlet yapıları ve şu anda ortaya çıkan bloklar, tikel uluslararası ve küresel tasarımlarla ve bunların kurucu ve/veya oluşturulmuş çıkarlarıyla uyumludur (Sabet, 2008, s. 132). Bu durum içerme ve dışlama sorununun ortaya çıkmasına yol açarak bu tikel oluşumlarla uyumlu kaygıların, inanç ve fikirlerin bir araya getirilmesi yoluyla ötekilerin dışlanmasına neden olmaktadır. İslam siyaset teorisi açısından kritik soru, uluslararası ve küresel yapılar tarafından kimin ve neyin dışlandığı ve modern devletin bu dışlamada oynadığı roldür (Sabet, 2008, s. 132). Bu nedenle Gauchet'in ifade ettiği gibi; "siyasallığın bu modern formunu, yani ulus devleti yeniden sorgulamalıyız" (Gauchet, 2013, s. 61). Modern devlet, Hallaq'ın da açıkladığı gibi farklı teorik perspektiflerden değişik şekillerde ele alınmaktadır (Hallaq, 2019, s. 52). Bu durum modern devletin hem olumsal hem de değişken olduğunun ortaya konulması açısından önemlidir. Modern devletin kaçınılmaz ve zorunlu bir kategori olarak ele alınması bir yandan tikel uluslararası ve küresel bir tasarımın evrenselleştirilmesine öte yandan bu tikel tasarıma karşı alternatif bir düşünüşün imkânını sınırlandırmaktadır. Burada devletin varlığından ziyade bu tikel uluslararası ve küresel oluşumun kendisi sorgulanmakta böylelikle de modern devletin olumsuzluğunun ortaya konularak alternatif bir dini-siyasal düşünce etrafında yeniden kavramsallaştırılabileceğinin imkânı aranmaktadır. Liberal İslam düşünürleri bu imkânın varlığını yok sayarak modern devletin mevcut tikel uluslararası ve küresel tasarımlarını verili ve zorunluluk olarak kabul ederek İslam ve devlet arasındaki ilişkiyi bu çerçeveden ele almaktadırlar. Bu modern uluslararası tasarımlar, "egemen devletlerin stratejik ve pragmatik etkileşimlerini gerçekleştirdikleri bir gereklilik

alanının ötesinde bireysel (modern özerk özne) ve kolektif (egemen-devletin) özneliğin (*agency*) mümkün tarihi-toplumsal ve etik koşullarını ifade eder” (Ağcan, 2013, ss. 5–6). Sabet’in iddia ettiği gibi modern devlet kavramının ve bu nispeten yeni yapıyı rakip bir bilinç ve söylem olarak yansıtmaya yarayan onun normatif çağrışımlarının yapı sökümünü gerektirir (Sabet, 2008, s. 133). Bununla birlikte, devletin olumsuzluğu, onu bir tahakküm yapısı olarak yapı sökümüne uğratmamıza ve bir yandan da İslam ile modern devlet ve uluslararası küresel sistem arasındaki altda yatan gerginlik kaynaklarını algılamamıza izin vermektedir (Sabet, 2008, ss. 133–134). Sabet’in Derrida’dan yaptığı bir alıntıya göre, “bu durum aksiyolojik ve mantıksal karşıtların şiddetli kontrol hiyerarşisini (örneğin, karasal/karasal olmayan, ileri/geri, eşitlik/eşitsizlik) ortaya çıkarmaya yardımcı olur” (Sabet, 2008, s. 134).

Ağcan’ın da tasvir ettiği gibi, modern devlet belirli normatif ilkeler tarafından temellendirilmektedir (Ağcan, 2012, s. 32). Günümüzde *modern devlet* hem teori hem de ulus-devlet bağlamında normatif çağrışımlarıyla kurucu yapılar olarak tahayyül edilmektedir. Liberal İslam düşünürleri modern devletin normatif çağrışımlarını dikkate almaksızın tasavvur ettikleri düzende devleti kurucu yapılar olarak onaylamaktadırlar. Sabet’in belirttiği gibi, devlet ortak bir Batı medeniyet matrisinin ürünüdür. Bu bağlamda “devlet”, tarihsel ve politik süreçlerle inşa edilen ve yeniden oluşturulan tikel/belirli bir öz-imgeyi yansıtmaktadır (Sabet, 2008, s. 135). Bir başka şekilde ifade edilecek olursa “modern uluslararası fikrini tanımlayan egemen devlet ve egemen devletler düzeni; verili, değişmez, tarih-ötesi ve sosyallik-dışı bir olgu değil, belirli normatif-etik varsayımlar üzerinden intersübjektif bir şekilde sosyal olarak inşa edilmiş tarihi-toplumsal bir gerçekliğe işaret eder” (Ağcan, 2013, s. 5). Sonuç olarak, “kendi içinde çelişki ve gerilimleri barındıran egemen devlet ve egemen devletlerden oluşan uluslararası düzen bir yandan sosyal denetimin artmasına ve siyasal tektipleşmeye diğer yandan da her türlü dışlamaya ve kimlik iddiasına karşı dirence ve eleştirel duruşa neden olmaktadır” (Ağcan, 2013, s. 21). Ayrıca, modern devlet içinde uygulanan bu demokratik ilkeler -bu unsurları içine alan yapı- bu sistemik eşitsizliğin yapısını düzeltmeye katkıda bulunmayacaktır (Sabet, 2008, s. 141). Sonuç olarak, liberal İslam düşünürleri doğru dinin ve dini özelliklerin sınırlarının belirlenmesinde modern devlete ve ona eşlik eden yapılara izin vermekle kalmayıp modern devlet tasarımının içinde yer aldığı küresel yapıları da onaylamaktadırlar. Bu durum Müslümanların siyasal ufkunun mevcut küresel ve ulusal yapılarla sınırlanmasına yol açarak alternatif bir siyasal düşüncüyü engellemektedir.

3. Modern Devlete İçkin Bileşenlerin Değerlendirilmesi

3.1. Demokratik Söylemin Sınırları

Liberal İslam düşünürleri, günümüzde mevcut şartlar içinde demokrasiyi en iyi yönetim biçimi olarak onaylamaktadırlar. Liberal İslam düşünürleri tarafından Batılı hegemonik sistemin siyasal ve ideolojik tezahürü olan liberal demokrasinin kabulü birtakım soru(n)lara yol açmaktadır. Sabet’in belirttiği gibi İslami-Batılı söylem belirli bir güç oluşumu çerçevesinde gerçekleştiyse, liberal-demokratik değişken onun en güçlü kurucu uygulamasını temsil etmektedir. Demokratik söylem, temel olarak, dil teorisinde, söylenenin kendisinin edim olduğu, edimsel bir konuşma edimi olarak adlandırılan şeye işaret etmektedir (Sabet, 2008, ss. 162–163). Bu nedenle de liberal İslam düşünürleri demokratik söylemin kendisinin ne söylediğinden ziyade ne söylemediğini dikkate almak zorundadırlar. Demokrasi

kavramının ne söyleyip ne söylemediğine dair günümüzde birçok tartışma yaşanmaktadır. Liberal İslam yaklaşımı *seküler liberal demokrasi* modeline dayandığı için öncelikle demokrasi üzerine geliştirilmiş farklı yaklaşımları ele almamız gerekmektedir. Burada özellikle dikkat çekici olduğunu düşündüğüm *temsili demokrasi* modelini farklı şekillerde ele alan üç temel kavramsal yaklaşım bulunmaktadır. Bu üç yaklaşım *cemaatçil/komuniteryen (çokkültürlü) demokrasi, müzakereci demokrasi (deliberative democracy) ve agonistik çoğulculuğa dayalı radikal demokrasi* olarak ifade edilmektedir. Liberal İslam düşünürleri demokratik bir söylemi kabul ederken bu olumsuzluğu/farklılıkları yoksaymış olmaktadır. Bununla birlikte İslami bilgi sistemi ve demokrasi arasında hiyerarşik bir ilişki tesis etmektedirler. Bu hiyerarşik ilişki bağlamında kullanıldığında liberal demokrasi Batı dünyasının söylemsel tezahürleri yansıtmaktadır. Sabet'in belirttiği gibi bu söylem, Batı liberal demokrasisinin temel ilişkilerine ve yapılarına dayanan ve İslami bilgi sistemi ile olan etkileşimlerinde belirsiz bir biçimde değişmezliğini sürdürür (Sabet, 2008, s. 164). Sabet'in dikkat çektiği gibi seküler devlet, dini fikir düzeyine indirgemekte, bir başka deyişle insan bilincinin sekülerleşmesine kaçınılmaz biçimde katkı sağlamaktadır (Sabet, 2008, s. 165). Liberal demokratik söylemin gücünün büyük bir kısmı, kamu yaşamından dinin nihai çıkarılmasına yol açacak şekilde dini bilinci gevşetme kabiliyetinde yatmaktadır (Sabet, 2008, ss. 165–166). Liberal İslam düşünürlerinin söylemlerinin bir sonucu olarak liberal demokrasinin dini bilinci gevşetme girişimi, dinin ortadan kaldırılması için talepte bulunmadan ve herhangi bir aşamada dini bilinçle yüzleşmeden gerçekleşmektedir. Liberal demokrasi sekülerizm aracılığıyla böyle bir süreçte dini söylemlerin kamusal alana çıkmadan önce öznelerin dini bilinçlerini gevşeterek hem öznellikleri hem de dini şekillendirir veya ortadan kaldırır. Dolayısıyla, liberal demokrasi bağımsız bir yapı olarak değil, seküler bir *Weltanschauung* (dünya görüşü) ve tersine çevrilmesi gereken çok şiddetli hiyerarşinin kurucu maddesi olarak durmaktadır (Sabet, 2008, s. 166).

Liberal demokrasinin ontolojik kabullerinden/ilkelerinden biri olan bireysellik, rasyonalite ile birleşerek epistemolojik olarak hakikate veya gerçeğe tümevarımsal bir şekilde erişilebileceği tahayyülünü ortaya koymaktadır. Rasyonalite bu anlamıyla insan doğasını anlamada temel bir bilgi düzeni haline gelir. Davutoğlu'na göre, "bilginin sekülerleşmesi ise hakikatin parçalanışı bağlamından, aklın, diğerlerine, özellikle de vahye karşı epistemolojik kaynak olarak üstünlüğünü ilan etmesinden ibarettir" (Davutoğlu, 2018, s. 93). Bu rasyonalite anlayışı insanın kişisel çıkarlarını bilebileceği ve takip edebileceğine tasavvur etmektedir. Sabet'in belirttiği gibi İslami bir bakış açısına göre rasyonel bir insanın kendi çıkarlarını gözeteyeceği iddiası mutlaka metafiziksel bir gerçeği teşkil etmez (Sabet, 2008, s. 166). Bununla birlikte, akıl/rasyonalite iktidarın işleyişine dışsal değildir (Sayyid, 2017, s. 62). İnsanın rasyonalitesi, kurumsal ve yapısal oluşumlarla girdiği diyalektik bir sürecin bir tezahürüdür. Sabet'in ifade ettiği gibi İslami bir bakış açısına sahip bir insan özsel olarak kendi çıkarlarının ötesini görmek için gerekli niteliklerle donatılmıştır ve bu nedenle bu anlayışı yansıtan yapılar yaratmak için vahiyle yönlendirilir. Bu anlayış, insan özünün rasyonel olmayan boyutunun farkında olmayan rasyonelliğe yönelik/dair indirgemeci yaklaşıma karşı çıkmaktadır (Sabet, 2008, s. 166). İslam'ın demokrasi ile uyumlu olup olmadığı sorusu veya İslam'ın en iyi şekilde liberal demokraside tezahür edebileceği iddiası bir takım soru(n)lara yol açmaktadır. Sonuç olarak, demokratik söylem Müslümanların siyasal ufkunu sınırlandırarak Batı'da yaşanan olumsuz gelişmelerin merkeziliği ve evrenselliğinin kabulüne yol açan nihai söylem olarak işlev görmektedir.

3.2. Sekülerizm-Devletin Tarafsızlığının Sorgulanması

Liberal İslam düşünürleri tarafından devletin tarafsızlığı olarak sekülerizm yaklaşımını Müslüman çoğunluklu toplumlar için gerekli ve zorunlu bir önkoşul olarak savunulmaktadır. Mahmood'un da belirttiği gibi İslam dünyasında, demokrasinin varlığını sürdürebilmesini, siyasal bir doktrin ve siyasal bir etik olarak sekülerizmin kurumsallaşması konusuyla ilişkilendirmek farklı liberal ve sol düşünürler tarafından bir zorunluluk haline gelmiştir (Mahmood, 2006, s. 323). Bununla birlikte, demokrasinin İslam dünyasında yerleşebilmesi için dinin reforme edilerek sekülerleşmesi gerektiği savunulmaktadır. Dinin reforme edilerek sekülerleşmesi gerektiğine yönelik bu mevcut uzlaşımın ve söylemin altında yatan tikel sekülerizm anlayışı/kavrayışı üzerinde önemli bir şekilde durmak gerekmektedir (Mahmood, 2006, s. 323). Liberal İslam düşünürleri tarafından da kabul edilen bu kavrayış birtakım sorgulamalara neden olmaktadır. Sekülerizm tarihsel olarak değişen bir kategori olarak farklı bir kökene/kökenlere sahip olmasına rağmen bu tikel sekülerizm kavrayışının altında yatan varsayımları eleştirel bir şekilde ele almak gereklidir. Modern sekülerizm olgusunu açıklamaya yönelik girişimler sekülerizmin tarihsel olarak nasıl ortaya çıktığıyla ilgili çeşitli açıklamalar yapmaktadır. Mahmood'un doğru bir şekilde tespit ettiği gibi modern sekülerizm fenomeni dini hoşgörü etiği/doktrini ve vicdan özgürlüğüne sağlamak için ortaya çıkmıştır. Liberal sekülerizmi, sınırlama/kısıtlama ve özgürlük ilkeleri etrafında şekillenecek bir yönetim biçimi sağlamaya dayalı soruşturmalar ve tartışmalar olarak okumak mümkündür (Mahmood, 2006, s. 325). Günümüzde seküler liberal demokrasilerde dinin rolüne ilişkin farklı normatif düzenlemeler yapılmaktadır. Modern devlet düzenleyici işlevini yerine getirirken belirli bir dini konumu benimsemek zorunda kalmaktadır. Ayrıca her ne kadar sekülerizmin normatif iddialarının az olduğu öne sürülse de sekülerizm kamusal alanda dindarlığın yasaklanmasına/düzenlenmesine yönelik normatif öneriler sunmaktadır. Bu durum sekülerizmin dini çekişme ve çatışmaların sonlandırılması için en etkili siyasi çözüm olarak kabul edilmesinin bir sonucudur ve çoğunlukla sorgulanmamaktadır. Mahmood'un da vurguladığı gibi sekülerizm böylece dinin kamusal alandan çıkarılmasını değil; dinin alacağı formu, dinin onayladığı öznellikleri ve dinin yapabileceği epistemolojik iddiaları yeniden şekillendirir (Mahmood, 2006, s. 326). Sekülerizmin gerçekleşmesi için dini alanın devletin emirleri ve dini reform aracılığıyla dönüştürülmesi gerekmektedir. Ulus devletler *de facto* bir şekilde bir teolog olarak hareket ederek dini inanç ve pratikleri dini doktrinlere kayıtsız bir şekilde ele alarak bu pratikleri medeni hukuk kapsamında ele almaktadır (Mahmood, 2006, s. 326).

Mahmood, benzer şekilde sekülerizme normatif olan ikinci iddianın da (yani seküler bir siyasi etiğin, belirli bir dini geleneğin iddialarına karşı tarafsız olduğu) sorunsallaştırılması gerektiğini ifade etmiştir (Mahmood, 2006, s. 327). Sekülerizm, din ve devletin birbirinden ayrılması veya inanç özgürlüğünden ziyade seküler kültürün yetki verdiği öznelliklerin oluşturulmasıdır. Sekülerliğin önerdiği politik çözüm, farklılıkları ve çeşitliliği tolere etmede değil, bazı dini öznelliklerin liberal politik kurullarla uyumlu hale getirilmesi (şiddeti gerektiriyor olsa bile) için geri çekilmesinde yatmaktadır (Mahmood, 2006, s. 328). Sekülerizme içkin bu normatif güdü, öznellikleri geriye dönük olarak "dini açıdan tarafsız bir politik/siyasi etik" olarak adlandırılan bir siyasi yönetim modeline uygun olarak yeniden düzenleyen bir itici güçtür (Mahmood, 2006, s. 328). Liberal İslam düşünürleri tarafından savunulan sekülerizm anlayışı tarafsız bir siyasal etikten ziyade normatif sekülerizm aracılığıyla belirli dini öznelliklerin onaylandığı, izin verildiği ve dönüştürüldüğü bir süreci yansıtmaktadır. Liberal İslam

yaklaşımında sekülerizm, ulus-devlet bağlamında dinden siyaseti bağımsız kılmaktan ziyade dinin veya dini öznelliklerin sınırlarını belirleyen denetleyici ve disipline edici bir süreci yansıtmaktadır.

Liberal İslam düşünürleri sekülerizmin normatif boyutunun yanında din ve devletin ayrılmasını savunarak devletin nötrlüğü ve çifte hoşgörü konusunda argümanlar öne sürmüşlerdir. Devletin nötrlüğüne dayalı argümanlar liberal teoride devletin neden nötr olması gerektiği konusunda üç şekilde ifade edilmektedir. Taşgetiren'in belirttiği gibi, liberal teoride devletin nötrlüğü devletin amaçlarında, gerekçelerinde ve etkilerinde nötr olup olmamaları dayanmaktadır (Taşgetiren, 2017, ss. 110–111). Bu kapsamda liberal İslam düşünürleri devletin amaçları kapsamında anayasanın bir dünya görüşü olarak dine dayalı bir resmi görüş olarak kabul edilmesine itiraz etmektedir. Bununla birlikte, liberal İslam düşünürleri yasa yapımında dine başvurulmasının yalnızca kamusal akıl çerçevesinde gerçekleştirilebileceği düşüncesiyle devletin gerekçelerinde nötr olması gerektiği savunmaktadır. Liberal İslam düşünürleri devletin politikalarında ve tercihlerinde herhangi bir dünya görüşüne mensup insanlara yönelik farklı etkilerde bulunulmaması gerektiği düşünerek devletin nötrlüğünü savunmaktadır. Liberal İslam düşünürlerinin bu gerekçelerle devletin nötrlüğünü savunmaları nötrlüğün nasıl temellendirileceği sorusunu gündeme getirmektedir. Liberal İslam düşünürleri liberal siyaset teorisine dayanarak bu temellendirmeleri gerçekleştirdiği için öncelikle liberal siyaset teorisinin devletin nötrlüğü nasıl temellendirildiğini ortaya koymak önemlidir. İlk olarak, liberal düşüncede devletin nötrlüğünün liberal idealler çerçevesi içinde gerekçelendirilmesi gerektiği ileri sürülmüştür. İkinci olarak, devletin nötrlüğünü temellendirmek için epistemolojik argümanlar öne sürülmektedir. Son olarak, devletin nötrlüğü siyasal istikrar ve toplumsal barış gibi pragmatik gerekçelendirmelerle temellendirilmektedir (Taşgetiren, 2017, ss. 111–112). Liberal İslam düşünürleri devletin nötrlüğünü temellendirmek için liberal ideallere başvurmaktadır. Bununla birlikte, liberal İslam düşünürleri epistemolojik olarak yorumların çoğulluğunu kabul ederek bu çoğulluğun varlığının onaylanması için devletin nötrlüğünü savunmaktadırlar. Son olarak, liberal İslam düşünürleri devletin İslam'ı resmi din olarak kabul etmesinin birtakım sorunlara yol açacağı şeklinde pragmatik gerekçeler ileri sürmüşlerdir. Devletin nötrlüğünün temellendirilmesinde kullanılan argümanlar, liberal nötrlük fikrinin zorunluluğu konusunda birtakım sorunlara yol açmaktadır. İlk olarak, nötrlük düşüncesinin nötr bir şekilde temellendirilmesi gerekmektedir (Larmore, 2003, ss. 47–60). Taşgetiren'in açıkladığı gibi, "devletin nötrlüğünün temellendirilmesinde liberal ideallere başvurulması temellendirmeyi geçersiz kılmaktadır" (Taşgetiren, 2017, s. 111). İkinci olarak, devletin nötrlüğünü temellendirmek için öne sürülen epistemolojik argüman iki soruna neden olmaktadır. İlki, "nötrlüğün epistemolojik temellendirmesi, insanlar arasında hakikatin ne olduğuna ilişkin tartışmaların üst bir akla referansla çözülemeyeceğini, insanlar arasındaki görüş farklılıklarının onların kişisel çıkarlarına atfedilemeyeceğini ve bu anlamda var olan dünya görüşleri farklılaşmasının makul bir farklılaşma olduğu kabulüne dayanır" (Taşgetiren, 2017, s. 111). Fakat böyle bir gerekçelendirme görüş farklılıklarının çıkara dayanmadığı varsayımı nedeniyle kendi temellerini çürütmektedir. Son olarak, devletin nötrlüğünün temellendirebilmesinde öne sürülen pragmatik gerekçelerin aynı zamanda devletin nötrlüğünün sorgulanmasında kullanılabilmesi nedeniyle aslında bu temellendirmenin de bir temellendirmeden yoksun olduğu savunulabilir.

Devletin nötrlüğünün temellendirilmesinde yaşanan sorunlarının yanında nötrlüğün imkânı konusunda bazı istisnalar yapılmaktadır. Taşgetiren'in ortaya koyduğu gibi iki istisna bulunmaktadır.

Öncelikle, “nötrlük literatüründe liberal devletin liberal olmayanlara karşı nötr olması gerekmediği ifade edilmekte ve bu dışlamanın nötrlüğü ihlal etmeyeceği savunulmaktadır” (Taşgetiren, 2017, ss. 114–115). İkinci istisna, “devletin politikalarının, insanların hayat tarzları üzerindeki etkilerinin nötr olmamasına rağmen, nötrlüğün devletin amaçlarında ve gerekçelerinde mümkün olabileceği iddiasıdır” (Taşgetiren, 2017, s. 117). Liberal İslam düşünürleri devletin nötrlüğünün imkânı konusunda yapılan bu iki istisnanın ilkinde kamusal alana girişte makul vatandaşlara verilen ayrıcalıkla ve liberal değerleri benimsemeyenlere yönelik dışlamayla ikincisine devletin liberal olmayan hayat tarzları üzerindeki etkisiyle istisna oluşturmaktadır. Liberal İslam düşünürleri nötrlük konusunda istisnalar yaparak nötrlüğün imkânı açısından sorunlara yol açmaktadır. Bu istisnalar nötrlük açısından savunulamamakla birlikte birtakım dışlamalara neden olmakta ve bu dışlamaların üzerinin örtülmesiyle sonuçlanmaktadır. Taşgetiren’in vurguladığı gibi “bu çerçevede, burada yapılan sorgulama nötr olduğu iddia edilen devletin, uygulamalarında aksi yönde etkilere sebep olduğunu ortaya koymaktadır ki, bu da liberalizmin sınırlarının anlaşılmasına katkıda bulunur” (Taşgetiren, 2017, s. 119). Bununla birlikte, liberal devletin amaçlarında nötr olması gerektiği düşüncesi liberal İslam düşünürleri tarafından savunulmaktadır. Liberal devletin amaçlarında nötr olabilmesi için ortaya konulan siyasal liberalizm olarak adlandırılan siyasi doktrin liberalizmin genel bir hayat felsefesi olmaktan çıkarılarak devlet kurumlarının nasıl yapılandırılacağına işaret etmektedir (Taşgetiren, 2017, s. 120). Taşgetiren, siyasal liberalizmin değer çoğulculuğuyla karakterize edilen bir dünyada liberalizmin meşruiyet sorununu aşmadığını belirtmiştir (Taşgetiren, 2017, s. 121). Siyasal liberalizm, bir takım yapılandırılmaları indirgenmiş olsa bile “liberalizm çoğulculuğun dönüştürülmesini ve kendi değerlerine göre yeniden tasarlanmasını gerektiriyordu” (Taşgetiren, 2017, s. 124).

Sonuç olarak, liberal İslam düşünürleri devletin nötrlüğünü savundukları için liberal teoride nötrlük idealinin gerekçelendirilmesinde yapılan istisnalar, sınırlılıklar ve dışlamalar konusunda kafa yormadıkları görülmektedir. Liberal nötrlüğün savunulmasında yapılan bu istisnalar nötrlük idealinin daha sağlam bir zeminde tartışılmasını zorunlu kılmaktadır (Taşgetiren, 2017, s. 134). Aksi takdirde, liberal nötrlükte yapılan istisnalar, sınırlılıklar ve dışlamaların varlığı, bu idealin Müslüman toplumlarda savunulması ve uygulanması konusunda soru(n)lara neden olacaktır. Liberal İslam düşünürleri, nötrlük idealini kabul ederek liberalizmin egemen söylemi tarafından üstü örtülen bu idealin altında yatan sorunları zımnen kabul etmektedir. Buna ek olarak liberal İslam düşünürleri sınırlarını açığa çıkardığımız liberalizmin bu egemen söyleminin evrenselliğini kabul ederek farklı alternatiflerin varlığını göz ardı etmektedir.

3.3. Normatif Düzenlemelerin Sınırları: Anayasacılık ve Evrensel İnsan Hakları

Liberal İslam düşünürleri, anayasacılık ve evrensel insan hakları düşüncesini liberal demokrasinin *sine qua non* normatif düzenlemeleri olarak görmektedirler. Bu iki düzenlemeye yönelik olarak birtakım eleştiriler getirmek mümkündür. İlk olarak, siyasallık ve normatifik ilişkisi açısından normatifliğin siyasal olana önceliği iddiası sorunsallaştırılabilir. Daha önce de belirttiğimiz gibi siyasal olan ve siyaset arasındaki ayırım siyasal olanın önceliğine dayanmaktadır. Siyaset, toplumsalın kurulması ve siyasal olanın ehlileştirilmesi için zorunlu ve gereklidir. Anayasacılık, evrensel insan hakları gibi normatif düzenlemeler siyasal olan ve siyaset ayırımında siyasal olanın siyasete indirgenmesine ve siyasal olanın

önceliğinin reddine neden olmaktadır. Liberal İslam düşünürleri normatif düzenlemeleri siyasal olanın imkânı olarak kabul ederek siyasal olanı siyasete indirgemekte ve siyasal olanın sınırlarını çizmektedir. Siyasal olanın siyasete indirgenmesi bu normatif düzenlemelerin ve söylemlerin arkasında yatan güç ilişkilerinin örtülmesine ve bu düzenlemelerin olumsuzluğunun göz ardı edilmesine neden olmaktadır.

İkinci olarak, siyasal görüşlerin kamusal akla başvurulmadan önce anayasada belirtilen siyasal ilkelere uyması gerektiği düşüncesi birtakım sorunlara yol açmaktadır. Siyasal liberalizmin, kamusal akıl yürütmenin anayasada belirtilen ilkelere göre yapılmasının kabulü içerikten ziyade şekle ilişkin problemler ortaya çıkarmaktadır. Anayasalarda ifadesini bulan bu değerler belirli bir tarihsel süreç içerisinde ortaya çıkmış, belirli bir toplum tarafından deneyerek kabul edilmiş siyasal ilke ve esaslardır. Asad'ın belirttiği gibi seküler anayasal söylemde kullanılan "kavramların kolaylaştırdığı ve örgütlediği pratikler, içinde gerçekleştikleri tarihsel formasyonlara göre farklılık gösterirler" (Asad, 2016, s. 228). Bu tarihsel ve toplumsal bağlamın göz ardı edilmesi, anayasaların değer bağımsız olduğu iddialarını kuvvetlendirmekte ve farklı toplumlarda genellikle çatışma kaynağı olan anayasaların bu yönünü ıskalamaktadır. Bu durum ise kamusal akıl yürütme çerçevesinde asıl tartışılması gereken konuların/değerlerin siyasal ilke ve esaslar adıyla önceden belirlenmesi ve kabul edilmesine yol açmaktadır. Ayrıca, bir değerın siyasal olabilmesi için toplumsal alanda kamusal müzakereyle belirlenmesi gerektiği iddia edilse bile anayasa aracılığıyla bu değerlerin kamusal olarak belirlendiği ve biçimlendirildiğini görülmektedir. Müslüman toplumlarda bilindiği gibi seküler anayasalar siyasi seçkinler tarafından kamusal alanın sınırlandırılmasında araçsal olarak kullanılmaktadır. Liberal İslam düşünürleri Müslüman toplumlarda seküler anayasaların siyasi seçkinler tarafından kötüye kullanılmasının engellenmesi konusunda herhangi bir düşünce ortaya koymamışlardır. Bu tür bir sorunun varlığı Müslüman toplumlarda seküler anayasanın mevcudiyetinden çok anayasanın kullanımı konusunda düşünülmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Üçüncü olarak, modern devlet tarafından dini alanın seküler anayasa dolayısıyla düzenlenmesi nedeniyle seküler bir anayasanın varlığının, din ve devlet arasındaki ayrımı garanti etmeyeceğine yönelik eleştiriler geliştirilmiştir. Liberal İslam düşünürlerince her ne kadar seküler anayasalar aracılığıyla din ve devletin birbirinden ayrılabilmesi iddia edilse bile bu iddiaların sorgulanması gerekir. Asad'ın açıkladığı gibi seküler anayasalar tarafından ortaya konulan din ve devlet ayrılığı modern devletin seküler yaşamın yeniden-üretimi için din alanını sürekli olarak yeniden tanımlaması nedeniyle sorunlu hale gelmektedir (Asad, 2016, s. 239). Seküler bir anayasanın varlığı din ve devlet arasındaki ayrımı garanti altına alamadığı gibi dini alanın seküler anayasa dolayısıyla modern devlet tarafından düzenlenmesine yol açmaktadır. Bu nedenle, liberal İslam düşünürleri seküler bir anayasanın varlığından ziyade modern devletin seküler anayasanın dolayısıyla dini alanın düzenlenmesinin nasıl engellenebileceğine düşünmek zorundadır. Aksi takdirde, modern devletin seküler bir anayasa dolayısıyla dinin alacağı şeklin nasıl olması gerektiği konusunda karar verebilmesinin önüne açmaktadırlar.

Son olarak, evrensel insan hakları söylemine/argümanına yönelik bir dizi eleştiri getirmek mümkündür. Evrensel insan hakları söylemi batı toplumlarında bireysel failiğin ve özgürlüğün geliştirilmesinde önemli bir rol oynadığı iddia edilerek savunulmaktadır. Liberal İslam düşünürleri

evrensel insan haklarına atfedilen bu değerler nedeniyle Müslüman toplumlarda bu hakların uygulanmasını istemektedirler. Bununla birlikte, son zamanlarda Müslüman toplumlar arasında insan haklarına yönelik birtakım şüpheler ortaya çıkmıştır. İnsan haklarının içeriği ile kullanımı arasındaki farklılık, bir tür ideolojiyi ve insan haklarının ara yüzünde yükselen bir güç söylemini yansıtmaktadır. Calder'in dile getirdiği gibi şiddetli bir şekilde reddetmesine ve evrensellik iddiasına rağmen insan hakları konusundaki konuşmaların çoğu aslında ve pratikte "basitçe" bu haklara sahip olan insan anlayışına dayanmaktadır (Calder, 2002, s. 19). Asad, insan haklarının özerk öznesi olan bireyin siyasi bir öğretisi olarak sekülerizmin bir boyutuna işaret ettiğini belirtmektedir (Asad, 2016, s. 151). Bu insan hakları söyleminin altında yatan "insan" fikri temel bir varsayıma dayanmaktadır. Özerk özne fikri birey olarak bir devletin ulusunun vatandaşından ziyade "insan" olmaya vurgulamaktadır. İnsan hakları söyleminin altında yatan bu soyut "insan" fikri ulus-devlete bağlı olmadan bir anlam ifade etmemektedir. İnsan haklarının bu şekilde kullanımı ideolojik bir önyargının tezahürü olarak meşrulaştırıcı ve gayri meşrulaştırıcı bir etkiye sahip olmaktadır (Sabet, 2008, s. 205). Bu ideolojik önyargı İslam'ın yanında bazı Müslümanları insan hakları karşıtı kategoriye indirgeyerek gayri meşrulaştırmasına neden olmaktadır. İnsan haklarını bu şekilde kullanımı Müslüman toplumlarda iyi ve kötü dikotomisine yol açarak İslam'ın gayri meşrulaştırılmasının yanında Müslümanların kategoriler aracılığıyla bölünerek ılımlı ve aşırı olarak adlandırılmasının sunucunda politik tercihler ve stratejik çıkarlar açısından kullanılmasına yol açmaktadır. Bununla birlikte, insan haklarına yönelik karşıt veya destekleyici bir tutum ideolojik olarak belirlenerek insanı müdahalenin gerekçesi olarak kullanılmaktadır. Liberal İslam düşünürlerinin iddia ettiği gibi insan haklarının evrenselliği meselesi yukarıda belirttiğimiz gibi sorunlu hale gelmektedir. İnsan hakları bu noktada ideolojik kullanımının yanında güç söylemi olarak disipline edici normların ve buna eşlik eden yapıların ve kurumların inşasına yol açarak Müslüman toplumlarda dönüştürücü bir etkiye sahip olmaktadır.

3.4. Demokratik Vatandaşlık ve Kamusal Alanın/Akılın Sınırları

Liberal İslam düşünürleri modern devlete dayalı aidiyet biçimi olan vatandaşlığı sorgulamadan kabul etmektedirler. Bu durum farklı kimliklere bağlılığa dayalı din, kültür, sosyal, etnik vb. aidiyet biçimleri ile vatandaşlığa dayalı aidiyet biçimi arasında gerilimlere yol açmaktadır. Tüm aidiyet biçimlerinin veya kimliklerin vatandaşlık aracılığıyla silinmesi sekülerizm dolayısıyla gerçekleştirilmektedir. Sekülerizm dolayısıyla devletin aşkınlığının ortaya konulması kimliklerin silinmesinin yanında bu kimliklerin vatandaşlık bağlamında disipline edilmesine de yol açmaktadır. Bu nedenle, liberal İslam düşünürleri devletin aşkınlığını amaçlayan ve bu niteliğiyle Müslüman öznellikleri şekillendiren ve disipline eden bu vatandaşlık anlayışını yeniden ele almak zorundadır. Vatandaşlık her ne kadar değer bağımsız olarak iddia edilse de birtakım değerlendirmelere tabidir. Liberal düşüncenin demokratik vatandaşlık anlayışı birey ve yaşamına dair belirli değerlendirmeler öne sürmektedir. Bu düşünceyi destekleyen liberal İslam düşünürleri de bireyin özerkliğine ve eşitliğine vurgu yapmaktadırlar. Liberal devlet, ırk, cinsiyet, doğum, statü ve eğitime vb. dayalı ayrımları bunların siyasetle alakasız olduğunu iddia ederek ortadan kaldırmaktadır. Bu durum Üstel'in belirttiği gibi "yalnızca siyasal alanın değil, ama aynı zamanda kamusal alanın da biçimsel 'eşit temsil'in toplumdaki her türden eşitsizlikleri kamufle ettiği alanlar haline gelmektedir" (Üstel, 1999, s. 83). Asad'ın ileri sürdüğü gibi "sorun kamusal alanın zorunlu olarak (sadece olumsal olarak değil) iktidar tarafından

oluşturulan bir uzam olmasıdır. Bu alana giren herkes, iktidarın insanları ve şeyleri düzenlediğini, birilerinin diğerlerinin hüsnüniyetine bağlı olduğunu kabul etmelidir” (Asad, 2016, ss. 219–220). Siyasal faaliyetin özelleştirmesi kamusal alana girişteki sınırlamaların ve eşitsizliklerin ortaya konulması açısından önemlidir.

Kamusal alana girişte yaşanan sınırlamaların ve eşitsizliklerin yanında kamusal alana girdikten sonra da yaşanan sınırlamalar bulunmaktadır. Liberal İslam düşünürleri kamusal alan düşüncesini savunmaktadırlar. Köroğlu'nun belirttiği gibi; “kamusal alan, kamusal bir topluluğun, rasyonel ve eleştirel bir akıl yürütme tarzı ile toplumu ilgilendiren konuları tartıştığı, bütün katılımcıların, ikna olarak karşılıklı bir konsensüse vardıkları, toplum ve devlet arası aracı bir kurumdur” (Köroğlu, 2014, s. 1487). Kamusal alanın en önemli özelliği kamusal aklın ortak bir noktada buluşması ve farklılıkları dışarıda bırakmasıdır. Kamusal alanın ortak iyilere dayalı olarak temellendirilmesi farklı değerlerin dışarıda bırakılması nedeniyle bu durum yeni değerlerin üretilmesini engelleyecektir (Miş, 2007, s. 128). Burada önemli olan diğer mesele, kamusal akıl siyasal alana tekabül ederken, kamusal olmayan akıl toplumsal alana tekabül etmektedir. Bu durumda siyasi olanın çerçevesi çizilirken hangi tür söylemlerin kamusal alana gireceği sınırlandırılmaktadır. Kaya'nın vurguladığı gibi “siyasal sosyal ayrımı sorunludur, siyasal olan tüm toplumsal ilişkilere içkindir” (Kaya, 2017, s. 118). Liberal İslam düşünürleri kamusal olmayan aklın toplumsal alanla ilgili olduğunu örtük bir şekilde kabul ederek siyasal olan ve sosyal ayrımını onaylamaktadırlar. Bu durum toplumsal akıl yürütmeler ve kamusal veya siyasal akıl yürütmeler arasında bir ayrıma işaret ederken kamusal akıl yürütme vatandaşlık ödevi olarak kabul edilmektedir. Toplumsal akıl yürütme tarafların kendi doğruları ve iyilerinden hareketle gerçekleşmektedir. Miş'in belirttiği gibi “işte burada sınırları tam olarak çizilmemiş ve birbirini nasıl etkileyeceği ile ilgili geniş olarak düşünülmemiş bir alanla karşı karşıya olduğumuz gerçeği ortaya çıkar” (Miş, 2007, s. 129). Kamusal alan ve kamusal aklın varlığı toplumsal ve siyasal olan arasındaki ayrımı kabul ederken bu ayrımın nasıl gerçekleştirileceği konusunda net bir çerçeve sun(a)mamaktadır. Siyasal olan ve sosyal ayrımı kabul edilmiş olsa bile bu ayrımın sınırlarının nasıl çizileceği bir sorun olarak kalmaktadır. Bu durum ise siyasal olan ile sosyal arasında bir ayrımın yapılmasının mümkün olup olmadığı sorusunun gündeme getirmektedir. Bununla birlikte, kamusal alanda dinin konumu kamusal akıl yürütmenin sınırlandırmaları nedeniyle doğru ve iyi açısından toplumsal akıl yürütmenin konusu olabilmektedir. Bu durum dinin rolünün sınırlandırılmasının yanında dinin dönüştürülmesine neden olmaktadır. Bu iki süreç, siyasallığın çerçevesinin kamusal alanla sınırlandırılması nedeniyle dinin rolünün belirlenmesine ve nihayet liberalizmin kapsamlı bir doktrin olarak işlenmesine yol açmaktadır. Sonuç olarak, demokratik vatandaşlık ve kamusal akıl aracılığıyla dinsel farklılıkların sınırlandırılması ve dönüştürülmesi liberalizmin kapsamlı bir doktrin olarak işlenmesine yol açmaktadır. Buna ek olarak, liberalizm kapsamlı bir doktrin olarak dinsel farklılıkları uyumlulaştırmaya çalışması ise çatışmanın veya siyasal olanın yüzeye çıkmasına zemin hazırlamaktadır. Çünkü kamusal aklın mutlak doğrular üzerinde uzlaşılabilirliği yorumu “yeni kutsal bir alanın üretilmesini de beraberinde getirmektedir” (Miş, 2007, s. 134). Böylelikle, “bir anlamda seküler bir din inşa edilmekte, bunun kutsal ve yorumlanması/tefsir edilmesi gereken metni de anayasa olmaktadır” (Miş, 2007, s. 134). Bu durum devletin din karşısında konumlanmasına yol açarak tarafsızlığını yitirmesine neden olmaktadır.

Böylelikle kamusal aklın inşası, demokrasi ve sekülerizmin ön şartı olarak belirlenmektedir. Bu durum siyasal olanın değil siyasetin öncelenmesine yol açarak liberalizmin kapsamlı bir doktrin olarak işlenmesine yol açmaktadır. Köroğlu'nun açıkladığı gibi kamusal alanın sekülerliğinin üç boyutu bulunmaktadır. Öncelikle kamusal alana dâhil olacak öznelerin belirli niteliklere sahip seküler bireyler olmaları gerekmektedir. Rasyonel akla sahip bu öznelerin aydınlanma ideallerini kabul ederek hayatlarını dine ve metafizik ilkelere değil akıl ve bilime göre tanzim etmesi beklenmektedir. İkincisi, kamusal alanda tartışılacak konular seküler olmalıdır. Akıl ve bilim çerçevesinde kanıtlanamayacak dini gerçekler kamusal alandaki tartışmaların konusunu oluşturamaz. Üçüncüsü, kamusal alanda yürütülecek tartışmalarda akıl yürütme ve müzakere biçimlerinin seküler olması gerekir (Köroğlu, 2014, s. 1499). Kamusal alan, sayıca fazla olanın veya daha fazla söz söyleyenin müzakereyi kazandığını bir forum değildir. Rasyonel akıl yürütme sonucunda muhatapların birbirlerini ikna ederek konsensüse ulaşacağı varsayılan bir alandır. Dini hakikatlerin niteliği nedeniyle herhangi bir eleştirel akıl yürütmeye ve konsensüse açık olmaması kamusal alanın zorunlu olarak seküler olmasına neden olmaktadır (Köroğlu, 2014, s. 1499). Liberal İslam düşünürlerin savunduğu modern kamusal alanın en belirleyici niteliği rasyonel ve seküler bir alan olmasıdır. Modern iktidarın meşruiyet kaynağı kamusal alana tercüme edilerek seküler ve rasyonel gerekçelendirmeler bu meşruiyetin temel dayanağı olmaktadır. Siyasal iktidara dışsal olarak konumlandırılan ve iktidar için bir denetim ve kılavuz alanı olarak işleyen kamusal alanda rasyonel/kamusal akıldan ortaya çıkan söylemin meşruiyeti kabul edilmektedir. Bu nedenle kamusal alanda rasyonel/kamusal aklın dışındaki hiçbir gerekçelendirme kabul edilemez. Kamusal alana içkin bu sekülerlik kavrayışı toplumu temellendiren veya bir arada tutan her türlü aşkın düşünceyi reddetmektedir. Kamusal alan, her ne kadar dinsel ve seküler bütün gruplara açık olmasına rağmen bu durum kamusal alanın sınırsız olduğunu ima etmemektedir. Bütün toplumsal seküler ve dini gruplar belli şartları kabul ederek ve yerine getirerek kamusal alana katılabilmektedir. Bu nedenle, dini gruplar taleplerini kamusal dile tercüme etme veya gerekçelerinin nötr olması zorunluluğu/yükümlülüğü altındadır. Bu durumda gerekçelerinin nötr olma zorunluluğundan ziyade nötrlüğün imkânı önemli bir sorun oluşturmaktadır. Liberal düşünürlerin gerekçelerin nötrlüğünün imkânını ispatlamaya yönelik iki girişimi söz konusudur (Taşgetiren, 2017, s. 125). Taşgetiren'in açıkladığı gibi; "Bunlardan birincisi, Rawls örneğinde gördüğümüz gibi kamusal alandaki tartışmaları yönlendirmesi gereken normların ya da gerekçelerin anayasal demokrasilerin siyasi kültüründe mündemiç olan prensiplerden elde edildiğini söylemektir" (Taşgetiren, 2017, s. 125).

Liberal İslam düşünürleri Müslüman toplumlarda kamusal akli savunurken gerekçelerin nötr olabilmesi için kültürün dönüşümüne onay verdiklerinin farkında olmalıydılar. Gerekçelerde nötr olabilmenin imkânı Müslüman toplumlarda siyasi kültürü dönüştürmenin zorluğu yanında siyasal liberalizmin nötrlüğü veya kapsamlılığı konusunda sorunlara yol açmaktadır. Taşgetiren'in dikkat çektiği gibi; "Liberal siyaset teorisyenlerinin gerekçelerin nötrlüğünün mümkün olduğunu ispat ederken başvurdukları bir diğer yöntem de bütün dünya görüşlerinin kabul ettiği "ortak iyiler" (primary goods) kanun yapan devletin, nötrlüğü ihlal etmeyeceği iddiasına dayanmaktadır" (Taşgetiren, 2017, ss. 125–126). Liberal düşüncede özgürlükler, zenginlik, fırsatlar ve haklar vb. kavramlar ortak iyiler başlığı altında ele alınmaktadır. Liberal İslam düşünürleri benzer şekilde bu "ortak iyiler" başlığı altındaki kavramlara atıfta bulunmaktadırlar. Müslüman toplumlarda bu "ortak iyiler" olarak kabul edilen

prensiplerin uygulanması birtakım sorulara yol açmaktadır. İlk olarak, “ortak iyiler”in evrenselliği konusunda liberal ve liberal olmayanlar arasında tartışmalar bulunmasına (Taşgetiren, 2017, s. 126) rağmen ortak iyilerin bir ideal olarak uygulanabilmesi için liberal olmayanların köklü bir şekilde dönüştürülmesi gerektirmektedir (Taşgetiren, 2017, s. 128). Müslüman toplumlarda “ortak iyiler”e başvurulması köklü dönüşümlerinin yaşanmasının yanında toplumsal ve siyasal alanda çatışma ve istikrarsızlığın yaşanmasına neden olacaktır. İkinci olarak, nötr ve üzerinde uzlaşmış bir sosyal adalet teorisi olmadığı için ortak iyilerin devletler tarafından uygulanması konusunda bir uzlaşma bulunmamaktadır (Taşgetiren, 2017, s. 128). İslam düşüncesinde farklı sosyal adalet teorileri bulunduğu için liberal İslam düşünürlerinin “ortak iyilere” başvurusu Müslüman toplumlarda bu tercihin sorgulanmasına yol açarak kabul edilmesinde zorluklara neden olacaktır. Üçüncü olarak, insanların tamamının ortak iyilere aynı önemi vermedikleri için bu durum nötrlüğün ihlal edilmesine neden olacaktır (Taşgetiren, 2017, s. 129). Herhangi bir toplumda bile ortak iyilere aynı önem verilmezken Müslüman toplumlarda böyle bir tutum beklemek nötrlüğün ihlaline yol açmaktadır.

Sonuç olarak, liberalizmin gerekçelerin nötrlüğünü siyasal kültürün içindeki prensipler ve “ortak iyiler” ile temellendirilmesi ve liberal İslam düşünürlerinin de bu temellendirilmeyi kabul etmesi birtakım sorunlara yol açmaktadır. İlk olarak, gerekçelerin nötrlüğünü siyasi kültüre mündemiç prensiplerle savunmak kültürel göreliliği savunmanın yanında Müslüman toplumların bu prensiplere göre kültürlerini dönüştürmeleri gerektiği sonucuna yol açmaktadır. Bu dönüşümün gerekliliği gerekçelerin nötrlüğü iddiasını güçleştirmektedir. İkinci olarak, nötrlüğün ortak iyiler kavramı üzerinden temellendirilmesi liberal olan ve olmayanlar arasında uzlaşmış ortak iyilerin bulunmaması, ortak iyilere verilen farklı öncelik sırası ve ortak iyilerin nasıl dağıtılacağına ilişkin bir uzlaşmanın bulunmaması nedeniyle sınırlamalara tabidir. Taşgetiren’in de saptadığı gibi “burada maksat ortak iyiler kavramının hiçbir toplumda kullanılmaması gerektiğini değil, ortak iyiler kavramına yaslanarak nötrlüğü savunmanın güçlüklerini göstermektir” (Taşgetiren, 2017, s. 129). Liberal İslam düşünürlerinin gerekçelerin nötrlüğünün imkânı yanında bunun sınırlarının farkında olmadıkları görülmektedir. Buna ek olarak, önerdikleri bu düşüncelerin sonuçları hakkında fikir sahibi olmadıkları ortaya çıkmaktadır.

Sonuç

Liberal İslam yaklaşımının imkanının, sınırlarının ve açmazlarının doğru bir şekilde değerlendirilebilmesi için çağdaş siyaset teorisinde farklı düşünürler tarafından geliştirilen siyasal olan ve siyaset arasındaki ayrım kullanılmıştır. Siyasal olan ve siyaset arasında yapılan ayrım, cari kurum ve uygulamaların olumsuzluğunu vurgulaması nedeniyle, bunların sorgulanması ve eleştirel bir şekilde değerlendirilmesinde önemli bir rol oynamıştır. Bu ayrım modern devletlerin varlığına dayalı uluslararası boyutun doğru bir şekilde ele alınabilmesinin yanında modern devlete içkin unsurların sorgulanmasını sağlamıştır. Liberal İslam yaklaşımı, Müslüman çoğunluklu ülkelerin sorunları için liberal söylemlerin ötesinde bir şey söylemektedir. Liberal İslam düşünürlerinin, modern devlet, seküler liberal demokrasi, vatandaşlık, anayasacılık ve insan hakları çerçevesinde geliştirdikleri siyasal düşünüşün imkânı bir yana bu düşünüşün yol açacağı sorunlara odaklanmadıkları görülmektedir. Ayrıca, bu sorunlara odaklanılmadan geliştirilen bu yaklaşımın kabulü alternatif bir düşünüşün imkanını ortadan kaldırmaktadır. Bu durum, İslam’ın cari kurum, kavram ve pratikler içinde

tüketilmesine yol açmaktadır. Aynı zamanda, liberal düşünce karşısında İslam siyaset düşüncesinin yapılandırılmasına ve koşullandırılmasına neden olmaktadır.

Etik Kurul İzni

Bu çalışma etik kurul izni gerektiren bir çalışma grubunda yer almamaktadır.

Destek ve Teşekkür Beyanı

Kıymetli tez danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Muhammed Ali AĞCAN'a katkılarından dolayı teşekkürlerimi sunarım.

Kaynakça

- Abdi, S. (2009). Islam and (political) liberalism: a note on an evolving debate in Indonesia. *Journal of Indonesian Islam*, 3(2), 370–389.
- Abshar-Abdalla, U. (2015). *Negara "agnostik."* IslamLib. <https://islamlib.com/politik/sekularisasi/negara-agnostik/>, Erişim Tarihi: 07.06.2021.
- Ağcan, M. A. (2012). Immanuel Kant ve uluslararası: egemen-devlet, kozmopolitan siyaset ve evrensellik/farklılık. *Uluslararası Hukuk ve Politika*, 8(32), 1-41.
- Ağcan, M. A. (2013). İnsanlık, sosyo-politik topluluk ve evrensellik/farklılık: Andrew Linklater, eleştirel kuram ve küresel siyaset. *Uluslararası İlişkiler*, 10(37), 3-35.
- Ali, M. (2005). The rise of the Liberal Islam Network (JIL) in contemporary Indonesia. *American Journal of Islamic Social Sciences*, 22(1), 1–27.
- Ali, M. (2012). *Southeast Asia, Islamic Liberalism*. Oxford Islamic Studies Online. http://www.oxfordislamicstudies.com/article/opr/t343/e0040?_hi=0&_pos=1, Erişim Tarihi: 13.07.2021.
- Ali Nurdin, A. (2005). Islam and state: a study of the Liberal Islamic Network in Indonesia, 1999-2004. *New Zealand Journal of Asian Studies*, 7(2), 20–39.
- An-Na'im, A. (2000). Shari'a and positive legislation: is an ıslamic state possible or viable? İçinde E. Cotran & C. Mallat (Eds.). *Yearbook of Islamic and Middle Eastern Law : volume 5 (1998-1999)* (s. 598). Kluwer Law International.
- An-Na'im, A. (2008). *Islam and the secular state : negotiating the future of shari'a*. Harvard University Press.
- An-Na'im, A. (2010). Islam and secularism. İçinde *Comparative Secularisms in a Global Age* (ss. 217–228). Palgrave Macmillan.
- An-Na'im, A. (2012). Islam, sharia and democratic transformation in the Arab World. *Die Friedens-Warte*, 87(1), 17–32.
- An-Na'im, A. (2013). Complementary, not competing, claims of law and religion: an Islamic perspective. *Pepperdine Law Review*, 39(5).
- An-Na'im, A. (2014). Islamic politics and the neutral state: a friendly amendment to rawls? İçinde T. Bailey & V. Gentile (Eds.), *Rawls and Religion*. Columbia University Press.
- Aras, B. (2004). The future of liberal Islam. *Futures*, 36(9), 1034–1037.
- Asad, T. (2016). *Sekülerliğin biçimleri*. Metis Yayınları.
- Assyaukanie, L. (2002). *Dilema islam publik*. IslamLib. <https://islamlib.com/politik/sekularisasi/dilema-islam-publik/>, Erişim Tarihi: 24.08.2021.

- Assyaukanie, L. (2004a). *Adaptasi agama terhadap sekularisme*. IslamLib. <https://islamlib.com/politik/sekularisasi/adaptasi-agama-terhadap-sekularisme/>, Erişim Tarihi: 14.07.2021.
- Assyaukanie, L. (2004b). Democracy and the ıslamic state: muslim arguments for political change in Indonesia. *Copenhagen Journal of Asian Studies*, 20(20 SPEC. ISS.), 32–46.
- Assyaukanie, L. (2005). *Berkah sekularisme*. IslamLib. <https://islamlib.com/politik/sekularisasi/berkah-sekularisme/>, Erişim Tarihi: 11.06.2021.
- Binder, L. (1996). *Liberal İslam*. Rey Yayıncılık.
- Calder, G. (2002). Grounding human rights: what difference does it make? İçinde R. Moseley, Alexander ve Norman (Ed.), *Human Rights and Military Intervention*. Ashgate.
- Davutoğlu, A. (2018). *Alternatif paradıgmlar: İslam ve batı dünya görüşlerinin siyaset teorisine etkisi*. Küre Yayınları.
- El-Affendi, A. (2003). The Elusive reformation. *Journal of Democracy*, 14(2), 34–39.
- Filali-Ansary, A. (2003). What is liberal ıslam? the sources of enlightened muslim thought. *Journal of Democracy*, 14(2), 19–33.
- Fyzee, A. A. A. (1963). *A modern approach to Islam*. Asia Publishing House.
- Gauchet, M. (2013). *Yurttaşını arayan demokrasi*. İletişim Yayıncılık.
- Hallaq, W. B. (2019). *İmkansız devlet: modern çağda bir islam devleti neden mümkün değildir?* Babil Kitap.
- Hooker, V. (2004). Developing ıslamic arguments for change through “Liberal Islam.” İçinde V. Hooker & A. Saikal (Eds.), *Islamic Perspectives on the New Millennium*. ISEAS Publications.
- Kaya, A. (2017). Gannuşi'nin “siysetsiz” siyaset felsefesinin kritiği. *İnsan & Toplum Dergisi (The Journal of Human & Society)*, 8(1), 115–142.
- Khan, M. (2003). Radical Islam, Liberal Islam. *Current History*, 102(668), 417-421.
- Koroğlu, C. Z. (2014). Kamusal alan ve din ilişkilerinde yeni dönem. *Journal of Turkish Studies*, 9(5), 1487-1505.
- Kurzman, C. (1998). *Liberal İslam: a sourcebook*. Oxford University Press.
- Larmore, C. (2003). Patterns of moral complexity. İçinde G. Wall, Steven ve Klosko (Ed.), *Perfectionism and Neutrality: Essays in Liberal Theory*. Rowman & Littlefield Publishers.
- Mahmood, S. (2004). Is liberalism Islam's only answer? İçinde J. Cohen & D. Chasman (Eds.), *Islam and the challenge of democracy* (s. 139).

- Mahmood, S. (2006). Secularism, hermeneutics, and empire: the politics of islamic reformation. *Public Culture*, 18(2), 323–348.
- Maksum, A. (2017). Discourses on Islam and democracy in Indonesia: a study on the intellectual debate between Liberal Islam Network (JIL) and Hizbut Tahrir Indonesia (HTI). *Journal of Indonesian Islam*, 11(2), 405–422.
- Masmoudi, R. A. (2003). What is Liberal Islam? the silenced majority. *Journal of Democracy*, 14(2), 40-44.
- Miş, N. (2007). “Kamusal akıl düşüncesinin yeniden ele alınması”nu yeniden ele almak. *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2, 124-137.
- Mouffe, C. (2015). *Siyasal üzerine*. İletişim Yayıncılık.
- Muzakki, A. (2007). Current debates in the post-soeharto indonesian Islam: examining the intellectual base of liberal and anti-liberal islamic movement. *Al-Jami'ah: Journal of Islamic Studies*, 45(2), 321–366.
- Sabet, A. G. E. (2008). *Islam and the political: theory, governance and international relations*. Pluto Press.
- Sayyid, S. (2017). *Hilafeti hatırlamak*. Vadi Yayınları.
- Sudarto, S. (2015). *Netralitas negara: pra-syarat demokrasi substansial*. IslamLib. <https://islamlib.com/politik/netralitas-negara-pra-syarat-demokrasi-substansial/>, Erişim Tarihi: 19.06.2021.
- Taşgetiren, Ö. (2017). Liberal nötrlük mümkün mü, gerekli mi? *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, 22(42), 107–143.
- Üstel, F. (1999). *Yurttaşlık ve demokrasi*. Dost Kitabevi Yayınları.
- Yaylacı, İ. (2013). Modernliğin şeraiti, liberalizmin şeriatı. *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, 34, 49–96.

ENFLASYONİST DÖNEMLERDE BİR YATIRIM VE TASARRUFU ARACI OLARAK PARA: TÜRK LİRASI ÖZELİNDE BİR İNCELEME

 Mustafa Caner TİMUR^a

Özet

Covid-19 salgını sonrasında dünya genelinde ekonomilerin yavaşlama eğilimi göstermesi ve bu yavaşlama tehdidinde karşılık merkez bankalarının genişlemeci para politikası araçlarına yönelmesi dünya genelindeki enflasyonist etkilerin artmasına yol açmıştır. Dünya geneline yayılan enflasyon tehdidi; uzun yıllar enflasyonla ve dalgalı döviz kurlarıyla mücadele etmiş ancak 2000'li yıllardan sonra kısmen başarı sağlamış olan Türkiye'de halkın enflasyon korkularını yeniden canlandırmıştır. Enflasyonist dönemlerin bir özelliği olarak vatandaşlar gelecekte alım güçlerinin azalacağı endişesiyle üretimden ve ulusal paradan uzaklaşarak daha hızlı getiri sağlayacağına inandığı altın, döviz ve gayrimenkul gibi daha spekülasyon alanlarına kayma eğilimi göstermektedir. Türkiye'de son yıllarda vatandaşların döviz tevdiat hesaplarındaki hacimsel artış, Türk lirası cinsinden artan borçlanma ve kişilerin uzun vadeli alışverişlerini döviz cinsi varlıklar üzerinden gerçekleştirme eğilimi gibi davranışlar herhangi bir değişim biriminin para olarak nitelendirilebilmesi için gerekli sayılan yatırım, işlem, değer saklama ve tasarruf aracı olma fonksiyonlarını azalttığı görülmektedir. Bu çalışmada yurtdışında ve küreselde enflasyonist gerçeklerin hâkim olduğu dönemde hane halklarının Türk Lirasına yönelik tutumunun ve liranın sergilediği performansın incelenmesi amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Enflasyon, Faiz oranları, Finansal piyasalar ve makroekonomi, Para arzı.

MONEY AS AN INVESTMENT AND SAVINGS TOOL ON INFLATIONARY PERIODS: AN ANALYSIS OF THE TURKISH LIRA

Abstract

After the Covid-19 epidemic, economies around the world showed a tendency to slow down and the central banks turned to expansionary monetary policy instruments in response to this slowdown threat, leading to an increase in inflationary effects around the world. The threat of inflation spreading around the world; It has revived the inflation fears of the people in Turkey, which has struggled with inflation for many years and partially succeeded after the 2000s. As a feature of inflationary periods, citizens tend to move away from production and national currency, with the concern that their purchasing power will decrease in the future, and move to more speculative fields such as gold, foreign exchange and real estate, which they believe will provide faster returns. Behaviours such as the volume increase in the foreign currency deposit accounts of the

^a Arş. Gör. Dr., Ardahan Üniversitesi, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, mcanertim@hotmail.com

Makale Geliş Tarihi: 17.05.2022, Makale Kabul Tarihi: 13.06.2022

citizens in Turkey in recent years, the increasing borrowing in Turkish lira, and the tendency of people to carry out their long-term shopping in foreign currency assets, seem to reduce the functions of investment, transaction and savings tool, which are considered necessary for any exchange unit to be considered money. In this study, it is aimed to examine the performance of the Turkish lira in the period dominated by inflationary realities.

Keywords: Inflation, Interest rates, Financial markets and the macroeconomy, Money supply.

Giriş

Günümüzde ülkelerin sahip olduğu çeşitli makroekonomik sorunlar bulunmaktadır. Bu sorunların başında işsizlik, enflasyon, gelir dağılımı adaletsizlikleri, döviz kurları, kamu açıkları, dış ticaret açıkları, büyüme ve faiz gibi başlıkları ele alabilmek mümkündür. Bu sorunların önemi ülkelere göre değişmekle birlikte; hep beraber veya tek tek gözlemlenebilmektedir.

Türkiye Cumhuriyeti kurulduğu günden itibaren bazı yapısal ekonomik sorunlarla baş etmektedir. Bu sorunlardan birisi de ülkenin uzun yıllardır mücadele ettiği ancak bir türlü gerçek anlamıyla başarı sağlayamadığı yüksek enflasyon sorunudur. Uygulanan politikalar doğrultusunda dönemsel olarak şiddetini arttıran enflasyon problemi uzun vadede ekonomideki etkinliği ve öngörülebilirliği sınırlandırarak, nitelikli bir ekonomik büyümenin önünde engel oluşturmaktadır. Günümüzde enflasyon sorunu özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin başlıca sorunu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Enflasyon ortaya çıkış nedenleri ve sonuçları açısından ülkeler özelinde bazı karakteristik özellikler sergileyebilse de iktisat literatüründe kesin kabul edilmiş bazı yaklaşımlar bulunmaktadır. Bu nedenle çalışmanın birinci ve ikinci başlıklarında enflasyona ilişkin kavramsal çerçevenin anlaşılması adına literatürde kabul edilen yaklaşımlara yer verilmesi amaçlanmıştır. Çalışmanın üçüncü ve dördüncü başlıklarında dünyada ve Türkiye’de yaşanan enflasyonist süreçlere yer verilmiştir. Çalışmanın beşinci başlığında araştırmanın özünü oluşturan enflasyonist baskılar altındaki Türk lirasının sergilediği performansın ve mevcut durumunun incelenmesi amaçlanmıştır. Çalışmada kullanılan veriler ağırlıklı olarak TCMB, TÜİK ve Hazine Bakanlığı gibi kurumlardan temin edilmiştir.

A. BİR KAVRAM OLARAK ENFLASYON

Enflasyon sadece ekonomik bir kavram olmayıp, farklı anlamlarda da kullanılabilir. Kavram aynı zamanda ekonomik değeri olsun veya olmasın bir varlığın miktarındaki artışı ifade etmektedir. Bu çalışmanın temelini oluşturan konu ise itibari para sistemindeki parasal taban artışına bağlı olarak ortaya çıkan enflasyon kavramı oluşturmaktadır.

Günümüzde ulusal ve küresel düzeyde etkisini hissettirmeye başlayan enflasyon kavramı iktisat literatüründe en genel kabul edilen tanımıyla; fiyatlar genel seviyesindeki sürekli ve yüksek oranlı artış olarak ifade edilmektedir.

Enflasyon günümüz iktisadi anlayışında önemli bir sorun olarak algılanıyor olmakla birlikte; enflasyonun modern iktisat teorilerinde bir problem olarak ele alınıyor oluşu tarihsel olarak çok eski

sayılmamaktadır. Enflasyon özellikle II. Dünya Savaşı sonrasında Keynesyen iktisadi anlayışın ortaya çıkardığı maliyetlerin yarattığı etkiler, uzun dönemli verilerin kullanılması ve yeni gelişen matematiksel tekniklerin uygulanmasıyla birlikte daha fazla çalışmaya konu olmuştur. Yapılan bu çalışmaların ortaya çıkardığı en önemli sonuçlardan birisi de enflasyonun, yüksek oranlı büyümenin ortaya çıkarılması aşamasında kabul edilebilir bir maliyet olmadığı yönündedir (Artan, 2006, s. 114).

Enflasyonun ortaya çıkış nedenleri açısından talep ve arz enflasyonu olarak iki şekilde değerlendirilebilir. İlgili ülke ekonomisinde devletin açık finansman politikası olarak adlandırılan karşılıksız para arzını arttırması; kredi hacmini genişletmesi; alışverişlerde taksit sayısının arttırılması; tasarrufların harcamaya teşvik edilmesi gibi uygulamalar toplam talebin toplam arzı geçmesiyle sonuçlanarak yarattığı enflasyon talep enflasyonu olarak nitelendirilmektedir. Arz enflasyonu ise yurtiçinden ve yurtdışından tedarik edilen üretim girdileri gibi üretim faktörlerinin maliyetleri arttırması yoluyla fiyatlar genel seviyesini yükseltmesi olarak ifade edilmektedir (Bocutoğlu, 2014, s. 95-96).

Enflasyon günümüzde ve geçmişte sadece ekonomistlerin ilgi alanına girmemiş, yarattığı etkiye bağlı olarak sosyal yaşamdan sanata kadar birçok kesimi rahatsız etmiştir. Zamanının önemli roman yazarlarından Ernest Hemingway (1935); *Bir Sonraki Savaş Üzerine Notlar: Ciddi Bir Güncel Mektup* isimli yazısında, döneme damgasını vuran enflasyonu ve dolaylı etkilerini şu şekilde ifade etmiştir:

“Yanlış yönetilen bir ulus için ilk çaresi paranın enflasyonudur; ikincisi savaştır. Her ikisi de geçici bir refah getirir; her ikisi de kalıcı bir yıkım getirir. Ama ikisi de siyasi ve ekonomik fırsatçıların sığınağıdır.”

Enflasyonun ortaya çıkardığı doğrudan ve dolaylı birçok ekonomik problem bulunmaktadır. Bu problemlerden ilki fiyatlar genel seviyesindeki ortaya çıkan artış nedeniyle aynı miktarda ulusal para ile daha az ürün alınabilmesidir. Bu durum ulusal paranın yerel piyasalardaki satın alma gücünün azalmasına ve hatta enflasyon oranlarının daha düşük seyrettiği ülkelerin para birimleri karşısında değer kaybetmesine neden olabilmektedir. Özellikle sabit bir maaş veya ücret karşılığı çalışan bireyler bu süreçten yoksullaşmak suretiyle daha olumsuz etkilenmektedir. Diğer bir ifadeyle bu durum gelir dağılımı adaletini özellikle sabit gelirli vatandaşlar aleyhine bozmaktadır. Gelir dağılımı adaletinin bozulması ise geleceğe ilişkin belirsizliği arttırmak suretiyle vatandaşların kendilerini finansal olarak korumaya yönlendirerek, spekülasyon ve kısa vadeli olarak nitelendirilebilecek yatırım araçlarının tercih edilmesine yol açmaktadır. Sonuç olarak ekonomi nominal olarak yüksek oranlı büyümeleri yakalayabilse dahi reel olarak üretim miktarının artmaması durumu ortaya çıkabilecektir. Sürdürülebilir ve kapsayıcı bir büyümenin yakalanamaması ise uzun vadede yeni ekonomik sorunların yanında başta politik ve hukuki içsel sorunların ortaya çıkmasına sebebiyet verebilecek olaylar silsilesinin başlangıcını oluşturabilecek düzeyde önemlidir.

Ekonomik ve sosyal sonuçları bu kadar önemli olan enflasyon kavramını sistematik olarak ilk kez ele alanlardan birisi Chicago okulunun kurucusu olarak bilinen ve para teorisi hakkında önemli çalışmalarda bulunmuş olan Milton Friedman'dır. M.Friedman (1970) düşüncelerini en basit haliyle *“enflasyon her zaman ve her yerde parasal bir olgudur”* şeklinde ifade etmektedir. Bu ifadeden de anlaşılacağı üzere M. Friedman ve Monetaristler enflasyonun temel gerekçesini para arzındaki

kontROLSÜZ artışlar olarak nitelendirmektedir. Para arzının ekonomide sorunlara yol açabileceğini ifade eden M. Friedman bu ilişkinin nasıl olması gerektiğine yönelik olarak bir başka eserinde şu ifadeleri kullanmıştır:

“Paranın miktarı ile milli gelir ve fiyatlar arasında yakın ve düzenli bir ilişki mevcuttur. İstikrarlı bir fiyat düzeyi için paranın miktarı, ekonomide toplam üretimdeki büyüme oranına paralel bir şekilde artırılmalıdır (Friedman, 1975, s. 77’den aktaran Aktan, 2010, s.180).”

Yapılan birçok araştırmada ve edinilen tarihsel tecrübelerde yüksek oranlı parasal tabandaki artışın olumsuz etkilerine atıf yapılsa da günümüzde politika yapıcıların ve Merkez Bankalarının parasal tabanı genişletmek için çeşitli gerekçeleri bulunmaktadır. Bu gerekçelerden en önemlisi başta uluslararası kredibilitesi düşük ve/veya bütçe açıkları fazla olan ekonomilerin, bu açıklarını kapatmak için kendi hazinelerine başvurmalarıdır. Bu durum örtülü bir vergilendirme biçimi olup; miktarı artan ilgili varlığa sahip varlık sahiplerinin servetlerinde reel olarak bir azalmaya yol açmaktadır. Diğer taraftan vatandaşlar yoksullaşırken; devlet ise elindeki kanuni güç ile haksız bir kazancı kendisine transfer etmektedir. Keynes (1924) *“Para Reformu Üzerine Bir Yol”* isimli çalışmasında devletlerin parasal tabanı genişletme yoluyla gerçekleştirdiği ve toplumun her kesimini etkileyen örtülü vergilendirmeyi şu şekilde ifade etmiştir:

“Bir hükümet –Alman veya Rus hükümeti dâhil” kâğıt para basarak uzun süre yaşayabilir. Başka bir deyişle, bu yolla gerçek kaynaklar üzerindeki hâkimiyeti güvence altına alabilir-kaynaklar, tıpkı vergilendirme yoluyla elde edilenler kadar gerçek. Yöntem kıranmıştır, ancak etkinliği bir noktaya kadar kabul edilmelidir. Bir hükümet, başka hiçbir şeyle yaşayamazken bu yolla yaşayabilir. Halkın kaçınmayı en zor bulduğu ve en zayıf hükümetin bile başka hiçbir şey uygulayamadığı durumlarda uygulayabileceği vergilendirme şeklidir. Verginin yükü iyi dağıtılır, kaçınılamaz, tahsilat maliyeti yoktur ve kabaca kurbanın servetiyle orantılı olarak düşer.”

Keynes (1924), eserinde toplumun tüm kesimlerine örtülü verginin yükünün iyi dağıtıldığını ve servetiyle orantılı etkilendiğini ifade etse de geçmişten günümüze enflasyon yükü en çok düşük gelir ve sabit gelir gruplarını etkilemektedir. Gelirleri üzerinde karar verme yetkileri ve pazarlık güçleri kısıtlı olan bu gruplar, çoğu zaman gelirlerini yüksek oranlı enflasyon kadar arttıramamakta ve kısa zamanda ortaya çıkan gelir dağılımı adaletsizliği nedeniyle yoksullaşmaktadırlar.

B. ENFLASYONUN EN ÖNEMLİ KAYNAĞI: PARA

Para; en temel anlamıyla satın alınan mal ve hizmetlerin karşılığında bedel olarak verilen veya alınan her şeydir. Para insanoğlunun tarih boyunca en önemli icatlarından birisi olarak nitelendirilmektedir. Tarihsel olarak incelendiğinde deniz kabuklarından kahve çekirdeklerine kadar birçok varlığın para veya benzeri bir değişim aracı olarak kullanıldığı bilinmektedir. Günümüzde ise ilk kez 8-9. yüzyılda kullanıldığı tahmin edilen itibara dayalı kâğıt para sistemi yoğun bir şekilde kullanılmaktadır (Yaz, 2020, s. 157). Şekli veya malzemesi ne olursa olsun çoğu kez tarihin akışını değiştiren bu araç, günümüz küreselleşen dünyası ve ekonomileri için de vazgeçilmez bir değişken olarak kabul edilmektedir.

Para, modern ekonomilerde çeşitli fonksiyonlarda kullanılmaktadır. İktisat biliminin kabul ettiği en temel fonksiyonlarıyla para bir hesap birimi veya kıymet ölçüsü halinde alışverişi kolaylaştırmak amacıyla kullanılmaktadır. Ekonomide gerçekleştirilen bütün ekonomik faaliyetler bu ortak ölçü birimi olan para ile yürütülür. Bu işlemlerin sağlıklı bir şekilde yürütülmesi ise paranın istikrarıyla alakalıdır. Paranın alım gücünün hızla kaybolduğu bir ortamda, ilgili para biriminden uzaklaşılacaktır. Bunun yanında para bir mübadele aracı veya ödeme aracı olarak nitelendirilmektedir. Bu sayede alınan mal ve/veya hizmetler için bedel ödemesi gerçekleştirilebilmektedir. Paranın bu fonksiyonunu yerine getirebilmesi için piyasada yeterli miktarda bulunmalı ancak üretimi arttırılabilir bir yapıdaysa; çok fazla üretildiğinde hızla değer kaybedeceği göz önünde bulundurulmalıdır. Bu nedenle ülkede üretilen mal ve hizmet miktarı ile para miktarı arasında ilişki koparilmamalıdır. Paranın bir fonksiyonu ise değer saklama veya tasarruf aracı olması şeklinde ifade edilmektedir. Bu sayede sahip olunan paranın satın alma gücü geleceğe taşınabilmektedir. Paranın satın alma gücü değerini koruyamadığı durumlarda, hane halkları ve yatırımcıların kendilerini korumak amacıyla gayrimenkul, altın, yabancı para birimleri ve hisse senetleri gibi alternatif değer saklama araçlarına yöneleceklerdir (Erol, 2006, s. 36).

Günümüzde ise bahsedilen bu temel fonksiyonlarının yanında paraya modern fonksiyonlar olarak nitelendirilebilecek yeni fonksiyonlar eklenmiştir. Bunlar kısaca gelir dağılımına yönelik etkileri, bir nüfuz aracı oluşu ve iktisadi faaliyetleri değiştirmesi olarak ifade edilebilir. Para miktarındaki değişim, gelir dağılımını etkilerken geliri enflasyona paralel olarak artan kesimleri olumlu; diğer kesimleri ise olumsuz etkilemektedir. Bunun yanında enflasyonist dönemlerde borçlarını sabit tutanlar avantaj sağlarken, borçları enflasyona endeksli değişen kesimler olumsuz etkilemektedir. Diğer taraftan para vergi gelirlerinin reel değerini etkileyerek hükümet harcamalarını da etkilemektedir. Bu noktada en çok etkilenenler devlet hizmetlerinden faydalanmak zorunda olan kişilerdir. Para nüfuz aracı olarak elinde gücü bulunduranlar lehine siyasi, iktisadi ve kültürel hayatı kontrol edebilme gücüne sahiptir. Paranın iktisadi faaliyetleri değiştirmesi olarak ifade edilen durum ise, nakit ve/veya kredi imkânlarıyla desteklenen endüstrilerde, para miktarındaki artış veya azalışın toplam talebi değiştirmesi yoluyla iktisadi faaliyetlerin hızlandırılması veya yavaşlatılması şeklinde gerçekleşmektedir (Aslan, 2009, s. 64).

İktisadi açıdan büyük önem arz eden paranın taşınması gereken bazı özelliklerinin olduğu kabul edilmektedir. Bunlar taşınabilirlik, dayanıklılık, standart olma, taklit edilmeme ve bölünebilirlik olarak ifade edilmektedir. Bu özellikler kısaca şu şekilde ifade edilebilir (Evlimoğlu ve Gümüş, 2018, s.176).

Taşınabilirlik: Paranın bu özelliği değer bir yerden başka bir yere taşınmasını kolaylaştırmak suretiyle kullanımda kolaylık sağlayacaktır. Günümüzde kullandığımız yükte hafif itibari paralar ve gelecekte daha fazla kullanılacağı düşünülen elektronik özellikli paralar geçmişte kullanılan ve taşınması güç çeşitli emtia/mal gruplarına kıyasla büyük avantaj sağlamaktadır.

Dayanıklılık: Değişim aracı olarak kullanılan nesnenin, kullanıma bağlı olarak zaman içerisinde kolayca yırtılma veya aşınmaya bağlı olarak fiziksel niteliğini kaybetmemesi büyük önem taşımaktadır.

Standart Olma: Para olarak kullanılan nesnenin görünüm olarak ayırt edilebilir bir kalitede ve şekilde olması gerekmektedir.

Taklit Edilmeme: Kullanılan değişim aracının herkes tarafından kolayca üretilememesi, ticaretin güvenilirliği açısından önemlidir. Aksi durumda kalpazanlık olarak nitelendirilen faaliyetleri artacak ve paranın güvenilirliğini sarsacaktır.

Bölünebilirlik: Paranın yüksek ve düşük hacimli bütün alışverişlere müsaade edebilmesi gerekmektedir. İktisadi faaliyetlerin kesintiye uğramaması açısından paranın bölünmesi ve küsuratları kadar ödemeye olanak sağlaması önem arz etmektedir.

Ekonomik açıdan birçok fonksiyonu, özelliği ve önemi bulunan para konusu toplumun bütün kesimlerini doğrudan ve dolaylı yollarla etkilemektedir. Tarihsel açıdan çeşitli değişimlerle günümüze kadar gelen para günümüzde de değişim sergilemektedir. Değişimin yönü ve şekli ne olursa olsun; para bireylerin güvenini kazandığı ve değerini koruduğu sürece varlığını sürdürebilmektedir. Özellikle günümüz itibari para sisteminde kendisini var eden toplumun güvenini kaybeden herhangi bir para birimi, hangi kanunlarla veya yaptırımlarla korunursa korunsun değerini kaybetmeye ve zaman içerisinde çökmeye mahkûmdur. Bu noktada para konusu hükümetlerin ve zaten görevi fiyat istikrarı olan merkez bankalarının hassasiyetle takip etmeleri gereken bir başlıktır.

C. ÜLKE ÖRNEKLERİNİN TARİHSEL OLARAK YAŞAMIŞ OLDUĞU ENFLASYON TECRÜBELERİ

20. yüzyıl sonrasında artan yüksek oranlı enflasyon tecrübeleri ve paranın gelişim serüveni birbirine bağlı olarak gerçekleşmiştir. Parasal tabandaki yüksek oranlı genişlemeler, yüksek oranlı enflasyonların ortaya çıkışını hızlandırmıştır. Para arzındaki bu yüksek miktardaki genişlemeler, yalnızca kâğıt para sisteminde ortaya çıkabilmektedir. Buna karşılık madeni para sisteminde, maden arzının sınırlı olması ve hızla üretilememesi gibi nedenler yüksek oranlı enflasyonu ortaya çıkartmak için çoğu zaman yeterli olmamaktadır. Kâğıt para sisteminin yaygınlaşmasından önce ortaya çıkan enflasyonlar incelendiğinde bu tür enflasyonların çoğu zaman savaş ve ihtilal gibi özel durumlar neticesinde ortaya çıktığı görülmektedir (Parasız, 2002, s. 33).

İktisat literatüründe yüksek oranlı enflasyonu ifade etmek için kullanılan hiperenflasyon kavramını Cagan (1956) çalışmalarında para cinsinden malların fiyat seviyesinin ayda ortalama en az yüzde 50 oranında arttığı dönemler olarak tanımlamıştır. Bu tarz bir enflasyon ilk kez 18. yüzyıl Fransa'sında ortaya çıkmıştır. 1795-1796 yıllarında en az beş ay süre ile enflasyon %50'yi aşmıştır (Doğruel vd., 2005, s. 13). Bu doğrultuda ilgili başlıkta seçilmiş ülke örneklerinin geçmişte karşılaştığı yüksek oranlı enflasyon tecrübelerinin nedenleri ve sonuçlarının incelenmesi amaçlanmıştır.

20. yüzyılın başındaki en çarpıcı enflasyon örneklerinden birisi I. Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan Alman Hiperenflasyonu'dur. I. Dünya Savaşı sonrasında kaybeden devletlere uygulanan ağır tazminatlar ve yaptırımlar neticesinde ülkelerin borç yükü altında ezilmelerine neden olmuştur. Savaş tazminatları, savaşın finansmanı için alınan borç ödemeleri ve ülkenin yeniden inşası için gerekli finansmanı sağlayamayan ve borçlar altında ezilmeye başlayan Alman hükümeti, giderlerini finanse etmek amacıyla parasal tabanı genişletme yolunu tercih etmiştir. Bu dönem vergilendirme ve iç-dış borçlanma yöntemlerinden yeterince faydalanma imkânının bulunmaması para basılmasını daha da arttırmıştır. Neticesinde Almanya 1921 yılında hiperenflasyona gidecek süreç ile tanışmıştır. Ekonominin

kendi içerisinde yaşadığı sorunlara ek olarak sonrasında yaşanan iç ve dış politik gerilimler de enflasyonu körüklemiş ve 1923 yılına gelindiğinde enflasyonda %1 milyona varan oranlar tecrübe edilmiştir (Mishkin, 2000, s. 297-298). Aynı yılın ekim ayında çıkarılan yasa ile hiperenflasyon ile mücadele amaçlı kurulan ve yarı kamusal kuruluş olan Renten Bank tanıtılmıştır. 15 Kasım'da Rentenbank faaliyete geçmiş ve Renten Mark'ın ihracına başlanmıştır. Tarım ve sanayi alanlarına kredi sağlayan ve aynı zamanda Renten Mark para birimi ihracına yetkili olan bu kuruluş, yaptığı girişimlerle kısa zamanda Almanya'da parasal istikrarın sağlanmasına ve enflasyonun dizginlenmesine yardımcı olmuştur. Bunun yanında Ocak 1924'te ekstra vergilendirme ve sonrasında vergi tahsilatının keskin bir şekilde artan reel değeri, enflasyonist açık finansmanının bir kaynağı olarak mali zorlukları ortadan kaldırmıştır (Dornbusch, 1985, s. 9-11).

Birinci Dünya Savaşı ardından siyasi ve ekonomik sorun yaşayan imparatorluklardan birisi de Avusturya- Macaristan imparatorluğu olmuştur. Savaştan sonra yıkılan bu imparatorluk farklı küçük devletlere bölünmüştür. Bu devletlerden birisi olan Avusturya'da Almanya gibi ağır savaş tazminatlarıyla karşılaşmıştır. Savaş sonrasında yeterli gelir kaynağı bulunmayan Avusturya 1919-1922 yılları arasında açık finansman yöntemine başvurarak kendisine finansman sağlamıştır. Bu dönemde dolaşımdaki kâğıt para miktarı 39 kat, perakende fiyat endeksi ise 110 kat artmıştır. Bu durumu fark eden hane halkları hızla değer kaybeden ulusal para yerine döviz ve reel varlıklara yönelmişlerdir. Bu dönemde Avusturya hükümeti yabancı para ve benzerlerini tutmayı zorlaştırmış veya yasa dışı hale getirmiştir. Ayrıca bütçe açıklarını dengelemek amacıyla kamu personeli sayısının azaltılması ve kamusal hizmetlerin fiyatlarının arttırılması gibi önlemlere başvurulmuş ve kısa süre de denge sağlamıştır (Parasız, 2002, s. 35).

Savaş nedeniyle ağır bir enflasyonla karşılaşan bir diğer ülke ise Yunanistan'dır. Yunanistan II. Dünya Savaşı esnasında düşen gelirleri, artan askeri harcamaları, yanlış ekonomi politikaları ve nihayet uğradığı işgal nedeniyle yüksek oranlı enflasyonla tanışmıştır. Ekim 1943'te Mihver devletlerinin işgalindeyken hiperenflasyon sürecinin başlaması, halkın ulusal paranın gelecekteki değerine olan güvenini azalttı ve halkı zenginliklerini koruyacak başka araçlar tutmaya teşvik etmiştir. Bu durumun kâğıt paralardan daha yakın bir ikame yaratması; yerel paranın esnekliğini arttırmış ve talebini azaltmıştır. Yunanlılar ortalama olarak 1938'de harcamadan önce 40 gün boyunca bir drahmi banknotu tutuyorken; 10 Kasım'a kadar, genellikle banknotu yaklaşık dört saat ellerinde bulundurmışlardır. Sonuç olarak enflasyon; toplanabilecek vergi matrahlarını düşürmüştür ve hükümet için sürekli bir gerçek kaynak akışı sağlamak için gereken not ihraç oranı yükseltilmiştir. Yunan hiperenflasyonu hükümetlerin ve merkez bankalarının parasal tabandaki artışa çok fazla güven duymamasını ispatlamak açısından önemlidir. Hiperenflasyonla mücadelede uygulamaya konan önlemler neticesinde fiyat seviyesi istikrarı hemen gelmemiştir. 18 ay sonra, Anglo-Yunan Konvansiyonu'nda somutlaşan üçüncü bir reformda, mali sistem güçlendirildiğinde ve istikrarlı fiyatları korumayı taahhüt eden bağımsız bir para otoritesi (Para Kontrol Komitesi) oluşturulduğunda meydana gelmiştir (Makinen, 1986, s.795-803).

Arjantin çeşitli nedenlerle enflasyon sorunu yaşayan Latin Amerika ülkelerinden birisidir. 1970'li yıllarda yaşanan petrol krizi ve 1982'de İngiltere ile yaşanan savaş Arjantin'in ekonomik sorunlarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Yaşanan ekonomik ve siyasi krizler ülkenin dış finansman

yöntemlerinden faydalanamamasına ve bütçe açıklarını parasal tabanı genişleterek çözmeye çalışmasına neden olmuştur (Şen ve Demirhan, 2004, s. 1). %1000'lerin üzerine çıkan enflasyon ve uzun bir süre devam eden parasal istikrarsızlık çeşitli yöntemlerle azaltılmaya çalışılmıştır. Bu uygulamalardan birisi de 1991 yılında oluşturulan para kurudur. Pezo/dolar kurunun 1'e eşitlendiği bu uygulama sayesinde 1990 yılında %800'e varan enflasyon 1994 yılı sonunda %5'in altına gerilemiştir. Yakalanan bu kısa süreli başarı Meksika'da yaşanan Pezo krizinin Arjantin'e sıçramasıyla, halkın korkularının tekrar ortaya çıkmasına ve bankalardan paralarını çekmesiyle sonuçlanmıştır. Yaşanan bu olaylar neticesinde ekonomi %5 daralmış ve işsizlik %15'in üzerine sıçramıştır. Ekonominin tekrar toparlaması 1996 yılını bulmuştur (Mishkin, 2000, s. 142). Günümüzde birçok yapısal sorunu olan Arjantin ve ekonomisi halen istikrara kavuşmamıştır. Mali disiplinin sağlanmadığı, yüksek enflasyonun, kur krizlerinin, yolsuzluğun, yüksek suç oranlarının ve işsizliğin olduğu ülke; çalışmada örnek olarak gösterilen diğer Avrupalı ülkelerin yakaladığı başarıyı sergileyememiştir.

Yukarıda verilen örneklerden hiperenflasyona giden sürecin genellikle savaşlar olduğu sonucu çıkarılabilir. Buna karşın Capie (1986) çalışmasında belirttiği üzere hiperenflasyona yol açanın savaşın kendisi olmadığını çünkü ülkeler arasındaki bir savaşın vatanseverlik duygularını artırdığını ve buna bağlı olarak hükümetin halktan borç alıp vergi toplamasına olanak tanıdığını iddia etmektedir. Capie'ye göre iç savaşlar, devrimler veya bir ülkedeki farklı grupların toplumsal huzursuzluğu hiperenflasyonları tetiklemektedir. Bu iç istikrarsız koşullar da vergilerin toplanması ve halktan borçlanmanın zorlaşması nihayetinde parasal tabanın genişlemesine yol açmaktadır (Capie, (1986); akt. Bohl ve Siklos, 2018, s. 19). Capie (1986) tarafından gerçekleştirilen ifadeler paralel olarak 1985'te Bolivya'da, yirminci yüzyılın bir yabancı güçle savaş, iç savaş veya siyasi devrimle ilgili olmayan ilk hiperenflasyonu iç ekonomik dinamiklere bağlı olarak ortaya çıkmıştır (Capie, (1986); akt. Vegh, 1992, s. 627).

Dünyada bu örneklerin dışında Cagan (1956) tarafından yapılan hiperenflasyon tanımlamasına benzer bir enflasyon yaşamış olan başka ülkelerde vardır. Bunların bir kısmına Rusya, Aralık 1921– Ocak 1924; Polonya, Ocak 1923–Ocak 1924; Macaristan I, Mart 1923–Şubat 1924; Macaristan II, Ağustos 1945–Temmuz 1946; Gürcistan, Eylül 1993- Eylül 1994; Ukrayna, Nisan 1991- Kasım 1994 ve Çin'de Ekim 1947- Mart 1948 örnekleri verilebilir (Fischer vd., 2002, s. 2). 2022 yılı itibariyle de Venezuela, Sudan, Lübnan ve Suriye hiperenflasyon risklerinin olduğu bir süreç yaşarken; Zimbabve, Surinam, Türkiye, İran ve Etiyopya gibi ülkeler yüksek enflasyon sarmalına girmişlerdir.

Sonuç olarak ülkelerin enflasyonist sürece giriş koşulları ve serüvenleri farklılık gösterse de; enflasyonist sürecin ortaya çıkışının ve sürmesinin nedeni olarak mali ve parasal disiplinlerinin bozulması gösterilebilir. Ülkelerin enflasyonist çıkış süreçleri bir an önce tamamlayabilmeleri ise uyguladıkları mali ve parasal sıkılaştırma politikalarına yönelik hazırlanan reformlara sadakatleri ile ilgili olduğu görülmektedir.

D. ENFLASYON VE KUR KRİZLERİ BAĞLAMINDA TÜRKİYE İKTİSADİ TARİHİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Türk ekonomisinin ve ulusal para birimi lirasının içinde bulunduğu enflasyonist süreçteki performansının anlaşılabilmesi için geçmişten bugüne Türkiye'nin izlediği politikaların anlaşılması

önem arz etmektedir. Bu amaçla ilgili başlıkta Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun hemen öncesinden başlayarak günümüze kadar izlenen politikalara özet olarak yer verilmesi amaçlanmıştır.

Osmanlı imparatorluğunun 1699 yılında Karlofça antlaşmasıyla başlayan gerileme süreci I. Dünya Savaşı sonrasında Osmanlı İmparatorluğunun tarih sahnesinden çekilmesiyle son bulmuştur. Bu süre zarfında yapılan iktisadi, toplumsal ve siyasi yenilikler; denge politikaları ve ittifak kurma çabaları imparatorluğun kurtuluş çabalarına yanıt vermemiştir. Tüm bu gelişmelerin sonucunda yıkılan imparatorluğun küllerinden kurulan genç cumhuriyetin devraldığı Osmanlı mirası genel olarak yarı sömürge niteliğindeki bir ülke olarak nitelendirilmektedir. Bu yarı sömürgeciliğin en somut belirtileri olarak çeşitli imtiyazlarla ülkede faaliyet gösterme hakkı elde etmiş yabancı sermayeyi, dış borçlar neticesinde kurulmuş olan Düyun-u Umumiye'yi ve iktisadi, askeri ve siyasi açıdan emperyalist ülkelerin güdümüne girilmiş olması gösterilebilir (Boratav, 2008, s. 21). Bunun yanında imparatorluğun son yıllarda giriştiği ve büyük oranda kaybettiği savaşlar neticesinde yaşanan beşeri sermaye, toprak ve yatırım sermayesi kayıpları; ulusal nitelik taşıyan burjuvazinin olmayışı; uğranılan işgaller ve yaşanan isyanlar neticesinde ülkenin hasar almış olması gibi faktörler bağımsız yeni bir devlet kurulması konusundaki önemli zorluklar olmuştur.

Lozan antlaşması ile bağımsızlığını batılı devletlere de kabul ettirmiş olan Türkiye Cumhuriyeti yakaladığı askeri ve siyasi başarıları, ekonomik alanda da yakalama azmi ve çabası içerisinde 1923 yılında İzmir İktisat Kongresi'ni gerçekleştirmiştir. Ekonomik kalkınmaya bu kadar önem verilmesinin temelde iki gerekçesi bulunmaktadır. Bunlardan ilki Cumhuriyetin kurucu kadrolarının ekonomik kurumların değişmediği sürece askeri ve siyasi kazanımların sınırlı kalacağı yönündeki inançlarıdır. Diğer gerekçe ise kalkınmışlığın ve bağımsızlığın bir göstergesi olarak sanayileşmenin gerçekleştirilmesi gerekliliğidir. Bu bağlamda Cumhuriyetin kuruluşundan hemen sonra sonraki süreçte uygulanacak olan ekonomi politikalarında bağımsız, kendine yeten, dış dünyaya açık ama gerektiğinde buradan gelecek olumsuzluklara karşı korunan ve milli bir ekonomi kurulması hedeflenmiştir (Özsoylu, 2016, s. 33-35).

1929 yılında ortaya çıkan Büyük Buhran sonrasında serbest piyasa ekonomisinin dinamikleri sorgulanmaya başlamış ve liberal ekonomilerde dahi devletin piyasalarda aktif rol üstlenmesi beklenmiştir. Bu nedenle sonraki süreçte özel teşebbüsün geliştirilmesi ve desteklenmesine yönelik hedefler bırakılmış, devletçilik ilkesinin desteklenmesine başlanmıştır. Merkez Bankasının kurulması ve "*Türk Parasını Koruma Kanunu*" gibi uygulamalar bu durumun bir kanıtı olarak ifade edilebilir (Durmuş ve Aydemir, 2016, s. 163-165).

1939 yılında başlayan II. Dünya Savaşı Türkiye için yeni bir dönemin de başlangıcı olmuştur. Çalışma çağındaki önemli miktardaki bir nüfusun askere alınması, dış ticaretin aksaması ve yatırımların azalması, ekonominin çıkmaza sürüklenmesine neden olmuştur. Bu dönem toplanan vergilerin ve alınan borçların; kamu harcamaların finansmanına yetmemesine bağlı olarak emisyon hacminin arttırılması ve gerçekleştirilen devalüasyon neticesinde enflasyon tetiklenmiştir (Üzümcü, 2018, s. 106). Bunun yanında bu dönemde uygulanan "*Milli Korunma Kanunu*" ve "*Varlık Vergisi*" gibi uygulamalar özellikle özel sektör açısından endişe verici olarak değerlendirilebilir.

Savaş sonrasında çok partili hayata geçen Türkiye; kalkınma hamlesi için dışa bağlı yardımlara ve dış kredilere öncelik veren politikalar izlemiştir. Tarım, sanayi ve alt yapı gibi alanlara yatırımlar sevk edilmiş ve devletçilik anlayışı gücünü kaybetmeye başlamıştır. 1950'li yıllardan itibaren iktisadi yönetimin başına geçen Demokrat Parti (DP) kısa vadede bazı alanlarda başarılı olmuşsa bile dış ticaret açıkları ve döviz kıtlığı gibi sorunlar çözülememiş ve sonuç olarak Türk Lirasının yaklaşık %70 oranında devalüe edildiği süreçte genel olarak istenilen istikrar ortamı yakalanamamıştır (Dikkaya ve Özyakışır, 2018, 125-133).

Yaşanan mali ve siyasi krizler gerekçe gösterilerek 27 Mayıs 1960 tarihinde Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) yönetime el koyarak Türkiye siyasi tarihinde yeni bir dönemin kapısını aralamıştır. Diğer taraftan ekonomik açıdan da 1950'li yıllarda terk edilen "Planlı Kalkınma Uygulamaları" tekrar hayata geçirilmiştir. Beşer yıllık kalkınma planlarının uygulandığı 1960-1980 yılları arasında devletin öncülüğünde ve özel sektörün desteklenmesiyle ithal ikameci bir politika izlenmiştir. Uygulanan politikalar bazı sorunları çözmüş olsa da Türk ekonomisinin kronikleşen sorunu haline gelen döviz kıtlığına çözüm sağlayamamıştır. 1969 yılında yapılan genel seçimlerin sonucunda iktidara gelen Adalet Partisi (AP), 1970 yılında ihracatın artacağı, Uluslararası Para Fonu (IMF) kredi sağlanabileceği ve işçi dövizlerinden daha fazla pay alınabileceği gerekçeleriyle yeni bir devalüasyon gerçekleştirilmiştir. Bu girişim ilk başta olumlu etkiler ortaya çıkarsa da sonrasında yaşanan 1973 Petrol Krizi rezervlerin erimesine yol açmıştır. Bu dönemde ilk kez 1967 yılında Resmî Gazete 'de yayınlanan ve döviz kıtlığını çözebilmek amacı güden "Döviz Çevrilebilir Mevduat (DÇM)" isimli uygulamaya yoğun olarak başvurulmuştur. Ekonomiye ağır bir yük getiren bu uygulamaya 16 Şubat 1978 tarihinde son verilmiştir (Dönek, 1995, s. 176-177). Bu süreçte Türkiye'nin iç siyasetinde yaşanan 12 Mart 1971 Askeri Muhtırası ve dış siyasetinde yaşanan 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı gibi gelişmeler de döneme damgasını vuran gelişmeler olarak nitelendirilebilir.

1980 yılı ve sonrası Türkiye tarihinde önemli yıllar olup, günümüze kadar gelen süreci hazırlamıştır. Bu dönemin en önemli adımlarından bir tanesi 24 Ocak 1980 yılında "24 Ocak Kararları" olarak bilinen kararların alınarak; o güne kadar izlenen "ithal ikameci" politikaların terk edilmesi ve yerine "ihracata dayalı kalkınma" politikalarının hayata geçirilmesidir. Bunun yanında alınan kararlar kapsamında yapılan devalüasyon ile yüksek enflasyon oranlarını düşürmek, kamu yatırımlarını tekrar yapılandırmak, döviz gelirlerini arttırmak suretiyle dış açıkları kapatmak, sermaye piyasasını oluşturmak ve uluslararası yatırımları ülkeye çekmek gibi birtakım amaçlar gözetilmiştir. Kısa zaman sonra ise yaşanan mali ve siyasi sorunlar gerekçe gösterilerek 12 Eylül 1980 yılında TSK ülke yönetimine yeniden el koymuştur. 1983 yılında yeniden gerçekleşen genel seçimlerin sonucunda iktidar olan Turgut Özal hükümeti "24 Ocak Kararları" doğrultusunda neo-liberal politikaları benimsemiş ve dünya genelinde kabul görmeye başlayan küreselleşmeye yönelik adımlar atılmıştır.

Türkiye için kamu borçlarının arttığı, yüksek faizli borçlanmanın gerçekleştirildiği, kısa ömürlü koalisyon hükümetlerinin kurulduğu, yolsuzlukların meşrulaştığı ve özellikle iç siyasi skandalların yaşandığı 1990'lı yıllar ve hemen sonrasında üç kriz yaşanmıştır. 1994, 1999 ve 2001 yıllarında yaşanan bu krizler neticesinde ülke kur ayarlamaları ve enflasyon sarmalına girmiştir. 2001 yılında yaşanan kriz sonrasında Dünya Bankası'nda görevli iken ülkeye davet edilen Kemal Derviş ve IMF tavsiyeleri doğrultusunda hazırlanan "Güçlü Ekonomiye Geçiş" programları sayesinde Türkiye ekonomisinin bir

istikrar yakaladığını iddia edebilmek mümkündür. Sonrasında iktidara gelen Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (AKP) devam ettirdiği bu politikalar ve dünya genelinde süren likidite bolluğu Türkiye ekonomisi için büyük bir fırsat yaratmıştır. Dünya Bankası verilerine göre 2000 yılında %6,5 olan işsizlik oranı 2002 yılında %10,35'e yükselmiş ancak 2007 yılında tekrar %8,72 seviyesine indirilmiştir. En çarpıcı gelişme olarak ise uzun yıllar çift haneli rakamlarda seyretmiş ve 2001 yılında %54,9 olan enflasyon oranı ise 2004 yılında tek haneli rakamlara inerek %8,6 seviyesine gerilemiştir. Dünya Bankası verilerine göre ise doğrudan yabancı sermaye yatırımları 2002 yılında GSYH'nin %0,45'ini oluştururken sonraki yıllarda %1'in üzerinde seyretmiştir. Türkiye ekonomisinin en büyük sorunu olarak nitelendirilebilecek enflasyon; uygulanan reformlar ve mali disiplin politikaları yardımıyla dizginlenmiş ve görece dalgalı kur sisteminin hâkim olduğu ekonomide uzun yıllar önemli döviz kuru müdahalelerine ihtiyaç duyulmamıştır.

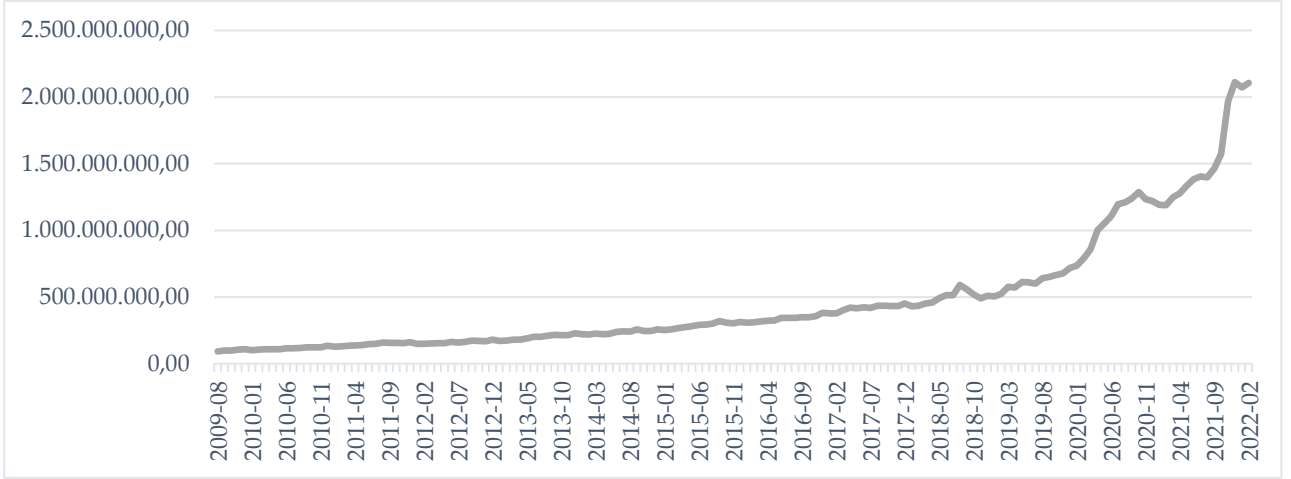
E. GÜNÜMÜZ TÜRKİYE'SİNDE PARA VE ENFLASYON ÜZERİNE İNCELEME

Covid-19 salgını dünya genelinde birçok kavramın yeniden şekil almasına yol açmıştır. OECD verilerine göre Cov-19 başlangıcında işsizlik oranları G7 ülkelerinde %4.22'den %8.54'e; OECD ülkelerinde ise 5.55'ten %8,56'ya çıkmıştır. Benzer şekilde OECD ülkeleri 2020 yılının ikinci çeyreğinde %10,4 daralmıştır. Daralan ekonomilerle mücadele politikası olarak birçok ülke parasal tabanı benimsemiştir. Bunlardan en önemlisi dünyanın rezerv parası olarak kabul edilen ve ABD dolarını yöneten Amerikan Merkez Bankası'nın (FED) 2019 Aralık ayında 4007,1 milyar dolar olan M1 para arzını, 2022 Mart ayı itibariyle 20710,1 milyar dolara yükselmiş olmasıdır (FED, 2022). Daralan ekonomilerin ve artan işsizliğin ortaya çıktığı bu süreçte hükümetlerin ve merkez bankalarının izledikleri cesur politikalar neticesinde dünya ekonomisi genel olarak durgunluk riskinden kurtulmuş olsa da diğer taraftan enflasyon sorunlarının ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Covid-19 salgını sırasında karantina tedbirlerine bağlı olarak küresel çapta üretimin kısılması ve birtakım tedarik zincirlerinin hasar görmesi; buna karşın dünya genelinde artan parasal tabandaki genişlemeler, talebi körükleyerek enflasyonu gelişmiş olarak nitelendirilebilecek ülkeler için bile bir tehdit haline getirmektedir. Bunun yanında küresel düzeyde ülkeler arasında yaşanan çekişmeler de ekonomik hassasiyetleri arttırmaktadır. Bu sorunlar özellikle kırılgan ekonomiler olarak nitelendirilen cari açık ve dış finansman sorunu olan ülkelerde ise daha fazla hissedilmektedir.

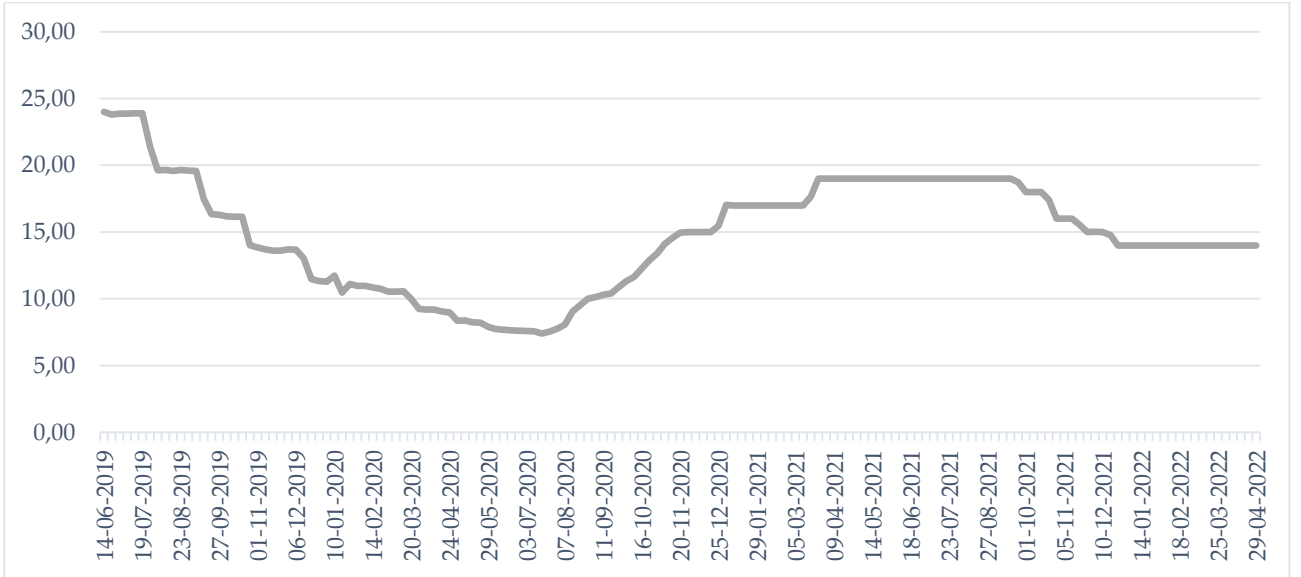
Bu noktada dünya genelinde artan enflasyonist eğilimlerden, yıllardır dış açık veren; dış ticaret hadleri gittikçe bozulan; sıcak sermaye ihtiyacı olan; çevresindeki ülkelerde siyasi istikrarsızlıklar bulunan; düzensiz göçmenlerin baskısı altında olan; beyin göçü yaşayan; gelir dağılımı adaletsizliği ve artan işsizlik gibi ekonomik sorunlara sahip Türkiye'nin yoğun bir şekilde olumsuz etkilendiği değerlendirilmektedir.

Covid-19 Salgını ve sonrasında yaşanan süreçte birçok ülkenin yaptığı gibi Türkiye de ekonomik durgunlukla mücadele amacıyla parasal tabanını genişletme yoluna gitmiştir. Türkiye'nin parasal genişlemesine ilişkin grafik aşağıda yer almaktadır.

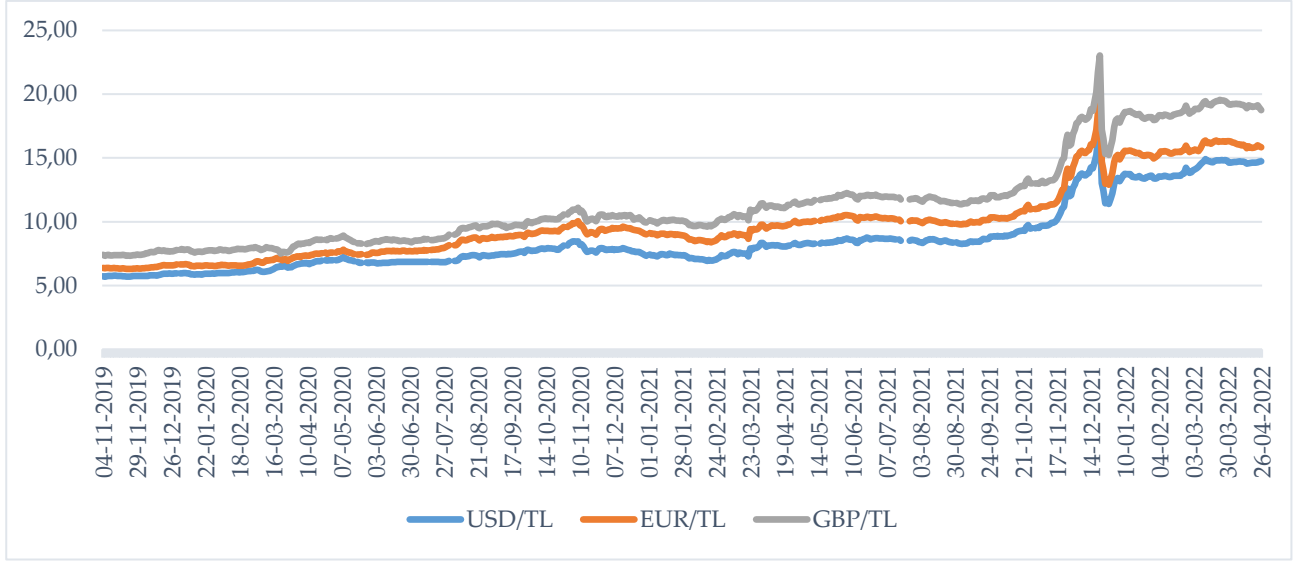
Grafik 1. Türkiye'de Yaşanan Parasal Genişleme (Miktar) (TCMB, Elektronik Veri Dağıtım Sistemi, 2022).

Grafik 1'de yer alan mavi çizgiler M1 para arzındaki miktar değişimini ifade etmektedir. 2019 yılının Ağustos ayında %8,43 olan parasal tabandaki genişleme 2020 Temmuz ayında %98,94 ile en yüksek seviyesine ulaşmıştır. Diğer taraftan parasal tabandaki bu artışa rağmen; ilgili dönemde enflasyon endişeleri göz ardı edilerek sıkı para politikası takip edilmemiş ve politika faiz oranlarının düşürülmesi tercih edilmiştir. İlgili dönemde gerçekleştirilen üst üste faiz indirimleri Grafik 2'de gösterilmektedir.

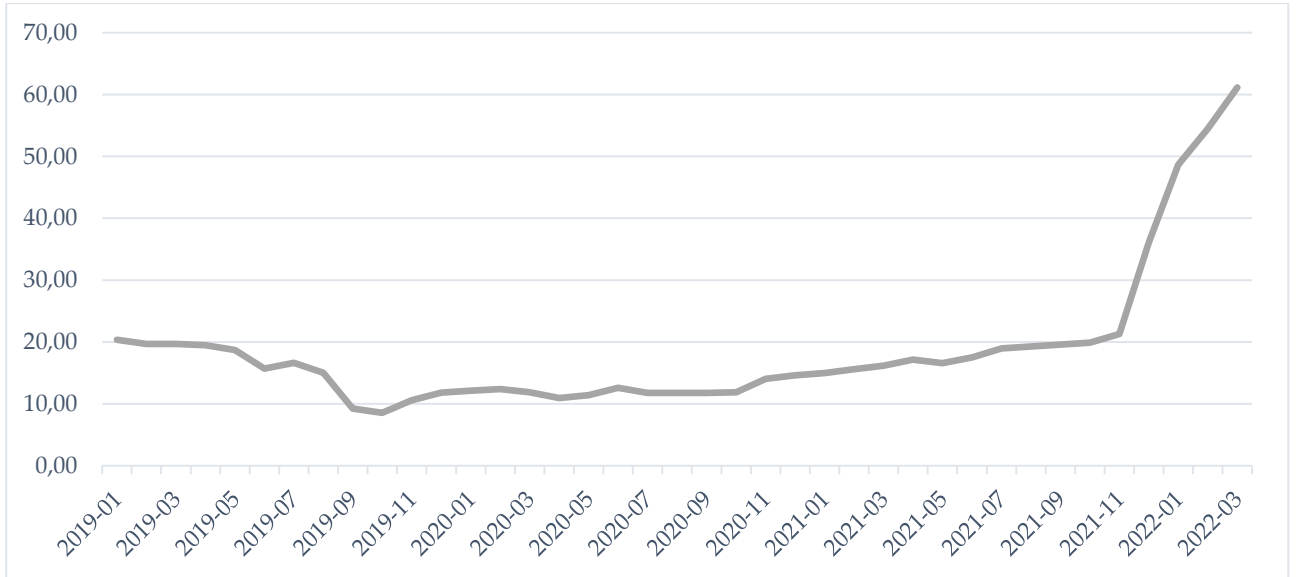
Grafik 2. TCMB Ağırlıklı Ortalama Fonlama Maliyeti (% Yıllık Değişim) (TCMB, Elektronik Veri Dağıtım Sistemi, 2022).

Parasal tabandaki artış ve politika faizlerindeki düşüşler Türk lirasını spekülasyona açık bir hale getirmiş ve yüksek oynaklığa neden olmuştur. Yaşanan gelişmeler tarihsel olarak Türk lirasını diğer dövizler karşısında en ucuz duruma geriletmiştir. Grafik 3'te Türk lirasının bazı kabul gören para birimleri karşısındaki performansı gösterilmektedir.

Grafik 3. Bazı Güçlü Para Birimleri Karşısında Türk Lirasının Performansı (TCMB, Elektronik Veri Dağıtım Sistemi 2022).

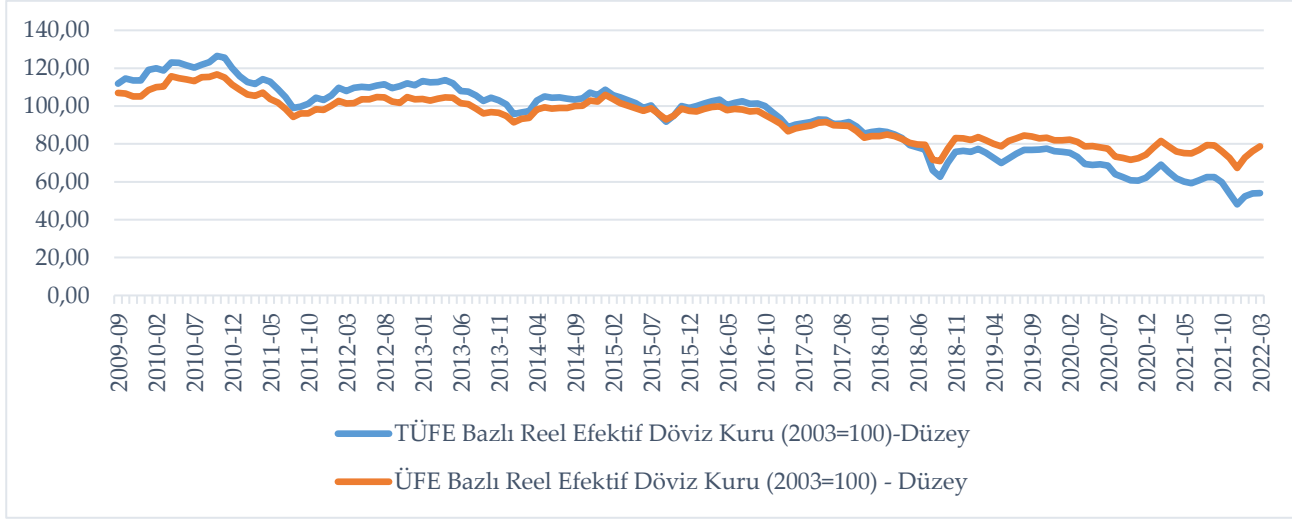
Covid-19 krizi sonrasında tüm dünya genelinde parasal tabandaki artış ve tedarik zincirlerindeki kopmalara bağlı olarak yaşanan enflasyonist baskılara ek olarak Türkiye’de ilgili dönemde kur baskısı da piyasada belirleyici olmuştur. Bu dönemde Tüketici fiyat endeksi (TÜFE) 2022 yılının Mart ayında önceki yıla kıyasla %61,14 oranında artış göstermiştir. IMF 2022 yılı Nisan verilerine göre gelişmekte olan pazarlar ve kalkınmakta olan ülkelerde bu oran ortalama %8,7 iken gelişmiş ekonomilerde ise %5,7 olarak tespit edilmiştir. Türkiye ekonomisine ait TÜFE’deki değişim Grafik 4’te gösterilmektedir.

Grafik 4. TÜFE yıllık değişim oranları (%) (TCMB, Elektronik Veri Dağıtım Sistemi, 2022).

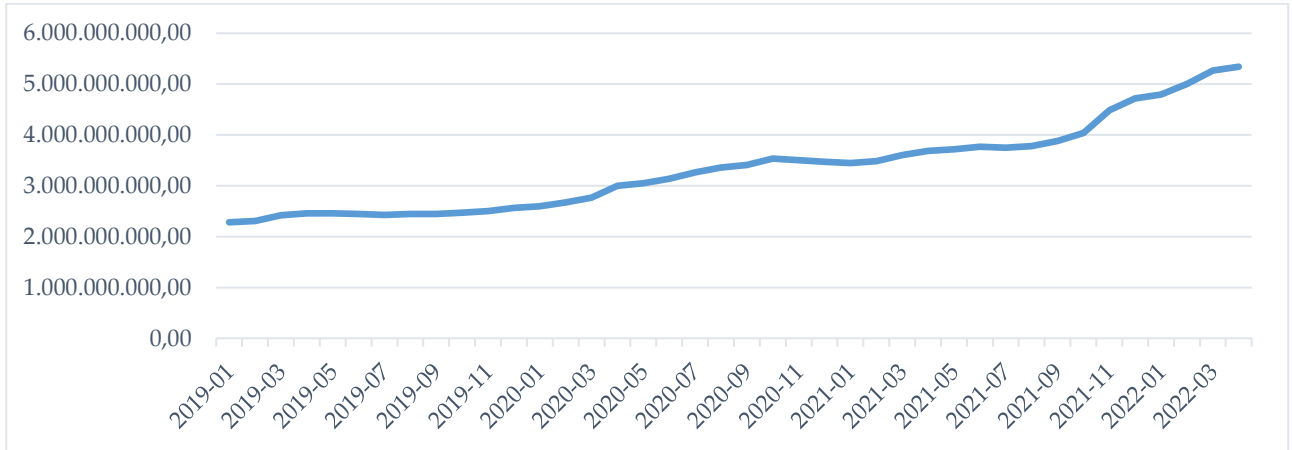
Aşağıda yer alan Grafik 5’te ÜFE ve TÜFE bazlı reel efektif kurlar gösterilmektedir. Buna göre Türk Lirasının reel olarak değer kaybettiği veya başka bir deyişle ithal ürünlerin Türk lirası cinsinden

pahalılaştığı ifade edilmektedir. Bu durum özellikle ithal ara mala bağımlı olarak üretim gerçekleştiren sektörlerinde maliyetleri ve dolayısıyla satış fiyatları üzerinde baskı yaratmaktadır.

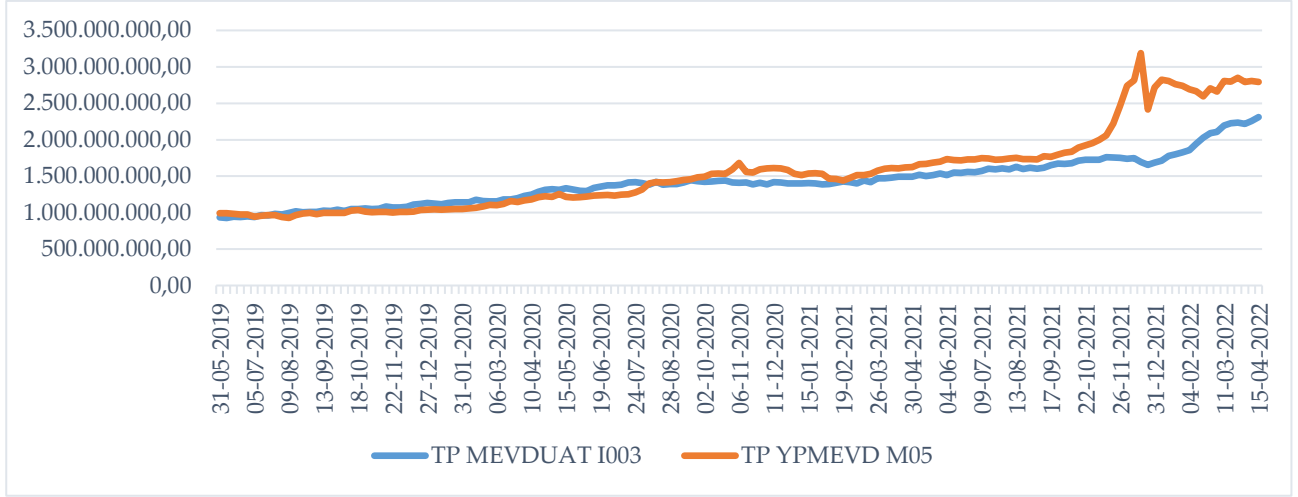
Grafik 5. ÜFE ve TÜFE Bazlı Reel Efektif Kurlar (TCMB, Elektronik Veri Dağıtım Sistemi, 2022).

Parasal tabandaki artış, faizlerin enflasyonun altında kalması, döviz kurlarındaki Türk Lirası aleyhine yaşanan gelişmeler ve yakın gelecekte fiyatların artacağı beklentisi hane halklarının gelecekte elde etmeyi beklediği kazançlarını şimdiden harcamaya yönlendirmiştir. Enflasyonun etkilerinden birisi olan bu gelişme nedeniyle hane halkları kredi yoluyla yatırım yapmaya yönelmişlerdir. Yüksek enflasyonist dönemlerde kullanılan bu ucuz krediler faydalanan kişiler açısından iyi bir yatırım olarak değerlendirilse bile diğer taraftan bazı kesimleri zenginleştirmek suretiyle gelir dağılımı adaleti açısından uzun vadede önemli bir sorun ortaya çıkarma riski bulunmaktadır. Türk lirası cinsinden toplam kredi miktarındaki değişimler Grafik 6'da gösterilmektedir.

Grafik 6. Toplam Kredi Hacmi (Bin TL) (TCMB, Elektronik Veri Dağıtım Sistemi, 2022).

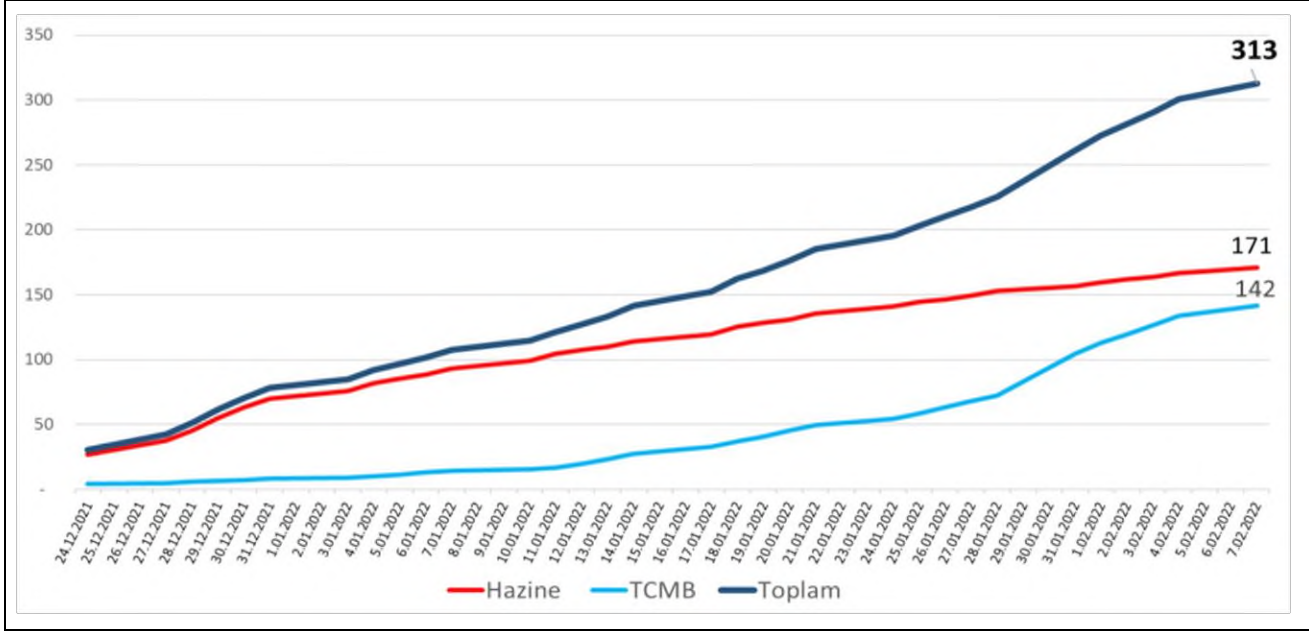
Türk lirasının yıllardır süregelen nominal ve reel değer kaybı ülke vatandaşlarının Türk lirasına olan tutumunu da etkilemiştir. Grafik 7'de yurtiçi yerleşiklerin TL cinsinden toplam mevduatları ve yabancı para cinsinden toplam mevduatları gösterilmektedir.

Grafik 7. Toplam Türk Lirası Mevduatlar ve Yabancı Para Mevduatlarının Karşılaştırılması (TCMB, Elektronik Veri Dağıtım Sistemi, 2022).

Özellikle faizlerin düşürülmeye başlandığı dönemin devamı olan 2021 yılının Eylül ayı sonrasında yabancı para cinsinden mevduatlarda hızlı bir yükseliş başlamıştır. Bu süreç ve devamında uygulanan ekonomi politikaları neticesinde, yurtiçi yerleşiklerin dövize yönelmesine bağlı olarak mevduatlarındaki dövizin payı %65 oranının üzerine kadar çıkmıştır.

Tasarruflarının reel değerinin kaybolacağı endişeleriyle toplumsal düzeyde yaşanan panik ve neticesinde ulusal para olan Türk Lirasının terk edilmeye başlanması gibi nedenlere bağlı olarak politika yapıcılarında dolarizasyon endişelerinin ortaya çıktığı gözlemlenmiştir. Bu dönem ortaya atılan en radikal politikalardan birisi “Kur Korumalı Mevduat (KKM)” isimli hesaplar olmuştur. “TL’yi özendirme paketi” kapsamında 20 Aralık 2021 günü tanıtılan bu yöntemle Grafik 3’de gösterildiği üzere döviz kurlarında tarihi zirvelerden dönülmüştür. Geçmişte de benzerinin “Döviz Çevrilebilir Mevduat” adıyla benzer şekilde uygulanan bu yöntem; hazineye yük getirmesi nedeniyle sürdürülememiştir. Çeşitli vadelerle (3, 6, 9, 12 ay) açılabilen KKM’nin gelecekte ne şekilde sonuçlanacağı henüz bilinmese de yurtiçi yerleşiklere, yurtdışında yaşayan Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarına, yurtiçi ve yurtdışı tüzel kişiliklere ve yurtdışı yerleşiklere bu hesaba yatırım yapma fırsatı tanınmıştır. Çeşitli garantilerin ve vergisel avantajların da sunulduğu KKM tanıtıldığı günden beri önemli miktarda yatırımcının ilgisini çekmiştir. Grafik 8’de Kur Korumalı Mevduata ilişkin gerçekleşen yatırımların ilk üç aylık dönemi gösterilmektedir.

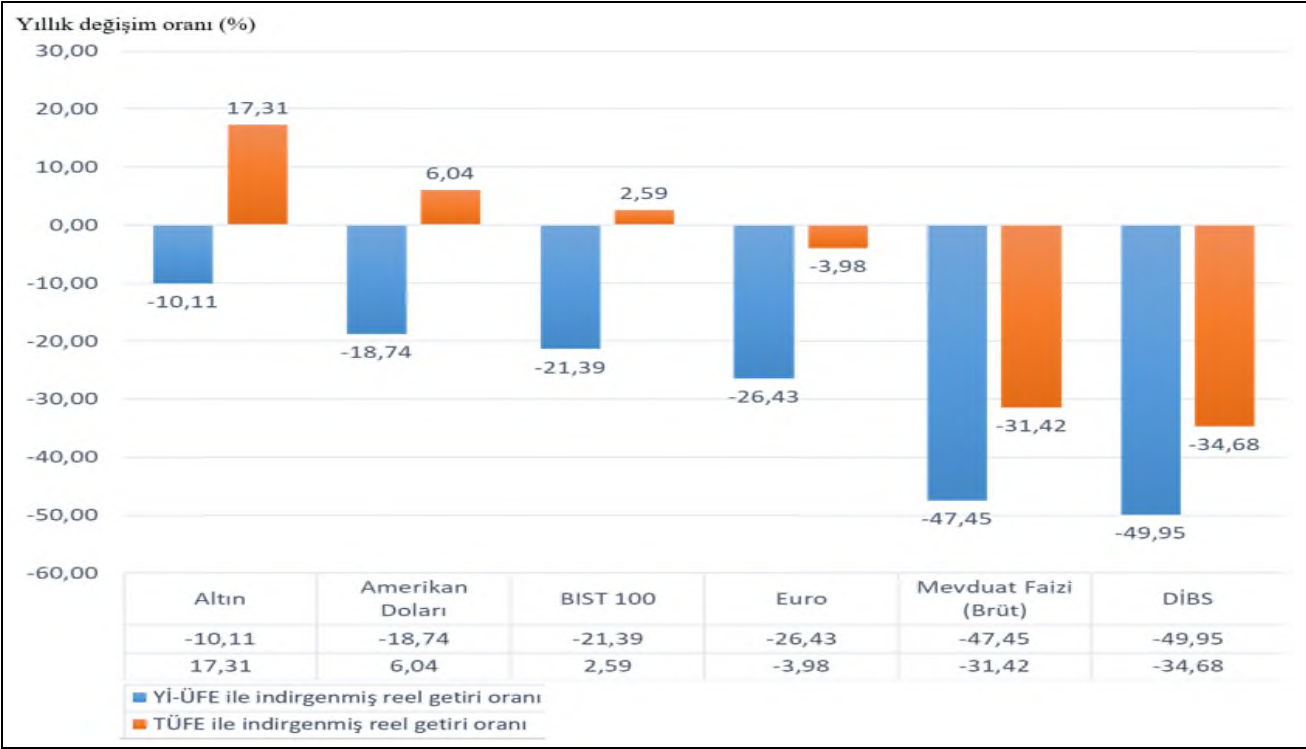

Grafik 8. Kur Korunmalı TL Mevduat ve Katılım Hesapları (BDDK, 2022).

Uygulamaya koyulduğu günden itibaren yatırımcıların ilgisini çeken KKM uygulamasında Bankacılık Denetleme ve Düzenleme Kurulu haftalık bankacılık sektörü verilerine göre 6 Mayıs 2022 itibariyle 819.020 Milyon Türk Lirası birikmiştir. 2022 yılı Mart ayı itibariyle vadesi dolan olan ilk mevduatlar; yatırımcılarına yaklaşık olarak %25'in üzerinde TL cinsi bir getiri sağlamıştır.

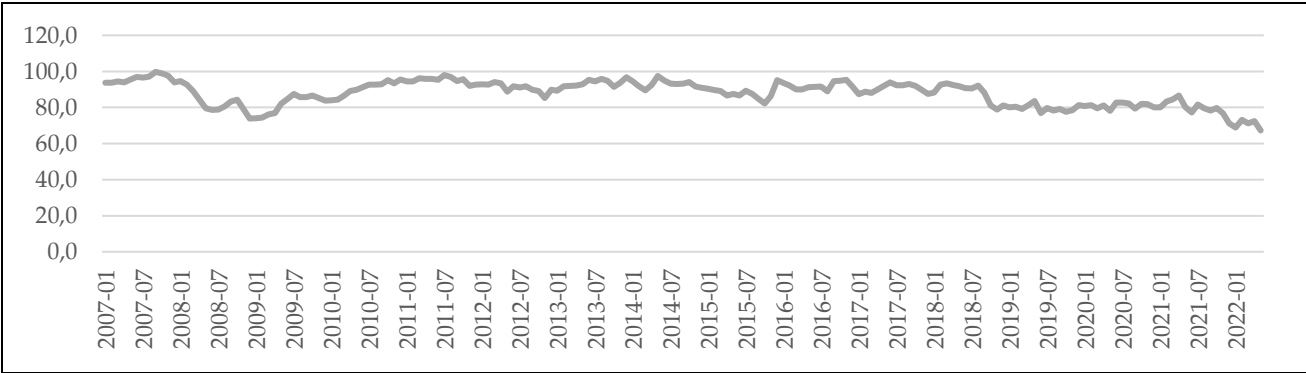
Kısa vade için yüksek sayılabilecek bu getirinin uzun vadede bu şekilde sürmesi durumunda TCMB'ye ve Hazine'ye önemli bir yük getireceği muhakkaktır. Bu uygulama her ne kadar TL'yi özendirme amacı taşısa da gerçekte yatırımcıların endişelerini gidermeye yönelik döviz benzeri alternatif bir yatırım aracı olarak değerlendirilebilir. Döviz fiyatının özellikle 21 Aralık 2021- Mayıs 2022 arasında stabil seyretmesine rağmen bu süreçte enflasyonun azaltılmamış olması zamanla döviz ucuz hale getirerek hane halkları açısından talebin oluşmasına yol açmaktadır. Bu bağlamda KKM'de yer alan mevduatların tercih ediliyor olması ve Grafik 7'de gösterilen Döviz Tevdiat Hesaplarındaki yurtiçi yerleşiklerin döviz miktarları göz önüne alındığında vatandaşların geleceğe ilişkin kaygılı olduğu ve gerçekte halen önemli oranda dolarize olduğu hatta döviz şokuna hazırlanıldığı varsayımına ulaşılabilir.

Birikim sahiplerinin özellikle TL yatırımlarına ilişkin endişelerinin ne kadar gerçekçi olduğunun değerlendirmesinin yapılabilmesi için son bir yılda finansal yatırım araçlarının yıllık getiri oranlarının incelenmesi de doğru olacaktır. Grafik 9'da yer alan finansal yatırım araçlarının yıllık reel getiri oranları incelendiğinde son bir yılda tasarruflarını özellikle TL mevduat faizinde ve Devlet İç Borçlanma Senetleri'nde (DİBS) değerlendiren tasarruf sahiplerinin Yİ-ÜFE ve TÜFE karşısında muazzam kayıplar yaşadığı görülmektedir. Mevcut veriler dâhilinde bu süreçten altın, ABD Doları, hisse senedi ve Euro yatırımcılarının kârla veya görece az zararla tasarruflarını korumayı başardığı ifade edilebilir.

Grafik 9. Finansal yatırım araçlarının yıllık reel getiri oranları, Nisan 2022 (TUİK, 2022).

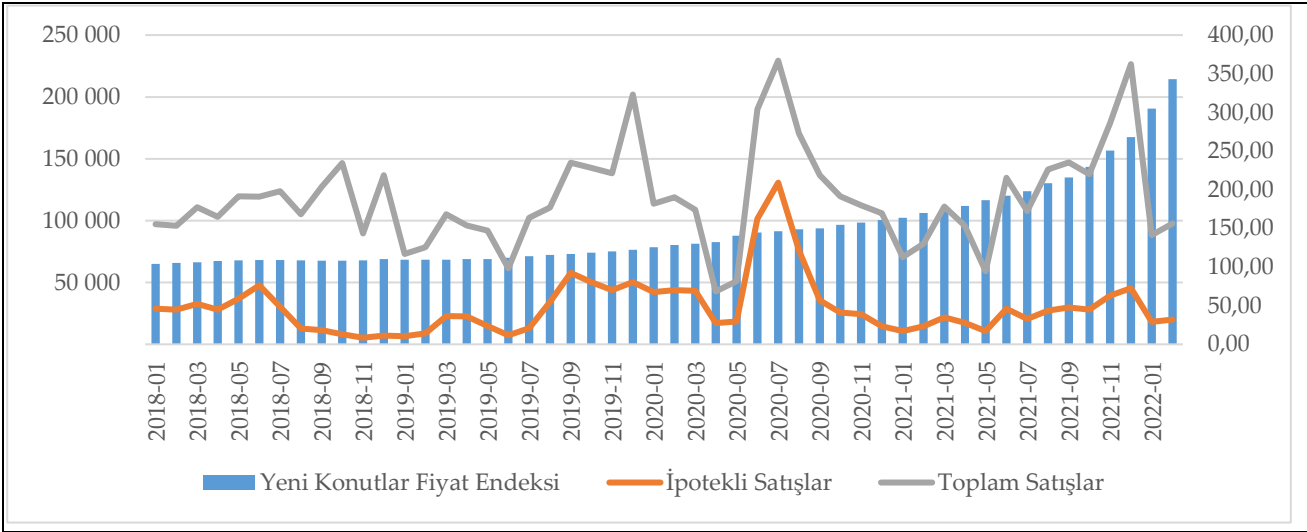
Artan enflasyonist etkiler başta olmak üzere ekonomide birçok sorunun vatandaşlar tarafından her geçen gün daha çok hissediliyor olması TUİK tarafından yayınlanan "Tüketici Güven Endeksi" tarafından gözlemlenebilmektedir. Son on beş yılın en düşük tüketici güven endeksi 2022 yılı Nisan ayında 67,3 olarak tespit edilmiştir.

Grafik 10. Tüketici Güven Endeksi (TUİK, 2022).

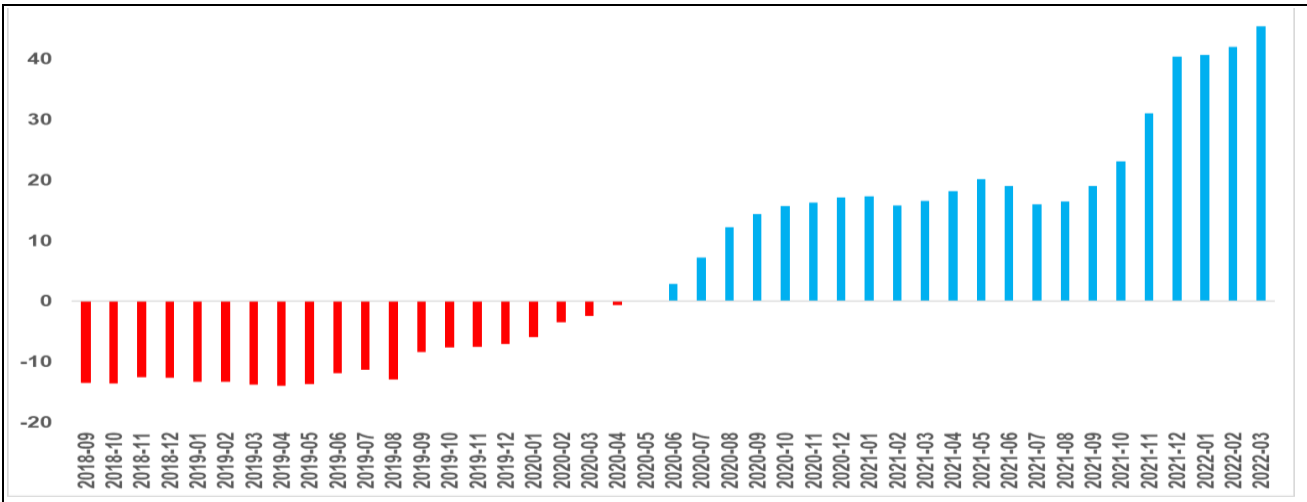
İncelenen dönemde tasarruf sahiplerinin ilgilerinin taşınmazlara yöneldiği ve bunun sonucu olarak konut satış rakamları da üst üste rekor yenilediği görülmektedir. Sağlık salgını sonrasında ekonomiyi canlandırmak amacıyla 2020 yılının Haziran-Temmuz aylarında gerçekleştirilen düşük finansman kredili konut kampanyasında resmi rakamlara göre 229.357 bin konut satılmıştır. Düşük finansman politikalarının olmadığı ancak enflasyonist etkilerin zirve yaptığı 2021 yılının aralık ayında ikinci bir zirve yaparak 226.503 bin konut satılmıştır. Bu dönemde ipotekli satışlar geçen yılın aynı

dönemine göre üç kat artış sergilemiştir. Enflasyonist etkilerin net bir şekilde gözlemlendiği konut piyasasında Yeni Konutlar Fiyat Endeksi (YKFE) (2017=100) ölçülebilen tüm zamanların en yüksek seviyesine ulaşmıştır. Bahsedilen konut istatistikleri Grafik 11’de gösterilmektedir.

Grafik 11. Ulusal Konut İstatistikleri (TCMB, 2022) ve TÜİK, 2022).

Maliyetlerde ve talepte yaşanan artışa bağlı olarak konutların m² fiyatlarında artışlar gözlemlenmiştir. Bahçeşehir Üniversitesi Ekonomik ve Toplumsal Araştırmalar Merkezi (BETAM) tarafından yapılan araştırmaya göre 2021 yılının Mart ayında m² fiyatları Türkiye ortalaması 3.695 TL iken; 2022 yılının aynı döneminde %134,3 oranında bir artış göstererek 8.656 TL olmuştur. Ayrıca Mart ayında ise yıllık reel fiyat değişimi bir önceki aya göre yükselerek yüzde 45,4 olmuştur.

Grafik 12. Türkiye Geneline Satılık Konut Reel Fiyatlarının Yıllık Değişimi (%) (sahibinden.com, 2022 ve Betam, 2022).

Borsa İstanbul (BIST) tasarruf sahiplerinin en çok yöneldiği alanlardan bir diğeri olmuştur. Her ne kadar Grafik 9’da gösterildiği üzere yıllık bazda -%21,39 oranında yatırımcısına değer kaybettirmiş olsa bile yurtiçi yerleşiklerin tercihi olmuştur. Grafik 13’te gösterildiği üzere 2019 yılından beri yabancı takas

oranı %65 seviyelerinden %35,69'a gerilemiş olsa da BIST endeksinin tarihi rekor seviyelerde olduğu görülmektedir. BIST endeks verilerine göre Cov-19 sağlık krizi ardından 23.03.2020 tarihinde 842,46 puana kadar gerileyen BIST-100 endeksi 13.03.2022 itibariyle 2.419,23 seviyesine ulaşmıştır.

Grafik 13. BIST Yabancı Takas Oranı (İş Yatırım, 2022).

Yabancı takaslarının bu denli gerilediği bir endeksin yükselebilmesi, yurtiçi yerleşiklerin alıma geçtiğini ifade etmektedir. Bu algının oluşmasındaki en yüksek payın piyasadaki birçok ürünün fiyatlarında yaşanan artışa karşın; birtakım hisse senetlerine ait nominal fiyatların geçmiş yıllara kıyasla yeterince yükselmemiş ve ucuzluk algısı yaratmış olması şeklinde yorumlanmaktadır.

Sonuç

Türkiye Cumhuriyeti ekonomi tarihi incelendiğinde en önemli mücadele alanlarının başında enflasyon ve döviz kıtlığının olduğu görülmektedir. 2001 krizi sonrasında uygulanan istikrar programlarının verdiği güven sonrası ülkeye gelen yabancı yatırımlar ve dünya genelinde yaşanan likidite bolluğu ile bu mücadelede Türkiye Cumhuriyeti önemli kazanımlar elde etmiştir.

2008 Mortgage kriziyle başlayan ve özellikle Covid-19 sağlık salgını sonrasında artarak devam eden genişleyici mali politikalar dünyanın pek çok ülkesinde enflasyonist bir ortamın oluşmasına yol açmıştır. Bu noktada dünyanın diğer ülkelerine kıyasla daha da negatif ayrışarak %65'leri geçen yıllık enflasyon oranlarıyla ve yaşanan kur dalgalanmalarıyla Türkiye Cumhuriyeti maalesef eski ekonomik problemleriyle tekrar yüzleşmek zorunda kalmıştır. Bu problemler her ne kadar küresel çapta yaşanan enflasyonist ortam tarafından destekleniyor olsa da ulusal düzeyde gerçekleşen para arzındaki kontrolsüz artış bağlamında değerlendirildiğinde sonuç sürpriz olmamaktadır. Bu sorunlarla baş etmek amacıyla uygulanan ve kamuoyuna "heterodoks" olarak lanse edilen politikalar kısa vadede cari fazla verdirmek veya döviz kurunu dengelemek gibi faydalarla ülkeyi içinde bulunduğu çıkmazlardan kurtarabilse de uzun vadede güvenilirliği henüz test edilmemiştir.

Uygulanan politikaların uzun vade sonuçlarına yönelik etkilerin belirsiz oluşu; mevduat sahiplerinin ulusal para birimine karşı tarihsel korkularının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu sebeple mevduat sahipleri enflasyonist etkilerin daha az olduğu bilinen yabancı para birimlerine veya enflasyondan koruma sağlayacağını düşündüğü yatırımlara yönelerek ulusal paranın bir değer saklama ve tasarruf aracı olma niteliğini yok sayma eğilimine girdikleri görülmektedir. Diğer taraftan halkın ulusal paraya ve geleceğe ilişkin yaşadığı endişeler, başta genç yaşta hane halkları olmak üzere birçok kişinin yaşam beklentilerini olumsuz etkilediği düşünülmektedir. Bu durum kişilerin üretim, eğitim ve

sanat gibi katma değerli ve reel çıktıları olan aktivitelerden uzaklaşarak genel olarak “sıfır toplamlı” şeklinde nitelendirilebilmesi mümkün faaliyetlere yönelmekte olduğu gözlemlenmiştir. Bu faaliyetlerin en gözde olanları çalışmada değerlendirildiği gibi döviz, altın, konut-arsa ve borsa olmuştur. Bunun haricinde birçok yatırımcının son zamanlarda araç ve kripto para alım ve satım faaliyetlerine yöneldiği de gözlemlenmiştir.

Çalışmada süresince yapılan araştırmalar ve incelen grafikler bir arada değerlendirdiğinde, ekonomik birçok göstergenin ikaz verdiği görülmektedir. Tüm bunların yanında küresel düzeyde yaşanan tedarik sorunları, girdi maliyetlerindeki artışlar, gelişmiş ekonomilerdeki durgunluk riski, Rusya-Ukrayna krizi, ABD-Çin ticaret savaşları, gelişmekte olan piyasalara para girişinin yavaşlaması ve artan iklim sorunları da denkleme katıldığında oldukça karmaşık bir tablo ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda Türkiye Cumhuriyeti'nin iç ekonomik ve çevresindeki ülkelerin siyasi dinamikleri-riskleri göz önünde bulundurularak, alanında değerli birçok uzmanın belirttiği gibi uzun vadeli yapısal reformların hayata geçirilmesi büyük önem arz etmektedir. Bu noktada atılacak adımlardan birisi siyasi ve ekonomik kurumların birbiriyle iş birliği içinde ancak karar alma noktasında bağımsız hale getirilmesi olacaktır. Kısa ve orta vadede ulusal para da yaşanan dalgalanmalar Türkiye gibi ithal ara mal kullanımının yoğun olduğu bir ülke de muhakkak maliyet enflasyonuna yol açacaktır. Arz ve talep enflasyonlarının yaşandığı ekonomide artan enflasyon sonucunda bireylerin ve yatırımcıların reel yatırımlardan uzaklaşarak, spekülasyon alanlarına yönelmesi Türkiye'de yaşandığı haliyle muhtemeldir. Başta konut fiyatları olmak üzere birçok üründe yaşanan fiyatların sürekli artışı karşısında reel ücretlerin düşüyor olması yakın gelecek Türkiye ekonomisi için stagflasyon olgusunun gözlemlenmesi riskini de ortaya çıkarmaktadır. Tüm bu nedenlerle ekonominin en önemli dinamiklerinden ve politika araçlarından birisi olan ulusal paranın itibarının korunması gerekmektedir. Hane halklarının tasarruflarının ulusal para cinsinden değerlendirmeyi bir tehdit olarak algılaması, gelecekte ihtiyaç halinde uygulanacak para politikalarını etkinliğini azaltacaktır. Bu noktada öncelikle ekonomiye ilişkin sorunları tespitinin doğru bir şekilde yapılması ve kabul edilmesi büyük önem taşımaktadır. Ekonomi yönetimine gösterge niteliği taşıyacak mikro ve makro verilerin şeffaf bir şekilde elde edilmesi de sorunun tespitini ve çözümünü kolaylaştıracaktır. Ekonomiyi yönetiminin ulusal-uluslararası güvenilirliği olan uzmanlar tarafından gerçekleştiriliyor olması da istikrar yolunda atılması gereken önemli adımlar arasındadır.

Sonuç olarak iç ve dış dinamiklere bağlı olarak yaşanan birçok ekonomik sorunun olduğu görülmektedir. Tüm bu sorunların çözülmesi ve artan ülke riskinin düşürülmesi için zamana ihtiyaç duyulacaktır. Bu noktada ulusal paranın kısa vadede istikrarı ile sağlanabilecek ekonomiye güvenin ve orta - uzun vadede uygulanan politikalarının Türkiye ekonomisinin geleceği açısından belirleyici olacağı düşünülmektedir.

Etik Kurul İzni

Bu çalışma etik kurul izni gerektiren bir çalışma grubunda yer almamaktadır.

Kaynakça

- Aktan, C. C. (2010). Monetarizm ve rasyonel beklentiler teorisi. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 2(1), 168-182.
- Artan, S. (2006). Türkiye’de enflasyon, enflasyon belirsizliği ve büyüme. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, (1), 114-138.
- Aslan, M. H. (2009). *Para teorisi ve politikası*. Alfa Aktüel.
- Bahçeşehir Ekonomik ve Toplumsal Araştırmalar Merkezi, (2022 Nisan 27). Türkiye genelinde satılık konut reel fiyatlarının yıllık değişimi. <https://betam.bahcesehir.edu.tr/2022/04/satilik-konut-piyasasi-gorunumu-nisan-2022/>
- Bankacılık Denetleme ve Düzenleme Kurumu, (2022, Mayıs 7). Kur korumalı katılım hesapları. <https://www.bddk.org.tr/Duyuru/EkGetir/925?ekId=816>
- Bankacılık Denetleme ve Düzenleme Kurumu, (2022, Nisan 27). Haftalık bankacılık sektörü verileri. <https://www.bddk.org.tr/BultenHaftalik/>
- Bocutoğlu, E. (2014). *Makro iktisat: teoriler ve politikalar*. Ekin Yayınevi.
- Bohl, M. T., & Siklos, P. L. (2018). The anatomy of inflation: an economic history perspective. İçinde S. Battilosi, Y. Cassis, & K. Yago (Eds.). *Handbook of the history of money and currency*. Springer.
- Boratav, K. (2008). *Türkiye iktisat tarihi, 1908-2009*. İmge kitabevi.
- Borsa İstanbul (2022, Mayıs 16). BİST verileri. <https://borsaistanbul.com/tr/sayfa/2060/endeks-verileri>
- Cagan, P., (1956). The monetary dynamics of hyperinflation. İçinde M. Friedman (Ed.). *Studies in the quantity theory of money*. University of Chicago Press.
- Capie, F. (1986, Ocak). Conditions in which very rapid inflation has appeared. İçinde *Carnegie-Rochester conference series on public policy (Vol. 24)* (ss. 115-168). North-Holland.
- Dikkaya, M., & Özyakışır, D. (2018). Türkiye ekonomisinde yeni arayışlar: 1946-1960 Dönemi. İçinde M. Dikkaya, A. Üzümcü ve D. Özyakışır (Eds.). *Osmanlı’dan günümüze Türkiye’nin iktisadi tarihi* (ss. 123-138). Savaş Yayınları.
- Dornbusch, R. (1985). Stopping hyperinflation: lessons from the German inflation experience of the 1920s (No. w1675). *National Bureau of Economic Research*, 1-41.
- Dönek, E. (1995). Türkiye’nin dış borç sorunu ve 1980 sonrası boyutları. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 50(1), 173-186.
- Durmuş, S., & Aydemir, N. K. (2016). Atatürk dönemi Türkiye ekonomisi (1923-1938). *Kafkas University Faculty of Economics and Administrative Sciences Journal*, 7(12), 155-167.
- Dünya Bankası Veri Tabanı (2022 Nisan 28). <https://data.worldbank.org/>
- Erol, İ. (2006). *Para-banka teori ve politika*. Emek Matbaacılık.
- Evlimoğlu, U., & Gümüş, U. T. (2018). İtibari paranın kullanımdan kaldırılmasına yönelik teorik bir değerlendirme. *LAÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(2), 167-183.
- Federal Reserve System, (2022, Mayıs 14). M1 para arzı. <https://fred.stlouisfed.org/release/tables?rid=21&eid=1217588&od=2019-12-01#>

- Fischer, S., Sahay, R., & Végh, C. A. (2002). Modern hyper-and high inflations. *Journal of Economic literature*, 40(3), 837-880.
- Hemingway, E. (1935). *Notes on the next war: A serious topic letter*. Esquire.
- İş Yatırım, (2022 Mayıs 15). BIST yabancı takas oranı. https://www.isyatirim.com.tr/tr-tr/analiz/arastirma-raporlari/ArastirmaRaporlari/2_20220513085546357_1.pdf.
- Keynes, J. M. (1924). *A tract on monetary reform*. Cosimo Classics.
- Makinen, G. E. (1986). The Greek hyperinflation and stabilization of 1943–1946. *The journal of economic history*, 46(3), 795-805.
- Milton, F. (1970). *The counter-revolution in monetary theory*. Wincott Memorial Lecture.
- Mishkin, F. S. (2000). *Para teorisi ve politikası* (Çev. İ. Şıklar, A. Çakmak & S. Yavuz). Bilim Teknik Yayınevi.
- OECD Veri Tabanı (2022 Nisan 29). Ülkelerin işsizlik ve büyüme oranları. <https://data.oecd.org/>
- Özsoylu, A. F. (2016). *Türkiye ekonomisi: tarihsel gelişim*. Karahan Kitabevi.
- Parasız, İ. (2002). *Enflasyon, kriz ve ayarlamalar Dünya'da ve Türkiye'de kalkınma makroekonomisi sorunları*. Ezgi Kitabevi.
- Sahibinden.com, (2022 Nisan 27). Ulusal konut istatistikleri. www.sahibinden.com
- Şen, H., & Demirhan, E. (2004). Arjantin gerçeği: mucizeden felakete sürükleniş. *Finans-Politik ve Ekonomik Yorumlar*, 487(1), 70-80.
- The International Monetary Fund (IMF), (2022 Nisan 29). <https://www.imf.org/external/datamapper/PCPIPCH@WEO/OEMDC/ADVEC/WEOWORLD>
- Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, (2022 Nisan 27). Elektronik veri dağıtım sistemi. <https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?/evds/serieMarket>
- Türkiye İstatistik Kurumu (2022 Mayıs 1). Finansal yatırım araçlarının yıllık reel getiri oranları. <https://data.tuik.gov.tr/Search/Search?text=finansal%20yat%C4%B1r%C4%B1m>
- Türkiye İstatistik Kurumu (2022 Mayıs 1). Ulusal konut istatistikleri. <https://data.tuik.gov.tr/Search/Search?text=konut>
- Üzümcü, Â. (2018). Türkiye'de ulusal ekonominin inşası: 1923-1945. İçinde Ed. M. Dikkaya, A. Üzümcü ve D. Özyakışır (Eds.). *Osmanlı'dan günümüze Türkiye'nin iktisadi tarihi*. Savaş Yayınları.
- Vegh, C. A. (1992). Stopping high inflation: an analytical overview. *Staff Papers (International Monetary Fund)*, 39(3), 626–695. <https://doi.org/10.2307/3867476>
- Yaz, D.A. (2020). *Antik çağdan geleceğe para*. Timaş Yayıncılık

ORTA YAŞ BİREYLERDE PSİKOLOJİK İYİ OLUŞ DÜZEYİ İLE YAŞLILIĞI KABULLENME ZORLUĞU ARASINDAKİ İLİŞKİ

 Mustafa Remzi ATAY^a

 Hatice KUMCAĞIZ^b

Özet

Bu araştırmanın amacı, 40-65 yaş arası orta yaş bireylerde psikolojik iyi oluş düzeyi ile yaşlılığı kabullenme zorluğu arasındaki ilişkiyi incelemektir. Araştırmanın çalışma grubunu 156 orta yaş birey (81 kadın 75 erkek) oluşturmaktadır. Araştırmada veri toplamak için “Psikolojik İyi Oluş Ölçeği”, “Yaşlılığı Kabullenme Zorluğu Ölçeği” ve “Kişisel Bilgi Formu” kullanılmıştır. Verilerin analizinde betimsel istatistik yöntemleri, pearson korelasyon analizi ve bağımsız gruplar t-testi kullanılmıştır. Araştırmanın bulguları orta yaş bireylerde psikolojik iyi oluş düzeyli ile yaşlılığı kabullenme zorluğu arasında anlamlı ilişkiler olduğunu, orta yaş bireylerde psikolojik iyi oluş düzeyi arttıkça yaşlılığı kabullenme zorluğunun azaldığını göstermiştir. Fiziksel bir hastalığı olan orta yaş bireylerin psikolojik iyi oluş düzeylerinin anlamlı olarak daha düşük olduğu, yaşlılığı kabullenme zorluğu düzeylerinin ise anlamlı olarak daha yüksek olduğu gözlenmiştir. Ayrıca orta yaş bireylerde yaş arttıkça yaşlılığı kabullenme zorluğu azalmaktadır. Psikolojik iyi oluş ile yaş ve cinsiyet; yaşlılığı kabullenme zorluğu ile de cinsiyet arasında ise anlamlı ilişkiler bulunamamıştır. Çalışmanın sonuç kısmında araştırmadan elde edilen bulgular tartışılmış ve önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Psikolojik iyi oluş, Orta yaş, Yaşlılık, Yaşlılığı kabullenme zorluğu.

THE RELATIONSHIP BETWEEN PSYCHOLOGICAL WELL-BEING AND THE DIFFICULTY OF ACCEPTING OLD AGE IN MIDDLE-AGED INDIVIDUALS

Abstract

The aim of this study is to examine the relationship between the level of psychological well-being and the difficulty of accepting old age in middle-aged individuals between the ages of 40-65. The sample of the study was consisted of 156 (81 women and 75 men) middle-aged individuals. The Psychological Well-Being Scale, The Difficulty of Accepting Old Age Scale and The Form of Demographic Information were used to collect data. Descriptive statistics, pearson correlation analysis and independent samples t-test were used to analyze data. The findings of the study showed that there are significant relationships between the psychological well-being levels and the difficulty of accepting old age of middle-aged individuals. As the psychological well-being levels of middle-aged adults increased, the difficulties of accepting old age decreased. It was observed that the psychological well-being levels of middle-aged individuals with physical illness are significantly lower, middle-aged individuals with physical illness have a significantly higher level of difficulty of accepting

^a Uzm. Psikolojik Danışman, Millî Eğitim Bakanlığı; Doktora Öğr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, atay3989@gmail.com

^b Prof. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, haticek@omu.edu.tr

Makale Geliş Tarihi: 17.05.2022, Makale Kabul Tarihi: 27.06.2022

old age. Further, as the age increases in middle-aged individuals, the difficulty of accepting old age decreases. No significant relationships were found between psychological well-being and age, psychological well-being and gender, difficulty of accepting old age and gender. In the conclusion part of the study, the findings obtained from this research were discussed and suggestions were made.

Keywords: Psychological well-being, Middle age, Old age, Difficulty of accepting old age.

Giriş

Çağımızda insan gelişimini konu alan ve açıklamaya çalışan disiplinlerin üzerinde sıklıkla durduğu yaklaşım yaşam boyu gelişim yaklaşımıdır. Yaşam boyu gelişim yaklaşımı, gelişimin doğumla başlayıp ölümle sona erdiğini ve bütün yaşam boyu devam ettiğini öne süren, psikoloji ve sosyoloji gibi farklı disiplinleri bünyesinde barındıran bir gelişimi ifade eder (Eryılmaz, 2011). Çocukluk dönemi, gençlik dönemi ve yetişkinlik dönemi gibi her dönemin kendi içerisinde farklı gelişimi içerdiği bu süreçte üzerinde durulması gereken önemli evrelerden birisi de ileri yetişkinliktir. Yaşam boyu gelişim dönemleri içerisinde 60 yaş ve sonrası dönemi ifade eden ileri yetişkinlik (Santrock, 2012), yetişkinliğin bir uzantısı olarak, fiziksel ve zihinsel değişimlerin görüldüğü, ilerleyen yaşla birlikte geriye dönüşü olmayan yapısal ve fonksiyonel değişikliklerin yaşandığı önemli bir dönemdir (Koldaş, 2017). İleri yetişkinlik, her ne kadar sadece fizyolojik değişimler ile karakterize gibi görülse de ekonomik, politik ve sosyal değişkenlerden en çok etkilenen yaşam dönemidir (Üçok, 2018).

Son yıllarda dünya nüfusu incelendiğinde, ileri yetişkin nüfusun toplam nüfus içerisindeki oranının hızla artış gösteriyor olması ve bu artış neticesinde yaşlılığın ve yaşlanmanın sosyal bir sorun olarak ortaya çıkması ihtimali bu alandaki çalışmaların artmasını sağlamıştır (Üçok, 2018). Dünyanın farklı ülkelerinde nüfus yapılarının değişimi ve doğum oranındaki düşüşler devam ettikçe de ileri yetişkin nüfusun artmaya devam edeceği ön görülmektedir (Oğuz, 2007). Tüm bu durumlar göz önüne alındığında ileri yetişkinliğin önemi gün geçtikçe önem kazanmakla birlikte, yaşlılık olgusunun açıklığa kavuşturulması, bireyin ileri yetişkinlik döneminde toplum içerisindeki imajının açıklanması, yaşlılık kültürünün incelenmesi ve nihayetinde iyi bir şekilde yaşlanmanın desteklenmesi gerekli hale gelmiştir.

Bireyin iyi bir şekilde yaşlanması; “aktif yaşlanma”, “sağlıklı yaşlanma”, “pozitif yaşlanma” ve “üretken yaşlanma” gibi farklı kavramlarla ifade edilse de son yıllarda en çok kullanılan ve alanyazında kabul gören kavram “başarılı yaşlanma (successful aging)” olmuştur (Foster & Walker, 2014). Başarılı yaşlanma, olumsuz etkilere rağmen, içsel bir mutluluk ve doyum durumuna ulaşma girişimi olarak tanımlanmaktadır (Tavel, 2008). Başarılı yaşlanma ile ifade edilen bireyin fiziksel olarak sağlıklı oluşu, işgücüne katılımı, sosyal, ekonomik ve kültürel olarak hayata dahil olmasıdır (Özdemir vd., 2019). Başarılı yaşlanma ölçütlerinden birisi olan hayata aktif katılım iki temel unsura sahiptir: Kişilerarası ilişkilerin sürdürülmesi ve üretken faaliyetler. Burada ifade edilen üretkenlik, kişilerarası ilişkilerin ve temasın sürdürülmesi, sosyal ve duygusal destek, toplumsal faaliyetlere katılım vb. durumlardır (Rowe & Kahn, 1997). İyi ve başarılı yaşlanma her ne kadar bilimsel çalışmaların sıkça konusu olsa da başarılı yaşlanmanın evrensel ölçütlerinin tam olarak oluşturulamaması ve ileri yetişkinlik ile ilgili tüm bu süreci açıklayacak bir kuramın olmaması alanyazında bir eksiklik olarak ifade edilmektedir. Alanyazındaki bu eksikliği gidermek amacı ile ortaya çıkan Etkinlik (Aktivite) Kuramı, temel görüşleri ile başarılı

yaşlanmanın ölçütlerini en iyi vurgulayan kuramlardan birisidir (Tavel, 2008). Etkinlik Kuramı'nın görüşleri, bu araştırmanın da temelini ve varsayımını oluşturmaktadır.

Etkinlik Kuramı, 20. yüzyılın ortalarında disiplinler arası bir yaklaşım ile toplumların değişimleri üzerinde duran ve yaşlılık psikolojisine ışık tutan bir kuramdır (Kurtkapan, 2018). Etkinlik Kuramı'na göre, arkadaşları, akrabaları ve diğer yakın çevresi ile doyum sağlayıcı ilişkilere sahip, toplumsal faaliyetlerden uzak kalmayan ve en önemlisi aktif olan ileri yetişkinler daha mutludurlar. Ayrıca ileri yetişkinler buldukları dönem neticesinde yaşam tempolarını bilinçli olarak azaltsalar da yeni aktivitelere katılmaları ve diğer insanlar ile etkileşimlerine devam ettikleri sürece sosyal hayata daha iyi uyum gösterirler (Demir, 2021). Birey gençliğinde sahip olduğu ancak sonradan yitirdiği rolleri ileri yetişkinliğinde de devam ettirerek ya da yerine yenisini koyarak bu uyumu yakalar (Üçok, 2018). Böylece yaşlanan birey ileri yetişkinlik dönemine sağladığı pozitif uyum ile toplumdan soyutlanmaz (Oğuz, 2007). Alanyazında Etkinlik Kuramı'nı konu edinen çalışmalar incelendiğinde ileri yetişkinlerde aktivitelere katılımın arttıkça mutluluğun (Oerlemans vd., 2011), yaşam doyumunun (Knapp, 1997), işlevselliğin ve üretkenliğin (Menec, 2003) arttığını, benlik saygısının ise yükseldiğini (Reitzes vd., 1995) ifade eden çalışmalar mevcuttur. Öte yandan Etkinlik Kuramı'nın kapsamlı geliştirilmesine yönelik yapılan çalışmada da Lemon vd. (1972) aktivite düzeyi ile iyi oluş arasındaki pozitif yönlü anlamlı ilişkiye vurgu yapmıştır.

Etkinlik Kuramı'na göre ileri yetişkinlerin biyolojik ve sağlıkla ilgili değişimlerinin dışında, psikolojik ve toplumsal ihtiyaçları orta yetişkinlerin ihtiyaçları ile benzerlik gösterir (Havighurst, 1968). Bu düşünce temelde bireyin benliği ve toplumdaki rol gereksinimlerinin orta yetişkinlikten ileri yetişkinliğe geçerken değişmediği varsayımından kaynaklanmaktadır (Knapp, 1977). Çünkü insanlar benzer değerler altında aynı ihtiyaç ve davranışlara sahip oldukları için daha önce oluşturduğu yaşam rollerini ve yaşam eylemlerini sürdürme niyetindedirler (Labus, 2013). Etkinlik Kuramı'na göre de bireylerin ileri yetişkinlik döneminde mutlu olmalarının yolu, orta yetişkinlik döneminde mutlu olmalarından geçer çünkü orta yetişkinlik döneminde hayatını mutsuz olarak devam ettiren bireyler, büyük olasılıkla ileri yetişkinlik döneminde de mutsuz olacaklardır (Demir, 2021). Kısacası orta yetişkinlik döneminin ileri yetişkinlik dönemi üzerindeki etkileri düşünüldüğünde, orta yetişkinlik dönemi, başarılı yaşlanmanın gerçekleşebilmesi için üzerinde önemle durulması gereken bir yaşam evresidir.

Yaklaşık 40-65 yaş arası dilimde yer alan orta yetişkinlik dönemi, biyolojik duraksama ve gerilemeler yaşanmasına rağmen psikolojik ve sosyal açıdan değerli ve doyum verici bir yaşam sürdürme eğiliminin de görüldüğü bir evredir (Levinson, 1986). Bireyin geçmiş yaşantılarını yeniden gözden geçirdiği, üzerinde düşünüp değerlendirmeler yaptığı ve özellikle nüfusun büyük bir çoğunluğunu oluşturduğu için orta yetişkinlik dönemi tüm dönemler arasında en önemli dönemlerden birisidir (İkis, 2013). Bu evre, farklı sorumlulukların ve eş, çalışan ve ebeveyn gibi birçok rolün üzerinde hissedildiği (Öztan Ulusoy, 2020), enerjik ve aktif bir gençlik döneminden pasif ve zaman zaman sorunların çıkabildiği, fiziksel, bilişsel ve sosyo-duygusal gelişim ve değişimlerin yaşandığı yeni bir döneme geçiştir (Dağlı, 2018). Orta yetişkinlik dönemdeki fiziksel değişimler ergenlikteki kadar hızlı, ileri yetişkinlikteki kadar ani değil, daha yavaştır. 40'lı yaşlardan itibaren görme, duyma, koku ve tat

alma gibi duygularda kayıplar meydana gelir, hormonal değişimler yaşanır. Kronik rahatsızlıklar görüşmeye başlanır ve sağlık problemleri artış gösterir (Soylu, 2016). Bilişsel yetenekler normal yaşlanma ile birlikte azalma gösterir. Hızlı düşünme ve problem çözme gibi akıcı yetenekler erken yetişkinlikten itibaren düşerken, bilgi ve uzmanlık gibi kristalize yetenekler yetişkinlik ile birlikte artar (Anstey & Low, 2004).

Alanyazın incelendiğinde orta yetişkinlik döneminin psikososyal gelişim açısından birçok kuram ve görüşlerine konu olduğu görülmektedir. Erikson, kişilik gelişiminin tipik olarak belirli bir yaşam aşamasında ortaya çıkan zorlukların ve krizlerin sonucu olduğunu ifade etmiş ve psikososyal gelişim kuramında orta yaş yetişkinliği "üretkenliğe karşı durgunluk" dönemi adı altında ele almıştır (İlgar & İlgar, 2007). Burada ifade edilen üretkenlik yalnızca çocuk ya da torun sahibi olmayı değil, iş ve sosyal alanda, bilim ve sanatta yeni ürünler ortaya koyabilme (Feist & Feist, 2006), öğretim, yazma ya da icat yoluyla toplumda üretken bir rol üstlenme veya sosyal sorumluluk alma (Hiel vd., 2006) vb. durumları da ifade etmektedir. Özünde üretken olan bir birey, parçası olduğu topluma aktif olarak yatırım ve katkı yapar. Tam tersi orta yetişkinlikte durgunluk gösteren birey içe kapanır, diğerlerine önem vermek yerine kendine önem verir, sadece kendi ihtiyaçlarına odaklanır (Widick vd., 1978). Robert J. Havighurst ve Robert C. Peck, Erikson'un kuramını genişleterek büyük katkılarda bulunmuşlardır (Wood, 2007). Havighurst, Erikson'un kuramından etkilenerek, insan yaşamının her aşamasında belirlenmiş normatif gelişim görevleri olduğunu ifade etmiştir. O'na göre orta yetişkinlikte eşin sağlığının azalmasına ya da eş kaybına uyum sağlamak, sosyalleşmek ve yeni rollere uyum sağlamak, emekliliğe ve azalan gelire uyum sağlamak, yaş grubu ile açık ilişkiler kurmak, tatmin edici fiziksel bir yaşam düzeni oluşturmak, verimli ve üretici bir birey olmak ve azalan fiziksel güce ve sağlığa uyum sağlamak bu dönemin gelişimsel görevleridir (Hutteman vd., 2014). Havighurst'a göre bireyler her bir gelişim görevini yerine getirdiğinde mutlu ve huzurlu bir şekilde yaşamına devam ederken, tam tersi bir durumda mutsuzluğun yaşanması ve gelecek dönemlerde de bazı sorunların yaşanmasına sebep olacaktır (Kaya, 2010). Kısacası orta yetişkin bireylerin başarması gereken gelişim ödevleri vardır. Erikson'a benzer şekilde, orta ve ileri yetişkinlikteki çatışmaları özetleyerek ve genişleterek, bireylerin başarılı bir şekilde yaşamlarında ilerleyeceklerine vurgu yapan kişilerden birisi de Peck'tir. Peck tarafından: Akla karşı fiziksel güce değer verme, insan ilişkilerinde toplumsallaşmaya karşı cinselleşme, duygusal esnekliğe karşı duygusal yoksullaşma ve zihinsel esnekliğe karşı zihinsel katılık olmak üzere dört temel orta yaş sorunu tanımlanmıştır. Fiziksel gücünde azalma yaşayan bireyler, zihinsel güçlerine, deneyimlerine ve bilgilerine sarılırlar. Azalan cinsellik ile birlikte sosyal öncelikler yeniden sıralanır ve kişilerarası ilişkilere vurgu yapılır. Yaşanan kayıplar, arkadaş çevresinin dağılması, çocukların evden uzaklaşması gibi durumlar yeni duygusal bağların oluşturulması ihtiyacını doğurur ve aynı zamanda bireyin yeni tecrübeler de açık olması gereklidir (Wood, 2007). Özetle, orta yaş yetişkinlerin başarılı yaşlanmaya giden yolda her alanda üretkenliğini devam ettirebilmesi, toplumda aktif ve üretken bir rol üstlenmesi, sorumluluklarına devam etmesi, bireysellikten ziyade toplum ile iç içe hayatına devam edebilmesi, yeni roller edinmesi ve uyum sağlaması, kişilerarası ilişkiler kurması ve fiziksel bir düzen oluşturabilmesi vurgulanmıştır. Etkinlik Kuramı'na göre de orta yetişkinlikteki bireylerin destekleyici ve tatmin edici ilişkilere sahip olmaları, aktivitelere katılmaları, topluma katkı sağlamaları ve nihayetinde olumlu duygulara sahip olmaları, ileri yetişkinlik dönemine de iyi uyum sağlamalarını ve mutlu olmalarını

destekleyeceği ifade edilmiştir. Bu bağlamda mutluluk, hoş ve pozitif duygulara sahip olma ve iyi hissetme gibi kavramları ifade eden “psikolojik iyi oluş” (Kocaman, 2019) orta yetişkinlik döneminde ve başarılı yaşlanmaya giden yolda ele alınması gereken bir kavramdır.

Psikolojik iyi oluş genel olarak hayatın yolunda gitmesi, iyi hissetmek ve etkili işlev görebilmek ile ilişkilidir. İyi hissetme kavramı yalnızca bireyin mutluluğunu, memnuniyetini ya da olumlu duygularını değil aynı zamanda sevgi, olumlu ilişkilere sahip olmak ya da bir amaç duygusuna sahip olmak gibi işlevselliklerini de içerir (Huppert, 2009). Farklı bir tanımda psikolojik iyi oluş, bir kişinin yaşamı ve duygusal durumu hakkındaki genel değerlendirmesini içerir ve bireylerin sağlığının önemli bir ifadesi olarak kabul edilmiştir (Stone vd., 2010). Psikolojik iyi oluş düzeyi yüksek bir birey, benliğini kabul eder, diğerleri ile güvene dayalı, tatmin edici ve samimi ilişkiler kurar, kendi davranışını kişisel standartlarına göre düzenler, kişisel ihtiyaçlarına ve değerlerine uygun bağlamları seçer, yaşam amacına sahiptir, aynı zamanda büyümeye ve gelişmeye açıktır (Keyes & Ryff, 1999). Huppert’e (2009) göre iyilik hali her zaman her şeyin yolunda gitmesi anlamına gelmemektedir. Zaman zaman acı verici deneyimler (acı, keder, hayal kırıklığı) yaşanması hayatın bir parçasıdır ve önemli olan uzun vadede bu duyguları yönetebilmektir. Orta yetişkinlik döneminde psikolojik iyi oluşu el alan çalışmalarda, aile yaşamından ve arkadaşlıktan memnuniyet ile ölçülen sosyal etkileşim kalitesinin, yetişkinlerin psikolojik iyi oluşu ile pozitif ilişkili olduğu bulunmuştur (Ishii-Kuntz, 1990). Kokko vd. (2013) tarafından orta yetişkin bireyler ile yürütülen çalışmada kişilik özelliklerinden dışadönüklük, uyumluluk ve tecrübeye açıklığın psikolojik iyi oluş ile pozitif yönlü anlamlı ilişkilere sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. McAuley ve Rudolph (1995), katılımcıların toplam yaş ortalamaları 56.7 olan 38 araştırmayı inceledikleri meta-analiz çalışmasında, sonuçların yüksek oranda fiziksel aktivite ile psikolojik iyilik hali arasındaki pozitif ilişkileri ortaya koyduğunu bildirmişlerdir. Orta yaş yetişkinlerde aktivitelerinde daha fazla çeşitliliğe sahip bireylerin yüksek psikolojik iyi oluş bildirdikleri belirlenmiştir (Lee vd., 2016). Psikolojik iyi oluşun yaşamdaki amaç, iyimserlik, yaşam doyumu ve sosyal iyi oluş gibi farklı boyutlar ile ilişkili olduğunu gösteren araştırmalar da mevcuttur (Kim vd., 2021). Psikolojik iyi oluş, benliğin farklı yönleriyle (etki, biliş, davranış) ve bu yönlerin kendilerini gösterdiği yaşam alanlarıyla (sosyal ve bağlamsal kişilerarası ilişkiler, sevgi ve meslek) çok boyutlu karmaşık bir yapıya sahiptir ve psikolojik iyi oluşun doğası ve boyutlarının neler olduğu hala sıklıkla araştırmalara konu olmaktadır (Wissing & van Eeden, 2002).

Alanyazın incelendiğinde Etkinlik Kuramı’nın temel görüşleri ile psikolojik iyi oluş arasındaki ilişkileri konu alan çalışmaları görmek mümkündür. Ishii-Kuntz (1990) sosyal etkileşimin psikolojik iyi oluş düzeyi üzerindeki etkisinin yetişkinliğin her döneminde önemli ve etkili olduğunu ifade etmiştir. Kim ve Kim (2013) orta yetişkinler ve ileri yetişkinler için psikolojik iyi oluşun psiko-sosyal gelişimleri üzerindeki etkisini inceledikleri araştırmada, başarılı bir şekilde yaşlılığa hazırlanmak için psikolojik iyi oluşun iyileştirilmesinin önemine değinmişlerdir. Allahverdipoura vd. (2019) orta yaşlı kadınlarda mutluluk ve psikolojik iyi oluş arasındaki ilişkiyi inceledikleri çalışmada mutluluk ve psikolojik iyi oluş arasında pozitif yönlü anlamlı ilişkiler tespit etmiş, psikolojik iyi oluşun geliştirilebilmesi için orta yaşlı kadınların yürüyüş, dans etme, yüzme gibi fiziksel aktivitelere ve etkinliklere dahil olmanın önemini vurgulamışlardır. Ryff (1989) çalışmasında 171 orta yaş yetişkinden genel yaşam değerlendirmesi, geçmiş yaşam deneyimleri ve yaşlanma sürecine ilişkin görüşleri gibi psikolojik iyi oluşlarına yönelik düşüncelerini araştırmıştır. Çalışma kapsamında orta yaş yetişkinlere: “Herhangi bir şekilde kendinizi

ya da hayatınızı değiştirebiliyor olsaydınız, ne tür değişiklikler yapmak isterdiniz?’’ sorusu yöneltmiş ve en çok gelen cevap ‘‘aktif kendini geliştirme (daha fazla egzersiz yapma, kişisel alışkanlıklarını değiştirme vb.) olmuştur. Ayrıca çalışmada psikolojik iyi oluşun en önemli ölçütleri, diğer insanlar ile ilgili olmak, arkadaşlıklarını ve ilişkilerini önemsemek, yaşlanma ve yaşlılıkla ilgili değişimleri kabul etmek olarak ifade edilmiştir. Tamosiunas vd. (2019) yaşları 45-72 arasında değişen 7115 katılımcı ile sekiz yıl boyunca yürüttükleri kapsamlı boylamsal çalışma neticesinde, sosyal aktivite (tiyatroya, spor kulüplerine, restoranlara gitmek vb.) ile sosyal katılım (bir sosyal organizasyona üye olma vb.) düzeyi arttıkça erkek ve kadın orta yetişkin bireylerde psikolojik iyi oluşun da yükseldiği belirlenmiştir. Ayrıca yürüyüş, bahçe işleri gibi fiziksel aktive düzeyleri fazla olan orta yaş erkeklerde de psikolojik iyi oluş düzeyi anlamlı olarak yüksek bulunmuştur. Özetle, ilgili alanyazın incelendiğinde Etkinlik Kuramı’nın yaşlılık psikolojisine ve başarılı yaşlanmaya ışık tutan farklı görüşlerinin psikolojik iyi oluş ile ilişkili olduğunu gösteren çalışmalar mevcuttur.

Etkinlik Kuramı’na göre, 40-65 yaş arası orta yetişkin bireylerin, tatmin edici ilişkilere sahip olması, aktivitelere ve topluma katılım sağlaması ve olumlu duygulara sahip olması, yaşlılığa uyumlarını arttırmaktadır. Alanyazında de birey kendisine huzur veren anlamlı bir hayat yaşamış, hedeflerine ve amaçlarına ulaşmışsa, yaşlılığın daha kolay kabul edilebileceği ve ileri yetişkinlikte de etkinliklere ve rollere devam edebileceği ifade edilmektedir (Aslan & Hocaoglu, 2017). Buradan hareketle de orta yaş bireylerin pozitif iyi oluş düzeyleri arttıkça yaşlılığı daha rahat ve kolay kabullenecekleri, daha pozitif ve sağlıklı uyum gösterecekleri ve yaşlılığı kabullenme zorluklarının azalacağı düşünülmektedir. Konu ile ilgili ülkemizde orta yaş bireylerin psikolojik iyi oluş düzeyleri ile yaşlılığı kabullenme zorlukları arasındaki ilişkiyi inceleyen herhangi bir araştırmaya rastlanmamıştır. Bu çalışmada 40-65 yaş arasındaki orta yaş bireylerin psikolojik iyi oluş düzeyleri ile yaşlılığı kabullenme zorlukları arasındaki ilişkilerin incelenmesi, elde edilen bulguların alanyazındaki eksikliğe katkı yaparak, gelecek çalışmalara destek sağlaması amaçlanmıştır. Çalışma kapsamında araştırmanın amacına yönelik aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır;

- i. Orta yaş bireylerde psikolojik iyi oluş ile yaşlılığı kabullenme zorluğu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki var mıdır?
- ii. Orta yaş bireylerde psikolojik iyi oluş düzeyi, yaşa, cinsiyete ve fiziksel hastalık varlığına göre anlamlı farklılık göstermekte midir?
- iii. Orta yaş bireylerde yaşlılığı kabullenme zorluğu, yaşa, cinsiyete ve fiziksel hastalık varlığına göre anlamlı farklılık göstermekte midir?

A. YÖNTEM

1. Araştırmanın Modeli

Bu çalışmada orta yaş bireylerde psikolojik iyi oluş düzeyi ile yaşlılığı kabullenme zorluğu arasındaki ilişkileri incelendiği için araştırma modeli olarak korelasyonel araştırma modeli kullanılmıştır.

2. Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu evrenden rastgele örneklem yöntemi ile seçilmiş, Amasya'da ikamet eden, ulaşılabilir ve çalışmaya gönüllü olarak katılım sağlayan 156 orta yaş yetişkin oluşturmaktadır. Araştırma kapsamında veri toplanan katılımcıların 81'i kadın (%51,9) ve 75'i erkektir (%48,1)'dir. Katılımcıların yaşları 40 ile 65 arasında değişmekte olup, yaş ortalamaları 51,59'dur.

3. Veri Toplama Araçları

3.1. Psikolojik İyi Oluş Ölçeği

Diener vd. (2009) tarafından oluşturulan Psikolojik İyi Oluş Ölçeği (PİÖÖ), anlamlı bir hayat, sosyal ilişkiler ve gelecekle ilgili düşünceler gibi farklı açılardan insan fonksiyonunu tanımlayan bir ölçektir. PİÖÖ'nun Türkçe'ye çevirisi, geçerlik ve güvenilirlik çalışmaları Telef (2013) tarafından yapılmıştır. PİÖÖ 8 maddeden oluşan, maddeleri "1= katılmıyorum, 7=kesinlikle katılıyorum" arasında puanlanan, tüm maddeleri pozitif ifadelerle sahip bir ölçektir. Ölçekten alınabilecek minimum puan 8, maksimum puan 56'dır. Ölçekten alınan toplam puanın yüksek olması, psikolojik iyi oluş düzeyinin de yüksek olduğunu ifade etmektedir. Ölçeğin uyarlama çalışmalarında doğrulayıcı faktör analizi kullanılmış ve model uyumu sağlanmış, ölçüt geçerliliğine yönelik yapılan analizlerde de Psikolojik İyi Oluş Ölçekleri'nin alt boyutları arasında anlamlı ilişkilere sahip olduğu görülmüştür. PİÖÖ'nün güvenilirliğine yönelik yapılan analizlerde Cronbach alfa katsayısı .80 olarak hesaplanmıştır. İki hafta arayla uygulanan test-tekrar-test işleminde de birinci ve ikinci uygulama arasında yüksek düzeyde pozitif yönlü ilişkilere rastlanmıştır ($r = .86, p < .01$). Analiz sonuçları birlikte değerlendirildiğinde Psikolojik İyi Oluş Ölçeği'nin Türk örnekleme için geçerli, güvenilir ve kullanılabilir bir ölçek olduğu ifade edilmiştir. Bu çalışma kapsamında yapılan Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısı hesaplamasında da .77 değeri elde edilmiştir.

3.2. Yaşlılık ve Yaşlanmaya İlişkin Tutum Ölçeği

Yaşlılık ve Yaşlanmaya İlişkin Tutum Ölçeği (YYTÖ), Otrar (2016) tarafından 18 yaş üstü bireylerde yaşlılık ve yaşlanmaya ilişkin tutumları belirlemek amacıyla geliştirilmiş bir ölçektir. Yaşlanmaya İlişkin Tutum Ölçeği, dört alt boyuttan (Yaşlılığı Kabullenme Zorluğu, Sosyal Yıpranma Algısı, Yaşamla Baş Etme Zorluğu ve Olumsuz İmge) ve 45 maddeden oluşan, beşli likert tipi (1= kesinlikle katılmıyorum, 5=kesinlikle katılıyorum) bir derecelendirme ölçeğidir. Her bir alt boyutun yüksek oluşu faktöre ismini veren özelliğin de arttığı şeklinde yorumlanmaktadır. YYTÖ'nün güvenilirliğine yönelik yapılan hesaplamalarda Cronbach alfa katsayısı ölçeğin tamamı için .97, yaşlılığı kabullenme zorluğu alt boyutu için .93, sosyal yıpranma algısı alt boyutu için .93, yaşamla baş etme zorluğu alt boyutu için .91 ve olumsuz imge alt boyutu için .90 bulunmuştur. Bu çalışma kapsamında yapılan Cronbach alfa katsayısı hesaplamasında da yaşlılığı kabullenme zorluğu alt boyutu için .89 değeri elde edilmiştir. Güvenirliğe ilişkin yapılan test-tekrar-test işleminde ölçeğin tamamı için $r = .86, p < .01$ sonucuna ulaşılmıştır. Yapılan analizler neticesinde YYTÖ'nün yetişkinlerin yaşlılık ve yaşlanmaya ilişkin tutum ve algılarını ölçebilecek nitelikte bir ölçek olduğu ortaya koyulmuştur. Sosyal yıpranma algısı alt boyutu yaşlandıkça sosyal açıdan yıpranmışlığın artacağına yönelik, yaşamla baş etme zorluğu alt boyutu yaşlandıkça yaşamın gerekleri ile baş edilemeyeceğine yönelik, olumsuz imge alt boyutu ise yaşlılık imgesine

yüklenen anlamın olumsuzluğuna yönelik algıları ölçmeyi hedeflemektedir. Bu çalışma kapsamında orta yaş bireylerin pozitif iyi oluş düzeyleri ile yaşlılığı daha rahat ve kolay kabullenebilecekleri, daha rahat uyum sağlayabilecekleri hipotezinden yola çıkılarak, orta yaş bireylerin yaşlılık ve yaşlanmaya ilişkin tutum ve algılarını ölçmeye yönelik maddeleri içeren ve ölçeğin 12 maddesini oluşturan “yaşlılığı kabullenme zorluğu” alt faktörü çalışmaya dahil edilmiştir. Yaşlılığı kabullenme zorluğu alt boyutunun puanlarının artması ise kişinin yaşlılığı kabullenmede daha çok zorlandığını ifade etmektedir.

3.3. Kişisel Bilgi Formu

Araştırma kapsamında hazırlanan bu form ile çalışmaya katılan orta yaş bireylerin demografik özellikleri (yaş, cinsiyet, eğitim düzeyi, medeni durum, çocuk sayısı, aile tipi, çalışma durumu, fiziksel hastalık ve psikolojik hastalık) ile ilgili bilgiler elde edilmiştir.

3.4. Verilerin Analizi

Katılımcıların doldurmuş olduğu ölçeklere ait verilerin normallik testleri yapılmış, verilerin çarpıklık ve basıklık değerlerinin istenilen değer aralığında olduğu belirlenmiştir. Verilerin normal dağılım gösterdiğinin belirlenmesinin ardından, orta yaş bireylerin psikolojik iyi oluş düzeyleri ile yaşlılığı kabullenme zorlukları arasındaki ilişki, pearson momentler çarpımı korelasyonu kullanılarak hesaplanmıştır. Verilerin analizinde ayrıca betimsel istatistik yöntemleri ve bağımsız gruplar t-testi kullanılmıştır. Verilerin analizinde SPSS 22.0 programından yararlanılmıştır.

B. BULGULAR

Bu bölümde öncelikle araştırmaya katılım sağlayan orta yaş bireylerin kişisel bilgi formunda yer alan farklı değişkenlere göre dağılımlarına (Tablo 1), ardından değişkenler arasındaki ilişkilerin belirlenmesi adına yapılan istatistiksel analizlere ve bulgulara yer verilmiştir.

Tablo 1. Araştırmaya katılan orta yaş bireylerin tanıtıcı özellikleri

Değişken		N	%
Cinsiyet	Kadın	81	51.9
	Erkek	75	48.1
	Toplam	156	100
Eğitim Düzeyi	İlkokul mezunu	56	35.9
	Ortaokul mezunu	23	14.7
	Lise mezunu	40	25.6
	Üniversite mezunu	32	20.5
	Yüksek Lisans/Doktora mezunu	5	3.2
	Toplam	156	100.0
Medeni Durum	Evli	137	87.8
	Bekar	3	1.9
	Boşanmış	7	4.5
	Eşi vefat etmiş	9	5.8
	Toplam	156	100
Çocuk Sayısı	Yok	13	8.3
	1	15	9.6
	2	53	34.0
	3	42	26.9
	4 ve üzeri	33	21.2
	Toplam	156	100
Aile Tipi	Çekirdek aile	127	81.4
	Geniş aile	29	18.6
	Toplam	156	100
Çalışma Durumu	Çalışıyor	62	39.7
	Çalışmıyor	58	37.2
	Emekli	36	23.1
	Toplam	156	100
Fiziksel Hastalık	Yok	135	86.5
	Var	21	13.5
	Toplam	156	100
Psikolojik Hastalık	Yok	7	4.5
	Var	149	95.5
	Toplam	156	100

1. Orta yaş bireylerde psikolojik iyi oluş ile yaşlılığı kabullenme zorluğu arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?

Bulgular kısmında öncelikle araştırmanın ilk sorusunu oluşturan psikolojik iyi oluş düzeyi ile yaşlılığı kabullenme zorluğu arasındaki korelasyon incelenmiş, her iki ölçekten alınan toplam puan ortalamalarına, standart sapmalarına ve Pearson Momentler Çarpımı Korelasyonu sonuçlarına Tablo 2'de yer verilmiştir.

Tablo 2. Psikolojik iyi oluş düzeyi ile yaşlılığı kabullenme zorluğu arasındaki ilişkiye yönelik toplam puan ortalamaları, standart sapma ve değişkenler arası korelasyonlar

Değişkenler	\bar{x}	Ss	1	2
1. Psikolojik İyi Oluş	46.61	5.94	1	
2. Yaşlılığı Kabullenme Zorluğu	28.26	9.74	-.25**	1

* $p < .05$, ** $p < .01$

Tablo 2 incelendiğinde, araştırmaya katılan 156 orta yaş bireyin psikolojik iyi oluş düzeylerinin yüksek ($\bar{x}=46.61$), yaşlılığı kabullenme zorluklarının ise orta seviyelerde olduğu görülmektedir ($\bar{x}=28.26$). Psikolojik iyi oluş düzeyi ile yaşlılığı kabullenme zorluğu arasındaki korelasyon incelendiğinde ise, değişkenler arasında ($r= -.25$, $**p< .01$) düşük düzeyde negatif yönlü anlamlı ilişkiler olduğu belirlenmiştir. Orta yaş bireylerde psikolojik iyi oluş düzeyi arttıkça yaşlılığı kabullenme zorluğu azalmaktadır.

2. Orta yaş bireylerde psikolojik iyi oluş düzeyi, yaşa, cinsiyete ve fiziksel hastalık varlığına göre anlamlı farklılık göstermekte midir?

Bulgular kısmında ikinci olarak psikolojik iyi oluş düzeyi ile yaş, cinsiyet ve fiziksel hastalık varlığı arasındaki korelasyonlar incelenmiş, psikolojik iyi oluş düzeyi ile yaş arasındaki korelasyon sonuçlarına Tablo 3'te, psikolojik iyi oluş düzeyi ile cinsiyet ve fiziksel hastalık varlığı arasındaki bağımsız gruplar *t*-testi sonuçlarına ise Tablo 4'te yer verilmiştir.

Tablo 3. Psikolojik iyi oluş düzeyi ile yaş arasındaki ilişkiye yönelik toplam puan ortalamaları, standart sapma ve değişkenler arası korelasyonlar

Değişkenler	\bar{x}	Ss	1	2
1. Psikolojik İyi Oluş	46.61	5.94	1	
2. Yaş	51.30	8.12	0.79	1

* $p< .05$, ** $p< .01$

Tablo 3 incelendiğinde, orta yaş bireylerin Psikolojik İyi Oluş Ölçeği toplam puanları ile yaşları arasında anlamlı ilişkiler bulunamamıştır ($r= .79$, $p>.05$).

Tablo 4. Psikolojik iyi oluş düzeyi ile cinsiyet ve fiziksel hastalık varlığı arasındaki ilişkinin belirlenmesi adına yapılan bağımsız gruplar *t*-testi sonuçları

Değişken	Gruplar	N	\bar{x}	Ss	<i>t</i> -testi		
					<i>t</i>	<i>Sd</i>	<i>p</i>
Psikolojik İyi Oluş	Kadın	81	46.43	6.12	-.399	154	.69
	Erkek	75	46.81	5.79			
Değişken	Gruplar	N	\bar{x}	SS	<i>t</i> -testi		
					<i>t</i>	<i>Sd</i>	<i>p</i>
Psikolojik İyi Oluş	Fiziksel Hastalık Yok	135	47.04	5.73	2.317	154	.02
	Fiziksel Hastalık Var	21	43.85	6.71			

* $p< .05$

Tablo 4 incelendiğinde, orta yaş bireylerin Psikolojik İyi Oluş Ölçeği toplam puanları ile cinsiyet arasında anlamlı ilişkiler olmadığı görülmekle birlikte ($t= -.399$, $p>.05$), araştırmanın çalışma grubunu oluşturan orta yaş bireylerin Psikolojik İyi Oluş Ölçeği toplam puanları ile fiziksel hastalık varlığı arasındaki ilişkide istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar bulunmuştur ($t= 2.317$, $p<.05$). Fiziksel bir hastalığa sahip olan orta yaş bireylerin psikolojik iyi oluş düzeyleri anlamlı olarak daha düşük çıkmıştır.

3. Orta yaş bireylerde yaşlılığı kabullenme zorluğu, yaşa, cinsiyete ve fiziksel hastalık varlığına göre anlamlı farklılık göstermekte midir?

Bulgular kısmında son olarak yaşlılığı kabullenme zorluğu ile yaş, cinsiyet ve fiziksel hastalık varlığı arasındaki korelasyonlar incelenmiş, yaşlılığı kabullenme zorluğu ile yaş arasındaki korelasyon sonuçlarına Tablo 5’de, yaşlılığı kabullenme zorluğu ile cinsiyet ve fiziksel hastalık varlığı arasındaki bağımsız gruplar *t*-testi sonuçlarına ise Tablo 6’da yer verilmiştir.

Tablo 5. Yaşlılığı kabullenme zorluğu ile yaş arasındaki ilişkiye yönelik toplam puan ortalamaları, standart sapma ve değişkenler arası korelasyonlar

Değişkenler	\bar{x}	Ss	1	2
1. Yaşlılığı Kabullenme Zorluğu	28.26	9.74	1	
2. Yaş	51.30	8.12	-.15*	1

p* < .05, *p* < .01

Tablo 5’e göre orta yaş bireylerin Yaşlılığı Kabullenme Zorluğu toplam puanları ile yaşları arasında düşük düzeyde negatif yönlü anlamlı ilişkiler bulunmuştur ($r = -.15, p < .05$). Orta yaş bireylerde yaş arttıkça yaşlılığı kabullenme zorluğu azalmaktadır.

Tablo 6. Yaşlılığı kabullenme zorluğu ile cinsiyet ve fiziksel hastalık varlığı arasındaki ilişkinin belirlenmesi adına yapılan bağımsız gruplar *t*-testi sonuçları

Değişken	Gruplar	N	\bar{x}	Ss	<i>t</i> -testi		
					<i>t</i>	<i>Sd</i>	<i>p</i>
Yaşlılığı Kabullenme Zorluğu	Kadın	81	28.40	10.36	.183	154	.85
	Erkek	75	28.12	9.11			
Değişken	Gruplar	N	\bar{x}	Ss	<i>t</i> -testi		
					<i>t</i>	<i>Sd</i>	<i>p</i>
Yaşlılığı Kabullenme Zorluğu	Fiziksel Hastalık Yok	135	27.42	9.08	-2.786	154	.01
	Fiziksel Hastalık Var	21	33.66	12.18			

**p* < .05

Tablo 6 incelendiğinde, orta yaş bireylerde yaşlılığı kabullenme zorluğu ile cinsiyet arasında anlamlı ilişkiler olmadığı görülmekle birlikte ($t = -.399, p > .05$), orta yaş bireylerde yaşlılığı kabullenme zorluğu ile fiziksel hastalık varlığı arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar bulunmuştur ($t = -2.786, p < .05$). Fiziksel bir hastalığa sahip orta yaş bireylerde yaşlılığı kabullenme zorluğunun daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Sonuç ve Öneriler

Orta yaş bireylerin psikolojik iyi oluş düzeyleri ve yaşlılığı kabullenme zorluklarının belirlenmesi ile psikolojik iyi oluş düzeyleri ve yaşlılığı kabullenme zorlukları arasındaki muhtemel ilişkilerin ortaya çıkartılması amaçlanan bu çalışmada, orta yaş bireylerin psikolojik iyi oluş düzeyleri ile yaşlılığı kabullenme zorlukları arasında negatif yönlü anlamlı ilişkiler tespit edilmiş, orta yaş yetişkinlerde psikolojik iyi oluş düzeyi arttıkça yaşlılığı kabullenme zorluklarının azaldığı sonucuna ulaşılmıştır.

Bununla birlikte, fiziksel bir hastalığa sahip orta yaş bireylerde psikolojik iyi oluş azalırken, yaşlılığı kabullenme zorluğunun yükseldiği görülmüştür. Öte yandan orta yaş bireylerde yaş arttıkça yaşlılığı kabullenme zorluğu azalmaktadır. Son olarak orta yaş bireylerde psikolojik iyi oluş ile cinsiyet ve yaş, yaşlılığı kabullenme zorluğu ile de cinsiyet değişkenleri arasında anlamlı ilişkilere rastlanmamıştır.

Araştırmanın ilk sorusuna yönelik yapılan analizler sonucunda 40-65 yaş arası orta yaş bireylerin psikolojik iyi oluş düzeyleri arttıkça yaşlılığı kabullenme zorluklarının azaldığı tespit edilmiştir. İlgili alanyazın incelendiğinde psikolojik iyi oluş ile yaşlılığı kabullenme zorluğu arasındaki ilişkileri doğrudan inceleyen herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Lasher ve Faulkender'e (1993) göre kişinin kendi yaşlanma sürecine sağlıklı bir uyum sağlamasında yaşlanma kaygısı önemli bir öncüdür. Psikolojik iyi oluşun, yaşamdaki psikolojik dengeyi ve esnekliği vurgulayan uyum ile pozitif ilişkilere sahip olduğu düşünüldüğünde (Kjell vd., 2016), yaşlanma kaygısının ve yaşlılığı kabullenmede yaşanan zorlukların psikolojik iyi oluş üzerinde olumsuz etkiler yaratması muhtemeldir. Buradan hareketle yaşlılığı kabullenme zorluğu yüksek orta yaş yetişkinlerin psikolojik iyi oluş düzeylerinin düşük olacağı yorumu yapılabilir. Araştırmalarda yaşlanma korkusunun çok etkenli bir olgu olarak, her yaş grubundaki insan tarafından yaşanabileceği, bireylerin hem sağlığını hem de iyi oluşunu olumsuz yönde etkileyebileceği ifade edilmiştir (Klemmack & Roff, 1984; Momtaz vd., 2021). Kim ve Kim (2013) de psikolojik iyi oluşun, başarılı bir şekilde yaşlılığa hazırlanmak için önemli olduğunu vurgulamıştır. Elde edilen bulgular orta yaş bireylerin tatmin edici sosyal ilişkilere sahip olma, aktivitelere katılım sağlama ve toplum birliktelik sağlama, pozitif duygulara sahip olma gibi farklı durumları içeren psikolojik iyi oluş düzeyleri arttıkça, yaşlılığı ve yaşlanmaya ilişkin düşüncelerinin daha kabul edici olduğu ve yaşlılığı kabullenme zorluklarının da azaldığı şeklinde ifade edilebilir. Bu bulgular Etkinlik Kuramı'nın yaşlılığa iyi uyum sağlama konusunda orta yaşa verdiği önemi desteklemekle birlikte "ileri yetişkinlikte mutlu olmanın yolu orta yetişkinlikte mutlu olmaktan, sosyal açıdan değerli ve doyum verici bir yaşam sürdürmekten, aktivitelere katılım sağlamalarından ve neticesinde yaşlılığa iyi uyum sağlamalarından geçer" tezini de destekler niteliktedir.

Orta yaş bireylerin psikolojik iyi oluş düzeylerinin, yaşa, cinsiyete ve fiziksel hastalık varlığına göre incelenmesi neticesinde yaşa ve cinsiyete göre anlamlı farklılıklar tespit edilemezken, fiziksel hastalık varlığına yönelik anlamlı ilişkiler olduğu görülmüştür. Psikolojik iyi oluşun cinsiyete göre farklılaştığı bulgusuna ulaşan çalışmalar mevcut olduğu gibi (Matud vd., 2019; Roothman vd., 2003) herhangi anlamlı ilişki bulunamayan çalışmalar da (Hori, 2010; Kaplan, 2019) mevcuttur. Alanyazında net bir fikir birliği olmamasına karşın, psikolojik iyi oluş alt boyutlarının cinsiyete göre farklılaştığı genel kabul olarak görülmektedir. Benzer bir tutarsızlık psikolojik iyi oluş ile yaş arasındaki ilişkiler konu alındığında da karşımıza çıkmaktadır. Araştırma sonuçlarının farklı bulgular ortaya koymasının gerekçesi olarak çalışmaların farklı yaş grubu, toplum ve kültürlerde yapılmış olması ifade edilebilir. Fiziksel bir hastalığa sahip olduğunu belirten orta yaş katılımcıların psikolojik iyi oluş düzeyleri anlamlı olarak daha düşük sonuçlar vermiştir. Fiziksel rahatsızlık ve hastalıkların birey üzerinde psikolojik etkileri olduğu gibi bu etkiler de psikolojik iyi oluş düzeyini etkilemektedir (Karlı, 2019). Ryff (2014) psikolojik iyi oluşun yalnızca psikolojik gelişme ve kendini gerçekleştirme meselesi olmadığını, aynı zaman da fiziksel sağlık ile de ilişkilere sahip olduğunu ifade etmiştir. Ryff vd. (2015) sağlığı ile daha az kronik problem bildiren ve öznel sağlığı daha iyi olan bireylerin yüksek psikolojik iyi oluşa sahip

olduklarını ifade etmişlerdir. Alanyazın incelendiğinde fiziksel sağlığın yerinde olmasının, psikolojik iyi oluş düzeyini olumlu yönde etkilediğini gösteren, psikolojik iyi oluşun sadece yaşam doyumu, olumlu duygulanım ya da kişisel hedefler gibi faktörlerden değil, aynı zamanda fiziksel sağlık durumundan da etkilendiğini ifade eden çalışmalar mevcuttur (Çelikler, 2017; Çınar, 2021; Yüksel vd., 2021). Bu çalışmalar bireylerde fiziksel sağlık hali iyi oldukça, psikolojik iyi oluşun da yükseldiğini ifade etmektedir. İnel Manav vd. (2021) de çalışmalarında sağlık problemi yaşayan, kronik rahatsızlığı olan ya da fiziksel engelle sahip yaşlı bireylerde psikolojik iyi oluşun anlamlı olarak azaldığını tespit etmişlerdir. Bulgular alanyazını desteklemektedir.

Orta yaş bireylerin yaşlılığı kabullenme zorluğu düzeylerinin, yaşa, cinsiyete ve fiziksel hastalık varlığına göre incelenmesi neticesinde cinsiyete göre anlamlı farklılıklar tespit edilemezken, yaşa ve fiziksel hastalık varlığına yönelik anlamlı ilişkiler olduğu görülmüştür. Yaşlılığı kabullenme zorluğu ile cinsiyet arasındaki ilişkiyi doğrudan inceleyen bir çalışma olmaması ile birlikte hem erkek hem de kadın katılımcıların yaşlanma ve yaşlılık ile ilgili benzer tutum ve algılara sahip oldukları şeklinde yorumlanabilir. Orta yaş bireylerde yaş arttıkça yaşlılığı kabullenme zorluğu azalmaktadır. İnsan hayatının sürekli değişim içerisinde olduğu gerçeği, mutlu bir yaşam için değişimlere uyum sağlayabilmeyi gerekli kılmaktadır çünkü yaşlanma, yaşam koşullarının değiştiği, emeklilik, kritik hastalıkların görülmesi, eş ya da yakın çevrenin kaybı gibi önemli yaşam olaylarını içermektedir. Elde edilen bulgular da orta yaştan yaşlılığa geçen bu evrede, bireylerin özellikle yaşlılığa iyi uyum sağlamaları, psikolojik olarak kendilerini hazırlamaları ve yaşlanma ile ilgili olumlu duygulara sahip olmaları ile ifade edilebilir. Araştırmanın diğer bulgusu fiziksel hastalığa sahip olan orta yaş bireylerin yaşlılığı kabullenme zorluklarının arttığı sonucudur. Öztan Ulusoy (2020) sağlık sorunlarına sahip orta yaş yetişkinlerin kendilerini yaşlılığa daha yakın hissettikleri ve buldukları yaşı olumsuz algıladıkları, fiziksel olarak kendisini yeterli gören bireylerin ise daha umutlu ifadeler kullandıkları sonucuna ulaşmıştır. Bireyin normal yaşlanmasına ek olarak hastalıklara bağlı da yaşlanması patolojik yaşlanma olarak ifade edilmektedir (Aslan & Hocaoglu, 2017). Bu yaşlanma biçiminin ileri yetişkinlik dönemindeki fiziksel güçte yaşanan azalma ve hastalıklar ile karşı karşıya kalma ihtimali ile birleşiyor olması (Erkuran, 2020), fiziksel bir hastalığı olduğunu belirten orta yaş yetişkinlerin korkularını, kaygılarını ve yaşlılığı kabullenmeye yönelik zorluk düzeylerindeki anlamlı farklılığı açıklayabilir.

Gelişmiş ülkelerde hızla artan nüfus, yaşlılığı üzerinde durulması gereken bir olgu olarak karşımıza çıkartmaktadır. Ülkemiz her ne kadar genç bir nüfus yapısına sahip olsa da ekonomik, sosyal ve politik değişimler ile birlikte yaşlı nüfusun giderek artacağı ifade edilebilir. Bu noktada yaşlılık ve yaşlanma ile ilgili yeni politikaların oluşturulması ihtiyacı doğmaktadır. İleri yetişkinliğinde mutsuz olan bireylerin, büyük ölçüde orta yetişkinlik dönemlerinde de mutsuz oldukları tezinden yola çıkarak (Demir, 2021), orta yaş bireylerin psikolojik iyi oluşlarının artırılması ve güçlendirilmesine yönelik çalışmalar ve hizmet modelleri oluşturulabilir. Orta yaş bireylerin sosyal temaslarının artırılması desteklenebilir, yaratıcılıklarını ortaya çıkartabilecekleri organizasyonların ve etkinliklerin oluşturulması ve topluma katkıda bulunmaları sağlanabilir. Fiziksel aktivite ve aktif bir yaşamın önemi vurgulanarak, orta yaş bireylerin fiziksel, psikolojik ve sosyal olarak iyilik hallerinin artırılmasına katkı sağlanabilir. Orta yaş bireylerin gelişime açık olmaları, yaşamlarında yeniliklere yer vermeleri, öğrenme isteklerini sürdürebilmeleri, ilgi duyduğu konu alanlarını keşfetmeleri, kısacası bireysel gelişimlerine

devam etmeleri desteklenmelidir. Orta yaş bireylerin yaşlanma süreçlerinde karşılaşılabilecek muhtemel kritik yaşam olayları (emeklilik, eş kaybı vb.) ile sağlıklı bir şekilde baş edebilmelerine yönelik psikososyal çalışmalar düzenlenebilir, psikolojik dayanıklılıkları artırılabilir. Fiziksel sağlık ve hastalığın psikolojik iyi oluş ve yaşlılığı kabullenme zorluğu ile ilişkisi düşünüldüğünde, orta yetişkinlikte fiziksel sağlığın geliştirilmesi ve muhtemel risklerin önlenmesi (astım, diyabet vb.) adına bilgilendirme çalışmaları yapılabilir. Yakın zamanda adından sıkça bahsedilen “başarılı yaşlanma” kavramı ile ilişkili farklı örneklem ve kültürlerde yeni ve güncel araştırmalar yapılabilir. Araştırma sonucunda elde edilen bulguların genellendirilebilmesi amacıyla benzer çalışma farklı örneklem ve çevrede yapılabilir.

Etik Kurul İzni

Bu çalışma için etik kurul izni Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu'nun 29/04/2022 tarih ve 374 numaralı kararı ile alınmıştır.

Katkı Oranı Beyanı

Yazar/yazarlar makaleye eşit oranda katkı sağlamış olduklarını beyan eder.

Çıkar Çatışması Beyanı

Makale yazar/yazarları aralarında herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Kaynakça

- Aktu, Y. (2016). Levinson'un kuramında ilk yetişkinlik döneminin yaşam yapısı. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 8(2), 162-177.
- Allahverdipour, H., Karimzadeh, Z., Alizadeh, N., Asghari Jafarabadi, M., & Javadivala, Z. (2019). Psychological well-being and happiness among middle-aged women: A cross-sectional study. *Health Care for Women International*, 42(1), 28-42.
- Anstey, K. J., & Low, L. F. (2004). Normal cognitive changes in aging. *Australian Family Physician*, 33(10), 783-787.
- Aslan, M., & Hocaoğlu, Ç. (2017). Yaşlanma ve yaşlanma dönemiyle ilişkili psikiyatrik sorunlar. *Düzce Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 7(1), 53-62.
- Cumming, E., Dean, L. R., Newell, D. S., & McCaffrey, I. (1960). Disengagement-A tentative theory of aging. *Sociometry*, 23(1), 23-35.
- Çelikler, A. N. (2017). *Bir grup genç yetişkinde bilinçli farkındalık düzeyi ile başa çıkma tutumları ve psikolojik iyi oluş arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çınar, M. (2021). Dindarlığın psikolojik iyi oluş üzerine etkisi: Meta-analitik bir çalışma. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 25(2), 583-596.
- Dağlı, Y. (2018). *Orta yaş ve yaşlı bireylerin yaşlılık dönemine ilişkin algılarının ve yaşam boyu öğrenme ihtiyaçlarının değerlendirilmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Demir, Y. (2021). Yaşlılık psikolojisi. İçinde H. Kumcağız & Y. Demir (Eds.). *Yaşlılık kuramları* (ss. 31-48). Pegem Akademi.
- Diener, E., Wirtz, D., Biswas-Diener, R., Tov, W., Kim-Prieto, C., Choi, D., & Oishi, S. (2009). New measures of wellbeing. *Social Indicators Research Series*, 39, 247-266.
- Erkuran, H. (2020). Yaşlanma korkusu. *Sağlık ve Toplum*, (1), 26-29.
- Eryılmaz, A. (2011). Yaşam boyu gelişim yaklaşımı. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 3(1), 49-66.
- Feist, J., & Feist, G. J. (2006) *Theories of personality*. McGraw Hill.
- Foster, L., & Walker, A. (2014). Active and successful aging: A European policy perspective. *The Gerontologist*, 55(1), 83-90.
- Havighurst, R. J. (1968). Personality and patterns of aging. *Gerontologist*, 8, 20-23.
- Heinz, M., Cone, N., da Rosa, G., Bishop, A., & Finchum, T. (2017). Examining supportive evidence for psychosocial theories of aging within the oral history narratives of centenarians. *Societies*, 7(2), 8.
- Hiel, A., Mervielde, I., & Fruyt, F. (2006). Stagnation and generativity: Structure, validity, and differential relationships with adaptive and maladaptive personality. *Journal of Personality*, 74(2), 543-574.
- Hori, M. (2010). *Gender differences and cultural contexts: psychological well-being in crossnational perspective*. (Unpublished doctoral thesis). Louisiana State University, Louisiana.

- Huppert, F. A. (2009). Psychological well-being: Evidence regarding its causes and consequences. *Applied Psychology: Health and Well-Being*, 1(2), 137–164.
- Hutteman, R., Hennecke, M., Orth, U., Reitz, A. K., & Specht, J. (2014). Developmental tasks as a framework to study personality development in adulthood and old age. *European Journal of Personality*, 28(3), 267–278.
- Ishii-Kuntz, M. (1990). Social interaction and psychological well-being: Comparison across stages of adulthood. *The International Journal of Aging and Human Development*, 30(1), 15–36.
- İkis, M. (2013). *Orta yaş krizi ve din ilişkisi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- İlgar, L., & İlgar, Ş. (2007). Yaşlılık dönemi ve yaşlının gelişim görevleri. *Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi Dergisi*, (7), 147-156.
- İnel Manav, A., Bozkurt, A., & Coşkun, E. (2017). Yaşlıların kişisel anlam profili ve psikolojik iyi oluşlarının değerlendirilmesi. *Ordu Üniversitesi Hemşirelik Çalışmaları Dergisi*, 4(1), 48-55.
- Kaplan, E. N. (2019). *Evlilikte bireylerde toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin tutumların, evlilik doyumuna ve psikolojik iyi oluş durumuna etkisinin incelenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Karlı, K. (2019). Psikolojik iyi oluş ve dindarlık ilişkisi: Trabzon ilahiyat örneği. *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (15), 173-205.
- Kaya, A. (2010). *Eğitim psikolojisi*. Pegem Yayıncılık.
- Keyes, C. L. M., & Ryff, C. D. (1999). Psychological well-being in midlife. *Life in the Middle*, 161–180.
- Kim, E. S., Tkatch, R., Martin, D., MacLeod, S., Sandy, L., & Yeh, C. (2021). Resilient aging: Psychological well-being and social well-being as targets for the promotion of healthy aging. *Gerontology and Geriatric Medicine*, 7, 1-12.
- Kim, M. J., & Kim, K. B. (2013). Influencing of psychological well-being for the middle aged adults and elderly. *Journal of East-West Nursing Research*, 19(2), 150–158.
- Kjell, O. N. E., Daukantaitė, D., Hefferon, K., & Sikström, S. (2016). The harmony in life scale complements the satisfaction with life scale: Expanding the conceptualization of the cognitive component of subjective well-being. *Social Indicators Research*, 126(2), 893-919.
- Klemmack, D. L., & Roff, L. L. (1984). Fear of personal aging and subjective well-being in later life. *Journal of Gerontology*, 39(6), 756–758.
- Knapp, M. R. J. (1977). The activity theory of aging an examination in the English context. *The Gerontologist*, 17(6), 553–559.
- Kocaman, E. N. (2019). *Bir grup yetişkinde umut ve psikolojik iyi oluş arasındaki ilişkinin farklı değişkenler açısından incelenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kokko, K., Tolvanen, A., & Pulkkinen, L. (2013). Associations between personality traits and psychological well-being across time in middle adulthood. *Journal of Research in Personality*, 47(6), 748–756.

- Koldaş, Z. L. (2017). Yaşlılık ve kardiyovasküler yaşlanma nedir?. *Türk Kardiyoloji Derneği Arşivi*, 45(5), 1-4.
- Kurtkapan, H. (2018). Yaşlılık sosyolojisi kuramları için bir çerçeve. İçinde F. Yamaner & E. Eyuboğlu (Eds.). *İnsan, toplum ve spor bilimleri araştırma örnekleri* (ss. 249-270). Nobel Yayıncılık.
- Labus, A. (2013). Urban development of cities in the 21st century in the context of theory of aging. *Architecture Civil Engineering Environment*, 6(4), 21-26.
- Lasher, K. P., & Faulkender, P. J. (1993). Measurement of aging anxiety: Development of the anxiety about aging scale. *The International Journal of Aging and Human Development*, 37(4), 247-259.
- Lee, S., Koffer, R. E., Sprague, B. N., Charles, S. T., Ram, N., & Almeida, D. M. (2016). Activity diversity and its associations with psychological well-being across adulthood. *The Journals of Gerontology Series B: Psychological Sciences and Social Sciences*, 1-11.
- Lemon, B. W., Bengtson, V. L., & Peterson, J. A. (1972). An exploration of the activity theory of aging: Activity types and life satisfaction among in-movers to a retirement community. *Journal of Gerontology*, 27(4), 511-523.
- Levinson, D. J. (1986). A conception of adult development. *American Psychologist*, 41(1), 3-13.
- Matud, M. P., López-Curbelo, M., & Fortes, D. (2019). Gender and psychological well-being. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 16(19), 3531.
- McAuley, E., & Rudolph, D. (1995). Physical activity, aging, and psychological well-being. *Journal of Aging and Physical Activity*, 3(1), 67-96.
- Menec, V. H. (2003). The relation between everyday activities and successful aging: A 6-year longitudinal study. *The Journals of Gerontology Series B: Psychological Sciences and Social Sciences*, 58(2), 74-82.
- Momtaz, Y. A., Mahmoudi, N., & Zanjari, N. (2021). Why do people fear of aging? A theoretical framework. *Advances in Gerontology*, 11(2), 121-125.
- Oerlemans, W. G. M., Bakker, A. B., & Veenhoven, R. (2011). Finding the key to happy aging: A day reconstruction study of happiness. *The Journals of Gerontology Series B: Psychological Sciences and Social Sciences*, 66(6), 665-674.
- Oğuz, M. T. (2007). *Yaşlılarda görülen biyolojik ve sosyal değişimler* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Otrar, M. (2016). Yaşlılık ve yaşlanmaya ilişkin tutum ölçeği: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Sosyoloji Dergisi*, 36, 527-550.
- Özdemirkan, T., Şenlik, Z. B., & Şimşek, A. Ç. (2019). Sağlıklı aktif başarılı yaşlanma. *Türkiye Sağlık Okuryazarlığı Dergisi*, 1(1), 51-57.
- Öztan Ulusoy, Y. (2020). Orta yaş dönemi bireylerin içinde buldukları yaş dönemine ilişkin algılarının incelenmesi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(74), 587-601.
- Reitzes, D. C., Mutran, E. J., & Verrill, L. A. (1995). Activities and self-esteem. *Research on Aging*, 17(3), 260-277.

- Roothman, B., Kirsten, D., & Wissing, M. (2003). Gender differences in aspects of psychological well-being. *South African Journal Of Psychology*, 33(4), 212-218.
- Rowe, J. W., & Kahn, R. L. (1997). Successful aging. *The Gerontologist*, 37(4), 433-440.
- Ryff, C. D. (1989). In the eye of the beholder: Views of psychological well-being among middle-aged and older adults. *Psychology and Aging*, 4(2), 195-210.
- Ryff, C. D. (2014). Psychological well-being revisited: Advances in the science and practice of eudaimonia. *Psychotherapy and Psychosomatics*, 83(1), 10-28.
- Ryff, C. D., Radler, B. T., & Friedman, E. M. (2015). Persistent psychological well-being predicts improved self-rated health over 9-10 years: Longitudinal evidence from MIDUS. *Health Psychol*, 2(2), 1-11.
- Santrock, J. W. (2012). *Yaşam boyu gelişim* (Çev. G. Yüksel). Nobel Yayınevi.
- Soylu, C. (2016). *Orta yetişkinlikte benlik saygısı, hayatın anlamı ve psikososyal uyum arasındaki ilişkiler: Meme kanseri hasta örneklem* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Stone, A. A., Schwartz, J. E., Broderick, J. E., & Deaton, A. (2010). A snapshot of the age distribution of psychological well-being in the United States. *PNAS*, 107(22), 9985-9990.
- Tamosiunas, A., Sapranaviciute-Zabazlajeva, L., Luksiene, D., Virviciute, D., & Peasey, A. (2019). Psychological well-being and mortality: Longitudinal findings from Lithuanian middle-aged and older adults study. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, 54(7), 803-811.
- Tavel, P. (2008). Successful ageing a survey of the most important theories. *Human Affairs*, 18(2), 183-196.
- Telef, B. B. (2013). Psikolojik iyi oluş ölçeği (PİÖÖ): Türkçe'ye uyarlama, geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 28(3), 374-384.
- Üçok, A. (2018). Yaşlılıkta aktivite kuramı ile yaşamdan kopma kuramının karşılaştırılması. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(56), 451-456.
- Widick, C., Parker, C. A., & Knefelkamp, L. (1978). Erik Erikson and psychosocial development. *New Directions for Student Services*, 1978(4), 1-17.
- Wissing, M. P., & van Eeden, C. (2002). Empirical clarification of the nature of psychological well-being. *South African Journal of Psychology*, 32(1), 32-44.
- Wood, S. A. (2007). Developmental issues in older drinkers' decisions. *Alcoholism Treatment Quarterly*, 24(4), 99-118.
- Yüksel, M., Akgün, N., & Öztürk, E. (2021). İleri yetişkinliğe geçiş döneminde bulunan bireylerde başarılı yaşlanma, hayatın anlamı ve spiritüel iyi oluş ilişkisi. *Yaşlı Sorunları Araştırma Dergisi*, 14(2), 84-95.

JAN VERMEER'İN RESİMLERİNDE GÜNLÜK YAŞAMIN İZLERİ

 Serdar DARTAR^a

Özet

Bu çalışmada; Jan Vermeer'in eserlerinde gündelik yaşam sahnelerinin araştırılması yapılmış, on altıncı ve on yedinci yüzyılda meydana gelen olayların ışığında şekillenen ve gelişme gösteren Barok dönem resim sanatının ana hatları incelenerek Barok dönem Hollanda resim sanatına ağırlık verilmiştir. On altıncı ve on yedinci yüzyıldaki; Katoliklik ve Protestanlık arasındaki mezhep savaşları, Otuz Yıl Savaşları gibi olaylar, ekonomik alanda yaşanan değişimler insanların yaşam şartlarını ve bakış açılarını etkilemiş, bu durumun neticesi olarak sanata olan yaklaşım değişkenlik göstermiştir. Toplumların yaşadığı olayların, onların yaşamlarında meydana getirdiği değişimlerin sanatsal alana da yansıdığı görülmüş, Hollanda toplumunda gelişen refah düzeyi, dini olayların etkisi resimlerde işlenen konularda değişiklikler meydana getirmiş ve kendi içinde portre, natürmort, janr gibi türlere ayrılmıştır. Portreciliğin Hollanda resim sanatında oldukça önemli bir yer bulduğu Frans Hals'ın eserlerinde kendini göstermiş, din dışı konuların giderek daha fazla yer bulduğu dönemde natürmort türündeki resimlerde de gerçekçi yaklaşımın etkili örnekleri verilmiştir. Janr resim türünün usta ismi olarak resimlerinde sıklıkla yer verdiği mekân betimlemeleriyle günlük yaşamın izlerini yansıtan Jan Vermeer, gerek kompozisyon gerekse renk kullanımı bakımından çağdaş ressamların önünde yer almıştır. Barok dönem Hollanda resim sanatı içinde görülen janr resminin önemli temsilcilerinden Jan Vermeer'in eserleri kapsamında ele alınan bu resim türü, sanatçının sanat anlayışı ve eserleriyle çalışmanın amacını oluştururken, çalışmada teknik analiz ve eser çözümleme yöntemi uygulanmıştır. On altıncı yüzyılın sonu on yedinci yüzyılın başından itibaren ele alınan Barok dönem ve Hollanda resim sanatının ele alındığı çalışmada Jan Vermeer'in yaşadığı dönemden yola çıkılarak sanatçının eserleri incelenmiş ve gündelik yaşamın izlerinin eserlerinde yer aldığı janr resminin tipik özelliklerini taşıdığı sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hollanda resmi, Barok, Janr resmi, Portre, Resim.

TRACES OF DAILY LIFE IN JAN VERMEER'S PICTURES

Abstract

In this study, the scenes of everyday life in Jan Vermeer's works were investigated, the main lines of the Baroque period painting art, which was shaped and developed in the light of the events that took place in the sixteenth and seventeenth centuries, and the Baroque period Dutch painting art was examined. In the sixteenth and seventeenth centuries, the sectarian wars between Catholicism and Protestantism, events such as the Thirty Years' War, and the changes in the economic field have affected people's living conditions and

^a Arş. Gör., Yıldız Teknik Üniversitesi, Sanat ve Tasarım Fakültesi, Sanat Bölümü, serdardartar@gmail.com

Makale Geliş Tarihi: 21.05.2022, Makale Kabul Tarihi: 13.06.2022

perspectives, and as a result of this situation, the approach to art has changed. It has been seen that the events experienced by the societies and the changes in their lives are reflected in the artistic field, the level of prosperity developed in the Dutch society, the effect of religious events have brought about changes in the subjects covered in the paintings, and they are divided into genres such as portrait, still life and genre. It showed itself in the works of Frans Hals, where portraiture had a very important place in Dutch painting, and effective examples of the realistic approach were given in still life paintings in the period when non-religious subjects were increasingly taking place. As a master of the genre of genre painting, Jan Vermeer, reflecting the traces of daily life with the place descriptions he frequently included in his paintings, was ahead of his contemporary painters in terms of both composition and use of color. This type of painting, which is considered within the scope of the works of Jan Vermeer, one of the important representatives of the genre painting seen in the Dutch painting art of the Baroque period, constitutes the purpose of working with the artist's understanding of art and his works, while technical analysis and work analysis method were applied in the study. In the study, which deals with the Baroque period and Dutch painting, which was discussed from the end of the sixteenth century to the beginning of the seventeenth century, the works of the artist were examined based on the period in which Jan Vermeer lived, and it was concluded that he had the typical features of the genre painting in which the traces of daily life took place in his works.

Keywords: Dutch painting, Baroque, Genre painting, Portrait, Painting.

Giriş

Zaman içinde meydana gelen pek çok olay, toplumları her bakımdan etkilemiş ve bu bağlamda sanatsal olarak farklı bakış açılarının oluşmasına sebebiyet vermiştir. Yaşanılan olaylar içerisinde dini, siyasi, kültürel açıdan çoğu etmenle karşılaşmaktadır. On altıncı yüzyılın sonu ve on yedinci yüzyılın başını kapsayan süreç dahilinde gerçekleşen çoğu olay, Barok sanatın oluşumunda önemli rol oynamıştır. Söz konusu olaylara dini açıdan bakıldığında, mezhep çatışmalarının, toplumu etkisi altına alırken sanatsal düşünce hususunda da ayrı bir bakış açısına yönlendirmiştir.

“Barok Çağ’a 16. yüzyıl Protestan reformu ile Katolik Karşı-Reformu’nun ardından Avrupa’nın Katolik ve Protestan olarak ikiye bölünmesi damga vurmuştur” (Little, 2016, s. 52). Mezhep çatışmalarının etkisi sanatsal alana da kaymış ve bir tarafın sanatı her yönüyle ele aldığı, diğer bir tarafın ise tamamen yok saydığı karşıt iki kutbu meydana getirmiştir. Katolik mezhebinin sanatı resimsel bir ifade aracı olarak kullanması, Protestanlığın sanatsal ifadeyi yok sayması bu durumu gözler önüne sermektedir.

“Bir tarafta tamamıyla Katolik Kilisesi ve sorgusuz itaat şartıyla Kralların Kutsal Haklarına bağlı olanlar, diğer taraftan Protestan reformuna, kişisel ve ulusal olarak özgür irade inancına sahip olanlar. İlki sanatı, şaşkına çevirmekten, etkilemekten kaçınmadan, Barok kiliseleri, Roma çeşmeleri ve Paris’in hemen dışındaki Versailles (Versay) Sarayı gibi harikalar yaratmakta kullanmıştır. İkincisi ise tüm dindışı gösterişi reddetmiş, dinsel sanat eserlerini yok etmiş, kiliselerin içlerini beyaza boyamış, kraliyet ve soylu koleksiyonlarını dağıtmıştır” (Cumming, 2008, s. 163).

Katolik Kilisesine karşı reform hareketiyle Protestanlığın resimleri reddetmesi ve bunun aksine Katolikliğin resmi okuma yazma bilmeyenler için resimsel bir ifade aracı olarak kullanması sanatsal

anlayışın ideolojik savaş noktasında gelmiş olduğu konumu göstermektedir. Katolik kilisesinin sanata karşı tutumu resmin de o dönemde gelişiminde rol oynamıştır. Mezhep savaşlarının etkisi daha sonraları Hollanda'yı da etkisi altına alarak onu Protestanlık altında yönetsel olarak siyasi bir boyuta taşımıştır. On yedinci yüzyılın başındaki olayların beraberinde getirdikleri, pek çok ülkeyi etkilemiş ve özellikle mezhep çatışmalarıyla sanatın işleyişini de farklı bir boyuta sürüklemiştir.

“Avrupa’da 17. yüzyıl başlarına Otuz Yıl Savaşı (1618-48) damga vurdu. Bu çatışmaya Fransa, İspanya, İsveç, Danimarka, Hollanda, Almanya, Avusturya ve Polonya’nın yanı sıra Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu ve Osmanlı İmparatorluğu katıldı. Birçok yerel sebebin olmasına karşın, başta gelen sebep Katolikler ve Protestanlar arasındaki anlaşmazlıktı. Savaşı sona erdiren 1648 Vestfalya Antlaşması esas itibariyle Avrupa’nın büyük bir bölümünde mezhep seçme olanağını ve yeni ulus-devletlerin doğuşunu sağladı” (Charles, 2021, s. 171).

Yaşanılanların yapısal olarak bir zincir gibi birbirini etkilediği olayların dini, siyasi, ekonomik anlamdaki etkileri sanatsal bakımdan da oldukça etkili olmuş ve bazı toplumlarda gelişen refah düzeyi sanat anlayışının yanı sıra tercih edilen konuların işleniş biçimini de etkisi altına almıştır. Özellikle Barok dönem Hollanda sanatına yaşanan olayların önemli etkileri olmuştur.

“Ticari ve burjuva olan Hollanda’nın yeni cumhuriyeti, özellikle Doğu Asya’daki kendi ticaret imparatorluğunu genişletmiş ve güçlendirmiştir. Bu yeni zenginlik, sanatta muhteşem parlaklıkta bir döneme yol açmıştır” (Cumming, 2008, s. 164).

A. BAROK DÖNEM HOLLANDA RESİM SANATI

Kelime anlamı olarak Barok sözcüğü; “Portekizce barocco’dan gelir. Anlamı muntazam olmayan incilerdir” (Turani, 2019, s. 21). Barok dönem on altıncı yüzyıl sonunda Maniyerizmin getirdiği biçimdeki deformasyonla birlikte özellikle Michelangelo’nun heykellerinde uygulamış olduğu aşırı kaslı anatomik yapı ve hareketli görünümle temellendiği görülmektedir. Dönem içinde sadece resimde değil aynı zamanda mimari, heykel, müzik gibi alanlarda etkili olmuştur. Konu bakımından dini unsurların yanı sıra mitolojik konuların da işlendiği Barok dönemde heykel sanatında bu konuların ele alındığı görülmektedir. Michelangelo, Bernini gibi sanatçıların eserleri bu hususta örnek teşkil etmektedir. Aşırı hareketin, kaslı anatomik yapının örnekleri heykel sanatında yansımaktadır. Gian Lorenzo Bernini’nin Proserpina’nın Kaçırılışı isimli heykelinde (bknz. Resim 1) söz konusu unsurların yer bulduğu açıkça görülmektedir.

Kaynak: Öndin, 2018.

Resim 1. Gian Lorenzo Bernini, Proserpina'nın Kaçırılışı, 1621-1622, Mermer, 255 cm. Galleria Borghese, Roma.

“Bernini, yapıtında Proserpina'nın Pluto'nun kollarında yer altı ülkesinin sınırları içine girdiği anı ele almıştır. Yeraltı dünyasının bekçisi üç başlı Kerberos da yanlarındadır. Güçlü Pluto'ya direnmeye çalışan Proserpina umutsuzca çığlıklar atmaktadır” (Öndin, 2018, s. 142-143).

Bernini'nin Proserpina'nın Kaçırılışı heykeli gerek yapısal olarak gerekse ele aldığı konu itibariyle Barok dönemin getirmiş olduğu yaklaşımı örneklemektedir. Figürlerin aksi yönlerdeki duruşu ve anatomik yapıyla birlikte kaidedeki çoklu yapı esere devinim kazandırmaktadır. Böylelikle, Barok heykeldeki genel anlayış Bernini gibi çoğu sanatçının eserinde karşılaşılan bir durum olmaktadır. Bu hususta eserde mermerin ustaca kullanılması, anlatılmak istenen olayın yaşandığı anın dondurulduğu bir kesitmiş izlenimi vermektedir. Barok heykeldeki ustaca tavır, sanatçıların heykellerinde görülürken, ele alınan konunun mermerle işlenişindeki gerçekçi yaklaşım dikkat çekicidir.

“Heykel, anlık olanın betimlenmesi bağlamında resim sanatı ile yarışmaya başlar ve kullanılan taş her türlü cisimselliğin yanılmasıyla oluşturulmasının hizmetine girer. Böylece hem gözdeki bakışın parıltısı hem ipeğin yakamozları hem de etin yumuşaklığı yansıtılabilir” (Wölfflin, 2020, s. 65).

Resim sanatı bakımından çoğu ressamın yetkin eserleri görülürken kendi adıyla akım oluşturan ressamların olduğu da görülmektedir. Rönesans döneminde ele alınan çoğu resimsel teknik değişim yaşarken özellikle ışık kullanımının büyük önem taşıdığı ve resimsel bir araç olarak sıklıkla kullanıldığı dönemin eserlerinde kendini göstermektedir.

Barok resim sanatı dönem içinde büyük bir alana etki etmiştir. Ressamların içinde yaşadıkları toplumun tecrübe ettiği olaylar dahilinde bakış açılarının şekillendiği karşılaşılan bir durum olmuştur. Barok dönem Rönesans'ın getirmiş olduğu bakış açısından ayrılmıştır. Resimde ışığın kullanımı, resim düzlemindeki unsurların dağılımı, kompozisyon biçimi, konu içeriği gibi ayrımlar Barok'un Rönesans'tan farklı olan yönlerini örneklemektedir. Barok resimde açık bir kompozisyon uygulandığı resmin unsurlarının dışarı da taşabildiği bir yaklaşım olduğu görülmektedir. Işığın kullanımı anlatılmak istenen olayın vurgulanması bakımından vurgu yapılacak alana düşürülmesi şeklinde olmuştur. Işık kullanımı konusunda Caravaggio önemli yere sahip bir ressam olmuş, geliştirmiş olduğu teknikle adından söz ettirmiştir.

“Resim sanatı tarihinde Barok dönem olarak bilinen on yedinci yüzyılın ilk yarısında Caravaggio Ekolü'nün doğmasına yol açan üslubuyla ressam, gerçekliğin gözlemi bakımından Leonardo da Vinci'yi dahi aşıyordu” (Erdoğan, 2015, s. 25).

Caravaggio'nun ışık kullanımındaki mahareti özellikle tenebrizm olarak adlandırılan ışık tekniğinde onu zirveye taşımıştır. Resimlerinde ışığın bu denli etkili kullanması onu diğer ressamların bu anlamda önüne geçirmiştir.

“Tenebrizm; Batı resim tarihinde, dramatik etkilerini arttırmak için figüratif kompozisyonlarda aşırı açık ve koyu kontrastların kullanılması. (Terim, Latince tenebrae, "karanlık" kelimesinden türetilmiştir.) Tenebrist resimlerinde, figürler genellikle yoğun karanlık bir arka plana karşı tasvir edilir, ancak figürlerin kendileri, üç boyutlu görüntülerini ortaya çıkaran parlak, araştırmacı bir ışıkla aydınlatılır” (Blumberg, 2022).

Işık kullanımı bakımından Caravaggio'nun uygulamış olduğu tenebrizm tekniği, ressamın Davud ve Golyat isimli eserinde (bkz. Resim 2) görülmektedir. Ressamın vurgulamak istediği alana düşürmüştüğü ışık, dramatik etkiyi artırırken anlatılmak istenen olayı da vurgulamaktadır.

Kaynak: Wikipedia.org, 2022a.

Resim 2. Caravaggio, Davud ve Golyat, 1600, Tuval Üzerine Yağlıboya, 110x91 cm, Museo del Prado, Madrid.

Barok resmin gelişim süreci özellikle Hollanda resminde içerik olarak başka bir ekseninde devam etmektedir. Eserlerde ele alınan konularda toplumsal yaşamı etkileyen olayların da rolü vardır. Mezhep çatışmalarının etkisi sanat alanında da yankı bulmuş, ressamların ele aldıkları temalara yaklaşımını değiştirmiştir. Dini konuların aksine, natürmort ve portre ressamlığının gelişim gösterdiği bir alan meydana gelmiştir.

“Sanatta dinsel temalar artık tarihe karışıyor ya da Hollanda Barokunun en önemli ressamı Rembrandt tarafından bambaşka bir üslupla gündeme getiriliyordu. Katolik ülkelerdeki o Barok sanatın kendinden geçirici Meryem Ana tasvirleriyle ve aziz senaryolarıyla bu resimlerin artık hiçbir alakası yoktu” (Krausse, 2005, s. 40).

Değişen bakış açısı resimde yeni konuların oluşmasına sebebiyet vermiş, bu anlamda Rembrandt, Frans Hals, Pieter Claesz, Gerrit van Honthorst, Jan Steen, Jan Vermeer gibi ressamlar farklı temalarda eserler üretmişlerdir. Bu eserler genellikle natürmort, portre ve günlük yaşamın yer aldığı konuları ihtiva etmektedir.

“Hollandalı ressamlar aynı zamanda doğadaki nesnelere içten ve neşeli bir varoluş duygusu katarlar. Resimlerini kılı kırk yararcasına yapmışlar, en üstün sanatsal kompozisyon özgürlüğü ile rastlantısal ayrıntılara karşı duydukları ince hassasiyeti birleştirmişlerdir. Konular hem özgürce hem sadakatle ele alınmıştır ve yalnızca bir an var olan şeyleri sevdikleri çok açıktır” (North, 2014, s. 14).

Işığın kullanımı Hollanda resminde de karşılaşılan bir tekniktir. Rembrandt'ın resimlerinde sıklıkla görülen ışığın etkisi bu durumu destekler niteliktedir. Ayrıntılara olan eğilim Rembrandt'ın Miğferli Adam isimli eserinde (bknz. Resim 3) ışığın kullanımıyla ayrı bir boyuta ulaşmaktadır.

Kaynak: İpşiroğlu ve İpşiroğlu, 2010.

Resim 3. Rembrandt, Miğferli Adam, Dahlen Müzesi, Berlin

“Barok sanatçıları özellikle Hollandalılar şiddetli koyu-açık karşıtlığı olmaksızın da ışığın varlığını duyurmasını biliyorlar. Işığı yansıtan nesnelere karşı duyarlılığın Kuzey sanatında eski bir geleneği vardı. Cam, metal, ipek, kürk, inci vb. şeyler, Van Eyck’tan beri özenle tüm ayrıntıları bir bir belirterek işleniyordu. Bu geleneğin XVII. Yüzyılda da sürdüğünü görüyoruz” (İpşiroğlu, 2010, s. 140).

Rembrandt’ın Miğferli Adam resmine bakıldığında, Barok resmin bir örneği izlenirken, ışığın kullanımındaki etki dikkat çekmektedir. Adamın miğferi üzerine düşürülen ışığın maddenin yapısını da vurgular nitelikte olduğu görülmektedir.

Barok dönem Hollanda resminde portrecilik de yaygın bir şekilde yer bulmaktadır. Frans Hals’ın portreleri bu dönemde önemli yer tutarken grup portreleri de oldukça etkilidir. Frans Hals’ın eserlerinde yapmış olduğu portreler ifadenin yansıtılmasında dikkat çekicidir (bknz. Resim 4).

Kaynak: Öndin, 2018.

Resim 4. Frans Hals, Çingene Kızı, 1628-1630, Ahşap Üzerine Yağlıboya, 58x52 cm. Musee du Louvre, Paris.

Pieter Claesz'in ise bu dönemde natürmort temasında öne çıktığı görülmektedir. Nesnelere üzerindeki hakimiyeti göze çarpmaktadır. Ressamın resimlerinde gerçekçi bir yaklaşımı benimsemiş olması ve aynı zamanda kompozisyonda sembolik anlamlar içeren nesnelere kullanması eserlerindeki bir başka özelliktir (bknz. Resim 5).

Kaynak: Wikipedia.org, 2022b.

Resim 5. Pieter Claesz, Vanitas, 1630, Tuval Üzerine Yağlıboya, 39,5x56 cm. Mauritshuis, Lahey.

Barok dönem Hollanda resminde resimlerde işlenen bir diğer konu ise gündelik yaşam sahneleri olmuştur. Janr resmi olarak adlandırılan bu resim türü dönem içinde büyük yer bulmuştur. Janr resmi; "günlük hayattan tipik anları gösteren resimlere denir. Belli bir yaşayış durumunu tipik bir biçimde temsil edenlerin günlük hayatlarından bir anı gösteren resim çeşididir. Bu bakımdan, köy, şehir, saray hayatının janr resmi vardır" (Turani, 2019, s. 61).

Gerrit van Honthorst ve Jan Steen janr resminde örnekler veren ressamlardır. Gündelik hayatın yansımaları ressamların eserlerinde bir anın durdurulmuş biçiminde yansımaktadır (bknz. Resim 6-7).

Kaynak: Wikipedia.org, 2022c.

Resim 6. Gerrit van Honthorst, Mutlu Kemancı, 1623, Tuval Üzerine Yağlıboya, 108x889 cm. Rijksmuseum, Amsterdam.

Kaynak: Wikipedia.org, 2022d.

Resim 7. Jan Steen, Mutlu Parti, 1660, Tuval Üzerine Yağlıboya, 150x148 cm. Szepmuvészeti Muzeum, Budapeşte

Janr resmi içerisinde en önemli ressamlardan biri de Jan Vermeer'dir. Sanatçının eserlerinde gündelik yaşamın yansımaları, gündelik hayattan figürlerin işlenmesi dikkat çekici niteliktedir.

B. JAN VERMEER (1632-1675) VE SANATI

Barok dönem Hollandası yaşadığı olaylarla değişikliğe uğramış ve bu durum sanatsal bakımdan da farklı biçimde yankı bulmuştur. Din dışı konuların içinde özellikle janr resminde ön planda yer alan Jan Vermeer, gündelik yaşamın resimlerine aksettığı kompozisyonlar üretmiştir. Resimlerinde mekânı da etkili bir şekilde kullanan ressam, mekândan ışıktan da önemli bir araç olarak faydalanmıştır.

"Bugün bilinen en iyi Hollandalı tarz ressamlarından biri olarak kabul edilse de yaşarken tanınmamış; hatta 19. yüzyılın sonlarına kadar hatırlanmamıştır. Ona ait olduğu kesin olan sadece 35 eser vardır. Anılmaya değer birkaç istisna dışında hep aynı temayı çalışmıştır. Odanın bir köşesi, ancak mekânın, ışığın ve esrarengiz insan ilişkilerinin eşsiz ve mükemmel gözlemlenişleriyle arzuları harekete geçiren bir sahne" (Cumming, 2008, s. 213).

Yapmış olduğu eserlerle janr resminin önemli temsilcilerinden olan Jan Vermeer'in çalışmalarında betimlenen sahnede izleyicinin de var olduğu gizli bir seyir durumu vardır. Söz konusu durum belli bir anın kesiti gibidir ve dönemin yapısını da gözler önüne sermektedir. Bu durum, Barok dönem Hollanda resim sanatında sıklıkla ele alınmıştır.

"Jan Vermeer'in resimleri güçlü ifadelerle yüklü, ayrıntıları özenerek işlenmiş eserlerdir. En sevdiği konular, kent hayatından kesitler, Şark halılarıyla, incilerle, türbanlarla dolu değerli iç mekanlar ve elbette insanlardır. Ancak Vermeer portre ressamı gibi betimlemez insanları. Resimlerinde her şey adeta bir natürmordun parçası gibidir, bütün öğeler kıymetli bir aranjmanın içinde erir. İnsanlar çevrenin demirbaşı gibi görünürler" (Krausse, 2005, s. 41).

1. Sanatçının Atölyesi

Jan Vermeer'in Sanatçının Atölyesi isimli eserine bakıldığında, Barok dönem Hollanda resim sanatında ele alınan unsurların etkili bir örneği ile karşılaşılmaktadır. Eserde kullanılan eşyaların özenle, titizlikle işlendiği, gündelik bir sahnenin yansıtıldığı görülmektedir. Sanatçı eserinde atölyesinde resmini yaparken görünmektedir. Şöalesinin başında, modeli karşısında ve diğer unsurlarla atölyesini yansıtmaktadır. Dikey konumlandırılan resim düzlemi, eserdeki duvarda asılı olan harita ve tavandaki yatay geçiş ile dengelenmektedir. Barok resimde anlayışındaki kompozisyon şekli kendini göstermektedir.

Kaynak: Wikipedia.org, 2022e.

Resim 8. Jan Vermeer, *Sanatçının Atölyesi*, 1666, Tuval Üzerine Yağlıboya, 120x100 cm. Kunsthistorisches Museum, Viyana.

“Vermeer, *Sanatçının Atölyesi* adlı eserinde kendi portresini ele almıştır. Hollanda resminde sıkça tercih edilen atölye resimlerinden biri olan eserde, Vermeer sırtını izleyiciye dönmüştür. Bağımsız Hollanda eyaletlerini gösteren bir haritanın asılı olduğu duvarın önünde resim yapan Vermeer’in giysileri bulunduğu odanın dekoru gibi çok şıktır” (Öndin, 2018, s. 246).

Resmin sol tarafına konumlandırılan modelin bir elindeki trompet ve diğer elindeki kitapla başındaki yapraklardan oluşturulmuş taç, ressamın yansıtmak istediği konuya verdiği önemi, titizliği göstermektedir. Sanatçı resminde her ayrıntıyı resmetmiş, yerdeki karo taşlarının renk dağılımı da derinlik sağlamaktadır.

“Poz veren model, Tarih’in esin perisi Clio’dur. Vermeer bu resmiyle sanatçının konularını tarihten seçmesi gerektiğini söylemek istemiştir” (Krausse, 2005, s. 41).

Resimde izlediğimiz resimsel öğelerin konumlandırılışı mekânın doğal görünümünü desteklemektedir. Resmin sol tarafında tablonun dışına taşan perdenin oluşturduğu derinlik arkadan verilen ışıkla daha da artırılmıştır.

“Ressamın jesti etrafında biraraya getirilmiş kompozisyon, sahnelemenin gösterişi sebebiyle, tüm unsurlarıyla simgesel bir yankı taşır sanki. Aksini söylemek kolay değildir, çünkü Vermeer’in tablosu,

uzun sreden beri işlenen ve bütünüyle baskın olan bir temaya cevap veren bir eserin güçlü ierimlerine sahiptir" (Chastel, 2018, s. 40).

2. İnci Küpeli Kız

Sanatçının bir diğer önemli resmi İnci Küpeli Kız adlı eseridir (bknz. Resim 9). Resim incelendiğinde mekândan bağımsız, arka planın koyu tonla kapatıldığı ve figürün yüzüne vurgu yapıldığı bir görünün mevcuttur. Resimde yine ışığın etkili kullanımını dikkat çekmektedir. Vermeer'in resimlerinde figürlerin izleyiciye doğru baktığı pek çok sahne bulunmaktadır. Bu resimde de figür, alımlayıcının gözlerine bakmaktadır.

"Vermeer'in kadınları genelde bir etkinlik içindedir ki etkinlikleri belirli nesnelere (müzik aletleri, terazi, mektup gibi) belirgin kılınır. Böyle bir anlatıdan yoksun olan İnci Küpeli Kız'da tümüyle karanlık bir arka planın önünde başını hafifçe izleyicinin yönüne çevirmiş genç bir kız yer almıştır" (ndin, 2018, s. 244).

Kaynak: Wikipedia.org, 2022f.

Resim 9. Jan Vermeer, İnci Küpeli Kız, 1665, Tuval zerine Yağlıboya, 46,5x40 cm. Mauritshuis, Lahey.

Figürün solundan düşen ışığın dağılımını yüzü vurgulamanın yanı sıra kıyafetlerin ve kpenin maddesel yapısını da göstermektedir. Işığın kullanımı ve arka zeminin karanlık oluşundaki zıtlık yine portrenin ifadesini vurgulamadaki etkisini ortaya koymaktadır.

“Vermeer’in tekniğinin ve malzemelerinin etkilerini onun sadece 44,5x39 cm. ölçülerindeki İnci Küpeli Kız adlı eserinde görmekteyiz. Vermeer’in çalışma şekli büyük oranda Leonardo’nun her nesnenin yüzeyinin bitişiğindeki nesnenin rengini aldığına dair gözlemlerinden esinlenmiştir. Bu, kumaşın sarı olduğunu bilmemize rağmen aslında canlılığını ve ışığın etkilerini artıracak şekilde, çok sayıda renk kullanılarak boyandığı anlamına gelir” (Arnold, 2019, s. 51).

3. Virginal Çalan Kadın

Jan Vermeer’in bir başka eseri olan Virginal Çalan Kadın adlı eseri yine Barok dönem Hollanda resminin özelliklerini yansıtmaktadır. İç mekânın sıklıkla kullanıldığı resimlerde sanatçının portreyi izleyiciye baktırdığı açıyı yinelediği görülmektedir. Resim düzlemine yerleştirilen resimsel elemanların konumları derinlik sağlarken, o dönem bir evde bulunması gereken unsurlar da kompozisyonda yer almaktadır. Tablonun sol üst köşesinden ortayı kesen perdenin ve hemen arakasına yerleştirilen enstrümanla uzaklık-yakınlık etkisi sağlanmış, bu araldanma neticesinde resimde derinlik etkisi artmıştır (bknz. Resim 10).

Kaynak: Wikipedia.org, 2022g.

Resim 10. Jan Vermeer, Virginal Çalan Kadın, 1674, Tuval Üzerine Yağlıboya, 46x51 cm, National Gallerry, Londra.

“Aldatıcı bir yalınlıkta betimlenmiş bu iç mekânda genç bir kız bir virginalin başında oturuyor, solunda bir viyol duruyor, sağındaki duvarda da bir resim asılı. Tuvale egeme olan mekansallık, zaman

ve dünya dışılık duygusu uyandırıyor; zengin ve kusursuz renk kullanımı yavaş yavaş algılanıyor.” (Haydaroğlu, 2004, s. 474).

4. Dantel İşleyen Kız

Ressamın Dantel İşleyen Kız eseri, yine önceki resimlerinde görülen konu ile bütünlük göstermektedir. Resimde genç bir kızın işleme yaptığı görülürken vurgu kızın uğraşmakta olduğu işleme üzerinedir. Eserde Janr resmindeki günlük yaşamın ele alındığı sahnelere örnek bir sahnenin verildiği görülürken, mekânsal açıdan ressamın önceki eserlerinden farklı bir mekân algısı oluşturulmuştur. Resimde figürü resim düzlemine bağlayıp arka plandan ayıran iki unsurdan biri figürün işleme yaptığı masa, diğeri ise figüre düşen ışıktır (bknz. Resim 11).

Kaynak: pivada.com, 2022.

Resim 11. Jan Vermeer, Dantel İşleyen Kız, 1669, Tuval Üzerine Yağlıboya, 23,9x20,5 cm. Musee du Louvre, Paris.

“Dantel İşleyen Kız’da yalın kompozisyonu canlandırmak için Vermeer bazı kontrastlara yer vermiştir; kızın saçı sıkı sıkıya toplanmışken, sol taraftaki lüle gevşek bir şekilde omzuna değmektedir. Elindeki gergin iplerle ön tarafta gelişigüzel duran kırmızı ve beyaz ipler arasında da zıtlık göze çarpmaktadır” (Öndin, 2018, s. 251).

Ressam, mekânsal derinliğe çok fazla girmese de figürün önünde yer alan masa ile derinliği yakalamıştır. Işık kullanımı konusunda yetkin olan Vermeer, bu eserinde de ışığı etkili bir biçimde kullanmıştır. Figürün dış dünyadan soyutlanmış gibi kendi halindeki duruşu, işlemesiyle meşguliyeti, izleyicinin gizliden onu seyrediyormuş izlenimi vermektedir. Figürün sağından üzerine sızan ışığın resim düzleminde yer alan öğeleri vurgulayışı, onları arka plandan ayırmıştır.

“Çalışmalarında ışık neredeyse elle tutulacak kadar somuttur. Vermeer’in gerçekçi resimleri, bütününe nüfus eden, sıklıkla yoğun ve saydam ışığın dahice kullanımıyla şiirsel bir incelik kazanmıştır” (Hollingsworth, 2009, s. 344).

Sonuç

Toplumların yaşam sisteminde meydana gelmiş olan çeşitli olaylar nasıl ki düşünce ortamını değiştirmişse aynı değişim sanatsal düşünce iklimini de değiştirmiş, sanata olan bakış açılarını etkileyerek farklı bakış açılarının oluşmasına sebebiyet vermiştir. On altıncı ve on yedinci yüzyılda yaşanan savaşların, mezhep çatışmalarının etkisiyle farklı boyuta taşınan sanat kavramı, sanat üreticisi olan sanatçıyı da ondan beslenen alımlayıcıyı da etkisi altına almıştır. Barok dönemin etkisinin giderek yaygınlaştığı on yedinci yüzyıl, yaşanan söz konusu olayların etkisiyle değişik konuların da işlemesine yol açmıştır. Toplumların yaşayış sistemlerinde ilgilendikleri, yaptıkları işler, sanat eserlerinde kendinden bir şeyler bulma, kendi statüsünü gösterme gibi farklı durumları doğurmuştur. Denizcilik, çiftçilik, manzara, portre gibi çok değişik biçimde konularda yapılan resimler, insanların talepleri doğrultusunda evlerinde yer almaktadır. Gelişen refah düzeyinin yansıması olarak Barok dönem Hollanda resim sanatında bu gibi unsurların resme dahil olması kaçınılmaz bir sonuç olmuştur. Dini konuların giderek resmin dışına çıktığı Barok dönem Hollanda resim sanatında; portre, natüremort ve gündelik hayatı yansıtan türlerde eserlerin yapıldığı, ressamın çevresiyle, yaşam alanıyla daha çok ilgili olduğu görülmüştür. Özellikle gündelik yaşamdan sahnelerin betimlendiği janr resimlerinde, sıradan bir andan alınan bir kesitin yansıdığı, iç mekân tasvirlerinin ve ayrıntılı detaycılık tutumunun etkili olduğu göze çarpmaktadır.

Barok dönem Hollanda resminde Jan Vermeer eserlerinde gündelik yaşamın etkileri görünmektedir. Ressam söz konusu alanda ne kadar yetkin olduğunu figüre ve onun içinde yer aldığı mekâna yaklaşımıyla gözler önüne sermiştir. Eserlerde yaygın olarak belli bir iç mekânda konumlandırılan figürün tasviri görülmektedir. Sanatçı resimlerinde resim düzleminde konumlandığı resimsel unsurların dağılımıyla derinlik etkileri yaratmıştır. Resmin bir tarafından inen bir perde ya da yerde bulunan karo taşlarının renk dağılımındaki etkilerle sözü edilen derinlik etkisinin elde edildiği görülmektedir. On altıncı yüzyılın sonu on yedinci yüzyılın başından itibaren ele alınan Barok dönem ve Hollanda resim sanatının ele alındığı çalışmada Jan Vermeer’in yaşadığı dönemden yola çıkılarak sanatçının eserleri incelenmiş ve gündelik yaşamın izlerinin eserlerinde yer aldığı janr resminin tipik özelliklerini taşıdığı sonucuna varılmıştır. Sanatçının yapmış olduğu eserlerle janr resminin öncü isimlerinden olduğu kabul edilebilir.

Etik Kurul İzni

Bu alışma için etik kurul izni gerekli değildir.

Kaynakça

- Arnold, D. (2019). *Sanat hakkında kısa bir kitap*. (Çev. G. Atalay). Hayalperest Yayınevi.
- Blumberg, N. (2022, Mayıs 21). Tenebrism. <https://www.britannica.com/art/tenebrism>
- Candil Erdoğan, F. (2015). *Caravaggio sanatın büyük ustaları 3*. Hayalperest Yayınevi.
- Charles, V. (2012). *1000 muhteşem resim*. (Çev. N. Elhüseyni). Yapı Kredi Yayınları.
- Chastel, A. (2018). *Tablodaki tablo*. (Çev. M. Erşen). Doğu Batı Yayınları.
- Cumming, R. (2008). *Görsel rehberler sanat*. (Çev. I. Önl). İnkılâp Kitabevi.
- Haydaroğlu, M. (2004). *500 sanatçı 500 sanat eseri*. Yapı Yayın.
- Hollingsworth, M. (2009). *Dünya sanat tarihi*. (Çev. B. Ergüder & R. Küçükerdoğan). İnkılâp Kitabevi.
- İpşiroğlu, N., & İpşiroğlu, M. (2010). *Oluşum süreci içinde sanatın tarihi*. Hayalbaz Kitap.
- Krausse, A. C. (2005). *Rönesanstan günümüze resim sanatının öyküsü*. (Çev. D. Zaptcioğlu). Literatür Yayın.
- Little, S. (2007). *İzmler sanatı anlamak*. Yem Yayın.
- North, M. (2014). *Hollanda altın çağında sanat ve ticaret*. (Çev. T. Belge). İletişim Yayınları.
- Öndin, N. (2018). *Barok resim ve heykel sanatı*. Hayalperest Yayınevi.
- pivada.com (2022, Mayıs 18). Dantel işleyen kadın. <https://www.pivada.com/johannes-vermeer-dantel-oren-kadin-1669-1670-dolaylari>
- Turani, A. (2019). *Sanat terimleri sözlüğü*. Remzi Kitabevi.
- Wikipedia.org (2022a, Mayıs 19). David and Goliath. [https://en.wikipedia.org/wiki/David_and_Goliath_\(Caravaggio\)#/media/File:David_and_Goliath_by_Caravaggio.jpg](https://en.wikipedia.org/wiki/David_and_Goliath_(Caravaggio)#/media/File:David_and_Goliath_by_Caravaggio.jpg)
- Wikipedia.org (2022b, Mayıs 14). Vanitas. https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/e/ef/Pieter_Claesz_002b.jpg
- Wikipedia.org (2022c, Mayıs 14). The Merry Fiddler. https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/9/9b/Gerard_van_Honthorst_The_Merry_Fiddler_WGA11662.jpg
- Wikipedia.org (2022d, Mayıs 15). Merry Party. https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/0/0b/Jan_Steen_-_A_Merry_Party_-_WGA21749.jpg
- Wikipedia.org (2022e, Mayıs 16). Artist Studio. https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/5/5e/Jan_Vermeer_The_Art_of_Painting_Google_Art_Project.jpg
- Wikipedia.org (2022f, Mayıs 17). Girl with a Pearl Earring. https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/0/0f/1665_Girl_with_a_Pearl_Earring.jpg
- Wikipedia.org (2022g, Mayıs 18). Lady Seated at a Virginal. https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/5/55/Lady_Seated_at_a_Virginal%2C_Vermeer%2C_The_National_Gallery%2C_London.jpg
- Wölfflin, H. (2020). *Sanat tarihinin temel kavramları*. (Çev. A. Cemal). Hayalperest Yayınları.

DESTİNASYON TANITIMINDA WEB SİTELERİNİN ÖNEMİ: BELEDİYELERİN WEB SİTELERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

 Neşe ACAR^a

Özet

Belediyelerin web siteleri, kamuoyu ile iletişim kurabilmek ve bilgi paylaşımı yapmak için kullanabileceği araçlardan biridir. Bu kapsamda destinasyonun tanıtılmasına ilişkin doğru ve etkili tanıtım araçları kullanmanın önemi ortaya çıkmaktadır. Bu çalışmada Nevşehir Belediyesi ve ilçe belediyelerinin kurumsal web sitelerinin tanıtım aracı olarak kullanımı ve bu konudaki başarımları incelenmiştir. Belediyelerin web sitelerinin incelenmesinde içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. Web siteleri destinasyon tanıtımında etkili olan özellikler dikkate alınarak incelenmiştir. Genel olarak, değerlendirmede kullanılan özelliklerin belediyelerin kurumsal web sitelerinde yer aldığı görülmektedir. Bununla birlikte destinasyonun tanıtım amacı ile web sitelerinin kullanımının yetersiz olduğu görülmüştür. Belediyeler, kurumsal web sitelerini turizm destinasyonuna olan talebi etkilemek için kullanabilirler. Aynı zamanda web sitelerini tanıtım aracı olarak daha etkin bir biçimde kullanmaları da mümkündür. Bu konuda destinasyona ilişkin bilgilere eksiksiz, güncel ve daha dikkat çekici bir şekilde web sitelerinde yer verilmesi daha etkili olacaktır. Nevşehir çekiciliklere sahip çok sayıda destinasyondan meydana gelen önemli bir turizm bölgesidir. Bu özelliğine rağmen sadece birkaç destinasyon çekiciliğini duyurma ve tanıtma çabalarını ilgili web sitelerinde yansıtmayı başarabilmiştir. Çalışma, bu konuda araştırma yapacak akademisyenlere ve yöneticilere katkılar sağlaması bakımından önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Web siteleri, Destinasyon tanıtımı, Belediyeler, Nevşehir/Türkiye.

THE IMPORTANCE OF WEB SITES IN DESTINATION PUBLICITY: A RESEARCH ON THE WEB SITES OF MUNICIPALITIES

Abstract

Websites of municipalities are one of the tools that they can use to communicate with the public and share information. In this context, the importance of using correct and effective promotional tools for the promotion of the destination is revealed. In this study, the use of corporate websites of Nevşehir Municipality and district municipalities as a promotional tool and their achievements in this regard were examined. Content analysis method was used to analyze the websites of municipalities. The websites were examined considering the features that are effective in the promotion of the destination. In general, it is seen that the features used in the evaluation are included in the corporate websites of the municipalities. However, it has been observed that

^a Dr. Öğr. Üyesi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Meslek Yüksekokulu, Pazarlama ve Reklamcılık Bölümü, neseacar@nevsehir.edu.tr

Makale Geliş Tarihi: 01.06.2022, Makale Kabul Tarihi: 24.06.2022

the use of websites for the purpose of promoting the destination is insufficient. Municipalities can use their corporate websites to influence the demand for tourism destinations. It is also possible for them to use their websites more effectively as a promotional tool. In this regard, it will be more effective to include the information about the destination in a complete, up-to-date and more attractive way on the websites. Nevşehir is an important tourism region with many attractive destinations. Despite this feature, only a few destinations have succeeded in reflecting their efforts to announce and promote their attractiveness on their respective websites. The study is important in terms of contributing to the academicians and managers who will do research on this subject.

Keywords: Web sites, Destination description, Municipalities, Nevşehir/ Türkiye.

Giriş

Belediyelerin yasaların kendilerine yüklediği sorumlulukları çerçevesinde hizmet alıcıları konumunda olan kamuya yönelik destinasyon ile ilgili bilgi paylaşımında bulunmaları gerekmektedir. Bu paylaşımı yapabilmeleri sosyal sorumluluklarını yerine getirmelerinin gereği olduğu gibi sundukları hizmetlerin anlaşılması, etkinliğin ve verimliliğin sağlanması açısından da bir zorunluluktur. Bu kapsamda belediyelerin destinasyonun tanıtılmasına ilişkin duyurum çabalarında doğru ve etkili tanıtım araçları kullanmalarının önemli bir rolü ortaya çıkmaktadır. Belediyelerin web siteleri, kamuoyu ile yer ve zaman sınırı olmadan iletişim kurabilmek ve bilgi paylaşımı yapmak için kullanabileceği araçlardan biridir. Destinasyon tanıtımına yönelik yapılan çalışmalar destinasyona yönelik imaj oluşturmak ve destinasyona ziyaretçileri çekmek açısından önemlidir. Yapılan çalışmalar turizm talebi üzerinde reklam ve tanıtım faaliyetlerinin önemini vurgulamaktadır (Sarı & Kozak, 2005).

Günümüzde hızla gelişen ve yaygınlaşan internet teknolojileri web sitelerinin işletmeler, kamu kurumları ve sivil toplum kuruluşlarının tanıtım ve duyurularını gerçekleştirmeleri, paylaşmaları, aynı zamanda geri bildirim sağlamalarına da imkân vermektedir. İşletmelerin ve kurumların dünyaya açılan penceresi niteliği taşıyan web siteleri istenilen bilgilerin her kesim tarafından paylaşılıp kullanılabilmesi için bir yapıya sahip olmalıdır. Çünkü potansiyel ziyaretçilerin tercih edilecek destinasyonun tarihi, coğrafi ve kültürel yapısı, konaklama işletmeleri, bölgenin zenginlik ve çekicilikleri hakkında bilgilendirilmesi gerekmektedir. (Karamustafa vd., 2002). Belediyeler buldukları bölgelerin turizminin gelişmesinde etkin faaliyetlerde bulunarak önemli görevler üstlenmektedir. (Dede & Güremen, 2010; Elliott, 1987). Turizm faaliyetleri ile ilgili önemli kararların alınması ve uygulanmasında yerel yönetimlerin rolü belediyelerin bu konuda etkinliğini ortaya koymaktadır. Aynı zamanda ziyaretçiler destinasyona girişlerinden itibaren belediyeler tarafından gerçekleştirilen hizmetleri almaya başlamaktadırlar (Ayaz, 2016).

Destinasyon tanıtımında Nevşehir Belediyesi ve ilçe belediyelerinin kurumsal web sitelerinin etkinliğinin belirlendiği bu çalışma, yöneticilere ve bu konuda çalışma yapacak akademisyenlere katkı sağlaması bakımından önemlidir.

A. LİTERATÜR

Turizm arzını oluşturan doğal ve sosyo kültürel özellikler bölgeye göre farklılık gösterip turistleri bir bölgeden diğerine çeken temel unsurlardır. Turistik destinasyonlar turizm için değer oluşturabilecek kaynakları tüketici odaklı bir yaklaşımla değerlendirmelidir. Destinasyona ilişkin sosyo-kültürel yapı, doğal ve tarihi güzellikler, mimari yapı, yaşam tarzı, ulaşım ve konaklama imkanları gibi unsurlar, turistlerin destinasyon seçiminde ve tatil satın alma karar sürecinde etkili olabilmektedir (Acar vd., 2014).

Destinasyon kavramı, turizm eyleminde bulunan tüketicilerin konaklama, yeme-içme, alışveriş, eğlence gibi pek çok ihtiyaçlarını gidermek üzere gerekli olanaklara sahip olan yerlerdir (Kozak, 2010). Sahip olduğu çeşitli turizm kaynakları ile turist çeken ve ev sahipliği yapan bir turizm destinasyonu pek çok kurum ve kuruluş tarafından sunulan dolaylı ve doğrudan turizm soyut ve somut unsurların bütünleşmesi ile meydana gelen karmaşık bir ürün konumundadır (Özdemir, 2008). Daha geniş bir ifade ile turizm destinasyonu, ülke bütününden küçük ve ülke içindeki pek çok kentten büyük, belirli bir imaja sahip markalaşmış ulusal bir alan ve önemli turistik çekicilikler, çekim merkezleri, çeşitli etkinliklere, iyi bir ulaşım ağına, gelişim potansiyeline ve turizm işletmelerinin gelişimi için yeterli coğrafi alana sahip bir bölge olarak tanımlanmaktadır (Ersun & Arslan, 2011; Hosany vd., 2006; Sarı & Kozak, 2005; Tosun & Jenkins, 1996).

Web sayfaları destinasyon tanıtımında etkili bir şekilde kullanılabilir bir ortam oluşturmaktadır. İçerik, tasarım, organizasyon kalitesi ve kullanıcı dostu olması (Hasan & Abuelrub, 2011) gibi bilgiler önemli olmaktadır. Kullanım kolaylığı, web site tasarımında önemli özelliklerden biri olup (Cox & Dale, 2002) ana sayfada çok fazla bilginin yer alması, ses ve animasyonun gereğinden fazla kullanılması karışıklığa ve karmaşaya sebep olmaktadır (Frank, 2003). Olumlu izlenim oluşturma ve kullanıcı için uyumluluğun sağlanabilmesi için destinasyonun web sayfası tasarlanırken görsel tasarım ilkelerine dikkat etmek gerekir. (Fırlar & Okat Özdem, 2013). Destinasyonla ilgili bilgilerin sunulmasında ara yüzün kolay ve rahat kullanılması önemlidir. Hamil ve Gregory (1997) tarafından bir web sitesinde bulunması gereken özellikler, düzenli güncelleme, bilgi zenginliği, navigasyon, etkileşim ve geri bildirim olarak belirtilmektedir. Bir destinasyonun pazarlanmasında sadece turizm işletmeleri ya da belirli kurumların değil aynı zamanda şehrin imkân ve olanaklarının düzenlenmesinden sorumlu olan belediyelerinde büyük görevleri bulunmaktadır. Bu kapsamda bölgenin tanıtılmasında ve turist çekmede belediyeler önemli faaliyetleri yerine getirmektedir. Bu faaliyetlerin yerine getirilmesi ve tanıtılmasında internet ve web sayfaları artık zorunluluk haline gelmiştir. (Güçer vd., 2013).

Belediyeler, destinasyonların korunmasında, geliştirilmesinde ve tanıtımında önemli role ve sorumluluklara sahiptir. Yerel halka yapılan hizmetlerin yanında mevcut veya potansiyel ziyaretçilere de hizmet sunmak üzere plan ve stratejiler oluşturmaktadır (Baş vd., 2007; Güler & Gürer, 2014; Keskin, 2016; Pelit & Gökçe, 2016). Belediyeler, tabii çevrenin korunması, tarihi yapıların turizme kazandırılması, turizm işletmelerinin çeşit ve sayı olarak artırılması gibi önemli görevleri yerine getirmektedir (Keskin, 2016).

Destinasyon pazarlamasında turizm işletmelerinin yanı sıra (Horng & Tsai, 2010) yerel yönetimler açısından da internet önemli hale gelmiştir. Uluslararası ve bölgesel turizmin tanıtımında kullanımın

artması ve daha ucuz bir tanıtım aracı olması (Horng & Tsai, 2010; Wan, 2002) belediyeler tarafından kullanılan web sitelerinin fonksiyonlarını etkin hale getirmektedir. Turistler için destinasyonların web siteleri önemli bir referans kaynağı olup destinasyon ile ilgili imaj oluşturmada önemlidir (Ünal & Çelen, 2020). Tanıtım yoluyla destinasyon imajı oluşturmak ve söz konusu imaj ile destinasyona yeni ziyaretçilerin çekilebilmesi ve turizm talebinin ortaya çıkması mümkün olabilmektedir (Güllü, 2018).

Web siteleri, tüketicilere satış faaliyetlerini gerçekleştirme, imaja katkı sağlama ve kaynaklar hakkında sürekli ve güncel bir biçimde bilgi verme olanağı sağlayarak uzun vadeli ilişkiler geliştirilmesinde etkili olmaktadır (Güreş vd., 2013). Bu yüzden kurumsal web siteleri, tüketiciler için ilk izlenimin oluşturulduğu alanlar olarak ön plana çıkmaktadır. İnternet, turizm alanında bir destinasyon ile ilgili bilgi edinmede kullanılan en kolay yöntemdir. Böyle önemli bir potansiyele sahip olan web sitelerinin dikkatli bir şekilde tasarlanması da birimler açısından önemlidir (Fırlar & Okat Özdem, 2013). Mevcut ve potansiyel ziyaretçiler için destinasyonla ilgili bilgilerin web sitelerinde sunulması gerekmektedir (Beldona & Cai, 2006; Cao & Yang, 2016).

Web sitelerinin çok çeşitli içeriklerden oluşması yapılan çalışmalarında çeşitlilik göstermesini sağlamıştır. Literatürde içerik analizi yöntemi ile web sitelerinin sektör, faaliyet alanları, web sayfası özellikleri, tasarım, pazarlama faaliyetleri, halkla ilişkiler, bilgi edinme aracı, iletişim ve tanıtım faaliyetleri, turistik çekiciliklere göre ele alınarak incelendiği görülmektedir. Destinasyonla ilgili yapılan çalışmalarda da belediyelerin web sayfalarının halkla ilişkiler ve tasarım açısından değerlendirildiği çalışmalarının çoğunlukta olduğu görülmektedir (Akkuş & Akkuş, 2019; Al-Radaideh vd., 2011; Crotts, 1999; Çetinkaya, 2014; Çiçek vd., 2010; Çoruh, 2008; Çubukçu, 2010; Dalgın & Karadağ, 2013; Doğan & Morkoç, 2015; Dönmez vd., 2018; Ergun & Ergun, 2008; Giritlioğlu, 2014; Güçer vd., 2013; Gürsoy & Umbreit, 2004; Hanlan & Kelly, 2005; Holmberg & Thelwall, 2009; Horng & Tsai, 2010; Hung & McQueen, 2004; Klenosky & Gitelson, 1998; Marangoz vd., 2002; Menteş & Turan, 2012; Merwe & Bekker, 2003; Middleton, 2001; Morgan & Pritchard, 2000; Parajuli, 2007; Stowers, 1999; Urban, 2002; Yaşar & Altincik, 2018; Yaylı & Bayram, 2009; Zhou & DeSantis, 2005). Bu çalışmada belediyelerin web sayfaları destinasyonun tanıtımına yönelik özellikler açısından değerlendirilmeye çalışılmıştır.

B. YÖNTEM

Araştırmanın evrenini Nevşehir ilinde bulunan belediyelerin web siteleri oluşturmaktadır. Bu kapsamda Nevşehir valiliği (www.nevsehir.gov.tr) kayıtları dikkate alınarak belirlenen Nevşehir belediyesi ve 7 ilçe belediyesi olmak üzere 8 kurumsal web sitesi incelenmiştir. Web siteleri içerik analizi ile destinasyon tanıtımına ilişkin özellikler bakımından incelenmiştir. İçerik analizi, dokümanların ya da kayıtlarının karakterize edilmesi ve karşılaştırılması için kullanılan bir tekniktir (Coşkun vd., 2015). Belediyelerin web sitelerinin değerlendirildiği çalışmalarda farklı ölçütler ve öneriler bulunmaktadır. (Ertaş vd., 2020; Güçer vd., 2013; Horng & Tsai, 2010; Jeong & Lambert, 2001; Karamustafa & Öz, 2010; Karamustafa vd., 2002; Loncari vd., 2013; Luna-Nevarez & Hyman, 2012; Madu & Madu, 2002; Riel vd., 2001; Yaylı & Bayram, 2009; Zhou & DeSantis, 2005). Bu çalışmada belediyelerin web sitelerinin değerlendirilmesinde Güllü (2018) tarafından geliştirilmiş değerlendirme ölçütlerinden yararlanılmıştır. Kurumsal web siteleri incelenirken veri toplamak için form oluşturulmuş ve veriler işlenmiştir. Ölçütlerin veri toplama formuna var (1) ve yok (0) olarak kaydedilmesi ilgili web sitelerinin bir kez

ziyaret edilmesi ile yapılmıştır. Ölçütlerin kaydedilmesinden sonra web sitesinde yapılan güncellemeler dikkate alınmamıştır. Araştırma sonucunda belediyelerin web sitelerinin destinasyon tanıtımında gerekli olan özellikler açısından etkin olup olmadıkları tespit edilmiş ve öneriler geliştirilmiştir.

C. DEĞERLENDİRMELER

Belediyelerin web sitelerinde yer alan destinasyon tanıtımına ilişkin bazı özellikler aşağıda tablolarda verilmiştir.

1. Belediyelerin Web Sitelerinin Belirlenen Özelliklere Göre Değerlendirilmeleri

Araştırmada belediyelerin web siteleri belirlenen özelliklere göre değerlendirmiş ve gruplar içerisinde bulunan özelliklerin ilgili web sitelerinde yer alıp almadığı belirlenmiştir. Bu kapsamda belediyelerin web siteleri temel destinasyon bilgileri, etkinlikler, bağlantılar, resimler ve açıklamalar olarak dört grup şeklinde değerlendirilmiştir.

1.1. Temel Destinasyon Bilgileri Grubundaki Özellikler ve Başarımları

Web sitelerinde temel destinasyon bilgileri grubunda yer alan özelliklerin yer alıp almadığı Tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo 1. Temel Destinasyon Bilgileri Grubundaki Özellikler ve Başarımları

Özellikler	n		Web Sitesi Sayısı	Yüzde	Başarım Yüzdesi
Destinasyon hakkında coğrafi bilgi	8	Yok	2	0.25	0.75
		Var	6	0.75	
Destinasyon hakkında tarihi bilgi	8	Yok	4	0.50	0.50
		Var	4	0.50	
Destinasyon hakkında ekonomik bilgi	8	Yok	6	0.75	0.25
		Var	2	0.25	
Destinasyon hakkında kültürel bilgi	8	Yok	3	0.38	0.63
		Var	5	0.63	
Destinasyondaki müze ve ören yerleri	8	Yok	2	0.25	0.75
		Var	6	0.75	
Destinasyondaki kasabalar, köyler, ve yöreler	8	Yok	4	0.50	0.50
		Var	4	0.50	
Genel Ortalama					0.56

Belediyelerin kurumsal web sitelerinde coğrafi, kültürel bilgi, müze ve ören yerleri özelliklerinin daha çok yer aldığı görülmektedir. Ekonomik bilgi daha az sitede yer alırken tarihi bilgi ve kasabalar, köyler ve yöreler hakkında bilginin web sitelerinin yarısında yer aldığı görülmektedir. Nevşehir bölgesi turizm açısından önemli bir destinasyon olduğu için mevcut veya potansiyel turistler açısından web sitelerinde bu bilgilerin yer alması önemlidir.

Temel destinasyon bilgileri grubunda yer alan özelliklerin genel başarımlar ortalaması 0.56 olarak bulunmuştur. Grupta " Destinasyon hakkında coğrafi bilgi, Destinasyondaki müze ve ören yerleri" özellikleri 0.75’lik bir oranla yüksek çıkarken en düşük başarımlar 0.25’lik bir oranla “Destinasyon hakkında

ekonomik bilgi" özelliğinde çıkmıştır. "Destinasyon hakkında kültürel bilgi" özellikleri 0.63, "Destinasyon hakkında tarihi bilgi ve Destinasyondaki kasabalar, köyler, ve yöreler" özelliklerinin başarımları ise 0.50'dir.

1.2. Etkinlikler Grubundaki Özellikler ve Başarımları

Etkinlikler grubunda yer alan özelliklerin web sitelerinde yer alıp almadığı Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2. Etkinlikler Grubundaki Özellikler ve Başarımları

Özellikler	n		Web Sitesi Sayısı	Yüzde	Başarım Yüzdesi
Gezilecek yerler	8	Yok	1	0.13	0.88
		Var	7	0.88	
Gezilecek yerlere ulaşım	8	Yok	3	0.38	0.63
		Var	5	0.63	
Destinasyondaki etkinlikler	8	Yok	2	0.25	0.75
		Var	6	0.75	
Etkinlik takvimi	8	Yok	4	0.50	0.50
		Var	4	0.50	
Konaklama ile ilgili bilgiler	8	Yok	5	0.63	0.38
		Var	3	0.38	
Restoranlar ve gastronomi bilgileri	8	Yok	6	0.75	0.25
		Var	2	0.25	
Genel Ortalama					0.57

Web sitelerinde gezilecek yerler, gezilecek yerlere ulaşım ve etkinlik hakkında bilgilerin bulunduğu site sayısı daha fazladır. Konaklama ile ilgili bilgiler, restoranlar ve gastronomi bilgilerinin yer aldığı site sayısının az olduğu görülmektedir. Destinasyonun tanıtımında ve çekici unsurlar arasında bu özellikler önemlidir ve web sitelerinde yer alması gereken özelliklerdir. Etkinlik takvimi yer alan sitelerde de bu bilginin daha net verilmesi bilgi açısından ve etkinliğe katılmak isteyen ziyaretçiler açısından faydalı olacaktır.

Etkinlikler grubundaki özelliklerin genel başarımlar ortalaması 0.57 hesaplanmıştır. "Gezilecek yerler" özelliği 0.88'lik, "Destinasyondaki etkinlikler" özelliği 0.75'lik bir oranla en yüksek başarımla sahipken "Restoranlar ve gastronomi bilgileri" özelliği 0.25'lik bir oranla en düşük başarımla sahiptir.

1.3. Bağlantılar Grubundaki Özellikler ve Başarımları

Bağlantılar grubunda yer alan özelliklerin web sitelerinde yer alıp almadığı Tablo 3'de gösterilmiştir.

Tablo 3. Bağlantılar Grubundaki Özellikler ve Başarımları

Özellikler	n		Web Sitesi Sayısı	Yüzde	Başarım Yüzdesi
Diğer kurumların sitelerine bağlantılar	8	Yok	4	0.50	0.50
		Var	4	0.50	
Web sitesinde sayfalardan ana sayfaya bağlantı	8	Yok	0	0.00	100
		Var	8	100	
Web sitesinde sayfalarda içerik bağlantıları	8	Yok	0	0.00	100
		Var	8	100	
Site haritası	8	Yok	8	100	0.00
		Var	0	0.00	
Kullanım ve erişim kolaylığı	8	Yok	2	0.25	0.75
		Var	6	0.75	
Destinasyon ile ilgili duyuru ve haberler	8	Yok	1	.013	0.88
		Var	7	0.88	
Genel Ortalama					0.34

Belediyelerin web sitelerinin bağlantılar grubundaki özellikler bakımından başarılı olduğu görülmektedir. Web sitelerinde bu özelliklerin yer aldığı site sayısının fazla olması söz konusu özelliğin teknik açıdan zorunlu bir özellik olması ile ifade edilebilir. Kullanım ve erişim kolaylığı, duyuru ve haberler ile ilgili özelliğin yer almadığı site sayısının az olduğu görülmektedir.

Bağlantılar grubundaki özelliklerin genel başarımlar ortalaması 0.34 olarak bulunmuştur. “Web sitesinin her sayfasından ana sayfaya bağlantı”, “Web sitesinin sayfalardan içerik bağlantıları” özellikleri tam bir başarıma sahiptir (0.100). “Destinasyon ile ilgili duyuru ve haberler” özelliğinin başarımları ise 0.88 dir. En düşük başarımlar 0.50’lik oranla “Destinasyon ile ilgili diğer kurumların sitelerine bağlantılar” özelliğinde olmakla birlikte web sitelerinin bağlantılar grubundaki özellikler bakımından başarılı olduğu görülmektedir. Bağlantılar grubunda web sitelerinin başarılı olmasına rağmen bir özellik sitelerde bulunmadığı için başarımlar yüzdesini düşürdüğü görülmektedir.

1.4. Resimler ve Açıklamalar Grubundaki Özellikler ve Başarımları

Web sitelerinde resimler ve açıklamalar grubunda yer alan özelliklerin yer alıp almadığı Tablo 4’de gösterilmiştir.

Tablo 4. Resimler ve Açıklamalar Grubundaki Özellikler ve Başarımları

Özellikler	n		Web Sitesi Sayısı	Yüzde	Başarım Yüzdesi
Ana sayfada destinasyonun fotoğrafları	8	Yok	2	0.25	0.75
		Var	6	0.75	
Ana sayfada destinasyonun tanıtımı	8	Yok	1	0.13	0.88
		Var	7	0.88	
Destinasyona ait fotoğraf	8	Yok	3	0.38	0.63
		Var	5	0.63	
Destinasyonun tanıtımı	8	Yok	3	0.38	0.63
		Var	5	0.63	
Resimlerin kalitesi	8	Yok	2	0.25	0.75
		Var	6	0.75	
Galeri temaları	8	Yok	2	0.25	0.75
		Var	6	0.75	
Genel Ortalama					0.73

Resimler ve açıklamalar grubunda yer alan özelliklerin sitelerin çoğunda bulunduğu görülmektedir. Resimler ve açıklamalar grubunda yer alan özelliklerin genel ortalaması 0.73 bulunmuştur. Bu oranın yüksek bir başarımlı düzeyini ifade ettiği söylenebilir. “Ana sayfada destinasyon fotoğrafları”, “Resimlerin kalitesi”, “Galeri temaları” özellikleri 0.75’lik orana sahipken en yüksek başarımlı 0.88’lik bir oranla “Ana sayfada destinasyonun tanıtımı” özelliğindedir. Resimler ve Açıklamalar grubundaki özelliklerin başarımlı 0.50’nin üzerindedir.

2. Değerlendirilen Özellik Gruplarına Ait Ortalama Başarımlı

Belediyelerin web sitelerinde destinasyon tanıtımı ile ilgili incelenen 24 adet özelliğın yer aldığı dört grubun başarımlı ortalamaları Tablo 5’de verilmiştir.

Tablo 5. Özellik Gruplarına Ait Başarımlı Ortalamaları

Gruplar	Değişken Sayısı	Başarımlı Yüzdesi
Temel Destinasyon Bilgileri	6	0.56
Etkinlikler	6	0.57
Bağlantılar	6	0.34
Resimler ve Açıklamalar	6	0.73
Genel Ortalama		0.55

Belediyelerin web sitelerinde destinasyon tanıtımına ilişkin grupların ortalamalarına bakıldığında 3 grubun başarımlı 0.50’nin üzerindedir. Bağlantılar grubunda web sitelerinin başarılı olmasına rağmen bir özellik sitelerde bulunmadığı için başarımlı yüzdesini düşürdüğü görülmektedir.

Sonuç ve Öneriler

Nevşehir’in turizm yönünden oldukça gelişmiş bir bölge olması tanıtım faaliyetlerinde etkili iletişim araçlarının kullanılmasını önemli hale getirmektedir. Bugün birçok turist, seyahat etmeyi planladığı destinasyona gitmeden önce ön araştırmayı internet üzerinden gerçekleştirmektedir. Bu nedenle destinasyona olan talep konusunda web sitelerinin tanıtımdaki rolü önemli bir şekilde artmıştır. Özellikle belediyelerin web siteleri o destinasyonun tanıtılması ve pazarlanmasında sorumluluk üstlenmesi gereken önemli bir araçtır ve etkili bir şekilde kullanılması gerekir.

Belediyelerin web sitelerinin incelendiği bu çalışmada destinasyon olarak tanıtımda kullanılan özellikler, temel destinasyon bilgileri, etkinlikler, bağlantılar, resimler ve açıklamalar olmak üzere dört grup halinde incelenmiştir.

Belediyelerin kurumsal web sitelerinde coğrafi, kültürel bilgi, müze ve ören yerleri özelliklerinin daha çok yer aldığı görülmektedir. Ekonomik bilginin yer aldığı site sayısı daha az iken tarihi bilgi ve kasabalar, köyler ve yöreler hakkında sitelerin yarısında bilgi bulunduğu görülmektedir. Güçer vd. (2013) yaptıkları çalışmada belediyelerin web sitelerinde tarihi, coğrafi, müze, kültür, sanat gibi özelliklere ilişkin bilgilerin yer aldığı, fakat destinasyonun çekiciliklerini öne çıkarma konusunda daha az bilgi olduğunu belirtmişlerdir. Güllü (2018) tarafından yapılan çalışmada coğrafi, tarihi ve kültürel bilgi ile ilgili özelliklerin web sitelerinde daha çok yer aldığı ekonomik, müzeler, destinasyondaki kasabalar, köyler ve yöreler ile ilgili bilgilerin ise web sitelerinde yeterince yer almadığı ve bu konuda bilgilendirmenin zayıf kaldığı sonucu bulunmuştur. Nevşehir bölgesi turizm açısından önemli bir

destinasyon olduğu için mevcut veya potansiyel turistler açısından web sitelerinde bu tür bilgilerin yer alması ve gerekli bilgilendirmenin yapılması önemlidir. Etkinlikler grubunda ise gezilecek yerler, gezilecek yerlere ulaşım ve etkinlik hakkında özelliklerin bulunduğu site sayısının daha fazla olduğu, konaklama ve otel bilgileri, restoranlar ve gastronomi bilgilerinin yer aldığı site sayısının az olduğu görülmektedir. Oysa destinasyonun tanıtımında ve çekici unsurlar arasında bu özellikler önemlidir ve web sitelerinde yer alması gereken özelliklerdir. Güçer vd. (2013) ve Güllü (2018) tarafından yapılan çalışmalarda belediyelerin web sitelerinde etkinliklere yer verildiği fakat halka duyurum şeklinde olduğu belirtilmiştir. Etkinlik takvimi yer alan sitelerde de bu bilginin daha net verilmesi bilgi açısından ve etkinliğe katılmak isteyen ziyaretçiler açısından faydalı olacaktır. Bağlantılar grubunda yer alan özellikler bakımından belediyelerin web sitelerinin başarılı olduğu görülmektedir. Resimler ve açıklamalar grubunda yer alan özellikler bakımından yapılan değerlendirmede bu özelliklerin sitelerin çoğunda bulunduğu görülmektedir. Güllü (2018) tarafından yapılan çalışmada da web sitelerinin bağlantılar, resimler ve açıklamalar grubunda yer alan özellikler bakımından başarılı olduğu belirtilmiştir. Belediyelerin web sitelerinde destinasyon tanıtımına ilişkin grupların ortalamalarına bakıldığında 3 grubun başarımı 0.50'nin üzerindedir.

Nevşehir çekiciliklere sahip çok sayıda destinasyondan meydana gelen önemli bir turizm bölgesidir. Bu özelliğine rağmen sadece birkaç destinasyon çekiciliğini duyurma ve tanıtma çabalarını ilgili web sitelerinde yansıtmayı başarabilmiştir. Genel olarak değerlendirmenin yapıldığı özelliklerin web sitelerinde yer aldığı görülmekle birlikte web sitelerinin halkı bilgilendirmek, halka hizmet vermek ve kendilerini tanıtma amacının daha ön plana çıktığı ve destinasyonun tanıtımına yönelik özelliklerin vurgulanması konusunda daha zayıf kaldığı söylenebilir. Belediyeler kurumsal web sitelerini tanıtım açısından daha etkin kullanabilirler. Bunun için teknik özelliklere dikkat edildikten sonra destinasyona ilişkin bilgilere eksiksiz, güncel ve daha dikkat çekici bir şekilde web sitelerinde yer verilmesi daha etkili olacaktır.

Çalışmanın sonuçları, belediyelerin web sitelerinde destinasyonun tanıtımı ile ilgili özelliklerin durumunu ortaya koyması açısından önemli olup yöneticiler ve bu konuda çalışma yapmayı düşünen akademisyenler için de yararlı sonuçlar içermektedir.

Etik Kurul İzni

Bu makale, etik kurul izni gerektiren bir çalışma grubunda yer almamaktadır.

Kaynakça

- Acar, N., Güllü K., & Karamustafa K. (2014), Tüketicilerin destinasyon seçme kriterleri çerçevesinde Yahyalı'nın değerlendirilmesi, *I. Ulusal Yahyalı Sempozyumu*, Yahyalı, 05-07 Haziran 2013, 623-642.
- Akkuş, G., & Akkuş, Ç. (2019). Merkezi ve yerel yönetimlerin resmî web sitelerinde yer alan bölgesel turizm değerlerine ilişkin bilgilerin karşılaştırılması. *V. Uluslararası Türk Dünyası Turizm Sempozyumu*, Taraz-Kazakistan, 13-15 Haziran 2019, 1-16.
- Al-Radaideh, Q. A., Abu-Shanab, E., Hamam, S., & Abu-Salem, H. (2011). Usability evaluation of online news websites: A user perspective approach. *International Journal of Computer and Information Engineering*, 5(2), 202-210.
- Ayaz, N. (2016). Turizmde yerellik ve yerel yönetimlerin turizme katılım engelleri. *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 25(1), 47-60.
- Baş, M., Kılıç, B., & Güçer, E. (2007). Türkiye'de yerel yönetimler ve turizm. *Mevzuat Dergisi*, 10(119), 1-12.
- Beldona, S., & Cai, L. A. (2006). An exploratory evaluation of rural tourism websites. *Journal of Convention & Event Tourism*, 8(1), 69-80.
- Cao, K., & Yang, Z. (2016). A study of e-commerce adoption by tourism websites in China. *Journal of Destination Marketing & Management*, 5(3), 283-289.
- Coşkun, R., Altunışık, R., Bayraktaroğlu, S., & Yıldırım, E. (2015). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri SPSS Uygulamalı* (8. Baskı). Sakarya Yayıncılık.
- Cox, J., & Dale, B. G. (2002). Key quality factors in web site design and use, an examination. *International Journal of Quality & Reliability Management*, 19(7), 862-888.
- Crotts, J. C. (1999). Consumer decision making and prepurchase information search. In A. Pizam & Y. Mansfeld (Eds.). *Consumer behaviour in travel and tourism* (pp. 149-168). Hawthorne Hospitality Press.
- Çetinkaya, M. (2014). A cultural content analysis on the websites of Turkish companies. *Business Management Dynamics*, 3(10), 37-51.
- Çiçek, H., Demirel, M., & Onat, Ö. G. O. K. (2010). İşletmelerin web sitelerinin değerlendirilmesine ilişkin bir araştırma: Burdur ili örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(3), 187-206.
- Çoruh, M. (2008). Belediyeler ve internet. *XIII. Türkiye'de İnternet Konferansı Bildirileri*. Orta Doğu Teknik Üniversitesi, 22-23 Aralık 2008, 1-7.
- Çubukcu, M. İ. (2010). Konaklama işletmeleri web site içeriklerinin değerlendirilmesi. *Journal of Internet Applications and Management*, 1(1), 39-59.
- Dalgın, T., & Karadağ, L. (2013). Restoran işletmeleri web sitelerinin içerik analizi: Marmaris-Bodrum örneği. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(2), 133-150.
- Dede, O. M., & Güremen, L. (2010). Yerel yönetimlerin turizm sektörü içindeki önemi, rolleri ve görevleri. *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 19(4), 47-61.

- Doğan, M., & Morkoç, D. K. (2015). Türkiye’de yerel yönetimler ve turizm. *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 24(4), 27-57.
- Dönmez Polat, D., & Yazıt, H. (2018). Destinasyon web sitelerinin analizi: Marmara bölgesi örneği. *International Journal of Academic Value Studies*, 4(20), 577-588.
- Elliott, J. (1987). Government management of tourism-A Thai case study. *Tourism Management*, 8(3), 223-232.
- Ergün, M., & Ergün, E. (2008). Web sitelerinin çeşitli özellikleri ve eğitim kurumları web sitelerine yansımaları. *Kuramsal Eğitimbilim*, 1(1), 2-19.
- Ersun, N., & Arslan, K. (2011). Turizmde destinasyon seçimini etkileyen temel unsurlar ve pazarlama stratejileri. *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 31(2), 229-248.
- Ertaş, M., Kaygalak-Çelebi, S., & Kırklar-Can, B. (2020). Şehir turizmde belediyelerin rolü: Büyükşehirlerin web sitelerinin incelenmesi. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 8(2), 1076-1091.
- Fırlar, B., & Okat Özdem, Ö. (2013). Web tasarımının önemi: Destinasyon web sitelerinin görsel tasarımlarının değerlendirilmesi. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 4(7), 5-16.
- Frank, R. (2003). The user-centric approach to website design. http://www.swandive.com/portfolio/swandivedigital_usercentric.pdf.
- Girtlioğlu, İ. (2014). Türkiye’de yerel turizm ofislerinin web site içeriklerinin değerlendirilmesine yönelik bir araştırma. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(1), 89-102.
- Gursoy, D., & Umbreit, W. T. (2004). Tourist information search behavior: Cross-cultural comparison of European union member states. *International Journal of Hospitality Management*, 23(1), 55-70.
- Güçer, E., Hassan, A., & Pelit, E. (2013). Destinasyon pazarlamasında belediye web sayfalarının önemi: Türkiye’deki büyükşehir belediyelerinde bir inceleme. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(8), 47-62.
- Güler, Y. B., & Gürer, A. (2014). Yerel katılımın belediyelerde hizmet pazarlamasına etkisi: Kırıkkale ili örneği. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 16(1), 125-142.
- Güllü, K. (2018). Destinasyon tanıtımında yerel yönetimlerin rolü: Belediyelerin web siteleri üzerine bir araştırma. *Reforma*, 3(79), 38-51.
- Güreş, N., Arslan, S., & Yalçın, R. (2013). Türk havayolu işletmelerinin web sitelerinin değerlendirilmesine yönelik bir araştırma. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(1), 173-185.
- Hamil, J., & Gregory, K. (1997). Internet marketing in the internationalisation of Ok SMES. *Journal of Marketing Management*, 13, 9-28.
- Hanlan, J., & Kelly, S. (2005). Image formation, information sources and an Australian iconic tourist destination. *Journal of Vacation Marketing*, 11(2), 163-177.
- Hasan, L., & Abuelrub, E. (2011). Assessing the quality of web sites. *Applied Computing and Informatics*, 9(1), 11-29.

- Holmberg, K., & Thelwall, M. (2009). Local government web sites in Finland: A geographic and webometric analysis. *Scientometrics*, 79(1), 157-169.
- Hornig, J. S., & Tsai, C. T. (2010). Government websites for promoting East Asian culinary tourism: A Cross-National Analysis. *Tourism Management*, (31), 74-85.
- Hosany, S., Ekinci, Y., & Uysal, M. (2006) Destination image and destination personality: An application of branding theories to tourism places. *Journal of Business Research*, 59(5),638-642.
- Hung, W. H., & McQueen, R. J. (2004). Developing an evaluation instrument for e-commerce web sites from the first-time buyer's viewpoint. *Electronic Journal of Information Systems Evaluation*, 7(1), 31-42.
- Jeong, M., & Lambert, C. (2001). Adaptation of on information quality framework to measure customers' behavioral intentions to use lodging websites. *International Journal of Hospitality Management*, 20(2), 129-146.
- Karamustafa, K., Biçkes, D. M., & Ulama, Ş. (2002). Türkiye'deki konaklama işletmelerinin internet web sitelerini değerlendirmeye yönelik bir çalışma. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (19), 51-92.
- Karamustafa, K., & Öz, M. (2010). Türkiye'de konaklama işletmelerinin web sitelerinde yer verilen faktörlerin başarımı. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 5(2), 189-218.
- Keskin, A. (2016). Yerel kalkınmada yerel yönetimlerin rolü: Turizm örneği. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 30(1), 143-154.
- Klenosky, D. B., & Gitelson, R. E. (1998). Travel agents' destination recommendations. *Annals of Tourism Research*, 25(3), 661-674.
- Kozak, N. (2010). *Turizm pazarlaması*. Detay Yayıncılık.
- Luna-Nevarez, C., & Hyman, M. R. (2012). Common practices in destination website design. *Journal of Destination Marketing & Management*, (1), 94-106.
- Loncari, D., Basan, L., & Markovic, M. G. (2013). Importance of DMO websites in tourist destination selection. *23rd CROMAR Congress, Congress Proceedings Marketing in a Dynamic Environment-Academic and Practical Insights*, 373-385.
- Madu, C. N., & Madu, A. A. (2002). Dimensions of e-quality. *International Journal of Quality & Reliability Management*, 19(3), 246-258.
- Marangoz, M., Yeşildağ, B., & Saltık, İ. A. (2012). E-ticaret işletmelerinin web ve sosyal ağ sitelerinin içerik analizi yöntemiyle incelenmesi. *Journal of Internet Applications and Management*, 3(2), 53-78.
- Mentes, S. A., & Turan, A. H. (2012). Assessing the usability of university websites: An empirical study on Namik Kemal University. *Turkish Online Journal of Educational Technology-TOJET*, 11(3), 61-69.
- Middelton, V. T. C. (2001). *Marketing in travel and tourism*. Butterworth.
- Morgan, N. J., & Pritchard, A. (2000). *Advertising in tourism and leisure*. Butterworth.
- Özdemir, G. (2008). *Destinasyon pazarlaması*. Detay Yayıncılık.

- Parajuli, J. (2007). A content analysis of selected government web sites: A case study of Nepal. *Electronic Journal of e-Government*, 5(1), 87-94.
- Pelit, E., & Gökçe, Y. (2016). Belediyelerin turizme yönelik faaliyetleri yeterli mi? Yerel halkın bakış açısıyla bir değerlendirme (Afyonkarahisar ve Sandıklı örneği). *Verimlilik Dergisi*, (4), 91-125.
- Riel, A. C. R., Liljonder, V., & Jurriens, P. (2001). Exploring consumer evaluations of e services: A portal site. *International Journal of Service Industry Management*, 12(4), 359-377.
- Sarı, Y., & Kozak, M. (2005); Turizm pazarlamasına internetin etkisi: Destinasyon web siteleri için bir model önerisi. *Akdeniz Üniversitesi İİBF Dergisi*, (9), 248-271.
- Stowers, G. N. L. (1999). Becoming cyberactive: State and local governments on the world wide web. *Government Information Quarterly*, 16(2), 111-127.
- Tosun, C., & Jenkins, C. L. (1996). Regional planning approaches to tourism development: The case of Turkey. *Tourism Management*, 17(7), 519-531.
- Urban, F. (2002). Small town big web sites? Cities and their representation on the internet. *Cities*, 19(1), 49-59.
- Ünal, A., & Onur Ç. (2020). Destinasyon pazarlama araçlarından web sitelerinin değerlendirilmesine yönelik nitel bir araştırma: Akdeniz destinasyonları örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 11(26), 30-44.
- Van der Merwe, R., & Bekker, J. (2003). A framework and methodology for evaluating E-commerce web sites. *Internet Research*, 13(5), 330-341.
- Wan, C. S. (2002). The web sites of international tourist hotels and tour wholesalers in Taiwan. *Tourism Management*, 23(2), 155-160.
- Yaşar, İ. H., & Altıncık, H. (2018). Türkiye Cumhuriyeti Bakanlıklarının web sitelerinin halkla ilişkiler bağlamında değerlendirilmesi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (55), 224-236.
- Yaylı, A., & Bayram, M. (2009). Otel web sitelerinin içerik analizi yöntemiyle değerlendirilmesi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(27), 347-379.
- Zhou, Q., & DeSantis, R. (2005). Usability issues in city tourism website design: A content analysis. *IEEE International Professional Communication Conference Proceedings*, 789-796.

UNUTULMAZ TURİZM DENEYİMİNİN MÜŞTERİ MEMNUNİYETİNE VE TEKRAR ZİYARET ETME NİYETİNE ETKİSİ*

 Elif ÖKTEM^a

 Serap AKDU^b

Özet

Hızla gelişen ve değişen turizm sektöründe son yıllarda turistlerin istek ve beklentilerinde tatilleri süresince buldukları destinasyona ait yerel toplumla etkileşim sağlama, yerel kültürü, yaşam şeklini tanıma, eşsiz ve unutulmaz deneyimler yaşama isteği gibi birtakım değişiklikler yaşanmaktadır. Turist memnuniyeti sağlamanın, işletmelerin tekrar tercih edilmesini veya destinasyonların tekrar ziyaret edilmesini sağlamada önemli bir belirleyici olduğu bilincinde olan turizm işletmeleri için turistlere benzersiz ve unutulmaz deneyimler sunmaya çalışmak oldukça önemli hale gelmiştir. Bu araştırmanın amacı unutulmaz turizm deneyimlerinin, müşteri memnuniyetine ve tekrar ziyaret etme niyetine etkisini kültür turizmi bağlamında belirlemektir. Bu doğrultuda İstanbul ilinde yer alan Tarihi Yarımada'yı ziyaret eden yerli kültür turistleri araştırmanın evrenini temsil etmektedir. Araştırmada nicel yöntem benimsenmiş olup veri toplama yöntemi olarak anket tekniğinden yararlanılmıştır. Araştırmanın örneklemini belirlemede kolayda örnekleme yönteminden faydalanılmıştır. Toplam 385 adet anket araştırmaya dahil olan katılımcılardan sağlanmıştır. Toplanan veriler; güvenilirlik, faktör analizi ve regresyon analizleri yapılarak değerlendirilmiştir. Gerçekleştirilen analizler sonucu unutulmaz turizm deneyiminin, müşteri memnuniyetini ve tekrar ziyaret etme niyetini olumlu yönde etkilediği tespit edilmiştir. Yine analizler sonucu müşteri memnuniyetinin tekrar ziyaret etme niyetini olumlu yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Araştırma sonuçları alanyazını destekler niteliktedir. Araştırma sonuçları doğrultusunda destinasyon yöneticilerine, turizm işletmelerine ve bu konuyla ilgili çalışan araştırmacılara faydalı olabileceği düşünülen birtakım öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Turizm deneyimi, Unutulmaz turizm deneyimi, Müşteri memnuniyeti, Tekrar ziyaret etme niyeti.

* Bu makale, yazarlığını birinci yazarın, danışmanlığını ikinci yazarın yaptığı 'Kültür Turizmi Kapsamında Unutulmaz Turizm Deneyiminin Müşteri Memnuniyetine ve Davranışsal Niyete Etkisi' başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

^a Yük. Lis. Öğr., Gümüşhane Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, arkeologelif@hotmail.com

^b Dr. Öğr. Üyesi, Gümüşhane Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turizm Rehberliği Bölümü, serapakdu@gmail.com

Makale Geliş Tarihi: 07.06.2022, Makale Kabul Tarihi: 23.06.2022

THE EFFECT OF AN MEMORABLE TOURISM EXPERIENCE ON CUSTOMER SATISFACTION AND INTENTION TO REVISIT

Abstract

In the rapidly developing and changing tourism sector, there have been some changes in the wishes and expectations of tourists in recent years, such as interacting with the local community of the destination during their holidays, getting to know the local culture and lifestyle, and the desire to have unique and memorable experiences. It has become very important for tourism businesses to try to offer unique and memorable experiences to tourists, who are aware of the fact that providing tourist satisfaction is an important determinant in ensuring that businesses are preferred again or destinations are visited again. The aim of this research is to determine the effect of memorable tourism experiences on customer satisfaction and revisit intention in the context of cultural tourism. In this direction, local cultural tourists visiting the Historic Peninsula in İstanbul represent the universe of the research. Quantitative method was adopted in the research and questionnaire technique was used as data collection method. Convenience sampling method was used to determine the sample of the study. A total of 385 questionnaires were obtained from the participants included in the research. Data collected; Reliability was evaluated by factor analysis and regression analysis. As a result of the analyzes carried out, it has been determined that the memorable tourism experience has a positive effect on customer satisfaction and revisit intention. Again, as a result of the analysis, it was concluded that customer satisfaction positively affects the intention to revisit. The results of the research support the literature. In line with the results of the research, a number of suggestions that are thought to be beneficial to destination managers, tourism businesses and researchers working on this subject are presented.

Keywords: Tourism experience, Memorable tourism experience, Customer satisfaction, Intention to revisit.

Giriş

Turist deneyimi, hizmetle karşılaşma sırasında ziyaretçiler tarafından hissedilen öznel zihinsel durum olarak tanımlanmaktadır (Otto & Ritchie,1996). Turizm endüstrisinin özünü oluşturan turizm deneyimlerine olan ilginin artması ve rekabetin de yoğunlaşmasıyla birlikte destinasyonların ve turizm işletmelerinin rekabet güçlerini artırmak için turistlere benzersiz ve son derece duygusal deneyimler sunarak unutulmaz turizm deneyimleri yaşatmaları gerektiği düşüncesi daha fazla önem kazanmaya başlamıştır (Zhang vd., 2018). Turizm deneyimi için önemli bir konu olan deneyimin unutulmazlık derecesi bir başka ifadeyle hatırlanabilirlik durumu bir destinasyona yönelik ziyaret kararı verme aşamasında öncelikli ve güvenilir bilgi kaynağı olarak görülmektedir (Pine & Gilmore, 2013; Cornelisse, 2014).

Tekrar ziyaret etme kararını ve destinasyon seçimini etkileyen önemli unsurlardan bir diğeri olan turist memnuniyetinin sağlanması başarılı destinasyon pazarlamasının en önemli argümanları arasında sayılabilmektedir (Yoon & Uysal, 2005). Turistler tarafından tatil öncesi beklentilerin ve yaşanan tatil deneyimlerinin karşılaştırılması sonucu oluşan hoşnutluk olarak ifade edilebilen turist memnuniyetinin sağlanmasında işletmelerin turist beklentilerini ve oluşabilecek değişimleri takip etmesi oldukça önemlidir (İlban vd., 2016; Yıldırım, 2005). Turist beklentileri her geçen gün değişebilmekte olup artık turistler standart ürünler yerine eşsiz, unutulmaz tatil deneyimi yaşama arzusundadırlar. Tekrar ziyaret etme kararı müşteri memnuniyetinin bir sonucu olarak tanımlanabilmektedir (Aksay, 2017). Turistlere

unutulmaz tatil deneyimi sunarak turist memnuniyetini sağlamada ve buna bağlı olarak destinasyonun tekrar ziyaret edilmesi kararının verilmesinde destinasyonlara büyük sorumluluklar düşmektedir.

Turizm alanyazın incelendiğinde oldukça güncel ve önemli bir konu olan unutulmaz turizm deneyimi ile ilgili çalışmaların son yıllarda yoğunluk kazandığı ve konuyla ilgili daha fazla uluslararası çalışmalara rastlandığı söylenebilir. Çalışma kapsamında yapılan alan yazın incelemesi sürecinde unutulmaz turizm deneyimi ile farklı konuları ilişkilendiren çalışmalar olduğu görülmektedir. Ölçek geliştirmeye yönelik çalışmalara (Chandralal vd., 2015; Coudanaris, 2017; Kim ve Ritchie, 2014; Kim vd., 2012) unutulmaz turizm deneyiminin temellerini ortaya koymaya yönelik çalışmalara (Cornelisse, 2018; Tung & Ritchie, 2011) rastlanmaktadır. Bunun yanı sıra tekrar ziyaret etme niyetini davranışsal niyet başlığı altında ele alan çalışmalara (Ali vd., 2016; Chandralal & Valenzuela, 2015; Kırtıl, 2019) rastlanıldığı gibi unutulmaz turizm deneyimi ile tekrar ziyaret etme niyetinin ilişkilendirildiği çalışmalara (Aksay, 2017; Ali & Omar, 2014; Chen & Rahman, 2018; Hosany & Witham, 2010; Huang vd., 2019; Oh & Jeoung, 2007; Kahraman, 2019; Kim, 2009; Kim & Ritchie, 2014; Mahdzar, 2015; Sthapit, 2013; Zhang vd., 2018) da rastlanmaktadır. Buna ek olarak alanyazın taraması kapsamında incelenen çalışmalar çerçevesinde unutulmaz turizm deneyimini tek başına memnuniyetle ilişkilendiren çalışmaya rastlanamamakta olup unutulmaz turizm deneyimi, memnuniyet ve tekrar ziyaret etme niyeti konularını bir arada değerlendiren sınırlı sayıda çalışmaya rastlanmaktadır. Bu çalışmalardan Gohary vd. (2018) turistlerin unutulmaz turizm deneyimlerinin destinasyon memnuniyeti ve tekrar ziyaret etme niyeti üzerindeki etkisini eko-turizm bağlamında incelemiştir. Çalışmada “yerel kültür” dışındaki tüm unutulmaz turizm deneyimi boyutlarının (hazcılık, katılım, bilgi, anlamlılık, yenilik ve yenilenme) destinasyon memnuniyetini etkilediği yine destinasyon memnuniyetinin, unutulmaz turizm deneyimi, olumlu ağızdan ağza iletişim ve tekrar ziyaret niyetleri arasında aracı rol üstlendiği tespit edilmiştir. Kırtıl (2019) Antalya ilinde bulunan beş yıldızlı otelde konaklayan yerli turistler üzerinde yaptığı çalışmada unutulmaz turizm deneyimi, destinasyon marka kişiliği, destinasyon aidiyeti, memnuniyet ve davranışsal niyet arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmada unutulmaz turizm deneyimi ile destinasyon aidiyeti ve destinasyon marka kişiliği arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu; destinasyon marka kişiliği ve tatmin, destinasyon aidiyeti ve tatmin, tatmin ve davranışsal niyet arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu sonuçlarına ulaşılmıştır.

Araştırma kapsamında yapılan incelemeler sonucu unutulmaz turizm deneyiminin farklı turizm türleri (eko turizm, kitle turizmi, yaratıcı turizm, kültür turizmi vb.) bağlamında çalışıldığı görülmektedir. Kültür turizmi bağlamında unutulmaz turizm deneyimini ele alan çalışmalardan Kim (2013) tarafından yapılan çalışmada Amerikalı ve Tayvanlı kolej öğrencilerinin unutulmaz turizm deneyiminin kültürler arası karşılaştırması yapılmıştır. Kültürel miras turizmi alanına özgü unutulmaz bir deneyim yaratan faktörleri belirlemek amacıyla Mgxeqwa, Scholtz & Saayman (2017) tarafından bir başka çalışma yapılmıştır. Chen & Rahman (2018) tarafından yapılan çalışmada kültürel temasın, ziyaretçi katılımı ve unutulmaz turizm deneyimleri arasındaki ilişki incelenmiştir. Seyfi, Hall & Rasoolimanesh (2019) tarafından Paris’te unutulmaz kültürel turizm deneyimi unsurlarını belirlemeye yönelik nitel bir çalışma yapılmıştır.

Tüm bu açıklamalardan hareketle çalışma kapsamında yapılan alanyazın incelemesi çerçevesinde unutulmaz turizm deneyiminin kültür turizmi bağlamında memnuniyet ve tekrar ziyaret etme niyeti üzerine etkisini birlikte değerlendiren çalışmaya rastlanmadığı söylenebilir. Araştırma konusunun öneminden ve benzer çalışmalara rastlanılmamasından dolayı bu çalışmada unutulmaz turizm deneyiminin kültür turizmi kapsamında memnuniyet ve tekrar ziyaret etme niyeti üzerindeki etkisi incelenmiştir. Bu çalışmanın turizm açısından doğuracağı sonuçların sektöre ve paydaşlara fikir vermesi açısından fayda sağlayacağı ve alanyazındaki boşluğu dolduracağı düşünülmektedir.

A. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Turizm sosyal, kültürel ve ekonomik yönleri olan bir etkinlik olmasının yanı sıra kişisel bir deneyimdir. Turizm deneyimi, turistik destinasyonda yaşanan olay ve durumların turist tarafından algılanmasına ve yorumlanmasına dayanan düşünsel, kişisel, psikolojik bir olaydır (Cohen, 1979).

Toplumların zamanla kaybolmaya başlayan hayat tarzlarını öğrenmek, kültürel miras bakımından zengin yerleri ve eski kültürlere ait değerleri (doğal, tarihsel, arkeolojik kültür varlıkları, kültürel etkinlikler, müzeler, ören yerleri, geleneksel ve güncel yaşam biçimleri) görmek, onlar hakkında bilgi edinmek ve onları korumak amacıyla yapılan seyahatler kültür turizmi olarak tanımlanmaktadır (Avcıkurt, 2009; Csapo, 2012; Prentice, 2001). Toplumun yaşam tarzını oluşturan kültürel kaynaklar üzerine kurulmuş bir turizm türü olan kültür turizminde turistler kültürel anlamda turistik deneyim yaşamaktadır (Hausmann, 2007).

Bir turizm deneyimi yalnızca turizm ürününden değil, deneyimin unutulmazlık seviyesinden de etkilenmektedir (Cornelisse, 2018). Heyecan verici deneyimler yaşamış olan turistler, bu deneyimleri yeniden kolayca hatırlayabilmektedirler. Turistler için gezi sürecinde satın aldıkları hediyelik eşya veya çektiikleri fotoğraf kareleri kadar tatil deneyiminden edindikleri hatıralar da çok değerli olabilmektedir (Coudounaris & Sthapit, 2017). Buradan hareketle unutulmaz turizm deneyimi, gerçekleşen bir turizm etkinliği sonrası hafızada kalan olumlu değerlendirmeler olarak tanımlanmaktadır (Kim vd., 2012). Kim vd. (2012) unutulmaz turizm deneyimi kavramını anlamak ve başarılı unutulmaz turizm deneyimi yönetimini geliştirmek üzere geçerliliği ve güvenilirliği sağlanmış bir ölçek geliştirmeyi amaçladıkları çalışmada yedi boyut ve yirmi dört maddeden oluşan unutulmaz turizm deneyimi ölçeği geliştirmişlerdir. Alanyazında genel kabul gören unutulmaz turizm deneyimi bileşenleri olarak da ifade edilen yedi boyut; hedonizm, ferahlık, yerel kültür, anlamlılık, bilgi, katılım ve yeniliktir. İleri seviyede zevk almak veya hazcılık anlamlarına gelen hedonizm, turizmin temelini oluşturmaktadır (Chandralal & Valenzuela, 2015). Turistlere sunulan ürün veya hizmetin değeri turistlerin algıladığı hedonizmin seviyesine göre değişmektedir (Coudounaris & Sthapit, 2017). Rutin ve stresli ortamlardan kaçmada turizm deneyimleri için en önemli motivasyon unsurlarından biri olan ferahlık, seyahat sonrası anıları olumlu olarak etkilemektedir (Kim vd., 2012). Turistlerin yerel insanlarla iletişiminden doğan deneyimlerini temsil eden yerel kültür, turistler için benzersiz ve unutulmaz bir tatil deneyimi inşa etmektedir (Kim, 2009). Katılım "turistlerin bir etkinlikte ne ölçüde ilgilendiği ve etkinlikten kaynaklanan duygusal tepkiler" olarak tanımlanabilir (Coudounaris & Sthapit, 2017, s.1086). Anlamlılık daha fazla benzersiz ve anlamlı turizm deneyimleri arayan turistlerin ihtiyaçlarını ve arzularını karşılayan boyuttur. Bilgi, yeni kültürlerin keşfi ve yolculuk hakkında yeni bilgilerin

edinilmesidir. Son olarak yenilik boyutu ise turistlerin unutulmaz turizm deneyimleri sırasında karşılaştığı benzersiz deneyimleri ifade etmektedir (Chandralal & Valenzuela, 2015).

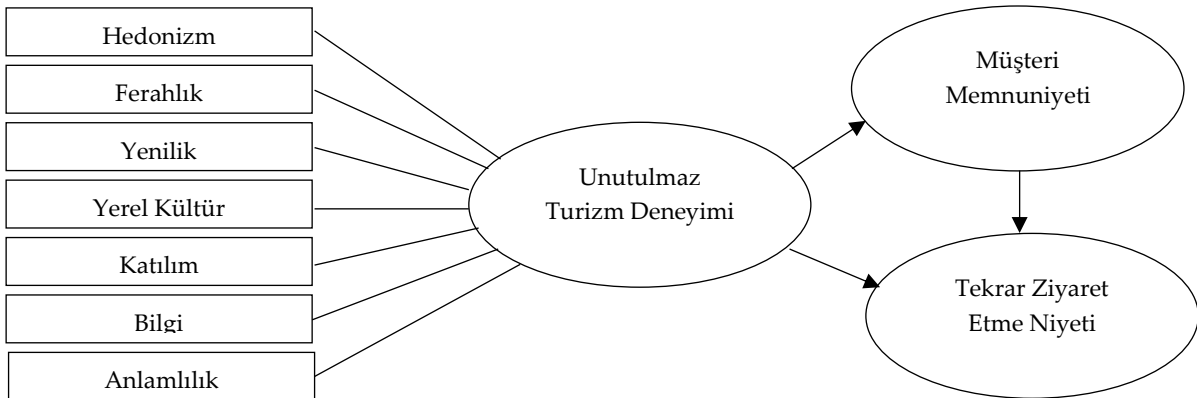
Memnuniyet ve kalite unsurları, bugünün turistlerinin deneyim arayışlarında artık yeterli olmamaktadır. Böylece bu iki temel pazarlama özelliğinin ziyaretçilerin gelecekteki davranışsal niyetini harekete geçirmekte yeterli olmayacağı düşünülmektedir (Kim vd., 2012). İnsanlar her zaman iyi anılar ve yüksek memnuniyet yaşadıkları yerleri ziyaret etmek için geri dönme eğilimindedirler (Htun vd., 2015). Unutulmaz turizm deneyimi, bireyin değerlendirmesine dayalı turizm deneyimlerinden inşa edilmiştir. Yaşanan turizm deneyimleri sonrasında unutulmaz olarak nitelendirilen keyifli deneyimler ziyaretçilerin destinasyon tercihi, destinasyonların veya ürünlerin tekrar tercihi ve başkalarına deneyimlerini tavsiye etme davranışı üzerinde önemli ölçüde etkili olabilmektedir (Chen & Rahman 2018; Zhang vd., 2018).

Rekabet yoğunlaştıkça, işletmeler hayatta kalmak ve rekabet avantajı kazanmak için turistlere daha farklı (Akin vd., 2021) ve daha uygun unutulmaz deneyimler sunmanın son derece önemli olduğunu fark etmişlerdir. Bununla birlikte, unutulmaz deneyimlerden elde edilen rekabet avantajının taklit edilmesinin ve ikame edilmesinin daha zor olduğu da göz ardı edilemez. Bu nedenle turizm işletmeleri ve turizm destinasyonları, turistlerin memnun olmaları ve gelecekte aynı işletmeyi, destinasyonu tekrar ziyaret etmelerini sağlamak için unutulmaz turizm deneyimleri yaşamalarını sağlamalıdır (Kim, 2009). Buradan hareketle çalışmada unutulmaz turizm deneyiminin kültür turizmi kapsamında müşteri memnuniyeti ve tekrar ziyaret etme niyeti üzerindeki etkisi incelenmiştir. Ele alınan konunun turizm sektöründeki önemi göz önüne alındığında çalışma sonuçlarının sektöre ve uygulayıcılara yol gösterici olacağı düşünülmektedir.

B. METODOLOJİ

1. Araştırmanın Modeli ve Araştırma Hipotezi

Araştırmada nicel araştırma yöntemleri kullanılmaktadır. Araştırmanın değişkenlerini unutulmaz turizm deneyimi (bağımsız değişken), müşteri memnuniyeti ve tekrar ziyaret etme niyeti (bağımlı değişkenler) oluşturmaktadır. Belirtilen değişkenler ile araştırmanın modeli oluşturulmuştur. Konu ile ilgili alanyazındaki çalışmalar incelenmiş ve unutulmaz turizm deneyiminin müşteri memnuniyetini ve tekrar ziyaret etme niyetini etkilediği varsayılarak şekil 1’de verilen araştırma modeli öne sürülmüştür.

Şekil 1. Araştırma Modeli

Alanyazın incelemesi sonucu konuyla ilgili benzer çalışma sonuçları değerlendirilmiş olup model çerçevesinde bu çalışmada unutulmaz turizm deneyimi, müşteri memnuniyeti ve tekrar ziyaret etme niyeti değişkenlerini kapsayan hipotezler oluşturulmuştur. Bu doğrultuda öncelikle unutulmaz turizm deneyiminin müşteri memnuniyetine olan etkisine değinen çalışmalar değerlendirilmiştir. Kim (2009) tarafından unutulmaz turizm deneyimi ile davranışsal niyetler arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla yapılan çalışmada unutulmaz turizm deneyimlerinin turistlerin memnuniyetini belirlemede önemli bir unsur olduğu ortaya konulmaktadır. Gohary vd. (2018) tarafından turistlerin unutulmaz turizm deneyimlerinin destinasyon memnuniyetine ve tekrar ziyaret etme niyetine olan etkisinin araştırıldığı çalışmada unutulmaz turizm deneyiminin destinasyon memnuniyetini etkilediği tespit edilmiştir. Ayrıca çalışmada destinasyon memnuniyetinin, unutulmaz turizm deneyimi, olumlu ağızdan ağza iletişim ve tekrar ziyaret niyetleri arasındaki ilişkiye aracılık ettiği ortaya konulmuştur. Kırtıl (2019) tarafından yapılan çalışmada unutulmaz turizm deneyimi, destinasyon marka kişiliği, destinasyon aidiyeti, memnuniyet ve davranışsal niyet değişkenlerinin ilişkisini incelemiştir. Çalışmada unutulmaz turizm deneyimi sonucu oluşan aidiyet ve marka kişiliğinin turistlerde memnuniyet sağladığı ve oluşan memnuniyetin de destinasyonu tekrar ziyaret etme niyetini olumlu yönde etkilediği tespit edilmiştir. Benzer çalışma sonuçlarından hareketle H1 hipotezi oluşturulmuştur.

H1: Unutulmaz turizm deneyimi, müşteri memnuniyetini olumlu yönde etkiler.

Unutulmaz turizm deneyiminin müşterilerin tekrar ziyaret etme niyetine etkisini inceleyen çalışmalar değerlendirilmiş olup Zhang vd. (2018) tarafından yapılan çalışmada unutulmaz turizm deneyimlerin tekrar ziyaret etme niyetine olumlu yönde etki ettiği vurgulanmaktadır. Demir'in (2018) farklı kuşaklardan olan bireylerin unutulmaz turizm deneyimi konusundaki algılarını incelediği çalışmada unutulmaz turizm deneyimlerinin nostalji yoğunluğu, tekrar ziyaret etme niyeti ve ağızdan ağza iletişime kısmen etki ettiği belirtilmektedir. Chen & Rahman (2018) tarafından yapılan çalışmada kültür turistlerinin yaşadıkları unutulmaz turizm deneyimlerinin tekrar ziyaret etme niyetleri üzerinde olumlu etki yarattığı tespit edilmiştir. Gohary vd. (2018) tarafından yapılan çalışmada unutulmaz turizm deneyimi boyutlarından "yerel kültür" dışındaki boyutların (hazcılık, katılım, bilgi, anlamlılık, yenilik ve yenilenme) tekrar ziyaret etme niyetini olumlu şekilde etkilediği belirlenmiştir. Benzer çalışma sonuçlarından hareketle H2 hipotezi oluşturulmuştur.

H2: Unutulmaz turizm deneyimi, müşterilerin tekrar ziyaret etme niyetini olumlu yönde etkiler.

Son olarak birçok çalışmada (Prayag vd., 2013; Öztürk, 2019; Sharma & Nayak, 2018 vb.) turist memnuniyetinin tekrar ziyaret etme niyetini etkilediği vurgulanmaktadır. Alegre & Garau'nun (2010) turistlerin genel memnuniyeti ile tekrar ziyaret etme niyetlerinin, memnuniyet ve memnuniyetsizliğe bağlı olarak değişip değişmediğini anlamak üzere yaptıkları çalışmada yaşanan negatif deneyimin genel memnuniyete etki ettiği ve bu durumun da turistlerin tekrar ziyaret etme niyetini önemli ölçüde düşürdüğü sonucuna ulaşılmıştır. Seçilmiş (2012) tarafından yapılan çalışmada Sakarılıca Kaplıcaları'ndaki ürün ve hizmet kalitesinin turistlerin memnuniyetlerini etkilediği ve bunun da tekrar ziyaret etme niyetlerini olumlu yönde etkilediği tespit edilmiştir. Benzer çalışma sonuçlarından hareketle H3 hipotezi oluşturulmuştur.

H3: Müşteri memnuniyeti, tekrar ziyaret etme niyetini olumlu yönde etkiler.

2. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Araştırmanın evrenini kültür turizmi arzının yoğun olduğu bölge olan İstanbul Tarihi Yarımada'ya ziyaret amacıyla gelmiş turistler oluşturmaktadır. Araştırma kapsamına alınan katılımcıların İstanbul Tarihi Yarımada'da kültür turizmine katılması sonuçların geçerliliği açısından önem arz etmektedir. Ancak İstanbul Tarihi Yarımada'da turist sayılarına yönelik istatistiklerin tutulmaması evreni belirleme konusunda zorluk teşkil etmektedir. Bu nedenle 2019 yılında İstanbul Tarihi Yarımada'nın bulunduğu Fatih ilçesini ziyaret eden yerli turist sayılarına ait istatistikler temel alınmıştır. 2019 yılında İstanbul Tarihi Yarımada'nın bulunduğu Fatih ilçesini ziyaret eden turistlerin sayısı 220.282'dir (yigm.ktb.gov.tr).

Krejcie & Morgan (1970) çalışmalarında, evren hacminin büyüklüğüne oranla örneklem büyüklüğünün ne kadar olması gerektiği hakkında genel bir tablo sunmuşlardır. Bu tabloya göre evren hacminin $\pm 0,05$ hata oranında ve 0,05 anlamlılık düzeyinde 75000'in üzerinde olması durumunda 384 örneklem büyüklüğü için yeterli görülmektedir. Araştırmada tesadüfi olmayan örnekleme yöntem çeşitlerinden biri olan kolayda örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Kolayda örnekleme yöntemi tercih edilen çalışmada yukarıda ifade edilen örneklem büyüklüğüne ulaşılması gibi bir zorunluluk bulunmamaktadır (Uzgören, 2012). Araştırmada istatistiksel analizlerin doğru yapılabilmesi açısından mümkün olduğunca belirtilen sayıda veriye ulaşmak hedeflenmiş ve evren hacmine (220.282 yerli kültür turisti) karşılık örneklem büyüklüğü 384 olarak belirlenmiştir. Araştırma için Gümüşhane Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'ndan 25/08/2020 tarih ve 2020/08 sayılı kararıyla "Etik Kurul Onayı" alınmıştır.

3. Araştırmanın Veri Toplama Yöntemi

Araştırmada anket veri toplama tekniği kullanılmış olup kapalı uçlu sorularla hazırlanmış anket formu üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde alanyazında en fazla kabul gören Kim vd.'ne (2012) ait olan unutulmaz turizm deneyimi ölçeği kullanılmıştır. Orijinal ölçek uzman görüşleri alınarak Türkçeye çevrilmiştir. İkinci bölümde alanyazında kabul görmüş memnuniyet (Altunel ve Akova, 2017; Tapar vd., 2017) ve tekrar ziyaret etme niyeti ölçekleri (Demir, 2018) kullanılmıştır. Üçüncü bölümde ise katılımcıların demografik bilgilerini içeren sorular bulunmaktadır. Anket toplamda 39 ifadeden oluşmaktadır. Anketteki ifadelerin yapılandırılmasında 5'li Likert tipi ölçeklendirme (1=kesinlikle katılmıyorum, 5=kesinlikle katılıyorum) kullanılmıştır.

Anket formunun kapsam geçerliliğinin tespit etmek için uzman görüşleri alınmış ve bu doğrultuda düzenlemeler yapılarak anketin ön testini sağlamak amacıyla 50 katılımcı ile pilot uygulama yapılmıştır. Pilot uygulama sonrasında uzman görüşleri doğrultusunda ölçek güncellenmiştir. Çalışmanın yürütüldüğü dönem COVID-19 pandemisi yaşanması sebebiyle hazırlanan anketin sahada ve yüz yüze uygulanması mümkün olmamıştır. Bu nedenle veriler 2020 yılı Ağustos-Ekim aylarında elektronik ortamda daha önceden İstanbul Tarihi Yarımada'ya kültürel amaçlı ziyaret gerçekleştirmiş olma şartını taşıyan katılımcılara uygulanan çevrim içi anketler aracılığıyla toplanmıştır. Süreç sonunda 385 anket değerlendirmeye alınmıştır.

C. BULGULAR

Katılımcılardan toplanan veriler betimsel istatistikler (frekans, sıklık), uygunluk testleri (normallik), güvenilirlik testleri (Cronbach's Alfa), regresyon analizleri (basit doğrusal regresyon) gibi yöntemlerle analiz edilmiştir. Bulgular yorumlanırken araştırmaya katılan turistlerin unutulmaz turizm deneyimlerinin memnuniyetlerine ve tekrar ziyaret etme niyetlerine yaptığı etki üzerinde durulmuştur.

1.Güvenilirlik Analizi

Güvenirlilik (tutarlık-reliability), yapılan ölçmenin tesadüfi yanılardan arındırılmasıdır. Güvenirlilik analizi hesaplanmış korelasyon katsayısı (r) ile belirlenmektedir. Sıfır 0 ile bir 1 arasında bir değer alır. Değer bire yaklaştıkça güvenirliliğinin yüksek olduğu varsayılır (Karasar, 2016: 190).

Buna göre; alfa katsayısı değerleri;

- ✓ $0.40 > \alpha \geq 0.00$ arasında ise ölçek güvenilir değil,
- ✓ $0.60 \geq \alpha \geq 0.40$ arasında ise ölçeğin güvenirliliğinin düşük,
- ✓ $0.80 \geq \alpha > 0.60$ arasında ise ölçek oldukça güvenilir,
- ✓ $1.00 \geq \alpha > 0.80$ arasında ise ölçeğin yüksek derecede güvenilir bir ölçek olduğu şeklinde yorumlanabilmektedir (Kozak, 2015: 146).

Ankette yer alan tüm ölçeklerin dahil edildiği (33 ifade) genel güvenilirlik analizi sonucunda Cronbach's Alpha değeri 0,967 olarak tespit edilmiştir. Ankette üç ayrı ölçek kullanılmış olup her bir ölçeğin tek tek güvenilirlik analizi yapılmıştır. Hatalı soru varsa çıkarılması ve diğer analizlerin en düşük hata payı ile yapılabilmesini sağlamak amacıyla sorunun silinmesi durumunda güvenilirlik katsayısının artıp artmayacağı değerlendirilmiştir. Alfa değerinin Soru Silinirse Alfa sütunundaki tüm Alfa değerinden düşük olduğu görülmektedir. Buradan hareketle ölçeklerle ilgili tüm soruların ilgili ölçeğin güvenirliliğine olumlu katkı sağladığı ve ölçeklerin yüksek derecede güvenilir olduğu anlaşıldığından herhangi bir soru silinmemiştir. Unutulmaz turizm deneyimi ölçeğine ilişkin Cronbach's Alpha değeri 0,961 değerinde; memnuniyet ölçeğinin 0,947 değerinde ve tekrar ziyaret etme niyeti ölçeğinin 0,925 değerinde güvenilir olduğu görülmektedir. Güvenirlilik testi sonuçları aşağıda yer alan tablo 1'de yer almaktadır. Bu doğrultuda anketin tamamının yüksek oranda güvenilir olduğu söylenebilir.

Tablo 1: Güvenirlilik Analizi Sonuçları

Ölçek	Cronbach's Alpha	N (İfade)
Ölçeklerin Tamamı	,967	33
Unutulmaz Turizm Deneyimi	,961	24
Memnuniyet	,947	5
Tekrar Ziyaret Etme Niyeti	,925	4

2. Tanımlayıcı Bulgular ve Uygunluk Testleri

Araştırmada öncelikle katılımcılar hakkında detaylı bilgi edinmek amacıyla yaş, cinsiyet, gelir, medeni durum, meslek ve eğitim durumlarını içeren demografik değişkenler incelenmiştir. Bu kapsamda katılımcıların yaş değişkenine göre büyük çoğunluğu (% 42,6) 18-28 yaş gurubu kişilerden oluşmaktadır. Cinsiyetlerine bakıldığında katılımcıların çoğunluğunu (% 46) erkeklerin oluşturduğu, medeni durum açısından da katılımcıların büyük çoğunluğunun (% 55,3) evli olduğu görülmüştür. Eğitim durumları açısından katılımcıların büyük çoğunluğunun (% 63,9) üniversite düzeyinde eğitime sahip olduğu ve katılımcıların büyük oranda (% 41) kamu sektöründe çalışan kişilerden oluştuğu görülmektedir.

Araştırmada kullanılacak istatistiki analizleri belirleyebilmek amacıyla öncelikle uygunluk testleri yapılmıştır. Bu kapsamda dikkate alınması gereken önemli konulardan birisi dağılımın normal veya normale yakın olmasıdır. Verilerin normale yakın olması analizlerin doğru yorumlanması açısından önemlidir (Çokluk vd., 2014). Literatür incelendiğinde verilerin çarpıklık (skewness) ve basıklık (kurtosis) değerleriyle ilgili birçok çalışmada farklı değerlerin kabul edildiği görülmektedir. Çarpıklık değeri için kabul edilebilir aralık (-3) ile (+3) aralığı olarak alınabilir. Basıklık aralığı için ise kabul edilebilir aralık +10'dan daha küçük değer aralığı alınabilir. Çarpıklık ve basıklık için kabul edilebilir bu aralıktaki verilerin dağılımının uygun aralıkta seyrettiği söylenebilir (Çepni, 2010). Bu doğrultuda araştırma kapsamında Skewness (Çarpıklık) ve Kurtosis (Basıklık) değerlerine bakılmıştır. Skewness (Çarpıklık) değeri -,313 ile -1,549 arasında Kurtosis (Basıklık) değeri ise 4,590 ile -1,148 arasında değiştiği tespit edilmiştir. Ayrıca her bir ölçeğe ait sorular homojenlik testine tabi tutulmuş elde edilen sonuçlar incelendiğinde her bir sorunun anlamlılık değerinin 0,05'ten büyük olduğu görülmüştür. Bu da soruların homojen dağıldığını göstermektedir. Buradan hareketle araştırma verilerinin analizinde parametrik testlerin yapılmasının uygun olduğuna kanaat getirilmiştir.

Tablo 2. Unutulmaz Turizm Deneyimi Ölçeğine Ait İfadelere Verilen Cevapların Dağılımı

Boyutlar	İfadeler n=385	Ortalama	St. Sapma	Boyut Bazında Ortalama	Ölçek Bazında Ortalama
Hedonizm	Yeni bir deneyim yaşadığım için heyecanlandım.	4,37	,67	4,32	4,14
	Gezi sürecinde katıldığım etkinliklerden zevk aldım.	4,34	,69		
	Bu turizm deneyiminden gerçekten zevk aldım.	4,33	,68		
	Katıldığım gezi benim için heyecan vericiydi.	4,22	,75		
Ferahlık	Gezi süresince kendimi özgür hissettim.	4,25	,75	4,19	
	Bu deneyimin hissettirdiği özgürlük hissi hoşuma gitti	4,28	,74		
	Katıldığım bu geziyle yenilenmiş hissettim.	4,16	,79		
	Bu geziyle yeniden canlandığımı hissettim.	4,05	,85		
Yenilik	Hayatım boyunca bu gezi deneyimini bir kez yaşadım.	3,38	1,31	3,91	
	Bu gezi benim için benzersiz bir deneyimdi.	4,03	,84		
	Bu gezi daha önceki deneyimlerimden farklıydı.	3,99	,91		
	Bu gezide yeni şeyler deneyimledim.	4,21	,73		
Yerel Kültür	Gezi sürecinde yerel halkla ilgili iyi bir izlenim edindim.	3,87	,89	3,92	
	Gezide yerel kültürü yakından tanıma fırsatı buldum.	4,07	,81		
	Gezi sürecinde karşılaştığım yerel halk sıcakkanlı/ cana yakın davranışlar sergiledi.	3,82	,95		
Anlamlılık	Bu gezi kişisel gelişimime katkısı olan anlamlı bir deneyimdi.	4,29	,74	4,21	
	Bu gezi kendimi geliştirmeme katkısı olan önemli bir deneyimdi.	4,24	,74		
	Bu gezide kendimle ilgili yeni şeyler öğrendim.	4,09	,75		
Bilgi	Bu gezi benim için keşfedici bir deneyimdi.	4,34	,68	4,26	
	Bu turizm deneyimimde yeni bilgiler edindim.	4,28	,71		
	Bu gezi ile yeni kültürler hakkında bilgiler öğrendim.	4,15	,76		
Katılım	Gerçekten gitmek istediğim bir yeri ziyaret ettim.	4,36	,70	4,22	
	Gerçekten yapmak istediğim etkinliklere bu gezide katılmaktan zevk aldım.	4,20	,67		
	Bu gezi deneyiminin temel etkinlikleri ilgimi çekti.	4,11	,75		

Tablo 2. unutulmaz turizm deneyimi ölçeği ifadelerine verilen cevapların dağılımını göstermektedir. Tablo incelendiğinde en yüksek (4,37) ortalamanın “hedonizm” boyutuna ait olan “Yeni

bir deneyim yaşadığım için heyecanlandım” ifadesi olduğu, en düşük (3,38) ortalamanın ise yenilik boyutuna ait olan “Hayatım boyunca bu gezi deneyimini bir kez yaşadım” ifadesi olduğu görülmektedir. Ortalamalar boyutlar bazında incelendiğinde en yüksek ortalamaya sahip boyutun (4,32) hedonizm boyutu olduğu, bunu takiben sırasıyla bilgi (4,26), katılım (4,22), anlamlılık (4,21), ferahlık (4,19), yerel kültür (3,92) ve yenilik (3,91) boyutları olduğu görülmektedir. Son olarak ortalamalara ölçek bazında bakıldığında ise unutulmaz turizm deneyimi ölçeğinin (4,14) ortalamaya sahip olduğu görülmektedir.

Tablo 3. Memnuniyet ve Tekrar Ziyaret Etme Niyeti Ölçeklerine Ait İfadelere Verilen Cevapların Dağılımı

Ölçekler	İfadeler (n=385)	Ortalama	Std. Sapma	Ölçek Bazında Ortalama
Memnuniyet	Buraya geldiğim için memnunum.	4,36	,70	4,31
	Tercihimi burayı ziyaret etmekten yana kullandığım için mutluyum.	4,29	,71	
	Burayı ziyaret etmeye karar vererek doğru şeyi yaptığıma inanıyorum.	4,30	,71	
	Bu deneyimi düşündüğümde buraya gelmiş olmam akıllıcaydı.	4,29	,74	
	Genel olarak buradaki deneyimimden memnun kaldım.	4,33	,72	
Tekrar Ziyaret Etme Niyeti	Gelecekte tekrar ziyaret etmek isterim.	4,32	,72	4,17
	Gelecekte burayı tekrar ziyaret etmeyi planlıyorum.	4,17	,85	
	Burayı yakın gelecekte ziyaret etme arzusundayım.	4,13	,88	
	Gelecek yıllarda buraya daha çok geleceğim.	4,05	,94	

Tablo 3. müşteri memnuniyeti ve tekrar ziyaret etme niyeti ölçeklerine ait ifadelerin dağılımını göstermektedir. Tablo incelendiğinde memnuniyet ölçeğine ait olan “Buraya geldiğim için memnunum” ifadesinin en yüksek ortalamaya (4,36) sahip olduğu görülmektedir. “Bu deneyimi düşündüğümde buraya gelmiş olmam akıllıcaydı” ifadesinin ise en düşük ortalamaya sahip olduğu görülmektedir.

Tekrar ziyaret etme niyeti ölçeği incelendiğinde en düşük ortalamanın (4,05) “Gelecek yıllarda buraya daha çok geleceğim” ifadesine ait olduğu görülmektedir. En yüksek ortalamanın (4,32) ise “Gelecekte tekrar ziyaret etmek isterim” ifadesine ait olduğu görülmektedir. Ortalamalara ölçek bazında bakıldığında ise memnuniyet ölçeğinin ifadelerine verilen cevapların (4,31) ortalamaya ve tekrar ziyaret etme ölçeğinin ifadelerine verilen cevapların (4,17) ortalamaya sahip olduğu görülmektedir.

3. Hipotez Testlerine İlişkin Sonuçlar

Regresyon bilinen bulgulardan bilinmeyen olaylarla ilgili tahminde bulunulmasını sağlamaktadır. Regresyon analizi bir ya da daha fazla bağımsız değişkenin bağımlı bir değişkene ne yönde bir etki yaptığını analiz etmektedir. Analiz sonucunda elde edilen beta katsayısı etki olarak gösterilir ve bu katsayının yüksek çıkması bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerinde yüksek bir etkisinin olduğunu işaret etmektedir. Beta katsayısının yönü ise artı (+) ya da eksi (-) olabilir. Yönünün eksi olması bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki etkilerinin zıt yönlü olduğunu göstermekte yani birinin artması durumunda diğersinin azalması anlamına gelmektedir (Akgül & Çevik, 2005; Kozak, 2015, s.154).

Regresyon analizinde değişkenlerin hangilerini dikkate almak gerektiğiyle ilgili anlamlılık düzeylerine ($p=0,000<0,05$) bakılması gerekmektedir. Anlamlılık düzeyi 0,001 altında bulunan değişkenlerin etkisinin yüksek, 0,01 ve 0,05 altında olanların etkisinin orta ve düşük düzeyde olduğu söylenebilir. Anlamlılık düzeyinin 0,05 üzerinde olması ise değişkenin güçlü bir etkisinin olmadığını belirtmektedir. Bu sebeple, bu değişkenlerin değerlendirme dışında tutulması gerektiği belirtilmiştir (Saruhan ve Özdemir, 2016, s.255). Bu doğrultuda araştırmanın modeli çerçevesinde oluşturulmuş hipotezler test edilmiş ve test sonuçlarına ilişkin veriler aşağıda Tablo 4’de sunulmuştur.

Tablo 4. Araştırma Modelinin Hipotezlerine İlişkin Sonuçlar

	Hipotezler	Beta	R ²	P	T Değeri	Sonuç
1	Unutulmaz turizm deneyimi, müşteri memnuniyetini olumlu yönde etkiler	,626	,391	0,000	15,725	KABUL
2	Unutulmaz turizm deneyimi, müşterilerin tekrar ziyaret etme niyetini olumlu yönde etkiler	,559	,311	0,000	13,199	KABUL
3	Müşteri memnuniyeti, tekrar ziyaret etme niyetini olumlu yönde etkiler	,768	,589	0,000	23,471	KABUL

Tablo 4. incelendiğinde unutulmaz turizm deneyiminin müşteri memnuniyeti üzerindeki etkisine ilişkin regresyon analizi sonuçlarına göre memnuniyet değişkenine ilişkin varyansın % 39,1’ini açıklamakta olup unutulmaz turizm deneyimi değişkeninin memnuniyeti olumlu yönde ($\beta= 0,626$ ve $p=0,000$) etkilediği görülmektedir. Unutulmaz turizm deneyiminin tekrar ziyaret etme niyeti üzerindeki etkisini belirlemeye yönelik yapılan regresyon analizi sonuçlarına göre tekrar ziyaret etme niyeti değişkenine ilişkin varyansın % 31,1’ini açıklamakta olup unutulmaz turizm deneyimi değişkeninin tekrar ziyaret etme niyetini olumlu yönde ($\beta= 0,559$ ve $p=0,000$) etkilediği görülmektedir. Son olarak müşteri memnuniyetinin tekrar ziyaret etme niyeti üzerindeki etkisini belirlemeye yönelik yapılan regresyon analizi sonuçlarına göre müşteri memnuniyeti değişkenine ilişkin varyansın % 58,9’unu açıklamakta olup müşteri memnuniyeti değişkeninin tekrar ziyaret etme niyetini olumlu yönde ($\beta= 0,768$ ve $p=0,000$) etkilediği görülmektedir. Analizler sonucunda, H1, H2 ve H3 hipotezlerinin desteklendiği görülmektedir.

Sonuç ve Öneriler

Turistlerin destinasyonu tekrar ziyaret etme kararı vermelerinde müşteri memnuniyeti önemlidir. Turizmde müşteri memnuniyetinin sağlanmasında ise tatil deneyiminin eşsiz ve unutulmaz olması oldukça önemlidir. Son yıllarda artan rekabet ortamında rekabet avantajı sağlamak isteyen destinasyonların turist beklentilerindeki değişime paralel olarak turistlere hatırlanabilirlik oranı yüksek, etkileyici deneyimler sunmalarının zorunlu bir hal aldığı söylenebilir. Bu araştırmanın temel kurgusu da bu düşünceye paralel olarak geliştirilmiştir.

Araştırma hipotezlerinin analiz edilmesi sonucunda üç hipotez (H1, H2 ve H3) kabul edilmiştir. Birinci hipotezde (H1) unutulmaz turizm deneyiminin, memnuniyeti olumlu yönde ($\beta= 0,626$ ve $p=0,000$) etkilediği tespit edilmiş olup bu sonucun alanyazında yer alan çalışma (Kim, 2009; Kırtıl, 2019) sonuçları ile örtüştüğü görülmektedir. Örneğin; Gohary vd. (2018) tarafından turistlerin unutulmaz

turizm deneyimlerinin destinasyon memnuniyetine ve tekrar ziyaret etme niyetine olan etkisinin araştırıldığı çalışmada unutulmaz turizm deneyiminin destinasyon memnuniyetini etkilediği tespit edilmiştir. İkinci hipotezde (H2) unutulmaz turizm deneyiminin tekrar ziyaret etme niyetini olumlu yönde ($\beta=0,559$ ve $p=0,000$) etkilediği tespit edilmiş olup bu sonuç alanyazında yer alan çalışma (Aksay, 2017; Chen & Rahman, 2018; Demir, 2018; Gohary vd., 2018; Kim, 2009; Kim vd., 2010; Zhang vd., 2018) sonuçları ile benzerlik göstermektedir. Örneğin; Huang vd.'nin (2019) yaptığı çalışmada, unutulmaz turizm deneyiminin, tekrar ziyaret etme ve tavsiye etme niyetlerini pozitif olarak etkilediği ortaya koyulmuştur. Aşık & Kutsynska'nın (2019) Ukrayna'da yaptıkları çalışmada, unutulmaz turizm deneyimi boyutlarının, turistlerin tekrar ziyaret ve tavsiye etme niyetine büyük oranda etki ettiği tespit edilmiştir. Unutulmaz kültür turizmi deneyimlerini araştırmak amacıyla Seyfi vd. (2019) tarafından yapılan çalışmada ise turistlere unutulmaz bir turizm deneyimi yaratmanın tekrar ziyaret etme niyetini etkileyeceği tespit edilmiştir. Son olarak üçüncü hipotezde (H3) ise müşteri memnuniyetinin tekrar ziyaret etme niyetini olumlu yönde ($\beta=0,768$ ve $p=0,000$) etkilediği tespit edilmiştir. Ortaya çıkan bu sonucun da alanyazında yer alan çalışma (Alegre & Garau, 2010; Ali vd., 2016; Çetin, 2015; Kozak, 2001; Öztürk, 2019; Prayag vd., 2013; Seçilmiş, 2012; Sharma & Nayak 2018; Yoon & Uysal, 2005) sonuçları ile tutarlılık gösterdiği söylenebilmektedir. Örneğin; Ali & Omar (2014) turistlerin Malezyalı tatil otellerinden memnuniyetlerini ve tekrar ziyaret etme niyetlerini incelemiş ve turist memnuniyetinin tekrar ziyaret etme niyeti üzerinde olumlu etkisi olduğunu tespit etmiştir. Sonuç olarak yapılan alanyazın taraması kapsamında kültür turizmi kapsamında unutulmaz turizm deneyiminin müşteri memnuniyetine ve tekrar ziyaret etme niyetine olan etkisini bir arada inceleyen bir çalışmaya rastlanmadığı söylenebilir. Çalışmanın akademik açıdan önemli bir boşluğu dolduracağı düşünülmektedir.

Turizm destinasyonlarına veya sektör uygulayıcıları olarak turizm işletmelerine yönelik bir takım öneriler sunmak gerekirse; unutulmaz turizm deneyiminin memnuniyet ve tekrar ziyaret etme niyetleri üzerindeki pozitif etkisi düşünüldüğünde turizm destinasyonları turistlerin sıradan olmayan ürün ve hizmet beklentisi içinde olduğu bilinciyle kültür turizmi kapsamında turist memnuniyeti sağlayabilmek için yöresel ve kültürel kaynaklara öncelik vermeli, turist ve yerel halk etkileşimi için farklı ortamlar sunabilmelidir. Bu anlamda Türkiye'nin sahip olduğu zengin gastronomi, müzik, halk sanatları vb. kültürel değerlerinden faydalanılabilir. Deneyimin kişisellik içermesi nedeniyle turistler için kişiye özel, akılda kalıcı, otantik deneyimler sunabilecek ve deneyimi maksimize edebilecek farklılaştırılmış etkinlikler sunulabilir. Örneğin, destinasyonda bulunan yeme-içme işletmelerinde yöresel yiyecekler sunulabilir veya turistlere yöresel mutfağa özgü yiyecekleri yapma ve tatma deneyimini sağlayacak workshop gibi etkinlikler düzenlenebilir.

Son olarak bu konuyla ilgili çalışacak araştırmacılara yönelik bir takım öneriler sunmak gerekirse; Türkiye'de tarihi ve kültürel özelliklere sahip birçok destinasyon bulunmaktadır. Farklı destinasyonları ziyaret eden kültür turistleri ile unutulmaz turizm deneyimlerinin memnuniyetleri ve tekrar ziyaret etme niyetleri üzerine çalışmalar yapılabilir. Nitel araştırma yöntemlerinden faydalanılarak yeni bir araştırma yapılabilir. Kültür turizminin yapıldığı alanlardan müzeler, tarihi ve kültürel mekânlar, ören yerleri gibi alanlarda turistlere yönelik unutulmaz turizm deneyimi araştırmaları yapılabilir. Diğer alternatif turizm türleri kapsamında (kış turizmi, macera turizmi, yayla turizmi, botanik turizmi, hava sporları turizmi,

mağara turizmi vb.) unutulmaz turizm deneyiminin farklı değişkenlerle ilişkisine bakılabilir. Gelecek çalışmalarda unutulmaz turizm deneyiminin farklı değişkenler üzerindeki etkileri ve aralarındaki ilişkiler incelenebilir. Unutulmaz turizm deneyiminin her bir boyutunun tek tek değişkenler üzerindeki etkisine bakılabilir.

Etik Kurul İzni

Bu çalışma için etik kurul izni Gümüşhane Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'nun 25/08/2020 tarih ve 2020/08 numaralı kararı ile alınmıştır.

Katkı Oranı Beyanı

Yazarlar makaleye eşit oranda katkı sağlamış olduklarını beyan eder.

Çıkar Çatışması Beyanı

Makale yazarları aralarında herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Kaynakça

- Akgül A. & Çevik, O. (2005). *İstatistik analiz teknikleri SPSS'te işletme yönetimi uygulamaları*. (2. bs.). Emek Ofset.
- Akin, M. H., Ozturk, Y., & Karamustafa, K. (2021). A comparative perspective on destination competitiveness through visitors' and stakeholders' perceptions in the region of Cappadocia. *Journal of Hospitality and Tourism Insights*.
- Aksay, N., (2017). Faydacı ve Hedonik güdülerin tüketicilerin alışveriş merkezlerinden elde ettikleri tatmin üzerine etkisi: Mersin ili örneği (*Yayımlanmamış yüksek lisans tezi*). Mersin: Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Alegre, J. & Garau, J. (2010). Tourist satisfaction and dissatisfaction. *Annals of Tourism Research*, 37(1), 52-73. doi:10.1016/j.annals.2009.07.001
- Ali, F. & Omar, R. (2014). Determinants of customer experience and resulting satisfaction and revisit intentions: PLS-Sem approach towards Malaysian resort hotels. *Asia-Pacific Journal Of Innovation In Hospitality and Tourism* 3(2), 175-193.
- Ali, F., Ryu, K. & Hussain, K. (2016). Influence of experiences on memories, satisfaction and behavioral intentions: A study of creative tourism. *Journal of Travel ve Tourism Marketing*, 33(1), 85-100.
- Altunel, M. C., & Akova, O. (2017). Yaşam memnuniyetini etkileyen faktörler üzerine kapsamlı bir model önerisi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (27), 217-235.
- Aşık, N. A. & Kutsynska, M. V. (2019). Unutulmaz turizm deneyimlerinin tekrar ziyaret niyeti ve tavsiye etme davranışına etkisi: Ukraynalı turistler üzerinde bir araştırma. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(68). doi: 10.17719/jisr.2019.3887
- Avcıkurt, C. (2009). *Turizm sosyolojisi turist-yerel halk etkileşimi*. (3. bs.). Detay Yayıncılık.
- Chandralal, L., Rindfleish, J. & Valenzuela, F. (2015). An application of travel blog narratives to explore memorable tourism experiences. *Asia Pacific Journal of Tourism Research*, 20(6), 680-693.
- Chandralal, L. & Valenzuela, F.-R. (2015). Memorable tourism experiences: Scale development, *Contemporary Management Research*, 11(3), 291-310. <https://doi.org/10.7903/cmr.13822>
- Chen, H. & Rahman, I. (2018). Cultural tourism: An analysis of engagement, cultural contact, memorable tourism experience and destination loyalty. *Tourism Management Perspectives*, 26, 153-163. <http://dx.doi.org/10.1016/j.tmp.2017.10.006>
- Cohen, E. (1979). A phenomenology of tourist experience. *Sociology-The Journal of The British Sociological Association*, 13(2), 179-201.
- Cornelisse, M. (2014). Memorable tourism experiences in Authentic Vicos, Peru. *Journal of Tourism Consumption and Practice*, 6(1), 104-127.
- Cornelisse, M. (2018). Understanding memorable tourism experiences: A case study. *Research in Hospitality Management*, 8(2), 93-99.
- Coudounaris, D. N. & Sthapit, E. (2017). Antecedents of memorable tourism experience related to behavioral intentions. *Psychology and Marketing*, 34(12), 1084-1093.
- Csapo, J. (2012). The role and importance of cultural tourism in modern tourism industry. *Strategies for Tourism Industry – Micro and Macro Perspectives*, 201-232.
- Çepni, S. (2010). *Araştırma ve proje çalışmalarına giriş*, (5. bs.), Ofset Matbaacılık.

- Çetin, B. (2015). Japon turistlerin seyahat motivasyonlarının müşteri memnuniyeti ve tekrar ziyaret etme niyeti üzerine etkisi: Kapadokya örneği. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Nevşehir: Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çokluk, Ö., Şekercioğlu, G. & Büyüköztürk, Ş., (2014). *Sosyal bilimler için çok değişkenli istatistik SPSS ve LISREL uygulamaları*, (3. bs.),Pegem Akademi.
- Demir, S. (2018). Kuşaklar açısından unutulmaz turizm deneyimleri algısının satın alma sonrası davranışlar üzerindeki etkisi. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gohary, A., Pourazizi, L., Madani, F. & Chan, E. Y. (2018). Examining Iranian tourists' memorable experiences ondestination satisfaction and behavioral intentions. *Current Issues İn Tourism*, 1-6.
- Hausmann, A. (2007). Cultural tourism: Marketing challenges and opportunities for German cultural heritage. *International Journal of Heritage Studies*, 13(2), 170-184. <https://doi.org/10.1080/13527250601121351>
- Hosany, S. & Witham, M. (2009). Dimensions of cruisers' experiences, satisfaction, and intention to recommend, *Journal of Travel Research*, 49(3), 351-364. doi: 10.1177/0047287509346859
- Htun, H. M., Padungyoscharoen, S. & San, S. (2015). Influences of motivation toward revisit intention, destination loyalty and positive word-of-mouth, *Apheit Journal*, 4(2). 6.
- Huang, Y., Zhang, Z. & Quan, H. (2019). The relationship among food perceived value, memorable tourism experiences and behaviour intention: The case of the Macao Food Festival, *International Journal of Tourism Sciences*, 19(4), 258-268.
- İlban, M.O., Bezirgan, M. & Çolakoğlu, F. (2016). Termal otellerde algılanan hizmet kalitesi, memnuniyet ve davranışsal niyetler arasındaki ilişkilerin incelenmesi: Edremit örneği, *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 27(2), 181-194. doi: 10.17123/atad.vol27iss20004
- Kahraman, O. C. (2019). Turist deneyimi ve tekrar ziyaret etme niyeti arasındaki ilişkide kişilik özelliklerinin aracı rolü: Alternatif turizm türlerine katılan turistler üzerine bir araştırma. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul
- Karasar, N. (2016). *Bilimsel araştırma yöntemi: Kavramsal ilkeler teknikler*. (31. bs.), Nobel Akademik Yayıncılık.
- Kırtıl, İ. G. (2019). Unutulmaz turizm deneyimi, destinasyon marka kişiliği, destinasyon aidiyeti, tatmin ve davranışsal niyet ilişkisi: Antalya örneği. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Antalya: Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kim, J. H. (2009). Development of a scale to measure memorable tourism experiences, Indiana University. *Doctor of Philosophy in Leisure Behavior of Philosophy in the School of Health*.
- Kim, J.-H. (2013), A cross-cultural comparison of memorable tourism experiences of American and Taiwanese students, *Anatolia -AnInternational Journal of Tourism and Hospitality Research*, 24 (3), 337-351. <https://doi.org/10.1080/13032917.2012.762586>
- Kim, J.-H. & Ritchie, J. R. B. (2014). Cross-cultural validation of a memorable tourism experience scale (MTES), *Journal of Travel Research*, 53(3), 323-335. <https://doi.org/10.1177/0047287513496468>
- Kim, J. H., Ritchie, J. R. Brent & Tung, V. W. S. (2010). The effect of memorable experience on behavioral intentions in tourism: A structural equation modeling approach. *Tourism Analysis*, 15(6), 637-648.

- Kim, J.-H., Ritchie, J. R. Brent & McCormick, B. (2012). Development of a scale to measure memorable tourism experiences. *Journal of Travel Research*, 51(1), 12-25.
- Kozak, M. (2001). Repeaters' behavior at two distinct destinations. *Annals of Tourism Research*, 28(3), 784-807.
- Kozak, M. (2015). *Bilimsel araştırma: Tasarım, yazım ve yayım teknikleri* (2. bs.), Detay Yayıncılık.
- Krejcie, R. V., & Morgan, D. W. (1970). Determining sample size for research activities. *Educational and Psychological Measurement*, 30(3), 607-610.
- Mahdzar, M., Shuib, A., Ramachandran, S. & Afandi, S. H. M. (2015). The role of destination attributes and memorable tourism experience in understanding tourist revisit intentions. *Tourism ve Environment, Social and Management Sciences*, 32-39. doi: 10.5829/idosi.ajeaes.2015.15.s.205
- Mgxeakwa, B. B., Dr Scholtz, M. & Saayman, P. M. (2017). Creating a memorable experience for Nelson Mandela heritage site visitors. *African Journal of Hospitality, Tourism and Leisure*, 6 (1). 18 Aralık 2018 tarihinde <https://www.researchgate.net/publication/314258772> adresinden erişildi
- Oh, H., Fiore, A. & Jeoung, M. (2007). Measuring experience economy concepts: Tourism applications. *Journal of Travel Research*, 46(2), 119-32. doi: 10.1177/0047287507304039
- Otto, J. E., and Ritchie, J. B. (1996). The service experience in tourism. *Tourism Management*, 17(3), 165-174.
- Öztürk, H. (2019). Kamp deneyiminin ziyaretçi memnuniyeti ve yeniden ziyaret etme niyeti üzerine etkileri: Gökçetepe Tabiat Parkı örneği. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Kırklareli: Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Pine, B. J., & Gilmore, J. H. (2013). *the experience economy: Past, present and future*. In *Handbook on the experience economy*. Edward Elgar Publishing.
- Prayag, G., Hosany, S. & Odeh, K. (2013). The role of tourists' emotional experiences and satisfaction in understanding behavioral intentions. *Journal of Destination Marketing ve Management* 2 (2013) 118-127.
- Prentice, R., (2001). Experiential cultural tourism: Museums and the marketing of the new romanticism of Evoked Authenticity. *Museum Management and Curatorship*, 19(1), 5-26. <https://doi.org/10.1080/09647770100201901>.
- Saruhan, Ş. C. & Özdemirci, A. (2016). *Bilim, felsefe ve metodoloji*. (4. bs.), Beta Basım Yayım Dağıtım.
- Seçilmiş, C. (2012). Termal turizm destinasyonlarından duyulan memnuniyet düzeyinin tekrar ziyaret niyetine etkisi: "Sakarılıca örneği". *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(39).
- Seyfi, S., Hall, C. M. & Rasoolimanesh, S. M., (2019). Exploring memorable cultural tourism experiences, *Journal of Heritage Tourism*. <https://doi.org/10.1080/1743873X.2019.1639717>
- Sharma, P. & Nayak, J. K. (2018). Testing the role of tourists' emotional experiences in predicting destination image, satisfaction, and behavioral intentions: A case of wellness tourism. *Tourism Management Perspectives*, 28 (2018) 41-52.
- | 984 | Sthapit, E. (2013). Tourist's perceptions of memorable experiences: testing the memorable tourism experience scale (mtes) among tourists to Rovaniemi, Lapland, (University of Lapland, Faculty of Social Sciences), Finland.
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yatırım ve İşletmeler Genel Müdürlüğü. <https://yigm.ktb.gov.tr/TR-201126/yillik-bultenler.html> Erişim: 02.10.2020

- Tapar, A. V., Dhaigude, A. S. & Jawed, M. S. (2017). Customer experience-based satisfaction and behavioural intention in adventure tourism: Exploring the mediating role of commitment. *Tourism Recreation Research*, 42(3), 344-355.
- Tung, V.W.S. & Ritchie J.R. B. (2011). Exploring the essence of memorable tourism experiences. *Annals of Tourism Reserarch*, 38(4), 1367-1386. doi:10.1016/j.annals.2011.03.009
- Uzgören, N. (2012), *Bilimsel araştırmalarda kullanılan temel istatistiksel yöntemler ve SPSS uygulamaları*, (2. bs.), Ekin Yayınevi.
- Yıldırım, Ö. (2005). Termal turizm işletmelerinde müşteri sadakati ve bir araştırma. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Balıkesir Üniversitesi, Balıkesir.
- Yoon, Y. & Uysal, M. (2005), An examination of the effects of motivation and satisfaction on destination loyalty: A structural model. *Tourism Management*, 26(1), 45-56.
- Zhang, H., Wu, Y. & Buhalis, D. (2018). A model of perceived image, memorable tourism experiences and revisit intention. *Journal of Destination Marketing ve Management*, 8, 326-336.

